

KURTULUŞUN
100
YILINDA
UŞAK

UŞAK BELEDİYESİ

USAK
KURTULUŞUN 100. YILI

İmtiyaz Sahibi

Uşak Belediye Başkanlığı Adına

Mehmet ÇAKIN

Uşak Belediye Başkanı

Yayın Sorumlusu

Etem SEVİL

Genel Koordinatörler

Fatih SARISAMAN

Cenk AYDIN

Editörler

Prof. Dr. S adık SARISAMAN

Dr. Sabri CEYLAN

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Ayşe ÖZDEMİR

Dil Uzmanı:

Kadir DURU

Araştırmacı

Ömer AŞÇI

Kapak Tasarım

Engin GÜNGÖR

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Yayıncı Sertifikası Numarası 44040

Bu eser Kurtuluşumuzun 100. yılı anısına bir kültür hizmeti olarak bastırılmıştır. 5846 sayılı

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları

Uşak Belediyesine aittir. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Kitapta yer alan yazıların

sorumluluğu müellifine aittir.

ISBN: 978-605-6775-26-8

Konya, Eylül 2023

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

UŞAK
KURTULUŞUN 100. YILINDA
UŞAK

UŞAK

KURTULUŞUN 100.YILI

1922 - 2022

İÇERİK

ÂŞIKLAR ŞEHİRİ UŞAK

Takriz.....	3
<i>Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan</i>	
Sunuş.....	4
<i>Uşak Valisi Dr. Turan Ergün</i>	
Ön Söz	5
<i>Uşak Belediye Başkanı Mehmet Çakır</i>	
Kurtuluşun 100. Yılında Uşak	7
<i>Milletvekili Av. Mehmet Altay</i>	
Kurtuluş Mücadelesi ve Uşak.....	8
<i>Milletvekili Dr. İsmail Güneş</i>	
Kurtuluş ve Uşak	10
<i>Milletvekili Özkan Yalım</i>	
Kurtuluşunun 100. Yılında Uşak.....	11
<i>Uşak Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ekrem Savaş</i>	

Birinci Bölüm: Uşak ve Tarih

[Bölüm Sunuş Yazısı].....	15
<i>Hulusi Akar, Millî Savunma Bakanı</i>	
Osmanlı Devleti Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak'ta Yerleşim ve Nüfus Üzerinde Devlet Organizasyonu	17
<i>Mehtap Özdeğer</i>	
Uşak'ta Sühte Vakıfları (1575-1606)	37
<i>Ayhan Ürkündağ</i>	
Osmanlı Döneminde Uşak İslice Mahallesi.....	42
<i>Saim Savaş</i>	
Kuva-Yı Milliye ve İşgal Yıllarında Uşak.....	72
<i>Sadiye Tutsak</i>	
İstiklal Harbinde Uşak, Önemli Olaylar ve Kişiler	83
<i>Burhanettin Şenli</i>	
Uşak'ın Kurtuluşu ve Trikopolis'in Esir Alınışı.....	102
<i>Sadık Sarısaman</i>	
Modernleşme Sürecinde Uşak Kazası'nda Sağlık Hizmetleri (19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başı)	118
<i>Biray Çakmak</i>	
Millî Mücadelede Uşak Müftüleri: İbrahim Tahtakılıç, Ali Rıza Bodur ve Hacı Ahmet Nazif Yılmaz	128
<i>Ali Sarıkoyuncu - Esra Sarıkoyuncu Değerli</i>	
XX. Yüzyılda Uşak'ta Tasavvuf	145
<i>Mehmet Saki Çakır</i>	

İkinci Bölüm: Kültür ve Turizm

[Bölüm Takdim Yazısı].....	155
<i>Mehmet Nuri Ersoy, Kültür ve Turizm Bakanı</i>	
Halı Resimleri ve Devrim Erbil.....	157
<i>Barış Erbil</i>	
Madalyonlu Uşak Halılarının Avrupa Resim Sanatına Yansımaları	160
<i>Nurcan Perdahçı</i>	

Geçiş Dönemleri Uşak Yemek Kültürü.....	171
<i>Veli Erdiñç Ören</i>	
Hikâyesi Olan Uşak Yemekleri	177
<i>Tuba Şahin Ören</i>	
Uşak Tarhanasını Yeniden Keşfetmek.....	181
<i>Süleyman Dilsiz</i>	
Uşak İli Yaren Kültürü.....	184
<i>Yavuz Turgut</i>	
Uşak Türküleri Üzerine Antolojik Bir İnceleme	193
<i>Onur Altıntuğ - Uğraş Önal Burç</i>	
Kadın Halk Oyunlarına Özgü Yerel Özellikler: Uşak-Eşme Takmak Köyü Örneği.....	198
<i>Meltem Altıntuğ</i>	
Uşak'ta Şehir Turizmi	204
<i>Ali Yılmaz</i>	
Uşak Müzesindeki Karun Hazineleri ve Anadolu-Pers Eserleri.....	213
<i>Sabri Ceylan</i>	
Uşak İlinde Termal Turizm	218
<i>Mehmet Deniz - Selahattin Polat</i>	
Uşak İlçe ve Köylerinde Yer Alan Çeşmeler.....	240
<i>Türkan Acar</i>	
Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları.....	249
<i>Sedat Bayrakal</i>	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Uşak ve Sanayi	
[Bölüm Takdim Yazısı].....	263
<i>Mustafa Varank, Sanayi ve Teknoloji Bakanı</i>	
Uşak ve Sanayi.....	265
<i>M. Rifat Hisarcıkhoğlu</i>	
Uşak Sanayi Tarihi.....	266
<i>S. Selim Kandemir</i>	
Uşak'ta Başlayan ve İdeallere Adanan Bir Yaşam: Babam Halil Kaya Gedik	270
<i>Hülya Gedik</i>	
Uşak İçin Gelecek Yüzyılda Geri Dönüşüm Sektörü Öncülüğünde Fırsatlar.....	280
<i>Bülent Özcan</i>	
Uşak'ta Endüstri Mirasının Korunması ve Dokuma Fabrikaları	283
<i>Elif Gürsoy</i>	
Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Uşak'ta Halıcılık Sektörü (19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı).....	290
<i>Biray Çakmak</i>	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Eğitim - Gençlik ve Spor	
[Bölüm Takdim Yazısı].....	303
<i>Mehmet Muharrem Kasapoğlu, Gençlik ve Spor Bakanı</i>	
[Bölüm Takdim Yazısı].....	305
<i>Mahmut Özer Millî Eğitim Bakanı</i>	
Uşak Üniversitesinin Kuruluşu ve İlk Yılları (2006-2012)	307
<i>Ayşin Şişman</i>	
Cumhuriyet Dönemi Eğitimi Bağlamında Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi	319
<i>Fatma Acun</i>	
Uşak'ta Halk Kütüphaneleri ve Halk Kütüphanelerinin Okuma Kültürüne Katkıları.....	323
<i>Sabri Ceylan - Sinan Güneş</i>	

Kent ve Kentlilik Bilinci Oluşturma Bağlamında “Şehrimiz Uşak” Ders Kitabına Bir Bakış	328
<i>Sabri Ceylan - Kadir Duru</i>	
Uşak ve Atlı Cirit	332
<i>Selcan Çiftçi</i>	
BEŞİNCİ BÖLÜM: Dil ve Edebiyat	
[Bölüm Takdim Yazısı].....	345
<i>İskender Pala</i>	
Uşak İli Ağzlarının Özellikleri.....	347
<i>Gürer Gülsevin</i>	
Dr. Vedat Yeşilçiçek'in İncelemelerinde Uşaklı İlim, Kültür ve Edebiyat Adamları	356
<i>Hasan Hüseyin Gök</i>	
ALTINCI BÖLÜM: Sanat ve Arkeoloji	
Antik Çağlarda Uşak Yöresi	363
<i>Recep Yıldırım</i>	
Sürmecik (Banaz-Uşak) Paleolitik Açık Hava Sit Alanı	365
<i>Selahattin Polat</i>	
Akmonia: Antik Phrygiada Bir Kentin Tarihi ve Yapıları.....	374
<i>Münteha Dinç</i>	
Blaundos Antik Kenti ve Kazıları.....	381
<i>Biol Can</i>	
Phrygia-Sebaste'si ve Çevre Araştırmaları.....	393
<i>Emre Taştemür</i>	
Uşak İli Sınırları İçerisindeki Şehir Sikkeleri	404
<i>İlhan Çavuş</i>	
Uşak-Ulubey Kanyonları ve Coğrafi Özellikleri.....	415
<i>Hasan Çukur - H. Arzu Gökçe Gündüzoğlu</i>	
Uşak İlinde Suyla İlgili Yapılar ve Son Musluklar	421
<i>Hasan Kara</i>	
Tarihi Uşak Evleri Bağlamında Kent ve Mimari.....	443
<i>Zeynep Ceylaner</i>	
Uşak Kısa Film Festivali – Kanatlı Denizati Ödülleri	445
<i>Murat Sezgin - Onur Keşaplı</i>	
YEDİNCİ BÖLÜM: İlkler Şehri Uşak	
Osmanlıdan Cumhuriyete Uşak'ta Elektrik Üretimi	455
<i>Mehmet Karayaman</i>	
Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve İlk Yıllarındaki Faaliyetleri.....	467
<i>Mehmet Karayaman</i>	
Paranın Tarihi ve Darphane.....	480
<i>Abdullah Yasir Şahin</i>	
İtecik Lalesi ve Uşak Bitki Tarihindeki Yeri.....	484
<i>Ayşe Özdemir</i>	
İstiklal Harbi'nin İlk Muharip Hava Birliği: Kartal Hava Müfrezesi	488
<i>Ömer Aşçı</i>	
Bir Fotoğraftan Ötesi Kurtuluşun Yüz Yıllık Hikâyesi: “Cumhuriyeti Biz Böyle Kazandık”	498
<i>Sabri Ceylan- Murat Al</i>	

G İ R İ Ő
Â Ő I K L A R Ő E H R İ U Ő A K

UŞAK
KURTULUŞUN 100. YILI

TAKRİZ

Milli mücadelemizin her safhası, başlı başına büyük bir kahramanlık ve direniş destanıdır. 19 Mayıs 1919'dan yeni devletimizin ilanına kadar geçen süreçte milletimiz her türlü imkansızlığa, yokluğa ve zorluğa rağmen istiklaline sıkı sıkıya sarılmıştır.

Milli mücadelenin kahraman şehirlerinden birisi de efeler diyarı, aşıklar yurdu, tarih ve kültür şehrimiz Uşak'tır. İki yıllık esaretin ardından Uşaklılar, 1 Eylül 1922 tarihinde işgalci Yunan güçlerini şehirden kovarak, büyük bir zafere imza atmışlardır.

Uşak'ın düşman işgalinden kurtuluşu, İzmir'in özgürlüğüne giden yolu açmasıyla, milli mücadelemizin başarılı sonuçlanması sürecinin önemli kırılma noktalarından biri olmuştur.

İşgale karşı direnişte mertlikleri ve yiğitlikleriyle öne çıkan Uşaklılar, 1950'den itibaren yürütülen demokrasi mücadelesinde de tavırlarını milli iradeden yana koymuşlardır.

Şehit Başbakan Adnan Menderes'e sonuna kadar sahip çıkan Uşaklılar, 15 Ağustos 2001 yılında başlattığımız adalet ve kalkınma yolculuğumuzda da bize her zaman güçlü destek vermişlerdir.

Cumhuriyetimizin 100'üncü yılını kutlayacağımız 2023'e giden süreçte Uşak'ın kahramanlık ve mücadelelerle dolu tarihinin bilinmesi son derece önemlidir. Uşak Belediyemizin şehrimizin 1 Eylül 2022 tarihine kadar sürececek 100. kurtuluş yıldönümü etkinlikleri vesilesiyle hazırladığı bu güzel eseri, tarihimizi yad etme ve gelecek kuşaklara aktarma bakımından önemli buluyorum.

Kitabın yayına hazırlanmasında emeği geçenleri tebrik ediyor; vatanımız, bayrağımız, ezanımız ve istiklalimiz uğrunda can veren aziz şehitlerimizi rahmetle yad ediyorum.

Recep Tayyip ERDOĞAN
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Adını, şanlı tarihimizin ve kadim medeniyetimizin altın sayfalarına büyük harflerle yazdıran, ismi daima âşıklarla, ilkerle ve yüce milletimizin kahramanlıklarıyla anılan Uşak'ımızın düşman işgalinden kurtuluşunun asırlık seneidevriyesine ulaşmanın mutluluğunu ve gururunu yaşıyoruz.

Frigyalılardan Lidyalılara, Romalılarından Selçuklulara, Osmanlıdan Cumhuriyet'imize uzanan medeniyet yolculuğunda Uşak, her zaman insanlık tarihinin müstesna hadiselerine sahne olmuştur. Arkeoloji, tarih, sanat ve edebiyat alanında değerli bilim insanlarımızın yaptıkları titiz çalışmalar neticesinde güzel şehrimizin tarihteki yeriyle ilgili yeni ve çok önemli bilgilere ulaşıyoruz. ve fark ediyoruz ki Uşak'ımız binlerce yıllık insanlık medeniyetinin en verimli topraklarından birinin üzerinde kurulmuştur.

Tarihteki göz kamaştırıcı rolünün yanı sıra günümüzde sahip olduğu sayısız olanakla şehrimiz, her geçen gün daha da emin ve güçlü adımlarla geleceğe yürümektedir. Bu yolculukta bize düşen en mühim görev, Uşak'ımıza ve Uşaklı hemşerilerimize layıkıyla hizmet ederek güzel şehrimizi hep birlikte daha ileriye taşımaktır.

Eğitim, sağlık, spor, sanayi, tarım ve kültür gibi pek çok alanda yapılan önemli yatırımlarla her geçen gün adından biraz daha fazla söz ettiren Uşak'ımızın Millî Mücadele'deki payı ise destanlara ve tarih kitaplarına konu olacak kadar büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaktığı bağımsızlık ateşi etrafında toplanan kahraman Türk milleti, canı ve kanı pahasına giriştiği ölüm kalım mücadelesinde eşine az rastlanır bir kahramanlık destanı yazarak Türk milletinin bağımsızlık aşkı karşısında hezimete uğrayan işgalcilerin son kanlı kılıcını da Uşak'ta teslim almıştır. Yunan kuvvetleri komutanının Uşak'ta teslim olmasıyla Türk milletinin mutlak zaferi karşısında bozguna uğrayan düşman, yaklaşık bir hafta sonra mukaddes vatanımızı terk ederek tarihin utanç sayfaları arasındaki yerini almıştır.

Bir millet, ancak ve ancak tarihi kadar güçlüdür ve istikbaline de tarihinden aldığı bu güçle yürüyebilir. Bu nedenle medeniyetimizin ve kültürümüzün asırlara meydan okuyarak kristalleşmiş bütün değerleri, bizi dünya medeniyeti arenasında söz sahibi yapacak eşsizliktedir. Bu değerlerimizin ortaya çıkarılıp zenginleştirilerek gelecekteki nesillere aktarılması da millî bir görevdir.

Şehrimizin düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılında oluşturulan bu güzel eserle ilimizin bir asırlık birikimi, değerleri ve hafızası kayıt altına alınacak ve bu eser gelecek kuşaklara çok değerli bir köprü vazifesi görecektir.

Uşak'a ve Uşaklı hemşerilerimize adanan bu anlamlı ve değerli eserin oluşturulmasında emeği geçen herkesi kutluyor, başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere bu toprakların bize vatan olması ve vatan kalması için fedai can eyleyen aziz şehitlerimizi rahmetle ve minnetle anıyorum.

Dr. Turan ERGÜN

Uşak Valisi

ÖN SÖZ

Kıymetli okurlar,

Elinizde tuttuğunuz bu kitap, yüz yıl önce bu topraklarda yaşamış ecdadımızın yiğitliğini anlatan, cesur ve gözü pek dedelerimizin kutsal değerlerine kalkan elleri kırmak için iman gücüyle yazdığı destanı gözler önüne seren bir eserdir.

Bu esere konu olan memleketimiz, vatanına âşık bir halkın Kuva-yı Milliye ruhuyla gösterdiği üstün mücadelenin zaferle taçlandığı topraklardır. Bugün geriye dönüp baktığımızda yüz yıl önce Yunan ordularının zulmüne son veren, General Trikopis'i esir alarak düşmanın ilerleyişini durduran, vatan sevgisiyle dolu yüreklerinde yanan ateşi düşman askerine karşı püskürterek kutsal bayrağını yeniden göklere çıkaran yiğitlerin ne kadar büyük bir kurtuluş destanı yazdığını gururla görüyoruz.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Kurtuluş Mücadelesi'nde Samsun'da yakılan özgürlük ateşi Erzurum'da, Amasya'da, Sivas'ta ve karış karış tüm Anadolu'da tutuşmuş, Afyon Ovası'nda ve Dumlupınar'da alevden sele dönüşmüş, Uşak'ta düşmanın başının koparılmasıyla hız kazanmış ve İzmir'de hainlerin engin denizlere dökülmesiyle son bulmuştur.

Bu memleketin destanı "ölürsem şehit, kalırsam gazi" diyen Uşaklı yiğitlerimizin harekete geçtiği gün yazılmıştır. Süngüsüne imanını takarak yenilgiye uğrattığı düşmanı önüne katıp kovalayan Uşak halkının üstüne ise güneş 1 Eylül 1922 günü bir başka doğmuştur.

Bizler, istiklalini korumak için nice çetin imtihanlardan geçmiş bir milletin evlatlarıyız. Kuva-yı Milliye meşalesinin ilk yakıldığı yerleşim bölgelerinden biri olan bu kadim kent, Millî Mücadele'ye katılmak için can atan onlarca efeyi bağrında yetiştirmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda kahramanlık göstererek tarihe geçen pek çok ismin memleketi olan kentimiz; Kuva-yı Milliye örgütlenmesinde başı çeken isimlerden olan İbrahim Tahtakılıç'ın, bulduğu her fırsatta okullarda ve camilerde vatan aşkıyla vaazlar veren öğretmen Besim Atalay'ın, ulusal direniş hareketinin öncülerinden olan Uşak Müftüsü Ali Rıza Bodur'un, verdiği hizmetlerle İstiklal Savaşı madalyası alan köylü Mehmet Hacım'ın, Uşak Akıncı müfrezesini kurarak direnişe katılan Alaettin Tiritoglu'nun, Yunan güçlerinin ilerlemesine

karşı halkı örgütleyen Eşme Müftüsü Ahmet Nazif Efendi'nin ve daha birçok kahramanın memleketidir. Aynı zamanda Türkiye'nin ilk şeker fabrikası, ilk sokak aydınlatması, tarihteki ilk voleybol turnuvası, ülkemizdeki ilk cirit müsabakası ve Türkiye'nin ilk çocuk kütüphanesi gibi ilkleri bünyesinde barındırdığı için "İlkler Şehri" olarak adlandırılan bu topraklar, hem binlerce yıllık bir medeniyete ev sahipliği yapıyor hem de günümüz modern teknolojilerini kullanan gelişmiş bir sanayi kenti olarak öne çıkıyor.

Çok şükür ki yüz yıl önce topla tüfikle canımızı ortaya koyarak verdiğimiz bağımsızlık mücadelesini bugün ilimde, bilimde, teknikte ve teknolojide vererek Türk milletine yakışır bir medeniyet seviyesine ulaştırdık.

Bugün dünya saraylarını dahi süsleyen meşhur Uşak halımıza, dünyanın en büyük ikinci kanyonu olan Ulubey Kanyonumuz başta olmak üzere kentimizin birçok noktasında bize tarihten miras kalan binlerce yıllık kültürel hazinelerimize, geleneksel yemeklerimize ve Uşak tarhanası gibi değerlerimize sahip çıkıyor aynı zamanda tekstil, geri dönüşüm, seramik, dericilik ve battaniye gibi alanlarda gösterdiğimiz başarı ve yüksek ticaret hacmiyle Türkiye ekonomisine katkı sağlamaya devam ediyoruz.

Kentimizi de gelişen ve yükselen hedefler çerçevesinde tasarlayarak halkımızın huzuru ve konforu için birçok projeyi hayata geçiriyoruz. Bizler memleketimizi çok seviyoruz.

Âdeta küllerinden yeniden doğmuş bir milletin evlatları olarak dünya döndükçe her gün ayak bastığımız bu toprakların bağımsızlığı uğruna çile çeken dedelerimizin ve ninelerimizin aziz hatıralarını yaşatmaya ant içtik. Gelecek nesillerimize bırakabileceğimiz en değerli hazinenin de bu düşünceyle hazırlanmış, kurtuluş ruhunu tam anlamıyla yansıtan ve gençlerimize ilham kaynağı olabilecek eserler olacağı düşüncesindeyim. Sizler için özenle hazırladığımız, tarihimize ışık tutan bu önemli eseri keyifle okumanızı, geçmişte atalarımızın yazdığı destanı öğrenebilmeleri için gelecek nesillere de okutmanızı temenni ediyorum.

Umuyorum ki Kurtuluş Mücadelemizin yüzüncü yılında basılan bu önemli eser, Âşıklar Diyarı ve İlkler Şehri Uşak'ın tanıtımına, Uşak'ta verilen Kurtuluş Mücadelesi'nin ve günümüze kadar olan süreçte yaşananların detaylı olarak anlaşılmasına vesile olacak kaynak bir kitap hâline gelir.

Bu duygu ve düşüncelerle "Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmasın!" duasını gönülden tekrarlayarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ve silah arkadaşlarını, tüm Uşaklı Kuva-yı Milliyecileri ve tüm şehitlerimizi saygı ve rahmetle anıyor, Türk milletine ilelebet bağımsız ve hür bir yaşam diliyorum.

Hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

Mehmet ÇAKIN
Uşak Belediye Başkanı

KURTULUŞUN 100. YILINDA UŞAK

31 Ağustos, Banaz ve Sivaslı ilçelerimizin; 1 Eylül, Uşak'ımızın; 2 Eylül, Ulubey ve Karahallı ilçelerimizin; 3 Eylül ise Eşme ilçemizin düşman işgalinden kurtuluşunun yıl dönümleridir. Kurtuluşumuzun 100. şanlı yılı olması hasebiyle her yıl olduğu gibi bu yıl da Uşak ve ilçelerimizin düşman işgalinden kurtuluşunu daha büyük bir sevinç ve gururla kutlamaktayız.

Vatan edinebilmek uğruna çok büyük bedeller ödediğimiz bu topraklar, asırlarca birçok ırka ve dine ev sahipliği yapmış, buna rağmen huzur ve güven içinde varlığını devam ettirmiştir. Birlik ve beraberliğimiz 100 yıl önce de vatanın kurtuluşunda en güzel şekilde sirayet etmiş, ülkede yaşayan herkes din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin omuz omuza savaşmıştır. Milletimizin istiklaline, istikbaline ve millî iradesine olan sarsılmaz bağlılığı değişmemiş, bundan sonra da asla değişmeyecektir.

Emperyalist devletler, kendileri dışında kalan diğer ülkeleri sömürmek amacı ile bir paylaşım savaşı olan 1. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'ne Sevri Sözleşmesi'ni imzalatmıştır. Bu sözleşme ile 1. Dünya Savaşı öncesi yapılan planlar doğrultusunda doğal kaynaklar yönünden zengin ve stratejik öneme sahip Osmanlı topraklarının paylaşımı ve Anadolu'da Türk varlığını yok etmek, bu bölgeyi güçsüzleştirmek, dilediği gibi hareket edip kontrol altında tutmak ve sömürmek amacıyla Anadolu'yu parçalara bölmüş ve işgal etmişlerdir. Asırlardırilmekilmek ördüğümüz dilimizi, kültürümüzü ve medeniyetimizi tarihe gömmeye niyetlenmişlerdir.

Türk Milleti olarak bu işgale karşı, her aşaması ayrı bir kahramanlık destanı olan Kurtuluş Savaşı ile bağımsızlık ve vatan bütünlüğümüzü koruma kararlılığını canımız pahasına tüm dünyaya gösterdik ve aynı kararlılıkla yolumuza devam ediyoruz. Uşak'ımızın da verilen bu kahraman mücadelede yeri büyüktür. 1 Eylül 1922 günü ikinci vakti, İzzettin Çalışlar komutasındaki birliklerimiz, şehri yakarak geri çekilmek zorunda kalan Yunan ordusunu büyük bir bozguna uğratarak Uşak'ımızı düşman işgalinden kurtarmışlardır. Yunan komutanının yakalanıp esir alınarak mutlak bir zaferin ilan edildiği yerdir Uşak.

Uşak, Milli Mücadele Dönemi'nde olduğu gibi daha sonrasında da hayata geçen demokrasi tarihimizde millî iradeye olan bağlılığını her daim kanıtlamıştır. Biz güçlü bir devlet geleneği olan büyük bir milletiz, sadece 85 milyon vatan evladı için değil, büyük gönül coğrafyamız için; Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu için ve hatta dünyadaki tüm mazlumlar için bir devletiz, bir milletiz. Bu şuurla yolumuza devam ediyoruz, inşallah bu yolda ebediyete kadar da daim olacağız. Tarihimize baktığımızda Türkiye Cumhuriyeti'nden daha büyük bir güç yoktur. Türk milletinden de daha büyük bir millet yoktur. Birlik ve beraberliğimizi bozmadığımız sürece bu ülke payidar kalacaktır. Allah yüce devletimizi, birlik ve beraberliğimizi muhafaza eylesin!

İlimizin kurtuluşunun 100'üncü yılında pek çok açıdan "ilklerin şehri olan" Uşak'ımızı her alanda daha da ileriye taşımak için çalışmalarımıza durmadan devam ediyoruz. Bulunduğu konum itibarıyla bölgesinde her geçen gün gelişen sanayisi, turizm potansiyelinin harekete geçirilmesiyle artan turist sayısı, altyapı ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi, tüm bölge vatandaşlarına hizmet veren sağlık hizmetleri, okullaşma sayısının artması, eğitimde fırsat eşitliği zemininde yapılan reformları ve devamlı arttırdığımız yatırım çalışmalarısıyla Uşak, parlakan bir yıldız olarak yükselmektedir.

"Kurtuluşun 100. Yılında Uşak" başlıklı bu önemli ve değerli eserin hazırlanmasında ve yayımlanmasında katkısı bulunan başta Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere Uşak Belediyemize ve tüm paydaşlara teşekkür ediyorum. Bu vesileyle; tarihinin her döneminde ülkemizin huzuruna, vatandaşlarımızın canına, milletimizin istiklal ve istikbaline kasteden düşmanlara karşı kahramanca mücadele eden aziz milletimize şükranlarımı sunuyorum. Kurtuluş Savaşı'nda ve her daim vatanın savunmasında kahramanca mücadele ederek canlarını veren tüm şehitlerimize Allah'tan rahmet, yakınlarına ve milletimize baş sağlığı, gazilerimize uzun ömürler diliyorum, hepimizi en kalbi duygularıyla selamlıyorum.

Av. Mehmet ALTAY

Uşak Milletvekili - TBMM Güvenlik ve İstihbarat Komisyon Başkanı

KURTULUŞ MÜCADELESİ VE UŞAK

Konumu itibarıyla İç Ege'de bulunan Uşak şehrimiz MÖ 4.000'lerden itibaren yerleşim bölgesi olarak kullanılmakta olup birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hitit Krallığı egemenliğinde iken MÖ 1.000'lerde Frigyalılara, daha sonra dünyada ilk kez parayı kullanan Lidyalıların hâkimiyetine girmiştir. MÖ 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu etkisi altına girmiş, MÖ 4. yüzyılda önce Makedonya daha sonra Bergama Krallığı ve MÖ 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır.

1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun fethi Süleyman Şah ile gerçekleşmiş ve Uşak, Selçuklu Devleti'ne katılmıştır. Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra beylikler döneminin başlaması ile Germiyanogluları bölgede hâkimiyet kurmuş, 1429'da ise Osmanlı Devleti'nin hükmettiği topraklar altına girmiştir.

İzmir'in işgalinden sonra 29 Ağustos 1920'de işgal edilen Uşak, iki yıl iki gün süren Yunan işgalinden tam bir asır önce 1 Eylül 1922'de kurtulup istiklalini kazanmıştır. Bu istiklal ki koca bir çınar misali bugünkü hürriyetimizin ve huzurumuzun kaynağı olarak hepimizi bağrına basmaktadır.

Bu topraklar şehitlerimizin kanlarıyla, milletimizin inancıyla, anaların dualarıyla bizlere vatan olmuştur. Allah'a şükür ki şanlı tarihimiz ve ecdadımızla gurur duyuyoruz.

Uşak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayileşme hamlesine öncülük etmiş, Uşak Şeker Fabrikasının kurulmasıyla bir sanayi şehri görünümüne kavuşmuştur.

Uşak; dokuma, tabakçılık, trikotaj, toprak sanayisi, halısı, kilimi ve buna benzer el sanatlarıyla da imalathane ve fabrikaları da içinde barındıran bir ekonomiye sahiptir. Yine Uşak'ta Türkiye'nin ve Avrupa'nın en zengin altın maden yatakları bulunmaktadır.

- Uşak Şehri, Türk ve İslam varlığının bu coğrafyadan kazanılmak istendiği işgal yıllarında Millî Mücadele'nin en ateşli safhalarının yaşandığı ve Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlandırıldığı mekândır.
- Uşak, 15 Mayıs 1919 tarihinden işgal edildiği 29 Ağustos 1920 tarihine kadar olan dönemde Millî Mücadele için halktan toplanan vergide zirve bir şehirdir.
- Uşak, düşman Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Nikolas Trikopis'in teslim olarak kılıcını teslim ettiği yerdir.
- Uşak, zaferin sloganı hâline gelen Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir!" emrini verdiği yerdir.
- Uşak, düşmana karşı millî direniş oluşturabilmek için tüm varlığıyla mücadele eden Uşak Müftüsü, Uşak Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Reisi ve Alaşehir Kongresi ikinci başkanı yüce insan İbrahim Tahtakılıç'ın şehridir.
- Uşak, Kuva-yı Milliye'nin desteklenmesi için halka ateşli nutuklar irat edip ileri yaşına rağmen vatanın bana ihtiyacı var diyerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne koşan ve bu uğurda anne ve kardeşini şehit veren büyük dil bilimci Prof. Dr. Ahmet Besim Atalay Bey'in şehridir.
- Uşak, Millî Mücadele'nin ilk hava muharebesinin yaşandığı ve ilk muharip hava müfrezesinin olan "Kartal Hava Müfrezesi"nin kurulduğu şehirdir.
- Uşak, Millî Mücadele için kâh cami kürsüsünde vaaz verip kâh at sırtında kurşun sıkan Eşme Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı, Kuva-yı Milliye Güney Cephesi ve Eşme Müftüsü Ahmet Nazif Efendi'nin şehridir.
- Uşak, henüz daha 20 günlük evli iken Demirci Cephesi'ne koşan, baştan aşağı kendi parasıyla donattığı Akıncı Müfrezesi'yle düşman karşısına dikilen Alaaddin Tiritioğlu Bey'in şehridir.
- Uşak, Dumlupınar'da yenilip İzmir'e doğru kaçmaya çalışan Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Nikolas Trikopis'i Türk ordusu üzerine yönelterek esir düşmesini sağlayan Çeçeli Kara Murat'ın şehridir.
- Uşak, Yunanlılara karşı ilk mukavemet hareketini teşkil eden Soma, Ayvalık, Kırkağaç ve Akhisar cephelerinin bağlı bulunduğu "Balıkesir Reddi İlhak Hareket-i Milliye" teşkilatı başkanı, Balıkesir ile Alaşehir Kongresi'nin tertipleyicisi ve başkanı, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi mebusu ve Ankara Hükûmeti'nin Bursa Valisi Hacim Muhittin

Çarıklı Bey'in şehridir.

- Uşak, 23 Nisan 1920 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında muhafız alayı olarak görev yapan "Uşak Hücum Taburu"nun şehridir.

Ez kelim Uşak şehrinin olmadığı Türk Kurtuluş Savaşı tarihi yazılamaz. Uşak şehri, Türk Kurtuluş Savaşı tarihinin son kertesinde düşman ordularının son saldırılarını yaparak yenildiği ve düşman komutanının teslim olmasıyla savaşın sonlandırıldığı önemli bir şehrimizdir.

Büyük ve güçlü Türkiye mücadelemizde Uşaklı kardeşlerim her daim hakkın, hakikatin yanında durmuş, necip milletimizin seçkin mensupları olarak güzel ülkemize hizmet etmiştir. Biz de Uşaklı hemşehrilerimize, Uşaklı kardeşlerimize hizmet için dur durak bilmeden çalışıyoruz. Bugün olduğu gibi yarın da çalışmaya devam edeceğiz.

Güzel ilimiz Uşak'ımızın düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılı dolayısıyla tüm hemşehrilerimin bu gurur gününü kutluyor, başta Kurtuluş Savaşımızın Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere vatan ve mukaddesat uğruna can veren aziz şehitlerimizi ve kahraman gazilerimizi rahmet ve minnetle anıyorum. Sınırlarımızın içinde ve dışında hainlerle mücadele eden Mehmetçliğimize Rabbimden güç ve kuvvet diliyorum.

Efeler diyarı, âşıklar yurdu, tarih ve kültür şehrimiz Uşak'ımızın düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılına özel olarak hazırlanan bu eserin çıkarılmasında öncülük eden Belediye Başkanımız Sayın Mehmet Çakın'a teşekkür ederiz. Böylesine güzel bir eserin tarihimizi anlamamıza ve gelecek kuşaklara aktarma açısından çok önemli buluyorum.

Bu vesile ile tüm Uşaklı hemşehrilerimin Kurtuluş Günü'nü tebrik ediyor, Uşaklı kardeşlerime en içten selam ve muhabbetlerimi sunuyorum.

Op. Dr. İsmail GÜNEŞ
Uşak Milletvekili

KURTULUŞ VE UŞAK

Uşak ilimiz milattan önceki yıllardan günümüze kadar süregelen kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış; tarihi, kültürü, sosyoekonomik yapısıyla zaman zaman önemli ticaret merkezi, zaman zaman uğruna büyük savaşlar verilen bir yer olmuştur. Hititlerden Friglere, Lidyalılardan Pers İmparatorluğu'na, Bergama Krallığı'ndan Roma İmparatorluğu'na, Anadolu Selçuklularından Osmanlı İmparatorluğu'na ev sahipliği yapan Uşak'ın kelime anlamı Çağatay Türkçesinde "oğul, torun", Arapçada "âşıklar", halk dilinde ise "esir, köle" olarak bilinmektedir.

Ayrıca Evliya Çelebi'nin de "Seyahatname"sinde yer alan bazen "Uşşak" bazen de "Uşak" olarak adını geçirdiği eserinde Şehr-i Uşşak'ın (âşıklar şehri) bağ ve bahçelerinin havası ve suyunun güzelliğinden dolayı "âşık ve maşuk"u (seven ve sevileni) çoktur. Bu şehirde iki gün kalan üçüncü gün âşık olur. Bir başka ünlü gezgin Kâtip Çelebi "Cihannüma" isimli eserinde şu bilgileri verir: Uşak, Kütahya'dan batıya bir merhale Murat Dağı yakınında, bir dere içinde kaleli bir kasaba, 150 adet köyü bulunan mamur bir kazadır. Kasabası geniş bir ovanın doğusuna düşüp köyleri o ovada bulunmaktadır. Seccade ve halısı meşhurdur.

Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir karargâh ve komuta merkezi hâline gelen Uşak'ımızın düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılında bu eserde emeği geçenlere teşekkür ediyor, başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere tüm şehit ve gazilerimizi rahmetle, minnetle anıyorum.

Özkan YALIM
Uşak Milletvekili

KURTULUŞUNUN 100. YILINDA UŞAK

Kurtuluş Savaşımızda Uşak'ımızın göz ardı edilemeyecek bir yeri vardır. Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emrini verdiği şehir olan Uşak'ta, Kurtuluş Savaşı'nın en çetin mücadeleleri yaşanmıştır. İşgalci güçlerin başkomutanı Trikopolis'in Uşak'ta esir alınması ile Millî Mücadele'nin seyri değişmiştir. Kahraman Türk ordusu 1 Eylül 1922 tarihinde Uşak'ın işgaline son vermiş ve 9 Eylül'de İzmir'i düşmanın elinden alarak Kurtuluş Savaşı'nı kazanmıştır.

Uşak'ımız sadece Kurtuluş Savaşımızda değil, tarih boyunca da çok büyük bir öneme sahip olmuş, büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış, birçok ilkin ve yeniliğin ortaya çıktığı müstesna bir yerleşim yeri olarak tarihî kayıtlara geçmiştir.

Tarihi bulgular, Uşak ve çevresinin MÖ 4.000 yılından itibaren yerleşime açıldığını göstermektedir. Uşak, MÖ 620'de Lidya'nın egemenliğine girmiştir. Dünyada parayı ilk kullanan, aynı zamanda, döneminin en zengin krallığı olan Lidya'nın hâkimiyeti MÖ 546 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde Efes'ten başlayan "Kral Yolu" yapılmış ve bu yol, Hermos Nehri'ni takip ederek Uşak ili sınırları içerisinde Güre köyü, Uşak-Keromon-Agora kentlerine uğrayarak devam etmiştir. Lidyalıların egemenliğinin ardından Uşak; Pers, Makedonya, Bergama, Roma, Bizans ve Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve birçok medeniyetin etkinlik alanında yer almıştır. Nihayetinde, II. Beylikler Dönemi'nde Germiyanogulları'na tabi olan Uşak ve çevresi, daha sonra Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Osmanlı medeniyetinin yetiştirmiş olduğu önemli isimlerden biri olan Kâtip Çelebi (1605-1658) tarafından yazılmış olan "Cihannüma" adlı eserde Uşak'tan, "Kütahya'dan doğuya bir merhale, Murat Dağı yakınında, bir dere içinde kaleli bir kasaba, 150 adet köyü bulunan mamur bir kazadır. Kasabası geniş bir ovanın doğusuna düşüp köyleri o ovada bulunmaktadır. Seccade ve halısı meşhurdur." şeklinde bahsedilmektedir. Aynı dönemde, Osmanlılar zamanında Uşak hakkında yazılmış olan bir diğer kaynak ise Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eseridir. İlgili esere göre Uşak, Kütahya sancağı dâhilinde bulunan bir kaza olup Gevher Sultan "Has"sıdır. Ayrıca şehir; doğuda Banaz, kible tarafında Honaz, güneyde Komar, batıda Kule, kuzeyde Gediz olmak üzere beş kapısı olan bir kale ile çevrilidir. Beş arşın yüksekliğindeki bu kale müstahkem olmayıp kare şeklinde bir yapıdan mühlhemdir. Buğday Pazarı kapısında geniş bir hendeğin yer aldığı bu kale, XVI. yüzyılda bölge halkı tarafından tuğla ve taşlarla tamir edilmiş ve bölgenin Celali isyancılarından korunabilmesine yardımcı olmuştur.

Osmanlılar Dönemi'ndeki en önemli liman şehirlerinden biri olan İzmir'e açılan hinterlandın içerisinde yer alması ve Anadolu coğrafyasında kurulmaya başlanan demir yolu ağının geçtiği bir bölgede yer alması, Uşak'ı ticari ve ekonomik manada kuvvetlendirmiştir. 1866 yılında yapımı tamamlanan İzmir-Kasaba demir yolunun uzantısı olarak Uşak'ta bir istasyon kurulması ve bu istasyonun, Batı Anadolu'nun en büyük istasyonu hâline gelmesi şehrin önemini, ticari kabiliyetini ve gücünü artırmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru ticari bir merkez hâline gelen Uşak, İzmir'deki limandan ihraç edilen malların yaklaşık yarısının gönderildiği yer hâline gelmiş; aralarında bölgeye büyük bir gelir kaynağı yaratan Uşak kilimlerinin, halılarının ve seccadelerinin yer aldığı bir dizi ürün Uşak'ta üretilmiştir. Bu ürünlerin yanında afyon, hububat, yaş üzüm, palamut ve mazı gibi kalemler de bölgenin önemli zenginliklerini teşkil etmiştir. Diğer bir deyişle, Uşak'ın sahip olduğu bu zenginlikler İzmir üzerinden tüm dünyaya gönderilmiştir.

XX. yüzyılın başından itibaren ihracat noktasında önemli bir merhale kat eden ve ekonomik manada kuvvetlenen Uşak, 29 Ağustos 1920'de İzmir üzerinden Batı Anadolu'ya giren Yunan ordusu tarafından işgal edilmiştir. Yaklaşık 2 yıl süren bir esaret sürecinden sonra 1 Eylül 1922 tarihinde özgürlüğüne kavuşan Uşak, bu süre içerisinde bir dizi elim hadise ile karşı karşıya kalmış ve hem maddi hem manevi olarak büyük sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Tüm olumsuz durumlara rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Uşak, ulusal sanayi hamlelerinin yaşandığı yerlerin başında gelmiş ve âdeta küllerinden doğmuştur. Genç Cumhuriyet'in ilk iplik fabrikası, ilk şeker fabrikası ve ilk anonim şirketi Uşak'ta kurulmuş ve Uşak, genç Cumhuriyet'in filizlendiği yerlerden biri olmuştur. Hatta aynı dönemde elektriğin kullanıldığı ilk Anadolu şehri olan Uşak, Türkiye Cumhuriyeti'nin neleri başarabileceğini gösteren önemli örneklerden biri hâline gelmiştir. Tüm bunların yanında dünyaca ünlü Karun hazinelerine ev sahipliği yapan Uşak'ımız dünyanın en büyük ikinci kanyonu olan Ulubey Kanyonlarının da yer aldığı, güzide bir ildir. Son dönemde, deri ve tekstil sektörlerinde çok büyük

bir atılım yapan şehrimiz önemli bir üretim merkezi olup 2006 yılında faaliyete geçen üniversite vasıtasıyla da tasarım, pazarlama ve know-how gibi alanlarda her gün daha iyiye gidebilmeyi başarmıştır. Dolayısıyla, Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın "Her Şehre Bir Üniversite" kurulmasına yönelik talimatlarıyla 2006 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesinden ayrılarak kurulan Uşak Üniversitesi, "misyon üniversitesi olma", "öğrenci odaklı olma" ve eğitim-öğretimde "kalite öncelikli olma" hedeflerimiz doğrultusunda kısa zamanda Uşak başta olmak üzere bölgemize ve ülkemize çok önemli katkılar sağlamıştır.

Kurulduğu yıl olan 2006'da üniversite bünyesinde 4 fakülte, 1 yüksekokul ve 6 meslek yüksekokulu hizmet vermeye başlamış ve yaklaşık 7.500 öğrenci ile eğitim-öğretim faaliyetleri hayata geçmiştir. Günden güne altyapısını geliştiren, teknolojik atılımlar gerçekleştiren ve bölge ihtiyaçlarını karşılama noktasında adımlar atan Uşak Üniversitesi, 2021-2022 yılı itibarıyla 1 Eylül Merkez Kampüsü ile şehrin farklı noktalarında yer alan Diş Hekimliği Fakültesi, Banaz, Sivasslı, Karahallı, Ulubey ve Eşme Yerleşkelerindeki Meslek Yüksekokulları gibi eğitim merkezlerinden teşekkül etmiş, toplamda 7 yerleşkede 14 fakülte, 11 meslek yüksekokulu, bir yüksekokul, 21 uygulama ve araştırma merkezi ve lisansüstü eğitim enstitüsüne kavuşmuştur. Sahip olduğu bu eğitim merkezlerinden mülhem Uşak Üniversitesi, 25 binin üzerinde öğrencisi ve yaklaşık 850 akademisyeniyle eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetlerine devam etmektedir.

Uşak Üniversitesinde "rektör" olarak göreve başladığım 2017 yılından itibaren üniversitemizin marka değeri günden güne artmış, bu alanda kayda değer bir merhale kat edilmiştir. Bilhassa üniversite kapsamında yürütülen Kalite ve Uluslararasılaşma çalışmaları, Bölgesel Kalkınma ve Deri, Tekstil ve Seramik (DTS) Tasarım Merkezi, seçmeli ortak dersler havuzu, Uşak OSB Teknopark, 7+1 ve 3+1 uygulamaları ile ISO gibi belgelerin alınarak çeşitli danışma kurullarının kurulması, bir dizi ulusal ve uluslararası projenin faaliyete geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte bizlerden yardımlarını esirgemeyen, başta Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere mukaddes devletimizin bütün değerli yöneticilerine şükranlarımı sunuyorum.

Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle tarih, "bir milletin neleri başarmış olacağına dair istifade edilmesi gereken en önemli rehber"dir. Bu bakımdan "Kurtuluşun 100. Yılında Uşak" başlıklı bu kıymetli eserin gelecek nesiller için çok önemli bir rehber vazifesi göreceğine inanıyorum. Bu değerli çalışmada emeği geçen herkesi tek tek tebrik ediyor, çalışmalarımızın hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Ekrem SAVAŞ
Uşak Üniversitesi Rektörü

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M
U Ş A K v e T A R İ H

UŞAK
KURTULUŞUN 100. YILI

[BÖLÜM TAKDİM YAZISI]

Tarihini bilmeyen toplumlar, kendi değerleri, geçmişindeki olaylar ve bunların sonuçları hakkında ortak bir hafızadan mahrum kalırlar. Tarih disiplini olmadan bir millet doğru şekilde anlaşılabilir ve siyasi, iktisadi veya hukuki meselelere dair yapılan araştırmalar hep bir yönüyle eksik kalır. Tarihsel hafıza, millî kimliğin oluşumuna katkı sağlar; devletlerin, milletlerin, kentlerin, kurumların ve hatta bireylerin kendilerini tanımasını ve medeniyetler arasındaki konumunu belirlemesini sağlar. Ülkemizde umut verici bir gelişme olarak hem bireyler hem de kurumların tarihe olan ilgisinin her geçen gün arttığını gözlemliyoruz. Bilhassa kentlerin tarihi üzerine yapılan çalışmalara yerel kurumların verdiği katkı bu gelişmeleri daha da anlamlı kılmaktadır. Yaşayan ve her geçen gün değişip dönüşen kentlerin tarihini bilmek, geçmişle günümüzü birbirine bağlamak ve kentin ortak hafızasını oluşturmak kadar geleceğin nasıl inşa edileceğine de katkı sağlar.

Milletlerin ortak hafızasının oluşumuna katkıda bulunan ve bağımsız bir ülkede yaşamının kıymetini hatırlatan belki de en önemli olaylardan birisi de kurtuluş günleridir. Ancak her ülkenin bir kurtuluş günü yoktur. Şehirlerin kurtuluşu ise çok daha az sayıda ülkede kutlanır. Zira milletler saldırıya maruz kaldığında tarihî birikimleri, millî değerleri ve yetenekleri ölçüsünde tepki verirler. Teslim olmayı seçebilecekleri gibi son mermisine ve kanının son damlasına kadar savaşmayı da tercih edebilirler. Bu savaşlardan galibiyetle çıkan milletler için zafer, artık her yıl hatırlanması, ders alınması ve nesilden nesile aktarılması gereken bir dönüm noktası hâlini alır. Ancak bu dönüm noktalarına büyük bedeller ödeyerek veilmekilmek örülen uzun mücadeleler sonucunda ulaşılır. İşte böyle bir mücadelenin en bariz örneklerinden biri, emperyalizme vurulmuş büyük bir tokat ve mazlum milletlere ilham kaynağı olan Millî Mücadele'mizdir. Ne mutlu ki Türkiye Cumhuriyeti bir zafer gününe sahip olma şerefini elde etmiş ülkelerden birisidir ve işgalden kurtulan şehirlerimizin kurtuluş günleri bu zaferin mihenk taşlarıdır.

Adım adım ilerleyen ordular, aynı zamanda köyler, kasabalar ve şehirlerin kurtuluşunun ve nihayetinde ülkenin bağımsızlığının ilanıdır. Bu şehirlerimizden birisi ve binlerce yıl çeşitli imparatorlukların idaresinde kalan kadim ve mümtaz bir kentimiz olan Uşak'tır. Malazgirt Zaferi'nden kısa bir süre sonra Türkler tarafından ele geçirilen ve daha sonraki süreçte yüzlerce yıl boyunca bir Türk yurdu olan Uşak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda kendi payına düşeni yerine getirmenin onurunu hakkıyla taşımaktadır. Ancak bu haklı onur için çok ağır bir bedel ödendiğini de belirtmek gerekir. 29 Ağustos 1920'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen bu şehre Mürettep Süvari Alayı'nın 1 Eylül 1922 akşam saatlerinde girmesiyle işgal nihayete ermiştir. Ancak işgalciler geri çekilirken şehri yakıp yıktılar. İki yıldan fazla süren düşman işgali bu güzide Anadolu şehrine büyük zarar vermişti. İşgal sırasında bine yakın Uşaklı hunharca katledilmiş ve yüzlerce ev, dükkân, okul, mescit, medrese ve cami geri çekilen Yunan birlikleri tarafından yakılmıştı. Buna rağmen yaralarını sarmayı bilen Uşak birçok atılımın öncülüğünü yapmayı başarmıştır.

Bir zamanlar tarihî "Kral Yolu" üzerinde bulunan günümüzün modern kenti, Millî Mücadele tarihimizde Yunan Orduları Başkomutanı Trikopis'in de esir alındığı bölge olduğundan önemli bir yer teşkil eder. Tarihin ilginç bir tezahürü olarak işgalci Yunan generali, başkomutan tayin edildiğini de ilk defa burada öğrenmiştir. Bu hadise Uşak'ın bir anlamda "İlklerin Şehri" olacağına da bir nişanesi olduğunu bize gösterir.

Uşak, Millî Mücadele sırasında Batı Anadolu'da Kuva-yi Milliye'nin oluşmasında önemli bir düğüm noktası olduğu gibi cephe gerisinde sivil direnişin örgütlenmesinde de son derece önemli bir rol oynamıştır. Şehirde işgale karşı, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi, Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti ve Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti gibi cemiyetler teşekkül etmiştir. Üstelik bunu aksi yöndeki birçok engellemelere rağmen başarmıştır. Haklı olarak bu

başarının gururunu yaşamaktadır. Nitekim Cumhuriyet Bayramımızın âdeta bir sembolü hâline gelen“Cumhuriyeti Biz Böyle Kazandık” fotoğrafı da Uşak’ın ülkemize bir armağanıdır. Bu sayede Uşaklılar düşman işgalinden kurtuluş mücadelesini yeni nesillere aktarırken sadece Uşaklı hemşehrilerimizin değil, bütün bir ülkenin belki de tarihinde tecrübe ettiği en zorlu dönemin ağır şartlarını idrak etmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Cumhuriyet’imizin banisi ve ebedî başkomutanımız ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz’dir, İleri!” emrinin verildiği Uşak, kurtuluşun 100. yılında uzunca bir müddet yakındığımız eksikliğimizi giderme gayretine girmiştir. Sözlü aktarımın yaygın olduğu ülkemizde kentlerimiz hakkında yazılı kaynaklara olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Bu kaynaklar hem kahraman ecdadımıza bir minnet borcu ödeme hem de yeni nesillere doğru bilgiyi aktarma işlevi görmektedir. Kentlerin tarihinin bütün yönleriyle ele alınması kültür mirasımızın anlaşılması ve devamlılığının sağlanması için elzem çalışmalardır. Uşak Belediyesi bu zorlu ama önemli görevi, bu güzide şehrimizin kurtuluşunun 100’üncü yılı gibi son derece anlamlı bir tarihte üstlenerek büyük bir hizmet ifa etmektedir. Cumhuriyet’imizin 100’üncü yılına çok az bir zaman kala bu çalışmanın diğer şehirlerimiz için de bir emsal teşkil etmesini temenni ederiz.

Uşak’ı bütün yönleriyle ele alan elinizdeki kitap farklı akademik disiplinler ve uzmanlık alanlarından değerli şahsiyetlerin katkısıyla hazırlandı. Bu kıymetli eserin hazırlanmasında emeği geçen, katkıda bulunan herkese teşekkür ediyor; çalışmalarında başarılar diliyorum.

Hulusi AKAR
Millî Savunma Bakanı

OSMANLI DEVLETİ ARŞİV KAYNAKLARINA GÖRE UŞAK'TA YERLEŞİM VE NÜFUS ÜZERİNDE DEVLET ORGANİZASYONU

Mehtap ÖZDEĞER*

Giriş

Türk-Oğuz boylarının Uşak ve bölgesine yerleşip yurt edinmeleri, 1076 yılında Anadolu Selçuklu Devleti zamanında oldu. I. Haçlı Seferi'ne kadar süren Selçuklu hakimiyeti 1097'de Eskişehir (Dorylaion) Muharebesi'ndeki yenilgiyle son bulunca yeniden Bizans dönemi başladı. XII. yüzyılın ikinci yarısına kadar sınır bölgesi olarak kalan şehir, 1182'de Uluborlu, Kütahya, Eskişehir ve Alaşehir ile birlikte tekrar Selçuklu egemenliğine geçti. II. Kılıçaslan'ın ülkesini on bir oğluna bölüştürmesiyle Uluborlu ve Kütahya ile birlikte I. Gıyâseddin Keyhusrev'in payına düştü (1182). Kardeşler arasında başlayan taht mücadelesiyle yeniden Bizans'ın eline geçen Uşak'ta Türk hâkimiyetinin kalıcı olarak tesisi ise I. Alâeddin Keykubad zamanında (1233) oldu.²

I. Yakub Bey (1298-1302) zamanında Uşak, Germiyan Beyliği sınırları içerisine dahil oldu.³ Zaman içerisinde siyasî mücadelelerin tesiri altında kalan Uşak şehrini Osmanlı Devleti'yle birleştiren vâkıa ise 1381'de Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın (1361-1387) kızını Osmanlı şehzadesi Yıldırım Bayezid'le evlendirmesiyle gerçekleşti. Bu kesin bir Osmanlı egemenliği değildi. Süleyman Şah, Kula kasabasına çekilip vefatına kadar burada kalmıştı. Bu süre zarfından şehrin Kula'ya yakınlığı sebebiyle bir süre daha Germiyanogullarında kaldığı düşünülmektedir. Oğlu Yakub Bey'in babasının sağlığında Uşak ve Şuhut taraflarında valilik yaptığı bilinirken (1362) Kosova Muharebesi'nden (1389) sonra II. Yakub Bey'in eski topraklarını geri almaya çalışması da şehirden Germiyanogulları'nın vaz geçmediğini gösteriyordu. Ancak Yıldırım Bayezid diğer Anadolu Beylikleri gibi Germiyan Beyliği'ni de Osmanlı sınırları içine alarak Uşak'ı Osmanlı topraklarına kattı (1390).⁴

Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra şehir bir kez daha Germiyanlıların idaresine geçti. II. Yakub Bey yeniden beyliğin başına geçip Uşak'ı egemenliği altına aldı. Lakin Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan saltanat mücadelesinde yeğeni Çelebi Mehmed'in tarafını tutması, Uşak için kaçınılmaz bir Osmanlı hâkimiyetine geçişe işaret ediyordu. 1428'de Edirne'ye gidip kız kardeşinin torunu II. Murad'la yaptığı görüşmesinde, erkek evlâdı olmadığından memleketini kendisine bırakacağını vasiyet etti. Bir yıl sonra vefat edince Germiyan toprakları vasiyeti gereğince Osmanlıya geçti. Kütahya sancak haline getirilip buraya Timurtaş Paşazâde Umur Bey'in oğlu Osman Çelebi sancakbeyi olarak tayin edildi.⁵

Kısa tarihi bu şekilde özetlenebilecek olan Uşak hakkında son yirmi yılda pek çok bilimsel araştırma yapılmıştır. Uşak kadı sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Temettuat Sayımları, Nüfus Defterleri gibi zengin iktisadî, sosyal ve beşerî bilgiler ihtiva eden kaynakların özellikle XIX. yüzyıla ait olması çalışmaların bu yüzyıla ilgili olmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak'ta Yerleşim ve Nüfus Üzerinde Devlet Organizasyonu adlı bu çalışma ise XVI. yüzyıla sınırlandırılarak literatüre farklı bir katkıda bulunacağı temenni edilir.

Osmanlı'nın nevi şahsına münhasır yüzyılı olarak adlandırılan XVI. yüzyıla ait bir seri oluşturacak kadar zengin ve muntazam bilgiler ihtiva eden tahrir defterlerinin bulunması, bu yüzyılın seçilmesine neden olmuştur. Bu kaynakların bir kısmı Cumhurbaşkanlığı Devlet

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri, İstanbul, 1932, s. 9-10; M. Tayyib Gökbilgin, "Kütahya", İslam Ansiklopedisi (İA.), C. 6, İstanbul 1977, s. 1120, 1122; Mehtap Özdeğer, "Uşak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2012, s. 222-223.

³ Uzunçarşılı, age, s. 41-42; Gökbilgin, agm; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1984, s. 41; M. Çetin Varlık, Germiyan-Oğulları Tarihi (1300-1429), Ankara 1974, s. 35.

⁴ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi, Hz., Faik Reşid Unat-Mehmed A. Köymen, C. 1, Ankara, 1987, s. 204-205; Uzunçarşılı, "Germiyan-oğulları, İslâm Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1977, s. 768.

⁵ Gökbilgin, agm, s. 1120 vd; Mustafa Çetin Varlık, "Kütahya'nın Şehzâde Sancağı Olarak İdaresi", Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, Yıl 1989, İstanbul 1990, s. 315-324.

Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde diğer kısmı ise Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivinde muhafaza edilmektedir. Bu defterlerden Uşak'ın idarî teşkilatı, şehir ve kır yerleşim yerleri, nüfus ve üretim yapısı, vergi kaynakları ile yaya ve müselleme teşkilatı hakkında çok önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Defterler doğrudan doğruya Uşak'a ait değildir. O devrin idarî taksimatı içinde Uşak, Kütahya sancağına bağlı bir kazadır ve bu itibarla Kütahya sancağına ait defterlerin içinde dağınık bir şekilde değil müstakil bölüm olarak yer almaktadır. Çalışmada kullanılan esas kaynaklar mufassal tahrir defterleri, piyade (yaya) ve müselleme defterleri ile evkaf defterleridir. Mufassal tahrir defterlerinden günümüze ulaşabilen en eski tarihli defter, II. Bayezid dönemine aittir.¹ İkinci defterin tarihi konusunda bazı tereddütler vardır. Defterin bazı sayfalarında II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'den "merhum" diye bahsedilmektedir. Bundan dolayı tahririn I. Selim zamanında başladığı, Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yılında tamamlandığı tahmin edilmektedir.² Defterin tarihinin 1520 yılı olduğu diğer kaynaklar dolayısıyla ispat edilmiştir.³ Üçüncü defter ise 1570 tarihlidir.⁴

Piyade teşkilatı ile ilgili kayıtlar Karahisar-ı Sahip Livası Piyade Defterleri içinde bulunmaktadır. Üç piyade defterinden ilki 1545, ikincisi 1560, üçüncüsü ise 1579 tarihlidir.⁵ Çalışmada piyade defterleri tarihlerine uyan üç müselleme defterinden faydalanılmıştır. Bunlardan biri 1545, ikincisi 1561, üçüncüsü ise 1580 tarihlidir.⁶ Vakıf müesseselerinin kayıtlı olduğu evkaf defterleri de üç adettir. Birinci defterin II. Bayezid devrine ait olduğunu tahmin etmekteyiz.⁷ İkinci evkaf defteri Kanûnî Sultan Süleyman, üçüncü ise II. Selim dönemine aittir.⁸ Uşak, 9 Temmuz 1953 tarihinde kabul edilen 6129 sayılı kanunla Kütahya'dan ayrılarak müstakil bir il haline getirildi.⁹ Güre bir nahiye olarak merkeze bağlanmış Banaz, Ulubey, Karahallı ve Sivashlı nahiyeleri kaza merkezi yapılmıştır. Ayrıca Manisa'ya bağlı olan Eşme kazası Uşak'ın sınırları içine dahil edildi. Aynı Kanuna göre Uşak merkez kazası elli bir, Güre nahiyesi on dört, Banaz kırk iki, Karahallı on beş¹⁰, Ulubey otuz dört¹¹, Eşme altmış yedi ve Sivashlı kazası yirmi bir köyü ihtiva ederek teşekkül ettirilmiştir.

Çalışma üç bölümden müteşekkil olarak tetkik edilip değerlendirilmiştir. Birinci bölümde Uşak şehri mahalleleri ve nüfus bilgileri verildikten sonra şehirde bulunan vakıf müesseseleri incelenmiştir. İkinci bölümde tarımsal yerleşim birimleri olarak köy, mezra, çiftlik, cemaat ve yaylak adları ayrı ayrı tetkik edilmiştir. Her bir yerleşim biriminde piyade ve müselleme çiftlikleri ile vakıf müesseselerinin olup olmadığı tablolar halinde teferruatıyla verilmiştir. Ayrıca vakıf müesseselerinin adı, kurucusu ve gelir kaynakları da inceleme altına alınmıştır. Konargöçer halde yaşayan yörük toplulukları da bu bölümde ele alınmış, üçüncü bölümde ise önce tarımsal yerleşim birimlerinde yaşayan nüfusun detaylı bir şekilde statüleri ve dökümleri verilip, sonra da Uşak kazasının genel nüfus bilgileri incelenmiştir.

Elde edilen malumatlar dahilinde bir şehrin geçmişindeki sosyal ve beşerî bilgilere ulaşılarak, zaman içinde meydana gelen gelişmelerin ve değişimlerin anlaşılmasına yardımcı olmak hedeflenmektedir. Osmanlı Devleti'nin bir taşra şehri ve tarımsal yerleşim muhitinde nasıl bir teşkilatlanmaya gittiği, bölgedeki yerleşim birimlerinde bulunan timar, piyade ve müselleme teşkilatı ile vakıf müesseseleri üzerinden tetkik edilmiştir. Uşak misali üzerinden tarihte eşî benzeri olmayan, devlet halinde bir imparatorluğun; köy, nahiye, kaza, sancak ve vilayet olarak, bütün teferruatıyla beraber teşkilatlanması daha iyi anlaşılacaktır. Bu teşkilatlanma ancak Osmanlı Devleti'ne nasip olmuştur. XVI. yüzyılda güçlü bir merkezi yapıya ve yine güçlü bir taşra teşkilatına sahip olan Osmanlı Devleti, geniş yüzölçümüne rağmen nüfusun az ve seyrek olduğu devirlerde, bu nüfusu kendi başına ve kaderine terk etmeyerek; kurduğu teşkilat ve müesseselere bağlamış, bu sayede tarihin gördüğü en büyük ve en uzun imparatorluklardan biri olmayı başarmıştır.

¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Defterleri (TD), defter no. 45.

² BOA. TD, defter no. 49.

³ Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri", VIII Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara 1981, s. 1483.

⁴ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TK), Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KKA), defter no. 48.

⁵ Karahisar-ı Sahip Piyadeğân Defterleri: BOA. TD, defter no. 237; BOA. TD, defter no. 320; BOA. TD, defter no. 574.

⁶ Kütahya Livası Müselleme Defterleri: BOA. TD, defter no. 242; BOA. TD, defter no. 328; BOA. TD, defter no. 589.

⁷ Defter içinde bulunan bazı kayıt veya der-kenarlardan defterin tanzim edilme tarihini tahmin edebilmek mümkündür. Mesela, Kütahya sancağına bağlı, Eğrigöz kazasının su yolu hakkındaki bir fermanın tarihi, 1484'dür. Bkz. BOA.MAD, defter no. 262, yp. 209. Ayrıca Lazkiye (Denizli) kazasında bulunan Eymirce Zâviyesi vakfı ile ilgili olarak yazılan der-kenarda, 1504 tarihi kayıtlıdır. Bkz. agd, yp. 209.

⁸ BOA. TD, defter no. 369; TK. KKA, defter no. 560.

⁹ 15 Temmuz 1953 Tarihli ve 8458 sayılı Resmî Gazete, s. 6703-6705. Resmigazete.gov.tr/arşiv/8458.pdf.

¹⁰ Karabedirler ve Karbasan köyleri Denizli vilayeti Çivril kazasından ayrılarak Karahallı'ya bağlanmıştır.

¹¹ Çam, Çovaşlı, Deşdemir, Köseli, Medele ve Moraca köyleri Denizli'nin Çal kazası Bekilli nahiyesinden ayrılarak Ulubey'e bağlanmıştır.

XVI. Yüzyılda Uşak Şehri

Uşak ve çevresi Germiyanogulları devrinde olduğu gibi Osmanlılarda da Kütahya'ya bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırıldı. Kütahya sancağı idarî taksimat içerisinde Anadolu vilayetinin merkez sancağı olması hasebiyle "Paşa Sancağı" olarak adlandırılıyordu.¹ Bu itibarla bu sancağa bağlı olarak ayrı bir önem kazanmış oluyordu. Uşak kazasının merkez kaza ile beraber Banaz ve Ulu Göbek² olmak üzere üç nahiyesi bulunuyordu. Bu nahiyelere bir de II. Bayezid Devri ve 1520 tahrirlerinde Hayrebat adlı bir nahiyeye daha eklenmişti.³

İslâm fıkıhçalarına göre şehir "dini işlere bakan bir müftüsü ve kaza hakkına sahip bir kadısı olan yer" olarak tarif edilmişken şehirleri yalnızca hukukî olarak ifade eden nüfus, iktisadî ve sosyal özellikleri dikkate almayan bu tanımın aksine⁴ Osmanlı belgelerinde şehir; "Cuma kılınır, pazar durur yer" olarak tarif edilmiştir.⁵ Osmanlı şehirlerinin birçoğunda kalenin bulunması da bu tarifi tamamlar. Şehirler bu yönüyle yol güzergahları üzerinde ve ekonomik faaliyetlerin canlı olduğu yerlerde kurulmuştur.⁶ Uşak'ta da bu tanıma uygun olarak bir kale bulunmaktadır. Katip Çelebi'nin "Cihannüma" adlı eserinde geçen bilgiye⁷ ek olarak Evliya Çelebi harap olan bu kalenin Hicri 1007'de Celali korkusundan tuğla ve taş ile yeniden inşa edildiğini yazmaktadır.⁸

Mekke ve Medine'ye giderken Uşak'a uğrayan seyyah, şehir hakkında çok değerli sosyo-kültürel ve iktisadî bilgileri bize aktarmıştır. Uşak halkının ekseriya ulema ve kıymetli tüccar olduğundan bahseden seyyaha göre, şehrin dört tarafı bayırlarla çevrili bir çukur yerde kurulmuş olup, sekiz mahallesi ve 3600 toprak örtülü, süslü ve güzel evi bulunmaktadır. Şehirde, on dört mihrâb vardır ki bunun dördü cami, gerisi mesciddir. İki hamam, 370 dükkan, yedi han (bu hanlardan *Sultan Alaeddin'in taş hanı bir tarz-ı acaibdir*), bir Lonca hanı, yedi kahvehanesi mevcuttur.

XIX. yüzyıla ait vilayet salnâmelerinde Uşak, Hüdavendigâr vilayeti salnâmeleri içinde yer almaktadır. 1890 tarihli salnâmeğe göre Kütahya'ya yirmi dört, Bursa'ya elli dört saat mesafede; etrafı ağaç ve meralarla mezid bir yer olduğu yazmaktadır. Uşak'ın başlıca iskelesi İzmir şehridir. Ticarî mallar ilk önce Uşak'tan on iki saat mesafedeki Alaşehir istasyonuna, buradan da Manisa'dan geçerek İzmir limanına varmaktadır. Aynı salnâmede şehirde on bir mahalle, on yedi cami, iki tekke, dokuz medrese, 2431 ev, 750 dükkan, iki hamam, on iki han, iki kütüphane, bir eczane, bir hastane, bir salhane, bir hapishane, hükümet konağı, askerî tabur ve telgrafhanesi olduğunu yazmaktadır.⁹ 1898 tarihli salnâmede ise cami sayısı on altı, medrese sayısı on bir, hamam sayısı beş, han sayısı ise on bir olarak gösterilmiştir.¹⁰ Bu salnâmeden Uşak'ta o tarihte on dört mescid, altı türbe ile 117 un değirmeni, kilim ve kalıçe iplerini boyamaya mahsus yirmi boyahane, on beş debbağhane, bir salhane, dördü ibtidaî olmak üzere sekiz sıbyan mektebinin bulunduğunu öğrenmekteyiz.¹¹

¹ Aynî Ali Efendi, Kavânin-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân, İstanbul 1280, s. 13; Uzunçarşılı, Kütahya Şehri, s. 11; Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara 1988, s. 31, 99.

² Ulu Göbek günümüzde Uşak'ın Ulubey ilçesidir. Kanaatimizce Ulu Göbek'in esas yazılış şekli Ulu Gök Beg'dir.

³ Hayrebat olarak okuyabildiğimiz bu nahiyenin ismi bazı kaynaklarda Seyrabat şeklinde geçmektedir. Bkz., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı tarafından 438 numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530 ismiyle tıpkıbasım olan neşriyat, Ankara 1994, (giriş) s. 45, (tıpkıbasım) s. 67.

⁴ Osman Ergin, Türk Şehirlerinin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936, s. 116; Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, C. VII, Ankara 1968, s. 67.

⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VII. Türk Tarih Kurumu Kongresi, 11-15 Ekim 1976, C. II, Ankara 1981, s. 1265; İlhan Şahin, "Şehir", DİA, C. 38, İstanbul 2010, s. 446.

⁶ Osman Ergin, Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi adlı eserinde Batılıların şehri "etrafında sur, en yüksek tepesinde kale, ortasında büyük mabet ve bunun çevresinde çarşı, pazarı ve meydanı bulunan kasaba" olarak tarif ettiklerini yazar. Bkz., a.g.e., İstanbul 1939, s. 17; Tuncer Baykara, Türk Kültürü Araştırmaları, İzmir 1997, s. 99.

⁷ Kâtip Çelebi, Cihannüma, nşr. İbrahim Müteferrika, İstanbul 1145, s. 632.

⁸ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, 9. Kitap, İstanbul 2005, s. 23.

⁹ 1308 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 214; Mehtap Özdeğer, "19. Yüzyılda Uşak Şehrinde Ekonomik ve Sosyal Hayat", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 140, İstanbul 2002, s. 94.

¹⁰ 1316 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 357; Özdeğer, agm, s. 94.

¹¹ Şemseddin Sami, Uşak'ta kırk beş çeşme, 706 halı tezgahı ve otuz beş debbağhanenin bulunduğunu yazmaktadır. Bkz. Kamus ül-alâm, C. 4, İstanbul 1311, s. 3155.

Uşak Mahalleleri ve Nüfus

Osmanlı şehirlerinde mahalle sosyal ve fizikî bir birimdir. Bir cami, mescid veya pazarın etrafından kurulan mahallenin adı genellikle etrafında kurulduğu cami ve mescid gibi yapıların banisinin adını taşımaktadır.¹ Uşak mahallelerinde de bu özellik görülür.² Dinî müesseselerde görev alan imamların mahalle içerisindeki fonksiyonları artmakta, dinî vazifeleri kadar yönetici sıfatları da öne çıkmaktadır. Bu itibarla cami veya mescidler bir ibâdet yeri olmakla beraber, mahalle halkı arasındaki çeşitli meselelerin halledildiği, merkezden gelen ferman ve tebligatların açıklanarak görüşülüp uygulandığı yerlerdir.³

Uşak şehrinde 1520 yılında Cami, Hacı Hasan, Hacı Sıddık, Memi Çelebi, Aybey, Meşhed, Burhan Fakih, Hacı Hızır, Süleyman Fakih ve Hacı Yararlı/Bazarlı⁴ mahalleri olmak üzere on mahalle bulunmaktadır. 1570 yılında bu mahallelere Kasap Hasan mahallesi ile Cedîd mahallesi eklenmiştir. Cedîd yani yeni mahallenin diğer adı Celâl'dir. Bu mahallerdeki hane sahipleri ile mücerret ve muafların terekkübünden oluşan tahmini nüfus hesapları Tablo 1'de gösterilmiştir.⁵

Tablo 1'e göre 1520-1570 arasında toplam hane sayısı %23,5 artmıştır. Hane sayısının artış oranını mahalleler bazında tek tek incelediğimizde bazı mahallerde hane sayısının ikinci tahrirde düştüğü, bazı mahallelerde ise yükseldiği tespit edilmektedir. Mesela Aybey mahallesi hane sayısı ikinci tahrirde %24 oranında düşmüştür. Hane sayısı en hızlı artan mahalle ise %50,8 ile Burhan Fakih mahallesi olmuştur. Tabloda geçen mücerret kelimesi bekar raiyyet çocukları demektir ve birinci tahrirde toplam seksen sekiz olmasına rağmen ikinci tahrirde nüfusun içerisinde mücerret olup olmadığı belirtilmemiştir. vergi ödeme mükellefiyeti olmayan kişiler tabloda muaf olarak geçmekte; din görevlileri, idarî ve askerî görevliler, hasta ve yaşlılar ile diğerleri olarak dört tasnife ayırmak mümkündür. 1520'de mahallelerde kayıtlı olan din görevlileri arasında yedi imam, bir müezzin, bir muarraf, bir derviş ve bir zâviyedâr bulunmaktadır.

Tablo 1: 1520 ve 1570'de Uşak Şehrinde Nüfus Dağılımı

Mahalle adı	Hane		Mücerret		Muaf		Toplam nüfus	
	1520	1570	1520	1570	1520	1570	1520	1570
Cami	73	81	14	-	8	5	387	410
Hacı Hasan	28	23	5	-	2	2	147	117
Hacı Sıddık	45	45	6	-	1	2	232	227
Memi Çelebi	49	44	11	-	2	2	258	222
Aybey	25	19	9	-	5	4	139	99
Meşhed	21	30	7	-	1	2	113	152
Burhan Fakih	57	86	14	-	7	3	306	433
Hacı Hızır	43	38	9	-	1	3	225	193
Süleyman Fakih	16	19	5	-	4	-	89	95
Hacı Yararlı	42	37	8	-	4	-	222	185
Kasap Hasan	-	38	-	-	-	3	-	193
Cedîd	-	33	-	-	-	6	-	171
Toplam:	399	493	88	-	35	32	2118	2497

Kaynak: Mehtap Özdeğer, 15-16.Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul 2001, s. 61.

¹ Mahalle kelimesi hakkında bkz., J. H. Kramers, "Mahalle", İA., C. 8, s. 144; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara 1980, s. 104; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, IV, İstanbul 1984, s. 73.

² Şehirli halkın yaşadığı mahallelerle esnaf loncaları, bedesten ve hanların bulunduğu mahalleler birbirinden ayrılmıştır. Bir bedesten veya çarşı etrafında gelişen bu mahalleler şehrin üretim ve ticaret merkezi haline geliyor esnaf ve tüccar her türlü imalat ve ticarî faaliyetini burada yürütüyordu. Ergenç, (1980), agm, s. 106.

³ Yusuf Hallaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 1991, s. 137; Celâl Esad Arseven, "Mescid", Sanat Ansiklopedisi, C. III, İstanbul 1950, s. 1308.

⁴ Yararlı ismi aynı zamanda Bazarlı olarak da okunabilir.

⁵ II. Bayezid devri tahrir defterinde mahalle kayıtları bulunmadığından 1520 ve 1570 yılı mahalle ve nüfus bilgileri verilmiştir.

1570 yılında ise imam sayısı yediden beşe düşerken müezzin sayısı ise birden beşe çıkmıştır. Din görevlileri arasına bir kayyum ile iki devr-han eklenmiştir. İdarî ve askerî görevliler olarak birinci tahrirde üç muhassıl, bir kethüda ve iki sipahi kayıtlıdır. İkinci tahrirde bu gurup içine bir mütevellî ile iki sipahizâde girmektedir. Hasta ve yaşlılara baktığımızda birinci tahrirde on bir pirifâni (çok yaşlı) ve iki mâlûlün (hasta, sakat) bulunduğu görülmektedir. İkinci tahrirde ise pirifâni üç, mâlûl iki, divâne bir ve âmâ iki kişidir. Diğer faslında ise birinci tahrirde bir şerif¹, bir vakıf sahibi, iki berat sahibi vardır. İkinci tahrirde ise bir seyyid², bir vakıf sahibi, dört Sultan Selim Han vakfî reâyâsî ile bir Akkeçili cemaatine mensup şahıs bulunmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere Uşak şehrinin 1520'de tahmini toplam nüfusu 2118 iken bu nüfus 1570'de %17,9 artışla 2497'e yükselmiştir.³

Mahalle sakinleri arasında tarihin izinin sürülmesi açısından ilginç ve önemli şahsiyetlere de rastlanmıştır. 1570'de Memi Çelebi mahallesi nüfusu içinde kayıtlı bulunan imâm bunlardan biridir. Ahmed veled-i Haşim Semerkandî adındaki bu kişi, Halvetiyye tarikatının Uşşakiye kolunun kurucusu olan Hasan Hüsameddin Buharî'nin şeyhidir. İrşada Uşak'ta başlayıp, feyzini burada yaydığı için kendisine Uşaklı anlamına gelen "Uşşaki" denilmiştir. III. Murad zamanında, padişahın ricası üzerine İstanbul'a giderek, Kasımpaşa'ya yerleşen şeyh için Uşak'ta temsili bir türbe bulunmaktadır.⁴

Uşak Şehri Vakıfları

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal bir devletin yapması gereken beşerî ve sosyal sermayenin kaynağı olan eğitim, sağlık, diyanet, bayındırlık, beledî ve sosyal güvenlik gibi pek çok hizmet vakıf müesseseleri aracılığıyla yerine getirildi. İşte bu nedenle Osmanlıya "Vakıf Medeniyeti" denmesi boşuna değildir. Vakıflar bir anlamda yoksul ve fakirlerin, servet sahiplerince yedirilmesi ve giydirilmesinin temini yoludur. Osmanlı yönetimi, kurulduğu bölgede bir nevi kamu hizmeti gören vakıf müesseselerini teşvik ve himaye etmiş, gelir kaynaklarına müdahale etmemiştir. Vakıflara tahsis edilen sürekli gelir kaynaklarıyla devamlılıkları sağlanmıştır. Osmanlı şehirleri bir anlamda vakıflarla var olmuş ve hayatini devam ettirmiştir. Vakıf yatırımları olarak bina ettirilen çarşı, bedesten, han, hamam ve dükkanlar, şehrin iktisadî ve ticarî hayatı için gerekli işletme tesislerini meydana getiriyordu. Vakıflar kurulmuş oldukları bölgenin iktisadî ve sosyal kalkınmasında önemli ve aktif şekilde rol üstlenmişti. Bu yönleriyle vakıflar bölgesel kalkınma kuruluşlarıdır. Vakıflar aynı zamanda istihdam ve gelir dağılımı eşitsizliği gibi günümüzün önemli ekonomik problemlerinin çözümünde de önemli rol üstlenmiştir.

Osmanlı şehirlerinin temel direğini oluşturan vakıflar Uşak şehrinde de bu fonksiyonlarını yerine getirdi. Şehirde kurulmuş on iki vakıf müessesesi kendi içinde cami, mescid, zâviye, tekke ve muallimhane vakfı olarak beş gruba ayrılmaktadır. Bu vakıflarla ilgili kısa bilgiler aşağıdaki gibidir.

Kavşid oğlu Mehmed Bey Camisi (Ulu Cami): Evkaf Defterlerinde Kavşid Oğlu Mehmed Bey camisi olarak kayıtlı bulunan cami, Ulu Cami adıyla meşhur olup Cami-i Kebir tabiri de kullanılmıştır. Banisi Mehmed Bey, bir hamam satın alarak üçte bir hissesini caminin masraflarına tahsis etti. Uşak'taki bazı hayır sahipleri de camiye 9650 akçe vakfettiler.⁵ Bu nakit paranın işletilmesiyle elde edilen nema ile hamam hissesinden gelen yıllık gelir (2040 akçe) hatip, imam, hafız ve müezzinlerin maaş ödemelerinin yanı sıra caminin aydınlatma ve döşeme masrafları için harcanacaktı.⁶

Uşak Camisi Vakfı: Kavşid oğlu Mehmed Bey camisi için kurulan vakıflardan biridir. Uşaklı hayır sever Yahya Bey, 20500 akçe vakfederek bu vakfı kurmuştu. Paranın işletilmesiyle hasıl olan nemadan Kur'an-ı Kerim okunmasına, hatiplere, imama, kayyımına, caminin

¹ Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelen kimse; Hacı Yararlı mahallesinde Uraz oğlu Mehmed şerif olarak kayıt edilmiştir. BOA. TD, defter no. 49, vrk. 18.

² Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin soyundan gelen kimse. Hacı Hızır mahallesinde Nurullah oğlu Mustafa için şu kayıt düşülmüştür: "sahih seyyidlerden Uşak kadısı arz ider elinde seceresi var..."; TK.KKA, defter no. 48, vrk. 385.

³ Tahmini toplam nüfusun hesaplanması meselesi: Tahmini toplam nüfus hane sayısının 5 (her bir hanede 5 aile ferdi olduğu düşünülerek) ile çarpılıp, buna mücerret ve muafaların eklenmesiyle bulunmuştur. Ancak, 1570 sayımında mücerretlerin belirtilmeyişi toplam nüfusu bulma hususunda, bazı tereddütlere sebep olmaktadır. Bu konuda araştırma yapanlar, neferâ sayısını 3 ile çarparak (tahmini) toplam nüfusu bulmuşlardır. Bkz. M. A. Cook, Population Pressure In Rural Anatolia, 1450-1600, London 1972, s. 40, 90; R. C. Jennigs, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", International Journal of Middle East Studies, VI (1976), s. 21.

⁴ Rahmi Serin, İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, İstanbul 1984; s. 133; Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 3, İstanbul 1983, s. 555; Haşim Tümer, Uşak Tarihi, İstanbul 1971, s. 53; Şemseddin Sami, a.g.e., s. 3156.

⁵ BOA. TD, defter no. 369, yp. 179; TK. KKA, defter no. 560, yp. 216.

⁶ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 137.

tamirine ve hasır alımına sarf edilmesi şartını koşmuştu. İlerleyen dönemde vakıf işlerini denetleyecek nazıra ve mütevelliyeye ihtiyaç hasıl olmuş, bu yeni vazifelilerin ücretleri, yukarıda zikredilen vazifelilerin maaşlarından yapılan kesintilerle karşılanmıştır.¹

Uşak Camisi Hatipleri Vakfı: Şehrin hatibi Fahreddin tarafından Ulu Cami'de eğitim gören hatipler için kurulmuştur. Akkilise köyündeki çiftliklerinden hasıl olan 600 akçeyi vakfetmişti.² Ulu Cami, kurulan bu vakıflar sayesinde bir dârülhuffaz olma özelliği göstermektedir.³

Hacı Hasan Mescidi Vakfı: Mahallenin mescid ihtiyaçları için kurulmuştur. Alaca Mescid adıyla da bilinmektedir. İçinde dört ceviz ağacı bulunan iki buçuk dönüm bağ, pazar yerinde on iki dükkan, Akça İn köyünde bir değirmen, 5000 akçe nakit sermayeli bir debbağhane ile başka bir debbağhaneden altmış akçelik hisse vakfın gelir kaynakları arasındadır.⁴

Sabuncu Yusuf Mescidi Vakfı: Aybey mahallesinde bulunan Sabuncu Yusuf mescidi için kurulan vakıftır. Uşak'ta bağlar arasında bulunan yirmi yedi dönüm bağ vakfedilmiştir.⁵

Hacı Hızır Mahallesi Mescidi Vakfı: Mahalle mescidine hayır sahiplerince 1400 akçe vakfedilmiştir. Vakfa bağışlanan bu paranın ribhü ile imamın ücreti ödenecektir.⁶

Şeyh Mustafa Mescidi Vakfı: Aybey mahallesinde Yahşi Halife oğlu Şeyh Mustafa'nın inşa ettirdiği mescidin vakfidir. Şeyh Mustafa 3000 akçe ile Cami mahallesinde bulunan Şeyh harimi denilen mülkünün gelirinin üçte bir hissesini vakfa tahsis etmişti.⁷ Bu mescidin Kurşunlu Cami olma ihtimali mevcuttur. Haşim Tümer caminin XVI. yüzyılda yapıldığını Kurşunlu, Eybek ve Büngüldek olmak üzere üç isminin olduğunu söylemektedir.⁸

Defterdar Hüsam Bey Muallimhanesi Vakfı: Defterdar Hüsam Bey'in Uşak'ta inşa ettirdiği muallimhane için kurduğu vakıftır. Vakfa gelir kaynağı temin üzere bir başhâne yaptırmıştı. Başhânenin kiraya verilmesiyle elde edilen gelirden günlük olarak üç akçeyi muallime, bir akçeyi de halifeye tahsis etmiştir.⁹

Ahi Asasız¹⁰ Tekkesi Vakfı: II. Bayezid devrinde harap bir halde olduğu zikredilen tekkeye iki dönüm bağ, pazar yerinde dört dükkan ve bir boyahane vakfedilmiştir. Daha sonraki vakıf kayıtlarında bu tekke ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.¹¹

Ahi Hoca Zâviyesi Vakfı: Zâviyeye adını veren Ahi Hoca'nın esas isminin Ahi Mehmed olduğu XV. yüzyıl vakıf kaydından anlaşılmaktadır. Kadimden zâviyeye ahi olan Mehmed kendi malıyla satın aldığı mülklerini vakıf etmişti. Ahi Hoca'nın oğlu İlyas'ın elinde Germiyanoglu Yakup Çelebi'den tescil beratı vardı. Bir bahçe, bir baş dükkanı, bir kanâre (mezbaha) üç dükkan ve iki çiftlik zâviyenin vakıf mülkleri arasındadır.¹² Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman vakıf beratını (tecdit-i berat) yenilemişlerdir.¹³

Ahi Ziyâdecî Zâviyesi Vakfı: Elinde Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın beratı bulunan Yusuf adlı bir kişi tarafından Ziyâdecî oğlu yeri demekle meşhur bir çiftlik, bir bağ ve bir dükkanın temlik edilmesiyle kurulmuştu. Daha sonra vakfı, II. Bayezid'in hükmüyle Mevlânâ

¹ BOA. TD, defter no. 369, yp. 179; TK. KKA, defter no. 560, yp. 216.

² Aynı şahsın kurmuş olduğu bir diğer vakıf daha bulunmaktadır. 1530 tarihli defterde vakıf "Vakf-ı Çiftlik-i Efdâl, der Karye-i Akkilise" olarak kayıtlıdır. Bkz. BOA. TD, defter no. 438, yp. 126; Hatip Fahreddin bu vakfı evlatlık bir vakıf olarak kurmuş, vakfa Akkilise köyünde bulunan yirmi dönüm bağ ile 400 dönüm tarlasını vakfetmiştir. Bkz. BOA. TD, defter no. 369, yp. 189; TK. KKA, defter no. 560, yp. 232.

³ Osmanlı döneminde Ulu Cami'nin Uşak eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. Burası hafız yetiştiren bir kurumdur. veli Dombaycı, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Uşak kazasında İlmî ve Kültürel Hayat (1839-1908)", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi 2016, s. 208.

⁴ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 137.

⁵ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 136.

⁶ BOA. TD, defter no. 369, yp. 190; TK. KKA, defter no. 560, yp. 233.

⁷ TK. KKA, defter no. 560, yp. 234.

⁸ Haşim Tümer, age, s. 179-180.

⁹ BOA. TD, defter no. 369, yp. 190; TK. KKA, defter no. 560, yp. 232.

¹⁰ Bu isim tarafımızdan Asasız olarak okundu. Ancak bazı çalışmalarda bu isim Gasasız olarak okunmuştur. Bkz. Mustafa Murat Öntü, "Uşak'ta Ahilik ve Ahi Kurumları", Vakıflar Dergisi, S. 32, s. 147; A.mlf. "Ahi Gazasız", Ahilik Ansiklopedisi, C. I. Ankara 2014, s. 103; Turan Gökçe, "XVI. Yüzyılda Uşak Zaviyeleri", CIEPO, ed. Tuncer Baykara, XIV. Sempozyum Bildirileri 18-22 Eylül 2000, Çeşme, TTK, Ankara 2004, s. 215.

¹¹ Bu vakıf kaydı yalnızca, II. Bayezid devri evkaf defterinde bulunmaktadır. Bkz., BOA. MAD, defter no. 262, yp. 136.

¹² BOA. MAD, defter no. 262, yp. 126.

¹³ 1763 yılına ait bir vesikada Ahi Hoca Zâviyesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Öntü agm., s. 147.

Sinan tasarruf etmişti.¹ Tamamen harap olan zâviye, XVI. yüzyılda mamur hale getirilmiş Lütfi adlı bir kişi de vakfın başına tayin edilmişti.²

Hacı Kemal Zâviyesi Vakfı: Bu zâviye, II. Bayezid devrine ait vakıf defterinde geçmektedir.³ Zâviye bir dönem, “*mahlûl olduğu için seyyid üs-sâdâtdan Seyyid Hüseyin*”e, sadaka olunmuştu. Seyyid Hüseyin’in elinde, “*Merhûm Sultan Murad Han, hükm-i hümayûnu*” ile bir çiftlik yer ve üç dönüm bağ bulunmaktaydı. Daha sonra zâviye vakfının tasarrufu Mevlânâ İvaz’a sadaka olundu. II. Bayezid zamanında ise vakfı, Abdülkadir isimli bir kimse tayinen tasarruf etmekteydi.

XVI. Yüzyılda Uşak’ta Kırsal Yerleşimler ve Nüfus

vergi kaynaklarının tahsis edildiği cihetlere göre Uşak köy adlarının büyük bir kısmı faal erkek nüfus ve köy hasılatlarıyla beraber mu-fassal tahrir defterlerinde yazılmıştır. Bu defterler timar sistemi uygulaması dahilinde tutulan defterdi. Köylerin bir kısmı vergi geliri bir vakfa tahsis edildiği için evkaf defterlerinde geçmektedir. Diğer kısım ise müselleme ve piyade defterlerinde geçmekteydi. Bazı köylerde hem timar hem vakıf hem müselleme hem de piyade çiftlikleri bulunabilmektedir. Uşak merkez nahiyesi, Banaz ve Ulu Göbek nahiyele-rindeki köy adları ve dahil oldukları teşkilat ve müesseseler aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Uşak Merkez Nahiyesi

Köyler: Merkez nahiyesinde timar sistemine, vakıflara, müselleme ve piyade ocaklarına bağlı toplam köy sayısı doksan ikidir. Yanı sıra yirmi beş mezra, on dört cemaat, yirmi yedi çiftlik, beş yaylak vardır.⁴ Birinci ve ikinci tahrirlerde müstakil nahiye olan Hayrebat köyleri de 1570 tahririnde merkez kazaya bağlandığı için Tablo 2’de Uşak merkez nahiye dahil edilmiştir. II. Bayezid devri ve 1520’de Hayre-bat’a bağlı köyler ise Aziz, Buğdaylı, Cevz Öyük, Dumanlı, Emekse, Emir Azizlü⁵, Hacılı, Hayrebat merkez nahiye, Kaykılı, Mihmad, Polad ve Ulu Pınardır. Merkeze bağlı köylerden Sivaslu günümüzde bir ilçe statüsündedir.

Tablo 2. Merkez Nahiye Bağlı Köy Adları*

Akkeçilü [py.]	Gökçe Öz [z.]	Mahmud Paşa [z.]
Akkilise [ms., py., v., z (2)]	Gürecik [py (2)]	Mande [z. (2)]
Avşar [msl.]	Hacı Kadem [z.]	Martı Kayası [py.]
Aziz	Hacılı	Mesud Eğini
Bağ Başı, [py (6), z.]	Hayrebat	Kuru Kara Ağaç
Bahadırlu	Hisar Özü [py.]	Mıngırab [py (2)]
Bal Alanı [msl., z.]	İki Seray	Mihmad
Bal Gözlü	İldeniz [z.]	Müstehab [py (4)]
Balık	İlemin	Ortalı [py (8).]
Bayad [z.]	İncik [z (2)]	Öksüz [ms., mlm.]
Bozguş	Kabak Musa	Polad
Bölme [z.]	Kafir Viranı [ms., msl (3), z.]	Sazak
Buğdaylı	Kalın Kilise	Seray [msl (2)]
Caş [z.]	Kara Ağaç	Seraycık [z.]
Cevz Öyük	Kara Ağaç-ı diğer	Sevinçler [Sevinç py.]
Çarık [ms., py (10), z.]	Karalar	Sivaslu [cm.]

¹ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 126.

² BOA. TD, defter no. 369, yp. 175; TK. KKA, defter no. 560, yp. 212.

³ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 126. Günümüzde Uşak şehir merkezinde, Hacı Kemal türbesi halen mevcut bulunmaktadır. Elimizdeki vakıf kaydına istinaden, Hacı Kemal’in XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarında yaşamış olduğunu düşünerek olursak, bugün türbede bulunan kitabenin 1893 tarihli oluşu, bize bu türbenin tamirden geçmiş olduğunu ve kitabenin de aslında bir tamir kitabesi olduğunu gösterir.

⁴ Defterlerde bazı mezra, çiftlik ve yaylaklar bir köyün kayıtları içinde gösterilmiştir. Bazıları ise müstakil olarak kayıt edilmiştir. Bu durumda hesaplama yapılırken ikisinin toplamı üzerinden mezra, çiftlik ve yaylak sayıları verilmiştir. Mezra, cemaat, çiftlik ve yaylak adları ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak için bkz. Özdeğer, age, s. 124-125.

⁵ Bu köy evkaf ve piyade defterlerinde Banaz’a bağlı olduğundan orada gösterilmiştir.

Çomaklar	Karlık [py (11), z.]	Sorkun [py (5)]
Darı Bükü nm. Alaiye	Karlık/Şeyh Yusuf [z.]	Sögütlü
Dede Baliler	Kaykulu	Şaban Viranı
Dumanlu [cm.]	Kedi Öyüğü	Şeyh Hayran [z.]
Dutluca [msl., py (6)]	Kılcan [v.]	Taraklu
Dümrek	Kımık [py.]	Tat
Emekse [ms., msl (2), py (3)]	Kırkacık	Tatarlı
Eşlüce [py.]	Kıyas [tk.]	Teke
Eymir [py (2)]	Kızalca Hisar [msl (2), py (5), z.]	Ulaş [py.]
Gedik Yusuf [z.]	Kızalca Sögüt [py (5)]	Ulu Köy
Göçek	Kızalca Şehir	Ulu Mağremşah [ms.]
Göçer [msl., py (2)]	Kiçi Mağremşah [ms.]	Ulu Pınar
Göçler	Koçaklar [z.]	Yağluca/Kabaklar [py (2)]
Gögem [py. (4)]	Kolu Açık Hacım [z.]	Yurtbey [msl (2)]
Gök Başlu	Küçücek [msl (4)]	

*Köy adlarının yanındaki kısaltmalar o köyde bulunan cami (cm.), mescid (ms.), muallimhane (mlm.), müselleme çiftliği (msl.), piyade çiftliği (py.), tekke (tk.), bir şahıs adına kurulan vakfın akarı (v.) ve zâviyenin (z.) bulunduğunu göstermektedir. Bazı köylerde müselleme ve piyade çiftlikleri ile zâviye sayısı birden fazla olduğunda birim sayısı parantez içinde örneğin msl. (3) gibi gösterilmiştir.

Köylerden Akkeçili, 1520 tahririnde yörükân cemaati olarak kayıt edilmişken diğer iki tahrirde köy olarak gösterilmiştir. Darı Bükü'nün diğer adı Alaiye'dir. Yağluca ise Kabaklar adıyla bilinmektedir. Mağremşah, Ulu ve Kiçi şeklinde ikiye ayrılmış ayrıca II. Bayezid devrinde Kabak Musa adlı bir köyün adı da bu köyün nezdinde geçmekteydi. Kara Ağaç köyü iki tane olup biri Kara Ağaç-ı diğer olarak yazılmıştır. Şaban Viranı önceki defterlerde mezra iken 1570'de köy statüsüne çıkmıştır. Sögütlü köyü II. Bayezid defterinde yok iken 1520'de Tat köyü ile beraber yazılmış, 1570'de ise Tat köyü mezra olmuştur. İncelik köyüne 1570 tahririnde Taraklu adlı bir köy eklenmiştir.¹ Önemli olan bir diğer husus ise 1570'de bu köy halkı içinde "*Hafız-ı derbent*"² olarak kayıtlı on iki kişinin bulunmasıdır. Öncesinde Hayrebat nahiyesine bağlıken 1570'de merkez nahiyeye tabi olan Dumanlu köyünde de yirmi yedi derbentçi bulunmaktaydı. Kara Ağaç'ta ise 1520 tahririnde Saru Koca oğlu Musâ'nın "*ehl-i ilm*" olduğu kayıtlıdır. Dutluca köyünde 1570 tahririnde Mustafa oğlu Abdi Fakih ilim sahibi denilerek yazılmıştır. Mesud Eğini ile Hacım Sultan köyleri arasında sınır nizalarının olduğu, bu konunun araştırıldığı ve Mesud Eğini köyünün sınırının doğru olduğu ortaya çıkmıştı.³

Mezralar: Tablo 3'de görüldüğü üzere yirmi beş tanedir. Bu mezraların bir kısmı tahrir defterlerinde müstakil olarak yazılmışken, diğer kısmı bir köyün dahilindedir. Haric ez-defter olan mezralar ise 1570 defterinde geçmektedir. Kuru mezrası böyle olup kayıtlı nüfusu içerisinde müsellemlerin olduğu görülmektedir. Bu da bize bu mezranın bir müselleme çiftliği iken ilga edilerek timara tevcih edildiği kanaatini vermektedir. Saru Halife ve Kara Seydi mezraları ise Saru Halife zâviyesine bağlıdır. Işık Nebi ve Sarı mezraları ise II. Bayezid devrinde ve 1520 tahrir defterlerinde Büzürg Kayalu ve Küçük Kayalu olarak Ulu Göbek nahiyesine bağlı iken 1570'de Uşak merkeze bağlanmıştır. Işık Nebi ve Sarı mezraları Aşağı Kayalı köyüne yakın olarak kayıt edilmişti.

¹ Taraklu tabloya ayrı bir köy olarak dahil edilmiştir.

² Can ve mal emniyetinin olmadığı dağlık ve ıssız yerlere genellikle derbent denilir. Derbentlere yakın köylerdeki reâyânın bazen tamamı bazen de bir kısmı derbentçi olarak görevlendirilirdi. Derbentleri koruyan bu köylüler, yarı-askerî bir teşkilat kurarak, kendi köylerinin yakınında olan yolları her zaman trafiğe açık bulundurlar, buradan geçen yolcuların istirahatini temin eder ve o mıntıkada bulunan eşkıya ve haydutlardan yolcuların canlarını ve mallarını korurlardı. Derbentçilere ifa ettikleri bu hizmetlerine karşılık bazı vergilerden muafiyet tanınırdı. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı, İstanbul 1990, s. 54; Suraiya Faroqi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, İstanbul 1993, s. 73.

³ "Karye-i mezbûrun sınuru bâbında Hacım Sultan Karyesiyle nizaları olub tefahhus olundukda mezkûr Mes'ud-eğini'nin sınuru mümtaz ve mu'ayyen olub hükmolunduğuna kibel-i şer'iden müteaddid hüccetleri ibraz olunmağun sebt-i defter olundu...". TK.KKA, 48, yp. 417.

Tablo 3. Merkez Nahiyede Mezra Adları ile Bağlı Oldukları Köyler*

Mezra Adı	Bağlı olduğu köy	Mezra Adı	Bağlı olduğu köy
Ahi	Göçer	Koru	[h.e.d.]
Akarca	-	Kurak Kışlak	[h.e.d.]
Azizlü	Kızıl Hisar	Kuru	[h.e.d.]
Çokluca	Seraycık	Kuvve Sazlığı	-
Danişmend Ömer	h.e.d	Küçük Kırka	Kırkacık
Danişmend Viranı	Avşar	Pınarcık	Seraycık
Efe	Sadık Fakih	Sarı	Aşağı Kayalı
Göçer	Kiçe Mağremşah	Saru Halife	Saru Halife z.
Gökçe Hamza Yurdu	Seraycık	Susuz Viran	Seraycık
Işık Nebi	Aşağı Kayalı	Tegen	Seraycık
Kara Boyalık	Kırkacık	Tula	Yenice
Kara Seydi	Saru Halife z.	Yarımca	Kırkacık
Kayser	Sevinçler		

*Haric ez-defter (h.e.d.) olan mezzalar, 1570 tahrir defterinde kayıtlı olup tabi oldukları köyler gösterilmemiştir.

Çiftlikler: Tablo 4’de görüleceği üzere yirmi yedi tanedir. Bağlı oldukları köyler de aynı tabloda verilmiştir. Bazı çiftlik adları iki veya üç ayrı yerde geçmektedir. Hacı adında iki çiftlik vardır. Bunlardan biri Şeyh Hasan¹ çiftliğiyle beraber Göğem köyüne, diğeri Kızılca Hisar’a bağlıdır. İlyaslu adında ise üç çiftlik vardır. Bunlardan biri Yağluca köyüne bağlı iken diğeri ikisi 1570’de kayıtlı olup hangi köyün dahilinde olduğu belirtilmemiştir. Beşir çiftliği Tunacık köyündedir. Bu köy II. Bayezid dönemi ve 1520 tahrirlerinde Ulu Göbek nahiyesine bağlı iken 1570’de Uşak merkeze bağlanmıştır. Aynı yıl için şu kayıt vardır: “*Karye-i mezbûrda vâki’ olan Beşir çiftliği demekle ma’rûf vakf çiftlik iki yüz dönüm yerden ziyâdesi karye-i mezbûreye bile mahsubdur...*” Şeyh Sadık Çiftliği’nin diğeri adı Koçaklar’dır. Çiftliğin iki yüz dönüm olduğu şu kayıttan anlaşılmaktadır: “*Vakfa ta’yîn olunan iki yüz dönüm yerden ziyadesine...*”

Kara Abdal çiftliğinin bağlı olduğu köy belli değildir. Ancak Banazda Kara Abdal zâviyesi bulunmaktadır. Bu zâviye II. Bayezid devrinde Koz Viran köyünde gösterilirken Kanûni ve II. Selim devirlerinde müstakil köy haline gelmiştir. İsim benzerliği de olabilir ama belirtmek istedik. Koca Hamza adında iki çiftlik vardır biri Sivaslu’ya, diğeri Kızılca Hisar köyüne bağlıdır. Teke Emirhan çiftliği dört çiftlik yerdirdir. Şu kayıt düşülmüştür: “*Kim dört çiftlik yerdir kadıasker efendi Kızılca köye hükm eylemişdir deyü şehâdet iderler, Aslan-kaya’ dan sınıur koymuşlar*”.² Ayrıca bu çiftlik 1570’de mezra konumuna getirilmiştir.

Tablo 4. Merkez Nahiyedeki Çiftlik Adları ile Bağlı Oldukları Köyler

Çiftliğin Adı	Bağlı olduğu köy	Çiftliğin Adı	Bağlı olduğu köy
Aişe Hatun	Saltuk	Kesim Bey	Kazancı
Bahadır	Yağluca	Koca Hamza	Kızılca Hisar ve Sivaslu
Beşir	Tunacık	Kuvve	Kafir Viranı
Beyad	Yağluca	Lala Hasan	Oyru Kavağı
Dündar	Kazancı	Müsellem Dündar [h.e.d]	İlemin
Eliflü [h.e.d]	Kaba Ağaç	Nuh [h.e.d]	Manastır
Evren	-	Oğullu	-
Eyücek Kuyusu [h.e.d]	Sungur	Orhan	Kızılca Hisar
Hacı	Göğem ve Kızılca Hisar	Otaç	Sazak
Hoca Hamza	-	Saru Kaya	-

¹ Hacılu köyü nüfus içinde II. Bayezid dönemi defterinde Şeyh Hasan oğlu Enbiya kayıtlıdır. Bu durum bu kişinin aynı zamanda Şeyh Hasan çiftliğinin kurucusu olduğunu düşündürmektedir. Özdeğer, age, s. 181.

² Özdeğer, age, s. 141.

İlbaş	-	Şeyh Hasan	Gögem
İlyaslu	Yağluca	Şeyh Sadık	Koçaklar
İsmail	Kazancı	Teke Emirhan	-
Kara Abdal	-		

*Haric ez-defter (h.e.d.) olan çiftlikler 1570 tahrir defterinde kayıtlıdır.

Yaylaklar: Ahur Dağı, Ak, Erikli, Gökçebel ve Yarımca olmak üzere beş yaylak bulunmaktadır. Ahur Dağı yaylağı padişah haslarındandı. Ak, Erikli, Gökçebel ve Yarımca yaylakları ise Kızılca köy çevresindeydi.¹

Yörükler: 1570 tahrir defteri, konargöçer Türkmen ve yörüklerin iskanı teşebbüslerinin emarelerini taşımaktadır. Daha önceki tahrirlerde mevcut olmadığı halde 1570'de "haric ez-defter" olarak kayıtlı yeni köy adlarına tesadüf edilmekte ayrıca bunlar konargöçer cemaatlerin adını taşımaktadır. Sonradan kurulan köylere misal olarak Çomaklar, Dede Baliler, Dumanlu, Gök Başlu ve Karalar² verilebilir. Ayrıca Kızılca Köyü'ne 1570'de Bahadırlu³ adlı bir köy eklenmişti. Cengiz Orhonlu, XVII. yüzyılın sonlarında Rum eyaletinde⁴ konargöçer halde bulunan Danişmendli Türkmenlerinin, Afyon ve Kütahya sancaklarındaki kazalarda harap ve boş halde bulunan köylere yerleştirildiğini yazmaktadır.⁵ 1570 tarihli deftere istinaden bu iskân ve yerleştirme teşebbüslerinin XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar götürülmesi gerekmektedir. 1570'de sekiz köyün nüfus kayıtlarından hemen sonra ayrı bir fasıl halinde o köy ile aynı ismi taşıyan yörükân topluluğu eklenmiştir. Bunlar; Akkilise, Göçer, Kara Ağaç, Kedi Öyüğü, Kızılca Şehir, Mesud Eğini, Ortalu ve Sivaslıdır. Bunun dışında müstakil şekilde kayıtlı Avşar yörükleri vardır. Avşarların önemli bir kısmı Uşak ve bölgesinde meskundu. 1570'de; Hoca Fakihlu, Öksüzler, Musacalar ve Avşar olarak dört cemaat halinde yaşıyorlardı.⁶ Ayrıca, bunların yerleştiği bir köy dahi mevcuttur ki, bu köyün adı da Avşar'dır.⁷

Piyade ve Müsellem Çiftliklerinin Bağlı Olduğu Köyler: Piyade ve müsellemler askerî bir teşkilat olup Orhan Bey (1326-1362) döneminde Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından ihdas edilmişti.⁸ I. Murad (1362-1389) zamanında Yeniçeri Ordusunun kurulmasından sonra eyalet askerleri statüsüne getirilen müsellemler ve yayalar, ordunun geri hizmetlerinde görev almış, ihtiyaç halinde ise yol yapımında, madenlerde, tersanede, güherçile temini, top dökümü gibi kamu ve askerî işlere ek olarak derbent ve köprülerin korunma/bakımı işlerinde de görev almışlardır.⁹ Harp zamanlarında günlük bir akçe maaş alan piyade ve müsellemler, savaş olmadığında devletin teşkilata tahsis ettiği çiftliklerde (ocaklarda) tarımsal faaliyetlerde bulunup hem geçimlerini sağlıyorlar hem de her daim harbe hazır halde bulunuyorlardı. 1582'de teşkilatın kaldırılmasıyla çiftliklerde bulunan piyade ve müsellemler reâyâ statüsüne düşürüldü. Mensuh hale getirilen çiftlikler, timar sistemine dahil edilerek zaîm ve sipahilere tevcih edildi.¹⁰

Tablo 2'de gösterildiği gibi Uşak merkez nahiyesinde yirmi dört köyde seksen beş piyade çiftliği bulunmaktaydı.¹¹ Çiftliklerin tabi olduğu köy ile çiftlik sayıları ise şöyledir: Akkeçilü köyünde bir, Akkilisede bir, Bağ Başı'da altı, Çarık'da on, Dutlucada altı, Emekse'de üç,

¹ Özdeğer, age, s. 142.

² Karalar Köyü ile ilgili 1570'de şu açıklayıcı not bulunmaktadır: "mezkûrlar Akkoyunlu yörügüdür, bunda sakin olup, ziraat iderler, ziraat itdikleri yerlerin öşrün ve resmin sahib-i arza eda ideler", TK. KKA, defter no. 48, yp. 406.

³ Bahadır, Bahadırlı veya Bahadırlu cemaati, Maraş, Manisa, Rakka, Rumka'la kazalarıyla, Halep, Ayıntab sancaklarında, İçel sancağı Gülnar kazasında, Üsküdar kazasında ve Kütahya sancağında meskundurlar. Türkmen tâifesinden olan bu cemaat, Reyhanlu aşiretindedir. Bkz. Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, İşaret yay. İstanbul 2001, s. 190.

⁴ Rum Eyaleti XV. yüzyıl başlarında Amasya, Tokat ve Sivas'ı ihtiva etmekteydi. Ancak sonraki yüzyıllarda genişleyerek on sancağı içine alacak şekilde büyük bir idari üniteye dönüştü. Bkz. Ali Açıklık, "Rum Eyaleti", C. 35, DİA, İstanbul 2008, s. 225.

⁵ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987, s. 72.

⁶ TK. KKA, defter no. 48, yp. 393-394.

⁷ BOA. TD, defter no. 45, yp. 28; BOA. TD, defter no. 49, yp. 319, 326; TK. KK, defter no. 48, yp. 431.

⁸ Muzaffer Arıkan, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", Atatürk Konferansları, VIII (1975-1976), Ankara 1983, s. 175, 180; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", C. 9, İA, s. 406.

⁹ Muzaffer Arıkan, a.g.m., s. 180; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, s. 60; Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988, s. 95.

¹⁰ Feridun Emecen, "Yaya ve Müsellem", DİA, C. 43, İstanbul 2013, s. 356.

¹¹ Piyade çiftlikleri ve bağlı olduğu köy sayılarının kaynaktan farklı olmasının nedeni, piyade çiftliklerinin bağlı gösterildiği köylerin aslında Uşak nahiyesine değil de Ulu Göbek'te tabi olmasıdır. Bu çiftlikler timar sistemi içinde bağlı olduğu nahiyelere göre tasniflenmiş ve toplam sayıya ulaşılmıştır. Bkz. Özdeğer, age, s. 354.

Eşlûce'de bir, Eymir'de iki, Göçer (Göçeri)'de iki, Göğem'de dört, Gürecik'de iki, Hisar Özü'nde bir, Karlık'da on bir, Kınık'da bir, Kızılca Hisar'da beş, Kızılca Söğüt'de beş, Martı Kayası'nda bir, Mingırab'da iki, Müstehab'da dört, Ortalu (Orta)'da sekiz, Sevinçler (Sevinç)'de bir, Sorkun'da beş, Ulaş'da bir, Yağlıca'da iki.

Aynı tabloya göre on köyde, on dokuz müsellemler çiftliği bulunmaktadır.¹ Müsellemler çiftliklerinin bulunduğu köyler ile çiftlik sayıları ise şöyledir: Avşar'da bir, Bal Alanı'nda bir, Dutlucada bir, Emekse'de iki, Göçer (Göçeri)'de bir, Kafır Viranı'nda üç, Kızılca Hisar'da iki, Küçükçek'de dört, Seray'da iki, Yurtbey'de iki.

Bir derbent bölgesine yakın bulunan piyade ve müsellemler aynı zamanda derbentçilik görevini ifa etmekte, buldukları yerin güvenlik ve emniyetini sağlamaktaydılar. Piyade ocaklarında veya çiftliklerinde bizzat derbentçi olarak gösterilen 1545 yılında yirmi altı kişi bulunuyorken bu sayı 1560 yılında on beşe düşmüştü. Müsellemler ocakları içinde ise 1545'te yalnızca bir kişi derbentçidir. 1561'de ise derbentçi bulunmamaktadır.²

Vakıf Müesseseleri ve Bağlı Oldukları Köyler: Vakıfların adı, yerleşim yeri ve gelir kaynakları Tablo 5'de gösterilmiştir. Kırk vakıf müessesesinden ikisi cami, altısı mescid, biri mescid ve muallimhane, ikisi şahıs vakfı, yirmi dokuzu ise zâviye vakfidir. Germiyan Beyliği zamanında kurulan zâviyelerin³ Osmanlı hakimiyetinde de statüsü aynen kabul edilmiş, devamlılıkları sağlanmıştı.

Cami vakfından biri Dumanlı köyünde Piri Fakih Camisi, ikincisi ise Sivaslu köyünde Bâli Bey Camisidir. Camiler için nakit para vakıfları kurulmuş, paraların işletilmesiyle elde edilen gelir ise camideki görevliler ile diğer masraflara tahsis edilmişti. Emekse'de Bayram Bey mescidi, Akkilise'de Hacı Sevindik mescidi ile köylerde bulunan Çarık, Kafır Viranı, Mağremşah (Kıçı) ve Ulumağremşah'da köyle aynı adı taşıyan mescidler vardır. Kurulduğu köylerin adını taşıyan mescidlerde nakit para vakfının olmadığı bunun yerine bağ, çiftlik, tarla ve ceviz ağaçlarının vakfedildiği görülmektedir. Öksüz köyünde Zaîm Mustafa Bey bir mescid ile bir muallimhane inşa ettirip, kurmuş olduğu vakfa 10000 akçe tahsis etmişti. Şahıs vakıfları tasnifindeki vakıflardan biri Ahmed Paşa'ya, ikincisi ise Uşak hatibi Fahreddine aittir.

Vakıfların %70'inden fazlasının zâviye vakfı olması dikkat çekicidir. Zira Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler zamanında, batıya doğru devam eden fetih hareketlerinin beraberinde getirdiği büyük Türk göçünün iskân edilmesinde öncü kuruluşlar olan zâviyeler, hâlî ve tenha yerlerde tesis edilmişti.⁴ İlk kurucu ve ilk mensupları da Ömer Lütfi Barkan tarafından "Kolonizatör Türk Dervişleri" olarak adlandırılmıştır. Şüphe yok ki bu dikkat çekici adlandırma, bölgeden bölgeye, kendi kültür ve dünya telakkilerini yayarak, Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamanın yanında altı asır var olabilen Osmanlı İmparatorluğu'nun da temellerini atmış olmalarından kaynaklanmaktaydı.⁵ Vakıf tahrir defterleri tetkik edildiğinde çoğunlukla her bir zâviye; köy ve geniş tarım alanlarının odağında "tam zâviyesinde" kurularak birbiriyle irtibatlı olarak, geniş alanları kontrol altında bulundurup, gelen Türk göçmenleri tayin edilen yerlere sevk eden birer askerî merkez gibidir. Birçok misalden anlaşıldığına göre, Türkler tarafından fethedilen bir memleketin iskânı için cemaat önderleri arasında taksim edilmiş beldelerin uygun yerlerine kurulmuş olan zâviyeler, bir moral merkezi olarak nüfusun organizasyonunu sağlıyorlardı. Bu nedenle yaygınlaşmaları, devlet politikası olarak desteklenmiş, faaliyetlerine aksamadan devam etmeleri için çeşitli mülkler tahsis edilmişti.⁶ Bu mülklerle beraber zâviyeler birer vakıf kuruluşu haline dönüşmüştü.

Uşak merkez nahiyesinde dervişlerin yerleşerek zaviyelerini kurdukları yerlerin zamanla gelen göçlerle köy haline dönüştüğü görülür. Bu zâviyeler arasında; kurucusu Derviş Hayran'dan sonra Şeyh Hayran köyü haline gelen Şeyh Hayran zâviyesi,⁷ yine zamanla bir köy haline

¹ Müsellemler çiftlikleri için de yukarıdaki dipnot bilgileri geçerlidir. Bkz. Özdeğer, age, s. 345.

² Özdeğer, age, s. 355.

³ Bu vakıf kayıtlarında geçen "vakf-ı kadim" ifadesinden ve Germiyan Beylerinin isimlerinden anlaşılmaktadır.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", Vakıflar Dergisi., Sayı II, Ankara 1942, s. 280.

⁵ Barkan, a.g.m., s. 284; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve kolonizasyon metodu olarak Sürgünler", Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler, Hz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, C.1, 518-522.

⁶ Barkan, a.g.m., s. 297.

⁷ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 124, BOA. TD, defter no. 369, yp. 178, TK. KKA, defter no. 560, yp. 215.

gelen Hacı Kadem zâviyesi,¹ Gedik Yusuf zâviyesi² ile Hacı Bektaşî velî'yle birlikte Horasandan yola çıkarak Anadolu'ya gelen Kolu-açık Hacım Sultan tarafından kurulan ve günümüzde Hacım Sultan'ın türbesinin de bulunduğu köy sayılabilir.³

Tablo 5. Uşak Merkez Nahiyesi Vakıfları

Vakfın Adı	Köy ve Mezra Adı	Gelirleri
Cami Vakıfları		
Bâli Bey	Sivaslu	10000 akçe
Piri Fakih	Dumanlu	3400 akçe
Mescid Vakıfları		
Bayram Bey	Emekse	1900 akçe, 4 dönüm bağ
Çarık köyü	Çarık	1 çiftlik
Hacı Sevindik	Akkilise	4 dönüm bağ
Kafir Viranı köyü	Kafir Viranı	1 çiftlik, 4 dönüm bağ, 2 koz ağacı
Mağremşah köyü	Mağremşah	50 dönüm yer
Ulu Mağremşah köyü	Ulu Mağremşah	1 çiftlik
Mescid ve Muallimhane Vakfı		
Zaîm Mustafa Bey	Öksüz	10000 akçe
Şahıs Vakıfları		
Mevlânâ Ahmed Paşa	Kara Seydi Mezrası	Mezra hâsılı
Uşak hatibi Mevlânâ Fahreddin	Akkilise	20 dönüm bağ, 400 dönüm çiftlik
Zâviye Vakıfları		
Ahi Sûfî	Caş	1 çiftlik
Bâli Bey	İldeniz	2 değirmen
Berâthan	Kızıl Hisar	1 çiftlik
Gedik Yusuf	Gedik Yusuf/Gedik	1 çiftlik (200 dönüm)
Hacı Alaca	Gökçe Öz	Köy hâsılı, 1 çiftlik
Hacı Ali	Mande	1 çiftlik
Hacı Kadem	Hacı Kadem	1 çiftlik
Hacı Sevindik	Akkilise	14 dönüm bağ, 4 ev
Halife oğlu	Seraycık	1 çiftlik
Kolu-açık Hacım Sultan	Kolu Açık Hacım	1 değirmen, köy hâsılı
Koyunbey oğulları	Bayad	Köyün nısfı
Mahmud Paşa	Mahmud Paşa	Köy hâsılı
Saru Halife	Saru Halife ve Kara Seydi mezraları	1 mezra, 1 değirmen, 1 bahçe, 2 koz ağacı
Saru Şeyh	İncik	1 çiftlik
Şeyh Akit	Akkilise	1 çiftlik
Şeyh Çakır	Bağ Başı	2 çiftlik
Şeyh Emîr	Bölme	1 çiftlik
Şeyh Emîr	Karlık	1 çiftlik
Şeyh Hasan	Kafir Viranı	1 çiftlik
Şeyh Hayrân	Şeyh Hayran	Mezra hâsılı
Şeyh Hızır (İdris)	İncik	1 çiftlik

¹ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 127, BOA. TD, defter no. 369, yp. 177, TK. KKA, defter no. 560, yp. 214.

² Gedik Yusuf zâviyesinin bulunduğu mezra, Kanûni ve II. Selim devri evkaf defterlerinde Gedik adıyla bir köy haline gelmiştir. İki yüz dönüm yer zâviyeye verilmiş geri kalan kısım ise timara bağlanmıştır. BOA. TD, defter no. 369, yp. 184; TK. KK, defter no. 560, yp. 227.

³ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 138, BOA. TD, defter no. 369, yp. 179, TK. KKA, defter no. 560, yp. 217.

Şeyh Hüseyin	Kızılca Söğüd	1 çiftlik, 1 değirmen
Şeyh İbrahim	Bal Alanı	2 çiftlik
Şeyh İlyas	Kızıl Hisar	1 çiftlik (120 dönüm)
Şeyh İnebey	Mande	1 çiftlik
Şeyh İvaz Tekkesi	Kıyas	1 çiftlik
Şeyh Yakub	Çarık	1 çiftlik
Şeyh Yusuf	Karlık/Şeyh Yusuf	1 çiftlik
Turhan	Koçaklar	1 çiftlik

Zâviyelerin kurulduğu yer bir derbent bölgesi ise bu derbentin korunması görevini de üstlendikleri görülmektedir. Mesela Kızıl Hisar (Kızılca Hisar) köyünde¹ bulunan Şeyh İlyas zâviyesi vakfına ait aynı adlı yüz yirmi dönümlük bir çiftliği bulunmaktadır.² Şeyh İlyas çiftliğinin “... Şeyh İlyas evlâdından Turgud ve Turmuş ve Bâli, merhûm Sultan Mehmed Han tâbe serahû, Kızıl-hisar derbendini hıfz idüb, âyendeye ve revendeye hidmet idüb çiftliği tasarruf edeler deyü, ellerine hükm-i şâhî verilmiş” ifadeleriyle derbendi hıfz etmek ve gelen giden yolculara hizmet vermek şartıyla zâviye vakfına bağlandığı belirtilmektedir.³

Banaz Nahiyesi

Köyler: Biri Nefs-i Banaz olmak üzere elli üç köy, on dört mezra, iki cemaat, on çiftlik, iki yaylak bulunmaktadır (Bkz. Tablo 6). Düzlüce, Kayı ve Koz Viran köylerinin her biri büyük (ulu/büzürk) ve küçük (kiçi) olarak ikiye ayrılmıştı. 1570’de Sofular köyünde “meremmetçi-i köprü” olarak yazılarak köprü bakım ve tamir işiyle uğraşan beş reâyâ bulunmaktaydı.⁴ Alayuntlu köyünde ise 1520’de Kayalı oğlu Musa Fakih’in “ehl-i ilm” olduğu yazılıdır.⁵ Gürbüz köyünde aynı yıla ait tahrirde Ali Bey oğlu Hüseyin hem “ehl-i ilm” hem de “sahib-i berat-ı vakf” olarak yazılmıştır.⁶

Tablo 6. Banaz Nahiyesi Köy Adları*

Alayundlu [z.]	Gerder	Küçük Kayı
Arnavid [v.]	Göbek [v.]	Kürt [msl., py (2), z.]
Avşar [z.]	Gök Kaya, [msl., py (3), z.]	Manastır
Bakır Bulduk [py. (2)]	Gümele	Oğlak Alanı [z.]
Banaz [z (2)]	Gürbüz	Oturak [z.]
Oturak [z.]	Hasan [ms., v.]	Oyru Kavak [py. (2)]
Bil-Ziyaret [z.]	Kademi	Sadık Fakih
Çorum Pınarı [msl.]	Kaplanlıca [z.]	Sofular
Çöplüce	Karakoç Alanı	Sümlü [z.]
Çukur Viran [msl.]	Kayacık [msl (2), py.]	Şeyh Sadık [z.]
Dayire Yeri	Kırağlar	Tumlupınar [cm. msl (2), py.]
Derbend [z.]	Kızılca Viran [Kızılca, py.]	Ulu Düzlüce
Dündar Oturağı	Kiçi Düzlüce	Ulu Kayı
Elbe, [py.]	Koz Viran Büzürk, msl., py (2)]	Üç Pınar
Emir Aziz [py., z.]	Koz Viran Küçük (Kara Abdal) [z.]	Ürküd
Erciş [z.]	Kumluca	Vakkas

¹ Vakıf defterinde Kızıl Hisar köyü Banaz’a bağli gösterilmiştir. Oysa mufassal defterlerde Uşak merkez nahiyeye bağlıdır. Bu nedenle mufassal defterleri esas aldık ve köyü Uşak merkez nahiyede gösterdik.

² TK. KKA, Defter no. 48, yp. 441.

³ BOA. MAD., defter no. 262, yp. 129, BOA. TD., defter no. 369, yp. 186, TK. KKA., defter no. 560, yp. 228.

⁴ TK.KKA, Defter no. 48, yp. 453.

⁵ BOA. TD, Defter no. 49, yp. 329.

⁶ BOA. TD, Defter no. 49, yp. 315.

Esir Alan [py.]	Kuştemur [py.]	Yenice [v., z.]
Falos	Kuyucak	

*Köy adlarının yanındaki kısaltmalar o köyde bulunan cami (cm.), meşid (ms.), müselleme çiftliği (msl.), piyade çiftliği (py.), bir şahıs adına kurulan vakfın akarı (v.) ve zâviyenin (z.) bulunduğunu göstermektedir. Bazı köylerde müselleme ve piyade çiftlikleri ile zâviye sayısı birden fazla olduğunda birim sayısı parantez içinde örneğin msl. (2) gibi gösterilmiştir.

Mezra, çiftlik ve yaylak adları: Mezra adları: Baş Virancık (Baş Viran)¹, Çağışpınarı, Devlethan, Gögez, Fırlan, Şeyh Bayram Bey, Hatun Yengeli, Çukurca, İsmail, Kayalu², Susuz Alan, Şeyh Adil³, Todur ve Uzun Yurt'dur.⁴ Çiftlik adlarına gelince: Akar, Arıcı, Ayvacık, Bayır, Çoğaç, Hassa, Kayacı Yeri, Kozlu Viran, Seydi Bey ve Toğancı Yakası'dır.⁵ Ayrıca Çaldı ve Çakmak Alanı adında iki yaylak bulunmaktadır.⁶

Yörükler: Mufassal tahrir defterlerine göre Banaz'da iki yörükân cemaati bulunmaktadır. Bunlardan birincisi müstakil olarak yazılmış Ca'ber yörükleri⁷, ikincisi ise 1570'de Kuyucak köyü kayıtlarıyla beraber yazılmış Kuyucak yörükleridir.⁸

Piyade ve Müselleme Köyleri: Banaz köyleri içinde piyade çiftliklerinin bulunduğu köylerin sayısı on ikidir. On sekiz piyade çiftliği bulunan köylerin adları ile çiftlik sayıları ise şöyledir: Bakır Bulduk köyünde iki çiftlik, Elbe'de bir, Emir Aziz'de bir, Esir Alan'da bir, Gök Kayada üç, Kayacık'da bir, Kızılca Viran'da bir, Koz Viran-ı Büzürk'de iki, Kuştemur'da bir, Kürt'te iki, Oyrı Kavak'da iki, Tumlupınar'da bir.⁹ Müselleme çiftliklerinin bulunduğu köy sayısı yedidir. Köylerde toplam dokuz müselleme çiftliği mevcuttur. Koz Viran'da bir, Gök Kayada bir, Çukur Viran'da bir, Çorum Pınarı'nda bir, Kürt'te bir, Tumlu Pınar'da iki ve Kayacık köyünde iki müselleme çiftliği vardır.¹⁰

Vakıf Köyleri: Tablo 7'de görüldüğü üzere Banaz'da yirmi yedi vakıf müessesesi vardır. Evkaf defterlerinde kayıtlı olan tek cami Aşçı Yunis Camisidir. Tumlu Pınar köyünde Aşçı Yunis, bir cami inşa edip, camide hizmet veren görevlilere 5000 akçe vakfetmişti. Aynı köyden hayır sahibi bir kişi de vakfa 300 akçe vakfetti. Hasan köyü aslında Gedik Ahmed Paşa'nın mülküydü.¹¹ Köy meşidi vakfı Hızır Fakih isimli ilim sahibi kişi adına evlatlık vakıf olarak kurulmuştu. Vakfa iki yüz dönüm yerle, bir dönüm harım gelir kaynağı olarak bağlanmıştı.¹² Gedik Ahmed Paşa imareti¹³ vakfına Banaz nahiyesinde bulunan Arnavıd, Hasan ve Yenice köylerinin vergi hasılatı ile Göbek/Ayrık Kabağaç¹⁴ köyünde bir çiftlik ve Banaz Çayında üç değirmen tahsis edilmişti.

Banaz'da yirmi zâviye vakfı bulunmaktadır. Bil Ziyâret¹⁵ adında iki zâviye vardır. Bu zâviyelerden birincisi II. Bayezid devrinde mezra iken sonraki tahrirlerde köy olarak geçmektedir. Burada kurulan zâviyeye bir çiftlik yer, bir değirmen ve çayır vakfedilmişti.¹⁶ Aynı adlı ikinci zâviye ise "memerr-i nâs" yerde kurulmuş olup burada "âyende ve revendeye" hizmet edilirmiş. Ancak zâviye zaman içinde harap

¹ Baş Viran mezrası Oturak köyüne bağlıdır.

² Kayalu mezrası Erciş köyüne yakındır ve 1570 yılı kayıtlarında geçmektedir.

³ Bu mezra ile aynı adı taşıyan zâviye bulunmakta olup bu zâviye Oturak köyü sınırları içindedir. Bkz. BOA. TD, defter no. 369, yp. 183; TK. KKA., defter no. 560, yp. 230. Ayrıca Baş Virancık mezrası evkaf defterlerinde Şeyh İnebey Zâviyesi vakfında da geçmektedir. Bkz. BOA. MAD, defter no. 262, yp. 133.

⁴ Banaz köyüne bağlı Çağışpınarı, Kaplanlıca köyüne bağlı Fırlan ve Şeyh Bayram Bey ile Hatun Yengeli, Çukurca, Şeyh Adil ve Todur mezraları zâviye vakıflarına gelir olarak bağlanmıştır. Bkz. Gögez ise II. Bayezid tahrir defterinde çiftlik statüsünde iken 1570'de Falos köyüne bağlı bir mezra olmuştur.

⁵ Seydi Bey çiftliği Çukur Viran köyüne bağlıdır. Hassa çiftliği ve Çaldı yaylağı Ulu Düzlüce köyüne bağlıdır. Arıcı ve Akar çiftlikleri Kürt köyündedir. Ayvacık çiftliği ise Karakoç Alanı köyündedir. Toğancı Yakası çiftliği 1570 tahrir defterinde kayıtlı olup Oturak köyü yakınında kurulmuştur.

⁶ Bu kırsal birim adları için bkz. Özdeğer, age, s. 125-126 ve s. 374-378.

⁷ Özdeğer, age, s. 125.

⁸ Ay.

⁹ Özdeğer, age, s. 354.

¹⁰ Özdeğer, age, s. 345.

¹¹ Gedik Ahmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in altıncı sadrazamı olup 1474-1477 yılları arasında görev yapmıştır.

¹² BOA. TD, defter no. 369, yp. 181, TK. KKA, defter no. 560, yp. 224.

¹³ Günümüzde Afyon'da imaret cami olarak bilinmektedir. Bu bina kompleksi içinde cami, medrese, imaret, hamam, sıbyan mektebi ve hamam gibi yapılar bulunmaktadır.

¹⁴ Köyün adı II. Bayezid defterinde Göbek köyünde Kara Ağaç çiftliği olarak geçerken Kanûni ve II. Selim defterlerinde çiftliğin adı köyün ismi haline gelerek Ayrık Kaba Ağaç olmuştur. BOA. MAD, defter no. 262, yp. 136; BOA. TD, defter no. 369, yp. 181; TK. KKA, defter no. 560, yp. 224.

¹⁵ 1854/55 tarihli evkaf defterine göre, Bil Ziyâret Zâviyesi Oturak köyünde gösterilmektedir. Bkz. BOA. EV, defter no. 15658, yp. 16b; Ayrıca, Oturak köyünün kuzey doğu tarafında, Bekleme adlı bir mevzi ile Cafer-gazi tekkesi bulunmaktadır. Bkz. 1944 tarihli Harita Genel Müdürlüğü haritası, 1:200.000.

¹⁶ BOA. MAD, defter no. 262, yp. 132; BOA. TD, defter no. 369, yp. 187; TK. KKA, defter no. 560, yp. 230.

hale geldi, Aşçı Yunis zâviyeyi tekrar eski haline döndürmek için buraya evler ve odalar vakfetti.¹ Şeyh Hızır zâviyesi ise derbent mevkiinde kurulmuştu. Zâviye ile ilgili şu kayıt bulunmaktadır: “.. Aziz veled-i Şeyh Hızır ve Tursun veled-i Şeyh Hızır mezkûrlar, oturduğu harâmî durağı derbend imiş, merhûm Sancakbeyi Ali Bey, mektub vermiş ki, ihyâ edeler ol-derbendi saklayalar ... derbendi hıfz edeler ki, harâmî durağı olmaya, âyendeye ve revendeyi gözliyeler, kimesnesine zarar olmaya ...”²

Tablo 7. Banaz Vakıfları

Vakfın Adı	Köy ve Mezra Adı	Gelirleri
Cami ve Mescid Vakıfları		
Aşçı Yunis	Tumlupınar	5300 akçe
Hasan köyü	Hasan	200 dönüm yer, 1 dönüm harim
Şahıs Vakıfları		
Gedik Ahmed Paşa İmaretî	Arnavid	Köy hasılı, 1 değirmen
“	Banaz Suyu	3 değirmen
“	Göbek/Ayruk Kaba Ağaç	1 çiftlik
“	Hasan	Köy hâsılı
“	Yenice	Köy hâsılı
Zâviye Vakıfları		
Alacayundlu	Alacayundlu mezarı/köyü	1 çiftlik
Baş Viran	Oturak köyü	1 çiftlik, 3 koz ağacı, bir harap değirmen
Bil Ziyâret	Bil Ziyâret mezarı/köyü	1 çiftlik, 1 değirmen, 1 çayır
Bil Ziyâret	Banaz nâhiyesi	Aşçı Yunis'in bina ettiği evler ve odalar
Derviş Hacı Ahmed	Erciş köyü	2 çiftlik
Hatun Yengeli	Hatun Yengeli ve Çukurca mezarı	Mezra hâsılı
Kara Abdal	Koz Viran/Kara Abdal köyü	1 çiftlik, 1 bahçe
Koçi	Oğlak Alanı köyü	1 çiftlik, 2 koz ağacı, 1 pâre bağ, 1 değirmen
Savcı Halife	Avşar köyü	1 çiftlik
Suli oğlu Turaşan	Yenice köyü	1 çiftlik
Şeyh Adil	Şeyh Adil mezarı	1 çiftlik, 1 bahçe
Şeyh Bayram Bey	Kaplanlıca/Fırlan ve Şeyh Bayram Bey mezarı	1 çiftlik
Şeyh Cüneyd	Todur mezarı	1 çiftlik, 3 koz ağacı, 4 dönüm çayır
Şeyh Hamza	Emir çiftliği mezarı/Emir Aziz köyü	1 çiftlik
Şeyh Hızır	Derbend köyü	1 çiftlik
Şeyh İnebey	Baş Virancık mezarı	1 çiftlik, 3 koz ağacı, 1 değirmen ocağı
Şeyh Sadık	Köse Ali mezarı/Şeyh Sadık köyü	1 çiftlik
Şeyh Sevindik	Gök Kaya mezarı/köyü	Mezra/köy hâsılı
Şeyh Turali	Sümlü (Sünlü) köyü	1 çiftlik
Togan	Çağış pınarı mezarı	1 çiftlik

Ulu Göbek Nahiyesi

Köy, Mezra, Yörükler: Ulu Göbek nahiyesinde yirmi üç köy vardır (Bkz. Tablo 8). Ayrıca iki mezra ve bir yörükân cemaati bulunmaktadır. Elmacık ve Gerdeme köyleri mufassal defterlerde Ulu Göbekte bağlı gösterilmişken evkaf ve piyade defterlerinde Uşak merkez nahiyeye bağlanmıştı. Elmacık köyünün mufassal defterlerde Sunguroğlu köyü ile birlikte yazıldığını da belirtmeliyiz. Göbek köyü ulu ve kiçi olarak iki tanedir. Köyde yörükân cemaati ile gayrimüslim nüfus da yaşamaktaydı. Kayalu köyü de büzürg ve küçük olarak ikiye

¹ BOA. TD, defter no. 369, yp. 188; TK. KKA, defter no. 560, yp. 230.

² BOA. MAD, defter no. 262, yp. 129.

ayrılmıştı. Dümrek adlı bir köy Uşak merkez nahiyesinde de bulunmaktadır. Ayrıca bu köy, II. Bayezid devrinde Ulu Göbek'e, 1520'de Banaz'a, 1570'de ise Uşak merkeze bağlı gözükse de müselleme defterlerinde Ulu Göbek nahiyesine bağlıdır. Mezralara gelince ilk mezra Hasköy'e bağlı Kafır Öyüğü, ikinci mezra ise Bekircedir. Akkeçili cemaati ise Ulu Göbek'te üç farklı yerde geçmektedir.

Tablo 8. Ulu Göbek'te Köy Adları

Akça İn	Kara Halillü
Akça İpek	Kayalu-i Büzürg [py. (2)]
Alancık	Kayalu-i Küçük
Ali Viran	Kırk Yaranlı
Avgan [py. (3)]	Kiçi Göbek [z.]
Baş Kesen	Lâl [py.]
Budaklar	Sunguroğlu
Dümrek [msl. (2)]	Susuz [py.]
Elmacık [py (2)., z (3).]	Tunacık
Gerdeme [cm., v., z (2).]	Ulu Göbek [cm., v., py. (4)]
Has Köy [py.]	Yire Giren [msl.]
Kara Boli [py. (3)]	

Piyade ve Müselleme Çiftlikleri: Ulu Göbek nahiyesinde sekiz köyde on yedi piyade çiftliği bulunmaktaydı. Çiftliklerin bulunduğu köyler ile çiftlik sayıları ise şöyledir: Avgan'da üç, Elmacık'da iki, Hasköy'de bir, Kara Boli'de üç, Kayalu-i Büzürg'de iki, Lâl'da bir, Susuz'da bir, Ulu Göbek'de ise dört. Müselleme çiftliklerinin bulunduğu köy sayısı ise ikidir. Bu köyler ise iki çiftlikle Dümrek ve bir çiftlikle Yire Girendir.

Vakıf Köyleri: Ulu Göbek nahiyesinde iki cami, Sultan Selim evkafı ve altı zaviye vakfı bulunmaktadır. Cami vakıflarından biri Ulu Göbek köyündeki Hacı Sendel,¹ ikincisi ise Gerdeme köyündeki Ahmed Halife'dir. Hacı Sendel Camisi, Hacı Sendel tarafından cuma mescidi olarak inşa edilmişti. Camiye Selamet, Şeyh İlyas² ve Toklu-ini çiftlikleri gelir kaynağı olarak bağlanmıştı. Uşak şehrinde harap hale gelen Seydi Salih tekkesinin kira gelirleri de vakfa tahsis edilmişti. Ayrıca hayır sahipleri vakfa 2900 akçe bağışlamışlar, bu paranın işletilmesiyle elde edilen gelir de camideki vazifelilere maaş olarak ödenmişti.³ Gerdeme köyünde Ahmed Halife bir cami bina ettirmişti. Bu caminin kaydı Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim devri evkaf defterlerinde geçmektedir. Caminin banisi Ahmed Halife aynı zamanda camide hatiplik yapmaktaydı. Camiye hayırseverler tarafından 3000 akçe bağışlanmıştı. Daha sonra bu nakit para 4000 akçeye çıktı. Sultan Selim Han evkafına ise Gerdeme ve Ulu Göbek köylerinin vergi hasılatı bağlanmıştı. Ayrıca Ulu Göbek'deki yörük topluluğu ile yine burada bulunan gayrimüslimlerin vergi hasılatları da bu vakfa aittir.

Nahiyede altı zâviye vardır. Zâviyelerin bulunduğu köyler Elmacık, Gerdeme ve Kiçi Göbek'dir. Beşir, Haydar Fakih ve Şeyh Müsafir zâviyeleri Elmacık köyünde; Şeyh Halil ve Şeyh Paşa zâviyeleri Gerdeme köyünde; Ahi Sinan oğlu Mehmed Zâviyesi ise Kiçi Göbek köyündedir. Altı zâviyeye de birer çiftlik yer verilmiştir.

Akkoyunlu Yörükleri

Akkoyunlular; Oğuzların Üçoklar zümresine dahil Bayındır boyuna mensuptur.⁴ Uşak kırsalında on dokuz-yirmi cemaat halinde yaşamaktaydılar.⁵ Adları şöyledir: Ahmedlü, Ali Fakihlar, Beğtemürlü, Çalabvirmiş, Delü Musalu, Elsüzler, Güzeller, Hızır Fakih, İlyaslu,

¹ Sendel adı daha sonraki vakıf kayıtlarında Sandal olarak geçmektedir. Bkz. BOA. EV, defter no. 12950, yp. 12a.

² Kanuni devri evkaf defterinde bu çiftlik Şeyh Halil olarak geçmektedir. BOA. TD, defter no. 369, yp. 174.

³ BOA. TD., defter no. 369, yp. 174, TK. KKA., defter no. 560, yp. 211.

⁴ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 188; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, İstanbul 1980, s. 148-149, 167; John E. Woods, Akkoyunlular, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993, s. 307-352.

⁵ 1520 yılında bu cemaatlar on dokuz iken 1570'de yirmiye çıkmıştır. Ancak 1520 yılında kayıtlı Saru Danişmenlü cemaati 1570'de yoktur. Ali Fakihlar, Öksüzler ve Alayundlu perakendeleri ise yalnızca 1570 sayımında vardır. Bu nedenle bu cemaat adlarının hepsi yazıldığında toplam sayı yirmi ikiye çıkmaktadır.

Kesmikler, Saru Danişmendlü, Öksüzler, Perakande-i Alayundlu, Selekler (Süleklar), Sevinçler, Süleymanlu, Şeyh Çalabvirmiş, Turgud Fakih, Turud Alisi, veled-i Devlethan¹, veled-i Gögez, Zeyniler. On dokuz cemaatin 1520'deki toplam hane sayısı 1207'dir. Bu hanelerin on biri çift sahibi, seksen beşi nîm çift sahibi, ikisi bennâk, on sekizi kara statusündedir. Tam ve yarım çiftlik tasarruf eden doksan altı kişinin bulunuşu, bu yörük topluluğunda bazı bireylerin kademeli olarak yerleşik hayata geçtiklerini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Geriye kalan 1091 hane ise konargöçer durumdadır. Hane sahiplerinin dışında 187 mücerret, on üç imâm bulunmaktaydı. Ayrıca hasta ve yaşlılar grubunda beş pîr, dört âmâ, üç kötürüm olmak üzere on iki kişi vardı. Diğer tasnifinde ise iki muhassıl, bir müsellemler, bir sâhib-i berât, bir derviş ve bir "*ehl-i ilm mütekaid*" bulunmaktadır. Bu rakamlara istinaden 1520 yılında Akkoyunlu yörük cemaatlarının toplam nüfusu 6253'dür. 1570'de ise toplam nefera sayısı 1712'dir.² Din görevlisi yirmi dokuz kişi olup, bu görevlilerin yirmi altısı imam, ikisi duagûy ve biri müezzindir. Hasta ve yaşlıların toplam sayısı yedi kişidir; bunların dördü pîr, biri âmâ, biri divâne ve biri malul'dür. Diğer tasnifinde ise iki muhassıl, bir sipahizade, üç sâhib-i berât, iki bazdâr olmak üzere toplam sekiz kişi mevcuttur. Bu rakamlara istinaden toplam tahmini nüfus 7510'dir.³

Kırsal Yerleşimlerdeki Nüfus

Uşak kazasına ait II. Bayezid devri ile 1520 ve 1570 tarihli mufassal tahrir defterlerinin, nüfus ve hâsılat kısımlarındaki her nevi kayıt ve değerler, kendi iç verilerinden kaynaklanan düzenlemelerine uygun bir şekilde aşağıdaki Tablo 9'da gösterilmiştir. Tablodaki veriler sırasıyla izah edilecek olursa; mufassal defterde kayıtlı her köydeki nüfus "nefera" kaydı altında yekûn olarak yazılmıştır. Nefera rakamına o köydeki her fert (faal erkek nüfus) dahil edilmiştir. Buna göre II. Bayezid devri tahririnde 2344 olan nefera sayısı, 1520'de 3882'ye, 1570'de ise 5308'e çıkmıştır.

Tablo 9. Kırsal Yerleşim Yerlerinde Nüfus Dağılımı

Nüfusun Terekübü	II. Bayezid Devri	1520	1570
Nefera	2344	3882	5308
Hane	1767	2035	3450
Nüfus: hane x 5 + mücerret + muafılar	9412	12022	19108
2 çift	-	-	2
1,5 çift	-	-	16
1 çift	652	787	327
Nîm çift	197	566	1179
Bennak	499	504	1691
Göçer	73	107	2
Göçer-kara	70	71	-
Ortakçı	46	-	-
Kara	230	337	430
Mücerret	226	650	123
Din görevlisi	41	53	72
Muhassıl, sipahi, sipahizade	77	402	72
Hasta ve yaşlılar	5	68	61
vergi mükellefiyeti belirtilmeyenler	228	337	1100
Zemîn sahibi	-	-	1891

Kaynak: Özdeğer, age, s. 128.

¹ 1570'de veled-i Devlethan cemaati Ahmedlü ile birlikte yazılmıştır.

² 1570'de 1520 tahririnden farklı olarak hane sahipleri ile mücerretler belirtilmemiştir. Yalnızca nefera yani erkek nüfus sayısı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra nüfus kayıtlarından vergiden muaf olanlar hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

³ 1520 tahrir defterinde nefera nüfus 1425'dir. Nefera sayısı 1570'de %20,1 artarak 1712'ye çıkmıştır. Bu artış nispetini 1520 tahririndeki tahmini toplam nüfus üzerinden 1570 tahririne uygularsak toplam nüfus 7510 olarak bulunmaktadır. Ancak bu nüfus verisi yaklaşık bir değerdir.

Toplam nüfusun hesaplanmasında, her bir hanenin beş bireyden meydana geldiği tezinden hareketle, hane sayıları beşle çarpılmış ve çıkan sayıya mücerret ve muaflar eklenmiştir. Buna göre Uşak kırsalında tahmini toplam nüfus II. Bayezid devrinde 9412 iken 1520'de 12022'ye, 1570'de ise 19108'e yükselmiştir.

Uşak Kazasının Toplam Nüfusu

XVI. yüzyılda şehirli, köylü, konargöçer ve vakıf müesseselerindeki nüfus ile piyade ve müselleme çiftliklerindeki nüfus verileri Tablo 10'da gösterilmiştir. II. Bayezid devri tahrir defterinde şehirli ve konargöçer nüfus verileri bulunmadığından ilgili yerler boş bırakılmıştır. Bu nedenle her ne kadar hatalı olsa da bu defterin diğer nüfus verilerinden toplam nüfus bulunmaya çalışılmıştır. Buna göre toplam nüfus, II. Bayezid devrinde 18382, 1520'de 29126, 1570'de ise 43426 olmuştur. 1520 ile 1570 yılları arasında toplam nüfus %49 nispetinde artmıştır.

Uşak'ın XIX. yüzyıldaki nüfusuna bakacak olursak aslında aradan geçen yaklaşık iki yüz altmış yıla rağmen nüfusun büyük bir artış hızı yakalayamadığı tespitine ulaşılmaktadır. Şöyle ki, 1831 yılında II. Mahmud'un ıslahat hareketlerine kaynak teşkil etmek üzere yapılan ve ilk nüfus sayımı olarak adlandırılan sayımda yalnız faal erkek nüfus sayılmıştı. Buna göre Uşak'ın toplam erkek nüfusu 25291, Banaz'ın ise 3529'du.¹

Tablo 10. Uşak Kazasının Toplam Nüfusu

Nüfus	II. Bayezid Devri	1520	1570
Şehirli	-	2118	2497
Köylü	9412	12022	19.108+1.891*
Konargöçer	-	6253	7510
Vakıf köyleri	879	3009	4329
Piyade ve Müselleme Çiftlikleri	8091	5724	8091
Toplam	18382	29126	43426

*1570 tahririnde kayıtlı zemin sahiplerinin toplam sayısı 1891'dir. Bu sayı toplam nüfusa eklenmiştir. Kaynak: Özdeğer, age, s. 136.

Kadın nüfusunun da gösterildiği 1888/1889 tarihli Hüdavendigâr vilâyeti salnâmesinde Uşak kazasında erkek nüfus 37471, kadın nüfus 36641 olup toplam nüfus ise 74112'dir. Bu salnâmede, Uşak kazası köy sayısı 155, hane sayısı 12923 olarak gösterilmiştir.² 1892 tarihinde Uşak kazasında erkek nüfus %2,4 azalışla 36578'e düşerken, kadın nüfusu %1,5 artışla 37194'e yükselmişti.³ 1896 tarihinde toplam erkek nüfusu 1892 yılına göre %3 düşüşle 35486 kişiye inmişken, kadın nüfusu %3,2 artarak 38387'ye yükseldi.⁴

Son Söz

Osmanlı Devleti'nin imparatorluk halinde; sancaklar ve vilayetler üzerinde uyguladığı içtimaî, iktisadî, siyasî ve idarî olarak kendi nevi şahsına münhasır tatbikat ve uygulamaları, tarihte diğer devletlerde olmayan, insan ve insanî merkezli olmuştur. Bu sükûnet çatısı altında Osmanlı halkı devletiyle beraber asırlarca bu topraklarda birlik ve beraberlik içinde yaşadı. Huzur ve barışın sağlanması için fethedilen ülke veya bölgelerde her husustan evvel o yerlerin nüfus ve arazilerinin tetkiki, değerlendirilmesi ve tasnifinin kayıt altına alınması zaruri olmaktadır.

Bu çalışmanın hemen hemen her sayfasında tahrir defterlerinden bahsedildi. Osmanlı orduları fethederken, ordu ile beraber nüfus ve arazi tahrir heyeti de gidiyordu. Tahrir heyetinde başta tahrir emini ve yazıcıları olmak üzere otuz, kırk belki daha fazla kişi bulunurdu. Yeni fethedilen ülke veya bölge bu heyet tarafından, nüfus ve arazi kaynakları bakımından teferruatıyla yazılarak kayıt altına alınır, sonra da mufassal yani tafsilatlı defterler tanzim edilirdi. Üzerinden tahrir geçen bir bölge, tahrire methal olan bilgilere sahip olan Osmanlı idaresinin tam hakimiyeti altına girmiş bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti gerçek manada üç, dört asır bu tahrir bilgileri sayesinde im-

¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943, s. 167; Özdeğer, age, s. 136.

² 1306 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 218; Özdeğer, age, s. 136.

³ 1310 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 366; Özdeğer, age, s. 136.

⁴ 1314 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 420-421; Özdeğer, age, s. 136.

paratorluk idaresini eksiksiz yönetti. Bu sebeple, tahrir emini ve heyetindeki kimseler kademe kademe yükselerek, memuriyetlerinde doğruluk ve dürüstlikle mevki tutanlar arasından seçilirdi. Hazırladıkları mufassal tahrir defterlerinde eksik, fazla ve yanlış hiçbir kayıt yer almazdı. Bu defterlerde, fethedilen bölgenin tarım arazileri tetkik edilir, verim kabiliyetleri tespit edilerek çiftliklerin ölçüleri tanzim edilirdi. Faal erkek nüfus, yaş ve çalışma imkanlarına göre kısımlara ayrılarak tarım arazileri üzerinde, çift sahipleri, bennak, mücerret ve diğerleri olarak hiç eksiksiz baba isimleriyle beraber isim be isim defterlere kayıt edilir, her husus kanun hükmüne bağlanırdı. Osmanlı Devleti'nin fethettiği topraklarda kurduğu miri arazi sistemi dahilinde her bir çiftçi ailesine (hane) belli büyüklükte tarım arazisi (çiftlik) verilmiştir. Bu uygulama sayesinde hiçbir insan ne açıkta kalmış ne de geçim sıkıntısı içine düşmüştür. Böylece, devlet halindeki imparatorluk sınırları içerisinde dört yüzyıl kadar Osmanlı sükûneti bütün iyilikleriyle devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra üç kıta üzerindeki kırka yakın ülke bir daha sükûnet ve huzuru bulamamıştır.

≈ KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Mufassal Tahrir Defterleri (TD): 45, 49.

Piyadegân Defterleri (TD): 237, 320, 574.

Müsellemân Defterleri (TD): 242, 328, 589.

Evkaf Defterleri (TD): 369; (EV): 12950; Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 262.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK.KKA)

Mufassal Tahrir Defteri: 48.

Evkaf Defteri: 560.

Salnâmeler

1306 Tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi

1308 Tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.

1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.

1314 Tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.

1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.

Açikel, Ali, "Rum Eyaleti", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 35, İstanbul 2008, s.225-226.

Arıkan, Muzaffer, "Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu", Atatürk Konferansları, VIII (1975-1976), Ankara 1983, s.

Arıkan, Zeki, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988.

Arseven, Celâl Esad, "Mescid", Sanat Ansiklopedisi, C. III. İstanbul 1950, ss.

Aynı Ali Efendi, Kavânin-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân, İstanbul 1280.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Derişleri ve Zâviyeler", Vakıflar Dergisi., Sayı II, Ankara 1942.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve kolonizasyon metodu olarak Sürgünler", Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler, hz. Hüseyin Özdeğer, C. 1, İstanbul 2000.

Baykara, Tuncer, Türk Kültürü Araştırmaları, İzmir 1997.

Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara 1988.

Cook, M. A., Population Pressure In Rural Anatolia, 1450-1600, London 1972.

Dombaycı, veli, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Uşak kazasında İlmî ve Kültürel Hayat (1839-1908)", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi 2016.

Emecen, Feridun, "Yaya ve Müsellem", DİA, C. 43, İstanbul 2013, s. 354-356.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VII. Türk Tarih Kurumu Kongresi, 11-15 Ekim 1976, C. II, Ankara 1981, s. 1265-1274.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara 1980, s. 103-109.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, IV, İstanbul 1984, s. 69-78.

Ergin, Osman, Türk Şehirlerinin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936.

Ergin, Osman, Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İstanbul 1939.

Evlîya Çelebi, Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, hz. Y. Dağlı, S.A. Kahraman, R. Dankoff, YKY, 9. Kitap. İstanbul 2005.

Faroqhi, Suraiya, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, İstanbul 1993.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Kütahya", İslam Ansiklopedisi (İA.), C. 6, İstanbul 1977, s. 1118-1126.

- Gökbilgin, M. Tayyib, "Orhan", İA., C. 9, İstanbul 1964, s. 399-408.
- Gökçe, Turan, "XVI. Yüzyılda Uşak Zaviyeleri", CIEPO, ed. Tuncer Baykara, XIV. Sempozyum Bildirileri 18-22 Eylül 2000, Çeşme, TTK, Ankara 2004, s. 212-234.
- Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 1991
- Jennigs, R. C., "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", International Journal of Middle East Studies, VI, 1976, s. 21-57.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943.
- Kâtip Çelebi, Cihannüma, neşr. İbrahim Müteferrika, İstanbul 1145.
- Kramers, J.H., "Mahalle", İA., C. 8, İstanbul 1979, s. 144.
- Kuban, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, C. VII, Ankara 1968, ss. Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi, hz., Faik Reşid Unat-Mehmed A. Köymen, C. 1, Ankara 1987.
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1990.
- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987.
- Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 438 numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, (tıpkıbasım), Ankara 1994.
- Öntüğü, Mustafa Murat, "Uşak'ta Ahilik ve Ahi Kurumları", Vakıflar Dergisi, S. 32, Ankara 2009, s. 143-154.
- Öntüğü, Mustafa Murat, "Ahi Gazasız", Ahilik Ansiklopedisi, C. I. Ankara 2014.
- Özdeğer, Mehtap, 15-16. Yüzyıl Arşiv KAYNAKLARına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul 2001.
- Özdeğer, Mehtap, "19. Yüzyılda Uşak Şehrinde Ekonomik ve Sosyal Hayat", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 140, İstanbul 2002, s. 91-115.
- Özdeğer, Mehtap, "Uşak", DİA., C. 42, İstanbul 2012, s. 222-226.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 3, İstanbul 1983.
- Resmi Gazete, 15 Temmuz 1953 Tarihli ve 8458 sayılı: Resmigazete.gov.tr/arşiv/8458.pdf.
- Serin, Rahmi, İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, İstanbul 1984.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, İstanbul 1980.
- Şahin, İlhan, "Şehir", DİA, C. 38, İstanbul 2010, s. 449-451.
- Şemseddin Sami, Kamus ül-alâm, C. 4, İstanbul 1311.
- Tümer, Haşim, Uşak Tarihi, İstanbul 1971.
- Türkay, Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, İşaret yay. İstanbul 2001.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri, İstanbul: Maarif vekaleti, 1932.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Germiyan-oğulları", İA., C.4, İstanbul 1977, s.767-770.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Varlık, Mustafa Çetin, Germiyan-Oğulları Tarihi (1300-1429), Ankara 1974.
- Varlık, Mustafa Çetin, Kütahya'nın Şehzâde Sancağı Olarak İdaresi", Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, Yıl 1989, İstanbul 1990.
- Varlık, Mustafa Çetin, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri", VIII Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara 1981, s.1481-1491.
- Woods, John E., Akkoyunlular, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993.

UŞAK'TA SÜHTE VAK'ALARI (1575-1606)

Ayhan ÜRKÜNDAĞ*

XIV. yüzyılın başlarında Kuzey-batı Anadolu coğrafyasında küçük bir Türk beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ortalarında Ortadoğu, Balkanlar, Karadeniz ve Akdeniz'i içini alan bölgenin en önemli siyasi ve askerî aktörlerinden biri hâline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman padişahlığı zamanında (hük. 1520-1566) altın çağını yaşayan devlet bu hükümdarın son yıllarında oğulları arasında çıkan taht mücadelesinden dolayı iç siyasette çalkantılı bir döneme girmiştir¹. Bu yüzyılın ortasından sonlarına kadar doğuda Safeviler, Macaristan ve Akdeniz cephesinde Habsburglar ile rekabet hâlinde olması Osmanlı Devleti'nin hem askerî hem de iktisadi açıdan büyük zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Coğrafi keşifler ile birlikte Avrupalı devletler keşfettikleri yeni topraklarda büyük sömürge imparatorlukları kurarak, buralardan elde ettikleri değerli madenleri Avrupa'ya taşımışlardır. Bu kıymetli madenlerin bir kısmının Osmanlı topraklarına akması enflasyonun yükselmesine ve pazarlardaki emtia fiyatlarını artmasını sağlamıştır². Yaşanan bu gelişme başta hazineye sabit maaş alan kitlelerin ve halkın memnuniyetsizliğini artırmıştır³. Yine bu yüzyılda kuraklığın sebep olduğu kıtlıkların yaşanması⁴, XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarını da içine alan Akdeniz havzasında meydana gelen nüfus artışının Osmanlı Devleti'nde görülmesi⁵, ekilebilir arazilerin artan büyüyen nüfus oranına göre düşük kalması Osmanlı kırsalında birçok işsiz bekâr erkeğin türemesine sebep olmuştur. Osmanlı arşiv kayıtlarında mücerred olarak isimlendirilen genç ve işsiz erkeklerin kendilerine daha iyi bir hayat kurabilmek önlerinde birkaç seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki "levent" tabir edilen paşa kapılarında paralı asker olarak görev yapmak, diğeri ise medreselerde talebe olmaktır. Leventler⁶, özellikle yüzyılın sonlarında doğru Osmanlı ordusunda bağlı oldukları paşaların önderliğinde savaşlara katılarak hem maaş hem de elde edilen ganimetlerden pal alırlardı. Ancak savaş bittiğinde sözleşmeleri sona erer ve işsiz kalırlardı. Başiboş kalan bu silahlı gruplar geçinmek için köy köy dolaşarak halkın mallarını yağmalardı. Yüzyılın sonlarına doğru başiboş bu gruplar Celali ismi verilen isyanların ana aktörleri olmuşlardır⁷. İşsiz genç erkeklerin kendilerine daha iyi bir yaşam sağlamak için tercih ettikleri ikinci yol bahsettiğimiz gibi medrese talebesi olmaktır. İlim aşkıyla yanmış tutuşmuş olmalarına izâfeten sühte⁸ adı verilen medrese öğrencilerinin eğitimini tamamlayarak ilmiye sınıfında kendilerine bir yer edinmeleri XVI. yüzyılda artık kolay değildi. Ücretsiz barınma ve yemek imkânı sunan medreselerin mevcut kapasiteleri sınırlı olması isteyen herkes medresede kendisine yer bulmasına engel teşkil ediyordu. Bu durum medrese önlerinde uzun kuyrukların oluşmasına sebep olmuştur⁹.

XVI. yüzyılın son çeyreğinde baş gösteren ekonomik kriz vakıf sistemi ile çalışan Osmanlı medreselerini de olumsuz şekilde etkilemiştir¹⁰. Gelirleri düşen medreseler artık eğitim verdikleri sühtelerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaya başlamıştır. Yaşanan bu ekonomik darboğazda kendilerine bir çıkış yolu arayan sühteler küçük silahlı gruplar oluşturarak, köyleri ve kasabaları yağmalayarak

* Dr., Uşak İl Millî Eğitim Müdürlüğü.

¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Nilüfer Epçeli, C. 2, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 642; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Nilüfer Epçeli, C. 3, İstanbul 2009, s. 114-122; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 378-386. Colin Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlı İktidarının Yapısı*, Ter: Nedim Eşlisoy, Elips Yayınları, İstanbul 2016, s. 70.

² Faruk Tabak, *Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel bir Yaklaşım*, Çev: Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul 2010, s. 152-154, 213.

³ Uzunçarşılı, a.g.e., C. 3, s. 112.

⁴ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 45-46.

⁵ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 88-101.

⁶ Levent; denizde donanmada görevli asker, karada ise belirli bir ücret karşılığında orduda geçici görevli atlı veya yaya asker, bazen de kötü işlere bulaşmış kişi. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965. s. 17. Bu kavramı Osmanlı'da tarihi seyir içinde değişen anlamları için bkz. a.g.y., s. 3-17.

⁷ Celali isyanlarının sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 13-43, 48-63; Mücteba İlgürel, "Levent", TDVİA, C. 27, Ankara 2003, s. 150.

⁸ Bu terim zamanla softa şeklini almıştır. Mustafa Alkan, "Softa", TDVİA, C. 37, İstanbul 2009, s. 342.

⁹ Yunus Koç, "XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2013 Bahar (18), 150-154.

¹⁰ Karademir, a.g.e., s. 291-292.

geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. XVI. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'nun birçok yerinden sùhtelerin çıkardığı fesatlıklarla ilgili olarak halk tarafından İstanbul'a çok sayıda şikâyet dilekçeler gönderilmiştir. Örneğin, 1571 yılında Uşak kazasına yakın olan Kula, Şeyhlü, İshaklı kazalarında sùhteler bir araya gelerek oluşturdukları çetelerle Müslümanların evlerini basarak mallarını yağmalamışlardır. Bölgenin yöneticilerine gönderilen emirde Kütahya ve Karahisar'dan yeteri kadar kuvvet tedarik edilerek sùhtelerin üzerine gidilmesi bir an evvel cemiyetlerinin dağıtılmaları emredilmektedir. Çünkü duruma müdahale edilmezse cemiyetin ileride daha büyüyerek çok daha büyük kargaşaya sebep olmasından çekinilmektedir¹. Bazen sayıları yüzleri bulan sùhte çeteleri görülmektedir. 1572 yılında Karesi bölgesinden sancağından üç yüz ve Germiyan kazasından yüz olmak üzere toplamda dört yüz sùhte toplanıp silahlı büyük bir çete oluşturup bölgedeki köylere saldırarak halka eziyet ve zulüm etmişlerdir². Sùhte çeteleri bazen leventlerle ittifak yaparak yollar üzerinde bulunan derbent mevkilerinde yoldan geçen kervanlara veya yolculara saldırarak malları gasp etmişlerdir³. 1578 yılında silahlı sùhte grubu Akşehir kazasına gelerek Hasan oğlu Hacı'yı kaçırmak istediklerinde halkın feryadı üzerine Subaşı Mustafa adamları ile yetişerek Hacı'yı ellerinden kurtarmıştır. Sùhtelerden Hayreddin, Sinan ve veli yakalanıp idam edilmişlerdir. Bunun üzerine iki yüzden fazla sùhte tekrar şehre gelerek “*Salb itdiğiniz sohtaların sizden deynini taleb ederiz.*” bahanesi ile şehri ateşe vererek rast geldikleri Müslümanları yaralamışlardır⁴.

Uşak'ta Sùhte Fesâdi

XVI. yüzyılda Kütahya sancağına bağlı bir kaza olan Uşak'ın da Anadolu meydana gelen bu gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildi. Nitekim 1578 yılının Kasım ayında Uşak kadısına gönderilen bir emirde Uşak'ta “*...dokuz nefer ehl-i fesâd sùhteler evler basıp adamlar katl edip fesâd üzere oldukları...*” haberinin alındığını bildirmiştir. Fesâd çıkaran sùhtelerin ve diğerlerinin “il-erleri⁵” vasıtası ile ele geçirilip yataklarının yani sùhte eşkiyasına yardımcı olan kişilerin kimlikleri ve yerlerinin neredelerde olduğu araştırılarak tespit edilmesi, ele geçirenlerin mahkemeye çıkarılarak yargılanmasının sağlanması ve hukuka uygun olan cezaların verilmesi istenmiştir. Ancak tahkikatın iyi yapılması ehl-i fesâd olmayanların diğerlerinden ayrı tutulmasının önemi vurgulanmıştır. Eğer itaat etmeyen olur ise “demlerinin heder olacağı” hatırlatılarak haklarından gelinmesi emredilmiştir⁶. Devletin bu müdahalesine rağmen Uşak'ta sùhtelerin çıkardığı huzursuzluklar devam etmiştir. 1593 yılında Banaz ve Derbent köyünü merkez tutan sùhtelerin kargaşa çıkarıp huzursuzluk yaratmalarından dolayı yakalanıp mahkemeye çıkarılmaları ve cezalarının verilmesi emredilmiştir⁷.

Sùhtelerin ortaya çıkardıkları bu kargaşa ortamından faydalanmak isteyen bazı kişiler ve görevliler ortaya çıkmıştır. Örneğin Ankara'da Cenderoğlu Kalender elinde emr-i şerif olmaması rağmen sancak beyinin mektubuyla yanına topladığı kırk elli kişi ile birlikte sùhte teftişi yapıyoruz diye köy köy dolaşarak “*Senin evine sùhte konmuşdur.*” ithamıyla halktan zorla para almıştır⁸. Aynı şekilde 1582 yılının Nisan ayında Uşak ve Banaz kadılarına gönderilen bir hükümde Muhyiddin ve diğer bazı kimselerin şikâyetlerine göre beylerbeyinin adamlarından olan Kapıcı Mustafa bunlar fesâd çıkaran sùhte taifesinden olmamalarına rağmen “*siz sùhte yatağısız*” diyerek birçok kişinin para ve hayvanlarını gasp etmiştir. Beylerbeyinin bir başka adamı Kapıcı Beğzâde halka aynı suçlamalarda bulunarak eziyet etmiştir. Yapılan şikâyetlerinden doğruluğunu araştırmak için Dergâh-ı Mu'allâm çavuşlarından Nuri Çavuş mübaşir olarak tayin edilmiştir⁹. Şehir halkının sùhte ve diğer eşkiyaların saldırılarından o kadar bıkmışlardır ki korunmak için palankalar¹⁰ inşa etmiştir. Ancak

¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (bundan sonra COA) , Bab-ı Asafî Mühimme Defterleri (Bundan sonra A.DVNSMHHM.d), no: 12, hüküm.nr. 557.

² COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 12, hüküm nr. 1190.

³ COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 64, hüküm nr. 284. (H. 29 Z 997/M. 19.11.1588)

⁴ COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 35, hüküm nr. 509. (H. 02 B 986/M. 04.09.1578)

⁵ İl-eri: XVI. yüzyılın sonlarında sùhte ce celâli isyanları esnasında ihtiyaç halinde taşradaki geçlerden oluşturulan nizami olmayan askeri birlik. Mücteba İlgürel, “İl Erleri”, TDVİA, C. 22, Ankara 2000, s. 59-60.

⁶ COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 35, hüküm nr. 933 (H. 17 N 986/M. 17.11.1578).

⁷ COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 71, hüküm nr. 577 (H. 01 Za 1001/M. 30.07.1593).

⁸ COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 62, hüküm nr. 199 (H. 29 L 995/M. 02.10.1587); Ankara'da benzer bir olay için bkz. COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 61, hüküm nr. 297 (H. 06 M 995/M. 17.12.1586);

⁹ COA, A.DVNSMHHM.d, nr. 47, hüküm nr. 212 (H. 01 R 990/M. 25.04.1582).

¹⁰ Palanka: Savunma amaçlı etrafı hendeklerle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılmış yer. Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 752.

bazı zaman bu palankalar eşkıyalar tarafından ele geçirilmiş böylece şehrin ortasında kendileri için girilmesi zor güvenli bir bölge oluşturmuşlardır.¹ Uşak halkıda gerek sûhte gerekse diğer eşkıyaların saldırılarında korunmak merkezi yönetimden izin alarak böyle bir palanka inşa etmişlerdir. Hatta palankaları için top talep etmeleri üzerine padişahın emri ile Kütahya'da bulunan toplardan iki tanesini buraya gönderilmiştir.² Topların gönderilmesinin umulanın aksine bir netice vermediği bu emri müteakiben Uşak kadısına gönderilen yeni bir emr-i şerifin muhtevasından anlaşılmaktadır. Bu emirde Uşak kazasının köylerinde halkın izin almadan palanka inşa ettiği ve bu palankaların sûhte ve sekban gibi eşkıya taifesi tarafından ele geçirilerek fesâd yuvası hâline getirildiğinden halkın izin almadan inşa ettiği palankaların yıkılması emredilmiştir.³

Anadolu ve Rumeli topraklarında sûhte namıyla eşkıyalık yapılması medreseler de “*tahsîl-i ulûm*” yapan gerçek sûhteleri töhmet altında bırakmış ve isimlerini lekelenmiştir. Önde gelen medrese talebelerinden Rumeliden Mevlana Hüseyin'in önderliğinde Kocaili, Hamidili, Saruhan, Aydın, Teke, Karaman, Menteşe, Alaiyye ve Germiyan gibi yörelerinden sûhte temsilcileri İstanbul'a gelerek, padişaha müracaat ederek gerçek medrese talebelerinin kimseye zarar ve ziyanlarının olmadığını sûhte adıyla eşkıyalık yapanlardan dolayı birçok günahsız talebenin öldürüldüğünü, Müslümanların çocuklarını korkularından dolayı mektebe göndermediğini ifade ederek şimdikiye değin suça karışmış olan sûhtelerin cürümleri af olunursa bundan sonra hemşehri olan sûhtelerin birbirlerine kefil olacakları ve içlerinden biri suça karışırsa teslim edeceklerini beyan etmişlerdir. Padişah da 987 yılı Muharrem ayının ilk gününe (28 Şubat 1579) kadar sûhtelerin işlediği suçları affederek bu konudaki emrini yetkililere göndermiştir.⁴ Ancak hem çıkarılan af hem de sûhtelerin verdiği sözler işe yaramamış olacak ki sonraki yıllarda medreselerde gerçekten eğitim almaya çalışan sûhteler bu minvalde padişaha arz-ı hâl göndermeye devam etmişlerdir.⁵

Sûhtelerin yaptıkları eşkıyalık hareketleri Anadolu halkında sûhtelere karşı bir ön yargı oluşturmuştur. 1591 yılının Ekim ayında Anadolu Beyi'ne ve Kütahya, Uşak ve Selendi Kadılarına gönderilen bir hükümda Selendi ahalsinin daha önce “Sûhte taifesini bulduğumuz yerde katl eylemeğe şartlıyuz!” dediklerini bundan dolayı “*dülbend ve hâme bahası*” paraları olmadığı için memleketlerine giden bir grup sûhtenin ellerinde silahsız, kendi hâlinde olup kimseye zararları olmayanlara müdahale edilmemesine dair ferman olmasına rağmen Selendi'nin Dere köyüne geldiklerinde köy imamı ve serdarı, Selendi'den Şeyh İbrahim ve diğerleri sûhteler üzerine silahları ile hücum ederek ikisini öldürüp diğerlerini yaralamışlardır. Gereken tahkikatın yapılarak suçlu olanların mahkemede yargılandıktan sonra cezalandırılmaları ve bundan sonra günahsız sûhtelere saldırıların önlenmesi istenmiştir.⁶

EşkİYALARIN YAKALANMASINDA SÛHTELERİN YARDIMI

Anadolu'da sûhte eşkıyalığının yanında levent eşkıyalığı da yaygındı. Genel olarak atlı olan levent çeteleri köy köy dolaşarak zorla halkın elindeki malları ve paraları gasp ederdiler. 1604 yılında Uşak kazasında Hatalıoğlu isimli eşkıya reisinin liderliğinde çok sayıda levent taifesi ahalinin mallarını gasp ederek zulüm ve rencide etmektedirler. Anadolu Beylerbeyi'ne ve Uşak Kadısı'na gönderilen emirde Hatalıoğlu ve eşkıyalık yapanların ilk önce mahkemeye davet edilerek şikâyet edenlerle yüzleştirilmesi istenmekte, eğer karşı koyarlar ise sûhtevân taifesi veya il-erleri yardımı ile zorla mahkeme getirilerek şikâyetçi olanlarla yüzleştirilmeleri ve suçlu olanların cezalandırılarak suçları olmayanlara dokunulmaması emredilmiştir.⁷ Yine aynı dönemde Batı Anadolu'da bölgesinde eşkıyalık yapanların önde gelenlerinden olan Kınalıoğlu isimli eşkıya reisi yanına topladığı çok sayıda silahlı ehl-i fesâd kişilerle bölge halkının mallarını gasp etmekte ve bölgenin huzurunu kaçırmaktadır. Kınalıoğlu ve yanındakilerin yakalanması için tayin edilen Muhassıl-ı emvâl Üveysoğlu Mehmede yardım için şehir ve kasabalarda sefere gitmeyen çavuş, zuemâ, erbâb-ı tumar, dergâh-ı mu'allâ sipahilerinden, yeniçerilerden ve sair

¹ COA, Bab-1 Asafi Mühimme Zeyli Defterleri (bundan sonra A.DVNSMHH.ZYLD.), nr. 8 hüküm nr. 374 (H. 29 Z 1016/M. 15.04.1608).

² COA, A.DVNSMHH.ZYLD., nr. 8 hüküm nr. 120 (H. 29 Z 1016/M. 15.04.1608).

³ COA, A.DVNSMHH.ZYLD., nr. 8 hüküm nr. 122 (H. 29 Z 1016/M. 15.04.1608).

⁴ COA, A.DVNSMHH.d, nr. 36, hüküm nr. 399 (H. 27 M 987/M. 26.03.1579).

⁵ COA, A.DVNSMHH.ZYLD., nr. 5, hüküm nr. 443 (H. 29 Z 999/M. 18.10.1591); COA, A.DVNSMHH.d, nr. 53, hüküm nr. 28 (H. 02 Ca 992/M. 12.05.1584); COA, A.DVNSMHH.d, nr. 73, hüküm nr. 1235 (H. 19 L 1003/M. 27.06.1595). Devletin sûhteler lehine yaptığı düzenlemeler genel olarak büyük şehirlerdeki medrese öğrencileri için olumlu sonuçlar doğursa da taşradaki medreselerde eğitim alan sûhteler için çok fazla bir şey değişmiyordu. Akdağ, a.g.e., s. 86-87.

⁶ COA, A.DVNSMHH.d, nr. 68, hüküm nr. 30 (H. 24 Z 999/M. 13.10.1591).

⁷ COA, A.DVNSMHH.d, nr. 75, hüküm nr. 381 (H. 07 R 1013/M. 02.09.1604).

cenge kadir il-erinden toplanması emredilmiştir¹. Ancak Kınalıoğlu'nu yakalamak için bu kuvvetler yetersiz gelmiş olmalı ki Uşak ve Germiyan Kadısı'na gönderilen emirde kazada bulunan sühtelerinde Muhassıl-ı emvâl Mehmed'in emri altına girerek Kınalıoğlu'nun yakalanmasında yardımcı olmaları istenmektedir². Bu olay 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da meydana gelen karışıklığın önemli aktörlerinden olan sühtelerin kimi zaman da toplumun huzurunun sağlanması için çaba gösterdiklerini ortaya koymasından önemlidir.

Sonuç

XVI. yüzyılın ortalarında en güçlü dönemi yaşayan Osmanlı Devleti özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son yıllarında oğulları arasında yaşanan taht mücadelesi doğuda ve batıda güçlü devletlerle yapılan zorlu mücadeleler, ekonomi alanında yaşanan kriz, nüfus artışı gibi etmenlerin neticesinde yüzyılın son çeyreğine girerken büyük bir buhran ile karşı karşıya kalmıştır. Bu olumsuz durumdan Osmanlı medrese sistemi etkilenmiştir. Vakıf sistemi ile çalışan medreseler ekonomik krizin etkisi ile gelir kaybına uğramışlar ve sühtelerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmıştır. Medreselere girmek için yapılan yoğun talebin etkisi ile sühteler geçinmek için irili ufaklı silahlı gruplar oluşturarak, köyleri ve kasabaları yağmalamaya başlamışlardır. Anadolu'nun birçok bölgesinden görülen sühte eşkıyalığı Uşak kazasında da görülmüştür. Kaza halkı bazı zaman kendi başlarına sühtelerin yaptığı eşkıyalığa karşı tedbir almaya çalışmışlardır. Ancak sühteler sürekli kötü olayların içinde yer almamıştır. Medreselerde eğitim gören sühtelerin tamamı eşkıyalığa bulaşmış değildir. Zor şartlar altında eğitimleri ile meşgul olan sühtelerde bulunmaktadır. Bazen sühteler kazalarda ortaya eşkıyalığın engellenmesinde ve eşkıyaların ele geçirilmesinde müracaat edilen kimselerde olmuştur.

~ KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri No: 35, 36, 47, 53, 61, 62, 64, 68, 71, 73, 75.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 33 Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: IV (1996). 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) Özet-Transkripsiyon-İndeks 1-2, Ankara.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asafi Mühimme Zeyli Defterleri No: 5,8.

Telif Eserler

Akdağ, M. (1963). Celâli İsyancıları (1560-1603), Ankara.

Alkan, M. (2009). "Softa", TDVİA, C. 37, İstanbul 2009, 342.

Cezar, M. (1965). Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul.

İmber, C. (2016). Ufukların Sultanları Osmanlılar İktidarın Yapısı, (Ter: Nedim Eşlisoy), İstanbul.

İlgürel, M. (2003). "Levent", TDVİA, C. 27, Ankara, 149-151.

İlgürel, M. (2000). "İl Erleri", TDVİA, C. 22, Ankara, s. 59-61.

Karademir, Z. (2014). İmparatorluğun Açıklıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtıklar (1560-1660), İstanbul.

Koç, Y. (2013). "XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar (18), 147-159.

Pakalın, M. Z. (1983). Tarih Deyimleri ve Terimleri, C. 2, İstanbul.

Tabak, F. (2010). Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel bir Yaklaşım, (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988). Osmanlı Tarihi, C. 3, Ankara.

Zinkeisen, J.W. (2011). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Çev: Nilüfer Epçeli), C. 2, İstanbul.

White, S. (2013). Osmanlı'da İsyancı İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyancıları, (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul.

Jorga, N. (2009). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Çev: Nilüfer Epçeli) C. 3, İstanbul.

¹ COA, A.DVNSMHH.d, nr. 75, hüküm nr. 691 (H. 22 Ş 1013/M. 13.01.1605).

² COA, A.DVNSMHH.d, nr. 75, hüküm nr. 692 (H. 22 Ş 1013/M. 13.01.1605).

EK-1: Sûhte Fesâdı Hakkında 17 Kasım 1578 Tarihli Uşak Kadısına Hitaben Yazılan Hüküm Sureti (COA, A.DVNSMHM.d, nr. 35, hüküm nr. 933).

۹۲۲
من قاضی کما یجوز فیضاک طغز نوز اهر فساده وقت کر او کر بصری له در قضا ایدین فساده اوز
رولد قاضی له مدع ادر نفعه نوز کر و سایر اهر فساده ایدین ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر
اگر ایدین بزرگ و صول یوزنه بو باید مقید ایدین فوکر اولتا له اهر فساده بنا قاضی
هفته تیغ ایدین و لغی ایزن کما فی النور مدو توقع ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر ابر
اگر ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول
تفتی ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول
رسماب صوفی ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول
نام ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول
اگر ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول ایدین بزرگ و صول

EK-2: COA, A.DVNSMHM.d, nr. 35, Hüküm 933 Numaralı Hüküm Suretinin Transkripsiyonu.

Anadolu Beylerbeyinin Kapı Kethüdâsı veli Çavuşa verildi.

Uşak Kâdisına hüküm ki: tahtı kazanızda dokuz nefer ehl-i fesâd evler basıp adamlar katl edip fesâd üzere oldukları i'âm olunmağın mezbûrları ve sâir ehl-i fesâdı il-eri ile hüsnî tedbîr ile ele getirmegin emir edip **buyurdum ki:**

Vusûl buldukda bu bâbda mukayyed olup zikrolunan ehli fesâdın yatakların kazıyyeten tettebbu' edip dahi her ne mahalde haber alınırsa bilâ-tevakkuf il-eri ile üzerlerine varıp hüsnî tedbîr ele getirip husamâyı meclisi şer'a ihzâr edip bir def'a şer'le fasl olmuş değil ise hakk üzere teftîş edip göresin vechi meşrûh üzere fesâd ü şenâatleri olup meclisi şer'a sâbit olursa ashâbı hükûkun şer'le sâbit olan hakların hükm edip alıverdikden sonra cerimelerine göre muktezâyı şer'a ile âmil olup ve üzerlerine ne makûle mevâdd sâbit olduğun arz eylesin. Anın gibi itâati şer'a etmeyenleri demleri hederdir haklarından gelsin.

OSMANLI DÖNEMİNDE UŞAK İSLİCE MAHALLESİ

Saim SAVAŞ*

İslicce Adı ve Mahallenin Oluşum Süreci

TDK sözlüklerinde İsli kelimesi, sıfat olarak “isi olan, islenmiş, is bulaşmış”; zarf olarak ise “is verecek bir biçimde (yanmak)” anlamında tarif edildiği için¹ “islicce” kelimesini “hafif ya da biraz isli/islenmiş” manasında kullanabiliriz.

Dar anlamda Uşak, geniş anlamda Batı Anadolu sahası üzerine yaptığımız araştırmalar sırasında, Uşak merkezde 1676’lardan beri mevcut bulunan İslicce Mahallesi ile 16. yüzyıl başlarından ve hatta biraz daha önceden beri arşiv belgelerine yansımış olan Güre ve Kula kazalarına bağlı İslicce karyeleri ve İslicce Yörük cemaati arasında bir bağlantı olabileceği düşünülmüş ve neticede bir mahallenin oluşum sürecini, Türk toplum yapısının geçmişten günümüze doğru evrilmesi çerçevesinde incelemeyi amaçlayan böyle bir çalışma ortaya çıkmıştır. Osmanlı arşivlerinde yapılan taramalarda, bahsi geçen yerler dışında, Bozok Sorgun taraflarında İslicceviran mezraası² ile Balkanlarda birkaç yerde İslicce adına rastlanılmaktadır. Osmanlı arşivinde, Debre kazasının Lukova köyüne ait olduğuna hükmedildiği bildirilen İslicce yaylağı³; Adana Darülmuallimin Muallimi Hasan Saib Efendi’nin, Hasköy İslicce ve Tırnova Rüşdiyelerinde yaptığı hizmetlerle ilgili bilgi talebi;⁴ İslicce Karyesindeki arazinin Papas Angele oğlu Papas İstoyan’a ait olan hisse durumu;⁵ İslicce Karyesinden Petko Stoyan’ın katili Nazif oğlu Hüseyin’in yakalanarak Adliye’ye tevdi olduğuna dair Manastır Vilayeti’nin tahriratu,⁶ ifadeleriyle tasnif edilen belgeler, İslicce’nin yaylak ve köy adı olarak birkaç yerleşim birimine verildiğini göstermektedir.⁷ Ayrıca Erdem Ekşi’nin “Alucra Zihar Köyü-1937” başlıklı yazısında, Giresun ili Alucra ilçesine bağlı Zihar/Fevzi Çakmak köyünde İslicce denilen yerde demir madeni bulunduğu, burada herkese ayrı ayrı şekillerde görünen dışarışeri dedikleri cinlerin olduğuna inanıldığı belirtilmektedir.⁸

Tespit edilen bu bilgileri, Anadolu ve Balkanlarda, Osmanlı iskân/sürgün/yerleştirme siyasetinin ya da muhtelif sebeplerle meydana gelen nüfus hareketlerinin sonucunda, İslicce Yörükleri cemaatinin bıraktığı izler olarak değerlendirebileceğimizi düşünüyoruz.

1530 tarihli muhasebe defterinde Güre ve Kula kazalarına bağlı iki adet İslicce Karyesi (köyü) mevcut görünüyor. Ayrıca Kula kazasına tabi İslüce-köyü Yörükleri cemaati de aynı defterde kayıtlı bulunuyor.⁹

Mehtap Özdeğer’in II. Bayezid Devri’nde tanzim edildiği anlaşılan 45 numaralı, I. Selim ve Kanuni Devri’nin ilk yıllarında tamamlandığı anlaşılan 1520 tarihli 49 numaralı ve nihayet II. Selim Devri’nde yazılan 1570 tarihli Kütahya Sancağı Mufassal Tahrir Defterlerine¹⁰ dayanarak yaptığı tespitlere bakılırsa bu tarihlerde Uşak merkezde henüz İslicce adında bir mahalle bulunmamaktadır.¹¹ 1676 tarihli avariz

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

² “İslicce k., Güre ve Selendi kz., Kütahya l., Anadolu vt.: TD 438/84; İslicce k., Kula kz., Kütahya l., Anadolu vt.: TD 438/88; İslicceviran mz., Sorkun n., Bozok kz., Bozok l., Zülkadriyye vt.: TD 998/595”, bkz. Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep dahil), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayını, Ankara - 2013, s.713.

³ Bkz. BOA, DVNSMHM.d..., 91/516. H-10-09-1056 tarihli belge.

⁴ Bkz. BOA, MEMKT.813-54, H-23-08-1322.

⁵ Bkz. (Pirlepe, Kadastro), BOA, YB.021-93-341, R-20-08-1327.

⁶ Bkz. BOA, DH.MUI, 159-61, H-15-06-1330.

⁷ Balkanlardaki İslicce adının 16. yüzyıl başlarına kadar geriye götürülebileceğini; Karitena nahiyesi İspilice [İspilice] karyesi Ayo-Todor, Lankazya, Manastır, Müslimânân ve Nehori mahalleleri kayıtlarına dayanarak, kabul edebiliriz, bu konuda bkz. 367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile 101, 114 ve 390 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937 / 1514-1530) I Karlı-ili, Ağrıboz, Mora, Rodos ve Tirhala Livâları Dizin, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayını, Ankara 2007, s. 104, 113, 122, 125, 129.

⁸ <http://www.alucrahaber.com/makale/alucra-zihar-koyu-1937-164> (03.03.2022).

⁹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Kara-hisar-i Sâhib, Sultân-önü, Hamid ve Ankara Livâları Dizin ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayını, Ankara 1993; İslüce karyesi, Güre kazası: bkz. s. 84; İslüce karyesi, Kula kazası ve İslüce-köyü yörükleri cemaati, Kula kazası: bkz. s. 88; ayrıca bkz. Tablo:1.

¹⁰ Eserde kullanılan defterlerle ilgili bilgiler için bkz. Mehtap Özdeğer, 15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul 2001, s. 4-5, 16. yüzyılda Uşak’ta bulunana mahalleler için bkz. age, s. 59-60.

¹¹ Uşak’ta 1520’de; Câmi, Hacı Haşan mescidi, Hacı Siddık mescidi, Memi Çelebi mescidi, Aybeğ mescidi, Meşhed mescidi, Hacı Hızır mescidi, Süleyman Fakih mescidi, Hacı Yararlı mescidi ve Burhan Fakih mahalleleri; 1570’te bunlara ilave olarak; Kassab Hasan ve Cedid mahalleleri mevcut gözükmektedir, bkz. Mehtap Özdeğer, age, s. 59-62.

defterinde ise yukarıda bahsi geçen cemaat ve karyelerin mevcut bulunmadığı, buna karşılık bahis konusu defterde Uşak merkezde İslic/İslice adıyla yeni bir mahallenin teşekkül ettiği görülmüyor.¹

Tablo:1 1530 Tarihli Muhasebe Defterine Göre Güre ve Kula Kazalarına Bağlı İslice Köyleri

Handwritten Ottoman Turkish document snippet showing a title and a date.

Karye-i İslüce tâbi'-i m. (Güre) Hâsıl: 1006

Handwritten Ottoman Turkish document snippet showing a title, a list of items, and a date.

Karye-i İslüce tâbi'-i Kula İmam: 1 Hâne: 30 Mücerred: 3 Muhassıl: 2
Sahib-i berat: 1; Cemâat-i Yörükân-ı karye-i m. (İslüce) Hâne: 6 Hâsıl: 2564

İlgili avarız defterinde, 16. yüzyıl tahrir defterlerinde Uşak mahalleleri arasında adı geçmeyen Karaağaç Mahallesi de dikkatimizi çekiyor. Uşak'ın batısında şehir merkezine çok yakın bir sahada bulunan Karaağaç Karyesinin varlığı bu bakımdan anlamlı olsa gerektir. Güre ve Kula kazalarına bağlı İslice karyelerine benzer şekilde 16. yüzyıl tahrir defterlerinde “Karaağaç Karyesi ve Cemaat-i Yörükân-ı Karaağaç” şeklinde geçen bu karye ve Yörük cemaati adının² avarız defterinde bulunmayıp aynı defterde Uşak merkezde bir mahalle hâline gelmesi, bahsi geçen dönemde taşradan şehir merkezine doğru meydana gelen bir göç hareketi ile açıklanabilir diye düşünüyoruz. 16. yüzyıl sonlarında başlayıp bütün 17. yüzyıl boyunca bilhassa Batı Anadolu'yu kasıp kavuran Celâli ve Suhte isyanlarının, bu gelişmede başlıca etken olduğu söylenebilir. Taşradaki güvensiz ortamdan bilhassa kalesi bulunduğu için nispeten daha güvenli olan şehir merkezlerine gelip yerleşenler, genellikle geldikleri yerlerin isimlerini mahallelerine ad olarak veriyorlardı. Yeni gelenlerle artan şehir nüfusu sebebiyle başlangıçtan itibaren cuma kılınan ulu camiler yetersiz kaldığı için mahalle camilerine minber konulup hatip tayin edilerek cuma kılınır hâle getiriliyordu³ Ancak avarız defterinde kayıtlı bulunmayan Karaağaç Karyesi'nin 19. yüzyıldaki nüfus ve temettuat defterlerinde mevcut gözükmesi, muhtemelen şehir merkezine olan yakınlık ve değişen şartlar sebebiyle bir geri dönüşün işareti olarak değerlendirilebilir.

Karaağaç Mahallesi'nin, diğer birçok örnekte olduğu gibi şehrin batı kenarında, İslice Mahallesi'nin ise şehrin oldukça merkezî bir yerinde bulunmasından hareketle farklı iki kuruluş sürecine şahit olduğu söylenebilir. Çok muhtemeldir ki Karaağaç Karyesi mensupları, şehrin kendi köyleri tarafına eklenen yeni bir mahalle oluştururken İslice Mahallesi, merkezdeki eski bir mahallede, muhtemelen Kula ve Güre'den gelen İslice sakinlerinin nüfus çoğunluğunu sağladıklarından bir süre sonra, bir isim değişikliğiyle ortaya çıkmış olmalıdır.

¹ 1676 tarihli avarız defterinde; Sıddık, Cami-i Kebir, Burhan Fakih, El-Hac Hızır, Karhak/Karadede, İslic/İslice, Karaağaç, Hayyam, İplik/(Aybeğ?) mahalleleri kayıt altına alınmıştır, bkz. BOA, MAD.d 02498-045-046 numaralı Kütahya Sancağı Avarız Defteri.

² Bu konuda bkz. Mehtap Özdeğer, age, s. 124, 149, 150, 152, 281, 282, 330.

³ Nitekim Evliya Çelebi, harap bir durumda bulunan Uşak kalesinin Celâli eşkıyası korkusundan 5 arşın yüksekliğinde ve 2000 adım uzunluğunda şehir halkı tarafından yeniden inşa edildiğinden bahseder; “ve kal'asın sene 1007 tarihinde ahali-i vilâyet cem olub Celâli havfından bu kal'ai tamir idüb tuğla ve taş ile inşa etmişlerdir” bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), 9, İstanbul Devlet Matbaası 1935, s.38; Mehtap Özdeğer, “Uşak”, DİA, 42, İstanbul 2012, s. 223.

Tahrir Defterlerine Göre İslice Karyeleri Sakinleri

1530 tarihli muhasebe defterine göre Kula'ya tabi İslice Karyesi, 30 hanelik bir köy idi. Köyde 1 imam, 3 mücerred,¹ 2 muhassıl,² 1 berat sahibi ile köy yakınlarında 6 hanelik İslice Karyesi Yörükleri cemaati, bulunuyordu. Aynı defterde Güre'ye bağlı İslice Karyesi hakkında ise herhangi detay bir bilgi verilmeyip sadece 1006 akçe hasılatı kayıtlı bulunuyor. 15. Yüzyıl sonlarına tarihlenen 45 numaralı Kütahya mufassal tahrir defteri³ ile 1520'de kayıt altına alındığı anlaşılan 49 numaralı Kütahya mufassal tahrir defterinde⁴ Kula'ya bağlı İslice Karyesinin sakinleri ile alakalı bilgiler bulunmakla birlikte her iki defterde de 1530 tarihli muhasebe defterinde mevcut gözükken Güre'ye bağlı İslice Karyesi bulunmuyor. Eğer bir yanlış kayıt durumu yoksa bu ikinci İslice'nin 1520-1530 aralığında kurulmuş olduğunu kabul edebiliriz. 1571 tarihli 48 numaralı Kütahya mufassal tahrir defterinde⁵ ise her iki karye de mevcut gözüküyor.

16. yüzyılda mevcut olup ta 17. yüzyılda varlıkları tespit edilemeyen bahse konu İslice adını taşıyan Yörük cemaati ve karyeler ile 16. yüzyılda bulunmayıp 17. yüzyılda kurulduğu görülen Uşak'taki İslice Mahallesi arasında bir münasebetin olabileceğini düşünüyoruz. Bu konuda kaynak olarak kullandığımız tahrir, muhasebe ve avarız defterlerinin yazılış sebepleri farklı olsa da bu defterlerde mevcut isim listeleri dikkatle incelenmelidir. Arada yaklaşık yüz yüz elli yıllık bir zaman farkı bulunmakla birlikte Türk toplumunda yaygın bir şekilde uygulandığı bilinen, dede adının toruna verilmesi geleneğinden hareketle bazı isim ve unvanlarda devamlılık görülebileceği söylenebilir. Hatta 19. yüzyılın ilk yarısında tutulan nüfus ve temettuat defterlerindeki isimlerde de aynı devamlılık takip edilebilir. Bu bakımdan birbirlerine oldukça yakın bir coğrafyada bulunan söz konusu yerleşim birimlerinin tarihi süreç itibarıyla da birbirlerinin devamı olma ihtimalinin, aile ve isim devamlılığı tespiti ile güçlendirilebileceği düşünülmüştür.

Kesin olmamakla birlikte örneğin 45 numaralı defterde Kula'ya bağlı İslice Karyesi sakinleri arasında geçen *Hacı Ali veled-i Ömer* ile 1647 numaralı nüfus defterinde geçen İslice Mahallesi sakini *Börekçi Seyyid Ömer veled-i Hacı Ali* arasında bir irtibat kurulabilir mi? Yine 45 numaralı defterde geçen Kula'ya bağlı İslice Karyesi sakini Saru veled-i Şeyh Hasan, 48 numaralı defterde geçen Güre'ye bağlı İslice Karyesi sakini Zemin-i Şeyh Ahmet, 1641 numaralı nüfus defterinde geçen Hacıveliefendioğlu Seyyid Mehmet Efendi bin Sarı Şeyh Mehmet arasında bir akrabalık olabilir mi? Yine ilgili avarız defterinde geçen *Mehmet (bin) Börekçi* ile nüfus ve temettuat defterlerinde birçok yerde geçen *Börekçi* aile unvanları arasında bir bağ kurulabilir mi? Keza Avarız defterinde geçen *El-Hac Mehmet bin Sefer, Hacı Sefer bin Hüsam, Sefer Beşe bin Murat* isimleri ile 1641 numaralı nüfus defterinde kayıtlı *Haciseferoğlu Seyyid İsmail bin Mustafa*, 1645 numaralı nüfus defterindeki *Haciseferoğlu İsmail*, 1647 numaralı nüfus defterinde yazılı *Haciseferoğlu Ali veled-i Mustafa*, temettuat defterinde geçen *Seferoğlu İsmail bin Mustafa* ve *Seferoğlu Seyyid Ali bin Mustafa* isimleri arasında bahsi geçen isim ve aile devamlılığı kurulabilir mi? 1676 tarihli avarız defterinde kayıtlı Seyyid Abdullah Çelebi bin Muharrem, Seyyid Muslu Çelebi ve Seyyid Ahmet Çelebi bin Mahmut, nüfus defterlerindeki Osmançelebi ailesinin öncüleri olabilir mi? Elbette bu benzerliklerden kesin bir sonuca varmak ya da bu yakınlıkların tümüyle anlamsız olduğunu iddia etmek mümkün olmasa gerektir. Ancak 16. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan isim listelerinin, benzerlikleri, farklılıkları, isim verme gelenekleri hususunda bir fikir verebileceği kabul edilebilir diye düşünüldüğü için söz konusu listeler tablolar şeklinde aşağıda verilmiştir.

¹ Mücerred, tahrir kayıtlarında, bekâr vergi mükellefi olarak kullanılmaktadır; bkz. Mehmet Öz, "Tahrir", DİA, 39, İstanbul 2010, ss.425-429.

² Muhassıl, vergi tahsil eden ya da ilim tahsil eden anlamlarında kullanılmaktadır; bkz. Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", DİA, 31, İstanbul 2020, ss. 18-20.

³ BOA, TT-d-00045-00094.

⁴ BOA, TT-d-00049-00274.

⁵ Kula kazası-İslice karyesi için bkz. TKGM-d-00132-00060; Güre kazası İslice karyesi için bkz. TKGM-d-00132-00016.

Kula'ya Bağlı İslice Karyesi Sakinleri

Tablo:2 Tahrir Defterlerine Göre Kula Kazasına Bağlı İslice Karyesi Sakinleri

45 Numaralı Defter	49 Numaralı	48 Numaralı
II. Bayezid devri	1520 Tarihli Defter	1571 Tarihli Defter
Mustafa veled-i Osman	Resul veled-i Mustafa	Ali veled-i Emre
Hızır veled-i O	Ahmet birader-i O	Balı birader-i O
Menteşe veled-i Hacı	Hızır birader-i O	Ahmet veled-i Umur
Halil veled-i O	Yusuf birader-i O	Balı veled-i İsrail?
Ali birader-i O	Hamza birader-i O	Ahmet veled-i O
Hüseyin veled-i Ömer	Halil veled-i Mentеше	Emrullah birader-i O
Hacı veled-i Ömer	... veled-i O	Haydar veled-i Bali
Mehmet veled-i Hacı	Mustafa birader-i O	Ferhad birader-i O
İsa veled-i O	Ali veled-i Mentеше	... birader-i O
Seyyid Ali birader-i O	Umur veled-i O	Ali birader-i O
Mustafa veled-i Hacı	veli birader-i O	Hakkı? veled-i Mustafa
Hızır veled-i O	Mustafa birader-i O	Memi veled-i Mehmet
İlcan? veled-i Hasan	Ali birader-i O	Pir/Yar Ahmet veled-i Hamza
Hasan veled-i O	Ali veled-i Haydar	Yusuf birader-i
Nasuh veled-i Hasan	Mehmet veled-i Hacı	Pullu/Yollu veled-i Mustafa
Saru veled-i Şeyh Hasan	İdris veled-i Mehmet	Balı veled-i Musa
Hamza veled-i Hasan	Alaeddin (veled-i) Haydar	Mustafa veled-i O
Ali birader-i O	Balı birader-i O	Turgud veled-i Musa
Ali veled-i Yakup	Musa birader-i O	Osman veled-i O
Mehmet veled-i O	Mehmet birader-i O	Ömer birader-i O
Mustafa birader-i O	Mustafa birader-i O	Ramazan veled-i Musa
veyis birader-i diğer	İlyas veled-i Mustafa	veli birader-i O
Mehmet veled-i İrilağı?	Süleyman veled-i O	Musa veled-i Turmuş
Hüseyin veled-i Tursun	Hasan veled-i İlhan?	Mehmet veled-i Hüseyin
Bahşâyış birader-i O	Ahmet veled-i O	... veled-i Abduş?
Süleyman biredir-i diğer	Yusuf veled-i İlhan?	İbrahim veled-i İskender
Seydi Ali birader-i ...	Emrullah veled-i Resul	Evhad? veled-i Hamza
İrilağı? Birader-i O	Musa veled-i Resul	Halil veled-i Hacı Bayram
İnebeği birader-i diğer	Saru birader-i? O	Mehmet veled-i Hamza
Yakup veled-i Hafız?	veli veled-i Ali	Mustafa birader-i O
Hamza birader-i O	Mustafa veled-i O	İsa veled-i Ali
Hızır veled-i Mustafa-Göçer	Hüseyin veled-i Ali	Musa birader-i O
Emirdoğan veled-i O -Göçer	Mehmet veled-i İlağı/İrilağı?	Mustafa veled-i Ali
Halil birader-i O -Göçer	Mustafa veled-i O	Zemin-i Saka? Yörük
Dökmüş? Birader-i diğer-Göçer	veli birader-i O	Zemin-i Süleyman
İlyas veled-i Mustafa -Göçer	Satılmış veled-i Halil	Zemin-i Musa
İlyas veled-i Mustafa diğer	Umur birader-i O	Zemin-i Turmuş
Hacı Ali veled-i Ömer	Hüseyin veled-i Bahşâyış	Zemin-i Evlüce?
İskender veled-i Hacı	İlyas veled-i İnebeği	Cemaat-i Yörükân:
İskender veled-i Mustafa	Emirdoğan veled-i Hızır-Göçer	Bayezid veled-i Emirdoğan

Bayezid veled-i O -Göçer	Eyne Hacı birader-i O
Halil veled-i O -Göçer	Halil veled-i Hızır
İbrahim veled-i ... -Göçer	Mehmet veled-i O
Resul veled-i Ömer	Süleyman birader-i O
Hamza veled-i O	Hızır veled-i Dirkeş?
Turgud birader-i O	Sipahizâdegân
Durmuş birader-i O	Halis birader-i Turmuş
Balı veled-i ...	Nasuh birader-i O
Ali birader-i O	Süleyman birader-i O
Hamza birader-i O	Turgud birader-i O
Hacı Bayram veled-i Mustafa	Mihman/Cihan? Birader-i Evlüce
İsa veled-i ...	Hamza birader-i O
Ali veled-i O	Ali birader-i O
Polad veled-i Abdullah	Hacı veled-i Turgud sene 949 tarihinde tumar almış
Ali veled-i Halil	Mustafa veled-i O
	Turgud birader-i O
	Yusuf veled-i Kasım
	Eynehan birader-i O
	Kavak? veled-i Armağan
	Mehmet birader-i O

8 numaralı defterde *Cemaat-i Yörükân* başlığı altında verilen İslice Yörüklerinin, 45 ve 49 numaralı defterlerde *Göçer* olarak kaydedildikleri, *Sipahizâdegân* başlığı ile verilen sipahi oğullarının ise önceki iki defterde bulunmadığı anlaşılıyor.

2.2.Güre'ye Bağlı İslice Karyesi Sakinleri

Tablo:3 48 Numaralı 1571 tarihli Tahrir Defterine göre Güre kazasına bağlı İslice Karyesi sakinleri

Zemin-i Sadullah, Zemin-i Resul, Zemin-i Mustafa, Zemin-i Mezd Çavuş, Zemin-i Mustafa, Zemin-i Ali Baba, Zemin-i Elvan/Ayvaz, Zemin-i ... , Zemin-i Nasuh, Zemin-i Şeyh Ahmet, Zemin-i Mehmet, Zemin-i Ali, Zemin-i Arslan

İlgili defterin yazılış amacı gereği hane sahiplerinin *zemin-i ...* ön ekiyle kaydedildikleri, kayıtlı isimlerin tumarlı sipahi tarafından tapuya verilmediği anlaşılan köy arazisinde ziraat yaptıkları ve bunun karşılığında zemin resmi/vergisi ödedikleri tespiti yapılabilir.

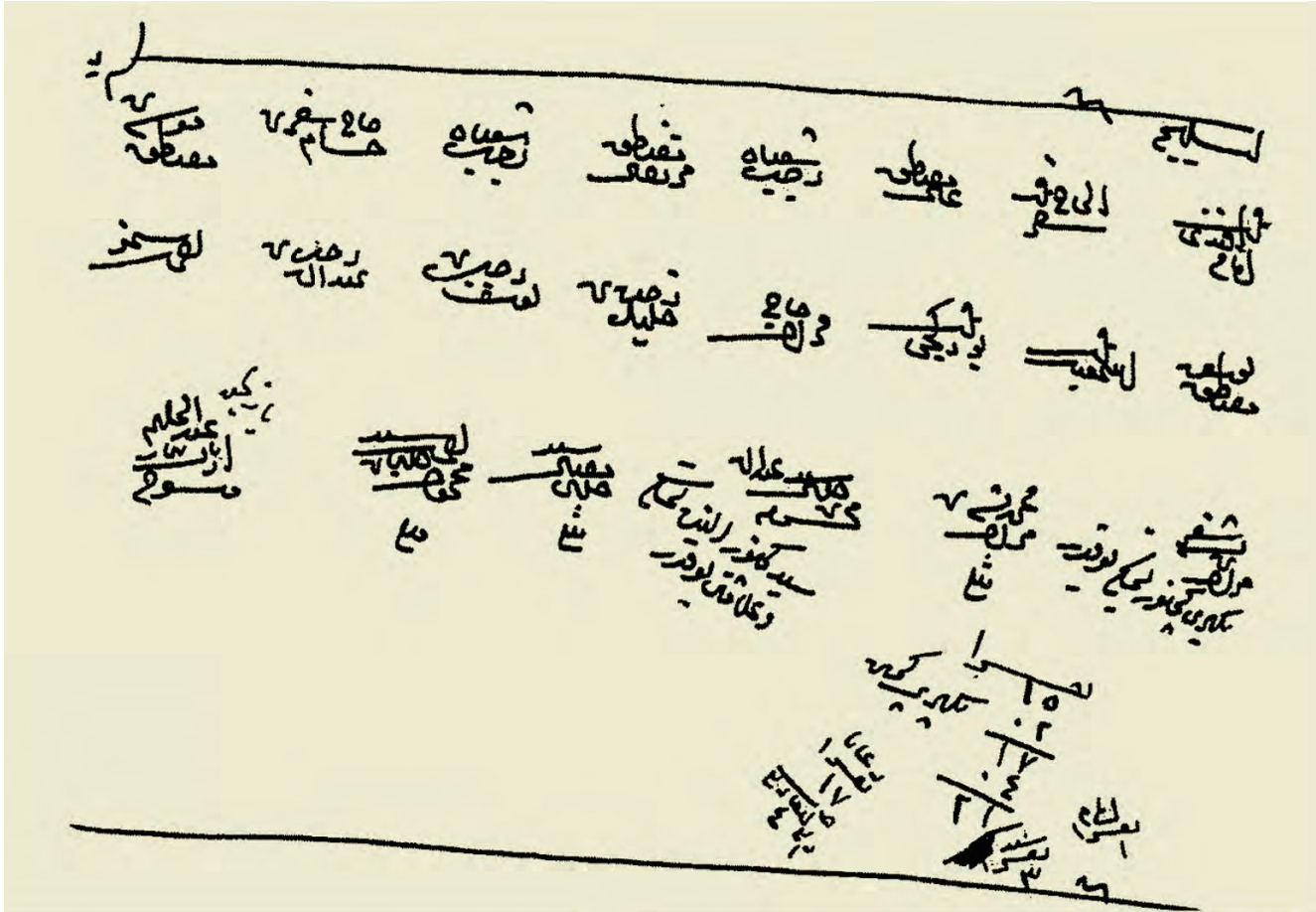
Avarız Defterine Göre İslice Mahallesi Sakinleri

Başlangıçta genellikle savaş zamanlarında nakit olarak alınan fakat sonradan sürekli meydana gelen savaşlar sebebiyle normal vergi hâline dönüşen avarız vergilerinin kaydedildiği bu defterler,¹ tahrir defterlerinden biraz farklı bir mantıkla yazılsa da ilgili olduğu yerin sakinlerini tanımak bakımından işe yarayabilir. Bu bakımdan çalışma konumuzla doğrudan ilgili olduğu için söz konusu belgenin hem fotokopisi hem de çeviri metni verilmiştir.

İlgili çeviri metinde de görüldüğü üzere sonraki nüfus defterlerine benzer şekilde ilk hanede mahalle imamı Mehmet Efendi kaydedilmiştir. Ayrıca belge fotokopisinde hane isimlerinin tamamında oğul-baba isminin arasında *bin/oğlu* kelimesi bulunmadığı görülecektir. Biz tamamında *bin* ifadesini var kabul ederek bu şekildeki isimlerde *bin* kelimesi parantez içinde verdik. Bunlardan sadece Mehmet (bin) Börekçi kaydında Börekçi'nin isim mi yoksa unvan mı olduğu hususunda tereddüt etmekle birlikte isim olarak kullanıldığına hükmettik. Genellikle Yeniçerilerin kullandığı *Beşe* unvanlı Sefer ve Mehmet kardeşlerin, Yeniçeri olduklarını gösterir bir belgelerinin olmadığı anlaşılıyor. Keza Seyyid unvanı taşıyan üç kişinin de ellerinde seyidlik belge ve alametlerinin bulunmadığı görülüyor. Listedeki son isim Abdülhalim'in de erbab-ı tumar/tumar sahibi olduğu ancak tumarının mensuh yani kaldırılmış olduğu belirtilmiş.

¹ Bu konuda bkz. Halil Sahillioğlu, "Avarız", DİA, 4, İstanbul 1991, ss.108-109.

Tablo:4 2498 Numaralı 1676 Tarihli Avarız Defterine Göre İslice Mahallesi Sakinleri

Mehmet Efendi-İmam, El-Hac Mehmet (bin) Sefer, Mustafa (bin) Ali, Şaban (bin) Recep, Mustafa (bin) Murtaza, Şaban (bin) Recep, Hacı Sefer bin Hüsam, Musa bin Mustafa, Yusuf (bin) Mustafa, Mehmet (bin) İsmail, Mehmet (bin) Börekçi, Hacı (bin) Murat, Zihni? bin Halil, Recep bin Yusuf, Recep bin Abdullah, Semiz (bin) Ahmet, Sefer Beşe bin Murat (Yeniçeri geçinir temessükü yoktur), Mehmet Beşe bin Murat (misli), Seyyid Abdullah Çelebi bin Muharrem (Seyyid geçinir elinde temessükü ve alâmeti yoktur), Seyyid Muslu Çelebi (misli), Seyyid Ahmet Çelebi bin Mahmut (misli), Abdülhalim erbab-ı tımar mensuh yazılmaya

Neferan: 15 + Yeniçeri geçinen: 2 = 17 + 4 = 21

İmam neferan: 1, Seyyid neferan: 3, Reaya neferan: 17, Hâne: 4 + 1 rub'

Nüfus Defterlerine Göre İslice Mahallesi Sakinleri

İslice Mahallesi ile ilgili 1641, 1645 ve 1647 numaralı üç adet nüfus defteri tespit edilmiştir. 1641 numaralı defterin ön kapağında *Defter-i Mufassal-ı İslâm Cild-i Evvel Kaza-i Uşak maâ Ulugöbek der Liva-i Kütahya Sene:1247* başlığı yazılmıştır. Bu defter arşivde Hicrî 29-12-1247 (30 Mayıs 1832) olarak tarihlenmiştir. İç kapaktaki serlevhada *Der Kaza-i Uşak tabi-i Liva-i Kütahya* başlığının hemen altında *Mahalle-i İslice der Medine-i Uşak aded-i büyüt (ev sayısı):56* ifadeleri yer almaktadır. Defterdeki isimler hane ve numara rakamları verilmeden yazılmıştır. Hane ve Numara sıralaması defterin yazılış düzeni dikkate alınarak tarafımızdan yapılmıştır.¹ Hicrî 29-12-1249

¹ 1641 numaralı nüfus defteri için bkz. BOA, NFS-d-01641-01, 02, 03; ilgili defterin çeviri metni için bkz. Tablo:5.

(9 Mayıs 1834) olarak tarihlenen 1645 numaralı defterin serlevhasında, *Bâdi-i defter budur ki bâ irâde-i seniyye tahrir olunan Uşak kazasında mevcud nüfus-ı zükûrun müfredâtıdır* ifadesi yer alıyor. Bu defterde isimlerin hemen önüne sıra numaraları verilmiş olup bu defter için de hane numaraları tarafımızdan verilmiştir.¹ Hicri 29-12-1256 (21 Şubat 1841) tarihiyle tasnif edilen ve ön kapağında *Cild-i evvel ve Mukâbele olunmuşdur* ifadeleri bulunan 1647 numaralı defterde ise bizim bütün defterlere teşmil ettiğimiz Hane:1, Numara:1 sıralaması kullanılmıştır.²

1641 Numaralı Nüfus Defterine Göre İslice Mahallesi Sakinleri

Tablo:5 1641 Numaralı Nüfus Defterine göre İslice Mahallesi sakinleri

Hane:1/Numara:1-Abdullahhocaoğlu Hafız Mehmet bin Osman, Yaşı: 40, Kır sakallı orta boylu, Mahalle İmamı
N:2-Oğlu Seyyid Osman bin Mehmet, Yaşı: 2
H:2/N:3-Osmançelebıoğlu Seyyid Mehmet bin Ömer, Yaşı: 50, Ak sakallı kısaca boylu, Mahalle Muhtarı ve mütekâid-i sipahi
H:3-N:4-Haciveliefendioğlu Seyyid Mehmet Efendi bin Sarı Şeyh Mehmet, Yaşı: 55, Akça sakallı orta boylu, Dersiâm ve Nakşibendiye Tarikatı Şeyhi ve a'lem-i abduhû
N:5-Oğlu Seyyid Halil bin Seyyid Mehmet Efendi, Yaşı: 16, Orta boylu, Tahsil-i ulûmda (İlim tahsilinde)
H:4/N:6-Hacivelioğlu Seyyid Mehmet bin Hacı Abdülhamid, Yaşı: 8
H:5/N:7-veziroğlu Seyyid Halil bin Mehmet, Yaşı: 40, Kara sakallı uzun boylu, İkinci
N:8-Oğlu Seyyid Mehmet bin Halil, Yaşı: 3
N:9-Diğer oğlu Seyyid Ahmet bin Halil, Yaşı: 2
H:6/N:10-Kıratioğlu Osman bin Hasan, Yaşı: 18, Kara ter bıyıklı uzunca boylu, Berber, M
N:11-Rebibi Börekçioğlu Seyyid İsmail bin Eyüp, Yaşı: 3
H:7-N:12-Börekçioğlu Seyyid Ebubekir bin Mehmet, Yaşı: 65, Ak sakallı orta boylu, Börekçi
N:13-Karındaşı Seyyid Ali bin Mehmet, Yaşı: 60, Ak sakallı uzunca boylu, Börekçi
N:14-Oğlu Seyyid Ömer bin Ali, Yaşı: 28, Kara bıyıklı uzunca boylu, Börekçi, M
-Seyyid Mehmet veled-i merkum, Doğum tarihi: 27 Safer 1245
-Mustafa veled-i merkum Seyyid Bekir, Doğum tarihi: 17 Zilkade 1247
N:15-Diğer oğlu Seyyid Osman bin Ali, Yaşı: 18, Kara ter bıyıklı uzun boylu, Börekçi, M
N:16-Diğer oğlu Seyyid Ali bin Ali, Yaşı: 15, Orta boylu, Börekçi çırağı
H:8/N:17-Keleşoğlu İbrahim bin Süleyman, Yaşı: 40, Kumral sakallı ortaca boylu, Çerçi
H:9/N:18-Çepişoğlu Seyyid Ömer bin Mehmet, Yaşı: 27, Sırı bıyıklı kısaca boylu, Boyacı çırağı, M
H:10/N:19-KaraAhmetoğlu Seyyid Arab Ali bin Ali, Yaşı: 18, Kara ter bıyıklı orta boylu, Boyacı, M
H:11/N:20-Kürdoğlu Hacı Memiş bin Mustafa, Yaşı: 55, Kır sakallı orta boylu, Tüccar
N:21-Oğlu Hacı Mustafa bin Memiş, Yaşı: 38, Kara sakallı uzunca boylu, Tüccar, Ölüm tarihi: 27 Zilhicce 1247
N:22-Diğer oğlu Osman bin Memiş, Yaşı: 35, Kumral bıyıklı uzunca boylu, Tüccar, M
N:23-Diğer oğlu Ahmet bin Memiş, Yaşı: 2
N:24-Torunu Ali bin Mustafa, Yaşı: 7
N:25-Diğer torunu Seyyid Hasan bin Osman, Yaşı: 6
H:12/N:26-Enteoğlu İbrahim bin Mehmet, Yaşı: 60, Ak sakallı ortaca boylu, Saraç
N:27-Oğlu Mehmet bin İbrahim, Yaşı: 38, Sarı sakallı ortaca boylu, Saraç
-Halil veled-i merkum, Doğum tarihi: Gurre-i Cemaziyelâhir 1247
N:28-Diğer oğlu İsmail bin İbrahim, Yaşı: 18, Ter bıyıklı uzunca boylu, Saraç, M
H:13-N:29-Haciveliefendioğlu Hüseyin bin Hacı Osman, Yaşı: 40, Kara sakallı orta boylu, Kilimci
-Hasan veled-i mezbur, Doğum tarihi: Şaban 1247
N:30-Oğlu Seyyid İsmail bin Hüseyin, Yaşı: 9
H:14-N:31-Alaşehirlioğlu Seyyid Ahmet bin Hüseyin, Yaşı: 40, Kır sakallı ortaca boylu, Arpacı
-Hüseyin veled-i merkum, Doğum tarihi: 3 Safer 1249
N:32-Oğlu Seyyid Ali bin Ahmet, Yaşı: 3
H:15/N:33-Halilkethüdaoğlu Mehmet bin Memiş, Yaşı: 38, Sarı sakallı orta boylu, Nalbant
H:16/N:34-Cengal/Cungıoğlu Seyyid Ömer bin Ahmet, Yaşı: 50, Ak sakallı ortaca boylu, İrgat, Ölüm tarihi: 15 Safer 1249
N:35-Oğlu Samed Halil bin Ömer Yaşı: 18, Ter bıyıklı ortaca boylu, Boyacı, M
N:36-Diğer oğlu Seyyid Ahmet bin Ömer Yaşı: Asâkîs-i Mensûrede tevellüd yerine doğum tarihi, fevt yerine ölüm tarihi gibi tarafımızdan bazı küçük müdahalelerle
N:37-Diğer oğlu Osman bin Ömer Yaşı: 45, Orta cı boylu, Nalbant, Kağıtlı

olarak verilmiştir. Ayrıca Hane için H, Numara için N kısaltması yapılmıştır.

- H:17/N:38-Çinganoğlu Seyyid Mustafa bin Mehmet, Yaşı: 50, Kır sakallı orta boylu, Irgat
H:18/N:39-Hazinedaroğlu Hacı Mehmet bin Abdullah, Yaşı: 40, Kır sakallı uzunca boylu, Helvacı
N:40-Gulâmi Mercan bin Abdullah, Yaşı: 13
H:19/N:41-Semercioğlu Seyyid İbrahim bin Recep, Yaşı: 18, Ter bıyıklı uzunca boylu, Semerci, M
H:20/N:42-Kerimoğlu Seyyid Mehmet bin Mehmet, Yaşı: 12
H:21/N:43-Haciseferoğlu Seyyid İsmail bin Mustafa, Yaşı: 18, Ter bıyıklı uzunca boylu, Nalbant, M
N:44-Karındaşı Seyyid Ali bin Mustafa, Yaşı: 11
H:22/N:45-Dellaloğlu Seyyid Hafız Mustafa bin Hacı Ahmet, Yaşı: 40, Kır sakallı uzunca boylu, Sağır, Ölüm tarihi: 8 Şaban 1247
-Seyyid Salih bin merkum, Doğum tarihi: 27 Cemaziyelevvel 1247
H:23/N:46-Hocaoğlu Seyyid İsmail bin Hüseyin, Yaşı: 28, Kumral bıyıklı kısaca boylu, Berber, M
N:47-Ahmet veled-i mezbur, Doğum tarihi: Şaban 1247
H:24/N:48-Çallı Turturoğlu Mehmet bin Ahmet, Yaşı: 50, Kırca kara sakallı kısaca boylu, Bahçıvan
N:49-Oğlu veli bin Mehmet, Yaşı: 28, Kumral taze sakallı uzunca boylu, Bahçıvan, M
-Ali veled-i merkum, Doğum tarihi: 15 Safer 1248
H:25/N:50-Manmaloğlu Hasan bin Mustafa, Yaşı: 50, Ak sakallı orta boylu, Mecnun
H:26/N:51-Dellaloğlu Seyyid Hacı Mehmet bin Ali, Yaşı: 75, Ak sakallı orta boylu
N:52-Oğlu Seyyid İsmail bin Mehmet, Yaşı: 28, Kara sakallı uzun boylu, Derzi, M
N:53-Oğlu Seyyid Mehmet bin İsmail, Yaşı: 2
H:27/N:54-Hatuncukoğlu Hüseyin bin Osman, Yaşı: 30, İmamete gitmiş
H:28/N:55-Malatyaloğlu Ömer bin Osman, Yaşı: - Asâkir-i Mansûrede
N:56-Karındaşı Seyyid Mehmet bin Osman, Yaşı: 5
H:29/N:57-Börekçioğlu Seyyid İsmail bin Hacı Mehmet, Yaşı: 50, Kırca kumral sakallı kısa boylu, Börekçi
N:58-Oğlu Seyyid Ali bin İsmail, Yaşı: 30, Kumral sakallı orta boylu, Börekçi
N:59-Diğer oğlu Seyyid Hüseyin bin İsmail, Yaşı: 28, Müzellef kara sakallı orta boylu, Börekçi, M
N:60-Diğer oğlu Seyyid Hasan bin İsmail, Yaşı: 12
N:61-Torunu Seyyid Mehmet bin Hüseyin, Yaşı: 2
H:30/N:62-Börekçioğlu Seyyid Hacı İbrahim bin Hacı Mehmet, Hacc-ı şerifde
H:31/N:63-Ballioğlu Seyyid Hafız Mehmet bin Mustafa, Yaşı: 28, Sarı bıyıklı uzunca boylu, Dikici, M
H:32/N:64-Çallioğlu Seyyid Bilal bin Ahmet, Yaşı: 70, Az sakallı orta boylu, Çulha, Ölüm tarihi: Gurre-i Cemaziyelâhir 1247
H:33/N:65-Bekmezciöğlu Mehmet bin Mehmet, Yaşı: 38, Kumral sakallı orta boylu, Semerci
N:66-Oğlu Seyyid Hasan bin Mehmet, Yaşı: 2
H:34/N:67-Karahacıoğlu Hacı Ahmet bin Mustafa, Yaşı: 40, Kara sakallı orta boylu, Çerçi
N:68-Oğlu Seyyid Ahmet bin Ahmet, Yaşı: 9
N:69-Diğer oğlu Seyyid Mustafa bin Ahmet, Yaşı: 8
H:35/N:70-Etmekcioğlu İbrahim bin Abdülkadir, Yaşı: 45, Kırca kara sakallı ortaca boylu, Nalbant
71-Oğlu Hasan bin İbrahim, Yaşı: 10, Kısaca oylu, Tüvânâ, sene 1248
H:36/N:72-Türkoğlu Süleyman bin Mustafa, Yaşı: 18, Ter bıyıklı uzunca boylu, Nalbant, M, Ölüm tarihi: 12 Safer 1249
H:37/N:73-Samantiroğlu Seyyid Ömer bin Cafer, Yaşı: 18, Ter bıyıklı uzun boylu, Bahçıvan, M
N:74-Karındaşı Seyyid Osman bin Cafer, Yaşı: 14, Orta boylu, Bahçıvan
H:38/N:75-Camantaroğlu Seyyid İbrahim bin Mustafa, Yaşı: 55, Kır sakallı orta boylu, Bahçıvan
N:76-Oğlu Seyyid Süleyman bin İbrahim, Yaşı: 28, Sarı sakallı uzun boylu, Bahçıvan, M
-Seyyid Ali veled-i merkum, Doğum tarihi: 15 Muharrem 1249
N:77-Diğer oğlu Seyyid Mustafa bin İbrahim, Yaşı: 18, Kara ter bıyıklı orta boylu, M
N:78-Torunu Seyyid Ali bin Süleyman, Yaşı: 4, Ölüm tarihi: Şaban 1247
H:39/N:79-Arabfakihioğlu Hacı Musa bin Ali, Yaşı: 45, Kırca sakallı orta boylu
N:80-Oğlu Seyyid Mustafa bin Hacı Musa, Yaşı: 28, Kara sakallı orta boylu, Urgancı, Hacı Hasan Mahallesine taşınmış-Gurre-i Zilkâde 1247, M
N:81-Diğer oğlu Seyyid Mehmet bin Musa, Yaşı: 18, Ter bıyıklı orta boylu, M
H:40/N:82-Köseoğlu Seyyid Hüseyin bin Süleyman, Yaşı: 45, Kır sakallı orta boylu, Semerci
N:83-Oğlu Seyyid Mehmet bin Hüseyin, Yaşı: 28, Sarı bıyıklı orta boylu, Semerci, M
N:84-Diğer oğlu Seyyid İsmail bin Hüseyin, Yaşı: 18, Ter bıyıklı orta boylu, Semerci, M
N:85-Torunu Seyyid Süleyman bin Mehmet, Yaşı: 2
H:41/N:86-Haciveliefendioğlu Seyyid İbrahim bin Hacı Osman, Yaşı: 37, Kara sakallı ortaca boylu, Bakkal

- H:42/N:87-Haciveliefendioğlu Osman bin İsmail, Yaşı: 27, Kumral bıyıklı orta boylu, Bakkal, M
H:43/N:88-Hacımuharremoğlu Seyyid Muharrem bin İbrahim, Yaşı: 40, Sarı sakallı kısa boylu, Boyacı
N:89-Oğlu Seyyid İbrahim bin Muharrem, Yaşı: 4
H:44/N:90-Hacımuharremoğlu Seyyid Mehmet bin Ali, Yaşı: 29, Tüysüz köse sarıca uzunca boylu, Suhte, Şeyh Efendi damadı
-Seyyid Ali veled-i merkum, Doğum tarihi: 3 Safer 1247
H:45/N:91-Hacıömeroğlu Seyyid Hafız Mustafa bin Ömer, Yaşı: 40, Kumral bıyıklı orta boylu, Ekinci
N:92-Oğlu Seyyid Ömer bin Mustafa, Yaşı: 12
N:93-Diğer oğlu Seyyid Ali bin Mustafa, Yaşı: 2, Ölüm tarihi: 2 Ramazan 1247
N:94-Diğer oğlu Seyyid Mustafa bin İbrahim, Yaşı: 14, Ortaca boylu, Boyacı çırağı
H:46/N:95-Perdahcıoğlu Seyyid İsmail bin Osman, Yaşı: 28, Müzellef kara sakallı uzun boylu, Debbağ, M
N:96-Oğlu Seyyid Abdullah bin İsmail, Yaşı: 3
H:47/N:97-Bayramoğlu Seyyid İbrahim bin Bayram, Yaşı: 28, Kumral bıyıklı ortaca boylu, Ekinci, M, Ölüm tarihi: 22 Zilkâde 1247
N:98-Oğlu Seyyid Mehmet bin İbrahim, Yaşı: 2
H:48/N:99-Torunoğlu Ali bin Süleyman, Yaşı: 41, Kara sakallı kısa boylu, Çulha
N:100-Oğlu Süleyman bin Ali, Yaşı: 6
H:49/N:101-Torunoğlu Hamza bin Süleyman, Yaşı: 40, Kumral sakallı kısa boylu, Pâs-bân
H:50/N:102-Devecioğlu Ahmet bin Mustafa, Yaşı: 29, Kumral bıyıklı orta boylu, Cezayir gavgasında sol eli mecruh olmuş
N:103-Karındaşı Hüseyin bin Mustafa, Yaşı: 13, Uzunca boylu
H:51/N:104-Düzağaçoğlu Seyyid Ali bin Abdülkadir, Yaşı: 22, Tüysüzce kısa boylu, Nalbant
N:105-Karındaşı Seyyid Süleyman bin Abdülkadir, Yaşı: 18, Ter bıyıklı uzunca boylu, Çizmeci, M
N:106-Diğer karındaşı Seyyid Mehmet bin Abdülkadir, Yaşı: 16, Uzunca boylu, Saraç, M
H:52/N:107-Gürelıoğlu Ahmet bin Ali, Yaşı: 38, Kara sakallı orta boylu, Ekinci
H:53/N:108-Gürelıoğlu Seyyid Hasan bin Hüseyin, Yaşı: 16, Orta boylu, M, Hacı Hasan Mahallesine taşınmış-sene 1247
Misafirîn-i Mahalle-i Mezbure
H:54/N:109-Kabıçıkıoğlu Seyyid Şahin Mehmet bin Hasan, Yaşı: 55, Ak sakallı orta boylu Vâiz, Gediz kazasından Conburd Karyesinden, iki senedir kirahane-sinde misafir, Hacı Hasan Mahallesine taşınmış-Gurre-i Recep 1247
N:110-Oğlu Seyyid Yusuf bin Şahin Mehmet, Yaşı: 18, Uzunca boylu, bu da taşınmış, M
N:111-Diğer oğlu Seyyid Ali bin Mehmet, Yaşı: 2, Ölüm tarihi: Gurre-i Recep 1247
H:55/N:112-Ustahasanoğlu Seyyid Ali bin Resil, Yaşı: 28, Sarı bıyıklı uzunca boylu, Dülger, M, Conburd karyeli iki senedir Hane-i temellük, dülgerlikle misafir
H:56/N:113-Serhadağasıoğlu Seyyid Hacı Musa bin Hasan, Yaşı: 50, Kırcı kara sakallı orta boylu, Alil, Asitâne'de Eski Ali Paşa Mahallesinden beş senedir nâ-ehil Hane-i temellük-birle misafir
H:57/N:114-Arabşelioğlu Seyyid Ali bin Mehmet, Yaşı: 45, Kara sakallı uzunca boylu, Çulha, Gediz'de Gürlek karyeli, iki senedir kirahanesinde misafir, 3 Zilkâde 1247
N:115-Oğlu Seyyid Hasan bin Ali, Yaşı: 12, Bu dahi
N:116-Diğer oğlu Seyyid Hüseyin bin Ali, Yaşı: 8, Bu dahi
H:58/N:117-Cezayirli Mehmet bin Abdullah, Yaşı: 30, Kumral sakallı orta boylu

1641 numaralı nüfus defterinde kayıtlı 108 (yerleşik) + 9 (misafir) + 9 (yazım sonrası doğmuş) = 126 erkek nüfus sayısından hareketle ve buna yakın bir sayıda kadın nüfusun bulunacağı tahminiyle bu tarihlerde İslice Mahallesi nüfusunun yaklaşık 250 civarında olduğu söylenebilir. Ancak bu defterin yazım sürecinde 9 ölüm vakası meydana gelmiş olduğu için mahalle nüfusu 240 olarak kabul edilebilir. Mahallenin ilk hanesinde mahallenin en önemli şahsiyeti olan mahalle imamı 40 yaşındaki Abdullahhocaoğlu Hafız Mehmet bin Osman, ikinci hanede ise mahalle muhtarı emekli sipahi 50 yaşındaki Osmançelebioğlu Seyyid Mehmet bin Ömer kaydedilmiştir. Üçüncü hanede yaşadığı anlaşılan 55 yaşındaki Haciveliefendioğlu Seyyid Mehmet Efendi bin Sarı Şeyh Mehmet, Dersîâm ve Nakşibendiye tarikati şeyhidir. Seyyid Mehmet Efendi'nin 16 yaşındaki oğlu Seyyid Halil'in ilim tahsilinde olduğu kaydedilmiş. Hane: 44-Numara: 89'da kayıtlı 29 yaşındaki Hacımuharremoğlu Seyyid Mehmet bin Ali'nin medrese öğrencisi (Suhte) ve Şeyh Efendi'nin (bahsi geçen Nakşi şeyhi olmalı) damadı olduğu vurgulanmış. Mahallede misafir olarak bulunan 55 yaşındaki Kabıçıkıoğlu Seyyid Şahin Mehmet bin Hasan ise vaiz olarak kaydedilmiş ancak nerede vazife yaptığı belirtilmemiş. Kendisinin Gediz kazasına bağlı Conburd Karyesinden olduğu, iki senedir İslice Mahallesinde kiraladığı evde ikamet ettiği ancak 6 Aralık 1831'de Hacı Hasan Mahallesine taşındığı anlaşılıyor. Hane: 27-Numara: 53'te kayıtlı 30 yaşındaki Hatuncukoğlu Hüseyin bin Osman'ın da adı belirtilmeyen bir yere imamlık yapmak üzere gittiği

belirtmiş. Mahallede bir kişinin hacda, iki kişinin ise Asâkir-i Mansûre'de bulunduğu kaydedilmiş. İlgili defterden anlaşıldığına göre Hane: 50-Numara: 101'de kayıtlı 29 yaşındaki Devecioglu Ahmet bin Mustafa, Cezayir savaşında sol elinden yaralanmış.

İslice Mahallesi sakini çoğunluğu 18 yaşında olmak üzere 15-35 yaş aralığındaki 31 kişinin "mim" harfiyle mimplenerek askerliğe müsait oldukları, 10 yaşındaki 1 çocuğun da "tüvana: güçlü kuvvetli" ifadesiyle isminin üzerine yazılan tarihten itibaren askere alınabileceği belirtilmiştir ki bu tarihlerde yapılan nüfus sayımlarının temel hedefinin devletin asker potansiyelinin tespiti olduğu söylenebilir. 1826'da devletin temel askerî gücü olan Yeniçeri ordusunun ortadan kaldırılması ve yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin henüz yeterli olmaması sebebiyle alınan ağır mağlubiyetler, devlet adamlarını bu tür bir yazım işlemine sevk etmiş olmalıdır.

Nüfus yazımı esnasında 10 doğum, 9 ölüm vakasının gerçekleştiği kayıt altına alınmış. Doğum ve ölüm sayılarına kadın nüfus dâhil olmadığı için gerçek rakamın bunların yaklaşık iki katı olduğu söylenebilir. vefat edenlerin 2 (2 kişi), 4, 18, 28, 38, 40, 50 ve 70 yaşlarında oldukları tespit edilmiş. Mahalle sakinlerinden 1 kişinin sağır, 1 kişinin mecnun olduğu belirtilmiştir.

Yazım sürecinde 4 kişinin Hacı Hasan Mahallesi'ne taşındığı kaydedilmiş. Bunlardan ikisinin mahalle sakinlerinden, diğer ikisinin ise misafirler arasında bulunan baba-oğul oldukları anlaşılıyor. Birkaç senedir İslice Mahallesi'nde misafir olanlardan bir kişinin Cezayir'den, diğerlerinin tamamının Gediz'den geldikleri belirtilmiştir. Bunların dışında normal mahalle sakini olarak kaydedilmiş bulunan ve aile unvanları; Alaşehirlioğlu, Çallı, Çallıoğlu, Düzağaçoğlu, Gürelioğlu ve Malatyalıoğlu olarak yazılan ailelerin de daha önceki zamanlarda belirtilen yerlerden gelmiş oldukları düşünülebilir.

İlgili nüfus defterine göre İslice Mahallesi'ndeki meslek grupları; 1 arpacı, 6 bahçıvan, 2 bakkal, 2 berber, 3 boyacı, 1 boyacı çırağı, 7 börekçi, 1 börekçi çırağı, 2 çerçi, 1 çizmeci, 3 çulha, 1 debbağ, 1 dikici, 1 dülger, 4 ekinci, 1 helvacı, 2 ırgat, 1 kilimci, 5 nalbant, 1 nalbant çırağı, 1 pasban (gece bekçisi), 4 saraç, 5 semerci, 1 terzi, 3 tüccar ve 1 urgancı olarak sıralanabilir. Yirmiden fazla mesleki çeşitliliğin bulunması, günümüzde olduğu gibi mahallenin şehir merkezinde bulunmasıyla ilgili olmalıdır.

1645 Numaralı Nüfus Defterine Göre İslice Mahallesi Sakinleri

Tablo:6 1645 Numaralı Nüfus Defterine göre İslice Mahallesi sakinleri

Hane:1/Numara:1-Monlaabdullahoğlu Hafız Mehmet bin Osman, Yaşı: 45, Uzun boylu kumral sakallı, Mahalle İmamı, Nüvvabdan

N:2-Oğlu Seyyid Osman, Yaşı: 3

-Oğlu Tahir, Doğum tarihi: 25 Şaban 1253

H:2/N:3-Samantroğlu Seyyid Süleyman bin İbrahim, Yaşı: 38, Orta boylu sarı sakallı, Mahalle Muhtarı

N:4-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 1

H:3/N:5-Haciveli-zâde El-Hac Mehmet Efendi bin Mehmet, Yaşı: 70, Orta boylu Ak sakallı, Mülahham Dersiâm ve Şeyh, Ölüm tarihi: sene 1254

N:6-Oğlu Seyyid Halil, Yaşı: 18

-Oğlu veli, Doğum tarihi: 7 Ramazan 1254

H:4/N:7-veziroğlu Seyyid Halil bin Mehmet, Yaşı: 40, Müsinn, Şaban 1251

N:8-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 5

N:9-Diğer oğlu Seyyid Ahmet, Yaşı: 3

N:10-Diğer oğlu Seyyid Hüseyin, Yaşı: 1

H:5/N:11-Hacivelioglu Seyyid Mehmet bin Abdülhamid, Yaşı: 9, Tüvana sene 1253

H:6/N:12-Kıratlıoğlu Seyyid Osman bin Hüseyin, Yaşı: 25, Orta boylu kara sakallı

H:7/N:13-Börekçioğlu Seyyid İsmail bin Eyüp, Yaşı: 7 Ölüm tarihi: 18 Şaban 1253

H:8/N:14-Börekçioğlu Seyyid Ebubekir bin Mehmet, Yaşı: 80, Orta boylu Ak sakallı, Ölüm tarihi: 2 Şaban 1253

-Oğlu Seyyid Ebubekir, Doğum tarihi: 17 Rebiülâhir 1249 Ölüm tarihi: Gurre-i Şaban1253

H:9/N:15-Börekçioğlu Seyyid Ali bin Mehmet Yaşı: 68 Orta boylu Ak sakallı Ölüm tarihi: 15 Muharrem 1251

N:16-Oğlu Seyyid Ömer Yaşı: 28 Orta boylu kara bıyıklı

N:17-Diğer oğlu Seyyid Osman Yaşı: 25 Orta boylu kumral bıyıklı

-Oğlu Seyyid Hüseyin Doğum tarihi: 17 Muharrem 1253 Ölüm tarihi: 2 Ramazan 1253

N:18-Diğer oğlu Seyyid Ali Yaşı: 16

N:19-Torunu Mehmet bin Ömer Yaşı: 1 Ölüm tarihi: 5 Ramazan 1253

H:10/N:20-Keleşoğlu İbrahim bin Ali Yaşı:

H:11/N:31-Enteoğlu İbrahim bin Mehmet Yaşı: 70 Orta boylu Ak sakallı

- N:32-Oğlu Mehmet, Yaşı: 32, Orta boylu sarı sakallı, Bir senedir mefkud (kayıp)
- N:33-Diğer oğlu İsmail, Yaşı: 28, Orta boylu sarı bıyıklı, ... Yoklama tekaüd 15 Muharrem 1253, Kayd 29 Cemaziyevvel 1250, Müsinn
- N:34-Alaşehirli Seyyid Ahmet bin Hüseyin, Yaşı: 35, Orta boylu kara sakallı, Oğlu Süleyman Doğum tarihi: 5 Safer 1253, Ölüm tarihi: Gurre-i Şaban 1253
- N:35-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 7
- H:12/N:36-Kethüdaoğlu Mehmet bin Mehmet, Yaşı: 42, Orta boylu sarı sakallı
- H:13/N:37-Çallıoğlu Seyyid Halil bin Ömer, Yaşı: 25, Orta boylu kara bıyıklı, Oğlu Ömer Doğum tarihi: 5 Muharrem 1255
- N:38-Karındaşı Seyyid Ahmet, Yaşı: 22, Mansurda
- N:39-Diğer oğlu(karındaşı?) Seyyid Osman, Yaşı: 15
- H:14/N:40-Kadirağaoğlu Seyyid Mustafa bin Mehmet, Yaşı: Orta boylu kır sakallı
- H:15/N:41-Hazinedaroğlu Hacı Mehmet bin Abdullah, Yaşı: 55, Uzun boylu Oğlu Mehmet Doğum tarihi: 15 Cemaziyelâhir 1252
- 42-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 1 ay, Ölüm tarihi: 25 Şevval 1249
- 43-Gulamı Zenci Mercan bin Abdullah, Yaşı: 11, Tüvana sene: 1251
- H:16/N:44-Semerçioğlu Seyyid İbrahim bin Recep, Yaşı: 22, Orta boylu kara bıyıklı
- N:45-Kerimoğlu Seyyid Mehmet bin Mehmet, Yaşı: 15
- H:17/N:46-Haciseferoğlu Seyyid İsmail, Yaşı: 21, Orta boylu kara bıyıklı, Asâkir-i Mansûre defterine kayd olunmuş, Gurre-i Muharrem 1251
- N:47-Karındaşı Seyyid Ali, Yaşı: 12
- H:18/N:48-Tellaloğlu Seyyid Mehmet bin Ahmet, Yaşı: 32, Orta boylu kara sakallı -Oğlu Mehmet, Doğum tarihi: 10 Zilhicce 1252
- N:49-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 5 ay
- H:19/N:50-Cüceoğlu Seyyid İsmail bin Hüseyin, Yaşı: 22, Orta boylu kara bıyıklı, Müsinn, Çolak
- H:20/N:51-Çallıoğlu Mehmet bin Ahmet, Yaşı: 55, Orta boylu kır sakallı, Gözü illetli
- N:52-Oğlu veli, Yaşı: 39, Müsinn sene: 1252
- N:53-Torunu Ali bin veli, Yaşı: 1, Ölüm tarihi: 16 Cemaziyevvel 1253
- H:21/N:54-Börekçioğlu Seyyid İsmail bin Mehmet, Yaşı: 55, Orta boylu kır sakallı
- N:55-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 30, Orta boylu kumral sakallı
- N:56-Diğer oğlu Seyyid Hüseyin, Yaşı: 28, Orta boylu kuru sakallı, Ölüm tarihi: 3 Şaban 1253
- N:57-Diğer oğlu Seyyid Hasan, Yaşı: 25, Orta boylu kara sakallı, Denizli'de tâlib
- N:58-Diğer oğlu Seyyid Hasan, Yaşı: 14
- N:59-Torunu Seyyid Ahmet bin Ali, Yaşı: 1, Ölüm tarihi: 2 Şaban 1253
- H:22/N:60-Tellaloğlu Seyyid Hacı Mehmet bin Ali, Yaşı: 80, Orta boylu Ak sakallı, Ölüm tarihi: 1254
- N:61-Oğlu Seyyid İsmail, Yaşı: 38, Müsinn sene: 1254 -Oğlu Seyyid Ali, Doğum tarihi: 17 Muharrem 1255
- H:23/N:62-Manmanoğlu Deli Hasan bin Mustafa, Yaşı: 60, Orta boylu Ak sakallı, Mecnun, Ölüm tarihi: 15 Zilhicce 1249
- H:24/N:63-Hatuncukoğlu Seyyid Hüseyin bin Osman, Yaşı: 35, Orta boylu kara sakallı
- H:25/N:64-Urgancıoğlu Seyyid Ömer bin Hacı Osman, Yaşı: 22, Orta boylu sarı bıyıklı
- N:65-Karındaşı Seyyid Mehmet, Yaşı: 7, Ölüm tarihi: 20 Şaban 1252
- H:26/N:66-Balhoğlu Seyyid Hafız Mehmet bin Mustafa, Yaşı: 40, Orta boylu kuru sakallı, Müsinn, sene: 1251
- H:27/67-Bekmezcioğlu Seyyid Mehmet bin Mehmet, Yaşı: 35, Orta boylu sarı bıyıklı, Ölüm tarihi: 5 Şevval 1254 -Oğlu Ali, Doğum tarihi: 11 Rebiülâhir 1252, Ölüm tarihi: 2 Şaban 1253
- N:68-Oğlu Seyyid Hasan, Yaşı: 5, Ölüm tarihi: Gurre-i Cemaziyevvel 1253
- N:69-Diğer oğlu Seyyid Hüseyin, Doğum tarihi: 7 Recep 1249 -Oğlu Seyyid Mehmet, Doğum tarihi: 25 Muharrem 1255
- H:28/N:70-Göbekli Hacı Ahmet bin Mustafa, Yaşı: 45, Orta boylu kara sakallı
- N:71-Oğlu Seyyid Ahmet, Yaşı: 11, Tüvana sene: 1251, Ölüm tarihi: 15 Cemaziyevvel 1253
- N:72-Diğer oğlu Seyyid Mustafa, Yaşı: 10, Tüvana sene: 1252, Ölüm tarihi: 6 Cemaziyelâhir 1253
- H:29/N:73-Osmançelebioğlu Seyyid Mehmet bin Ömer, Yaşı: 50, Orta boylu kır sakallı, Topal ve tekâüd-i süvari
- H:30/N:74-Samanturoğlu Seyyid Ömer bin Cafer, Yaşı: 25, Orta boylu az kara bıyıklı, Müsinn, Deftere kayd: 3 Cemaziyevvel 1250, Yoklama ihraç: 15 Muharrem 1253, -Oğlu Ali, Doğum tarihi: 9 Safer 1253

- N:75-Karındaşı Seyyid Osman, Yaşı: 15
H:31/N:76-Hacıkadiroğlu İbrahim bin Abdülkadir, Yaşı: 29, Uzun boylu kır sakallı
-Oğlu Abdülkadir, Doğum tarihi: 15 Muharrem 1255,
N:77-Oğlu Hasan, Yaşı: 11, Tüvana sene: 1251,
N:78-Rebibi Alişanoğlu Ali bin Halil, Yaşı: 7,
H:32/N:79-Samantıroğlu Seyyid Mustafa bin İbrahim, Yaşı: 25, Orta boylu az kara bıyıklı
-Oğlu Seyyid Mehmet, Doğum tarihi: 14 Muharrem 1251,
N:80-Oğlu Seyyid İbrahim, Yaşı: 3 ay, Ölüm tarihi: 16 Cemaziyelevvel 1253,
H:33/N:81-Arabfakihoğlu Seyyid Mustafa bin Hacı Musa, Yaşı: 32, Orta boylu kara bıyıklı,
-Oğlu Seyyid Musa, Doğum tarihi: 11 Muharrem 1251, Ölüm tarihi: Gurre-i Ramazan 1253
-Oğlu Seyyid Ali, Doğum tarihi: 27 Muharrem 1255
N:82-Karındaşı Seyyid Mehmet, Yaşı: 22, Orta boylu ter bıyıklı
H:34/N:83-Semerci Köseoğlu Seyyid Hüseyin bin Süleyman, Yaşı: 55, Orta boylu kır sakallı, Ölüm tarihi: 11 Muharrem 1251
N:84-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 32, Orta boylu kara bıyıklı
-Oğlu Seyyid Hüseyin, Doğum tarihi: 21 Muharrem 1251, Ölüm tarihi: 2 Şaban 1253
N:85-Diğer oğlu Seyyid İsmail, Yaşı: 18,
N:86-Torunu Süleyman bin Mehmet, Yaşı: 5
H:35/N:87-Hacıabdullahoğlu Seyyid İbrahim bin Abdullah, Yaşı: 35, Orta boylu kara sakallı, Gözü illetli
H:36/N:88-Haciosmanoğlu Osman bin İsmail, Yaşı: 25, Orta boylu kara bıyıklı, Yek çeşm (tek gözlü)
H:37/N:89-Hacımuharremoğlu Seyyid Muharrem bin İbrahim, Yaşı: 35, Orta boylu kumral sakallı
N:90-Oğlu Seyyid İbrahim, Yaşı: 5
H:38/N:91-Hacımuharremoğlu Seyyid Mehmet bin Ali, Yaşı: 25, Orta boylu kumral sakallı
-Oğlu Ömer, Doğum tarihi: 7 Zilhicce 1252, Ölüm tarihi: 16 Cemaziyelevvel 1253
-Oğlu Seyyid İbrahim, Doğum tarihi: 17 Zilkade 1249
-Diğeri Seyyid Ali, Doğum tarihi: 15 Cemaziyelevvel 1251, Ölüm tarihi: 7 Zilhicce 1252
-Diğeri Seyyid Mehmet, Doğum tarihi: 18 Muharrem 1255
H:39/N:92-Dilimoğlu Seyyid Mustafa bin İbrahim, Yaşı: 14,
H:40/N:93-Duhancı Seyyid Hacı Musa bin Hüseyin, Yaşı: 45, Uzun boylu kır sakallı, İslice Mahallesinde Ali Dervişe tabi
H:41/N:94-Hacıömeroğlu Seyyid Hafız Mustafa bin Ömer, Yaşı: 48, Orta boylu kır sakallı
N:95-Oğlu Seyyid Ömer, Yaşı: 14
H:42/N:96-Perdahcıoğlu Seyyid İsmail bin Osman, Yaşı: 35, Orta boylu kara sakallı
N:97-Oğlu Seyyid Abdullah, Yaşı: 6
N:98-Diğer oğlu Seyyid Osman, Yaşı: 3
H:43/N:99-Bayramoğlu Seyyid Mehmet bin İbrahim, Yaşı: 4
H:44/N:100-Torunoğlu Ali bin Süleyman, Yaşı: 41, Orta boylu köse sakallı, Ölüm tarihi: 16 Cemaziyelevvel 1253
N:101-Oğlu Seyyid Süleyman, Yaşı: 7
H:45/N:102-Düzağaçoğlu Seyyid Ali bin Abdülkadir, Yaşı: 30, Kısa boylu sarı sakallı
N:103-Karındaşı Seyyid Süleyman, Yaşı: 25, Orta boylu kumral bıyıklı
H:46/N:104-Şehribanoğlu Ahmet bin Mustafa, Yaşı: 35, Orta boylu köse sakallı, Çolak
N:105-Karındaşı Hüseyin, Yaşı: 18, Ölüm tarihi: 16 Cemaziyelevvel 1253
-Oğlu Seyyid Mehmet, Doğum tarihi: 17 Cemaziyelâhir 1255
H:47/N:106-Şahinoğlu Seyyid Ali bin Abdullah, Yaşı: 35, Orta boylu kumral sakallı,
-Oğlu Seyyid Hüseyin, Doğum tarihi: 6 Cemaziyelâhir 1253.

Misafirîn-i Mahalle-i İslice

- 1-Sarioğlu Seyyid Osman bin Hüseyin, Yaşı: 25, Orta boylu sarı bıyıklı, Nefs-i Uşak'dan olup rıyâliyle kirâhânedede misafir, Burhanfakih Mahallesine taşınmış-sene 1249.
2-Ebuzeroğlu Ali bin Mehmet, Yaşı: 24, Orta boylu kara bıyıklı, Saraç aşire(ti) Kaltakçı cemaatinden, bir senedir mahalle imamı Mehmet Efendi'ye tabi hizmetkâr
3-Emedlioğlu Hüseyin bin Abdullah, Yaşı: 12, Eğriğöz kazasından Kaynarca Mahallesinden, bir senedir mahalle imamı Mehmet Efendi'ye tabi
-Orta boylu kır sakallı Telelioğlu Seyyid Hasan bin İsmail, Yaşı: 45, Burhanfakih Mahallesine taşınmış-15 Muharrem 1251
-Oğlu Seyyid Abdullah, Yaşı: 2

- Tathüseyinoğlu Seyyid Mehmet bin Hüseyin, Yaşı: 34, Aybek Mahallesi'ne taşınmış-15 Cemaziyelevvel 1251
- Oğlu Seyyid Ali Yaşı: 7
- Diğeri Seyyid Hüseyin, Yaşı: 1, Ölüm tarihi: 6 Rebiülâhir 1252
- Oğlu Mustafa Doğum tarihi: 28 Zilhicce 1253
- Hastaoğlu Mehmet bin Ahmet, Yaşı: 28, Cuma Mahallesi'ne taşınmış-25 Şevval 1253

1645 numaralı defterde kayıtlı 106 (yerleşik) + 10 (misafir) + 23 (sonradan doğmuş) = 139 erkek nüfus dikkate alındığında yaklaşık 280 civarında nüfusun İslice Mahallesi'nde yaşadığı kabul edilebilir. Ancak aşağıda görüleceği üzere bu dönemde 29 vefat hadisesi gerçekleşmiş olduğundan mahalle nüfusunun 250 civarında olduğu söylenebilir.

İlk defterde "Abdullahhocaoğlu" aile unvanı ile kaydedilen mahalle imamı Hafız Mehmet bin Osman (40 yaşında), bu defterde yine mahalle imamı ve 45 yaşında olarak "Monlaabdullahoğlu" unvanıyla yazılmış, kendisinin aynı zamanda "nüvvabdan" yani naiplerden/kadı yardımcılarında olduğu vurgulanmıştır.

İlk defterde mahalle muhtarı olan Osmançeşlebioğlu Seyyid Mehmet bin Ömer'in yerini ikinci defterde, 38 yaşındaki Samantroğlu Seyyid Süleyman bin İbrahim almış görünüyor. 1641 numaralı defterde ikinci hanede muhtar olarak kaydedilen Seyyid Mehmet bin Ömer, 1645 numaralı defterde Hane:29'da, total ve süvari emekli sıfatıyla sade bir vatandaş olarak kayda geçirilmiştir. Total olduğunun ilk defterde belirtilmemesi, kâtibin titizliği ile mi alakalıdır yoksa sonradan yaralanmanın bir sonucu mudur bilinmez ama kendisinin her iki defterde de 50 yaşında gösterilmesi, ilk ihtimali daha güçlü kılıyor. Ancak Seyyid Mehmet'in total olması sebebiyle mi emekli olduğu ya da sonradan total olduğu için mi muhtarlığı bıraktığı, üzerinde düşünülmesi gereken bir soru olarak ortada duruyor.

İlk defterde Dersiâm ve Nakşibendî tarikatı şeyhi olarak kaydedilen Haciveliefendioğlu Seyyid Mehmet Efendi bin Sarı Şeyh Mehmet, ikinci defterde Hacivelizâde El-Hac Mehmet Efendi bin Mehmet ifadeleriyle kayda geçirilmiştir. Ancak Seyyid Mehmet ilk defterde 55, ikinci defterde 70 yaşında gösterilmiş ki bu durum yaş hususunda kâtiplerin çok titiz olmadıklarını açıkça gösteriyor. Söz konusu ikinci defterde de Dersiâm ve Şeyh olarak gösterilen Seyyid Mehmet, mülahham/şişman olarak tarif edilmiş ve kendisinin 1254/1838-39 yılı içinde vefat ettiği belirtilmiştir.¹

1645 numaralı defterdeki verilere bakılırsa bu dönemde sadece bir kişinin medrese öğrencisi olduğu söylenebilir ki, o da Hane: 21-Numara: 54'te kayıtlı Börekçioğlu Seyyid İsmail bin Mehmet'in (55 yaşında) oğlu Seyyid Hasan'dır. 25 yaşında olduğu belirtilen Hasan, *Denizli'de tâlib* olarak deftere kaydedilmiştir.

Bu dönemde İslice Mahallesi'nde misafir olarak buldukları belirtilenlerden 1'inin yine Uşak merkezden olup yazım sürecinde Burhanfakih Mahallesi'ne taşındığı, 1'inin Saraç aşireti Kaltakçı cemaatinden olup bir senedir mahalle imamı Mehmet Efendi'ye hizmet ettiği, Eğrigöz kazası Kaynarca Mahallesi'nden olan birinin de yine bir senedir mahalle imamı Mehmet Efendi'ye tabi olduğu, geldikleri yerler belirtilmeyen diğer misafirlerin de yazım dönemi içinde Burhanfakih, Aybek ve Cuma Mahallelerine taşındıkları anlaşılmaktadır. Bu defterde normal mahalle sakinleri arasında kayıtlı Alaşehirlioğlu, Çallıoğlu, Düzağaçlıoğlu ve Göbekli aile unvanıyla kaydedilen kişilerin de Alaşehir, Çal, Düzağaç ve Ulugöbek/Ulubeğ menşeli oldukları kabul edilebilir.

1645 numaralı defterde hastalık olarak Hacivelizâde El-Hac Mehmet Efendi bin Mehmet için kullanılan mülahham ifadesi sebebiyle obezite diyebileceğimiz rahatsızlığın yanında 3 kişinin gözleri ile sıkıntılarının bulunduğu (2 kişi gözü illetli, 1 kişi yek çeşm/tek gözlü), 1 kişinin total, 1 kişinin çolak ve 1 kişinin de akıl sağlığı itibarıyla rahatsız (mecnun) oldukları tespiti yapılabilir. 1641 numaralı defterde 50 yaşında ve mecnun olarak kaydedilen Hasan bin Mustafa, 1645 numaralı defterde Deli Hasan bin Mustafa olarak yine mecnun sıfatıyla 60 yaşında olarak 15 Zilhicce 1249'da vefat etmiş görünmektedir.

1645 numaralı defterde 1249-1255 aralığında meydana gelmiş 26 doğum ve büyük çoğunluğu 1252-1253 yıllarında olmak üzere 1249-1254 aralığında vuku bulan 29 ölüm hadisesi kaydedilmiş bulunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere kadın nüfus dikkate alındığında bu rakamların ikiye katlanarak hesaplanması gerekir. vefat edenlerin 21'i yaşlarıyla ve ölüm tarihleriyle 1 ay, 3 ay, 1 (4 kişi), 5, 7 (2 kişi),

¹ İlgili nüfus defterlerinin yazım tarihlerini gösteren katalog tarihleri ile defter üzerinde bulunan genellikle sonradan kırmızı mürekkeple yazılmış doğum, ölüm, taşınma ve benzeri tarihler arasındaki farklılıkların, kâtiplerin itinasızlıklarından ya da bahsedilen yazım dönemi farklılığından kaynaklanmış olduğu sanılmaktadır.

10, 11, 18, 28, 35, 40, 41, 55, 68, 70, 80 (2 kişi) verilirken 8'i doğum ve ölüm tarihleriyle kayıt altına alınmışlardır. Bu şekilde kaydedilenlerin 2'si aynı yıl içinde yani yaşlarını doldurmadan vefat etmiş görünmektedirler. Diğerlerinin ise yaklaşık 1-4 yaş aralığında vefat etmiş oldukları söylenebilir. vefat edenlerin 17'sinin 10 yaşın altında, 3'ünün 20 yaşın altında olmalarından hareketle ölümlerin büyük oranda bebek, çocuk ve genç yaştakilerden oluştuğu sonucuna varılabilir. 10 ve 11 yaşında gösterilen ve tüvana yani iri yapılı, güçlü, kuvvetli olarak kayıt altına alınan 2 çocuğun da bir süre sonra vefat etmeleri de bu sonuca eklendiğinde, bu dönemde bir salgın hadisesinin meydana gelmiş olabileceği düşünülebilir. Keza mahallenin nüfus tahminindeki oranlama, doğum-ölüm meselesine de tatbik edildiğinde 1645 numaralı defterin kaydedildiği tarihlerde İslice Mahallesi'nde 50 civarında doğum, 60 kadar da ölüm olayının gerçekleşmiş olabileceği söylenebilir. vefat edenlerin 7'sinin Bekmezcioglu, 6'sının Börekçioğlu ve 2'sinin Hacımuharremoğlu ailelerinden yani ölenlerin yarısından fazlasının 3 aileden olması da ilginç bir veri olarak değerlendirilebilir.

Askerlik durumu itibarıyla 1645 numaralı defterde, 1 kişinin *Asâkir-i Mansûre* defterine kayıtlı, 1 kişinin de *Mansûrda* bulunduğu belirtilmiş. Bu defterde askere alınabilecek durumda olanlarla ilgili olarak mimleme işaretlemesinin yapılmadığı görülüyor. Ancak 9-11 yaş aralığındaki 5 çocuğun "Tüvana" ifadesiyle birkaç sene içinde askere alınabilecekleri belirtilmiş. Keza 38 (1 kişi), 39 (1 kişi) ve 40 (2 kişi) yaşlarındaki 4 kişi ile 22 (çolak), 25 (yoklama ihraç) ve 28 (yoklama tekaüt) yaşlarındaki 3 kişi "Müsinn" ifadesiyle askerlikten düşürülmüş. Son 3 kişinin muhtelif sebeplerle askerlik yapamayacak durumda oldukları anlaşılıyor.

1641 numaralı defterde kişilerin isimlerinin üst kısımlarına meslekleriyle ilgili kayıtların düşüldüğü görülmüş ve buna göre mahalledeki meslek gruplarına yönelik değerlendirmeler yapılmıştı. 1645 numaralı defterde kâtip böyle bir uygulamayı tercih etmemiş ve sadece 2 kişinin isimlerinin önüne yazılan *Duhancı* ve *Semerci* ibareleriyle mesleki yönlerine işarette bulunmuş görülüyor.

1647 Numaralı Nüfus Defterine Göre İslice Mahallesi Sakinleri

Tablo:7 1647 Numaralı Nüfus Defterine göre İslice Mahallesi sakinleri

Hane:1/Numra:1-Uzun boylu kumral sakallı Hafız Mehmet Raşid Efendi veled-i Osman, Yaşı: 45, Mahalle İmamı
N:2-Oğlu Osman Efendi, Yaşı: 12
N:3-Diğeri Mehmet Tahir Yaşı: 3
N:4-Diğeri Mustafa Yaşı: 1
N:5-Hademesi Seyyid Abdullah veled-i Abdullah, Yaşı: 10
H:2/N:6-Orta boylu kara sakallı, Müderris Seyyid Hacı Halil Efendi veled-i Mehmet, Yaşı: 25
N:7-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 2, Ölüm tarihi: Safer 1257
H:3/N:8 Uzun boylu kara sakallı, veziroğlu Seyyid Halil veled-i Mehmet, Yaşı: 48
N:9-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 12
N:10-Diğeri Seyyid Ahmet, Yaşı: 10
N:11-Diğeri Seyyid Hüseyin, Yaşı: 6
N:12-Diğeri Seyyid Hasan, Yaşı: 2
H:4/N:13 Orta boylu kara sakallı, Hacıosmanoğlu Osman veled-i İsmail, Yaşı: 40
-Oğlu İsmail, Doğum tarihi: Gurre-i Muharrem 1258
H:5/N:14-Uzun boylu kara sakallı, Berber Kıratlıoğlu Osman veled-i Hüseyin, Yaşı: 38
H:6/N:15-Uzun boylu kara sakallı, Börekçi Seyyid Ömer veled-i Hacı Ali Yaşı: 40,
-Oğlu Ömer, Doğum tarihi: fi 10 Ramazan sene: 256
N:16-Karındaşı orta boylu kara sakallı, Seyyid Hacı Osman, Yaşı: 35
N:17-Diğeri orta boylu ter bıyıklı, Seyyid Ali, Yaşı: 20
H:7/N:18-Uzun boylu Ak sakallı, Hazinedaroğlu Hacı Molla Mehmet veled-i Abdullah, Yaşı: 58
-Oğlu Abdullah, Doğum tarihi: 5 Zilkade 1258
N:19-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 5
N:20-Gulamı Zenci Said veled-i Abdullah, Yaşı: 12
N:21-Mu'tak gulamı Zenci Mercan veled-i Abdullah, Yaşı: 15
H:8/N:22-Keleşoğlu Sabi Ahmet veled-i İbrahim, Yaşı: 8
H:9/N:23-Orta boylu kara sakallı Arab Ali veled-i Ali, Yaşı: 40, Hacı Hasan Mahallesine taşınmış: 5 Safer 1258
H:10/N:24-Orta boylu sarı sakallı Derbendlioğlu Seyyid Ömer veledi-i Mehmet, Yaşı: 35
-Oğlu Osman, Doğum tarihi: Gurre-i Muharrem 1258

- H:11/N:25-Orta boylu Ak sakallı, Saraç Enteoğlu İbrahim veled-i Mehmet, Yaşı: 80, Ölüm tarihi: 3 Recep 1257
N:26-Oğlu orta boylu kumral bıyıklı İsmail, Yaşı: 30
-Oğlu Halil, Doğum tarihi: 3 Recep 1256
H:12/N:27-Uzun boylu sarı sakallı, Kürtoğlu Osman veled-i Memiş, Yaşı: 42
-Oğlu Hüseyin, Doğum tarihi: 5 Şaban 1258
H:14-N:28-Orta boylu sarı sakallı, Saraç, Enteoğlu Mehmet veled-i İbrahim, Yaşı: 45
-Oğlu İbrahim, Doğum tarihi: Gurre-i Muharrem 1257
H:15/N:29-Uzun boylu kara sakallı, Hacıosmanoğlu Hüseyin veled-i Hacı Osman, Yaşı: 45
-Oğlu Osman, Doğum tarihi: Gurre-i Muharrem 1258
N:30-Oğlu şabb-ı emred Seyyid Hafız İsmail, Yaşı: 20
H:16/N:31-Orta boylu kara sakallı Alaşehirlioğlu Seyyid Ahmet veled-i Hüseyin, Yaşı: 48
Oğlu veli, Doğum tarihi: 5 Şevval 1258
N:32-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 10
H:17/N:33-Uzun boylu sarı sakallı Nalbant Hacı Mehmet veled-i Memiş, Yaşı: 50
-Oğlu Halil, Doğum tarihi: 3 Şaban 1257
H:18/N:34-Orta boylu ter bıyıklı Çallıömeroğlu Seyyid Halil veled-i Ömer, Yaşı: 32, Aybek Mahallesine taşınmış: 5 Safer 1257
N:35-Oğlu Seyyid Ömer, Yaşı: 2
N:36-Karındaşı orta boylu kara bıyıklı Seyyid Ahmet veled-i Ömer, Yaşı: 25, Bu dahi taşınmış, Mansürede
H:19/N:37-Orta boylu ter bıyıklı Çallıömeroğlu Seyyid Osman veled-i Ömer, Yaşı: 20, Karaağaç Mahallesine taşınmış: 5 Şaban 1258
H:20/N:38-Uzun boylu kara sakallı Tathüseyinoğlu Seyyid Mehmet veled-i Hüseyin, Yaşı: 48
N:39-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 10
N:40-Diğeri Seyyid Mustafa, Yaşı: 8
N:41-Diğeri Seyyid Osman, Yaşı: 2
H:21/N:42-Uzun boylu sarı sakallı Samantiroğlu Hacı Süleyman veled-i İbrahim, Yaşı: 50
N:43-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 6
N:44-Diğeri Seyyid Hüseyin, Yaşı: 1
H:22/N:45-Uzun boylu kara sakallı Kaşıkçıoğlu Ali veled-i Mustafa, Yaşı: 30, Aybek Mahallesine taşınmış.
H:23/N:46-Orta boylu sarı sakallı Tekeli Hasan veled-i İsmail, Yaşı: 60
N:47-Oğlu Ömer, Yaşı: 6
N:48-Diğeri Ali, Yaşı: 1
H:24/N:49-Orta boylu kır sakallı Ballıoğlu Hafız Mehmet veled-i Mustafa, Yaşı: 50
H:25/N:50-Orta boylu kara sakallı Semerci Kameronoğlu İbrahim veled-i Recep, Yaşı: 35
H:26/N:51-Orta boylu ter bıyıklı Abdulkrimoğlu Seyyid Mehmet veled-i Mehmet, Yaşı: 22
H:27/N:52-Orta boylu kumral bıyıklı Budakoğlu Mustafa veled-i Mehmet, Yaşı: 35
H:28/N:53-Uzun boylu ter bıyıklı Berber Haciseferoğlu Ali veled-i Mustafa, Yaşı: 20
N:54-Karındaşı Orta boylu kara bıyıklı İsmail, Yaşı: 25, Mansürede
H:29/N:55-Orta boylu kara sakallı Tellaloğlu Seyyid Mehmet veled-i Ahmet, Yaşı: 48
N:56-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 8
N:57-Diğeri Seyyid Ahmet, Yaşı: 2
H:30/N:58-Kısa boylu kara sakallı Berber Hocaoğlu İsmail veled-i İsmail, Yaşı: 40
-Oğlu Hüseyin, Doğum tarihi: 5 Zilhicce 1257
H:31/N:59-Orta boylu kara sakallı Çakaloğlu Ahmet veled-i Ali, Yaşı: 40
N:60-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 6
N:61-Diğeri Seyyid Ömer, Yaşı: 4
N:62-Diğeri Seyyid İbrahim, Yaşı: 2
H:32/N:63-Orta boylu kır sakallı Bahçıvan Turturoğlu Mehmet veled-i Ahmet, Yaşı: 60
H:64-Oğlu kumral sakallı Orta boylu veli, Yaşı: 35
-Oğlu Ali Doğum tarihi: Gurre-i Muharrem 1258
H:33/N:65-Kısa boylu kumral sakallı Börekçi Ali Usta veled-i İsmail, Yaşı: 38
H:34/N:66-Orta boylu kara sakallı Tellaloğlu Seyyid İsmail veled-i Ahmet, Yaşı: 50
N:67-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 12
H:35/N:68-Uzun boylu kumral sakallı Dülger Resiloğlu Seyyid Ali veled-i Abdullah, Yaşı: 45

- Oğlu Mehmet, Doğum tarihi: 9 Safer 1258
H:36/N:69-Orta boylu kara sakallı Urganıoğlu Seyyid Ömer veled-i Osman, Yaşı: 28
H:37/N:70-Orta boylu kara sakallı Hatuncukoğlu Seyyid Hüseyin Efendi veled-i Osman, Yaşı: 35, Kaza-i áherde
H:38/N:71-Orta boylu Ak sakallı Börekçi İsmail veled-i Hacı Mehmet, Yaşı: 60, Ölüm tarihi: 15 Zilkâde 1257
N:72-Oğlu orta boylu kumral sakallı Seyyid Hasan, Yaşı: 22
H:39/N:73-Bekmezciöğlu Sabi Seyyid Hasan veled-i Mehmet, Yaşı: 10
N:74-Karındaşı Seyyid Ebubekir, Yaşı: 2, Ölüm tarihi: 15 Safer 1256
H:40/N:75-Uzun boylu kara sakallı Bezzaz Göbekli Hacı Ahmet veled-i Mustafa, Yaşı: 58, Ölüm tarihi: 3 Recep 1257
H:41/N:76-Orta boylu Ak sakallı Nalbant Hacıkadıroğlu İbrahim veled-i Abdulkadir, Yaşı: 60
N:77-Oğlu Orta boylu şabb-ı emred Hasan, Yaşı: 20
N:78-Diğeri Abdulkadir, Yaşı: 2
H:42/N:79-Orta boylu kumral sakallı Bahçıvan Samantıroğlu Seyyid Ömer veled-i Cafer, Yaşı: 40
N:80-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 2
N:81-Karındaşı şabb-ı emred Seyyid Osman veled-i Cafer, Yaşı: 20
H:43/N:82-Orta boylu kara sakallı Samantıroğlu Mustafa veled-i İbrahim, Yaşı: 38
N:83-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 3
H:44/N:84-Uzun boylu kara sakallı Hacımusaöğlu Mustafa veled-i Musa, Yaşı: 40
N:85-Oğlu Seyyid Ali, Yaşı: 2
N:86-Gulamı Zenci Mercan veled-i Abdullah, Yaşı: 15
H:45/N:87-Orta boylu kara sakallı Kilimci Hacımusaöğlu Seyyid Hacı Mehmet veled-i Musa, Yaşı: 32
H:46/N:88-Orta boylu kara sakallı Semerci Köseoğlu Seyyid Mehmet veled-i Hüseyin, Yaşı: 35
N:89-Oğlu Seyyid Süleyman, Yaşı: 12
N:90-Diğeri Seyyid Hüseyin, Yaşı: 10
H:47/N:91-Uzun boylu ter bıyıklı Semerci Köseoğlu Seyyid İsmail veled-i Hüseyin, Yaşı: 22
H:48/N:92-Uzun boylu kara sakallı Hacıosmanoğlu Seyyid Hacı İbrahim veled-i Osman, Yaşı: 48
H:49/N:93-Orta boylu sarı sakallı Hacımuharremoğlu Hacı Muharrem veled-i İbrahim, Yaşı: 48
-Oğlu İsmail, Doğum tarihi: 5 Muharrem 1256
N:94-Oğlu Seyyid İbrahim, Yaşı: 12
H:50/N:95-Uzun boylu kumral sakallı Hacımuharremoğlu Seyyid Mehmet veled-i Ali, Yaşı: 40
-Oğlu Ali, Doğum tarihi: 7 Safer 1258
N:96-Oğlu Seyyid Mehmet, Yaşı: 1
H:51/N:97-Orta boylu Ak sakallı Ömeroğlu Seyyid Hüseyin veled-i Ömer, Yaşı: 60
N:98-Oğlu şabb-ı emred Mustafa, Yaşı: 15
N:99-Diğeri İbrahim, Yaşı: 12
H:52/N:100-Uzun boylu ter bıyıklı Hacıömeroğlu Seyyid Hafız Ömer veled-i Mustafa, Yaşı: 25
-Oğlu Mustafa, Doğum tarihi: 15 Muharrem 1258
H:53/N:101-Orta boylu ter bıyıklı Oduncu Dilimoğlu Mustafa veled-i İbrahim, Yaşı: 20
H:54/N:102-Orta boylu Ak sakallı Natır Gök Ali veled-i Hüseyin, Yaşı: 60
H:55/N:103-Orta boylu kumral sakallı Rumilli Seyyid Mehmet veled-i Abdullah, Yaşı: 45
N:104-Rebibi, şabb-ı emred Seyyid Süleyman, Yaşı: 15
N:105-Oğlu Seyyid Mustafa veled-i Mehmet, Yaşı: 4
N:106-Diğeri Seyyid Ahmet, Yaşı: 2
H:56/N:107-Uzun boylu Ak sakallı Zalimalioğlu Mehmet veled-i Ali, Yaşı: 60,
N:108-Oğlu orta boylu ter bıyıklı Seyyid İbrahim, Yaşı: 25
N:109-Torunu Seyyid Ali, Yaşı: 2
N:110-Diğeri Seyyid Mehmet, Yaşı: 1
H:57/N:111-Uzun boylu kara sakallı Perdahcıöğlu Seyyid İsmail veled-i Osman, Yaşı: 55
N:112-Oğlu Seyyid Abdullah, Yaşı: 12
N:113-Diğeri Seyyid Osman, Yaşı: 6
N:114-Diğeri Seyyid Mehmet, Yaşı: 1
H:58/N:115-Bayramağaoğlu İbrahim veled-i Mehmet (Mehmet veled-i İbrahim), Yaşı: 10
H:59/N:116-Hüsameddin Türbedarı, Uzun boylu kara sakallı Şeyh Hacı Mustafa Efendi veled-i Süleyman, Yaşı: 43

1647 numaralı defterde de önceki iki deftere benzer şekilde numaralandırılmış 116 erkek nüfus kayıtlı bulunuyor. Buna 16 yeni doğanın eklenmesi ve 5 vefat edenin çıkarılmasıyla mahalledeki toplam erkek sayısının 127 olduğu görülüyor. Yine benzer şekilde tahmini kadın nüfus da bu sayıya eklendiğinde bu dönemde mahalle nüfusunun 260 civarında olduğu söylenebilir.

Bu defterde, önceki iki defterde olduğu gibi mahallede bulunan misafirler ayrı bir başlık altında kaydedilmemiş. Ancak bu defterde geçen Alaşehirlioğlu, Çallıömeroğlu, Derbendlioğlu, Göbekli, Rumilli ve Tekeli aile unvanları da bahsi geçen kişilerin geldikleri yerleri göstermesi bakımından değerlendirilebilir.

1641 ve 1645 numaralı defterlerde M=askerliğe müsait/askere alınabilir ve müsinn/ askerlikten düşürülmüş ifadeleri 1647 numaralı defterde kaydedilmemiş görünüyor. Bu defterde sadece 2 kişinin Mansûrede bulunduğu belirtilmiş. Benzer şekilde kişilerin hastalık ya da engel durumları ile ilgili de herhangi bir kayıt düşülmemiş.

1641 numaralı defterde geçen Hazinedaroğlu Hacı Mehmet bin Abdullah'ın *gulamı Mercan bin Abdullah* (13 yaşında), 1645 numaralı defterde aynı kişinin *gulamı Zenci Mercan bin Abdullah* (11 yaşında), 1647 numaralı defterde *gulamı Zenci Said veled-i Abdullah* (12 yaşında) ve *mu'tak gulamı Zenci Mercan veled-i Abdullah* (15 yaşında) ile yine aynı defterde Hacimusaoğlu Mustafa veled-i Musâ'nın *gulamı zenci Mercan veled-i Abdullah*, (15 yaşında) kayıtları, mahalleye dışarıdan gelenlerle ilgili farklı bir boyutu gösteriyor. O devirlerde Anadolu'dan Hacca gidenlerin dönüşlerinde hizmetlerinden faydalanmak maksadıyla (ki, mahalle imamı Hâfız Mehmet'in 10 yaşındaki Seyyid Abdullah veled-i Abdullah isimli hademesi buna işaret eder) gulam/köle getirme âdetiyle ilgili olarak değerlendirebileceğimiz bu durum, *mu'tak gulamı* ifadesiyle aslında gerçek manasını ortaya koyuyor. Bir süre sonra özgürlüğüne kavuşturulan (i'tak olunan/mu'tak) gulamlar, zamanla toplumun herhangi bir bireyinden farksız bir şekilde hayatlarını devam ettiriyorlardı. Nüfus defterlerinde geçen Arab, Arabfakihoğlu ve Arabşelioğlu unvanlarının da benzer şekilde değerlendirilmesi mümkün gözükmekle birlikte bu tür lakapların esmer tenli olanlara verildiği de bilindiği için bu hususta kesin bir hüküm vermek pek mümkün gözüküyor.

Diğer defterlerde olduğu gibi 1647 numaralı defterde de başka mahallelere nakil gidenler kayıt altına alınmış görünüyor. 1641 numaralı defterde Hane: 10-Numara: 19'da kayıtlı Karaahmetoğlu Seyyid Arab Ali bin Ali ile 1647 numaralı defterde Hane:9-Numara: 23'te kayıtlı Arab Ali veled-i Ali aynı kişi olmalıdır ki, kendisinin 18 Mart 1842'de Hacı Hasan Mahallesine taşındığı anlaşılıyor. Benzer şekilde Çallıömeroğlu Seyyid Halil veled-i Ömer'in, oğlu Seyyid Ömer ve kardeşi Seyyid Ömer (Mansûrede kaydı düşülmüş) ile birlikte 29 Mart 1841'de Aybek Mahallesine, Çallıömeroğlu Seyyid Osman veled-i Ömer'in 11 Eylül 1842'de Karaağaç Mahallesine, Kaşıkçıoğlu Ali veled-i Mustafa'nın belirtilmeyen bir tarihte Aybek Mahallesi'ne taşındıkları, Hatuncukoğlu Seyyid Hüseyin Efendi veled-i Osman'ın ise başka kazada (kaza-i âherde) bulunduğu belirtilmiş.

1647 numaralı defterde de mutat olduğu üzere ilk haneye mahalle imamı yazılmış. 1641 numaralı defterde *kır sakallı orta boylu* olduğu belirtilen Hafız Mehmet Efendi'nin bu tarihte 2 yaşında Seyyid Osman adında bir oğlu bulunmakta idi. 1645 numaralı defterde, *uzun boylu kumral sakallı* olarak tarif edilen Hafız Mehmet'in, yazım esnasında 24 Kasım 1837'de Tahir adı verilen bir oğlu dünyaya gelmiş. İlk defterde 2 yaşında gösterilen Seyyid Osman ise bu defterde 3 yaşında olarak kaydedilmiş. 1647 numaralı defterde mahalle imamı olarak yazılan Hafız Mehmet Raşid Efendi veled-i Osman, önceki defterlerdeki Hafız Mehmet ile aynı kişi olmalıdır. Aşağıda görüleceği üzere temettuat defterinde de ilk hanede kayıtlı Hafız Mehmet Reşid bin Osman da aynı kişidir ki bu defterde Raşid'in Reşid olarak yazılması da bir itinasızlık sonucu gerçekleşmiş olmalıdır. Hafız Mehmet temettuat kaydı esnasında mahalledeki camiin hatibidir. 1647 numaralı defterde de *uzun boylu kumral sakallı* ifadeleriyle sıfatlandırılan Hafız Mehmet Raşid'in bu defterde de 45 yaşında gösterilmesi, bizi tereddüde düşürmemelidir. Çünkü kâtiplerin yaş hususundaki itinasızlığı bu üç defter incelendiğinde yaygın bir şekilde görülmektedir. İlk iki defterde 2 ve 3 yaşında kaydedilen oğlu Osman Efendi, bu defterde 12 yaşında gösterilmiş. İkinci defterde yazım esnasında doğduğu anlaşılan Tahir, bu defterde Mehmet Tahir adıyla 3 yaşında olarak kaydedilmiş. Hafız Mehmet'in 1 yaşında Mustafa adında bir oğlunun daha dünyaya geldiği anlaşılıyor. Kendisinin ayrıca 10 yaşında Seyyid Abdullah veled-i Abdullah isimli muhtemelen köle menşeli bir de hademesinin bulunduğu, ilgili deftere yansımış.

1647 numaralı defterde 2 nolu hanede kayıtlı Müderris Seyyid Hacı Halil Efendi veled-i Mehmet'in (25 yaşında) hangi medresede görev

yaptığı belirtilmemiş.¹ Halil Efendi'nin 2 yaşındaki oğlu Seyyid Mehmet'in Safer 1257/Mart-Nisan 1841'de yazım sürecinde vefat ettiği, ilgili deftere kaydedilmiş.

1647 numaralı defterde Hane: 59-Numara: 116'da kayıtlı 43 yaşındaki Şeyh Hacı Mustafa Efendi veled-i Süleyman'ın *Hüsameddin Türbedarı* olduğu belirtilmiş ki, bahsi geçen Hüsameddin, Halvetiyye tarikatının Uşşâkiyye kolunun kurucusu Hüsâmeddin Uşşâki olmalıdır.² Yukarıda sözü geçen mahalle imamı Hâfız Mehmet Reşid/Râşid bin Osman'ın, temettuat kayıtlarında herhangi bir emlak, arazi ve hayvanının bulunmadığı ancak Şeyh Hüsameddin Baba zaviyesinden ve Burma camii vakfından hisse sahibi olduğunun belirtilmesi de bu bakımdan anlamlıdır. Zikri geçen zaviye de Hüsameddin Uşşâki ile ilişkilendirilmelidir.

1647 numaralı defterde kişilerin meslekleri isimlerinin önüne yazılmış. buna göre mahallede; bahçıvan (2), berber (2), bezzaz, börekçi (3), dülgere, kilimci, nalbant (2), natır, saraç (2), semerci (3) ve oduncu mesleklerini icra eden ailelerin varlığı tespiti yapılabilir. 1645 numaralı deftere göre meslek çeşitliliğinin önemli ölçüde düşmesi, kâtibin tercihiyle ilgili olabilir. Nüfus defterlerinde geçen Hazinedaroğlu ve veziroğlu unvanları da ailelerin mesleki kökenlerine işaret olarak değerlendirilebilir. Keza Bekmezcioğlu, Kaşıkçioğlu, Perdahçioğlu, Tellaloğlu(2) ve Urgancıoğlu lakapları da meslekî kökenli aile unvanları olarak kabul edilebilir.

Temettuat Defterine Göre İslice Mahallesi Sakinleri

Tablo:8 Temettuat Defterine göre İslice Mahallesi sakinleri-meslekleri-mal varlıkları				
	Adı	Mesleği	Mal varlığı	Yıllık Geliri (Kuruş)
1	Hafız Mehmet Reşid bin Osman	İslice Mahallesi camii hatibi	Şeyh Hüsameddin Baba zaviyesi ve Burma Camii vakıflarından hisse	758
2	Hacışeyhoğlu Hacı Halil Efendi bin Mehmet	Sabah Mahallesinde Kara Ali Ağa medresesi müderrisi+ medrese camii imamı ve şeyhi	Kuyucak Karyesinde ortak 42 dönüm tarla + Cuma Mahallesinde kiraya verdiği 30 dönüm tarla + Tuz Pazarında 1/14 sehim dükkân icarı + Sûk-ı Sultanî'de Cami-i Kebir yakınındaki Muallimhane'ye vakıf 7 bab dükkân + Aynı medreseye ait Hacı Murat hanında (yanmış) yarım hisse + Aynı medreseye ait Kayağıl deresinde bir bab değirmen + Çiftlik Karyesinde bulunan Hayrullah Baba zaviyesine vakıf 0,5 dönüm tarla + 2 dönüm bağ + 1 beygir + 1 erkek merkep	3941,5
3	veziroğlu Halil bin Mehmet	Değirmenci	Sabah Mahallesinde ortak 26 dönüm tarla + 2 dönüm bağ + 45 adet arı kovanı + Sazak'ta 1 çift değirmen + veziroğlu değirmeninde yarım hisse + 1 yoz inek + 1 düğe + 10 ceviz ağacı + 1 erkek merkep	2315
4	Hacıosmanoğlu Osman bin İsmail	Mısırcı	1 beygir	1000
5	Kırathoğlu Osman bin Hüseyin	Berber	Sabah Mahallesinde kiraya verdiği 15 dönüm tarla + 1 beygir	499
6	Börekçialioğlu Seyyid Ömer ve kardeşleri Hacı Osman ve Ali bin Ali	Bezzaz	İslice Mahallesinde 24 dönüm ortak tarla + 1,5 dönüm bağ + 2 dönüm bostan + 16 yoz keçi + 1 sağman camız + Sazak'ta veziroğlu değirmeninde 2/5 hisse değirmen + 1 beygir + 1 erkek merkep + kaliçe imali	2863
7	Hazinedaroğlu Hacı Mehmet bin Abdullah	Helvacı	1 dönüm bağ + 1 kısır camız ineği+1 camız danası + 1 beygir + kendisinin sakin olduğu 1 bab dükkân	2018
8	Keleşoğlu İbrahim bin Ahmet ³	-	-	-
9	Kürkçüismailoğlu Hasan bin İsmail	Börekçi	1 dönüm bağ + kaliçe imali	1077

¹ Bu konuda aşağıda, İslice Mahallesi Sakini Şeyh Efendi Ailesi başlığı altında daha geniş malumat verilecektir.

² Bu konuda bkz. Mehmet Akkuş, "Hüsâmeddin Uşşâki", DİA, 18, İstanbul 1998, s. 515.

³ Tahrir sonrası vefat etmiş

10	Derbendlioğlu Ömer bin Mehmet	Helvacı kalfası	-	350
11	Kürtoğlu Osman bin Hacı Memiş	Amele	-	250
12	Enteoğlu Mehmet bin İbrahim	Saraç	1,5 dönüm bağ	478
13	Hacıosmanoğlu Hüseyin bin Hacı Osman	Erbab-ı ziraat + Mısırcı	Akkilise Karyesinde ortak 3 dönüm tarla + 1,5 dönüm bağ + 1 erkek merkep + kendi sakın olduğu 1 bab dükkân + kaliçe imali	474
14	Alaşehirlioğlu Ahmet bin Hüseyin	Arpacı+Manav	1 dönüm bağ + 4 dönüm kiraya verdiği tarla + 1 erkek merkep + kaliçe imali	705
15	Halilkethüdaoğlu Hacı Mehmet bin Memiş	Nalbant	3 dönüm bağ + 1 sağman inek + 1 kısır inek + 1 erkek merkep + kendi sakın olduğu 1 bab dükkân + kaliçe imali	2313
15+1	Hacı Mehmet'in eşi Zeliha bint-i Hacı Musa	-	Yapağı Pazarında yarım hisse çerçi dükkânı	50
16	Çallıömeroğlu Halil bin Ömer ¹	Debbağ kalfası	-	-
17	Çallıömeroğlu Osman bin Ömer ²	Amele	-	-
18	Tathüseyinoğlu Kara Mehmet bin Hüseyin	Bahçıvan	1,5 dönüm bağ + 1 kısır inek + 1 düğe + 1 erkek merkep + kaliçe imali	1045
19	Samantroğlu Hacı Süleyman bin İbrahim	Kasap + 1. Muhtar	Göçer Karyesinde ortak tarla + 18 ceviz ağacı + 3 dönüm bağ + Samantroğlu bahçesinde hisse + 1 beygir + 1 erkek merkep + kaliçe imali	1419
20	Kaşıkcıoğlu Ali bin Mustafa ³	Dikici	-	-
21	Tekeli Hasan bin İsmail	Çerçi	1 dönüm bağ + 1 erkek merkep	1018
22	Balloğlu Hafız Mehmet bin Mustafa	Tuzcu	0,5 dönüm bağ	368
23	Semerci Recepbeşeoğlu İbrahim bin Recep	Semerci	2 dönüm bağ + 1 erkek merkep + kaliçe imali	618
24	Abdülkerimoğlu Mehmet bin Mehmet ⁴	Helvacı kalfası	-	-
25	Budakoğlu Mustafa bin Mehmet ⁵	Kasap çırağı	-	-
26	Seferoğlu İsmail bin Mustafa	Nalbant kalfası	1 dönüm bağ + 1 erkek merkep + kaliçe imali	568
27	Tellaloğlu Mehmet bin Ahmet	Yapağıcı	2 dönüm bağ + 1 erkek merkep + kaliçe imali	1327
28	Hocaoğlu İsmail bin Hüseyin	Berber	1 dönüm bağ + 1 erkek merkep	330

¹ Tahrirden sonra Aybek Mahallesine taşınmış

² Tahrirden sonra Karaağaç Mahallesine taşınmış

³ Tahrirden sonra Aybek Mahallesine taşınmış

⁴ Tahrirden sonra Sabah Mahallesine taşınmış

⁵ Tahrirden sonra Kızılhisar karyesine taşınmış

29	Çakaloğlu Ahmet bin Ali	Duhancı/Tütüncü	1 dönüm bağ + 1 erkek merkep	618
30	Bahçıvan Turtur Mehmet bin Ahmet	Bahçıvan	Boduroğlu ve Kuyucu bahçelerinde hisse + 1 sağman inek + 2 erkek merkep + kaliçe imali	2582
31	Börekçiismailoğlu Ali bin İsmail	-	Kaliçe imali	550
32	Tilanoğlu İsmail bin Mehmet	Terzi	1 dönüm bağ	410
33	Dülgersüleymanoğlu Ali bin Abdullah	Dülger	2 dönüm bağ	1027
34	Urgancıoğlu Ömer bin Osman	Hizmetkâr	1,5 dönüm bağ	309
35	Hatuncukoğlu Seyyid Hüseyin Efendi bin Osman ¹	Talebe-i ulum	-	-
36	Bekmezciöğlü Hasan bin Mehmet	Semerci	3 dönüm bağ	27
36+1	Hasan'ın annesi Hatice Hatun	-	veziroğlu değirmeninde hisse	80
37	Hacıkadiroğlu İbrahim bin Abdülkadir ²	Nalbant	-	-
38	Samantiroğlu Ömer bin Cafer	Erbab-ı ziraatden bahçıvan	Göçer Karyesinde 13 dönüm ortak tarla + Kılcan Karyesinde 20 dönüm ortak tarla + 2 dönüm bağ + Samantiroğlu bahçesinde 1 dönüm	2770
39	Samantiroğlu Mustafa bin İbrahim	Erbab-ı ziraat	Göçer Karyesinde 5 dönüm ortak tarla + Kabaklar Karyesinde 30 dönüm kendi ektiği tarla + Kabaklar Karyesinde 51 dönüm ekilmeyen tarla + Bozguş Karyesinde kendi ektiği 4 dönüm tarla + 5 sağman koyun + 10 yoz koyun + 5 kuzu + 1 karasığır danası + Samantiroğlu bahçesinde hisse	1708,5
40	Kilimci Hacimusaoğlu Mustafa bin Musa	Urgancı	1 dönüm ekili tarla + 1 dönüm bağ + Göçer Karyesinde 6 dönüm ekilmeyen tarla + Kendi sakin olduğu 1 bab dükkân + 1 beygir + 1 kısır inek + 1 düğe + 1 dana	414
41	Hacimusaoğlu Seyyid Hacı Mehmet bin Musa	Kilimci	4,5 dönüm ekili tarla + Bozguş Karyesinde ortağa verdiği 3 dönüm tarla + Bozguş Karyesinde 11 dönüm ortak tarla + Bozguş Karyesinde 8 dönüm ortak tarla + Bozguş Karyesinde 11 dönüm ortak tarla + kendi sakin olduğu 1 bab dükkân + 1 sağman inek + 1 kısır inek + 1 beygir + 1 erkek merkep + 2 dönüm bağ + kaliçe imali	2301
42	Semerci Köseoğlu Mehmet bin Hüseyin	Semerci	1 dönüm bağ + 1 sıpalı dişi merkep + Sûk-ı Sultani'de 1 bab dükkân	554
43	Semerci Köseoğlu İsmail bin Hüseyin	Semerci	Semerci dükkânından kira bedeli + 1 dönüm bağ + 1 beygir	270
44	Haciosmanoğlu İbrahim bin Osman	Mısırcı	Akkilise Karyesinde ortak tarla + Sûk-ı Sultani'de yarım hisse külahçı dükkânı + 2 dönüm bağ + 2 sağman inek + Tuz Pazarında 1 bab berber dükkânı + kendi sakin olduğu 1 bab dükkân + Sûk-ı Sultani'de Hacı Hasan dükkânında hisse	1883

¹ Denizli kaymakamlığına bağlı Sirge kazasına taşınmış

² Tahriden sonra Hacı Hasan Mahallesine taşınmış

45	Hacimuharremoğlu Mu- harrem bin İbrahim	Boyacı	Ortağa verdiği 4 dönüm tarla + Ortağa verdiği 2 dönüm tarla + İkisaray Karyesinde 24 dönüm ortak tarla + Uşak'da 14 dönüm ekilmeyen tarla + İkisaray'da 2 dönüm ekilmeyen tarla + 2 dönüm bağ + 1,5 dönüm bostan + 6 sağman koyun + 9 yoz koyun + 6 kuzu + 1 sağman camız ineği + 1 camız düğesi + 1 erkek merkep + kendi sakin olduğu 1 bab dükkân + kaliçe imali	1615,5
46	Hacimuharremoğlu Meh- met bin Ali	Boyacı	1 dönüm bağ	309
47	Ömeroğlu Hüseyin bin Ömer ¹	Amele	-	-
48	Hacıömeroğlu Hâfız Ömer bin Mustafa	Yapağıcı	5 dönüm ortak tarla + 2 dönüm bağ + kaliçe imali	872
49	Dilimoğlu Mustafa bin İb- rahim	Oduncu	1 erkek merkep + kaliçe imali	400
50	Gök Ali bin Hüseyin ²	Natr	-	-
51	Rumilli Seyyid Mehmet bin Abdullah	Erbab-ı ziraat	İslic Mahallesinde ortak tarla + Hacı Hasan Mahallesinde ortak tarla + 1 sağman inek + 1 erkek merkep + 2 camız öküzü	417,5
52	Zalimalioğlu Mehmet bin Ali ³	Babuccu	-	500
53	Bardakcıoğlu/Perdahcıoğ- lu İsmail bin Osman	Debbağ	1,5 dönüm bağ + kaliçe imali	1018
54	Bayramoğlu Seyyid Meh- met bin İbrahim	Terzi çırağı	İkisaray Karyesinde 37 dönüm ortak tarla + İkisaray Karyesinde 9 dönüm ortak tarla + İkisaray Karyesinde 20 dönüm ortak tarla + İkisaray Karyesinde 11 dönüm ortak tarla + Akkilise Karyesinde 0,5 dönüm bağ + Sûk-ı Sultani'de 2 bab demirci dükkânı + 0,5 dönüm bahçe + Hacı Murat Hanında (yanmış) hisse + 1 camız düğesi	1779,5
55	Ferraşzâde? Mustafa bin Süleyman	Şeyh Hüsameddin tür- bedarı	-	-
56	Karaağaçlı Seyyid Ali bin Ali	Oduncu	Karaağaç Karyesinde kiraya verdiği 15 dönüm tarla + 2 erkek merkep	705
57	İsa bin İsa	Amele	Selvioğlu Karyesinde ortağa verdiği 14 dönüm tarla + 1 Sağman inek + 1 Kısır inek	486
58	Şehribanoğlu Ahmet bin Mustafa	Bakkal çırağı	1 dönüm bağ + 1 erkek merkep	318
59	Alaşehirlioğlu Hacı Meh- met bin Hüseyin	Dikici	2 dönüm bağ + kaliçe imali	518
60	Gediklerli Mehmetoğlu İbrahim bin Mahmut	Dikici kalfası tımarlı sipahi	Banaz'a bağlı Kızılcaviran Karyesinde ortağa verdiği 40 dönüm tarla + Palamut ağacı + 1 sağman inek	1983
61	İsmail bin İbrahim	Saraç	2 dönüm bağ + kaliçe imali	863
62	Kürtoğlu Ali bin Mustafa ⁴	Debbağ şakirdi	2 dönüm bağ + Sûk-ı Sultani'de 1 bab demir mağazası + 1 erkek merkep + kaliçe imali	1107

¹ Tahrirden sonra vefat etmiş

² Tahrirden sonra vefat etmiş

³ Vefat etmiş, hanesinde oğlu İbrahim ikamet ediyor

⁴ Merhum Ali Hane:11 numara:3'de mukayyed emmisi Kürtoğlu Osman maiyyetinde mukayyed ise de bade't-tahrir mufarakat-birle yoklaması usulü bi'l-icra işbu haneye

63	Seferoğlu Seyyid Ali bin Mustafa ¹	Berber	-	200
-	Gediklerli Hacı Osman zevce-i metrukesi Neslihan Hatun		2 dönüm harap bağ	500

1641, 1645 ve 1647 numaralı nüfus defterlerinde sırasıyla 58, 53 ve 59 hanede 116şar erkek nüfus kayıtlı iken (Ki bu rakamlara yazım süreçlerinde kırmızı mürekkeple ilave edilen yeni doğan ve vefat eden sayıları dâhil değildir.) temettuat defterinde 63 hane sahibinin adı yer almış görünmektedir. 62 ve 63 numaralı hane sahiplerinin temettuat yazımı sürecinde müstakil hane hâline geldikleri anlaşılıyor. Ayrıca ilgili deftere 3 hatun kişinin gelir miktarlarının hane numarası verilmeden kaydedilmiş olduğu görülüyor. Nüfus ve temettuat defterleri arasındaki hane farklılığı, nüfus hareketliliğine bağlı olarak meydana gelmiş olabilir ancak nüfus defterlerinin askerî, temettuat defterinin ise mali amaçlarla düzenlenmiş oldukları da hatırdan çıkarılmamalıdır.

Nüfus defterlerinde olduğu gibi temettuat yazımı esnasında da mahalle dışına nakillerin meydana geldiği görülüyor. Bu şekilde Aybek Mahallesi'ne 2, Hacı Hasan Mahallesi'ne 1, Karaağaç Mahallesi'ne 1, Sabah Mahallesi'ne 1, Kızılhisar Karyesine 1 ve nihayet Sirge kazasına 1 olmak üzere 7 hane sahibinin farklı yerlere taşındıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca 3 hane sahibinin tahrir sonrası vefat ettikleri, 1 kişinin vefatı sebebiyle oğlunun haneyi temsil ettiği ilgili deftere kaydedilmiştir. Bu bakımdan 63 olarak gözüken hane miktarının, mevcut hanelerden çıkan 2 yeni hanenin düşülmesiyle 61, başka mahallelere taşınan 7 hanenin çıkarılmasıyla 56 ve nihayet vefat eden 3 hanenin eksiltilmesiyle yine 53 olarak hesaplanabileceği anlaşılmaktadır.

Temettuat defterinde hane sahiplerinin meslekî durumları daha düzenli bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre amele (4), arpacı + manav, babuccu, bahçıvan (2), bakkal çırağı, berber (3), bezzaz, boyacı (2), börekçi, çerçi, debbağ, debbağ kalfası, debbağ şakirdi, değirmenci, dikici (2), dikici kalfası tımarlı sipahi, duhancı/tütüncü, dülger, erbab-ı ziraat (2), erbab-ı ziraat + bahçıvan, erbab-ı ziraat + mısırcı, helvacı, helvacı kalfası (2), hizmetkâr, kasap + muhtar-ı evvel, kasap çırağı, kilimci, mısırcı (2), nalbant (2), nalbant kalfası, natır, oduncu (2), saraç (2), semerci (3), terzi, terzi çırağı, tuzcu, urgancı ve yapağıcı (2) mesleklerinin mahallede icra edilmiş olduğu söylenebilir. Bazı meslek adlarının aile unvanı hâline dönüştüğü ancak bazı hane sahiplerinin aile unvanı harici meslekler icra ettikleri de görülebilmektedir. 6 numaralı hanede kayıtlı Börekçialioğlu Seyyid Ömer ve kardeşlerinin meslek olarak bezzaz olduklarının belirtilmesi, buna örnek olarak verilebilir. Keza 9 numaralı hanede kayıtlı Kürkcüismailoğlu Hasan bin İsmail'in börekçi olduğunun belirtilmesi de aynı şekilde değerlendirilebilir. Aynı şekilde Hane No: 20'de oturan Kaşıkçioğlu Ali bin Mustafa'nın dikici esnafından, Hane No: 27'de sakin Tellaloğlu Mehmet bin Ahmet'in yapağıcı esnafından, 36 numarada kayıtlı Bekmezcioğlu Hasan bin Mehmet'in semerci esnafından, 40 no'lu hanede oturan Kilimci Hacimusaoğlu Mustafa bin Musa'nın urgancı esnafından, 53 nolu hane sahibi Bardakçioğlu/Perdahçioğlu İsmail bin Osman'ın debbağ esnafından olmaları da ailelerdeki mesleki devamlılık durumunu gösteren veriler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İslice Mahallesi sakini bir kişinin hatip, bir kişinin müderris + imam + şeyh, bir kişinin Şeyh Hüsameddin türbedarı ve nihayet bir kişinin de talebe-i ulum/medrese öğrencisi oldukları tespiti yapılabilir.

Ailelerin mesleki gelirlerinin yanında o dönem bütün Anadolu küçük şehir ve kasaba hayatına teşmil edilebilecek şekilde ziraat + bağ + bostan işlerine ve hayvancılığa dayalı gelirlerinin olduğu görülmektedir. Bu tür zirai faaliyetler Uşak merkezde olduğu gibi merkeze yakın köylerde de ortaklık şeklinde gerçekleşebilmektedir. Merkezde İslice Mahallesi'nin yanında Aybek, Cuma, Karaağaç ve Sabah Mahallelerinde bulunan arazilerde bahsi geçen mahalle sakinleriyle ya da Akkinisa/Akkilisa/Akse, Bozguş, Göçer, İkisaray, Kabaklar, Karaağaç, Kılcan, Kuyucak, Selvioğlu ve Banaz'a bağlı Kızılçaviran karyelerinde bu tür zirai faaliyetlerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. İslice Mahallesi'nde 20 hanenin gelir kaynakları arasında yer alan kalıçe imali de önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Küçük hali

müceddeden kayd şü'd.

¹ Merhum Ali mahalle-i mezburenin 26. Hanesinde 2 numarada mukayyed Seferoğlu biraderi İsmail'in ikinci numarasında mukayyed ise de bade't-tahrir mufarakat-birle yoklaması usulü bi'l-icra işbu haneye müceddeden kayd şü'd.

anlamındaki kalıçe,¹ bu anlamının yanında halı seccade, duvar/yan halısı manasında da kullanılmış olabilir ki bilindiği kadarıyla Uşak bu bakımdan 16. yüzyıldan beri isim yapmış bir beldedir.² Ayrıca Uşak bölgesine 18 ve 19. yüzyıllarda meydana gelen konar-göçer Yörük/Türkmen göçünün ardından bilhassa kilim dokumacılığının da yaygın hâle geldiği bilinmektedir. Bu dönemde ordunun kilim ihtiyacının mühim bir kısmının bu bölgelerden temin edildiği de ifade edilebilir.³

Hane sahiplerinin mesleki durumlarına göre Uşak merkezde bulunan Şeyh Hüsameddin Baba zaviyesi ve Burma Camii, Çiftlik Karyesinde bulunan Hayrullah Baba zaviyesi vakıflarından hisselerinin, gelirlerinin olduğu anlaşılıyor. Hacı Murat Hamı ile ilgili kayıtlarda ise bu hanın yanmış ve hali/boş olduğu belirtilmektedir. Tuz Pazarı'nda berber dükkânı ve boyacı dükkânı, Yapağı Pazarı'nda çerçi dükkânı, Sûk-ı Sultanîde (mezat yeri) külahçı dükkânı, demirci dükkânı, demirci mağazası ve adı belirtilmeyen dükkânlar İslice sakinlerinin gelir kaynakları arasında görünmektedir. Ayrıca 7 hane sahibinin, içinde kendi mesleğini icra ettiği dükkâna sahip olduğu anlaşılıyor. Kayağıl ve Sazak'ta bulunduğu belirtilen değirmenler ki bunlardan veziroğlu değirmeninin önemli olduğu anlaşılıyor ve adı belirtilmeyen diğer değirmenler, ceviz ve palamut ağaçları, arı kovanları, dönümleri verilen ekilen (mezru) ya da ekilmeyen (gayri mezru) tarlalar, bağlar ve bostanlar ile Boduroğlu, Kuyucu ve Samantıroğlu bahçeleri mahalle halkının gelir sağladığı yerler olarak öne çıkmaktadır.

O devir Anadolu küçük şehir ve kasabaları için ortaya konulmaya çalışılan bu durum, mahalle sakinlerinin sahip oldukları hayvan varlıkları da dikkate alındığında daha da sıradan bir görünüm kazanmaktadır. Gündelik işler için olmazsa olmaz merkep mahallede 23 hanede mevcut gözüküyor ki, 24 erkek merkep ve 1 sıpallı dişi merkep, ailelerin kısa mesafeli ulaşım ve taşıma işlemlerinde çok pratik bir kullanım imkânı sunuyor olmalıydı. Benzer şekilde 9 hanede mevcut gözükür bargir (beygir) ile 1 hanenin sahip olduğu anlaşılan 1 katır, daha ağır yüklerin taşınmasında ve yine ulaşım hizmetlerinde kullanılıyordu. İslice Mahallesi'nde 7 hanede bulunduğu anlaşılan 8 sağman inek, muhtemelen sahiplerinin ve yakınlarındaki ihtiyaç sahiplerinin süt ihtiyaçlarını karşılıyordu. 5 kısır, 1 yoz inek ve 3 düğde de aynı vazifeye aday hayvanlar olarak varlıklarını devam ettiriyorlardı. Keza 6 sağman camız ineği ile 2 camız düğesi de aynı kategoride değerlendirilebilir. 2 camız öküzü ve 1 camız danası ile 2 karasığır danası, ziraî işlemler için kullanılan hayvanlar sınıfına dâhil edilebilir. Mahalle sakinlerinin büyük ölçüde diğer mahalle ve karye sakinleriyle ortak ziraî faaliyetlerde bulunmaları bu bakımdan anlamlı olsa gerektir. Bu yüzden köylerde hemen her hanede muhakkak bulunduğu görülen çift öküzü ihtiyacının Uşak'ta merkezî bir pozisyonda bulunan İslice sakinlerince ortakları vasıtasıyla çözüme kavuşturulmuş olduğu söylenebilir. Küçükbaş hayvan cinsinin hane bazında daha az olduğu görülüyor. Sadece 6 numaralı hanede mevcut gözükür 16 yoz keçi ile 39 ve 45 numaralı hanelerde bulunan toplam 11 sağman koyun, 11 kuzu ve 19 yoz koyun, mahalledeki küçükbaş hayvan yekûnunu oluşturuyor. Hayvanları bulunan hane sahiplerinin evlerini buna göre inşa ettirdikleri yani genellikle evlerin alt katında bulunan kısımların hayvan barınağı olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Kadı sicillerinde bulunan bilhassa menzil/ev alım-satımıyla ilgili belgelerde, *fevkanî-tahtanî* kelimeleriyle belirtilen iki katlı evlerin alt katlarının *tahtı* (*altı*) *ahur/ahr* ifadesiyle kullanım durumlarına işaret ediliyordu. Bu durum iklim itibarıyla soğuk olan memleketlerde, zamanına göre ısı tasarrufu ve güvenlik açısından oldukça faydalı bir uygulama olarak görülmüş olmalıdır.

6. İslice Mahallesi Sakinlerinden Bekmezci Ailesi

Araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız nüfus ve temettuat defterleri, Osmanlı Dönemi insan, aile ve toplum yapısı hakkında önemli veriler sunuyor. Nüfus defterleri; erkek nüfusun fiziki özelliklerini, bazılarının doğum ve ölüm tarihlerini, yaşlarını, mesleki durumlarını, varsa hastalık ve engel durumlarını, askerlik durumlarını -askerliğe müsait (M), yakın bir zamanda askere alınabilir (tüvana), yakın bir zamanda askerlikten düşecek ya da düşmüş (müsinn)-, eğitim durumlarını, dinî-tasavvufi durumlarını vs. hemen hemen

¹ Halı kelimesinin aslımı teşkil eden kalinin küçültmeli şekli kalıçe olarak kullanılmıştır, 17. Yüzyılda, "Uşak'ın kırmızı üzerine kalıçesi", "ortası sofralı kalıçe"; "Selendi'nin beyaz üzerine karga nakışlı hammam kalıçesi"; "Gördüs'ün sarı çatma hammam kalıçesi" şeklinde kaynaklara yansıyan kalıçenin Anadolu'da yaygınlık kazandığı anlaşılıyor, bkz. Nebi Bozkurt, "Halı", DİA, 15, İstanbul 1997, ss. 251-262.

² Bu konuda örnek çalışmalar için bkz. Haşim Tümer, Uşak Tarihi, İstanbul 1971, s. 255-257; Sadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Uşak'ta Halıcılığın Maki-neleşme Süreci", Belleten, TTK yayını, 71/260, Mayıs 2007; Saliha Güllü, Ozan Çatır, "Uşak Halı Dokuma Sanatının Gelişimi, Özellikleri ve Turizme Etkilerine Yönelik Nitel Bir Araştırma", Social Sciences Studies Journal, 3/10, 2017.

³ Bu konuda bkz. Saim Savaş, Sirge Kazası Dikey Boyutta Bir Yerel Tarih Araştırması, TTK yayını, Ankara 2017, s. 8-9, dn.24; Leyla Aksu Kılıç, Yola Yakın ve Uzak Olmak Kula ve Gediz Batı Anadolu'da İki Kazanın Uzun Hikâyesi, İstanbul 2021, 49.

bütün özelliklerini anlamamızı sağlayacak veriler sunuyor. Temettuat defterleri ise hane sahiplerinin arazi ve hayvan varlıklarını, mesleklerini, ürettiklerini, vergi olarak ödediklerini vs. bir bakıma evlerinin dışındaki mal varlıklarını ortaya koyuyor. Bu ikisinin dışında Osmanlı aile ve toplum hayatını tanıttak üçüncü bir kaynak grubu var ki, genel ifadeyle ailelerin evlerinin içindeki mal varlıklarını (giyim kuşam, yatak takımları, mutfak takımları, kitap, silah, ziynet eşyaları vs.), eş ve çocuk sayılarını, varsa köle sayıları, miras paylaşma durumlarını vs. ortaya koyan bu kaynak grubu tereke defterleridir. İşte aile ve toplum hayatı çalışmalarında bir sacayağı teşkil eden bu üç veri grubu bir araya getirilebildiğinde geçmiş anlama imkânımız daha da artmaktadır. Yaklaşık 1830-1845 aralığında tutulan nüfus ve temettuat defterleri, hemen bütün erkek nüfus ve hane sahiplerini kapsarken, vefat eden kişilere ait tereke defterleri sadece tercihe dayalı olarak kayda geçirildiği için bu üç veri grubunu aynı kişi ya da aile bazında bir araya getirebilmek her zaman mümkün olmayabiliyor. Bu çalışma esnasında İslice Mahallesi sakini Bekmezcioğlu ailesine mensup bir kişinin tereke defterine ulaşmamız, bu aile ile ilgili bilgilerimizi biraz daha detaylandırma imkânı vermiştir. Ayrıca Hacı Şeyh Efendi ailesiyle ilgili tespit ettiğimiz bir ibra senedi de, tereke defteri kadar olmasa da, hane halkı bakımından önemli veriler sunuyor. Tereke ve ibra senedi dolayısıyla bu iki aile hakkında, mahallenin diğer sakinlerine nazaran daha fazla malumata sahip durumdayız. Bu bakımdan hem belge zenginliği ve hem de mahalledeki en fakir ve en zengin hane olmaları hasebiyle Bekmezcioğlu ve Hacı Şeyh Efendi ailelerini ayrı başlık altında değerlendirmeye çalıştık.

1641 numaralı nüfus defterinde Hane: 33-Numara: 64'te kayıtlı Bekmezcioğlu Mehmet bin Mehmet, 38 yaşında gösterilmiştir. *Kumral sakallı orta boylu* olarak tarif edilen Mehmet'in mesleği, aile unvanı hilafına *semercilik* olup 2 yaşında olduğu belirtilen Seyyid Hasan adında bir oğlu bulunmaktadır. 1645 numaralı nüfus defterinde bu kez Hane: 27-Numara: 67'de kaydedilen Bekmezcioğlu Seyyid Mehmet bin Mehmet, bu defterde 35 yaşında gösterilmiştir. Önceki deftere göre artması gereken yaşını düşüren kâtip, Mehmet'i *orta boylu sarı bıyıklı* olarak tarif etmiştir. İlgili nüfus defterinde Mehmet'in, 22 Aralık 1838 tarihinde vefat ettiği, kayıt altına alınmıştır ki aşağıda vereceğimiz tereke defteri¹ de kendisi ile ilgili düzenlenmiştir. Bu nüfus defterinde Mehmet'in Ali, Seyyid Hasan, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Mehmet adlarında 4 oğlu kayıtlı gözükmüyor. 26 Haziran 1836'da doğduğu belirtilen Ali, 1 Kasım 1837'de vefat etmiş görünmektedir. İlk defterde 2 yaşında gösterilen Seyyid Hasan, bu deftere 5 yaşında ancak 3 Ağustos 1837 tarihinde vefat etmiş olarak kaydedilmiştir. Üçüncü oğlu Seyyid Hüseyin'in 20 Kasım 1833'te, dördüncü oğlu Seyyid Mehmet'in ise 10 Nisan 1839'da tevellüt ettikleri kayıt altına alınmıştır. 1647 numaralı nüfus defterinde aileyi temsil eden kişi, bir önceki defterde vefat ettiği belirtilen Seyyid Hasan'dır. Seyyid Hasan bu defterde *sabi* ve 10 yaşında olarak kaydedilmiştir. Hasan'ın 2 yaşında olduğu belirtilen kardeşi Seyyid Ebubekir ise 18 Nisan 1840 tarihinde vefat etmiş görünmektedir. Bekmezcioğlu Hasan bin Mehmet, 1845 tarihli temettuat defterinde de aileyi temsile devam etmiş olup 36 numaralı hanede kayıtlı Hasan'ın annesi Hatice Hatun, hane numarasız olarak sahip olduğu veziroğlu değirmenindeki hissesi sebebiyle istisnai olarak deftere kaydedilmiştir. Hasan'ın ise Semerci olarak baba mesleğini devam ettirdiği ve 3 dönüm bağ sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen defterlerdeki çelişik durumlar sebebiyle ilgili kayıtlar tekrar tekrar incelenmiş ancak herhangi bir şüpheli okuma durumu olmadığı görülmüştür. Bu çelişkili verilerin, kâtiplerin itinasızlığı ya da ilgili defterlerin kayıt tarihleri haricinde benzer isimler verilen yeni doğanlarla ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Tereke defterinden anlaşıldığına göre yukarıda 22 Aralık 1838 tarihinde vefat ettiği belirtilen Bekmezcioğlu Mehmet'in terekese, vefatından 5 gün sonra 27 Aralık 1838'de kayıt altına alınmıştır. Mehmet'in mirasının nikâhlı eşi Hatice bint-i Bekir, küçük oğulları Hasan ve Bekir ile küçük kızı Ayşe'ye ait olduğu belirlenmiştir. Çocuklar henüz küçük yaşta oldukları için anneleri Hatice, kendilerine vasi tayin edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Bekmezcioğlu ailesinin Mehmet'in vefatı öncesinde 5 kişiden oluştuğu söylenebilir. Tereke defterinin buradaki katkısı, eş ve kız çocuklarının da miras meselesi dolayısıyla kayda geçirilmesidir. Bu bakımdan Osmanlı döneminde aile/hane biriminin kaç kişiden oluştuğu hususunda en net bilgiyi tereke defterlerinin vermiş olduğu belirtilmelidir.

Temettuat defterindeki verilerden Mehmet'in 3 dönüm bağ haricinde gelir getirici başka bir mal varlığının olmadığı, söz konusu bağdan yıllık 27 kuruşluk gelir elde edildiği ve buna karşılık 3 kuruş öşür verildiği anlaşılıyor. Annesi Hatice'ye ait olan veziroğlu değirmenindeki hissenin yıllık icar bedeli ise 80 kuruş olarak kaydedilmiştir. Yani temettuat defterine bakılırsa ailenin yıllık 107 kuruşluk geliri vardır.

¹ Tereke defteri için bkz. Uşak Şer'iye Sicili, 8287 1.defter-047, 1249-1255- (1833-1839); ayrıca bkz. Tablo:9.

Semercilik mesleğinden herhangi bir gelir kaydı bulunmamaktadır. Tereke defterinde ailenin gelir kalemleri daha detaylı olarak verilmiş görünüyor. Buna göre Bekmezcioğlu ailesinin İslice Mahallesi'nde kendi mülkleri olan 1800 kuruş değerinde bir evleri bulunmaktadır. Kaklıkkaya mevkiinde bulunduğu belirtilen bağın bedeli ise 100 kuruş olarak belirlenmiştir ki, temettuatındaki bilgilere bakarak bu bağın 3 dönüm olduğu söylenebilir. Mutfaktaki bakır kapların 15 kıyye/19,23 kg ağırlığında ve 225 kuruş değerinde olduğu anlaşılıyor. 2 adet köhne aba (yünden yapılmış kaba kumaştan imal edilmiş bol, geniş giyecek) ve 1 şilte (minder) için 15 kuruş kıymet biçilmiş. 1 adet halı direği (tezgâhı): 20 kuruş, 2 adet bekmez aharı (pekmez elde etmek için üzümün çığnendiği ahşaptan mamul tekneye benzer bir alet olmalı) ve 1 çamaşır taşı (çamaşırın üzerine konulup temizleme amacıyla tokuç ile dövüldüğü taş olmalı) için ise 25 kuruş değer belirlenmiş görünüyor. Aile mesleği ile ilgili olduğu anlaşılan 40 çift semer ağaçlarının bedeli 15 kuruş; dükkânda mevcut olduğu anlaşılan semerci aletlerinin bedeli ise 10 kuruş olarak belirlenmiş. Mal varlığı arasında dükkân bulunmamasından dolayı bahsi geçen dükkânın kiralık olduğu söylenebilir. Terekede kayıtlı menzil ve eşyalar aile mensupları tarafından kullanıldığı için bağ haricinde vergiye tabi bir mallarının bulunmadığı anlaşılıyor. Hatice'nin kendi mülkü olan değirmen hissesi ise elbette bu değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Tereke defterinde kayıtlı söz konusu menzil ve eşyaların toplam değeri 2320 kuruş olarak hesaplanmış. Bu miktardan öncelikle Mehmet'in cenaze masrafları ile yerine getiremediği ibadetleri için vasiyeti doğrultusunda 300 kuruş ayrılmış. Ardından eşi Hatice'nin mihr-i olan 100 kuruş, düşülmüş. Boşanma ya da vefat durumunda ödenen bu mihrin nikâh esnasında belirlenen mihr-i müccel olduğu anlaşılıyor. Nikâh esnasında peşin verilen mihre ise mihr-i muaccel adı veriliyordu. Terekeyi kaydeden kadının belirli bir oranda aldığı bir vergi olan resm-i kısmet, 58 kuruş olarak hesaplanmış ve ayrıca kayıt masrafı olarak kâtibe 4 kuruş ayrılmış. Toplamı 462 kuruş olan kesintiler çıkarıldıktan sonra geri kalan 1800 kuruş; eşi Hatice'ye 225 kuruş, oğulları Hasar ve Bekir'e 630'ar kuruş ve nihayet kızı Ayşe'ye 315 kuruş olmak üzere mirasçılar arasında paylaştırılmış. Buna göre Hatice'nin belirtilen 100 kuruş mihr bedeli ile birlikte 325 kuruş almış olduğu sonucuna varılabilir.

1647 numaralı defterde geçen Seyyid Ebubekir ile tereke defterinde geçen Bekir'in aynı kişi olduğu ve çok büyük bir ihtimalle anne tarafından dedeleri Bekir'in adını taşıdıkları söylenebilir.

Tablo: 9 İslice Mahallesi Sakini Bekmezci Mehmet'in Tereke Defteri

Defter-i tahrir-i Bekmezci Mehmet'in terekesi...
Medine-i Uşak mahallâtından İslice Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat iden Bekmezci Mehmet nâm müteveffânın verâseti zevce-i men-
kuhâsı Hadice bint Bekir nâm hatun ile sulb-i sağır oğulları Hasan ve Bekir'e ve sulbiye-i sağıre kızı Ayşe'ye münhasır oldukdan sonra sağırûn-ı mezbûrûnun
bâ-hüccet-i şer'iyye mansub valideleri merkûme Hadice iltimas ve ma'rifetiyle li-ecli't-taksim beyne'l-vereseti bi'l-farizatiş-şer'iyye müteveffâ-yı merkûmun
tahrir olunan terekesi defteridir ki, ber-vech-i âti zikr olunur. Hurrirre fi'l-yevmi'l-âşir min şehri Şevvali'l-mükerrerrem sene erbe'a ve hamsin ve mieteyn ve elf:
10 Şevval 1254/27 Aralık 1838.

1800	100	225	15	20	25	15	10	2320	300	100	58	4	462	1800	225	630	630	315
1800	100	225	15	20	25	15	10	2320	300	100	58	4	462	1800	225	630	630	315
1800	100	225	15	20	25	15	10	2320	300	100	58	4	462	1800	225	630	630	315

“Bâis-i tahrir oldur ki;

Medine-i Uşak mahallâtından İslice Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat iden Bekmezci Mehmet nâm müteveffânın verâseti zevce-i men-kuhâsı Hadice bint Bekir nâm hatun ile sulb-i sağır oğulları Hasan ve Bekir'e ve sulbiye-i sağıre kızı Ayşe'ye münhasır oldukdan sonra sağırûn-ı mezbûrûnun bâ-hüccet-i şer'iyye mansub valideleri merkûme Hadice iltimas ve ma'rifetiyle li-ecli't-taksim beyne'l-vereseti bi'l-farizatiş-şer'iyye müteveffâ-yı merkûmun tahrir olunan terekesi defteridir ki, ber-vech-i âti zikr olunur. Hurrirre fi'l-yevmi'l-âşir min şehri Şevvali'l-mükerrerrem sene erbe'a ve hamsin ve mieteyn ve elf: 10 Şevval 1254/27 Aralık 1838.

Mahalle-i merkûmede vâki' bir bab mülk menzil: 1800 kuruş

Kaklıkkaya nâm mahalde vâki' kûrumi mülk bağ: 100 kuruş

Evani-Nühasiye: 15 kıyye 225 kuruş

Köhne aba ma'a şilte: 2 adet 15 kuruş

Halı direği: 1 adet 20 kuruş

Bekmez aharı ma'a çamaşır taşı: 2 adet 25 kuruş

Semer ağaçları: 40 çift 15 kuruş

Dükkânda mevcud semerci âlâtları: 10 kuruş

Cem'an mekûn: 2320 kuruş

Minhâ el-ihracât:

Techiz-tekfîn ma'a keffâreteyn bâ-vasiyyet-i müsebbet: 300 kuruş

Mihr-i zevce-i mezbûre Hadice: 100 kuruş

Resm-i kısmet âdi: 58 kuruş

Kaydiyye: 4 kuruş

Yekûnü'l-ihracât: 462 kuruş

Sahhu'l-bâki li't-taksim beyne'l-verese: 1800 kuruş

Hisse-i zevce Hadice: 225 kuruş

Hisse-i ibn Hasan: 630 kuruş

Hisse-i ibn Bekir: 630 kuruş

Hisse-i bint mezbûre Ayşe: 315 kuruş”

İslicce Mahallesi Sakinlerinden Hacı Şeyh Efendi Ailesi

Bu aile ile ilgili kadı sicilinde rastladığımız bir ibra senedinin,¹ tereke defteri kadar muhtevaya sahip olmasa da, bilhassa aile efradını tespit bakımından kullanılabileceği görülmüştür. Bu amaçla söz konusu ibra senedindeki bilgiler ile nüfus ve temettuat defterlerindeki veriler üzerine bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

1641 numaralı defterde Dersiâm ve Nakşibendî şeyhi olduğu belirtilen Hacıveliefendioğlu Seyyid Mehmet Efendi'nin Şeyh Efendi olarak anıldığı anlaşılıyor. Nitekim aynı defterde kayıtlı Hacımuharremoğlu Seyyid Mehmet bin Ali'nin de Suhte ve Şeyh Efendi damadı olduğu vurgulanmıştı. 1645 numaralı defterde de yine Dersiâm ve Şeyh unvanıyla kaydedilen Mehmet Efendi'nin, 70 yaşında olarak 1839 yılı içinde vefat ettiği belirtilmişti. Aynı defterden Şeyh Efendi'nin 18 yaşındaki oğlu Seyyid Halil ve 24 Kasım 1838 doğumlu diğer oğlu veli'yi geride bıraktığı görülmüyordu.²

Bahsi geçen ibra senedindeki bilgiler, Şeyh Efendi'nin ailesini biraz daha yakından tanımamızı sağlıyor. İbra senedinden anlaşıldığına göre Şeyh Efendi, 5 Mart 1839'dan birkaç gün önce vefat etmiş olmalıdır. Müteveffa Hacı Şeyh Efendi'nin mirasçıları; nikâhlı eşi Fadime bint-i İbrahim, büyük kızı Emine, evli oldukları anlaşılın diğer kızları Hatice ve Rukiye ile yukarıda bahsi geçen El-Hac Halil Efendi bin Eş-Şeyh El-Hac Mehmet Efendi olarak ibra senedine kaydedilmiş görünüyor. 24 Kasım 1838'de doğduğu belirtilen veli'nin senette geçmemesi, muhtemelen kendisinin vefat etmiş olduğunu gösterir. Dolayısıyla vefat gerçekleşmeden önce Şeyh Efendi'nin ailesinin 6 kişiden oluştuğu sonucuna varılabilir.

Şeyh Efendi'den mirasçılarına kalan İslicce Mahallesi'ndeki arsa ve ev, 5 mirasçı arasında paylaştırıldığında her birinin ayrı ayrı oturmasına yeterli olmadığı için 3 kız kardeş ve anneleri hisselerini, ailenin tek erkek mirasçısı El-Hac Halil Efendi'ye 8000 kuruşa satmışlardır. Şeyh Efendi'nin eşi Fadime ile büyük kızı Emin'e'nin bahsi geçen satış işleminde vekilleri, Sarı Hacı Mehmet ve Boyacı Hacı Muharrem şahitlikleriyle Keskin Efendi-zâde Ahmet Efendi, Hatice'nin vekili kocası Dağlı Cafer Efendi-zâde Es-Seyyid Mehmet Efendi, Rukiye'nin vekili ise kocası Dağlı Mehmet bin Ali'dir. Şeyh Efendi'nin *Dağlı* unvanı taşıyan damatları ile ilgili çalışmamızda kullanılan belgelerde herhangi bir bilgi bulunmaması ve bahis konusu unvanın anlamı düşünüldüğünde, damatların konar-göçer ya da çevredeki köylerden oldukları düşünülebilir ki bu köylere en yakın ihtimal Uşak kazasına bağlı Dağtemürler ve Dağyenice karyeleridir.

Temettuat defterindeki mal varlığı listesi ve yıllık gelir miktarı dikkate alındığında Şeyh Efendi oğlu Müderris Şeyh Halil Efendi'nin, açık farkla mahallenin en zengini olduğu tespiti yapılabilir. Bekmezcioglu Hasan bin Mehmet'in senelik 27 kuruş gelirin bakıldığında ise aradaki fark daha iyi anlaşılacaktır. Şeyh Halil'in yıllık geliri 3942,5 kuruş olarak kaydedilmiştir. Yukarıda bahsi geçen ibra senedine göre 1839'da babasından miras kalan ev ve arsadaki anne ve üç kız kardeşinin hisselerini 8000 kuruş ödeyerek alabilecek durumda olduğu anlaşılın Şeyh Halil'in, temettuat defterinin yazıldığı 1845'te 4000 kuruşa yakın yıllık gerinin olmasına şaşırılmamak gerekir. Mahallede Şeyh Halil'in ardından en yüksek yıllık gelir, temettuat defteri 6 numarada kayıtlı Börekçialioğlu Seyyid Ömer, Hacı Osman ve Ali kardeşlere ait görünmektedir. Yukarıda verilen temettuat defteri ile ilgili tablo incelendiğinde, 63 hanelik bir mahallede 2000 kuruş üzerinde gelire sahip bahsi geçen aile ile birlikte 7 ailenin bulunduğu görülecektir. Hiç mal varlığı bulunmadığı belirtilen Şeyh Hüsameddin türbedarı Ferraszâde Mustafa bin Süleyman ile vefat ve taşınma sebebi ile mal varlıkları kaydedilmeyenler hariç mahalledeki en düşük gelire sahip (27 kuruş) semerci esnafı Bekmezcioglu Hasan ile 3942,5 kuruş yıllık geliri olan Müderris Şeyh Halil arasındaki mali uçurum dikkat çekicidir.

Müderris Halil Efendi, 1641 numaralı defterde 16 yaşında ve tahsil-i ulûmda (ilim tahsilinde), 1645 numaralı defterde, 18 yaşında ve vefat eden Şeyh Efendi'nin oğlu Seyyid Halil, 1647 numaralı defterde 25 yaşında ve Müderris Seyyid Hacı Halil Efendi veled-i Mehmet, temettuat defterinde ise Hacı Şeyhoğlu Hacı Halil Efendi bin Mehmet olarak kaydedilmiştir. Temettuat defterindeki kayıtlara bakılırsa kendisi Sabah Mahallesi'ndeki Kara Ali Ağa Medresesi müderrisidir. Murat Öntuğ, İslicce Mahallesi'nde Tuz Pazarı yakınında Kara Ali

¹ İbra senedi için bkz. Uşak Şer'iye Sicili, 8287 1.defter-057, 1249-1255- (1833-1839); ayrıca bkz. Tablo:10.

² Sabah Mahallesi'nde bulunan Hacı Şeyh Medresesinin banisinin de Hacı Şeyh Efendi olduğu belirtiliyor, bkz. Serap KÖLEMEN (YÜCE), 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya Sancağı'nda Eğitim, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Mayıs 2007, s.52.

Camii bitişiğinde yine Kara Ali tarafından inşa ettirilen Kara Ali Ağa Muallimhânesi'nden bahsetmektedir.¹ Bahsi geçen Kara Ali Ağa Camii'nin Uşak'ta cami, mektep ve medrese inşa ve bunlarla birlikte birçok çeşme ve köprü için vakıflar tertip ettirdiğinden bahsedilen Kara Ali Ağa tarafından önce mescit olarak yaptırıldığı, sonradan minber eklenerek camiye çevrildiği anlaşılıyor. Öntüğ, bir başka çalışmasında kullandığı belgede, söz konusu cami için İslice Mahallesi'nde Tuz Pazarı Mescidi dimekle marûf Kara Ali Ağa Camii ifadesinin geçtiğini belirtiyor.² Bahsi geçen baninin Uşak Voyvodası³ Ali Ağa olduğu anlaşılıyor. Aşağıda fotokopi ve çeviri metni verilen belgede görüleceği üzere Uşak Voyvodası Ali Ağa, İslice Mahallesi'nde yaptırdığı camide, cuma namazından sonra vaaz vermek üzere Şeyh Abdullah'ın atanmasını istiyor ki bahis konusu mescit bu tarihlerde camiye çevrilmiş olmalıdır. Uşak Kadısı İbrahim'in 26 Eylül 1756 tarihli arzı üzerine söz konusu atamanın 15 Mart 1757'de gerçekleştiği anlaşılıyor.⁴ Bu bakımdan 1647 numaralı nüfus defterinde adı belirtilmeyen medresenin de Kara Ali Ağa Medresesi olduğu sonucuna varılabilir. Temettuât defterinde, bahsi geçen müderris Halil Efendi'nin aynı medrese içinde bulunan camide imam ve şeyh olduğu da belirtilmektedir.

1641 numaralı defterde Hane: 13-Numara: 29'da kayıtlı Haciveliefendioğlu Hüseyin bin Hacı Osman (Hasan ve İsmail adında iki oğlu var.), Hane: 41-Numara: 86'da kayıtlı Haciveliefendioğlu Seyyid İbrahim bin Hacı Osman ve Hane: 42-Numara: 87'de kayıtlı Haciveliefendioğlu Osman bin İsmail'in de aynı aileden oldukları anlaşılıyor. Bunlardan Hüseyin kilimci, Seyyid İbrahim ve Osman ise bakkal olarak kaydedilmiştir. Yani ailenin bir kısmı ulema ve tarikat ehli iken bir kısmı esnaf olarak hayatlarını sürdürmüştür.

Tablo:10 İslice Mahallesi Sakini Hacı Şeyh Efendi-zâde Hacı Halil Efendi ve Nenesinin İbra Senedi

¹ Bkz. M. Murat Öntüğ, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 1999, s. 160 (ss.149-171); Öntüğ, Uşak kazasına bağlı Ulubey köyünde Kara Ali Ağa tarafından kendi adıyla anılan bir medrese yaptırıldığını da belirtiyor, bkz. a.g.m., s.156;

² Bkz. M. Murat Öntüğ, "Osmanlı Dönemi Uşak'taki Dini Yapılar: Camiler ve Mescitler", CİEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu 14-17 Nisan 2011 UŞAK, İzmir 2011, s.979. (ss. 959-992)

³ Voyvoda, "Osmanlı maliyesinde yüksek vergi gelirlerini toplayan tahsildar" anlamında kullanılmaktadır, 18. Yüzyıl ve sonrasında voyvodanın idari ve askeri hüviyetler kazandığı, bazı sancakların voyvodalığa dönüştürüldüğü anlaşılıyor, bkz. Erol Özvar, "Voyvoda", DİA, 43, İstanbul 2013, ss.129-131.

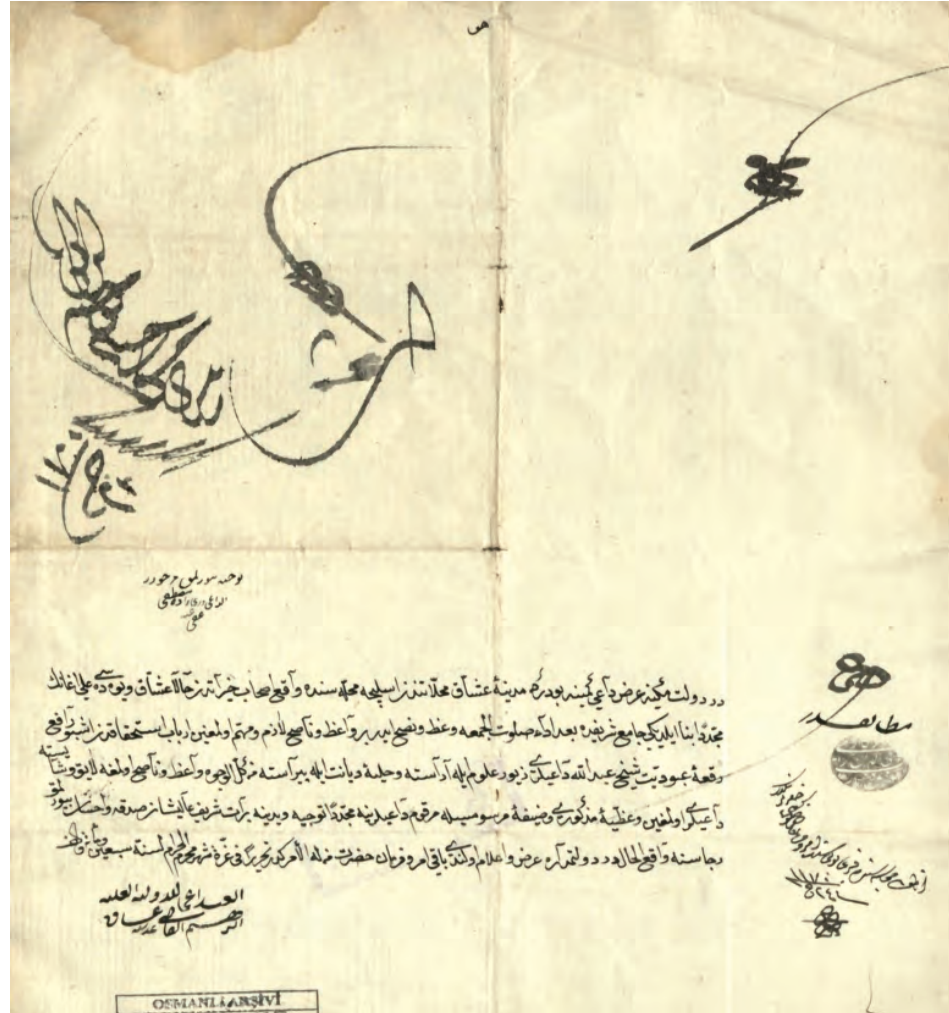
⁴ Belge için bkz. BOA, C-MF-00142-07051-001-001; ayrıca ilgili belgenin fotokopi ve çeviri metni için bkz. Tablo:11.

“Hacı Şeyh Efendi-zâde Hacı Halil Efendiyle nenesinin İbrâ senedi
Medine-i Uşak mahallâtından İslice Mahallesi sakinelerinden Müteveffâ Hacı Şeyh Efendi'nin zevce-i menkûha-i metrûke(si) Fadime bint-i İbrahim nâm hatun tarafından ve mümâileyhin sulbiye-i kebîre kızı Emine nâm kimesneler taraflarından bey'-i âtiü'z-zikre ve i'tâ-i hüccete vekil ve vekâletleri zât-ı mezburâtı ârifân Sarı Hacı Mehmet ve Boya(cı) Hacı Muharrem şehâdetleriyle sâbit ve sübût-ı vekâletlerine hükm-i şer'i lâhık olan Keskin Efendi-zâde Ahmet Efendi ve yine Hadice bint-i Hacı Şeyh nâm hatun tarafından kezâlik vekili zevc(i) Dağlı Cafer Efendi-zâde Es-Seyyid Mehmet Efendi ve yine Rukiye bint-i mümâileyh nâm hatun tarafından kezâlik vekili zevci Dağlı Mehmet bin Ali nâmün kimesneler meclis-i şer'-i şerif-i enverde işbu bâisül-kitab El-Hac Halil Efendi bin Eş-Şeyh El-Hac Mehmet Efendi mahzarında bi'l-vekâle herbirleri ikrar-ı tam ve takrir-i kelim idüb müekkilelerimiz mezbûrât mahalle-i mezbûrede vâki ma'lumu'l-hudud ve'l-cirân mülk menzil ve arsada mürisimiz Müteveffâ Hacı Şeyh Mehmet Efendi'den herbirlerimize mevrûs olub herbirimize isabet idecek hissemiz kâbil-i süknâ olmadıgından beynerimizde bi'r-rızâ ba'de'l-müzâyede sekiz bin kuruşda karar-dâde olmağın icâb ve kabûlü hâvî ve şurût-ı müfside ve gabn ve tağrirden âri bey'-i bât-ı sahih-i şer'i ile menzil-i mahdûd-ı mezkurda ve arsa-i merkumda olan hisse-i şâyi'alarımızı bi-safka-i vâhide bi-cem'i-i mâ? müştemele? ... işbu Hacı Halil Efendi'ye sekiz bin kuruşa bey' ve teslim ve temlik idüb merkum Hacı Halil Efendi dahi ber minvâl-i muharrer iştirâ ve temellük ve tesellüm ve kabz ve kabul eyledikten sonra semen-i meb'i olan meblağ-ı mezbur sekiz bin kuruşdan her birimize isabet iden mebâliği efendi-i mümâileyh yedinden tamamen ve kâmilen ahz u kabz idüb min ba'di'l-yevm menzil-i mahdud-ı mezkurda ve arsa-i merkümede alâka ve medhallerimiz kalmayub merkum Hacı Halil Efendi'nin mülk-i müşterâlarıdır keyfe-mâ-yeşâ ve yehtar mutasarrıf olsun didiler didiklerinde gibbe't-tasdikü-şer'i işbu vesika bi't-taleb ketb olundu. Hurrire fi'l-yevmi't-tâsi'-i aşer min şehr-i Zilhiccei-Şerife sene erbe'a ve hamsin ve mieteyn ve elf: 19 Zilhicce 1254/5 Mart 1839.

Şuhudü'l-hal: Mimar Burmalıoğlu Mustafa, Karabeşeoğlu Mimar Mustafa, Nalbend Sarı Hacı Mehmet, Kürekli? Hacı Mehmet, Kalırlı? Hacı Mehmet, Ballıoğlu Hafız Mehmet

Es-Seyyid Ömer bin El-Hac Ali”

Tablo:11 Uşak Voyvodası Ali Ağa'nın İslice Mahallesinde Yaptırdığı Camiye Vaiz Tayini

“Tevcih buyrulmak mercûdur ed-dâi Dürrizâde Mustafa afâ anhu

Der-i devlet-mekine arz-ı dâi kemîne budur ki, medine-i Uşak mahallâtından İslice Mahallesinde vâki' ashâb-ı hayrâtdan hâlâ Uşak voyvodası Ali Ağa'nın müceddeden binâ eylediği câmi'-i şerifde bâde edâ-i salâtü'l-cum'â va'az u nush ider bir vâiz ve nâsîh lâzım ve mühim olmağın erbâb-ı istihkakdan işbu râfi'-i rik'a-i ubûdiyyet Şeyh Abdullah dâileri zîver-i ulûm ile ârâste ve hilye-i diyânet ile pîrâste min külli'l-vücûh vâiz ve nâsîh olmağa lâyük ve şâyeste dâileri olmağın va'iziyye-i mezkûreyi vazife-i mersûmesiyle merkum dâilerine müceddeden tevcih ve yedine berat-ı şerif-i âlişân sadaka ve ihsân buyurulmak recâsına vâki'ül-hal der-i devlet-medâra arz ve ilâm olundu bâki emr u fermân hazreti men-lehü'l-emrindir. Tahrîren fi gurre-i şehri Muharremi'l-Harâm li-sene seb'in ve mi'ete ve elf: 26 Eylül 1756.

El-abdü'd-dâi li'd-devleti'l-aliyye İbrahim el-kadı bi-medine-i Uşak.

Sağ taraf: Mutâbıkdır. (Mühür)

Anadolu muhâsibesinde kaydı bulunmuşdur emr u fermân devletlü sultânım hazretlerindir. Fi 24 C (Cemâziyelâhir) sene 1170.

İşâretleri mücebince tevcih olunmak buyuruldu. 23 C sene 1170/15 Mart 1757.”

KUVA-YI MİLLİYE VE İŞGAL YILLARINDA UŞAK

Sadiye TUTSAK*

I. Dünya Savaşı'ndan sonra 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar İtilaf Devletleri İzmir'i ve Batı Anadolu'yu işgal etme görevini Yunanistan'a vermişlerdir.¹ Buna istinaden Yunanlılar, Rumların Türklere karşı çoğunlukta olduğu iddiasıyla İzmir'i 15 Mayıs 1919 tarihinde işgal ettiler.² Daha sonra Yunan kuvvetleri İzmir'in güneyinden Menderes havzasına, kuzeyinden Akhisar'dan Bursa yönüne, doğusundan ise Uşak'a doğru ilerlemeye başladılar.³ İzmir'in doğu yönünde gerçekleşen işgaller karşısında yerli halk, daha iç bölgelere, Alaşehir'e doğru göç ediyordu.⁴ Yunan birlikleri İzmir'den içerilere doğru ilerlerken silahlı bir mukavemetle karşılaşmadı. Menemen Kaymakamı silahlı direnişte bulunmak isterken Yunanlılar tarafından şehit edildi. 25 Mayıs 1919 tarihinde Manisa'nın işgalinden sonra dağılmış olan 56. Fırka'nın mürettebatını toplaması için 17. Kolordu Kumandanlığına tayin edilen Bekir Sami Bey, Bandırma-Akhisar-Salihli yoluyla Alaşehir'e geldi. Burada askerlik şubesinde Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey'le (Kaygusuz) buluştu. Bezmi Nusret Bey, Bekir Sami Bey ile görüşmesi sırasında onun halet-i ruhiyesinin ne kadar kötü olduğunu şöyle anlatıyor:

“...Koca binada âdetâ yapayalınız. Odanın birisinde Binbaşı Muhtar Bey ve dışarıda da sekiz on nefer vardı. Kendisiyle görüştim. ‘Monşer, hükümet yok.’ demekten başka bir şey demiyordu. Bizi saran felâket karşısında o da şaşalamıştı. Bir türlü toparlanamıyordu. Aslen Çerkez olan bu zatın simasından ve tavırlarından haşin, sinirli ve atılğan bir karakterde olduğu anlaşılıyordu... Pencereden harice baktım. Hayvanın sırtında eyeri duruyordu. Kolordunun bir kişiye inhisar etmesi ve onun da hareket üzerinde bulunması beni ürkütmekten hâli kalmadı. Bu halin halkın da manevi kuvvetini bozacağından korktum. Eşme'ye gitmek tasavvurunda bulunduğunu söyledi.”⁵

Yunan kuvvetlerinin Alaşehir'e doğru ilerlemesi tehlikesi karşısında Kaymakam Bezmi Nusret Bey'in daveti üzerine Alaşehir'in ileri gelenlerinden 40-50 kişi 21 Mayıs 1919 tarihinde kaymakamlık binasında toplantı yaptılar. Bu toplantıda, civar kazalarla birlikte Yunan kuvvetlerine karşı direnme kararı alındı. Toplantının ertesi günü Hüseyinpaşazade Mustafa Bey müdafaa için tertibata teşebbüs edeceğini bildirerek savunma için Kaymakam Bezmi Nusret Bey'den destek istedi. Bu gelişmelerden memnun olan Alaşehir Belediye Reisi Binbaşı Galip Bey, Bezmi Nusret Bey'in yanına giderek Alaşehir'de müstakil bir hükümet kurulmasını ve Bezmi Nusret Bey'in de başına geçmesi teklifinde bulunmuştur. Bezmi Nusret Bey bu teklifi kabul etmeyerek kendisine “*Millî hareketin başına hükümetin geçmesi muvafık değildir. Beni daima sizinle beraber olacağım. Fakat bu beraberlik aramızda kalacaktır. Gösteriş, güürültü, tapaj iyi netice vermez. Size istediğiniz tarzda ve elimden geldiği kadar yardım edeceğim. Lâkin beni işlerinize karıştırmayacaksınız. Bazı yerlerde ‘Reddi İlhak’ ve ‘Müdafaai Hukuk’ isimlerinde cemiyetler kurulduğunu işittim. Siz de burada böyle teşekkül meydana getirirseniz bu cemiyet Mustafa Bey'in teşebbüsünü takviye eder.*” diyerek bu dönemde halkın mücadele azmini gösteren belirtileri ortaya koymuştur.⁶ Bekir Sami Bey'den başka Turgutlu tarafından Alaşehir'e gelen Süleyman Sururi, Rıza Çetin, Zühtü Akıncı, Şakir Ünalın Beyler de Hüseyinpaşazade Mustafa Bey'in kurmaya çalıştığı teşkilata dâhil oldular. Gittikçe genişleyen Alaşehir'deki direnme teşkilatı Alaşehir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesini engelleyememiştir. Alaşehir'in işgal edilmesinden çok sarsılan Bekir Sami Bey Eşme'ye, kimseye haber vermeden Süleyman Sururi Bey ise Uşak'a intikal ettiler.⁷

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

² M. Şefik Aker, 57 nci Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.58.

³ Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İyüzü, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s.72; Süvari Yüzbaşı Ahmed, Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele, Yayına Hazırlayanlar: İsmail Aka-vehbi Günay- Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s. Muhtelif sayfalar; Tutsak, Yunanlıların Uşak'ı İşgali..., s.25.

⁴ Tutsak, Yunanlıların Uşak'ı İşgali..., s.26.

⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir 1955, s.170-171.

⁶ Kaygusuz, age, s.168-169.

⁷ Kaygusuz, age, s.172, 174-175; Tutsak, “İzmir'in İşgalinden Sonra...”, s.559-560.

Uşak'ta Kuva-yı Milliye

Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki Fırkası, Mondros Mütarekesi'nden sonra İktidarı bırakmak zorunda kalmış, önde gelen kişileri ise (Talat Paşa, Enver Paşa vb.) yurt dışına kaçırmışlardır. İttihat ve Terakki Fırkası ile sert çekişmesi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, her tarafta İttihat ve Terakki Fırkası taraftarı olan kişileri sindirmeye, memur ve yöneticileri etkisiz hâle getirmeye çalışıyordu. Uşak Müftüsü Ali Rıza Efendi'yi ve Uşak mahkemesinden Nakib Ahmet Efendileri görevlerinden azlettiler. İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde Uşak'ta İttihat ve Terakkiciler ile Hürriyet ve İtilafçılar arasında çetin bir nüfuz mücadelesi vardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkacılar, İttihat ve Terakki Fırkası'nın tekrar iktidara gelmesini istemedikleri için "İttihatçılar gelmesinler de hangi devlet gelirse gelsin." diye düşüncelerini açıkça ifade ediyorlardı. Süleyman Sururi Bey'in Uşak'a geldiği sırada böyle gergin bir ortamda Uşak hükûmeti ve belediyesi İstanbul hükûmetinin etkisi altında bulunuyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkacılar Yunanlılara karşı başlatılan milli hareketi İttihatçıları başlattığı bir hareket olarak gördükleri için Kuva-yı Milliye hareketini desteklemediler.¹

Bu gergin ortamda bir yandan da Uşak'ta milli kıvımdanmalar da başlamıştır. Silifkêde milli direnmenin çekirdeğini oluşturan Besim Bey (Atalay), bu gergin ortamın haberini aldığı anda Uşak'a gelmiştir. Görevinden azledilmiş olan eski müftüleri İbrahim (Tahtakılıç) ve Uşak Müftüsü Ali Rıza Beyler Uşak Türk Ocağında şehrin aydın ve düşünürleri ile Uşak Türk Ocağında toplanarak birlikte nasıl hareket edeceklerini konuşuyorlardı.²

Yunanlıların işgal sahalarını hızla ilerletmeleri karşısında diğer bölgelerde ve Uşak'ta Kuva-yı Milliye faaliyetlerine hızlandırdılar. İzmir'in işgali üzerine XVII. Kolordu'dan (Uşak mevki kumandanı) ayrılan Selanikli Kaymakam Fuat Bey, Binbaşı İsmail Hakkı Bey ile birlikte Uşak'a geldiler. İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti üyesi olan Sökeli Hilmi Bey, Kaymakam Fuat Bey ve Binbaşı İsmail Bey ile birlikte gizli bir cemiyet kurdular. Bu cemiyetin içerisinde Bacakzâde Mustafa, Kalemzâde Osman, Sofuzâde İsmail, Hamzaoğlu Ali, Ambar Müdürü Kolağası Şükrü, Uşak Jandarma Kumandanı İsmet ve Uşak Şube Reisi Kemal Beyler de yer aldılar.³ Bu gizli Cemiyetin adı Süleyman Sururi Bey'in etkisiyle adı Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi olarak değiştirildi ve Karakol Cemiyeti ile bağlantısı kuruldu.⁴ Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey Millî Ordu Teşkilatı Kumandanı Tahir Bey'e gönderdiği bir yazıda, millî ordu teşkil edilmesi için görevlendirilen İsmail Hakkı Bey'in Uşak'a gelmesinden ve bu cemiyetin kurulmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.⁵ Uşak Kaymakamı Süleyman Sururi Bey ve arkadaşlarını Uşak'a gelmesi ve buradaki faaliyetlerinden rahatsız olduğu için İstanbul'a göndermek için tevkif ettirdi.⁶ Sururi Bey ancak birkaç gün sonra Uşak Jandarma Komutanı Yüzbaşı İsmet Bey'in gayretiyle Uşak'a geri dönebildiler. Uşak'taki bu tevkifat Alaşehir teşkilatını derinden üzdü. Bunun üzerine Alaşehir Jandarma Komutanı Tahsin Bey ve arkadaşları Uşak'a gönderildi.⁷ Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey, Dâhiliye Nezaretinden emir aldığı gerekçesiyle gönüllü olarak asker toplayan Çerkes Hasan'ı tutuklamasına rağmen Uşak'ta Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasını engelleyememiştir.⁸ Cemiyetin yaptığı çalışmalar neticesinde, Salihli tarafından bir bölük, Eşmeden takviye kuvvet alıp Millî Mücahidin Komutanı Tahsin Bey komutasında Uşak'a gelerek 17 Temmuz 1919 tarihinde ilk önce adliye binasında muhafaza edilen ve önceden kullanımı yasaklanmış revolver, bıçak ve kamaları tamamen toplamış, haberleşmeyi engellemek için telgraf tellerini kesmiştir. Kuva-yı Milliyecilerin ne zaman Uşak'a geleceğini bildiği için Sökeli Hilmi Bey, önceden Uşak İstasyonunda bulunan Fransız askerlerini oyalamak için poker partisi düzenlediğinden Fransız askerleri bu baskında etkisiz kaldılar. Kuva-yı Milliyeciler baskınla belediye ve diğer resmi binaları ele geçirerek kendi bayraklarını asmışlar, Uşak'ı Kuva-yı Milliye teşkilatının içine dâhil etmişlerdir. Uşak Kaymakamı'nı ise iki gün gözaltında tutmuşlardır. Tahsin Bey ve Kako Mehmed tarafından azledilen Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey, Isparta/Burdur'a gönderildi. Ayrıca bu süreçte Belediye Reisi, Telgraf Müdürü, Polis Komiseri de Uşak'ta görevinden azledilenler arasındadır. Uşak'ta Kuva-yı Milliyecilerin hâkim olmasında Tahsin Bey ve Süleyman

¹ Sadiye Tutsak, "Millî Mücadelede Uşak", Tarih İncelemeleri Dergisi, X, İzmir 1995, s.289-311; Kaygusuz, age, s.175.

² Sadiye Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu", Atatürk Araştırma Merkezi, C:XX, S:59, Temmuz 2004, s.558.

³ Tutsak, Yunanlıların Uşak'ı İşgali..., s.25, 29.

⁴ Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra..." s.560; Mehmet Karayaman, Uşak'ta Kuvâ-yı Milliye, Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İzmir 2009, s.36.

⁵ Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra..." s.560.

⁶ Kaygusuz, age, s. 175; Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra..." s.559.

⁷ Kaygusuz, age, s.175.

⁸ Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra..." s.560; Kaygusuz, age, s.175'de kaza kaymakamının adını Cevdet olarak ifade etmektedir.

Sururi Bey'in çok emeği bulunmaktadır. Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, Kuva-yı Milliye'ye karşı olduğu için Kütahya tarafından gelecek tehlikeyi engellemek amacıyla 1919 yılı Temmuz ayı sonlarına doğru Yüzbaşı İsmail Bey'in emrindeki kuvvetlerle Gediz ve Simav'da hâkimiyet kuruldu. Sökeli Hilmi Bey, Kako Mehmet ve Sadık Efendi'nin gayretleriyle Gediz'de, İsmail Hakkı Bey'in gayretleri ile de Simav'da Kuva-yı Milliye örgütlendi.¹

Uşak'ın Kuva-yı Milliye hareketinin içine dâhil edilmesinden sonra eski İttihatçı ve önceden Uşak müftülüğü yapmış olan İbrahim Bey'in (Tahtakılıç) başkanlığında Karakol Cemiyeti ile bağlantısı olmayan Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti 30 Temmuz 1919 tarihinde kuruldu.² Karakol Cemiyeti ile bağlantısı olan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi Cemiyeti'ne girmeyen İbrahim Tahtakılıç, Sökeli Hilmi Bey'e Kuva-yı Milliye hareketinin halka zarar vermesinin önüne geçmek gerektiği konusunda "Oğlum, bunlarla meşgul olmamız lazımdır. Halka bir zarar gelmesin, idarelerini ele almak ister." şeklinde açıklamada bulunmuştur.³ İbrahim Tahtakılıç bu endişesinde haklı idi. Uşak'ta Kuva-yı Milliye hareketine gönülden destek veren Alaattin Tiritioğlu, Giritli Nuri gibi kişiler çok olmakla beraber, Kuşçubaşı Çerkes Eşref, Çerkes İlyas ve Arnavut çeteleri ile Binbaşı Abdî'nin çeteleri ise Uşak ve civarında halka zarar veriyorlardı.⁴ Uşak Akıncı Müfrezesi'nde birinci takım kumandanı olan Şükrü Naili Bey (Soysal), Çerkes Ethem'e bağlı hareket eden Kuşçubaşı Eşref'in 150 kişilik kuvvetiyle Uşak'ta Kalfa köyünde karargâhını kurduğunu ancak etrafa sürekli gözdağı vermesi, baylıncaya kadar adam dövmesi gibi nedenlerden dolayı halk üzerinde güvenini yitirmiştir.⁵

İşgal öncesinde İbrahim Bey (Tahtakılıç), Uşak'ta gittikçe halkın milli his ve heyecanını güçlendirerek milli direnişi yaygınlaştırmış, Yunan kuvvetlerine karşı milis kuvvetlerinin ihtiyaçlarının düzenli olarak tedarik edilmesini sağlamıştır.⁶

Uşak'ta iane toplanması ve efrat celbinde zorluk çıkartılması nedeniyle Afyon cephesine giden Kuva-yı Milliyeciler, Eşme ve Alaşehir'den aldıkları takviye kuvvetlerle Uşak'a gelerek muhalifleri sindirdiler. Uşak Kuva-yı Milliyecilerin çalışmaları sayesinde Uşak küçük bir cephaneliği geçmiştir. Kurulan komisyonlar vasıtasıyla gönüllü kaydı ve iane alımı başladı. Alaşehir'in işgalden önce merkez olarak yükselmesi nedeniyle Uşak'tan buraya bölük bölük kuvvetler gönderildi. Uşak'ta 1919 yılı Ağustos ayında İbrahim Bey (Tahtakılıç) tarafından kurulan Uşak Hücum Taburu, Yüzbaşı İsmet Bey'in komutasında Salihli cephesinde bulunduğu gibi iç isyanların bastırılmasında da görev aldı.⁷ Bu süreçte Uşak'ta, Uşak Hücum Taburu'ndan başka Uşak Akıncı Müfrezesi, Uşak Millî Piyade Taburu, Uşak Süvari/Eşraf Alayı ve İnzibat Kitası kurulmuştur.⁸

Uşak şehrinde muhabereyi sağlayabilmek için Kuva-yı Milliyeciler yol yapım çalışması için para toplamaya başladılar. Fevzi Bey'in yol yapımı için para toplanması işini bütün çabasına rağmen engelleyememiş olacak ki Kuva-yı Milliyecilere ait Gediz-Simav arasında Şaphane nahiyesinde posta ve telgraf merkezi açıldı. Bu posta ve telgraf merkezinin kurulması Kuva-yı Milliyecilerin kendi aralarında haberleşmeyi sağlamaları açısından son derece önemlidir.⁹

Yunan işgal sahalarını gittikçe genişletmesine karşı Nazilli ve Balıkesir Kongrelerinden sonra Batı Anadolu'da üst kongre olarak oluşturulan Alaşehir Kongresi 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanmıştır.¹⁰ Bu sırada Umum Garbî Anadolu Kumandanı olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) bu kongrenin oluşturulma gerekçesini, "Sivas Kongresi'nden evvel vilâyet-i şarkiyede olduğu gibi Yunan tecavüzüne uğramış olan Balıkesir, Saruhan (Manisa, Aydın, Denizli livalarıyla Alaşehir ve Uşak havalisinin ihtiva ettiği muntıkaya münhasır kalmak üzere Alaşehir'de bir kongrenin içtima teşebbüsü lüzumlu ve faydalı görülmüştü. Çünkü oralarda ayrı ayrı kongreler yapmak ve ayrı idar-

¹ Tutsak, "Millî Mücadelede Uşak", s.291-292.

² Karayaman, age, s.36.

³ Besim Atalay, "Uşak'ta Millî Hareket", Yakın Tarihimiz, II/20, 12 Temmuz 1962, s.207.

⁴ İzzettin Çalışlar, Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.7-25.

⁵ Barış Metin, Esaretten Zafere, AKY yayınları, Uşak 2012, s.304-305.

⁶ Süvari Yüzbaşı Ahmed, age, s.97, 110-111, 115, 118,120-121; İlhan Tekeli-Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.368.

⁷ Mehmet Koçyiğit, "İşgal Öncesi Uşak", Dünkü Bugünkü Uşak, Yazan: Nevzat Sebüktay, Halk Eğitimine Yardım Derneği dergisi, Cilt 1, Sayı 5-6, 1 Haziran-Temmuz 1969, s.23.

⁸ Metin, age, s.305-306; Karayaman, age, s.54.

⁹ Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra...", s.563.

¹⁰ Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra...", s.565.

reler tesis etmek temayülü vardı. Bu hal infiradı bertaraf etmek ve bilahare Sivas Kongresi'yle İzmir teşkilât ve kuva-yı milliyesini kolaylıkla anlaştırmak ve bu sayede henüz Garbî Anadolu'da teessüs edememiş olan vahdet hareketini temin edebilmek nokta-i nazarından Alaşehir Kongresi'nin pek çok kıymeti vardı.” şeklinde açıklıyor¹. Batı Anadolu için bu kadar önemli olan Alaşehir Kongresi açılışının ardından yapılan oylamada, ikisi de Uşaklı olan Hacım Muhittin Çarıklı kongre başkanlığına, İbrahim Bey (Tahtakılıç) ise başkan yardımcılığına seçildiler. 20 Ağustos 1919 tarihinde yapılan toplantıda Alaşehir, Ödemiş, Uşak, Eşme, Kula, Demirci, Salihli kazalarının temsilcilerinden oluşan yedi kişilik bir heyet-i merkeziye oluşturulması kararı verildi. Heyet-i Merkeziye 29 Eylül 1919 tarihinde son toplantısını Alaşehir'de yaptıktan sonra merkezini Uşak'a nakletti. Heyet-i Merkeziye'nin Uşak'a nakledilmesinde Alaşehir'deki idarecilerin Garp Cephesi komutanları ile anlaşmazlık içinde bulunmaları, Uşak'ta dokumacılık sektörünün güçlü olması gibi unsurlar etkili olmuştur. Uşak Heyet-i Merkeziyesi'nin faaliyet sahasında Kütahya vilayetinin tamamı, Manisa'nın Demirci, Kula ve Ödemiş'in (gayr-ı meşgul) kısmı idi.²

Erzurum Kongresi'nden sonra toplanan Sivas Kongresi'nin son günü 11 Eylül 1919 tarihinde Rumeli ve Anadolu'daki cemiyetlerin “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında toplanması kararı alınmasına rağmen Uşak Heyet-i Merkeziyesi, Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi adını muhafaza etmiştir. Daha sonra “Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i Uşak Heyet-i Merkeziyesi” adını almış, daha sonra ise ismi “İzmir Şark Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi” olarak değiştirilmiştir.³ Uşak'ın işgaline kadar İbrahim Bey'in (Tahtakılıç) başkanlığında Heyet-i Merkeziye cephe gerisinde hizmetlerin, düzenin ve güvenliğin, toplumsal yardımlaşmanın, kaynakların tedarikin ve siyasi işlevlerin yerine getirilmesinde çok önemli hizmetleri olmuştur.⁴

Uşak'ta Kuva-yı Milliye ile olumlu yönde gelişmeler yaşanırken 9 Eylül 1919 tarihinde Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığına Ali Fuat Paşa tayini öncesinde Eskişehir Mıntika Kumandanlığına Atf Bey, 23. Fırka Kumandanlığına ise Ömer Lütfi Bey atanmıştı.⁵ Ancak Atf Bey atandıktan kısa süre sonra İngilizler tarafından tevkif edilmiş, Ömer Lütfi Bey ise henüz görev mahalli olan Afyonkarahisar'a ulaşamamıştı.⁶ Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 2 Ekim 1919 tarihinde Garp Cephesi'nde yaptığı düzenleme ile 20. Kolordu'ya bağlı olan 23. Fırka ve Harbiye Nezaretine bağlı olan 57. Fırka, merkezi Konya'da bulunan Fahrettin Bey (Altay) komutası altında bulunan 12. Kolordu'ya bağlandı. 23. Fırka 68. Alayı Eksik olarak Uşak'a yerleşti. Daha sonra 23. Fırka'nın Alaşehir'den Afyon'a nakledilmesi emrini kabul etmeyen Ömer Lütfi Bey'in istifa etmesi üzerine fırka kumandanlığına 8 Ocak 1920 tarihinde Aşir Bey tayin edildi.⁷

Uşak'ın İşgal Edilmesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasından sonra Garp Cephesi Kumandanlığı'na atanan Ali Fuat Paşa (Cebesoy), İtilaf Devletleri'nin Türklere Sevr taslağını kabul ettirebilmek için Yunan taarruzuna izin vermeleri nedeniyle Yunan kuvvetlerinin Bursa'nın doğu yönünde İzmit Gölü'ne ve Uludağ'a dayanması yüzünden yeni askerî tedbirler almayı planlamıştı. Ali Fuat Paşa kuzey sahasında ilerleyen Yunan kuvvetlerinin bulunduğu alan dağlık olduğu için güneyde bir Yunan harekâtını da bekliyordu. Yunan kuvvetlerinin Bursa yönünde ve Uşak'ın batısına kadar ilerlemesine karşı Ali Fuat Paşa, Kâzım Bey (Özalp) komutası altında 11 ve 61. Fırkalarından kurduğu Ertuğrul Grubu'nun, Uşak'a doğru ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı 23. Fırka'nın, güneyde ise olası Yunan hareketine karşı da Menderes'in yukarı kısmında 57. Tümen'in ve Demirci Mehmet Efe'nin kuvvetleriyle muharebe verecekti. Yozgat isyanını bastıran Çerkes Ethem'in kuvvetleri de Garp Cephesine kaydırılmıştı. Kütahya'ya bağlı Simavlıların başkaldırarak Yunan kuvvetlerini Simav'a davet etmeleri üzerine Çerkes Ethem kendisine bağlı Kuva-yı Milliye kuvvetlerini 14 makineli tüfek, 4 top ile 11 Temmuz 1920 tarihinde Simav'a gönderdi.

¹ Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar..., s.116.

² Tutsak, “İzmir'in İşgalinden Sonra...”, s.565-566.

³ İlkin-Tekeli, age, s.370-376; Tutsak, “İzmir'in İşgalinden Sonra...”, s.566.

⁴ İlkin-Tekeli, age, s.249-268.

⁵ Kaygusuz, age, s.175-195; Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 183-185.

⁶ Cebesoy, Milli Mücadele..., s.185.

⁷ Tutsak, “Milli Mücadelede Uşak”, s.298-299.

Çerkes Ethem bu ayaklanmayı bastırarak 31 Temmuz 1920 tarihinde Demirci tarafına kuvvetlerini sevk etti.¹ Çerkes Ethem kuvvetlerinin Demirci'de Yunanlılara karşı başarı kazandığı, Mustafa Kemal Paşa'nın Uşak'tan 1 Ağustos 1920 tarihinde Çerkes Ethem'e çektiği kutlama telgrafından anlaşılmaktadır.²

Yunan taarruzunun son aşamasında Yunan kuvvetlerinin sol tarafının Bursa'ya kadar ilerlemesine karşı sağ tarafının da Alaşehir'den Uşak'a doğru ilerleyeceği görüşü Garp Cephesinde hâkim olduğundan Uşak'ın müdafaası için mevcut şartlar içinde gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır.³ Milli Mücadele'ye büyük emeği geçen komutanlardan birisi 23. Fırka Kumandanı Aşir Bey'dir.⁴ Mustafa Kemal Paşa, 1 Ağustos 1920 tarihinde Aşir Bey'in Uşak'ta karargâhı olan İstasyon Caddesi üzerindeki Hamit Ağa'nın evine gittikten sonra özel bir trenle Eşme cephesine giderek oradan da Afyon'a dönmüştür.⁵

Yunanlıların Uşak'ın işgal etmesinden önce 23. Fırka Kumandanlığı görevine atanmış olan İzzettin Çalışlar, 1 Ağustos 1920 tarihinde Uşak'a gelerek Aşir Bey'den görevi devraldığına⁶ burasının korunaklı bir coğrafi yapıya sahip olmadığını şöyle açıklamaktadır:

"...Kuzeydoğu ve kuzeyini Aydağ ve Kızıldağ kapladığından korunaklı. Küçük bir ovası var. Şehir bu ovanın batı ucunda yer alıyor. Doğu, güney ve batısı ise dalgalı ve açık arazi. Korunaklı değil. Sadece şehrin batısında Sarayköy ile Bölme, Külköy, Çardak arasında batı-doğu ekseninde sıralı tepeler var. Bunlar Çardak Sarayköy-Uşak yönlerinde engel oluşturmaktaysa da yeterli genişliğe sahip değil ve demir yolu yönünden kuşatmaya açık. Uşak'ın batısında ve İney istasyonunun kuzeyindeki Kışla ve Ahmetler Dağları oldukça korunaklı bölgeler. Onların kuzeyindeki, Gediz Nehri'ne doğru giden arazi oldukça sarp, bozuk ve ormanlık. Kula, Eşme, Uşak yolunun geçtiği bu araziden arabalı sınıflar zor da olsa geçebilir. Bu arazide Uşak'a ilerleyecek kuvvetlerin durdurulmasını sağlayacak mevziler var. Kışla Dağı'nın güneyi ise açık ve dalgalı arazi olduğundan, her tarafta harekâta müsait. Buradaki yollar da üzerinden araba geçebilecek adi yollar."⁷

Uşak ve Gediz üzerine yapılan Yunan taarruzu üç Yunan tümeni ile yapıldı. 1. Yunan Tümeni Komutanı Papanastasyo, Kuyucak tarafından hareket ederek Uşak üzerine ilerleyen Yunan kuvvetlerinin sağ tarafını koruma altına alacaktı. 2. Yunan Tümeni Kumandanı velahopolos, Uşak üzerine taarruza geçerek Dumlupınar yönünde Türk kuvvetlerinin geriye çekilmesini engelleyecekti. Menatosise demir yolu vasıtasıyla emrindeki 8. Yunan Tümeni'ni Güneyköy'de toplayarak Türk kuvvetlerinin Takmak-Güre-Manta yolu ile Uşak'a çekilmesini önlemeyi.

Bu üç Yunan tümeninin bağlı olduğu Nider komutasındaki kuvvetler 15 Ağustos 1920 tarihinde harekete geçtiler. 1. Yunan Tümeni Buldan'a, 2. Yunan Tümeni iki kol hâlinde demir yolu boyunca ilerliyor, 34. Piyade Alayı ile bir batarya toptan oluşan diğer bir kol ise Kapaklar mevkisini zapt etmek için hareket hâlindeydi. 17. Yunan Tümeni ise Yarbay Kostantina ve ikinci Piyade Alayı ile Güneyköy'den Takmak-Güre-Karabeyler-Uşak-Gediz üzerinden ilerliyordu. Albay Kondilis komutasındaki kuvvetlerin önemli kısmı Güneyköy'den hareket ederek Takmak-Akkitseli-Manta üzerinden yürüyorlardı. Bu şekilde 2 ve 12. Yunan Tümenleri Karahisar-Karakoyun-Akketseli hattına taarruz kalkışmıştı.⁸ Uşak yönünde ilerleyen Yunan kuvvetlerinin karşısındaki 23. Fırka'nın, Kuva-yı Milliye'nin desteğine rağmen durumu güçlü değildi.⁹ Aşir Bey, 2.000 piyade ve 3 toptan oluşan 4 taburluk kuvvetiyle 20 Ağustos 1920 tarihinde Yunan birliklerine bir taarruzda bulunmuş fakat 300 kadar şehit vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁰

Yunan kuvvetlerinin Salihli cephesinden ilerleyerek Güneyköy istasyonuna kadar gelerek 1920 yılı Ağustos ayının sonlarına kadar bu-

¹ Cebesoy, age, s.385; Kâzım Özalp, Milli Mücadele 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.149-150; Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.214.

² Karayaman, age, s.36.

³ Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar..., s.409.

⁴ Rahmi Apak, İstiklâl Savaşında Garp cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1990, s.196.

⁵ Karayaman, age, s.50.

⁶ İzzettin Çalışlar, On Yıllık Savaşın Günlüğü, Hazırlayanlar: İsmet Görgülü-İzzettin Çalışlar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1997, s.327.

⁷ Çalışlar, Gün Gün, Saat..., s.15.

⁸ Apak, age, s.197.

⁹ Koçyiğit, agm, s.24.

¹⁰ Apak, age, s.196-97.

rada durarak Uşak'a doğru hareket etmişlerdir. Bu sıralarda Kuva-yi Milliyeciler de Salihli tren istasyonundan vagonları İnay'a çekmeye çalışmışlardır.¹ Mondros Mütarekesi hükümlerine istinaden terhis edilen ve silahları murakabe altına alınmış Türk birliklerinden birisi olan 23. Fırka'nın içinde menfi bulunduğu durumu İzzettin Çalışlar, "23. fırka aslında kuvvet, teçhizat, talim ve terbiye itibarıyla henüz bir kuvvet teşkil etmiyordu. Efradın pek çoğunun ayakları çıplak, üniforma, elbiseden mahrum maneviyatı sıfır, firar pek çok." şeklinde anlatıyor. Bu olumsuz şartlar altında fırkanın Uşak'ın güneybatısında konuşlanmasının, "131. Alay; taburlarında iki yüz er, tüfek ve iki makineli tüfek. 69. alay; taburlarda yüz yirmi tüfek, bütün alayda dört makineli tüfek. 13. Alay Bölmeköy'de, 69. Alay Ulubey'de, 68. Alay Karahasanda. Bunun Abdi Bey komutasında yüz elli kişi de İney istasyonundaydı. Fırkanın topçusu iki dağ topundan" ibaret olduğu bilgisini vermektedir. Bu aşamada 23. Fırka'nın kolordu ambarından ihtiyaçlarını temin edemeyen İzzettin Çalışlar'ın, halkın Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin "askerî teşkilatı değil, millî teşkilatı" desteklediğini, Çerkes Ethem'in "Uşak'taki hususi memurları vasıtasıyla istediği her şeyi tedarik" edebildiğini, ayrıca kendisinin de Çerkes Ethem'e "muavenet" etmek konusunda emir aldığını dile getirmesi Uşak'ın Yunan işgalinden önce askerî açıdan güçlü olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. 23. Fırka Kumandanı İzzettin Çalışlar'ın Uşak'ta bir gönüllü süvari alayını, ihtiyat efradından üç yüz silahlı kişiden oluşan Uşak Millî Taburu'nu kurması Uşak'ın Yunan işgaline uğramasının önüne geçememiştir. Yunanlılar Türk tarafının yaptığı faaliyetleri casusları vasıtasıyla aralıksız haber alıyorlardı.² Türklere ait bilgileri Yunan kuvvetlerine aktaranlar, Eşme tarafında Çivril-Uşak arasında halka eziyet eden ve sıkışınca Yunanlılar tarafına geçen Çopur Musa (Hain Musa)³, demir yolunda çalışan Ermeniler ve Rumlardı.⁴ Ayrıca Yunan birliklerinin rehberliğini yapan Banaz'a bağlı Bahadır köyünden Çingene Hasan, Kızılhisar'dan İbrahim Hakkı, Osman Çavuş, Karlık köyünden Mıstılı Efeler de vardı.⁵ Bunun üzerine İzzettin Çalışlar Yunan tarafına ait bilgileri toplamak için Uşaklı olan Alaattin Tiritoğlu ve Giritli Mülazım Nuri Efendi'yi görevlendirdi. Ancak, Çerkes Ethem ve diğer Kuva-yı Seyyare'nin Yunan işgal sahasına yakın yerlerde köylere yaptığı baskınlara ve halka yaptığı eziyetler nedeniyle Yunan kuvvetlerine dair yerli halktan bilgi alınamamıştır. Bu Kuva-yı Seyyare kuvvetlerinin amacı bu kargaşa ortamından faydalanarak para ve mal sağlamaktı.⁶

Bu kargaşa ortamında Elvanlar civarında düşmanın 1.500 kadar görünmesi üzerine 23. Fırka Kumandanı İzzettin Çalışlar karargâhıyla birlikte 27 Ağustos 1920 tarihinde Karakuyu istasyonuna giderek daha önceden Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından oluşturulan Külköy batısı, Karakuyu doğusu ve Hasanköy'de zayıf olan askerî tahkimatı güçlendirdi.⁷ Ancak tahkimat, Uşak'ın batısında arazinin açık olması nedeniyle az kuvvetle bir savunma oluşturacak ve desteklenecek durumda da değildi.⁸ Uşak'ın işgali öncesinde bu tarihte 176, 69, 68. Alaylar vardı.⁹ Yunan kuvvetleri 28 Ağustos 1920'de Eşme'den ve Elvanlar istikametinden ilerleyerek 69. Alay'ın 2. Tabur'undan 30 kadar nefer ve zabitten oluşan müfrezeye taarruzda bulundu. Piyade bölüğünün yarısı Yunan taarruzunda hayatını kaybettiklerinden müfreze geri çekilmek zorunda kaldı. On beş Türk neferi ise Kışladağı'nın gerisine çekildi. Bu Yunan taarruzu karşısında 69. Alay'ın 2. Tabur'u bir bölük eksik olarak ve Uşak Hücum Taburu'nun 2. Bölüğü Karahasana geldi. Yunan kuvvetlerinin bir kısmı Ulubey'i işgal etti. Buradan Yunan kuvvetlerinin bir kısmı Umurca yönüne ilerlerken bir kısım Yunan kuvvetleri Köseler-Sandıklı köylerine girdi. Karahasanköy'de bulunan 23. Fırka Kumandanı İzzettin Çalışlar ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı aldığı tedbirleri bildirdi. 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey (Altay), telefonda İzzettin Çalışlar'a Uşak'ı sağ tarafta bırakacak şekilde 23. Fırka'nın Kalfa-Tabaklar hattına çekilmesi gerektiğini bildirdi. Ayrıca Fahrettin Bey (Altay), 23. Fırka'nın 172. Alay ile takviye edileceği ve Çerkes Ethem kuvvetlerinin 29 Ağustos 1920'de öğleden sonra yetişeceğini ilave etti. Fahrettin Bey (Altay), İzzettin Çalışlar'a verdiği yazılı emirle de 23. Fırka'nın bulunduğu hatta muharebeyi kabul etmesini istedi.

¹ Koçyigit, agm, s.24.

² İzzettin Çalışlar, On Yıllık ..., s.327.

³ İzzettin Çalışlar, On Yıllık ..., s.327; Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s.235.

⁴ Tutsak, Esaret Sancısı..., s.36.

⁵ Metin, age, s.382.

⁶ Çalışlar, On Yıllık ..., s.327-328.

⁷ Çalışlar, Gün Gün, Saat..., s.24; Altay, 10 Yıl Savaş..., s.256.

⁸ Çalışlar, Gün Gün, Saat..., s.24.

⁹ Tutsak, Esaret Sancısı..., s.36-37; Çalışlar, On Yıllık ..., s.328.

Yunan kuvvetleri 23. Fırka cephesine ilk önce 2-3 kilometre yaklaşarak açılmış, daha sonra 300-400 metreye kadar yaklaşmıştı. Bu aşamada İzzettin Çalışlar'ın komutasında 80 kişilik karargâh bölümü vardı.¹ Üç tümen ile Uşak'a taarruzda bulunacak olan Yunan kuvvetlerinin karşısında zayıf kalmış olan 23. Fırka'nın takviye kuvvetler yetişemediği takdirde yapacağı savunmada başarılı olması beklenemezdi.² Yunan kuvvetleri, 23. Fırka'nın başarılı olma ihtimali karşısında Şenliktepe tarafına doğru ilerlemeye devam ettiler. Çopur Musa'nın delaleti ile de Şenliktepe'yi işgal ettiler. Bir kısım Yunan kuvvetleri ise Kula-Uşak yolu üzerinden Sarayköy'ü de işgal ettiler. Türk Birliklerinden 28-29 Ağustos 1920 gecesi hareket eden 131. Alay'ın 3. Taburu 29 Ağustos 1920 sabahı Sarayköy'e gittiğinde planlandığı şekilde Uşak Millî Süvari Alayı ile birleşmeden Yunan kuvvetleri ile karşılaştı. Yoğun Yunan kuvveti taarruzu nedeniyle Sarayköy'den Uşak Millî Süvari Alayı geri çekilmek zorunda kaldı. 176. Alay'ın merkez ve sağ tarafı geri çekilmeye başladı. Afyonkarahisar'dan gelen 172. Alay'ın Uşak istasyonuna 29 Ağustos 1920 tarihinde ulaşması geç olduğu gibi, Uşak tren istasyonunda askerlerin trenden tahliye edilmesi uzamıştır. 172. Alay'ı taşıyan trenin geç gelmesinde Rumların menfi etkisi olduğu gibi trendeki askerlerin istasyonda tahliyelerinin uzaması konusunda da Rum istasyon memurları elinden geleni yapmışlardır. Bu sıralarda İzzettin Çalışlar'ın mahiyetindeki kıtaat Yunan birliklerinin takip ateşi karşısında Tabaklar yönünde geri çekilme devam ederken Uşak istasyonu tarafına ise top tüfek sesleri ulaşmıştır. 172. Alay'ın askerlerinin trenden inmesine izin verilmediği için istasyonda Yunan kuvvetleriyle Türk askerleri arasında çarpışma meydana geldi. 172. Alay askerleri, trenden indiremediği toplarını trende terk ederek Uşak'ın kuzeyindeki dağlara çekildi. İzzettin Çalışlar emrindeki kuvvetlerle Tabaklar'a geldiğinde Yunan kuvvetlerinin ihata kolu da Tabaklar köyüne girmek üzere idi. Çalışlar, Tabaklar etrafında dağlara serpilmiş olarak bulduğu iki depo bölümü ve istihkâm taburunu Banaz tarafına sevk etti. Ancak Banaz'ın da 29 Ağustos 1920 akşamında Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine Banaz tarafına geri çekilen Türk kuvvetleri Dumlupınar'a doğru ricat etti. 30 Ağustos 1920 tarihinde ise 23. Fırka Dumlupınar'a, 31 Ağustos tarihinde ise 172. Alay Halaçlar üzerinden Dumlupınar'a ulaştı. Dumlupınar istasyonuna gelen Kolordu Kumandanı Fahrettin (Altay), Aşir (Atlı), Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Şemsettin Beyler (Kor. Taner) burada Dumlupınar mevziisi hakkında görüşlerini açıklayarak Afyonkarahisar'a geri dönmüşlerdir.³ Uşak'ın işgalinden sonra Yunan kuvvetleri geriye sürdükleri Türk kuvvetlerinden 400 esir, 2 top, 2 havan topu, 4 lokomotif ve cephane yüklü tren ele geçirdiler.⁴

Uşak'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine tanık olan Mehmet Koçyiğit yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

“29 Ağustos 1920 Pazar günü sabahı idi. Gecedен beri arkası arkasına trenle muntazam asker geliyordu. Sabahleyin bir arkadaşım ile istasyona gittik. İstasyonda asker kalabalığı vardı. Top ve silah seslerinin yaklaşmasına rağmen askerlerimizde hiç telaş yoktu. Kavun, karpuz yiyorlardı. Orada bulunan bir subay sivillere bağırdı. Biz de bıraktık dolaştık. Beri taraftan memlekette daha doğrusu bizim istasyon semtinde telaş başlamıştı. Karakuyu istasyonu tarafından top sesleri iştiliyordu. Mahalle ihtiyarları harman yerinin tepesine toplu hâlde çıkmışlar, düşmanın geleceği istikâmete bakıyorlardı. Nihayet oradan herkes evine dağıldı. Babam da eve geldi.

Top sesleri gittikçe yaklaşıyor, mermilerin şehrin üstünden aşarak Doğala tarafına düştüğü anlaşılıyordu. Biz de ailecek eski tabakhanede bulunan dayımın evine gitmek üzere hazırlanıyorduk. Top mermilerinin o tarafa düşmesine rağmen bizim istasyon mahallesi ayak altına kalacak gibi geliyordu bize. Evimizden çıkmak üzere iken kuvvetli bir infilak oldu. Çok korkmuştuk. Meğer infilakta Cigeroğlu'ndaki şimendifer köprüsü yıkılmış. Düşmana yaramasın diye vakitsiz yerleştirilen bir dinamit bizim son trenimiz geçerken patlamış, makine ikiye bölünmüş. Makinist ve ateşçiden ölenler olmuş. Ne kadar telef var bilinmiyor. İşte bu infilaktan sonra biz evden çıktık. Çarşıya doğru gidiyoruz. Karşımıza bir subay kılıcını çekmiş, arkasından 100-150 kişilik bir bölük, harbe gidiyordu. O sırada kaçan

¹ Çalışlar, On Yıllık..., s.328-329; Belen, age, s.215'de Afyon'dan gönderilen Alayın 127 Alay olduğunu eserinde bahsetmektedir.

² Belen, age, s.215.

³ Çalışlar, On Yıllık..., s.329-331.

⁴ Apak, age, s.198.

bir askeri Cinibiz tarlasında vurdular. Vurulan asker kimdi, ne oldu, giden subay ve arkasındaki efrat ne yaptılar öğrenmek mümkün olmadı.

Eski tabakhanedeki dayımın evine vardığımız zaman üzerimizden aşan top mermilerinin Doğala'nın ötesinde patladığını işitmekle beraber oraların ıssız ve sakin olduğunu gördük. Bir müddet sonra şehirde düşman askeri görülmeye başladı. Bu suretle Uşak, düşman eline geçmiş bulunuyordu. Yavaş yavaş herkes sokağa çıkmağa başladı. Biz de kalkıp evimize geldik.”¹

Milli Mücadele Dönemi'nde Uşak'ın hem Yunanlılar tarafından işgal edilmesinde hem de işgalinden kurtuluşuna şahitlik eden İzzettin Çalışlar, bir komutan olarak Dumlupınar'ın askerî açıdan son derece önemli bir stratejik noktada bulunduğunu şöyle vurgulamaktadır:

“Bahrisefit havzası ile Anadolu Yaylası'nın Konya Göllerini ayıran çizgidir. Orta Anadolu'ya geçiş sağlar. Ahur Dağları ile Murat Dağları arasında bulunan Dumlupınar mevzii, kuzeyde Hasandede'ye, güneyde Toklusivrisi'ne dayanır. Yanlarını bu iki noktaya dayayan bir kuvvet çok korunaklı bir mevziye yerleşmiş olur.

Bu mevzi gerek doğuya gerek batıya karşı aynı derecede sağlamken yan mevzi ile kuzeyde, yani Kütahya ve Gediz yönünde Aslıhanlar-Altıntaş-Kızılaş Vadilerine; güneyde ise Ahat, Banaz, Sandıklı ve Balmahmut Ovalarına hâkimdir. Bu önemli mevziin garantili savunması sadece demir yoluyla İslamköy, Çiftlik, Güney, Afyonkarahisar, Büyükoturak, Dumlupınar, Altıntaş, Küçükköy, Balmahmut, Caferbaba, Sattepe, Eyüpçal, Peşecik (Paşacak) Karaköse, yollarını ve bel noktalarını elde bulundurmakla sağlanmaz. Aynı şekilde Murat Dağları, Toklusivri ve Ahur Dağlarını da elde bulundurmak çok faydalı olur. Bu mevziler ismini hemen yakınında, istasyonu da olan Dumlupınar köyünden alır ve böyle tanır.”²

Yunanlılar, 29 Ağustos 1920'de Uşak'ı işgal ettikten sonra kuzey tarafını korumak amacıyla Gediz'de bir tümenini bulunduruyordu. Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) buraya bir taarruzda bulunarak Yunan kuvvetlerini Gediz'den atmak istiyordu. Yunan kuvvetlerine 24 Ekim 1920 tarihinde başlatılan Gediz taarruzunda Türk kuvvetleri başarısız oldu. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Garp Cephesi Komutanlığından alınarak Moskova Büyükelçiliğine atandı. İkiye ayrılan Garp Cephesi'nin kuzeyin Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa, Güneyine ise Albay Refet Paşa tayin edildi.³

Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Uşak'ın işgal edilmesinde durum değerlendirmesini “Yunanlılara karşı Uşağı ve Gediz'i müdafaa edecek kadar kuvvetli değil idik. Fakat rica'timiz iyi idare edilemediğinden fazla zayıyata uğramıştık. Müdafaa plânımızın esası düşmanla ciddi bir suretle muharebe edebilecek kuvvetli bir orduyu teşkil ve tenaik etmeden önce kıt'alarımızı parça parça ezdirmemektir.” şeklinde yapmaktadır.⁴ Yunanlılar Uşak'ı işgal ettikten sonra öncesinde gerekli askerî hazırlıkları ihmal ettiklerinden Anadolu'nun içine doğru sokulmaya cesaret edemediler.⁵

Yunan İşgalinde Uşak

Yunan işgaline karşı koyan, onlara karşı savaştan Uşaklılar, Uşak'ın işgalinden sonra ciddi zarar görmüşlerdir. İzmir Şark Mıntıkası Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim Tahtakılıç Kütahya'ya çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Niğde Mutasarrıfı, ardından da Türkiye Büyük Millet Meclisi azası olmuştur. Alaattin Tiritöğlü ise Burdur'a akrabalarının yanına gitmiştir.⁶

Uşak'ın Yunan işgaline maruz kalması karşısında Afyon ve kazalarından gönüllü müfrezeler teşkil edilmeye başlandı. Bolvadin, Aziziye (Emirdağ) kazalarından Afyonkarahisar'a gelen 500 atlı ve 600 piyade askerî törenle karşılanarak zafer duaları edilerek Uşak Cephesi'ne gönderildi. Konya Valisi'nin aralıksız müfrezeler göndermesine rağmen Konya halkında ortaya çıkan güvensizlik, Yunan kuvvetlerinin Konya'yı da işgal edecekleri söylentileri 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'e ulaştı. Fahrettin Bey de bu kişiler arasından oluşturulan

¹ Koçyiğit, agm, s.25-26.

² Çalışlar, Gün Gün, Saat..., s.41-42.

³ Belen, age, s.217.

⁴ Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar..., s.409-410.

⁵ Tutsak, “Milli Mücadele'de Uşak”, s.303; Tutsak, Esaret Sancısı..., s.61.

⁶ Altay, 10 Yıl Savaş..., s.263-264.

bir heyetin gezip görmeleri için cepheye gönderilmesini istedi. Bunun üzerine bu heyet 23 Eylül 1920 tarihinde Dumlupınar istasyonuna geldiler. Oradan da arabalarla İslamköy'e götürülen heyet, bir bölük süvari askerleriyle gezdirildi. Daha sonra da heyet Çivril, Sarayköy ve Denizli'de cepheye götürüldü. 27 Eylül 1920 tarihinde ise heyet Dinar'dan Afyonkarahisar'a ve ardından da Konya'ya gittiler.¹

Fahrettin Bey (Altay), Uşak Cephesi ile daha yakından ilgilenmek üzere 23 Ekim 1920 tarihinde kolordu karargâhı ile Dumlupınar ile-risinde Büyükturak istasyonuna geldiği sıralarda Konya'dan gelen Albay Osman Bey ve müfrezesi Banaz cephesine yerleştirildi. Osman Bey omzunda ipler bulduran bir cellat müfrezesi bulundurarak askerî disiplini sağladı. Osman Bey'in emrinde takviye edilmiş bir alay olmasına rağmen tümen flaması olan yeşil kırmızı renkli flama taşırlardı. Fahrettin Bey(Altay) bir muharebe olursa göstereceği başarı durumuna göre muamele yapmayı planladığı için şimdiden bu duruma müdahale etmeyi tercih etmemiştir. Afyonkarahisar'a döndüğünde ise Fahrettin Bey (Altay), Çerkes Ethem'in bazı taşkın hareketleri karşısında kaçakları takip etmek bahanesi ile halkı tazyik ve tehdit ile asker, hayvan, eşya ve para toplamak amacıyla Afyonkarahisar'ın doğusuna ve Konya'nın kuzeyine bazı adamlarını göndermesini engellemiştir. Fahrettin Bey'in Çerkes Ethem'in ve diğer efelerin faaliyetlerini kontrol etmesi Çerkes Ethem'in hoşuna gitmemiştir.² Çerkes Ethem'in isyan emarelerini geçerek açık isyanını açığa vurması üzerine Fahrettin Bey, 189. Piyade Alayı'nın Yüzbaşı İzzet Bey'in (Aksalur) emrine verdi. İzzettin Bey'in emrindeki kuvvetlerle Çerkes Ethem'in takip edilmesi emri verildi. Simav tarafına kaçan Çerkes Ethem'in kardeşi Ethem'in Uşak'ta Yunanlılarla anlaşması üzerine Yunanlılar tarafına geçtiği bilgisi Fahrettin Bey'e (Altay) ulaştırıldı.³ I. İnönü Muharebesi'nde Uşak'taki Yunan birlikleri hareket hâlinde değildi. Takriben iki bölük kadar olduğu tahmin edilen Yunan kuvvetleri Şabanköy'ü işgal etti. Bu muhaberede Türk kuvvetlerine yenilen Yunanlılar Uşak'ta Derbend ve Kızılcaşöğüt'teki birliklerini Manisa'ya çekerken ambarlarındaki arpalarını da ucuza satmışlardır. Ancak 1921 yılı Şubat ayında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen raporlarda Yunanlıların bütün yol arabalarını toplayarak Uşak'taki Yunan askerî kuvvetlerine tahsis edildiği bildirildi. Bu değişiklik üzerine 12. Kolordu Kumandanı ve iki fırka kumandanının kontrolü altında 12 Şubat 1921 tarihinde yapılan taarruzla Kalpaklar istasyonu ve Çarıkköy, 13-14 Şubat 1921 tarihinde yapılan taarruz ile de Banaz İslamköy ele geçirildi.⁴

Yunanistan'dan getirilen 10.000 kadar Yunan askerî 1 Mart 1921 tarihinde Uşak cephesine, 3 Mart'ta ise Alaşehir ve Salihli'de bulunan cephe ve harp levazımatı Uşak'a gönderildi. Yunanlılar mart ayı başlarında İnönü cephesinde örtme birlikler bırakarak bu taraftaki birlikleri Uşak tarafına kaydirdılar. Bu kuvvetler Gediz, Afyon ve Çivril tarafına ilerleyecekti. Ulubey ve Borlu tarafındaki Yunan birlikleri 19 Mart 1921'de nereye gideceği kestirilemeyen bir yöne doğru harekete geçti. Uşak'ta bu tarihlerde Yunan birliklerinde olağan dışı bir hareketlenme gözlenirken Yunan birliklerinin de Bursa'da toplanmaya başlamasından Yunanlıların yeni bir taarruz hazırlığı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Bursa ve Uşak'taki Yunan kuvvetlerinin karşısına örtme birlikler koyarak Türk ordusunun ağırlık merkezini Kütahya'ya mevziledirdi.⁵ II. İnönü Muharebesi'nde 23 Mart 1921 tarihinde Bursa istikametinden İnönü'ye ilerleyen Yunan kuvvetlerinin burada yenilmesi üzerine Uşak istikametinden Afyon'a ilerleyen Yunan birlikleri daha içerilere girmeyi göze alamadıkları için Uşak'a geri çekilmişlerdir.⁶ Ancak bu yenilgiden kısa bir süre sonra Yunanlılar Dumlupınar ve daha batı kısmına yerleşerek tekrar taarruz etmek için hazırlıklara başladılar. Yunanlıların 6-7 Nisan 1921 tarihlerinde Uşak'a 13.500 kadar yeni takviye kuvvet alması, Yunan karargâhının Uşak'a taşınması, ardından Uşak'a tekrar 10.000 kuvvetin getirilmesi, burasının Yunan kuvvetlerinin önemli bir merkezi olacağını gösteriyordu. Yunanlıların Bilecik'ten Uşak'a çizdikleri kavisin içerisinde Bilecik-Eskişehir-Afyon-Uşak demir yolu hattı vardı. Türk kuvvetleri ise Tuzluçöl'ün batı kıyısında idi. Her iki tarafın ağırlık noktası Konya-Afyon-Uşak demir yolu hattında bulunuyordu.⁷

Yunanlılar, işgal altında tuttıkları köy ve kasabalarda hummalı bir çalışmayla 1921 Mayıs-Haziran aylarında angarya adı altında halkın

¹ Altay, 10 Yıl Savaş..., s.264-265.

² Altay, 10 Yıl Savaş..., s.269-271.

³ Altay, 10 Yıl Savaş..., s.280-281; Çalışlar, Gün Gün, Saat..., s.97; Metin, age, s.370.

⁴ Sadiye Tutsak, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak (1923-1933), Uşak Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1998, s.39.

⁵ Tutsak, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında..., s.39-41.

⁶ Fahrettin Altay, İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu, İnsel Kitabevi, 1949, s.12; Metin, age, s. 390; Tutsak, Esaret Sancısı..., s.75.

⁷ Tutsak, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında..., s.40-41.

elinde bulunan öküz, manda, kağnı gibi hayvan ve nakliye araçlarını toplamışlardır. Yunanlılar muharebe hazırlıkları devam ederken silah toplama bahanesiyle halka da zulümler yapmışlardır. II. İnönü Muharebesi'nde yenilen Yunan kuvvetleri Müslüman Türk köylerini ateşe vermeye başladılar. Sakarya Muharebesi sırasında ve sonrasında yine Türk köylerini yakmaya devam eden Yunanlıların Kırçıl, Danişmend yakılmış, Hasanbey Çiftliği ve Corum'dan ise görüldüğü, İslamköy ve Ahat köylerinde yangın çıkarıldığı bilgisine 14 Ekim 1921 tarihli resmî tebliğde rastlanmaktadır. Yunan Kralı Konstantin, 17 Temmuz 1921 tarihinde Evzun askerlerinin çevrelediği ve Rumların da sevinç gösterileri içerisinde bulunduğu bir ortamda Uşak'a girdikten sonra Ford bir arabada Tiritöglü Mehmet Paşa'nın evine geldiğinde aşçı olan Haralambus "Kralım, Ankara'ya yol buradan geçer." diye karşılamıştır. Kral Uşak'a geldiğinde Yunan kuvvetleri Kütahya-Eskişehir hattına ulaşmıştı. İzmir ve Kütahya'daki Yunan harp meclislerine katılmak için İzmir-Uşak ve Kütahya'ya ziyarette bulunan Yunan Kralı'nın bu ziyaretinde Türk ajanı olan Ahmet Esat Tomruk da bulunmuş ve elde ettiği Bilgileri İsmet Paşa'ya bildirmiştir. Kütahya-Eskişehir ve ardından Sakarya Muharebelerinde ciddi kayıplar veren Yunan kuvvetleri "sefil vaziyete" düşerek çok kayıp vermişlerdir.¹ Yunanistan'da 1920 yılı Haziran ayından yaşanan taht değişikliği nedeniyle venizelosçular ile Kralcılar arasında başlayan çatışmalar ülkede iç çalkantılar yarattığı gibi orduyu ve Batı Anadolu'daki Yunan ordusunu da içine almıştır. Mustafa Kemal Paşa Yunanistan'daki bu çalkantılı süreci çok yakından takip ediyordu.² Yunanistan'daki bu çalkantılı süreçten etkilenen Yunan kuvvetleri Sakarya Muharebesi'nde yaşadıkları yenilgiden sonra Uşak'ta yerli halka karşı eziyetleri arttığı gibi, yaşadıkları düş kırıklıkları karşısında İzmir'de Kral Konstantin'in fotoğraflarını yırtmaya başlamışlardır. Daha 1922 yılının Şubat ayında Büyük Taarruz öncesinde Yunanlıların İzmir yönüne giden trene Uşak'tan sandalye ve askerî eşyalarını sevk etmeye başlamaları, muhtemel bir yenilgi karşısında tedbir almaya çalıştıklarını işaret etmektedir.³

Sonuç olarak İzmir'in İşgalinden sonra özellikle doğuya doğru genişleyen Yunan işgaline karşı halk direnişi olarak ortaya çıkan Kuva-yı Milliye faaliyetlerine katılarak Yunanlıların daha içerilere girmelerini engellemek için büyük çaba sarf eden Uşak, Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi'nin Uşak'a nakledilmesiyle cephe gerisinde Batı Anadolu'da yürütülen millî direnişin merkezi konumuna gelmiştir. Uşak'ın işgali öncesine kadar Heyet-i Merkeziye'nin çalışmaları devam etmiş, işgal döneminde Yunan kuvvetleri yerli halka angarya yüklediği gibi, köyleri yakmış, halka eziyet etmiştir. Yunanistan'da meydana gelen taht değişikliğinden sonra ortaya çıkan çalkantılı süreç Batı Anadolu'daki Yunan askerlerini de etkilemiş, Türk kuvvetlerinin başlattığı Büyük Taarruz'la Dumlupınar'da bozguna uğrayarak Uşak'tan İzmir'e kadar yakıp yıkmışlar, halka zulmetmişlerdir.

~ KAYNAKÇA

- Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İcyüzü, Temel Yayınları, İstanbul 2011.
- Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953.
- Altay, Fahrettin, 10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922, Eylem Yayınları, Ankara 2008.
- Apak, Rahmi, İstiklâl Savaşında Garp cephesi Nasıl Kuruldu, Türk tarih Kurumu yayınları, Ankara 1990.
- Atalay, Besim, "Uşak'ta Milli Hareket", Yakın Tarihimiz, C: II, S:20, 12 Temmuz 1962.
- Belen, Fahri, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankar, 1983.
- Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955.
- Çalışlar, İzzettin, On Yıllık Savaşın Günlüğü, Hazırlayanlar: İsmet Görgülü-İzzettin Çalışlar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1997.
- Çalışlar, İzzettin, Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Fahrettin Altay, İstiklâl Harbimizde Suvari Kolordusu, İnsel Kitabevi, 1949.
- Gündüz, Asım, Hatıralarım, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.
- Karayaman, Mehmet, Uşak'ta Kuvâ-yı Milliye, Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İzmir 2009.
- Koçyiğit, Mehmet, "İşgal Öncesi Uşak", Dünkü Bugünkü Uşak, Yazan: Nevzat Sebüktaç, Halk Eğitimine Yardım Derneği dergisi, C:1, S:5-6, 1 Haziran-Temmuz 1969.
- M. Şefik Aker, 57 nci Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

¹ Tutsak, Esaret Sancısı..., s.76-79.

² Asım Gündüz, Hatıralarım, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s.138.

³ Tutsak, Esaret Sancısı..., s.80-83.

- Metin, Barış, Esaretten Zafere, AKY yayınları, Uşak 2012.
- Sadiye Tutsak, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak (1923-1933), Uşak Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1998.
- Süvari Yüzbaşı Ahmed, Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele, Yayına Hazırlayanlar: İsmail Aka-vehbi Günay- Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.
- Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Tutsak, Sadiye, "İzmir'in İşgalinden Sonra Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu", Atatürk Araştırma Merkezi, C:XX, S:59, Temmuz 2004, s.555-567.
- Tutsak, Sadiye, "Milli Mücadelede Uşak", Tarih İncelemeleri Dergisi, X, İzmir 1995, s.289-311.
- Tutsak, Sadiye, Yunanlıların Uşak'ı İşgali ve Esaret Sancısı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

İSTİKLAL HARBİNDE UŞAK, ÖNEMLİ OLAYLAR VE KİŞİLER

Burhanettin ŞENLİ*

Giriş

Uşak ili İstiklal Harbi'nde önemli bir konuma sahiptir. Ülkemizin kuruluşunda öncelikle Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasının önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Uzunca bir süre işgal altında kalarak büyük acı çekmiştir. Yunan mezaliminden en çok etkilenen illerimizden birisi olmuştur. Büyük Taarruz sonrasındaki takip harekâtında Yunan ordusunun kılıç artıklarına karşı son imha harekâtının büyük kısmı bugünkü Uşak ilinin sınırları içinde gerçekleşmiştir.

Uşak'ta Kuvayı Milliye:

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması ve işgal bölgesini genişleterek halkı şiddet kullanarak sindirmeye çalışması, bütün ülkede tepki ile karşılanmış ve protesto mitingleri yapılmıştır. Bu tepki, işgal tehdidi altında bulunan Ege Bölgesi'nde çok daha büyük olmuş, tepkiler gösteri boyutunu da aşarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvayı Milliye birlikleri ile ete kemiğe bürünmüştür. Mütareke hükümleri gereği işgal hareketlerine boyun eğmek zorunda kalan İstanbul Hükûmeti'nden umudunu kesen Türk milleti, silahlı ve örgütlü bir mücadeleye girişerek kendi geleceği ile ilgili karar verme inisiyatifini eline almıştır.² 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, bütün ülkede olduğu gibi Uşak'ta da yapılan bir miting ile protesto edilmiş, İtilaf Devletlerine hitaben protesto telgrafları çekilmiştir.³

Türk milletinin işgaller ve işgal sonrasında yapılan haksızlıklar karşısında bağrından çıkan bir haykırış olan Kuvayı Milliye hareketi, sadece işgal güçlerine karşı topyekûn bir savaşın değil aynı zamanda yeni bir devletin kurulma sürecinin de temel itici gücü olmuştur. Ege Bölgesi'nde yer alan Uşak ili, iki yıl süren Yunan işgali sırasında çok acılar çekmiştir. Fakat acılar ve imkânsızlıklar Uşak halkını yıldırma, "Ya İstiklal Ya Ölüm!" parolası ile bütün ülkede başlayan direniş ateşinin önemli meşalelerinden biri olmasını engellememiştir, içerisinden İbrahim Tahtakılıç, Alaaddin Tiritoglu, Besim Atalay, Ahmet Nazif Efendi gibi Kuva-yı Milliye kahramanlarını çıkaran Uşak halkı, varını yoğunu ortaya koyarak silahlı direniş kuvvetleri oluşturmuş, batı cephesinin en büyük insan ve lojistik destek kaynaklarından biri olmuştur.⁴

İlk Teşkilat Eşme'de Kurulmuştur. (Hacı Müftü- Belediye Başkanı Yunus) İlk Haberleşme:

Eşme, İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan güçleri tarafından işgal edilmesine duyarsız kalmayarak Batı Anadolu'da Millî Direnişin önemli ve aktif merkezlerinden biri olmuştur. Yörenin ileri gelenlerinden Müftü Ahmet Nazif Efendi ve Eşme Belediye Başkanı Yunus Efendi Millî Mücadele hareketinin yanında yer almış, direnişin haklılığı ve gerekliliği konusunda halkı aydınlatarak, işgal sonrası 21 Mayıs 1919 tarihinde Kuva-yı Milliye teşkilatını tesis ederek Eşme ve çevresindeki direnişin temellerini atmışlardır.⁵

Batı Anadolu'da Millî Mücadele'nin önemli mimarlarından biri olan Bekir Sami Bey'in (Günsav) bölgeye Yüzbaşı Selahattin (Yurtoğlu)

Foto 1: İstiklal Harbinde Uşak/Eşme Sırtlarında Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Orgeneral Asım Gündüz ve Yaver Kurmay Yüzbaşı Şükrü Ali (Ramazan Çakmak)

* Dr., Araştırmacı Yazar

² Mehmet Karayaman, Uşak'ta Kuva-yı Milliye, İzmir 2009, s. VII

³ Mehmet Karayaman, Age. s. 8

⁴ Mehmet Karayaman, Age. s. VI

⁵ Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları, C.II, Ankara, 2002, s. 250, Burhanettin Şenli, Millî Mücadele'de Eşme, Yıldız Yayınları Ankara 2019; Burhanettin Şenli, Atçalı'nın Torunu Hacı Müftü, Efe Yüreği Dergisi, İzmir, Temmuz 2013 s. 84-86; Burhanettin Şenli, Kitap bölümü, Hacı Müftü'nün Millî Mücadele'deki Faaliyetleri, Hüseyin Yalçın'ın Uşak Yöresi Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Ankara 2018, isimli kitabında yayınlanmıştır.

Foto 2: Banaz Yunan İşgali Esnasında Epifani (Haç Çıkarma Töreni) (İlk Defa Yayınlanıyor) (Burhanettin Şenli Arşivi)

3 Haziran 1919 tarihinde gelmesiyle, Eşme birkaç gün içinde aktif bir Millî Mücadele merkezi hâlini almıştır. Anadolu'nun ve İstanbul'un her yeri ile haberleşme sağlanarak teşkilatlandırma çalışmaları hızlanmıştır. Celal Bayar Eşme'nin karargâh merkezi olarak seçilmesinde teşkilatlanma esnasında kendinden yardım umulan Hacı Müftü'nün şahsi tesiri olduğunu ifade etmektedir.¹ Eşme Mustafa Kemal Paşa'nın Ege cephesine ilk telgraf gönderdiği yerdir.² Eşme aynı zamanda yerli Rum'un çok az olması, Bekir Sami Bey'in daha önceki tecrübeleri nedeniyle direniş çalışmaları açısından merkez olarak seçilmiştir.³

Uşakta Kuva-yı Milliye'nin Kurulması:

Bekir Sami Bey, Uşak'taki Kuva-yı Milliye hareketlerini düzenlemesi için Haziran 1919 tarihinde Binbaşı İsmail Bey'i, Uşak Mevki Kumandanı ola-

arak atamıştır. Fakat Uşak'ta İstanbul Hükümeti'nin etkisinde kalan devlet memurları nedeniyle, Kuva-yı Milliye hareketi başlangıçta etkili olamamıştır.⁴ Uşak'ta Kuva-yı Milliye hareketi içerisindeki ilk örgütlenme sonradan yapılmıştır. XVII. Kolordudan ayrılarak Uşak'a gelen Selanikli Kaymakam Fuat ile Binbaşı İsmail Hakkı Beyler, İzmir'in işgalinden sonra Redd-i İlhak Cemiyeti'ne girmiş olan ve Uşak'ta, Redd-i İlhak Cemiyeti içine almak için Uşak'a gelmiş olan Sökeli Hilmi Bey ile birleşerek gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Bu gizli cemiyet; Bacakoğlu Mustafa, Hamzaoğlu Ali, Menzil Ambar Müdürü Kolağası Şükrü, Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet, Sökeli Hilmi, Uşak Askerlik Şube Reisi Kaymakam Vehbi Bey'in oğlu Kemal Beylerden oluşmaktaydı.

Ödemiş'in, 1 Haziran 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Alaşehir Kuva-yı Milliyesi'ni çok sarsmış, şehirde panik havasının oluşmasına neden olmuştur. Alaşehir'deki Kuva-yı Milliye hareketine destek olmak üzere, Uşak'ta bulunan Millî Mücahidin Kumandanı Tahsin Bey yanına aldığı kuvvetle Alaşehir'e hareket etmiş, yerine ise Alaşehir'den Süleyman Sururi Bey gelmiştir. Karakol Cemiyeti ve Teşkilat-ı Mahsusa ile bağlantıları olan Süleyman Sururi Beyin Uşak'a gelmesiyle, Uşak'ta önceden kurulmuş olan gizli cemiyetin adı, "Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi" olarak değiştirilmiş ve Karakol Cemiyeti ile bağlantısı sağlanmıştır.⁵

Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey, Süleyman Sururi Bey'in Uşak'a gelmesinden ve buradaki faaliyetlerinden rahatsız olduğu için belediye reisi ile birlikte onu ve arkadaşlarını İstanbul'a göndermek amacıyla tutuklatmıştır. Birkaç gün sonra Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet Bey'in yardımıyla hapisten kurtulan Süleyman Sururi Bey, eski görevine geri dönmüştür.⁶

Uşak'ta, Kuva-yı Milliye hareketini engellemeye yönelik baskı ve yasaklamaların artması, Kuva-yı Milliye yanlılarının tutuklanarak hapse atılması, İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlıları arasındaki çekişmenin hat safhaya ulaşması, Kuva-yı Milliye yanlılarını harekete geçirmiş, Hilmi Bey ve arkadaşlarının yardımlarıyla, Salihli cephesinden ayrılan bir bölük asker, Eşme'den de takviye alarak 16-17 Temmuz 1919 tarihinde Uşak'a girmiştir. Fakat kaymakamı görevden alamamışlardır.

30 Temmuz 1919 günü, saat yedi sıralarında Tahsin Bey komutasındaki birlikler, iki yüz kadar gönüllü süvari ile Eşme'den gelerek Uşak'a girmiştir. Adli emanet deposunda bulunan silahları alarak halka dağıtmışlar, resmî dairelere kendi bayraklarını asmışlar, Uşak Kay-

¹ Celal Bayar, Bende Yazdım, İstanbul, 1968, C. 6, s.1894; Hacı Müftü Hakkında Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Turgut Üzümlü, Kuvay-ı Milliye Hacı Müftü'nün Hikâyesi, İzmir, 2000 ve Turgut Üzümlü, Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Efendinin Kuva-yı Milliye Faaliyetleri, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022, Bildiri.

² Hamdi Gürler, Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami -Günsav- (Mayıs-Haziran 1919), Ankara, 1994, s.99

³ Hamdi Gürler, Age. s.100.: İlhan Tekeli, Selim İkin; Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakıç) Bey, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 97, Burhanettin Şenli, Millî Mücadele'de Eşme, Yıldız Yayınları Ankara 2019, s. 37, İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap İstanbul 1998, s. 86; Hamdi Gürler, Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami -Günsav-(Mayıs -Haziran 1919), Ankara, 1994, s.99

⁴ Mehmet Karayaman, Age. s.10

⁵ Mehmet Karayaman Age. s. 12; Sadiye Tutsak, Millî Mücadele'de Uşak, Makale, Tarih İncelemeleri Dergisi Yıl 1995, Cilt 10, Sayı 1, s. 290

⁶ Mehmet Karayaman Age. s. 13

makamı Ahmet Tefvik Bey'i de görevden almışlardır. Şehirde bulunan jandarma ve polislerin silahları alınarak görevlerine son verilmiştir.¹⁻²

Kuva-yı Milliye taraftarlarının, 30 Temmuz 1919 tarihindeki Uşak baskını bahane eden yerli Rumlar, tren istasyonuna dökülerek her tarafa telgraflar çekmişler ve baskının Rumlara yönelik olduğunu iddia etmişlerdir. Bu durum kamuoyuna, "Kuva-yı Milliyecilerin Hristiyan nüfusa saldırıları" şeklinde yansıtılmıştır. Bundan dolayı İtilaf Devletleri, İstanbul Hükûmeti'ne baskı yaparak Uşak'ta asayişin sağlanmasını istemişlerdir. Bu iddialar karşısında "Uşak'ta Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi" bir bildiri yayımlayarak iddiaları reddetmiştir. Hristiyan azınlığa dokunulmadığını özgür oldukları da belirtilmiştir.³

Anadolu'daki direniş hareketi içerisinde Karakol Cemiyeti ve onun desteğindeki kişilerin öne çıkması ve bu gurubun direniş hareketine önderlik etmek ve bağımsız bir rol oynamak istemesi, Enver Paşa ile olan bağlantısı ve Anadolu'daki Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde gelişen Heyet-i Temsiliye'nin siyasal önderliğini tehdit etmeye başlaması, Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini çekmiş ve Sivas Kongresi sırasında, cemiyetin lideri Kara Vasıf ile görüşerek cemiyetin dağıldığını bildirmiştir.

Bu gelişmeler, Uşak'ta da kendini hissettirmiş ve direniş için Karakol Cemiyeti ile bağlantısı olmayan yeni bir cemiyetin kurulması gündeme gelmiştir. "Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti" adını alan yeni örgütlenme eski bir İttihat ve Terakki üyesi olan İbrahim Bey (Tahtakılıç) öncülüğünde, 30 Temmuz 1919 tarihinde kurulmuştur.

Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kuruluşunda, Karakol Cemiyeti'ne karşı gelişen tepkinin yanında, Uşak'ta faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliyesi üyelerinin ve bunların kontrolündeki kuvvetlerin halka yaptığı kötü muamele de etkili olmuştur.

İyi bir medrese eğitimi görmüş olan ve Uşak Müftüsü olarak görev yapmış olan İbrahim Bey, daha önce Uşak'ta kurulan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Milliye'ye girmemiştir. Millî harekete karşı olmamakla birlikte, Uşak'ta hakimiyeti ele geçirmiş olan Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin halka zarar vermesinden korkmuştur. İbrahim Bey'in endişeleri haklı çıkmış, şehirde bulunan Kuva-yı Milliye çeteleri ile halk arasında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Kısa süreliğine de olsa Kuşçubaşı Eşref Çetesi, İnay'da Binbaşı Abdî'nin Konya'dan gelen Çerkeş İlyas ve Arnavut çeteleri Uşak ve nahiyelerinde görev yapmış, halka yönelik bazı olumsuz tutumları nedeniyle başka yerlere kaydırılmıştır.⁴ İbrahim Tahtakılıç, Gediz delegesi Şaphaneli Mehmet Fuat, Demirci delegesi Mazhar Nurullah, Kula delegesi Raşit, Alaşehir delegesi Nazmi ve Salihli delegesi Abdullah Salim Beylerden ibaret bir heyet kurarak vazifeye başladı. Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti başkanı olan İbrahim Bey, halkın his ve heyecanını kuvvetlendirerek Kuva-yı Milliye'yi daha geniş halk kitlelerine yaymıştır. Besim Bey (Atalay) vasıtasıyla "Koca Yazı" denilen meydana konferanslar, Ağalar Cami'nde ise vaazlar verdirerek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Direniş kuvvetlerinin ihtiyacını düzenli bir şekilde karşılayarak, Kuva-yı Milliye'nin kuvvetlenmesini sağlamıştır.

Uşak'ta yaşayan Hristiyanlara yönelik bir saldırı olmaması için gerekli tedbirleri alan İbrahim Bey, Kuva-yı Milliyecilerin taşkın hareketlerini önleyerek, halkı ezdirmemiş, Kuva-yı Milliye'yi bir halk hareketine dönüştürmüştür.⁵

Alaşehir Kongresi'nin Uşak'a Taşınması:

Alaşehir'de, 15-26 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen kongre, Balıkesir ve Nazilli Kongrelerinin görevlerini üstlenmekle beraber, bir üst kongre niteliğinde olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Foto 3: Yunan işgali Banaz Tren İstasyonu (İlk Defa Yayımlanıyor) (Burhanettin Şenli Arşivi)

¹ Mehmet Karayaman, Age. s. 15; Sadiye Tutsak, Age. s. 291

² Mehmet Karayaman, Age. s. 16

³ Mehmet Karayaman, Age. s. 25; Sadiye Tutsak, Age. s. 298

⁴ Mehmet Karayaman, Age. s. 37; Sadiye Tutsak, Age. s. 293

⁵ Mehmet Karayaman, Age. s. 39

Foto4-5: Hacı Müftü, Eşme Belediye Reisi Kara Yunus Efendi (Burhanettin Şenli Arşivi)

Salihli, Kula, Eşme, Demirci, Uşak, Ödemiş ilçeleri birer mıntıka sayılmış, her ilçede "Mıntıka Heyet-i Merkeziyesi"ne bağlı, maliye ve levazım heyetlerini bünyesinde barındıran, "Harekât-ı Milliye ve Redd-i İlhak Heyeti" kurulması öngörülmüştür. 29 Eylül 1919 tarihinde Alaşehir'de son toplantısını yaptıktan sonra, merkezini Uşak'a nakletmiştir.¹

Uşak'ta Kuvayı Milliye Hareketi'ne önderlik edenler; İbrahim Tahtakılıç, Alaaddin Tiritoğlu, Besim Atalay, Hacimli Mehmet Bey, Eşme Müftüsü Ahmet Nazif Efendi, Uşak Müftü vekili Ali Rıza Efendi (Ali Rıza Bodur), Mustafa Bacak, Süleyman Sururi Bey ve Sökeli Hilmi Bey'dir. 29 Eylül 1919 tarihinden itibaren Uşak'ta görev yapan Heyet-i Merkeziye, muhtemelen 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan taarruzundan sonra 26 Haziran 1920'de faaliyetlerine son vermiştir.²

Uşakta Kuva-yı Milliye'nin (Heyet-i Merkeziyenin) Yaptığı Hizmetler:

Cepheye asker sağlanması, askerlerin beslenmesi, giyim-kuşamlarının temin edilmesi, hayvan koşum takımlarının tedariki ve cephane tedarik ve taşınması, Eşme ve Çivril'den kömür getirterek tren işletmesi, cephe gerisinde güvenliğin sağlanması, cephe gerisinde sosyal yardımlaşmanın sağlanması, ekonomik faaliyetlerin devam etmesinin sağlanması, nakit para, iane ve vergi toplanması ile işgal güçlerinin yaptığı faaliyetlere karşı protesto telgrafları çekilmesi konularında başarılı faaliyetleri yerine getirmiştir.³

Kartal Hava Müfrezesi:

İstiklal Savaşı'nın ilk Muharip Türk Hava Birliği olan Kartal Hava Müfrezesi; 2 Temmuz 1920 tarihinde Uşak'ta göreve başlamıştır. İstiklal Savaşı'nın ilk hava saldırısı, Uşak tayyare meydanından kalkan Kartal Hava Müfrezesi'ne tabi Alman yapımı pfalz D-III tipi bir uçakla vecihi Hürkuş tarafından 15 Ağustos 1920 tarihinde Demirci Muharebesi'nde gerçekleşir. Kartal Hava Müfrezesi, 29 Ağustos 1920 tarihinde Yunan ordusunun Uşak'a yaklaşması üzerine Afyon'a nakledilmiştir. Sonrasında Kartal Hava Müfrezesi lağvedilip Afyon'da görev yapan II. Tayyare Bölüğü'ne bağlanarak görevine devam etmiştir.⁴

Uşak Kongresi:

Üçüncü Balıkesir ve İkinci Nazilli Kongrelerinin arkasından, 1919 yılı Ekim ayı içinde Uşak'ta bir kongre toplandığına dair bilgiler bulunmakla birlikte ayrıntılar hakkında bilgimiz sınırlıdır.⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Uşak'taki Kuva-Yı Milliye ile Teması ve Uşak'a Gelişi:

Mustafa Kemal Paşa, yanında milletvekilleri olduğu hâlde, Anadolu içlerine ilerleyen Yunan ordusuna karşı Kuva-yı Milliye'yi güçlendirmek, denetlemek ve alınacak önlemleri yerinde görmek için Eskişehir ve Afyon'u ziyaret etmiş, 31 Temmuz 1920 tarihinde de Uşak'a

¹ Mehmet Karayaman, Age. s. 40; Sadiye Tutsak, Age. s. 295

² Mehmet Karayaman, Age. s. 44

³ Mehmet Karayaman, Age. S. 47; Sadiye Tutsak, Age. s. 298

⁴ Ömer Aşçı, İstiklal Harbinin İlk Muharip Hava Birliği; Kartal Hava Müfrezesi, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022, Bildiri

⁵ Mehmet Karayaman, Age. s 48; Sadiye Tutsak, Age. s. 294

Balıkesir, Manisa, Alaşehir, Sındırgı, Buldan, Gördes, Uşak, Ödemiş, Bozdağ, İnegöl, Denizli, Nazilli, Akhisar ve Ayvalık'tan gelen temsilcilerin katılımıyla toplanan Alaşehir Kongresi'ne, Eşme'den Belediye Reisi Yunus ve Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendiler, Uşak'tan eski mebuslardan Paşazade İbrahim Efendi (Tahtakılıç) katılmıştır. İlk gün yapılan seçimde Hacı Muhiddin Çarıklı kongre başkanlığına, İbrahim Bey (Tahtakılıç) ise başkan yardımcılığına seçilmiştir. Kongrede, 20 Ağustos 1919 tarihinde yapılan bir toplantıda Alaşehir, Ödemiş, Uşak, Eşme, Kula, Demirci, Salihli kazalarını kapsayan yedi kişilik bir heyet-i merkeziye oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kararın alınmasında Sivas Kongresi tarafından, Müdafaa-i Hukuk teşkilatını yaygınlaştırmak amacıyla hazırlanan "Harekât-ı Milliye Talimatnamesi" etkili olmuştur. Zira bu talimatnamede, merkezi Alaşehir olmak üzere

gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyetin gezi programı şu şekilde idi: 1 Ağustos 1920 günü takriben sabah saat 9.30'da Banaz'a varış, orada istasyonda 68. Takım ve 21. Takım ile topçu takımını muayene, saat 11.30 Uşak İstasyonunda gönüllü piyade ve süvari kıtalarını muayene, daha sonra heyetin istirahatı için ayrılan haneyi ve Hükûmet Konağını ziyaret, geceyi Uşak'ta geçirerek ertesi günü trenle Uşak'tan Karaköy istasyonuna giderek buradaki 131. Alayı muayene ve Karaköy'ü ziyaret, daha sonra İnay kazasını ve buradaki birlikleri ziyaret etmiş, akşamüzeri Uşak'a dönmüş ve gece trenle Afyonkarahisar'a hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretinde Cephe Kumandanı Aşir Paşa'nın karargâhı olan, İstasyon Caddesi üzerindeki Hamit Ağa'nın evine inmiş, aynı gece özel bir trenle Eşme cephesi diye adlandırılan Elvanlar bölgesine gizlice gitmiş, sabaha karşı Ankara'ya geri dönmüştür.¹ Mustafa Kemal Paşa'nın Uşak'ı ziyareti, Kuva-yı Milliye'ye katılımı artırmıştır. 3 Ağustos'ta Banaz'dan 47 süvari, 19 gönüllü, Hacim ve Sivash'dan 100 süvari, Karahallı'dan gönüllü birlikleri gelip cepheye gitmişlerdir.²

Mustafa Kemal Paşa'nın 31 Temmuz 1920 tarihindeki Uşak ziyaretine katılan Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey, Uşak'ın Kuva-yı Milliye'ye katkıları hakkında şunları ifade etmektedir:

“Uşak, henüz Ankara'da TBMM açılmadan önce hükûmetin kesinlikle zerre kadar yardım etmediği, edemediği zamanlarda 14 ay Salihli cephesinde dikilmiş, malı ile canı ile fedakârlık etmiş ve düşmanı orada durdurarak Anadolu'ya sürekli bekçilik etmiştir.”

Karargâhı Uşak'ta bulunan 23. Tümen Komutanı İzzettin Çalışlar, anılarında Uşak Kuva-yı Milliyesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Bütün Uşak kazası en ateşli Kuva-yı Milliye idi. Canla başla memleket savunmasına ve ulusal kurutuluş savaşına sarılmışlardı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, halkın güven ve sevgisini kazanmış tam bir feragat ve imanla çalışıyordu. Bu sebepten halkın birçok yardımlaşmalarına mazhar oluyordu. Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisliği yapan meşhur Hoca İbrahim Efendi, cidden bu vazifenin başında yüksek bir liyakat ve idare kudreti gösteriyordu. O zaman pek genç yaşta olan Kütahya Milletvekili arkadaşım Alaaddin Tiritöğlu, en ileri gelen bir Kuva-yı Milliye ruhlusu idi.”³

Uşak Kuva-yı Milliye Birlikleri:

Uşak'ta halkın Kuva-yı Milliye'ye verdiği destek sadece ordunun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin karşılanması ile sınırlı kalmamış, bizzat kendi içinden çıkardığı ve gönüllülerden oluşan silahlı birliklerle Yunan ordusuna karşı savaşmıştır. Uşak halkı tarafından oluşturulan gönüllü silahlı birliklerin başında Uşak Hücum Taburu, Uşak Akıncı Müfrezesi, Uşak Millî Piyade Taburu, Uşak Süvari/Eşraf Alayı ile İnzibat Kıtası gelmektedir.⁴

(1). Uşak Hücum Taburu:

1919 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru kurulan, “Uşak Hücum Taburu”nun komutanı Üsküplü Jandarma Yüzbaşı İsmet Bey idi. İbrahim Tahtakılçın teklifi üzerine kurulmuştur. Bütün teçhizatı Uşak halkı tarafından temin edilmiş, elbiselerinin kumaşı Uşak şayak fabrikasından alınmıştır. Silahları ise İngilizlerin güvenliğini sağladığı Afyon silah deposunun arka duvarı yarılarak alınmış ve trenle gizlice getirilmiştir. Gerek Milis Tümeni'ne gerekse 23. Tümen'e İzmir Şark Cephesi Kumandanı unvanıyla Aşir Bey komuta etmiş, Milis Tümeni içinde bulunan kuvvetler arasında Uşak Hücum Taburu da yer almıştır. Uşak Hücum Taburu, Millî Mücadele sırasında çıkan ayaklanmaların bastırılmasında da görev yapmıştır. Anzavur ayaklanmasında ve Düzcé'deki ayaklanmanın bastırılmasında görevi veril-

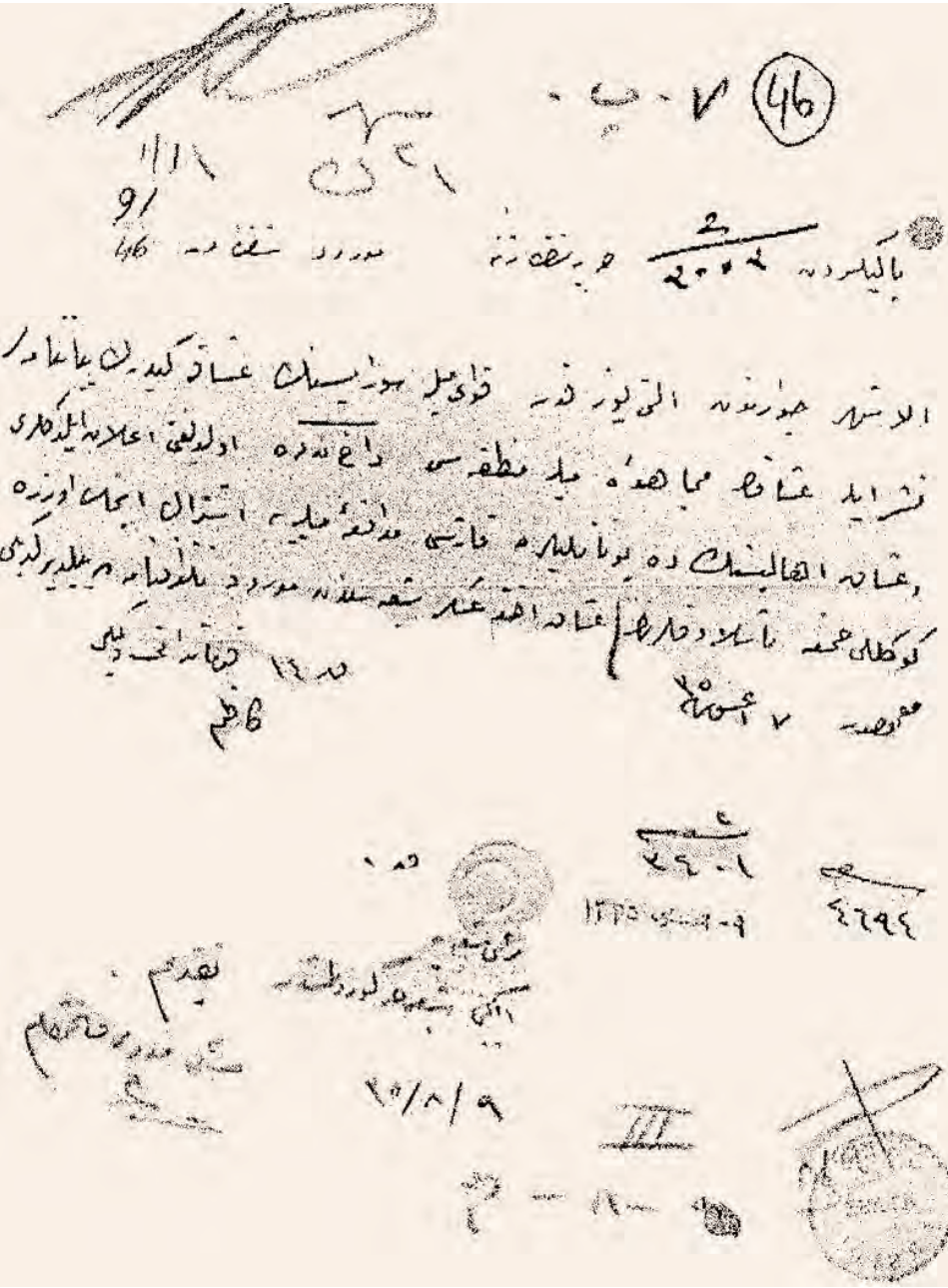
Foto 6: Alaaddin Tiritöğlu'nun Kurduğu Uşak Akıncı Müfrezesinden Bir Grup (Mehmet Karayaman)

¹ Mehmet Karayaman, Age. s. 40, Burhanettin Şenli, Milli Mücadelede Eşme, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019, s. 148

² Mehmet Karayaman, Age. s. 52

³ Mehmet Karayaman, Age. s. 68

⁴ Mehmet Karayaman, Age. s. 54

Belge 1: Uşak'ta Kuva-yı Milliye Birliklerinin Şehri Ele Geçirilmesi ile İlgili Yazı (ATASE, İSH, Kutu No:20, Gömlek No: 98, Belge No: 98-1)

kurulmuş ve komutasını da o üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 31 Temmuz 1920 tarihinde Uşak'ı ziyaret ettiğinde Uşak Akıncı Müfrezesi'ni de denetlemiştir. Bu birlik, Kuva-yı Milliye Kumandanlığınca teftiş olunan tek millî kuvvet olması bakımından önemlidir.⁴

¹ Mehmet Karayaman, Age. s. 62

² Mehmet Karayaman, Age. s. 66

³ Mehmet Karayaman, Age. s. 64

⁴ Mehmet Karayaman, Age. s. 69

miştir. Tabur'dan bir bölük Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışında hazır bulunmuş ve muhafız alayında yer almıştır. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Nazilli'de Miralay Refet Bey'e gönderilen bir yazıyla, "Hücum Taburu'nun Eskişehir'e gönderilerek orada Heyet-i Temsiliye emrinde genel ihtiyat olarak bulundurulması" istenmiştir. 1920 Haziran ayı içinde Uşak Hücum Taburu Akhisar kazasına bağlı Gölarmara nahiyesine intikal etmiştir. Orada Yunan ordusuyla çatışmaya girmiştir. Tabur sabahleyin Kula'nın kenarında istirahate geçtiği zaman, Kulalı kimi kişiler, askerin arasına karışmış, "Bu iş çetecilikle olmaz, koca seferberlikte başa çıkamadık." diyerek onları zehirlemişlerdir. Askerlerin hepsi Kula'dan topluca ayrılmışlar. İnay'a kadar giden bir tren varmış, ona binerek kıtalarına gitmişlerdir. Hatta birliğin mevcudu yeni katılanlarla da artmıştır. İstanbul Kuleli Lisesinden Anadolu'ya hizmet için gelen öğrenciler de birliklere dağıtılmıştır.¹

Yunan taarruzunun Bursa istikametine yönelmesi, Uşak'ta bulunan 11. Tümen'in, Eskişehir yolunu kapatmak üzere Bozüyük'e gönderilmesine neden olmuş, Uşak'ta sadece 11. Tümen'in 131. Alayı bırakılmıştır. Bu sırada yeniden oluşturulan ve asker mevcudu 500 olan Uşak Hücum Taburu, İnay istasyonunu koruyan birlikler arasında yer almıştır.

Yunan ordusu, 27 Ağustos 1920 tarihinde Elvanlar istikametinde yürüyüşe geçtiği zaman, İzzettin Çalışlar'ın emrinde olan ve görevi bölgeyi savunmak olan birlikler arasında, 52 mevcutlu Uşak Hücum Bölüğü, 30 mevcutlu Milis Süvari Takımı da bulunuyordu. 28 Ağustos 1920 tarihinde düşmanın Eşme, Elvanlar istikametinden Ahmetli'ye doğru ilerleyişi sırasında çekilen birlikler arasında, Uşak Hücum Taburu'nun 2. bölüğü de bulunmaktaydı.²

Uşak Hücum Taburu takviye için Simav'a gittiğinde Uşak'ın işgal edildiğini öğrenir. verilen emir üzerine Birlik Eskişehir üzerinden Bozüyük nahiyesine gitmiştir. Artık resmen, Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa emrine girmiştir. Birlik topluca Ankara'ya gönderilmiştir. Burada askeri aldılar, Kastamonu'da bulunan, eğitim taburuna götürdüler. Subaylar Ankara'da kalmıştır.³

(2). Uşak Akıncı Müfrezesi:

Uşaki Mehmet Paşazade Alaaddin Bey'in kumandasındaki iki yüz kişilik Uşak Akıncı Müfrezesi Kütahya mebusu Alaaddin Tiritioğlu öncülüğünde

(3). Uşak Millî Piyade Taburu:

3 Kasım 1919 tarihinde Yunanlıların Salihli'ye yaptıkları saldırı başarısız olmuş, Yunan askerleri mevzilerine çekilmek zorunda kalmıştır. Yunan taarruzu üzerine cepheyi kuvvetlendirmek isteyen Uşak Heyet-i Merkeziyesi, 6 Kasım 1919 tarihinde bir yandan elindeki askerlerin yarısını hemen cepheye sevk etmiş diğer yandan da yeni bir milis taburu kurmaya çalışmıştır. Simav, Gediz ve Uşak'tan 120 kişi, Kütahya'dan 50 kişi bu birliğe katılmıştır.

İzzettin Çalışlar'ın hatıralarında, Uşak Millî Piyade Taburu hakkında şunları belirtmiştir: *“Evvelce kurulan Uşak Hücum Taburu'ndan başka, ihtiyat erlerinden 250-300 silahlı Uşak Millî Piyade Taburu kuruldu. Bu taburun durumu bana güven vermişti.”*

12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey tarafından, 24 Ağustos 1920 tarihinde Afyon Ahz-ı Asker (bugünkü askerlik şubesi) kalemine gönderilen yazıda, 1892 ve 1893 doğumlu olup askerlikle mükellef olanların tamamının silah altına alınacağı bildirilerek Uşak ve Eşme şubelerine kayıtlı askerlerin Uşak Millî Taburu'na, diğerlerinin de Karahisar Millî Taburu'na verileceği bildirilmiştir.¹

(4). Uşak Süvari Alayı/Eşraf Alayı ve İnzibat Kıtası:

Temmuz 1920'de, Uşak Heyeti Merkeziyesi nafiz azalarından Hacimli Mütevelloğlu Mehmet Bey'in önderliğinde, Uşak'ta “Eşraf Alayı” adında bir alay teşkil edilmiş, bu alaya kendi silah ve atları ile katılmışlardır. Hatta düşmanla Uşak civarında “Değirmen Deresi” denilen yerde temas edilmiş, müsademe neticesinde bir de şehit verilmiştir. Bu sırada işgal altında olan Alaşehir'e de giderek orada da savaşmıştır. Silah, at her şey kendilerine aitti.

Uşak'ta, Kuva-yı Milliye taraftarları tarafından kurulduğunu bildiğimiz askeri kuvvetlerden biri de “İnzibat Kıtası”dır. Ethem Kaya'nın kumandanlığını yaptığı İnzibat Kıtası, Heyet-i Merkeziyeye bağlı olup şehirdeki asayişini sağlamaktaydı.

Uşak'ta kurulan bütün Kuva-yı Milliye birlikleri ile Uşak Heyet-i Merkeziyesi, 23. Tümen Komutanı Aşir Bey'e (Batı Ege Cephesi Milis Tümeni) 29 Haziran 1920 tarihinde Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından gönderilen emirle kaldırılmıştır.²⁻³

1641/431. Kararname

Mütarekeyi müteakip başlayan hareket-i milliyeye pişva olan ve devam-ı müddetince mal ve servetlerini feda eden ve elyevm Burdur'da ikamet eyleyen Uşak Müftü-i Sabıki İbrahim Bey ile Eşme Kazası Müftüsü Hacı Nazif Efendi'ye muhacirin tertibinden yevmiye birer lira itası Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekaletinin 20 Mayıs sene 38 (30 Mayıs

Foto 7: Atamızın İstiklal Harbinde Çekilmiş Nadir Fotoğrafi (Burhanettin Şenli Arşivi)

¹ Mehmet Karayaman, Age. s. 70

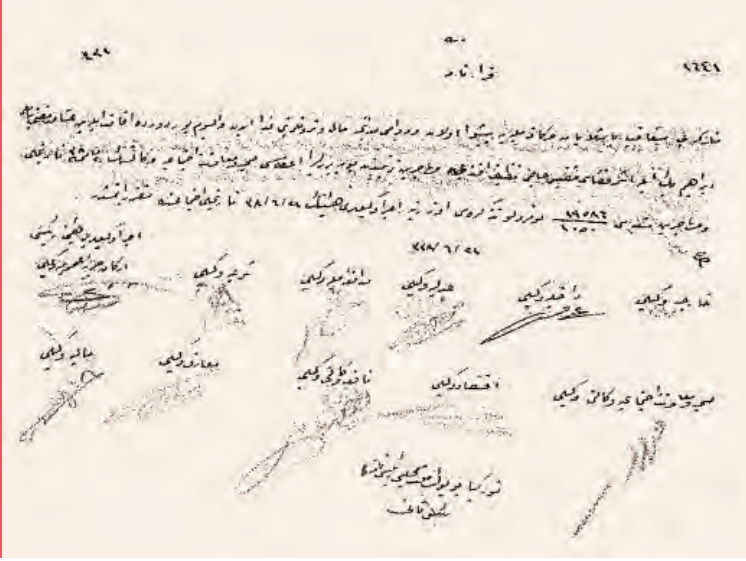
² Mehmet Karayaman, Age. s. 70

³ Mehmet Karayaman, Age. s. 81

1922) tarihli ve Muhacirin Şubesi 19586/1050 numrolu tezkeresi üzerine İcra vekilleri Heyetinin 21/6/38 (21/6/1922) tarihli içtimanda takarrür etmiştir. 21/6/1338 (21/6/1922)

İcra vekilleri Heyet-i Reisi

Hariciye vekili Dahiliye vekili Müdafa-i Milliye vekili Şeriye vekili Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekili Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekaleti vekili İktisat vekili Nafia vekaleti vekili Maarif vekili Maliye vekili Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Namına Reis-i Sani

Belge 2: İbrahim Tahtakılıç ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Beyin Ödüllendirilmesine İlişkin Kararname (BCA., 30.18.1.1/5.18.17)

sonunda Demirci'ye girilmiştir. Kasabada Yunanlılara ait bir hayli silah ve cephane ele geçirilmiş ve bunlar 30 öküz arabasıyla Kütahya'ya sevk edilmişlerdir. Borlu'ya çekilen Yunanlıların zayıtı ise dört subay yaralı, 89 er ölü ve 86 er kayıptı. Bu muharebede dört makineli tüfek de Türklerin eline geçti.

2 Ağustos 1920 Mustafa Kemal Paşa gizlice Eşme cephesine geldi, Elvanlardaki birlikleri denetledi. 5 Ağustos 1920 Eşme ikinci kez işgal edilmiştir. Yunan ordusunun ikinci tümen birlikleri Uşak istikametinde saldırıya geçmişler ve 29 Ağustos 1920 sabahı Uşak'ı savunan 23. Tümen'e saldırarak şehri ele geçirmişlerdir.¹ İşgal süresinde yaşanan önemli olaylar:

Demirci Mehmet Efe Ulubey Baskını:

Uşak'a girişi sırasında dört yüze yakın esir alarak Türk ordusuna ait bir topu ele geçiren Yunan ordusu, yer yer Türk birliklerini direnişi ile karşılaşmıştır. Uşak'ın Yunanlılar tarafından işgalinde sonra, Kuva-yı Milliye birlikleri Yunan ordusuna baskınlar yapmaya devam etmiştir. Eylül 1920 tarihinde Demirci Mehmet Efe'ye bağlı birlikler tarafından Ulubey kazasına bağlı Tepeköy'de bulunan Yunan karargâhına başarılı bir baskın yaparak düşmanı köyden çekilmeye mecbur etmiştir.²

Karahallı'nın İşgali:

İşgal bölgesini genişleten Yunanlılar, Milli Mücadele sırasında Uşak'ta kurulan Uşak Hücum Taburu, Uşak Millî Piyade Taburu ve Uşak Millî Piyade Alayı'na gönüllü olarak pek çok asker gönderen Karahallı'yı, bir bölük askerle işgal etmiştir.

Yunanlılar, Aşağı Park yanındaki koca çınarın yanında bulunan iki katlı Kela'ların odasını da karargâh olarak kullanmıştır. Daha sonra

2.Uşak'ta Yunan İşgali:

28 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu neticesinde, Uşak'ta ilk işgal edilen ilçe Eşme olmuştur. Bu Eşme'nin ilk işgal edilmesi olmuştur. Eşme, Kula, Salihli, Alaşehir, Akhisar gibi Uşak'a yakın yerlerin işgal edilmesi, Uşak'ta panik havasının esmesine neden olmuştur. 1 Temmuz 1920 tarihinde Uşak'a gelen Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, 5 Temmuz'a kadar şehirde kalarak bozgun havasının dağılmasını sağlamış, 11. Tümen birliklerini Uşak'a getirerek şehirde sükûneti sağlamış ve göçü engellemiştir.

11 Temmuz 1920'de Eşme ilk işgalden kurtulmuştur. 1 Ağustos 1920 Mustafa Kemal Paşa Uşak'a geldi. Demirci Muharebesine takviye Yunan birliği gönderilmesine engel olmak için Garp Cephesi'nin emriyle 12'nci Kolordu, 23'üncü Tümen'e Eşme ve Kula istikametlerine kuvvetli birer akıncı müfrezesinin gönderilmesi emredilmiştir. İki gün süren kanlı savaşlar

¹ Mehmet Karayaman Age. s. 123; Eşme işgali hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Burhanettin Şenli, Milli Mücadele'de Eşme, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019; Muammer Sakaryalı, İnaîs'ten İnay'a, Arkeoloji ve Sanat, Yayınları 2005, İstanbul; Serdar, "Millî Mücadele'de Eşme", Uşak Sempozyumu, İstanbul, 2001; Hüseyin Yalçın, Uşak Yöresi Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Ankara 2018; Mehmet Ersin, Yurdum İçin Savaşırken, Uşak, 2006; Sadiye Tutsak, Age. s. 302

² Mehmet Karayaman Age. s. 125

Hükümet Konağı, Belediye ve Nahiye Müdürlüğü işgal edilerek Yunan bayrağı çekilmiştir. Yunan askerlerinin bir kısmı ortaokul yanından bulunan harman yerinde, bir bölümü de bugün Cumhuriyet İlkokulunun olduğu yerde çadır kurmuşlar, silah ve cephaneleri korumak için Aşağı Camiyi depo olarak kullanmışlardır. Ayrıca Yunanlılar çarşı içinde k ait bir binaya, Aşağı Çarşıda Kel Oğlanların (Bozoklular) odaya, çınarın dibinde Konak Mahallesi'nde Araphasanların odaya da yerleşmişlerdir.¹

Sivaslı'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali:

Sivaslı 1920-1922 yıllarında tam iki yıl Yunan işgalinde kalmıştır. Sivaslı Uşak'tan sonra işgal edilmiştir. Yunan işgal kuvvetlerinin Sivaslı topraklarına iki koldan girdiği anlatılır. Birisi şimdiki asfalt boyunca Uşak'tan gelmiş, diğeri ise Alfaklar köyünden Yayalar-Dedeballar-Tatar-Pınarbaşı ve Azizler-Sazak-Selçikler'i takip ederek girmiştir. Uşak yönünden gelen işgal kuvvetleri, Yenierice-Salınanlar arasında Türk askerî ve yerel güçler tarafından büyük direnişle karşılaşmıştır. En son işgal olan köyü Bulkaz'dır. Aynı dönemlerde Bulkaz ve Ahat'ta Türk askeri bulunmaktadır. Komutan Uşak Kaymakamı Murat Bey'dir. Yunanlılar, Bulkaz Dağı'nın doğusuna geçememişlerdir. Işıklı-Eldeniz-Ahat hattının doğusu Türklerde, batısı Yunanlılardadır. Sivaslı'da düşmana ilk direnişi, zamanın Belediye Reisi Tahsin Efendi yapmıştır. İşgali kabul edemeyen bu zat ve beraberinde Katipoğlu Mehmet, Bayram Çavuş ve birçok insanımız halkın önünde dövülmüştür. Halk okul, cami gibi yerlerde toplanarak silah arama ve sorgulama gibi gerekçelerle dövülmüş, işkence edilmiş hatta bu işkencelerde ölenler dahi olmuştur. Yollara karakollar kurulmuş, Kasabadan giriş çıkış izne (belgeye) bağlanmıştır. İlçede Kuva-yı Milliye çalışmaları olmuş, ancak fazla etkinlik gösterememiştir. Bu çalışmalara Hacimli Mehmet Bey, Selçikler'den Hacı Üşen Ağa, Bulkaz'dan Üşen Ağa, Karalar'dan Hamzaoğlu, Ağaçbeyli'den Ramazan Ağa, Tatar'dan Deli İbrahim gibi köylerin ileri gelenleri öncülük etmişlerdir.²

Ç. Elvanlar Baskını:

Sakarya Harbi öncesinde Yunan ordusu büyük oranda bir hazırlık yapmaktaydı. Eşme ilçesi sınırları içinde bulunan Elvanlar tren istasyonu da önemli bir tali lojistik merkezi olarak Yunan ordusu tarafından kullanılmaktaydı. Hatta mermi, top mermisi ve patlayıcı madde konusunda son büyük ikmal noktası olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle eğer buradaki cephanelik imha edilmeseydi Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusuna büyük bir avantaj sağlayacağı değerlendirilmektedir. Kulda yaşayan Karaman Türklerinden yerli Rum Damyon (Damyanos) Efendi, Demirci Kaymakamı İbrahim Bey'in istihbarat örgütünde görevli Müftü Rasih Efendi'ye istihbarat bilgisini vererek bu konuda büyük bir hizmet yapmıştır. Damyon Efendi'nin Eşme Elvanlar istasyonunda çok miktarda mühimmat depolanan bir cephanelik olduğu yönünde elde ettiği istihbarat bilgisini ilettiği değerlendirilmektedir. Bu bilginin iletilmesi sonucunda Derviş Paşa'nın tümenine bağlı olan birliklerden Atatürk'ün emriyle oluşturulan Vardar müfrezesinin 6 Temmuz 1921 tarihinde yaptığı baskın

Foto 8: Yunan İşgalinde Eşme Elvanlar Tren İstasyonu (Yayınlanmak Üzere Ramazan Çakmak Tarafından Düzenlenmiştir) (Burhanettin Şenli Arşivi) (İlk Defa Yayınlanıyor)

¹ Mehmet Karayaman Age. s. 125

² Mehmet Karayaman Age. s. 126

Foto 9: Yunanlılar Uşak Tren Garında (İlk Defa Yayınlanıyor) (Serdar Halis Ataksor)

İzmir'de bulunan Yunan Efzon Alayı 2. Numaralı Harp Divanınca (askerî mahkeme) kısa bir muhakemeden sonra 29 Temmuz 1921'de Ahmed Şevki Bey idama mahkûm edildi ve kurşuna dizildi; şehit oldu. Mezarının yeri bilinmiyor. Yunanlılar İzmir'de idam ettikleri Kaymakam Ahmet Şevki Bey'le yetinmeyip doğum yeri ve memleketi İskeçede yaşayan kardeşleri Doktor Nazif Bey ve Muallim (öğretmen) İskender Bey'i de idam etmişlerdir. Şehit Kaymakam'ı şikâyet ederek ölümüne sebep olan Madanoğlu Mustafa (Sandık) da Yunan işgali boyunca kaymakamlık yapmış, İstiklal Harbi sonunda 150'lik hain listesine girerek yurt dışına sürgün edilmiştir. Geriye kalan çocuklarından birisi Balıkesir'e dayısının yanına gitti. Orada liseyi bitirdi. Daha sonra iki çocuğunu da Kuva-yı Milliye tarafından sahip çıkılarak okutuldu.²

Galip Hoca'nın (Celal Bayar) Ölümünden Kurtarılması:

İstanbul Hükûmeti Kuva-yı Milliye faaliyetlerini önlemek için Ege Bölgesi'ne Jandarma Umum Kumandanı olarak Ali Kemal Paşa'yı gönderdi. Demirci Mehmet Efe'ye danışmanlık yapan Galip Hoca (Celal Bayar) da onu Efe'ye tutuklatmıştır. Ancak Paşa'nın tutukluluk hâli pek uzun sürmedi. Denizli Mutasarrıfı ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakılmasını sağladılar. Demirci Efe ve Ali Kemal Paşa görüşmüş, bu görüşme neticesinde Efe Ali Paşa'ya "İstersen gözünün önünde Galip Hoca'yı kurşuna dizdireyim ya da elini kolunu bağlayıp sana teslim edeyim. Padişah babama götür teslim et." demiştir. Milli Mücadele karşıtları için bundan iyi bir fırsat olamazdı. Efe üzerinde büyük etkisi olan Galip Hoca'yı ortadan kaldırtıp Demirci Efe'yi kendi saflarına çekebilirlerdi. Bu komployu Kuva-yı Milliyeciler öğrenmiş ve Celal Bey'i kurtarmak için hemen harekete geçmişlerdir. Hacim Muhittin Bey (Çarıklı)

sonucunda cephanelik imha edilmiş, çok sayıda Yunan askeri öldürülmüş ve iki köprü de imha edilmiştir. Bu çatışmada bizim de dokuz şehit ve on yedi yaralımız vardır. Şehit Ali Bey Uşak ilinin Eşme ilçesinde gömülüdür. Adı Bir mahalle ve okulda yaşamaktadır.¹

Eşme Kaymakamı Ahmet Şevki Bey'in Yunanlılar Tarafından Şehit Edilmesi:

Çatışmadan sonra Madanoğlu Mustafa ve yanındakiler yeni gelen Yunan Efzon birliğinin komutanına yapılan baskına Kaymakam Ahmet Şevki Bey'in de yardım ettiği, Komutan Derviş Bey ile irtibatı olduğu yönünde şikâyette bulunmuşlardır. Yunan askerleri Eşme Kaymakamı Ahmet Şevki Bey'le birlikte Milli Mücadele'ye yardımcı olan beş kişi tutuklanıp yaya olarak ve işkence içinde döve döve İzmir'e sevk etti.

¹ Burhanettin Şenli, Bilimsel Makale, Milli Mücadele'de Eşme Elvanlar Baskını ve Şehit Ali Bey, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Tarih Okulu dergisi (TOD), Mart 2016, Yıl 9, Sayı XXV, ss.969-1012, International Peer-Reviewed Journal of Social Scienses, Journal of History School (JOHS) March 2016, Year 9 Issue XXV, pp.969-1012; Burhanettin Şenli, Poster Bildiri: Türk İstiklal Savaşı Kahramanlarından Ahmet Derviş Paşa ve Ardından Atatürk'ün yazdığı Mersiyeye, IV. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 14-15-16 Mayıs 2016 Konya; Burhanettin Şenli, Bildiri, İstiklal Harbinde Şehit Olan Eşme Kaymakamı Ahmet Şevki Bey, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022

² Burhanettin Şenli, Bildiri, İstiklal Harbi'nde Şehit Olan Eşme Kaymakamı Ahmet Şevki Bey, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022; Burhanettin Şenli, Kitap Bölümü, Eşme'nin Şehit Kaymakamı ve Bir Acı Para Hikâyesi, Editör Doç. Dr. Yunus Emre Tansü, Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III, Iksad Publishing House, Gaziantep 2020, ss. 647-661.

ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi Demirci Mehmet Efendi'nin elinden kurtarmış ve saklamak üzere Eşme'ye getirmişlerdir. Onu mutlak bir ölümden kurtarmışlardır.¹

3.Yunan Mezalimi

Yunan mezalimini ikiye ayırabiliriz: Birincisi işgal dönemidir, ikincisi ise 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun zaferinden sonra kurdukları tahrip taburları ile yerli Rum Ermenileri de alarak yaptıkları mezalimdir.

Yunanlıların tatbik etmiş oldukları mezalim planı hemen hemen her yerde dört bölümden oluşmuştu. Bunlardan birincisi soygun, ikincisi yangın, üçüncüsü katliam ve sonuncusu da göç etmeye zorlamaktı. Yunanlılar herhangi bir şehri ya da kasabayı boşaltırken ya da geri çekilme esnasında

bir köyün civarından geçerken her şeyden evvel o köye ait olan nakliye işine yarayacak ne kadar hayvan varsa el koymuşlardır, bundan sonra kapılara nöbetçiler koyarak evleri basmışlardır, kıymetli ne kadar taşınabilir eşya varsa çaldıkları hayvanların sırtlarına yüklemişlerdir.

Fakat bazı yerlerde gasp ve çalınan eşya miktarı o kadar fazlaydı ki hayvanların sırtında taşıma ihtimali olmadığı için resmi kamyon ve otolarla taşınmıştır. Resmî araçlarla soygun başladıktan sonra yerli Rum ve Ermenilere gün doğmuş onlar da bu yağmadan pay alabilmek için Yunan askerlerine rehberlik etmiştir. Bu çapulcuların en değer verdikleri yağma eşyası altındı.

Bütün bir ömür boyunca çalışmanın tek ürünü olan Anadolu kadınlarının ve kızlarının gerdanlıkları ve yöre âdetlerince alınlarına taktıkları dizeleri vahşi bir ihtirasla koparılmıştır. Süngü tehdidi altında bütün mevcut servetlerine el konulan çaresiz halk canlarını kurtardıklarına şükrediyordu.

Fakat çapulcuların ardı arkası kesilmiyordu, biri gelip yağmaladıktan sonra bir diğeri onu takip ediyordu. Nihayetinde elde avuçta olanı çapulculara kaptıran halkın bir sonraki gelecek olan çapulcu kafesine canından başka verecek bir şeyi kalmamış ve maalesef canını da hunharca ve canice Yunan askeri kurşunu ve süngüsüyle alınmıştır.

Mezalimin soygun safhası geçtikten sonra yangın başlıyordu. Koca bir şehrin ya da kasabanın alelade bir yerinden tutuşturulması sonucu tamamı ile yanması mümkün olmadığı için planlı bir şekilde çok kısa bir zaman zarfında şehir ya da kasaba birçok yerinden ateşe veriliyordu. Kasaba birkaç saat içinde kül olarak yok oluyordu.

Uşak'ın ateşe verildiği zaman yaşanan insanlık dışı vahşet sahneleri Yunan askerlerinin tarih sayfalarına isimlerini kara harflerle yazılmasına sebep olmuştur.

Şehirde çıkarılan yangın sonucu tellallar çıkartılarak evleriniz barklarınız yanıyor çıkın ve yardım edin, ateşi söndürelim çağrılarına kulak verip saklandığı yerden çıkan halk birer birer katledilmiştir.

Eşme kasabası akşamüzeri yakılmaya başlanmış ve halk ortaokul binasının önündeki meydanda toplatıldıktan ve dört taraflarından

Foto 10: Uşak'ta Yunan Havaalanı (İlk Defa Yayınlanıyor) (Ömer Aşçı)

¹ Burhanettin Şenli, Milli Mücadele'de Eşme, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019, s.68; Celal Bayar, Bende Yazdım, Sabah Yayınları İstanbul, 1968, C.7, s.139

Foto 11: Yunan İşgalinde Ulubey İnay Tren İstasyonu (Yayımlanmak Üzere Ramazan Çakmak Tarafından Düzenlenmiştir) (Burhanettin Şenli Arşivi) (İlk Defa Yayımlanıyor)

tlmışlardı. Eşme ilçe merkeziyle buraya bağlı 28 köy 1922 Eylül ayının ilk Cuma günü bozgun hâlinde çekilen Yunan kuvvetleri tarafından yağma edildikten sonra ilçe merkezi feci bir şekilde ateşe verilerek yakılmıştır. Yunan sansürünün sıkı çemberi içinde yaşayan Eşme halkı muzaffer ordumuz yetişinceye kadar Yunanlıların bozgun hâlinde çekilmeye başladıkları hakkında hiçbir haber alamadıkları için gafil hâlde ve ani bir şekilde tehlike ile karşı karşıya kalmışlardı.

Yakılan binalar:

Uşak 1971 Adet Binanın Çoğu Yakıldı.

Eşme 307 Adet Bina Tümü Yakıldı.²

4. Uşak'ın Kurtuluşu:

27 Mart 1921'de Yunan ordusunun İnönü mevzilerine yaptığı saldırı, Türk birlikler tarafından önlenmiş, 31 Mart 1921 tarihinde, Türk ordusunun yaptığı karşı taarruz sonunda Yunan askerleri önceki mevzilerine çekilmek zorunda kalmıştır. Tarihe, I. İnönü Zaferi olarak geçen çarpışmalardan sonra 1 Nisan 1921 tarihinde Yunanlıların ikinci taarruzu da Türk birlikleri tarafından durdurulmuştur. 10 Temmuz 1921 tarihinde, bu kez daha fazla kuvvetle saldırıya geçen Yunan ordusu, Kütahya-Eskişehir Muharebelerini kazanarak işgal sahasını genişletmiş, Türk birlikleri Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. 23 Ağustos 1921 tarihinde başlayan Yunan taarruzuna karşı, Türk birlikleri büyük bir direniş göstermiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusunun büyük bir kısmı imha edilmiştir.

Sakarya Savaşı ile birlikte taarruz gücünü kaybeden ve savunma hattına çekilen Yunan ordusu, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz sonunda mevzilerini terk etmek zorunda kalmış ve 30 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.³

¹ Uşak'ta Yunan Mezalimi, Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sadık Sarısamam, Uşaklıların Anılarında Milli Mücadele, Bildiri, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak, Cilt I; Burhanettin Şenli, Milli Mücadele'de Eşme, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019, s. 136, Mehmet Karayaman Age. s. 129, Muammer Sakaryalı, Yunan İşgali Yıllarında İnay Köyü ve Çevre Köylerde Çocukların ve Kadınların Yaşadığı Acı Olaylar, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022, Bildiri; Sadiye Tutsak, Age. s. 303-305,308-311

² Burhanettin Şenli Age. s.121-143

³ Mehmet Karayaman Age. s. 130

süngülü askerlerle kuşatıldıktan sonra akşam karanlığı basınca meydanı çeviren diğer binalar ateşe verilmiştir. Bu suretle her taraftan ateş ve süngü çemberi içinde kalan ahali bir taraftan süngülü askerleri zorlayarak canları pahasına kendilerini kasabadan dışarıya atabilmişlerdir.¹

Eşme yangınında birçok halk canlı canlı yanmış birçoğu da Yunan süngüleriyle can vermişti. Eşme'ye gelen 8. Tümen'in istihkâm bölüğünün gayretleriyle Takmak (Eşme) kasabasının bir kısmı yangından kurtarılmışsa da kasaba da 20 ihtiyardan başka sağ insan kalmamıştı. Her yerde olduğu gibi burada da Yunanlılar halkı öldürmüşlerdi.

Asi Çerkez Ethem'in 300 kişilik çetesi de Takmak muharebesine ve cinayetlerine ka-

Kaplangı Muharebeleri: (Uşak Banaz):

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşadan 30 Ağustos gecesi aldığı emri, anında ordu ve kolordu komutanlarına iletmişti. 31 Ağustos sabahı kuşlukla birlikte, düşman takibine çıkarak imha edilecekti. Amaç, Afyon'dan çekilen 1. Kolordumuzca sıkıştırılan ve Kaplangı Dağı'nda, 1, 2 ve 7. Yunan tümenlerinin yok edilmesiydi. General Frangos Grubu adıyla anılan bu savaş artıkları şayet yok edilmez veya geri püskürtülmezse arzulanan İzmir yolu açılmayacaktı. İşte o zaman Yunanlıların elindeki vatan parçası yakılıp yıkılacak, oradaki Türk halkının tamamı öldürülecekti. Harekâta 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa (Subaşı) 2. Kolordusuyla, Nurettin Paşa'nın

1. Ordu birlikleri ve Fahrettin Paşa'nın (Altay) komutasındaki 5. Süvari Kolordusu katılacaktı. Dumlupınar'dan çekilen General Frangos Grubu, Murat Dağları üzerindeki Hasan Dede Tepesi ile Kaplangı Dağı arasında bir yer tutmuştu. Bu yerin ortasında Çorum Dağı bulunduğu için, Yunanlılar buna Çorum Dağı Muharebesi adını vermişlerdir. Birliklerimiz Yunan birliklerini çember içine almışlardı. 57. Tümen'in yaptığı taarruz sonucunda karşısında bulunan 44. Yunan alayını püskürterek Kaplangı Dağı'nı ele geçirdi. Fakat General Frangos ihtiyatındaki 5. Alay ve 4. Tümen'in kendisine katılmış olan taburları ile gece yaptığı karşı saldırı sonucunda 22.30'da Kaplangı Dağı'nı geri aldı. Karargâhı Büyük Oturak'ta (Banaz/Uşak) bulunan 1. Kolordu Komutanı Albay İzzettin Bey'e (Çalışlar) 15. Tümenini Kaplangı Dağı almakla görevlendirmiş, diğer bağlı birliklerini de çevredeki Yunan birliklerine karşı görevlendirmiştir. Şiddetli süren çatışmalar sonucunda Kaplangı Dağı ve çevresi ele geçirilmiştir. Yunan birlikleri imha edilmiştir. Hızla hareket eden birliklerimiz saymasa da dere yataklarının Yunan askerlerinin ölüleriyle dolu olduğunu, Yunan zayıatının sayılmayacak kadar çok olduğunu rapor etmişlerdir. Subay, astsubay ve erler olmak üzere çok sayıda esir de alınmıştır. Yunan silah artıkları bir taraftan kaçarken bir taraftan da sivil halkı öldürüp evleri ve tarlaları da yakmışlardır.¹ Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan sonra Yunan kuvvetlerinin batıya doğru çekilmesiyle 31 Ağustos 1922'de Türk ordusu Banaz'a girdi. Böylece Banaz düşman işgalinden kurtuldu.

Uşak'ın Kurtuluşu:

1 Eylül 1922 tarihinde Uşak'a ilk giren birliklerin başında bulunan İzzettin Çalışlar, Uşak'ın kurtuluşunu şu sözlerle anlatmaktadır: "Akşam olurken Uşak'a giriyorum. İki sene önce Yunanlılara karşı 23'üncü Tümenle savunduğum bu güzel şehrimize kavuşmuşum. Uşak'ın düşmandan geri alınmasını yine bana nasip eden Allah'a teşekkür ettim. Kasabanın bir kısmında ve çarşısında düşman yangınlar çıkarmıştı. Şehrin yangından kurtarılması için derhal tedbir aldık. Uşak'ın büyük kısmı yanmaktan kurtulmuştu. Mustafa Kemal Paşa, 2 Eylül 1922 Cumartesi günü, ikinci vakti Fevzi ve İsmet Paşa ile birlikte üstü açık iki otomobille Uşak'a gelmiştir. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Bacakların Zeki Bey'in evinde, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ise Kaftancıların evinde karargâh kurmuştur."²

Foto 12: Uşak Ulubey Sülümenli Harabelerinde Yunan Askerleri (Yayımlanmak Üzere Ramazan Çakmak Tarafından Düzenlenmiştir) (Burhanettin Şenli Arşivi) (İlk Defa Yayımlanıyor)

¹ Ahmet Yaşar Altınkaya, Uşak ve Havalisinde Milli Mücadele, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 1990, s. 194

² Burhanettin Şenli Age. s.133

Foto 13: Şehit Ali Bey (İlk Defa Yayınlanıyor) (Ali Tevfik Boale)

Foto 14: Şehit Ali Bey (İlk Defa Yayınlanıyor) (Ali Tevfik Boale)

Foto 16-17-18: İstiklal Harbi'nde Galip Hoca (Celal Bayar), Hacı Müftü (Burhanettin Şenli Arşiv)

Yunan Başkomutan Vekili Trikopis'in Esir Alınması:

5. Kafkas Tümenine bağlı 9. Alay, Karacahisar (Uşak merkez) sırtlarını ele geçirmeye başladığı sıralarda, Elmadağ üzerinde beyaz bir bayrak sallanmaya başlamıştır. Bir süvari takım subayı ile birlikte gelen Yunan küçük zabiti, General Trikopis'in teslim olmaya karar verdiğini bildirmiştir. 5. Kafkas Tümeni Komutanı Halit Bey, gerekli emirleri vererek teslim olan askerlerin Zep köyünde toplanmasını, yaralı olanların da Gögem köyündeki sıhhiye bölüğüne gönderilmesini emretmiştir. 2-3 Eylül 1922 akşamı saat 22.30'da Süvari Bölük Komutanı Sivaslı Yüzbaşı Ahmet Bey, esir Yunan general ve askerlerini, Gögem köyü üzerindeki Bölmelik Tepede bulunan Halit Bey'in yanına getirmiştir. Esirler arasında Yunan Kuvvetleri Başkumandan vekili ve Birinci Ordu Komutanı General Trikopis, İkinci Kolordu Komutanı General Divenis, II. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Yunanis, İzmir'e ilk çıkan 13. Tümen Komutanı Albay Vandelis ve Albay Kalinalis ile yaverleri bulunmaktaydı. 5. Tümenin harp ceridesine göre, yalnız 5. Tümenin aldığı esir miktarı 391 subay, 5.385 erdir. Ayrıca 700 küsur hayvan, 1.296 tüfek, 11 ağır makineli, 50 hafif makineli tüfek ile 4 top ve çok sayıda cephane de ele geçirilmiştir.

Esir Yunan askerleri 2 Eylül 1922 gecesi, Uşak'a sevk edilmişlerdir. Generaller ise 3 Eylül 1922 günü saat 08.00'de, tümen süvari bölüğü ile Uşak'a, Kolordu Karargâhına gönderilmiştir.

Yunan Başkumandanı Trikopis ve General Diyenis, 3 Eylül 1922'de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkartılmıştır. Görüşme, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâh olarak kullandığı Kaftancılar'ın¹ evinde gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, suçluluk ve aşağılık duygusu altında ezilen Trikopis'in elini sıkarak "Oturun general, yorulmuş olacaksınız." diye hitap etmiştir. Görüşme sonunda Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkarak "Sizin için bir şey yapabilir miyim?" diye sormuş, Trikopis de İstanbul'daki eşinin hayatı ve sıhhatinden haberdar edilmesini rica etmişti. Görüşmenin sonunda Mustafa Kemal Paşa, General Trikopis'in elini uzunca bir süre sıkarak:

Foto 21: Uşak Tren Garı Yunan Subayları (Ömer Aşçı)

Foto 22: Uşak'tan Kaçan Yunanlılar (Yayımlanmak Üzere Ramazan Çakmak Tarafından Düzenlenmiştir) (Burhanettin Şenli Arşivi) (İlk Defa Yayımlanıyor)

¹ Günümüzde Uşak'ta Atatürk müzesidir.

Foto 24: Yunan İşgalinde İnay (Burhanettin Şenli Arşivi)

“Harp bir talih oyunudur, General. Bazen, en beceriklisi de yenilir. Siz, görevinizi yaptınız. Sorumluluk şanstandır geliyor, üzülmeyiniz.” diye hitap etmiştir. Esir Yunan subay ve erleri Eylül 1922 ortalarında Uşak’tan Ankara’ya nakledilmiştir.¹

Ulubey’in Kurtuluşu:

Ulubey, merkezi bir noktada olmasından dolayı “Göbek” ismiyle anılmıştır. Ulubey’in bu stratejik özelliğinden dolayı Yunanlılar tarafından 20 Ağustos 1920 tarihinde işgal edilmiştir. Böylece kıyı ile iç kesimler arasındaki bağlantı tren yolunun ele geçirilmesi dolayısıyla kontrol altına alınmıştır. Ulubey 2 Eylül 1922 tarihinde Yunan işgalinden kurtarılmıştır.²

Eşme’nin Kurtuluşu:

8. Tümen 3 Eylül günü Takmak’ın kuzeyinde Yunan artçılarıyla muharebeye girişerek, Takmak (Eşme) kasabasının bir kısmını yangından kurtarmışsa da kasabada 20 ihtiyardan başka sağ insan kalmamıştır. Her yerde olduğu gibi Yunanlılar burada da bütün halkı öldürmüşlerdi. Türk kuvvetleri ardından Elvanlar istasyonunu ele geçirdiler. Böylece 03 Eylül 1922’de Eşme düşmandan geri alınmıştır. Ordumuzun yetişmesiyle Eşme’nin bir kısmı yakılmaktan kurtarılabilmektedir. 04 Eylül gecesi Başkumandanlık Karargâhı Eşme’ye taşınacaktır.³ Mustafa Kemal Başkumandanlık Karargâhı’nın Eşme’ye nakli sırasında kaçan düşmanın geride bıraktığı feci manzarayı yakından görmüş

¹ Mehmet Karayaman Age. s. 137

² Muammer Sakaryalı, s. 106

³ Burhanettin Şenli, Age. s.143; Serdar Sarısır, “Milli Mücadele’de Eşme”, Uşak Sempozyumu, İstanbul, 2001

ve ilk fırsatta harbin sebep olduğu yaraları tedavi için hemen harekâta geçilmesini istemiştir. Gerçekten de Yunanlılar Eşme'yi bir kulübe bile bırakmadan yakmışlardır.¹ Bu işgal ise büyük bir mezalim ile birleşerek kahraman ordumuzun gelmesiyle acele kaçmışlardır. Hatta kaçışları o kadar acele olmuştur ki Yunanlılar köylülerimizden zorla alıp yedi adet kazanda pişirdikleri tavukları bile yiyemeden Eşme Meydanı'nda bırakmak zorunda kalmışlardır.² Yunan askeri köyü yaktıktan sonra kaçmıştı. Köy ahalisi de saklandığı yerden çıkarak köye doğru yürümeye başladı. O anda Türk süvarileriyle karşı karşıya geldik. Türk süvarisini gören halk atların nallarından, üzerindeki Türk askerinin ayağına kadar ağlaşarak öpmeye başladı. Eşme'nin düşman işgalinden kurtarılması esnasında birçok şehit verilmiş ve birçok askerimiz de yaralanmıştır.³ Mustafa Kemal Paşa ve Başkumandanlık Karargâhı, 7 Eylül 1922 tarihinde, Eşme'den ayrılarak Alaşehir-Salihli istikametinde ilerlemiştir.⁴ Böylece Büyük Taarruz ve İzmir'de Yunan ordusunun artıklarını denize dökene kadar geçen süre içinde Başkumandanlık Karargâhı'nın en uzun süre kaldığı yer Eşme olmuştur.

Uşak'tan Millî Mücadele'ye katılan ve İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen gaziler hakkında, Uşak Askerlik Şubesinin verdiği rakamlara bakacak olursak Uşak merkez kazada 61 er/erbaşı, 35 subay, 38 sivil ve askere, Banaz'da 17 er/erbaşı, Eşme'de 15 er/erbaşı, 1 subaya, Karahallı'da 3 er/erbaşı, Ulubey'de 5 er/erbaşı İstiklal Madalyası verilmiştir.⁵

Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri! Emri ve Eşme:

Ulu Önder Atatürk'ün İstiklal Harbimizin sonucunu ve Türk milletinin emperyalizmden kurtuluşunu simgeleyen en önemli emri "Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emridir. Büyük Taarruz ve ardından Yunanı denize döken harekât, İstiklal Harbi'nin en önemli kısmını oluşturan kısımdır. Bu harekâtın en önemli özelliği ise ordumuz ve milletimizin faaliyetlerinin düşmanlardan çok iyi gizlenebilmesi ve bunun sağladığı avantaj ile saldırımızın baskın tesiri yaratarak güç dengesini lehimize çevirmesidir. Kurtuluş Savaşı'nın gizlilik kararı gereğince Çakırsaz'da sözlü olarak verilen ve yayınlanmayacaktır ibareli bu tarihi emir, artık düşmanın savaşı kaybettiğine hükmedilerek gizlilik kararı kaldırılmış ve Eşme sırtlarında tüm dünyaya açıklanmıştır. Eşme sırtlarında Atatürk'ün karargâhını kurduğu meşe ağacı koruma altına alınmış, buradaki tarihî olay İstanbul Harbiye'deki askeri müzede ölümsüzleştirilmiştir.⁶

Sonuç

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, bütün ülkede olduğu gibi Uşak'ta da yapılan bir miting ile protesto edilmiş, İtilaf Devletlerine hitaben protesto telgrafları çekilmiştir. Uşak'ta İstanbul Hükümeti'nin adamları nedeniyle başlangıçta tam etkili

Foto 22: Uşak'tan Kaçan Yunanlılar (Yayımlanmak Üzere Ramazan Çakmak Tarafından Düzenlenmiştir) (Burhanettin Şenli Arşivi) (İlk Defa Yayımlanıyor)

¹ Burhanettin Şenli, Age. s.143

² Hasan Karaca, Mehmet Koç; Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları, Konya 2000 s.72

³ Burhanettin Şenli Age. s.145

⁴ Mehmet Karayaman Age. s.139

⁵ Mehmet Karayaman Age. s. 140

⁶ Burhanettin Şenli, Millî Mücadele'de Eşme, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019, ss.104-119.; Burhanettin Şenli, Bildiri, Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri! Emrinin Verildiği Yere Dair, IX. Uluslararası Türk Sanatı Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat Etkinlikleri, Bayındır, İzmir, 28-29 Eylül 2017; Orgeneral Asım Gündüz, Hatıralarım, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1973 s.125; Murat Bardakçı, İşte, askerlik tarihimizdeki en meşhur emrin orijinali, 30 Ağustos 2014, <http://www.haberturk.com/yazarlar/muratbardakci/985295-iste-askerlik-tarihimizdeki-en-meshur-emrin-orijinali>; Askeri müze Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri! Emrinin Verildiği Eşme sırtları ile ilgili bölüm http://www.askerimuze.tsk.tr/ust_kat_salonlar.html

Foto 25: İstanbul Harbiye Askeri Müzede "Ordular! İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri!" Emrinin Eşme Sırtlarında verilşinin Canlandırıldığı Bölüm. (Burhanettin Şenli Arşivi)

gelmiştir. 2 Ağustos 1920 Mustafa Kemal Paşa gizlice Eşme cephesine gelmiş, Elvanlardaki birlikleri denetlemiştir. 5 Ağustos 1920 Eşme ikinci kez işgal edilmiştir. Yunan ordusunun ikinci tümen birlikleri Uşak istikametinde saldırıya geçmişler ve 29 Ağustos 1920 sabahı Uşak'ı savunan 23. Tümen'e saldırarak şehri ele geçirmişlerdir. İşgal esnasında Eylül 1920 tarihinde Demirci Mehmet Efe'ye bağlı birlikler tarafından Ulubey kazasına bağlı Tepeköy'de bulunan Yunan karargâhına başarılı bir baskın yaparak düşmanı köyden çekilmeye mecbur etmiştir. Uşak'tan sonra Banaz ve Karahallı da işgal edilmiştir. Derviş Paşa'nın tümenine bağlı olan birliklerden Atatürk'ün emriyle oluşturulan Vardar müfrezesinin 6 Temmuz 1921 tarihinde yaptığı baskın sonucunda cephanelik imha edilmiş, çok sayıda Yunan askeri öldürülmüş ve iki köprü de imha edilmiştir. Bu çatışmada bizim de dokuz şehit ve on yedi yaralımız vardır.

Baskından sonra Madanoğlu Mustafa'nın şikâyeti üzerine Eşme Kaymakamı Ahmet Şevki Bey'le birlikte Millî Mücadele'ye yardımcı olan beş kişi tutuklanıp İzmir'e sevk edilmiştir. 29 Temmuz 1921'de Ahmed Şevki Bey idama mahkûm edilmiş ve kurşuna dizilerek şehit olmuştur. Mezarının yeri bilinmiyor. Yunanlılar İzmir'de idam ettikleri Kaymakam Ahmet Şevki Bey'le yetinmeyip doğum yeri ve memleketi İskeçe'de (Yunanistan Xanti) yaşayan kardeşleri Doktor Nazif Bey ve Muallim (Öğretmen) İskender Bey'i de idam etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar da Hacı Müftü ve Hacim Muhittin Çarıklı tarafından mutlak bir ölümden kurtararak Eşme'de Hacı Müftü'nün evinde bir süre saklanmıştır. Yunan askerleri işgal esnasında ve çekilirken çok büyük insanlık suçları işleyerek mezalim yapmışlardır. Kaçarken de her tarafı yakıp yıkmışlardır.

Büyük Taarruz ve ardından gerçekleştirilen takip harekâtında gerçekleşen son imha harekâtının büyük bir bölümü bugünkü Uşak ilinin sınırlarında gerçekleşmiştir. Kaplangı muharebeleri Banaz ilçesi sınırlarında gerçekleşmiştir. 31 Ağustos 1922'de Banaz ve Sivaslı, 1 Eylül tarihinde Uşak, 2 Eylül 1922 tarihinde Karahallı ve Ulubey, 3 Eylül 1922 tarihinde de Eşme düşman işgalinden kurtulmuştur. 2 Eylül 1922 tarihinde Yunan Kuvvetleri Başkumandanı General Trikopis Uşak'ta esir alınmıştır. Atatürk'ün 1 Eylül 1922 tarihinde sözlü olarak verdiği meşhur "Ordular! İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri!" emri de artık gizlilik kararı kaldırıldığından Uşak Eşme'de tüm dünyaya duyurulmuştur.

olamasa da sonradan çok faydalı hizmetler vermiş, düzenli ordu kurulana kadar da direniş ateşini söndürmemiştir.

İbrahim Tahtakılıç, Alaaddin Tiritioğlu, Besim Atalay, Ahmet Nazif Efendi gibi Kuva-yı Milliye kahramanlarını çıkaran Uşak halkı, varını yoğunu ortaya koyarak silahlı direniş kuvvetleri oluşturmuş, batı cephesinin en büyük insan ve lojistik destek kaynaklarından biri olmuştur. İstiklal Savaşı'nın ilk Muharip Türk Hava Birliği olan Kartal Hava Müfrezesi, 2 Temmuz 1920 tarihinde Uşak'ta göreve başlamıştır. Uşak'ta çok sayıda Kuva-yı Milliye birliği kurulmuştur. 28 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu neticesinde, Uşak'ta ilk işgal edilen ilçe Eşme olmuştur. 11 Temmuz 1920 Eşme ilk işgalden kurtulmuştur. 1 Ağustos 1920 Mustafa Kemal Paşa Uşak'a

≈ KAYNAKÇA

- ALTINKAYA Ahmet Yaşar, Uşak ve Havalisinde Milli Mücadele, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 1990,
- ASKERİ MÜZE, Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri! Emrinin verildiği Eşme Sırtları ile ilgili bölüm http://www.askerimuze.tsk.tr/ust_kat_salonlar.html
- AŞÇI Ömer, İstiklal Harbinin İlk Muharip Hava Birliği; Kartal Hava Müfrezesi, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022, Bildiri
- BARDAKÇI Murat, İşte, askerlik tarihimizdeki en meşhur emrin orijinali, 30 Ağustos 2014, <http://www.haberturk.com/yazarlar/muratbardakci/985295-is-te-askerlik-tarihimizdeki-en-meshur-emrin-orijinali>
- BAYAR Celal, Bende Yazdım, Sabah Yayınları İstanbul, 1968, C.6-C.7,
- ERSİN Mehmet, Yurdum İçin Savaşırken, Uşak, 2006
- GÜNDÜZ Asım, Hatıralarım, İstanbul, 1973.
- GÜRLER Hamdi, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami -Günsav-(Mayıs –Haziran 1919), Ankara, 1994,
- KARACA Hasan, KOÇ Mehmet; Beyşehirli Gazilerin Milli Mücadele Hatıraları, Konya 2000
- KARAYAMAN Mehmet, Uşak'ta Kuva-yı Milliye, İzmir 2009,
- SAKARYALI Muammer, İnaıs'ten İnay'a, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2005, İstanbul
- SAKARYALI Muammer, Yunan İşgali Yıllarında İnay Köyü ve Çevre Köylerde Çocukların ve Kadınların Yaşadığı Acı Olaylar, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022, Bildiri
- SARIKOYUNCU Ali, Milli Mücadelede Din Adamları, C.II, Ankara, 2002,
- SARISAMAN Sadık, Uşaklıların Anılarında Milli Mücadele, Bildiri, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak, Cilt I
- SARISAMAN Sadık, ÜÇÜNCÜ Uğur, Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz, Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Mart 2016 March 2016 Yıl 9, Sayı XXV, ss. 269-310.
- SARISIR, Serdar, "Milli Mücadelede Eşme", Uşak Sempozyumu, İstanbul, 2001
- SELÇUK İlhan, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, 2. Kitap, İstanbul, 1998
- ŞENLİ Burhanettin, Milli Mücadelede Eşme, Yıldız Yayıncılık, Ankara 2019
- ŞENLİ Burhanettin, bilimsel Makale, Milli Mücadelede Eşme Elvanlar Baskını ve Şehit Ali Bey, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Tarih Okulu dergisi (TOD), Mart 2016, Yıl 9, Sayı XXV, ss.969-1012,
- ŞENLİ Burhanettin, Bildiri, Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri! Emrinin verildiği Yere Dair, IX. Uluslararası Türk Sanatı Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat Etkinlikleri, Bayındır, İzmir, 28-29 Eylül 2017
- ŞENLİ Burhanettin, Atçalı'nın Torunu Hacı Müftü, Efe Yüreği Dergisi, İzmir, Temmuz 2013 S. 84-86
- ŞENLİ Burhanettin, Kitap bölümü, Hacı Müftü'nün Milli Mücadelede ki Faaliyetleri, Hüseyin Yalçın'ın Uşak Yöresi Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Ankara 2018, isimli Kitabında yayınlanmıştır.
- ŞENLİ Burhanettin, Kitap Bölümü, Eşme'nin Şehit Kaymakamı ve Bir Acı Para Hikâyesi, Editör Doç Dr Yunus Emre Tansü, Abay Kunanbayev Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-III, iksad yayınevi publishing house, Gaziantep 2020, ss. 647-661
- ŞENLİ Burhanettin, Bildiri, İstiklal Harbinde Şehit Olan Eşme Kaymakamı Ahmet Şevki Bey, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022
- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim; Egede Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989
- TUTSAK Sadiye, Milli Mücadelede Uşak, Makale, Tarih İncelemeleri Dergisi Yıl 1995, Cilt 10, Sayı 1
- ÜZÜM, Turgut, Kuvay-i Milliyeci Hacı Müftü'nün Hikayesi, İzmir, 2000
- ÜZÜM, Turgut, Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Efendinin Kuva-yı Milliye Faaliyetleri, Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu, Uşak 2022, Bildiri
- YALÇIN Hüseyin, Uşak Yöresi Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Ankara 2018

UŞAK'IN KURTULUŞU VE TRİKOPİS'İN ESİR ALINIŞI

Sadık SARISAMAN*

30 Ağustos tarihli Başkumandanlık Meydan Muharebesi Yunan ordusunun Dumlupınar'da yeni bir savunma hattı kurarak burada tutunma planlarını ortadan kaldırdı. Bunun üzerine Yunan Başkomutanlığı Uşak'ın savunulması ve demir yolunun elde tutulması talimatını verdi. Bu noktada önceden hazırlanmış oldukları Kabaklar savunma hattı önem arz etmeye başladı². General Frank'ya ise İzmir yolunu savunması, bu amaçla Kaplangı Dağlarını tutması, ancak zaruret karşısında bu hattı da terk etme yetkisi vermiştir³. Cephede askerî şartlar bu durumdayken Yunan Hükûmeti kendi halkına yönelik propaganda içerikli açıklamalarda mağlubiyetini hafifletmeye çalışmıştır. Bilinçli bir şekilde cepheyi kısalttıklarını, Bursa ve Eskişehir hattında tutunacaklarını propaganda etmiştir⁴.

Kaplangı Muharebeleri

Türk birlikleri daha 30 Ağustos akşamı Yunanlılarla Kaplangı Dağı'nda karşı karşıya gelmişlerdir Zira iki taraf da bu dağların stratejik bir mevki olduğunun bilincindeydi. 1.Kolordu Komutanı İzzettin Bey'in (Çalışlar) gayretleriyle bu kolorduya bağlı olan 57. Tümen 30 Ağustos 1922 akşamı Kaplangı Dağı'na taarruz ederek 38 ve 44. Yunan alaylarını buradan geri atmayı başarmıştı⁵.

Ancak Yunanlılar hiç vakit kaybetmeden Kaplangı Dağı'nı geri almaya çalıştılar. General Franko ihtiyatındaki 5. Alay ve 4. Tümen'in kendisine katılmış olan taburları ile bir gece taarruzu yaparak saat 22.30'da Kaplangı Dağı'nı geri almayı başardı. Bu suretle Kaplangı Dağı üzerinde dört alaya yakın bir Yunan kuvveti toplanmış oldu⁶.

Kaplangı mevzileri Murat Dağları üzerindeki Hasan Dede Tepesi'yle Kaplangı Dağı arasında bulunuyordu. Burada cereyan eden çatışmalara Türkler Kaplangı Dağı Muharebeleri adını verdi. Yunanlılar ise bu savaşları Corum Dağı Muharebeleri olarak isimlendirmişlerdir. Onların bu adı vermesinin sebebi Kaplangı Dağı ile Hasandede ortasında Corum Dağı'nın bulunmasıdır⁷.

Kaplangı Dağı Muharebeleri için General Franko birliklerini şu şekilde yerleştirmiştir: Demir yolunun kuzeyinde yer alan Halaçlar Tepesi'ni Franko'nun komutasındaki 7. Tümen tutmuştu. Bunun kuzeyinde Hasan Dede Tepesi'nde ise 3. Tümen de denilen Plastiras müfrezesi yer alıyordu. Demir yolu ile Kaplangı arasında da 1. Tümen bulunuyordu. Daha güneyde ise 2. Tümen vardı.

Buna karşılık 31 Ağustos'ta Türk 1. Kolordusu'na Kaplangı Dağı'nda kuşatılan Yunan kuvvetlerinin bir an evvel yok edilerek İzmir yolunun açılması emri verilmiştir. Bu çerçevede 1. Kolordu yapılacak yeni taarruz için kuvvet toplamaya çalışmıştır. 1. Ordu yedeğinde bulunan 4. Tümen'i 1. Kolordu'ya destek olmak üzere göndermiştir. Bu tümen 57. Tümen'in gerisine gitmiş, 14. Tümen de ağırlık merkezini sol kanadına toplayarak 57. Tümen'e yardım etmiştir⁸. Kolordu Komutanı İzzettin Bey bizzat 57. Tümen Karargâhına giderek savaş yönetmiştir⁹.

30-31 Ağustos 1922 gecesi saat 24.00'te Kaplangı Dağı'nın en yüksek noktası olan 1432 rakımlı Dede Tepesi 30. Alay ile 57. Hücum Taburu tarafından ele geçirilmiştir¹⁰. Ardından Türk birlikleri 31 Ağustos sabahı Kaplangı mevzilerine şiddetli bir taarruz başlatarak Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmışlardır¹¹. 1. Kolordu Komutanı İzzettin Bey bilahare 1. Ordu Kumandanlığına zaferi müjdelemiş ve telefonla şu raporu vermiştir: *"Düşman kaçıyor, gece 14. Tümen'in de katılımıyla Kaplangı Dağı alınmıştı. Bu sabah da (31 Ağustos 1922)*

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

² Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Cilt II, Kısım VI, Kitap III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 24.

³ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.33.

⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Eylül 1922, s.2.

⁵ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.9.

⁶ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.10; Fahri Belen, Büyük Türk Zaferi (Afyondan İzmir'e Kadar), İstanbul 1970, s.75.

⁷ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.8.

⁸ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 4,8.

⁹ Aslan Tufan Yazman, Dumlupınar'dan İzmir'e esen Kasırga, Yörük Basımevi, İstanbul 1971, s.42.

¹⁰ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.11.

¹¹ Belen, a.g.e, s.75.

saat 08.00'e kadar muharebe devam etti. Düşman bu saatten itibaren çözümlere İslamköy istikametinde kaçıyor¹.

Bu zafer sonrasında 1. Kolordu karargâhı ve bağlı birlikler 31 Ağustos günü akşam saat 21.00'de İslamköy'e geldi. 2. Kolordu'ya bağlı 8. Tümen Banaz'a, 7. Tümen İslamköy'e gönderildi².

Basına gelince... 1 Eylül tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de Yunan ordusunun büyük kısmının tabii çekilme hatlarından uzaklaştırılarak Murat Dağı'na atıldığı, buradan Uşak-Gediz yoluna çıkmaya çalıştığı, Türk süvarilerinin Murat Dağı'nda kaçmaya çalışan Yunan birliklerine yıldırım darbeleri indirdiği, 1.500 Yunan askerini kılıçtan geçirdiği ve çok sayıda top, tüfek ve cephane ele geçirildiği haber verilmiştir³.

Kabaklar Muharebesi ve Uşak'ın Kurtuluşu

Kaplangı Muharebeleri sonrası Yunan ordusunun savunma mevzileri Uşak doğusunda evvelce hazırlanmış olan Kabaklar hattı idi. General Franko bir an evvel bu hattı tutabilmek için birliklerine geri çekilme emri verdi. Franko sol kanattan hareket eden ve irtibat kurmadığı Nicolas Plastiras ile bağlantı kurma gayreti içerisinde de girdi⁴.

Bu sırada Yunan Başkomutanlığı'ndan da benzer talepleri içeren bir emir aldı. Başkomutanlık Uşak'ın savunulmasını, demir yolu hattının elde tutulmasını Kızıldağ-Elmadağ-Kabaklar-Banaz Suyu çizgisinin işgal edilmesini istemiştir. Plastiras kolu ile irtibat sağlayarak bu kolun Banaz Yenicesi'ni korumakla görevlendirilmesi talep edilmiştir⁵.

Buna rağmen Kabaklar civarında toplanmış olan Yunan kuvvetlerinin düzensizliği her hâllerinden belli oluyordu. verdikleri emirlerin yerine getirilmediğini gören subaylar artık ısrarcı olmuyorlardı. General Franko, başkomutanlığa durumu açıklayan bir rapor göndermiş, ordunun bu hâliyle Türk ordusu ile her türlü temastan kaçınmasını önermiştir⁶.

Bu şartlarda General Franko 31 Ağustos 1922 günü ve 31 Ağustos-1 Eylül 1922 gecesi birliklerini Kabaklar hattına çekti. O, Trikopis ve beraberindeki birlikler ile 5 ve 9. Fırkalar kurtuluncaya kadar Uşak'ı elde tutmak istiyordu⁷.

Franko'nun savunma planına göre 2. Tümen demir yolunun güneyini Kabaklar-Kırka batı sırtlarını, 1. Tümen demir yolundan Elma Dağı'na, Çamyuva köyüne kadar olan kesimi, 7. Tümen de bu hattın kuzeyini ve Gediz-Uşak yolunu kapatacağı⁸. Bağımsız iki mürettep alayı Bozkuş dolaylarında ihtiyatta kalacaktı. General Franko kendisi de karargâhı ile birlikte Uşak'a geçti⁹.

1. Yunan Tümeni zamanında mevzisine yerleşti. 2. Tümen gecikmiş olarak saat 24.00'te görev bölgesine gelerek mevziye girdi. Ancak 7. Tümen emri almadığından 31 Ağustos-1 Eylül 1922 gecesini Karlık'ta geçirdi. Bu tümen ancak 1 Eylül 1922 günü öğleye doğru mevzilerini işgal etti. Görüldüğü üzere Uşak'a en yakın Yunan savunma düzeni, Keldiz-Kabaklar-Kırka hattında evvelce hazırlanmış olan mevzilerden oluşuyordu¹⁰. Mevziler Kelkiz köyünün hemen batısındaki Kepeztepeden (Sorkun tarafındadır.) başlayarak Çarıkköy ve Kabaklara kadar uzanıyordu¹¹.

Kabaklar Muharebesi öncesi Türk 1. Kolordu Komutanı İzzettin Bey 31 Ağustos gecesi saat 24.00'te bir emir yayımladı. Buna göre Kolordu 1 Eylül 1922'de düşmanı takip edecek ve rastladığı yerde taarruzla imhaya çalışacaktır. 14. Tümen Derbent-Karlık üzerinden Uşak istikametine ilerleyecek, tümenin büyük kısmı Uşak batısına konmaya geçecektir. 57. Tümen Gedikler-Çarıkköy üzerinden Kuyucak'a gelecektir. 6. Tümen Kızılasöğüt-Kabaklar üzerinden Bölme'ye gelecek ve demir yolu tarafından Alaşehir istikametinde keşif yapacaktır. 15. Tümen 14. Tümen'i dört kilometre mesafeden takip edecek ve Uşak batısında Karaseyit (?) (Karaağaç olabilir.)-Eskisaray civarında toplanacaktır.

¹ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.12.

² Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 14,16.

³ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Eylül 1922, s.1

⁴ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.24.

⁵ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.24.

⁶ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.33.

⁷ Belen, a.g.e, s.75.

⁸ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.34

⁹ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.24,38.

¹⁰ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.34, 38

¹¹ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.49.

Bu arada kolordu komutanı tümenlerin süvari bölüklerini Derbent'te toplayarak teşkil ettiği mürettep süvari alayını kasaba ve köyleri Yunanlılara yaktırmamak için hızla Uşak'a gönderdi. Gelen ordu emrinde ise 1. Kolordu'nun güneyinden 2. Kolordu'nun Karakuyu-Ulubey hattına ilerleyeceği öğrenildi.

14. Tümen saat 07.00'de önde 26. Alay ve dağ bataryası olduğu hâlde Derbent'ten Karlık yolu ile hareket etti. Saat 08.20'de bu tümenin öncü birlikleri Karlık'a geldi. Yunan kuvvetlerinin çekilmekte olduklarını, artçılarının Karlık köyünün 4-5 kilometre batısında hazırlanmış olan mevzilerde bulduklarını gördü.¹

Bilahare 14. Tümen 26. Alay kuzeyde, 25. Alay güneyde, 30. Alay ise 26. Alay'ın gerisinde olmak üzere 1. Yunan Tümeni'ne taarruza başladı. Kolordu komutanı bu tümenin yanına gelerek şiddetle taarruza geçmesini sağladı. Bu sırada 15. Tümen'in, yürüyüşünü hızlandırarak Karlık köyüne yanaşması ve muharebeye katılması emredildi. Bu tümen sabahleyin saat 06.00'da Hatipler'den hareket etmişti. Tümen, Karlık hizasına geldiğinde alaylarını açarak ve topçusunu devreye sokarak 14. Tümen'i desteklemeye başladı. Bu şartlarda muharebe birden bire şiddetlendi.

57. Tümen ise 176. Alay öncü olarak Kabaklar köyünün 3 kilometre doğusundaki Kır yurt (?) -Çarıkköy yolundan hareket etti. Saat 10.00'da Kabaklar istasyonunun 1,5 kilometre kuzeydoğusuna geldiğinde istasyonun güney ve kuzey sırtlarında Yunanlıların tahkimatla meşgul olduklarını, bir taburunun Kırka'dan Kabaklar köyüne gittiğini, mevzilerin kuvvetle tutulduğunu gördü. Burada bir alay kuvvetinde Yunan birliği vardı. Tümen 1 Eylül 1922 günü saat 10.30'da 2. Yunan Tümeni'ne taarruza başladı. Tümen'in öncüsü konumundaki 176. Alay demir yolu ile Çarıkköy arasından yani istasyonun kuzeyinden taarruz ediyordu. Taarruz topçu ateşiyle desteklendi. Tedbiren tümenin diğer birlikleri Kabaklar istasyonunun 2,5 kilometre doğusunda ihtiyatta tutuldu.

Saat 12.40'ta 57. Tümen'in gönderdiği raporda Kabaklar istasyonunun ele geçirildiği, istasyonun iki tarafındaki sırtlarının işgal edildiği ve Yunan kuvvetlerinin batı istikametinde takip edilmekte olduğu bilgisi verildi. Raporda Çarıkköy doğusunda ise çatışmaların henüz devam etmekte olduğu belirtiliyordu.

Saat 13.30'da 176. Alay Çarıkköy hizasına geldiğinde Yunanlıların şiddetli ateşiyle karşılaştı. Bozkuş köyü dolaylarındaki iki bataryası da buradaki Yunan kuvvetlerini ateşiyle takviye ediyordu. Bu mevzinin yalnız 176. Alay'la zapt edilemeyeceğini anlayan 57. Tümen komutanı saat 14.00'te 39. Alay'ı da savaşa soktu. 39. Alay, 176. Alay'a kuzey istikametinden destek vermeye başladı. Bu taarruzu tümen topçusu da destekledi. Bu şartlarda 176. Alay Çarıkköy güney sırtlarına girmeyi başardı. Saat 15.00'te düşman 57. Tümen cephesinden tamamen geri çekilmeye başladı. Biraz sonra da bütün kolordu cephesinden çekildi. Türk birlikleri Yunan kuvvetlerini Uşak istikametinde takibe koyuldular.²

6. Tümen ise saat 06.00'da Susuz'dan hareket etti. Saat 07.00'de dağ bataryasıyla takviyeli 50. Alayı öncü olarak Kızılcasöğüt'ten yürüyüşe geçti. Saat 07.40'ta Kırka doğu sırtlarına geldiğinde Yunanlıların bir taburdan fazla kuvvetinin Kırka köyünün batı ve güneybatı tepelerinde tahkimat yaptığını gördü. Üç bölüğü ile saat 09.25'te Kırka batı sırtlarındaki 2. Yunan Tümeni'ne ait Yunan artçı kuvvetleriyle muharebeye başladı.³ Saat 10.20'de Kırka-Kabaklar yolunun kuzeyinden 52. Alay'ı ve güneyinden de 50. Alay'ı taarruza geçirdi. Tümen topçusunu kırka sırtlarında mevzilendirerek taarruzu destekledi. 51. Alay, Hücum Taburu ile birlikte, güney kanatta ihtiyatta tutuldu. 52. Alay'ın 2. Tabur'u Kırka-Kabaklar yolu kuzeyindeki tepede mevzilenen ve Yunan emniyet kademesi olduğu sanılan birliğe taarruz ederek onları Kabaklar batısına attı. Saat 12.30'da da 50. Alay Kırka batısındaki düşman mevzilerine girmeyi başardı. Saat 13.00 civarında 50. Alay ve kuzeyindeki 176. Alay yardımlaşarak Kabaklar mevzisini ele geçirerek köyün batı sırtlarını işgal etmişlerdi. 2. Yunan Tümeni düzensiz olarak Bölme-Karakuyu hattına doğru çekilmeye başladı.

Yunanlılar panik hâlinde bir kısmı Uşak istikametine, bir kısmı da ovidan Bölme istikametine doğru kaçmaya başladılar. 14. Tümen cephesinden kaçamayan bir kısım düşman da Elmadag yamaçlarına tırmandı. Kolordunun bütün tümenleri takip harekâtını sürdürdüler.⁴

¹ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.48

² Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.48-50.

³ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.49.

⁴ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.51.

1. Kolordu Komutanı, Yunanlıların bütün kuvvetleri Uşak ve doğusunda bulunduğundan, Kırka üzerinden doğuya doğru bir kuşatma yapılmasının uygun olacağına karar verdi. Bu kuşatma harekâtına 2. Kolordu'nun da destek vermesi istendi ise de uygulamaya konulmadı¹.

Bu arada Ordu Komutanı Nurettin Paşa muharebeyi yakından izlemek üzere, yanına kurmay başkanını ve harekât şubesi müdürünü de alarak otomobille Uşak istikametine hareket etti. Yolda yorgun olmalarına rağmen büyük bir gayretle ilerlemeye devam eden 1. Kolordu birliklerine rastladı. Kolordunun takip kolları saat 16.20'de Bozkuşa'ya geldiği sırada Ordu Komutanı da bu köye ulaşmıştı. Takibin daha süratli yapılmasını emretti².

Bugün saat 18.00'de Uşak kurtarıldı. Kolordu Mürettep Süvari Alayı Uşak'a giren ilk birlik oldu. Bu alay gönderdiği raporda düşmanın Kılcan-Akkilise (Çevreköy) yoluyla batıya çekildiğini, Uşak'a yaklaşıldığında topçu ateşi ve bir süvari alayı ile karşılaştığını, Uşak'ın bir kilometre doğusundaki adacıkta Yunan artçılarıyla yaya muharebesine girerek saat 18.00'de Uşak'a girdiğini bildirdi. Mürettep Süvari Alayı şehre girdikten sonra burada emniyet tertibatı aldı³. Uşak istasyonunda dört lokomotif ve 40 vagon ele geçirildi⁴.

Diğer taraftan 15. Tümen saat 16.00'da ileri yürüyüşe geçerek 21.00'de Akse'ye gelmişti. Yunanlıların pek bitkin bir hâlde Uşak kuzeyinden Sorgun'a çekildiğini köylülerden elde ettiği istihbarat neticesinde öğrendi. Bunun üzerine 38. Alay'ı bir batarya ile Sorgun'a ve Gediz-Uşak şosesine hâkim sırtlara sevk etti. 56. Alay'ı ve Hücum Taburu ile bir dağ bataryasını Akse'de bırakarak kuzeyde Dağyenice'ye karşı emniyet düzeni aldırdı. Kuzeye doğru Elmadağ'na karşı emniyeti sağlamak için de 45. Alay'la sahra bataryasını Akse'nin 3 km doğusunda Kaban'da (Kılcan olabilir.) bıraktı. 56. Alay'dan bir taburu Uşak'ın asayişini sağlamakla memur etti⁵.

Diğer taraftan Kabaklar Muharebesi sonrası Yunan ordusunun durumunu cepheyle ilişki kurmakla görevli Kurmay Binbaşı Panagos 1 Eylül'de Yunan Genelkurmay Karargâhına gönderdiği raporlarında şu şekilde anlatmıştır:

“Uşak-Gediz yolu üzerindeki 12 kilometrede 5. tümen ile ve çeşitli tümenlerden geride kalanların arkasından da 9. Tümen ve çeşitli birliklere bağlı askerler geliyordu. Askerlerin durumu genellikle çok bozuktu... Şimdi ordunun iskeletini oluşturan birkaç birlik ardı ardına bozguna uğramaktadır. Bütün ova boyunca İzmir'e ulaşmaktan başka bir şey düşünmeyen bir insan kalabalığı batıya doğru ilerlemektedir.”⁶

Bu arada Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa 1 Eylül akşamı Uşak'a geldi⁷. 1. Kolordu Komutanı da saat 21.00'de Uşak'a gelerek burada bulunan ordu komutanı ile görüştü. Yapılan toplantıda düşmanın aralıksız takip edilmesine karar verildi. İlk hedef Alaşehir istikameti idi. 1 ve 2. Kolorduların kanatlardan Yunan kuvvetlerini kuşatıp muharebeye zorlaması ve onlara toparlanma fırsatı vermemesi kararlaştırıldı. Takip harekâtı bu plan üzerine devam etti⁸. 2 Eylül'de Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi karargâhları da Uşak'a nakledildi⁹. Bununla birlikte şuna işaret etmek gerekir ki bu muharebeler sırasında geçen zaman 5. Fırka'nın iki alayı ile 9. Fırka Kumandanı Albay Gorkidos'un müfrezesini Türk birliklerinin eline düşmekten kurtuldu. General Franko bir gün daha Uşak'ta dayanabilseydi Murat Dağ'ından Uşak'a doğru gelen Trikapis Kolu da kurtulacaktı¹⁰.

Uşak'ın merkezi kurtarıldıktan sonra da Türk birliklerinin batıya doğru takip harekâtları süratle devam etti. Ulubey ve Karahallı 2 Eylül'de, Eşme (Takmak) ise 3 Eylül'de işgalden kurtarıldı. Bundan sonra diğer şehir ve kasabalar işgalden kurtarılarak 9 Eylül'de İzmir'de Yunanlı denize döküldü.

Uşak'ın kurtuluşu dönemin basınına da yansımıştır. Hatta gerçek dışı haberler de yer almıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 31 Ağus-

¹ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.49.

² Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.51, 53.

³ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.52.

⁴ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.292

⁵ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.52, 53.

⁶ Türkmen Parlak, İşgalden Kurtuluşa 2, Yunan Ege'den Nasıl Gitti Son Günler, İzmir Sosyal Hizmetler Vakıf Kültür Yayınları, İzmir 1983, s. 224.

⁷ Belen, a.g.e, s.79.

⁸ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.54.

⁹ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 43.

¹⁰ Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s.486.

tos gecesi Uşak'ın da zapt edildiğine dair haberler alındığından bahsedilmiştir. Haberde hata payı bulunabileceği ihtimali de göz önünde bulundurularak “hiç olmazsa şu anda tahakkuk etmiş olduğuna emin bulunuyoruz” ifadesine yer verilmiştir¹.

3 Eylül tarihinde ise Uşak'ın kurtulduğu net bir şekilde kamuoyuna duyurulmuştur. “Eskişehir ve Uşak'ın Halası” başlıklı yazıda ordumuzun harikalar gösteren hücumları ve kahramanlıkları karşısında zor duruma düşen Yunan kuvvetlerinin Eskişehir ve Uşak'ı da kısa zamanda boşaltacağına beklenmekte olduğuna işaret edilmiştir. Bu müjdenin 2 Eylül tarihli Büyük Millet Meclisi toplantısı sırasında Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Başbakan Rauf Bey'e gönderdiği telgrafla meclise duyurulduğu, milletvekillerinin alkışlarla sevince ortak oldukları belirtilmiştir².

Yunanlıların Uşak'tan Çekilirken Yaptıkları Mezalim

Uşak işgalin başlangıcından itibaren Yunan zulmüne maruz kalmış bir şehirdir. Bursa Mebusu Operatör Emin Bey daha 3 Ekim 1920 tarihinde TBMM Başkanlığına Batı Anadolu'daki Yunan zulmünü konu alan bir takrir vermiştir. Bu takrire göre Uşak bölgesi de dâhil olmak üzere Yunanlılar işgalin ardından rast geldikleri büyük ve küçükbaş hayvanları önlerine katarak adalara nakletmişlerdir. Ayrıca işgal sahalılarında silah arama bahanesiyle özel ve resmi binalara tecavüz ederek kıymetli gördükleri eşyaları gasp etmişlerdir. Böylece her türlü askerî giderlerini Türk halkından çıkarmaktadırlar. Birçok bigünah kişiyi katletmişlerdir³.

Yunanlılar işgal süresince resmî ve özel binalara el koymak başta olmak üzere gasp, angarya, tecavüz ve öldürme gibi insanlık dışı cürümlerine devam etmişlerdir. Ancak en büyük zulmü şehri terk etmek zorunda kaldıklarında gerçekleştirmişlerdir.

Yunan ordusu Uşak'ı boşaltırken de gasp ettikleri mallar o kadar çoktu ki mahallinden temin ettikleri nakil vasıtaları yetmeyince Yunan ordusunun resmî otomobillerine de gasp ettikleri malları yüklemişlerdir⁴.

Yunanlılar Uşak halkından bazılarını da sürgün etmişlerdir. Başta Kaymakam Ahmet Cevdet Bey olduğu hâlde eşraftan 28 kişi dâhil olmak üzere yüzlerce kadın ve çocuğun Atina'ya gönderildiği, pek çok kişinin ise hapsedilmek ve ateş üzerinde baş aşağı asılmak gibi çeşitli işkencelerle öldürüldüğü kaynaklarda yazılmıştır⁵.

Yunanlıların Uşak'ı boşaltırken çıkardıkları yangın ise felakete dönüşmüştür. Afyon'dan Uşak'a kadar olan ilk geri çekilmeler sırasında yaptıkları tahribat nispeten azdır. Uşak'tan İzmir'e kadar olan bölgede ise yangın ve tahribat vahşete dönüşmüştür⁶.

Plan program dairesinde şehirler, kasabalar ve köyler yakılmıştır. Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar Meydan Muharebesi'nden sonra perişan bir şekilde geri çekildiğini öğrenen İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Stergiades'in Uşak'ta bulunan yardımcısı Kiryakidis şehri boşaltmadan evvel yakmayı ve halkını da kitle hâlinde katletmeyi planlamıştır⁷. Onlar artık Uşak'ta kalamayacaklarını anlamış bulunuyorlardı. Kiryakidis'in emri üzerine Yunan Mevki Kumandanı Miralay Mesines ve Merkez Kumandanı Rodopla tarafından Rum ve Ermeni siviller ile askerlerden kundaklama ekipleri kurulmuştur⁸. 31 Ağustos 1922 Perşembe günü de şehri yakmaya başlamışlardır⁹.

Bu akşam Yunan Garnizon Komutanı gizli belge ve bilgilerin Türklerin eline geçmemesi için komutanlığın şifre ve evrak binasının içindeki belgelerle birlikte yakılması emrini vermiştir. Bu amaçla oluşturulan özel kundaklama ekibi binaya tahrip kalıplarını yerleştirmiştir. Ateşleme saat 19.15'te yapılmıştır. Hiç beklenmedik bir anda Uşak üst üste bir iki kez sarsılmıştır. Tahrip kalıplarının sesi kundaklama ve imha ekiplerini de harekete geçirmiştir. Türk mahallelerine ve kentin önemli binalarına yönelen özel ekipler bombalar ve gazlı çaputlar ile ortalığı ateşe vermişlerdir. Patlamalar birbirlerini kovalamış ve şehir alev alev yanmaya başlamıştır¹⁰.

¹ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Eylül 1922, s.1.

² Hâkimiyet-i Milliye, 3 Eylül 1922, s.1.

³ Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, C.II (Anadolu'da Yunan Mezalimi), (Haz. Uğurban Demirtaş ve diğerleri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1996, s. 102-103.

⁴ Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Haz: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60.

⁵ Parlak, a.g.e, s. 313.

⁶ Us, a.g.e, s. 52

⁷ Parlak, a.g.e, s.225.

⁸ Sadiye Tutsak, “Millî Mücadelede Uşak”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.10, S.1, Haziran 1995, s.309.

⁹ Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi- Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), TTK, Ankara, 1989, s.190.

¹⁰ Parlak, a.g.e, s. 225

Bu arada Yunanlılar cephane deposu olarak kullandıkları İstasyon Caddesi'nde bulunan bir camiye de ateşe vermişlerdir. İnfilakın tesiriyle cami yakınındaki üsara karargâhı da ateş almış, buradaki 450 esir yanmıştır. Bilahare yangın yerinde yapılan araştırmada yüzlerce yanmış insan kemikleri bulunmuştur.

Yunan ordusuyla birlikte savaşı izlemek için Anadolu'ya gelen Daily Telgraph gazetesi muhabiri 24 Eylül'de gazetesine çektiği telgrafta yangın hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Uşak'ta iken benzin tenekeleriyle, yangın bombalarının şehir dâhilinde tevzi edildiğini kendi gözlerimle gördüm. Yunan zabıtları şehrin ihrak edileceğini bana şahsen ihtar ettiler. Ricatım ibtidasından nihayete kadar Yunanlılar kundakçılığa devam etmiştir”.

Uşak yangını sırasında burada bulunan Fransız vatandaşı Mösyö Şarl Jiro da 22 Aralık 1922 tarihli raporunda şunları yazmıştır: “Akşam saat yedi buçuğa doğru çocuklarımla sofraya oturarak henüz yemeğe başlamıştık ki, bombanın tarrakasını müteakip büyük bir alev sütununun yükseldiğini gördük. Evimin ancak birkaç metre ilerisinde bulunan ve ikinci firkanın kalem dairesi olarak kullanılan binaya ateş verilmişti. Civar evler tamamıyla ahşap olduklarından derhâl başka bir yere taşınmak mecburiyetini hissettim. ve bu esnada yüksekte olduğu için ovaya nazır bulunan evimin penceresinden karşıki ovada on kadar köyün yanmakta olduğunu gördüm. Şehirdeki yangın gitgide şiddetlendi. Yangınlar, ahşap binalara yangın bombaları atmak, benzinli paçavralar kullanmak suretiyle ortaya çıkarılmıştı. Bir an içinde şehir alev içinde kalmış, aynı zamanda Türklerin ağlayış ve feryatları mütemadi bir inilti hâlinde etrafa yayılmıştı. Amansız bir katliam başlamıştı. İstisnasız erkek, kadın, genç, ihtiyar, çoluk, çocuk bu faciada kurban ediliyordu. Genç kız ve kadınların namuslarına tecavüz bu vahşet sahnesinin en adi vakalarındandı.

Yangın çıkarmakla meşgul bulunan askerlerin arasında yerli Rum ve Ermeniler askerlere rehberlik etmekte ve Türk eşraf ve zenginlerinin evlerini onlara göstermekte idiler. Bunların servetleri yağma edildikten sonra ekserisi öldürülüyordu. Kadınların kollarındaki bilezikler ve boyunlarındaki altınlar gasp olunuyor, evleri tecavüze uğrayan Türklerden bazılarının hayatları büyük bir meblağ mukabilinde bağışlanmakta ise de bu müemmen değildi. Çünkü firariler bir sel halinde birbirini takip etmekte olduklarından bunların elinden kurtulabilmek için büyük bir tehlikeyi göze alarak şehirden uzaklaşmaktan başka çare yoktu. Şehir dâhilinde tahrip ve hırsızlık büyük bir facia hâlini almıştı. Yangından kaçanların üzerine yayılım ateş kurşun sıkılıyordu. Evlerine girip çıkmak yasaktı. Bir eve giren veya çıkan Türkler üzerine ateş açılması için kumandan tarafından emir verilmişti.”¹

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise Uşak ve civarındaki yangını şöyle anlatmıştır: “Şimdi Uşak'tayız. İzmir'e doğru harekete devam edeceğiz. Her taraf yanıyor. Topları ile tüfekleri ile düşman kıtaları geliyor. Halk canını dağlara atarak, köylerin şehirlerin dışına kaçarak kurtarabiliyor.” O, Banaz'da huzuruna getirilen Yunan Tümen kumandanını çıkarılan yangınlar nedeni ile azarlamış ve divanı harbe verip kurşuna dizdireceği tehdidinde bulunmuştur. Yunan kumandan kendilerinin suçu olmadığını askere söz dinlemedikleri cevabını verdi². Asım Gündüz hatıralarında Uşak yangınına “Şehir alevler içinde yanıyor. Düşman perişan ve can derdinde iken bile terk ettiği her şehri, evini, mabedini, ağacını, hayvanını, yaş ve cins farkı tanımadan insanını yakıyor, yıkıyor, öldürüyordu. Masum Türk çocuklarını süngülenmiş olarak üst üste yığılı görmek, bir haydut sürüsünün vahşeti nereye kadar götürebileceğinin kanlı tablosu hâlinde gözlerimiz önlerindeydi.” cümleleri ile tasvir etmiştir³.

Yunan ordusunun kovalanmasından sonra Uşak ve Alaşehir civarını gezen Mehmet Emin (Yurdakul) de yapılan Yunan mezalimi hakkında “Yalnız şu Alaşehir ile Uşak'ı görmek Yunan zulmünün dehşetini anlamak için kâfidir.” demiştir⁴.

Yangın başladıktan sonra şehrin nispeten içine girilebilir binaları kuzeydeki mahallelerdi ve bunları da ilk şehre giren öncü süvariler yanmaktan kurtarmışlardı. Eğer ordularımız 1 Eylül akşamı Uşak'a girmeseydi ve yangına hemen müdahale etmeseydi 2 Eylül günü Uşak tamamen bir moloz yığını hâline gelecekti⁵.

¹ Asım Us, a.g.e, 2012, s. 62; Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrinievvel 1922.

² İsmet İnönü, Hatıralar, 1. Kitap, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s.295-296.

³ Asım Gündüz, Hatıratlarım, Haz. İhsan İlgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 168.

⁴ Mustafa Turan, Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 199.

⁵ Parlak, a.g.e, s.262.

Yunan mezalimini soruşturma kurulunun hazırladığı rapora göre şehrin etrafında Yunanlılar tarafından şehit edilmiş 300'den fazla Müslüman cenazesi bulunmuştur. Yunanlılar bu kişileri öldürmeden evvel soymuşlar, üstlerindeki para, mücevherat vesaire ne varsa zorla hepsini alıp bilahare katletmişlerdir.

Uşak'taki büyük yangını Batı Cephesi Karargâhı 1 Eylül gecesi öğrenmiştir. Yangın Uşak ve çevresinde uçuş yapan bir keşif uçağı tarafından rapor edilmiştir¹. Bu gelişmeler üzerine Türk uçakları hem Türk halkına hem de Yunan ordusuna yönelik beyannameler atılmıştır. Türk halkına yönelik “*Sevgili Türkiyeliler, Sevgili Kardeşlarımız!*” hitabı ile başlayan beyannamelerde Türk ordusunun Yunanlıları mağlup ve perişan ettiği, yıldırım hızıyla kovaladığı, Yunanlıların topunu, tüfeğini bırakıp dehşet içerisinde kaçtıkları veya teslim oldukları ifade edilmiştir. Beyannamelerde ayrıca halkın Türk ordusuna güvenmesi ve korkmaması istenmiş, muzaffer ordunun onları mutlaka kurtaracağı sözü verilmiştir. Ancak yine de her ihtimale karşı kadınları ve çocukları dağlara, emin yerlere çıkarmaları, köy yakmaya ve yol tahrip etmeye teşebbüs eden Yunan askerlerine hücum etmeleri, zulme uğrarlarsa zulüm yapan Yunan birliğini ve kumandanın ismini öğrenmeleri tavsiye edilmiştir.

Rum askerlere yönelik Rumca beyanname ise şöyledir: “ Yunan Kumandanları, Yunan zabitleri, Yunan askerleri! Mağlup ve münhezim Yunan fırkaları topunu, tüfeğini bırakarak kaçıyor. Açlık ve yorgunluktan bitap kalan Yunan askerleri her yerde teslim oluyor. Her tarafınız sarılmıştır, kaçamayacaksınız. Teslim olanlar açlık sefalet ve mahrumiyet ile sürünerek ölmekten kurtuluyorlar. Bazı Yunan askerlerinin geçtikleri yerlerde İslam ahaliye zulüm ve işkence yaptığını ve şimendiferleri tahrip ettiğini görüyoruz. Gerek kumandan ve zabitlerin emriyle ve gerek münferiden her türlü zulüm ve yangından şahsen mesulsünüz”².

Türk uçakları tarafından Uşak'a atılan Nurettin Paşa imzalı bir beyannamede ise “*Beyhude uğraşmayınız, teslim olunuz. cuma namazını Uşak'ta kılacağız!*” denilmiştir³.

Yangınlar sırasında ova köyleri tamamen yanmıştı. Dumlupınar istasyonundan itibaren demir yolu, köprüler muhabere hatları tamamen tahrip edilmişti. Yunanlılar geri çekilirken bütün köyleri yakıyor ve hayvan sürülerini beraber götürüyorlardı. Yangınları söndürmek için yangın söndürme müfrezeleri düzenlenerek köylere gönderilmiştir⁴.

Bu yangında Uşak kaza merkezinde Kurtuluş Mahallesi'nin yarısı, Hamidiye Mahallesi'nin tamamı, Sarayaltı Mahallesi'nin ve Durak Mahallesi'nin tamamı yandı⁵. Uşak Kaymakamlığı tarafından çekilen telgrafta da yangına değinilmiştir. 16-17 Eylül 1922 tarihli telgrafta Yunanlılar tarafından çıkarılan yangında 1785 ev ile 634 dükkân ve 16 cami ve mescidin yandığı bildirilmiştir. Yangının bilançosu *Türk İstiklal Harbi* adlı kitapta 1785 ev, 12 cami ve mescit, 636 dükkân ve mağaza olarak verilmiştir⁶.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de Uşak'ta 1.800 hane ve dükkân, 16 cami, mescit ve tekkenin yandığını bildirmektedir⁷. *Anadolu'da Yunan Zulmü ve Vahşeti* adlı eserde Uşak kazasında 8.132 hane, 689 dükkân ve 119 cami ve mescidin yandığı belirtilmiştir⁸. Yine Hâkimiyet-i Milliye gazetesine göre şehirde 982 kişi öldürülmüş, 322 kişi yakılmış, 40 kişi boğulmuş, 54 kişi kaybolmuştur⁹.

Dönemin Kütahya milletvekili Besim Atalay'ın basına verdiği ifadeye göre Uşak'ta 2.000 ev, 1.000 dükkân, 15 cami yanmış, bin kadar Türk öldürülmüştü. Cinayetler muhtelif şekillerde yapılmış, bir kısmı diri diri yakılmış bir kısmı da kurşunla öldürülmüştür.

*Bu yangın Yunanlıların müttefiklerini de rahatsız etti. İngiliz yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u bilgilendirdi. Yunanlıların savaş meydanında yenildikten sonra arkalarında “iğrenç bir hayvanlık ve barbarlık izi bıraktıkları” haberini verdi*¹⁰. Öte yandan Batı Cephesi Komutanlığı Erkânı Harbiye İstihbarat Şubesinde Yunan mezalimini tespit için bir tahkik heyeti kurulmuştur.

¹ Parlak, a.g.e, s. 225

² Hâkimiyeti Milliye, 4 Eylül 1922, s.1.

³ İbrahim Edhem Akıncı, Demirci Akıncıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 331-332.

⁴ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.51, 53.

⁵ Sadiye Tutsak, “Milli Mücadelede Uşak”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.10, S.1, Haziran 1995, s.309.

⁶ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.55

⁷ Hâkimiyeti Milliye, 9 Ekim 1922, s.1.

⁸ Sadiye Tutsak, a.g.m, s.310.

⁹ Hâkimiyeti Milliye, 9 Teşrinievvel 1922

¹⁰ Parlak, a.g.e, s.133.

Onbaşı Halide Edip başkanlığındaki heyet, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfki (Atay) ve Asım'dan (Us) müteşekkildi. Yusuf Akçura ile bir fotoğrafçı da heyete dâhil edilmişti. Heyet İzmir'den başlayarak Manisa, Salihli, Alaşehir, Uşak, Kütahya, Eskişehir istikametini takip ederek Bursa'ya kadar Yunan ordusunun tahrip ettiği bölgeyi gezmiş ve mezalime şahit olan halkı dinlemiştir¹.

Ayrıca Gomon sinema memurunun İzmir-Afyon demir yolu vasıtasıyla ve bu hat üzerinden Salihli, Alaşehir, Uşak, Afyon civarındaki harap köyleri filme alması uygun görülmüştür. Sinema heyetinin Eskişehir ve oradan Ankara güzergâhını takip edeceği belirtilmiştir.²

Dönemin Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey'in annesi ve kız kardeşi de şehitler arasındadır. Onun basına verdiği röportaja göre annesi ve kız kardeşinin şehadeti şu şekilde gerçekleşmiştir: Kız kardeşi yanmakta olan bir komşu evini söndürmek için su taşırken Yunan askerleri tarafından uyarılmıştır. Onlara sert karşılık verince kurşunlanmışlardır. Buradan yaralı bir şekilde karşıdaki kendi evlerine kaçmıştır. Annesiyle birlikte evin büyük kapısını tahkim ederlerken kurşunlarla şehit düşmüşlerdir. Kız kardeşi derhal ölmüş, annesi ise on iki saat kadar yaşamıştır. Etrafında ağlaşan torunlarına "Evlatlarım, ağlamayın. Biz bugünü arıyorduk, işte askerimiz giriyor. Elbette bizim gibi şehitler ve kurbanlar olacak ki bu topraklar küffardan kurtulacak. Validenizle biz şehidiz. İkimizi bir mezara koysunlar. Biz Allah huzuruna birlikte çıkalım." demiştir.

Besim Atalay Uşak'a geldiği gün taze mezarın üzerine kapanacak ve nemi henüz kurumamış toprağın altındaki sevgili iki varlığına annesiyle kardeşine hıçkırma hıçkırma şöyle seslenmiştir:

Ey şehit validem aç mezarını
Yaralı koynuna giresim geldi.
Aç annem ağlatma zar ü zarını
Aç oğlun, yüzünü göresim geldi.

Validem açmıyor, sen aç hemşirem
Benim de uçmağa eresim geldi.
Koşma tut ey mezar bu şehitleri
Hoşuma top arayıp sorasım geldi³.

Trikopis'in Esir Edilmesi

Afyonkarahisar'dan çekilmek zorunda kalan Yunan 1. Kolordusu Komutanı General Trikopis öncelikle İhsaniye Döğer tarafında bulunan 2. Kolordu Komutanı General Diennis ile kuvvetlerini birleştirdi. Onun amacı Dumlupınar'a çekilerek o bölgede bulunduğu inandığı General Franko ve Albay Plastaris kuvvetleri ile yeni bir müdafaa hattı tutmaktı.

Buna karşılık Türk ordusu Yunanlıların yeni bir savunma hattı oluşturmalarına imkân vermemek için 27 Ağustos tarihinden itibaren onları yakın takibe alarak sürekli sıkıştırmaya başlamıştı. Bu yüzden Trikopis kuvvetleri geri çekilirlerken devamlı artçı muharebeleri vermek zorunda kalıyorlardı.

27-28 Ağustos gecesi yolunu kaybeden Trikopis kuvvetleri Murat Dağı'ndan Belova'ya geldiler. Sürekli Türk kuvvetlerinin onları rahatsız etmesinin dışında gıda sıkıntısı da başlamıştı⁴. İlaveten haberleşmeleri de kesilmiş bulunuyordu. Onun Yunan Başkumandanlık Karargâhı ile son haberleşmesinin 28 Ağustos 1922 akşamı olduğunu kendisi ifade etmiştir⁵.

Bu arada Trikopis'in 28-29 Ağustos akşamı Plastiras grubundan aldığı haber bütün planlarını altüst etti. Albay Plastaris Efzun Taburu'ndan bir haberci ile mesajını ulaştırmıştır. Bu mesajda Türk süvarilerinin büyük gruplar hâlinde Aslıhanlar batısında görüldüğü ve hızla Uşak istikametinde ilerlediği bildiriyordu⁶.

30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi sırasında Trikopis ve beraberindeki birlikler Türk ordusu tarafından kapatılmamış olan boşluktan yararlanarak Kızıldaş Vadisi yoluyla dağlık alana sığınabildiler. Bu birlikler 31 Ağustos günü Kızıldaş-Muratçayı vadilerinden düzensiz ve perişan bir hâlde birliklerinden habersiz üç yürüyüş koluna ayrılmış olarak geri çekilmeye devam ettiler. Öndeki kolu 5. Tümen'in bakiyeleri oluşturuyordu. Gordlikos komutasındaki 9. Tümen'e mensup bir miktar er de bu guruba katıldı. Bu kol Belo-

¹ Turan, a.g.e, s. 329.

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, HR. İM, 13-27, Tarih: 9.11.1338.

³ Parlak, a.g.e, s 228; Hâkimiyet-i Milliye, 11 Ağustos 1923.

⁴ Nikolaos Trikopis, General Trikopis'in Hatıraları, Çev: Ahmet Angın, Kitapçılık Limited Şirketi yayınları, İstanbul 1967, s.98,99,100.

⁵ Parlak, a.g.e, s. 271.

⁶ Parlak, a.g.e, s. 270.

va-Çukurviran-Murat Vadisi yolu ile kayıplar vererek Gediz-Uşak şosesine varabildi. Asıl kuvvetin öncüsü olan orta kol 4 ve 12. Tümen komutanları idaresinde 31 Ağustos günü Çukurviran'a kadar gelmiş, burada yolunu kaybederek güneye veya batıya gidecekleri yerde güneydoğuya dönerek Murat Dağı kuzey yamaçlarında 31 Ağustos gününü ve gecesini yol aramakla geçirmişti. Büyük kısım olan General Trikopis'in başında bulunduğu üçüncü kol idi. Bu kolda 2. Kolordu Komutanı 13. Tümen Komutanı da bulunuyordu. 31 Ağustos 1922 günü saat 08.00'de Saraycık köyünün¹ güneyinde bir tepeye çıkan General Trikopis, tepeyi aşan yürüyüş kollarının harekâtına mani olmak için makineli tüfekle ateş açan Türk birliklerini gördü. Trikopis yanında bulunan 2. Kolordu Komutanı General Diennisé yürüyüş kollarının geçişine kadar elindeki kuvvetlerle bu tepenin savunulması emrini verdi².

General Trikopis Kızıldağ üzerinden Uşak'a gitmeye karar vererek 31 Ağustos-1 Eylül 1922 akşamı Belova-Somaklı-Murat Vadisi yoluyla birlikleriyle yürüyüşe devam etti. Yürüyüş kolu güneye doğru dönerek Somaklı kuzeyindeki sırtlardan inerken Türklerin piyade ve makineli tüfek ateşine maruz kaldı. 31 Ağustos-1 Eylül gecesini saat 22.00'de yürüyüş kolunu Çıklı kuzeyindeki sırtlarda istirahate geçirdi. Birliklerin 1 Eylül 1922 günü saat 04.00'te "Çimli-Karacahisar-Mesudiye" istikametinde yürüyüşe geçmesine karar verildi³.

General Trikopis Uşak'a gitmek istiyordu. Ancak 1 Eylül günü General Franko Kabaklar Muharebesi'ni kaybederek Uşak batısına çekilmişti. Bu durum Trikopis'i daha da zor duruma düşürdü. General Franko'nun kuvveti Uşak'ta bir gün daha dayanabilseydi Murat Dağı'ndan Uşak'a doğru ilerleyen Trikopis ve emrindeki askerler esir olmaktan kurtulacaktı⁴.

Öte yandan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Trikopis'in esir edilmesine büyük önem veriyordu. O, 2 Eylül günü Uşak'a geldiğinde komutanlarla kısa bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Buna göre Kızıldağ-Murat Deresi-Göğem çevresindeki düşmanın elde kalabilmiş son kuvveti ya teslim alınmalı ya da imha edilmeliydi. Başkumandan teslim almak hareketini yerinde yönetmek için bugün akşam saatlerinde Birinci Ordu Karargâhı'na gitmeye karar verdi. Batı Cephesi Kumandanlığı Karargâhı'nın ise Uşak'ta kalmasını emretti⁵. Başkumandan'ın bu kararlılığının diğer komutanları da etkilediği muhakkaktır.

Trikopis ise "Küçükler köyünün⁶ kuzey sırtlarında 1-2 Eylül 1922 gecesini geçirdikten sonra 2 Eylül sabahı saat 04.00'te birlikleri güneye doğru yürüyüşe başlattı. Başlangıçta düzgün olan yürüyüş kolu biraz sonra erlerin yorgunluğu ve açlığı nedeniyle dağılmaya başladı⁷. 2 Eylül günü öğleye doğru Aşağı Karacahisar köyünün kuzeyindeki Mıngırıp köyüne varıldı⁸.

Trikopis, Mıngırıp köyüne geldiğinde bir gün önce yani 1 Eylül günü Uşak'ın işgal edildiğini öğrendi⁹. Bu durum bütün planları altüst etti. O, son derece sıkıntılı durumunu şöyle anlatmıştır: "Bunun üzerine takip edilen araba yolundan çıkarak akşama kadar bir savunma mevzii tutmaya ve gece olunca Mesudiye-Kapaklar üzerinden güneye çekilmeye ve duruma göre harekete karar verdim"¹⁰.

Trikopis bu şartlarda hem dinlenmek hem de gündüzün çeşitli sürprizlerinden kurtulmak amacıyla 1.155 rakımlı tepeye yerleşerek burada savunma tertibatı almaya karar verdi¹¹. Burası Kapaklar mevziinin kuzey savunma merkeziydi. Saat 14.00'te yürüyüş durdu. Emniyet düzeni alındı. Erlere sırtlar üzerinde görünmemeleri tembih edildi¹².

Türk tarafına gelince 23. Tümen'in kolbaşında bulunan 69. Alay saat 14.00'te Çarıkköy'e geldiğinde kuzeyde bulunan Mıngırab (Çamyuva) köyünün yandığını gördü. Tümen kumandanı bazı köylülerle askeri satın alma memurlarından Kosur Boğazı'nda çok sayıda Yunan askeri bulunduğu, bunların rastladıkları köyleri ateşe verdikleri istihbaratını da aldı. Bunun üzerine bir taraftan Uşak istikametinde

¹ Saraycık Köyü, Altıntaş ilçesine bağlı olup Çukurören yolu üzerinde bulunur. <https://www.nufusune.com/altintas-mahalleleri-koyleri-kutahya>, ET. 11.04.2022; Çukurören Köyü, Gediz ilçesine bağlı bir köydür. <https://www.nufusune.com/gediz-mahalleleri-koyleri-kutahya>, ET. 11.04.2022.,

² Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.34.

³ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s.35.

⁴ Belen, a.g.e, s.79.

⁵ Parlak, a.g.e, s.263.

⁶ Küçükler Uşak ili Banaz İlçesine bağlı bir köydür. https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCkler,_Banaz, E.T. 11.04.2022.

⁷ Parlak, a.g.e, s.238.

⁸ Parlak, a.g.e, s.238.

⁹ Parlak, a.g.e, s.238.

¹⁰ Parlak, a.g.e, s.238; "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?", Tarih Konuşuyor, C. II, S. 7, Ağustos 1964, s. 522.

¹¹ Parlak, a.g.e, s.238.

¹² Trikopis, a.g.e, s.101.

yürüyüşüne devam ederken kolbaşında bulunan 69. Alay'ını kuzeye Mingırap köyü istikametine sevk etti. Ayrıca geriden gelmekte olan 5. Kafkas Tümeni'ni de durumdan haberdar etti.¹

Bu arada 5. Kafkas Tümeni Karlık-Göğem yoluyla Akse istikametinde yürüyüşe geçmişti. Saat 16.00'da Karlık köyüne² yanaşan kolbaşı bir düşman tümeninin Murat Dağı'ndan Cumburdu (Bugünkü adı Ayrancıdır.) Ovası'na inip Elma Dağı'na doğru yürüdüğünü öğrenmişti. Aynı zamanda saat 15.15'te yazılmış olan Tümen Süvari Bölük Komutanı'nın raporu ulaştı. Raporunda bir düşman kuvvetinin Murat Dağı'ndan inerek Mingırap ve Aşağı Karacahisar köylerine geldiği ve bu köyleri yaktığı ifade ediliyordu. Saat 16.20'de tümen Karlık köyüne vardığında 69. Alay'dan bir subay gelerek düşmanın Mingarıp'te olduğunu, alayın Çarıkköy kuzeyinde bulunduğunu söyledi³.

Bu gelişmeler üzerine 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Dadaylı Yarbay Halit Bey (Akmansu) tümen süvari bölümünü Kosur Deresi tarafından Karacahisar köyü istikametine keşfe gönderdi. 5. Tümen'e basit bir emniyet tertibatı aldırarak Göğem köyü istikametinde harekete geçirildi. 9. Alay'a ilerideki süvari bölümünün hizasına kadar yaklaşması ve Karacahisar köyü güneyindeki tepeleri işgal etmesi emredildi⁴. Bu sırada 9. Alay Kepeztepe'de, 10. Alay Göğem köyünün bir buçuk kilometre kuzeyindeki Bölmeliktepe gerisinde, 13. Alay da ihtiyatta bulunduruluyordu. Hücum taburu ilerideki 9. Alay'ın yanına gönderildi. Kepeztepe'de toplanan bu kuvvetlerin komutanlığına Yarbay Ali Rıza Bey memur edildi.

Halit Bey tümenin gözetleme yerini Bölmeliktepe'de kurdu. Dürbünle bizzat yaptığı gözetleme sırasında Elmadağı doğu eteğindeki Karacahisar köyünün yanmakta olduğunu, dağdan Kosur Deresi'ne uzanan bu köye hâkim sırt üzerinde düşman askerlerinin dolaştığını gördü.

Bu arada keşif maksadıyla ileri sürülen süvari bölümü ile düşmanla temasa geçerek Karacahisar civarındaki sırtta yaya cenge inmiş, silah sesleri duyulmaya başlanmıştır. Burada 10-12 bin civarında düşman kuvveti olduğu sanılıyordu⁵.

Bu sıralarda Trikopis cephesinde durum şöyleydi: Saat 16.00'da güney tarafındaki nöbetçiler emniyet hattının bin metre ilerisinde süvari kollarının, 4 km ileride de piyade kollarının görüldüğünü haber verdiler. Keşif yapmak üzere gönderilen 2. Grup kurmay subaylarından Binbaşı Ruvlais de bu haberi doğruladı. Trikopis 13. Tümen Komutanı Albay Kaybalis'e birliklerini savunma düzenine geçirmesini emretti. Biraz sonra Kaybalis, Trikopis'in yanına gelerek savaşmak üzere ilk hatta götürmek istediği askerlerin yeterli cephaneleri olmadığından cepheye gitmek istemediklerini ve boşuna telef olacaklarını söylediklerini bildirdi⁶. Bu sırada uzaklardan yoğun top sesleri gelmekteydi⁷. Albay Kaybalis, Trikopis'e yüksek sesle askerlerin de duyacağı şekilde girişilecek bir karşı hareketin kendileri için hazin sonuçları olacağını bildirmiş, "İnsanları boş yere yitirmenin bir anlamı yok komutanım." demiştir⁸.

Kaybalis sözlerini bitirdikten hemen sonra borazancılardan biri, kimsenin emri olmaksızın ateşkes borusunu çaldı. İlk hattı işgal eden askerler, kendilerinden 600 metre mesafedeki Türk kuvvetlerine ilk kurşunlarını atmışlardı ki boru sesini duydular. Ardından yerlerini terk ettiler⁹.

Bunun üzerine Trikopis sinirlenerek borazancıya doğru koştu. Ateşe başla borusunu çalmasını emretti. Borazancı bu emri yerine getirdi¹⁰. Bilahare savunma hattına gitmek istemeyen bölümün yanına koştu. Bu askerlerin vatan ve namus hislerini okşayıp vatana karşı olan vazifelerini hatırlatarak onları ikna etmeye çalıştı. Bölüğün başına geçerek kendisini takip etmelerini emretti. Fakat askerler mermileri olmadığını, boş yere ve amaçsız yere ölmek istemediklerini söyleyerek bu emre uymayı reddettiler.

¹ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 75.

² Parlak, a.g.e, s. 235.

³ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 77-78.

⁴ "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?", s. 528.

⁵ "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?", s. 530.

⁶ Trikopis, a.g.e, s.101.

⁷ Parlak, a.g.e, s.237

⁸ Parlak, a.g.e, s.237

⁹ Trikopis, a.g.e, s.101.

¹⁰ Bir başka anlatımda tabancasını çektiği gibi öfkeyle borazancının yanına koşmuş ve elindeki silahı boynuna dayayarak borazanı kaptığı gibi kayalıklara savurmuştur. Fakat, peyderpey başka noktalardan borazan sesleri duyulmuştur. Diğer borazancılar da "ateşkes" seslerini borazanlarıyla tekrarlayınca kolordu artıklarının güney hattını tutan birliklerinde bir dağılma olmuştur. Bkz. Parlak, a.g.e, s.237.

Yine başka küçük birliklerin komutanları da askerlerin Türklere karşı savaşmak istemediklerini bildirdiler. Bazı erler subaylar kendilerini savaşa zorlayacak olurlarsa onları bağlayıp Türklere teslim edeceklerini söylediler¹.

Trikopis'in anlatımına göre bu şartlarda O, teslim kararını beraberindeki komutanlarla birlikte almıştır. General Diennis ve General Dimeras ile yere serilmiş bir harita üzerinde yarım saat görüşme yaptıktan sonra neticede teslim olmaktan başka çare kalmadığı kararına varmışlardır. Trikopis subaylardan durumu anlatan ve savaşmak askerlerin istemediklerini ifade eden imzalı bir belge olarak en azından kendi şerefini kurtarmanın derdine düşmüştür².

Bu sıralarda Trikopis'in yaveri Ksiros yanına gelerek ağlamaklı bir sesle "General, kumandanım lütfen kılıcınızı veriniz. Hakikat meydana Yunan ordu tarihinde hiçbir kumandanın kılıcı ile teslim olma ananesi yoktur. Onu ordu ve milletimizin kaybolmuş ümitleri gibi kıracağım." demiştir³. O, bunun üzerine yaverine kılıcını vermiştir. Bilahare Binbaşı Ksiros'u en yakın Türk birliğinin kumandanını bularak teslim olacaklarını bildirmekle vazifelendirmiştir⁴.

Türk kaynaklarına göre Trikopis'in teslimi olayı şu şekilde cereyan etmiştir: Süvari bölüğünün Yunan kuvvetleriyle yaya muharebesine tuttuğu, 9. Piyade Alay'ının da Karacahisar sirtlarını işgale başladığı sırada Elmadağı üzerinden beyaz bir bayrak sallandığı görülmüştür. Bir müddet sonra süvari bölüğüne müracaat eden bir Yunan askeri 5. Tümen komutanının yanına getirilmiştir. Türk Süvari Keşif Kolu komutanı ile birlikte gelen Yunan küçük zabiti General Trikopis'in teslim olmağa karar verdiğini teslim alınmasının temini için kendisini sözcü olarak gönderdiğini ifade etmiştir.

5. Tümen Kumandanı Halit Bey bunun üzerine saat 18.30 civarında Yarbay Ali Rıza Bey'e ilgili emirleri tebliğ etti. Sözcünün getirdiği haberi bildirdi. Yunanlıları gidip derhâl teslim almasını, silahlardan arındırılmalarını, askerlerin Zep köyünde muhafaza altına alınmasını, yaralıların Göğem köyündeki sıhhiye bölüğüne, generallerin de tümen gözetleme yerine gönderilmesini istedi. Bu emrin infazına güneşin batmakta olduğu dakikalarda başlanmıştı⁵.

Buna rağmen Halit Bey tedbiri elden bırakmadı. Kendi tümenine bağlı birlikler gelene kadar 69. Alay'ın mevzilerde kalmasını emretti. Saat 18.15'te 9. Alay Komutanı'na Göğem köyünün batısındaki sirtlarda tertiplenmesi emrini verdi. Bu alayın Kepeztepe'yi tutup Karacahisar ile Kosur Deresi istikametine keşif kolları göndermesini istedi. Bu alayı bir dağ bataryası ile de desteklemiştir. İlâveten diğer yürüyüş gruplarını da Göğem istikametine yöneltti⁶.

Ancak Trikopis'in teslimi daha başka şekilde gerçekleşmiştir. Karacahisar güney sirtlarındaki düşmanla süvarilerin çatıştığını gören 69. Alay'ın 1. Tabur komutanı Yüzbaşı Nihat Bey (Ok), saat 17.50'de bir bölüğünü yardım amacıyla buraya göndermiştir. Bu hatta gelindiğinde köyün önündeki Zep Deresi civarından dört Yunan subayı ve silâhsız 10 er ellerinde beyaz mendiller sallayarak gelmişlerdir. Tabur komutanına "Teslim olacaklarını, fakat tümen komutanlarının bir tümen komutanına teslim olmak istediklerini" bildirmişler, Yüzbaşı Nihat Bey (Ok), "Tümen komutanının kendisi olduğunu, gelip teslim olmalarını" söyleyerek subaylarından birisini Yunan komutanına göndermiştir.

15 dakika sonra iki general ve 100 kadar karışık rütbedeki subay tabur komutanının yanına geldiler. Teslim olacak kuvvetlerin 1 ve 2. Kolordulara mensup 12.000 mevcudunda birlikler olduğunu ifade ettiler. Yunan generallerinin protokolle teslim olacaklarını söylediler. Tabur komutanı, protokolün geride imza edileceğini bildirerek tercümanları ile iki generali Tabur Emir Subayı Teğmen Sungurlulu Nuri ile Uşak'a 23. Tümen Kumandanı nezdine göndermek üzere yola çıkardı⁷.

Fakat saat 19.30'da Kosur Vadisi'ni batıya geçerek kuzeye ilerlemekte olan 5. Kafkas Tümeni'ne bağlı 9. Alay Komutanı Yarbay Hopalı Ali Rıza Bey yolda bunlara rastladı ve esir generalleri emir subayının elinden aldı⁸.

¹ Trikopis, a.g.e, s.102.

² Trikopis, a.g.e, s.102; "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?", s. 523.

³ Parlak, a.g.e, s.273.

⁴ Parlak, a.g.e, s.269.

⁵ "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?", s. 530.

⁶ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 77-78.

⁷ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 78-79.

⁸ Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, s. 78.

Süvari Bölüğü'ne teslim ederek 5. Kafkas Tümeni Karargâhı'na gönderdi. 2-3 Eylül gecesi takriben 23.30'da Süvari Bölük Komutanı Sivastlı Yüzbaşı Ahmet Bey esir generallerle maiyetindeki komutan ve subayları Göğem köyü üzerinde Bölmelik Tepede bulunan 5. Kafkas Tümeni Komutanı Dadaylı Halit Bey'in yanına getirdi¹

Görüldüğü üzere Yunanlılar 2 Eylül akşamı saat 19.00'dan itibaren teslim olmaya başlamışlardır. 5. Kafkas Tümeni'nin 9 ve 13. Alayları ve Hücum Taburu Kosur Vadisi batısında sabaha kadar esirleri toplamak, kafilelerini düzenlemekle meşgul olmuşlardır.

Alınan esirler arasında 1. Yunan Kolordusu Komutanı General Trikopis, 2. Yunan Kolordusu Komutanı General Diyennis, 13. Yunan Tümen Komutanı Albay Miryanidis, 2. Yunan Kolordusu Kurmay Başkanı Albay Yuvanis ve Albay Kalinablis vardı. 3 Eylül sabahına kadar 69. Alay'ın 1. Taburu'nun götürdüğü esirlerden başka 391 subay ve 4.385 er daha esir edilmişti. Ele geçirilen ganimet de 700 küsur hayvan, 5.000 tüfek, 100 makineli tüfek, yüzlerce otomatik tüfek, 1 dağ topu ve 1.000 sandık topçu cephanesiyle miktarı sayılamayan piyade cephanesi ve bomba idi².

Garp Cephesi muharebe raporlarının birinde Trikopis ile birlikte 2. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Albay Yuvanis ile 120 subay ve 300 Yunanlı neferin esir edildiğini belirtirken başka bir raporda 4.000 olarak gösterilmiştir. Yunan kaynaklarında 300 subay ile 5.000'den fazla neferin esir edildiği zikredilmektedir³.

Asım Gündüz ise 5. Tümen'in harp ceridesini esas alarak yalnız 5. Tümen'in aldığı esir sayısını, 391 subay, 4.385 er şeklinde göstermiştir. O, ayrıca 700'ün üzerinde hayvan, 1.296 tüfek, 11 ağır makineli, 50 hafif makineli tüfek ile 4 top ve çok sayıda cephane ele geçirildiğine de değinmiştir⁴.

Esirler 2 Eylül Cumartesi gecesi saat 23.30'da 5. Kafkas Tümeni Karargâhı'na getirilmişlerdir. Trikopis kendisi dışında General Diennis, General Dimaras ve 96 yüksek rütbeli subayın 5. Kafkas Tümeni 9. Alay Kumandanı Yarbay Ali Rıza Bey tarafından Albay Halit Bey'e teslim edildiklerini ifade etmiştir⁵.

5. Kafkas Tümeni Karargâhı Göğem köyü kuzeyindeki Çakmalkıtepe'de (Bölmelitepe) bulunuyordu. Burası Murat Dağlarının güney batısında bulunan Elmadağı'nın eteklerinde idi. Trikopis anılarında "*Teslim olduğumuz mevkiin haritadaki yerini 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Albay Halit Bey'den öğrendik.*" demiştir⁶.

Trikopis yanına getirildiğinde askerlere emir vermekle meşgul olan Halit Bey, Emir verme işini tamamladıktan sonra Trikopis'e "*Hoş geldiniz.*" dedi⁷. Trikopis 2 Eylül'ü 3 Eylül'e bağlayan geceyi Çakmalkıtepe'de Kolordu Karargâhı'nda kendisi için hazırlanan bir çadırda geçirmiştir. Halit Bey, Trikopisle düzgün bir Fransızca ile konuştu. Onu teselli ederek ikramlarda bulunmuş olup Türk misafirperverliği çerçevesinde davrandı⁸. Onlara kendi çadırında çay ve karavanasından yemek ikram etti⁹.

Trikopis'i rencide etmemek için savaşa ve teslim olması meselesine değinmemeye gayret etmiştir. Trikopis, "*Bu misafirperverliği ve asaleti asla unutamam.*" demiştir. Halit Bey'i yüzünde harbin izleri bulunan vakur ve ciddi bir Türk kumandanı şeklinde tasvir etmiştir¹⁰.

3 Eylül Pazar günü sabaha karşı şafak vakti Trikopis ve beraberindeki generaller ve albaylar tümen süvari bölüğünün eşliğinde Uşak'a doğru yola çıkarılmışlardır. Halit Bey, komutanları bizzat kendisi yolcu etmiştir¹¹.

Diğer taraftan 5. Kafkas Tümeni Kumandanı'nın emri doğrultusunda Trikopis ve beraberindekileri korumakla görevli Süvari Bölüğü subayları gerekli tedbirleri almışlar, meskûn yerlerde halkın kafileye yaklaşmasına izin verilmemiştir.

Kafile 3 Eylül günü öğleye doğru Uşak'a ulaşmıştır. Trikopis ve beraberindekiler önce 5. Kafkas Tümeni'nin bağlı olduğu 4. Kolordu

¹ "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?", s. 530.

² Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, s.79.

³ Belen, a.g.e, s.82.

⁴ Gündüz, a.g.e, s. 175.

⁵ Türkmen Parlak, a.g.e, s.238-275.

⁶ Türkmen Parlak, a.g.e, s. 275.

⁷ "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede Kime Nasıl Teslim Oldu?", s. 515.

⁸ Parlak, a.g.e, s275

⁹ Parlak, a.g.e, s238.

¹⁰ Parlak, a.g.e, s275

¹¹ Parlak, a.g.e, s.239, 275

Kumandanı Kemalettin Sami Paşa'nın huzuruna çıkarıldılar. Kemalettin Sami Paşa'nın karargâhı tren istasyonundaki lojmanlardan birinde idi. 4. Kolordu Kumandanı Trikopis'e düzgün bir Fransızca ile Almanca mı yoksa Fransızca mı konuşmayı tercih edeceği sorusunu yöneltti. Trikopis Almanca konuşmak istediğini söyleyince sohbet Almanca gerçekleşti.

Kemalettin Sami Paşa ardından Trikopis'i ve diğer generalleri 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın karargâhına götürdü. Ordu karargâhı da demir yolu güzergâhındaki istasyon müdürlerine ayrılmış bir lojmanda idi. Trikopis, Nurettin Paşa'nın şimdiye kadar gördüğü Türk komutanların en yaşlısı olduğunu düşünmüştür. Nurettin Paşa da Kemalettin Sami Paşa gibi Trikopis'e Fransızca mı, Almanca mı konuşmak istediğini sormuştur. Onunla da Almanca konuşmuştur¹.

Ardından Trikopis ve generaller Başkumandanlık Karargâhı'na götürülmek üzere yola çıkarılmışlardır. Bu sırada Uşak sokakları kalabalık ve dükkânlar açıktı. Halk esir Yunan kumandanlarından haberdardı. İnsanlar kafilenin geçeceği yollarda iki sıra hâlinde sıralanmıştı. Yunan komutanlar bakışları önde olduğu halde halkın önünden geçtiler².

Kısa süren uzun yolculuğun ardından esirler, Başkumandanlık ve Batı Cephesi Kumandanlığı Karargâhlarının bulunduğu binaya getirildi. Bu bina iki katlı olup Kaftancızade ailesine aitti³.

Esir generaller binaya girdiklerinde önce Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz'ün odasına getirilmişlerdir. Asım Paşa gelenleri ayakta karşıladı. Trikopis'in ifadesine göre Asım Bey, uzun boylu, nafiz bakışlı, seferi kıyafetli ve Prusya lehçesi iyi konuşan bir kişidir. Her hâliyle Prusya sisteminin başarılı bir takipçisi olduğu izlenimini veriyordu. Asım Paşa âadeta azarlar gibi konuşarak Trikopis'e "Siz benden sonra Almanyada erkânıharp ihtisası yaptınız. Anadolu'da tatbik ettiğiniz zulüm ve haksızlıkları orada mı öğrenmişsiniz. Yoksa memleketinizde mi?" sorusunu yöneltti⁴.

Trikopis karşısına çıktığı Türk komutanlardan ilk defa menfi bir yaklaşım görüyordu. Bu durumun savaşın kaçınılmaz sonuçlarından olduğuna değinmekle yetindi. Ardından Asım Paşa kapıya doğru yönelerek "Sizleri başkumandanımız kabul edecek. Beni takip ediniz." dedi⁵.

Esir Başkumandan ve mahiyeti Başkumandan Mustafa Kemal Paşadan önce Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın huzuruna çıkarılmıştır. İsmet Paşa, konuklarını nezaketle ağırladı. O hatıralarında Trikopis ve beraberindekilerin durumunu şöyle anlatmıştır: "Gayet yorgun bir hâldeydiler. Dudakları şişmiş, çay ikram ettim, beraber çay içelim dedim. Çay içecek hâlleri yoktu, içemiyorlardı."⁶

İsmet Paşa Trikopis ve Diennis ile muharebelerin safhalarını uzun uzadıya konuşmuştur. Trikopis'e savaşın seyri içerisindeki hatalı kararları ve Yunan ordusunun durumu ile ilgili sorular yönelmiştir. Trikopis de bu sorulara cevap vermiştir⁷.

İsmet Paşa konuşmalar bitikten sonra palaskasını ve kılıcını takmış ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna götürmüştür.⁸ Trikopis ve 2. Kolordu Kumandanı Diennis'in Nurettin Paşa ve Kemalettin Sami Paşa'nın arasında oldukları hâlde Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu salona girmişlerdir⁹.

Salih Bozok'un ifadesine göre Mustafa Kemal Paşa tercüman aracılığıyla esir Yunan kumandanlarıyla görüşmüştür. Gayet iyi Rumca bilen Faruk adında bir erkânıharp zabiti tercümanlık yapmıştır¹⁰.

Ruşen Eşref Üneydın'ın ifadesine göre ise esir generaller Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna getirildiğinde onlar da o salonda bulunuyorlardı. Ruşen Eşref (Üneydın), Halide Edip (Adivar), Salih (Bozok), Mahmut (Soydan), Memduh, Muzaffer (Kılıç), Kurmay Yüzbaşı

¹ Türkmen Parlak, a.g.e, s.275-276.

² Parlak, a.g.e, s.276.

³ <https://www.ktb.gov.tr/TR-96387/usak---ataturk-ve-etnografya-muzesi.html>, E.T. 12.04.2022.

⁴ Bir başka kaynakta Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Bey'in onlara "Sizi muntazam bir ordunun subayları mı, yoksa kanlı bir çetenin adamları olarak mı karşılayayım" dediği de dile getirilmiştir. Bkz. Parlak, a.g.e, s. 263.

⁵ Parlak, a.g.e, s. 276.

⁶ İnönü, a.g.e, s.292.

⁷ İsmet İnönü, Hatıralar, 1. Kitap, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi yayınevi, Ankara 1985, s. 293-294; Sabahattin Selek, Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı, Doğan Kitap, İstanbul 2020, s.1042-1044.

⁸ İnönü, a.g.e, s.292.

⁹ Parlak, a.g.e, s.263.

¹⁰ Salih Bozok, Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor, Haz: Can Dündar, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s. 85-86.

Şahap (Gürler)¹, Cevdet Kerim ve hatırlayamadığı bazı kişiler yan sofaya sıkışmış kalmışlar, dışarı çıkamıyorlardı².

Bu karşılaşmaya şahit olan Halide Edip, Türk ve Yunan komutanların karakter tahlilini yapmıştır. Onun gözlemlerine göre Türk komutanların üniformaları er üniformaları kadar sadedir. Buna karşılık Yunanlılar sırmalı üniformalar giymişlerdi. Türk komutanları sakin, Yunan komutanları asabi idiler. Fevzi Paşa, Buda heykeli gibi ve hareketsiz duruyordu. İsmet Paşa öfkeli olmakla beraber bunu belli etmemeye çalışıyordu.³

Esir generaller salona getirildiklerinde Fevzi ve İsmet Paşa'nın ortasında oturan Mustafa Kemal Paşa'yı askerce selamlamışlardır⁴. Trikopis'in Mustafa Kemal Paşa'yı gördüğü andaki ilk izlenimi resimlerine nazaran yüzünün güneşten esmerleşmiş olduğudur⁵.

Trikopis'in anlatımına göre Mustafa Kemal Paşa, ilk anda odaya giren misafirlere hiç tepki vermeyerek görmezden gelmiştir. Kısa bir süre pencerenin yanına konulmuş büyük masanın üzerindeki haritayı incelemeye devam etmiştir. Sonra dudaklarında âdeta bir tebessüm belirlediği hâlde başını kaldırarak gözlerini gelenlerin üzerinde dolaştırmıştır⁶. Ardından yerinden kalkarak sırayla generallerin elini sıkıştı ve oturacakları koltukları işaret etmiştir.⁷

Mustafa Kemal Paşa bu sahnenin hâkim karakteri sıfatıyla galip bir pehlivan gibi Trikopis'in elini alelade bir el sıkıştı müddetinden daha uzun tutmuştur. "Oturun general yorulmuş olacaksınız." demiştir. Halide Edip'in ifadesiyle esir generaller düşünceli ve ürkek bir tavırla koltuklara oturmuşlar ve başlarını önlerine eğmişlerdir⁸. Türk kaynakları Trikopis'in üzüntüden ve yorgunluktan dolayı bitkin ve benzinin solgun olduğunu belirtirler⁹.

General Trikopis ise Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde mareşal ambleminden başka başkumandanlık mevki ve rütbesini anlatan hiç bir işaret olmadığını söyleyerek "Her hâli ile kibar, nazik, asil ve zarifti." değerlendirmesinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Trikopis'e düzgün ve anlaşılır bir Fransızca ve cana yakın bir ses tonu ile ilk önce rahat edip etmediklerini sormuştur. Ardından ayaktaki yaverine sigara ikram etmesi için işaret vermiştir. Yaver sigara tabakasını misafirlere uzatarak sigara ihtiyaçlarını karşılamalarını temin etmiş, Yunanca çay mı, kahve mi arzu ettiklerini sormuştur. Komutanlar ikram edilen sigaraları ve getirilen çayları biri zafer sahibi, öteki esir ordu başkumandanı değil de nezaket ziyareti yapan iki asker havası içerisinde içmişlerdir¹⁰.

İlk olarak Mustafa Kemal Paşa Trikopis'e Yunan Başkomutanı Hacı Anesti'nin kısa süre önce cepheyi denetleyip İzmir'e döndükten sonra gazetecilere verdiği demeçte "Mustafa Kemal mi? Fakat ben bu adda bir komutan tanımıyorum. Cephede hiçbir yerde rastlamıyorum." sözüne hatırlatarak "Bir haftadır savaş meydanındayım. Başkomutanınızı göremedim, nerededir?" sorusunu yöneltti¹¹.

Trikopis bu sözleri başı öne eğik vaziyette dinledi. Ardından Mustafa Kemal Paşa Trikopis'e seslenerek "Atina sizi Hacı Anesti'nin yerine Yunan ordusunun başkumandanlığına atadı. Haberleşmeniz kesildiği için emir bizim elimize geçti. Alın." dedi¹². General Trikopis de kralın emri ile Küçük Asya Yunan Orduları Başkumandanlığına getirildiğini rütbesini bir derece yükselttiler korgeneral olduğunu burada öğrendiğini yazmıştır¹³. Konuşma sırasında Trikopis Mustafa Kemal Paşa'nın gençliğine işaret ederek "Ben sizin bu kadar genç olduğunuzu bilmiyordum general." demiştir¹⁴.

¹ Şahap Gürler hakkında geniş bilgi için bk. Arda Baş, "Orgeneral Şahap Gürler ve Demokrat Parti Döneminde Siyasi Faaliyetleri", *History Studies*, C.11, S.3, Haziran 2019, s. 839-860.

² Parlak, a.g.e, s. 265-266; Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş II*, Yenigün Basın Yayın, İstanbul 1998 s. 44.

³ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Özgür Yayınları, İstanbul ty., s. 276.

⁴ Türkmen parlak, a.g.e, s.263.

⁵ Türkmen parlak, a.g.e, s.267-277.

⁶ Türkmen parlak, a.g.e, s. 276.

⁷ Türkmen parlak, a.g.e, s.263.

⁸ Parlak, a.g.e, s.263.

⁹ Ünaydın, a.g.e, s. 45.

¹⁰ Parlak, a.g.e, s.267-277.

¹¹ Parlak, a.g.e, s.263.

¹² Parlak, a.g.e, s.263.

¹³ Parlak, a.g.e, s.267-277.

¹⁴ Yine konuşmanın bir yerinde Trikopis Mustafa Kemal'in bir fotoğrafını Kavalâda İsmail Hakkı Bey'in evinde gördüğünü orada çok daha genç görüldüğünü söyledi. Aslında bu sıkıntılı sürecin onu da fiziken yıpratmış olduğuna işaret etmek istedi. Mustafa Kemal, "Eh ne yapmalı. O zamandan beri bizi biraz çalıştırdılar" cevabını verdi. (Parlak,

Bir ara Mustafa Kemal Paşa, Trikopolis'i ve 2. Kolordu Komutanı General Diennis'i masası üzerine serilmiş Yunan kuvvetlerini mavi, Türk kuvvetlerini kırmızı olarak işaretlemiş Kipert paftası önüne davet etti. Haritaya bakmalarını istedi. Trikopolis haritaya baktığında Yunan kuvvetlerinin yerlerinin doğru olarak tespit edilmiş olduğunu gördü. Sadece Yunan Müstakil Tümeni'nin yeri yanlış gösterilmişti. Bu hatayı düzeltmeden birliklerin yerlerinin doğruluğunu tasdik etti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın dudaklarında bir tebessüm belirdi. Bir şey söylemeden sakin bir tavırla generalleri koltuklarına gönderdi.

Halide Edip'in ifadesiyle General Trikopolis dertlerini bir profesyonele döken amatör gibi konuşuyordu. Yunan ordusunun kötü durumu, Hacı Anesti'nin kusurlarını, durumunu anlamadan ordusuna verdiği emirlerden bahsetti.¹

Bundan sonra Trikopolis ve Mustafa Kemal arasında savaşın kritiğine yönelik konuşmalar yapıldı. Mustafa Kemal Paşa Büyük taarruzu kastederek "Pek mi habersiz oldu? Böyle bir şeyin geleceğini anlamadınız mı?" diye sordu. Trikopolis taarruz hazırlıklarının çok iyi gizlenmiş olduğunu, saldırı anına kadar fark edemediklerini itiraf etti². Türk taarruzunun kendileri için tarih ve çap olarak büyük bir sürpriz olduğunu söyledi³. General Trikopolis Çobanlar'dan bir karşı taarruz yapmayı düşündüğünü söyleyince Mustafa Kemal Paşa da sükûnetle kendisinin nasıl mukabele edeceğini anlattı⁴.

General Trikopolis bir ucu Afyonkarahisar'da, öbür ucu Kütahya'da olan Türk ilerleyişini aniden keskinleşerek süratle daraldığını, etraflarını git gide üçgen şeklinde kapadığını, nihayet üçgen darala darala kendilerini bir dağın eteğine doğru sürüklenmiş bulduklarını, bu yamaca dayanmak zorunda kaldıklarını söyledi. 30 Ağustos gününü kastederek o zamana kadar topları kullanırken öğleden sonra artık kullanamaz hale geldiklerini, tüfeklerle muharebeye devam ettiklerini söyledi. Nihayet tüfeklerin bile kullanılmadığı, süngü savaşının başladığı bir zamana geldiklerini, çevrelerinin süngü ile çevrildiğini, atını bile bulamadığını, ardından ormanlık alana girdiklerini söyledi. Trikopolis Kızıldaş deresi istikametine yönelip savaş meydanından kaçışını böylece anlatmış oldu.

Bundan sonra Trikopolis, Mustafa Kemal Paşa'ya bu savaşı nereden yönettiğini sordu. Başkumandan "İşte, tam o süngülerin parladığını söylediğin yerde, askerlerin yanında idim." cevabını verdi.

Bu cevabı işiten Trikopolis hayretten ve saygıdan ayağa kalkıp selamlayacak gibi yarı belinden yukarı doğru davranarak "İşte harp böyle kazanılır. Yoksa 550 kilometre uzakta, durum gözle görülüp hükmü verilmeksizin bir harita üzerinde pergelle ölçülerek yattan idare edilmez... Edilir ama netice böyle olur." dedi. Bütün bu konuşma sırasında General Diennis sadece önüne bakıyor ve sadece susuyordu.⁵ Trikopolis yenilginin Hacı Anestiyle venizelistlerin, kralcılarla komünistlerin tutumlarından kaynaklandığını söyledi⁶. Bu sırada 2. Kolordu Komutanı Diennis, Trikopolise karşı çıkmış ve tartışmaya başlamışlardı. Bu tartışma Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere orada bulunan bütün Türk komutanların şaşkınlığına yol açmıştır. Onların durumunu bir süre izleyen Mustafa Kemal Paşa işin iyice çığırından çıktığını görünce ikaz etmiş ve tartışmayı sonlandırmıştır⁷.

Salih Bozok'un anlatımına göre, Trikopolis ile General Diennis arasındaki tartışmanın Mustafa Kemal Paşa'nın Trikopolise Afyon muharebesi sırasında niçin ihtiyat kuvvetlerini kullanmadıkları yönündeki sorusu üzerine başlamıştır. Trikopolis Diennis'i göstererek kendi emrini dinlemediğini belirtmiştir. Diennis ise o zaman başkumandan olan Hacı Anesti'den emir beklediğini söylemiştir⁸.

Vaktiyle neden ricat etmedikleri sorusuna karşı da muntazam yolların bulunmamasını sebep olarak gösterdi. Trikopolis haberleşme eksikliğine de işaret etti. Mevcut iki telsizden birisinin, muharebeden önce bozularak İzmir'e onarım için gönderildiğini, diğerinin de Türk topçusu tarafından tahrip edildiğini söyledi. Bu cevaplar üzerine Mustafa Kemal Paşa, Trikopolis'i teselli anlamında şunları söyledi:

"Vicdanınıza karşı vazifenizi yaptığınıza kani iseniz müsterih olabilirsiniz. En büyük kumandanların bile esir oldukları tarihlerde yazılı-

a.g.e, s. 265-266; Ünaydın,a.g.e, s.48).

¹ Adivar, a.g.e, s.277.

² Parlak, a.g.e, s. 265.

³ Parlak, a.g.e, s.267.

⁴ Adivar, a.g.e, s.277.

⁵ Ünaydın, a.g.e, s. 45-48.

⁶ Parlak, a.g.e, s.263.

⁷ Adivar, a.g.e, s.277.

⁸ Salih Bozok, Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor, Haz: Can Dündar, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s. 86.

dır. Mesela size Napolyon'u gösterebilirim.”

Trikopis “Beni yaverlerim dahi bırakarak yanımdan kaçtılar. Ben intihar etmeliydim.” deyince Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'ya hitaben “Kumandanlar yorgundur. Kendilerinin istirahatlerini temin buyurunuz.” deyip ayağa kalktı. İsmet Paşa ile birlikte Yunan kumandanları da ayağa kalkarak Atatürk'ü başlarıyla selamladılar. Atatürk birer birer ellerini sıkarken Trikopis'e “Bizim misafirimizsiniz. Her suretle emin ve müsterih olabilirsiniz. Bir arzunuz olursa bize bildiriniz.” dedi.

Trikopis İstanbul'da bulunan eşine kendisinin hayatta ve sağlıklı olduğu konusunda bilgi verilesini rica etti. Mustafa Kemal Paşa da Trikopis'in eşinin adresin öğrenilmesini ve bir gün sonra Hilal-i Ahmer vasıtasıyla bilgi verilmesini emretti. Bu emrin gereği yapıldı¹.

≈ KAYNAKÇA

- ADIVAR Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, Özgür Yayınları, İstanbul ty.
- AKINCI İbrahim Edhem, *Demirci Akıncıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, C.II (Anadolu'da Yunan Mezalimi), (Haz. Uğurban Demirtaş ve diğerleri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1996
- BAŞ Arda, “Orgeneral Şahap Gürler ve Demokrat Parti Döneminde Siyasi Faaliyetleri”, *History Studies*, C.11, S.3, Haziran 2019, s. 839-860.
- BELEN Fahri, *Büyük Türk Zaferi (Afyondan İzmir'e Kadar)*, İstanbul 1970.
- BELEN Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.
- BOZOK Salih, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz: Can Dünder, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2001.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- GÜNDÜZ Asım, *Hatıralarım*, Haz. İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973
- Hâkimiyet-i Milliye
- İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar*, 1. Kitap, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- JAESCHKE Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi- Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, TTK, Ankara, 1989.
- PARLAK Türkmen, *İşgalden Kurtuluşa 2, Yunan Egeden Nasıl Gitti Son Günler*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1983
- SELEK Sabahattin, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2020.
- TRİKUPİS Nikolaos , *General Trikopis'in Hatıraları*, Çev: Ahmet Angin, Kitapçılık Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1967.
- TURAN Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- TUTSAK Sadiye, “Milli Mücadelede Uşak”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.1, Haziran 1995, ss.299-311.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, Cilt II, Kısım VI, Kitap III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- US Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Haz: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÜNAYDIN Ruşen Eşref, *Atatürk'ü Özleyiş II*, Yenigün Basın Yayın, İstanbul 1998
- “Yunan Başkomutanı Trikopis Nerede Kime Nasıl Teslim Oldu?”, *Tarih Konuşuyor*, C.2, S. 7, Ağustos 1964, ss. 509-535.
- YAZMAN Aslan Tufan, *Dumlupınar'dan İzmir'e Esen Kasırga*, Yörük Basımevi, İstanbul 1971.
- <https://www.nufusune.com/altintas-mahalleleri-koyleri-kutahya>, ET. 11.04.2022.
- <https://www.nufusune.com/gediz-mahalleleri-koyleri-kutahya>, ET. 11.04.2022.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCkler,_Banaz, E.T. 11.04.2022.
- <https://www.ktb.gov.tr/TR-96387/usak--ataturk-ve-etnografya-muzesi.html>, E.T. 12.04.2022.

¹ Salih Bozok, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz: Can Dünder, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2001,s. 86.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE UŞAK KAZASINDA SAĞLIK HİZMETLERİ (19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başı)

Biray ÇAKMAK*

Osmanlı Devleti'nde Sivil Tıp Eğitimi ve Sağlık Hizmetleri ile İlgili Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nde modern tıp eğitimi askerî tabip ve cerrah yetiştirmek amacıyla başladı. İlk gelişmeler II. Mahmut Dönemi'nde görüldü. 14 Mart 1827 tarihinde Tıbhâne-i Âmire açıldı. 1832 yılında Asâkir-i Hassa-ı Şâhâne Cerrahhânesi tesis edildi. 1839 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne kuruldu. Öğretim dili Fransızca olan mektepte yabancılarla Avrupada tahsil görenler ders verdi.² Mektep Tanzimat Dönemi'nde ıslah edildi. 1861 yılında Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmname yayınlandı.³ Nizâmname taşra belediyelerinde memleket tabipleri istihdam edilmesini hükme bağladı. Mülkî tabip yetiştiren kurum bulunmadığı için memleket tabipliklerinde yabancılar istihdam edildi. Ancak yabancı tabipler ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldı. Mülkî tabip ihtiyacını karşılamak amacıyla 1866 yılında yeni bir mektep açılmasına karar verildi. 1867 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açıldı. 1909 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Dârülfünûn-ı Osmânî Tıp Fakültesi adı altında birleştirildi.⁴ Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezâreti 6 Aralık 1866 tarihinde Sadâret'e taşrada ihtiyaç duyulan tabipleri yetiştirmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adında mektep açılmasına karar verildiğini bildirerek kaleme alınan layihayı gönderdi.⁵ Sadâret evrakı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale etti. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 19 Aralık 1866 tarihinde konuyu görüştü. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun doktorların Ordu-yı Hümâyûnlarda istihdam edildiğini, ahaliye sağlık hizmeti vermek için istihdamlarına ihtiyaç duyulan tabiplerin mecburen yabancılardan seçildiğini, yabancı tabiplerin büyük kısmının halkın sağlığını koruyacak derecede donanıma sahip olmadığını, her şehir ve kasabada birer-ikişer tabibe ihtiyaç duyulduğu halde birçok yere tabip atanmadığını, tayin edilen yabancı tabipler bazen askeriyeye alındığı için taşrada tabip sayısının son derece az olduğunu, mülkî tabip yetiştirmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılmasına ihtiyaç olduğunu ifade etti. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye talebenin gündüz devam etmesine, talebenin rüşdiye mektebi mezunu ya da rüşdiye mektebi mezunu derecesinde bilgi sahibi olanlar arasından seçilmesine, Müslim-Gayrimüslim ayrımı olmaksızın yaşlarının 16-20 arasında olmasına, mektepte tahsil süresinin beş yıl ve talebe sayısının 200 olmasına, öğretimin Türkçe (Lisân-ı Osmânî) ile yapılmasına karar verdi. Daha doğrusu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezâreti'nde tanzim edilen layihadaki hususları kabul etti.⁶ Evrakı Encümen-i Mahsûs-ı Vükela da görüştü. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de alınan kararları uygun buldu. 1 Ocak 1867 tarihinde Sadrazam tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn'a yazılan arz tezkiresi üzerine gerekli irâde-i seniye 2 Ocak 1867 tarihinde çıktı.⁷ Kısa süre sonra vilâyetlere belirtilen niteliklere uygun talebe göndermeleri emredildi. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 1867 yılında açıldı. 1870 yılında tahsil süresi yedi yıla çıkarıldı. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ilk mezunlarını 1874 yılında verdi. 1874 yılında mektepten 19 tabip mezun oldu.⁸ On üç tabip taşra belediyelerinde memleket tabibi tayin edilmek istediğini beyan etti. Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye 3 Eylül 1874 tarihinde her birine 1000 kuruş maaş verilmek üzere Kemal Ali Efendi'nin Yozgat, Mehmet Sami Efendi'nin Tuzla, Ahmet Mustafa Efendi'nin Çankırı, Eyub Tahir Efendi'nin Urfa, İsmail Halil Efendi'nin Kayseri, Ahmet Mahmut Efendi'nin Yenice-i Karasu, Ömer Hüseyin Efendi'nin Simav, Hâfız Mehmet Kadri Efendi'nin Burdur, Mustafa Şükrü Efendi'nin Şehirköy, Zeynelabidin Efendi'nin

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

² Ayten Altıntaş, "Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması Tıbhâne-i Âmire", Osmanlı, 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 528-540; Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", TDVİA, 29, 2004, s. 2-4; Rıza Tahsin, Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye, Kader Matbaası, Dersaadet 1328, s. 3-39.

³ 12 Ekim 1861/7 R 1278 Tarihli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmname, Düstür, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290, s. 814-816.

⁴ Arslan Terzioğlu, "İstanbul Tıp Fakültesi Tarihçesi", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 63 (2), 2000, s. 9-10.

⁵ COA. İrâde. Meclis-i Mahsûs, 33/1363, 1 Ocak 1867/24 § 1283, lef 2.

⁶ COA. İrâde. Meclis-i Mahsûs, 33/1363, 1 Ocak 1867/24 § 1283, lef 1.

⁷ COA. İrâde. Meclis-i Mahsûs, 33/1363, 1 Ocak 1867/24 § 1283, lef 3.

⁸ COA. ŞD. 2408/20, 23 Eylül 1874/11 § 1291, lef 4.

İlbasan, Mehmet Zarif Efendi'nin İzvornik, Ali Hasan Efendi'nin Sandıklı, Mustafa Hulusi Efendi'nin Rahova memleket tabipliğine atanmasına karar verdi.¹ Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye Nezâreti 4 Eylül 1874 tarihinde Sadâret'e tabiplere rütbe-i sâlise verilmesi gerektiğini bildi-
rerek gereğini arz etti.² Meclis-i Mahsûs, yeterli sayıda yerli tabip bulunmadığı için taşradaki belediyelerde mecburen yabancı tabiplerin
istihdam edildiğini, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den tabip mezun edilmesinin teşekkür ve tahmîde şâyân olduğunu, maaşları belediye
bütçelerinden ödenmek üzere on üç tabibin tayini ile ilgili kararın uygun bulunduğunu ve tabiplere rütbe-i sâlise verilmesi gerektiğini
ifade etti. 27 Eylül 1874 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 28 Eylül 1874 tarihinde gerekli irâde-i seniye çıktı.³ Mektepten mezun
diğer altı tabipten üçü Bahriye Nezâreti'nde istihdam edildi. Mülkî tabip yetiştiren yegâne kurum olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den
sonraki yıllarda mezun olanlar da maaşlarına karşılık bulunan taşra belediyelerine tayin edildi. Buna rağmen mülkî tabip ihtiyacı uzun
süre devam etti. Özellikle kaza merkezlerindeki belediyelerde tabip istihdamı sürekli mümkün olmadı. Birçok kaza belediyesi istihdam
edecek tabip bulmakta güçlük çekti.⁴

Tanzimat Dönemi'nde kurumsal gelişmeler yanında sağlık hizmetlerini tanzim eden yasal düzenlemeler de yapıldı. 12 Ekim 1861 tari-
hinde Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmname yayınlandı. 17 maddelik nizamname tabiplik, cer-
rahlık ve ebelik yapmanın asgarî şartlarını hükme bağladı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den veya yurtdışındaki mekteplerden şehadetna-
me almayanların tabiplik yapmasını ve doktor unvanını kullanmasını yasakladı. Nizamnamenin yayınlanmasından sonra yurtdışından
gelenler tabiplik yapabilmek için önce pasaportlarını tebası oldukları devletlerin İstanbul'daki kaçılarılarına tasdik ettirmeye, sonra
diplomalarını Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye kaydettirmeye mecburdu. Yabancı doktorlar meslekleriyle ilgili imtihana girmek ve imti-
handa başarılı olmak zorundaydı. İmtihanda kabiliyetleri anlaşıldıktan sonra 500 kuruş harç vermeleri şartıyla ruhsatnameleri tanzim
edilecekti. Nizamname yayınlanmadan önce İstanbul'da görev yapan tabip ve cerrahlar icazetnâmelerini Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye
kaydettirmek zorundaydı. Taşrada tabiplik veya cerrahlık yapan yabancılar icazetnâmelerinin suretini mensup oldukları konsolosluklara
tasdik ettirerek valilikler vasıtasıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezâreti'ne göndermeye mecburdu. Osmanlı Devleti tebası olup taşrada
tabiplik ve cerrahlık yapanlar icazetnâmelerinin suretini Meclis-i Kebîr-i Eyâlet'e tasdik ettirdikten sonra valilikler vasıtasıyla Mekteb-i
Tıbbiye-i Şâhâne Nezâreti'ne göndermek zorundaydı. Tabiplik ve cerrahlık yapan doktorlar görev yerlerinde resmî eczahâne bulunma-
ması halinde ilaç verebilecek, aksi takdirde ilaç veremeyecekti.⁵ Kâbileler de tabip ve cerrahlar için geçerli bürokratik prosedürü yerine
getirmekle yükümlü idi. Kâbileler ruhsatnâme almak için 100 kuruş harç vermek zorundaydı. Mengene kullanmaları, anne karnında
çocuğu çevirmeleri, delice denilen mahmuzlu çavdar gibi kuvvetli tesiri olan ilaçları tertip etmeleri ve kullanmaları yasaktı.⁶ Nizamname
öncesinde Seretibba-ı Hazret-i Şehriyârî ya da Mekteb-i Tıbbiye Nâzırı'nın ruhsatnâme verdiği tabipler mesleklerini yapmaya devam
edeceklerdi.⁷

Taşrada sağlık hizmetleriyle ilgili ayrıntılı düzenleme 21 Temmuz 1871 tarihli irâde-i seniye ile yürürlüğe giren İdâre-i Umûmiye-i Tıbbi-
ye Nizâmnamesi ile yapıldı. 21 maddelik nizamname vilâyet, liva ve kaza merkezlerinde muvazzaf memleket tabipleri istidam edilmesini
hükme bağladı. İhtiyaç halinde memleket tabibi refakatine tabip muâvini tayin edilmesini, memleket tabibi ve tabip muâvini maaşlarının
belediyelerden ödenmesini kararlaştırdı. Memleket tabibi belediyenin belirlediği yerde haftada iki gün ücretsiz hasta muayene edecek,
isteyenlere ücretiz aşı yapacaktı. Müracaat eden herkesi muayene ve tedavi etmek, ağır hastaların hânelerine giderek sağlık hizmeti ver-
mek zorundaydı. Hânelerine gittiği ekonomik durumu iyi hastalardan belediyenin belirlediği, Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye'nin onayladığı

¹ COA. İrâde. Meclis-i Mahsûs, 50/2156, 27 Eylül 1874/15 Ş 1291, lef 2.

² COA. İrâde. Meclis-i Mahsûs, 50/2156, 27 Eylül 1874/15 Ş 1291, lef 1.

³ COA. İrâde. Meclis-i Mahsûs, 50/2156, 27 Eylül 1874/15 Ş 1291, lef 3.

⁴ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 1909 yılına kadar 725 sivil tabip mezun verdi (İhsan Seddar Kaynar, "Türkiye'de Hekimlerin Mecburi Hizmet Serencamı", *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)*, İsmail Yaşayanlar (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mart 2022, s. 351).

⁵ 12 Ekim 1861/7 R 1278 Tarihli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmname, *Düstür, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet* 1290, s. 814.

⁶ 12 Ekim 1861/7 R 1278 Tarihli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmname, *Düstür, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet* 1290, s. 814-815.

⁷ 12 Ekim 1861/7 R 1278 Tarihli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmname, *Düstür, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet* 1290, s. 815.

tarifeye göre ücret alacaktı. Salgın hastalık görüldüğünde mülkî âmire müracaat ederek üst makamlara bilgi verilmesini sağlamak, mülkî âmirin onayıyla gerekli önleyici tedbirleri almak zorundaydı. Görev yerinde halk sağlığıyla ilgili hususlarda tetkikler yapmak ve halk sağlığını korumaya yönelik önleyici tedbirler almak ile muvazzaftı. Göreve başladığı yerde dokuz ay içinde keşif ve tetkik yapmak, elde ettiği bilgileri, görüşlerini de ilave ederek Tıbbiye-i Mülkiye Nezâreti'ne raporla takdim etmek zorundaydı. Görev yaptığı yerdeki sağlıkla ilgili gözlemlerini periyodik olarak Tıbbiye-i Mülkiye Nezâreti'ne bildirmek, şeriye ve nizâmiye mahkemelerinin talep ve emriyle cinâyet vakalarında keşif ve otopsi yapmak görevleri arasındaydı.¹ Nizamname belediyelerin eczahâne açmalarını da kararlaştırdı. Eczahâneler icazetnâmeli eczacıların idaresi ve memleket tabiplerinin nezâreti altında olacaktı. Eczahânelere ilaçlar İstanbul'daki merkez eczahâne-den ücret karşılığı gönderilecekti. Memleket tabibi raporuyla fakir hastalara verilecek ilaçlardan ücret alınmayacak, ancak ekonomik durumu iyi hastalardan ilaç ücreti alınacaktı.²

17 Nisan 1888 tarihli irâde-i seniye ile Memleket Etıbbası ve Eczacıları Hakkında Nizamnâme yürürlüğe girdi. 27 maddelik nizamnâme mülkî tabipleri, kaza tabibi, liva tabibi, vilâyet tabibi ve etıbba müfettişi olmak üzere dörde taksim etti. Kaza tabibi maaşı 600 kuruştı. Nizamnâme tabiplerin seçilmelerini, tayinlerini ve terfilerini ayrıntılı düzenledi. Memleket eczacılarını kaza, liva ve vilâyet eczacıları olarak üçe ayırdı. Tabiplerle eczacıların emeklilikleriyle ilgili hükümlere yer verdi.³ Sağlık hizmetleri ile ilgili düzenlemelere sonraki yıllarda devam edildi. 1909 yılında Sıhhiye Müfettişlerine ve Etıbba-ı Belediyeye Ait vezâife Dâir Nizamnâme, 1913 yılında Vilâyât İdâre-i Sıhhiye Nizamnâmesi yayınlandı. 1913 yılında yayınlanan nizamnâme memleket tabibi yerine hükümet tabibi unvanına yer verdi.⁴

Uşak Belediyesi'nde İstihdam Edilen Memleket Tabipleri

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin ilk mezunlarını verdiği 1874 yılından önce Uşak Belediyesi'ne memleket tabibi tayin edildi. 1870 yılında Uşak Belediyesi'ne atanan memleket tabibi Necip Efendi idi. Necip Efendi 1873 yılına kadar görev yaptı.⁵ 1874 yılında Torharis Efendi memleket tabibi tayin edildi. Torharis Efendi 1879 yılına kadar görevde kaldı.⁶ Uşak'ta başarılı hizmetleri görüldü. Uşak Kaymakamlığı Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezâreti'nden Torharis Efendi'ye beşinci rütbeden mecîdî nişanı verilmesini istedi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezâreti, başarılı hizmetlerine dair bilgi verilmesi için gereğini Dâhiliye Nezâreti'ne bildirdi. Dâhiliye Nezâreti 11 Ekim 1877 tarihinde Hüdavendigâr Vâlîliği'ne Torharis Efendi'nin başarılı hizmeti hakkında bilgi vermesini emretti.⁷ Uşak Belediyesi Memleket Tabibi 1883-1889 yılları arasında Rondolli Efendi idi.⁸ 1892 yılında memleket tabipliğine Hamid Bey atandı.⁹ 4 Mart 1894 tarihinde Uşak Belediyesi memleket tabipliğine Sandıklı Belediyesi memleket tabibi Todoraki Efendi 600 kuruş maaşla vekâleten tayin edildi. Todoraki Efendi'nin 10 Ekim 1894 tarihinde asaleten tayini gerçekleştirildi. Todoraki Efendi 4 Nisan 1895 tarihine kadar Uşak'ta görev yaptı. Bu tarihte 800 kuruş maaş ve becayişle Çorum Belediyesi memleket tabipliğine atandı.¹⁰ Yerine Çorum Belediyesi memleket tabibi Şevket İsmail Efendi atandı.¹¹ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunu olan Şevket İsmail Efendi 8 Ağustos 1893 tarihinde Çorum Belediyesi'ne memleket tabibi

¹ 21 Temmuz 1871/3 Ca 1288 Tarihli İdâre-i Umûmiye-i Tıbbiye Nizamnâmesi, Düstür, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290, s. 800-802.

² 21 Temmuz 1871/3 Ca 1288 Tarihli İdâre-i Umûmiye-i Tıbbiye Nizamnâmesi, Düstür, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290, s. 802-803.

³ 17 Nisan 1888/5 Ş 1305 Tarihli Memleket Etıbbası ve Eczacıları Hakkında Nizamnâme, Düstür, Birinci Tertib, Cild 6, Devlet Matbaası, Ankara 1939, s. 9-12.

⁴ Erdem Aydın, "Türkiye'de Taşra ve Kırsal Kesim Sağlık Hizmetleri Örgütlenmesi Tarihi", Toplum ve Hekim, 12 (80), 1997, s. 22. Bu nizamnâme ve öncekiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", OTAM, 15, 2004, s. 190-206.

⁵ 1870-1871/H.1287 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 1, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 86; 1871-1872/H.1288 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 2, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 77; 1872-1873/H.1289 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 3, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 76.

⁶ 1874-1875/H.1291 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 5, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 79; 1875-1876/H.1292 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 6, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 86; 1876-1877/H.1293 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 7, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 83; 1877-1878/H.1294 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 8, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 83; 1878/H.1295 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 9, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr, s. 83.

⁷ COA. DH. MKT. 1321/85, 11 Ekim 1877/3 L 1294, lef 1.

⁸ 1883-1884/H.1301 Salname-i Hüdavendigâr, Defa 12, Feraizcizâde Matbaası, s. 173; 1884-1885/H.1302 Salname-i Hüdavendigâr, Defa 12, s. 528; 1885-1886/H.1303 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 13, Matbaa-ı Vilâyet, s. 302; 1886-1887/H.1304 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 14, s. 192; 1887-1888/H.1305 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 15, Matbaa-ı Vilâyet, s. 96; 1888-1889/H.1306 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 16, Matbaa-ı Vilâyet, s. 231.

⁹ 1892-1893/H.1310 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 19, Matbaa-ı Vilâyet, s. 198; 1893-1894/H.1311 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 20, Matbaa-ı Vilâyet, s. 196.

¹⁰ COA. DH. SAİDD. ..., 92/439, 25 Mayıs 1865/29 Z 1281; 1894-1895/H.1312 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 21, Matbaa-ı Vilâyet, s. 261.

¹¹ 1895-1896/H.1313 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 22, Matbaa-ı Vilâyet, s. 322.

tain edilmiş, kolera salgını sebebiyle Şehremâneti'nde geçici istihdam edildiği için Çorum'a gitmesi bir süre gecikmişti.¹ Şevket İsmail Efendi Uşak'a tayinini müteakip Çorum'dan İstanbul'a geldi. Dâhiliye Nezâreti'ne takdim ettiği arzuhalle sağlık sorunundan dolayı tedaviye muhtaç olduğunu gerekçe göstererek yeni görevinden affını istedi. Dâhiliye Nezâreti 27 Haziran 1895 tarihinde arzuhalini Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'ne gönderdi. Uşak Belediyesi'ne muktadir bir memleket tabibinin seçilerek gönderilmesi gerektiğini bildirdi.² Bu sebeple Uşak Belediyesi'ne Muhiyyidin Efendi memleket tabibi tayin edildi. Muhiyyiddin Efendi, vefat ettiği Temmuz 1899 tarihine kadar Uşak'ta görev yaptı.³ Memleket tabiplerinin ahaliye sağlık hizmeti vermeleri ve önleyici ve koruyucu tedbirler almaları yanında askerî ve adlî görevleri de vardı. Özellikle cinayet vakalarında adlî tabip olarak rapor tanzim ederlerdi. Uşak Belediyesi Meclisi Sıhhiye Nezâreti'ne gönderdiği mazbatada Muhiyyiddin Efendi'nin müstantıklıktan gönderilen fakir yaralıları ücret almadan muayene etmediğini, dava açmak için müracaat edenleri ücretsiz muayene etmesine dair yapılan tebligatı dikkate almadığı gibi gerçeğe aykırı raporlar tanzim ettiğini belirtti. Sıhhiye Nezâreti evrakı Dâhiliye Nezâreti'ne tevdi etti. Dâhiliye Nezâreti 14 Kasım 1898 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne iddiaları tahkik ederek gereğini yapmasını ve netice hakkında bilgi vermesini emretti.⁴ Muhiyyidin Efendi daha önce Karahisar-ı Sahip Belediyesi'nde memleket tabibi olarak görev yaptı. Bu görevi esnasında keşif ve muayene için gittiği yerlerle ilgili 1340 kuruşluk harcırah alacağı vardı. 1340 kuruşluk harcırahının ödenmesi için istidanâme takdim etti. Hüdavendigâr Vilâyeti 20 Haziran 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne talebini bildirdi. Dâhiliye Nezâreti 6 Ağustos 1899 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne, daha önce gönderilen tahrirat üzerine Adliye Nezâreti'ne bilgi verildiğini, Adliye Nezâreti'nin gereğini Vilâyet İstinâf Müdde-i Umûmiliği'ne emrettiğini, 5 Temmuz 1899 tarihinde vilâyete tahrirat yazıldığının kayıtlardan anlaşıldığını bildirdi.⁵ Muhiyyidin Efendi, Temmuz 1899 tarihinde eceliyle vefat etti. Bu sebeple Uşak'ta diplomalı tabip kalmadı. Meydana gelen cinayet vakalarında cesetlere otopsi (muâyene-i fenniye)⁶ yapılamadı. Hüdavendigâr Vilâyeti İstinâf Müdde-i Umûmiliği Adliye Nezâreti'ne Uşak'a acilen diplomalı memleket tabibi tayin edilmesi gerektiğini bildirdi. Adliye Nezâreti 14 Ağustos 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verdi. Dâhiliye Nezâreti 12 Eylül 1899 tarihinde Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'ne Uşak'a acilen memleket tabibi tayin edilmesi gerektiğini bildirdi.⁷ Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti 27 Kasım 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne Muhiyyidin Efendi'nin yerine 14 Temmuz 1899 tarihinde Abdurrahman Nuri Efendi'nin atandığını ifade etti. Dâhiliye Nezâreti 15 Aralık 1899 tarihinde Adliye Nezâreti'ne ve Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bilgi verdi. Dâhiliye Nezâreti Hüdavendigâr Vilâyeti'ne Abdurrahman Nuri Efendi'nin görevine başladığına dair bilgi verilmesi gerektiğini de bildirdi.⁸ Hüdavendigâr Vilâyeti 8 Ocak 1900 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne Abdurrahman Nuri Efendi'nin görevine başlamadığını ifade etti. Dâhiliye Nezâreti 15 Şubat 1900 tarihinde Zaptiye Nezâreti'ne 14 Temmuz 1899 tarihinde Uşak Belediyesi'ne memleket tabibi tayin edilen ve mecburî hizmeti bulunan Abdurrahman Nuri Efendi'nin Uşak'a gitmediğine dair Hüdavendigâr Vilâyeti'nin 8 Ocak 1900 tarihinde bilgi verdiğini bildirdi. Zaptiye Nezâreti'nden Abdurrahman Nuri Efendi'nin Uşak'a gönderilmesini istedi.⁹ Dâhiliye Nezâreti aynı tarihte Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'ne Zaptiye Nezâreti'ne bilgi verildiğini bildirdi. Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti 4 Mart 1900 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne Abdurrahman Nuri Efendi'nin İzmir Hastahânesi tabipliğine tayin edildiğini, bu sebeple Uşak Belediyesi memleket tabipliğine 18 Ocak 1900 tarihinde Mayer Şeunman Efendi'nin atandığını ifade etti. Dâhiliye Nezâreti 25 Mart 1900 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bilgi verdi.¹⁰ Bu esnada Uşak'ta memleket tabipliği

¹ COA. DH. MKT. 121/35, 20 Mart 1894/13 N 1311, lef 5; COA. DH. MKT. 74/8, 21 Ağustos 1893/8 S 1311, lef 6.

² COA. DH. MKT. 390/31, 27 Haziran 1895/4 M 1313, lef 1.

³ 1896-1897/H.1314 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 23, Matbaa-ı Vilâyet, s. 255; 1897-1898/H.1315 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 24, Matbaa-ı Vilâyet, s. 246; 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 25, Matbaa-ı Vilâyet, s. 166.

⁴ COA. DH. MKT. 2134/10, 14 Kasım 1898/29 C 1316, lef 1.

⁵ COA. DH. MKT. 2229/121, 6 Ağustos 1899/28 Ra 1317, lef 1.

⁶ Sedat Bingöl, "Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı'da Adli Tababete Dair Notlar", Tarih Araştırmaları Dergisi, 26 (42), 2007, s. 46-50; Ahmet Yüksel, "Osmanlılarda Otopsi", Belleten, LXXVII (280), Ankara 2013, s. 876-897.

⁷ COA. DH. MKT. 2245/51, 12 Eylül 1899/6 Ca 1317, lef 1.

⁸ COA. DH. MKT. 2284/124, 15 Aralık 1899/11 Ş 1317, lef 1.

⁹ COA. DH. MKT. 2306/56, 15 Şubat 1900/14 L 1317, lef 1.

¹⁰ COA. DH. MKT. 2323/33, 25 Mart 1900/23 Za 1317, lef 1; COA. DH. SAİDd...196/375, 15 Ocak 1877/29 Z 1293.

boş kaldı.¹ Uşak'ta görevine başlayan Mayer Şeunman Efendi 22 Temmuz 1900 tarihinde Uşak Kaymakamı tarafından işten el çektirildi.² Mayer Şeunman Efendi Meclis-i Sıhhiye-i Mülkiye Riyâseti'ne gönderdiği varakada, kanuna aykırı taleplerini yerine getirmedeği ve görevine müdahale etmesine izin vermediği için Uşak Kaymakamı tarafından işten el çektirildiğini, yerine Türkçe bilmeyen Yunanlı bir tabibin tayin edildiğini, hakkında hakikate aykırı garaz eseri mazbata tanzim ettirildiğini, tahkikat yapılmasını istediğini ifade etti. Dâhiliye Nezâreti 23 Ağustos 1900 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne tahkikat yapmasını ve netice hakkında bilgi vermesini emretti.³ Mayer Şeunman Efendi Meclis-i Sıhhiye-i Mülkiye Riyâseti'ne çektiği telgrafta iddialarını tekrarlayarak gerekli tahkikatın yapılmasını istediğini bildirdi. Meclis-i Sıhhiye-i Mülkiye Riyâseti, telgrafnameyi Dâhiliye Nezâreti'ne havale etti. Dâhiliye Nezâreti 8 Eylül 1900 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne tahkikat yapmasını ve netice hakkında bilgi vermesini emretti.⁴ Mayer Şeunman Efendi altı aylık maaşını alamadığına, memuriyetine iade edilmesi gerektiğine dair arzuhal de takdim etti.⁵ Kasım 1900 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne takdim ettiği arzuhalde kaymakam tarafından sebepsiz azl ve tahkir edildiğini, üç ay geçmesine rağmen görevine iade edilmediğini ifade etti. Dâhiliye Nezâreti 17 Kasım 1900 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne mülkiye sıhhiye memurlarının resmî merciinin Umûm Mekâtib-i Askeriye Nezâreti olduğunu, görevini lânyıkıyla yapmayan mülkiye sıhhiye memurları için öncelikle Umûm Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne müracaat edilmesi gerektiğini, Umûm Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'nin emri olmadan mülkiye sıhhiye memurlarının işten el çektirilemeyeceğini, Mayer Şeunman Efendi'nin görevine iade edilmesi gerektiğini bildirdi. Dâhiliye Nezâreti aynı tarihte vilâyetlerle müstakil livalara umûmî tebligatta da bulundu.⁶ Çabalarına rağmen Mayer Şeunman Efendi görevine iade edilmedi.⁷ Uşak Belediyesi'ne Mihran Haçator Efendi memleket tabibi atandı. Mihran Haçator Efendi Uşak'ta uzun yıllar görev yaptı. 1908 yılında görevine hâlâ devam etmekteydi.⁸ 1910 ve 1911 yıllarında Uşak Belediyesi'nde memleket tabibi Mehmet Ali Efendi idi.⁹ Uşak'ta memleket tabibi yanında bazı yıllar husûsî tabip de sağlık hizmeti verdi. 1900 yılında Apostol Efendi Uşak'ta husûsî tabiplik yapmaktaydı. Kaymakamlığa vekâlet eden Uşak Nâibi Rıza Efendi 6 Kasım 1900 tarihinde Maârif Nezâreti'ne Apostol Efendi'nin diplomasının sahte olduğunu, hakkında işlem yapılması gerektiğini bildirdi. Maârif Nezâreti 9 Kasım 1900 tarihinde Umûm Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne gereğini yapması için bilgi verdi.¹⁰ 1913 yılından itibaren memleket tabibi yerine hükümet tabibi unvanı kullanılmaya başlandı. 6 Ağustos 1919 tarihinde Uşak hükümet tabibi Ahmet Yaşar Efendi idi.¹¹

¹ 1899-1900/H.1317 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 26, Matbaa-ı Vilâyet, s. 216.

² COA. DH. SAİDD...196/375, 15 Ocak 1877/29 Z 1293; 1900-1901/H.1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 27, Matbaa-ı Vilâyet, s. 217.

³ COA. DH. MKT. 2393/18, 23 Ağustos 1900/26 R 1318, lef 1.

⁴ COA. DH. MKT. 2400/69, 8 Eylül 1900/13 Ca 1318, lef 1.

⁵ COA. DH. MKT. 2418/49, 23 Ekim 1900/28 C 1318, lef 1.

⁶ COA. DH. MKT. 2429/29, 17 Kasım 1900/24 B 1318, lef 1.

⁷ Moşe Efendi'nin oğlu olan Mayer Şeunman Efendi 1876 yılında İstanbul'da doğdu. Alman, Musevî ve Fransız Alyans mekteplerinde tahsil gördü. İstanbul Mülkiye İdâdi Mektebi ve Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye'de tahsiline devam etti. 31 Ağustos 1898 tarihinde tabiplik diploması aldı. Türkçe, Musevice, Almanca ve Fransızca okur-yazar, İngilizce ve Rumca konuşurdu. 25 Eylül 1898 tarihinde 600 kuruş maaşla Bor Kazası belediye tabipliğine atandı. 2 Ocak 1899 tarihinde Bor'da görevine başladı. Uşak'tan sonra 27 Şubat 1901 tarihinde 800 kuruş maaşla Isparta Belediyesi tabipliğine tayin edildi. Serfice Sancağı Belediyesi tabipliğine atanması üzerine 17 Nisan 1902 tarihinde Isparta'daki görevinden ayrıldı. 28 Haziran 1902 tarihinde başladığı Serficedeki görevinden 18 Temmuz 1903 tarihinde istifa etti. 12 Aralık 1903 tarihinde 600 kuruş maaşla Bozdoğan Belediye tabipliğine atandı. 22 Şubat 1904 tarihinde Bozdoğan'da görevine başladı. 600 kuruş maaşla Kavala Gurebâ Hastahânesi tabipliğine tayin edilmesi üzerine 13 Eylül 1904 tarihinde Bozdoğan'daki görevinden ayrıldı. Ancak Kavalada görevine başlamadı. 3 Aralık 1904 tarihinde 600 kuruş maaşla Zonguldak Belediyesi tabipliğine atandı. 15 Nisan 1906 tarihinde Zonguldak'taki görevinden istifa etti. Daha sonra Bitlis Vilâyeti Merkez Belediye tabipliğine, 8. Kanlıca Dâiresi tabipliğine, 6. Dâire Nisâ Hastahânesi tabipliğine ve Yozgat Sancağı Belediye tabipliğine tayin edildi. 9 Kasım 1910 tarihinde 1000 kuruş maaşla Emniyet-i Umûmiye Zâbita tabipliğine, 3 Mayıs 1911 tarihinde Tirebolu Belediyesi tabipliğine atandı. 16 Ocak 1913 tarihinde 1500 kuruş maaşla Emânet Heyet-i Sıhhiye Müdüriyeti Başkâtibeti'ne tayin edildi (COA. DH. SAİDD...196/375, 15 Ocak 1877/29 Z 1293).

⁸ 1901-1902/H.1319 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 28, Matbaa-ı Vilâyet, s. 223; 1902-1903/H.1320 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 29, Matbaa-ı Vilâyet, s. 228; 1903-1904/H.1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 30, Matbaa-ı Vilâyet, s. 236; 1904-1905/H.1322 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 31, Matbaa-ı Vilâyet, s. 218; 1905-1906/H.1323 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 32, Matbaa-ı Vilâyet, s. 226; 1906-1907/H.1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 34, Matbaa-ı Vilâyet, s. 421; 1907-1908/H.1325 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 34, Matbaa-ı Vilâyet, s. 497.

⁹ Mehmet Karayaman, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uşak'ta Sağlık, Palet Yayınları, Konya, Mart 2022, s. 78.

¹⁰ COA. ME. MKT. 535/17, 9 Kasım 1900/16 B 1318, lef 1.

¹¹ COA. DH. KMS. 53-2/106, 26 Ağustos 1919/29 Za 1337, lef 3.

Uşak Belediyesi'nde Aşı Memuru İstihdamı

19. yüzyılda önemli sağlık sorunlarından biri çiçek hastalığıydı. Çiçek hastalığı ile mücadele kapsamında ilki 1890 yılında İstanbul'da olmak üzere telkîhhâneler açılarak aşı üretildiği gibi telkîh-i cüderî memurları vasıtasıyla aşı uygulaması başlatıldı. Çiçek hastalığını önlemeye ve ortadan kaldırmaya yönelik 30 Mayıs 1885, 21 Temmuz 1894, 3 Mart 1904 ve 13 Ekim 1915 tarihlerinde dört aşı nizam-nâmesi yayınlandı. Bu sayede çiçek hastalığıyla mücadelede yasal mevzûât meydana getirildi.¹ 21 Temmuz 1894 tarihli nizam-nâme aşı memuruna 400 kuruş maaş ve aşı yapmak üzere gittiğinde her saat için beş kuruş harcırah verilmesini hükme başlandı. Harcırah miktarı 3 Mart 1904 tarihli nizam-nâme ile yedi buçuk kuruşa yükseltildi. Çiçek hastalığıyla mücadele kapsamında taşra belediyelerinde memleket tabibi yanında aşı memuru istihdam edildi.

Uşak Belediyesi aşı memurluğuna Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'nin 20 Temmuz 1904 tarihli emriyle Hasan Tahsin Efendi 400 kuruş maaş ve saatte 7,5 kuruş harcırahla atandı. Hasan Tahsin Efendi 19 Ocak 1905 tarihinde Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'ne takdim ettiği arzuhalde Uşak Belediyesi Riyâseti'nden maaşlarını düzenli alamadığını, ekonomik sıkıntısının arttığını, maaşını ve harcırahını düzenli alamadığı için köyleri teftiş edemediğini ve görevini lâyıkıyla yapamadığını, Uşak Belediyesi Riyâseti'nden harcırah talep ettiğinde köyleri teftiş etmesine gerek olmadığı cevabı verildiğini, ödenmeyen 2445 kuruşluk maaşının ödenmesini ve maaşının düzenli ödenmesi için ilgililere emir verilmesini istediğini ifade etti.² Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti arzuhalde Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye havale etti. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Hasan Tahsin Efendi'nin mağduriyetin giderilmesi hususunda ilgililere emir vermesi için Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verilmesi gerektiğini belirtti. Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti 12 Şubat 1905 tarihinde gereğini Dâhiliye Nezâreti'ne bildirdi.³ Dâhiliye Nezâreti 27 Şubat 1905 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne gereğini yapmasını emretti.⁴ Hasan Tahsin Efendi Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'ne gönderdiği diğer arzuhalde maaşının düzenli ödenmesi için Uşak Kaymakamlığı'na tahrirat yazıldığı halde 4000 kuruştan fazla birikmiş maaş alacağı bulunduğunu, zaruret ve sefaletle düştüğünü, gereğinin yapılmasını istediğini ifade etti. Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti arzuhalde gereğinin yapılması için Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye havale etti. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye sıhhiye memurları maaşlarının her ay düzenli ödenmesi hususunda irâde-i seniye çıktığını, Hasan Tahsin Efendi'nin ödenmeyen maaşlarının ödenmesine dair Hüdavendigâr Vilâyeti'ne tekîdî havi emir yazması için Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verilmesi gerektiğini belirtti. Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti 4 Aralık 1905 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gereğinin yapılmasını bildirdi.⁵ Dâhiliye Nezâreti 21 Aralık 1905 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne gereğini emretti.⁶ Hasan Tahsin Efendi Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'ne takdim ettiği bir başka arzuhalde ahali tarafından müracaat edilmesine rağmen Uşak Belediye Riyâseti'nin malî gerekçelerle aşı yapmamasına dair emir verdiğini, aslı vazifesini yapmasına engel olunmamasını ve biriken 5700 kuruşluk alacağının ödenmesini istediğini ifade etti. Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti 11 Nisan 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gereğinin yapılması için bilgi verdi.⁷ Dâhiliye Nezâreti 23 Nisan 1906 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne gereğini emretti.⁸ Maaşları düzenli ödenmemesine rağmen Hasan Tahsin Efendi Uşak'taki görevine Eylül 1909 tarihinde kadar devam etti. Hüdavendigâr Vilâyeti 24 Haziran 1909 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezâreti'ne Uşak Belediyesi aşı memuru Hasan Tahsin Efendi'nin Aziziye (Emirdağ) ve Bolvadin kazaları aşı memurluğuna tayin edilmesi gerektiğini bildirdi. Evrak Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye'ye havale edildi. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Hasan Tahsin Efendi'nin maaşını düzenli alamadığından şikâyetle uzun süredir başka kazaya tayin edilmesini istediğini belirterek Aziziye ve Bolvadin kazaları aşı memurluğuna atanmasına, Hüdavendigâr Vilâyeti'ne gereğini bildirmesi için Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verilmesine karar verdi. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Riyâseti 8

¹ Haldun Eroğlu, Güven Dinç ve Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor*, 2014, 26 (101), s. 196, 199.

² COA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322, lef 1.

³ COA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322, lef 2.

⁴ COA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322, lef 3.

⁵ COA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322, lef 4.

⁶ COA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322, lef 5.

⁷ COA. DH. MKT. 988/39, 18 Temmuz 1905/15 Ca 1323, lef 31.

⁸ COA. DH. MKT. 988/39, 18 Temmuz 1905/15 Ca 1323, lef 32.

Eylül 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verdi.¹ Dâhiliye Nezâreti 10 Eylül 1909 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne gereğini emretti.² Hasan Tahsin Efendi 20 Temmuz 1904-Eylül 1909 tarihleri arasında beş yılı aşkın bir süre Uşak'ta görev yaptı.³

Uşak Belediyesi'nde Kâbile (Kadın Ebe) İstihdamı

1902 yılı başında Uşak Belediyesi Meclisi önemli kararlar aldı. Şehrin çarşı ve sokaklarına ilave fenerler konulmasına, yeni bekçiler istihdam edilmesine, iki temizlik arabasına ilaveten üç tane daha temizlik arabası ve yeni usül bir adet yangın tulumbası satın alınmasına ve şehadetnâmeli bir kâbile istihdam edilmesine karar verdi. Masraflar için Uşak'a getirilen gazyağından sandık başına alınmakta olan 70 pare arziye vergisine 60 kuruş zam yapılmasına karar verdi. Belediye Meclisi'nde alınan kararları Kaza İdâre Meclisi 10 Mart 1902 tarihinde uygun buldu. Uşak Kaymakamlığı gereğini Kütahya Mutasarrıflığı'na mazbatayla birlikte arz etti.⁴ Liva ve vilâyet idare meclisleri talebi uygun buldu. Hüdavendigâr Vilâyeti 18 Nisan 1902 tarihinde gereğini Dâhiliye Nezâreti'ne bildirdi.⁵ Dâhiliye Nezâreti evrakı 8 Mayıs 1902 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmesi gerektiği için Sadâret'e takdim etti.⁶ Sadâret evrakı Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Şûrâ-yı Devlet Riyâseti 5 Temmuz 1902 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ne gazyağı sandıklarından alınan arziye vergisine yapılacak zammın fazla olduğunu, masraflar için başka bir karşılık bulunması gerektiğini bildirdi. Hüdavendigâr Vilâyeti Kütahya Mutasarrıflığı'na bilgi verdi. Kütahya Mutasarrıflığı 28 Temmuz 1902 tarihinde gereğini Uşak Kaymakamlığı'na bildirdi. Belediye Meclisi tekrar aynı şekilde karar aldı. Uşak Kaymakamlığı kararı Kütahya Mutasarrıflığı'na tekrar bildirdi. Kütahya Mutasarrıflığı 22 Kasım 1902 tarihinde Uşak Kaymakamlığı'na zam konusunun Belediye Meclisi'nde yeniden görüşülmesi gerektiğini emretti. Belediye Meclisi, arziye vergisine 60 pare yerine 30 kuruş zam yapılarak 90 pare olarak alınmasına karar verdi. Kaza İdâre Meclisi 26 Şubat 1903 tarihinde arziye vergisinin her gazyağı sandığından 90 pare alınmasına yönelik kararı uygun buldu.⁷ Uşak Kaymakamlığı gereğini Kütahya Mutasarrıflığı'na bildirdi. Kütahya Mutasarrıflığı Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bilgi verdi. Hüdavendigâr Vilâyeti 5 Nisan 1903 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'ni bilgilendirdi.⁸ Şûrâ-yı Devlet Mâliye Dâiresi 23 Haziran 1903 tarihinde 30 parelik zammı fazla buldu. Masraflar için belediye mevzûâtına uygun başka karşılık bulunması gerektiği hususunda Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verilmesine karar verdi.⁹ Sadâret 27 Haziran 1903 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verdi.¹⁰ Dâhiliye Nezâreti 7 Temmuz 1903 tarihinde Hüdavendigâr Vilâyeti'ni bilgilendirdi.¹¹ Kısa süre sonra masraflar için karşılık bulundu. Uşak Belediyesi'nde kâbile istihdam edildi.¹² İlk atanan kâbile Emine Hanımdı. Emine Hanım 1908 yılında görevine hâlâ devam etmekteydi.¹³ 1910-1911 yıllarında kâbile Fitnat Hanımdı.¹⁴

Uşak Kasabası'ndaki Hastahâne ve Eczahâne

1891 yılından itibaren Uşak Kasabası'nda bir hastahâne ve bir eczahâne vardı.¹⁵ Hastahâne muhtemelen memleket tabibinin hasta muayene ve tedavi ettiği küçük bir yapıydı. Eczahâne ilaç tedarik edilen kurumdu. Her iki kurum Uşak Belediyesi'ne bağlı olarak hizmet verdi. 1914 yılında Uşak'ta gurebâ hastahânesi açılmasına karar verildi. Gerekli masraf Kütahya Livası 1915 yılı husûsî bütçesine konul-

¹ COA. DH. MUİ. 8-1/36, 10 Eylül 1909/24 Ş 1327, lef 2.

² COA. DH. MUİ. 8-1/36, 10 Eylül 1909/24 Ş 1327, lef 1.

³ 1904-1905/H.1322 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 31, Matbaa-ı Vilâyet, s. 218; 1905-1906/H.1323 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 32, Matbaa-ı Vilâyet, s. 226; 1906-1907/H.1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 34, Matbaa-ı Vilâyet, s. 421; 1907-1908/H.1325 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 34, Matbaa-ı Vilâyet, s. 497.

⁴ COA. ŞD. 1586/2, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321, lef 1.

⁵ COA. ŞD. 1586/2, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321, lef 2.

⁶ COA. DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320, lef 1; COA. ŞD. 1586/2, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321, lef 3.

⁷ COA. ŞD. 1586/2, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321, lef 5.

⁸ COA. ŞD. 1586/2, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321, lef 6.

⁹ COA. BEO. 157514, 27 Haziran 1903/1 R 1321, lef 2.

¹⁰ COA. DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320, lef 2; COA. BEO. 157514, 27 Haziran 1903/1 M 1321, lef 1.

¹¹ COA. DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320, lef 3.

¹² 1904-1905/H.1322 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 31, Matbaa-ı Vilâyet, s. 218.

¹³ 1905-1906/H.1323 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 32, Matbaa-ı Vilâyet, s. 226; 1907-1908/H.1325 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 34, Matbaa-ı Vilâyet, s. 497.

¹⁴ Mehmet Karayaman, a.g.e., s. 78.

¹⁵ 1891-1892/R.1307 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 18, Matbaa-ı Vilâyet, s. 214; 1892-1893/H.1310 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 19, Matbaa-ı Vilâyet, s. 367; 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 25, Matbaa-ı Vilâyet, s. 357.

du. Hastahâne için gerekli olan tertibat temin edildi. Hastahâneye tabip ve eczacı atandı. Hastahânenin resmî açılışı 25 Temmuz 1915 tarihinde yapıldı.¹ Kütahya Mutasarrıfı Faik Ali Bey 25 Temmuz 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verdi.² 4 Temmuz 1916 tarihinde hastahânedeki yirmi yatak vardı.³

Uşak Kazası'nda modern sağlık kurumları ve hizmetleri yanında geleneksel tedavi yöntemleri varlığını korudu. Doğal tedavide ilk akla gelen ılıcalardı. Banaz Nahiyesi'nde Hamamboğazı'nda kükürtlü ılıca ile Göbek Nahiyesi'nde Aksaz Köyü'nde kükürtlü ılıca⁴ vardı.

Uşak'ta Etkili Olan Salgın Hastalıklar

19. yüzyılda salgın hastalıklar halk sağlığını sık sık tehdit etti. Özellikle kolera salgınları çok sayıda ölüme sebep oldu. 1894 ve 1911 yıllarında görülen kolera salgınları Uşak Kazası'nda da etkili oldu. Gögez Köyü'nde 5 Ekim 1894 tarihinde kolera görüldü. 5 Ekim 1894-20 Ekim 1894 tarihleri arasında köyde 81 hasta tespit edildi. Bunlardan 35'i vefat etti. Alfaklar Köyü'nde 18 Ekim 1894 tarihinde kolera görüldü. Köyde 5 kişi vefat etti. Süleymanlar Köyü'nde 3 kişi vefat etti. Tabip Hüseyin Efendi ve Kano Bey kolera ile ilgili araştırma yapmak ve tedbir almak üzere Uşak'a gönderildi.⁵ 31 Temmuz 1894-23 Eylül 1894 tarihleri arasında Uşak Kasabası'nda 48 kişide kolera tespit edildi. Bunlardan 14 kişi vefat etti. Köylerde 318 kişi kolera yakalandı. 130 kişi hayatını kaybetti. Gögez Köyü'nde 11 Ekim 1894 tarihinde 20 kişide kolera tespit edildi. Bunlardan 17'si iki gün içinde vefat etti.⁶ Eylül 1911 tarihinde kazada etkili olan kolera günde yaklaşık 150 kişi vefat etti. Bu tarihte kasabada memleket tabibi yoktu. Kolera salgınına karşı kordon ve karantina gibi sihhî ve tahaffuzî önlemler alınmadı.⁷ Bu durum karşısında eşraf şikâyetinde bulundu. Uşak eşrafından Tiridzâde Mehmet Paşa 1911 yılında İzmir'de kolera salgını sebebiyle hayatını kaybetti.

Sonuç

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda iç ve dış dinamiklerin etkisiyle her alanda modernleşme sürecine girdi. Modernleşen devlet bir anlamda işlevleri artan devlet anlamına geliyordu. Modernleşme süreciyle birlikte Osmanlı Devleti birçok hizmeti yerine getirmekte kendisini mesul görmeye başladı. Bu aynı zamanda modern devlet olmanın bir gereği idi. Bununla birlikte tebanın sağlık sorunlarının çözülmesi ve önleyici tedbirlerin alınması devletin gündemine geç bir tarihte girdi. 1860'lı yıllardan itibaren halk sağlığıyla ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmaya başlandı. Sivil tabip yetiştirmek amacıyla 1867 yılında Mektep-i Tıbbiye-i Mülkiye açıldı. Mektep ilk mezunlarını 1874 yılında 19 tabip ile verdi. Mektep uzun süre sivil tabip yetiştiren yegâne kurum olarak kaldı. Taşrada belediyeler vasıtasıyla kazalarda tebaya sağlık hizmetleri verilmesi 1870'li yıllarda başladı. Birçok alanda olduğu gibi sağlıkta da beşerî sermaye sorunu yaşandı. Sağlık hizmetlerinde yaşanan bir diğer sorunun niteliği mâliydi.

Uşak Belediyesi'nde 1870 yılından itibaren memleket tabibi istihdam edildi. Uşak'ta bazı yıllar hariç genelde memleket tabibi hizmet verildi. Memleket tabipleri arasında Gayrimüslimler fazlaydı. 20. yüzyıl başından itibaren Uşak Belediyesi'nde aşı memuru ile kâbile istihdam edildi. 1890'lı yıllardan itibaren hastahâne ve eczahâne hizmet vermeye başladı. 1915 yılında Gurebâ Hastahânesi açıldı.

Uşak'ta sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu söylemek güçtür. Ancak süreçle birlikte gelişme kaydedildiği açıktır.

¹ COA. DH. UMVM. 138/5, 18 Nisan 1916/14 C 1334, lef 1-5. Hacı veli Ağazâde Mehmet Efendi 10 Şubat 1906 tarihinde İstasyon Caddesi yanında bulunan arsasını Müslim gurebânın tedavisi için hüccetle tahsis etti. Geniş arsada bir hâne, iki su kuyusu ve bir bahçe vardı. Gurebâ Hastahânesi 1915 yılında arsada bulunan hânedeki açıldı (Mehmet Karayaman, "Uşak Memleket/Devlet Hastanesi Tarihçesi", II. Uşak Sempozyumu 13-15 Ekim 2011, II, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, Uşak, Mart 2012, s. 647).

² COA. DH. UMVM. 80/51, 29 Temmuz 1915/17 N 1333, lef 1, lef 2.

³ COA. DH. UMVM. 134/4, 12 Kasım 1915/4 M 1334, lef 2.

⁴ 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 25, Matbaa-ı Vilâyet, s. 361-362.

⁵ COA. DH. MKT. 300/61, 28 Ekim 1894/27 R 1312, lef 4.

⁶ COA. DH. MKT. 300/61, 28 Ekim 1894/27 R 1312, lef 1.

⁷ COA. DH. İD. 57/9, 30 Mart 1912/11 R 1330, lef 72; COA. BEO. 295212, 8 Eylül 1911/14 N 1329, lef 1; COA. DH. İD. 196/57, 30 Mart 1912/11 R 1330.

KAYNAKÇA

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Bâb-ı Âli Evrâk Odası Belgeleri

BEO. 157514, 30 Mart 1903/1 M 1321.

BEO. 295212, 8 Eylül 1911/14 N 1329.

1255-1309 Yılları İrâdeleri, Meclis-i Mahsûs

İrâde. Meclis-i Mahsûs, 33/1363, 1 Ocak 1867/24 Ş 1283.

İrâde. Meclis-i Mahsûs, 50/2156, 27 Eylül 1874/15 Ş 1291.

Dâhiliye Nezâreti, İdâri Kısım Belgeleri

DH. İD. 196/57, 30 Mart 1912/11 R 1330.

DH. İD. 57/9, 30 Mart 1912/11 R 1330.

Dâhiliye Nezâreti, Kalem-i Mahsûs Belgeleri

DH. KMS. 53-2/106, 26 Ağustos 1919/29 Za 1337.

Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemî Belgeleri

DH. MKT. 121/35, 20 Mart 1894/13 N 1311.

DH. MKT. 1321/85, 11 Ekim 1877/3 L 1294.

DH. MKT. 2134/10, 14 Kasım 1898/29 C 1316.

DH. MKT. 2229/121, 6 Ağustos 1899/28 Ra 1317.

DH. MKT. 2245/51, 12 Eylül 1899/6 Ca 1317.

DH. MKT. 2284/124, 15 Aralık 1899/11 Ş 1317.

DH. MKT. 2306/56, 15 Şubat 1900/14 L 1317.

DH. MKT. 2323/33, 25 Mart 1900/23 Za 1317.

DH. MKT. 2393/18, 23 Ağustos 1900/26 R 1318.

DH. MKT. 2400/69, 8 Eylül 1900/13 Ca 1318.

DH. MKT. 2418/49, 23 Ekim 1900/28 C 1318.

DH. MKT. 2429/29, 17 Kasım 1900/24 B 1318.

DH. MKT. 300/61, 28 Ekim 1894/27 R 1312.

DH. MKT. 390/31, 27 Haziran 1895/4 M 1313.

DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320.

DH. MKT. 74/8, 21 Ağustos 1893/8 S 1311.

DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322.

DH. MKT. 988/39, 18 Temmuz 1905/15 Ca 1323.

Dâhiliye Nezâreti, Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Belgeleri

DH. MUİ. 8-1/36, 10 Eylül 1909/24 Ş 1327.

Dâhiliye Nezâreti, Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdiriyyeti Belgeleri

DH. UMVM. 134/4, 12 Kasım 1915/4 M 1334.

DH. UMVM. 138/5, 18 Nisan 1916/14 C 1334.

DH. UMVM. 80/51, 29 Temmuz 1915/17 N 1333.

Dâhiliye Nezâreti, Sicill-i Ahvâl Defterleri

DH. SAİDd..., 92/439, 25 Mayıs 1865/29 Z 1281.

DH. SAİDd...196/375, 15 Ocak 1877/29 Z 1293.

Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemî Belgeleri

MF. MKT. 535/17, 9 Kasım 1900/16 B 1318.

Bâb-ı Âli Bünyesindeki Diğer Dâirelere Ait Belgeler, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1586/2, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321.

ŞD. 2408/20, 23 Eylül 1874/11 Ş 1291.

Mevzûât

12 Ekim 1861/7 R 1278 Tarihli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedede Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmname, *Düstûr*, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290, s. 814-816.

17 Nisan 1888/5 Ş 1305 Tarihli Memleket Etibbası ve Eczacıları Hakkında Nizamname, *Düstûr*, Birinci Tertib, Cild 6, Devlet Matbaası, Ankara 1939, s. 9-12.

21 Temmuz 1871/3 Ca 1288 Tarihli İdâre-i Umûmiye-i Tibbiye Nizâmnamesi, *Düstûr*, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290, s. 800-803.

Sâlnâmeler

- 1870-1871/H.1287 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 1, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1871-1872/H.1288 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 2, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1872-1873/H.1289 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 3, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1874-1875/H.1291 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 5, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1875-1876/H.1292 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 6, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1876-1877/H.1293 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 7, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1877-1878/H.1294 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 8, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1878/H.1295 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 9, Matbaa-ı Vilâyet-i Hüdavendigâr.
1883-1884/H.1301 Salname-i Hüdavendigâr, Defa 12, Feraicizâde Matbaası.
1884-1885/H.1302 Salname-i Hüdavendigâr, Defa 12.
1885-1886/H.1303 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 13, Matbaa-ı Vilâyet.
1886-1887/H.1304 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 14.
1887-1888/H.1305 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 15, Matbaa-ı Vilâyet.
1888-1889/H.1306 Salname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Defa 16, Matbaa-ı Vilâyet.
1891-1892/R.1307 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 18, Matbaa-ı Vilâyet.
1892-1893/H.1310 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 19, Matbaa-ı Vilâyet.
1893-1894/H.1311 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 20, Matbaa-ı Vilâyet.
1894-1895/H.1312 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 21, Matbaa-ı Vilâyet.
1895-1896/H.1313 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 22, Matbaa-ı Vilâyet.
1896-1897/H.1314 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 23, Matbaa-ı Vilâyet.
1897-1898/H.1315 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 24, Matbaa-ı Vilâyet.
1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 25, Matbaa-ı Vilâyet.
1899-1900/H.1317 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 26, Matbaa-ı Vilâyet.
1900-1901/H.1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 27, Matbaa-ı Vilâyet.
1901-1902/H.1319 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 28, Matbaa-ı Vilâyet.
1902-1903/H.1320 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 29, Matbaa-ı Vilâyet.
1903-1904/H.1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 30, Matbaa-ı Vilâyet.
1904-1905/H.1322 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Defa 31, Matbaa-ı Vilâyet.
1905-1906/H.1323 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 32, Matbaa-ı Vilâyet.
1906-1907/H.1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 34, Matbaa-ı Vilâyet.
1907-1908/H.1325 Hüdavendigâr Vilâyeti Salname-i Resmîsi, Defa 34, Matbaa-ı Vilâyet.

Araştırma Eserleri

- Altıntaş, Ayten, “Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması Tıbhâne-i Âmire”, *Osmanlı*, 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 528-542.
Aydın, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, 15, 2004, s. 185-207.
Aydın, Erdem, “Türkiyede Taşra ve Kırsal Kesim Sağlık Hizmetleri Örgütlenmesi Tarihi”, *Toplum ve Hekim*, 12 (80), 1997, s. 21-44.
Bingöl, Sedat, “Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlıda Adli Tababete Dair Notlar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42), 2007, s. 37-65.
Eroğlu, Haldun, Dinç, Güven, Şimşek, Fatma, “Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)”, *Millî Folklor*, 2014, 26 (101), s. 193-208.
Karayaman, Mehmet, “Uşak Memleket/Devlet Hastanesi Tarihçesi”, *II. Uşak Sempozyumu 13-15 Ekim 2011*, II, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, Uşak, Mart 2012, s. 647-657.
Karayaman, Mehmet, *Osmanlıdan Cumhuriyete Uşak'ta Sağlık*, Palet Yayınları, Konya, Mart 2022.
Kaynar, İhsan Seddar, “Türkiyede Hekimlerin Mecburi Hizmet Serencamı”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)*, İsmail Yaşayanlar (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mart 2022, s. 349-378.
Rıza Tahsin, *Mirât-ı Mekteb-i Tibbiye*, Kader Matbaası, Dersaadet 1328.
Sarı, Nil, “Mekteb-i Tibbiye”, *TDVİA*, 29, 2004, s. 2-5.
Terzioğlu, Arslan, “İstanbul Tıp Fakültesi Tarihçesi”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63 (2), 2000, s. 1-18.
Yüksel, Ahmet, “Osmanlılarda Otopsi”, *Belleten*, LXXVII (280), Ankara 2013, s. 875-910.

MİLLÎ MÜCADELE'DE UŞAK MÜFTÜLERİ: İBRAHİM TAHTAKILIÇ, ALİ RIZA BODUR VE HACI AHMET NAZİF YILMAZ

Ali SARIKOYUNCU* - Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ**

Giriş

İstiklal Harbi, Kurtuluş Savaşı, Bağımsızlık Savaşı, Anadolu İhtilali, Millî Cidal, Millî Kıyam gibi adlarla da ifade edilen Millî Mücadele, “Türk milletinin, varlığını ve bağımsızlığını korumak için iç ve dış düşmanlara karşı maddi manevi bütün gücünü ortaya koyarak zafere ulaştığı dönemin adıdır³.” Başka bir ifade ile Millî Mücadele; son vatan parçası Anadolu’yu emperyalistlerden kurtarıp temizlemek için geçtiğimiz asrın ilk çeyreğinde Türk milletinin, kahramanlık ve özverilerle dolu müthiş mücadelesidir. Halide Edip Adivar’ın ifadesiyle de Millî Mücadele “... *Türkün ateşle imtihanı*”dır⁴.

Kısaca Millî Mücadele; yok edilmek istenen bir milletin silkinip ayağa kalkışı, uyanışı, bağımsızlığına ve özgürlüğüne göz dikilmesine karşı koyuşudur; topyekün bir mücadeledir. Öyle ki Mustafa Kemal Atatürk’ün “*Ya İstiklal, Ya Ölüm*” parolası ile Türk milleti kadını-erkeği, yaşlısı-genci, köylüsü-kentlisi, askeri-sivili, ağası-eşrafı ve din adamı ile harekete geçmiştir. Çocuklar, yetişkinlerin yanı sıra vuruşmalara katılmış; pek çok Türk kadını cephe gerisinde sadece çiftle çubukla uğraşmayarak yurt savunmasında görev almış, cephelerde düşmana karşı silah kullanmıştır. Dört yıl süren kanlı boğuşmaların sonunda emperyalistler Anadolu topraklarından atılmışlardır.

Ancak Millî Mücadele, Türk milletine binlerce cana mal olmuş, Türk yurdu şehit kanlarıyla sulanmıştır. Türk milleti ne için ve neden böyle bir mücadele yapmak zorunda kalmıştır? Tarih 1071 yılının 26 Ağustos’u, “Ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum!” diyen Alparslan öncülüğünde Türk milleti, Bizans’a karşı zafer kazanmıştır⁵. Bu zaferle Anadolu’nun kapıları Türklere açılırken aynı zamanda Türk-Avrupa mücadelesi, haç-hilal kavgası başlamıştır. Bu mücadele, daha sonra “Şark Meselesi” olarak adlandırılacak ve aynı zamanda da yeni bir şekil ve mana kazanacaktır. Örneğin, Osmanlı Devleti’nde çöküş belirtilerinin başlaması ile Şark Meselesi, Avrupalılar nazarında Osmanlı’nın mirasının paylaşılması hâlini alacaktır. Yüzyıllara göre değişik hedefler gösteren bu politika, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında da Türklerin Avrupadaki topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmıştır⁶.

Viyana Kongresi (1815) esnasında Çar Aleksandr tarafından ilk olarak kullanılan Şark Meselesi, günümüzde Türkleri Anadolu’dan sürmekten başka, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni bölüp parçalamak anlamında kullanılmaktadır⁷. Çünkü Hristiyanlık dünyası Bizans topraklarının Türkler tarafından alınarak Türkleştirilmesini ve Müslümanlaştırılmasını bir türlü içlerine sindirememişlerdir. Bunun için Hristiyan Avrupa, Anadolu’yu geri almak, tekrar Hristiyan yapmak için yıllarca planlar yapmış, mücadeleler vermiştir. Romen devlet adamı ve diplomatı Trandafir G. Dujuvara’nın “*Cent Projets de Partage de la Turquie 1281-1913-(Paris, 1913)*” adlı çalışmasında Sevr paylaşımından önce Türkiye’yi parçalamak için Hristiyanlık dünyasınca yüz plan ve projenin hazırlandığını belirtmektedir. 650 sayfadan oluşan ve 1281-1913 yılları arasını kapsayan bir doktora tez çalışması olan bu eserde, Sevr paylaşımı öncesi Türkiye’yi parçalamak üzere 100 plan ve proje ayrıntıları ile ele alınmış ve incelenmiştir. Yazara göre, söz konusu plan ve projelerin büyük kısmı Fransızlar (%40), kalan kısmı ise İngilizler, Ruslar ve Macarlar tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca Trandafir G. Dujuvara, plan ve projelerin hazırlanması ve uygulanmasında Hristiyan din adamlarının önemli rollerinin olduğunu da belirtmektedir⁸. Emperyalistler Türk milletini yok etmek için

* Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü E. Öğr. Üyesi.

** Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğr. Üyesi..

³ Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, Millî Mücadelede Din Adamları III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2019, s. 15.

⁴ Halide Edip Adivar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, Cem Yay., İstanbul, 2007.

⁵ Bkz., Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötügen Yay., İstanbul, 2007, ss. 82-88.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yay.*, Ankara, 1947, ss. 207-208.

⁷ Bkz. Ali Sarıkoyuncu, “Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 36 (Şubat 1994), s. 2-23.

⁸ Kitabın Türkçe çevirileri için bkz., Yakup Üstün, *Türkiye’yi Parçalama Planları (Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993); Pulat Tacar, Türk İmparatorluğunun Parçalanması Hakkında 100 Proje (Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017).*

söz konusu yüz plan ve proje ile yetinmemişlerdir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı içerisinde Türkiye'yi parçalama amacını taşıyan dört gizli anlaşma daha yapılmıştır. Bu anlaşmalar şunlardır:

- İstanbul Anlaşması (18 Mart 1915)
- Londra Anlaşması (6 Nisan 1915)
- Sykes-Picot Anlaşması (9-16 Mayıs 1916)
- St. Jean de Maurienne Anlaşması (17 Nisan 1917)

Ayrıca 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi ile 10 Ağustos 1920 tarihli, 13 bölüm ve 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması da Anadolu'yu parçalamak üzere hazırlanmış bir paylaşım belgesidir.

Nihayet dokuz asır süren bir mücadelenin sonunda emperyalistler Anadolu'ya girmeyi başarabilmişlerdir. Başka bir ifadeyle, Mondros Ateşkesi sonrasında Anadolu'muz, ana yurdumuz, İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların ve Yunanlıların işgaline uğramıştır. Aynı zamanda Hristiyanlık dünyası, yüzyıllardan beri çözmeye çalıştıkları Şark Meselesi'ni de nihayete erdirmiş görünüyordu.

Böyle bir anda milletin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşleyen hocalar, müftüler, din adamları Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuşlardır. Ölüm-kalım mücadelesinin ilk günlerinde halk, Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi "*Hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar âdeti durgun bir hâldeydi...*" Pek çok din adamı yine Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "*Hakikatı halka izah ettiler (...) doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı.*"

Bu cümleden olarak, İzmir'in işgalinden sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingde "*İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dinî bir görevdir.*" diyen Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin etrafında Denizlililer hemen birleşmişlerdir. Aynı şekilde Uşak müftüleri de Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli faktör olmuşlardır.

Din adamları, sadece Millî Mücadele kıvılcımını ateşlemekle kalmadılar. Örneğin, Isparta'da Hafız İbrahim ve Afyonkarahisar'da da İsmail Şükrü Efendilerin gönüllülerden oluşturdukları Demiralay ve Çelikalay gibi aşağıda söz edileceği üzere başta Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Efendi olmak üzere pek çok din adamının komuta ettiği başka ulusal kuvvetler de vardır.¹ Ayrıca iki Müftü de -Amasya Müftüsü Hacı Tevfik ve Çiçekdağı Müftüsü Hayrullah Alp Efendiler- TBMM tarafından isyanların bastırılmasında görevlendirilmiştir.² Öte yandan Maraş'ta Hayrullah Efendi, Adana'da Saim Bey, Balıkesir'de Müderris Ali Rıza Efendi, Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri (Kırıkkanat), Denizli'de Hafız Musa ve Molla Bekir olmak üzere kimileri de düşmanla çarpışırken şehit olmuşlardır. Saim Bey'in ismi, bir ilçeye ad olmuştur (Adana-Haçin ilçesi Saimbeyli olmuştur). Ayrıca Gönen Müftüsü Şevket Efendi ile Müderris Ali Kemali Efendi, İstanbul Hükümeti taraftarlarınca şehit edilmiştir. Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Efendi de Yunanlıların Eşme kaymakamı olarak atadıkları Madanoğlu Mustafa (Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun babası) tarafından öldürtülmüştür.³

Ayrıca hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Bilindiği üzere TBMM, bu kuruluşların üzerine bina edilmiş ve sayıları 140'a ulaşan din adamı milletvekilleri hizmetlerini mecliste sürdürmüşlerdir. Yine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına ayak bastığında onu karşılayanların başında din adamları ön saflarda yer almışlardır. Örneğin Samsun'da Dursun Molla; Havza'da Müderris Mustafa Efendi, Müftü İsmail Daniş, İmam-Hatip Sıtkı Bayram; Amasya'da Müftü Mehmet Tevfik Efendi, Vaiz Abdurrahman Kamil Yetkin; Sivas'ta Müftü Abdurrauf Efendi, Müderris Feyzullah Efendi, Erzurum'da da Kadı Raif Dinç ve Müftü Solakzade Sadık Efendilerin içinde bulunduğu heyetler tarafından karşılanmıştır. 27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye üyelerinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinde onları Dikmen sırtlarında karşılayanların arasında ilk saflarda Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Börekçi bulunuyordu.⁴

¹ Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, ss.46-50.

² Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1973, ss. 285-307.

³ Cemal Kutay, Millî Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler, C.II, İstanbul, 1963, s. 106; Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları, ss. 87-88; Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Söğüt ve Çevresi, Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Yay., Söğüt, 2009, ss.35-37; Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s. 251; Cezmi Yurtsever, Atatürk ve Çukurova Kahramanları, Eren Yay., İstanbul, 2013, s. 82.

⁴ Bkz; Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları I, ss. 29-34; Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele'de Din Adamları: Ahmet Hülsisi ve Diğerleri", 15 Mayıs Millî Mücadele'de Denizli, Denizli Büyükşehir Belediyesi Yay., Denizli, 2021 S.21.

Kısaca ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'den, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine "Vali Bey, bu sakalım kanımla kızarabilir ama bu alına Yunan alçağını sükûnetle selâmlamış olmanın karasını sürerek huzur-u İlähiye çıkamam!" diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya "Paşam, bütün Amasya emrinizdedir!" diyen Müftü Hacı Tefvik Efendi'den Millî Mücadele'nin meşru olduğuna dair fetva veren Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi, Maraş'ta Millî Mücadele kıvılcımını yakan Sütçü İmam ile "Kalesinde Türk bayrağı dalgalanmayan yerde cuma namazı kılınmaz!" diyen Rıdvan Hoca ve daha niceleri, Mustafa Kemal Paşa'nın "Ya istiklâl, ya ölüm" parolası etrafında birleşmişlerdir.

Bununla birlikte, Millî Mücadele'de din adamları konusu yeterince incelenmemiştir. Bu konudaki kitap ve araştırmalar da yok denecek kadar azdır. Ayrıca Dr. Fethi Tevetoğlu'nun da belirttiği gibi "*Türk Millî Mücadelesi'nin noksansız tarihini yazanların, eserin asıl sahibi büyük Türk milletinden bu mücadeleye ufak büyük hizmeti geçmiş her Türk evladına, gördüğü millî hizmet ölçüsünde yer ve değer vermeleri, hem ilmi bir zarûret, hem de bir kadirbilirlik borcudur*".¹

Bu sebeple çalışmamızda, Uşak müftüleri konusunu seçtik. Pek çok eserimizde de belirtildiği üzere amacımız, yeni nesillere, şimdiye değin kendilerinden pek söz edilmeyen millet kahramanlarını tanıtmaktır. Böylece gençlerimiz, üzerinde yaşadıkları vatanın, sevinçlerini ve kederlerini paylaştıkları toplumun teneffüs ettikleri hürriyet havasının, kısaca sahip oldukları bütün değerlerin kimler tarafından nasıl ve hangi mücadelelerle elde edildiğini anlayacaklardır. Aynı zamanda *Millî Mücadele'yi ve Türk İstiklal Savaşı'nı* bir millet hareketi olmaktan çıkararak belirli sınıflar ve zümrenin davranışları şeklinde yorumlayan, yazan ve yayınlayanlara karşı da yakın geçmişlerini daha iyi öğrenmiş olacaktır.

Ancak İbrahim Tahtakılıç, Ali Rıza Bodur ve Hacı Ahmet Nazif Yılmaz'ın Millî Mücadele'deki hizmetlerini sunmadan önce, bir hususu da belirtmek isteriz: Millî Mücadele'de görev alıp hizmet eden din adamlarının hepsi müftü, vaiz ve imam-hatip gibi resmi kadrolu din görevlileri değillerdi. Pek çoğu tarım ve ticaretle iştigal ediyorlardı. Kimisi mahkeme üyesi, belediye başkanı veya meclis üyeleri idi. Kimileri de yedek subay olarak asker idiler. Bununla birlikte onların hepsi gerektiğinde cemaatin önüne geçip imam-hatiplik yapabilecek, kürsüye çıkıp vaaz verebilecek kişilerdi. Kendilerinden söz ettiğimiz bu millet kahramanlarının hepsi medreselerde öğrenim görmüşlerdir. Cemal Kutay'ın da belirttiği üzere "Medrese adını taşıyan bugününün üniversitesinin fen fakülteleri dışındaki hukuk ve edebiyat fakülteleri ile mülkiyenin (siyasal bilgiler fakültesi), "Âli" kısmı dâhil dar'ül-muallimin (öğretmen okulları), idâdi (lise), rüştiye (ortaokul) öğretim kadrosu, çoğunluğu ile yetişme ve formasyon bakımından din adamı idiler"². Bu hususa İbrahim Tahtakılıç bir örnektir.

Yaşam Öyküleri

İbrahim Tahtakılıç (1871-1937)

İbrahim Bey, 1871'de Uşak Bozkuş köyünde doğmuştur. Babası Paşaoğulları'ndan Hüseyin Ağa'dır. Ailesi, Fatih Sultan Mehmet döneminde Karaman'dan Uşak yöresine göç ederek yerleşmiştir. İlk öğrenimine köyünde bir özel hocayla başlayan İbrahim Bey, medrese eğitimi görmek üzere ilk önce Uşak'a daha sonra da İstanbul'a gönderilmiştir. Fakat hastalanması üzerine İstanbul'da bir yıl kaldıktan sonra Bozkuş köyüne geri dönmek zorunda kalmıştır. Sağlığının kısmen düzelmesinden sonra, İstanbul'daki eğitimini -hastalığından dolayı endişe duyan babasının karşı koymasına rağmen- devam ettirmiştir. O, İstanbul'da medrese öğrenimi yanında, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi gibi şair ve fikir adamlarının görüşlerini tanıma olanağı bulmuştur. Özellikle Namık Kemal'in etkisinde kalmıştır. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir.³

İbrahim Bey, medrese öğrenimi sonrası 15 Ekim 1902'de Uşak'a müderris olarak tayin edilmiştir. Bu görevde iken terfiyen 17 Ağustos 1908 tarihinde de Uşak Müftüsü olarak atanmış ve bu görevi 11 Eylül 1910 tarihine kadar devam etmiştir. 8 Ekim 1910 tarihinde Kütahya livası Tedrisat-ı İptidaiye (İlköğretim) Müfettişliğine tayin edilmiştir. Bir yıl kadar bu görevi sürdürdükten sonra istifa etmiştir.⁴

¹ Fethi Tevetoğlu, Atatürk'le Samsuna Çıkanlar, Ankara, 1971, s. 9.

² Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, s. 5

³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, AKDITYK Yay., Ankara, 1989, ss. 365-366.

⁴ DİB Arş.,(Diyabet İşleri Başkanlığı Arşivi), D: 1923-2185.

1912 yılında bir buçuk ay kadar Uşak Kaymakamlığına vekalet eden İbrahim Bey, yapılan çağrıya uyarak karısı ve iki çocuğunu bırakarak üç yüz kişilik gönüllü kuvvetinin başında Balkan Savaşı'na katılmıştır. Onun birliği, Edirne'nin kurtarılmasında öncü rolü olan birliklerin arasında yer almıştır¹.

İbrahim Bey, 1918'de yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Kütahya Mebusluğuna seçilmiştir. O, Mebusluğu sırasında ayrıca İttihat ve Terakki'nin en önemli merkezlerinden biri olan Fatih Merkezi'nin Katib-i Mesul'üne getirilmiştir. Bu arada İstanbul Türk Ocağı'nda da Türkçülük üzerine konferanslar vermiştir².

Milli Mücadele'nin başlamasıyla ulusal harekât yanında yer alan ve önemli hizmetleri olan İbrahim Bey, 16 Ocak 1921 tarihinde Niğde Mutasarrıfı olarak atanmıştır. "Memuriyetlerin mesleki vaziyet alması..." üzerine İbrahim Bey bu görevinden 11 Mayıs 1921 tarihinde ayrılmıştır. Düşmanın yurttan atılmasından sonra, 1 Mart 1923 tarihinde Uşak Vaizliğine tayin edilmiştir. Vaizlik görevini Kütahya Milletvekili (Bu tarihte Uşak idari olarak bu ile bağlıydı.) seçildiği 1 Aralık 1927 tarihine kadar sürdürmüştür. 1927-1937 tarihleri arasında Kütahya Milletvekili olarak TBMM 'de görev yapan İbrahim Bey ani bir bunalım sonucu 30 Eylül 1937'de intihar etmiştir³.

Soyadı Kanunu'ndan sonra İbrahim Bey, aile lakabları olan "Paşaoğlu" yerine "Tahtakılıç"⁴ soyadını almak istemiştir. Fakat oğullarının isteği ile bu isimden vazgeçerek "Dalkılıç" soyadını seçmiştir. Ancak ölümünden sonra çocukları sayadlarını İbrahim Bey'in ilk tercihi gibi Tahtakılıç'a çevirmişlerdir⁵. Adı geçen Halime Hanım ile evli olup Hüseyin Cahit, Ahmet, Hasan Uğur, Ali Orhan'ın babalarıydı.

Ali Rıza Bodur (1868-1927)

1874'de Uşak-Cuma Mahallesi'nde doğmuştur. Helvacı esnafından Hacı İmamzade Yusuf Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini mahalle mektebinde ve bu arada hıfzını (Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek) tamamladıktan sonra, 1884'te ecdadı tarafından kurulan Uşak Boduroğlu Medresesine kaydolmuştur. Bu medresede Uşak'ın tanınmış ulemasından Manzurzade Ali Efendi'nin derslerine devam ederek 1898'de müderrislik icazetini (diplomasını) almıştır. Aynı yıl öğrenim gördüğü medresede öğrenci okutmaya başlamıştır. Kendi ifadesine göre, iki defa icazetname vermeye muvaffak olmuştur. 13 Mart 1910'da da Uşak Bidayet Mahkemesi üyeliğine atanmıştır. İl İdare Meclisi üyeliğine seçilmesi sebebiyle, 7 Ekim 1910 tarihinde mahkeme üyeliğinden istifa etmiştir. Ancak sekiz gün sonra 15 Ekim 1910 tarihinde Uşak Müftüsü olarak tayin edilmiştir. Uşak'ta ulusal harekâtın önde gelen isimlerinden biri olması gerekçesiyle⁶ Kütahya Mutasarrıflığının 30 Mart 1919 tarih ve 8434/126 sayılı emirleri uyarınca kaymakamlıkça görevinden alınmıştır⁷.

Halkın kendisini istemesi üzerine Ali Rıza Efendi, 6 Mayıs 1920 tarihinde yeniden bu vekâleten Uşak Müftülüğüne atanmıştır⁸. Bu esnada Uşak Müftü vekili olarak Ankara Fetvası'nı tasdik etmiştir⁹. 29 Ağustos 1920'de Yunanlıların Uşak'ı işgal etmeleri üzerine işgal dışında kalan ve kaza merkezi yapılan Burgaz köyünde yedi sekiz ay kadar müftülük görevini yürütmüştür. Burgaz köyünün de işgali üzerine Afyon-Sandıklı'ya gitmiştir. 19 Mayıs 1921 tarihinde vekâleten Afyon Müftülüğüne getirilmiştir¹⁰.

1 Eylül 1922'de Uşak'ın düşman işgalinden kurtuluşunu müteakip 2 Ekim 1922'de Ankara Hükûmetince tekrar Uşak Müftülüğüne atanmıştır. Bu arada ilave memuriyet olarak Uşak Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesinde fıkıh dersleri okutmuştur. Medresedeki görevi, med-

İbrahim Tahtakılıç
(Tbmm Albümü 1920-2010
Cilt 1 s.161)

Ali Rıza Bodur
Ali Sarıkoyuncu Milli
Mücadelede Din Adamları
C.2 s.245

¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 367.

² A.g.e., gös.yer.

³ DİB Arş., D:1923-2185.

⁴ İbrahim Bey, siyasi mücadelelerinde saltanat ve saray çevresiyle mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur. Taht'la yapılacak bu mücadelenin her vasıtayla, bu arada gerekirse kılıçla yapılmasını savunduğundan, çevresinde "Tahtakılıç" diye adlandırılmıştır (İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 366).

⁵ A.g.e., s. 379. Ayrıca İbrahim Bey'in hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., a.g.e., ss. 365-381.

⁶ Ali Rıza Efendi, hal tercümesinde "Tarih-i Azlim Mustafa Sabri Efendi'nin Meşihati işgali zamanına müsadif bulunmakla sebep-i azlim beyan edilmiştir." Demektedir (DİB Arş., D: 1923-1222).

⁷ DİB Arş., D: 1923-1222.

⁸ DİB Arş., D: 1923-1222.

⁹ Hakimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336, No: 27.

¹⁰ Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadelede Din Adamları II, ss. 247-248.

Atatürk ve
Uşak Müftüsü Ali Rıza
Efendi Dua Ederken
(AA Fotoğraf Galerisi)

Hacı Ahmet Nazif Yılmaz (1873-1927)

1873'de Eşme kazasının Takmak köyünde doğmuştur. Hatipzade Hacı Ahmet Naim Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini köyünde yaptıktan sonra, Uşak'a gitmiş ve oradaki Ayıntab Medresesinde Müderris Ömer Efendi'den bir müddet Arapça dersi almıştır. Daha sonra Eşme'ye dönerek hıfzını (Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek) tamamlamıştır. Tekrar Uşak'a gelen Hacı Ahmet Nazif Efendi, bu kez Uşak Müftüsü Hacı Mustafa Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Şerh-i Akaide geldiği sırada 1889'da Mısır'a gitmiştir. Cami'ul-Ezher'de (Ezher Üniversitesi) Şeyh Taha Efendi'den hadis usulü ve tefsir dersleri almıştır.

Bu arada Mısır'dan Mekke'ye gidip hac ibadetini yerine getirmiştir. Hac sonrası Uşak'a dönerek 1897'de Hacı Mustafa Efendi'den icazetname almıştır. 20 Ekim 1904 tarihinde de Eşme Müftülüğüne atanmıştır.⁴

Balkan Savaşlarında (1912) kendisinin oluşturduğu "Gönüllü Alayı"nın başında alay komutanı olarak çarpışan Müftü Ahmet Nazif Efendi, savaşın başlamasıyla ulusal direniş hareketi yanında yer almıştır. Kurtuluş Savaşımızdaki fedakârca hizmetleri dolayısıyla halk tarafından 1. Dönem TBMM Üyesi seçilmek istenmişse de kabul etmemiştir. Ancak milletvekilliği büyük Oğlu Hacim Yılmaz Bey'e nasib olmuştur.

Hacı Ahmet Nazif Efendi düşman yurttan kovulduktan sonra Eşme Müftülüğü görevine geri dönmüştür. Müftülük görevini sürdürürken 1-2 Şubat 1927 gecesi Elvanlar'daki evinde Madanoğlu Mustafa'nın kızkardeşinin oğlu Kamil tarafından öldürülmüştür.⁵

Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi, Hatice Güllabi ve Ayşe Sıdika hanımlarla evli olup öldürüldüğünde beş çocuk babasıydı. Çocukları Hacim, Meliha, Afife, Emine ve Turgut'tur. Arapça ve Farsçanın yanısıra Rumca ve Fransızca da bildiği hâl tercümesinde belirtilmektedir. Ailesi, "Yılmaz" soyadını almıştır.⁶

reselerin kapatıldığı 3 Mart 1924 tarihine kadar devam etmiştir. 1 Haziran 1924-31 Ağustos 1925 tarihleri arasında da Uşak İmam-Hatip Mektebinde tefsir dersleri vermiştir¹. Atatürk, İzmir Kongresi sonrası İzmir'den Ankara'ya dönüyordu. Yanında yeni evlendiği eşi Latife Hanım ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) da vardı. 19 Şubat 1923 günü özel tren Uşak istasyonuna girdi. Halk sevinç içinde misafirlerini karşıladı. Onu karşılayanlar arasında Müftü Ali Rıza Efendi de bulunuyordu. Müftünün Türkçe duası, Mustafa Kemal Paşa'nın çok hoşuna gitmiştir.² Ali Rıza Efendi, Uşak Müftüsü iken 4 Şubat 1929'da vefat etmiştir. Adı geçen Zeynep Hanım ile evli olup dört çocuk (Süleyman, Emine, Fatma, Alime Afife) babasıydı. Ailesi, "Bodur" soyadını almıştır³.

¹ A.g.e., s. 248.

² Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara 1975 s.348-349.

³ Mahallinden temin edilen bilgi.

⁴ DİB Arş., D:1923-1354; Sadık Albayrak Son Devir Osmanlı Uleması İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yay. İstanbul 1994, s.287.

⁵ Bu konuda çalışmamızın "Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Yılmaz'ın Öldürülmesi" başlığı altında daha geniş bilgi sunulacaktır.

⁶ DİB Arş. D:1923-1354

Hizmetleri ve Millî Mücadele Fikrinin Doğuşu

İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar kendi işgallerinin yanı sıra 18 Ocak 1919'da Paris Konferansı'nda İzmir başta olmak üzere Balıkesir'e kadar Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı Yunanlılara vad edilmişti. Bu oldubittiyi, İzmir halkı 13 Mart 1919'da düzenlediği mitingle protesto etti. Ayrıca bu acı haber, Türk milletini çok müteessir etmişti. Türk'ün "Ebed müddet" devletinin, hürriyet ve bağımsızlığının sonu olamayacağına iman etmiş Türk çocukları, bu üzücü vaziyet karşısında çare arar, tedbir düşünür durumda idi. Böyle bir anda, İzmir Vali vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın da desteğiyle İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir temsilcilerinin katılımı ile İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin sorumluluğunda kongre yapılması kararlaştırıldı. Kongreye Ege'nin bütün müftü ve belediye başkanlarıyla birlikte kazalardan iki, livalardan da üç temsilci İzmir'e davet edildi.

17-19 Mart 1919 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren kongreye İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir ile ilçelerden 37 Belediye Başkanı ve 37 Müftü olmak üzere toplam 165 delege katıldı. Millî Mücadele esnasında Saruhan Sancağı'nın kaza merkezi olan Eşme'yi de Müftü Ahmet Nazif Efendi temsil etmiştir.

İzmir'deki kongrede Ege'nin işgaline kesinlikle karşı çıkılması ve bu direnişi gerçekleştirmek için de Redd-i İlhak Cemiyetlerinin kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Nurettin Paşa, delegelere; beldelelerine döndüklerinde Yunan işgali hâlinde halkı direnişe hazırlamalarını telkin ediyordu¹. Nihayet 1919 Mayıs'ın 14 ve 15. gecesi korktukları haber bomba gibi patladı. Yunan İzmir'e çıkmıştı. Bu acı haberi, İzmir Redd-i İlhak Heyeti "İşgal başladı. İzmir ve ona bağlı yerler ayakta ve heyecandadır. Vatan ordusuna katılmaya hazırlanınız." Feryadı ile İstanbul ve Anadolu'nun her tarafına telgraflar çekerek bildiriyordu.²

Millî Mücadele başarılarında İttihat ve Terakki Fırkası kendisini feshetmiştir. Onun yerini almak için kurulan Tecedüt Fırkası aktif bir rol oynayamıyordu. Bununla birlikte memleketin en güzide gücünü İttihatçılar oluşturuyordu. Ancak İttihatçıların baskısından kurtulan muhalefet, 1919 yılı Ocak ayında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yeniden kurmuşlardır.

Girişte de belirttiğimiz gibi, memleketin ileri gelen asker ve sivil yöneticileri ile eşraf bu iki parti arasında bölünmüştü. Ülkenin bir köşesi olan Uşak ve çevresinde de durum aynıydı. Çünkü o tarihlerde Uşak, Kütahya Livası'nın idaresi altında bulunuyordu. Livanın başındaki Mutasarrıf Fevzi, Kaymakam Ahmet Tevfik ve Belediye Başkanı Ahmet Beyler İstanbul Hükûmeti taraftarı bir politika izliyorlardı.³

Yöneticilerin belirtilen tutum ve davranışları nedeniyle, Uşak ve çevresinde Anadolu'nun diğer yörelerine göre Millî Mücadele fikrinin daha geç ortaya çıktığını görüyoruz. Bu konuda örnek olarak Denizli Sancağı'nı gösterebiliriz. Netekim Yunanlıların İzmir'e asker çıkardığını öğrenen Denizli Mutasarrıfı Faik Bey; Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey'i, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'i ve eşraftan bazı kimseleri yanına çağırarak hemen durumu görüşüp bir miting düzenlemeye karar vermişlerdir. 15 Mayıs 1919'da yapılan ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin yönettiği mitingde de düşmana silahla karşı konulmasına karar verilmiştir.⁴

Görüldüğü üzere Denizli'de yöneticilerle halk el ele vermişlerdir. Fakat yukarıda da değindiğimiz gibi bu birlik ve beraberliği Millî Mücadele'nin ilk günlerinde Uşak ve çevresinde görmek mümkün olmamıştır. Ancak yörede Millî Mücadele fikrinin doğuşu gecikmemiştir. Denizli'de Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin ulusal harekât için yaptığı önderliği burada da yine din adamları üstlenmişlerdir. Öncelikle Sabık Müftü İbrahim Tahtakılıç ve Müftü Ali Rıza Efendinin girişimleriyle Uşak ileri gelenlerince İzmir'in işgali protesto edilmiştir. Bu bağlamda İstanbul Sadrazamlık makamına Uşak'tan İstanbul'a gönderilen 21 Mayıs 1919 tarihli telgrafta miting düzenledikleri belirtilerek işgalden duyulan üzüntü ve işgalin son verilmesini halkın sabırsızlıkla bekledikleri bildirilmiştir.⁵

Öte yandan İbrahim Bey, aralarında Müftü Ali Rıza Efendi'nin de bulunduğu şehrin kimi ileri gelenleri ve gençlerle sık sık toplantılar yapmıştır. Muhtemelen işgallere karşı alınacak tedbirler görüşülmüş, öncelikle halkın aydınlatılması ve örgütlenmesi konusu üzerinde

Ahmet Nazif Yılmaz
Ali Sarıkoyuncu Millî
Mücadelede Din Adamları
C.2 s.245

¹ Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, Millî Mücadelede Din Adamları III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2019, s. 90.

² Türk İstiklal Harbi, C. 2/1, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1963 s.63; Engin Berber, Sancılı Yıllar: İzmir (1918-1922), Ayraç Yay. İstanbul 1997, s.215.

³ Sadiye Tutsak, Yunanlıların Uşak'ı İşgali ve Esaret Sancısı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s.30

⁴ Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları I, s.78.

⁵ Haluk Selvi, İşgal ve Protesto, Değişim Yay. İstanbul, 2007, s.381-382.

durulmuştur. Müftü Ali Rıza Efendi vaazlarında vatan savunmasının dini bir görev olduğunu belirtirken eski Müftü İbrahim Bey'in Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti faaliyete geçirilmiştir. Cemiyetin çalışmalarında da Müftü Ali Rıza oğlu İsmail Seferoğlu, Bekir Yılandıoğlu, Ali Hamza oğlu Osman Seyfi Kalemolu da görev almıştır.¹

Uşak Readd-i İlhak Cemiyeti de belli dönemlerde halkın hissiyatını ve heyecanını kuvvetlendirmek için toplantılarda bulunmuştur. Bu arada cemiyet reisi İbrahim Bey'in (Tahtakılıç) öncülüğünde Besim Bey'in (Atalay)² vasıtasıyla "Koca Yazı" dönen mevkiinde meydan konferansı verilmiştir. Ayrıca bölgenin ileri gelen din adamları, başta Ağalar Camii olmak üzere vaazlar vererek halkın heyecanını sıcak tutmaya çalışmışlardır.³

Eşme ve çevresinde de ulusal harekâtın hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlatıcı konuşmalarıyla Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi önemli çalışmalar yapmıştır. O, bu çalışmalarına İzmir dönüşü kongrede alınan kararlar doğrultusunda başlamıştı. Ayrıca vaazlarında da cemaate şöyle hitap ediyordu:⁴

Ey cemaat-i Müslimin!

Düşmana karşı koyun, din ve Muhammet aşkına karşı koyun! Kadınlarımızın, kızlarımızın namusu için topraklarınızı savunun, buraları bırakıp kaçmayın. Elimizde silahımız yok diyenlere sesleniyorum: Vatan için, millet için kazma, kürek dirgen, yabayla karşı koyun!

Sevgili Kardeşlerim !

Düşmanla savaşmanın Allah katında yeri pek yüksektir. Dinimizde düşmanla savaşırken ölen her Müslüman şehittir ve cennete gider, sağ kalanlar ise gazidir.

3 Haziran 1919 günü Eşme'ye gelen 17. Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami Bey (Günsav) de Müftü Efendi'nin çalışmalarını yakinen görmüş ve onu takdir etmiştir. Ahmet Nazif Efendi de Albay Bekir Sami Bey'in ulusal direniş konusundaki fikirlerini tereddütsüz kabuletmıştır. Ayrıca Eşme'nin karargâh olarak seçilmesinde onun çalışmaları etkili olmuştur. Öte yandan Hacı Ahmet Nazif Efendi, Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin toplantısı için Ege Bölgesi'nde çalışmalar yürüten Hacı Muhittin Çarıklı'ya da zaman zaman yolculuklarında refakât etmiştir.⁵ Celal Bayar da Millî Mücadele kıvılcımını tutuşturmak amacıyla Ege'de yaptığı çalışmalarda Müftü Ahmet Nazif Efendi'den yardım ve destek gördüğünü belirtmektedir.⁶ Kuva-yı Milliye lehindeki bu çalışmalarından dolayı Müftü Ahmet Nazif Efendi hakkında 14 Eylül 1919 tarihli dilekçesiyle Eşme Kadısı Hüseyin Şükrü tarafından Meşihat Makamına şikâyet edilmiştir. Uşak Müftüsü Ali Rıza Bodur'u görevinden aldığı gibi, Meşihat Makamının başında bulunan Şeyhülislam Mustafa Sabri tarafından Ahmet Nazif Efendi hakkında da soruşturma yürütülmüştür. Buna rağmen adı geçen, ulusal harekât lehindeki çalışmalarına devam etmiştir.⁷ Aşağıda da belirtileceği üzere Uşak ve çevresinde Millî Mücadele fikrinin doğuşunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşu ve özellikle müftülerin onayladığı Ankara Fetvası da etkili olmuştur.⁸

Uşak Müdafai Hukuk Cemiyeti

İzmir'in işgal edilmesi ve ardından Yunan işgalinin Ege'nin içlerine doğru yayılmaya başlaması, Uşak'ta da bazı gelişmelere neden olmuştur. Uşak'ın eski müftüsü İbrahim Tahtakılıç Bey¹⁷⁵, Müftü Hafız Ali Rıza Efendi ve Uşak'ın küçük bir aydın grubu Türk Ocağı'nda toplanarak genişlemekte olan Yunan işgali karşısında ne yapılması gerektiğini görüşmüşlerdir.⁹ Ayrıca o günlerde Uşak'ta Sökeli Hilmi adında bir ihtiyat subayı İzmir'in işgalinden sonra Reddi İlhak Cemiyeti'ne katılmış ve cemiyet üyeleriyle haberleşme içerisine girmiştir.

¹ Sadiye Tutsak, a.g.e, s.29-32.

² B. Atalay hakkında bkz. Fahri Conker, Türk Parlamento Tarihi, C. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 697-698.

³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 368.

⁴ Burhanettin Şenli, Millî Mücadelede Eşme (1919-1922), Saray Matbaacılık, Ankara, 2019, s.72.

⁵ Hacı Muhittin Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları, Ankara Üniversitesi TİTE Yay. Ankara, s.50-52.

⁶ Bkz. Celal Bayar, Ben de Yazdım c.6, İstanbul, 1968, s.1894; Celal Bayar, Ben de Yazdım c.7, İstanbul 1969, s.2282,2293; Celal Bayar, Ben de Yazdım c.8, İstanbul, 1982, s.2460-2463.

⁷ Bkz. Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları II, s. 416-427.

⁸ Hamdi Güler, Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami -Günsav- (Mayıs-Haziran 1919), Genel Kurmay Basımevi, Ankara,1994, s.100-102.

⁹ Sadiye Tutsak,"Millî Mücadelede Uşak", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.10, S.1(1995), İzmir: s.289-311.

İşgallerin başlamasının ardından Uşak'ın bu karşı bir harekete girmemesini hem tehlikeli hem de ayıp gören Hilmi Bey ve bazı arkadaşları harekete geçmişlerdir. İzmir'in işgali zamanında Nadir Paşa'nın 17. Kolordu'sundan ayrılan subaylardan Selanikli Kaymakam Fuat Bey, Yüzbaşı Hakkı Bey Uşak'a gelmişlerdir. Bu zatlarla birlikte Sökeli Hilmi Bey, Uşak'ı Reddi İlhak Cemiyeti'ne sokmak için gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Kurulan cemiyetin üyeleri Bacakoğlu Mustafa, Hamzaoğlu Ali, Kaymakam Vehbi Bey'in oğlu Kemal, Menzil Ambar Müdürü Kolağası Şükrü, Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet, Sökeli Hilmi Beylerden oluşmuştur.¹

1 Haziran 1919 tarihinde Ödemiş'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Alaşehir'deki Kuva-yı Milliye teşkilatını sarmış ve burada mevkii kumandanı olan Süleyman Sururi Bey Alaşehir'den ayrılarak Uşak'a gelmiştir. Süleyman Sururi Bey'in Uşak'a gelmesinden sonra cemiyetin adı Müdafaa-i Hukuk Heyeti Milliyesi olarak değiştirilmiştir.² Süleyman Sururi Bey'in Uşak'a gelmesinden rahatsız olan Kaymakam Ahmet Tevfik ve Belediye Başkanı Ahmet faaliyetlerini engellemek için bazı önlemler almıştır. Hatta Süleyman Sururi Bey'i tutuklatmışlardır. Ancak Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet Bey'in yardımıyla birkaç gün sonra kurtulmuştur. Kaymakam Ahmet Tevfik Bey, Kuva-yı Milliye'nin Uşak'a girmesini engellemeye çalışmışsa da buna engel olamamıştır.³ Cemiyetin çalışmaları neticesinde Salihli cephesinden bir bölük Uşak'a doğru yola çıkmış Eşme'den de takviye olarak yüz, yüz on kişiden oluşan Kuva-yı Milliye müfrezesi 17 Temmuz 1919 günü ikinci vakti Uşak'a girmiştir.

Müdafaa-i Hukuk Heyeti Milliyesi'nde yer almayan İbrahim Tahtakılıç Bey, Kuva-yı Milliyecilerin Uşak'ta halka zulüm edeceğinden, zarar vereceğinden endişe ederek Hilmi Bey ile yaptığı görüşmede: "Oğlum, bunlarla meşgul olmamız lazımdır. Halka bir zarar gelmesin, idarelerini ele almak ister." demiş ve bu endişesinin önüne geçmek amacıyla 30 Temmuz 1919 tarihinde Uşak Reddi İlhak Cemiyeti'ni kurmuştur. Cemiyet Başkanı İbrahim Tahtakılıç Bey, Gediz delegesi Mehmet Fuat, Demirci delegesi Mazhar Nurullah, Kula delegesi Raşit, Alaşehir delegesi Nazmi ve Salihli delegesi Abdullah Salim Bey olmuştur. Bu cemiyet sayesinde Kuva-yı Milliye zarar vermediği gibi Uşaklı Kuva-yı Milliye'ye büyük destek vermiştir.⁴ Uşak, Yunan tarafından işgal edilinceye kadar bu cemiyet birçok yararlılıklar göstermiştir. Halkı sıkımadan para toplanmış ve bu paralar Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyare'ye gönderilmiştir. Farklı tarihlerde gönderilen paraların toplamı da iki milyon lirayı bulmuştur. Ayrıca halkın da desteğini almak için cami kürsülerinde ve meydanlarda konuşmalar ve vaazlar verilirdi. Daha önce de ifade edildiği üzere, Besim Atalay Bey bu vazifeyle görevlendirilmiştir.

Sivas Kongresi'nde bütün cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmış olmasına rağmen, Uşak'taki cemiyet Hareket-i Milliye Reddi İlhak Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi adını uzun süre taşımıştır. Uşak Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziye adına ilk kez 24 Ocak 1920 tarihinde rastlanmıştır. Bu cemiyet 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzundan sonra 26 Haziran 1920 tarihinde faaliyetlerine son vermiştir.⁵

Diğer taraftan Eşme'de de Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi'nin başkanlığında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Ayrıca cemiyette şu kişiler de görev almışlardır: Belediye Başkanı Kara Yunus, Elvanlar köyünden Çataloğlu Hacı İbrahim, oğlu Hakkı, Hacı Rüştü, Kolonkaya köyünden Nizam, Kıran köyünden Madanoğlu Mustafa. Belediye Başkanı Yunuf Efendi, Başkan vekili Madanoğlu Mustafa da veznedar olarak görevlendirilmiştir.⁶

Kongreler

30 Ekim 1918 sonrasında, Anadolu'nun her yerinde Cemiyet-i İslamiyye, İstihlas-ı Vatan, Radd-i İlhak, Mudafaa-i Hukuku Osmaniye gibi çeşitli isimler altında yerel kurtuluş örgütleri kurulmuştur. Yönetici, eşraf ve din adamları tarafından oluşturulan bu cemiyetlerin, zamanla faaliyetlerini birleştirmek girişiminde bulduklarını görüyoruz. Örneğin doğu vilayetleri için Erzurum Kongresi, batı vilayetleri için de Balıkesir Kongresi, Adana ve çevresinde Pozantı Kongresi, Trakya'da Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri ile Aydın, Menteşe, Denizli, Isparta, Burdur ve Antalya'yı kapsayan Nazilli Kongresi yapılmıştır. Bunlardan başka daha geniş çapta olmak üzere Ege Bölgesi'nde Ala-

¹ A.g.m., s.289-311.

² A.g.m., s.290.

³ A.g.m., s.291.

⁴ A.g.m., s.293.

⁵ Sadiye Tutsak, a.g.m., s.296.

⁶ Burhanettin Şenli, a.g.e., s.88.

şehir Kongresi, tüm Türkiye'yi kucaklayan Sivas Kongresi. Bu çalışmalar sözü edilen teşebbüslerin en önemlileridir.¹

16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Alaşehir Kongresi, Doğu Cephesi Salihli-Bozdoğan savaş hattındaki ve gerideki örgütlenmeleri bir düzene sokmuş ve aynı zamanda direnişe bir sivil örgüt görüntüsü kazandırmıştır. Özellikle bu kongre, Ege'de millî direniş bütünüleştirme görevini üstlenmesi yönünden önemlidir.

Millî Mücadele'de Müftü Ahmet Nazif Efendi'nin emri altında çatışmalara katılan Burdur-Bucak Kestel köyünden Ahmet Bozkurt yayımlanmamış hatıralarında "Müftü Ahmet Nazif Efendi arkadaşlarından Bursa Valisi Hacim Muhittin Çarıklı, Uşak sabık müftüsü İbrahim Tahtakılıç, Alaşehir Kadısı Zahit Molla, Aydınlı Esat Hoca (İleri) ve daha çok arkadaşlarıyla beraber Alaşehir Yaylası'nda Millî Mücadele'nin temelini atmıştır." demektedir.²

Uşak delegesi olarak Alaşehir Kongresi'ne katılan İbrahim Bey, kongrenin iki başkan vekilliklerinden birine seçilmiştir. Kongre, çalışmalarını tamamladıktan sonra 26 Ağustos 1919'da özel bir toplantı daha yapmıştır. Bu toplantıda kongre kendini, 17 Mart 1919'da ilk kongresini yapmış olan Müdafaa-i Hukuku Osmanî Cemiyeti'nin bir devamı saymış ve böylece Ege'deki direniş çabalarına zaman içinde bir süreklilik kazandırmıştır. Bu tarihî toplantının başkanlığını İbrahim Bey yapmıştır. Anılan karar gereğince 29 Eylül 1919 sonrasında Heyet-i Merkeziyesi Alaşehir'den Uşak'a nakledilmiştir. Bu dönemde de İbrahim Bey başkan olarak Kuva-yı Milliye ikmaline direnişin sürdürülmesinde üstün hizmetlerde bulunmuştur.³

Öte yandan Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi Nazilli Kongreleri ile Alaşehir Kongresi'ne Eşme delegesi ve Kuva-yı Milliye Komutanı olarak katılmıştır. Heyet-i Merkeziyesi Alaşehir'den Uşak'a nakledilmesi üzerine yönetimde Müftü Ahmet Nazif Efendi de yer almış ve başkan vekili olarak önemli talimatlar vermiştir.⁴

Millî Mücadelede Fetvalar

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın Fetvası (İstanbul Fetvası)

Bir davranışın, bir işin İslam dini hükümleri açısından doğru veya yanlışlığı, olur ya da olmazlığı konusunda din bilginlerinin verdikleri sözlü veya yazılı cevaplara "**fetva**" adı verilir. Kısa tanımıyla fetva, müftünün verdiği şeriata dayalı cevaplardır.⁵

İstanbul Hükümetleri, Anadolu'da teşekkül eden millî birlik ve azmi yer yer hazırladıkları ayaklanmalarla baltalamaya çalışmışlardır. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın kurduğu hükümetler döneminde Kuva-yı Milliye aleyhindeki baskılar daha da şiddetlenmiştir. 5 Nisan 1920'de dördüncü kez sadrazam olan Damat Ferit, Millî Mücadele taraftarlarını suçlayan ve bunların öldürülmesini isteyen fetvalar çıkardı. Bunlardan en tesirlisi ve Anadolu'daki ulusal harekât için en tehlikelisi 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürrizade'nin imzasıyla yayınlanan oldu.

Bu fetvada özetle Anadolu harekâtı Padişah'a karşı ayaklanma sayılıyor, Kuva-yı Milliye kötülenerek padişahın sadık tebasına zulmedenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Ayrıca, Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşırken ölenlerin şehit olacakları da belirtiliyordu. Böyle bir fetva vermemek için, Şeyhülislam Haydarzade İbrahim Efendi görevinden ayrılmıştır. Şeyhülislam bulunamadığından dördüncü Damat Ferit Hükümeti'nin kuruluşu bir süre gecikmiştir. Dürrizade Abdullah'ın şeyhülislamlığa kabul etmesiyle, 5 Nisan'da hükümet kurulabilmiştir.⁶ Çünkü İstanbul'daki işgal kuvvetleri özellikle İngilizler, İzmir'in işgali başta olmak üzere işgallerin hoşgörüsü ile karşılaşması ve Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması içerikli bir genelge yayımlanmasını iktidarda bulunan Salih Paşa Hükümeti'nden istemişlerdi. Ancak, Millî Mücadele aleyhinde bir genelge yayımlanmasına Haydarzade İbrahim Efendi de hükümetin diğer üyeleri ile birlikte karşı çıkmıştır. Bu yüzden Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920'de istifa etmiştir.⁷

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin fetvasına göre, Millî Mücadele'yi başlatanların ve bu ulusal harekâtı yönetenler hak hukuk

¹ Bkz. Esra Sarıkoyuncu Değerli, Ali Sarıkoyuncu, Rahmi Akbaş, Millî Şura'dan Millî Mücadele'ye Anadolu ve Trakya Kongreleri, Talebe Yay., Ankara, 2021, s.3-54.

² Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları II, s.252.

³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 268-281; Hacı Muhittin Çarıklı, a.g.e., s. 45 vd.

⁴ Bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 553-563.

⁵ Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları II, s. 13.

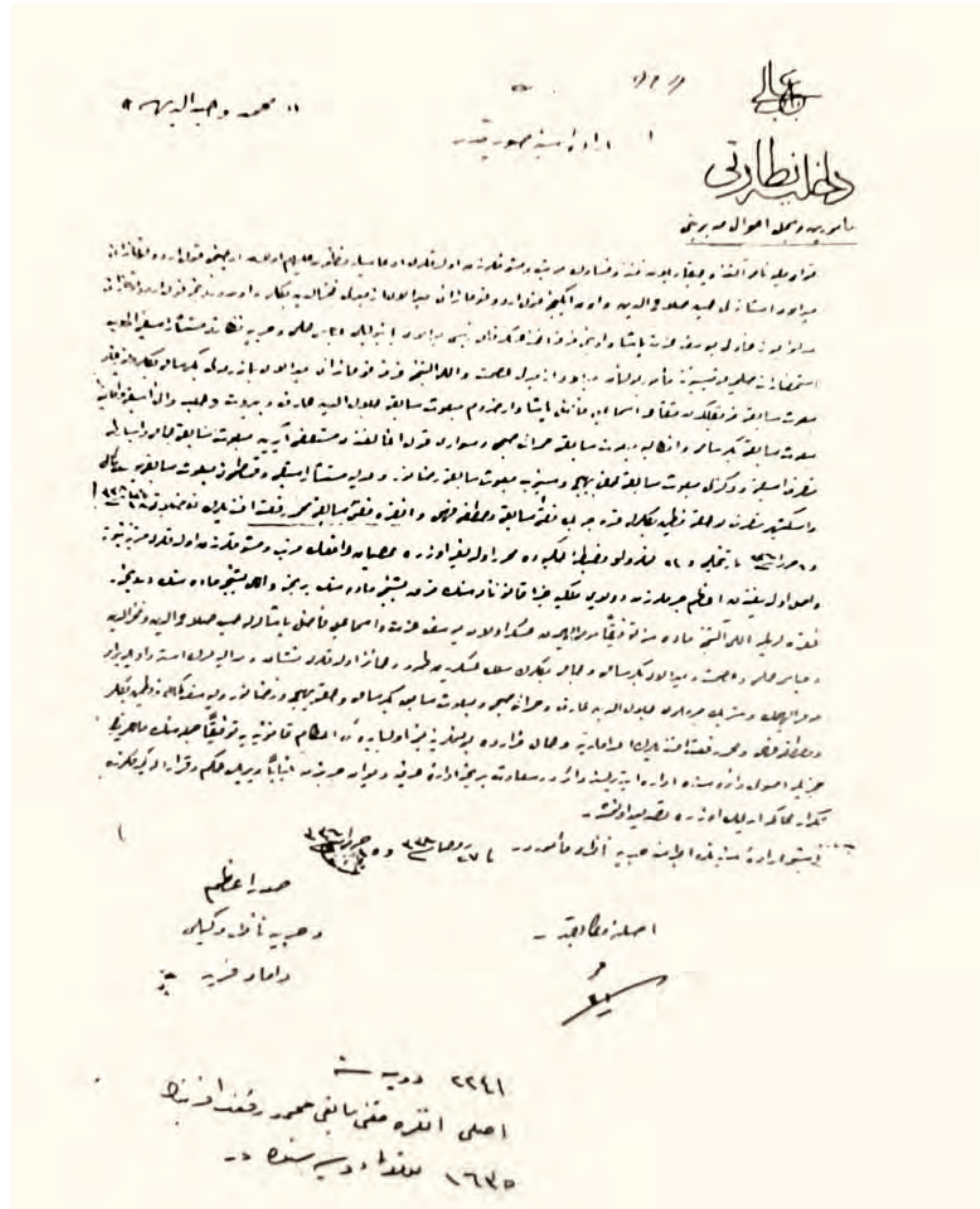
⁶ Eşref Edip, Sebülürşad, C.10, Sayı: 238, s. 202.

⁷ Abdulkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislamı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 253.

tanımayan hain, canî, bâğî, şâki, hilafet ve saltanatı yıkmaya teşebbüs eden kişilerdir. Onlar kişisel çıkarları için zorla halktan vergi alır ve asker toplarlar. Padişahın gönderdiği memurları görevlerinden alarak yerlerine kendi adamlarını işbaşına getirirler. İstanbul ile bütün bağlantıları keserek huzur ve sükûnu bozmak için de yalan haberler uydurarak karışıklıklara sebep olmaktadır. Bu nedenlerle Halife Vahdettin Han Hazretleri'nin etrafında toplanıp Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı savaşmak vacipti.

Dürriyade Abdullah'ın fetvası on binlerce kopya çoğaltılarak Yunan ve İngiliz uçakları tarafından Adanolu şehirlerine atılmıştır. Ayrıca Birinci İdare-i Örfiyye Divan-ı Harbi (Bir Numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi) Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi ile birlikte Yusuf İzzet ve İsmail Fadıl Paşalar, İsmet (İnönü), Hüseyin Selahattin, Fahrettin, Abbas Hilmi, Bekir Sami (56. Fırka Komandanı), Hamidullah Suphi, Camî ve Hakkı Behiç, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Fatih, Bekir Sami (Beirut ve Halep sabık Valisi) Beyler ve Celaleddin Arif ile Mustafa Fehmi Efendiler gibi Millî Mücadele'nin önde gelen kişileri de gıyaben ölüm mahkûm edildi. Daha önce de aynı mahkeme tarafından Mustafa Kemal ve beş arkadaşı (Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Kara Vasıf, Dr. Adnan Beyler ile Halide Edip Hanım) da gıyaben ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu mahkemeye göre Müftü M. Rifat Börekçi ve diğer adı geçenler, "Kuva-yı Milliye unvanı altında çıkarılan fitne fesadın" tertip ve teşvikçilerinden sayılıyorlardı. Bunlar hakkında gıyaben verilmiş olan idam kararını da Padişah Vahdettin 15 Haziran 1920'de "ele geçtiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere" tasdik etti.

Bu, "Yüzyıllardır bir din adamı için bir Osmanlı Padişahı ve İslâm Dünyası Halifesi'nin ilk defa verdiği ölüm fermanı idi." M. Rifat Efendi de hakkında böyle ağır karar alınan ilk Osmanlı Müftüsü oluyordu¹.

Müftü M. Rifat Börekçi'nin İstanbul Hükümetince idama mahkum edildiğine dair Sadrazam Damat Ferit Paşa İmzalı 15 Haziran 1336/1920 tarihli mucip (Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları II, s.403)

¹ Bkz. Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları I, s. 167-169; Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları II, s. 25-33.

Osman Gazî'nin türbesini tekmeleyen Yunan Komutan Sofokles (Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadelede Din Adamları: Ahmet Hulusi ve Diğerleri, s.31)

ırzına kastettiler. Çoluk çocuk demeden binlerce masum insanı katlettiler. Yunan işgalinde neler olduğu, bizzat bir Yunanlı araştırmacı gazeteci olan Tasos Kostopoulos tarafından da belgelendi. “Savaş ve Etnik Temizlik On Yıllık Ulusal Harekâtın Unutulmuş Yarı 1912-1922 (Biblorama Yayınevi, Atina, 2008)” adlı belgesel eserinde işgale katılan Yunan askerlerinin yaptıkları anlatılmaktadır. Örneğin bu kitabın 43-44. sayfalarında tüyler ürpertici şu ifadeler yer almaktadır:

Uşak yakınlarındaki köyde Türk kadınları, çocuklar ve yaşlılar camiye kapanmıştı. Bizim askerler arasındaki reziller etraftan ot topladılar, sonra da otları yakıp caminin penceresinden içeri attılar. İnsanlar dumandan dışarı koşuştular. O zaman da bizim reziller kadın ve çocuklara atış talim tahtasıymış gibi ateş etmeye başladılar. Eve girdim. Ölü bir Türk ihtiyarın cesedi üzerinden geçtim. İçeriden sesler geliyordu. 10 kadar askerimiz bir Türk kızının eteklerini kaldırmışlar, zorla dans ettiriyorlardı. Beni görünce “Gel, sen de mezeden tat!” dediler, “Ayıp!” dedim. Türk kızı yanıma koştu, ayaklarıma kapanarak “Kurtar!” dedi. Askerlere yalvardım, kadındır yapmayın, dedim. Biri süngüsünü çıkarıp bana yöneldi. Kaçmak zorunda kaldım. Kızın çığlıklarını unutamadım. Köprühisar’daki bin kadar ev alevler içindeydi. Her şeyi yakma emrini Prens Andreas vermişti. Ayrıldığımız her yeri yakıyoruz. Dehşet verici bir manzara! Bazılarımız Roma’yı yakan İmparator Neron gibi mutluydu. Emir açıktı: Neyi taşıyamıyorsanız yakın! Onca köyde yaşlılar, hastalar, çocuklar ne yaptı, meçhul. Köye girdik. Kızlara, ailelerinin gözü önünde tecavüz edildi. Askerlerimiz yağmaladıkları ipek yorganlarda yattılar. Türkler kordudan ailelerini geceleri mezarlıklarda saklıyorlardı. İki askerın tecavüz etmeye çalıştığı kızı kurtardım. Annesi koşarak ellerimi öpmeye

Dürrizade Abdullah’ın fetvalarının yayımlanmasıyla birlikte Anadolu’da yer yer isyanlar başlamıştır. Bu konuda aşağıda daha geniş bilgi sunulacaktır. Ayrıca emperyalist işgalleri ne durumdaydı? Şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından Mustafa Kemal Paşa hakkında “katli vacip” diye idam fetvası çıkarıldığında ve Kuva-yı Milliye’ye karşı “cihad” ilan edildiğinde işgal altındaki Anadolu’da neler oluyordu: Adana, Maraş, Gaziantep, Urfa ve Zonguldak’ta Kuva-yı Milliye ile Fransızlar arasında şiddetli çarpışmalar oluyordu. 28 Mart 1919’da Antalya’ya asker çıkaran İtalyanlar, Konya’ya kadar ilerlemişlerdi. İngilizler ise Anadolu’da paylarına düşen yerlerde işgallerini sürdürüyorlardı. İngilizlerin destek ve himayesini arkasına alan Yunanlılar ise hızla Anadolu içlerine doğru ilerliyorlardı. İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir birer birer işgal edildi. 8 Temmuz 1920’de de Osmanlı Devleti’ne başkentlik etmiş olan Bursa, Yunan ordusunun eline geçti. Her yeri yakıp yıktılar. Camileri kirlettiler, Kur’an-ı Kerimleri yırttılar. Halkın malına, canına,

başladı. Az ileride diğer iki kızı cansız yatıyordu. Birden kendimi yaşlı adamın karşısında buldum. Yapabileceğim bütün iyilik, onu bir an önce ve birden öldürmekti. Bazıları çok acı çekiyordu, boğazlanan danalar gibi debelenirken... Köy ateşe verildi.

Bu zulümler içerisinde bir tanesi vardır ki Türk milletini derinden yasa boğmuştur. venizelos'un oğlu Kumandan Sofokles, Bursa'yı işgal ettikten sonra Osman Gazi'nin türbesine doğru yönelir. Kapının kilitli olmasına aldırış etmeyen kumandan, kapının kırılmasını emreder. Adeta 600 sene öncesinin intikamını almak ister gibi mahmuzlu çizmelerini kaldırıp sandukaya arka arkaya üç tekme savurup "Ey koca Osman, kalk da milletini kurtar!" diyerek hakaret eder. Ayağını sandukanın üstüne koyduktan sonra yanında getirdiği fotoğrafçıya emir verip "Çek bakalım bir Bursa hatırası!" diye alay eder. Çekilen fotoğrafının arkasına "Ordularımız Bursa'ya hâkimdir. Şu anda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman, ayaklarımızın altındadır. Bizans'ın intikamını aldım." cümlelerini yazarak bu resmi Atina'ya gönderir. Daha sonra Yunan askerleri türbeye, Kral Konstantin'in resmini asarlar. Şehzade mezarlarına dışkı bırakan Yunanlılar, sultan mezarlarını ise tahrip etmişlerdir.¹ Nilüfer Sultan'ın kabrini, vaktiyle sen bir Türk'e vardın diye yedi asır evvelki vakayı affetmeyerek bombalıyorlar. Bursa'nın işgalinden iki gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Puşude-i siyah (Siyah Örtü) örtülmüştür. Bu örtü sadece Bursa'nın değil tüm ülkeye çöken karanlığı simgeliyordu. Bu örtü Bursa'nın düşmandan kurtuluşuna değin Meclis'ten kaldırılmamıştır.²

Ankara Fetvası ve Uşak Müftüleri

Dürrizade Abdullah'ın fetvasının Anadolu'da yayılmasını ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Zira TBMM, 23 Nisan 1920 Cuma günü toplandığı zaman, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri ayrı görüşlerin kavga sahnesi hâlini almıştır. Başta Düzce, Zile, Yozgat olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara'nın yakınlarına kadar sirayet etmiştir. İç ve dış ihanet el ele vererek Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkarmak suretiyle Türkü Türk'e, Müslüman'ı Müslüman'a kırdırtmak istiyorlardı. Durum her geçen gün daha da tehlikeli bir hâl almıştır.³ Ulusal harekâtın başarısızlığı dahi söz konusu olabilirdi. Öyle ki eldeki Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele taraftarı askerî birliklerden de firarların başladığı görülmüştür. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'in Ankara'ya iletmiş olduğu şu sözleri, meselenin vehametini göstermesi bakımından ilginçtir:

"Eğer bu gece alelacele Ankara vesaire Baş Müftüleri ve meşhur İslam bilginlerinden mukabil fetvalar alınmazsa Bursa vilayetinde pek ziyade kesb-i vehamet etmesi muhtemeldir."⁴

Bu üzücü gelişmeler, İstanbul Fetvası'na karşı en önemli tedbirin, mukabil fetvaların yayımlanmasıyla alınacağı gerçeğini ortaya koymuştur. Başta Mustafa Kemal olmak üzere ulusal harekâtın ileri gelenleri, düşman elinde esir olan halifeye zor ve baskı kullanılarak böyle bir fetvanın yayınlattırıldığı, dolayısıyla geçersiz olduğu düşüncesindedirler. Ayrıca "Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanatın tahlisi (kurtarılması) lazımdır." gerekçesiyle bir karşı fetva hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır.

Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan M. Rıfat Efendi başkanlığında Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik din bilginlerinden oluşan toplam yirmi bir kişilik bir grup böyle bir fetva hazırlamış, 19-22 Nisan 1920 tarihlerinde Öğüt, İrade-i Milliye, Açıksöz gibi Millî Mücadele yanlısı gazetelerde yayımlanmıştır.⁵

Ankara Fetvası veya Anadolu Fetvası olarak da adlandırılan bu fetvaya göre, Halifelik Makamı ve Payitaht İstanbul düşman devletlerin işgali altındaydı ve İngiliz kanunları tatbik ediliyordu. Başta İngilizler olmak üzere işgal güçlerinin baskısıyla çıkarılan fetvalar dinen caiz ve muteber olamazdı. Vatan işgal altındaydı. Düşman tarafını tutanlar en büyük günahı işlemiş olurdu. Bu nedenle düşmana karşı yapılan savaşta ölenler "şehit", kalanlar "gazi" olurdu.

Bu fetva, 16 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye Başkanlığınca Anadolu'ya gönderilerek bütün müftülüklerle tebliğ edilmiş ve bunu her

¹ Bursa Günlüğü, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Hizmeti, S:3 (Eylül 2018), s. 18.

² Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadelede Din Adamları: Ahmet Hulusi Efendi ve Diğerleri" 15 Mayıs Millî Mücadelede Denizli, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 1921 ss 30-31

³ Bkz. (M) K. Atatürk, Nutuk (1919-1927), Teyyare Cemiyeti Yay., Ankara, 1927, s. 303-308.

⁴ Harp Tarihi vesikaları Dergisi, Sayı: 35, vesika No: 35

⁵ Sebahattin Selek, Millî Mücadele, C. 2, İstanbul, 1982, s. 768-769; Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları I, s. 152-153.

müftünün onaması talep edilmiştir. Ayrıca bu konudaki mülki, askeri yetkililerden de yardımcı olmaları istenmiştir¹. Uşak müftüleri Ali Rıza ve Hacı Ahmet Nazif Efendiler de Ankara Fetvası'nı hiç tereddüt etmeden imzalarıyla onaylamışlardır. Başta sabık Uşak Müftüsü İbrahim Tahtakılıç olmak üzere, diğer din adamları da fetvayı benimsemişlerdir. Bu yönüyle, Millî Mücadele'de fetvalar savaşına da tanık olunmuştur. Hemen belirtelim ki bu savaşta aralarında Eskişehir din adamlarının da bulunduğu 156'yı aşkın Anadolu ulemasınca tasdik edilen Ankara Fetvası, Dürrizade Abdullah'ın imzasını taşıyan İstanbul Fetvası'nı hükümsüz kalmış, millî birlik ve beraberliği pekiştirmiştir².

Cephelerde Din Adamları ve Uşak Hücum Taburu

Millî Mücadele'de din adamları ellerinde silah, beldelerini de korumuşlardır. Isparta'da Hafız İbrahim Efendi Demiralay, Afyon-Karahisar'da Hoca Şükrü Efendi Çelikalay, adlarında gönüllü alaylar oluşturdukları gibi, Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi de Yunanlıların İzmir'e ayak basmaları üzerine cepheye koşmuş; kendisinin teşkil ettiği Kuva-yi Milliye'nin başında çarpışmalara katılmıştır. O, bu hizmetlerinden öz geçmişinde şöyle söz etmektedir:³

İzmir'i Yunan'ın işgali üzerine 21 Mayıs 1335'te (1919) Kuva-yi Milliye Teşkilatı yapıp Saltanat-ı Feridiye'ye (Ferid Paşa Hükümeti) isyan ettim. Dağa çıktım. Turgutlu kasabasında Yunan'a karşı koydum. 38 senesi Teşrin-i Sanisine (1922 senesi Kasım'ına) kadar mücadeleye (çarpışmaya) devam ettim. Silahımı elimden bırakmadım. Bu sebeble müftülükten nisbi (yarım) maaş aldım. Çal ve Mildi Muharebelerinde gösterdiğim şecaat (yararlılık) üzerine Cenüp (güney) Cephesi Müftüsü tayin edildim. Bir sene müftülük maaşı almadım. İkinci İnönü Muharebesi'nde, Kütahya, Sakarya Muharebelerinde gösterdiğim fedakarlık Heyet-i vekile'nin taht-ı tasdikindedir (Bakanlar Kurulunun bilgisi dâhilindedir). Sakarya Muharebesi'nden sonra Menderes Havalisi Akıncı Kumandanlığı vazifesiyle muvazzaf oldum... Üçüncü Cumhurbaşkanımız ve Millî Mücadele'nin "Galip Hocası" merhum Celal Bayar Bey, "Müftü Nazif Efendi, muntazam ordu hâline gelinceye kadar Kuva-yi Milliye'de çalışmıştır." "... (O) iri vücutlu başında kocaman sarığı, muntazam kesilmiş sakalı, elinde bir İngiliz filintası, belinde fişekliklerle İngiliz atı üzerinde çok heybetli görünüyordu. Yanında silahlı beş muhafız vardır."⁴ diyerek Müftü Ahmet Nazif Efendi'nin hâl tercümesinde yazdıklarını doğrulamaktadır.

Öte yandan Salihli Cephesi'nin askerî yönden takviyesi zarureti, Kuva-yi Milliye'yi çok uğraştıran ve endişelendiren bir konu olmuştur. Bu zaruret, II. Anzavur isyanının genişlemesi üzerine Salihli'den kuvvet çekilmesi gibi nedenlerden doğmuştur. Bu boşluğu doldurmak için Uşak sabık Müftüsü İbrahim Bey yeni bir birlik oluşturmasına karar vermiştir. Uşak Hücum Taburu adındaki bu birlik, 1 Mart 1920'de kuruluşunu tamamlamıştır. Komutanlığına Jandarma Yüzbaşı İsmet Bey'in getirildiği bu taburun komuta kademesinde Binbaşı Baha Bey Tabur Komutanı, Acemoğlu Reşat Bey 1. Bölük Komutanı, Kabakların Ömer Bey 2. Bölük Komutanı, Deli Ahmet Bey 3. Bölük Komutanı, Hacımlı Mehmet Bey 4. Bölük Komutanı olarak görev üstlenmişlerdir. Düşmana karşı üstün hizmetlerde bulunan bu taburun ikmali, İbrahim Bey'in gayretiyle Uşak halkı tarafından sağlanmış, elbiseleri Uşak şayak fabrikalarından alınan kumaşlardan diktirilmiştir.⁵

Mustafa Kemal Paşa, yanında bazı milletvekilleri olduğu hâlde Batı Cephesi'nde teftişe çıkmış, Uşak'ta da incelemelerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 9 Ağustos 1920 tarihinde TBMM'nin 45. Toplantısı'nda Uşak'ta gönüllülerden oluşan hucum taburundan övgüyle söz etmektedir.⁶ Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey de "...Efendiler, Uşak fedakârlığı hürmetle yâd edeceğim. Uşak'ın birçok zenginleri bu meyanda İbrahim Bey gibi akşama çoluğunu çocuğunu düşünmemek derecesinde büyüklük gösterenler aramızda tecelli ederse ve bunlar görülürse biz galebe çalarız. Bunlar olmazsa Allah korusun..." diyerek Meclis kürsüsünden haykırmıştır. Ayrıca adı geçen, Bolu'ya çektiği telgrafında, onların da Uşak'takiler gibi fedakârlıklardan kaçınmamasını istemiştir.⁷ Kütahya Milletvekili Ragıp Bey de meclis kür-

¹ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C: IV, Hzl: N. Arslan, Ankara, 1964, s. 289.

² Ankara Fetvasını onaylayan din adamları için bkz. Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, s. 394-400.

³ DİB Arş. D:1923-1354.

⁴ Celal Bayar, a.g.e., C. 8, s. 2464.

⁵ İlhan Tekeli - Selim İlkin, a.g.e., s.374.

⁶ TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, C.1, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara,1985, s.120.

⁷ İlhan Tekeli - Selim İlkin, a.g.e., s.375.

süsünden, “Uşak henüz Ankara’da Büyük Meclis’i teşekkül etmezden evvel hükümet katiyen zerre kadar muavenet etmediği zamanlarda, 14 ay Salihli Cephesi’nde dikilmiş, malıyla ve canıyla fedakârlık ve düşmanı orada durdurarak Anadolu’ya mütemadiyen bekçilik... yapmıştır” diyerek Uşak Hücum Taburu’nun önemli hizmetlerde bulunduğunu belirtmektedir.¹

Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Yılmaz’ın Öldürülmesi

Yukarıda da belirtildiği üzere Hacı Nazif Efendi, Millî Mücadele’nin başlamasıyla ulusal harekât yanında yer almıştır. Eşme Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni kurmuş, Nazilli ve Alaşehir Kongrelerine, Eşme delegesi ve Kuvâ-yi Milliye komutanı olarak katılmıştır. Heyet-i Merkeziyesi Alaşehir’den Uşak’a nakledilmesi üzerine de kongrenin yönetiminde bulunmuş ve başkan vekili olarak önemli talimatlar vermiştir.

Adı geçen, ayrıca yine yukarıda belirtildiği üzere İzmir’in işgali üzerine 21 Mayıs 1919’da gönüllülerden oluşturduğu mücahidlerin başında Yunan’a karşı vuruşmalara katılmış, Nisan 1920’de de “Ankara Fetvası”nı ilk sıralarda onaylayarak ulusal harekâtın meşru olduğunu, hatta dinî bir görev olduğunu haykıran bir din adamıdır. Uşak ve çevresinde Millî Mücadele dendiği zaman ilk önce onun ismi zikredilir.² Hacı Ahmet Nazif Efendi düşmana karşı daha iyi mücadele verebilmek için ailesini ilk önce Uşak’tan Afyonkarahisar’a getirtmiştir. Afyonkarahisar’ın da Yunan işgaline girmesi üzerine de hamile olan eşini Antalya’ya göndermiştir. Eşi Antalyada yalnız başına 9 Ocak 1920’de X. Dönem TBMM üyesi olan büyük oğlu Hacim Yılmaz Bey’i doğurmuştur. Ancak çocuğun ismi düşman yurttan kovulduktan sonra konulabilmişti. Müftü Nazif Efendi, eşini üç yıla yakın hiç görmemiştir. Bu yüzden de oğluna isim verememiştir. 3 Ocak 1997 günü Ankara-Emek Mahallesi 86. Sokak 17/3 no’lu evinde Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu’nun yapmış olduğu görüşmede Hacim Yılmaz Bey, isminin doğumundan iki buçuk yıl sonra konulduğunu belirterek şunları söylemiştir:³

Düşmanın yurttan kovulmasından sonra 3. Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar Bey ile Bursa Valisi olan Hacim Muhittin Çarıklı Eşme-Elvanlar’daki evimizde babamı ziyaret etmişlerdir. Her ikisi de babamın samimi arkadaşları olup babam onları Millî Mücadele öncesinden beri tanımaktadır. Celal ve Hacim Muhittin Beyler, İttihat ve Terakki mensubu idiler. Babam da İttihat ve Terakki Fırkasının Eşme şubesinin kurucularındandı. Ayrıca Millî Mücadele’de birlikte çalışmışlar, Alaşehir Yaylasında ulusal harekâtın temellerini birlikte atmışlardır. Her ikisi de hatıralarında babamdan söz eder. Her ikisi de benim ismim olarak kendi isimlerinin konmasını isterler. Babam da samimi arkadaşlarını kırmak, darıltmak istemez. Çünkü birisinin adını koysa diğeri darılacak ve kırılacaktı. Babam bir çözüm bulur. Her ikisinin isimlerini ayrı ayrı kağıda yazar ve kaseye koyar. Ben kaseden hangi kağıdı alırsam isim de o kağıttaki isim olacaktır. Ben kaseden “Hacim” yazılı kâğıdı almışım. Böylece “Hacim” ismini almışım.

Buraya kadar çok azından söz ettiğimiz hizmetlerinden dolayı Hacı Ahmet Nazif Efendi, İstanbul Hükümeti’nin Meşihat Makamı tarafından Eşme Müftülüğünden alınmak istenmiştir. Suçu ise Kuvâ-yi Milliye teşkil etmesi ve Kuvâ-yi Milliye için yardım toplamasıdır. İstanbul Hükümeti’nin bu ve benzeri tutumu, ulusal harekât lehindeki çalışmalarından onu vazgeçirememiştir. O, bu yöndeki milletçe unutulmaz hizmetlerine yurttan düşman kovuluncaya kadar devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı’ndaki bu fedakârca hizmetleri dolayısıyla Müftü Ahmet Nazif Efendi “Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası” ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca halk ve Mustafa Kemal Paşa tarafından I. Dönem TBMM üyesi seçilmek istenmişse de o, milletvekilliğini kabul etmemiştir. Ancak belirtildiği üzere milletvekilliği büyük oğlu Hacim Yılmaz’a nasip olmuştur.⁴

Hacı Nazif Efendi, düşman yurttan kovulduktan sonra Eşme Müftülüğü görevine dönmüştür. Müftülük görevini sürdürürken 1-2 Şubat 1927 gecesine Elvanlar’da yatsı namazını kılıp camiden evine doğru giderken pusuya yatan Mustafa Madanoğlu’nun kızkardeşinin oğlu

¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C3., Ankara 1942, s.160-161.

² Ali Sarıkoyuncu “Millî Mücadelede Uşak ve Din Adamları (İbrahim Tahtakılıç, Ali Rıza Bodur ve Ahmet Nazif Efendi)” 21.Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu (21-27 Ekim 2001), C.1 Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. s.336-342.

³ Hacim Yılmaz’ın da belirttiği üzere Celal Bayar ve Hacim Muhittin Çarıklı eserlerinde Hacı Ahmet Nazif Efendi’den söz etmektedirler. Bkz. Celal Bayar, Ben de Yazdım, C. 6, s. 1894, C. 7 s. 2282 – 2293, C. 8 s. 2460-2464.) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı a.g.e. s.50-52.

⁴ Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadelede Din Adamları II, s.251. Ayrıca Hacim Yılmaz hakkında bilgi için Bkz. T.B.M.M Albümü T.B.M.M. Vakfı Yay, 2010 Ankara, s.675

Kamil Güvenda¹ tarafından şehit edilmiştir.² Mustafa Madanoğlu, Eşme'nin Kıranköy köyünden olup 27 Mayıs 1960 askerî darbesinin önde gelen isimlerinden Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun babasıdır. Mustafa Madanoğlu, Millî Mücadele'nin başlarında Eşme Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda veznedar olarak görev almışsa da sonradan işgalcilere katılmıştır. Celal Bayar, Mustafa Madanoğlu'nun Kuva-yi Milliye için toplanan paraları alıp İzmir'e kaçtığını belirtmektedir.³ Ayrıca işgal süresince de Yunanlıların Eşme Kaymakamlığını yapmıştır. Eşme, 3 Eylül 1922'de Yunan işgalinden kurtulduktan sonra da adı geçen, halkın kendisini linç edeceğini düşünerek korku içinde Eşme'den kaçtı. O esna da Manisa-Kulâda bulunan Türk ordusunun karargahına giderek ordu komutanına teslim oldu. Yapılan yargılaması sonunda da Mustafa Madanoğlu suçlu bulunmuştur.⁴

Mustafa Madanoğlu, sözü edilen tutum ve davranışlarından dolayı 16 Nisan 1924 tarih ve 487 sayılı Genel Af Yasası'nın 3. maddesi hükmü uyarınca yurt dışına sürgün edilmiştir. 150'likler listesine dâhil edilen Mustafa Madanoğlu, önce Yunanistan'a gitmiş ve oranın vatandaşlığına girmiş, daha sonra da Bulgaristan'a geçerek affedilene kadar Varna şehrinde yaşamıştır.⁵ Mustafa Madanoğlu, yurt dışına sürgün edilmesini Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi'den bilmiştir. Celal Bayar da bu düşüncededir. O, bu düşüncesini de "Müftü Hacı Nazif Efendi, muntazam ordu hâline getirilinceye kadar Kuvâ-yi Milliye'de çalışmıştır. Eşme'de Kuvâ-yi Milliye lehindeki ve aleyhindeki mücadele şiddetli olmuştur. Lehteki hareketi Müftü Nazif Efendi temsil etmiştir. Lozan Barış Antlaşması gereğince Millî Mücadele aleyhinde bulunanların 150'lik listeye dâhil edilerek memleket dışına çıkarıldığı zamanda... Eşme'de muhterem Müftü Efendi'nin siyasi husumet sebebiyle şehit edildiği söylenmektedir." ifadeleriyle açıklamaktadır.⁶

Ayrıca ailesi de bu kanaattedir. Ancak Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi'nin, Mustafa Madanoğlu'nun yurt dışına sürgün edilmesinde rolü olduğuna dair hiç bilgi ve belgeye ulaşamadık. Buna karşın, Mustafa Madanoğlu'nun Yunan askerleriyle işbirliği yaptığı ve Türk güçlerine karşı geldiği mahkeme kararı ile kesinleşmiştir. Nitekim adı geçen, Saruhan (Manisa) ve İzmir Milletvekilleri Reşat, Kemal, Ethem ve Abidin Ali Beylerin TBMM Başkanlığına verdikleri önerge üzerine, 150'likler listesine dâhil edilerek yurt dışına çıkarılmıştır. Önergede Mustafa Madanoğlu'nun bütün ulusal harekât esnasında Yunanlılarla iş birliği yaptığı, birçok ocakların sönmesine, Eşme'nin yıkılmasına ve Uşak'ın düşmesine sebebiyet verdiği belirtilmektedir.⁷

Adı geçenin oğlu Korgeneral Cemil Madanoğlu ise "Anılar" adlı eserinde babasına iftira atıldığını belirterek onun Kuva-yi Milliye için çalıştığını savunuyor. Ayrıca babasının Yunan Kaymakamlığı konusunda da şu ifadeleri yazıyor⁸:

Yunanlılar Eşme'ye yaklaştıklarında çıkan çatışmalar sonucunda kaymakam kaçıyor. Madanoğlu Mustafa Bey Eşme'de kaldığı için halk mazbatasıyla kaymakam seçiliyor. Yunan geldiğinde o kargaşa içinde babamı kaymakam olarak buluyor.

Görüldüğü üzere Cemal Madanoğlu'nun babası ile ilgili ifadeleri pek inandırıcı değildir. Buna karşın kesin olan bir husus vardır: Türkiye Cumhuriyeti Devleti, onu babasının işlediği bir suç dolayısıyla cezalandırmamış, aksine Türk ordusunda subay olarak görev yapmasını sağlamıştır. Korgeneral rütbesiyle emekliye ayrılmıştır.

Müftü Hacı Nazif Efendi şehit edildiğinde ise 54 yaşında idi. Çocukları "Yılmaz" soyadını almıştır⁹.

¹ Mesut Özekmekçi, "Millî Mücadele Dönemi Manisa Müftüleri", Millî Mücadele Döneminde Manisa, C. 1, Editörler: Nurettin Gülmez, Necdet Bilgi, Berikan Yay., Ankara, 2020, s. 257. "Kamil Ağa muhtarlık yapmıştı. Düşman işgalinden kurtulduktan sonra Eşme ahalisi Hacı Rüştü ve oğulları (Kamil ve Haydar) hakkında Yunanlılarla birlikte halka zulüm ettiklerinden dolayı şikayette bulunup, Hacı Rüştü'yü hapse attırmışlardır." (Burhanettin Şenli, a.g.e., s. 79).

² DİB Arş., D: 1923-1354. Hacı Ahmet Nazif Efendi'nin ölüm tarihi Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü kayıtlarında 16.02.1927'dir.

³ Celal Bayar, a.g.e. C.8, s.242

⁴ Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, s.251; Ayten Sezen Arıç, "Balkanlardaki 150'liklerin Sürgün Yılları" Abdulhalik Mehmet Çay, 35. Yıl Armağanı, İstanbul, 2020, s.69.

⁵ Ayfer Sezer Arıç, a.g.m., s.69. Ayrıca 150'likler hakkında bkz, İlhami Soysal, 150'likler, İstanbul, 1998; Sedat Bingöl, Yüzellilikler Meselesi, Hacettepe Üniversitesi yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

⁶ Celal Bayar, a.g.e., C.8, Dipnot: 2, s. 2464.

⁷ Ali Sarıkoyuncu, Millî Mücadele'de Din Adamları II, s.252; Arıca bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.4, Türkiye İş Bankası Yay., s. 461. Ayrıca Mustafa Madanoğlu'nun Millî Mücadeledeki faaliyetleri hakkında bkz. Burhanettin Şenli, a.g.e., s.88-91

⁸ Burhanettin Şenli, a.g.e., s. 93.

⁹ DİB Arş., D: 1923-1354.

Sonuç

Millî Mücadele esnasında işgale uğrayan yerlerden birisi de Uşak ve çevresidir. Türk bağımsızlık savaşının en kanlı boğuşmaları, 29 Ağustos 1920'de Yunan işgaline uğrayan bu yöre toprakları üzerinde yaşanmıştır.

Bu zorlu mücadelenin ilk günlerinde Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da ifade ettiği gibi “*Halk hakiki vaziyeti anlamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir hâldeydi.*” Bu arada Uşak'ın bağlı bulunduğu Kütahya Livası Mutasarrıfı Fevzi, Kaza Kaymakamı Ahmet Tevfik ve Belediye Başkanı Ahmet de İstanbul Hükûmeti taraftarı bir politika uyguluyorlardı. Daha açık bir ifadeyle adı geçenler, ulusal harekâta karşı idiler.

Böyle bir anda pek çok din adamı gibi Uşak ve Eşme Müftüleri yöre topraklarında Millî Mücadele fikrini ateşlemişlerdir. Atatürk'ün ifadesiyle onlar, “Hakikati halka izah ettiler... Doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerde bulundular.” Millî Mücadele'nin meşru olduğuna dair Ankara Fetvası'nı tastik ettiler, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde ve kongrelerde görev aldılar. Bu ulusal örgütlenmelerin başkan ve başkan vekilliklerinde görev yaptılar, Kuva-yi Milliye'nin ikmalinde de üstün gayret gösterdiler. Ayrıca Uşak sabık Müftüsü İbrahim Tahtakılıç “*Uşak Hücum Taburunu*” kurarken Müftü Hacı Ahmet Nazif Efendi de gönüllülerden oluşturduğu müfrezesinin başında düşmanla vuruşmalara katılmıştır. Adı geçenler İstanbul Hükûmeti'nin baskılarına göğüs germişler, vatanın kurtarılması için üstün gayret göstermişlerdir. Düşmanın yurttan kovulması sonrasında da anılan din adamları hizmetlerini sürdürmüşlerdir. İstiklal Madalyası ile onurlandırılan bu din adamları, milletvekilliği ile de taltif edilmek istenilmiştir. İbrahim Tahtakılıç, milletvekilliğini kabul ederken Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Yılmaz milletvekilliğinin yerine Eşme Müftülük görevini tercih etmiş ve bu görevi de öldürüldüğü 1-2 Şubat 1927 tarihine kadar başarıyla yürütmüştür. Aynı şekilde Uşak Müftüsü Ali Rıza Bodur da müftülük görevini tercih etmiştir. Ali Rıza Efendi müftü olarak 19 Şubat 1923'te Uşak'ı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım'ı yaptığı Türkçe dua ile karşılamış ve konuklarını onurlandırmıştır.

Çalışmamızda kendilerinden sözü edilen kahramanlarımızla birlikte diğer kahramanlarımızı her zaman minnet ve şükran duygularımızla analım. Onların unutulmamaları için isimlerini başta eğitim kurumları olmak üzere cadde, sokak ve meydanlara koyalım.

Bu vesileyle, üzerinde yaşadığımız bu toprakların Türk ve Müslüman yurdu olması ve öyle kalması için mücadele verenlere, Alparslan'dan Osman Gazi'ye, Fatih Sultan Mehmet'ten Kanuni Sultan Süleyman'a, Sultan II. Abdülhamide, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına kadar vatan uğruna canlarını feda eden tüm kahramanlarımızı rahmet, minnet ve şükran duygularımızla bir kez daha anıyoruz. Hepsinin mekânları cennet olsun.

≈ KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) Arş, D: 1923-2185.

DİB Arş, D: 1923-1222.

DİB Arş, D: 1923-1354.

Kitap ve Makaleler

Adıvar, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı, Cem Yay., İstanbul, 2007.

Altınsu, Abdulkadir, Osmanlı Şeyhülislamı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.

Arıç, Ayten Sezen, “Balkanlardaki 150'liklerin Sürgün Yılları” Abdulhalik Mehmet Çay, 35. Yıl Armağanı, İstanbul, 2020.

Atatürk, (M.) Kemal, Nutuk (1919-1927), Teyyare Cemiyeti, Ankara, 1927.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I-II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C: IV, Hzl: N. Arslan, Ankara, 1964.

Bayar, Celal, Ben de Yazdım, C. 6, İstanbul, 1968.

_____, Ben de Yazdım, C. 7, İstanbul, 1969.

_____, Ben de Yazdım, C. 8, İstanbul, 1982.

BTTD (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi), Sayı: 19 (Eylül 1986).

Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923), C. III, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, (Tarihsiz).

- Ekmekeçi, Mesut, "Millî Mücadele Dönemi Manisa Müftüleri", Millî Mücadele Döneminde Manisa, C. 1, Editörler: Nurettin Gülmez, Necdet Bilgi, Berikan Yayınları, Ankara, 2000.
- Eşref Edip, Sebilürreşad, C.10, S.238.
- Güngör, Erol, Tarihte Türkler, Ötüken Yay., İstanbul, 2007.
- Harp Tarihi vesikaları Dergisi, S.35, vesika No: 35
- Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1990.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1947.
- Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1973.
- Kutay, Cemal, Millî Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler, C.II, İstanbul, 1963.
- Sarıkoyuncu, Ali, Atatürk Din ve Din Adamları 6.Baskı Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2018.
- Sarıkoyuncu, Ali, "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi", Askeri Tarih Bülteni, S. 36 (Şubat 1994).
- Sarıkoyuncu, Ali, Millî Mücadelede Din Adamları I, 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.
- Sarıkoyuncu, Ali, Millî Mücadelede Din Adamları II, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.
- Sarıkoyuncu, Ali, Millî Mücadelede Söğüt ve Çevresi, Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Yay., Söğüt, 2009.
- Sarıkoyuncu, Ali, "Millî Mücadelede Din Adamları: Ahmet Hulusi ve Diğerkileri" 15 Mayıs Millî Mücadelede Denizli, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2021.
- Sarıkoyuncu Ali-Sarıkoyuncu Değerli, Esra, Millî Mücadelede Din Adamları III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2019.
- Sarıkoyuncu Değerli, Esra-Sarıkoyuncu, Ali-Akbaş, Rahmi, Millî Şuradan Millî Mücadele'ye Anadolu ve Trakya Kongreleri, Talebe Yay., Ankara, 2021.
- Selek, Sebahattin, Millî Mücadele, C. 2, İstanbul, 1982.
- Selvi Haluk, İşgal ve Protesto, Değişim Yay., İstanbul 2007
- Şahingöz Mehmet, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası ve Tepkileri, Ankara, 1996
- Tacar, Pulat, Türk İmparatorluğunun Parçalanması Hakkında 100 Proje, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, İş Bankası Yay., Ankara, 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C. 3, Ankara, 1942.
- Tevetoğlu, Fethi, Atatürk'le Samsuna Çıkanlar, Ankara, 1971.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1991), Ankara, 2010.
- Üstün, Yakup, Türkiye'yi Parçalama Planları (Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.
- Yurtsever, Cezmi, Atatürk ve Çukurova Kahramanları, Eren Yay., İstanbul, 2013.

Gazeteler

- Hakimiyet-i Milliye, 19 Temmuz 1338 (1922)
- İstiklal Gazetesi, 23 Mayıs 1919.

XX. YÜZYILDA UŞAK'TA TASAVVUF

Mehmet Saki ÇAKIR*

Giriş

Tasavvuf, İslam dininin ihlas ve takva derecesinde yaşanmasını amaçlayan dinî bir ilimdir. Bu ilme sahip olabilmek için, nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesi sonucunda erişilen hâl ve makamları tecrübe etmek gerekir. İslam'ın erken döneminde sûflerin idrak ettiği bu manevi yaşantı, tarih boyunca İslam coğrafyasında tatbik edilmiş ve dinin sonraki nesillere aktarılmasında etkili olmuştur. Sonraki dönemlerde (miladi XII. yüzyıl) tasavvuf ilmi, toplumun doğrudan kolayca ulaşabildiği tarikatlar ile temsil edilmiştir.

Anadolu'nun hemen her şehrine yayılan tarikatlar Ege Bölgesi'nde de faaliyet göstermiştir. Yiğitbaşı Ahmed veli (ö. 910/1504), Ümmî Sinan (ö. 1067/1657), Niyâzi-i Mısri (ö. 1105/1694), Kuşadalı İbrahim Halvetî (ö. 1262/1846) ve Uşşakî sûfler tasavvufun bu bölgedeki en bilindik simalarıdır. Yine birçok yerde türbeleri bulunan Horasan erenleri ve Bektaşilerin, bölgedeki insanların dini yaşantısında etkisi olduğu kuşkusuzdur. Bunun yanı sıra fütüvvet ve melâmet ilkeleriyle toplumu hem ahlaki hem de mimari açıdan inşa eden Ahîlerin bedesten, çeşme arasta gibi bir kısım eserleri ve türbeleri hâlen ayaktaadır.

Ege Bölgesi'nin tasavvuf tarihine dair çalışmalar kısıtlıdır. Bu tür çalışmaların yapılması bölgenin dinî anlayışına ve dolaylı olarak sosyal hayatına dair fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın sıhhati için araştırmamızı, mekân olarak Ege Bölgesi'nin iç kısımlarında bulunan Uşak şehriyle, zaman olarak da XX. yüzyıl ile sınırlandırdık. Öncelikle Uşak'ın tasavvuf tarihine dair özet bir biçimde genel bilgiler verilecek daha sonra ana konu olan Uşak'ın son yüzyıldaki tasavvuf tarihi ve şahısları ele alınacaktır.

Uşak Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış

Uşşak, beylikler döneminde Germiyanoglu'na bağlıyken Osmanlılar döneminde ise Kütahya sancağına bağlı bir kaza olarak geçmektedir. Uşak tasavvuf tarihi, Osmanlı'dan önceki dönemlere uzanmaktadır. XIII. yüzyılda ahîlik, Anadolu'nun merkez şehirlerinde olduğu gibi Uşak'ta da yayılmıştır. Seyyahların Uşak'ta ahî zaviyelerinden bahsetmesi, Uşak şehrinde en eski tasavvuf kurumunun ahîler olduğuna işaret eder.

Uşak'ta esnaf, ahîlik teşkilatının prensiplerini benimsemişti. "Eski Tabakhane semtinde Keleter Camii'nin avlusu içinde, kuzeydoğu köşesinde iki katlı ahşap bina, bu teşkilâtın tekkesi ve ahî merkezi idi. Bina, hem mektep vazifesi görür hem de tabak esnafının bağlı olduğu, daha eski devirlerde de ahîler teşkilâtının toplantı yeri olarak kullanılırdı. Bu bina şimdi yıkılmış, yeri cami avlusuna katılmıştır."²

Kayıtlarda geçtiğine göre, Ahîlik teşkilatının bir dönem Uşak'taki zaviyeleri şöyledir: Ahî Gasasız Zâviyesi, Ahî Hoca Zâviyesi, Ahî Ziyaretçi (Ziyaretçioğlu) Zâviyesi, Ahî Mehmed Zâviyesi, Ahî Baba Zâviyesi (Uşak), Ahî Baba Zâviyesi (Banaz).³ Bu yapılar günümüze ulaşmamıştır. Bunların dışında Ahî Baba Çeşmesi kısmen, Uşak Arastası ve Uşak Bedesteni ise günümüze ulaşabilmiştir.

Ahîlikten sonra Uşak'ta bilinen en eski tasavvuf kurumu Bektaşiliktir. Hâlen mevcut olan Hacım Sultan Türbesi, daha ilk döneminden beri Bektaşiliğin Uşak'ta yayıldığını gösterir. Bektaşilik, Hacı Bektaş-ı velî (ö. 669/1271) tarafından XIII. yüzyılda Anadolu topraklarında kurulan bir tarikatıdır.⁴ Uşak'ta Bektaşilik, erken dönemde şehrin Sivaslı ilçesine bağlı Hacım köyünde türbesi bulunan Hacım Sultan tarafından temsil olunmuştur. Hacım Sultan Vilâyetnâmesi'ne göre Hacı Bektaş Rum diyarına (Anadolu) geldiği zaman yanına Hacım Sultan'ı da getirmiştir. Hacım Sultan, farklı yerleri dolaştıktan sonra en sonunda Uşak'a yakın Susuz'a yerleşmiştir. Ahmet Yaşar Ocak'ın tespitine göre Hacım Sultan, Hacı Bektaş'tan sonraki dönemlerde XIV. yüzyılda yaşamış Hacı Bektaş kültüne bağlı Kalenderî veya Haydarî şeyhidir.⁵ Günümüzde türbesi Uşak Sivaslı'ya bağlı Hacım köyünde olan bu zatın adına bir zaviye de yapılmıştır. Bu zâviye,

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

² Haşim Tümer, Uşak Tarihi, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Yayınları, İstanbul 1971, s.78.

³ Mustafa Murat Öntuğ, "Uşak'ta Ahîlik ve Ahî Kurumları", Vakıflar Dergisi, S:32 (2010), s.143-154.

⁴ Ramazan Muslu, Anadolu'da Tasavvuf Yolları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s.61.

⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Sultan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.505-506.

Germiyanoğulları hükümdarı Yakub Bey tarafından inşa edilmiş olup Uşak'taki bilinen en eski Bektaşî zaviyesidir. Bugün zaviye mevcut değildir. Sadece türbe günümüze ulaşabilmiştir. Türbe bahçesinin girişindeki, sağ tarafta duvara bitişik durumda 1300/1882-1883 tarihli kitabesi olan bir çeşme vardır. Türbeye Tunceli, Sivas, Malatya, Manisa, İzmir başta olmak üzere, muhtelif yerlerden çok sayıda Alevî ve Sünnî ziyarete gelmektedir.

Uşak'ta en belirgin bir biçimde tesiri olan tarikat, Osmanlı döneminde merkez ve taşraya yayılan Halvetiyye tarikatıdır. Uşak'ta Halvetilik, Halvetiyye-Ahmediyye'nin bir kolu olan Sinânilik ve yine Ahmediliğin diğer bir kolu olan Uşşâkîlik ile Halveti-Cemâliyye'nin Şabaniyye şubesi tarafından temsil edilmiştir.

Pîr İbrahim Ümmî Sinan, (ö. 1067/1657) İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra Karaman'a gitmiş ve orada Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Efendi'nin (ö. 910/1504) halîfesi Şeyh İzzettin Karamânî'ye intisâb ederek sülûkünü ikmal etmiş ve bir müddet manisa ve uşak bölgesinde irşadda bulunmuştur.¹ Ümmî Sinan XVII. yüzyılda birçok sûfî şair yetiştirmiştir. Bunlar arasında “beş er” diye bilinen meşhur kişiler şöyledir: Niyazî-i Mısırî, Kütahyalı Gülaboğlu Mehmed Askerî, Kütahyalı Müftî Derviş, Uşaklı Şeyhî Musluhiddin Mustafa, Uşaklı Ahmed Matlaî. “Uşaklı Musluhiddin Mustafa, kendi divânından anlaşıldığına göre Uşak'ta doğmuştur. Elmalıda Ümmî Sinan'dan tasavvufî eğitim aldıktan sonra memleketi Uşak'a dönmüş, burada hem tasavvufî düşüncelerini yaymış hem de Şeyhî mahlasıyla Yunus Emre tarzında tasavvufî şiirler yazmıştır.” Aynı dönemde yer alan bir diğer kişi Uşaklı Ahmet Matlaî'dir. Matlaî de Musluhiddin Mustafa gibi Elmalılı Ümmî Sinan'dan tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra Uşak'a döner ve Matlaî mahlasıyla tasavvufî şiirler yazmıştır.²

XX. Yüzyılda Uşak'ta Faaliyet Gösteren Tasavvuf Kurumları

Uşşakiyye

Halvetiyye tarikatında “Yiğitbaşı” unvanıyla tanınmış Ahmed Şemseddin b. İsa Marmaravî (ö. 910/1504) tarafından kurulan Ahmediyye'nin kollarından olan Uşşâkîlik, Hasan Hüsameddin Uşşâkî (ö. 1001/1593) tarafından kurulmuştur.³

Hüsameddin Uşşâkî, ilk dinî bilgileri babasından alır.⁴ Daha sonra tahsiline Buhara medreselerinde devam eder. Babasının ölümünden sonra bir süre ticaretle meşgul olan Hüsameddin Uşşâkî, gördüğü bir rüya vesilesiyle, tasavvufa yönelir. Anadolu'ya gidip Halvetî şeyhlerinden Emîr Ahmed-i Semerkandî'ye intisap eder. Ahmed-i Semerkandî, Hüsameddin Uşşâkî'ye hilafetnâme verir. Sonra hocası ile birlikte yola koyulan Hasan Hüsameddin, Uşak'a varır. Şeyh Hüsameddin'i Uşak'ta karşılayan zât, günümüzde Uşak'ın Kabaklar köyünde türbesi bulunan Şeyh Alaeddin-i Uşşâkî olmuştur.⁵ Uşşâkî meşâyihinden “Şeyh Ahmed Hüsameddin'in, “Kendi pîrinden alıp irşadı pes / Hem dahi Ümmî Sinan etmiş nefes” mısraından, Hüsameddin Uşşâkî'nin Halvetiyye'nin Sinâniyye kolunun kurucusu İbrâhim Ümmî Sinan'dan da icâzet aldığı anlaşılmaktadır.”⁶

Hüsameddin Uşşâkî, Uşak'ta elli yıl kadar yaşamış ve yüz yaşlarında III. Murad tarafından İstanbul'a davet edilince İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da önce Aksaray semtinde, akabinde Fatih Nişancı Mehmet tekkesinde son olarak da bugün Kasımpaşada Uşşâkî Âsitanesi⁷ olarak bilinen bu tekke de irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Hüsameddin Uşşâkî, ömrünün son dönemlerinde Hacca gider. Hac dönüşü 1001/1593'te Konya'da vefat eder. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Kasımpaşadaki tekkesinin hazîresine defnedilir.⁸ Uşaklılar bu zatı çok sevmişler, vefatını duyunca onun gıyâbî cenaze namazını kılmışlardır. Bu vesileyle Burma Cami'nin doğu kısmında kendisi adına bir makam yaptırmışlardır.⁹

¹ Reşat Öngören, “Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar”, (Ed.Semih Ceyhan), Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s.93.

² Nurcan Şen, “XVII. Asır Uşaklı Mutasavvıf Halvetî Şairleri”, II. Uşak Sempozyumu, 13-15 Ekim 2011, ed. M. Murat Öntuğ-Yusuf İnel, C.2, Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011, s.173.

³ Ramazan Muslu, age, s.66.

⁴ Mehmet Akkuş, “Hüsameddin Uşşâkî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.515.

⁵ Haşim Tümer, age, s.53-54.

⁶ Mehmet Akkuş, agm, s.515.

⁷ İstanbul'da Uşşâkîliğin faaliyet gösterdiği ana tekke Hüsameddin Uşşâkî Tekkesi'dir. Kasımpaşada yer alan ve Pîr Hüsameddin Uşşâkî'nin türbesini barındıran bu tekke Uşşâkîliğin âsitanesi ve pîr makamıdır. XVI. yüzyılın son çeyreğinde Hüsameddin Uşşâkî tarafından kurulmuş, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar aralıksız faaliyetine devam etmiştir. (Mahmud Erol Kılıç, “Uşşâkîyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s.233).

⁸ Mehmet Akkuş, agm, s.515.

⁹ Haşim Tümer, age, s.55.

“Uşak'ta bu tarikatın en önemli temsilcileri: Molla Abdullah Oğulları diye şöhretleri bulunan ve Burma Cami'nin imamı olan Abdullah Efendi, aynı aileden Hafız Cemâl Efendi, Şeyh Ali Dede, Yakup oğlu Araba Ustası Ahmet Efendi, veli Kavasoglu, damadı yüzbaşı Mustafa Efendi, Balatlı oğlu Osman Efendi, Hasan Şengüler ve Ali Dede'nin oğlu İsmail Ögedir.”¹ Yakın dönemde Uşak'ta Uşşâkîlik, Şeyh Abdurrahman Mutlu Efendi ve Manisâda bulunan Mehmet Kahraman Efendi'nin müridleri ile devam etmiştir.

Şabaniyye

Şeyh Şaban-ı velî'nin (ö. 976/1569) kurucusu olduğu Şabanîlik, Halvetî-Cemâlîyye'nin bir kolu olarak geçmektedir. Uşak'ta Halvetî-Şabânîlik, XX. yüzyılın başlarında, yaşamış olan Hafız Ali Rıza Efendi ile öğrencisi ve halifesi Mustafa Özyürek Efendi tarafından temsil edilmiştir.

Yamalızâde² olarak tanınan Hafız Ali Rıza Efendi, Uşak'ta doğmuştur.³ Yamalızâde, nefis terbiyesini Eskişehirli Sadık Efendi'den tamamlayarak şeyhinin yerine posta oturmuş ve halkın irşadıyla meşgul iken 1939 senesinde vefat etmiştir. Yamalızâde, Uşak'ta metfundur. Uşak'ta tarikat âyinleri, Ala camiinde, Şeyh İbrahim Efendi'nin evinde ve çoğu zaman da Yamalızâde Ali Rıza Efendi'nin kendi evinde icra edilmiştir. Uşak'ta tekkelerin kapatılması ile ilgili karar alındığında Yamalızâde, “tekkelerden feyzin kaldırıldığı kanaatiyle ulu'l-emre itaatı Hakk'ın emrine itaat” kabul ederek kapatma kararına karşı çıkmamış ve 1925'ten sonra mahfi yaşamıştır.⁴

Uşak'ın hanımlarından Halvetî-Şabânî tarikatına mensup birçok mürit vardır. “Kaftancıların Fatma Hanım Hoca, Hacı Gediklerden Ali Efendi kızı Hasibe Hanım, Kardeşi Nafize Hanım, Çitimlerin Nazife Molla, Çingelilerden Hacı Hafız Efendi ailesi Hanife Hanım, Kemahlıların Ayşe Hanım, Bacakların Osman Efendi ailesi Hanife Hanım bunlardan bazısıdır.”⁵

Uşak'ta bir diğer Halvetî-Şabânî postnişini, Hafız Mustafa Özyürek Efendi'dir. Şeyhi Yamalızâde Ali Rıza Efendi 1939 senesinde vefat edince posta Yakupzâde Hafız Mustafa Efendi geçmiştir. Mustafa Efendi, 1887 Uşak doğumludur.⁶ “Yakupzade” lakabıyla tanınan ve iki kız bir erkek olmak üzere üç kardeşi bulunan Mustafa Efendi, henüz çocukluk çağında anne ve babasını kaybedince, kendisine teyzesi sahip çıkar. Bir müddet sonra iki kız kardeşini de kaybeder.⁷ “Mustafa Efendi, 17-18 yaşlarında iken Rukiye Hanım ile evlenir ve bu evlilikten Ahmet (Özyürek), Mehmet (Özyürek), Nurettin (Özyürek), Hatice (Kayahan), Ulviye (Aksekili) ve Alime (Sallantı) adlarında çocukları dünyaya gelir. Mustafa Efendi, bir taraftan aile babası olarak ailesine sahip çıkarken diğer taraftan da Uşak'ın en büyük medresesi olan Ayıntabizâde Medresesinde eğitim ve öğrenimine devam eder.”⁸

“I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla beraber diğer medrese talebeleri gibi o da cepheye gönderilmek üzere askerî eğitim alır. 1 Temmuz 1915 tarihinde üçüncü ordu emrine Kafkas Cephesi'ne gönderilir. Ordudaki ve harp cephelerinde bölük komutanı olarak Rus birliklerine karşı gösterdiği başarılarından dolayı, savaş sonunda madalya ve büyük harp zammıyla onurlandırılır. Yedek piyade teğmen olarak üç yıl devam eden ordudaki görevini tamamlar ve memleketine geri döner.”⁹

Uşak'a döndükten sonra yün ticaretiyle meşgul olan Mustafa Efendi, Yamalızâde Ali Rıza Efendi'ye intisap eder ve hocasının icazetiyle Halvetî-Şabânîyye tarikatının postnişini olur.¹⁰ Hafız Mustafa Efendi, 30 Mart 1972 senesinde vefat etmiştir. Kabri şehir merkezindeki Şehitler Kabristanı'ndadır. Kabristanının üst kapısından girildiğinde 50 metre aşağıda ve 20 metre sol taraftadır.¹¹

¹ age, s.55.

² Bu zatın babasının yüzünde ben olduğu için Yamalızade lakabıyla tanınmış, soyadı kanunundan sonra “Yamahoğlu” soyadını almıştır.

³ Ayşegül Güneş, (2015). Mürşit ve Müzik İlişkisi Bağlamında Kütahyalı Halvetî Şeyhi Mehmet Dumlu'nun Tasavvuf Anlayışının İncelenmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, s.25.

⁴ Haşim Tümer, age, s.51.

⁵ age, s.51-52.

⁶ Ayşegül Güneş, agt, s.27.

⁷ Ayşe Nur Sır, Halvetiyye-Şabaniyye Meşayihinden Uşaklı Mustafa Özyürek Hoca Efendi Hayatı ve Tasavvufi Düşünceleri”, II. Uşak Sempozyumu 13-15 Ekim 2011, C.1, Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011, s.152.

⁸ Ayşe Nur Sır, agm, s.153.

⁹ Agm, s.154.

¹⁰ Agm, s.155.

¹¹ Abdulhalim Durma, Evliyalar Şehri Uşak, y.y., t.y., s.63.

Rifâiyye

Seyyid Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) tarafından kurulan Rifâiyye, tarikat-ı, Ahmediyye ismiyle de bilinip tasavvuf tarihinin ilk tarikatlarından biridir.

XX. yüzyılda Uşak'ta Rifâiyye tarikatının son temsilcisi, Gedizli Şeyh Hafız Süleyman Efendi'dir. Aslen Simavlı olan Süleyman Efendi'nin "Gedizli Hafız" diye anılışı, dedesinin Gediz'deki Erdoğmuş köyünde iken orada doğmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Hafız Süleyman Efendi, Mısır'da üç sene kalarak tahsil yapmış, yirmi sene kadar da Trablus'ta bulunmuştur. Burada iken Rifâiyye tarikatına intisab etmiş, tarikatın postnişinlik payesine ulaşarak Uşak'a gelmiştir. Hafız Süleyman Efendi Uşak ve çevresinde Simav'a da şâmil olarak Rifâiyye tarikatını yürütmüştür. Gedizli Hafız Süleyman Efendi, 1931 yılında seksen yedi yaşında iken vefat etmiş ve Şehitler Mezarlığı'nda defnedilmiştir.¹

Kâdiriyye

Kâdiriyye, Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66) tarafından kurulmuş İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatlarından biridir.²

Tarikatın daha önceki dönemlerde temsilcisi olup olmadığı henüz tespit edilmemekle beraber XX. yüzyılda Uşak'ta faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Uşak'ta tarikatın birçok müntesibi olmasına rağmen büyük şehirlerdeki gibi müstakil bir dergâhı tespit edilememiştir. Uşak'ta bu tarikatı şu isimler temsil etmişlerdir: Şeyh Hacı Emin Efendi, Saçlı Derviş, Bayburtlu semerci Mehmet ağa, Süleymaniyeli Hacı Süleyman Efendi. Kâdiriyye tarikatı, Uşak'ta çok yaşamamış, tekkelerin kapatıldığı dönemden önce dağılmıştır.³

XX. yüzyılın sonlarına doğru ise Kâdiriyye tarikatı, Kâdiriyye'nin Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlebânî'ye (ö. 1275/1858) nisbet edilen Hâlisiyye⁴ koluna mensup Şeyh Mustafa Uzgur Karsî'nin müridleri tarafından "Özgür Yardımlaşma Dostluk ve Eğitim Vakfı" çatısı altında devam ettirilmiştir.⁵

Nakşibendiyye

Günümüzde faaliyet gösteren tasavvufi kurumların önemli bir kısmı Uşak'ta faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bunların başında Nakşibendiyye gelmektedir. Uşak'ta, Nakşibendiyye tarikatı muhtemelen XV. yüzyılda Simavlı Molla Abdullah-ı İlâhî'nin (ö. 896/1491) tesiriyle başlamıştır. Daha sonra bilindiği kadarıyla XIX. yüzyılda Ayıntabîzâde Hacı Ahmet Efendi'nin Uşak'a gelmesiyle tekrar canlanır. Ayıntabîzâde, Gaziantep'in tanınmış bir ailesine mensuptur. Zincirli Mahallesi'nde yaşayan ve "Külekçi Emir Oğlu" diye bilinen "Emirzâde" ailesine mensup bir zattır.⁶

Ayıntabîzâde Ahmet Efendi Gaziantep'te ilk eğitimini aldıktan sonra öğrenimine Isparta'nın Yalvaç kazasındaki medresede devam etmiştir. Hocası, III. Selim devrinde yaşamış Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinden, Şarkıkaraağaç (Yalvaç) Müftüsü Karaağaçlı Ahmed Rüşdü Efendi'dir (ö.1251/1835).⁷

Ayıntabîzâde, Karaağaçlı Ahmed Rüşdi Efendi'den icazet aldıktan sonra Isparta Merkez'de bulunan eski adı Şıh Hüseyin Efendi Medresesi olan Şakirzâde Medresesine atanmıştır. Burada eğitim alanında yenilikler ortaya koymak istemişse de Ayıntabîzâde'nin bu tavır halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Bunun üzerine Isparta'yı terk etmek zorunda kalmış, Uşak kazasına gitmiştir.⁸

1835'te⁹ Ayıntabîzâde Ahmet Efendi aile efradı ve talebeleriyle kalabalık bir kafiyeyle Uşak'a gelmiş, metruk Necatiye Medresesi yanına çadırları kurdu muştur.¹⁰ Bu sırada İstanbul'dan âşar işlerini ihaleye memur olarak Hacı Ahmet Ağa adında bir adaşı Uşak'a gelmiş, Ayıntabîzâde'nin ilmine hayran olmuş, buradaki boş araziye satın alarak medrese yapması için hocaya vermiştir. Hoca da eski Orhan Dengiz

¹ Haşim Tümer, age, s.46-47.

² Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.1. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.234.

³ Haşim Tümer, age, s.50.

⁴ Hâlisiyye için bk. Mehmet Saki Çakır, "Abdurrahman Halis Talebânî Kerkükü ve Kitâbu'l-Meârif fi Şerh-i Mesnevi-i Şerif Eseri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.9/44 (Haziran 2016), s.1346-1351.

⁵ Geniş bilgi için bk. Mustafa Uzgur, velayet Bağının Güllü eş-Şeyh es-Seyyid Hafız Mustafa Uzgur Karsî, Özgür Yardımlaşma Dostluk ve Eğitim Vakfı, İstanbul, 2019.

⁶ Abdülkerim Seber, "Antepli Ahmet Efendi'nin Evlatlarına Yazdığı Vasiyetname'nin Metin, Tahkik ve Tercümesi", Ağrı İslami İlimler Dergisi S:3 (2018), s.34-35

⁷ Abdülkerim Seber, agm, 36.

⁸ Abdulhalim Durma, age, s.35

⁹ Abdülkerim Seber, agm, s.35-36.

¹⁰ Abdulhalim Durma, age, s.35-36.

Anadolu Lisesinden eski Devlet Hastanesine kadar olan mesire alanına (O zamanlar Koca Yazı ismiyle bilinir.) camili-şadırvanlı bir medrese, diğer köşesine de ikameti için ev yaptırmıştır.¹ Halk arasında “Ayıntabîzâde /Antepliöğlü Medresesi” olarak bilirse de kaynaklarda “Necatiye Medresesi”² olarak geçen medrese, bir asra yakın hizmet vermiştir. Hacı Ahmet Efendi bu medresede son nefesine kadar ders okutmuş yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Hacı Ahmet Efendi, hicrî 1200 tarihinde doğmuş 87 yıl yaşamış ve 1287/1870 senesinde vefat etmiştir. Mezarı medrese içinde iken bugün mezar taşı haricinde mezardan eser kalmamıştır. Bu mezar taşı da müze bahçesindedir. Tümer’in aktarımıyla, el yazması bir vesikadan, Hacı Ahmet Efendi’nin Nakşibendiyye tarikatının Uşak’taki resmî mümessili olduğunu öğreniyoruz. vefatından sonra hem medreseyi hem de tarikat temsilciliğini oğlu Rasih Efendi devam ettirmiştir.³

XIX. yüzyılın sonlarında Uşak’ta, bir diğer Nakşibendî şeyhi, Çallı Ömer Efendi’dir. Çallı Ömer Efendi (1839-1894) küçük yaşta yetim kalmış, bir müddet Denizli Çal/Ortaköy’de kaldıktan sonra genç yaşta Uşak’a gelmiş ve Ayıntabîzâde Ahmet Efendi’nin medresesine girmiştir.⁴ Ayıntabîzâde’den ilim tahsil etmiş ve kızı Ümmü Gülsüm Hanımla evlenmiştir. Daha sonra İstasyon Caddesi üzerinde, bugünkü Orman İdaresinin bulunduğu yerde, 1891 yılında geniş bahçesi olan bir arsa üzerinde yirmi odalı bir medrese kurmuştur. Kısa süre içerisinde ilmi, hâli ve tavırlarıyla Uşaklıların saygı gösterdiği bir zat hâline gelen Ömer Efendi, Nakşibendiyye tarikatına mensup olduğundan medresenin bir bölümünü de dergâh olarak kullanmıştır.⁵

XX. yüzyıla gelindiğinde Anadolu’da yaygın olduğu gibi Uşak’ta da Nakşibendiyyenin Hâlidîyye kolu, çeşitli dernek ve vakıflar tarafından temsil edilmektedir. Bunların başında Semerkand (Menzil), İsmailâğa ve Aziz Mahmud Hudayi Vakfı (Erenköy cemaati) gelmektedir.

Menzil Cemaati

Cemaatin adı, Nakşibendî şeyhi Seyyid Muhammet Raşit Erol’un (ö. 1993) tarikat faaliyetlerini yürüttüğü Adıyaman’ın Kâhta ilçesine bağlı Menzil (Durak) köyünden gelmektedir. Muhammet Raşit Efendi, babası Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî’den (ö. 1972) icazet aldıktan sonra, tarikat faaliyetlerine başlamıştır. Menzil’in zaman içinde yurt içinden ve yurt dışından çok fazla ziyaretçi akınına uğraması, merkezî idareyi rahatsız etmiş, 1983 senesinde Muhammet Raşit Efendi, Çanakkale’nin Gökçeada ilçesine sürgün edilerek burada mecburi ikamete tabi tutulmuş, bir süre sonra tekrar Menzil köyüne dönmesine izin verilmiştir.⁶

Muhammet Raşit Efendi, 1993 senesinde vefat edince yerine kardeşi Seyyid Abdülbaki Efendi geçmiştir. Cemaat, tarikat faaliyetlerinin yanında eğitime ağırlık vermekte, Semerkand dergisi, Semerkand Yayınevi ve Semerkand TV ile hizmetlerini yurt içi ve yurt dışında sürdürmektedir. Uşak ilinde de temsilcilikleri ve çokça müntesibi bulunan cemaatin, Nakşibendî-Halidîliğin esaslarına bağlı bir biçimde tasavvufî hayat sürdürdükleri bilinmektedir.

İsmailâğa Cemaati

İsmailâğa adı, cemaatin başındaki Nakşibendî şeyhi Mahmut Ustaosmanoğlu Efendi’nin (ö. 2022) bir dönem imamlık yaptığı İstanbul Fatih Çarşamba’daki İsmailâğa Camii’nden gelmektedir. Trabzon’un Çaykara ilçesinde doğan Mahmut Efendi, Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin (ö. 1960) halifesidir.⁷

İsmailâğa Cemaati, Uşak’ta vakıf çatısı altında bir yandan tarikat faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan da Kur’an kurslarına ve medrese usulü eğitime ağırlık vermektedirler.

Erenköy (Altınoluk) Cemaati

Erenköy Cemaati diye bilinen Nakşibendiyye mensupları, Mahmut Sami Ramazanoğlu Efendi’nin (ö. 1984) bağlarından oluşmaktadır. 1892’de Adana’da dünyaya gelmiş, İstanbul’da Nakşibendî şeyhi Muhammed Esad Erbilî’ye (ö. 1931) intisap etmiş ve ondan hilâfet almıştır.⁸

¹ Haşim Tümer, age, s.64.

² Abdülkerim Seber, agm, s.36.

³ Haşim Tümer, age, s.64-65.

⁴ Mehmet Salih Erkek, “Uşak’ta İttihatçı Bir Mektep Müdürü: Ahmet Tahir Efendi (1876-1922)”, Tarih Okulu Dergisi S:9/26 (Haziran 2016), s.190.

⁵ Abdulhalim Durma, age, s.30-31.

⁶ Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, (Ed.Semih Ceyhan), Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s.678.

⁷ age, s.678.

⁸ age, s.676.

Sami Efendi hacca gittikten sonra dönüşünde Şam'a uğrayarak buraya yerleşmiştir. Burada dokuz ay kadar kaldıktan sonra İstanbul'a gider. Sami Efendi'nin sohbet halkalarına değişik meslek ve seviyelerden insanlar katılıyordu. Şeyhliği müddetince Tahtakale'de bir şirketin muhasebesini tutuyor olması, onun iş çevreleriyle de ilişki kurmasını kolaylaştırmıştı. 1979 yılında Suudi Arabistan'a hicret eder ve ömrünün kalan kısmını orada geçirir. Şubat 1984 tarihinde Medine'de vefat eder ve orada defnedilir.¹

Sami Efendi'nin vefatından sonra Erenköy cemaatinin başına Musa Topbaş Efendi, ondan sonra ise oğlu Osman Nuri Topbaş geçer. 1986 Mart ayında da Altınoluk isminde aylık dinî-tasavvufi bir dergi yayınlamaya başlarlar. Ayrıca İstanbul'da Aziz Mahmud Hüdayî Vakfını kurmuşlar ve bu vakıf aracılığı ile fakirlere yardım, öğrencilere yurt gibi hizmetlerde bulunmaktadırlar.² Uşak'taki faaliyetleri, vakıf çatısı altında eğitim ağırlıklı olarak devam etmektedir.

Uşak'taki Tasavvuf Kurumlarının Eğitim ve Sosyal Hayata Katkısı

Tasavvufun konusu insan olduğundan tasavvufi kurumlar insanların hayatının şekillenmesinde önemli rol alırlar. Bu kurumlar, insanların manevi açıdan gelişmesini sağladıkları gibi eğitim ve sosyal hayatlarına da olumlu katkıda bulunurlar.

Uşak'ta Nakşibendiyye tarikatına mensup bir müderris olan Ayıntâbizâde Hacı Ahmed Efendi, "Ayıntâbizâde/Anteplioğlu Medresesi"-ni kurmuş ve burada talebelere ders vermiştir. Ondan sonra öğrencisi Çallı Ömer Efendi de kendi medresesinde tedris faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu medreselerde bir asra yakın zamanda, yüzlerce talebe yetiştirmiştir.³ Bu medreseler aynı zamanda bir dergâh olarak da kullanılmış ve devrin seçkin kişilerinden; kaymakam, kadı ve askeri rical gibi resmî zevatın buluşup ilmî sohbetler yaptıkları merkez olmuştur.⁴

Vatan müdafaası hususunda Şabaniyye tarikatı şeyhi Uşaklı Mustafa Özyürek Efendi'yi örnek verebiliriz. Mustafa Efendi Uşak'ta medrese eğitimi görürken I. Dünya Savaşı çıkınca bu savaşa katılmıştır. 1 Temmuz 1915 tarihinde üçüncü ordu emrine Kafkas Cephesi'ne gönderilir. Harp cephelerinde bölük komutanı olarak Rus birliklerine karşı gösterdiği başarılarından dolayı savaşın sonunda madalya ve büyük harp zammıyla taltif edilir.⁵

XX. yüzyılın sonlarında, Nakşibendiliğin Hâlidîyye koluna mensup olan Erenköy (Altınoluk) Cemaati'ne bağlı Altınoluk Kültür Eğitim ve Gençlik Derneği ve Menzil cemaatine bağlı olan Semerkand Kültür Merkezi, eğitim ve sosyal faaliyetlerini hâlen devam ettirmektedir. Bünyelerinde düzenledikleri halka açık sohbetler, dersler, okul öncesi eğitim ve gençlik merkezi gibi çeşitli yollarla din eğitimine katkıda bulunmaktadırlar. Bir diğer Hâlidîyye mensubu olan İsmailağa (Mahmud Efendi) cemaati, tarikat faaliyetlerinin yanı sıra Kasr-ı Arifan Vakfı'nda klasik medrese eğitimi yaparak faaliyetlerine devam etmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin yakın dönem dinî ve sosyal yapısını anlamak için toplumun tasavvufi yönelimlerini incelemek gerekir. Asırlarca Anadolu'nun hemen her köşesine ulaşmış olan tasavvuf düşüncesi, insanların dinî inanç değerlerinin şekillenmesinde önemli rol almıştır. Çalışmamızın konusu olan Uşak'ta da tasavvufi ekollerin yaygın bir biçimde etkili olduğu görülmüştür.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinde katkıda bulunan tasavvuf anlayışı, ilk dönemlerde Horasan erenleri, Ahîler ve Bektaşiler ile Uşak'ta faaliyet göstermiştir. Geçmişte kalan bu tasavvuf ekollerinin eserleri kısmen günümüzde ulaşmıştır. Bunların başında Bektaşiliğin erken döneminde Uşak'a gelmiş olan Hacım Sultan türbesi gelmektedir.

XX. yüzyılda Uşak'ta aktif olan tarikatlardan beş tanesi öne çıkmaktadır. Bunlardan biri uşakla özdeşleşmiş olan Halvetiyye tarikatının bir kolu olan Uşşâkiyye tarikatıdır. Uşşâkiyye tarikatı, XVI. yüzyılda Hasan Hüsamedin Uşşâki tarafından kurulmuş ve XX. yüzyılda Burma Caminin İmamı Abdullah Efendi, Hafız Cemâl Efendi ve veli Kvasoğlu gibi zatlarca temsil edilmiştir. Bir diğer tarikat yine Halvetiyye'nin bir şubesi olan Şabaniyyedir. XX. yüzyılda Uşak'ta Şabânîlik, Hafız Ali Rıza Efendi ile halifesi Mustafa Özyürek Efendi

¹ age, s.677.

² age, s.677.

³ Haşim Tümer, age, s.64-65.

⁴ age, s.67.

⁵ Ayşe Nur Sır, agm, s.154.

tarafından temsil edilmiştir. Rifâilîğin Anadolu'da temsilcisi pek olmasa da Uşak'ta XX. yüzyılda, Gedizli Şeyh Hafız Süleyman Efendi ile müntesipleri olmuştur. Kadiriyye tarikatı ise XX. yüzyılın sonlarında dernekler vasıtasıyla topluma ulaşmıştır.

Uşakîyye gibi etkili olan ikinci tarikat ise Nakşibendiyyedir. Anadolu'ya Simavlı Abdullah İlahî vasıtasıyla gelen Nakşibendîliğin o dönemlerde Uşak'a da ulaştığı tahmin edilmektedir. XIX. yüzyılda ise Ayıntabîzâde Ahmet Efendi Medresesi'yle Uşak ve çevresine yayılan Nakşibendîlik, XX. yüzyılın son çeyreğinde Hâlidîliğin şubeleriyle aktif olmuştur. Bu şubeler; Menzil, Erenköy ve İsmailâğa dergâhlarıdır.

≈ KAYNAKÇA

Abdulhalim Durma, Evliyalar Şehri Uşak, y.y., t.y.

Abdülkerim Seber, "Antepli Ahmet Efendi'nin Evlatlarına Yazdığı Vasiyetname'nin Metin, Tahkik ve Tercümesi", Ağrı İslami İlimler Dergisi S:3 (2018).

Ahmet Yaşar Ocak, "Hacım Sultan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.505-506.

Ayşe Nur Sır, Halvetiyye-Şabaniyye Meşayihinden Uşaklı Mustafa Özyürek Hoca Efendi Hayatı ve Tasavvufi Düşünceleri", II. Uşak Sempozyumu 13-15 Ekim 2011, C.1, Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011.

Ayşegül Güneş, (2015). Mürşit ve Müzik İlişkisi Bağlamında Kütahyalı Halveti Şeyhi Mehmet Dumlu'nun Tasavvuf Anlayışının İncelenmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Haşim Tümer, Uşak Tarihi, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Yayınları, İstanbul 1971

Mahmud Erol Kılıç, "Uşakîyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Mehmet Akkuş, "Hüsameddin Uşakî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Mehmet Saki Çakır, "Abdurrahman Halis Talebânî Kerkûkî ve Kitâbu'l-Meârif fi Şerh-i Mesnevi-i Şerif Eseri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.9/44 (Haziran 2016), s.1346-1351.

Mehmet Salih Erkek, "Uşak'ta İttihatçı Bir Mektep Müdürü: Ahmet Tahir Efendi (1876-1922)", Tarih Okulu Dergisi S:9/26 (Haziran 2016).

Mustafa Murat Öntüğ, "Uşak'ta Ahilik ve Ahî Kurumları", Vakıflar Dergisi, S:32 (2010), s.143-154.

Mustafa Uzgur, velayet Bağının Gülü eş-Şeyh es-Seyyid Hafız Mustafa Uzgur Karsi, Özgür Yardımlaşma Dostluk ve Eğitim Vakfı, İstanbul, 2019.

Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", (Ed.Semih Ceyhan), Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

Nurcan Şen, "XVII. Asır Uşaklı Mutasavvıf Halveti Şairleri", II. Uşak Sempozyumu, 13-15 Ekim 2011, ed. M. Murat Öntüğ-Yusuf İnel, C.2, Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011.

Ramazan Muslu, Anadolu'da Tasavvuf Yolları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017.

Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", (Ed.Semih Ceyhan), Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.1. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜR ve TURİZM

USAK
KURTULUŞUN 100. YILI

[BÖLÜM TAKDİM YAZISI]

Tarih ve kültür bir milletin varlığına dair her ayrıntıyı içinde barındıran birer olgu, dil bu olguları muhafaza eden, kayıt altına alan, geleceğe taşıyan hafızadır. “Niçin yazmalıyız?” sorusuna en açık cevap da bu gerçeklikte yatmaktadır. Çünkü yazmak hatırlamaktır, korumaktır, ilerlemektir. Söz konusu olan kültür ve tarih gibi çok geniş kapsamlı ilmî sahalar olduğunda bilim insanı hem bu dalların kendi kural ve uygulamalarını hem de bu alanlar içerisinde seçtikleri alt dallara dair bugüne kadar ortaya konmuş bilgi ve bulguları, ayrıca hâlihazırda süregelen gelişmeleri, araştırmaları, tezleri bilmek durumundadır. Temel kaynaklardan faydalanmak için, bazıları günümüzde kullanılmayan dillere ve son olarak da bütün bunlardan doğan birikimini en doğru ve eksiksiz biçimde kayıt altına alarak paylaşmak için ana diline yani Türkçeye hâkim olması gereklidir. Bunların ne denli önemli başlıklar olduğunu tarihçiler “Eğitim bizzat öğrenilir. Cahillik kitap okumadan, kaynağından bilgi edinilmeden giderilmez.” diyerek dile getirmişlerdir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün veciz ifadesi ile “Asıl uğraşmaya mecbur olduğumuz şey, analarımızın ve atalarımızın oldukları gibi yüksek kültürde ve yüksek fazilette dünya birinciliğini tutmaktır.” Bakanlık olarak milletimizin öğrenmeye dair merakını ve tutkusunu diri tutmak, bu yoldaki istek ve beklentilerini karşılamak, araştırma ve yayınlar ile yol ve kaynak sunmak; tarihimize, kültürümüze ve dilimize hizmet etmekle bilgi temelli ortak bir millî bilincin teşekkülünü sağlamak sorumluluklarını şevkle omuzlamaktayız. Bu farkındalıkla yapılan her çalışmayı da büyük bir takdirle karşılamakta ve desteklemekteyiz. “Kurtuluşunun 100. Yılında Uşak” kitabı bunun en güzel örneklerinden biridir. Değerli okur,

MÖ 250’binli yıllara dayanan bir hikâyesi vardır Uşak’ın. Medeniyetler noktasında ise bu kadim topraklar Hititler, Lidya Krallığı, Makedonya Krallığı, Roma İmparatorluğu gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış; 12. yüzyılın son çeyreğine kadar Selçuklu Türklerinin yerleşim yeri olmuş, en nihayetinde Yıldırım Beyazıt zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Bu coğrafya tarihe not düşülen anların, yaşanmışlıkların mekânıdır. Mesela, Mermnad Sülalesi'nin son hükümdarı Kroisos'un yani daha iyi bilinen adıyla Karun'un muhteşem hazinesini muhafaza etmektedir Uşak.

Clandıras Köprüsü'nün geçit verdiği ünlü "Kral Yolu" da bu topraklardan geçer ve Akmonia antik kenti sizi yol üzerinde misafir eder. MS II. yüzyılda Akmonia antik kentinde ilk voleybol müsabakalarının yapıldığı bilinmektedir. Roma Dönemi'nin 12 önemli şehirden biri olan Sebaste antik kenti, Roma İmparatoru Augustus'un MÖ 20 yılından günümüze ulaşan emanetidir.

Blaundus antik kenti ise kalesi, tapınakları, tiyatrosu, stadyumu ve kaya mezarları ile Büyük İskender'in ardından Anadolu'ya gelenlerin bıraktığı medeniyet mirasıdır.

Yakın tarihimize baktığımızda, Kurtuluş Savaşı esnasında Yunan Orduları Komutanı General Trikopolis'in kılıcının teslim alındığı yer Uşak-Göğem köyü bölgesidir.

Türkiye'de ilk elektrik üretiminin gerçekleştiği, ilk şeker fabrikasının kurulduğu, ilk şayak fabrikasının hizmete geçtiği, ilk çocuk kütüphanesinin oluşturulduğu, ilk cirit yarışmalarının yapıldığı; sözün özü ilklerin şehridir Uşak.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Arizona eyaletinde bulunan "Grand Canyon"dan sonra dünyanın en büyük ikinci kanyonu unvanına sahip olan Ulubey Kanyonu, sadece Uşak'ın değil Anadolu'nun ve dünyanın en önemli coğrafi değerlerinden biridir.

Bugün dünyanın en önde gelen müzelerinde sergilenen Uşak halıları el sanatlarımızın özgünlüğünü ve özelde de dokumacılığımızın ne denli ayrı bir yere sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tarhana çorbasından çömlük etine, ekşili Arap aşından cenderesine, ilabada sarmasından Karahallı ciğeri, ebem köftesi ve etli topalağına bir kültür sofrasıdır Uşak aynı zamanda.

Yârenler ise sadece dinleyenlerin değil geçmişi ve bugünün gönüllerini birbirine bağlar. Geleneği, töreyi sese, söze, harekete nakşetmeye devam ederler.

Uşak'a mercek tutmakla medeniyetler tarihinin, Anadolu'nun kültür dokusunun, millî tarihimizin ve nice ilklerin detayları gün yüzüne çıkarılmaktadır. Bu değerli eser ise bütün bunları anlamak, anlatmak ve aktarmak çabasının bir sonucudur. Yazarlarımızın çok yönlü araştırmalarını içeren, tarihî belgelerle zenginleştirilmiş, farklı dönemlere ışık tutan ve belki de ilk kez duyacağınız anekdotların yer aldığı özgün bir çalışma olarak tarih ve kültür arşivimizde yerini alacak; meraklısından uzmanına kadar ilgiye ve ihtiyaca cevap veren bir kaynak olacaktır.

Uşak'ın kurtuluşunun 100. yılında vücuda getirilen bu eser vesilesi ile başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere istiklal ve istikbalimiz yolundan canını veren, kanını döken bütün şehit ve gazilerimizi rahmetle, minnetle, saygıyla anıyorum.

Bu çalışmada emeği geçen herkesi canıgönülden tebrik ediyor, hayırlı olmasını diliyorum.

Mehmet Nuri ERSOY
Kültür ve Turizm Bakanı

HALI RESİMLERİ ve DEVRİM ERBİL

Barış ERBİL*

Sanat, var olduğu toplumun kimliğini alan ve o toplumla genişleyen, dallanıp budaklanan bir olgu olarak karşımıza çıkar şüphesiz. Uygulandığı coğrafyanın yapısını okuyabilir ve hatta yaşayabilirsiniz bir sanat eserinde. Devrim Erbil işte yaşadığımız coğrafyanın, Anadolu'nun rutin hayatın gölgesinde kaybolmuş güzelliklerini kendi sanat anlayışının ritminde yorumlayarak gözler önüne seriyor. Paleti kurumayan ressam Erbil, hayatının tam elli yılını, kendi büyüleyici dünyasını farklı tekniklerle ölümsüzleştirmeye adanmış, çağdaş Türk sanatının sayfalarına adını en iyi şekilde yazdırmış usta bir gözlemcidir. Bu eşsiz gözlem niteliği sayesinde eserlerinde “doğa” temasını veya İstanbul'u herkesin anlayabileceği kadar yalın ve belki de kimsenin asla çözemeyeceği bir şiirsel örgü biçiminde sermiştir gözler önüne.

Devrim Erbil, kendi soyut yorumunu sadece tuvallerinde değil; vitraylarda, batiklerde, seramiklerde, ahşabın büyüleyici doğallığını sergileyen marküterilerinde ve Türk sanat tarihinde apayrı bir yeri olan halı-resimlerde yaşatmıştır. Çeşitli tekniklerle ilgilenmesi ve onları başarıyla kendi üslubu içinde yorumlaması onu tek kılmaktadır. Belki de bunun en önemli nedeni Erbil'in sanatını toplumun her kesimine ulaştırma isteğidir. Sanatı özümsemiş bir toplum, kendi kimliğini kazanmış bir toplumdur. Ona göre toplumun ve sanatın gelişmesi ve yaşaması birbirine bağlı olmalıdır. İşte bu yüzden Anadolu'da toplumla birlikte yaşamış, sanat ve zanaatın etkileyici birleşmesi ile oluşmuş halı-resim geleneğinde Erbil'in geometrik soyutlamalarını ve şiirsel yorumunu sıklıkla görebiliriz.

Erbil'in sanatında büyük yer kaplayan ve sanatçı için birçok çıkış noktası sunan Anadolu dokuma ve halı geleneğinin kökenleri Orta Asya'yı anayurdu olarak benimsemiş eski Türk uygarlıklarına kadar dayanmaktadır. O dönemlerde hâkim olan göçebe toplum yapısı ve sürü güdücülüğünün gelişmesini sağlamış, sonrasında hayvansal ve bitkisel malzemelerin kullanılmasıyla dokumacılığın ilk temelleri atılmıştır. İlk olarak hayvan resimlerini simgeleyen motifler estetik bir uyum içinde dokunmuş; 12 ve 13. Yüzyıllarda Anadolu Selçuklu halılarıyla başlayan dönemde hayvan motifleri yerlerini yavaş yavaş saray ve cami süslemelerinde kullanılacak olan çeşitli kompozisyonlardaki madalyon biçimine bırakmıştır. Bu biçimi koruyan halılar Rönesans Dönemi'nde onları tablolarında betimlemiş olan Holbein'in adıyla anılır. Holbein halıları, Türk sanat tarihinde halının ilk yaygın örnekleri olarak günümüze kadar varlığını ve biçimini korumuştur. 15-17. yüzyıllar arasında Uşak'ta ilk örnekleri dokunan bu halılar çoğunlukla kırmızı veya lacivert zemin üzerine dokunan madalyon dizilerinden oluşmaktadır. Uşak'taki halılarının bu işle uğraşıyor olmasından dolayı halıyla büyüyen Erbil, Anadolu'nun her kesiminin kendine özgü bir halı geleneğinin olduğunu ve bu çeşitliliğin ortaya farklı tatlardaki sayısız halı deseni çıkardığını vurgular. Bu kökenli sanat eserlerinin o günlerden beri yaşamasındaki etkenlerden biri de şüphesiz özellikle 18. yüzyıldan sonra ihracat amaçlı üretilmesidir. Bu dönemlerde daha çok Avrupa bölgesine uyacak şekilde Hristiyan amblemi, asma dalları ve nar motifleri işlenmiş, Anadolu halıları kendi öz çizgisinden biraz uzaklaşmıştır.

Türk halı sanatı Türk tarihinin akışı içinde gelişmiş, biçimlenmiş ve tarihin bir paçası olmuştur. Fakat Türklerin dünya sanatına bir armağanı olan halı sanatı ve dokumacılık günümüzde hak ettiği yere ulaşamamış, bir sanat objesinden daha çok dekoratif bir malzeme olarak kullanılmıştır.

Günümüzde içlerinde Devrim Erbil'in de bulunduğu birkaç çağdaş Türk Sanatçı, bu köklü sanatı yaşatmak ve hak ettiği sanat değerine kavuşturmak için çalışmalarını sürdürmektedir. Avrupada ise halı sanatı Rönesans Dönemi'ne kadar Doğu tekniklerini taklit etmiş ancak bu dönemde kendisine has yapısını oluşturmuştur. Rafaello'nun halı resimler için hazırladığı eskizler önemlidir. Ayrıca Goya saray duvarlarına konmak üzere yapılacak halı resimler için pek çok eskiz çizmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu yapı birçok sanatçı tarafından benimsenmiş, özellikle yirminci yüzyılda Vasarely, Laurcat, Manessier, Bissiere gibi ünlü sanatçılar dünya tarihine halı-resim olarak birçok eser kazandırmış ve halı-resim tekniği (tapestry), Avrupada hak ettiği önemi gören bir sanat hâline gelmiştir.

* Siyasetbilimci – Yazar, Devrim Erbil Sanat Kültür ve Eğitim Vakfı Genel Sekreteri.

Devrim Erbil

yılları arasında halılarında el dokumasıyla daha farklı bir anlam kazanan ve halı üstünde uygulamaya daha yakın olan “kuşlar” ve “doğa” temalarını kendi soyut yorumuyla işlemiştir. 1997 yılında İzmit Yahyakaptan'daki halı atölyesinde Erbil'in halıları yeni bir boyut kazanmak üzeredir.

Hüseyin Savran ile birlikte ekibi Sema Şengöz ve Aysel Tezyılmaz uzun çalışmalar sonrasında Erbil halılarının ikinci dönemini başlatacak ve yepyeni desenler ve denemeleri Devrim Erbil'in denetiminde hayata geçireceklerdir. 1999 yılındaki büyük deprem felaketi, bu atölyedeki Erbil desenlerinin halıya uygulanmasının sonu olacaktır belki ama sanatçının içindeki çabaları asla yok edemeyecek hatta aksine onu daha yeni ve farklı arayışlara sürükleyecektir.

Bursada Rasim Sölpük'ün tezgâhlarında yeni Devrim Erbil halıları üretilecek, Erbil'in yalın ve şiirsel dünyasından kopup gelen parçalar yerlerini bularak yeni sanat eserlerini oluşturacaktır. Sayın Mustafa Çınar, Erbil'in desenlerini Özbekistanda 11 ipek halı üzerinde ipek ile

Devrim Erbil'in halıyla tanışması çocukluk yıllarına uzanır. Bu yıllarda birçok kez Uşak'ta halalarının dokuduğu halıları görmüş ve kültürü daha o yıllarda benimsemiştir sanatçı. 1947 yılında halası Emine Bıçak'ın ona hediye ettiği bir halı Erbil'in bu sanata olan ilgisini daha da pekiştirmiştir. Öğrencilik yıllarında Anadolu'nun temiz ve bir o kadar da kendine özgü desenlerini taşıyan halılarına merak salmıştır. Kendi dünyasında oluşturduğu desenlerini bu halılarda dokumayı ve yalın dünyasıyla bu köklü zanaatı birleştirmeyi daha o zamandan düşünmüştü Erbil. Zaten Erbil'in amacı her zaman Anadolu'yu ve güzelliklerini olabilecek en yalın ve arınmış şekilde resmetmekti. Nitekim 1975 yılında ilk dokunan Devrim Erbil halısı olan “Kalkan Ağacı”nın hiç bitmeyecek bir serüvenin başlangıcı olduğunu tahmin etmek hiç de zor değildi. Erbil'in halı koleksiyonunun vazgeçilmez bir parçası olacak olan bu halı Özdemir Altan'ın Cihangir'deki halı atölyesinde genç bir ekip tarafından dokunur. Daha sonra birçok Erbil halısı Hüseyin Savran ve ekibinin titiz işçiliğiyle bir başyapıt olan Kalkan Ağacı'ndan sonra dokunur ve Erbil'in sanatında yeni bir dönem başlamış olur. Bu yeni dönem sanatçının sınırlarını bir kademe daha geliştiren ve ilerideki teknik arayışlarının her zaman devam edeceğini gösteren, hem Erbil için hem de Türk sanat tarihi için önemli bir mihenk taşı olmuştur. Seneler birbiri kovalayadursun, gün geçtikçe Erbil tuvallerine hayat vermekte, yeni tasarımlar ve teknikler hakkında düşünmekteydi. 1991 yılında Cumhurbaşkanlığı köşkü için dev boyutlarda (330x930cm) yaptığı “Barış” adlı halısı köşkün şeref salonunda Zekai Ormancı'nın da eseriyle birlikte karşılıklı olarak yer almıştır. Bu halı Kızıltoprak'taki halı atölyesinde Rasim Sölpük, Saime Bozkurt ve Yaprak Özışık'tan oluşan ekiple beraber dokunur ve Erbil'in halıları yavaş yavaş hak ettikleri yerlerde insanları büyülemeye başlar. Erbil, halı serüveninin ilk bölümü olan 1975-1996

buluşturacak ve bu eserler Türkiye'nin birçok noktasında sanatseverlere sunulacaktır. 2000 yılında, PENELOPE firmasıyla anlaşan Erbil, el dokuması yerine makinelerin kazandırdığı desen uygulama özgürlüğüyle çok daha serbest bir çalışma alanı kazanacak ve birçok eserin yünlerin ve ipliklerin arasında hayat bulmasını sağlayacaktır. Şimdi ise halıyı en yakından tanıyan “Kerim Sefer” ile Türk halısının çağdaş serüvenini hem de kendi eserlerindeki Anadolu kültür mirasının birikimlerini dünyada tanıtmaya hazırlanıyor.

Devrim Erbil'in sanatında ortaya çıkan Anadolu ve doğa temasının kökenleri şüphesiz hocası Bedri Rahmi Eyüboğlu'na dayanmaktadır. Bedri Rahmi, her zaman Anadolu'nun zenginliklerinden öğrencilerine övgüyle söz etmiş; akademideki diğer öğretim üyelerinin tersine “Sanat batıda yapılır.” yargısını değiştirmeye çalışmıştı. İşte Erbil'in sanat anlayışı da hocasının etkisiyle şekillenir ve Anadolu'da dokunan halılar sanatla hiçbir ilgisi olmayan, yalnızca bu geleceğin mirasçısı olan insanlar tarafından dokunur ve bu halıların hepsi kaliteli bir sanat eseri olarak ortaya çıkar. İşte bu durumun Anadolu'nun sanat bereketinin en önemli örneği olduğunu vurguluyor Erbil. Sanat Anadolu'da arayan ve kuşkusuz en iyi şekilde bulan, uygulayan ve resmeden sanatçılardan biri olan Erbil'in sanatını, Türklerin tarihe bir armağanı olan halıda bulmak şaşırtıcı olmasa gerek. Devrim Erbil, Zekai Ormancı, Burhan Doğançay, Özdemir Altan, Neşet Günal, Ayla Salman, Hüseyin Savran ve Ahmet Aksal ile birlikte yünlere, ipliklere hayat vermiş; bu görkemli sanatın modernleşmesinde büyük rol oynamış bir şairdir, resmin şairi. Onun tek farkı ise dizelerinin renkler, mürekkebin kurumayan fırçası ve kağıdının da tuvalinin yanı sıra iplikleri, yünleri, camları, ahşap parçaları olmasıdır. Hani bir şairi ilham gelince durduramazsanız, o her zaman yanında bulundurduğu kalemle kâğıt bulamasa bile belki de en güzel şiirini bir duvara veya elinin altında ne bulursa onun üzerine yazar ya, işte Erbil de bitmek tükenmek bilmeyen ve enerjik ritminden hiçbir şey kaybetmeyen ilhamını tuvalerin dışına taşır. Ustalaşmış öğrencileri ile birlikte çalışarak seramiklerle, vitraylarla, halılarla ve marküterilerle buluşturur kendi özgün çizgisini. Ona göre ancak bu şekilde; bu teknik zenginliğin varolmasıyla hayat, toplum ve sanat bir araya gelebilir. Böylece birlikte yaşayan, tarihin her kesiminde insanın vazgeçilmezi olan toplum olma bilinci ve sanat ihtiyacı bir arada o tarihi “insan” da oluşturmaya devam edecektir. Şüphesiz oluşan bu tarihte resmin şairinin dizeleri silinmeden gözler önünde kalacak ve yeni kuşaklara bir rehber olacaktır.

etmektedir.¹ Asya Hunlarına ait olduğu ve tarihsel olarak MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda dokunmuş olabileceği genel olarak uzmanlarca kabul edilen bu halı, günümüzde St. Petersburg Hermitage Museum'da sergilenmektedir.

Konunun uzmanlarını çelişkili düşüncelere yönletecek teknik ve dekoratif özelliklere sahip olan Pazırık halısı, 1,89x2m boyutlarında olup 10 cm²'de, daha sonra büyük değer kazanmış bir dokuma biçimi olan 36.000 Gördes düğümü ile yapılmıştır. Türk düğümü ya da diğer adıyla Gördes düğümü ile yapılmış olması, Türk halı sanatının geleneksel tekniğinin köklü bir geçmişe dayandığını göstermektedir.

Pazırık halısının bordürlerinde yer alan süvari ve atlar, eyer örtüsü betimlemeleri ve atların kuyruklarını bağlama biçimleri, Türk topluluklarına ait kültürel özellikler olup halının kimliğinin belirlenmesine kaynaklık eder.

Avrupa Resim Sanatında Yer Alan Madalyonlu Uşak Halılarına Örnekler

Türk halıları içinde en büyük ve tanınmış grup olan Uşak halıları, Avrupalı ressamın tablolarında sık sık tasvir edilip XVIII. yüzyıl sonuna kadar çok tutulduğu hâlde envanter kayıtlarında Uşak adı geçmez ve bunlar Türk halıları diye bilinir.²

“Türk halıları” terim olarak Avrupa’da Orta Doğu’dan getirilen her halı için kullanılıyordu. XIII. yüzyıldan başlayarak halılar, güneyinden kuzeyine Avrupa coğrafyasında ve resim sanatında yer almışlardır. Batı için çok çekici gelen Doğu’ya ait birçok egzotik ithalattan biri olan halılar, büyük olasılıkla basılıp kirletilemeyecek kadar pahalı oldukları düşünüldüğünden ender olarak yerde serili biçimde görülürler. Halıların güç ve statü göstergesi olarak kabul edilmeleri, resamlara mimetik yeteneklerini sergileme ve üst sınıf alıcılara yönelik lüks ortamlar yaratma fırsatı da sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nin yükselme devri olan XVI. yüzyılda halılar, genişleyen coğrafyanın mimari gereksinimini karşılamak üzere iç dekorasyon için artan talepler doğrultusunda Uşak’ta dokunurlar. Uşak halıları “Madalyonlu” (**Resim 2**) ve “Yıldızlı” olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırılmış olup günümüz dünya müzelerinde içlerinde on metre uzunlukta olanları yer almaktadır. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde ve Konya Mevlana Müzesi’nde örnekler bulunur.

Selçuklu halılarından sonra, Türk halılarının ikinci parlak devri, Osmanlı Devleti’nde tasarım, üretim ve kalite bakımından Uşak/Batı Anadolu çevresinde üretilen halılarla zirve yaptığı dönemdir. Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya halı ihracatı, Batı Anadolu bölgesinde küçük bir kasaba olan Uşak ve çevresinde üretilen halılarla canlılık kazanmıştır. Uşak, büyük boyutlu devasa tezgâhları ile yüzyıllar boyu Batı Anadolu Bölgesi’ndeki Osmanlı halı imalatının önemli bir dokuma merkezi olmuştur.

“Holbein I. Tip” ve “Holbein II. Tip/Lotto” olarak adlandırılan halı grupları XVI. ve XVII. yüzyıl Klasik Devir Uşak halılarının öncülü olarak kabul edilirler. Madalyonlu ve Yıldızlı Uşak halıları iki ana tip olup Holbein halılarının ikinci grubundan gelmiştir.³

Uşak halıcılığı, Orta Asya’dan göçüp gelen Yörüklerle başlamıştır. Kaçar oymağının en çok yerleştiği Uşak kasabasında kendisine elverişli bir yer bulmuş olan halı, bu dolaylarda gelişmiştir. XVI. yüzyılda İzmir’de bulunan İngilizler, İzmir’e gelen Uşak halılarını satın almaya başlamışlardır. Doğuda çok geniş sömürgeler edinmiş olan Hollandalılar da İzmir’den halı çekmeye başlamışlar. Bu devrenin sonuna doğru başta İngilizler olmak üzere İtalya prenslikleri, Avusturya–Macaristan İmparatorluğu, Prusya Krallığı hem sarayları hem de kileseleri için halı alır olmuşlar.⁴

Yavuz Sultan Selim tarafından 1514 yılında fethedilen Tebriz’in halı ve minyatürlü yazmalarının tezhipli sayfalarındaki kitap süsleme sanatının etkileriyle Türk halılarında madalyon şeması, ilk defa XVI. yüzyılda görülmeye başlamıştır. Tebriz’den İstanbul Saray Nak-

¹ Oktay Aslanapa, <https://aris.gov.tr/tam-metin-pdf/842/tur>

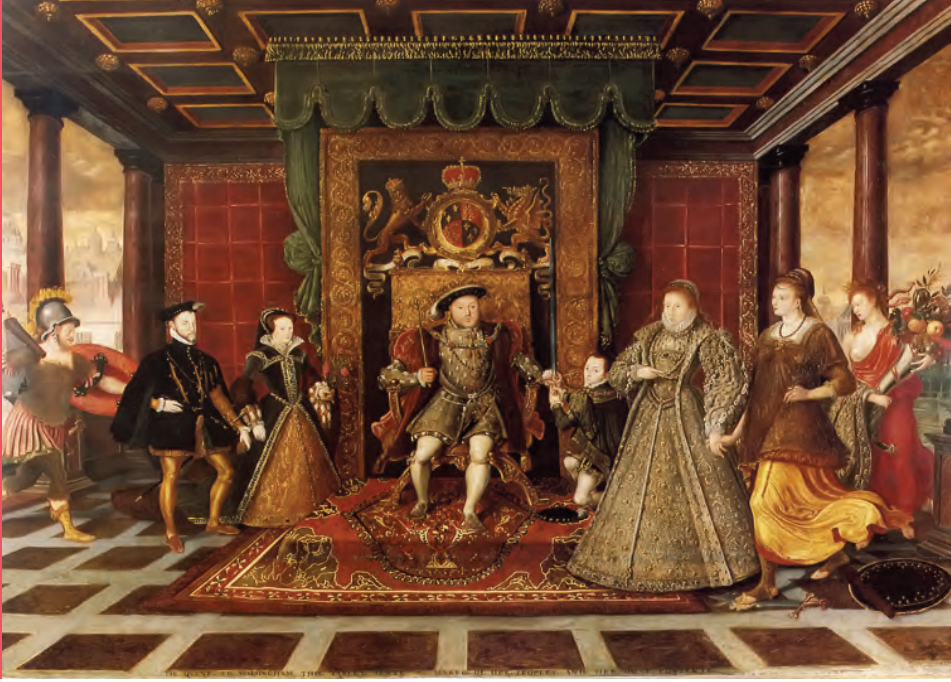
² Oktay Aslanapa, age, s.129.

³ Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatı*, 1987, Cilt 3 S.7, s.99-110.

⁴ Besim Atalay, 1967, *Uşak Halıları*, İş Bankası Kültür Yayınları s.21-22.

Resim 2:
Madalyonlu Uşak Halısı
<https://images.metmuseum.org/CRDImages/is/original/DP330620.jpg>

Resim 3: Lucas de Heere, 1572, Tudor veraset Alegorisi, Ahşap Üz. Yağlıboya, 131,2x184 cm, Cardiff National Museum, Gallery National Museum https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Family_of_Henry_VIII,_an_Allegory_of_the_Tudor_Succession.png

halılarının Avrupa resim sanatındaki varlıkları, diğer doğu kökenli halıların Avrupalı sanatçıların resimlerindeki kayıtlara geçen varlıklarına oranla daha azdır. Buna karşın bu halılara ilgi gösteren sanatçılar Johannes Vermeer, Gerard Terborch, Gerrit Van Honhorst, Jan Steen, Diego Velasquez, Anthony Van Dyc gibi dönemlerinin ve Avrupa resim sanatı tarihinin büyük sanatçılarıdır.

Kraliçe I. Elizabeth tarafından 1572 yılında Hollandalı sanatçı Lucas de Heere'ye (1534-1584) kopyası yaptırılan "Tudor veraset Alegorisi" resminde (**Resim 3**) VIII. Henry tahtında gururla otururken çevresinde aile bireyleriyle gösterilmiştir. Alegorinin merkezinde otoritesini meşrulaştırmak isteyen muhtemel taç giyme töreninde giydiği altın işlemeli kıyafetiyle Kraliçe I. Elizabeth ayakta yer almaktadır. Hemen yanında iman kılıcıyla erkek kardeşi VI. Edward görülürken kraliçe barış ve bolluk temsili kadın figürlerinin ellerini tutarken betimlenmiştir. Resmin sol bölümünde bazı kaynaklarda bir kraliyet çifti, bazı kaynaklarda da Kraliçe I. Elizabeth'in ablası ve bir önceki Kraliçe I. Mary ve onun eşi İspanya Kralı II. Philip gösterilir. Çiftin arkasından savaşı getirdiklerine işaret eden silahlarla donanmış bir erkek figürü gelmektedir. Genç kraliçe ve ailesinin üzerinde poz verdiği, zemini koyu kırmızı renkte büyük boyutlu bir madalyonlu Uşak halısı, Tudor Hanedanı'nın görkemli ve otoriter duruşuna tanıklık eder.

XVII. yüzyıl Hollanda deniz ticaretinin hızla gelişmesi doğuya özgü pek çok egzotik malın ülkeye akışını sağlamıştır. Bu malların içindeki sembolik anlamlar taşıyan renkli tasarımlarıyla el sanatı halılar, masa ve sandık üzerlerine yerleştirilerek XVII. yüzyıl Kuzey Avrupası'nda çok popüler hâle gelmiştir. Doğu Hindistan şirketleri yoğun olarak talep gören Osmanlı halılarını Hollanda ve İngiltere'ye ulaştırırlar. Dönemin modasına uygun olarak ünlü sanatçılar tarafından boyanan iç mekân, dış mekân ve portre resimlerinde madalyonlu Uşak halılarının betimlemeleri yapılmıştır.

Gerrit Van Honthorst'un (1592-1656) "Amalia van Solms'un portresi" (**Resim 4**) adlı yapıtında, madde illizyonları titizlikle boyanmış son derece şık giysileri içinde Hollanda Kraliçesi Amalia'yı bir grup içinde betimlemiştir. Görkemli bir zafer takının altında tahtında otururken gösterilen kraliçe, ellerinde defne yapraklarından taçlar tutan kızları ile bir zafer kutlamaktadır. Yalnızca kutsal Meryem ve kraliyet mensuplarına özel, kraliçenin tahtına çıkan basamaklarda tasarım ayrıntıları da titizlikle betimlenmiş bir madalyonlu Uşak halı-

kaşhane'sine birçok sanatçı getirilmiştir. Genelde büyük boyutlarıyla göze çarpan ve on metre büyüklüğe kadar varan bu tip halılar, ortada yer alan büyük madalyonun altında ve üstünde birer, köşelerde kesik madalyonlarla sonsuz olarak tekrarlanan bir örnek gösterirler.

Üç veya dört renkli ipten dokunmuş, erişi argacı yündür.¹ Kırmızı ve lacivertin hâkim olduğu halılarda, madalyon içlerinde sarı, yeşil ve siyah kıvrımlar kullanılır.² Tasarımı birçok gruba ayrılan ve çeşitli tipleri olan madalyonlu Uşak halıları, XVI. yüzyıl ve XVIII. yüzyıl arasında gelişimlerini sürdürürler. Tasarımlarının beğenilmesi ve çok tutulması uzun vadede bu halı tipine taleplerin yoğunlaşmasını ve üretimin artmasını, Avrupa'ya büyük boyutlarda ihracat yapılmasını sağlar. Madalyonlu Uşak

¹ Age, s.22-23.

² Şerare Yetkin, 1991, 88; Nazan Ölçer, 1996, XIII.

sı yer alır. Halı uzmanı Onno Ydema'ya göre, Hollanda resimlerdeki madalyonlu Uşak halıları, kabaca iki gruba ayrılır. Birinci grup, görünüşte ince dokuma yapısı ve zengin desenleri ile açıkça betimlenmiş olanları kapsar. İkinci grup ise bir önceki gruptan farklı olarak tasarımlarının yer yer bozulup kaybolduğu, büyük ustaların halı temsilde yorumlarını da gördüğümüz örneklerdir.

Hollanda resminde birinci grup içinde yer alan ünlü bir madalyonlu Uşak halısı örneği 1656'da Vermeer (1632-1675) tarafından boyanan "Kadın Satıcı" (Resim 5) adlı resimde görülür.¹ Masa üstünde yatay olarak yerleştirilmiş büyük halı, resmin üçte birini kaplar. Büyük ustanın gülerken izleyiciye bakan kendi portresini de boyadığı resim, dört figürlü olup figürler kompozisyonun üst bölümünde yer alır. Açık sarı renkli giysiler içindeki genç kadının ellerinin altında, özel tasarımı ile karakteristik bir madalyonlu Uşak halısı görülür. Halının ortasında dikey ekseninde yıldız benzer bir yapı ortaya koyan sarı çiçeklerle doldurulmuş ana madalyonun bir parçası ve bordüre dayalı ikincil köşe madalyonlar göze çarpar. Ana madalyona doğru kaydırılan köşe madalyonlar bordür tarafından ikiye bölünmüş olarak görülür. Bu büyük boyutlu halıların hemen hemen büyük bir kısmında koyu mavi renkli zemin üzerinde koyu kırmızı ve mavi renkli madalyonlar yer alır. Daha az üretilmiş, zemini kırmızı renkli olanlarında ise madalyonlar daima koyu mavi renkle dokunmuştur. Berlinde Thyssen-Bornemisza koleksiyonunda bulunan madalyonlu Uşak halısı parçasında görüldüğü gibi, Vermeer'in bu resimde boyadığı halı zemini de koyu mavi renklidir. Günümüzde Vermeer'in bu resimdeki halısının, mavi renkle boyalı alanları gri-mavi veya gri-yeşil olarak karşımıza çıkar. Özel analizler, sanatçının muhtemelen; ender bulunan, ışığın etkisi altında zamanla kararan bir mineral demir-fosfat olan vivianit pigmentini kullandığını ortaya çıkartmıştır. Yapıtında böyle bir mineral kullanımı, Vermeer'in deneysel çalışmalara ve yeniliklere, açık bir sanatçı olduğunun göstergesidir. Halıdaki mavi renk, başlangıçta halının orijinal rengine uygun, doymuş bir mavi olarak boyanmış olmalıdır. Sıra dışı eski bordür tasarımıyla XVII. yüzyıl ilk yarısını işaret eden bu halı resmin yapım tarihi (1656) ile uyumluluk gösterir. Toprak sarısı renkteki çiçek ve yapraklar, koyu mavi renkteki zemin içinde kalın dokumanın kıvrımları arasından ustaca gösterilmiştir.

Ydema'nın tespitine göre; sanatçı, halının kenarında yer alan kırmızı bordürlü ikinci madalyonun deseninden güzel bir bölümü izleyiciye sunmuştur.

Daniel Mijtens (1590-1648) "Leydi Martha Cranfield'in Portresi"² adlı resminde, kontesin ayakları altında serili tasarımı ve renkleri açıkça görülen bir madalyonlu Uşak halısı betimlemiştir. Hafif açılı bir şekilde yere serilmiş olan halıda, koyu kırmızı renkli zeminin ortasında, renk kontrastı yaratan koyu mavi rengeyle son derece süslü, stilize çiçekli bir madalyon yer alır.

Günümüzde lokasyonu bilinmeyen yine Daniel Mijtens'in "Prens Frederik Heindrik Portresi" (Resim 6) adlı resminde, Orange Prensi'ni (1584-1647) tam boy, zırhlı, tüylü miğferi ve kalkanı yanında olarak gösterir. Sanatçı izleyicisine farklı bir madalyonlu Uşak halısı örneği sunar. Hafif açılı ve nispeten küçük madalyon bu kez, nadir olarak gösterildiği üst düzey yöneticinin ayaklarının hemen altında

Resim 4: Gerrit Van Honthorst, Amalia van Solms'un portresi, 1650, Tuv.Üz. Yağlıboya, Huis ten Bosch Sarayı, Lahey, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Part_of_the_Triumphal_Procession,_Amalia_and_her_Daughters_watching_the_Triumph_of_Frederik_Hendrik,_by_Gerrard_van_Honthorst.jpg

¹ Age, s.43.

² Onno Ydema, 1991, age. S.144, kat. no.215.

Resim 5: Jan Vermeer, 1656, Kadın Satıcı, 143x130 cm, Tuv. Üz. Yağlıboya, Dresden. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b0/Johannes_vermeer_-_The_Procuress_-_Google_Art_Project.jpg

mak istenen gizemi ve gerilimi güçlendirir. Bu resmin sanatçı tarafından şövaleden inmeden önce, arka planında Cupid'in (aşk tanrısı) varlığı X-ışınları ve kızılötesi radyografi görüntüleriyle keşfedilmiştir. Son yıllarda yapılan restorasyonla Cupid yerine geri dönmüştür. Araştırmalar bununla da kalmayıp arka planı kaplayan açık gri boyanın Vermeer'in kendisi tarafından uygulanmadığı, tuvalin elinden çıktıktan on yıllar sonra farklı bir el tarafından yapıldığı sonucunu da getirmiştir. Böylece yüzyıllardır merak edilen gizemli genç kadının mektup içeriğinin aşkla ilgili olduğu da açığa çıkmış olur.

Vermeer "Müzik Dersi" (Resim 8) adlı başka bir resminin sağ tarafına, ön planda yer alan masanın üzerine oldukça büyük madalyonlu bir Uşak halısı resimlemiştir. Masanın üzerinde sanatçının başka resimlerinde de kullandığı ince boyunlu beyaz seramik sürahi gümüş bir tepsi üzerinde yerleştirilmiştir. Dikkatlice bakıldığında halının düğümlü tarafı kullanılmış görünüyor.

XVII. yüzyıl Avrupa resim sanatının önemli konularının başında müzik teması gelir. Hollanda resminde de sıkça kullanılan bu tema aşk temasıyla ilişkilendirilir. Çok tanınmış "Müzik Dersi" adlı yapıtın mekânı sanatçının sıkça kullandığı bir pencere önüdür. Zengin burjuva toplumunda çok rağbet gören müzik dersleri Hollanda tür resminin de popüler konularındandır. Duvarda resmin merkezine yakın yerde asılı duran abanoz çerçeveli ayna, klavsen çalan genç kızın hafifçe sağa çevirmiş olduğu başını ve ilerde duran resim sehпасını yansıtırken tıpkı Jan Van Eyck'ın (1395-1441) "Arnolfini'nin Evlenmesi" (1434) adlı resmini hatırlatırcasına, sanatçının resimdeki üçüncü kişi olarak varlığını da açığa vurur. Resmin adından hareketle müzik öğretmeni olduğunu anladığımız genç adam ise durgun, fakat ilgili gözlerle müzisyen kıza bakar. Sahnenin gizemli atmosferi resmi aşkla ilişkilendirir gibidir. Vermeer'in dört resmin de de kullanmış olduğu viyola da gamba sessizce yerde durur. İzleyicisine muhtemelen biraz sonra gelecek ve müziğe katılacak olan birini mi anlatmaktadır? Zengin bir evin oldukça büyük salonunda iki kadın ve bir erkek müzik yaparlar. Vermeer'in "Konser" (Resim 9) adlı yapıtında ayakta duran kadın elinde notaların yazılı olduğunu anladığımız bir sayfa tutar. Arkadaşlarına müziğe başlamak için elini kaldırarak komut verir gibidir. Sırtı izleyicisine dönük oturan genç ve iri yapılı bir erkek, orta tonlara sahip toprak tonları ile pasaja alınarak esrarengiz bir şekilde izleyicinin bakışlarından uzaklaştırılmıştır. Sivil bir milis grubuna üyeliğini gösteren özel bir kuşak takar. Duvarın solunda bir manzara

yer almıştır. Sahip olunabilmesi için büyük paraların harcandığı böylesi pahalı bir nesnenin ayaklar altında kullanımı Protestan inancında israf olarak görülür, hoş karşılanmazdı.

Hollanda resim sanatında boyanan madalyonlu Uşak halılarının betimlendiği en büyük grup Onno Ydema'ya göre ikinci gruba aittir. Vermeer bu grubun en güzel ve en tanınmış örneklerini sunar. Vermeer'in dokuz resminde halı temsili yer alır. Madalyonlu Uşak halısı boyadığı diğer "Açık Pencere Önünde Mektup Okuyan Kız" ve "Konser" adlı resimlerindeki halılardan da anlaşıldığı kadarıyla ressam ölçülü bir renk paleti kullanmıştır. Belki de Vermeer atölyesinde bu pahalı dokumalardan bir tanesine sahipti ya da tıpkı diğer çağdaşlarının yaptığı gibi ressamlar loncasından kiralamış da olabilir. Vermeer, "Açık Pencere Önünde Mektup Okuyan Kız" (Resim7) adlı resmin merkezinde pencere önünde profilden bir genç kız betimlemiştir. Pencereye yansıyan yüzü okuduğu mektupla ne denli ilgilendiğini açığa vurur. Büyük boyutlu bir madalyonlu Uşak halısının kalın kıvrımları arasında dönemin zenginlik sembollerinden biri olan Çin porseleni meyve tabağı ve pencerenin hemen altında sanatçının birkaç resminde kullandığı İspanyol sandalyesi görülür.

Özel mekânın sessizliği ve dış dünyaya açılan pencere resimde yaratıl-

sağında ise, Dirck van Baburen'in bir resmi asılıdır. Bu resim içinde resim konusu dönem sanatçılarının anlatım şemaları içinde sıkça yer verdikleri bir durumdur. Salondaki figürler yalnız müzikleriyle meşgul görünürler. Soldaki büyük masanın üzerinde bir ud, yerde ise bir viyola da gamba bulunur. Bu enstrümanlar yakında gelecek olan başkaları tarafından mı çalınacak? Vermeer, yine yanıtları izleyici yorumuna bağlı ucu açık sorular sordurmaktadır. Açıkça görünmeyen bir yerden gelen gün ışığı, kadınların incilerinde, erkeğin kuşağının altın sırma ipliklerinde, piyano çalan kadının beyaz tafta eteğinde parlar. Aynı ışık kaynağı, hemen ön planda sol taraftan resme giren masanın üzerine yığılmış görünümü veren kalın ve oldukça büyük boyutlu bir madalyonlu Uşak halısını aydınlatır.

William Bürger takma adı altında yazan ve zamanının önde gelen bir eleştirmeni olan Théophile Thoré'nin (1807-1869) mülkü olan bu resim, Isabella Stewart Gardner tarafından Paris müzayedesinde satın alınmıştır. 1990 yılında Isabella Stewart Gardner Museum'da çalınan bu tablo, Vermeer'in yüzyıllar içinde unutulmuş olan adını yeniden gündeme getirir.

Nicolaas Verkolje (1673-1746) dönemin madalyonlu Uşak halısı resimleyen Hollandalı sanatçılardan biridir. Verkolje'nin 1694 tarihli "Köpekli Genç Çift" (Resim 10) adlı yapıtında çağdaşı sanatçıların resimlerinde yer alan Uşak madalyonlu halılarından farklılığı, halının diğer sanatçıların boyadıklarından biraz daha ışıklı renklerle ve açık tonlarla betimlenmiş olmasıdır. Sanatçı resmin armonisine uygun olarak açık kırmızı rengini biraz daha vurgulu kullanmış olabilir. Kadın figürünün sırtını dayadığı sandalye ile ona sarılan genç erkeğin şapkasında bulunan tüyün rengi halının parlak kırmızısına eşlik eder. Belki de bu halı, kökboyanın (Rubiatinotia L.) ikinci kazan suyuyla elde edilen renk ile dokunmuş bir halı da olabilir.

Hollanda resminin günlük yaşamdan kesitler sunan önemli isimlerinden Jean Steen (1626-1679) ise birkaç kez zamanın modası bu türden bir halıyı resimlemiştir. "Haydan Gelen Huya Gider" (Resim 11) adlı yapıtında madalyonlu bir Uşak halısının örtülü olduğu büyük bir masada ressamın da bulunduğu bir yemek sahnesini görmekteyiz. Steen; izleyicisine, mekânlar arası geçişlerin sıkça görüldüğü Hollanda resimlerinden birini sunar. Sanatçı, dönemine özgü zengin mekânların moda iç dekorasyonunu anlatırken, geniş salonun açık duran kapısından diğer mekânda bulunan iki kişiyi ve onların hemen arka planında yer alan büyük pencereden gökyüzünü ve manzarayı da resimlemiştir. Steen tarafından yorumlanmış olabileceği düşünülen, merkez madalyonun her zaman olduğundan daha görkemli, köşe madalyonların ise daraldığı ve madalyonları saran süslü zarif yaprak ve kıvrımların azaldığı bir madalyonlu Uşak halısı ile karşılaşırız.

Gabriel Metsu, (1629-1667) tarihli "Sara Hinlopen'in Doğumundan Sonra Ziyaret" adlı yapıtında, (Resim 12) etkileyici şekilde döşenmiş büyük bir salonda, yeni doğmuş bir bebeğe yapılan ziyaret, iyi dileklerin ve hediyelerin sunulduğu küçük ritüeli gösterir. "Avrupa Resimlerinde İslami Halılar" başlıklı makalesinde (Metropolitan Museum) İslam sanatı tarihçisi Walter Denny, resmin sağ köşesinde yer alan masa üzerine yerleştirilmiş halı için "Gabriel Metsu görkemli bir Hollanda iç mekân resminde masanın üzerine örtülmüş büyük boyutlu bir Uşak madalyon halısını betimliyor" diye söz eder. Renkleri ve mekânın atmosferi ile kontrast yaratan, zemini kırmızı renkli halının

Resim 6: Daniel Mijtens, Prens Frederik Hendrik Portresi, Tuv. Üz. Yağlıboya, 205, 8x121,9 cm, <https://www.mutualart.com/Artwork/Portrait-of-Frederik-Hendrik--Prince-of-E726BAB104CC7ADC>

Resim7: Johannes vermeer, 1657-59, Açık Pencerede Mektup Okuyan Kız , Tuv. Üz. Yağlıboya, 83x64,5 cm, Gemaldegalerie, Dresden. https://en.wikipedia.org/wiki/Girl_Reading_a_Letter_at_an_Open_Window#/media/File:vermeer_-_Girl_reading_a_letter_at_a_window,_Dresden,_2021_Cupid_restoration.jpg

Resim 8: Johannes vermeer,1662-64, Müzik Dersi, Tuv. Üz. Yağlı boya, 74,6x64,1 cm, Buckingham Palace, London. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Music_Lesson#/media/File:Johannes_vermeer_-_Lady_at_the_Virginal_with_a_Gentleman,_The_Music_Lesson'_-Googole_Art_Project.jpg

Resim 9: Johannes vermeer, 1663-66, Konser, 72,5x64,7cm. Tuv. Üz. Yağlıboya, 1990, Isabella Stewart Gardner Museum'dan çalınmıştır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:vermeer_The_Concert.jpg

Resim 10: Nicolaes verkolje, 1694, Köpekli Genç Çift, Tuv. Üz. Yağlıboya, 49x43 cm, Gallery Nijstad, The Hague

Resim 11: Jan Steen, 1661, Haydan Gelen Huya Gider, 79x104 cm, Tuv. Üz. Yağlıboya, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3d/Jan_Steen_011.jpg

Resim 12: Gabriel Metsu, 1661, Sara Hinlopen'in Doğumundan Sonra Ziyaret, 77, 5x81,3 cm, Metropolitan Museum of Art. <https://images.metmuseum.org/CRDImages/ep/original/DP146447.jpg>

koyu mavi bordürü ve madalyonu göze çarpar. Flaman sanatçı Jacob van Oost'un (1603-1671) "Teolog ve Sekreteri" (Resim 13) adlı resmi, madalyonlu Uşak halılarının Hollanda resimlerinde bulunan, madalyonun tüm renkleriyle canlı bir şekilde yansıtılmış olduğu, en güzel betimlenmiş örneklerinden biridir. Düşünceli bir şekilde önündeki kalın kitabın sayfalarını çevirmekte olan teolog ve onun ağzından çıkan her sözü not etmekteymiş gibi görünen sekreterin bir

çalışma anına tanıklık etmekteyiz. Arka planda kütüphane, oldukça kalın kitabın dayalı olduğu küçük boyutlu Kutsal İsa heykel grubu ve önde büyük boyutlu madalyonlu Uşak halısının örtü olarak kullanıldığı masa görülür. Mekânın dekorasyonu, masanın üzerindeki kitap, yazı takımı ve küre izleyiciye bir teoloğun çalışma odasından ayrıntılar sunar. Babası da bir ressam olan Genç Gerard ter Borch (1617-1681) "Lavta Çalan Kadın ve İki Erkek" (Resim 14) adlı yapıtında, birkaç kez boyanmış olduğu müzik temalı bir iç mekânı resimlemiştir. Sanatçı figürler arasında yaratmış olduğu gizemli atmosferin yanı sıra genç kadının giymiş olduğu kürklu saten kumaşları sıra dışı yakalama yeteneğiyle de muhteşemdir. Lavtanın öncülü bir theorbo çalarken gösterilen genç kadın bir ayağını ısınmak için maltıza koymuştur. Erkeklerden biri elinde tutmuş olduğu kitaptan, diğeri ise ona doğru eğilmiş pozisyonunda müziği takip eder. Masanın üzerine örtülmüş zemini kırmızı renkli XVI-XVII. yüzyıl madalyonlu Uşak halısı, koyu mavi renkli merkez ve köşe madalyonları ile ağırlığını duyumsatır. Kadının yumuşak parıltılı saten ceketi mat ve kalın yün dokuma ile tekstil ürünleri arasındaki çarpıcı karşıtlığı ortaya koyar. Metsu'nun "Sara Hinlopen'in Doğumundan Sonra Ziyaret" adlı çalışmasından etkilenmiş gibi görünmesine karşın Gerard ter Borch'un kompozisyon ve psikolojik rezonans açısından ayrıntılı bir tutum sergilemekte olduğu görülür.

Anthony van Dyck (1599-1641) İngiltere'ye 1632'de geldiğinde, İngiliz sarayı Avrupa'nın önde gelen kültür merkezlerinden biridir. Flaman sanatçı Anthony van Dyck'in "IV. Pembroke Kontu Philip Herbert ve Ailesi" (Resim 15) adlı yapıtında Kral I. Charles'ın en saygın aristokrat-

Resim 13: Jacob van Oost, 1668, Teolog ve Sekreteri, 36x29 cm, Douwes Fine Art, <https://www.wikidata.org/wiki/Q21672165>

Resim 14: Gerard Terbourch, 1667-68, Lavta Çalan Kadın ile İki Erkek, 67,6x57,8cm, National Gallery, London. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gerard_ter_Borch_%28II%29_-_A_Young_Woman_Playing_a_Theorbo_to_Two_Men_-_WGA22156.jpg

Resim 15: Antony van Dyc, 1635, IV. Pembroke Kontu Philip Herbert ve Ailesi , Tuv. Üz. Yağlıboya, 330x510 cm, Wilton House, Birleşik Krallık. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Philip_Herbert%2C_4th_Earl_of_Pembroke%2C_with_his_Family.jpg

Resim 16: Diego Velázquez, 1654, Pembe Elbiseli Infanta Maria Teresa'nın Portresi, 128x99,6 cm, Kunst Historisches Museum, Wien https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Diego_vel%C3%A1zquez_-_Infanta_Margarita_-_WGA24465.jpg

larından biri olan kontu ve ailesini malikânesinin önünde resimler. İzleyicisine ince bir melankolik havayı duyumsatan bu oldukça büyük boyutlu resim, portre resminin biçimsel geleneklerini, ayrıntıları ustalıklı yansıtır. IV. Pembroke Kontu ünlü bir sanat koruyucusu olup dönemin sanatçılarından Van Dyc ve Shakespeare'ı de desteklemiştir. Kont Herbert Lord Chamberlain göreviyle resmin merkezinden izleyicisine verdiği statü ve zenginlik mesajlarını daha da artırır. İzleyicinin üzerinde yer alan resimdeki konumu, ayakları altında yapının merdivenlerine serili madalyonlu halı onun saraya yakınlığını vurgular niteliktedir. Bazı halı uzmanları bu halıyı İran halısı olarak gösterirken Onno Ydema madalyonlu bir Uşak halısı olarak göstermektedir. Bu aristokrat topluluğunun ortasında yer alan cepheden boyanmış portresi ile kontun, asayı tutan zarif eli, karmaşık bir karaktere sahip kişiliğin algılanmasını güçleştirir. Alışılmadık şekilde normal boyutlardan biraz daha büyük boyutlardaki figürleri ile bir incelik ve çekicilikte olan resim, yaratmış olduğu kombinasyonuyla günümüzde de hâlâ hayranlık uyandırır. Avrupa resim sanatının büyük isimlerinden İspanyol sanatçı Diego Velázquez, Kral IV. Philip ve onun ikinci eşi Avusturyalı Mariana'nın kızı olarak dünyaya gelen Infanta Margarita Teresa'nın (**Resim 16**) büyümesini belgeler nitelikte bir seri portresini boyamıştır. Beşikte Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold ile nişanlanan Prenses Infanta, sanatçının en ünlü resimlerinden "Nedimeler" tablosunda nedimeleriyle betimlendiğinde henüz beş yaşlarındaydı. Damat, gelinin büyüme sürecini takip etmek istemiş, İspanyol sarayı da bu görevi büyük ressam Diego Velázquez'e vermiş olmalı. Henüz üç yaşında olan pembe giysiler içindeki prenses ağır giysilerin etkisinden olsa gerek, sağda boyutlarına uygun mavi parlak örtülü bir sehpaye küçük elini dayamış olarak görüntülenmiş. Mavi ve pembenin renk kontrastı ile sarı saçlı çocuğu daha da vurgulamıştır. Infanta'nın üzerinde ayakta durduğu, dönemin modasına uygun kuvvetle muhtemel kırmızı zeminli koyu mavi renkli madalyonuyla yer yer sarı dekoratif çiçeklerin olduğu bir madalyonlu Uşak halısı görülmektedir. Halının merkezindeki madalyonun boyutları neredeyse küçük prensesin boyundan daha büyük bir alanı kaplamakta olduğu hissini vermektedir. Velázquez, Infanta portre serisindeki küçük prensesin serinin diğer portrelerinde olduğu gibi gelip geçen bir anı durdurur, kalıcı bir biçime dönüştürmeyi başarır.

Anadolu halılarının, diğer Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında İspanyol sanatçılar tarafından çok betimlenmeyip birkaç resim dışında pek görülmediğini anlıyoruz. Bu durum büyük olasılıkla Osmanlı Devleti ile İspanya'nın Akdenizde karşı karşıya gelmesinden kaynaklanmış olsa gerektir. Velasquez böyle büyük boyutlu güç ve zenginlik sembolü olmuş madalyonlu bir halının, tıpkı diğer Avrupa saray ve kiliselerinde, soylulara ait mekânlarda olduğu gibi İspanya sarayındaki varlığını belgelemiştir diyebiliriz.

İsviçreli sanatçı Jean Etienne Liotard 1738'den 1742'ye kadar yaşadığı İstanbul'dan çok etkilenmiş, resimlerinde de bu etkileri yansıtıp oryantal kıyafetleri kullanmış olduğundan "Türk Ressamı" olarak ünlenmiştir. Osmanlı Sarayı'na ait kadın giysiler içindeki melankolik genç kadının (Resim 17) esrarengiz kompozisyonu en az üç versiyonda mevcuttur. Yapım yılı 1749 olan "Conventry Kontesi Portresi" adlı yapıtında sanatçı, genç kadını yerde geniş madalyonu ile zemini kaplayan bir Uşak halısı ile kompoze etmiştir.

Sonuç

Avrupa'da XV. ve XVII. yüzyıllar arasında zenginlik ve güç göstergesi olarak kabul edilen halı gruplarının içinde madalyonlu Uşak halıları önemli bir yer tutar. Bu halılar, diğer "oryentalist" olarak adlandırılan Doğu kökenli halılar gibi saray, kilise ve zengin evlerinde gündelik yaşamların yansıtıldığı resim sanatı içindeki yerlerini almışlardır. Sanatsal değerlerinin yanı sıra, bu resimler tanıklık ettikleri yüzyılların soylu, aristokrat ve

burjuva insanların yaşam koşullarını, ekonomisini, sosyal ilişkilerini ve madalyonlu Uşak halıların eşlik ettikleri iç mekân tasarımlarını gösterirler. Dönemin mobilyaları, moda giysileri, kültürleri, insan ilişkileri, gelenek ve görenekleri, anne ve çocuk ilişkileri bizlere yüzyıllar ötesinden yer aldıkları an ve mekândan görünür gibidirler. Madalyonlu Uşak halılarının Avrupa resim sanatındaki yansımaları diğer Doğu kökenli halıların Avrupalı sanatçıların resimlerindeki kayıtlara geçen varlıklarına oranla daha azdır. Buna karşın bu halılara ilgi gösterenler dönemlerinin ve resim sanatı tarihinin büyük sanatçılarıdır. Bunlar arasında aynı madalyonlu Uşak halısını birkaç kez boyayan Vermeer, Avrupa resim sanatı tarihine ilgi çekici örnekler sunmuştur. Yine dönemin ünlü sanatçılarından Jan Steen'in en sevdiği sağlıklı, orta sınıf insanlarını; pasaklı fakat neşeli olan gündelik yaşamlarından bir anı gösterdiği iç mekân resimlerinden birkaçında madalyonlu Uşak halısını özenle betimlediği görülür. Pieter de Hooch (1629-1684), C. Janssens van Ceulen (1593-1661), Willem Claesz Heda (1593/1594-1680/1682), G. Schalcken (1643-1706) gibi resimlerini ve resimlerinde boyamış oldukları halıları ne yazık ki bu araştırmada inceleyemediğimiz Avrupalı pek çok sanatçının madalyonlu Uşak halısı boyadığı günümüze gelen resimlerinden bilinen bir gerçektir. Halı uzmanı Onno Ydema'nın belirttiğine göre, yalnızca Hollanda resimlerinde 28 adet madalyonlu Uşak halısı betimlenmiş olan resim kayıtlara geçmiştir. Özel koleksiyonlar ve kayıp resimler, diğer Avrupa sanatçılarının resimlerinin bu sayının dışında kaldığı da düşünüldüğünde madalyonlu Uşak halı betimlemelerinin yer aldığı resimlerin hatırı sayılır miktarda olduğu düşünülebilir. Çeşitli kaynaklarda Batı'nın XVI. yüzyılda moda olan "oryantal" halı adı altında gruplanan halılara ısrarlı talebinin XVII. yüzyıl sonlarına doğru yavaşladığı görüldüğü yazılır. Ancak bu durum madalyonlu Uşak halıları için farklı bir diyagram sunar. Madalyonlu Uşak halıları, XVI. yüzyıldan başlayarak Avrupa'nın saray, kilise ve soylu mekânlarında yoğun ilgi görüp sonraki yüzyıllarda da varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Resim 17: Jean Etienne Liotard, 1749, Kanapede Oturan Türk Elbiseli Kadın, Parşömen Kağıdı Üzerine Pastel, 23x18,5 cm, Metropolitan Museum, New York. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/438120>

☞ KAYNAKÇA

- Albert Blankert, Johannes Vermeer van Delft 1632-1675, Utrecht-Antwerp, 1977.
- Ben Broos, Hollandse Meesters uit Amerika, Den Haag, 1990.
- Besim Atalay, Uşak Halıları, İş Bankası Kültür Yayınları 1967.
- Gülgün Yılmaz, Tezgahtan Tuvale, s.58-73, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Hasan Yelmen, Türk Dericiliği 2400 yaşında, İstanbul 2005.
- Ludwick, Goldschneider, Johannes Vermeer: The Paintings complete edition, London, 1967.
- Nazan Ölçer, Turkish Carpets and Their Collections in Turkey, Milano, VI-XXII, 1996.
- Oktay Aslanapa, Türk Halı Sanatı, 1987, Cilt 3 S.7, s.99-110.
- Oktay Aslanapa, Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İstanbul, 2005.
- Oktay Aslanapa, Arış, Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi,
<https://aris.gov.tr/tam-metin-pdf/842/tur> s.18-26.
- Onno Ydema, Hollanda Resimlerinde Halılar ve Tarihleri 1540-1700, 1991.
- Mazhar Şevket İpşiroğlu, Sabahattin Eyüboğlu, Avrupa Resminde Gerçek Duygusu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1972.
- Svetlana Alpers, The Art of Describing: Dutch Art in The Seventh Century, Chicago, 1983.
- Şerare Yetkin, Türk Halı Sanatı, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 1991/Ankara, 1974.
- Oktay Aslanapa, **Türk Halı Sanatını Tarihi Gelişmesi**, <https://aris.gov.tr/tam-metin-pdf/842/tur>
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b1/Pazyryk_carpet.jpg
<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2014/02/hun-sanati.html>
https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Family_of_Henry_VIII,_an_Allegory_of_the_Tudor_Succession.png
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Part_of_the_Triumphal_Procession,_Amalia_and_her_Daughters_watching_the_Triumph_of_Frederik_Hendrik,_by_Gerard_van_Honthorst.jpg
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b0/Johannes_Vermeer_-_The_Procuress_-_Google_Art_Project.jpg
<https://www.mutualart.com/Artwork/Portrait-of-Frederik-Hendrik--Prince-of-/E726BAB104CC7ADC>
https://en.wikipedia.org/wiki/Girl_Reading_a_Letter_at_an_Open_Window#/media/File:Vermeer_-_Girl_reading_a_letter_at_a_window,_Dresden,_2021_Cupid_restoration.jpg
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Music_Lesson#/media/File:Johannes_Vermeer_-_Lady_at_the_Virginal_with_a_Gentleman,'The_Music_Lesson'_-_Google_Art_Project.jpg
https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Vermeer_The_Concert.jpg
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3d/Jan_Steen_011.jpg
<https://images.metmuseum.org/CRDImages/ep/original/DP146447.jpg>
<https://www.wikidata.org/wiki/Q21672165>
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gerard_ter_Borch_%28II%29_-_A_Young_Woman_Playing_a_Theorbo_to_Two_Men_-_WGA22156.jpg
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Philip_Herbert%2C_4th_Earl_of_Pembroke%2C_with_his_Family.jpg
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Diego_vel%C3%A1zquez_-_Infanta_Margarita_-_WGA24465.jpg
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/438120>
<https://www.factumfoundation.org/pag/1630/philip-herbert-4th-earl-of-pembroke-with-his-family>

GEÇİŞ DÖNEMLERİ UŞAK YEMEK KÜLTÜRÜ

Veli Erdinç ÖREN*

Giriş

“Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” olarak tanımlanan kültür, kısaca hayatı yaşama şekli olarak özetlenebilir. İnsanoğlu bir kültüre sahip olarak yaşayan eşsiz bir türdür. Bireyin kazandığı bilgi olan kültür, sembolik olan olayların ekstrasomatik, zamansal sürekliliğidir.^{2,3} İnsanoğlunun ne giydiği, ne yediği, hangi dili konuştuğu, hangi hikâyeleri anlattığı ya da kutlamaları nasıl yaptığı kültür kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Kültürler, geleneksel zihin kümelerine sabitlenmektense çeşitli etkenler nedeniyle kültürel zihin çerçeveleri arasında dönüşüm gerçekleşmektedir.⁵ Diğer bir ifadeyle çeşitli etkenler nedeniyle kültür, zamanla beraber sürekli değişen ve gelişen dinamik bir özelliğe sahip bir olgudur. Geçmiş zamanlarla günümüz kıyaslandığında toplumların kültürlerinde değişimlerin yaşandığı açıktır. Aslında bu, kültürün yeni durumlara adapte olarak sürdürülebilirliğinin bir göstergesidir. Özellikle günümüz teknoloji çağında küreselleşen dünyada bu değişim daha hızlı bir şekilde yaşanmaktadır.⁶

UNESCO tarafından da Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne giren mutfak kültürü, geçmişi günümüze taşıyan önemli kültür halkalarından biridir. Mutfak kültürleri, toplumların kendi içinde ve diğer kültürlerle etkileşimi sonucunda gelişen ve değişen bir olgudur. Ancak bu gelişim ve değişim çok hızlı değil, uzun süreler içerisinde zor değişen bir kültürel olgu özelliği taşımaktadır. Mutfak kültürü, her ne kadar bağımsız gibi görünse de bir birini etkileyen uzun süreçler sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle mutfak kültürü, yaşanan bölgenin coğrafi koşullarından, ekonomik, sosyal, kültürel durumlardan, dinî inanışlardan, gelenek, görenek, örf, âdetlerden ve diğer toplumlarla olan etkileşimlerden dolayı sürekli değişim göstererek şekillenen dinamik bir yapıya sahiptir.^{7,8,9}

Yemek hayatta kalmak için vazgeçilmez bir unsur olarak görülse de kültürel bir kimliğe sahip yemeğin, toplumlardaki sosyoekonomik yapıyı ve politik eğilimleri anlamayı sağlayan sembolik bir işlevi bulunmaktadır.^{10,11,12} Bir yemeğin hazırlanması sürecinde pişirilme tekniği, kullanılan araç gereçler, hangi malzemelerle yapıldığı, nasıl servis edildiği ve tüketildiği o yemeğin hangi mutfak kültürüne ait olduğunu anlatmaktadır.¹³ Yemek ve kültür ilişkisi incelendiğinde toplumların kimliği de ortaya çıkmakta ve toplumların yemeği, statü ve güç gösterme aracı olarak kullanmasının yanında kaynaşma, dostluk, bütünleşme, dayanışma, iletişim kurma ve törensel bir eğlence aracı olarak kullandıkları görülmektedir.¹⁴

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Banaz MYO Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Böl Öğretim Üyesi

² Türk Dil Kurumu (TDK), <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T: 01.06.2022)

³ White, L. A. (2007). The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome. Left Coast Press, New York.

⁴ Kalman, B. (2009). What is Culture?. Crabtree Publishing Company, Canada.

⁵ Leung, A. K. Y. ve Koh, B. (2018). The Role of Culture and Creativity. (Edit: Angela K.-y Leung, Letty Kwan, Shynan Liou) Handbook of Culture and Creativity: Basic Processes and Applied Innovations, Oxford University Press, Amerika.

⁶ Şahin Ören, T. ve Ören, V.E.(2020). As A New Phenomenon: Digital Cuisine Culture. Current Studies in Social Science. İksad Publications, Editör:Aliye AKIN, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 18, ISBN:978-625-7139-72-4.

⁷ Kızıldemir, Ö. (2019). Afyonkarahisar mutfak kültürü üzerine bir değerlendirme. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7/1 (2019), 647-663.

⁸ Düzgün, E. ve Durlu Özkaya, F. (2015). Mezopotamya'dan günümüze mutfak kültürü. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 3(1), 41-47.

⁹ Şahin Ören, T., Çatır, O. ve Ören, V.E. (2021). Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 2021, 9 (3), 2109-2131

¹⁰ Kittler, P. G., and Sucher, K. P. (2008). Food and Culture, (Fifth Edition), United States of America: Thomson Wadsworth.

¹¹ Henderson, J. C. (2013). Food and Culture: In Search of a Singapore Cuisine, British Food Journal, 116(6), 904-917.

¹² Silva, T. H., Vaz de Melo, P. O. S., Almeida, J. M., Musolesi, M., and Loureiro, A.A. F. (2014). You Are What You Eat (And Drink): Identifying Cultural Boundaries by Analyzing Food and Drink Habits in Foursquare, International AAAI Conference on Web and Social Media > Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media

¹³ Çınar, S. ve Solmaz, Ü. (2021). Geçiş Dönemleri Yöresel Mutfak Kültürü: Ege Bölgesi'nde Nitel Çalışma. Gastronomide Alternatif Yaklaşımlar. Editörler: Alper KAYA Mustafa YILMAZ Seda YETİMOĞLU, NEÜ Yayınları, Konya.

¹⁴ Yalın, G. (2020). Kaybolmakta Olan Yerel Mutfak Kültürünün Turizme Kazandırılması: Balıkesir İli Edremit Körfezi Örneği. Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2020.

Resim 1

FOTOĞRAF:
GÖKHAN ÖNDER

gerçekleştirilen coğrafyaya göre farklılık göstermektedir. Geçiş döneminde gerçekleştirilen uygulamalarda, aynı coğrafyada olsa dahi köy, ilçe ve il merkezine göre farklılıklar bulunmaktadır. Geçiş dönemlerindeki ritüeller, yapılan yemekler, yemeklerin servis edilmesi, kullanılan malzemelerin çeşitliliği gibi doneler o toplumun kültürüyle ilgili büyük bilgi vermektedir. Bu bağlamda Uşak ilinde geçiş dönemleri yemek kültürünün belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada Uşak'ta doğum, düğün ve ölüm törenlerinde yemek yeme alışkanlıkları incelenmiş ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışma, Uşak geçiş dönemleri yemek kültürünün sürdürülebilirliğine katkı sağlayarak bu değerlerin korunup geleceğe nesillere aktarılması konusunda önem arz ettiği düşünülmektedir.

Geçiş Dönemleri Uşak Yemek Kültürü

MÖ 4.000 yılından itibaren yerleşime açıldığı anlaşılan Uşak ve çevresi farklı kültürlerin etkisi altında kalmıştır. Ege Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi'nin birbirlerinden ayrıldığı İç Batı Anadolu eşiğinin batı kenarında yer alan Uşak ilinin kuzeyinde Kütahya, doğusunda Afyon, güneyinde Denizli ve batısında Manisa illeri bulunmaktadır. Coğrafi konumundan dolayı Uşak, Akdeniz iklimi ile İç Anadolu'nun karasal iklimi arasında kalmakta ve yazları sıcak ve kurak, kışları ise İç Anadolu'ya göre daha ılık geçen bir karasal iklime sahiptir.⁴ Bu iklim şartlarına uygun olarak buğday, arpa, yulaf, bakla, nohut, fasulye, mercimek, börülce, fiğ, burçak, mürdük, tütün, şeker pancarı, pamuk, susam, lahana, ispanak, pırasa, biber, domates, mısır, patates, ayçiçeği, haşhaş gibi ürünler yetişmektedir.⁵ Doğal olarak bölgede yetişen bu ürünlerin Uşak yemek kültüründe yerleri oldukça fazladır. Uşak'ın yöresel yemekleri incelendiğinde buğday, bakla, nohut, fasulye, mercimek, börülce, şeker pancarı, haşhaş, ispanak, pırasa, biber, domates gibi ürünlerin izlerine çokça rastlanmaktadır. Yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak bilgiler incelenmiş ve geçiş dönemlerinde Uşak yemek kültürünün açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Gönüllülük esasına göre katılımcılarla görüşülmüş ve ayrıca kar topu örnekleme yöntemi de araştırmanın örnekleme stratejisi olarak kullanılmıştır.

¹ Örnek, S. V. (1977). Türk Halkbilimi, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

² Sönmez, F. (2019). Samsun İli Canik İlçesi Geçiş Dönemi Adetlerinde Görülen Kültürel Değişimler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Samsun.

³ Çınar, S. ve Solmaz, Ü. (2021), age.

⁴ Uşak Belediyesi, <https://www.usak.bel.tr/>, (E.T: 10.06.2022)

⁵ Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://usak.ktb.gov.tr/>, (E.T: 10.06.2022)

Toplumlara ait kültürel değerler, yemek kültürlerinin oluşmasında büyük önem arz etmektedir. İnsanoğlunun kültürel değerlerinin büyük bir kısmı geçiş dönemlerinde şekillenmektedir. İnsanoğlunun hayatında doğum, evlenmek ve ölüm olmak üzere üç önemli geçiş dönemi vardır.¹ Beşikten mezara kadar insanoğlunun hayatında gerçekleşen değişikliklerin tanıtılması, kabul ettirilmesi ve farkındalığın sağlanması amacıyla geçiş dönemlerinde bir takım uygulamalar gerçekleştirilmektedir.² Doğum, evlenme, ölüm gibi ana geçiş dönemlerinde ve sünnet, askere gitmek, hacca gitmek gibi ara geçiş dönemlerinde toplumun her kesimini bir şekilde ilgilendiren bu uygulamalarla insanlar, mutluluğunu, üzüntüsünü, acısını, heyecanını paylaşmakta ve bu uygulamaları toplu yemek yeme eylemine dönüştürmektedir.³ Geçiş döneminde gerçekleştirilen bu uygulamalar

Doğum Yemek Kültürü

İnsan hayatının üç önemli geçiş dönemlerinin ilki olan doğum, neşe içerisinde karşılanan mutlu bir olay olarak değerlendirilmektedir. Gelinin hamilelik haberiyle hazırlıklar başlamaktadır ve yemek alışkanlıkları da doğum döneminde farklılaşmaktadır. Hamilelik döneminde ve doğum sonrasında hem anneye hem çocuğa faydalı olarak düşünülen yöreye göre değişiklik arz eden bazı gıdalar hazırlanmaktadır. Hamilelik döneminde annenin aş erdiği yiyecekler bulunmaya/yapılmaya özen gösterilmektedir. Aş ermede istenilen yiyeceklerin yapılması annenin ve çocuğunun sağlığına olumlu etki yapacağı düşünülmektedir. Hamilelik döneminde gelinin yemesine içmesine dikkat etmesi beklenmektedir.

Doğum gerçekleştikten sonra annenin sütünü çoğaltacağı inancıyla tahin helvası (pazar helvası), pekmez, üzüm hoşafı, komposto ve yörede bebek helvası (tenem helvası) olarak adlandırılan nişastadan yapılan bir helva ve pelte (üzerine ceviz serpilerek) hazırlanmaktadır. Doğumdan sonra annenin daha çabuk iyileşebilmesi ve lohusa dönemini atlatabilmesi için Uşak'ın coğrafi işaretli ürünü olan "tarhana çorbası" içirilir, annenin kaybettiği kan düşünülerek ciğer, dalak vb. sakatatlar hazırlanarak anneye yedirilmektedir. Doğum sonrasında bebek görmeye gelen eş, dost ve akrabalara Uşak Yöresinde çok bilinen haşhaşlı olarak yapılan peksemet ikram edilmektedir. Doğum sahibi gelenlere her daim yemek yapmakla uğraşmaz; çay, peynir, zeytin, mevsimine göre domates, salatalık, biber söğüş ile beraber peksemet ikram etmektedir.

Yemekli gelen yakın akrabalara mutlaka et yemeği yapılmaktadır. Bu gibi yemeklerde et yemeğinin yanında pirinç çorbası ve keşkek mutlaka ikram edilmektedir. Tatlı olarak da genelde un ya da irmik helvası taze yapılarak sıcak olarak davetlilere sunulmaktadır. Doğum döneminde gerçekleştirilen yemek kültürü Uşak'ta hala sürdürülmekle beraber hastane ve evde yapılan ikramlar günümüzde biraz daha teferruatlı ve çeşitli olarak yapılmaktadır. Hastaneye ziyarete gelenlere çikolata ve lohusa şerbeti ikram edilmektedir. Eve gelen misafirler için de sadece peksemet değil, Uşak yöresine özgü ıspanaklı ve kabaklı olarak yapılan döndürme (bir çeşit börek), bükme (gözleme), aladana, Uşak tel böreği, fincan böreği (puf börek) gibi çeşitli hamur işleri yapılmaktadır.

Düğün Yemek Kültürü

Çok fazla kişinin katılım sağladığı önemli bir geçiş dönemi olan düğün yemekleri, yöreye ve ekonomik duruma göre değişiklik göstermektedir. Eski âdetlerin günümüzde uygulamaları değişiklik gösterse de yemek kültürünün menü kapsamında çok fazla değişmediği görülmektedir. Her ne kadar eski merasimler yapılmassa da düğün sahibinin ekonomik durumuna göre eski günlerdeki düğün yemekleri menüsü günümüz yemek firmaları tarafından set menü olarak hazırlanmakta ve düğün günü katılımcılara sunulmaktadır. Önceki yıllarda düğün yemeğini yapacak kişi öncelikli olarak ayarlandıktan sonra davetli sayısına ve düğün sahibinin ekonomik durumuna göre yemeği yapacak kişi tarafından belirlenen malzemeler alınmaktadır. Düğün sahibi öncelikli tercih olarak erkek (keçi) olmak kaydıyla küçük baş hayvan kestirmekte ve düğün yemekleri etin suyuyla kazanlarda kor odun ateşinde yavaş yavaş pişirilmektedir. Yemeği yapan kişiye ev halkından bayanlar yardım etmektedir. Düğün yemekleri, yine bölgeye göre ve mevsime göre değişiklik gösterse de genel olarak pirinç çorbası, erkek etinden haşlama et (celpleme), şehriyeli bulgur pilavı, kuru fasulye, patlıcan dolması, üzüm hoşafı ve un hel-

Resim 2

Fotoğraf:
Gökhan ÖNDER

kullanılan malzemelerin üretiminde, imalatında yaşanan değişimler, günümüz şartlarına uyum gibi etkilerle doğum, düşün ve ölüm yemek kültürleri de değişim göstererek sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda geçiş dönemleri Uşak yemek kültürünün belirlenmesi amaçlanan bu çalışma, somut olmayan kültürel miras listesine giren yemek kültürünün sürdürülebilirliğine katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Geçiş dönemleri yemek kültürü kapsamında zengin bir çeşitliliğe sahip olan Uşak yemek kültürü yöreden yöreye değişiklik gösterse de önceki dönemlere genel olarak uygun olduğu görülmektedir. Elbette yemeklerin yapımı ve sunumu aşamalarında daha fazla değişiklik olmaktadır. Çünkü insanoğlunun hayatın hızına yetişme çabası, kadınların çalışıyor olması, günümüz ekonomik durum, yaşam tarzında yaşanan değişiklikler (örneğin pandemi döneminde) yemeklerin yapım ve sunum sürecinde büyük değişiklik yaratmıştır. Önceki dönemlerde yapılan yemekli kutlamalar uzun süreli yardımlaşmaya ve paylaşımına dayalı iken günümüzde yerini daha bireysel ve hızlı bir hale dönmüştür. Bu kutlamalar kırsal yerlerde eskiye daha uygun yapılırsa da şehir merkezinde yaşayanlar tarafından tam olarak uygulanmamaktadır. Her ne kadar yapılış ve sunum kapsamında değişiklikler olsa da menü kapsamındaki yemek kültürü eski zamanlardan günümüze varlığını sürdürmüştür. Uşak'ın coğrafi konumu, iklimi, doğası, ticari yollar üzerinde olması, dini inanışları ve örf-adetlerine zenginleşen yemek kültürü, geçiş dönemleri yemeklerinde daha çok et, tahıl ve hamur işlerinin yaygın kullanıldığı görülmektedir.

Yapılan bu çalışma zaman ve maliyet kısıtı olarak geçiş dönemlerinde Uşak yemek kültürünü genel olarak ortaya koymaktadır. Sonraki çalışmalarda zaman ve maliyet kısıtları olmadan daha geniş kapsamlı bir araştırma ile Uşak'ın il merkezi, ilçeleri ve köylerinde uygulanan geçiş dönemi ritüelleri, yemek kültürleri, sunumu, kullanılan araç gereçler ve yemeklerin reçeteleri belirlenebilir.

~ KAYNAKÇA

- Çınar, S. ve Solmaz, Ü. (2021). Geçiş Dönemleri Yöresel Mutfak Kültürü: Ege Bölgesi'nde Nitel Çalışma. *Gastronomide Alternatif Yaklaşımlar*. Editörler: Alper KAYA Mustafa YILMAZ Seda YETİMOĞLU, NEÜ Yayınları, Konya.
- Düzgün, E. ve Durlu Özkaya, F. (2015). Mezopotamya'dan günümüze mutfak kültürü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(1), 41-47.
- Henderson, J. C. (2013). Food and Culture: In Search of a Singapore Cuisine, *British Food Journal*, 116(6), 904-917.
- Kalman, B. (2009). *What is Culture?*. Crabtree Publishing Company, Canada.
- Kittler, P. G., and Sucher, K. P. (2008). *Food and Culture*, (Fifth Edition), United States of America: Thomson Wadsworth.
- Kızıldemir, Ö. (2019). Afyonkarahisar mutfak kültürü üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/1 (2019), 647-663.
- Leung, A. K. Y. ve Koh, B. (2018). The Role of Culture and Creativity. (Edit: Angela K.-y Leung, Letty Kwan, Shyhnan Liou) *Handbook of Culture and Creativity: Basic Processes and Applied Innovations*, Oxford University Press, Amerika.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halkbilimi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Şahin Ören, T. ve Ören, V.E. (2020). As A New Phenomenon: Digital Cuisine Culture. *Current Studies in Social Science*. İksad Publications, Editör: Aliye AKIN, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 18, ISBN:978-625-7139-72-4.
- Şahin Ören, T., Çatır, O. ve Ören, V.E. (2021). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2021, 9 (3), 2109-2131
- Silva, T. H., Vaz de Melo, P. O. S., Almeida, J. M., Musolesi, M., and Loureiro, A.A. F. (2014). You Are What You Eat (And Drink): Identifying Cultural Boundaries by Analyzing Food and Drink Habits in Foursquare, *International AAAI Conference on Web and Social Media > Eighth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*
- Sönmez, F. (2019). Samsun İli Canik İlçesi Geçiş Dönemi Adetlerinde Görülen Kültürel Değişimler, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Samsun*.
- Türk Dil Kurumu (TDK), <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T: 01.06.2022)
- Uşak Belediyesi, <https://www.usak.bel.tr/>, (E.T: 10.06.2022)
- Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://usak.ktb.gov.tr/>, (E.T: 10.06.2022)
- White, L. A. (2007). *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome*. Left Coast Press, New York.
- Yalın, G. (2020). Kaybolmakta Olan Yerel Mutfak Kültürünün Turizme Kazandırılması: Balıkesir İli Edremit Körfezi Örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2020.

KATILIMCI LİSTESİ

<i>Katılımcı</i>	<i>Doğum Yılı</i>	<i>Eğitimi</i>
Ayşe Kalaycı	1936	İlkokul
Ayşe Yılmaz	1949	Üniversite
Halime Tuncay	1953	İlkokul
Emine Yaman	1954	İlkokul
Yaşar Karakoç	1955	Lise
Nilgün Sayın Özcan	1955	Üniversite
Ayşe Aksu	1956	İlkokul
Feride Akar	1956	Üniversite
Saadet Ören	1957	Üniversite
Fatma Yeşildağ	1958	İlkokul
Davut Işık	1959	Lise
Gonca Gül Çakır	1972	Üniversite

HİKÂYESİ OLAN UŞAK YEMEKLERİ

Tuba ŞAHİN ÖREN*

Gastronomik kimlik oluşumunda birçok unsur etkili olmaktadır. Bir bölgenin dağlık, yamaç, sarp olması, dümdüz bir platoda uzanması ya da deniz kıyısına konumlanmış olması o coğrafyada hangi ürünlerin yetişeceğini belirlemede öncülük eden unsurlardan sadece biridir. Coğrafyanın izin verdiği ölçüde hangi ürünlerin yetiştirileceği, hangilerinin vazgeçilmez, önemli olacağı ise toplumların etkisi altındadır. Toplumlar yerleşik düzene sahip olduğu coğrafyaya ve yetiştirebildikleri, toplayabildikleri ya da avlayabildikleri ürünlere göre zaman içerisinde kültürel yapılarına uygun gastronomik kimliklerini oluşturur. Toplumların kültürel yapılarını etkileyen ve bu doğrultuda başkalaşım geçirmesine neden olan unsurlar ise karmaşık bir şekilde gerçekleşebilir. Toplumların yemeğe verdiği anlam, kültürel ve tarihsel gelişimi, gelenek, görenek, inanç, yemek yapabilme yeteneği, inovasyon gibi oldukça karmaşık bir yapının sonucunda toplumların yemek kültürü oluşmakta ve şekillenmektedir.

Anadolu mutfak kültürü ve gastronomik kimliği, ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin kültürel birikimi, savaşlara ve göçlere ev sahipliği yapmış olması, ticaret yolları üzerinde bulunması, coğrafi oluşumları, yetiştirilebilen, toplanabilen ve avlanabilen türlerin çeşitliliği gibi değişkenler nedeniyle binlerce yıllık bir deneyimle oluşmuştur. Anadolu mutfak kültürünün derinliği ve zenginliği gastronomik kimliğinin oluşmasına etki ederken bölgesel temelde incelenmesinde gerekli kalmaktadır. Bölgesel temelde incelen yemeklerinde çeşitli şekillerde sınıflandırılması mümkün olmaktadır.

Özellikle çevresel açıdan coğrafyası, iklimi, flora ve fauna çeşitliliği, kültürel açıdan gelenek, görenek, inanç, kültürel çeşitlilik gibi birçok farklı etkenin bir araya gelerek oluşturduğu Anadolu mutfak kültürünün temelindeki yemeklerin bazılarının hikâyeye sahip olması bu mutfak kültürüne değer katmaktadır. Bu çerçevede, Anadolu mutfak kültürü yapısı içerisinde oluşan Uşak mutfak kültürü ya da diğer ifadeyle Uşak gastronomik kimliği hikâyeler aracılığı ile incelenecektir.

Uşak Mutfak Kültürü ve Yemeklerin Hikâyelerine Göre Sınıflandırılması

Anadolu mutfak kültüründe zaman zaman yemeğe ya da yemeğin içerisindeki çeşitli malzemelere anlam verilen yemekler üretilmektedir. Bu durum bazen sosyalleşmeyi bazen de bir dileği, isteği temsil edebilmektedir. Yemekler her ne kadar insan yaşamını devam ettirmek amacıyla tüketilmesi gerektiği düşünülse de bazen yemekler insanlar arasında bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir isteği ya da sosyalleşmeyi ifade edebilmektedir. Uşak mutfak kültüründe de aynı durum söz konusudur ve Uşak mutfak kültürü bu şekilde sınıflandırılabilir.

Hikâyesi Yokluk Olan Yemekler

Anadolu'da toplumsal açıdan kadın; anne, tarlada çalışan çiftçi, evin hanımı gibi çeşitli roller üstlenmektedir. Bu sebeple Anadolu mutfak kültürünü genellikle kadın şekillendirmektedir. Anadolu kadını ise birden fazla rol üstlenmesinin sonucunda ortaya kısa zamanda, az malzeme ile üretebileceği lezzetli yemekler çıkarmıştır. Anadolu mutfak kültürü incelendiğinde hikâyesi yokluk olan ancak oldukça lezzetli çok çeşitli yemekler bulunabilmektedir. Uşak mutfak kültüründe hikâyesi yokluk olan diğer ifadeyle evde olan malzemelerle kolay bir şekilde üretmek amacıyla ortaya çıktığına inanılan çeşitli yemekler incelenmektedir.

Cıbrı Topalak Aşı (Ekşili)

İçerisinde et olmaması nedeniyle "Cıbrı" unvanını ile anılan cıbrı topalak aşı, Uşak mutfak kültüründe yokluğu simgeleyen ancak lezzetli gösterişsiz yemeklerinden sadece biridir. Kaynatılmış dağ eriği suyuyla ince bulgurun ıslanması (Erik suyu alternatifi olarak fasulye suyu da kullanılabilir.) ve soğan, sarımsak, kuru domates, salça, un, yumurta (Tarhana ilave edilen tarifler de mevcuttur.), baharat (kimyon, karabiber, pul biber, tuz) ilave edilerek elde edilen hamurun avuç içinde top hâline getirilmesi ile birlikte sulu yemek hâline dönüştürülmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Banaz MYO Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Böl Öğretim Üyesi

Ekşili Dutmaç Aşı

Türk dil kurumu sözlüğünde¹ “Dört köşe kesilmiş küçük hamur parçalarından yapılan yoğurtlu çorba.” olarak belirtilen “tutmaç çorbası” çeşitli varyasyonları ile Türk mutfağına özgü yemeklerden biridir. Anadolu’nun coğrafi ve kültürü farklılıkları sonucunda çeşitli varyasyonlarla üretilen “tutmaç aşı” Akyurt tutmaç aşı/çorbası (Ankara yöresi)², Konya tutmaç çorbası³, Çankırı tutmaç çorbası⁴ gibi coğrafi işaret alabilecek özellikte ve değerinde bir yemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Uşak mutfak kültüründe bulunan ekşili dutmaç aşı ile de isim ve yapılış benzerliği göstermektedir. Türk mutfağındaki varyasyonlarında ağırlıklı olarak et ya da kıyma kullanılan tutmaç aşı, ekşili bir lezzet verebilmek içinse yoğurt kullanılmaktayken Uşak mutfak kültüründe kuru fasulye ve limon ile üretildiğini görülmektedir.

Resim 1

FOTOĞRAF:
GÖKHAN ÖNDER

Gaval Aşı

Yöre halkının elinde olanları değerlendirmek amacıyla kıtlık yıllarında ortaya çıktığı belirtilen yemeklerden biridir. Mayıs-haziran aylarında ıspanakların hızlıca boylarının uzaması sonucunda kök ve yaprakları arasında kalan kısım yöre halkı tarafından gaval olarak isimlendirilmektedir. Yöre halkı ıspanağın bu kısmını ziyan etmemek için soğan, domates salçası, domates sosu ve gavalı kavurarak yemek hâline dönüştürmektedir.

Soğan Erkeği Aşı

Kurtuluş Savaşı esnasında Yunan askerleri tarafından işgal edildiği dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Yöre halkının soğan erkeğini kavurup çırpılmış yumurtayla karıştırarak pişirmesi tuz ve pul biberle çeşnilendirmesi sonucunda üretilen bir yemektir.

Yufka Aşı

Yufka aşı yemeği yokluktan ortaya çıktığını anlatan yemeklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğan, kuru biber kavrulduktan sonra su eklenerek hazırlanan malzemenin tepsi üzerine kırılarak önceden hazırlanmış yufkaların üzerine dökülmesi sonucunda hazırlanan bir yemek olduğu görülmektedir.

Fasulye Keşkeği

Anadolu mutfak kültüründe buğdaydan hazırlanan bir yemek olarak tanıdığımız keşkek, Uşak mutfak kültüründe çömlekte pişirilen kuru fasulyenin tahta kaşığın arkasıyla dövülerek kıvamlı bir hâle getirilmesi sarımsak eklenerek tamamlanan yemeğe en son kızdırılmış yağ dökülerek servis edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

¹ Türk Dil Kurumu: “Tutmaç”, <https://sozluk.gov.tr/>

² TC. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/2faf9ed3-577f-4c2e-b734-c4dc1e75c857.pdf>(ET:02.05.2022)

³ TC. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/bbc5dbdd-41a2-416f-acd4-11796e7f1717.pdf>(ET:02.05.2022)

⁴ TC. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/a153a1d1-6980-4922-8af4-3948e4500aa2.pdf>, (ET:02.05.2022)

Hikâyesi Yemeğin İçindeki Malzemelerde Saklı

Garıgoca Aşı

Kuru börülcenin ve pilavlık bulgurun hâkim rol oynadığı bir tür pilav çeşidi olarak hazırlanan “garıgoca aşı” yemeği ismini bu malzemeler nedeniyle almaktadır. Kuru börülce yemek içerisinde evin erkeğini, bulgur ise evin kadını temsil etmektedir. Bununla birlikte garıgoca aşı, kuru soğan, sarımsak, biber ve domates salçası ile lezzetlendirilerek tuz ve karabiberle çeşnilendirilen malzemesine anlam verilmiş bir yemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Servisinde ise yazdan kurutulmuş birerlerin yağda hafif kavrulması ya da ateş üstünde hafif tütülenmiş olması gerekmektedir.

Kız Evinden Haber Gönderen Yemekler

Zini Hamursuzu

Uşak mutfak kültürü içerisinde bir tatlı olarak yer almış ve uzun yıllardır yapımı sürdürülen “zini hamursuzu” kimilerine göre bir çeşit tatlı, kimilerine göre bir börek çeşidi olarak değerlendirilmektedir. Ana malzemesi haşhaş tohumu olan bu yemek aslında kız evinin erkek evine düğünün artık yapılması gerektiğini anlatmaktadır. Aslında *kız evi tarafından hazırlanan bir tepsi zini hamursuzu, erkek evine gönderildiğinde düğünümüzü yakın bir zamanda yapmak için bir araya gelmeliyiz* demek istemektedir. Uşak yöre halkı tarafından sesli bir şekilde dile getirildiğinde ayıp kaçacağını düşünülen bir durum, yemek aracılığıyla çözümlenmektedir.

Demir Tatlısı

Lokma hamuruna benzeyen bir çeşit şerbetli tatlı olarak kabul edilen demir tatlısı yapımında hamura şekil vermek amacıyla desenli bir demir çubuk kullanılmaktadır. Demir tatlısı, ismini de tam olarak bu desenli demirden almaktadır. Uşak mutfak kültüründe bir çeşit tatlı olarak görülen demir tatlısı eskiden kalma adetlere göre *nişan töreni gerçekleşikten sonra kız evi tarafından erkek evine* gönderilmektedir. Hazırlanan bohçalarla birlikte hem ağız tatlığını sağlamak hem de erkek evinin çevresine bu tatlı aracılığıyla nişanın gerçekleştiğini haber verebilmesini sağlamak amaçlanmaktadır.

Sonuç

Anadolu mutfak kültüründe bazen yemekler, bazen de yemeklerin içerisindeki malzemeler bir anlam taşımaktadır. Yemek kültürlerinin coğrafi yapı, iklim, yetiştirilen ürünler, avlanabilen ya da yetiştirilebilen hayvanlar vb. ile şekillense de gastronomik kimlik¹ oluşumunda aslında kültürlerin o yemeklere verdiği anlam olarak görülmelidir. Belki de bu anlam ve değer sayesinde yemeklerin nesillerden nesillere transferi mümkün olmaktadır. Bazı yemeklerin günümüzde yapılmıyor olması, diğer ifadeyle unutulmaya yüz tutmuş olması aslında hikâyesini, özünü, değerini ya da anlamını kaybettiği, kaybetmekte olduğu için olabilir. Bölgelerin coğrafi yapısı, yemek yapımında kullanılan malzemelerin hâlâ daha üretiliyor olmasına rağmen bazı yemeklerin artık unutulmaya yüz tutmuş olmasının en temel açıklaması olarak görülebilir.

Gastronomik kimlikleri oluşturan yemeklerin unutulmaması için teknolojik unsurlarla desteklenmesi günümüzde oldukça önemlidir.

Resim 2

FOTOĞRAF:
GÖKHAN ÖNDER

¹ Şahin Ören, T., Arman, A. ve Erdem, Ö. (2021). Anadolu Mutfak Kültüründe Gastronomik Kimlik Unsuru Olarak Bulgur ve Bulgur Yemekleri, Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(3): 1961-1981.

Resim 3
FOTOĞRAF:
GÖKHAN ÖNDER

türünde dolayısıyla gastronomik kimliğinde etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Erkek soğan aşı yemeğinin Kurtuluş Savaşı esnasında ortaya çıkması, coğrafi açıdan birbirine yakın yörelerin karşılıklı etkileşimi diğer ifadeyle ekşili dutmaç aşının varyantlarının bulunması bu duruma en tipik örnekler olarak görülmektedir. Gelenek, görenek, örf ve âdetler doğrultusunda bir dilek, istek ya da haber vermek amacıyla sembolize edilmiş zini hamursuzu ise Uşak mutfak kültüründe hikâyeye sahip eşsiz yemeklerden (tatlı) biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Hiç kuskusuz ki içinde bulunduğumuz çağda sosyal medya araçları yerel mutfak kültürlerini ortaya çıkarmaktadır¹. Bununla birlikte unutulmaya yüz tutmuş yemeklerin ortaya çıkarılması gastronomik kimliğin dolayısıyla gastronomik mirasın korunmasına da neden olmaktadır². Bu kapsamda geleneksel mutfak kültürlerinin dijital mutfak kültürlerine dönüştüğü, dönüşmesi gerektiği de yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Uşak mutfak kültürü diğer ifadeyle gastronomik kimliğinin, Ege Bölgesi'nde bulunan İç Anadolu'ya yakın olmasıyla birlikte Hitit, Frigler, Lidya imparatorlukları³, Bizans, Selçuklu, Germiyanoğulları, Osmanlı İmparatorluğu⁴ gibi tarihsel süreci kapsadığı görülmektedir. Bu süreç içerisinde gerçekleşen göç, savaş, ticaret, kıtlıkla mücadele, farklı toplulukların kız alıp verme gibi kültürel etkileşimi gerçekleştiren her olgu Uşak mutfak kül-

¹ T. Şahin Ören, O. Çatır, And V. E. Ören, "Dijital Pazarlama Açısından Gastronomi Kenti Afyonkarahisar Dijital Mutfak Kültürü Geleneksel Mutfak Kültürüne Karşı The City of Gastronomy Afyonkarahisar in Terms of Digital Marketing Digital Culinary Culture vs Traditional Cuisine Culture," *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, vol. 9, no. 3, pp. 0-0, Sep. 2021.

² V. E. Ören And T. Şahin Ören, "Gastronomi Turizmi Kapsamında Sürdürülebilirlik Ebem Köftesi Örneği," *Journal of Turkish Studies*, vol. 14, no. 1, pp. 151-162, Feb. 2019.

³ <https://www.hurriyet.com.tr/lezizz/usak-yemekleri-usakta-ne-yenir-ve-neyi-meshur-usak-mutfagi-yemeklerinin-isimleri-ve-listesi-41805797> (ET:21.06.2022)

⁴ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/usak/genelbilgiler> (ET:22.05.2022)

UŞAK TARHANASINI YENİDEN KEŞFETMEK

Süleyman DİLSİZ*

Pandemi sonrası farklı kentlerdeki üniversitelerde seminerler, söyleşiler ve çeşitli festivallere katılıyorum. Dünya gastronomisindeki gelişimleri takip edip paylaşıyorum. Burada çeşit çeşit hikâyeleri olan, yüzlerce yıldan beri tadımız “Uşak tarhanası”örneğiyle globaldeğer yaratmak adına tarifler geliştirip sunuyorum. Eski tatları, eski pişirme yöntemlerini günümüz ihtiyaçlarına göre yorumlayıp sunabilmek dünya gastronomisindeki ciddi eğilimlerden. Yöresel zenginlikleri keşfeden mevsimsel yaklaşımla tarladan sofraya üretim ve tüketim yaklaşımlarınada ciddi talep var. Çocukluğumun geleneksel tatlarından olan tarhana da, global ölçekte hak ettiği değeri yakalayabilecek sağlıklı beslenme ve kültürel değere sahip.

Tarhana, Anadolu’da kış hazırlıklarının assolistidir. Büyükannelerimizin tarhana kullanarak yaptığı ısırganotlu erişte, bükme, gözleme ve su böreğinin eşsiz tatları hâlâ damağımda. Atalarımızın “Damda gezeceksen çay, dağda gezeceksen tarhana iç!” deyişi hep aklımda. Mineral, vitamin ve protein kaynağı tarhana için büyüklerim “İçinde 18 doktor var.” derdi. Haklılar sanki. Pandemiden en az etkilenen ilin Uşak olması da tarhananın büyüğü olsa gerek. Glisemik indeksi 20 olan, 100 gramında 14-17 g protein içeren tarhana, çorbanın ötesinde farklı tariflerde kullanılmak da sağlıklı beslenme için fırsatlar sunar. Hepimizin kendisinden bir şeyler bulduğu tarhana birleştiricidir de. Zor günlerin demirbaşı, evlerimizin bereketidir.

Çocukluğumun geçtiği Uşak’ın evlerinde, misafir odaları soğuk gelirdi bana. Evlerin en özenli bu odaları, misafirden misafire, bayramdan bayrama açılır, diğer günlerde koltuklar ve halılar örtülerle kaplanırdı. Misafir odaları evlerimizin yaşanmışlığı en kısıtlı yaşam alanlarıydı. Yılın belirli günlerinde kullanılan bu odalar, özgürlüğümüzü kısıtladığı için buz gibi soğuk gelirdi bana. Yazın hemen sonunda, güzün başında, tarhananın mevsimi geldiğinde değişirdi odanın ve bizlerin ruh hâli tarhananın büyüğüyle. Sanki soğuk kış günlerini tiyek geçirmek için olmazsa olmazıydı. Hummalı telaşla hazırlanan tarhananın kokusu davet ederdi konuyu komşuyu. Yapılan tarhanalar eş dost akraba, konu komşuyla paylaşılır, bir dahaki yıl hasadı için alınan yorumların paylaşılmasıyla güç alınır. Tarhana demokrasiydi. Fakirin de zengininde de sofrasından eksik edemediği... Sağlıklı, mutlu aile olmanın, bölüşmenin, dayanışmanın çocukluğumun en insansı, en saf sembolüydü. Hikâyesi yüzyıllara dayanan ihmal ettiğimiz, köylülükle ötekileştirdiğimiz, mağdur ettiğimiz kutsal mirastır tarhana. Dünya kültür mirasına, gastronomi sanatı üzerinden değer sunabilecek, dünya markası olabilecek çeşni olan tarhana... Öyküsü olan globalçeşniler gibi, damaklara tat katan ürünlerin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi en temel eğilimlerden. Anadolu, yepyeni tatlar keşfetmek için birçok fırsatlar barındırıyor. Tarhana da en bilindik çeşnilerimizden. Yüzlerce yıllık uygarlığımızın hak ettiği değere ulaşamamış bir gastronomik değerimiz. Tarhana çorbadır, “çeşni” olmaz diyen birçok okuru da duyar gibiyim bu arada.

Köri, garam masala vb. dünyada en bilindik çeşnilerini tanırsak hak vereceksinizdir. Ama önce Hint mutfağının dünya mutfağına hediye ettiğigaram masala ve köri çeşnilerini tanıyalım. Tabii ki tarhanayı da.

“*Garam masala*” tüm et, balık ve tavuk tariflerinde kullanılabilen dünyada namli baharat karışımı. Güney Asya’nın neredeyse her ülkesinin birçok geleneksel tariflerinde vazgeçilmez. Yapımında kullanılan baharatlar çeşit ve ölçüleri yörelere göre değişiklik gösterse de genelde kimyon, kişniş, tane karabiber, kakule, karanfil, tarçın vb. baharatlar harmanlanıp dövülerek yapılıyor. Köri ise yine namli bir çeşni olmakla birlikte havan kullanılmadan körinintoz hâlinde kullanılmasını kolaylamak amacıyla Avrupalıların bulduğu bir karışım. Kişniş, kimyon, hardal, karabiber, çemen, kakule, zerdeçal, kırmızıbiber, zencefilin tohumlarının kavruarak karıştırılmasını esas alıyor. Her iki çeşni detarhana gibi geleneksel olarak evden eve her malzemenin kullanım miktarı bazen de çeşidi değişiklik gösterebiliyor. Bu çeşnilerle yapılan tarifler Kuzey Hindistan ve birçok Uzakdoğu ülkesinden dünyaya yayılmış. Hatta köriye tutkun olan V. George yemeklerinin hepsinde, annesi Kraliçe Viktorya’nınsadece bu işle ilgili görevlendirdiği iki Hintli şefin hazırladığı köri yemekleri yemiş (1). Birçok dünya mutfaklarında onlarca yıldır köri vegaram masala kullanılmış tariflere ilgi hep var. Bizde de köri çorba, tavuk, et, karides güveçli tariflerine özellikle restoranlarda sıklıkla karşılaşılıyor.

* Gastronomist, Yemek kitapları yazarı

ArabellaBoxer,
Lezzetli Baharatlar Kitabı,
Khalkedon, 1999, s.143-144

FOTOĞRAF:
BARIŞ TOPDEMİR

Tarhana da tıpkı masala, köri gibi bir karışım. Tarhana mayalandırılarak yapılıyor ve biyotik özellik kazanıyor. Anadolu'nun güneşinin, verimli topraklarının, çeşit çeşit sebzelerinin ve yoğurdun yoğrulup mayalandırılmasıyla yapılıyor. Bu lezzet ve sağlık iksirinin yapımı garam masala gibi yöreden yöreye değişiklik gösteriyor.

Acaba tarhana; çorba olmaktan çıkarılıp köri, garam masala gibi vazgeçilmez çeşni olur ve global gastronomiye aranan bir değer olarak sunulabilir mi? Üstelik probiyotik ve prebiyotik özelliği de tüm insanlığa bonus olarak...

Bence olmalı. Gecikmiş itibarı iade edilir böylece. Belki de dünya mutfaklarında hak ettiği namlı yere geliverir, kim bilir? Yüzlerce yıllık ihmal ettiğimiz, dışladığımız kültürel sembollerimizden olan tarhanayı global taşımanın haklı onurunu da yaşarız. Bu arada "Başımıza icat çıkarma!" diyenler de olacaktır tabii ki. Fonksiyonel gıda olan tarhana, çorba olarak kalmamalı. Tıpkı Hintlilerin körisi, garam masalasını gibidünyada markalaşmalı bu mağrur çeşnimiz. Bağırsak sağlığının, mutluluk hormonlarının büyük bölümünün üretildiği, bağırsaklık sisteminin sağlıklı olması için probiyotik ve prebiyotiklerle çok daha önem kazandığı bugünlerde her ikisinin de zengini tarhanayı dünya da tanımalı. Çünkü içinde kullanılan malzemeler her damağın alabileceği lezzetleri barındırdığı için hamurun da her çeşit etin de balığında iyi arkadaşlarından. Tarhana ekşi de tatlı da acı da yapılı sabir şekilde global damaklara tanıdık gelecektir. Sağlık için en azından. Mutfağıyla büyüdüğüm çocukluğumda babaannemin Uşak tarhanasıyla kavurarak yaptığı eriştenin tadı, tarhana yapmak için hazırla-

dıkları sulu sulu soyulmuş, kullanıma hazır domatesleri yediğimiz için işittiğimiz azarlar, hamur tarhanadan köfte ve çeşit çeşit tarhananın içindeki tatların her biri bugün bile belleğimde. Sibirya'dan Balkanlara, Anadolu'dan Orta Doğu'ya kadar gezdiğim her coğrafyada karşılaştığım bu değerli tadın, çorba olarak anlamı daraltılmamalı. Tarhananın her çeşit tarifte kullanılacak aroma zenginliği ve sağlık faydalarını barındırması nedeniyle tarhanayı neredeyse her tür pişirme yönteminde denemelisiniz. Tek şartla: aşırı ısı uygulamadan, fokurdanmadan, tıngırdatarak.

Örneğin, sütle ya da domates suyuyla karıştırarak marine etmede, sos olarak balık suyuyla hafif sulandırarak güveçte, kızartmada bulamaç olarak belki de. İtalyanların biscotti, makarnası ve pizzasında ya da krepte, mufinde, kraker olarak ya dascone olarak... Acaba salatada da sağlıklı atıştırmalık cips olarak ya da damla sakızı ve çeşitli meyvelerle yapacağımız tarhananın tatlılarda ya da dondurmada kullanılması hayal midir? Ya da günümüz intolerans ve alerji gibi sağlık kısıtlarını dikkate alarak tarhanayı yeniden tasarlayıp üretmeyi düşünmeli miyiz en acilinden?

Yeni tatları uzaklarda aradığımız bugünlerde, binlerce yıllık genetik kodumuz olmuş lezzetler hemen yanı başımızdayken acaba her alanda olduğu gibi mutfağımızda da "Başımıza icat çıkarma!" kültürümüzün bedelini ödemeye devam mı edeceğiz? Binlerce yıllık değerlerimizi dünyaya sunamayıp kendi küçük dünyamızda evirip çevirip hep aynı yöntemlerle pişirerek, ezberlerle dünyamızı küçülterek.

UŞAK İLİ YAREN KÜLTÜRÜ

Yavuz TURGUT*

Kültür, doğuştan başlayarak başta anne baba olmak üzere yaşadığımız her ortamda, bilinçli ya da bilinçsiz edindiğimiz, içimize sindirdiğimiz, özümseydiğimiz normlar, davranışlar, tutumlar, inançlar, değerler ve gelenekler gibi bilgilerin tümüdür. Bu bilgiler dış dünyaya hayat tarzımızla ve davranışlarımızla yansımaktadır. Kültürün genel yapısı itibariyle toplum yaşamında karakteristik bir özelliği vardır. Yaşanılan coğrafyanın, inanışların, dilin, müziğin kısacası insan hayatının tüm olgularının yansımaları kültür içerisinde ele alınabilmektedir.²

Türk tarihine bakıldığında Türklerin, diğer milletlerden farklı olarak sık sık yer değiştiren, sürekli hareket halinde bir millet olduğu görülür. Bu hareketlilik Türklerin tarihine, kültürüne, sosyal yapısına, hukukuna, kısacası tüm özelliklerine yönelik araştırmaları zorlaştırsa da Türk kültürü bu hareketlilikten kaynaklı olarak, günümüzdeki zengin ve köklü yapısını oluşturmuştur.

Türk kültür yapısını oluşturan; sözlü gelenek ve anlatımlar (Anonim halk edebiyatı, aşık edebiyatı, dini tasavvufi Türk edebiyatı); gösteri sanatları; anlatım ve gösterim gelenekleri (halk müziği halk dansları, halk tiyatrosu); ritüel ve şöenler (halk eğlenceleri, geçiş dönemleri, çocuk oyunları); toplumsal bilgi gelenekleri (halk inançları ve uygulamaları, halk mutfağı, halk hekimliği, halk takvimi ve meteorolojisi, halk hukuku, halk matematiği, halk mimarisi, halk iletişimi, ulaşımı, tarım ve hayvancılığı); maddi kültür gelenekleri (el sanatları, giyim kuşam süslenme) gibi olgular, Türk kültürünün beslendiği geleneklerden çok azıdır.³

Yukarıda adı geçen gelenekler incelenecek olursa, neredeyse tamamının içeriğinde dolaylı ya da dolaysız yardımlaşma, dayanışma, sosyalleşme, bilgilendirme gibi, bireysel değil toplumsal faydanın gözetildiği açıkça görülebilir.

Özellikle yardımlaşma ve dayanışma Türk medeniyetlerinde devlet eliyle ve halk tarafından da uygulanan çok eski bir gelenektir. Bununla ilgili olarak en eski yazılı kaynak Orhun Kitabeleri'nde karşımıza çıkmaktadır. Bilge Kağan yazıtta; "Açları doyurdum, çıplakları giydirdim. Yoksul milleti zengin kıldım." derken; Türk devletinin ve "kut" sahibi hakanın ilk görevinin halkın refahını sağlamak, onlara yardım ve destekte bulunmak olduğunu ifade etmektedir.⁴

"Eski Türk Toplumunda 'toy' ve 'şöen' gibi eğlenceler vasıtasıyla bir araya gelen insanların, belirli kural ve gelenekler çerçevesinde gerçekleştirilmiş oldukları toplantılardan çeşitli kaynaklarda bahsedilmektedir. Doğu Türkistan'dan Makedonya'ya kadar geçmişteki özelliklerinin bir kısmının korunarak günümüzde de yaşatıldığı bu toplantılar, farklı adlarla Anadolu'da da halen yaşatılmaktadır."⁵

İslamiyet'ten önce Türklerde toy, şöen, yağmalı toy, ziyafetler gibi sosyal yardımlaşma amaçlı yapılan, belli kurallara sahip sohbetli toplantılar, İslamiyet'ten sonra yerini İslam'ın uygulanmasını öğütlediği şeyleri yapmayı, yasakladıklarını da yapmamayı düstur edinen bir yaşam şeklini ifade eden ve bunun kurumsallaşmış hali olan "Fütüvvet" anlayışına; 13. yy 'da Kırşehir'de Ahi Evran tarafından ortaya atılan, Fütüvvet anlayışının daha çok esnaf ve zanaatkarları kapsayan hali olan ve yine ana amacı yardımlaşma ve dayanışma olan "Ahilik" geleneğine bırakmıştır.⁶

Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Türk'ün bulunduğu her coğrafyaya yayılan bu "geleneksel sohbet toplantıları, özellikle Yaran Sohbeti adı altında Çankırı ilinde, Yaren Teşkilatı adıyla Kütahya ili Simav ilçesinde, Sıra Gecesi adı altında Şanlıurfa'da, Kürsübaşı Sohbeti adı altında Elazığ'da, Barana Sohbetleri adıyla Balıkesir Dursunbey ilçesinde yaşatılmakta ve Türkiye çapında tanınmaktadır. Ayrıca Cümbüş adıyla Ankara ve çevresinde, Delikanlı Örgütü adıyla Ankara ili Kazan ilçesinde, Gençler Heyeti adıyla Niğde ili Dünderli ilçesinde,

* Türk Halk Müziği, Bilim Uzmanı

² Erman Altun, Aşıklık Geleneği ve Aşık edebiyatı (10.baskı), Karahan Kitabevi, Adana 2018

³ Nebi Özdemir, "Türk Halk Kültürü", (Ed. İhsan Çapçoğlu & Hayati Beşirli), Türk Kültürü El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s.(215-257)

⁴ Erol Eroğlu ve Yavuz Köktan, "Ahilik Kültürü ve Geleneksel Sohbet Toplantıları", Tidsat, S:5 (2015), s.340

⁵ Gökhan Ekim, "Sohbet Toplantılarında, Topluluğun Kuruluşuna Yönelik Gerçekleştirilen İlk Toplantı ve Önemi", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3(1): s.97

⁶ Ekrem Erdem, "Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", Beyder, 16/2 (2021), s. (173).

Gezek adıyla Kütahya Merkez ve Isparta'da, Kef/Keyif adıyla Antalya ve Isparta illerinde, Muhabbet adıyla Ankara ili Beypazarı ilçesinde, Kırşehir, Yozgat illerinde, Karabük Safranbolu ilçesinde, Oda Teşkilatı adıyla Balıkesir Edremit ilçesinde, Manisa Soma ilçesinde, Oturmah adıyla Van ilinde, Sıra Yarenleri adıyla Konya ili Akşehir ilçesinde, Erfene/Arfane adıyla Ardahan'da, Gezek adıyla Afyon'da, Erfane/Gezek adlarıyla Bursa'da, Sıra Gecesi/Herfene sıra adlarıyla Erzincan'da, velime Geceleri adıyla Diyarbakır'da¹ halen varlığını sürdürmektedir.

Yurdun çeşitli bölgelerinde yukarıdaki isimlerle anılan sohbetli toplantı geleneği, Uşak ili özelinde yörenin tamamında olmasa da tamamına yakın denilebilecek kadar ilçe ve köyünde "Yaren Geleneği" adıyla sürdürülmektedir. Yaren sözcüğü Türk dil kurumuna göre; "Arkadaş, yakın dost ve dostların oluşturduğu topluluk"² anlamlarına gelmektedir.

Araştırma kapsamında Uşak yöresinde yazar tarafından yapılan gözlem ve görüşmelerde yarenlerin iki şekilde toplandığı bilgisine ulaşılmıştır. Bunlardan birinci toplanma şeklinde yarenler, uzun geçen kış gecelerinde yörede köy odası, yaren odası gibi isimlerle anılan odalarda belli günlerde toplanarak "sohbet yakma" ve "Heng (Ahenk)" denilen geleneksel sohbet toplantılarını yaparlar. Yarenlerin bir diğer toplanma şekli ise düğünlerdir. Düğünlerde de sohbetli toplantılar yapılsa da yarenlerin düğünlerdeki asıl toplanma gayesi bir nevi düğün organizasyonu, düğünde yardımlaşma ve gösteridir.

Sohbet (Sohbet)Yakma

Genellikle kış aylarında ve önceden belirlenen zamanlarda yapılan sohbet toplantılarının Uşak ili Banaz ilçesi ve köylerindeki ismidir. Bu toplantılar köy içinde köyden kişilerin katılımıyla olabileceği gibi köyler arasında ve yakın ilçeler arasında da yapılabilmektedir. Sohbet yakma toplantılarına sadece erkekler katılabilirler. Köy içinde yapılan toplantılara belli bir olgunluğa erişmiş her erkek katılabilirken, köyler arasında yapılan toplantılara, eski dönemde atlı olarak uzun yol gidilmesi gerektiğinden biraz daha maddi durumu iyi, bineği olan kişiler katılırlar.

Köyler arasında yapılan "sohbetlerde" bir sıra söz konusudur. Örneğin bu hafta Banaz Baltalı köyünde yapılan toplantı 10-15 gün sonra Ayrancı köyünde yapılır ve Baltalı köyündeki toplantıya katılanlar bu köydeki toplantıya da davet edilirler. Yarenler, bir sonraki toplantının nerede ve kimin evinde-odasında yapılacağına karar verdiklerinde, o yarene toplantıdan sonra bir tabak kadayıf verirler. Kadayıfı alan yaren atıyla evine vardığında, yörede "Sergen" denilen telli ahşap dolaba kadayıfı koyar. Sohbet toplantısına katılan yarenlerin eşleri sabah olduğunda ilk sergene bakarlar. Kadayıf varsa, anlarlar ki bir sonraki toplantı onların evinde-odasında olacak ve misafirleri onlar ağırlayacaklar. Ona göre yiyecek içecek ve yakacak ihtiyaçlarını toplantı gününe kadar giderirler.

Sohbet yakma toplantılarında yemekler standarttır. Et, tarhana çorbası, bulgur pilavı ve kadayıf tatlısı değişmez yemeklerdir. Hem köy içinde hem de köyler arası yapılan sohbet yakmalarda, bazı yörelerde yapılan yaren toplantıları gibi belli bir yaren sayısı yoktur.

Yörede yapılan yaren toplantılarında ana toplanma amacı sohbet etmektir. Bu sohbetler günlük konulardan oluşabileceği gibi alınması gereken önemli bir karar için de yapılabilir. Toplantılarda yemek yenir, çay içilir, toplantıya katılanları içerisinde müzisyen ya da türkü söyleyebilenler var ise türküler söylenir, oyunlar oynanır. Köy içi ve köyler arası yapılan sohbet yakmalarda Uşak yöresinde alkol içilmez.³ Yarenbaşılar gerekli gördükleri durumlarda yarenlere ceza verebilirler. Bu ceza genellikle yörede "kıstırma" denilen lokum ve bisküvidir. Ceza verilen kişi yarenlere bir diğer toplantıda yanında getirdiği lokum ve bisküviyi dağıtır. Eskiden beri bu toplantılara katılanlar bilirler ki verilen ikramın tamamı yenmemeli küçük bir parçası avuçta saklanmalıdır. Buradaki öğretisi; aç gözlü olunmaması gerektiği, her zaman bize düşen rızıktan ihtiyaç sahibi olabilecek bir başkasına küçük de olsa bir parça saklanması gerektiğidir. Yaren toplantılarında bu geleneğe "pay saklama" denilir. İkram dağıtılıp yendikten bir süre sonra yarenbaşı "pay çıkarım" diye seslenir. Elinde pay olmayan kim var ise bir daha toplantıya ikramları o getirir. Pay saklama geleneği her zaman değil, genellikle grupta yeni bir misafir olduğunda yapılır.⁴

¹ Geleneksel Sohbet Toplantıları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gelenekselsohbettoplantilari>, (Erişim Tarihi 23.06.2022).

² Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi, 23.06.2022)

³ Ahmet Aydın. (2022, Temmuz 02). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

⁴ Derya Gündoğdu. (2022, Temmuz 01). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

Heng (Ahenk) Toplantı sı

Uşak Eşme ilçesinde harmandalı yörüklerinin yoğunlukta bulunduğu köylerinde yapılan sohbet toplantılarına verilen isimdir.

Hengler-de de Uşak'ın diğer ilçe ve köylerinde olduğu gibi köy odalarında toplanılır. Söhbət toplantılarından farklı olarak henglere kadınlar da katılabilirler. Yine söhbət toplantıları gibi köy odalarında toplanılır fakat köyler arası heng olmaz.

Heng toplantılarında toplanılma amacı yardımlaşmadan ziyade toplu şekilde sohbet etmek, hoş vakit geçirmek ve acıların, sevinçlerin paylaşılmasıdır. Henglerde müzik hep ön plandadır. Genellikle doğaçlama şeklinde, sırayla “yörük havaları (Gurbet havası)” söylenir. Toplantıya katılan kişiler acılarını, sevinçlerini, sevgilerini, kısacası söylemek isteyip de söyleyemediği duygularını henglerde, özgün bir uzun hava türü olan yörük havası şeklinde melodili olarak sırayla dile getirirler.

Harmandalı yörüklerinin söylediği bu doğaçlama yörük havaları genellikle 4'lüklerden oluşur. Sözlerin içeriğinde, prozodiyi sağlamak ve melodiyi tamamlamak amaçlı “yo, oy, aman, of, da” gibi katma sözler ve ekler bolca bulunur. Yörük havaları söylenirken son dizede “yoo, yoo, yooy” katma hecesinin, “La” karar sesi olarak düşünüldüğünde “do, sib2 ve la” seslerinde sırasıyla durak yapılması, sesli harflerle biten dize sonlarındaki cümleyi “y” ünsüzü getirerek bitirilmesi de gelenektir.

“Hameli Harmandalı Yörükleri Derneği” başkanı Özkan Çam'dan çalışma kapsamında derlenen, henglerde doğaçlama olarak karşılıklı söylenen bir yörük havası örneği şu şekildedir;

“Bir daş attım da şu dağların ardına (y)
Dolandı vardı da nazlı yârin yurduna(y)
Zalım ellerin de biziminden derdi ne (y)
Derdı dert üstüne yükler gezerim (yoo, yoo, yooy)

Bindim trenime bastım karaya (y)
Karlı karlı dağlar girdi araya(y)
Merhemlerde bulamadım gözlü yaraya(y)
Göz göz oldu yaralarım var benim (yoo, yoo, yooy)

Ah koyun da guzusuna meler gelirse (y)
Dağları da daşları da deler gelirse(y)
Benim anam da gara yerden beni sorarsa(y)
Yolda deyin de ağlatmayın anamı (y) (yoo, yoo, yooy)”¹

Heng gecelerinde müziğin yanı sıra “kemik oyunu, yüyük saklama, kibrit oyunu, semerci oyunu” gibi başlı başına bir araştırma konusu olabilecek oyunlar da oynanır. Hedik (kaynatılmış mısır, buğday karışımı) ve nohut kavurması yenir, çaylar içilir, çalgı çalabilen kişiler varsa çalgılar çalınır, yöresel oyun havalarında oyunlar oynanır. Kâh ağlanır, kâh gülünür.

Köy Odaları ve Fonksiyonları

Uşak yöresinde köy odaları köyden köye, ilçeden ilçeye “köy odası, yaren odası” gibi genel adlarla ya da köy içinde birden fazla oda varsa Hatıplar'ın oda, Akçalar'ın oda, Orta oda, yukarı oda gibi hangi aileye aitse ya da yer yön olarak neredeyse konum bildirir şekilde isimler alabilir. Köyde muhtar ve ailesine ait oda var ise o odaya da “Muhtar odası” denilir.

Banaz, Eşme ve köylerinde köy odaları ayrı bir binayken, Karahallı ve Ulubey gibi ilçelerde müstakil eve bitişik şekilde de olabilmektedir. Köy odalarının geneli aynı şekilde dizayn edilmiştir. İki katlı olurlar ve alt kat hayvan bağlamak için yapılmış bir dam bulunur. İçten mer-diven ile çıkılan ikinci katta iki tarafı kapalı yöresel adı “Gedey” olan büyük bir salon-sofa vardır. Gedeyden odaya açılan bir kapı bulunur ve odaya açılır. Köy odaları genellikle tek oda şeklindedir. Oda içerisinin girişe göre sağ, solu ve karşısı genellikle “Beyke” denilen kanepeler tarzı fakat birleşik bir oturma ile çevrilidir. Odanın koşullarına göre içeride soba veya şömine tarzı bir ısınma sistemi bulunur.

¹ Özkan Çam. (2022, Temmuz 13). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

Mutfak olarak kullanılan bölüm odanın içerisinde ayrı bir mutfak yoktur.

Belli bir aileye ait olmayan köyün ortaklaşa yaptırdığı köy odalarının tapuları muhtarlığa aittir fakat bakımı ve konaklayacak kişilerin yeme, içme, yakacak gibi ihtiyaçları köylünün deyimıyla “odanın ışığını görebilen, çevresindeki herkes” tarafından karşılanır.

Köylerde birden fazla köy odası bulunabilir örneğin Baltalı köyünde 8 tane köy odası vardır. Köy odaları köydeki farklı sülalelere aittir. Tüm köylünün kullanımına açık olmasına rağmen gelenek olarak yarenler genellikle kendi ailelerine ait odalarda toplanmayı tercih ederler.

Kullanım Amaçları

Köy odalarının yapılış amacı genel manada sohbet olsa da çeşitli amaçlarla da kullanılabilir. Örneğin köyde yangın, sel vs. bir afet çıktığında eve ihtiyacı olan köylü tarafından tekrar kendi evleri kullanılabilir hale gelene kadar ev olarak; köy camisinin bakımında olduğu dönemlerde cami ve Kur'an kursu olarak; köye dışarıdan gelen dişi, çerçici (seyyar satıcı), semerci, ayıacı (ayıyı ehlileştirip oynatan kişi), kepicisi (köylüden yün ve keçe satın alan kişi), cambaz (hayvan alıp satan kişi), kalaycı, nalbant, gibi meslek erbapları geldiklerinde köyde konaklamaları gerektiğinde konaklama yeri olarak kullanılır. Bu kişiler köye geldiklerinde köy odalarında istedikleri kadar kalabilirler ve rahat girip çıkmaları için köy odaları kilitlenmez. Köy odasına bir misafiri geldiğinde gelen kişiyi gören iki evden köy odasına yemek getirilir. Misafirin hayvanı var ise hayvanına da yiyecek temin edilir.

Odaların bir işlevi de eğitimidir. Küçük yaşta toplantılara katılan erkek çocuklar, belli bir hiyerarşi içerisinde gerçekleşen bu toplantılarda büyüklerinden oturmamayı, kalkmamayı, saygıyı, hizmeti, bahse konu olan olayları, hikayeleri, seyirlik oyunları, köyün adetlerini, tarımın ve hayvancılığın inceliklerini, geleneği, yörenin müzik kültürünü, yemek kültürünü ilk olarak ailelerinden sonrasında da bu odalardaki toplantılardan öğrenirler. Bu bağlamda köy odaları bir anlamda yaygın eğitim kurumu işlevini de görmektedir.

Köy içindeki küçük adli olaylar da köy odalarında yaren başı veya muhtar tarafından çözüme ulaştırılır. Köylü arasındaki sınır anlaşmazlıkları, tarla ziyanları, küslükler gibi mahkemeye aksettirilmeyecek kadar küçük olan toplumsal olaylarda taraflar odada toplanır. İki tarafı dinleyen muhtar ya da yaren başı bir nevi mahkeme kurarak haklıyı haksızı belirler. Bir orta yol bularak konu büyümeden haklıya hakkını teslim ederek tarafları uzlaştırıp, helalleştirir. Bu yönüyle köy odalarının bir nevi mahkeme fonksiyonundan da söz edilebilir.

Uşak Yaren Geleneğinde Müzik Pratikleri

Yarenlik geleneğinde hem günlük hayattaki sohbet toplantılarında hem de düğünlerdeki yarenliklerde müzik geleneğinin önemli bir unsurudur. Toplantılarda oda içerisinde def, bendir, kaşık, kaval, kabak kemane ve çeşitli türlerde bağlamalar ile icra edilen yöre türkülleri ve oyun havaları çalınır, söylenir, oynanırken düğün esnasında açık havadaki yarenliklerde ve yarenlerin katıldığı “seyman” alayında davul ve zurna ile yine yöreye ait havalar çalınır, oynanır. Davul zurna ile icra edilen Türk halk müziği ezgileri genellikle sözsüz türdedir. Uşak yöresinde köy odalarında çalınır söylenen türkülerde ve oyun havalarında Bursa köy gövendelerinde ve Çankırı yaran sohbetlerinde olduğu gibi bir türkü sırası bulunmaz fakat mutlaka çalınan, olmazsa olmaz ezgiler vardır. Yörenin tamamında oynanan İslamoğlu zeybeği bunlardan biridir.

Gelin almaya giderken oluşturulan yarenlerin seyman alayında yarenler toplanırken zurnacı yörede “yörük havası” denilen gurbet türünde kısa bir açış yapar. Yarenler seyman alayına durduklarında ise “seyman havası” çalmaya başlar. Ardından karışık sırada “Selen di'nin sarı sarı samanı” “Cezayirin harmanları savrulur” “Karataş Sekmesi” gibi oyunlu kırık hava türünde türküler davul zurna ile sözsüz olarak icra edilirken, seyman alayı bir ya da iki dizi halinde karşılama formunda gelin almaya giderler.

Köy Düğünleri ve Yarenlik

Uşak yöresinde köy düğünlerinde yaygınlığı gitgide azalsa da yarenlik geleneği ve yarenin işlevleri yer yer hala varlığını sürdürmektedir. Belli günlerde sohbet toplantıları yapan köy yarenlerine en büyük görev düğünlerde düşmektedir.

Toplu bir şekilde tüm köyün seferber olduğu, yemeklerin yenildiği, eğlencelerin yapıldığı, dostluk ve yardımlaşmanın en güzel örneğinin yaşandığı Uşak köy düğünleri, yörede harman kalktıktan sonra yani Eylül, Ekim aylarında yapılır ve perşembe günü başlayıp Pazar günü sona erer. Pazartesi gün ise “yan gün” denilen bir gün daha yapılır ve toplamda 5 gün sürer.

Görsel 1
Banaz Ayrancı Köyü'nde
Köy odası. Kaynak: Yavuz
Turgut özel arşivi

yöresel ezgilerden oluşan çalgısal bir dinleti yaptıktan sonra oğlan evindeki düğün sahipleri ve yakınlarını oynatır. Daha sonra kız evine giderek orada da aynı şekilde nöbet vurur ve kız evindekileri de oynatır. Bu esnada oğlan evinde akşam yemeği hazırlanır. Yarenbaşı ve yarenbaşının yarenler içerisinde görevlendirdiği “çavuş” ismi verilen yardımcıları, düğün sahipleri ve yakınları toplanır. Yarenbaşı başkanlığında oğlan evinde ya da yaren odasında bir toplantı yapılır. Bu toplantıda okucuların (düğüne gelecek misafirler) nerede kalacağına, yeme içme gibi ihtiyaçlarının nasıl giderileceğine, kimi hangi ailenin misafir edeceğine, çavuşların hangi görevleri yerine getireceğine ve genel anlamda düğünde nelerin yapılacağına karar verilir. Alınan kararlar ve gelen misafirlerin nerede kalacakları yarenbaşı tarafından bir liste haline getirilerek karışıklık çıkmaması adına köylüye okunur. Her şey bittikten, görevlendirmeler yapıldıktan sonra yaren odasında çaylar içilirken çalgıcılar gelir ve oda içerisinde “ince saz” denilen bağlama, cümbüş, def vs. gibi enstrümanları ile misafirleri oynatır. Kız evinde ise kadınlar ve gelinin arkadaşları ayrı olarak genellikle def eşliğinde oynarlar. Düğünde perşembe gününün önemi fonksiyonu bir anlamda örgütlenmedir.

Cuma günü, günün ağarmasıyla birlikte sabahın erken saatlerinde yarenler ve davul zurna oğlan evinde hazır bulunur. Davul, zurna “dan davulu”nu çalmaya başlar çalınan ezgiler yine yöresel ezgilerdendir. Burada davul zurna çalmadaki amaç yarenleri oğlan evinin önünde toplamaktır çünkü oduna gidilecektir. Davul zurna sesini duyarak acilen eşekleri ile birlikte oğlan evinde toplanan genç yarenler, yarenbaşı ve muhtar tarafından belirlenen köyün merasına düğünde kullanılmak, artanının da evlenecek çiftlere önlerindeki kış çıkacak kadar odunu temin etmek için bir çavuş eşliğinde davul zurna çalarak odun toplamaya gönderilir.

Köyün genç yarenleri için eşeklerle oduna gitmek hem yardımlaşmadır hem de eğlencedir. Odun toplama bir yarış halinde gerçekleştirilir ve yaklaşık 40 eşek yükü kadar odun toplanır. Eşeğini odunla ilk yükleyen yareni, başlarında bulunan çavuş tespit ederek ödüllendirir. Oduncular öğle saatlerinde oğlan evinin önüne doğru toplu bir şekilde hareket ederler. Oğlan evinin önünde oduncular davul zurna ile karşılanır. Odun toplanılan mevkiden eşeğini odunları ilk yükleyen oduncuya da sembolik bir hediye verilir.

Dışarıdan gelen okucular genellikle cuma günü öğleden sonra gelmeye başlarlar. Oduncular karşılandıktan sonra yarenbaşı, çavuş-

Uşak ilinde köy düğünleri ve düğünlerdeki yarenin işlevi şu şekildedir; Düğün yapmaya karar veren aile köyün yarenbaşına giderek düğün yapmak istediğini belirtir. Yarenbaşı uygun bir zamana ailenin düğün gününü belirler. Düğün günü gelmeden bir önceki hafta çarşamba günü düğün evine bayrak çekilir ve havaya birkaç el ateş edilerek haftaya düğünün başlayacağı köylüye bir nevi ilan edilir. Bayrağı gören, silah sesini duyan köylü düğün evine, düğünde kullanılabileceğini düşündüğü tahıllardan getirir, buna “düğün tahılı kaldırma” denilir. Bu işlem çarşamba gün öğleyn başlayıp ikindi ezanına kadar devam eder. Düğün tahılı toplandıktan sonra düğünün başlayacağı bir hafta sonraki perşembeye kadar düğün günü beklenir fakat düğün tahılı toplamaya başlanırken asılan bayrak düğün bitene kadar düğün evinde asılı kalır.

Perşembe gün ikindi namazına doğru çalgıcılar önce oğlan evine giderek “nöbet vurma” denilen

ları okucuları karşılamak üzere köyün girişlerine yönlendirir. Bir girişten bir okucunun gelmekte olduğunu gören çavuş gençlerden birisiyle davul zurnacıya acilen haber iletir ve davul zurnacı misafiri karşılamak üzere o girişe gider. Perşembe gün hangi misafirin nerede kalacağı belli olduğundan, misafir bekleyen köylü köy meydanında bekler. Karşılanan misafir de davul zurna ile köy meydanına getirilir. Buradan okucu kalacağı eve geçer. Okucu karşılama işi cuma günü akşam saatlerine kadar devam eder.

Cuma gün akşam yemeği saatinde yarenbaşı yemek ve taksimatı ile görevlendirdiği çavuşu ve yarenleri ile birlikte oğlan evinin önünde pişen yemekleri okucu gelen evlere gönderir. Diğer çavuşlar ve yarenbaşı yeterli yemeğin götürülüp götürülmediğini, eksik kalan bir şeyin olup olmadığını sürekli kontrol eder.

Cuma gün en büyük sofra köyün yaren odasında kurulur. Yaklaşık 60 kişiyi alabilen yaren odasında yarenler, düğün evi ve köylü yemeklerini yedikten sonra okucular da buraya gelir. Çalgıcılar oda içerisinde ince saz eşliğinde toplananları eğlendirir. Böylelikle düğünde cuma günü de geride kalmış olur.

Cumartesi gün sabah yine erken saatlerde sırasıyla oğlan evinde ve kız evinde yine “dan davulu” vurulur. Önceden haber verilen gelinin “gardeşlikleri” (arkadaşları, sağdıçları, akraneları) kız evinden toplu şekilde hamama giderler. “Hamamcı” denilen bu hamama gitmeye, kızın tüm gardeşlikleri katılırken damat tarafından sadece damat ve sağdıcı katılır. Hamamcılar hamama gittiğinde köy meydanında öğle vaktine kadar cirit oyunu oynanır. Hamamcı bittiğinde gelin ve damat düğün alışverişi yaparak köye doğru hareket ederler. Köyün girişinde hamamcılar yine yarenbaşının talimatıyla davul zurna ve yarenler ile karşılanır. Yarenbaşı, bayrak tutan çavuş, davul zurna ve hamamcılar toplu şekilde gardeşliklerin evine tek tek giderler. Alışverişte alınan çerez, lokum, şeker gibi yiyecekler sinilere koyulur ve siniler gardeşliklerin başının üzerinde konularak toplu şekilde kız evine gidilir. Burada davul zurna eşliğinde kısa bir eğlencenin ardından yine toplu şekilde oğlan evine “çeyiz gezdirmek” için yola çıkılır. Oğlan evinin aldığı elbise, yatak, yorgan gibi çeyiz ne varsa burada bir kağına doldurulur kız evine doğru yine davul zurna, yarenler ve köy halkı ile birlikte gidilir. Kız evine gelen çeyizler evin önünde gerilen urganların üzerine asılarak sergilenir. Buna “çeyiz serme” denilir. Çeyiz serildikten sonra da kız evinin önünde eğlenilir.

Kısa süren bu eğlencenin ardından oğlan evinden yemekle ilgilenen çavuş kontrolünde Cuma günü gibi yaren odasına ve okucuların bulunduğu evlere yemekler gider. Artan yemekler israf edilmez köylünün evlerine gönderilir. Yemekler yendikten sonra yarenbaşı, çavuşlar davul zurna eşliğinde okucuların kaldıkları evleri dolaşırlar. Gittikleri evlerde davul zurna ile nöbet havası denilen Cezayir çeşitlemeleri, el ettim de alamadım fesini, ey daş delik daş delik, cevizin yaprağı dal arasında gibi yöreye özgü halk ezgileri çalınır. Davul zurnacı bahşiş alabilmek için yine çok kısa şekilde İslamoğlu, gediz pazarı gibi oyun havalarından da çalarak misafirleri evlerinde oynatır. Bu esnada köy halkı ve düğün sahipleri köy meydanındadır. Evine gelinen okucu ve ev sahibi de köy meydanına doğru hareket eder. Bu şekilde okucular yatsı ezanı vaktine kadar dolaşılır. Ana eğlenti köy meydanında olur.

Köy meydanında toplanıldıktan sonra davul zurnayla birlikte oğlan evine toplu bir şekilde kına almaya gidilir. Giderken “öte yakaya ge-

Görsel 2
Uşak, Yapağlar Köyü'nde
eski bir köy odası. Kaynak:
Diyaretin Cengiz özel
arşivi

çelim”, “kır atıma binsinler” gibi yarı hareketli halk ezgileri çalınır. Kına oğlan evinden alındıktan sonra yine toplu şekilde kız evine gidilir, kına kızın gardeşliklerine teslim edilir. Geline kına kız evinde kadınlar arasında yöreden yöreye farklılıklar gösteren pratiklerle yakılır.

Kınayı teslim eden düğün alayı yine davul zurna eşliğinde asıl eğlencenin olacağı köy meydanına gelirler. Burada büyük bir ateş yakılır, yine davul zurna ile yöresel oyunlar oynanır, seyirlik “deve oyunu”, “berber oyunu”, erkeklerin kadın kılığına girerek oynadıkları “kız kaçırmaya” oyunu gibi tiyatral oyunlar çıkartılarak topluca eğlenilir. Bu eğlence yarenbaşı sonlandırana kadar devam eder.

Pazar gününe yine sabah saatlerinde “dan davulu” ile başlanır. Saat 10.00 gibi yarenlerinde içlerinde bulunduğu atlılar yörede oldukça yaygın olan cirit oyununu yaklaşık 2 saat kadar oynar. Cirit oynanırken cirit alanının kenarında davul zurna çalmak gelenektendir.

Öğleden sonra ikindiye yakın bir zamanda cumartesi gün kız evine bırakılan çeyizler yaren alayı ve davul zurna ile kız evinden alınarak oğlan evine getirilir. Kız evinde olduğu gibi çeyizler oğlan evinde de serilir ve evin önünde yöresel oyunlar oynanır.

Bu kısa eğlencenin ardından yarenler damadın sağdıçlarının evine doğru “damat giydirme” denilen pratiği gerçekleştirmek üzere yola çıkarlar. Sağdıçların yeni alınan ve giydirilecek olan kıyafetlerini yaren başının görevlendirdiği bir çavuş taşır. Sağdıçın evine geldiğinde onları bekleyen sağdıç pijamaları ile yarenlere katılır, birlikte köy meydanına gidilir. Köy meydanında önce sağdıçlar, en son da damat bazı köylerde tekbirler eşliğinde bazılarında ise davul zurna eşliğinde görevli çavuş tarafından giydirilir. Bütün bunlar yapılırken oğlan evinde de gelin almaya gitmek için hazırlıkları başlamıştır.

Sağdıçlar ve damat giydirildikten sonra oğlan evine gidilir. Tüm misafirler ve yarenlerin tamamı oğlan evinin önünde hazır. Silahlı yarenlere düğün sahibi tarafından silah atmaları için barut verilir, saçma verilmez. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra toplu halde çift sıra oluşturularak bayrakçı çavuş önde, yarenler, seyman alayı, misafirler ortada, davul zurna en arkada, kız evine doğru gelini almak için hareket edilir buna “seyman alayı” denilir. Seyman alayı ilerlerken 681 repertuvar numarası ile TRT’de kayıtlı bulunan Uşak iline ait “Seyman havası” adlı ezgi başta olmak üzere oyunlu, oynusuz yöresel ezgiler çalınır. Hameli, Örencik, Fakılı gibi daha çok harmandalı yöreklerinin çoğunlukta olduğu köylerde ise 9/8 ölçüsündeki Selendi’nin sarı sarı samanı, Karataş’ın bağlarında üzüm var” gibi ezgiler çalınır ve seyman alayı karşılama düzeninde oynayarak ilerler, buna “Seyman çekme” denir.

Oğlan evinin önünden başlayan bu yolculuk boyunca “deyişleme söyleme, deşleme atma” gibi isimler verilen 4’lüklerden oluşan içerisinde bulunulan hali betimleyici, kız evinden, yarenlerden, seyman alayından istek belirten, bazen övgü bazen taşlama içeren maniler söylenir. Bu deyişlemeleri yarenbaşı söyleyebileceği gibi, güzel söyleyebilen (ağzı yakışan) herkes söyleyebilir.

Deyişleme söylemek isteyen kişi “Heyy yarenler heeyyy” diye bağırarak bir nevi deyişleme söyleyeceğini duyurur ve müzik durur. Yarenler ve seyman alayı “Eeeyvallaahh” diye toplu karşılık verirler. Değişlemenin her dizesinden sonra topluluk “Eeeyvallaahh” diyerek cevap verir. Son iki dize genellikle birleşik söylenir. Değişleme bittiğinde ise müzik tekrar başlar.

Araştırmacı tarafından yöreden derlenen bazı deyişlemeler, ağız özellikleri ile birlikte şu şekildedir;

“Goca bıçağın demiri

Her yerleri kemiri

Ağlatmayın gelinimizi

Bu da Allah’ın emiri

Gazeteler yazdırdı

Yazıları dizdirdi

Mehmet’i everdin ya

Sana da altınları bozdurdu

İnnelikte inne

Dinle gelin beni dinle

Üç buzağılı inek almayınca

Attan aşşa inme

Kayada olur yılan
Bıyıkları burmalı divan
Herkes sevdiğini sarınca
Ne din galır ne iman
Hey neş olsun neş olsun
Yağmur yağsın da yerler yaş olsun
Ben bildiğimi söylüyön
Hepinizin hatırı hoş olsun
Öte yakanın buludu
Beri yakayı бүrüdü
Çıkarıverin gelinimizi
Ayağımıza gara sular yürüdü
Keklik gelir seke seke
Kanadını döke döke
Gelin gızımız çok güzel
Oynayıverin çöke çöke”¹

Kız evine varıldığında yine deyişlemeler söylenir, silahlar atılır. İkinci ezanından önce gelin çıkarıl-

madığı için o vakte kadar kız evinin önünde oyunlar oynanır, eğlenilir. İkinci ezanının okunmasından belli bir süre sonra gelin tekbirlerle babasının, varsa erkek kardeşinin eşliğinde evden çıkarılarak evin önünde hazır bulundurulmuş ata bindirilir ve oğlan evine doğru yola çıkarılır. Oğlan evine giderken çeşme başına ya da akarsu varsa kenarına gömülen ayna ve tarak geline buldurulmaya çalışılır. Gelin önce aynayı bulursa kızı, tarağı bulursa oğlu olacağına inanılır. Ayrıca oğlan evine giderken mezarlığa uğrayıp ataları ziyaret etmek de gelenektir. Oğlan evine varıldığında, gelin attan inmeden önce yine deyişlemeler söylenir. Yüksek bir yerden çocukların toplaması için, şeker, çerez ve madeni para atılır. Atın üzerindeki gelinin eline doğurgan olması için bir taraftan verilen erkek çocuk diğer taraftan üç defa alınır. Evin bereketli olması için yine üç defa ekmek ya da buğday bir taraftan diğerine geçirtilir. Tekbirler eşliğinde attan inen gelin oğlan evinde bir odaya oturtulur, köyün kadınları gelin görmeye gelirler. Bu sırada oğlan evinin önünde çalınan yöresel oyun havaları eşliğinde bir eğlence yapılarak düğün sona erer. Misafirlerden büyük bir bölümü dağılırlar. Kalan misafirler ve gelin, damat evinin birinci derece akrabaları yaren odasına toplanır ve burada yemek yerir. Fakat Pazar gün akşam bu yemekte ve yemekten sonra bir eğlence olmadan gün sona erer.

Uşak düğünlerinde pazartesi gününe yan gün denilir. Bu güne sadece çok yakın olan misafir ve akrabalar, damat ve gelinin sağdıçları, gardelikleri dahil olur. Sabahtan herkes kendi evinde kahvaltısını yapar düğün evine gelir. Kuşluk vaktine doğru oğlan evinde davul zurnanın çalmasıyla birlikte oğlan evinin önünde toplanılır. Damat ve sağdıçları kısaca oynatılır. Damat önce orada toplanan büyüklerin ellerini öper sonrasında gelini de alarak köy içindeki büyüklerin evine gider orada büyüklerin elini birlikte öperler. El öpmeye gelen gelin damada para vermek de gelenektir.

Düğün böylelikle sona ermiştir fakat yarenbaşının ve çavuşların görevi burada bitmez. Öğleden sonra yarenbaşı, çavuşları yaren odasında toplar burada bir toplantı yapar. Çavuşlara “düğünde bir aksiliğin yaşanıp yaşanmadığını ve verilen görevleri yapmayan, kurallara uymayan, düğüne katılmayan, odun toplamada, yemek dağıtımında, misafir ağırlamada bir hatası olan olup olmadığını” sorar. Düğün boyunca her şeyi gözlemleyen ve görev taksimatını yapıp notlarını alan yarenbaşı ve çavuşlar, hatası bulunanları tek tek evinden alıp yaren odasına getirir. Burada kurulan mahkemede hatalı davranışlara yarenbaşı ve çavuşların mahkemesinden cezalar çıkar. Bu cezalar

Görsel 3
Uşakta 70’li yıllarda gelin
almaya giden seyman alayı.
Alp Aslan Dur özel arşivi

¹ Alime Karadedeli. (2022, Temmuz 15). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

maddi olabileceği gibi aşırıya kaçmamak, amacını aşmamak şartıyla falakaya yatırma, organla birbirlerine bağlayıp köy içinde gezdirme gibi eğlence de gözeten fiziksel cezalar da olabilir. Kurulan mahkemenin ve verilen cezaların ardından yarenbaşının düğün evindeki bayrağı indirmesiyle düğün, dolayısıyla da yarenbaşı ve yarenlerin görevi de sona ermiş olur.¹

M.Ö 4.000’li yıllardan beri yerleşim alanı olarak kullanıldığı bilinen, onlarca medeniyete ev sahipliği yaparak bu zengin kültürden beslenen, “Aşıkları şehri” Uşak’ımızın sayısız kültüründen sadece bir tanesidir “yarenlik geleneği”. Umulur ki tarihsel derinliği Türk tarihi ile yaşıt, ana teması yardımlaşma, dayanışma olan bu geleneğimiz, dünya coğrafyasında Türk unsuru bulunduğu sürece devam eder, yaşar ve yaşatılır.

∞ KAYNAKÇA

Artun, E. (2018). *Âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı* (10. baskı). Adana: Karahan.

Ekim, G., (2012), “Sohbet Toplantılarında, Topluluğun Kuruluşuna Yönelik Gerçekleştirilen İlk Toplantı ve Önemi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3(1): s.97

Erdem, E., (2021), “Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının KAYNAKLARI Üzerine Bir Değerlendirme” *Beyder*, 16/2 (2021), s. (173).

Eroğlu, K.; Köktan, Y., (2015), “Ahilik Kültürü ve Geleneksel Sohbet Toplantıları”, *Tidsad*, Yıl: 2, Sayı: 5, s. 339-348

Özdemir, N., (2015), “Türk Halk Kültürü”, *Türk Kültürü*, s.217-257, yay. haz. 1.İ., Çapçioğlu 2. H., Beşirli, Grafiker Yayınları, Ankara.

KAYNAK KİŞİLER

Aydın, A. (2022, Temmuz 02). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

Çam, Ö. (2022, Temmuz 13). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

Gündoğdu, D. (2022, Temmuz 01). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

Karadedeli, A. (2022, Temmuz 15). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

Karadedeli, M. (2022, Temmuz 20). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gelenekselsohbettoplantilari>, (Erişim Tarihi 23.06.2022).

Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi, 23.06.2022)

¹ Mehmet Karadedeli. (2022, Temmuz 20). Kişisel Görüşme, (Röportaj: Y.Turgut)

UŞAK TÜRKÜLERİ ÜZERİNE ANTOLOJİK BİR İNCELEME

Onur ALTINTUĞ* - Uğraş Önal BURÇ**

Türkülerin işlediği konuları, tür ve biçim bakımından kullandığı özellikleri tespit etmek halk kültürüne katkı sağlaması bakımından önemlidir. Sirayet ettiği yaşam biçiminin bir yansıması olan türküler aynı zamanda sözlü geleneğin de bir parçasıdır. Bu bakımdan kültürün oluşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Gelenek-görenek, örf ve âdet gibi bir takım sosyal dinamikler ve inanç pratikleri neticesinde toplumun kültürel birikimini ve toplumsal belleğini ifade eden sözlü gelenek ürünleri içinde (mâni, koşma, türkü, varsağı, destan, masal, halk hikayesi) en önemlisi müzik eşliğinde dile getirilen türkülerdir. 15. yüzyıldan başlayarak anonim ve aşık tarzı ürünler halinde iki ana kaynaktan beslenerek türküler, kümülatif ve kolektif bir şekilde günümüze kadar gelmiştir. Doğumdan ölüme, insan yaşamının bütün süreçlerini içerdiğinde bulunduran türküler; ezgileri, konuları, seslendirilme biçimleri, gerekçeleri ve seslendiriliş ortamları gibi çeşitli bakımlardan sınıflandırılarak incelenmiştir.

Bu çalışmasının konusu, sözlü gelenek ürünlerimizden olan türkülerin sözlerinin konu, tür ve biçim açısından incelenmesidir. TRT Repertuarından bulunan ve araştırmaya konu olan Uşak türkülerin şiirsel yapılarının konu, tür ve biçim açısından neler olduğunu tespit edilmeye çalışılmıştır. Halkın türkülerin yaratılması aşamasında çoğunlukla söz ve ezgiyi birlikte kullandıkları bilinmektedir. Bu bakımdan kapsamın geniş olması sebebiyle sadece türkü sözlerinin incelenerek anonim halk şiiri nazım biçimlerinden mâni ve türkü kavramlarına uygun eserlerin incelenmesi ile konu sınırlandırılmıştır.

Mâni Kavramı

Mâni, anonim halk şiirinin en önemli nazım biçimlerindedir. Halk tarafından çok benimsenmiş olması nedeniyle oldukça fazla kullanılmıştır. Bu nedenle mâni biçimi türküler TRT Repertuarında en sık karşılaşılan türler arasında yer almaktadır.

Mâni halk şiirinde en küçük nazım biçimidir. Yedi heceli 4 dizeden oluşur. Birinci, ikinci ve dördüncü dizeler uyaklı, üçüncü dize serbesttir, uyak düzeni harflerle şöyle gösterilir: aaxa

Birinci ve üçüncü dizeleri serbest, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı mâniler de vardır. Mânilerin ilk dizesi, uyağı doldurmak ya da temel düşünceye bir giriş yapmak için söylenir. Genellikle asıl söylenmek istenen düşünceyle anlam yönünden ilgisi pek yokmuş gibi görünse de konuya bağlı olarak yorumlanabilir. Üçüncü dizenin serbest olması mâni söyleyene kolaylık sağlar. Temel duygu ve düşünce son dize de ortaya çıkar... Mânilerin başlıca konusu aşk olmakla birlikte, bunun dışında türlü konularda da Yazılabilir. Halk arasında mâni söylemek için, mâni yakmak, mâni düzme, mâni atmak, gibi deyimler kullanılır. Mâni söyleyenlere de mânici, mâni yakıcı, mâni düzücü denir. Mâniler kendilerine özgü ezgiler ile seslendirilir (Dilçin, 2005:279-280). Mâni biçiminde yazılmış Uşak Türküleri aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Mâni Biçimi

Ezgi Adı	Yöresi	Rep.no
Ay Bulutta Bulutta	Uşak	103
Ayağında Mesi Var	Uşak	405
Çeşmeden Dudu Geçti	Uşak	1938
Ekinler Ekilirken	Uşak	688
Ey Su Yolu Su Yolu	Uşak	1005
Kiremitte Buz Musun	Uşak	1523

¹ Öğretim Görevlisi Doktor, Uşak Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi.

² Kültür ve Turizm Bakanlığı İzmir Devlet Türk Dünyası Dans ve Müzik Topluluğu Bağlama Sanatçısı.

Türkü Kavramı

Türkü, Türkçe Sözlük'te 'hece vezni ile yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş şiir' şeklinde açıklanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, 1988:808). Gazimihâl'e göre türkü; "Türkü teriminin kaynağı, Türk kelimesidir. Kelimenin sonuna nispet eki ulanarak türki elde edilmiş, bu sözcük zamanla türkü biçimini almıştır. Öteki halk şiiri türleri gibi, türkünün de en büyük farkı ezgisindedir. Mâni ve koşma tipindeki şiirler, ezgilerinin değişmesiyle türkü olur. Türkülerin ayrılığı şekilde değil, bestesindedir; yani bu şekil edebî bir şekil olmayıp tamamıyla bir mahiyet-i musıkıyeyi haizdir (Gazimihâl,1928:7-8). Elçin'e göre türkü; "Sözlü ve yazılı edebiyatımızda duyulan, söylenen veya görülen türküler, atalar sözü, masallar, bilmeceler ve maniler gibi yaygın mahsullerdir. Bu mahsullere Doğu ve Kuzey Türkleri aynı kökten gelen "yır" veya "cır" adını vermişlerdir. Batı Türkleri, Türk kelimesinden doğan ve Türklere mahsus ezgi manasına gelen "türkü"yü kullanmaktadırlar. Bu kelimedden icat etmek manasına gelen "türkü yakmak" deyimini türemiştir (Elçin, 1986:195-196).

Dilçin, halk şiiri nazım biçimlerinden Türkü'yü aşağıdaki şekilde açıklamıştır: Türkü, Türk halk şirinin en eski nazım biçimlerinden biridir. Türkü, türlü ezgilerle söylenen, bir anonim halk şiiri nazım biçimidir. Söyleyeni belli kişisel halk şiiri biçimleri arasına giren türküler de vardır. Türkü, her iki bölüğe de girebildiğinden halk edebiyatının en zengin alanıdır. Türkü bentleri, yapı ve sözleri bakımından iki bölümden oluşur. Birinci bölüm türkünün asıl sözlerinin bulunduğu bölümdür ki bent adı verilir. İkinci bölüm ise her bendin sonunda yinelenen nakarattır. Bu bölüme bağlama ya da kavuştak denir. Bentler ve kavuştaklar kendi aralarında uyaklanırlar. Türküler hece ölçüsünün her kalıbıyla söylenirler. Genellikle yedili, sekizli ve on birli hece kalıpları kullanılmıştır (Dilçin, 2005:289).

Türkülerini anonim olanlar ve Âşık edebiyatı ürünleri olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Türkülerin ilk yaratıcıları başlangıçta bellidir. Fakat yaratan kişi ya ismini vermemiştir ya da zamanla bu isim türkülerin kulaktan kulağa yayılması ile unutulmuş ve halka mal olmuştur. Bu sürece anonimleşme süreci adı verilmiştir.

Saz şairleri tarafından yaratılan türküler ise yaratıcısı belli olan türküler grubuna girmektedir. Kayıkçı Kul Mustafa'nın Genç Osman Destanı, Öksüz Aşık'ın, Köroğlu'nun, Karacaoğlan'ın, Aşık Kerem'in, Ercişli Emrah'ın, Dadaloğlu'nun, Seyran'ın, Sümman'ın ve başka saz şairlerinin bazı şiirleri, türkü haline gelmiştir ve özel ezgileri bulunmaktadır.

Türkülerin konuları çeşitlidir. Çünkü türküler halkın yaşamını yansıtan adeta bir ayna vazifesi görmektedirler. Deprem, kıtlık, kahramanlık, sevgi, ayrılık gibi nedenler, türkünün çıkışını etkiler. Toplumun olaylar karşısındaki tepkisi, türkülerde yansır. Öteki halk şiiri türlerinin bir ölçüde destanlar ayrı tutulursa bireysel niteliğine karşılık, türkülerde toplumsal yan ağır basar: Halkın sevgisi, nefreti, acısı, tutkusu, her şeyi türkülerde yankısını bulur.

Günümüzde Türküler eksikleri olmasına rağmen işlenen başlıca temalar açısından şöyle sınıflandırılmaktadır:

- Ninniler ve çocuk türküleri
- Doğa üzerine türküler
- Aşk türküleri
- Kahramanlık türküleri
- Askerlik türküleri
- Tören türküleri
- İş türküleri
- Eşkya türküleri
- Acıklı olaylarla ilgili türküler
- Güldürücü türküler
- Karşılıklı (diyaloglu) türküler
- Oyun türküleri
- Ölüm türküleri (ağıtlar) (Boratav,1982:150-151)

Türküler, yapılarına göre de incelendiğinde hece ölçüsünün pek çok kalıbıyla söylenir. Beşliden başlayarak, on altılıya kadar hece ölçüsünün farklı kalıplarında yaratılmış türkülerimiz vardır. Türkülerin yapısı çok değişiktir. Halk şiiri türlerinden her biri türkü olabilir. Buna göre türküler;

- Mâni kıtalarından kurulu türküler
- Dörtlüklerle kurulu, dördüncü dizeleri kavuştak olan türküler
- Dörtlüklerle kurulu türküler
- Bentleri dörtlük, kavuştağı tek dize olan türküler
- Bentleri dörtlük, kavuştağı iki dizeli olan türküler
- Bentleri dörtlük, kavuştağı üç dizeli olan türküler
- Bentleri de kavuştakları da dörtlük olan türküler
- Bentleri dörtlük, kavuştakları beşlik olan türküler
- Üçlüklerden kurulu türküler
- Bentleri de kavuştakları da üçlüklerle kurulu türküler
- Bentleri üçlük, kavuştakları dörtlük olan türküler
- İki dizeli türküler
- Bentleri iki, kavuştakları bir dizeli olan türküler
- Bentleri de kavuştakları da iki dizeli türküler
- Bentleri iki, kavuştakları altı dizeli türküler ol olarak sınıflandırmamız mümkündür (Uzun, 2005:8).

Türkü Biçimi

Ezgi Adı	Yöresi	Rep.no
Ak Buğdayım Buğdayım	Uşak/Eşme	3553
Arpalar Hasır Oldu	Uşak/Banaz	2590
Aşağıdan Geliyor Fadimem	Uşak	553
Aşağıdan Geliyoru Gül Ayşe	Uşak	2905
Ayşe Dedim Adına	Uşak/Bağbaşı Köyü	3430
Bahçenizde Güren Var	Uşak	3435
Binnaz Kızı Naz Kızı	Uşak/Tatar Köyü	348
Çattılar Gazan Daşını	Uşak/Eşme	3552
Çattılar Gazan Taşını	Uşak	4192
Çay Başında Çırpıyor Baykuşlar	Uşak	4190
Çeşmeden Döndü Geliyor	Uşak/Banaz	3202
Elvanlar'la Şu Takmağın Arası	Uşak/Eşme	3546
Evlerinin Önleri Kuyu	Uşak	698
Evlerinin Önünde Bulgur Dibeği	Uşak	3423
Evrenköy'ün Alt Yanında Bostanı	Uşak	3431
Feslikenim Dam Başında Çanakta	Uşak	1821
Garşı Garşı Evimiz	Uşak	3713

Gelin Yaylanız Çiyilli Pınar	Uşak/Eşme/Takmak Köyü	1199
Göçdere'den Gece Geçtim	Uşak	4199
Guruldu Mu Şu Banaz'ın Bazarı	Uşak/Banaz	3203
Gül Kuruşu Kalburda	Uşak	3714
Hani Benim Yemenim	Uşak	293
Harman Yeri Düz Düze	Uşak/Banaz	2585
İslamoğlu Derler Benim Adıma	Uşak/Sivaslı	1052
İslic'e'nin Çeşmeleri	Uşak/Banaz	3204
Kara Çadırımda Vardır Üç Direk	Uşak/Banaz	3315
Karanfil Oylum Oylum	Uşak	2949
Karanfilim Eğriği	Uşak/Banaz	3712
Küp Dibinde Bulgurum	Uşak	848
Meleme Koyunum Vazgeç Meleme	Uşak	4189
Minderin Ucuna Basdım	Uşak/Eşme	2873
Ormandan Gel A Cavurun Gızı	Uşak/Banaz	3205
Pabucumun Belleri Kırık Sürünür	Uşak/Eşme	2871
Paşabey'in Merdivenden İnişi	Uşak	2959
Penceresi Yeşil Perde	Uşak	3478
Pınarın Başına Kurmuş Kazanı	Uşak/Eşme/Takmak Köyü	2960
Siyah Keten Çarım Var	Uşak	352
Sizin Dükkan Bizim Dükkan Demirden	Uşak	1521
Tarlaları Bozarıyor	Uşak/Banaz	2589
Uzun Uzun Kamışlar	Uşak/Banaz	1053
Vardım Takmaz Hanına	Uşak	2974
Yağmur Yağar Tıpır Tıpır Yerlere	Uşak/Eşme/Takmak Köyü	1200
Yordu Beni Evinizin Yokuşu	Uşak	1451

Sonuç

Sözlerinin konu, tür ve biçim açısından incelenmesi sonucunda TRT repertuarında bulunan türküler incelemeye tabi tutulmuş. Uşak türkülerinde kullanıldığı tespit edilen nazım biçimleri ve nazım türleri türkü adı, yöre ve repertuar numaraları belirtilerek çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Araştırmanın amacı, halkın türkülerin yakılması aşamasında dağarcıklarında sözel olarak hangi nazım tür ve biçimlerini kullandıklarını ve ezgiyle bunları nasıl birleştirdiklerini ortaya koymak bu yolla halk kültürüne bir ışık tutmak, dolayısıyla de halk bilimine katkı sağlamaktır. Anonim halk şiri nazım biçimlerinden türkü ve mâni'nin halk tarafından çok benimsendiğini ortaya koymaktadır. TRT Repertuarında Uşak yöresine ait 43 adet türkü , 76 adet mâni tespit edilmiştir. Burada

türkü olarak kast edilen, şekilsel olarak inceleme sonucu ortaya çıkan üründür. Ezgisel ve sözel açıdan düşünüldüğünde incelenen bu anonim ürünlerin hepsi tabii ki türkü olarak repertuarda yer almaktadır. Bu bulgulardan çıkan sonuç, halkın türkü ve mâni biçimine olan meylini göstermektedir.

~ KAYNAKÇA

- Boratav, P. N. (1982). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
Dilçin, C. (2005). Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Elçin, Ş. (1986). Halk Edebiyatına Giriş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Gazimihâl, M. R. (1928). Anadolu Türküleri ve Müsiki İstikbalimiz, İstanbul.
Karaalioglu, S. K. (1978). Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, İstanbul: Yelken Basımevi.
Uzun, M. O. (2005). TRT Repertuarındaki Türkülerde Kullanılan Formel İfadeler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

KADIN HALK OYUNLARINA ÖZGÜ YEREL ÖZELLİKLER: UŞAK-EŞME TAKMAK KÖYÜ ÖRNEĞİ

Meltem ALTINTUĞ*

Giriş

İnsan, mensubu olduğu toplumun örf ve âdetlerinden, inanç ve değer hükümlerinden kurulu bir yaşam sürmektedir. Yaşamı daha anlamlı ve daha belirli bir düzen içerisinde sürdürmek içinse bazı gereksinimler duymaktadır. Bu gereksinimler doğrultusunda oluşturduğu sosyal davranışlar, her insan topluluğunun kendi kültürünü yaratma, yaşatma ve sonraki nesillere aktarma üzerine kurulmuştur. Halk şarkılarında, halk masallarında, halk danslarından, törenlere kadar bilgi biçimleriyle oluşturulan bu düşünsel-sanatsal faaliyetler, toplum tarafından belirli dinamiklerle ve pratiklerle şekillenerek kendi özgün halk bilgisi ürünleri oluşmasında etkili olmuştur. Halk bilgisi ürünleri, bir toplumun kültür özelliklerinin hangi temeller üzerinde inşa edildiğini ve hangi şartlarda oluşturularak geçmişten günümüze aktarıldığını tespit edebileceğimiz kültürel miraslarımızdır. Toplumların tarihi, coğrafi, sosyo-ekonomik durumu ve kültürel kodları başta olmak üzere birçok bulgu ve bilgiye ulaşmamıza yardımcı olmalarının yanı sıra bu bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde de tespitlerde bulunmamızda yarar sağlamaktadır.

Halkbilim araştırma ve çalışmalarında önemli bir yer tutan halk oyunları toplumun müşterek duygu ve düşüncelerini yaşatarak, bu değerleri kuşaktan kuşağa taşıyan, sevinç, üzüntü ve coşkularını müzik ve dans eşliğinde ifade etmesine yardımcı olan en etkili anlatım yollarından biridir. Müzik, hareket ve söz yapılarını bir arada barındırması sebebiyle görsel ve işitsel açıdan çok yönlü bir yapıya sahip olan halk oyunları, duyguların ifade biçimidir. Yaşam tarzlarının yöreye ait müziklerle bir bütünlük arz etmesi, kelimelerle anlatılamayan duygu ve düşüncelerin, ses, ritim ve yöresel çalgı öğeleri tarafından bir araya getirilerek biçim ve hareket kazandırılması sonucu müzik ile icra edilen dansın bütünleşmesi halk oyunlarını meydana getirmektedir.² Her ulusun kendini yansıtan, gelenek ve toplumsal pratiklerle şekillendirerek oluşturduğu bir kültürü vardır. Bu kültürün yapıcısı, yayımcısı ve uygulamacısı konumunda ise halk bulunmaktadır. Halk, ulusal değerleri ve kültür serüvenleri sonucunda kendine ait dansları, oyunları, halk oyunlarını keşfetme olanağı bulmuştur.³ Araştırma konusunu oluşturan Uşak-Eşme Takmak Köyü'nün kültür ürünleri içinde varlığını sürdüren kadın halk oyunlarının ve bu oyunlara eşlik eden müzik uygulamalarının, kimler tarafından icra edildikleri, uygulamaya koyulduğu ortamları, nasıl meydana geldiklerini, yeni kuşaklara aktarımı noktasında sürekliliğin ne derecede devam ettiğini halk bilgisi derleme ve inceleme yöntemleri yardımıyla araştırmaya ve tespit edilmeye çalışılmıştır.

Takmak Köyü Geleneklerinde Kadın Halk Oyunları

Yörede birden fazla oyun türünün mevcut olduğu görülmüştür. Kadınlar tarafından solo ve grup halinde oynanan bu oyunların birçoğu iki ya da karşılıklı dört kişi tarafından icra edilmektedir. Oyunları nereden öğrendikleri, nasıl öğrendikleri ve neden oynadıkları gibi sorulara “büyüklerimizi izleyerek öğrendiğimiz bu oyunları gönül isteğiyle oynuyoruz” diye cevap vermektedirler. Paul Spencer'in “*Society and The Dance*” adlı eserinde dans fonksiyonlarını yedi tema altında incelediği görülmektedir. “Duygusal Değeri Önemli Olan Şeyleri Saklamak, Bağlı Kalmak (*Centimental*)”⁴ başlığı taşıyan tema üç; yöre kadınlarına yöneltilen “neden oynuyorsunuz?” sorusunun cevabı niteliğindedir; asıl vurgu geleneklerin ve sosyal değerlerin korunması amacını taşımaktadır. Bireyler üzerinde manevi etki oluşturma noktasında sözlerin, mimiklerin ötesinde müziğin ve oyunun güçlü bir yanı bulunmaktadır. Takmak yöre kadınlarının vermiş olduğu cevap; duygusal bağlamda önem taşıyan öğelere bağlılığının sürekliliğini göstermektedir. Oynanan tüm oyunlar sözlüdür. Yöre

¹ Uşak Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi Öğr. Görevlisi

² Salih Sütöğlü, Denizli ve Yöresi Halk Oyunlarında Kullanılan Çam Sipsi ve Grangaz Takımının Yöre Oyun Kültürüne Etkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s.5.

³ Meltem Altıntuğ, Türk Halk Oyunlarında Dansçı ve Oyun Etkileşiminin Ürünü Olan Naraların Göstergibilimsel Yaklaşımla İncelenmesi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013 Kış (6/1), s.138.

⁴ Paul Spencer, *Society and the Dance*, “Interaction within the dance and the maintenance of sentiments theme 3)”, Cambridge University Press, 1985, s.13.

halkı bu oyunları sanatsal bir kaygı taşımadan eğlenmek ve eğlendirmek amacıyla icra etmektedirler. Geçim kaynağı olan tütüncülüğün, hayvancılığın ve dokumacılığın oyunlar üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Yalnızca dokuma yapılırken kadınlar canı sıkılmasın diye yörede oynanan oyunlara ait türkülerini seslendirmektedirler. Takmak kadın halk oyunları yedi ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar Sektirme, Sürütme, Deymençi, Dünür Dünür, Kız Satma, Sepetçioğlu ve Cemilem oyunlarıdır. Bu sınıflandırma yöre kadınlarının ifadeleri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Sürütme

Sürütme, Takmak köyünde en yaygın icra edilen kadın oyunudur. İki kişinin karşı karşıya geçerek kolların göğüs hizasında yanlarda tuttuğu ve parmakların şıklatıldığı yüz yüze icra edilen bir türdür. (İstisna olarak özellikle de yaşça en büyük olan kişinin her bir ayak ritmiyle kollarının her iki yana da aynı yönlere doğru hareket ettirdiği gözlemlenmiştir) Sağa doğru yol olarak daire formunda oynanır. Oyunlara eşlik amacıyla söylenen Aman Eminem, Gelin Havası, Develi, Evlerine Vara Vara Yol Ettim adlı türküler icra edilmektedir. Pınarın Başına Vurmuş Kazanı ve Yağmur Yağar Tıpır Tıpır türküler ise TRT kayıtlarında mevcut olan ve yine bu türe eşlik eden türkülerdendir. Bu oyuna farklı birçok ritmik ve sözel yapıya sahip türkülerin eşlik etmiş olduğu gözlemlenmiştir. Tek bir adım cümlesinden oluşan sürütme oyununa 4/4, 6/4, 8/4'lük ritmik yapılara sahip türküler eşlik ederken, temel adım sürekli olarak aynı şekilde tekrarlanmaktadır. Farklı zamanlara sahip olan bu türkülerin icrası sırasında hep aynı adımla nasıl eşlik ettikleri ile ilgili yöneltilen sorulara; “o kaideye, o makama uyduktan sonra oynanır” cevabını vermektedirler. Oyun icrası sırasında dönme adımı yapan icracılara dönmeyi neye göre yaptıklarıyla ilgili sorulara ise; “bir dörtlükten diğerine geçerken başlangıç olarak bir kez dönüş yapılır, buna da oyunun çalımı denir” yanıtını vermektedirler.

Oyunların icrası ile ilgili sorulara genel olarak muğlak ifadelerin verildiği görülmektedir. Oyuna ilişkin herhangi yazılı veya sözlü bir kuralın bulunmamasına rağmen oyuncuların aynı zamanda hiçbir komut olmaksızın bir bütün yapı içerisinde oyunlarını icra ettikleri belirlenmiştir. Oyuna müzisyen olarak hem oyun hem de türkü repertuarına iyi derecede hâkim bir kadın çalıcı ve birden fazla kadın okuyucu eşlik etmektedir. Araştırma esnasında koyun derisinden yapılan daire formunda bir def türkülerle eşlik etmiştir. Çoğu zaman içinde çamaşır ve bulaşık yıkadıkları, hamur yoğurmakta kullandıkları metal ya da plastikten yapılmış, derinliği az, geniş bir kap olan leğeni (köyde ileğen denilmektedir) ters çevirmek suretiyle de çalmaktadırlar. Sürütme, günümüzde hala kına geceleri ve düğünlerde oynanan bir oyun türüdür. Bu oyuna eşlik eden bayanların medeni durumu ve yaşları önemli değildir. Çocukluk çağından evlenme çağına gelinceye kadarki sürede büyüklerinden izleyerek öğrenmektedirler. Bu yolla öğrenilen oyunlar, fark edilmeden de olsa yörede eğlenme ve eğlendirme fonksiyonuyla kına ve düğünlerde icra edilmektedir.

Sektirme

Sektirme, Takmak köyünde en çok oynanan türlerdendir. Kendi başına oynanan bir tür olmasının yanı sıra başka oyunların içerisinde de kullanılmaktadır. İki ya da dört kişinin daire formunda icra ettikleri bir türdür. Oyun, oyuncular tarafından yüzleri daire merkezine doğru dönük bir vaziyette icra edilmektedir. 9/8'lik usulün A tipine (2+2+2+3) uygun adım yapısına sahiptir. TRT kayıtlarında mevcut olan Elvanlarla Şu Takmağın Arası adlı türkü sektirme türüne eşlik eden bir türdür. Bu türkü derleme sırasında türkünün okuma farklılıklarının kayıt altına alınması bakımından yeniden notaya aktarılmıştır. Adım sağ ayağı noktalayarak başlamaktadır. Türkülerin nakaratlarının sondan bir önceki cümlesinde dönme adımı yapıldığı gözlemlenmiştir. Onur Akdoğu tarafından zeybek alt türü olarak belirlenen kadın zeybekleri¹ düzümsel birleşimi bakımından 9 (3+2+2+2) şeklinde ifade edilmektedir. Araştırmada oyun, bu bilgiye ters düşecek bir yapı içerisindeydi. Sektirme türüne eşlik eden tüm türkülerin üçlüsü sonda yer almaktadır. Kına geceleri ve düğünlerde oynanan bu tür büyüklerden izleyerek ve öğrenilerek gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

Oyuna eşlik eden kişilerin medeni durumu ya da yaşı önemli değildir. Oyuna eşlik etmek isteyen herkes dâhil olabilir. Sektirme, günümüzde kına geceleri ve düğünlerde icra edilmeye devam etmektedir. Eskiden tek bir tefin eşlik ettiği oyuna, şimdilerde bir klavye ya da düğün için tutulan orkestra eşlik etmektedir.

¹ Onur Akdoğu, Bir Başkaldırı Öyküsü Zeybekler, İzmir: Sade Matbaacılık, C.2. 2004, s.432.

Deymençi

Deymençi oyunu altı kişi tarafından icra edilmektedir. Daire formunda başlayan oyun iki düz çizgi şeklinde devam etmektedir. Oyuncuların yönü daire yönüne bakmaktadır. Oyun alkışla başlar. Daha sonra her oyuncu kendi önündeki oyuncunun belinden tutarak tepişmektedir. Bu durum sonraki iki sıra halinde karşılıklı eşleşmeleri için bir direktif niteliğindedir. Karşılıklı eşleşmenin ardından oyun sektirme adımı ile devam etmektedir. Döngü bu şekilde devam etmektedir. Bu oyun ve oyuna ait müzik ilk defa derlenmiştir. İnsan, birçok yolla iletişim kurmayı başarmıştır. Beden diliyle, sesle, konuşmayla, yazıyla, müzikle gerekse tüm bu unsurların birbiri içerisine girmiş yapılarını kullanarak iletişim kurmaya çalışmıştır. Tarkan Erkan, müzik ve hareket ilişkisi bağlamında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *“Sonuç olarak müziğin de oyun gibi insanlar için önemi çok büyüktür. Bireyler hissettikleri duyguları müzikle anlatabilirler, duyduğu bir müzikten ise duyguları hissedebilirler veya duydukları bir müziğe hareketi ekleyerek duygularını bu şekilde ifade edebilirler”*¹

Bu ifadeden hareketle, Deymençi oyununda da genç bir kız ile bir değirmenci arasında geçen duygusal bir durumun müzik ve hareket unsurlarına yansımış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oyunun kendi içinde bir düzeni bulunmaktadır. Oynayan kişiler daima bu sıraya uyarlar. Gelin ve Deymençi (değirmenci) karşılıklı sözlerinin bulunduğu ilk iki kıta boyunca sağ ayağı basıp solu noktalararak, sol ayağı basıp saği noktalararak alkış eşliğinde daire çevrilmektedir. Gelinin ikinci söz kısmının ilk yarısında daire formunu bozmadan herkes bir önündeki kişinin kalça hizasına kadar dizini çekerek vurur (ya da diz kapağını değdirir). Sözün ikinci yarısında ise sektirme adımı başlar ve bununla birlikte karşılıklı iki düz çizgi elde edilir. Çiftler karşılıklıdır. Sözün ikinci yarısıyla başlayan sektirme adımı Deymençinin ikinci sözü olan kıtanın sonuna kadar devam ettirilir. Gelinin üçüncü sözünü içeren kıtayla seri başa bağlanır. Bu kıta boyunca herkes daire yönünde alkışla ritim tutarak daireyi ilerletir. Deymençinin üçüncü söz yarısına kadar kalçaya değme adımı yapılır. Son yarısında da sektirme adımı yapılarak oyun bitirilir. Orta yaş ve yaşlıların ağırlıklı olarak bildiği bu tür, günümüzde varlığını yitirmek üzeredir.

Dünür Dünür

Dünür Dünür oyunu, kız tarafı ve erkek tarafı olmak üzere beşer kişiden oluşan toplamda on kişinin yer aldığı karşılıklı iki grup halinde yüz yüze durulan ve çizgi formunda kol kola girmek suretiyle icra edilen bir oyundur. Kız isteme süreçlerini anlatmak için mizansen halinde icra edilen oyunda dünür olarak nitelendirilen kişiler mutlaka sıra içerisinde yerini almak zorundadırlar. Dünür olacak kişilerin sıra içerisindeki konumları önemli değildir, sadece karşılıklı olmaları gerekmektedir. Oyunda dünürlerin dışındaki kişilerin, aile bireylerinden birilerinin olması gerekmektedir (hala, teyze, yenge gibi). Sırası gelen taraf ya kol kola ya da alkış yaparak cümlelerini söyler ve son söylenen dünür kelimesiyle geri çekilir. Sıra karşı tarafa geçer ve onlarda sözlerini tamamladıktan sonra en son dünür kelimesiyle geri çekilirler.

Atışma üzerine kurulmuş bir oyundur. Atışmalardaki söylemlerden de anlaşılacağı gibi rekabetin varlığından söz etmek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde yöreye ait olan Dünür Dünür oyunu, Paul Spencer’ın “Dansın Rekabetsel Özelliği ve Sınırların Korunması” başlığı taşıyan tema beşi için örnek bir oyun olarak karşımıza çıkmaktadır. Spencer’ın, *“...yüzleşmede, yarışma meydanında rakibini sindirmek için açık niyeti ve gücü gösterme amacıyla mesajların gönderildiğini belirtmiştir”*² ifadesinin karşılığını Dünür Dünür oyununda görmek mümkündür.

Oyuna tef eşlik etmektedir. Ezgisel ve ritmik yapısı 5/8’lik usul üzerine kuruludur. Beş zamanlı usulün 2+3 olan A tipi kullanılmaktadır. Tefi dışarıdan biri çalacağı gibi taraflardan sıra başında bulunan kişi de çalabilmektedir. Oyuna eşlik eden bir türkü yoktur. Taraflar sırası geldiğinde karşı tarafa beş ya da altışar cümlelik atışmalarda bulunurlar. İlk cümle daima “dünür dünür kör dünür” ifadesiyle başlamaktadır. İki üçüncü cümle doğaçlamadır. Her ne kadar doğaçlama olsa da belli bir ritim kalıbı içerisinde söylenir ve her bir cümle 2x5/8’liğe tekabül etmektedir.

¹ Tarkan Erkan, *Türk Halk Oyunları Müziğinde Toplu Çalgılama*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s.15.

² Paul Spencer, age, s.22.

Atışmalar konuşur (resitatif) gibi söylenir. Şerif Baykurt halk dansları ile ilgili tespitleri, Dünür Dünür oyununun uygulanış ve içeriği bakımından yerinde bir tespit olarak değerlendirilebilir. “*Halk dansları, bir eğlence çeşidi olmanın ötesinde, her türlü duyguyu ifade eden bir güzel sanatlar türü ve aynı zamanda insanları ve toplumları birbirine yaklaştırıp dil gibi din gibi sihirli ve çok güçlü bir anlatım aracıdır*”¹ Bu ifadeden yola çıkarak Dünür Dünür oyunu içerisinde kullanılan cümleden iletilmek istenilen birçok duygunun oyunun sözel yapısı içerisinde hissedildiğini söylemek mümkündür. Köyün en yaşlıları tarafından derlenen bu oyun günümüzde önemini yitirerek oynanmaz bir hale gelmiştir. Belirli bir yaş gurubu altındaki kişiler tarafından oyun bilinmemektedir.

Kız Satma

Eskiden kına geceleri köy kahveleri ya da kızın evinde yapılır camlar da gazetelerle örtülürdü. Kapalı mekân tercih edildiği için beyler içeri alınmazdı. Kınaya katılan bekâr ama evlenme çağına gelmiş kızlara seslerini duyurmak için köyün delikanlıları tef çalan kişiye para gönderirlerdi. Böylece kimde gönlü olduğunu söyler, tef çalan kişi de türkünün sözü arasında hem kızın hem de oğlanın adını geçirerek hem kızın annesine hem de orada bulunanlara oğlanın hangi kızda gönlü olduğunu bu şekilde duyurmuş olurdu.

Sözlerin söylenmesine aşağıdaki örnek verilebilir:

Yeşilde sandığın kapağı / İçi de dolu ipeği

Fatma'da İsmail'in hanımı / Çıksın da derler oyuna

Kaynanası baksın boyuna

Parayı alan tefçi bu sözde olduğu gibi 9 zamanlı (2+3+2+2) olan bu türküye başlardı. Hangi kızın adını söylese o kız ortaya çıkar ve sektirme adımını yapmaya başlar. Yeni sözün başında ortadaki kızlar bir tur kendi etrafında döner ve sektirme adımına devam eder. Her kıtada başka bir kızın adı söylenerek ortaya çağırılır. Ortaya çıkan kişi bir önceki çıkanın karşısına geçer ve böylelikle iki düz çizgide oyun oynanmış olur.

Sepetçioğlu

Kına gecelerinde oynanan 9 (3+2+2+2) zamanlı bir oyundur. İki ya da daha fazla kişiyle oynanabilir. Daire formunda icra edilen bir türdür. Bu oyunu erkeklerde oynayabilir. Dört düz adımın sonunda çökme adımı yapılır. İki ya da daha fazla kişiyle oynanır. Daire formunda icra edilir. Perdenin bir yanında kadınlar, diğer yanında da erkekler kendi arasında oynamaktaydılar. Günümüzde ise kına geceleri köy meydanlarında, açık alanlarda kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu ortamlarda yapılır, birlikte de oynarlarmış. Oyun içinde çökmeler bulunmaktadır. Bu tür, bayanlar tarafından diğer oyunlara nazaran daha kaba, daha erkeksi oynanır. Bu nedenle de oyun ile ilgili olarak yörede “erkeklemeye” ifadesi kullanılmaktadır.

Cemilem

9 zamanlıdır. (2+2+2+3) İki ya da daha fazla kişiyle oynanır. Daire formunda icra edilir. Eskiden bayanların kına gecelerinde ve erkeklerin kendi aralarında icra ettiği bir oyun iken günümüzde ise kına geceleri köy meydanlarında, açık alanlarda kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu ortamlarda birlikte de oynanmaktadır. Beş düz adım yapıldıktan sonra altıncı adımda dönüş yapılır. Her ne kadar Denizli- Acıpayam yöresine ait bir türkü de olsa çok uzun süredir yörede çalınıp oynanmaktadır. Küçük yaşlarda çocukların dahi bildiği ve yöre halkı tarafından severek icra edilen bir oyundur.

Sonuç

Takmak Köyü kadın halk oyunlarının hareketsetel yönden adım cümlelerinin genellikle Ege Bölgesi'nde oynanan kadın halk oyunları ile benzer özellik göstermediği sonucuna varılmıştır. Karakteristik bakımdan kadın halk oyunlarının dönüş, çapraz yürüme, kol çevirme, diz kırma, ayak çekme, sekme ve parmak şıklatma gibi oyun figürlerinden meydana geldiği bilinmektedir. Genel olarak sol ayakla başlayan zeybek oyunlarının aksine yöre kadın halk oyunlarının sağ ayak ve noktalamayla başladığı belirlenmiştir. Dönüşlerin çok nadiren yapıldığı ve oyun içerisinde çapraz yürümelere yer verilmediği gözlemlenmiştir. Kol çevirme, diz kırma ve sekme gibi figürlerin

¹ Şerif Baykurt, Türk Halk Oyunlarının Bölgelere Dağılışı, Türkiye'de İlk Halk Oyunları Semineri 26-28 Temmuz 1961, Yayına Hazırlayan: Şerif Baykurt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s.12.

bulunmadığı oyunlarda, ayak çekme yerine ayakların daha yere basarak ve birbirlerine yakın tutularak hareke etmesi bu oyunlardaki adım cümlesini belirleyen temel özellik olarak değerlendirilebilir. Birçok yerde ince sazların eşlik ettiği kadın halk oyunlarına Takmak Köyü'nde sadece bir tefin eşlik ettiği de tespitler arasındadır. Solo ve toplu şekilde icra edilen kadın halk oyunları yörede sektirme, sürütme gibi isimlendirmelerle ifade edilmektedir. Genel görünüm itibariyle adım cümlesi olarak tanımlanabilecek bu ifadeler, yörede oyun adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ezgisel yönden çeşitli araştırmacıların konumuzu ilgilendiren kadın zeybekleri tanımlamalarından ve sınıflandırmalarından yola çıkıldığında, Takmak Köyü'nde icra edilen kadın halk oyunlarına eşlik eden ezgilerin çoğunluğunun literatürdeki gibi üçlü kümesi başta olan 9 zamanlı (3+2+2+2) ezgilerden oluşmadığı gözlenmiştir. Takmak Köyü ile alakalı yapılan çalışmada, yöredeki kadın halk oyunlarının genellikle 4/4, 6/4 ve 8/4 gibi ritim kalıbı genellikle iki zamanlı ve türevi olan ezgiler esnasında oynandığı belirlenmiştir. 9 zamanlı ve buna bağlı ezgilerin ise üçlü kümesinin sonda olduğunu (2+2+2+3) tespit edilmiştir. Elde edilen bu tespitler neticesinde Ege Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Uşak iline bağlı Eşme ilçesinin Takmak Köyü'nde gelenekten günümüze varlığını sürdüren kadın halk oyunlarının, zeybek bölgesi olarak nitelendirilen bu bölgede araştırmacılar tarafından belirlenen kadın zeybek oyunlarına aykırı bir müzikal yapının eşlik ettiği önemli bir sonuç kayıt altına alınmıştır. Batı Anadolu'da yer alan yörenin halk müziği yapısını ve usul birlikteliğini oluşturan öğelerin aynı olduğu gözlemlenmesine rağmen, kadın halk oyunları ezgilerinin mevcut tanımlamalara aykırı bir yapı içerisinde olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

∞ KAYNAKÇA

- Meltem Altıntuğ, Türk Halk Oyunlarında Dansçı ve Oyun Etkileşiminin Ürünü Olan Naraların Göstergibilimsel Yaklaşımla İncelenmesi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013 Kış (6/1).
- Onur Akdoğu, Bir Başkaldırı Öyküsü Zeybekler, İzmir: Sade Matbaacılık, C.3. 2004.
- Paul Spencer, Society and the Dance, "Interaction within the dance and the maintenance of sentiments (theme 3)", Cambridge University Press, 1985.
- Salih Sütöğlü, Denizli ve Yöresi Halk Oyunlarında Kullanılan Çam Sipsi ve Grangaz Takımının Yöre Oyun Kültürüne Etkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Şerif Baykurt, *Türk Halk Oyunlarının Bölgelere Dağılışı*, Türkiye'de İlk Halk Oyunları Semineri, 26-28 Temmuz 1961, Yayına Hazırlayan: Şerif Baykurt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Tarkan Erkan, *Türk Halk Oyunları Müziğinde Toplu Çalgılama*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

EKLER: Oyunlardan Örnekler

UŞAK'TA ŞEHİR TURİZMİ

ALİ YILMAZ*

Özet

Bu çalışmada, Uşak şehrindeki turizm hareketi şehir turizmi açısından incelenmiş, şehirde turizmi geliştirme imkânları araştırılmıştır. Turizmin şehir ekonomisine katkısının artırılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur. Uşak şehri ve yakın çevresinde turizm açısından doğal ve kültürel çekicilikler bakımından önemli potansiyeli bulunmakla birlikte, mevcut potansiyel henüz etkili şekilde değerlendirilememektedir. Şehrin turizm imkânları, şehir ekonomisine ve kalkınmasına önemli katkı sağlayabilecek düzeydedir. Turizmin geliştirilmesi, yeni yatırım ve iş imkânlarına, şehir imajının düzeltilmesine ve şehirlilik bilincinin ve aidiyet duygusunun gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: *Uşak şehri, turizm, şehir turizmi*

Şehir Turizmi ve Şehirlerde Turizmi Geliştirmenin Önemi

Şehir turizmi: ziyaret edilen şehirde yapılan, gezinti, dinlenme, eğlenme, rekreasyonel alışveriş, tarihi dokuyu ve önemli mimari yapıları görme, sanat galerileri ve müzeleri ziyaret etme, konser, festival ve gösteri izleme-katılma, yerel ve farklı lezzetleri tatma, özel düzenlemelere ve iş toplantılarına katılma, ulusal ve uluslararası spor müsabakalarını takip etme, akraba eş dost ziyaretinde bulunma gibi çeşitli rekreasyonel faaliyetleri ve bu faaliyetlerin gerçekleşmesi sırasındaki ulaşım ve konaklamadan doğan ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir. Şehir turizminde, başka yerlerden gelen ziyaretçilere sunulan bir dizi turistik kaynak ve etkinliğin yanı sıra, turist ve ev sahibi toplum arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur.

Dünyada her geçen gün artan ve çeşitlenen turizm hareketi, günümüzde en büyük endüstrilerden biri haline gelmiş bulunmaktadır. Deniz, kum, güneş kitle turizminin yanı sıra, alternatif turizm çeşitleri de hızla gelişmektedir. Alternatif turizm içinde, şehirlere yönelik turizm talebi giderek artmaktadır. Şehirler; alışveriş, eğlence, sağlık, spor, dinlenme, kültür, tarih, kongre ve iş turizmine kaynak oluşturacak çok sayıda çekiciliğin bir arada bulunduğu yerler olarak ilgi çekmektedir. Diğer taraftan, şehirler genelde ulaşım güzergâhları üzerindeki kavşak ve aktarım noktalarında yer aldıklarından, ulaşım ve konaklama altyapısı bakımından daha donanımlıdır. Yine, göç olaylarına bağlı olarak akraba, eş dost ziyareti şeklindeki turizm hareketi de şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Bütün bunlar, şehirleri özellikle büyük şehirleri turizmde önemli bir destinasyon hâline getirmektedir.

Turizm emek yoğun bir sektör olarak geliştiği şehirlerde, yeni yatırımlar ve iş imkânlarını ortaya çıkararak ekonomiye canlılık getirmektedir. Özellikle ekonomik durgunluk içinde olan şehirlerin turizm yatırımlarına ayrı bir önem verdikleri görülmektedir. Dünyada birçok şehir, turizmin ekonomik kalkınmalarına yapacağı olumlu katkıyı sağlamak amacıyla, turizmi geliştirilmek için çaba harcamakta (Law, 1992; Couch & Farr, 2000; Gonzáles & Medina, 2003; Özgüç, 2007), turizmden daha fazla pay almak, yeni iş ve istihdam imkânlarını artırmak için kendisini turizm şehri olarak konumlandırmaya çalışmaktadır. Şehirlerin turizm gelirlerini artırmak, ulusal ve uluslararası turizmden daha fazla pay almak için, rekabet içine girdikleri de görülmektedir.

Şehirlerde turizmin geliştirilmesinin önemli bir yönü de gençleştirme ve imaj değişimidir. (Bradley vd, 2002; Yılmaz & Günay Aktaş, 2012). Turizme yönelen şehirlerde oteller, alış-veriş merkezleri, eğlence ve yeme-içme mekânları, müzeler, sanat galerileri gibi çeşitli rekreasyonel yapıların inşası, tarihi dokunun ortaya çıkarılması, şehir içi düzenlemeler ve şehirdeki kötü görünümü fiziki çürüme alanlarını kaldırılması gibi uygulamalarla şehirlere daha güzel-çekici bir görünüm kazandırılmaktadır. Böylece diğer şehirlerden farklılaşarak, imaj oluşturularak, daha fazla turist çekmek hedeflenmektedir.

Şehirlerin Turizm Çekicilikleri

Şehirlerde turizme kaynaklık edebilecek çok sayıda çekicilik bir arada bulunmaktadır. Şehirlerin turizm çekicilikleri çeşitli şekillerde

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen –Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

sınıflandırılmaktadır. Bunlardan en çok ilgi görenlerden biri, şehirlerin turizm çekiciliklerini, *birincil unsurlar (temel çekicilikler)*, *ikincil unsurlar* ve *ek unsurlar* olarak üç gruba ayıran sınıflandırmadır. Temel çekicilikler turistleri çeken asıl nedenlerdir. İkincil unsurlar ve ek unsurlar turizmin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Şehirlerin Turizm Çekicilikleri:

Birincil Unsurlar (Temel çekicilikler)	Kültürel çekicilikler (müzeler ve sanat galerileri, tiyatrolar ve sinemalar, konser salonları, kongre merkezleri vb. diğer kültürel çekicilikler) Spor çekicilikleri (kapalı ve açık spor alanları) Eğlence çekicilikleri (eğlence parkları, gece kulüpleri, gazinolar, planlanmış etkinlikler, festivaller vb.) Fiziki karakterler (tarihi caddeler, semtler, ilginç binalar, eski anıtlar ve heykeller, parklar ve yeşil alanlar, su kıyıları) Sosyo-kültürel özellikler (Şehirdeki canlılık, dil, yerel gelenekler ve giyim, kültürel miras, dostluk, iyi ilişkiler, güvenlik, boş zamanı değerlendirme yerleri vb.)
İkincil Unsurlar	Konaklama Yeme-içme Alışveriş Pazarlar
Ek Unsurlar	Erişilebilirlik Şehir içi ulaşım ve park etme Turist bilgilendirme (haritalar, işaretler, rehberlik)

Kaynak: Law, 2002

Buldukları bölgelerde nüfusun ve hizmetlerin toplandığı merkezler olarak şehirler; müzeler, sanat galerileri, tiyatrolar, sinemalar, konser salonları, kongre merkezleri ve diğer kültürel çekicilikleriyle ziyaretçileri kendine çekmektedir. Rekreatif alışveriş şehirlerin diğer önemli bir turizm çekiciliğini oluşturmaktadır. Şehirlerde yer alan büyük alışveriş merkezleri, ünlü markaların mağazaları, şehir halkı kadar, turistleri de çekmektedir. Şehirlerin diğer bir çekiciliğini oluşturan eğlence kolaylıkları, şehir turizminde giderek önem kazanmaktadır. Büyük eğlence merkezleri olarak düzenlenen eğlence parkları (theme park), şehirlerdeki eğlence turizmine yeni boyutlar getirmiştir. Dünyanın büyük şehirlerinde yer alan bu tür eğlence parkları her yıl milyonlarca turist tarafından ziyaret edilmektedir. İş ve toplantı seyahatlerindeki artış konferans-kongre turizmini geliştirmektedir. Bu konuda eskiden beri önem kazanmış büyük merkezlerin yanı sıra birçok şehirde konferans, toplantı, sergi vb. faaliyetler için kültür merkezi ve oteller inşa edildiği görülmektedir. Yine geniş katılımlı düzenlemeler (uluslararası fuar, festival, olimpiyat oyunları, uluslararası spor karşılaşmaları vb.) şehirlerin turist çekmesinde, ulusal ve uluslararası turizm pazarında imaj oluşturmalarında önemli rol oynamaktadır.

Uşak Şehrinin Turizm Altyapısı: Ulaşım-Erişim Kolaylıkları

Bir yerde turizmin gelişmesinde rol oynayan temel unsurlar ulaşım, konaklama ve turistik çekiciliklerdir. Turizmin geliştirilebilmesi için iyi bir ulaşım ağına ihtiyaç vardır. Turistik çekicilikler, turist oraya erişebilirse kullanılabilir. Şehirlerde gelişmiş bir ulaşım altyapısı, şehrin turizm çekiciliğini artıran önemli bir faktördür (Özgüç, 2007). Her şeyden önce şehir, ülke içinden ve dışından kolay erişilebilir olmalıdır. Aynı şekilde, şehir içi ulaşım kolaylığı, trafiğin akıcılığı ve otopark imkânları da geliştirilmelidir.

İç Ege ile Kıyı Ege arasındaki ana kara yolu üzerinde bağlantı noktası bir konumunda yer alan Uşak şehri, kara yolu ve demir yolu ulaşım alternatifleri ve gelişmekte olan hava yolu ulaşımı ile Türkiye'nin her yerinden kolay erişilebilen bir merkezdir. Türkiye'nin birçok şehrinin birbirine bağlayan önemli ulaşım ağları (kara ve demir yolu) şehirden geçmektedir. Yakın gelecekte hayata geçirilecek olan Ankara-İzmir hızlı tren hattı ile şehrin erişilebilirlik düzeyi daha da artacaktır. Bununla birlikte şehir içi ulaşımında ve şehirden çevredeki turizm çekiciliklerine erişimde zorluklar (sorunlar) bulunmaktadır. Şehir içi ulaşımın akıcılığı ve otopark imkânlarının geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca ziyaretçilerin şehir içinde ziyaret edebilecekleri turistik çekicilikler ile ilgili yer ve yön bilgilendirme işaret ve levhalarının yetersiz olduğu görülmektedir.

Şehirde beş tanesi A grubu, bir tanesi B grubu olmak üzere toplam altı seyahat acentesi faaliyetini sürdürmektedir. Seyahat acenteleri bölge ve ülke genelinde turistik turlar düzenlemektedirler. Şehirde oto kiralama imkânı bulunmaktadır.

Uşak Şehrinin Turizm Altyapısı: Konaklama İmkânları

Ulaşımın yanı sıra ziyaretçilerin konaklama ve yeme içme vb. ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tesisler de turizmin geliştirilmesi açısından önemli yatırımlardır. Herhangi bir alanda turizmin gelişmesi büyük ölçüde konaklama kapasitesine bağlı olacaktır. Uşak şehrinde turizm işletme belgeli 8, turizm yatırım belgeli 1 ve özel belgeli 1 olmak üzere 10 otel bulunmaktadır. Bu otellerin toplam yatak sayısı 1.183'tür (Tablo 2). Turizm belgeli otellerin iki tanesi dört yıldızlı, diğerleri üç yıldızlı ve iki yıldızlıdır. Şehirdeki turizm belgeli otellerin yanı sıra, belediye belgeli butik ya da apart otel tarzı hizmet veren belirli sayıda otel şehre gelen ziyaretçilere konaklama hizmeti vermektedir. Uşak'ta çoğunluğu şehir merkezinde olmak üzere 20 kadar birinci ve ikinci sınıf restoran bulunmaktadır. Konaklama imkânları genel olarak değerlendirildiğinde özellikle turizm işletme belgeli konaklama tesislerinin yetersiz olduğu, sayılarının artırılması gerektiği görülmektedir.

Tablo 2. Turizm Belgeli Otel Sayısı ve Yatak Kapasiteleri

Yıllar	1986	1997	2002	2014	2016	2022
Otel sayısı	1	2	4	6	10	10
Yatak Kapasitesi	102	160	362	682	1183	1183

Kaynak: Uşak İl Kültür Turizm Müdürlüğü

Şehirdeki Turizm Çekicilikleri ve Yapılabilecek Turizm Etkinlikleri

Uşak şehrine gelen ziyaretçilerin görebilecekleri çok sayıda tarihî ve kültürel turizm çekicilikleri bulunmaktadır. Şehrin yerleşme tarihine ilişkin görülebilecek en eski yapılar, şehrin tarihi camileridir. Bunlardan, Germiyan Beyliği Dönemi yapısı olduğu tahmin edilen Ulu Cami, Osmanlı Dönemi yapıları olan Burma Cami (16. yüzyıl), Karaali Cami (16. yüzyıl), Çakaloz Cami (19. yüzyıl) ve Ali Ağa Cami (19. yüzyıl) şehrin tarihî çekirdeğinde birbirine yakın mesafelerde ziyaret edilebilir. Yine şehirdeki Osmanlı Dönemi tarihî yapıları olarak günümüzde otel olarak kullanılan, iki katlı taş yapı Fransız mimarisiyle dikkat çeken Paşa Hanı (1898), açık avlulu ve iki katlı mimarisiyle Hacı Gedik Hanı (1891/1892), İtalyan bir mimar tarafından iki katlı ve taş malzemedeki yapılan ve uzun yıllar sarraflar çarşısı olarak kullanılan Bedesten Çarşısı (1901) ve İzmir-Kasaba Demiryolu (SCR) Şirketi tarafından 1887'de inşa edilen Tarihî Uşak Tren Garı (Koçan, 2011), şehrin yerleşme tarihine, sanat tarihi ve mimariye meraklı turistlerin ziyaret edebilecekleri önemli tarihî yapılarıdır. .

Şehirdeki müzeler, şehre gelen turistlerin en çok ziyaret ettiği yerlerdendir. Bunlardan, Uşak Arkeoloji Müzesinde yörenin yaklaşık 5.000 yıllık yerleşme tarihine ilişkin arkeolojik kazılardan ve yüzey araştırmalarından elde edilen çok sayıda eser görülebilir. Müzede özellikle Lidya ülkesini yöneten Krezüs Dönemi'ne ait 450 parça eserden oluşan Karun Hazinesi ve hazinenin en önemli parçası Kanatlı Denizati Broşu oldukça ilgi çekmektedir. Yine, Uşak'ın kronolojik tarihi, şehrin turistik çekicilikleri, kültürel değerleri ve folklorik özelliklerinin sergilendiği Kent Tarihi Müzesi ile, şehrin yakın tarihinde Kurtuluş Savaşı yıllarında karargâh olarak kullanılan ve Türk kuvvetlerine esir düşen Yunan Generali Trikopiş'in Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarıldığı yer olan ve sonradan Atatürk ve Etnografya Müzesi hâline getirilen tarihî konak, şehirde en çok ziyaret edilen yerlerdendir. Müzelerin yanı sıra şehrin merkezinde Türk milletinin Kurtuluş Savaşı mücadelesini ve Cumhuriyet'in kuruluşunu simgeleyen ve şehrin sembollerinden olan Atatürk ve Kurtuluş Anıtı, şehre gelen ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

Yine, şehirdeki tarihi dokunun önemli bir bölümünü oluşturan *Tarihî Uşak Evleri*, tarih ve kültür turizmi açısından görülmesi gereken unsurlardan biridir. Daha çok şehrin Aybey, Bozkurt, Işık, Karaağaç, Kurtuluş ve İslice Mahallelerinde yer alan bu evler, Anadolu Türk konut mimarisi özelliklerini taşımaktadır (Sayan, 1997; Gürsoy, 2015). Uşak evleri şehrin tarihi dokusunun önemli yapı elemanları olarak koruma altına alınmıştır. Bir kısmı restore edilerek idari, kültürel ve ticari amaçlı fonksiyon kazandırılarak şehrin modern hayatına katılmıştır. Uşak'ın tarihî şehir dokusunun korunmasında kültür mirası niteliğinde olan bu evler, özgün yerleşme dokusu ve geleneksel mimarisiyle çekicilik oluşturmaktadır.

Şehirdeki görülmesi gereken önemli tarihi yapılardan biri de Türkiye'nin ilk şeker fabrikası olan *Uşak Şeker Fabrikası*'dır. Ziraat Anonim şirketi tarafından 1925 yılında kurulan fabrika hâlen üretime devam etmektedir. Şehrin sosyal ve ekonomik tarihinde önemli bir yeri bulunan tarihi fabrika, endüstriyel miras turizmi açısından önem taşımaktadır.

Uşak'ın en önemli kültürel miras değerlerinden olan el dokuma *Uşak halıları* ve *Eşme kilimleri* şehrin marka ürünleri olarak turizmde çekicilik oluşturmaktadır. El dokuma halıcılık yörede oldukça eskiye dayanmakla birlikte, özellikle 16. yüzyıldan itibaren Uşak kendine özgü el dokuması halısı ile önemli bir halı üretim merkezi hâline gelerek Osmanlı topraklarında ve Avrupada oldukça beğeni kazanmıştır. Kendine has bir dokusu ve deseni bulunan Uşak halıları hâlâ ilgi görmektedir. Günümüzde şehirdeki *Dokur Evi*'nde bu kültürel mirasa sahip çıkılmakta, Uşak halısı üretimi geleneği yaşatılmaya çalışılmaktadır. Burada el emeği göz nuru dokunan halılar, teşhir bölümünde yerli-yabancı turistlerin beğenisine sunulmakta, yurt içi ve yurt dışına gönderilmektedir. Geçmişte halkın kendi ihtiyaçları için ürettiği el dokuma *Eşme kilimi* de dokuma kalitesi ve güzelliğiyle büyük beğeni kazanmıştır. Günümüzde daha çok turistik hediyeelik olarak çeşitli ebatlarda üretilen Eşme kilimleri şehre gelen ziyaretçilerin en çok ilgisini çeken ürünlerden biridir. Kilim üretimi geleneğini sürdürmek ve tanıtımını sağlamak adına her yıl mayıs sonunda düzenlenen. Eşme Kilim Kültür ve Sanat Festivali, turizm açısından önemli bir çekicilik oluşturmaktadır.

Şehirdeki önemli bir çekicilik de Türklerin ata sporu olan *Cirit*'tir (Çiftçi, 2011). Şehirde ciritle ilgili çok sayıda spor kulübü bulunmakta ve kulüplerin çeşitli zamanlarda düğün, eğlence, spor etkinliklerindeki gösterileri şehir halkının yanı sıra ziyaretçiler için de çekicilik oluşturmaktadır. Her yıl nisan ayında Türkiye genelinde cirit müsabakaları düzenlenmektedir.

Uşak'ta düzenlenen çeşitli *festivaller* de şehre yönelik ziyaretçi akınına neden olmaktadır. Uşak şehrinde her yıl düzenli olarak aralık ayının ilk yarısında gerçekleştirilen *Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali* (önceki adı *Uluslararası Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali*) özellikle şehir dışından geniş katılımlı bir festivaldir. Yine, her yıl ağustos sonu eylül başı kutlanan *Kurtuluş Haftası Etkinlikleri* halkın ve yabancı ziyaretçilerin için çekicilik oluşturmaktadır. Şehirde düzenli yapılan bu festivallerin dışında, Uşak Belediyesinin düzenlediği festivaller (örneğin 2022 yılında düzenlenen *Tiyatro Festivali*, *Uşak Drift Festivali*, *Tasarım ve Teknoloji Festivali*, *Genç Kuşak Fest*, *Moda Fest* gibi) şehir halkının ve ziyaretçilerin katıldıkları önemli kültürel çekiciliklerdir. Bunların yanı sıra Banaz ilçesi Kızılhisar köyü Üzeyir Yaylası'nda her yıl haziran ayında yapılan geleneksel *Yörük (Yayla) Şenlikleri*, Eşme ilçesinde her yıl mayıs ayında düzenlenen *Eşme Kilim, Kültür ve Sanat Festivali*, Sivaslı ilçesinde mayıs sonu haziran başında düzenlenen *Sivaslı Kültür ve Sanat Festivali* ve Karahallı ilçesinde eylül ayında yapılan *Clandras Dokuma ve Kültür Festivali*, şehir halkının ve ziyaretçilerin katıldıkları kültürel turizm etkinlikleridir. Söz konusu festivaller, kutlama ve şenlikler yörenin ve şehrin tanıtımına önemli katkı sağlamaktadır.

Uşak'ın yöresel lezzetleri, şehre gelen ziyaretçilere farklı lezzetler tatma, deneyimleme imkânı sunmaktadır (Çatır & Ay, 2018). Uşak tarhanası (tarhana çorbası), keşkek, katmer, bükme, döndürme, peksimet, haşhaş sürtmesi, tahin helva, gelin helvası (kırmızı helva), demir tatlısı, un helvası, Karahallı ciğeri, çömlek eti, alacatene, ilabada sarması, etli topalak, çömlek eti gibi çok sayıda yöresel lezzeti ziyaretçiler tatmakta, turistik ürün olarak satın almakta, hediyeelik olarak götürmektedir.

Günümüzde şehir turizminde önemli bir etkinlik *rekreasyonel alışveriş*'tir. Uşak şehrine gelenler, şehrin merkezinde araç trafiğine kapatılmış uzun bir cadde olarak alışveriş ve yeme içme mekânlarının yer aldığı İsmet Paşa Caddesi'nde ("*Cadde AVM*") gezinti, alışveriş yapma, hoş zaman geçirme imkânı bulmaktadır. "*Cadde AVM*" dışında, şehrin değişik yerlerindeki üç alışveriş merkezi şehir halkının ve ziyaretçilerin rekreasyonel amaçlı alışveriş, rekreasyonel yeme-içme imkânı buldukları yerlerdir. .

Şehir içinde ve yakın çevresinde yer alan *Huzur Park*, *Koru Park*, *Ata Park*, *Karaağaç Göleti*, *Kalfa Korusu*, *Akse Çamlığı*, *Çokkozlar Piknik Alanı*, *At Çiftliği* gibi yeşil alanlar, şehrin kalabalığından uzaklaşarak doğal ortamlarda bulunmak, piknik yapmak, dinlenmek, eğlenmek gibi çeşitli rekreasyonel etkinlikler için çekicilik oluşturmaktadır.

Şehrin Yakın Çevresindeki Çekicilikler ve Yapılabilecek Turizm Etkinlikleri

Uşak şehrinin yakın çevresindeki çekicilikler ve bu çekiciliklere bağlı yapılabilecek turizm etkinlikleri, şehir turizminin dışında kalmakla birlikte, bu çekicilikler için gelen ziyaretçiler genelde Uşak şehrinde konaklama, yeme içme, şehirden bu çekiciliklere düzenlenen turlara

katılma, araç kiralama, bilgi alma gibi turizmle ilgili çeşitli kolaylıkları şehirdeki turizm hizmetlerinden karşılamaktadırlar. Dolayısıyla, şehrin yakın çevresindeki çekicilikler ve turizm etkinlikleri ister istemez şehirdeki turizm hareketine dâhil olmakta, onun bir parçası haline gelmektedir. Şehirdeki turizm olayının ve mekânsal ilişkilerin iyi anlaşılması için şehrin yakın çevresindeki çekicilikler ve bu çekiciliklere ilişkin turizm faaliyetlerine kısa da olsa değinmek gereği vardır.

Uşak şehri yakın çevresindeki çeşitli doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerin turizm açısından önemli potansiyel oluşturdukları ve belirli bir düzeyde turizm hareketine neden oldukları görülmektedir. Bunlardan, yörenin yerleşme tarihine ilişkin ortaya çıkarılmış önemli Arkeolojik alanlar-ören yerleri tarih ve kültür turizmi açısından çekicilik oluşturmaktadır. Uşak yöresinde bilinen en eski yerleşim ve avlanma yeri olarak değerlendirilen aynı zamanda Türkiye'nin bilinen en büyük ve en önemli Orta Paleolitik döneme ait açık-hava sitesi olma potansiyeli taşıyan *Sürmecik* sitesi (Polat, 2017), yörenin yerleşme tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır. Yine, Uşak'a 40 km. uzaklıkta, Uşak'ın, Ulubey ilçesi Sülümenli köyü sınırları içerisinde yer alan, Büyük İskender'in Anadolu seferinden sonra Makedonya'dan gelenler tarafından kurulduğu bilinen *Blaundus antik şehri* (Can, 2017); Ulubey ilçesi sınırları içinde Roma Dönemi'nde Hristiyanlığın Montanizm mezhebini kabul eden halkın yerleşim yeri olan *Pepuza antik şehri*; Uşak'ın Sivaslı ilçesinde Roma İmparatoru Augustus tarafından MÖ 20 yılında kurulan ve Roma Dönemi'nde 12 önemli şehirden biri kabul edilen *Sebaste antik şehri* (Taştemür, 2017); Uşak şehrine 40 km mesafede Banaz ilçesi sınırları içinde Kral Yolu üzerinde yer alan ve Frigya, Lidya, Hellen, Roma ve Bizans Dönemlerinde önemli bir yerleşim yeri olan *Akmonia antik şehri* (Dinç, 2017); ziyaret edilen antik şehir çekicilikleridir. Bunların yanı sıra, şehrin yakın çevresindeki *Aktaş köyü (Flaviopolis)*, *Güre (Bagis)*, *Oturak köyü (Hieroxharax)*, *Ayvacak köyü (Dioklea)* gibi ören yerleri, tarih ve arkeolojiye meraklı ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir.

Şehrin yakın çevresinde Banaz Çayı üzerinde Lidyalılar tarafından yapıldığı tahmin edilen Cılandıras Köprüsü; Gediz Nehri üzerinde Germiyan Beyliği veya Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen Beylerhan Köprüsü ve Çataltepe Köprüsü; Dokuzsele Çayı üzerinde kemerli ve Selçuklu mimarisi tarzında yapılan Çanlı Köprü ve Uşak Karahallı arasında Banaz Çayı üzerinde yer alan yer alan Hacı Gedik Köprüsü gibi, özgün dokusunu koruyan çok sayıda tarihî taş köprü'nün (Acar, 2016) ve Ulubey ilçesi İnay köyünde bulunan Selçuklu Dönemi İnay Kervansarayı tarih ve kültür turizmi için çekicilik oluşturmaktadır. Ayrıca, Kurtuluş Savaşı'nda işgalci Yunan orduları komutanı General Trikopis'in 2 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusuna esir düştüğü Göğem köyünde bulunan Göğem Zafer Anıtı, ziyaret edilen yerlerdendir. Uşak şehri çevresinde doğa turizmi etkinlikleri için önemli çekicilikler bulunmaktadır.

Uşak ile Kütahya ili sınır kesiminde yer alan *Murat Dağı*; yükseltisi, iklimi, yayla sahaları, zengin doğal bitki örtüsü, manzarası, yaban hayatı, soğuk ve sıcak su kaynakları, piknik alanlarıyla doğa turizmi etkinlikleri, dinlenme, eğlenme, tatil geçirme vb. için büyük potansiyel taşımaktadır. Özellikle Uşak şehrine 83 km uzaklıkta Murat Dağı'nın kuzeybatıya bakan yamaçla üzerinde yaklaşık 1600 m yükseklikte yer alan *Murat Dağı Turizm Merkezi* ve yakın çevresi, çeşitli turistik değerlere sahip gelişme potansiyeli yüksek bir sahadır (Özav, 1995). Yerli ve yabancı ziyaretçiler tarafında oldukça ilgi gören Murat Dağı konaklamasız günübirlik ziyaretler açısından önemli bir destinasyondur. Şehirden günübirlik turlar düzenlenmektedir. Son dönemde ulaşım ve konaklama imkânlarının belirli düzeyde gelişmesi ile kış turizmi, rekreasyonel yaylacılık, termal turizm, klimatizm, kamp turizmi, av sporları turizmi gibi çok çeşitli etkinlikler büyük ilgi görmektedir.

Uşak şehrine 33 kilometre mesafede, Ulubey ilçesi sınırları içinde yer alan Ulubey Kanyonu, şehre gelen ziyaretçilerin çok ziyaret ettikleri yerlerin başında gelmektedir. Kanyonda yerden 150 metre yüksekte yapılan cam seyir terası kanyonu tepeden gören manzarasıyla ziyaretçilere heyecan veren bir deneyim yaşatmaktadır. Kanyonda doğa sporları, doğa yürüyüşü, manzara turizmi, yamaç paraşütü vb. turizm için potansiyel bulunmaktadır. Ancak kanyon içindeki akarsuya bölgedeki sanayi tesislerinin kimyasal atıklarının bırakılması, kötü koku ve çirkin bir görüntü oluşturmakta, kanyonun çekiciliğini tehdit etmektedir.

Uşak-İzmir kara yolu güzergâhında, Uşak şehrine yaklaşık 45 km mesafede bulunan *Taşyaran Vadisi* akarsu ve tektonik hareketler ilişkisi sonucu ortaya çıkmış ilginç görünümlü yapısıyla çekicilik oluşturmaktadır. Jeolojik ve jeomorfolojik olarak orijinal bir sit alanı olan Taşyaran Vadisi'nin özellikle potollerden (yatak çukurlarından) oluşan kesimi ve çevresi bozulmamış doğası ve bitki örtüsü ile önemli

bir turizm potansiyeli taşımaktadır (Polat ve Deniz, 2017). Taşyaran Vadisi doğal ortamlara, az rastlanılan ilginç jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlara ilgi duyan ziyaretçiler için mutlaka görülmesi gereken bir yerdir.

Şehrin yakın çevresindeki. *Kayaağıl ve Hamamboğazı Kaplıcaları* önemli termal turizm çekicilikleridir. Şehir merkezine 10 km mesafedeki Kayaağıl Termal Tesisleri şifalı su kaynakları ve doğal çevre güzellikleriyle termal turizmin yanı sıra doğa, spor, kültür, manzara, kır turizmi gibi çeşitli rekreasyonel etkinlikler için uygun şartlar taşımaktadır (Deniz, 2016). Kayaağıl kaplıcalarında apart otel şeklinde konaklama imkânları bulunmaktadır. Şehre 40 km. mesafede Banaz ilçesinde yer alan Hamam Boğazı Kaplıca Tesisleri çam ormanları içinde, doğa ve termal turizm etkinlikleri için önemli bir çekiciliktir. Hamamboğazı'nda henüz konaklama imkânı olmadığından ya günübirlik gidilmekte ya da yakındaki Banaz ilçesi veya Uşak şehrinde konaklama yapılmaktadır. .

6. Uşak Şehrindeki Mevcut Turizm Hareketi

Şehre gelen turist sayısı bazı yıllar azalma birlikte, 2018'e kadar olan dönemde genel olarak artış göstermiştir. 2015 yılında 65.000 yerli ve 2.625 yabancı turist sayısı, 2018 de 98.400 yerli ve 4.268 yabancı sayısına ulaşmıştır. 2019-2021 döneminde korona virüs (Covid-19) salgını nedeniyle dünya ve ülke genelinde turizm hareketlerindeki gerilemeye paralel olarak, şehre ziyaretçi sayısında azalma beklenen bir durumdur. Korona virüs salgının hafiflediği 2022 yılında gelen ziyaretçi sayısındaki hızlı bir artış dikkati çekmektedir. 2022 yılının ilk 6 ayı verileri dikkate alındığında 2022 yılında gelen ziyaretçi sayısının 2021 yılına göre %100'den daha fazla artış göstereceği öngörülebilir (Tablo 3).

Tablo 3. Turistik işletme belgeli otellerde konaklama sayısı (2015-2022)

Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022 (ilk 6 ay)
Yerli	65000	72000	48800	98400	61345	36800	35500	39470
Yabancı	2625	3210	1458	4268	6800	889	1678	3400
Toplam	67625	205336	50258	102668	68145	37689	37178	42870

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü ve TÜİK, 2022

Sonuç ve Öneriler

Uşak'ın, Murat Dağı, Ulubey Kanyonu ve Taşyaran Vadisi gibi nadir doğal oluşumları, antik şehir kalıntıları ve ören yerleri, termal turizm çekicilikleri, şehirdeki tarihi yapılar ve kültürel çekicilikler, ülke tarihinde ilklere sahip olma ve ülke tarihinin en önemli savaşlarından Büyük Taarruz'un yapıldığı bölge yer alma ve üstlenilen önemli rol gibi, turistik çekiciliklerin sayı ve çeşitliliğiyle (1) *zengin turizm potansiyeli*, ulaşım-konum üstünlüğü ve büyük şehirlere yakınlığın sağladığı (2) *yüksek erişilebilirliği* ve halı, kilim, tarhana, Karun hazineleri gibi (3) *marka ürünleri* turizmin geliştirilmesi için güçlü yönlerini oluşturmaktadır.

Turizm açısından önemli potansiyele sahip olmakla birlikte, mevcut potansiyelin henüz etkili şekilde değerlendirilemediği, şehir ekonomisine kazandırılmadığı görülmektedir. Zengin potansiyele rağmen turizmin gelişmemiş olması, özellikle yerel yönetimlerin, turizm yatırımcılarının ve yerel halkın turizmin önemini yeterince kavranamamış olmasıyla yakından ilgilidir. Yine, turizm sektöründeki alt yapı-yatırım eksiklikleri, marka ürünlere rağmen genel olarak tanıtım sorunu, ülke ve bölge turizmine yeterince katılamama ve şimdiye kadar turizmin geliştirilmesi için etkili stratejik planlama ve uygulamanın olmaması, başlıca sorunlardır/zayıf yönlerdir. Ayrıca, doğal ve arkeolojik alanların korunmasındaki yetersizlikler, sanayi tesislerinin neden olduğu kirlilik ve şehir içi ulaşım sorunları turizmin geleceği açısından çözülmesi gereken sorunlardır.

Şehirde turizmin geliştirilmesi, yeni yatırım ve iş imkânlarını artırarak bütünüyle ekonomik gelişmeyi hızlandıracaktır. Stratejik bir planlama ve turizm yatırımlarıyla şehrin imajını ve çekiciliğini artırmak mümkündür. Bu durum, şehir halkı için de hoş vakit geçirilecek alanların çoğalmasına, çevre ve hayat kalitesinin yükselmesine katkı sağlayacaktır.

Uşak'ta Şehir Turizminin Geliştirilmesi İçin Yapılması Gerekenler:

(1) *Sürdürülebilir bir turizm planlaması yapılmalı:* sahip olunan turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik geliştirilmesi için sürdürülebilir turizm planlamasına gerek vardır. Bu planlamada bölge, ülke, hatta uluslararası turizm pazarı rekabet ve muhtemel işbirlikleri dikkate alınmalı, turizm çekiciliklerinin koruma-kullanma dengesinin kurulmasına dikkat edilmelidir. Sürdürülebilir turizm planlaması turizmin gelişmesini sağladığı gibi, turizme kaynaklık eden çekiciliklerin korunmasını da sağlayacaktır.

(2) *Şehrin imajındaki düzeltmelerle daha çekici bir şehir oluşturulmalı:* Öncelikle, şehirdeki tarihi doku (tarihi yapı ve mekânlar) ortaya çıkarılmalı, restore edilmeli, şehrin modern hayatına katılmalıdır. Yine, şehir içindeki fiziki çürüme alanları, özellikle şehir içinde geçen ana karayolunun çevresindeki harabe-kötü görünümlü, sanayi ve diğer yapılar ortadan kaldırarak bu alanlar gösterişli yapılarla (otel, alışveriş merkezi, yeme-içme mekânları, mola yerleri, müze, sergi salonu, eğlence parkı, iş merkezi vb.) donatarak şehrin turistik imajı düzeltilmelidir. Yine, yol kenarları, ışıklandırma, süsleme, ağaçlandırma yapılarak çekici hale getirilmelidir. Şehirdeki turistik çekiciliklerle ilgili tabela-levha-işaretleme-yön bilgileri eksiklikleri giderilmelidir. Şehirde rekreasyonel alışverişin toplandığı cadde ve sokaklarda yalnızca yayalara açık yollar artırılmalıdır. Ayrıca şehir içi ulaşım sorunları çözülmeli, şehir içi trafik akıcı hâle getirilmeli, şehir içindeki otopark kapasitesi artırılmalıdır.

(3) *Turizmde bölgesel iş birliklerine gidilerek bölge ve ülke turizmine entegre olunmalı:* Uşak'ın sahip olduğu turizm potansiyeli, havza ölçeğinde, bölge dinamikleri ve muhtemel şehirselleşmeler olarak ele alındığında, çevresindeki şehirler ile bölgesel turizm işbirliklerine giderek bölge hatta ülke turizm hareketine katılma fırsatları bulunmaktadır. Şöyle ki ülke tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Büyük Taarruz bu bölgede yapılmıştır ve Uşak bu savaş içinde önemli noktalardan biri olmuştur. Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir gibi çevre iller ile oluşturulacak *Büyük Taarruz Tarih (Turizm) Koridoru* içinde yer alarak bölge turizm hareketine katılabilir. Oluşturulacak olan tarih koridoru ve buna ilişkin düzenlemeler, Uşak'ın ulusal ve uluslararası turizm tanıtımına da katkı sağlayacaktır. Yine, termal turizm çekiciliklerinin yaygın olduğu bir bölgede yer alan Uşak, sahip olduğu termal turizm kaynaklarını, yerel ölçekte olduğu kadar, bölge turizmi içinde de değerlendirebilmelidir.

Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir ve Ankara ile birlikte "Frigya Turizm Master Planı" Bölgesi'ne giren Uşak, bu illerle yapacağı iş birlikleri çerçevesinde kurulacak olan *Frigya Termal Turizm İş Birliği* bölgesel planlaması içinde yeni termal turizm ve sağlık tesisleri ile termal turizm potansiyelini daha verimli değerlendirebilecektir. Yine, Uşak'ında içinde yer aldığı bölgede çok sayıda antik şehir yer almaktadır. Arkeolojik alanlara yönelik turizm talebinin giderek arttığı günümüzde bölge illeriyle yapılacak iş birliği ile *Antik Şehirler (Turizm) Koridoru* oluşturularak turlar düzenlenebilir. Oluşturulacak olan bölgesel turizm işbirlikleri Uşak'ta turizmin gelişmesini, bölge ve ülke turizmi içinde yer edinmesini sağlayacaktır. Sonuç olarak yarışma yerine paylaşma temel ilkesi çerçevesinde ortak bir vizyon ortaya koyularak bölgesel turizm planlamaları yapılabilir. Şehrin geleceğe yönelik stratejik planlamasında bölge illeriyle muhtemel turizm işbirlikleri mutlaka yer almalıdır.

(4) *Değerlerin tanıtımı ve turistik ürün geliştirme konusunda çaba harcanmalıdır:* Uşak sahip olduğu turizm çekiciliklerinin (değerlerinin) tanıtılmasına ayrı bir önem vermelidir. Bu konuda görsel medya, yazılı basın, kitap, makale, katalog, broşür, reklam, afiş, bilgilendirme, fuar, festival vb. tanıtım araçlarını etkin şekilde kullanmalıdır. Çekiciliklerin tanıtımının yanı sıra, yeni turistik ürünler geliştirilmesi, turizmin çeşitlenmesine ve bütün yıla yayılmasına katkı sağlayacaktır. Turistik ürün geliştirme konusunda, şehrin sembollerine ilişkin hediyelik eşya üretilmesi ile başlanabilir. Yine, Uşak şehri için kullandığımız "İlker şehri", "Âşıklar şehri", "Altın şehir" gibi çekicilik ifadelerine ilişkin turistik ürünler geliştirilebilir. Ayrıca, ziyaretçilerin hoşuna gidecek yeni turizm etkinlikleri geliştirilebilir.

(5) Uşak'ın ulaşım ve konum üstünlüğüne dayalı yeni turizm türleri geliştirilebilir:

Dünyada şehirlerin turizme yönelik yatırımlarına bakıldığında, şehirler arasındaki rekabete de bağlı olarak, şehirlerin, turizmin farklı alanlarında kendilerini geliştirmeyi hedefledikleri görülmektedir. Bazıları alışveriş ve iş turizmine yönelik yatırımlar yaparken bazıları spor, sağlık, bazıları da tarih ve kültür turizminde yoğunlaşmaktadır. Şehirlerin belirli turizm alanlarında kendilerini geliştirmeleri, mevcut turizm altyapısının yanı sıra yeni yatırımları gerekli kılmaktadır.

Rekreasyonel alışveriş, rekreasyonel yeme içme ile birlikte günümüz şehirlerinin önemli bir turizm çekiciliğidir. Şehirlerdeki büyük alışveriş merkezleri, şehir halkının yanı sıra, şehir dışından turist çekmektedir. Çeşitli mağazalar ve dükkânların bir arada yer aldığı alışveriş merkezleri, alışverişin yanı sıra, yeme-içme, eğlence, sinema vb. imkânları da sunması açısından çekicilik oluşturmaktadır. Alışveriş turizminde eskiden bu yana dünyaca ünlü merkezlerden söz edilebilir. Ancak her şehir, yer aldığı bölgede alışveriş için çekim gücü oluşturarak turist çekebilir. Uşak'ın gerek şehir nüfusu, gerekse bölgenin merkezî bir konumunda yer alması nedeniyle geniş hinterlandındaki büyük nüfus kitlesi, Türkiye'nin doğusunu batıya bağlayan ulaşım ağı üzerinde bulunması, *rekreasyonel alışveriş, rekreasyonel yeme içme* turizmine yönelik yatırımlar için önemli potansiyel oluşturmaktadır. Her gün on binlerce aracın, geçiş yaptığı ana ulaşım arteri üzerinde yer alan Uşak şehri, bu potansiyeli iyi değerlendirmelidir. Şehir içinden geçen karayolunun kenarlarındaki uygun alanlar, alışveriş, mola yerleri, dinlenme ve yeme içme mekânları olarak düzenlemesi rekreasyonel alışveriş, rekreasyonel yeme içme turizminin gelişmesini sağlayacaktır.

Uşak şehri, bölge ve ülke genelinde önemli bir sanayi merkezi olarak başka yerlerle yoğun iş ve ticari ilişkiler içindedir. Bu açıdan şehre yönelik iş ve ticaret seyahatleri mevcuttur. İş adamları, firma temsilcileri, tüccarlar, pazarlamacılar vb. çok sayıda kişi iş ve ticaret nedeniyle şehre gelmekte ve çeşitli sürelerle konaklamaktadır. Yine, kamu ve özel sektörde çeşitli görevlendirmeler, toplantı ve iş görüşmeleri için Uşak'a gelmektedir. Bu durum, iş turizminin geliştirilmesinde önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Bunun için, meslek grup toplantıları, firma temsilcileri toplantısı gibi çeşitli iş toplantılarına uygun altyapı ve mekânsal düzenlemeler yapılarak bu potansiyel değerlendirilebilir. İş ve ticaret ilişkisiyle şehre gelen ziyaretçilere, çeşitli organizasyonlarla şehir içinde ve yakın çevresindeki çekicilikler tanıtılarak turistik etkinliklere katılımları sağlanabilir. Planlı bir turizm organizasyonu ile bu kişilerin konaklamaları, işten artakalan zamanlarda şehir ve yakın çevresinde çeşitli turistik çekicilikleri ziyaretleri, yeme-içme, hediyelik eşya vb. turizm harcamalarında bulunmalarını sağlayacak İş Turizmi geliştirilebilir.

Yine geniş katılımlı düzenlemeler (kongre, sempozyum, konferans, fuar, festival, spor karşılaşmaları vb.) bir şehrin turist çekmesinde önemli rol oynamaktadır. Giderek gelişen bu tür organizasyonlar, şehirleri bu ekonomiden pay almaya sevk ederek rekabet ve uzmanlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Birçok şehir toplantı ve sergi salonları içeren kültür merkezleri ve oteller inşa ederek bu konuda daha organize olma yolundadır. Geniş katılımlı düzenlemeler, şehirlerin ulusal ve uluslararası turizm pazarında imaj oluşturmalarında önemli rol oynamaktadır. Ancak bu tür düzenlemeler için (1) birinci sınıf konaklama, (2) konferans tesisleri, (3) kolay ulaşım (4) uygun iklim şartları ve (5) çevrede gezilebilecek doğal ve kültürel çekiciliklerin varlığı etkili olmaktadır. Uşak şehri, yurt içinden ve dışından nispeten kolay ulaşımı, giderek gelişen yıldızlı otelleri, çeşitli turizm alternatifleri ile *konferans, kongre, fuar, festival turizmi* gibi geniş katılımlı turizm organizasyonlarının düzenlenmesi için uygun şartlar taşımaktadır. Bu konuda birinci sınıf konaklama ve geniş katılımlı büyük düzenlemelere uygun kongre, toplantı salonu yatırımlarına gerek vardır. Yerel yönetim, turizm işletmecileri ve üniversite işbirliği ile bu tür organizasyonlara gidilmesi, şehir turizminin gelişmesine, şehrin tanıtımına önemli katkı sağlayacaktır.

Şehirde turizmin gelişmesinin olumlu sonuçları şunlar olacaktır.

- Şehir ekonomisine önemli bir kaynak sağlama
- Yeni yatırımlar
- Yeni iş imkânları
- Gelir artışı ve yaşam standardının yükselmesi,
- Doğal, tarihi ve kültürel değerlerin korunması
- Altyapı ve çevre kalitesinin artması
- Şehir imajının düzeltilmesi,
- Yerel turizm işletmelerinde yeni bakış açısının gelişmesi,
- Daha yaşanabilir bir Uşak

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2016) Uşak'ta Türk Dönemi Taş Köprüleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2016/3, Sayı:25, s.23-45
- Bradley, A., Hall, T. & Harrison, M.. (2002), Selling Cities: Promoting New Images For Meetings Tourism, *Cities*, 19, 61-70.
- Can, B.(2017) Blaundos Antik Kenti, *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak* (Editörler Rainer M. Czichon Şerif Söyler, Birol Can, İlhan Çavuş), s.73-82 İstanbul, 2017 www.zerobooksonline.com
- Couch, C & Farr, S-J, (2000), Museums, Galleries, Tourism And Regeneration: Some Experiences From Liverpool. *Built Environment*, 26: 152-63.
- Çatır, O. & Ay, E. (2018). Ulubey (Uşak) yöresel yemeklerinin gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*,6(3), 211-224.
- Çiftçi, S. (2011). Uşak'ta Atlı Cirit Sporü ve Cirit Kültürü, *Milli Folklor Dergisi*, 89, 87-99
- Deniz. M.(2016) Termal Turizm Açısından Kayaağul Termal Tesisleri (Uşak), *Tarih Okulu Dergisi*, s. 311-349
- Dinç, M.. (2017). Akmonia Antik Kenti, Ed. MR Czichon-Ş. Söyler-B. Can-İ. Çavus, *Yüzey Araştırmaları Işığında Uşak*, Ege Yayınları, İstanbul, 91, 104.
- Gonzalez, R. and Medina, J. (2003), Cultural tourism and urban management in northwestern spain: the pilgrimageto santiago de compostela, *Tourism Geographies*, Vol. 5, No. 4, pp. 446-460.
- Gürsoy, E (2015) Uşak'taki tarihi evlerde giriş düzenlemeleri, *Turkish Studies* volume 10/6 spring 2015, p. 499-520
- Koçan, N. (2011) Tarihi Mekanlarda Kültürel Dönüşüm: Uşak Tarihi Tren Garı Örneği, *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2011, 11 (2): 130 – 137
- Law, C.M. (1992), Urban Tourism And Its Contribution To Economic Regeneration, *Urban Studies*, Vol. 29, pp. 599-618.
- Law, C. M. (2002). Urban Tourism: The Visitor Economy and The Growth of Large Cities. London: Continuum.
- Polat, S. ve Deniz. M.(2017), Taşyaran (İmren) Vadisinde Yatak Çukurları ve Turizm Potansiyeli (Uşak), *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 35, s: 204-217
- Polat, S (2018), Prehistorik Arkeoloji Çalışmaları Açısından Travertenlerin Önemi: Sürmecik (Banaz) Örneği, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 37, S: 306-321
- Sayan, Y. (1997). *Uşak Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taştemür, E. (2017). Sebaste Antik Kenti, Ed. MR Czichon-Ş. Söyler-B. Can-İ. Çavus, *Yüzey Araştırmaları Işığında Uşak*, Ege Yayınları, İstanbul, 83, 90.
- Özav, L. (1995) Turizm Açısından Murat Dağının Önemi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 57-78
- Özgüç, N. (2007), *Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Yılmaz, A. & Günay Aktaş, S. (2012) Urban tourism and its contribution to economic and image regeneration, *International Interdisciplinary Social Inquiry Conference – İisic*, 17-21 June 2012, Bursa, Turkey, Proceeding Book Pp.1614-1628

UŞAK MÜZESİNDEKİ KARUN HAZİNELERİ ve ANADOLU-PERS ESERLERİ

Sabri CEYLAN*

Uşak ili Batı Anadolu'nun İç Anadolu'ya geçiş güzergâhında, İç Batı Anadolu olarak adlandırılan coğrafi bölümde yer almaktadır. Farklı coğrafyaları birbirine bağlayan konumu şehri günümüzde olduğu gibi Antik Dönem'de de önemli bir merkez hâline getirmiş, Kral Yolu gibi önemli güzergâhların uğrak noktası olmuştur. Uşak Müzesindeki bir mil taşına göre Roma Dönemi'nde Temenouthyrai² ismiyle anılan şehir, erken dönemlerde ise Lydia ve Pers hâkimiyeti altında kalmıştır.

Bulduğu coğrafya itibarı ile farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyası, bu coğrafyada kalıcı olmak isteyen pek çok medeniyetin savaşlarına ve siyasi mücadelelerine sahne olmuştur. Zengin bir kültürel birikime sahip olan Uşak'ta arkeolojik buluntular çeşitlilik göstermiş ve bu da önemli tarihî eserlerin günümüze miras kalmasını sağlamıştır.

Somut ve somut olmayan kültürel miras açısından oldukça zengin bir çeşitliliğe ve birikime sahip olan Uşak'ın sahip olduğu eserlerin en başında Uşak Arkeoloji Müzesinde sergilenen ve "Karun Hazinesi" olarak bilinen Anadolu-Pers eserleri gelmektedir.

Lydia eserleri olarak da bilinen Karun Hazinesi, MÖ 6. yüzyılda yaşamış Lydia soylularına ait anıt mezarlar olan tümülüslerde bulunmuştur. Tümülüs, Latince kökenli bir kelime olan "tumulus"ten türemiş olup yığın veya tepe anlamını taşır. İnsan eliyle oluşturulmuş tümülüslerin altında her zaman mezar olmamakla birlikte sembolik olarak gömü yapılmadığı da görülmüştür.³

Uşak ilinde merkez Güre köyü ve köyün Gediz Irmağı ile birleşen alanlarında pek çok tümülüsün varlığı saptanmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda yaklaşık 9 adet tümülüsün varlığı bilinmekte olup Karun hazinelerinin bu tümülüslerde bulunduğu anlaşılmıştır.

Uşak Güre Tümülüsleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere tümülüs yığın, tepe anlamında olup aslında mezarın üstündeki tepeyi işaret eder. Uşak sınırlarındaki tümülüsler daha çok merkez Güre köyü ve çevresinde yer alır. Uşak ilinin 25 km batısında bulunan Güre köyü, Gediz (Hermos) Nehri Vadisi'nde ve tarihî Kral Yolu güzergâhındadır. İlk Çağ'da Doğu Lydia'ya dâhil olan ve Phryg sınırına yakın olan bu bölge Sardes'e yaklaşık yüz kilometre uzaklıkta yer alır. Manisâdan başlayarak doğuya doğru geniş bir alanlı kaplayan Lydia tümülüs sahası Güre köyü sınırlarına kadar uzanmaktadır. Köyün yaklaşık dört kilometre kadar kuzey doğusunda, Gediz Irmağı'nın Güre Çayı ile birleştiği noktanın çevresinde yaklaşık 5 kilometrelik bir alana yayılmış dokuz tümülüs yer alır. Güre köyünün batısında yer alan Yoncalı mevkiinde Antik Bagis (Bageis) kenti lokalize edilir. Bu isim ilk kez MS 1 ve 2. yüzyıl kitabelerinde ve sikkelerinde görülen Anadolu kökenli bir addir.⁴ Ülkemizde bu tarz gömüler Thrakia bölgesinde ve Erken Demir Çağı'nda (MÖ 1200-1000) görülmeye başlar ve varlıklarını Roma Dönemi'ne kadar sürdürürler.⁵

İlimizdeki tümülüsler genelde Lydia-Pers tümülüsleridir. Lydialıların tümülüs mimarisini Phryglerden öğrendikleri bilinmekle birlikte bu dönemde tunç endüstrisinden demir teknolojisine geçişi de Phrygler sağlamıştır.⁶ İlimizdeki tümülüslerde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan demir buluntular, tümülüs mimarisinde demir ve metal işçiliğinin ne kadar ileri gittiğini gözler önüne serer.

İlimiz sınırlarında yer alan Lydia tümülüsleri genelde dikdörtgen biçimli olup her iki yandan örülmüş duvar ile çevrelenen bir dromostan oluşur.

Uşak Güre tümülüslerinde yapılan kazılarda genelde merkez noktasını kaybetmemek amacıyla tümülüsün merkezine ahşap bir direğin dikilerek mezar mimarisine başlandıği anlaşılmıştır. Tümülüs girişlerinin yönünde herhangi bir birlik bulunmamakla birlikte batı ve

* Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürü.

² E. Varinlioğlu - P. Debord, "2008 Yılı Karia Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 27. III, Ankara, 2010, 1-9.

³ A.M. Kroll, "Looted Graves or Burials without Bodies?" Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age, Oxford, 2000, 215-222.

⁴ İ. Özgen - J. Öztürk, "Heritage Recovered The Lydian Treasure", Ankara, 1996, 38.

⁵ Ş. Yıldırım "The Emergence and the Development of tumuli in Eastern Thrace", Tumulus as sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, Berlin & Boston, 359.

⁶ H.F. Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine" Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2007.

Resim 1
Uşak Güre Tümülüs Sahası-
Hemen önde Velişintepe
Tümülüsü. Kaynak: Uşak İl
Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Fotoğraf Arşivi

Güre Tümülüslerinden bulunan mezar hediyeleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığınca 2018 yılında inşaatı tamamlanarak hizmete açılan Uşak Arkeoloji Müzesinin ikinci katında sergilenir. Bina, bu eserler için özel olarak tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Lydialılar sadece zenginlikleriyle değil aynı zamanda metale şekil vermekte de ön plandaydılar. Lydia eserleri olarak bilinen ve “Karun Hazinesi” olarak adlandırılan Lydia Pers eserleri aynı zamanda eserler kadar şahane kuyumculuk ve kalıpcılık işçiliğini de bünyesinde barındırır. Eserlerin sergilendiği müzenin bu alanında sadece eserler değil aynı zamanda eserlerin yapıldığı kalıplarda sergilenir. Kalıplar, eserler kadar ince bir işçiliğe ve ustalığa sahiptir. Merkez Güre köyü yakınlarındaki tümülüslerde 1960’lı yıllarda başlayıp Manisa il sınırlarına kadar uzanan mezar ve tarih yağmacılığı 1962 yılında Güneli Köyü civarında bir mermer bloğun yanında bulunan altın bir yüzükle başlamıştır.

Resim 2
Aktepe Tümülüsü Kaynak:
Uşak İl Kültür ve Turizm
Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi

girdikleri delikte kömür tabakası ve taş sırası ile karşılaştıklarında buranın bir tümülüs olduğunu anlarlar. Mezar odasına ulaştıklarında mezar hediyelerini bulamazlar çünkü mezar Bizans Çağı’nda soyulmuştur. Mezar odasının duvarlarında boyalı resimlerin olduğunu

güneye doğru yöneldikleri anlaşılır. Mezar odaları genel bir ön oda ve arkasında yer alan mezar odasından oluşur.

Uşak Güre Tümülüsleri ne yazık ki kaçak kazılar vasıtasıyla ortaya çıkarılmış olduklarından bu tümülüslerde tahribat çok fazladır. Bu tahribata rağmen aynı tümülüslerde yapılan arkeolojik araştırmalar ve yakalanan defincilerin ifadeleri doğrultusunda tümülüs mezar odalarının mimarileri ile dönemin cenaze törenleri hakkında kısmi de olsa bilgi sahibi olmaktayız.

Aynı zamanda tümülüslerde bulunan mezar hediyeleri ve bu mezar hediyelerinin işçilik üslubundan bu eserlerin Perslerin Anadolu’ya hâkim olduğu dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak mezar mimarilerinin ne zaman yapıldığı ile ilgili net bir bilgi bulunmaz.¹

Güre Tümülüslerinden Bulunan Mezar Hediyeleri (Karun Hazinesi)

Hızla yayılan bu haber çevrede kaçak kazaların hızlı bir şekilde artmasına ve organize bir hal almasına neden olmuştur. Yaklaşık 60 yıl önce geceleri iki ya da daha fazla kişinin bir araya gelerek zaman geçirme ve zengin olma hayaliyle başlayan yağma, 1960’lı yılların ortasında giderek organize bir hal almış ve Güre yöresindeki tümülüslere yönelmiştir.

Definciler, Toptepe ve Yuvarlankaya ismi verilen tümülüsleri geceleri kazarak mezar odalarına ulaşmışlardır. Alınan ifadelerde Yuvarlankaya tümülüsünü boş bulduklarını söyleyen definciler olasılıkla Toptepe tümülüsünün mezar odasına el değmemiş şekilde ulaşmışlar ve çok güzel işçilikli bir kepçe ile pek çok mezar hediyesi bulmuşlardır. Bölgedeki diğer kaçak kazılar ise 1967 yılı sonlarında Aktepe tümülüsünde gerçekleşir. Tümülüs yakınlarında gezen defincilerin tümülüse olan ilgisi, bir tilkinin tümülüsün üstüne çıkıp bir deliğe girmesiyle başlar. Definciler

¹ Karun Hazinesi ve Buldukları Tümülüsler, Uşak Valiliği Kültür Yayını, 3. Baskı, Uşak, 2015, 52.

fark edilmesiyle Aktepe tümülüsü sonraki dönemlerde tahribata uğramaya devam etmiştir.¹

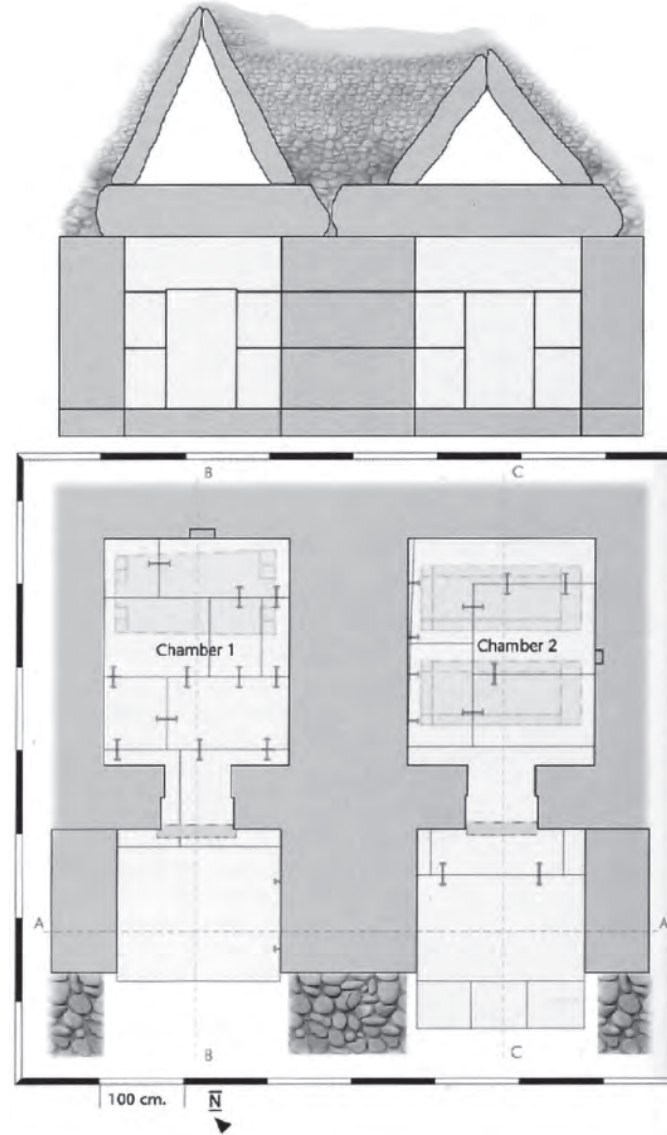
1960'lı yıllarda başlayan hazine avı sadece Güre çevresi ile sınırlı kalmamış Manisa iline de yayılmıştır. Defineciler, Kırkağaç yakınındaki Harta tümülüsüne 1966 yılında girip muhtemelen Antik Çağ'da soyulmuş olan mezarın duvarlarını ve fresklerini ağır şekilde tahrip ederek klinenin ayaklarını oluşturan iki sfenks heykelini parçalamışlardır.

Bölgede yer alan İkiztepe tümülüsündeki kaçak kazıların duyulmasından sonra tümülüs sahalarında dönemin şartları doğrultusunda bilimsel araştırmalar başlamıştır. Bu dönemde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı Arkeolog Burhan Tezcan, Güre Arkeolojik Araştırma Programı'nı yürüttü. Basmacı, Toptepe ve Karaağıl tümülüslerinde ilk ipuçlarını sağladı. Ardından 1987 yılında Uşak Müzesince Aktepe mezar odasının temizliği gerçekleştirerek klinenin parçaları Uşak Müzesine getirildi. Müze, 1989'da Basmacı, 1990-1993 yılları arasında Toptepe ve velişintepe tümülüslerinde araştırma ve temizlik çalışması gerçekleştirdi. 1994 ve 1995 yıllarında ise İkiztepe tümülüsünde temizlik ve araştırma çalışması gerçekleştirildi.²

Karun hazinesini oluşturan zengin koleksiyon ne yazık ki insanoğlunun bitmek bilmeyen hırsları nedeniyle zenginlik hayallerinin hedefi olmuştur. Tarihi ve arkeolojik zenginliklerimizin korunması bilincinden uzak insanların bu hırsı, birçok tümülüsün pek çok defa kaçak kazılara ve talana maruz kalmasına yol açmıştır. Çevresine göre daha kuytu ve sık bitki örtüsüyle kaplı olmaları nedeniyle mezar soyguncularının talanından kurtulabilen az sayıdaki tümülüs, o dönemdeki dini inançları, ölü gömme geleneklerini ve sanatta ulaşılan zirveyi göstermesi açısından son derece kıymetlidir.

Eser grubu bu sanatsal özelliğinin yanında günümüzde kendi hikayesini de oluşturmuştur. Tümülüsleri yağmalayan definecilerin tutuklanıp hapse girmeleri ile başlayan bu hikâyede ağır hastalıklar, ölümler, körlük ve lanet gibi pek çok başlık bulunur. Bunların dışında eserlerin yurtdışına kaçırılıp geri alınması ise apayrı bir serüveni ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanlığı tarafından yazılan bir başarı hikâyesini içermektedir.

1966 yılında yurtdışına kaçırılan eserler hızlı bir şekilde uluslararası tarihi eser kaçakçılarının eline geçer ve bu eserlerin ilk grubu New York Metropolitan Müzesine satılır. 18 ay sonra ikinci grup eserlerin müzeye teklif edilmesiyle birlikte müze 225 parça eser grubuna toplam 1,7 milyar dolar öder. New York Metropolitan Müzesi kayıtlarına "Doğu Yunan Arkaik Eserleri" olarak geçirilen ve kaynağı belirtilmeyen koleksiyon 18 yıl müze kasalarında gizlendikten sonra, çok küçük bir kısmı sergilenir. Bu sergi vesilesiyle Uşak/Güre tümülüs yağmalamaları ile ilgili belgeleri toplayıp Metropolitan Museum Doğu Yunan eserleri koleksiyonunun bu tümülüslerden kaçırılan eser-

Resim 3
İkiztepe Tümülüsü Mezar odaları Taban planı
(İ.Özgen- J.Öztürk, Heritage Recovered The Lydian Treasure; Ankara, 1996)

¹ S. Pazarıcı, "Yüze Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak; Karun Hazinesi Lanet mi, İhanet mi ? "Zero Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2017, 58.

² Karun Hazinesi ve Buldukları Tümülüsler, Uşak Valiliği Kültür Yayını, 3. Baskı, Uşak, 2015, 72.

Resim 4
Uşak Müzesi Karun Hazineleri Bölümü
(Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi)

Resim 5
Yüzükler (MÖ 6-5 yy,
Karun Hazineleri)

Resim 6
Oturun Buzağı Biçimli
Amulet-Muska
MÖ 6-5 yy
(Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi)

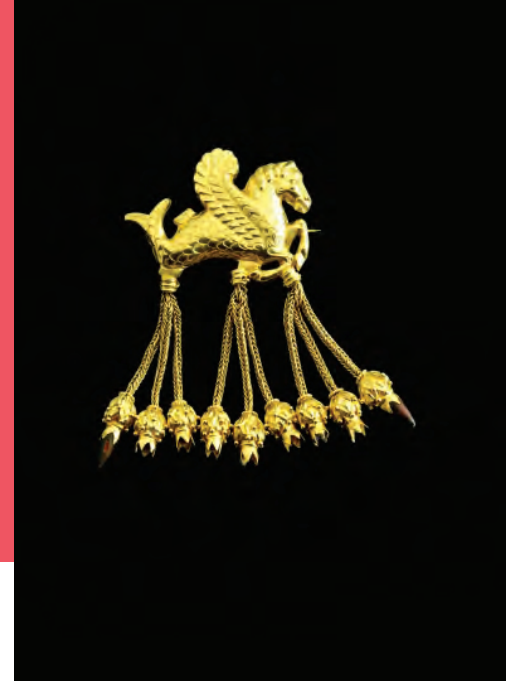
Resim 7
Gümüş Kepçe, MÖ 6-5 yy
Resim 9: Buhurdan, MÖ
6-5 yy
(Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi)

Resim 8
Kanatlı Güneş Kursu Biçimli Kolye MÖ 6-5 yy
(Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi)

Resim 9
Kanatlı Deniz Atı Broşu –
Hippocampus MÖ 6-5yy
(Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Fotoğraf Arşivi)

ler olduğunu kanıtlayan Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, uluslararası yasalar uyarınca 1987 yılında New York Federal Mahkemesinde dava açıp Anadolu'dan kaçırılan hazinenin iadesini talep etti. Türk ve Amerikalı uzmanların bilirkişi olarak katıldıkları dava henüz karar aşamasına gelmeden Metropolitan Museum Türk hükümetine anlaşma teklif etti. Bunun sonucunda 1993 yılında "Karun Hazinesi" ya da Lydia eserleri koşulsuz olarak Türkiye'ye iade edildi.

Önce Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenen eserler daha sonra ait oldukları topraklara dönerek Uşak Müzesinde sergilenmeye başlamıştır. Ancak eserlerin göz kamaştırıcı etkisi ilgi toplamaya devam etmiş ve hazinenin en nadide parçalarından kanatlı denizati broşu,

bulduğu vitrinden değiştirilmek suretiyle 2005 yılında çalınmıştır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Almanya'da bulunan eser 2013 yılında tekrar ait olduğu topraklara dönmüştür.¹

Anadolu'nun bereketli topraklarında yapılan ve döneminin pek çok kutsalını, sosyo-kültürel öğelerini içeren bu ve bunun gibi pek çok değerimizi gelecek nesillere aktarmada hepimize büyük görevler düşmektedir.

Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ilimizde verdiği eğitimlerle tarihi, kültürel ve arkeolojik olmak üzere somut ve somut olmayan kültürel mirasımızın halkımıza ait olduğunu, gelecek nesillere bu eserleri bırakabilmenin önemini anlatarak acı tecrübelerin tekrar etmesi adına gerekli çalışmaları tüm kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları ile yürütmeye gayret göstermektedir.

~ KAYNAKÇA

Ender Varinlioğlu, Pierre Debord "2008 Yılı Karia Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 27. III, Ankara, 2010.

İlknur Özgen- Jack Öztürk, Heritage Recovered The Lydian Treasure; Ankara,1996, 38.

Karun Hazinesi ve Buldukları Tümülüsler, Uşak Valiliği Kültür Yayını, 3. Baskı, Uşak, 2015.

Kroll, A.M., "Looted Graves or Burials without Bodies?" Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age, Oxford, 2000.

Özdemir, Hakkı F., "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine" Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2007.

Pazarıcı, Sabiha, "Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak; Karun Hazinesi Lanet mi, İhanet mi?" Zero Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2017.

Yıldırım, Şahin, "The Emergence and the Development of tumulus in Eastern Thrace", Tumulus as sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, Berlin & Boston.

Resim 5
Uşak Müzesi
Karun Hazinesi Bölümü
(Kaynak: İl Kültür ve
Turizm Müdürlüğü
Fotograf Arşivi)

¹ Karun Hazinesi ve Buldukları Tümülüsler, Uşak Valiliği Kültür Yayını, 3. Baskı, Uşak, 2015, 72.

UŞAK İLİNDE TERMAL TURİZM

Mehmet DENİZ* - Selahattin POLAT**

Sağlık turizmi tedavi olmak, rahatlamak, dinlenmek, şifa bulmak vb. amaçlarla yapılan seyahatleri ve turistik aktiviteleri kapsayan turizm türüdür. Bu turistik faaliyet yapım amacına göre farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Özellikle tedavi amacıyla çeşitli yerlere yapılan ziyaretler kürler hâlinde sürdürülmektedir. Sağlığa kavuşmak maksadıyla tedavinin türüne göre değişen çeşitli kaynaklardan belirli kurallar ve süreler dâhilinde faydalanmaya kür adı verilmektedir. Amacına bağlı olarak tatlı sularda sürdürülen kürlere hidroterapi, iklim ve temiz havaya bağlı kürlere klimatotepi-klimatizm, deniz suyu-kumu-çamuru ve benzeri ögelerden faydalanmaya talassoterapi-deniz kürleri denir. Sağlık turizmi içinde sıcak suların yararlanmaya dayanan ve şifalı suların ortaya çıkardığı faaliyete ise termalizm adı verilmektedir (Ülker, 1994; Doğanay & Zaman, 2013). Termalizm balneoterapi şeklinde sıcak suların içme, banyo vb. şekilde faydalanmanın yanında şifalı sular çevresinde oluşan çamurlardan (Peloid) istifade etmeyi de içerir. Termal sular çevresinde bu kaynaklardan daha iyi faydalanmak amacıyla inşa edilen yapılara en basitinden en donanımlısına kadar kaplıca adı verilmektedir.

Termalizm faaliyetinin sürdürüldüğü kaplıca suları minerolojik özelliklerine ve sıcaklık derecelerine göre ayrılırlar. Bir kaynağın termal su olarak kabul edilebilmesi için sıcaklığının 20°C'nin üzerinde olması gerekmektedir. Termal suların 20-34°C arasındakiler epitermal, 34-40°C arasında olanlar mesotermal, 40-50°C arasında olanlar hipertermal olarak sınıflandırılırlar. Bu suların 1 litresinde 1 gr ve üzerinde eriyik madde veya karbondioksit gazı içeren sulara da mineralli sular (madensuyu) denmektedir (Ülker, 1994; Doğanay & Zaman, 2013).

Termal suların kaplıcalar yolu ile içme veya banyo amacıyla faydalanmanın tarihi oldukça eskilere gider. Kaplıcalardan yararlanma, farklı toplumlarda kültürel, sosyal ve politik ortamı yansıtarak antik çağlardan beri var olan (Cohen, 2008) ve buralara olan ziyaretler seyahat ve sağlık arasındaki en antik bağlantıdır (Lowenthal, 1962: 124). Crebbin-Bailey vd. (2005) su ile tedavinin oldukça eskiye gittiğine, MÖ 5000'lerde Hindistan'da Ayurvedik³ tedavilerde kullanıldığına, MÖ 3100-300 arasında Mısır'da uygulandığına değinmektedir. Bununla birlikte termalizmin tarihsel süreçte eskilere gitmesinin yanında her dönemde popüler olduğu da görülmektedir. Bu durum Orta Çağ'da görülen salgınlar ve inanca bağlı kısıtlamalarla yasaklanması (Costa, Quintela & Mendes, 2015: 23) dışında yaygın olmasından da anlaşılmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de turizmin gelişmesine kaynaklık eden ögelerden biri de hamamlar, mineralli sular etrafındaki termalizm etkinlikleridir (Lowenthal, 1962:124- 127; Williams, 1998: 22-23; Doğaner, 2001: 75). Türkiye'de de termal suların faydalanmanın çok eskilere gittiği bilinmektedir.

Termalizme turizm etkinliklerinin doğuşuna sebep olmasının yanında günümüzde yüksek gelir getiren turizm türlerinden biri olması sebebiyle de önem verilmektedir. Sağlık turizmi yaklaşık 3 haftalık kürleri içerdiği için misafirlerin tesislerde kalım süresini uzatmaktadır. Bu durum turizmin kârlılık oranını da arttırmaktadır (Ülker, 1994). Kalım sürelerinin uzaması turistlerin yapacağı harcamanın da artmasını sağlamaktadır. Bu sebeple turist çeken bölgelerde konvansiyonel kitle turizminden ziyade alternatif turizm türleri daha gözde olmuştur. Sağlık turizmi doğrudan ve dolaylı olarak yapılan harcamalar ile hacmini günden güne arttırmaktadır. Yapılan çalışmalarda (Özer ve Songur, 2012: 70; Daştan, 2014: 157) son yıllarda bu turizm türünün konu olduğu faaliyetlerin 100 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaştığı gösterilmektedir. Yalnızca ABD'de en az 16.000 ve dünyada 50.000'den fazla kaplıca ile termalizmin önemli küresel bir turizm faaliyeti olduğu belirtilmektedir (Spafinder, 2007'den aktaran: Cohen, 2008). Farklı kaynaklar bu sayıların daha yüksek olduğunu vurgulamakta olup pandemiye rağmen 2017'de yaklaşık 94 milyar dolar olan kaplıca pazarının 2027'de 133 milyar dolara çıkacağı öngörülmektedir (URL-1). Ayrıca, kaplıca turizminin yılda yaklaşık %20'lik bir büyümeyle ABD en hızlı büyüyen turizm faaliyeti (Cohen, 2008) olması dikkatleri çekmektedir. Türkiye'de de 1.300'ü termal sınıfında olan 2.000'den fazla şifalı kaynak olduğu (Doğanay & Zaman, 2013)

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

³ Hint kökenli bir alternatif tıp metodu.

düşünülmüş değerlendirilmesi gereken önemli bir potansiyel olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de kaplıca turizmi açısından önemli merkezler bulunmaktadır. Özellikle Pamukkale, Kızılcahamam, Afyon ili kaplıcaları, İzmir Balçova, Yalova bu alanda öne çıkmış merkezlerdir. Türkiye'de Ege Bölgesi kırıklı yapıların yaygın olması sebebiyle kaplıcaların dağılımında önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında tesisleri ile bölge termalizm açısından ülke turizminde öncü konumdadır (Doğanay & Deniz, 2016). Ege Bölgesi içinde Uşak ili termal kaynak varlığının bulunduğu ancak bu kaynaklardan ekonomik olarak yeterince faydalanılmayan bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Uşak ili aynı zamanda Kültür ve Turizm Bakanlığının geliştirdiği Türkiye Turizm Stratejisi 2023'e göre Eskişehir, Afyon, Kütahya ile beraber FRİGYA Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi içinde yer almaktadır. Bu bağlamda il arazisindeki termal kaynakların önemine ve kullanımına dikkat edilmelidir.

Kaplıca Turizmi Merkezi Olarak Uşak İli

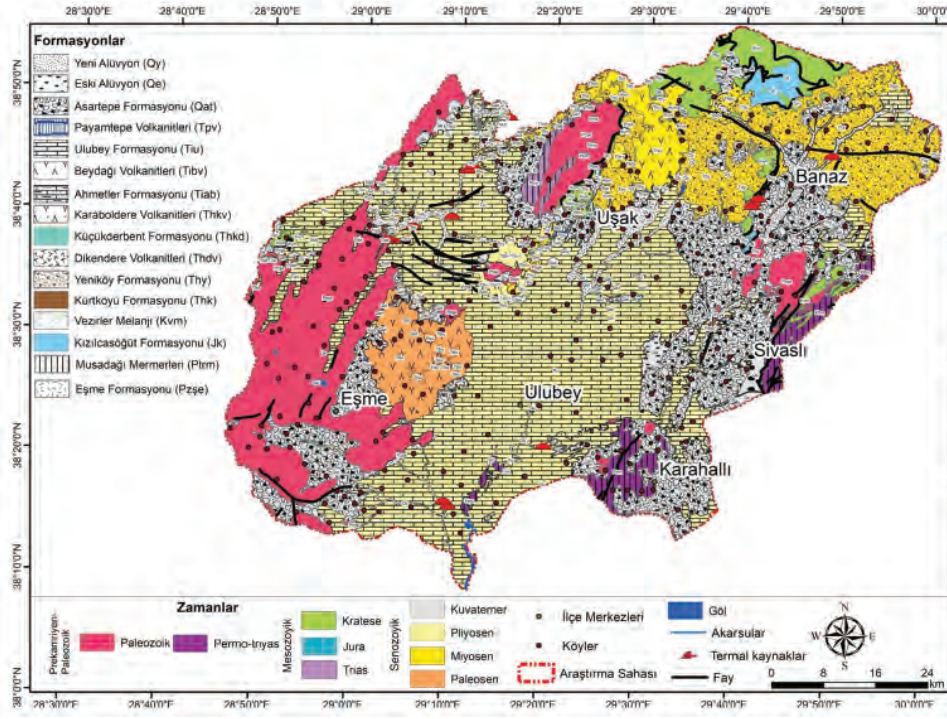
Uşak ili Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alır. İl Ege Bölgesi'nin İç Anadolu düzlüklerine doğru sokulduğu ve yükseltinin çevresine göre arttığı bir yörededir. Yöre bu nedenle İç Batı Anadolu eşiği olarak adlandırılır (Bkz. Darkot & Tuncel, 1995). İl batıda Manisa, kuzeyde Kütahya, doğuda Afyonkarahisar, güneyde ise Denizli illeri ile komşudur (Şekil 1). Saha idari açıdan 1953 yılına kadar Kütahya, Manisa ve Denizli illerine bağlı iken 09.07.1953 tarihinde çıkarılan 6129 sayılı Kanun ile yeni kurulan Uşak iline bağlanmıştır. İl idari açıdan beş ilçe (Banaz, Sivaslı, Ulubey, Karahallı ve Merkez), 245 köye ayrılmıştır. İl sınırları içinde TÜİK verilerine göre 2021 yılı itibarı ile 373.183 nüfus yaşamaktadır.

Uşak ili arazisi ile ilgili detaylı ve öncül jeoloji çalışmaları Neojen araziler ve volkanik birimler üzerinde yapılmıştır (Ercan vd., 1978; Ercan vd., 1979). Bu nedenle formasyon isimleri bu çalışmalardan alınmıştır. Araştırma sahasında temel arazi Menderes masifini oluşturan kristalinlerdir. Bunlar büyük oranda gnays ve şistlerden müteşekkildir. Bununla birlikte Paleozoik döneme ve öncesine ait araziler içinde mermerler de yüzeylenmektedir. Yöre hakkında yapılan araştırmalarda Paleozoik döneme ait araziler Güneyköy, Eşme ve Musadağı mermerleri şeklinde 3 formasyona ayrılmıştır (Ercan vd., 1978). Araştırma sahasında gnayslar çatlaklı ve bol kuvars içerikli iken mermerler beyaz, çatlaklı ve iri kristallidir (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 1976). Bu araziler Eşme ilçesi batısında, Uşak şehrinin kuzeybatısında, Uşak merkez ilçenin kuzeybatısında ve Sivaslı kuzeyinde Bulkaz Dağı kütlelerinde görülmektedir (Şekil 2). Paleozoik'e ait mermerler yine bu formasyonlara sınır olarak Uşak şehri kuzeybatısında, Sivaslı doğusunda ve Karahallı kasabası çevresinde yüzeylenirler (Şekil 2).

Paleozoik mermerlerinin üzerinde Kızılcaşögüt formasyonu olarak adlandırılan, tipik örneklerine Kızılcaşögüt kasabası civarında rast-

Şekil 1.
Uşak ilinin Lokasyon
Haritası

Şekil 2.
Uşak ili jeoloji haritası
(Ercan vd., 1978 - 1979 ve
Uşak İli 1/100000 Ölçekli
Çevre Düzeni Planı'ndan
yararlanılmıştır.)

sinde Uşak kuzeyinde sınırlı bir alanda rastlanır (Ercan vd., 1978). Miyosene ait ve sahada geniş yayılım gösteren formasyonlardan biri de özellikle Uşak merkez ilçe ve Banaz ilçesi sınırlarında rastlanan Yeniköy Formasyonudur. Formasyon çakıtaşı, kumtaşı, kiltası, tüfit ve killi kireçtaşı ardalanmalarından oluşur (Aysal, 2002). Araştırma sahasından volkanizmanın en erken birimleri Miyosene kadar inmektedir. Birim Uşak batısında, Murat Dağı ve Banaz ilçesinin kuzeyinde Afyon sınırı çevresinde görülür ve Dikendere formasyonu olarak adlandırılan kristalli riyolit, riyodasit lav ve tüflerdir (Ercan vd., 1979). Miyosen sonlarında sahada göl ortamının olduğu alanlarda bitümlü şeyller ve kömür içeren kumtaşı, kiltası, tüfit ve marnlı kireçtaşı ardalanmalarına rastlanmaktadır (Ercan vd., 1978). Uşak ilinde Miyosene ait en genç araziler Karaboldere volkanitleri diye adlandırılan Elmadağ ve Karabol mahallesi civarında görülen riyodasit, trikiandezit, andezit ve tefrit gibi çeşitli lav, tuf ve aglomeralardır (Ercan vd., 1978; Ercan vd., 1979; Aysal, 2002).

Araştırma sahasında Pliyosene ait en eski sahaları yamaç molozları, açık sarı renkte karasal ortama ait konglomera, kumtaşı, tüfit, kiltası, marn, kireçtaşı ardalanmaları ve siltaş, kiltası ve tüfit ardalanmalarından müteşekkil Ahmetler formasyonu oluşturmaktadır (Ercan vd., 1978). Bu formasyon sahanın kuzey, kuzeybatı ve batı sınırında mostra vermektedir (Şekil 2). Ahmetler formasyonunun üzerine Eşme ilçesinin kuzeydoğusunda andezit lav, tuf ve aglomeralardan müteşekkil olan Beydağ volkanitleri gelmektedir (Ercan vd., 1979; Aysal, 2002). Uşak ili arazisinde en geniş yayılım alanına sahip birim kireç taşlarından oluşan Ulubey formasyonudur. Pliyosen yaşlı birim göl- sel ortamda oluşmuş kireçtaşı, killi-çakıllı kireçtaşı, kil ve marnları içerir (Aysal, 2002). Uşak ilinde volkanizmanın son evresini Pliyosen yaşlı Payamtepe volkanitleri oluşturmaktadır. Dar bir sahada Zahmanlar köyü, Eynehan, Göynükören ve Gögem köyü civarında görülen bazaltik-andezit türde lavlardan müteşekkilidir (Ercan vd., 1978; Ercan vd., 1979; Aysal, 2002).

Araştırma sahasında en geç birimleri Pleistosen yaşlı Asarteppe formasyonu ve alüvyon depoları oluşturur. Bu birimlerden daha erken oluşan Asarteppe formasyonu Uşak'ta geniş sahalara yayılmış olan kızıl-turuncu renge sahip depolardır. Örgülü nehir ve birikinti konilerinin olduğu sahalarda gelişmiştir (Ercan vd., 1978; Aysal, 2002). Bu birimlerin üzerinde ise eski ve yeni alüvyonlar, birikinti konileri ve travertenler yer alır (Ercan vd., 1978).

lanan ve Murat Dağı civarında da yüzeylenen Jura yaşlı dolomitik kalkerler gelir (Ercan vd., 1978). Kretase sahada Uşak şehri kuzeyinde vezirler köyü, Murat Dağı, Banaz ilçesi Çoğurlu ve Kavacık köyleri ile Sivashlı dolaylarında Pınarbaşı köyü doğusunda gözlenen tortul, magmatik ve metamorfik bloklardan oluşan vezirler melanjı ile temsil edilir (Aysal, 2002).

Uşak ilinde Miyosene ait birimler bol vertebral fosilleri içermekte olup farklı çalışmalarda fosillere bağlı yaşlandırmalar yapılmıştır (Yalçınlar, 1947). Özellikle bu döneme ait göl tortullarına Uşak platosunun orta kesimlerinde ve masifin kenar kısımlarında rastlanır (Yalçınlar, 1955). Miyosene ait en yaşlı birimler Kurtköyü formasyonu olarak adlandırılan farklı kayalardan oluşan konglomeralardan müteşekkilidir. Bu birime vezirler Melanjı çevre-

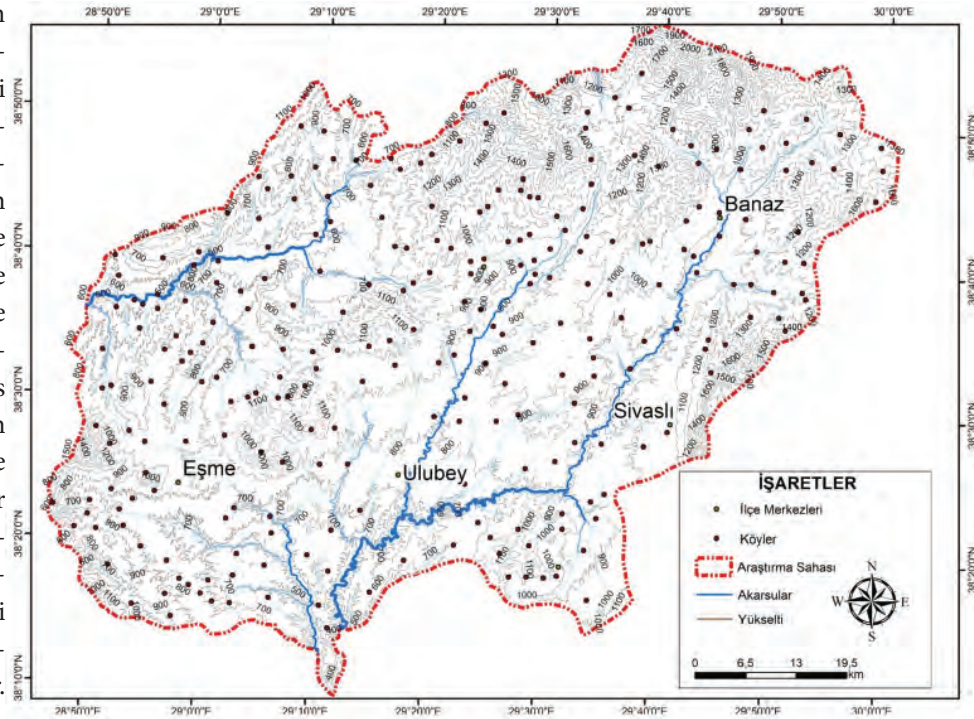
Uşak ili arazisinin yapı ve morfolojisinin gelişmesinde tektonizmanın da etkisi olmuştur. İç Batı Anadolu eşiği üzerindeki saha Kuzey Anadolu Fay sistemi, Ege-Hellen Hendeği ile Ege graben sistemini içeren Batı Anadolu çekme kuvvetlerinin etkisi ile doğu-batı yönlü sıkışmalara ve kuzey-güney yönlü genişlemelere sahne olmaktadır (Sezer, 2002). Bu sebeplerle sahada tektonik olaylar neticesinde kıvrılmış ya da kırılmış arazilere ve diskordans yapılarına rastlanmaktadır. Arazi Post Alpin dönemde Neotektonik hareketlere sahne olarak bugünkü görünümünü kazanmıştır (Sezer, 2002). İl arazisi içindeki ve çevresindeki tektonik hareketler Ulubey Kanyonları (Buldan, 2017) ve Taşyaran Vadisi gibi (Polat & Deniz, 2017) özgün jeomorfolojik birimlerin oluşmasını sağlamıştır. Özellikle depremsellik açısından Neojene

ait kırıklı arazilerin çokluğu tehlike arz ederken (Sezer, 2002), bu kırıklı yapı termal suların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bir yerde kaplıca planlaması yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de oranın iklimidir. Zira Özer'in (1991) de belirttiği üzere kaplıca tedavisinin sürdürüldüğü yerlerde çevrenin ekosistemi ve yerleşim destekleyici iklim kürelerinin yapılabilmesi için gereklidir. Bununla birlikte iklim özelliklerine, sıcaklık, basınç, rüzgâr ve elektriksel iyon yoğunluğu gibi özellikler tedavi üzerinde çeşitli belirleyici olabilmektedir.

Uşak ve çevresinde Akdeniz geçiş iklimi görülmektedir. Yörede yazlar serin, kışlar ise soğuk geçerken yaz sıcaklığının ve kuraklığının şiddeti Kıyı Ege gibi kuvvetli değilken kış sıcaklıkları da karasal iç bölgelerdeki kadar düşük değildir. Sahada bu iklimin hâkim olmasındaki temel neden Ege bölümü ile İç Anadolu arasında yüksek bir eşik durumunda olmasıdır. Bunun yanında farklı hava kütlelerinin içindeki etkinliği de iklimi şekillendirmektedir (Koçman, 1993; Kara vd., 2010, Atalay, 2011).

Meteoroloji Genel Müdürlüğünden alınan verilere göre araştırma sahasının uzun yıllar sıcaklık ortalaması 12,5°C, yıllık toplam yağış ise 557 mm dolaylarındadır (Tablo 1). Aynı enlemde Ege kıyılarına bakıldığında sıcaklık ortalamalarının karasallığın etkisiyle 10°C'ye kadar çıktığı görülmektedir (Atalay, 2011). İl arazisinde Sivasslı ve Ulubey gibi ilçelerde güneye doğru inildikçe sıcaklık artmakta ve yağış düşmektedir (Deniz, 2021; Deniz, 2015).

Yağışların mevsimlere göre dağılımına bakıldığında kış mevsiminin en çok yağış alan mevsim olduğu görülmektedir. Ancak geçiş ikliminin bir özelliği olarak ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde düşen yağışın oranı Kıyı Ege'ye göre yüksektir. Atalay (2011) yıllara bağlı olarak görülen yaklaşık 200 mm'lik yıllık yağış farklılıklarını cephe faaliyetlerine bağlamakta yoğun olduğu dönemlerde yağışın arttığını seyrek olduğu yıllarda ise yağışın düştüğünü belirtmiştir.

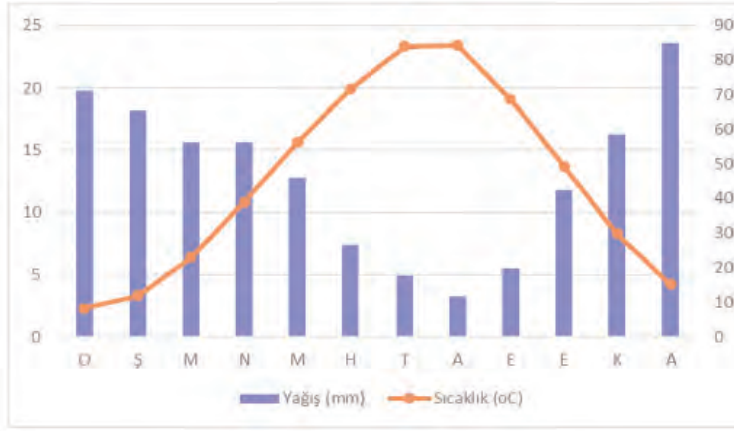
Şekil 3.
Uşak İlinin Topografya
Haritası

Tablo 1. Uşak meteoroloji istasyonu verilerine göre Yıllık Yağış ve Sıcaklık (1960-2019)

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ort.
Yağış(mm)	71,2	65,4	56,3	56,3	46	26,7	17,6	11,8	19,8	42,5	58,4	84,9	556,9
Sıcaklık(°C)	2,3	3,3	6,4	10,8	15,6	19,9	23,3	23,4	19,1	13,7	8,3	4,2	12,5

Kaynak: (MİM'ne göre Deniz, 2021, s. 394)

Bu bilgiler doğrultusunda yörede geçmişte yapılan çalışmalar yöredeki iklimin nemli bölgeler ile kurak bölgeler arasında yarı kurak-yarı nemli iklimler arasında geçiş özelliğinde bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Thornthwaite formülüne göre de sahada Kurak-az nemli bir iklim hâkimdir (Özav ve Kara, 1998).

Şekil 4: Uşak Meteoroloji İstasyonuna Göre Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Dağılışı (Kaynak: MGM'ne göre Deniz, 2021, s. 395)

İklim özellikleri dikkate alındığında yörenin hava koşullarının termalizmi olumsuz etkileyecek yapıda olmadığı görülmektedir. Aksine Türkiye'de turizm sezonunun yoğun olduğu yaz döneminde havanın kıyılara göre serin olması yöreyi termalizm açısından avantajlı konuma getirmektedir. Sağlık turizmine katılan turistlerin yaş ortalamasının genel olarak yüksek olması sıcak yaz sezonunda serin geçen günleri ile Uşak ilini kıyılardaki merkezlere göre daha çok tercih edilir hale getirmektedir. Bununla birlikte kış mevsiminin de iç kesimler kadar sert olmaması kaplıca sezonunun kesintiye uğramamasını sağlamaktadır.

Araştırma sahasında geçiş iklimine bağlı olarak Akdeniz flora bölgesine ait türlerin yanında karasallığın etkisiyle farklı tür-

lere de rastlanır. Yükselti farkının yaklaşık 325 m ile 2309 m'ler arasında değişmesi bitki türlerinin de çeşitlenmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte ilin merkezi kısmı düzlüklerden oluşsa da tamamı yeknesak bir topografyaya sahip değildir. Murat, Bulkaz-Burgaz, Kışla, Beydağ, Macar vb. dağlık alanlar topografyayı şekillendirdiği gibi bitki çeşitliliğini de arttırmaktadır. Alçak sahalarda Akdeniz fitocoğrafya bölgesinin indikatör türlerine rastlanırken adı geçen dağlık alanlarda karasal iklime geçişle beraber step türlerine de rastlanır. Sahadaki ormanlara bakıldığında Anadolu palamut meşelerinin (*Quercus ithaburensis* subsp. *macrolepis*) yaygın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte alçak kesimlerde kermes meşelerine (*Quercus coccifera*) de sıklıkla rastlanır. Yaklaşık 1000-1100 m ye kadar kızılçamlar (*Pinus brutia*), hâkimken bu yükseltiden sonra karaçamlar (*Pinus nigra*) hâkim olmaktadır. Murat Dağı'nın zirveye yakın kısımlarında relik olarak sarıçamlar (*Pinus sylvestris*) yayılış gösterir (Ayrıntı için bkz. Atalay, 2011; Dönmez, 2005; Özav ve Kara, 1998; Polat, 2014). Yörenin en önemli akarsuları Ege Bölgesi'nin en büyük iki havzasını oluşturan Büyük Menderes ve Gedizdir. İki akarsuyun da kaynağı ve yukarı çığlırları il arazisinde yer alır. Gediz araştırma sahasının kuzey ve batı kesimi drene ederken; Büyük Menderes ise kuzeydoğu, doğu, güney ve merkezi kesimlerini drene eder. İki akarsu da yağmurlu Akdeniz rejimine sahip akarsular olup yaz mevsiminde kuruma derecesine gelirken, kış aylarında en yüksek debilerine ulaşmaktadırlar. Bu akarsular dışında Akarçay havzalarının bir kısmı il arazisini drene eder.

Uşak İlinde Kaplıcalar ve Termalizm

Uşak tektonik ve jeolojik yapı itibarıyla farklı alanlara dağılmış termal sulara sahiptir. Sahadaki termal alanlar Gökgez vd. (2011) tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Bununla birlikte sahadaki termal kaynaklar hakkında coğrafi araştırmalara da rastlanmaktadır (Deniz, 2016a; Deniz, 2016b; Polat, 2018; Deniz, 2022). Uşak ilinde bulunan kaplıcalar başlıca 6 jeotermal alanda toplamıştır. Bu sahalar sıcaklıkları 71°C (Hamamboğazı) ile 23°C (Kızılcaören) arasında değişen Emirfakı, Örencik, Aksaz, Hasköy, Karaağaç, Hamamboğazı

ve Kızılcaören jeotermal sahalarıdır. (Gökgöz vd., 2011). Kızılcaören termal sahası daha çok bilinen adıyla Sürmecik olarak adlandırılmaktadır. Karaağaç sahasındaki en önemli kaynaklar ise Kayaagıl köyünde olup termal sular çevresinde sondajlar açılmış ve tesisler yapılarak kaplıca turizmine kazandırılmıştır. İl genelinde farklı birçok yerde soğuk ve sıcak su kaynağının olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada günümüzde kaplıca olarak kullanılan termal alanlara değinilmiştir.

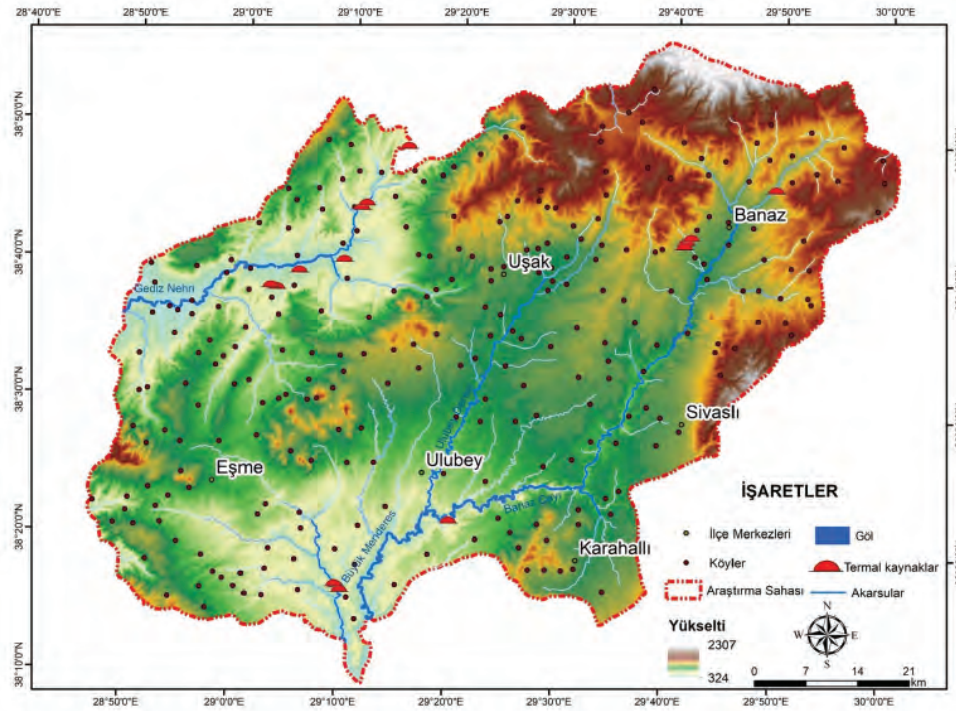
Karaağaç Jeotermal Alanı ve Kayaagıl Termal Tesisleri

Kaplıca sahası Uşak şehrinin güneybatısından Uşak merkez ilçeye Bağlı Kayaagıl köyü yakınındadır. Karaağaç köyü, Uşak Dikilitaş Mahallesi-Huzurpark ve Kayaagıl köyü çevresinde çeşitli alanlarda sıcak su çıkışları olmaktadır. Bunlardan kaplıca

turizmi alanında faydalanılabilecek olanı sadece Kayaagıl kaplıcasıdır. Kaplıcanın Uşak şehrine mesafesi 10 km kadardır. Ulaşımı kolay olan tesislere toplu taşıma ile ulaşılabilir. Kaplıcalar Uşak ilinde termal turizm adına yapılan en önemli tesislere sahip merkezdir. Tesisler ile ilgili geçmişte yapılan çalışmalar yoğun bir ziyaretçi ve turist çektiğini göstermektedir (Deniz, 2016a; Deniz, 2016b).

Jeotermal sahada Paleozoik yaşlı şistler ve Miyosen yaşlı volkanik birimlerin rezervuar kayaç olduğu tespit edilmiştir (İller Bankası Genel Müdürlüğü, 2009: 43). Paleozoik birimler Eşme formasyonunu oluşturan metamorfikler olup kaplıca sahasının batısında yer alır. Formasyon Karabol Çayı ile yarılmış ve dere mecrasında alüvyon dolgu oluşmuştur. Bu seviyenin üzerinde konglomeralar içeren karasal kökenli Orta-Üst Miyosen yaşlı Yeniköy formasyonu yer alır. Miyosen'de volkanizma aktif olup Karabol Dere volkanitleri denen riyodasik ve trakiandezit lavlar ile tüfler bu formasyonları örtmüştür. Pliyosende volkanizma yeniden canlanmış, tuf ve aglomeralardan oluşan Beydağ volkanitleri teşekkül etmiştir. Bu formasyonların üzerini Pliyosen yaşlı konglomeralar ve göl çökelleri içeren Ahmetler formasyonu ve kireçtaşı ile marınların yoğun olduğu Ulubey formasyonu örter. Pleistosende oluşan yeni drenajla kırmızı renkli depolardan müteşekkil konglomera ve kumtaşı ardalanmalarından oluşan Asartepe formasyonu gelişmiştir. Kuaterner'de en genç örtü Karabol Çayı ve onun kollarını oluşturan Araplar ve Demirogluk derelerinin yataklarındaki alüvyonlardır. Adı geçen formasyon isimleri yaşları ve özellikleri Ercan vd. (1978) tarafından ortaya konmuştur. Sahadaki volkanik saharler ve dayklar, fay hatları boyunca çıkan termal sular tektonizma ve derinlerdeki volkanik faaliyetin aktif olduğunu göstermektedir. Sahada D-B yönlü faylar topografyanın gelişmesinde etkili olmuştur. Faylar boyunca akan derelerin zemin stabilitesini bozmasıyla yer yer heyelanlara rastlanır (Deniz, 2016a). Termal su kaynak ve sondajları D-B, KKD-GGB ve KB-GD yönlü faylar boyuncadır (Gökgöz vd., 2011). Yer altı sularının çıkış yaptığı sahalarda alterasyon görülür (Deniz, 2016a) (Foto 1). Karaağaç ve Kayaagıl köyleri çevresinde tüfler badlands topografyasının geliştiği alanlardır. Kaplıca sahası çevresindeki önemli zirveler İtecik, Uzunburun ve Aktepe volkanik kökenli tepeler olarak yükselir.

Kaplıcalarda tesisleşme 2009'da başlamış, tesisler 28.09.2013 tarihinde tamamlanmıştır. Sondaj noktaları 2010 yılında belirlenmiş ve kuyular aynı yıl açılmıştır. Kaplıca sahası ve çevresinde 4 sondaj kuyusu vardır. Bunlarda biri reenjeksiyon (3. kuyu) amaçlı olup diğer

Şekil 5
Uşak İli Fiziki Haritası ve
Termal Kaynak-Kaplıca
Lokasyonları

Foto 1
Kayağıl Termal Tesisleri
Kuzeybatısında Alterasyon
Zonu

üçü tesislere su sağlamayı amaçlamaktadır. Jeotermal alanda Karaağaç köyü sınırları içinde de bir sondaj kuyusu bulunmaktadır. Sondaj yapılan ilk iki kuyu (IUJ 1 (Alparslan) ve IUJ-2 (Alperen)) kaplıcaya su sağlamaktadır. 4 numaralı kuyu acil ihtiyaç halinde devreye sokulmak amacıyla yapılmıştır. Karaağaç köyündeki beşinci kuyu ise araştırma amacıyla kullanılmaktadır. Kaplıca çevresindeki sondajlarda kuyu ağzı sıcaklığı 47,5°C ilâ 58-60°C arasında değişen termal sulara ulaşılmıştır. 4996.56 ha jeotermal ruhsat alanında günlük tesisler 2500 m² kapalı alana yayılmıştır. Bu tesisler kadın ve erkeklere ayrı ayrı hizmet veren soğuk ve termal su havuzları, sauna, buhar odaları, Türk hamamı, tuz odalarından oluşur. Ruhsatlı sahada tesisleşmenin olduğu 43.000 m² alan ve tesisin batısında kalan 14.000 m² arazi kaplıcaya ait olup, tesisleşme burada da sürdürülecektir. Günlük tesisleri yılda yaklaşık 150.000-160.000 kişi ziyaret etmektedir. Tesislerin otel kısmı 60 m²lik 18 apart ve 70-75 m² arasında değişen 24 apart daireden oluşan iki farklı bina halindedir. 24 odalı olan apart otel 2015 yılında hizmete girmiştir. Tesisin toplam yatak kapasitesi 150'dir. 2015 yılında %60 dolulukla yaklaşık 32.850 konuk ağırlanmıştır (Ayrıntı için Bkz. Deniz, 2016a).

Kaplıcada ilk açılan iki kuyudan sağlanan sular balneolojik ve kimyasal olarak analiz ettirilmiştir. Deniz (2016a) kaplıcada yaptığı çalış-

masında çeşitli kurumların analizlerini derleyerek yayınlamıştır. Analiz sonuçları ve kuyular hakkındaki bilgiler aşağıdaki gibidir: Kayaagıl kaplıcalarında Alparslan JTE-64/034 (İUJ-1) adlı sondaj 207 m derinlikte, 47,5°C sıcaklıkta ve 220 lt/sn debidedir (İller Bankası Genel Müdürlüğü, 2010a). Alperen İUJ-2 isimli sondaj suları 50°C sıcaklıkta ve 57 lt/sn debidedir (İller Bankası Genel Müdürlüğü, 2010b). Derinliği 468 m olan kuyuda (Akgöz, 2011) ölçümler 390 m'de yapılmıştır (İller Bankası Genel Müdürlüğü, 2010b).

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı İzmir Hıfzıssıhha Enstitü Müdürlüğü Laboratuvarı tıbbi değerlendirmesine göre Alparslan-IUJ-1 kuyusu suları “...4406,31 mg/Lt., toplam mineralizasyona sahip, karbondioksitli (2,797 g/Lt., serbest CO₂), florürlü (2,1 mg/Lt.), sodyumlu (940 mg/Lt.), bikarbonatlı (2440 mg/Lt.) karışık nitelikli mineralli sudur.” şeklinde rapor edilmiştir (Rapor 1). Rapora göre kaplıca suları termominerali su grubundandır.

Alperen İUJ-2 kuyusu ...4363,473 mg/Lt., toplam mineralizasyona sahip, karbondioksitli (3,090 g/Lt., serbest CO₂), florürlü (2 mg/Lt.), sodyumlu (928 mg/Lt.), bikarbonatlı (2440 mg/Lt.) karışık nitelikli mineralli sudur.” (Rapor 2) şeklinde rapor edilmiş termominerali sudur.

İki kuyunun sularının analiz sonuçlarına göre suyun tedavi edici özellikleri aşağıda verilmiştir:

“Tamamlayıcı tedavi unsuru olarak hekim kontrolünde uygun sıcaklığa getirilerek banyo uygulamaları şeklinde varislerin ve düşük gradeli periferik damar hastalıklarının tedavisinde kan akımını artırmak amacıyla, inflamatuvar romatizmal hastalıkları (romatiod artrit, ankilozan spondilit başta olmak üzere) kronik dönemlerinde, kronik bel ağrısı, osteoartrit gibi noninflamatuvar eklem hastalıklarının; miyozit, tendinit, travma, fibromiyalji sendromu gibi yumuşak doku hastalıklarının tedavisinde, ortopedik operasyonlar, beyin ve sinir cerrahisi sonrası gibi uzun süreli hareketsiz kalma durumlarında mobilizasyon çalışmalarında, kronik dönemdeki seçilmiş nörolojik rahatsızlıklarda, cerabral palsy gibi hastalıkların tedavisinde rehabilitasyon amacıyla, stres bozukluğu, nörovejetatif distoniler örneklerindeki gibi genel stres bozukluklarında ve spor yaralanmalarında kullanılabilir niteliktedir. Suyun içerdiği arsenik değeri (0,1 mg/Lt.) izin verilen sınır değerlerin oldukça üstünde olmasından dolayı içme uygulamalarında kullanılması önerilmez.” (Rapor 1 & Rapor 2)

Deniz (2016a) kaplıca ile ilgili çalışmasında farklı analiz laboratuvarlarının suların içme kürlerinde kullanılabileceğine dair raporlar verdiğini tespit etmiştir. Bu durumda kaplıca sularının sürekli olarak analiz edilmesini ve uzun süreli gözlemler neticesinde uygun sonuçlar alınması halinde içme kürlerine başlanması gerektiğini belirtmiştir.

Hamamboğazı Kaplıcaları

Uşak ili Banaz ilçe merkezi doğusunda plato görünümlü bir sahada yer alır. Kaplıcaların Banaz ilçe merkezine uzaklığı 7-8 km kadardır. Kaplıca sahsı Kozluca ve Kabaklar Tepeler ile Çatma dağlarının kuzeybatıya bakan eteklerinde Kaşık ve Dibek tepelerin arasında bulunur. Farklı noktalarda termal su çıkışının görüldüğü bölgede kaynakların yüksekliği 950 ila 1000 m'ler arasında değişir (Deniz, 2022). Büyük Menderes Nehri'nin yukarı çığırını oluşturan önemli kaynaklardan biri olan Banaz Çayı, Murat Dağı'nda Çamsu ve Gürlek köyü dolaylarında doğarak güneye doğru akmaktadır. Banaz Çayı'nın depresyona ulaştığı alanda ona katılan önemli kollardan biri de Hamam Deresidir. Dere kuzeydoğu güneybatı istikametinde akışını sürdürürken Hamamboğazı kaynaklarının oluşturduğu travertenlerin batısından geçer.

Yöre jeolojisine bakıldığında temel araziye Menderes Masifine ait metamorfikler oluşturur. Bunun üzerinde Miyosen yaşlı sarı konglomera-kumtaşı ve siltler yer alır. Bu formasyonlar KD-GB doğrultusunda muhtemel faylar ile kesilmiştir. Hamam Deresi de bu muhtemel fayların oluşturduğu depresyonda akmaktadır. Yörede en genç yapı termal suların oluşturduğu travertenler ve Hamam deresinin taşıdığı alüvyonlardır. Yöredeki alüvyonlar Kuaterner yaşlıdır (Yalçınlar,1955). Paleozoik yaşlı kayalar sahadaki rezervuar kayacı oluştururken Miyosen yaşlı formasyonlar örtü kayacı vazifesi görmektedir. Kaplıca suları debi bakımından yöredeki en önemli kaynaklardır. KAYNAKLAR KD-GB doğrultulu fay ve KB-GD doğrultulu başka bir fayın çakıştığı alanda çıkmaktadır (Gökgöz vd. 2011). Geçmişte de kaplıca olarak faydalandığı bilenen (Kara, 2010) Hamamboğazı kaynakları *Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 1/10/2004 tarihli ve 26669 sayılı yazısı üzerine, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nun 3 üncü maddesi ile 16/4/2004 tarihli ve 2004/7253 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri ile Turizm Merkezlerinin Belirlenmesine ve İlanına İlişkin Yö-*

netmelik hükümlerine göre, Bakanlar Kurulunca 22/10/2004 tarihinde (URL-2) turizm merkezi olarak kabul edilmiştir. Sonraki tarihlerde 13 Eylül 2019 Tarihli ve 30887 Sayılı Resmî Gazete çıkarılan cumhurbaşkanı kararı ile turizm merkezinin sınırları yeniden belirlenmiştir (URL-3).

Kaplıca sahasında 3 önemli kaynaktan (sondaj) termal su sağlanmaktadır. Bu sular İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıbbi Ekoloji ve Hidroklimatoloji Anabilim Dalında yapılan Tıbbi Balneolojik Değerlendirme Raporu'na göre termomineral sular kategorisindedir. %20 milivali aşan iyonlarına göre sodyum, kalsiyum, bikarbonat ve sülfatlı sudur. Balneokimyasal sınıflandırmada bikarbonatlı, sülfatlı ve florürlü özel balneolojik su karakterlidir. Hidroarsenatın yüksekliği doğal kaynaklı arseniğin yüksek olduğunu bu nedenle içme kürleri açısından zararlı olduğu ve işlenmesi (arseniksizleştirme) gerektiği rapor edilmiştir. Sondaj II ve III kimyasal ve bakteriyolojik açıdan temizdir. Sondaj I bakteriyolojik açıdan temizken, kimyasal içeriğinde amonyum yüksektir. Bu durum jeolojik, organik kirlilik ya da sondaj kimyasalları ile ilgili olabilir. Sondaj III'de ise fosfat muhtemelen sondaj kimyasallarına bağlı olarak yüksek çıkmıştır. Sular içerikleri itibari ile balneoterapi'den ziyade arseniksizleştirme uygulanırsa içme kürlerine uygun bulunmuştur. Banyo kürlerinde öncelikle romatizmal hastalıklardan inflamatuvar ve noninflamatuvar romatizmal hastalıklarda subakut ve kronik dönemlerde faydalı olabileceği vurgulanmıştır (Karagülle, 2003). Suların kimyasal içerikleri Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

Aynı rapora göre arsenik içeriğinden arındırılırsa:

“Bikarbonatlı su olarak (2100mg/L düzeyinde HCO₃) Fonksiyonel mide ve ince barsak rahatsızlıkları “stres midesi”, Kronik rezidüel ulkus destekleyici tedavisi, Diabetes Mellitus, Ürik asit metabolizması bozuklukları, Gut, E.Coli dışındaki kronik idrar yolları enfeksiyonları, Ayrıca profilaktif amaçlı olarak Ürat, sistin ve kalsiyum oksalat taşları ve operasyonları (örneğin Litotripsi) sonrası; Sülfatlı bir su olarak (1300mg/L SO₄²⁻); Üst batin organları fonksiyonel rahatsızlıkları, Barsak motilitesi bozuklukları (Kabızlık, İrritabl Kolon gibi), Safra yolları diskenezileri, Safra ve pankreas sekresyonlarının uyarılması, Obesite ve ona eşlik eden hiperlipemiler, idrar yolları enfeksiyonları, profilaktik olarak da Kalsiyum fosfat taşlarında (alkali idrar pH' larında) kullanılabilir. Florürlü (2,5 mg/L F) bir su olarak; Beslenmede florür eksikliği, Çocuklar ve gençlerde diş çürüğü profilaksisinde, yine hamilelikte ve yetişkinlerde destekleyici olarak kullanımı söz konusu olabilir” (Karagülle, 2003).

Laboratuvar analizler	Sondajı I	Sondajı II	Sondajı III
Temperature	25°C	25°C	25°C
pH	7,25	7,25	7,24
E.C.	3900 µS/cm	3900 µS/cm	4000 µS/cm
Hava Sıcaklığı	25°C	25°C	25°C
Salinite	3	2,5	2,5
Karbondioksit	352mg/l	308mg/l	294,8 mg/l
SSertlik	131,2 Fr°S	124,9 Fr°S	132,1 Fr°S

Kaynak: Karagülle, 2003'den yararlanılarak yeniden oluşturulmuştur.

KATYONLAR mg/l	Uşak-Banaz Belediyesi Sondajı I			Uşak-Banaz Belediyesi Sondajı II			Uşak-Banaz Belediyesi Sondajı III		
	mval/l	% milival	mg/l	mval/l	% milival	mg/l	mval/l	% milival	mg/l
Amonyum NH ₄ ⁺	4,773	0,265	0,394	0,439	0,024	0,037	0,464	0,026	0,038
Sodyum Na ⁺	915,002	39,800	59,209	915,002	39,800	60,568	919,600	40,000	59,361
Potasyum K ⁺	35,190	0,900	1,339	35,190	0,900	1,370	336,754	0,940	1,395
Kalsiyum Ca ²⁺	344,788	17,239	25,646	279,558	13,978	21,272	298,195	14,910	22,126

Magnezyum	Mg ²⁺	109,395	9,004	13,394	133,705	11,005	16,747	139,783	11,505	17,073
Demir	Fe ²⁺	0,020	0,001	0,001	0,020	0,001	0,001	0,020	0,001	0,001
Alüminyum	Al ³⁺	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000
Mangan	Mn ²⁺	0,300	0,011	0,016	0,100	0,004	0,006	0,100	0,004	0,005
Çinko	Zn ²⁺	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Nikel	Ni ²⁺	0,011	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	0,011	0,000	0,000
Toplam		1409,479	67,220	1000,000	1364,016	55,711	100,000	1394,928	67,385	100,000
ANYONLAR										
Klorür	Cl ⁻	117,517	3,315	5,092	114,291	3,224	4,941	118,899	3,354	4,906
İyodür	I ⁻	0,020	0,000	0,000	0,014	0,000	0,000	0,017	0,000	0,000
Bromür	Br ⁻	0,220	0,003	0,004	0,240	0,003	0,005	0,018	0,000	0,000
Fluorür	F ⁻	2,530	0,133	0,205	2,550	0,134	0,206	2,490	0,131	0,192
Sülfat	SO ₄ ²⁻	1300,000	27,083	41,601	1310,000	27,292	41,825	1400,000	29,167	42,665
Nitrat	NO ₃ ⁻	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Nitrit	NO ₂ ⁻	0,010	0,000	0,000	0,010	0,000	0,000	0,010	0,000	0,000
Fosfat	PO ₄ ²⁻	1,220	0,026	0,039	1,670	0,035	0,054	8,200	0,179	0,253
Karbonat	CO ₃ ²⁻	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Bikarbonat	HCO ₃ ⁻	2104,500	34,500	52,993	2104,500	34,500	52,874	2165,500	35,500	51,930
Hidroarsenat	HAsO ₄ ²⁻	2,940	0,042	0,065	4,299	0,061	0,094	2,559	0,037	0,054
Sülfid	S ²⁻	0,002	0,000	0,000	0,002	0,000	0,000	0,004	0,000	0,000
Toplam		3528,959	65,103	100,000	3537,576	62,250	100,000	3697,697	68,362	100,000
DİĞER										
Metaborik asit	HBO ₂	42,187			42,999			42,999		
Metasilikat asit	H ₂ SiO ₃	87,463			127,361			123,982		
Toplam Mineralizasyon (mg/l)		5068,088			5071,951			5259,606		
Kaynak: Karagülle, 2003'den yararlanılarak yeniden oluşturulmuştur.										

Kaplıca çevresindeki potansiyeli değerlendirmek amacıyla dönemin Kalkınma Bakanlığı desteğiyle birçok tesis projesi fizibilitesi yapılmıştır. Günümüzde bu projelerden sadece Banaz Belediyesi tarafından işletilen günübirlik tesisler tamamlanmış ve hizmet vermektedir. Projeler tamamlanırsa 29 farklı tesis (23 termal konaklama tesisi, 5 konaklama tesisi, 1 günübirlik tesis) yöre turizmine katkı sağlayacaktır. Hazırlanan plana göre 2.890 kişiye istihdam sağlanacak 7.260 yatak kapasitesine ulaşılabilecektir. Proje sahası 901.278,41 m² alana yayılmaktadır (T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, 2015). Uşak ilinde termal turizm açısından potansiyeli en yüksek kaynaklara sahip olan termal alandan potansiyeli doğrultusunda faydalanıldığını söylemek şimdilik güçtür. Gerek ulaşımı gerekse ülkenin önemli termal sahalarına (Afyon ili kaplıcaları) yakınlığı dolayısıyla yerinde yatırımlarla doğru bir şekilde işletilebilirse yakın gelecekte cazibe merkezi olması kaçınılmazdır. Kaplıca alanının karaçam ormanları ile örtülü bir sahada olması klimatizm, hiking, trekking, oryantiring, kamp vb. faaliyetler ile sağlık ve turizmi birleştirecek şekilde planlaması yörenin önemini arttıracaktır (Foto 2-3).

Foto 2
Hamamboğazı Termal
Kuyusu

Örencik Kaplıcaları

Örencik kaplıcaları merkez ilçe sınırları içinde olup, ilin batısında İzmir yolunun 2,5 km kadar güneyinde Örencik köyünün 2 km kadar kuzeyinde yer almaktadır. Yörede geçmişte tesisleşmenin olduğu kaynaklardan biridir. Örencik jeotermal alanında toplam debisi 4,28lt/sn, sıcaklıkları 30 ila 37.8°C arasında değişen 8 kaynaktan su çıkışı gerçekleşmektedir. Sığ sondajlar 28lt/sn debide 38°C sıcaklıkta termal su vermektedir (MTA, 1998). Yörede termal su bulmak amacıyla yapılan sondajlardan sonra bu kaynaklardan bir kısmı kurumuştur (Gökgöz, 2011).

Kaplıca sahasında yapılan jeolojik araştırmalara göre temel araziye Paleozoik'e ait kristalinler teşkil eder, bunun üzerinde ise önce Miyosene ait sonra Pliyosene ait olan konglomera, kum taşı ve kil taşı ardalanmaları gelir. Pliyosenin sonlarında sahada oluşan göl ortamında teşekkül etmiş marn ve kireçtaşları yer alır. Kuaterner traverten ve alüvyonlar ile temsil edilir (İça, 1979). Yöredeki formasyonlar Ercan (1978)'e göre sırasıyla Eşme (Paleozoik), Ahmetler (Pliyosen) ve Ulubey (Pliyosen) formasyonları olarak adlandırılmıştır. Yörede sıcak sular için rezervuarı Menderes Masifine ait kristalinler oluşturmakta Ahmetler ve Ulubey formasyonu örtü kayaç vazifesi görmektedir. Yörede D-B ve KD-GB yönlü normal faylar birbirini kesmekte sıcak sular D-B yönlü faylar boyunca çıkmaktadır (İça, 1979). Günümüzde sıcak su çıkışının olmadığı bazı travertenlerin de bu doğrultuda görülmesi yukarıdaki bilgiyi doğrulamaktadır. İça (1979) yöredeki hidrolojik döngüyü öncelikli olarak Paleozoik'e ait mermer ve kuvarsitlerin ikincil olarak gnaysların rezervuar kayaç olduğu, meteorik kökenli suların derinlerde soğumamış volkanik cepheler sayesinde ısıtılarak ve basıncın etkisiyle fay hatlarını takip ederek yüzeye çıkması şeklinde açıklamaktadır.

Suların kimyasal özellikleri Tablo 4-5-6 -7 ve 8'de verilmiştir. Bu verilere göre sular sıcaklık ve mineral miktarı açısından termominerali su olarak sınıflandırılır. Hidrokarbonatlı sodalı sulardan olan kaynaklar Schoeller 1955 sınıflamasına göre Oligosülfatlı ve hiperkarbonatlı sular sınıfındadır (İça, 1979). Gökgöz vd. (2011) yörede yaptıkları araştırmada Örencik termal alanının da dâhil olan analiz sonuçlarına göre suların arsenik içeriğinden dolayı içme ve soluma uygulamalarının yapılamayacağını belirtmiştir.

Tablo 4. MTA analizlerine göre Örencik Kaplıcaları sahasındaki kaynakların sıcaklık ve debileri

Kaynak	°C	Debi (lt/sn)
1	27,0	Akıntı yok

2	30,5	0,15
8	36,0	2,6
4	37,8	0,4
5	35,5	0,73
6	35,5	0,2
7	32,0	0,2
8	36,0	4,28

Kaynak: (İça, 1979, s. 44)

T (°C)	Koku	Tat	Renk (Pt/Co)	Bulanıklık (JTU)	Çökelti (24 saat içinde %)	pH Değeri (25,0 °C)	EC (µS/cm-25 °C)	Yoğunluk (gr/cm ³)
37,1-38,5	-	-	1,7	15,96	0	6,31	3490	1,001

Kaynak: Gökğöz vd., 2011, s. 160

Amonyum	Bikarbonat	Bor	Bromür	Demir	Fluorür	Fosfat	İyodür	Kalsiyum	Klorür	Magnezyum	Mangan	Potasyum	Silikat	Sodyum	Sülfat	Sülfür	Nitrat	Nitrit	Siyanid	TDS	KOİ	BOİ
0	98,82	4,07	0,06	0,14	1,48	0	0,01	169,6	57,41	61,65	0,3	94,34	42,3	895,8	322,4	0	6,11	0	0	1754,5	9	48

Kaynak: Gökğöz vd., 2011, s. 160

Al	Ar	Cu	Hg	Zn	Cd	Cr	Pb	Ni	Sb	Ba	Se
0	11	0	0,3	110	0,001	20	360	270	16		0,5

Kaynak: Gökğöz vd., 2011, s. 160

Örencik Kaplıcası	Kaynak veya Kuyu Adı	Analiz Tarihi	Sıcaklık (°C)	pH	Spesifik Kondüktivite µmho/cm	Buharlaştırma Kalıntısı mg/lt	K ⁺ (mg/lt)	Na ⁺ (mg/lt)	NH ₄ (mg/lt)	Ca ⁺⁺ (mg/lt)	Mg ⁺⁺ (mg/lt)	As (Total)	B (Total)	Li ⁺ (mg/lt)	SiO ₂ (mg/lt)	CO ₂ (Erimiş, mg/lt)	HCO ₃ ⁻ (mg/lt)	CO ₃ ⁻ (mg/lt)	SO ₄ ⁻ (mg/lt)	Cl ⁻ (mg/lt)	I ⁻ (mg/lt)	F (mg/lt)	NO ₂ ⁻ (mg/lt)	NO ₃ ⁻ (mg/lt)
1978			37,8	7	3,5*10 ³	2740	80	815	2	140,0	57	0	3,7	-	180	-	2560	-	309,0	76,0	0,4	1,50	0	

Kaynak: MTA (1998)

Foto 4
Günümüzde Atıl
Durumda Olan Örencik
Termal Tesisleri

gerçekleşmektedir. Termal alanda sıcak sular Hamam çayı ve Emledin çayının kesiştiği yere yakın bir alanda Hamam çayı boyunca sıralanmıştır.

Sahada rezervuar kayaç vazifesi de gören Paleozoike ait sahreler Menderes Masifine ait metamorfitletler ve mermerlerdir. Bunların üzerinde örtü kayacı vazifesi gören Ulubey formasyonu diye adlandırılan Pliyosen yaşlı konglomeralar, kum kil taşları ardalanmaları, marnlar ve gösel tortullar yer alır. Hamam çayı boyunca farklı kaynaklardan çıkan kaynak suları traverten oluşumuna neden olmuştur. Termal alanda hamam deresi birçok yerde fayları takip etmektedir (Yöre jeolojisi için Bkz. Ercan, 1978).

Sıcak su kaynakları MTA (1998)'ya göre 3 önemli kaynak adı altında ele alınabilir. Bunlar 8 farklı noktadan çıkan toplam debileri 28 lt/sn olan ve 38°C sıcaklıklara ulaşan Aksaz kaplıcası kaynakları, 2 kaynaktan 2 lt/sn debiyle akan ve 37°C sıcaklığa ulaşan Taşkemer kaynakları ve 5 lt/sn çıkışa sahip 33°C sıcaklıktaki Uyuz Hamamı kaynaklarıdır.

Suların kimyasal özellikleri Tablo 9-10 ve 11'deki gibidir. Aksaz termal kaynağına yapılmış olan analiz sonuçlarına göre suların arsenik içeriğinden dolayı içme kürlerine uygun olmadığı, soluma uygulamalarının yapılamayacağı ve koliform kirliliği görülmüştür (Gökgöz vd., 2011).

Sahada geçmişte özel idareye bağlı olarak işletilen tesisler yer almaktadır. Ancak ihmaller ve ilgisizlik nedeniyle tesisler bugün kullanılmaz hâldedir. Kaplıcaya ait binalar atıl hâlde çürümeye terk edilmiştir (Foto 4). Bu gibi ihmaller nedeniyle geçmişte termal turizm merkezi olarak ilan edilen termal kaynaklar ve çevresi 13 Eylül 2019 Tarihli ve 30887 Sayılı Resmî Gazete çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararı ile turizm merkezi olmaktan çıkarılmıştır.

Aksaz Hamamları

Aksaz jeotermal alanı Aksaz köyüne yaklaşık 5,5 km mesafede yer alır. Aksaz köyünden Denizli istikametine doğru Ulubey-Güney yolu üzerinde Aksaz Mahallesi yakınlarında yolun doğusundaki patikadan termal alana ulaşabilmektedir. Kaplıca sahasında birçok kaynaktan akış

Tablo 9 Aksaz Termal Kaynağı Fiziksel ve Fiziko-Kimyasal Analizler

T (°C)	Koku	Tat	Renk (Pt/Co)	Bulanıklık (JTU)	Çökelti (24 saat içinde %)	pH Değeri (25,0 °C)	EC (µS/cm-25 °C)	Yoğunluk (gr/cm ³)
29-37,6	-	-	0,1	3,81	0	6,15	3630	1,001

Kaynak: Gökgöz vd., 2011, s. 160

Tablo 10 Aksaz Termal Kaynağı Kimyasal Analizler (mg/l)																						
Amonyum	Bikarbonat	Bor	Bromür	Demir	Fluorür	Fosfat	İyodür	Kalsiyum	Klorür	Magnezyum	Mangan	Potasyum	Silikat	Sodyum	Sülfat	Sülfür	Nitrat	Nitrit	Siyanid	TDS	KOİ	BOİ
0	140,3	6,7	0	0,06	2,67	0	0	386,5	53,64	106,9	0,24	106,1	27,1	674,1	1277,5	0	0,92	0	0	2782,7	12	45
Kaynak: Gökgöz vd., 2011, s. 160																						

Tablo 11 Aksaz Termal Kaynağı Eser Elementler (mg/l)											
Al	Ar	Cu	Hg	Zn	Cd	Cr	Pb	Ni	Sb	Ba	Se
0,02	110	0	0,1	160	0,007	20	560	420	11		1,4
Kaynak: Gökgöz vd., 2011, s. 160											

Kaplıca sahasında Roma Dönemi'nden kalma hamam kalıntıları yer almaktadır. Bu durum Aksaz hamamı ve çevresinde geçmişte de termalizmden faydalandığını göstermektedir. 2010 yılına kadar İl Özel İdaresinden alınan izinlerle basit tesisler kurularak işletildiği bilinmektedir. Yöreden uydu görüntülerinden de 2010 yılından sonra bu tesislerin yıkıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde kaplıca çevresinde bir tesis yer almamaktadır. Yörede yeterli arkeolojik ve tarihî çalışma olmadığından geçmişte kaplıca alanının önemi hakkında çok detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır. Termal alan arkeolojik olarak projelendirilerek kurtarma ve restorasyon çalışmaları yapıldığı takdirde önemli bir doğal-kültürel çekicilik hâlini alacaktır. Yapılacak günübirlik vb. tesisler bu takdirde merak edilerek ziyaret edilebilir. Ancak Ulubey-Güney yol ayrımından sonra kaplıca alanına ulaşım çok güçtür. Bu sebeple ya arkeolojik alana uygun patikalar yaparak otantik bir ulaşım sağlanmalı ve tarihsel mistik hava katılmalı ya da yine sit alanına uygun yollar inşa edilmelidir.

Hasköy Kaplıcaları

Hasköy kaplıcaları Ulubey Karahallı güzergâhı üzerinde boğazdan geçerek Banaz Çayı köprüsünden yaklaşık 500-600 m sonra sola ayrılan patikadan ulaşılır. Termal sahada çıkan sıcak sular İshaklar ve Hasköy sınırları içinde kalmaktadır. Termal kaynak kara yolu ile Ulubey'e 8,5, Hasköy'e yaklaşık 7-8 km uzaklıktadır.

Kaplıca sahası çevresinde temel arazi Paleozik ait metamorfikler ve mermerlerden müteşekkil olup, bu kayalar rezervuarı oluştururlar. Bunun üzerinde ise Ulubey formasyonu adı verilen Pliosen yaşlı göl tortulları gelir. Bu yüzey kalker yapılı bir bünye sathıdır (Polat ve Karğı, 2008). Formasyon isimleri, özellikleri ve yaşlandırmalar Ercan vd. (1978) tarafından yapılmıştır. Kuaterner yöredeki sıcak suların oluşturduğu travertenler ve Banaz Çayı'nın taşıdığı alüvyonlarla temsil edilir. Eski taraça seviyelerinde konglomeralara da rastlanır. Sahada doğu batı ve kuzey güney yönlü muhtemel faylar yer almaktadır. Yöredeki termal sular bu hatlar çevresindedir.

Hasköy termal kaynağı düşük debili ve epitermal karakterdedir. Sıcaklık özellikleri ve eriyik madde açısından termominerali sular grubundadır. MTA'nın (1998) yaptığı analizlere göre termal sular 0,5 lt/sn debiye ve 30°C sıcaklığa sahiptir. Gökgöz vd. (2011) araştırmasında Hasköy termal kaynağı ve Hasköy Acısu kaynağından aldıkları numunelerin sıcaklıkları sırasıyla 33,1°C ve 25,7°C'dir. Araştırmacılar Hasköy termal kaynağının sıcaklığının Banaz Çayı'nın debisinin yükseldiği dönemlerde nehir suyuyla karıştığı için düştüğünü bulmuşlardır.

Gerek MTA (1998) tarafından yapılan analizler gerekse Gökgöz vd. (2011) verilerine göre termal sularda arsenik ve koliform kirliliği olması sebebiyle inhalasyon ve içme kürleri açısından sakıncalıdır. Bunun dışında banyo, peloid vb. uygulamalardan faydalanılabilir. Sularda koliforma rastlanmıştır (Gökgöz vd. 2011).

Kaynak veya Kuyu Adı	Analiz Tarihi	Sıcaklık (°C)	pH	Spesifik Kondüktivite µmho/cm	Buharlaştırma Kalıntısı mg/l	K ⁺ (mg/l)	Na ⁺ (mg/l)	NH ₄ ⁺ (mg/l)	Ca ⁺⁺ (mg/l)	Mg ⁺⁺ (mg/l)	As (Total)	B (Total)	Li ⁺ (mg/l)	SiO ₂ (mg/l)	CO ₂ (Erimiş, mg/l)	HCO ₃ ⁻ (mg/l)	CO ₃ ⁻ (mg/l)	SO ₄ ⁻ (mg/l)	Cl ⁻ (mg/l)	I ⁻ (mg/l)	F (mg/l)	NO ₂ ⁻ (mg/l)	NO ₃ ⁻ (mg/l)
Ulubey-Hasköy Kaynağı	1978	30	7.1.	2.3*10 ³	1610	27.0	195	0.0	340.0	120.0	0.0	2.3	-	60.0	-	1660	-	433.0	37.0	0.2	0.00	0.0	
Kaynak: MTA (1998)																							

T (°C)	Koku	Tat	Renk (Pt/Co)	Bulanıklık (JTU)	Çökelti (24 saat içinde %)	pH Değeri (25,0 °C)	EC (µS/cm-25 °C)	Yoğunluk (gr/cm ³)
27.1 - 35.4°C	-	-	0	0,01	0	6,16	2500	<1,000
Kaynak: Gökgöz vd., 2011, s. 160								

Amonyum	Bikarbonat	Bor	Bromür	Demir	Fluorür	Fosfat	İyodür	Kalsiyum	Klorür	Magnezyum	Mangan	Potasyum	Silikat	Sodyum	Sülfat	Sülfür	Nitrat	Nitrit	Siyanid	TDS	KOİ	BOİ
0	111,1	2,93	0	0	1,32	0	0	424,9	29,01	96,89	0,46	32,81	17,8	218,7	458,2	0	6,62	0	0	1400,7	10	32
Kaynak: Gökgöz vd., 2011, s. 160																						

Al	Ar	Cu	Hg	Zn	Cd	Cr	Pb	Ni	Sb	Ba	Se
0,02	4	0	0	150	0,001	30	910	440	3,1		1,3
Kaynak: Gökgöz vd., 2011, s. 160											

Hasköy kaynakları da Uşak ilindeki diğer bazı kaynaklar gibi kaplıca turizmi açısından değerlendirilememiştir. Geçmişte kısıtlı olanakları bulunan tesisler yapılmış ancak günümüzde kullanıma kapatılmıştır. Ulaşımı gayet kolay olan kaplıcaların lokal olarak yöre halkına hizmet verebilecek kapasitede tesislere kavuşturulması ekonomik açıdan uygundur. Bölgesel ve uluslararası turizme konu olması güçtür. Yapılacak sondajlar ile daha sıcak ve yüksek debili akışkan sağlanırsa yeni planlamalar yapılabilecektir.

Emirfakı Kaplıcaları

Emirfakı termal kaynakları Emirfakı ve Akbulak kaynakları olarak da adlandırılır. Kaynaklar Uşak merkeze yaklaşık 24 km mesafededir. Termal sahaya Uşak-Gediz karayolu ile ulaşılır. Uşak-İzmir istikametinde Uşak Organize Sanayi Bölgesi doğusundan kuzeye doğru Gediz yönüne D-595 kara yoluna sapılır. Kaynaklar, Emirfakı köyü batısında Gediz Nehri vadi tabanındadır.

Araştırma sahasında rezervuarı Paleozoik yaşlı metamorfikler oluştururken örtü formasyonunu Ahmetler ve Ulubey formasyonları oluşturur. Ercan (1978) bu birimlerin Pliyosen yaşlı kireçtaşları ve marn ardalanmalarından oluştuğunu ve yer yer konglomera-kumtaşı-tüfit marn ardalanmaları olduğunu belirtmektedir. Yörede KB-GD yönlü faylar D-B ve KD-GB yönlü muhtemel faylarla kesilmektedir. Gediz Nehri de bu faylara uyarak akış göstermekte yer yer faylarla uyumlu dirsekler yapmaktadır. Termal sular fay hatları boyunca sıralanmışlardır. Emirfakı köyü içinde alterasyon zonu net olarak görülmekte olup köy içinde bulunan kuyu suları termal su özelliğine sahiptir.

Emirfakı termal kaynağı sıcaklık özellikleri ve eriyik madde açısından termominerali sulardandır. MTA'nın (1998) analizlerinde Emirfakı kaplıcası kaynakları toplam debileri 8 lt/sn olan 13 kaynağın sıcaklıkları 33-37,5°C arasındayken Gediz Nehri kenarında Akbulak kaynaklarının 1,8 lt/sn debiye ve 37,5°C'ye kadar sıcaklığa sahip olduğu görülmektedir. Gökgez vd. (2011) araştırmasında Emirfakı termal kaynağı ve Emirfakı hamamından aldıkları numunelerin sıcaklıkları sırasıyla 36,4°C ve 39,3°C'dir. Araştırmacılar sahadaki diğer sondaj ve tulumalarda en yüksek sıcaklığı 40-40,7°C olarak tespit etmişlerdir. Bu değerler ile sular mesotermal-izotermal sınıfta sular olarak değerlendirilir. Gökgez vd. (2011)'e göre termal sulardan banyo uygulamalarından faydalanılabileceği ancak içme ve soluma açısından arsenik içeriği sebebiyle sakınılması gerektiği vurgulanmıştır.

Termal sulardan basitçe inşa edilmiş kaplıcalar ve havuzlar yoluyla faydalanılmaktadır. Termal sular çevresinde tarihî yapılar geçmişte de kaplıcalardan faydalandığını gösterir. Lokal düzeyde yöre insanına hizmet verecek şekilde yapılaşma kaplıca sularından faydalanılması ve turizm gelirlerinin artmasını sağlayabilir.

Foto 5
Emirfakı Köyü Arafat
Mahallesi Yakınlarındaki
Tarihî Hamam Kalıntıları

Foto 6
Emirfakı Köyü Termal
Tesisleri

Kaynak veya Kuyu Adı	Analiz Tarihi	Sıcaklık (°C)	pH	Spesifik Kondüktivite µmho/cm	Buharlaştırma Kalıntısı mg/lt	K ⁺ (mg/lt)	Na ⁺ (mg/lt)	NH ₄ (mg/lt)	Ca ⁺⁺ (mg/lt)	Mg ⁺⁺ (mg/lt)	As (Total)	B (Total)	Li ⁺ (mg/lt)	SiO ₂ (mg/lt)	CO ₂ (Erimiş, mg/lt)	HCO ₃ ⁻ (mg/lt)	CO ₃ ⁻ (mg/lt)	SO ₄ ⁻ (mg/lt)	Cl ⁻ (mg/lt)	I ⁻ (mg/lt)	F (mg/lt)	NO ₂ ⁻ (mg/lt)	NO ₃ ⁻ (mg/lt)
Emirfakı	1978	33.0	7.1	2.4*10 ³	1880	31	250	0.0	260	73.0	0.0	2.3	-	47.0	-	960	-	740	45	0	1.18	0	
Emirfakı Akbulak	1978	37.5	6.7	2.0*10 ³	1880	27	215	0.26	270	73.0	0.0	2.0	-	35.0	-	870	-	754	40	0	1.60	0	

Kaynak: MTA (1998)

T (°C)	Koku	Tat	Renk (Pt/Co)	Bulanıklık (JTU)	Çökelti (24 saat içinde %)	pH Değeri (25,0 °C)	EC (µS/cm-25 °C)	Yoğunluk (gr/cm ³)
29,1-36,4	-	-	0	0,18	0	6,08	2380	<1,000

Kaynak: Gökgez vd., 2011, s. 160

Amonyum	Bikarbonat	Bor	Bromür	Demir	Fluorür	Fosfat	İyodür	Kalsiyum	Klorür	Magnezyum	Mangan	Potasyum	Silikat	Sodyum	Sülfat	Sülfür	Nitrat	Nitrit	Siyanid	TDS	KOİ	BOİ
0	152,5	2,34	0	0	2,13	0	0	320,6	35,66	85,67	0,31	40,56	15,7	300,5	832,8	0	4,79	0	0	1793,5	14	24

Kaynak: Gökgez vd., 2011, s. 160

Al	Ar	Cu	Hg	Zn	Cd	Cr	Pb	Ni	Sb	Ba	Se
20	62	0	6	18	0,03	10	870	690	8,1		1,2

Kaynak: Gökgez vd., 2011, s. 160

Sürmecik-Kızılcaören Termal Sahası

Sürmecik termal kaynakları Gedikler ve Kızılcaören köyleri arasında yer alır. Uşak-Ankara karayolu üzerinde Banaz'ın batısında seramik fabrikasının kuzey kesiminde yer alır. Termal alan Banaz ilçesine yaklaşık 7 km mesafede olup ulaşım problemi yoktur. Termal sular ve çevresini insanların bir açık hava siti olarak M.Ö. 300.000 – 40.000 yılları arasında Orta Paleolitik dönemde kullandıkları tespit edilmiştir (Polat, 2018). Sahada temel araziye Ercan vd. (1978)'in Eşme formasyonu olarak adlandırdığı metamorfikler ve Musa dağı mermerleri oluşturur. Bu birimler, çoğunlukla şistlerden oluşup üstte ise mermerler ve kuvarsit ara seviyeler ihtiva eder. Şistler, kalkşist ve mikaşist özelliğinde olup formasyonunun temeli termal sahada gözlenmez (Polat, 2018, s. 309). Sahada termal sular için rezervuar görevini bu formasyonlar oluşturur. Bu formasyon dolomitik kireçtaşlarından müteşekkil Orta-Üst Jura yaşlı Kızılcaören formasyonu ve yaşlı

Üst Kretase olan serpantin ağırlıklı vezirler melanji ile örtülüdür (Ercan vd., 1978). Bu seviye üzerine aşılal uyumsuzlukla konglomeralar içeren karasal kökenli Orta-Üst Miyosen yaşlı Yeniköy Formasyonu gelir. Sahada Kuaterner kısmen Üst Pliyosen yaşlı Asartepe formasyonu, termal sulara bağlı olarak oluşan travertenler, Banaz Çayı'nın taşıdığı çakıl ve alüvyonlar ile temsil edilir (Polat, 2018).

Saha tektonik açıdan hareketlidir. Faylar genellikle KD-GB, D-B yönlüdür. Gaz çıkışları, termal ve mineralli su kaynakları, traverten sırt ve konileri tektonik aktivitenin göstergeleridir. Sürmecik kaynakları ve çevresi bir plato sahasında yer almaktadır. Plato düzlüğü faylarla kesilmiştir. Eğim atımlı faylar kaynakların kuzeyinde Kuyucak dağı gibi ani yükselmelere sebep olur.

Alçalan blok üzerinde kalan kaynaklar ile yükselen blok arasındaki düzlem akarsular ile yarılarak fay façelerini oluşturmuştur. Fay hatları boyunca yaklaşık 78 ha alanda traverten sırt ve konilerine rastlanır (Polat, 2018).

Foto 7
Sürmecik Arkeolojik Kazı Sahası Yakınında Termal Kaynaklardan Biri

Tablo 20 Sürmecik Termal Kaynağı Fiziksel ve Fiziko-Kimyasal Analizler

T (°C)	Koku	Tat	Renk (Pt/Co)	Bulanklık (JTU)	Çökelti (24 saat içinde %)	pH Değeri (25,0 °C)	EC (µS/cm-25 °C)	Yoğunluk (gr/cm ³)
15,7-28,9	-	-	1,4	16,46	0	6,52	2580	<1,000

Kaynak: Gökgez vd., 2011, s. 160

Tablo 21 Sürmecik Termal Kaynağı Kimyasal Analizler (mg/l)

Amonyum	Bikarbonat	Bor	Bromür	Demir	Fluorür	Fosfat	İyodür	Kalsiyum	Klorür	Magnezyum	Mangan	Potasyum	Silikat	Sodyum	Sülfat	Sülfür	Nitrat	Nitrit	Siyanid	TDS	KOİ	BOİ
0	91,51	2,81	0	0,51	2,46	0	0,16	391,2	28,35	158,9	0,54	37,81	28,7	215,6	715,2	0	0,45	0	0	1674,2	9	7

Kaynak: Gökgez vd., 2011, s. 160

Saha termalizm açısından değerlendirilmemektedir. Uyuz hamamı adı verilen kaynak yöre halkı tarafından kullanılsa da turistik olarak geliştirilememiştir. Gökgöz vd. (2011)'e göre termal sular banyo uygulamaları için uygun, arsenik ve koliform içeriği sebebiyle içme ve soluma açısından ise sakıncalıdır. Jeotermal sahada turistik açıdan en önemli engel seramik fabrikalarının hammadde ve atık sahasında olmasıdır. Bu sebeple gerek kaynaklar gerekse arkeolojik sit alanları zarar görmektedir. Yöre ekonomisine katkı sağlaması açısından termal kaynaklar etrafında Paleolitik dönemi temsil eden açık hava müzesi ve bu görünüme uyum sağlayan kaplıca tesisleri yapılması düşünülebilir (Foto 7).

Uşak İlinde Konaklama Olanakları

Uşak ilinde turizmin genel problemlerinin kaplıca turizmini de etkilediğini görmekteyiz. Turizmin temel unsurlarından olan konaklama olanakları açısından ilde yeteri kadar arzın olmadığı söylenebilir. Oda ve yatak bakımından çok yeterli olmayan sahada aynı zamanda daha kaliteli hizmetin verilmesi de gerekmektedir.

Uşak ili geneline bakıldığında toplam 27 konaklama tesisi yer almaktadır. Bunlardan 11'i belediye belgeli 1'i turizm yatırım belgeli 15'i turizm işletme belgelidir. Konaklama tesislerinde toplam 869 oda ve 1.677 yatak bulunmaktadır (Tablo 23). Geçmişte yürütülen çalışmalara bakıldığında (Deniz, 2016a) oda sayısının geçen süreye göre artmadığı görülmektedir.

Al	Ar	Cu	Hg	Zn	Cd	Cr	Pb	Ni	Sb	Ba	Se
0,03	110	0	0,1	260	0,008	20	1100	420	81		1,4

Kaynak: Gökgöz vd., 2011, s. 160

	Tesis	Oda	Yatak
Belediye belgeli	11	243	433
Turizm yatırım belgeli	1	50	100
Turizm işletme belgeli	15	576	1.144
Toplam	27	869	1.677

Kaynak: (URL-4)

İl genelindeki tesislerde 2021 yılı boyunca 3.908 yabancı, 121.004 yerli olmak üzere 124.912 turist ağırlanmıştır. Belediye belgeli tesislerde toplam geceleme 54.838, işletme belgeli tesislerde ise 145.341 geceleme yapılmıştır. İldeki toplam doluluk oranlarına bakılacak olursa iki belge türündeki tesislerde ortalama kalış süresi 1,6 gün ile %35 civarındadır (Tablo 24-25).

İlçeler	Tesis geliş sayısı			Geceleme			Ortalama kalış süresi			Doluluk oranı(%)		
	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.
Banaz	26	2 634	2 660	47	4 535	4 582	1,81	1,72	1,72	0,42	40,64	41,06
Merkez	457	28 403	28 860	601	41 298	41 899	1,32	1,45	1,45	0,48	33,16	33,64
Sivaslı	78	898	976	641	1 838	2 479	8,22	2,05	2,54	11,13	31,91	43,04
Eşme		1 627	1 627		5 878	5 878	0,00	3,61	3,61	0,00	40,82	40,82
Top.	561	33 562	34 123	1 289	53 549	54 838	2,30	1,60	1,61	0,83	34,35	35,18

Kaynak (URL-5)

İlçeler	Tesise geliş sayısı			Geceleme			Ortalama kalış süresi			Doluluk oranı (%)		
	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.	Yabancı	Yerli	Top.
Banaz	41	3 181	3 222	86	5 829	5 915	2,10	1,83	1,84	0,60	40,48	41,08
Merkez	2 541	79 544	82 085	6 091	122 846	128 937	2,40	1,54	1,57	1,66	33,39	35,04
Sivashlı	763	2 463	3 226	1 548	4 851	6 399	2,03	1,97	1,98	11,32	35,46	46,78
Eşme	2	2 254	2 256	6	4 084	4 090	3,00	1,81	1,81	0,05	34,38	34,43
Top.	3 347	87 442	90 789	7 731	137 610	145 341	2,31	1,57	1,60	1,90	33,74	35,63

Kaynak: (URL-5)

Kuşkusuz bu istatistikler Uşak ilinde turizmin genel yapısal problemlerine işaret etmektedir. Ancak il genelinde sürdürülen en önemli turistik faaliyetin ve en yüksek potansiyele sahip turizm türünün termalizm olduğu düşünülünce tesis ve konaklama istatistiklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Örneğin termalizm ve genel turizm gelirlerinin artışı tesislere geliş ve geceleme sayılarının artışına bağlıdır. 2021 yılında Türkiye geneline bakıldığında Kültür ve Turizm bakanlığı istatistiklerine göre belediye belgeli tesislerde ortalama kalış süresi 2,2; doluluk 35,7'dir. İşletme belgeli tesislerde ise kalış süresi ortalaması 2,6; doluluk ise 42,3'tür (URL-6). Her iki tesis türü için de Uşak'ta konaklama sürelerinin ve doluluk oranlarının düşük olduğu göze çarpar.

veriler termalizm açısından değerlendirildiğinde de Uşak ilinde potansiyelinin çok altında tesis ve konaklama değerlerine rastlanmaktadır. İl genelinde biri kullanılmayan iki konaklama tesisi yer almaktadır. Bunlardan atıl durumda olan Örencik kaplıcaları kullanılabilir durumda değildir. Mülkiyeti il özel idaresinde olan tesisler dönem dönem kiraya verilmiş olsa da günümüzde işletilmemektedir. Konaklama amacıyla kullanılan tek tesis ise Kayaagıl termal tesisleridir. Bu tesis hakkında geçmişte yapılan çalışmalar yılda yaklaşık 32.850 geceleminin (Deniz, 2016a) olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın yapıldığı yıllarda bakanlık verilerine göre Türkiye'de termal tesislerde yaklaşık 3.371.163 geceleme yapılmıştır. İl genelinde yaklaşık 200 bin geceleminin olduğu düşünülünce toplam geceleminin yaklaşık %16'sını ilin tek faal termal tesisinin karşıladığı söylenebilir. Türkiye geneline bakıldığında ise 2021 yılında termalizm hizmeti veren tesislerde yaklaşık 5 362 532 konaklama yapılmıştır (Tablo 26). Bu durumda Türkiye'de tesisleri termal turizm amacıyla ziyaret edip konaklayanların sayısı artarken, Uşak ilinde ise bu pastadan alınan payın azaldığı görülmektedir.

Türü	Tesise geliş sayısı			Geceleme			Ortalama kalış süresi			Doluluk oranı (%)		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Termal Otel*	239 707	1 456 922	1 696 629	553 836	3 004 794	3 558 630	2,31	2,06	2,1	5,09	27,63	32,73
Termal Müstakil Apart Otel*	17	5 024	5 041	74	9 071	9 145	4,35	1,81	1,81	0,11	13,55	13,66
Butik Termal Otel*	106	4 657	4 763	211	8 410	8 621	1,99	1,81	1,81	1,01	40,28	41,29
Kaplıca**	16 913	679 991	696 904	36 362	1 749 774	1 786 136	2,15	2,57	2,56	0,63	30,38	31,01
Toplam	256 743	2 146 594	2 403 337	590 483	4 772 049	5 362 532	2,30	2,22	2,23			

*Turizm İşletme Belgeli Tesis **Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesisi Kaynak: (URL-5)

KAYNAKLAR

- Akgöz, R. (2011). Uşak Belediyesi 2011.64.02 Nolu Jeotermal Ruhsat İşletme Projesi (Uşak-Merkez-Kayaağıl Köyü-Kurşuntaşı Mevkii) Raporu. Uşak: Uşak Belediyesi.
- Atalay, İ. (2011). Uşak ilinin doğal ortam özellikleri. Öntuğ, M. & İnel Y. (Ed.) *II. Uşak Sempozyumu 13-15 Ekim 2011 Cilt 1* (pp. 1-21) Uşak: Uşak İli Kalkınma Vakfı.
- Aysal, N. (2002). Uşak'ın Türkiye jeolojisindeki yeri. 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak (Dün- Bugün-Yarın) Sempozyumu (25-27 Ekim 2001) Bildiri Kitabı 2, 745-754, İstanbul.
- Buldan, İ. (2017). Ulubey ve yakın çevresinin Jeomorfolojisi. H. Çukur ve R. Çakıcıoğlu Oban (Ed.), *Ulubey Kanyonu (Uşak) ve yakın çevresinin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi*. içinde (ss. 14-22). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Cohen, M. (2008). Spas, wellness and human evolution. G. Bodeker ve M. Cohen, (Ed.), *Understanding the Global Spa Industry* içinde (ss. 4-25). UK: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080879161> adresinden erişildi.
- Costa C., Quintela, J. ve Mendes, J. (2015). Health and wellness tourism: a strategic plan for tourism and thermalism valorization of São Pedro do Sul (ss. 21-31). Marta Peris-Ortiz ve José Álvarez-García (Ed). *Health and Wellness Tourism Emergence of a New Market Segment*. Switzerland: Springer.
- Crebbin-Bailey, J., Harcup, J. W. ve Harrington, J. (2005). *The Spa Book: The official guide to spa therapy*. Cengage Learning EMEA.
- Darkot, B., Tuncel, M. (1995). *Ege Bölgesi coğrafyası*. İstanbul: 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 2365, Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 99.
- Daştan, İ. (2014). Türkiye'de Sağlık Turizmi: Türkiye ve Özelinde İzmir'de Sağlık Turizminin Mevcut Durum Analizi ve Strateji Önerileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6(10), 143-163.
- Deniz, M. (2015). Analysis of sustainable tourism and cittaslow potential of Ulubey (Uşak). Mihaela Dinu, Necdet Hacıoğlu, Cevdet Avcıkurt, Recep Efe, ve Abdullah Soykan (Ed.), *Tourism, environment and sustainability* içinde (ss. 219-238). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Deniz, M. (2016a). Termal turizm açısından Kayaağıl termal tesisleri (Uşak), *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXV, 311-349.
- Deniz, M. (2016b). Kayaağıl köyünde (Uşak) turizmin etkileri üzerine yerel halkın turizm algısı. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(18), 57-78
- Deniz, M. (2021). Natural Environment of Sivashlı District (Sivashlı İlçesi'nin Doğal Çevresi). E. Taştumur ve M. Dinç (Ed.), *City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 Sebaste (Phrygia)* içinde (ss. 383-411). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Deniz, M. (2022). Banaz Hamamboğazı Kaplıcaları. *Türkiye Turizm Ansiklopedisi Cilt 2*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. (1976). *Uşak, Banaz ve Sivashlı ovaları hidrojeolojik etüt raporu: Uşak, Banaz ve Sivashlı plains hydrogeological investigation report*. DSİ. <https://books.google.com.tr/books?id=yCTajwEACAAJ> adresinden erişildi.
- Doğanay, H. & Deniz, M. (2016). Alangüllü- Eलगüllü (Germencik-Bozköy) kaplıcası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(36), 157-182
- Doğanay, H. & Zaman, S. (2013). *Türkiye turizm coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Doğaner, S. (2001). *Türkiye turizm coğrafyası*. Çantay Kitabevi.
- Dönmez, M. 2005 *Bulkaz Dağı'nın (Uşak) flora ve vejetasyonunun incelenmesi*. (Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü PhD Dissertation), İstanbul.
- Ercan, T., Dinçel, A. ve Günay, E. (1979). Uşak Volkanitlerinin Petrolojisi ve Plaka Tektoniği Açısından Ege Bölgesindeki Yeri. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 22, 185-198. http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/1108a3dbfe4636c_ek.pdf?dergi... adresinden erişildi.
- Ercan, T., Dinçel, A., Metin, S., Türkecan, A. ve Günay, E. (1978). Uşak Yöresindeki Neojen Havzalarının Jeolojisi. *Uşak Yöresindeki Neojen Havzalarının Jeolojisi*, 21(2), 97-115. http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/bc7d9c600d61c08_ek.pdf?dergi=T%DCRK%DDYE%20JEOL%DD%20B... adresinden erişildi.
- Gökgöz, A., Özkul, M., Kaya, A., Hançer, M., Baykara, O., Örü, Z., Akın, T., Minissale, A. ve Vaselli, O. (2011). Farklı Rezervuarlara Sahip Uşak İli Jeotermal Alanlarının Kavramsal Hidrojeokimyasal Modellenmesi, 108Y016 Nolu TÜBİTAK Projesi (TÜBİTAK Araştırma Projesi No: 108Y016). Ankara: TÜBİTAK.
- İça, M. (1979). Uşak Eşme-Örencik Kaplıcasının Jeoloji-Hidrojeoloji Etüdü. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 3 (2), 37-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jmd/issue/28155/296378>
- İller Bankası Genel Müdürlüğü. (2009). Uşak (Merkez) Belediyesi Ar: 2009/11 ve 2009/12 Ruhsatları Jeotermal Etüt Raporu İLB-JTE/126 İller Bankası Genel Müdürlüğü Yeraltı Etütleri Dairesi Başkanlığı Jeotermal Sondaj Şube Müdürlüğü.
- İller Bankası Genel Müdürlüğü. (2010a). Uşak (Merkez) Belediyesi JTE-64/034 (İUJ-1) Numaralı Jeotermal Kuyusu Bitirme Raporu İller Bankası Genel Müdürlüğü Yeraltı Etütleri Dairesi Başkanlığı Jeotermal Sondaj Şube Müdürlüğü.
- İller Bankası Genel Müdürlüğü. (2010b). Uşak (Merkez) Belediyesi İUJ-2 Numaralı Jeotermal Kuyusu Test ve Ölçüm Raporu İLB-JTE/141 İller Bankası Genel Müdürlüğü Yeraltı Etütleri Dairesi Başkanlığı Jeotermal Test, Ölçüm ve Değerlendirme Şube Müdürlüğü.
- Kara, H. (2010). *Banaz ilçesinin coğrafyası*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kara, H., Şahin, M. ve Ay, Ş. (2010). İklim Değişikliğinin Uşak'ta Tarım Ürünlerine Etkisi. *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(1), 39-46.
- Karagülle, M. Z. (2003). İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıbbi Ekoloji ve Hidroklimatoloji Anabilim Dalı Uşak Banaz Belediyesi Sondajları Yeraltı Sularının Tıbbi Balneolojik Değerlendirme Raporu (Tıbbi Balneolojik Değerlendirme Raporu No: 419/03). Tıbbi Balneolojik Değerlendirme Raporu. İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıbbi Ekoloji ve Hidroklimatoloji Anabilim Dalı.
- Koçman, A. (1993). İnsan Faaliyetleri ve Çevre Üzerine Etkileri Açısından Ege Ovalarının İklimi. 73. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 73.

- Lowenthal, D. (1962). Tourists and Thermalists. *Geographical Review*, 52(1), 124–127.
- MTA (1998). *Türkiye Jeotermal enerji envanteri*. Uşak İli. İzmir: TC. MTA Genel Müdürlüğü Ege Bölge Müdürlüğü.
- Özav, L. & Kara, H. (1998). “Coğrafya” *Cumhuriyetin Yetmişbeşinci yılında Uşak* (ss. 30-48). Uşak: Uşak Valiliği Yayınları.
- Özer, N. (1991). Kaplıca Hekimliğinin Çağdaş Gelişimi, *Anatolia Dergisi*, 17-18 (Termal Turizm Özel Sayısı): 35-39
- Özer, Ö. ve Songur, C. (2012). Türkiye'nin Dünya Sağlık Turizmindeki Yeri ve Ekonomik Boyutu. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(7), 69-81.
- Polat, S. & Karşı, S. (2008), Karahallı (Uşak) ilçesinde lapyalı kalker sökümlü ve çevresel etkileri. A. Evren Erginal (Ed.) *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu-2008 Prof. Dr. Mehmet Ardos Anısına*, (ss.54-63), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Polat, S. (2018). Prehistorik arkeoloji çalışmaları açısından travertenlerin önemi: Sürmecik (Banaz) örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37), 306-321. DOI: 10.14781/mcd.386609
- Polat, S. ve Deniz, M. (2017). Taşyaran (İmren) Vadisinde Yatak Çukurları ve Turizm Potansiyeli (Uşak). *Marmara Coğrafya Dergisi*, (35), 204-217. doi:10.14781/mcd.291196
- Polat, S., (2014). “Fransız Akçağacı Acer monspessulanum subsp monspessulanum'un Türkiye'de Yeni Bir Yayılış Alanı.” *Marmara Coğrafya Dergisi*, Vol. 30, 140– 153.
- Rapor 1: TC sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı İzmir Hıfzıssıhha Enstitü Müdürlüğü Laboratuvarının 11.03.2011 gün ve 01643 B.10.4.RSH.1.06.00.2014 protokol nolu analiz raporu ile Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Sarayköy Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezinin 23.03.2011 gün ve SD11000672 IUJ-1 termal kaynak suyu analiz raporu.
- Rapor 2: TC sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı İzmir Hıfzıssıhha Enstitü Müdürlüğü Laboratuvarının 11.03.2011 gün ve 01644 B.10.4.RSH.1.06.00.2014 protokol nolu analiz raporu ile Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Sarayköy Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezinin 23.03.2011 gün ve SD11000673 IUJ-2 termal kaynak suyu analiz raporu.
- Sezer, L. İ. (2002). Uşak yöresinde deprensellik ve deprem riski (ss. 755-762). 21. *Yüzyılın Eşiğinde Uşak (Dün- Bugün-Yarın) Sempozyumu (25-27 Ekim 2001) Bildiri Kitabı 2*, 755-764, İstanbul.
- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı. (2015). Hamamboğazı Termal Turizm Bölgesi Termal Turizmde Yeni Destinasyon Fizibilite Raporu & Yatırımcı El Kitabı. Uşak. URL-1 https://www.statista.com/topics/7517/spa-industry/#topicHeader__wrapper (30.07.2022 tarihinde erişildi)
- URL-2 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050106-1.htm> (10.08.2022 tarihinde erişildi)
- URL-3 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/09/20190913-23.pdf> (10.08.2022 tarihinde erişildi)
- URL-4 <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201131/tesis-istatistikleri.html> (20.07.2022 tarihinde erişildi)
- URL-5 <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html> (20.07.2022 tarihinde erişildi)
- URL-6 <https://yigm.ktb.gov.tr/> (20.07.2022 tarihinde erişildi)
- Uşak İli 1/100000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı
- Ülker, İ. (1994). Sağlık turizmi: KAYNAKLAR, planlama, tanıtım. TC Turizm Bakanlığı.
- Williams, S. (1998). *Tourism geography*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, Routledge Contemporary Human Geography.
- Yalçınlar, İ. (1947). Yukarı - Gediz Vadisinde Miosen'e ait vertebral fosilleri. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 1(1), 164-177. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/tjb/issue/45373/568363>
- Yalçınlar, İ. (1955). Banaz Çayı hazvası ve Uşak civarında bünye ve morfoloji araştırmaları. *Türk Coğrafya Dergisi*, (13-14), 57-89. doi:10.17211/tcd.55259

UŞAK İLÇE VE KÖYLERİNDE YER ALAN ÇEŞMELER

Türkan ACAR *

2014-2016 yılları arasında Uşak il ve ilçelerinde gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmalarında Uşak il merkezine bağlı mahallelerde otuz üç, il merkezine bağlı doksan köyde yetmiş beş, Ulubey ilçe merkezi ve ilçeye bağlı yirmi yedi köyde yirmi üç, Eşme ilçesine bağlı altmış köyde yirmi altı, Sivaslı ilçesine bağlı on sekiz köyde on sekiz, Karahallı ilçesine bağlı on beş köyde on ve Banaz ilçesine bağlı kırk altı köyde yirmi sekiz çeşme olmak üzere, iki yüz elli altı yerleşimde, iki yüz on üç çeşme belirlenmiştir². Çalışmamızdaki öncelikli amaç, Uşak çeşmelerinin tanıtımlarının yapılması, Anadolu çeşme mimarisi içerisinde yerlerinin belirlenmesi ve korunmaları için dikkat çekilmesidir. Bu bağlamda, çeşmelerin konumlarına ve fiziksel biçimlenişlerine göre tipolojisi, işlev durumları ve bezeme repertuarları verilmiştir.

Uşak'taki çeşmeler değerlendirildiğinde çeşmelerin çoğunlukla konut, cami, çamaşırhane, türbe gibi yapılar ile hazire, bahçe ya da istinat duvarı gibi bir duvarla bağlantılı şekilde tasarlandıkları görülmektedir. Uşak merkeze bağlı doksan köyde yer alan yetmiş beş çeşmeden otuz üçü bir duvara bağımlıdır. Kırk ikisinin ise bir duvarla bağlantısı yoktur. Ulubey ilçe merkezi ve ilçeye bağlı köylerde yer alan yirmi üç çeşmeden on beşi bir duvara bağımlı, sekizi bağımsız; Sivaslı ilçesine bağlı köylerde yer alan on sekiz çeşmeden sekizi bir duvara bağımlı, onu bağımsız; Banaz ilçesine bağlı köylerde yer alan yirmi sekiz çeşmeden on altısı bir duvara bağımlı, on ikisi bağımsız; Karahallı ilçesine bağlı köylerde yer alan on çeşmeden beşi bir duvara bağımlı, beşi bağımsız ve Eşme ilçesinin köylerinde yer alan çeşmelerden on altısı konut ya da bahçe duvarı gibi bir duvara bağımlı, onu bağımsız şekilde tasarlanmıştır.

İlçeler ve ilçelere bağlı köylerde yer alan çeşmeler genellikle tek cepheidir (Ulubey yirmi iki, Sivaslı on yedi, Banaz yirmi sekiz, Karahallı on ve Eşme yirmi altı), ikisi de meydan çeşmesi (Ulubey bir ve Sivaslı bir) şeklindedir (Fotoğraf 1-2). Çeşme mimarisinde XVIII. yüzyılda inşa edilen zarif ve zengin şekillerle süslü çeşmelerle birlikte meydan çeşmesi tasarımı dikkat çekmektedir³. Uşak ilçelerinde yer alan meydan çeşmesi tasarımına sahip iki çeşme, İstanbul örnekleri kadar bezemeli ve gösterişli olmasa da naif birer meydan çeşmesi görünümündedir (Fotoğraf 2).

Bir yapıyla bağlantısı olsun olmasın Uşak çeşmeleri, dikey dikdörtgen prizma, yatay dikdörtgen prizma ya da kare prizma gövdelidir. Bazı çeşmelerde ise çeşme sadece devşirme mimari plastikten meydana gelmektedir (Fotoğraf 1). Merkez köylerde yer alan çeşmelerin altmış dokuzu dikey dikdörtgen prizma, üçü yatay dikdörtgen prizma, üçü de devşirme mimari plastiktir. Ulubey çeşmelerinin yirmi ikisi dikey dikdörtgen, biri yatay dikdörtgen; Sivaslı çeşmelerinin on yedisi dikey dikdörtgen, biri devşirme; Banaz çeşmelerinin yirmi üçü dikey dikdörtgen, biri kare, dördü devşirme; Karahallı çeşmelerinin onu dikey dikdörtgen ve Eşme ilçesindeki çeşmelerin yirmi beşi dikey dikdörtgen, biri kare prizma gövdelidir.

Çeşme mimarisinde cephe kompozisyonunun en önemli elemanı kemerlerdir. Bir ya da birden fazla cephe tasarımına sahip çeşmelerde ana cephe genellikle sivri, yuvarlak ya da dilimli kemer gibi bir kemer şekli ile vurgulanmaktadır. Merkez köylerdeki çeşmelerin yirmi beşi sivri kemer, yirmi üçü yuvarlak kemer, ikisi gemi teknesi kemer, biri basık, biri dilimli kemer şeklindedir. Altı çeşmede kemer olmayıp cephe dikdörtgen bir çökertme ile verilmiştir. On iki çeşmenin kemer şekli onarımlarla bozulmuşken, iki çeşmenin de kemeri yıkılmıştır. Bir çeşmenin ise ön cephesi sıvalı olduğundan kemer algılanamamaktadır. Ulubey çeşmelerinden on üçü yuvarlak kemerli, ikisi sivri, ikisi gemi teknesi, ikisi dilimli kemerlidir. İki çeşmede kemer olmayıp cephe bir atkı taşı ile son bulmaktadır. Bir çeşme dikdörtgen bir çökertme ile vurgulanırken üç çeşmenin kemer formu onarımlarla bozulmuştur. Sivaslı ilçesindeki çeşmelerde, dokuz kemer yuvarlak şekilli, ikisi sivridir. İki çeşme dikdörtgen çökertme şeklinde, bir çeşmenin kemeri yıkık, dört çeşmenin de kemer şekli onarımlarla bozulmuştur. Banaz çeşmelerinde dokuz kemer yuvarlak, sekiz kemer sivri, iki kemer dilimli kemer şeklindedir. Üç kemerin

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

² Çalışmamızda çeşmelerin nicelik olarak fazla olması, yayında sayfa hacmi düşünülerek, yapılar tek yapı ölçeğinde değil, ilçe bazındaki örnekleri ile genel olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Tek yapı ölçeğinde detaylı değerlendirme kaynakça kısmında verilen yayınlarımızda ele alınmıştır.

³ Yılmaz Önge, Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara 1997, s. 22; Şerife Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Fatih Sebillerinin Önemi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S: 3/10 (2010), s. 569.

şekli onarımlarla bozulmuştur. İki çeşmede cephe kemersiz, dikdörtgen bir çökertme şeklindedir. Karahallı çeşmelerinin beşi sivri, üçü yuvarlak, biri dilimli kemerlidir. Birinin de kemer kısmı yıkıktır. Eşme çeşmelerinin yedisi yuvarlak, beşi sivri kemerlidir. Beş çeşmenin cephesi dikdörtgen çökertme şeklinde iken beş çeşmenin kemer şekli bozulmuş, dördünün de kemer kısmı yıkılmıştır.

Çeşme mimarisinde cephe kompozisyonunda önemli uygulamalardan bir diğeri, çeşmenin ana cephesindeki kemerin iki yandan oturduğu plasterlerdir. Genellikle dikey dikdörtgen bir şekle sahip olan plasterler, silmeli ya da pahlı başlık ve kaideye sahiptir. Merkez köylerdeki çeşmelerden yirmi sekizinde dikey dikdörtgen, ikisinde yarım silindirik formlu plaster vardır. Yirmi üçü kesme taş, üçü mermer, on biri devşirme mermer plastikten meydana gelmektedir. Plasterlerin on biri düz silmeli, dördü pahlı, onu bezemesiz düz başlığa sahipken, sadece bir çeşmede bezemesiz düz bir kaide yer almaktadır. Ulubey çeşmelerinin on dokuzunda ön cephede, iki yanda, kemerin oturduğu birer dikdörtgen şekilli plaster vardır. Plasterlerin on dördü kesme taş, beşi devşirme mermerdir. Yedisinde başlık bulunmaktadır. Yedi başlıktan beşi düz, ikisi de düz ve iç bükey pahlı silmelerle hareketlendirilmiştir. Ulubey'deki yirmi üç çeşmeden sadece birinde kaide bulunmaktadır. Sivaslı'daki çeşmelerin yedisinde dikey dikdörtgen şekilli plaster vardır. Plasterlerin ikisi kesme taş, üçü devşirme olmak üzere beşi mermerdir. Plasterlerin beşinde başlık vardır, ancak hiçbirinde kaide yoktur. Banaz çeşmelerin dokuzunda dikey dikdörtgen, birinde yarım silindir şekilli plaster vardır. Plasterlerin onunda başlık, birinde düz silmeli kaide bulunmaktadır. Plasterlerin sekizi kesme taş, biri devşirme olmak üzere ikisi mermerdir. Karahallı çeşmelerinin dördünde plaster vardır. Dikey dikdörtgen şekilli plasterlerin biri kesme taş, üçü mermerdir. Plasterin üçünde, düz silmelerle hareketlendirilmiş birer başlık yer almaktadır. Eşme çeşmelerinin sadece dördünde plaster vardır. Dikey dikdörtgen formlu plasterlerden üçü kesme taş, biri mermerdir. Dört çeşmeden sadece birinde kaide bulunmaktadır.

Çeşme mimarisinde cephe kompozisyonunda kullanılan bir diğer detay ayna taşlarıdır. Çeşmenin alt kotunda, ortasında lülenin geçtiği taşlar, mermer ya da kesme taşla şekillenmektedir. Dönemin bezeme repertuarına göre bezenen taşlar, bazen bezemesiz sade olarak da verilebilmektedir. Merkez köylerdeki çeşmelerdeki ayna taşlarından on yedisi devşirme mermer, biri mermer ve dördü kesme taştır. Ulubey çeşmelerinin on altısında ayna taşı vardır. On biri kesme taş, beşi devşirme mermerdir. Sivaslı çeşmelerinden sekizinde bir ayna taşı vardır. Taşların üçü devşirme, sekizi mermerdir. Banaz'daki çeşmelerin sekizindeki ayna taşı devşirme mermerdir. Karahallı'daki ve Eşme'deki çeşmelerden sadece birer tanesinde ayna taşı vardır. Karahallı'daki mermer, Eşme'deki devşirme mermerdir.

Çeşme mimarisinde çeşmeye su genellikle doğal kaynaklarla gelmekteydi. Su, yapının merkezine ya da arkasına bitişik şekilde tasarlanmış depolara gelmekte, oradan da lüleler marifetiyle, halka ulaşmaktadır. Lülelerin bazıları herhangi bir mekanizmaya sahip olmayıp, su bu borulardan devamlı akar şekildedir. Bazı lülelerde ise suyun ihtiyaca göre kullanımını sağlayan, istenildiğinde açılıp kapanabilen, burma sistemine sahip bir musluk bulunmaktadır. Zamanla çeşmeler, değişen teknoloji ve doğal kaynakların yetersizliği ile modern su şebekelerine bağlanmaya başlamıştır. Bu durumda, suyun kontrollü kullanımını sağlamak için ve son onarımlarla birlikte çeşmelerde modern bataryalar tercih edilir olmuştur. Çeşmelerde su, açma kapama gibi bir mekanizma sahip olmayan metal borularla ya da burma musluklarla halkın kullanımına sunulmaktadır. Merkez köylerdeki çeşmelerde su altmış altısında metal boru şeklinde, yedisinde ise modern batarya ile verilmiştir. Ulubey'deki çeşmelerden su tekneye, on sekizinde salma bir metal boru ile altısında modern batarya ile gelmektedir. Sivaslı'daki lülelerin on ikisi salma, biri burma, biri de modern bataryadır. Banaz'daki yirmi sekiz çeşmeden yirmi ikisi, Karahallı lülelerin yedisi ve Eşme'deki çeşmelerin yirmi biri salma lüle şeklindedir.

Çeşme mimarisinin ana elamanlardan bir diğeri, lüleden gelen suyun aktığı teknelerdir. Tekneler genellikle kesme taş ya da mermer gibi taş cinsleri ile inşa edilmektedir. Günümüzde yapılan onarımlarla tekneler, betonarme modern malzeme ile kaplanmakta ya da tamamen yeniden imal edilmektedir. Özellikle kent merkezlerinde yer alan çeşmelerde orijinal sokak kotunun zamanla değişmesi, çeşmeleri de etkilemekte, tekne ve tekneyi iki yandan sınırlandıran sekiler yeni yol kotunun altında kalarak, algılanamaz duruma düşmektedir. Merkez köylerdeki çeşmelerin on altısı kesme taş, üçü mermer, üçü devşirme mermer, kırk altısında da modern malzemeli tekne görülmektedir. Ulubey çeşmelerdeki teknelerin yirmisi kesme taş, ikisi modern malzeme; Sivaslı çeşmelerdeki teknelerin yedisi kesme taş, ikisi mermer, biri devşirme, dördü modern malzeme; Banaz çeşmelerin sekizinde kesme taş, on dokuzunda da modern malzeme; Karahallı çeşmele-

Uşak Burma Cami Çeşmesi

Uşak Çarık Köy Çeşmesi

Uşak Çarikköy
Selvili Cami Çeşmesi

Uşak Merkez Koca Çeşme

Uşak Ortaköy Çeşmesi

Sivaslı Cinoğlu Köyü Çeşmesi

Banaz Ahat Köyü
Sıtkı ÇeşmesiSivaslı Selçikler Köyü
Cıngıl Çayı ÇeşmesiBanaz Gedikler
Derbent Köyü Çeşmesi IBanaz Gedikler
Derbent Köyü Çeşmesi IIBanaz Kızılcaören Köyü
Köy Çeşmesi II

Merkez Cimcim Çeşmesi

Sivaslı Sazak Köyü
Aşağı ÇeşmeBanaz Kızılhisar Köyü
Eski Cami ÇeşmesiEşme Kayapınar Köyü
Köy ÇeşmesiUlubey İnan Köyü
Yedioluklu Çeşme

Merkez Koca Çeşme

Ulubey Sülümenli Köyü
Sülümenli ÇeşmesiSivaslı Samatlı Köyü
Koca ÇeşmeSivaslı Yenilerce Köyü
Köy ÇeşmesiBanaz Dümenler Köyü
Cami ÇeşmesiBanaz Karaköse Köyü
Mahalle Çamaşırhanesi ÇeşmesiEşme Güllü Köyü
Yeni ÇeşmeEşme Karacaömerli Köyü
Oruçoğlu Çeşmesi

Uşak Ali Ağa Çeşmesi

Uşak Emir Hasan Çeşmesi

Uşak Eyribucak Çeşmesi

Uşak Karaseydi Çeşmesi

Uşak Aktaş Köyiçi Çeşmesi

Uşak Belkaya Orta Çeşme

Uşak Beylerhan Köyü
Nuri Kurt Çeşmesi

Uşak Çevreköy
Türkmenler Çeşmesi

Uşak Bekir Dilaver Çeşmesi

Uşak Avgan Köyü
Acı Kuyu Çeşme

Uşak Hasköy
Mezarlık Çeşmesi

Ulubey İnanköy
Söğütlü Çeşmesi

Sivaslı Akarca Köyü
Akarca Çeşmesi

Sivaslı Hacım Köyü
Aslanlı Çeşme

Sivaslı Karaboyalık Köyü
Köy Çeşmesi

Sivaslı Selçikler Köyü
Cami Çeşmesi

Banaz Ayrancı Köyü
Köy Çeşmesi

Banaz Çamsu Köyü
Höyük Çeşme

Karahallı Dumanlı Köyü
Dumanlı Çeşmesi

Karahallı Karbasan Köyü
Alan Çeşmesi II

Karahallı Karbasan Köyü
Kadın Çeşmesi

Eşme Araçlar Köyü
Çeşmesi

Eşme Çaykışla Köyü
Sarı Çeşme

Eşme Güllü Köyü
Yukarı Çeşme

Uşak Bozkuş Köyü
Çeşmeüstü Çeşmesi

Uşak Aktaş Köyü
Aşağı Çeşme

Banaz Şaban Köyü
Koca Çeşme

Uşak Karaseydi Çeşmesi

Uşak Elmacık Köyü
Nacır Çeşmesi

Banaz Halaçlar Köyü
Meryem Çeşmesi

Sivaslı Salmanlar Köyü
Koca Çeşme

Sivaslı Azizler Köyü
Gali Çeşmesi

Uşak Merkez Celep Çeşmesi

Uşak Merkez
Aslan Çeşmesi

Banaz Kızılcaören Köyü
Köy Çeşmesi

Banaz Ahat Köyü
Koca Çeşme

Karahallı Alfaklar Köyü
Kavak Çeşmesi I

Ulubey Köşeler Köyü
Eski Çeşme

Ulubey Omurca Köyü
Koca Çeşme

Banaz Kızılcaşöğüt Köyü
Koca Çeşme

Karahallı Karabasan Köyü
Alan Çeşmesi I

Karahallı Kirkyaren Köyü
Koca Çeşme

Eşme Akçaköy Köy
Çeşmesi

Eşme Kayalı Köyü
Kayraklı Çeşme

Eşme Yeniköy Köy
Çeşmesi

Merkez Işık Sokak Çeşmesi

Merkez Karga Çeşmesi

Uşak Eskisaray Köyü
Eskisaray Çeşmesi

Ulubey Gümüşkol Köyü
Çeşme 3

Ulubey Köseler Köyü
Köy Girişindeki Çeşme

Ulubey Bekdemir Köyü
Bekdemir Çeşmesi

Karahallı Karbasan Köyü
Alan Çeşmesi II

Ulubey Gümüşkol Köyü
Çeşme 3 Detay

Ulubey Köseler Köyü
Köy Girişindeki Çeşme Detay

Ulubey Bekdemir Köyü
Bekdemir Çeşmesi Detay

Karahallı Karbasan Köyü
Alan Çeşmesi II Detay

Eşme Akçaköy
Sarı Osman Çeşmesi

Eşme Akçaköy
Sarı Osman Çeşmesi Detay

Eşme Armutlu Köyü
Köy Çıkışındaki Çeşme

Ulubey Kıranköy
Kıranköy Çeşmesi

Uşak Dingil Çeşmesi

Merkez Mesudiye Köyü
Aşağı Çeşme

Sivaslı Sazak Köyü
Aşağı Çeşme

Eşme Karaömerli Köyü
Ağaların Çeşmesi

Karahallı Kırkyaren Köyü
Aşağı Çeşme

Ulubey Merkez
Dilaver Çeşmesi

Banaz Halaçlar Köyü
Meryem Çeşmesi

Banaz Kozviran Köyü
Avdar Çeşmesi

Eşme Karaömerli Köyü
Güzelköy Mahalle Çeşmesi I

Ulubey Merkez
Dilaver Çeşmesi Detay

Banaz Halaçlar Köyü
Meryem Çeşmesi Detay

Banaz Kozviran Köyü
Avdar Çeşmesi Detay

Merkez Güneş Sokak
Çeşmesi

Merkez Güneş Sokak
Çeşmesi Detay

Banaz Dümenler Köyü
İrazlar Çeşmesi

Banaz Dümenler Köyü
İrazlar Çeşmesi Detay

Banaz Ayrancı Köyü
Köy Çeşmesi

Banaz Ayrancı Köyü
Köy Çeşmesi Detay

Merkez Cimcim Çeşmesi

Merkez Cimcim Çeşmesi
Detay

Banaz Karaköse Köyü
Çamaşırhane Çeşmesi

Banaz Karaköse Köyü
Çamaşırhane Çeşmesi Detay

Eşme Güllü Köyü
Yukarı Çeşme

Eşme Güllü Köyü
Yukarı Çeşme Detay

Merkez Kılcan Köyü
Çamaşırhane Çeşmesi

Merkez Kılcan Köyü
Çamaşırhane Çeşmesi Detay

Banaz Çamsu Köyü
Köy Girişinki Çeşme

Banaz Çamsu Köyü
Köy Girişinki Çeşme Detay

Sivaslı Selçikler Köyü
Hacıoğlu Çeşmesi

Sivaslı Selçikler Köyü
Hacıoğlu Çeşmesi Detay

Merkez Cimcim Çeşmesi

Merkez Cimcim Çeşmesi
Detay

Banaz Paşacık Köyü
Çamaşırhane Çeşmesi

Banaz Paşacık Köyü
Çamaşırhane Çeşmesi Detay

Sivaslı Hacım Köyü
Hacım Sultan Türbe Çeşmesi

Sivaslı Hacım Köyü
Hacım Sultan Türbe Çeşmesi Detay

rinin teknelerinin beşi kesme taş, üçü modern malzeme ve Eşme çeşmelerinin teknelerinin on üçü kesme taş, üçü modern malzeme ile üretilmiştir.

Çeşme mimarisinde XVI. yüzyıl yeni uygulamaların başladığı dönemdir. Çeşmelerin cephe tasarımında detaylar eklenmeye başlanmıştır. Bu uygulamalardan biri çeşmenin ön cephesine, tas koymak için yapılmış taslık nişleridir¹. Taslıklar genellikle, lüenin üst kısmına, kitabenin de alt kısmına gelecek şekilde, cephenin ortalarına yerleştirilmişlerdir. Kare, dikdörtgen formlu ya da sivri, yuvarlak, dilimli kemer tipleri ile şekillenen taslıklar, cepheye hareket de sağlamaktadır. Merkez köylerdeki çeşmelerden on beşinde taslık nişi kare, onunda boyuna dikdörtgen, beşinde enine dikdörtgen, sekizinde sivri kemerli, beşinde yuvarlak kemerli, dördünde de dilimli kemerlidir. Ulubey çeşmelerinin taslıkları, üçü kare, üçü boyuna dikdörtgen, üçü sivri kemerli, dördü yuvarlak kemerli, üçü de dilimli kemerlidir. Sivaslı çeşmelerinin taslıkları, üçü kare, biri boyuna dikdörtgen, üçü sivri, biri yuvarlak, biri de dilimli kemerlidir. Banaz çeşmelerinin taslıklarından üçü kare, dokuzu sivri, ikisi de dilimli kemerlidir. Karahallı çeşmelerinin taslıklarından ikisi kare, üçü sivri, biri yuvarlak, ikisi de dilimli kemerlidir. Eşme çeşmelerinin taslıklarından ikisi kare, sekizi boyuna dikdörtgen, ikisi sivri, dördü yuvarlak, üçü dilimli kemerlidir.

Genellikle kesme taşlarla inşa edilen Uşak çeşmelerinde, inşa malzemesi olarak kabayonu, kayrak, moloz ve mermer gibi taş cinsleri kullanılmıştır. Devşirme mimari plastikler ise ayna taşı ya da plaster olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bezeme repertuarı olarak değerlendirildiğinde Uşak çeşme mimarisinde cephe tasarımının genellikle sade olduğu görülmektedir. Cephe belirleyici unsur yuvarlak, sivri, dilimli gibi formlara sahip kemerlerdir. Anadolu çeşmeleri incelendiğinde, XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda inşa edilmiş çeşmelerde cephe kemer dışında sade bir ayna taşı, kitabe panosu, sekiler ve tekmeden meydana gelen sade bir düzenlemeye sahiptir². Uşak çeşmelerinde kemerler dışında cepheye hareket getiren unsurlar, bitkisel, geometrik, figürlü ve nesnel motiflerdir. Az sayıda görülen bezemeler, natüralist çiçek motifleri, gülbezek, servi, Mühr-ü Süleyman motifi, ay-yıldız, aslan, kuş gibi motifler şeklindedir (Fotoğraf 8-11).

Anadolu çeşme mimarisinde XVIII. yüzyılda başlayan Batı etkili Barok, Rokoko gibi akımlar, XIX. yüzyılda Ampir ve Neo-klasik gibi ek akımlarla çeşitlenmiştir³. İlk kez XVIII. yüzyıl çeşmelerinde uygulanmış olan oval çerçeve içindeki tuğralar ve güneş biçimli tepelikler, XIX. yüzyıl çeşmelerinde bir modaya dönüşmüştür. Ayrıca XIX. yüzyıl çeşmelerinde Ampir üslubun repertuarına ait, askı çelenkler, girlandlar ve meşaleler, askerlikle ilgili ok, kılıç, top, tüfek gibi unsurlar, perde ve püskül motifleri kullanılmıştır⁴. Uşak çeşmelerinde Batı etkili Barok, Rokoko, Ampir üslubu repertuarına sahip bezemeler, kent merkezindeki Cimcim ve Vidinli Sokak çeşmeleri ile Hasköy'deki Daldırıcı Çeşme'de görülmektedir (Fotoğraf 11).

Çeşme mimarisinde kemerin hemen altına gelecek şekilde yerleştirilen, genellikle yapının banisinin belirtildiği bazen de metinde su ile ilgili dualara da rastlanan kitabe levhaları bulunmaktadır. Ulubey'deki çeşmelerin on ikisinde, Sivaslıdakilerin altısında, Banaz'dakilerin üçünde, Karahallıdakilerin sekizinde ve Eşme'deki çeşmelerden sadece altısında bugün bir kitabe bulunmaktadır. Uşak merkez ve merkeze bağlı köyler ile ilçelerde yer alan iki yüz on üç çeşmeden bugün sadece yetmiş ikisinde bir kitabe vardır. Kitabeli yetmiş iki çeşme içerisinde en erken tarihlili kitabaya sahip yapı, M 1761-62 tarihli Ulubey ilçesi, İnay köyü Karahallı çeşmesidir. Kitabesi olmayan çeşmeleri ise mimari biçimlenişleri ve detaylarıyla XIX. yüzyıl ilk yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemekteyiz.

Yapıların hayatlarına devam etmelerinin en önemli unsurlarından biri işlevlerini devam ettiriyor olmalarıdır. Ulubey ilçesindeki yirmi üç çeşmeden yirmi biri işlevine devam ettirmekte, ikisi işlevsizdir. Sivaslıdaki on sekiz çeşmeden sekizi işlevine devam etmekte, onu işlevsizdir. Banaz'daki yirmi sekiz çeşmeden on dokuzu işlevini sürdürmekte, dokuzu işlevsizdir. Karahallıdaki on çeşmeden üçü işlevini sürdürmekte, yedisi işlevsizdir. Eşme'deki yirmi altı çeşmeden yirmi üçü işlevini sürdürmekte, üçü ise işlevsizdir.

Uşak'taki çeşmelerin tescil durumu değerlendirildiğinde iki yüz on üç çeşmeden sadece elli altısının tescilli olduğu görülmektedir. Tes-

¹ Yılmaz Önge, age, s.37-38.

² Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfaloğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, İstanbul 2000, s.35.

³ İnci Kuyulu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bir Bakış", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu-Bildiriler 1992, s.48

⁴ Nuran Kara Pilehvarian, vdleri, s.73.

cilli yapıların dağılımı; il merkezi on dokuz, merkez köyler on iki, Ulubey ve Sivashlı ilçelerinde yedi, Banaz ve Karahallı ilçelerinde beş, Eşme ilçesinde bir yapı şeklindedir.

Sonuç olarak, Uşak'taki iki yüz on üç çeşmeden yüz yirmi biri cami, konut, çamaşırhane gibi yapılar ile hazire, bahçe, istinat duvarı gibi bir duvara bağımlı, doksan ikisi ise bağımsız şekilde tasarlanmıştır. İki yüz on üç çeşmeden iki yüz altısı tek cephe, üçü iki cephe, dördü de meydan çeşmesi şeklindedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Uşak'taki iki yüz on üç çeşmenin yetmişinde kemer şekli yuvarlak, altmışında sivri, altısında dilimli, altısında gemi teknesi, dördünde basık kemer şeklindedir. On altı çeşmede cephe kemersiz, dikdörtgen bir çokertme şeklinde, üç çeşmede ise atkı taşı ile vurgulanmıştır. Otuz bir çeşmenin kemer şekli onarımlar ya da tahribatlarla bozulmuştur. On bir çeşmenin kemer kısmı yıkılmıştır. Bir çeşmede de ön cephe tamamen sıvandığı için kemer algılanamamaktadır. Bezeme repertuarı olarak değerlendirildiğinde ise Uşak çeşme mimarisinde cephe tasarımının birkaç ünük örnek dışında sade olduğu görülmektedir.

Yapıların hayatlarına devam etmelerinin en önemli unsurlarından biri işlevlerini devam ettiriyor olmalarıdır. Uşak'taki iki yüz on üç çeşmeden yüz yirmi dördü işlevini sürdürmekteyken, seksen dokuzu işlevsizdir. Su mimarisinin özel yapılarından biri olan çeşmelerin bakımlarının yapılarak işlevlendirilmeleri sürdürülebilirlikleri adına elzemdir.

≈ KAYNAKLAR

- Türkan Acar, "Uşak Çeşmelerinin Korunma Durumları, Tarihi Kimliklerini Koruma Bağlamında Düşünceler", Turkish Studies, S: 10 (2015), s.1-40.
- Türkan Acar, "Uşak'taki Su Yapılarının Tespiti ve Korunma Durumları", 5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, 1-3 Ekim 2015 Erzurum, C.I, Erzurum 2015. s. 261-274.
- Türkan Acar, "Water Structures in Uşak", IX. European Conference on Social and Behavioral Sciences, 3-6 Şubat 2016, Paris/Fransa (Erişim adresi: http://iasrs2.org/rs/9_ab.pdf).
- Türkan Acar, "Uşak'ta Türk Dönemi Su Mimarisi", (Ed.ler. Rainer M. CZICHON, Şerif SÖYLER, Birol CAN, İlhan ÇAVUŞ), Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak, Zero Prodüksiyon, İstanbul 2017, s.155-162.
- Türkan Acar, "2015 Yılı Çalışmalarında Uşak'taki Su Yapıları", Uluslararası XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016, Sakarya Üniversitesi), C. II, Sakarya 2017, s. 910-917.
- Türkan Acar, "Uşak İli ve İlçeleri Türk Dönemi Yüzey Araştırması: (2016)", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 22-26 Mayıs 2017 Bursa.
- Türkan Acar, "Uşak'ta Sürdürülebilir Mimarinin İzlerini Aramak", IASOS- International Applied Social Sciences Congress - Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi (21-23 Eylül 2017), Uşak 2017, özet kitap, s. 239.
- Türkan Acar, "2016 Yılı Çalışmalarında Uşak'taki Su Yapıları", Uluslararası XXI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu özet kitabı, (25-27 Ekim 2017 Akdeniz Üniversitesi), s.246-247.
- Türkan Acar, "Ulubey'deki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri", Vakıflar Dergisi, S:47 (2017), s.133-168.
- Türkan Acar, "Uşak Çeşmeleri", Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S: 7/1 (2018), s. 607-640.
- Türkan Acar, "Uşak Merkez Köylerinde Yer Alan Çeşmelerin Tipolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", Sanat Tarihi Dergisi, C.27, Y: Nisan 2018, S:1 (2018), s.163-179.
- Türkan Acar, "Uşak/Sivashlı Çeşmeleri", Sobider Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of Social Science, Y: 5, S: 26 (2018), s. 27-54.
- Türkan Acar, "2014 Yılı Çalışmalarında Uşak'taki Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tespiti ve Dokümantasyonu "Su Yapıları"", Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 21-24 Ekim 2015 Manisa, Bildiri Kitabı, C1, Ankara 2019, s. 1-16.
- Türkan Acar, "Uşak/Karahallı Çeşmeleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:21, S:2 (2019), s.419-436.
- Türkan Acar, "Banaz'daki Çeşmelerinin Uşak Çeşme Mimarisi İçerisindeki Yeri ve Korunma Durumları", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 18 , S: 3 (2020), s. 1-27.
- Yılmaz Önge, Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- Şerife Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Fatih Sebillerinin Önemi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S: 3/10 (2010), s. 558-571.
- Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfaloğlu ve Lütfi Yazıcıoğlu, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, YEM Yayınları, İstanbul 2000.
- İnci Kuyulu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bir Bakış", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu-Bildiriler, İzmir 1992, s. 47-62.

UŞAK'TA OSMANLI MEZAR TAŞLARI

Sedat BAYRAKAL *

Giriş

Uşak Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü olarak 2014-2016 yıllarını kapsayan 3 yıllık dönemde, Uşak merkez ve ilçelerini kapsayan “Türk Dönemi Yüzye Araştırması” başlıklı araştırma gerçekleştirdik. Araştırma için izin veya diğer adıyla ruhsat, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınmıştır. Bu araştırma kapsamında, şahsım, Türk dönemine ait her türlü mimari konulu maddi kültür varlığını kapsayan geniş kapsamlı araştırmalarda, Osmanlı mezar taşlarını belgeleme işini üstlenmiş olduk. Araştırma sonuçlarını her yıl ilgili müdürlüğe rapor hâlinde ilettik. Ayrıca 2016 yılında, il ve il merkezine bağlı tüm köylerdeki mezar taşlarını konu alan bir kitap yayımladık. Kitapta müzeler, hazireler ve mezarlıklarda bulunan mezar taşları tanıtılmıştır.²

Bu çalışmada ise konunun dışından olanların bile kolaylıkla anlayabileceği düşüncesiyle, Osmanlı Dönemi mezar taşlarının genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Ardından sayfa sınırlaması nedeniyle içeriklerden sadece bazıları tanıtılarak genel anlamda tipoloji denemesi yapılacaktır. Çalışmalar, il merkezi ve bağlı köylerde yer alan mezarlıklar düşünüldüğünde 69 mezarlık ve hazireyi kapsamaktadır. Elbette tüm mezar taşlarının burada tanıtılması düşünülmemelidir. Amaç “Uşak’ın Kurtuluşunun 100. Yılına Armağan” olması dileğiyle, bu güzel topraklarda hayata gözlerini yuman, bu coğrafyaya hizmet etmiş fanilerin ölümsüzleşmiş taşlarını özet bir şekilde tanıtmaya çalışmaktır. Bu sayede Uşak’ın Türk ili hâline dönüşmesine katkıda bulunanların da içlerinde yer aldığı ecdat yadigarı okuyuculara aktarılacak, o duygu hissettirilecektir.

Geçmiş bize en iyi aktaran kültür varlıklarından birinin mezar taşları olduğuna inanıyoruz. Çünkü onlar, tüm yalınlık ve saflığıyla topraktan âdeta fıskırmaktadırlar. Türbe, cami, han, medrese, konut gibi eserlerin, Selçukludan olsun Osmanlıdan olsun, muhakkak onarım, değişiklik gibi ilavelerle günümüze ulaştıkları bilinmektedir. Yani yapıldıkları dönemi katıksız yansıtabilen mimarlık anıtı hemen hemen yoktur. Ancak mezar taşları için bunu söylemek çoğu zaman imkânsızdır. Çünkü yekpare olduklarından ve belki de ölüye duyulan saygıdan da kaynaklanan davranış gereği, taşların korunabildiklerine şahit oluruz. Dolayısıyla mezar taşlarının, vefat tarihinin dönem ve sanat ortamını yansıtan orijinal eserler olduğunu bilmek bu noktada önem taşımaktadır. Burada, şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Evet, mezar taşları ilk yontuldukları, hakkedildikleri dönemin parçalarıdır ancak tek ve çoğu zaman küçük parçadan oluşmaları kolaylıkla kaybolmalarına neden olmaktadır. Buna bir de ilgisizlik ve hele de kaçakçılık gibi olumsuz durumlar da eklenince kaybin büyüklüğü kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Mezar taşı araştırmacılarının çoğu kez bu türden hayıflanmaları arasında yine de giderek artan araştırmalar söz konusudur. Bu çalışmalarda klasik denilebilecek tanıtım ve kitabe okumanın dışında mezar ve mezar taşlarının ayrı ayrı tipolojiye tabi tutulduğu yeni araştırmalar da yapılmaktadır. Biz de genel itibarla, Uşak’ın Osmanlı Dönemi’ne ait mezar taşlarını bu eksenle tanıtmaya çalışacağız.³

Uşak’ta Osmanlı Mezar Taşlarının Genel Tanıtımı:

2014-2016 yıllarını kapsayan dönemde Ulu, Boduroğlu, Kurşunlu Camilerinin hazireleri, Uşak Arkeoloji Müzesi, Atatürk Evi ve Etnografya Müzesi, Şekerevleri, Elmalidere, Şehitler Mezarlıkları ile merkeze bağlı köy mezarlıkları dâhil toplamda 69 mezarlık ve hazirede çalışılmıştır. Tüm çalışma sahalarında 531’i başucu, 296’sı ayak ucu şahidesi olmak üzere 827 şahide üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Burada, sayfa sınırlaması nedeniyle tüm mezar taşlarının tanıtımı yapılamayacağından, merkezden başlamak üzere, bazı köy mezarlıklarından seçilen örneklerle devam edilecektir.

Cami Hazirelerindeki Mezar Taşları:

Merkezde yer alan üç cami haziresinde mezar taşları tespit edilmiştir. Bunlardan Ulu Cami’de beş adet mezar taşı bulunmaktadır. Burada

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

² Sedat Bayrakal, Uşak’ta Osmanlı Mezar Taşları, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2016.

³ Uşak Merkezde yer alan Osmanlı mezar taşları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sedat Bayrakal, a.g.e., s. 4-305.

Fotoğraf 1
Fotoğraf 2
Fotoğraf 3
Fotoğraf 4

Fotoğraf 5
Fotoğraf 6
Seyyid Hacı Muhammed (1229/1814)
Fotoğraf 7
İmamzâde Yusuf (1336/1917-1918)
Fotoğraf 11

metfun bulunanlar, kronolojik sıraya göre şöyle sıralanmaktadır: 1-Nafevîzâde Katip Hacı Hüseyin Efendi (1242/1826-1827) (Fotoğraf 1), 2-Câmiü'l-Kebîr İmamı (Ulu Cami) Nafevîzâde Hafız Ebubekir (1293/1876-1877) (Fotoğraf 2), 3-Perdahçîzâde Hacı Hafız Abdullah Efendi (1324/1906-1907) (Fotoğraf 3), 4-Avanlarîzâde Hacı Hasan Ağa (1329/1911) (Fotoğraf 4) ve 5-Uşak Hakimi Esad Efendi (taşın kırık olan alt kesimi kaybolduğundan vefat tarihi saptanamamıştır.¹ (Fotoğraf 5).

Söz konusu araştırma döneminde, Boduroğlu Camii haziresinde ise 11 mezar taşı saptanmıştır. Kronolojik açıdan sıralandığında 1226/1811 ile 1930 yılları arasına tarihlenen taşlar bulunmakla birlikte, bunlardan dördünde, kırık veya silik olması nedeniyle vefat tarihi öğrenilememektedir. Aşağıda cami haziresinden 2 örnek verilmiştir (Fotoğraf 6-7).

Kurşunlu Camii haziresindeki 18 mezardan 8'inin tarihi saptanabilmektedir. Bunlardan en erken tarihli 1154/1741-1742 ile Cafer Ağa'ya (Fotoğraf 8), en geç tarihliyse 1318/1900-1901 ile Nakşibendî Şeyhi Akşehirli Süleyman Efendi'ye (Fotoğraf 9) aittir.

¹ Haşim Tümer, Hakim Esad Bey'in 1267/1851'de görevini ifa ettiğini, vefatının da muhtemelen 1280-1290/1863-1877 yılları arasına denk geldiğini belirtir. Bkz. Haşim Tümer, Uşak Tarihi, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları No:14, İstanbul 1971, s. 176.

Fotoğraf 8
Cafer Ağa
(1154/1741-1742)
Fotoğraf 12

Uşak Müzelerindeki Mezar Taşları:

30.09.2015 ile 01.12.2015 tarihlerinde yapılan iki ayrı araştırmaya göre 13'ü Uşak Arkeoloji Müzesinde, 12'si Atatürk Evi ve Etnografya Müzesinde olmak üzere toplamda 25 mezar taşı tespit edilmiştir. Burada kaydedilecek önemli hususlardan birisi, çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkan mezar taşlarının bulunmasıdır. Gerek bizim yüzey araştırmalarımızda tavsiye üzerine müzeye taşınan bazı taşlar gerekse temel kazılarında ortaya çıkıp da yine aynı müzeye nakledilen eserler, Arkeoloji Müzesinde bulunan Osmanlı mezar taşı sayısını yukarılara taşımaktadır. Uşak Arkeoloji Müzesindeki mezar taşlarından, doğum yerinin Çal, vatanının Uşak olduğu mezar taşında belirtilen Müderris Süleyman Efendi'nin (öl.1305/1887-1888) baş şahidesi dikkat çekicidir. Bir diğer ulema mezar taşı, yine doğum yerinin Çal, mekânının Uşak olduğu ve 55 yaşında vefat ettiği belirtilen Ömer Efendi'ye aittir (öl.1312/1894-1895).

Atatürk Evi ve Etnografya Müzesinde saptanan 12 mezardan sadece bir tanesinin baş ve ayak şahidesi bulunmaktadır. Tarihi saptanarlara göre taşlar, 1275/1858-1859 ile 1334/1916 tarihleri arasına yerleştirilmektedir.

Uşak Merkez Mezarlıklarındaki Osmanlı Mezar Taşları:

Bugün Şekerevleri, Elmalidere ve Şehitler adıyla tanınan üç mezarlıkta, yeni gömülerin dışında, Osmanlıya ait mezar taşlarına da tesadüf edilmektedir. Müzelere oranla daha fazla mezar taşının bulunduğu bu üç mezarlık, Osmanlı mezar taşı yazıcılığının daha nicelikli örneklerini barındırmaktadır. Şüphesiz her mezarlıkta olduğu gibi Uşak'ta da mezar taşı kaybı çok yoğundur. Bu da mevcutların korunması ve tanıtımını ayrıca önemli kılmaktadır. Bugün tekrar araştırıldıklarında aynı sayının tutturulamaması endişelerini taşıdığımı açıkça belirtmeliyim. 10 mezar taşı saptadığımız Şekerevleri Mezarlığı'nda, bazı mezar taşlarının gelişigüzel atıldığının, bazılarının da mevcut yerinden uzak bir alana sabitlendiğinin görülmesi, umarım bu durumu özetlemeye yeter. Her şeye rağmen kalan örnekler, Batı Anadolu mezar taşı geleneğinin önemli temsilcileri olarak ayakta durmaktadır. Bunlar arasında Gedikzâde Hacı Abdullah zevcesi Âişe (1341/1922-1923) (Fotoğraf 10), Âsım Efendi zevcesi Âişe (1301/1884) (Fotoğraf 11) ve Kabalakzâde Hacı Muhammed Ağa'nın (1332/1914) (Fotoğraf 12) mezar taşları sayılabilir.

Uşak'ta Osmanlı mezar taşlarının izleri sürülürken Elmalidere Mezarlığı, 60 örneğin temsil edildiği önemli bir mezarlık olarak karşımıza çıkmaktadır. 2015 yılında, üç ayrı tarihte gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda önemli sonuçlar elde edilmiştir. Mezarlıkta, kitabe içeriği, başlık, tepelik ve tezyinatıyla mezar taşı çalışmalarına önemli katkılar sağlayan şahidler saptanmıştır. Kaftancızâdelerden Hacı Hüseyin (1302/1884-1885), Hacı İsmail Ağa (7 Zilhicce 1325/11 Ocak 1908), Hacı Halil Ağa (3 Ağustos 1331/16 Ağustos 1915); Perdahçizâdelerden İsmail zevcesi Ümmühan (1321/1903-1904), Ahmed Efendi (18 Ağustos 1932); Biçakzâdelerden Mehmed Efendi (1320/1902-1903), Ali Efendi kerimesi Kamran Hanım (1324/1906-1907), Mustafa Efendi mahdumu Nurullah (1319/1901-1902), Göbezzâdelerden Ah-

med Efendi zevcesi Âişe (1305/1887-1888), Hacı Ahmed Efendi (1309/1891-1892), darü'l-fenâdan darü'l-bekaya rihlet etmiş fânilerdir.

28 mezar taşı saptadığımız Şehitler Mezarlığı, merkezden tanıtacağımız son mezarlıktır. Başlık tipine göre fesli ve tepelikli örneklerin bulunduğu mezarlık, geç dönem Osmanlı mezar taşlarıyla müzeyyendir. Çoğu başlık ve tepelik, yoz (işlenmemiş) formlarıyla kullanılmıştır. Yılcıncızâdelerden Hafız İsmail zevcesi Azime Hatun (1289/1872-1873), Sadık Bey (25 Rebiyülevvel 1321/21 Haziran 1903), Ayrancızâde Hafız İsmail Efendi (1290/1873-1874), Alaşehirlioğlu Osman (1340/1921-1922), Karahisarlıoğullarından Hakkı İsmail (1926) (Fotoğraf 13), Koca Mustafa (1934), Akkeçili Mol-

la Ahmed oğlu Süleyman Hâce (1930) (Fotoğraf 14) bu mezarda yatan fânilerden sadece yedisidir.

Uşak'ta il merkezine bağlı köy mezarlıklarında da genelinde Osmanlı, özelinde buna ilaveten Batı Anadolu mezar taşı gelişiminin önemli duraklarından biri olan mezarlıklar bulunmaktadır. Sayfa sınırlaması nedeniyle, bu mezarlıkların sadece adları verilmekle yetinilecektir¹.

Uşak İl Merkezine Bağlı Köy Mezarlıkları:

Bugün il merkezine bağlı 57 merkez köye ait 59 mezarlıkta çok sayıda mezar taşı yükselmektedir. Bunlar Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1-Uşak il merkezine bağlı köy mezarlıkları

1-Akbulak	2-Aktaş	3-Alanyurt	4-Bağbaşı	5-Belkaya		6-Beylerhân	7-Boyalıköy
8-Bozkuş		9-Bölme	10-Buğdaylı	11-Çamyazı	12-Çarikköy	13-Çatalbayır	14-Çevreköy
15-Çınarcık	16-Çukurağıl	17-Demirören	18-Derbent	19-Dışkaya (Ömerli Mah.)	20-Dışkaya (Tepe Mah.)		
21-Emirfakı	22-Eskigüney	23-Eskisaray	24-Eynehân (Ada Mah.)	25-Gökçetepe	26-Güre		
27-Halilefendi Çiftliği	28-Hocalar	29-İkisaray	30-İlyaslı	31-Kalfa	32-Kalfa (Nuri Şeker)		
33-Kapancık	34-Karabol	35-Karakuyu Câmii avlusu	36-Kaşbelen	37-Kayaağıl (Köy içi)			
38-Kayaağıl (Köy girişi)	39-Kırka	40-Kısıcık	41-Koyunbeyli	42-Muharremşah	43-Ortabağ		
44-Ortaköy	45-Örencik	46-Örencik (Aktaş Mah.)	47-Selikler	48-Selvililer	49-Sorkun		
50-Susuzören	51-Şükranıye	52-Ulucak	53-Ürünköy	54-Yapağılar	55-Yaşamışlar	56-Yavı Câmii avlusu	
57-Yeşildere	58-Yoncalı	59-Eski Zahman					

Uşak Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi:

Bugüne kadar yapılan mezar taşı çalışmalarına tamamlayıcı katkı sağlayan Uşak mezar taşlarının, yeni bazı saptamalara da imza attığı

¹ Uşak il merkezine bağlı köy mezarlıklarındaki taşlarının ayrıntılı tanıtımı için bkz. Sedat Bayrakal, a.g.e., s. 77-233.

açıkça söylenebilir. Batı Anadolu etkileri taşıyan cami tasvirli mezarların, bugüne kadar yazılageldiği ve söylenegeldiği gibi sadece İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla, Çanakkale gibi kentlerde değil aynı zamanda Uşak ilinde de görüldüğü kanıtlanmış oldu. Merkez mezarlıklarındaki 8 baş şahidesinde cami tasviri bulunurken, manzaraya konut, çiçek, servi, kozalak, kase içinde natürmort ve akantus yapraklarından oluşan dekor da eşlik etmektedir. Bezeme:

Uşak merkez mezar taşlarında bitkisel, cami/manzara tasvirli, geometrik, nesneli olmak üzere 4 tür tezeyinat görülür. Servi, yaprak ve çiçekler, gül, lale, palmet, ışınsal çubuklardan oluşan dekor, en çok görülen bitkisel süsleme unsurlarıdır. Burada sayfa sınırlarını aşmamak ve örnekleme olması düşüncesiyle bazı bezeme motiflerinin çizimlerini vermeyeceğiz:

Servi, Yaprak ve Çiçekler, Lale-Servi Kompozisyonu:

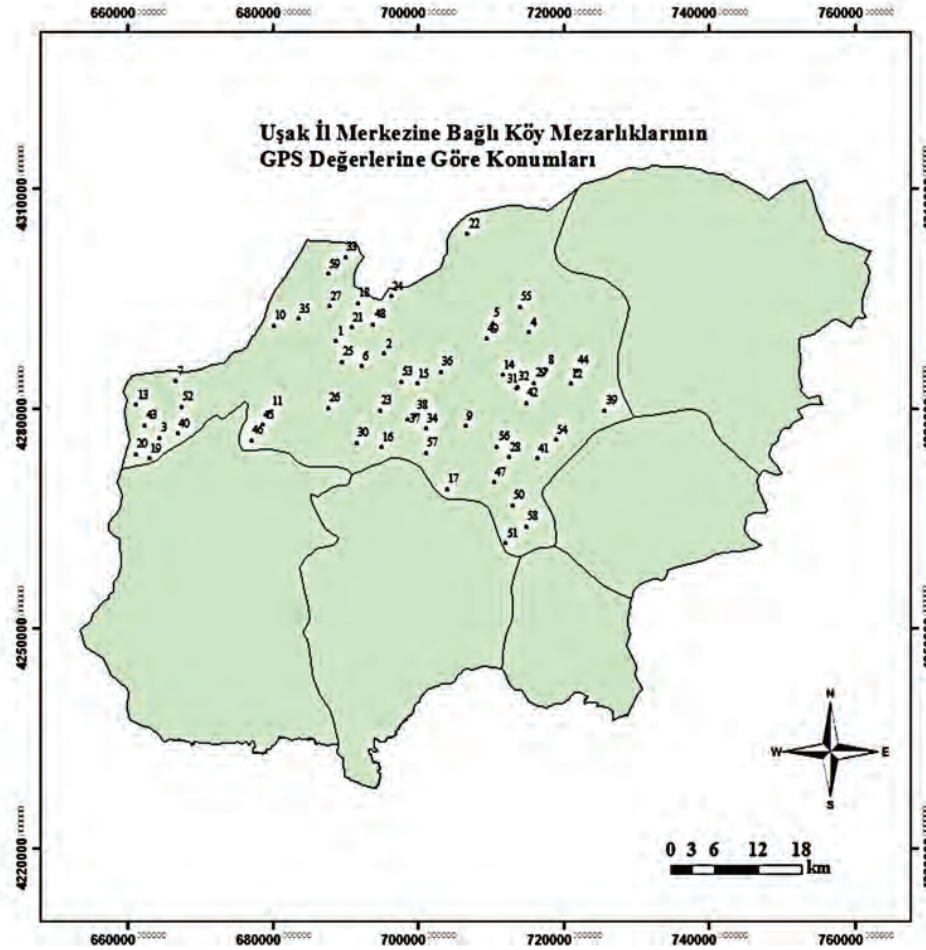
Çoklukla üçgen tepelikli baş şahidelerinin alın kısmına kabartılan cami tasvirli örnekler deson derece ilgi çekicidir:

Cami Tasvirli Örnekler:

Nesneli bezemeler, bir vazo veya kaseden çıkan çiçek ve meyveler ile püskül ve kolye tasarımlarında karşımıza çıkmaktadır.

Yazı:

Osmanlı mezar taşları, birinci elden yazılı kaynaklar olması nedeniyle çoklukla başvurulan eserlerden birisi olmuştur. Şehir tarihi araştırmalarından, nüfus ve göç bilgisine, mesleklerden sülale adlarına, hastalıklardan ölümle ilgili çeşitli kalıplara kadar mezar taşlarından kolaylıkla bilgi edinilmektedir. Bu anlamda, 144'ü kadın 311'i erkek 455 isim saptayabildik (Tablo 2).

Alanyurt Mezarlığı

Alanyurt Mezarlığı

Bozkuş Mezarlığı

Alanyurt Mezarlığı

Tablo 2-Uşak Mezar Taşlarında Yazılı İsimler

Kadın İsmi		Erkek İsmi	
Âişe (24)	Reffa	Abdullah (4)	Kâsım
Alime (2)	Rûkiye (2)	Abdülbâki	Kâzım
Atike (3)	Sâliha	Abdülkâdir	Mâhir
Atiyye	Sedef	Ahmed (23)	Mahmûd (9)
Azime	Şâziye	Ali (20)	Mehmed (35)
Cennet (3)	Şerife	Alim	Memiş
Elif (4)	Teslime	Batlan?	Muhammed (16)
Emine (8)	Tütü (5)	Bekir (5)	Murâd (2)
Fadime	Ümmî (4)	Ca'fer	Mûsâ (2)
Fâtıma (21)	Ümmügülsüm (7)	Durmuş Ali	Mustafâ (29)
Fidan	Ümmühân (5)	Ebübekir	Nûrî
Hadice (9)	Zâhide	Hâcı	Nûrullah (2)
Halime (7)	Zekiye (2)	Hakkı İsmâil	Osman (13)
Havvâ (2)	Zelihâ/Züleyhâ (3)	Halil (9)	Ömer (7)
Homa?		Halim	Ramazân (2)
Hûri (2)		Hanif	Receb
Hûriye (2)		Hasan (13)	Rif'at
Irâz (2)		Hâşim	Rüstem
Kâmrân		Hıdır	Sâbit
Meryem		Himmet?	Sâdik
Nâciye		Hüseyin (28)	Süleyman (11)
Nâfize		İbrahim (19)	Şerif (3)
Nazife (3)		İsâ (3)	Tâlib
Nesli (2)		İsmâil (11)	Ümid Mûsâ
Pembe		Kadir (2)	Ümmet
Rahime (2)		Kadri	veli (4)
Râziye (3)		Kanmaz	Yûsuf (9)
		Es'ad	
Kadın İsmi Toplamı:144		Erkek İsmi Toplamı:311	
Genel Toplam:455			

Uşak mezar taşlarında, unvanlar, sülale isimleri, meslekler, ölüm yaşı, ifadeler, ayetler ve yer isimleri gibi bilgiler de verilmiştir¹. Çoğu Osmanlı mezar taşında görülen belli başlı kalıplaşmış ifadelere Uşak'ta da rastlanmaktadır. İfadeler başlığıyla verebileceğimiz bu kısım oldukça geniştir. Söz konusu gruptan vereceğimiz ilk bölüm serlevha adıyla da bilinen başlangıç ifadeleridir:

¹ Kapsamlı bilgiler için bkz. Sedat Bayrakal, a.g.e., s. 264-283.

Tablo 3-Uşak Mezar Taşlarında Görülen Başlangıç İfadeleri

Türü	Sayısı	Tarih Aralığı
Hüve'l-Bâkî	151	(1822/23)-(1951/52)
Âh mine'l-mevt	61	(1787/88)-(1932)
Hüve'l-Hallâkü'l-Bâkî	56	(1798/99)-(9.7.1958)
Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî	41	(1819/20)-(1933/34)
Hüve'l-Mu'in	20	(1798/99)-(1945/46)
Hüve'l-Hayy	4	(1868/69)-(1906/7)
Hüve'r-Rahîm	4	(1887/88)-(1930)
Mâ-şâ-Allah	3	(1897/98)-(1904/5)
Ene'l-âsî Hüve'l-Âfi	2	(1906/7)-(1911)
Âh mevt	1	(1862/3)
İllâ el-mevt	1	(1845)
İllâ Hü	1	-
Lâ mevcûde illâ Hü	1	(1894/95)
Hüve'l-Hakk-ı Hân	1	(1904/5)
Hüve'l-Hallâkü'l-Hayyü'l-Bâkî	1	(1913/14)
Hüve'l-Hayyü'l-Kayyûm	1	(1898/99)
Hüve'l-Hayyü't-Tevvâb	1	(1904/5)
Hüve'l-Latifu'l-Âfi ve ene'd-daifu'l-âsî	1	(1900/1)
El-Hayyü'l-Bâkî	1	(1900/1)
Hüve'l-Bâkî ene'l-âsî	1	(1891/92)
Fâtiha	1	-

Mezar Tipleri:

Eski tarihli mezar taşı araştırmalarında, genellikle mezarların tipolojik ayrımına gidilmemişken son yıllarda sadece mezar taşlarının değil aynı zamanda mezarların da tipolojisi yapılar olmuştur. Yerinde yaptığımız inceleme ve analizlerle bu tür yayınların incelenmesi sonucu Uşak'ta 5 ayrı tipte mezar saptamasına gidilmiştir. Bunlar 1-Toprak (Yığma) Mezarlar, 2-Yüksek Çerçeveli Mezarlar, 3-Çerçeveli Mezarlar, 4-Sanduka-Lahit Mezarlar, 5-Kaideli Mezarlar şeklinde ayrılarak tanıtime tabi tutulmuştur.

Uşak'taki 546 mezar içinde, mezarları kesin olarak saptanan 492 örnekten 396'sının (80%) *toprak mezar* tipinde olduğu görülmüştür. Bu tipte, mezarın üst kesimine belirgin yükseklik verecek şekilde toprak atılır. Osmanlı coğrafyasında yayılım gösteren mezarlardan çoğu bu tiptedir. *Yüksek çerçeveli mezarlar* yekpare taştan yapılmışlardır. İçi oyuk bırakılan mezarın enlemesine atılan taş uzantısı baş ve ayak şahidelerini birbirinden ayırmaktadır. Bu tipin, sonradan dönüştürüldüğünü tahmin ettiğimiz 14 örneğin de dahil edilmesiyle Uşak'ta 54 temsilcisi bulunmaktadır.

Kesme taş bloklardan oluşan dikdörtgen bir çerçevenin mezarın etrafını çevirdiği *çerçeveli mezar* tipinin benzeri sayılabilecek 6 Uşak örneği saptayabildik. *Sandukalı tip* diyebileceğimiz mezarlar, Anadolu'da Selçuklu Dönemi'nden itibaren takip edilebilmektedir. Uşak'ta, yenilenmiş olanlar da dahil olmak üzere 24 mezar bu tiptedir. Araştırmalarımıza göre sandukalı mezarların lahit tipi olarak da adlandırılmaları uygun bulunmuştur.

Beş tipe ayırdığımız mezarlardan sonuncusu *kaideli mezar* adıyla kategoriye ayırdığımız gruptur. 12 örneği bulunan bu tipte, şahideler tek parçadan oluşan kaideye oturmuştur.

Başlık (Serpüş) ve Tepelik Tipleri:

Zaman zaman basında gündeme gelen mezar taşlarının, üzerinde en çok durulan bölümlerinden birisi başlıklardır. Konunun uzağında bulunanlar tarafından sıklıkla dile getirilen husus, başlığa göre meslek grubunun belirlenmesidir. Bize göre bu konu o kadar da kolay olmayan ve dikkatli olunmasını gerektiren bir saptamadır. Uzun süren mezar taşı araştırmalarından elde ettiğimiz sonuç, belli bazı başlıklar dışında, meslek saptamasının olanaklı olmadığıdır. Buna bariz bir örnek olarak, katibi tip başlığın başlangıçta sadece katip mezarlarında görülürken, zamanla birçok meslek grubunda karşımıza çıkması verilebilir.

Esas grup olması itibarıyla 1-Fes, 2-Kavuk, 3-Oval, 4-Diğer tip olmak üzere dört ana başlık tipi saptanmıştır. Tablo 4'te, saptadığımız örneklerin ana ve alt başlıklarıyla beraber kaçar adet olduğu, tablonun altındaysa bazı başlık tiplerine örnekler gösterilmiştir.

Tablo 4-Uşak Mezar Taşlarında Görülen Başlık Tipleri

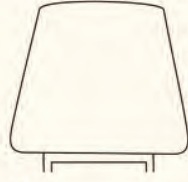
1-FES	2-KAVUK	3-OVAL	DİĞER
Hamidi (66)	Helezonik Sarıklı (5)	Helezonik Sarıklı (5)	Enine Serpüş (7)
Azizi (32)	Kâtibi (2)	Çapraz Sarıklı (2)	Baş Şekilli (2)
Düz (14)	Paşalı Kavuk (3)	Üç Sarımlı (2)	Kademeli (2)
Mahmûdi (1)	Kalın Sarıklı (2)	Dört Sarımlı (1)	Mantar Şekilli (1)
İçbükey Kavisli (1)	Çatal Kalafat (2)	Beş Sarımlı (1)	Düz Dikdörtgen (1)
Sarıklı Fes 8 alt grupla birlikte (61)	Çapraz Sarıklı (1)		
Diğer (58)	Diğer (4)		
233	19	11	13
Genel Toplam: 276			

Hamidiye - Aziziye - Sarıklı Fes - Katibi ve Oval Tipi Fes Başlığa Örnekler:

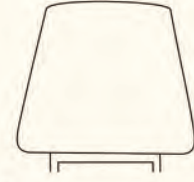
Tepelikler, mezar taşının bir başlıkla sonlanmadığı, çeşitli form ve şekillerle sunulan ve gerek baş gerekse ayak taşının en üst kesimini oluşturan bölümdür. Uşak mezar taşlarında 22 ayrı tepelik tipi saptanmıştır:

Tablo 5-Uşak Mezar Taşlarında Tepelik Tipolojisi

BAŞ ŞÂHİDESİ	AYAK ŞÂHİDESİ
Üçgen (66)	Sivri (127)
Sivri (63)	Üçgen (97)
Yuvarlak (9)	Yuvarlak (8)
Dilimli (5)	Basık (3)
Bitkisel (4)	Dalgalı (2)
İşinsal Çubuk (3)	Kaş (2)
Dalgalı (3)	Bitkisel (1)
Basık (2)	Dilimli (1)
Üç Dilimli (1)	Düz Dalgalı (1)
Palmet (1)	Dilimli Üçgen (1)
Bombeli (1)	Sepet Kulplu (1)
158	244
Genel Toplam: 402	

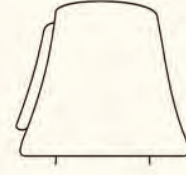
Belkaya Mezarlığı

İlyaslı Mezarlığı

Beylerhan Mezarlığı

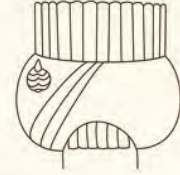
Emirfakı Mezarlığı

Ortabağ Mezarlığı

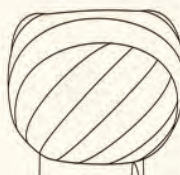
Yoncalı Mezarlığı

Bozkuş Mezarlığı

Şükranıye Mezarlığı

Bozkuş Mezarlığı

Şükranıye Mezarlığı

Sonuç

Uşak'ta vaktiyle olduğu bilinen 6 mezarlıktan bugün sadece 3'ü kalmıştır. Bu hazin durum bile, kültürel değerlerimizin ne kadar hızlı tahrip olduğunun bir göstergesidir. Üstelik kalan üç mezarlıktaki Osmanlı mezar taşı sayısının son derece az olması, durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Sadece mezar taşları üzerinden yapılan bu okumanın, tüm tarihi eserler için yapıyor olması, kültür tarihi kitabımızdan çok sayıda yaprak eksildiğini göstermektedir.

Germiyanlıların bir kazası olan ve Cumhuriyet dönemine kadar iskan alan Uşak ilinin, bugünkü veriler göz önüne alındığında mezar taşı sayısının az olduğu itiraf edilmelidir. Ancak her şeye rağmen, mezar taşı çalışmaları açısından değerlendirme-karşılaştırma yapılacak kadar örneğin olduğunu da söylememiz gerek.

Yazısız, bezemesiz taşların değerlendirilmeleri elbette sınırlı kalmaktadır. Ancak buna karşılık, Uşak'ta Osmanlı Dönemi mezar taşları form, bezeme, yazı itibarıyla değerlendirildiğinde önemli saptamalar yapılabilmektedir. Bunların en çarpıcı örneklerinden birisi, Batı Anadolu mezarlıklarında karşılaşılan cami tasvirli mezar taşlarının Uşak'ta da görülmesidir. Bu konuyla alakalı yayınlar incelendiğinde, cami tasvirli mezar taşlarının İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla, Balıkesir, Afyon ve hatta Çanakkale'de görüldüğü çeşitli yayınlarca defaatle belirtilmişti. Hangi yayına bakarsak bakalım bu tasvirin Uşak'ta yer aldığına dair hiçbir kayıt bulmamız mümkün değildir. Mezar taşı bezemelerinde özel bir yere sahip cami tasvirli taşların Uşak'ta da görülmesi, bu saptamayla ilgili mezar taşı yazımının tekrar kaleme alınarak genişletilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Başlangıçta belirttiğimiz gibi yüzey araştırmamız sayesinde analizini yapabildiğimiz 69 mezarlıktaki Osmanlı taşlarının saptanmasını ve yayına dönüştürülmesini önemli bir kazanım olarak görüyor, Uşak'ın Kurtuluşunun 100. Yılı münasebetiyle hazırlanan bu kitabın Uşaklılara ve ilgi duyan herkese hayırlı olmasını diliyor, okumuş olduğunuz bu yazıyı da bu topraklarda vatani için can veren aziz şehitlerimize armağan ediyorum.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M
U Ş A K v e S A N A Y İ

UŞAK
KURTULUŞUN 100. YILI

[BÖLÜM TAKDİM YAZISI]

Zaferler bir milletin ortak hafızasında yer edinen en anlamlı ve en özel olaylardır. Bu günler bağımsızlığın en büyük nişaneleri olarak kabul edilir. Türk milletinin tarihi ise Malazgirt Zaferi'nden İstanbul'un Fethi'ne, Mohaç'tan Çanakkale Zaferi'ne kadar bağımsızlığı simgeleyen nice zaferlerle doludur.

Kurtuluş Savaşı'nda verilen Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş akdidir. Bağımsızlık uğruna kendi canlarından vazgeçerek bir devleti ve milleti var etmenin somut göstergesi Millî Mücadele'de bizzat görülür. Türk milleti, vatanını zapt-u rapt altına almaya çalışanların karşısına çelikten duvar örerek bağımsızlığa verdiği değeri yedi düvele göstermiştir. Tarihinden aldığı güç ile yaşam felsefesinde boyunduruk altında yaşamayı hiçbir zaman kabullenmeyen milletimiz, Kurtuluş Savaşı'nda tarihin en büyük destanlarından birini yazmıştır. Nitekim Anadolu'da "Ya istiklal ya ölüm" nidaları eşliğinde bir ulusun kurtuluş mücadelesi verilmiş ve bu savaş zaferle sonuçlanmıştır. Bu noktada Uşak, Kurtuluş Savaşı'nın en kritik cephelerinden ve direnç noktalarından biri olmuştur. Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin kurulmasını sağlayan Uşak, cephe arkasında sivil direnişe öncülük ederek Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Ancak milletimizin mücadelesi, cumhuriyet kurulduktan sonra dahi hiçbir zaman son bulmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarak bu toprakların gerçek sahibi olduğunu gösteren milletimizin bir sonraki adımı iktisadi politikalarını oluşturulması olmuştur. Çünkü bir milletin siyasi bağımsızlığı, ekonomik bağımsızlık olmadan tam teşekkül edemez. Bu bağlamda Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Tarruz Zaferleri devletimizin kuruluş felsefesi için ne kadar kıymetliyse, Türk sanayisinin temellerinin atıldığı İzmir İktisat Kongresi'nin başarıya ulaşması da milletimiz için bir o kadar elzem olmuştur. İşte Türk ekonomisinin yapı taşı olan sanayinin temelleri de bu felsefe üzerine yükselmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber sanayi hamleleri başlamış ve yurdun dört bir tarafında fabrikalar kurmak için hummalı çalışmalar yürütülmüştür.

Ancak sonraki dönemlerde bu anlayıştan vazgeçilmiş, Türkiye sanayisi yavaşlama evresine girmiştir. Türkiye'nin son 20 yılına baktığımızda ise aynı kurucu irade anlayışında olduğu gibi Türkiye tekrar önemli bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Yatırım, üretim, istihdam ve ihracat odaklı büyümeye dayalı Türkiye Ekonomi Politikası ile sanayimiz yoluna kararlı adımlarla devam etmektedir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde ortaya koyduğumuz Milli Teknoloji Hamlesi vizyonu sayesinde ülkemiz, savunmadan otomotive, makineden yazılım sektörüne kadar global bir üretim merkezi haline gelmektedir. Son yıllarda insansız hava araçlarından elektrikli otomobile kadar yüksek teknoloji üretim kabiliyetlerini geliştiren sanayimiz, teknoloji çağına damga vurmaya hazırlanmaktadır. Son iki senedir yaşanan küresel pandemiye ve bölgemizde yaşanan çatışmalara rağmen Türk ekonomisi dünyadan pozitif anlamda ayrılarak büyümeye devam etmektedir. Türkiye 2022 yılı ihracat hedefi olan 250 milyar dolara adım adım ilerlemektedir. Dünyada üretim durma noktasına gelirken, Türkiye'de çarklar dönmeye devam etmektedir. Türkiye'nin yüz akı şehirlerinden Uşak, Türk sanayinde dönen çarkların itici motorlarından bir tanesidir. Türk ekonomisine kattığı güç ile ekonomik bağımsızlık mücadelesinde de her zaman ilk sıralarda yer almıştır. Türkiye'de elektriği kullanan ilk yer olma özelliği taşıyan bu şehirde Türk sanayisinin modern anlamda ilk şeker fabrikası kurulmuştur. Nuri Şeker tarafından 1926 senesinde kurulan bu fabrika, aynı zamanda çok ortaklı şirket olma özelliğini taşıyan ilk girişim olarak kayda geçmiştir. Türkiye'deki ilk şayak fabrikasının Uşak'ta açılması ile birlikte Uşak'ın tekstil serüveni de başlamıştır. Tüm bunlarla beraber Millî Mücadele'nin şehri Uşak, günümüzde de Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık mücadelesinde kritik görevler ifa etmektedir. Günümüzde modern sanayinin en güzel örneklerine sahip bu şehir; üretim, yatırım ve ihracat kapasitesiyle ülkemize hizmet etmeye devam etmektedir. Şehirdeki 4 Organize Sanayi Bölgesi Uşak'ın ve Türkiye'nin bir üretim üssü olması noktasında var gücüyle çalışmaktadır. Ülkemize katma değer katan Uşak, iplik, dokuma ve deri üretim kapasitesinde ülkemizde ilk sırada yer almaktadır. Uşak Deri OSB, Türkiye'deki en modernize deri işleme tesislerine sahip olmakla birlikte deri üretim alanında ülkemizin lokomotif konumundadır. Ayrıca Uşak tekstil sektörü, geri dönüşüme öncülük etmekte, günlük 3 bin tona yakın atığı geri dönüştürerek ekonomiye kazandırmaktadır. Uşak'ın sahip olduğu Teknoloji Geliştirme Bölgesi ve özel sektör Ar-Ge merkezlerinde, Uşak'ın sanayideki rekabetçiliğini perçinlemek üzere Ar-Ge çalışmaları yürütülmektedir. Kurtuluşunun 100. yılında Uşak'ın başarılı ve kararlı yürüyüşü, sanayi başta olmak üzere her alanda devam etmektedir. Şüphesiz Uşak, sahip olduğu zenginliklerle bundan önceki yüzyılında olduğu gibi bundan sonra da görevlerini layıkıyla sürdürecektir. İnsan kaynağı, eşsiz konumu, altyapısı ve daha birçok zenginliği ile büyük ve güçlü Türkiye hedefine yüksek katkı sağlayacaktır. "Kurtuluşunun 100. Yılında Uşak" adlı bu eser ile Millî Mücadele'nin şehri Uşak, tarihten sanata, ekonomiden turizme kadar bütün alanlarda mercek altına alınmaktadır. Uşak ekonomisinin derinlemesine incelendiği bu bölüm ise Türk sanayisinin ilklerini açıklamak bakımından ilgililerine ve meraklılıklarına önemli anekdotlar sunmaktadır. Yazarlarımızın detaylı araştırmalarını içeren bu eser geleceğe ışık tutacak belgeler arasında önemli bir yer edinecektir. Ayrıca bir asrı deviren şanlı zaferimizin tekrar tekrar hatırlanmasında önemli hizmetlere aracılık edecektir. Bu vesileyle Uşak'ın kurtuluşunun 100. yılında başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere Millî Mücadelemizin kahraman şehitlerini ve gazilerini rahmetle, minnetle ve saygıyla anıyorum. "Kurtuluşunun 100. Yılında Uşak" adlı eserde emeği geçen herkesi tebrik ediyor, eserin milletimiz için hayırlı olmasını diliyorum.

Mustafa VARANK
Sanayi ve Teknoloji Bakanı

UŞAK ve SANAYİ

Uşak, hem kurtuluş mücadelesinin zafere dönüştüğü hem de ülkemizin sanayisinin ilk temellerinin atıldığı ilimizdir. Bundan bir asır önce, Başkomutan Mustafa Kemal'in "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" diyerek, vatanın işgalden kurtuluşunun müjdesini verdiği yerdir. Ülkemizin ve Uşak'ın istiklale kavuşmasında canları pahasına savaşan atalarımızı, aziz şehitlerimizi ve gazilerimizi rahmet ve minnetle anıyorum.

Uşak, ekonomi tarihimizde de pek çok ilklere imza atmıştır. Anadolu'da elektriği ilk Uşak kullanmıştır. Anadolu'da sanayi ilk olarak Uşak'ta ortaya çıkmıştır. Daha 1905'te Uşak'ta iplik ve şeker fabrikası kurulmuştur. Sonrasında da Uşak, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk sanayi şehirlerinden biri hâline gelmiştir. Bugün de ülkemizin örnek sanayi şehirlerinden biri olarak gösterilmektedir. Uşak, aynı zamanda Ege Bölgesi'nin çekim merkezi olma yolunda ilerlemektedir.

Uşak'ta faaliyet gösteren 3 adet Organize Sanayi Bölgesi (OSB) bulunmaktadır. 1 OSB'nin de çalışmaları devam etmektedir. Uşak sanayisi geri dönüşümde kümelenmeyi başarmış örnek sanayi kentlerinden biridir. Ülkemizin geri dönüşüm alanında hem lider hem de marka şehir hâline gelmiştir. Küçükbaş deri işlemedeki uzmanlığını da gerek yurt içinde gerekse yurt dışında kanıtlamıştır. Uşak ayrıca, halısıyla, kilimiyle, seramiğiyle, susamı, eriştisi ve tarhanasıyla, yani tescilli coğrafi işaretli yöresel ve geleneksel ürünleriyle ülkemize ayrı bir güzellik katmaktadır.

TOBB Sanayi veri tabanındaki 90 bin üreticimizin ve 4 bin ürünü analiz ederek hazırladığımız Sanayinin Liderleri Programı'na göre Uşak'ta 354 farklı ürün üretilmektedir. Buna göre Uşak; iplik, halı, deri ve dokuma kumaş başta olmak üzere tam 18 üründe, üretim kapasitesi anlamında, Türkiye'de 1. konumdadır. 11 üründe ikinci, 30 üründe ise üçüncü sıradadır.

Uşak bu başarıları elde ederken elbette ilde sağlanan birlik ve beraberlik de bunda etkili olmaktadır. Geçmişten bu yana Valilik, Belediye, Milletvekilleri, Uşak Odalarımız ve Borsamız el ele vererek Uşak ekonomisinin gelişmesi ve kalkınması için ortak akıl etrafında birlikte çalışmaktadırlar.

1891'den beri faaliyette olan Uşak Ticaret ve Sanayi Odamız, 2001'den beri faaliyette olan Uşak Ticaret Borsamız ve Karahallı Ticaret ve Sanayi Odamız, Uşak sanayicisi ve tüccarının hizmetindedir. Odalarımız ve borsamız Uşak iş dünyasını Ankara'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği bünyesinde de en iyi şekilde temsil etmektedirler. Uşak odalarımız ve borsamız her sene daha da geliştirdikleri kurumsal kapasitesi ve hizmetleriyle özel sektörümüzün asli temsil ve hizmet merkezi olma görevini hak ederek üstleniyor. Uşak'a böyle köklü kurumları kazandıran Uşaklı girişimcilerimizi ve bugüne kadar görev üstlenmiş herkesi yürekten kutluyorum.

TOBB olarak biz de Uşak'a katkı sunacak çalışmalar gerçekleştiriyoruz. Uşak iş dünyasının nitelikli çalışan ihtiyacını karşılamak amacıyla TOBB olarak 24 derslikli Uşak Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi yaptık. Uşak MTAL yaptığı çalışmalarla bugün tüm Türkiye'de örnek gösterilen bir meslek lisesi konumundadır.

Türk iş dünyasının çatı kuruluşu olarak Uşak'ın başarıları ile gurur duyuyoruz. Ülkemizin ilk sanayi şehri olan ve örnek gösterilen Uşak'ın bugün de örnek bir sanayi şehri olma yolunda emin adımlarla ilerlediğini görüyoruz ve mutlu oluyoruz. Geçmişten bu yana Uşak'ın sanayileşmesi, gelişmesi ve kalkınması için emek veren tüm girişimcilere yürekten teşekkür ediyorum.

M. Rifat HİSARCIKLIOĞLU

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı

UŞAK SANAYİ TARİHİ

S. Selim KANDEMİR *

Türkiye'nin ilk çok ortaklı anonim şirketini kuran Uşak, girişimci ruha sahip sanayicisi, esnafı, emek verenleri, akademisyenleri, kamu ve sivil toplum kurumlarıyla her geçen gün büyümekte bir olan bir kenttir.

1953'te il olan Uşak, dokuma ve deri imalatıyla başladığı üretim serüvenine, bugün geri dönüşüm, deri, battaniye, halı, kilim, gıda, seramik ve 52 sektördeki iş kollarıyla devam etmektedir. İlimizin kurtuluşunun 100. yılında önemli seviyelere gelen ve dünya genelinde ayrı bir trend olan geri dönüşüm sektöründen elde edilen ürün gamı, önümüzdeki 100 yıllık süreçte de gelişimini sürdürecektir.

Giriş

Uşak ili, Ege Bölgesi'yle Batı Anadolu'nun kesiştiği bir noktadır. İzmir ve Ankara illerine yakınlığı, İstanbul iline kara ve hava yoluyla ulaşım imkânlarıyla konum açısından bir dizi avantajı barındıran Uşak'ta, tarım, hayvancılık ve sanayi önemli ölçüde gelişim göstermiştir. İlimizin toprak yapısının yüzde 57,5'i platodur ve topraklarımızı kuzeydoğudan güneybatıya doğru alçalan oldukça sık bir vadi ağı ile yarılmıştır. İlimizde bulunan yaylalarda genel olarak hayvancılık yapılmaktadır. Dağlık alanların ortasında kalan düzlüklerde tarımsal faaliyetler icra edilmektedir.²

İlimizde tarım ve hayvancılığın dışında, sanayi ve hizmet sektörü de gelişmiştir. İlimiz, Türkiye'de sanayileşen ilk kentler arasında yer almaktadır. İlimizin "ilkler şehri" unvana sahip olmasındaki temel neden sanayi ve girişimcilik alanında ilklere imza atmasıdır. Osmanlı Dönemi'nde elektrik İstanbul'a 1912 yılında gelmesine rağmen Uşak İli 1909 yılında elektrik kullanımına geçerek Türkiye'nin ilk elektrik kullanan şehri olmuştur. İlk sanayi kuruluşlarının ortaya çıktığı il olma özelliğine sahip olan Uşak ilinde, ilk şeker fabrikası 1926'da Nuri Bey'in (Şeker) girişimiyle kurulmuştur. Bu fabrika aynı zamanda Türkiye'nin ilk çok ortaklı şirketi olma özelliğini de taşımaktadır. Benzer şekilde 1926'da Türkiye'deki ilk şayak fabrikasının Uşak'ta açılmasıyla tekstil alanında da ilkler arasına girilmiştir.³

Tekstil sektörü ilimizin lokomotif sektörlerindedir ve Osmanlı Dönemi'nden itibaren ilimiz ve çevresinde gelişmeye başlamıştır. Tekstil, ilimizde imalat sanayinin gelişiminde önemli katkılar sağlamıştır. Uşak imalat sanayinin kurulmasında belirleyici sektörler olarak halı ve kilimcilik sektörleri öncü vazifesi görmüştür. Geleneksel metotlarla başlayan ve 15-16. yüzyılda Avrupadaki sarayları süslemesiyle ünlenen uşak halısı üretimi, zamanla modernize edilmiştir. Uşak'ta tekstil sanayinin gelişmesi, Türkiye'deki sanayileşme hamlesine de önemli katkılar sağlamıştır.⁴

Bugün Uşak, Türkiye battaniesinin %80'ini, tekstil geri dönüşümü sektörünün %72'sini, sargı bezi üretiminin %50'sini, kazak ve triko ipliğinin %65'ini, küçükbaş deri üretiminin %60'ını, seramiğin %15'ini üreten sanayi şehri konumundadır.⁵

İlimizde tekstil sektörüyle birlikte geri dönüşümde de ciddi gelişmeler yaşanmıştır. İlimiz, üretim sonucu çıkan fire ve kullanım sonrası atıkları, sanayide tekrar kullanılabilir hale getirerek ekonomik bir değer elde etmekte ve bu yönüyle de çevreci bir misyon üstlenmektedir. Günlük ortalama 2.716 ton atık geri dönüştürülerek ekonomiye kazandırılmakta ve sektörlerin hammadde ihtiyacına katkı sağlanmaktadır.

Dericilik, ilimiz için önemli bir sektördür ve halen Türkiye'deki giysilik derinin yüzde 60'ı, Uşak Deri Karma Organize Sanayi Bölgesi'nde üretilmektedir. Uşak'ta dericiliğin tarihi MÖ 5. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Dericilik bu bölgeye yayılan Frigyalılar Devri'nden bu yana, Uşak'ta var olan bir sanayi dalıdır.⁶ 1926'dan sonra dericilik ilimizde önemli bir gelişim göstermiş ve 2000'li yıllara kadar önemli bir çıkış yakalamıştır.

* Uşak Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı

² (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2004)

³ (UŞAK KÜLTÜR MÜDÜRLÜĞÜ, 2022)

⁴ Karaçok, B. (2007). Uşak'ta tekstil sanayi. Elaziğ.

⁵ (UTSO, 2022)

⁶ Koçan, (2011)

Uşak Ticaret ve Sanayisi

Türkiye'nin İlk Çok Ortaklı Şirketi: Nuri Şeker Uşak Şeker Fabrikası

İlimiz Uşak, Türkiye'nin ilk çok ortaklı anonim şirketi olan Nuri Şeker Uşak Şeker Fabrikasını, 1026 yılında kurmuştur. Girişimci ruha sahip olan merhum Nuri Şeker ve arkadaşları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sanayi hamlelerinden birini hayata geçirmişlerdir. Uşak Terakki-i Ziraat TAŞ'ye ait olan fabrikanın makineleri Çekoslovakya'da bulunan Skoda fabrikasından getirilmiştir. Nuri Şeker ve arkadaşlarının özverileri sonucunda, 1925'in başlarında fabrika binasının temeli atılmıştır. Bu arada Çekoslovakya'dan ağırlığı 2000 tonu bulan fabrika makine ve donanımı gelir ve yazın hem inşaat tamamlanır ve hem de montaj işleri bitirilir ve Ekim 1926'da, şeker pancarı mevsiminde ilk şeker fabrikada üretilmiş olur. Montaj işlerini Çekoslovak mühendis ve ustalar yapar. Fabrikanın kapasitesi günde 500 ton pancarı işleyecek şekilde belirlenmiştir. Uşak Şeker Fabrikası, özel kesim girişimi ile başlatılan Cumhuriyet'in, eldeki bilgilere göre, ilk sanayi kuruluşlarından. Hem tarımı canlandırması, hem temel bir gıda maddesi olan şeker üretimini gerçekleştirmesi ve hem de üretimi ile şeker ithalatını karşılamaya dönük bir işlevi yerine getirmesi ona öncü olma niteliğini verir. Bu girişimi önemli kılan birçok iktisadi ve sosyal neden vardır. Uşak Şeker Fabrikasının ve Nuri Şeker'in Türk işletmecilik tarihinde özel bir yeri vardır. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden başlayan bir tarihe sahiptir. Bütün bu ilkler ve başarıların mimarı yetmiş yaşına yakın bu işe girişmiş olan Nuri Şeker'dir. O, Cumhuriyet'in heyecanı ile harekete geçen dev bir öncüdür. Cumhuriyet'in ve özellikle Ege Bölgesi'ndeki Türk girişimcisinin öncüsü niteliğini taşır. Genç Türk girişimcilerinin onun yaşamından öğrenecekleri çok şey vardır.¹

Uşak'ta Tekstil Sanayi

Uşak'ta tekstil sanayi imalat sektörünün ana omurgasını oluşturmaktadır, çünkü tekstille birlikte geri dönüşüm sektörü de zamanla gelişmiş ve büyümüştür. 1913 sanayi sayımında yün ipliği üreten ve dokumacılık yapan 13 işletmenin 3'ü Uşak'ta bulunmaktaydı. Bu bakımdan 1913 yılını tekstil sanayimiz için milat gibi kabul edebiliriz. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin sanayileşme hamlesine öncülük eden Uşak, bu görevine zaman içinde devam etti. Sonraki dönemlerde Uşaklı sanayiciler ve tacirler, tekstil, deri ve seramik sektörlerinde önemli başarılar elde etmiştir. Bu üç sektör en başta tekstil olmak üzere Uşak'ın kalkınmasında her dönemde önemli rol oynamıştır.² Uşak'ta işlenen deriyle birlikte, derinin yan ürünleri, kıl ve yün gibi maddelerden de yararlanılmıştır ve bu durum, tekstil sektörünün kentteki ilk adımıdır. Bununla birlikte yün ipliği üretimi, halı, kilim dokuması gelişme göstermiştir. Tekstil, ilimizdeki imalata yön veren en önemli sektör konumundadır. Ürün gamında iplik, battaniye, kilim, ev tekstili, sargı bezi, keçe, hazır giyim konfeksiyonu ve yatak bulunduran Uşak'ta tekstil sektörü sürekli gelişen ve büyüyen bir görünüm vermektedir. Uşak, yüz ölçümü ve nüfus bakımından küçük bir kent olsa da tekstildeki üretimiyle dünya genelinde tanınan ve aranan bir kenttir. İlimizdeki Uşak Tekstil OSB, Uşak Deri Karma OSB ve Karahallı OSB'de bulunan tekstil işletmelerindeki üretimle istihdama ve ihracata ciddi katkılar sağlanmaktadır.

Uşak Deri Sanayi

İlimiz Uşak'ta deri sanayi çok köklü bir kültürdür. Tabak veya debbağ olarak adlandırılan dericiliğin kökü, MÖ 5. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İlimizin bulunduğu bölgede yapılan incelemelerde hayvanların deri ve yünlerinin işlendiği ve bu yolla günümüzdeki deri sanayisinin temellerinin atıldığı varsayılmaktadır.³ Uzun yıllar ilkel yöntemlerle çalışan bu sektör ülke ekonomisi ve sanayisinin gelişmesine paralel olarak kendini yenilemekte ve imalatta modern teknolojiye doğru yönelmektedir. Kendilerine Debbağ ya da Tabak denilen derici esnafı hayvan derisini işleyerek elbiselik zig hâline getirmektedir.

Uşak'ta dericilik 1926 yılında sanayinin makineleşmeye başlamasıyla süratli bir gelişme göstermiştir. Cumhuriyet Devri'nin ilk yıllarında Uşak'ta derici-tabak 124 esnaf vardır. Bu dönemde tabakhanelerde 400 civarında işçi çalışmaktadır. Öncelikle insan gücüne dayalı tekniklerle deri-meşin üretimi yapılan işletmeler usta-çırak ilişkisi ile kurulmuş ve geliştirilmiştir (Tutsak, 1998) (Şekil 2,3). Günümüzde

¹ (Güvemli & Karayaman, 2017)

² (Akyüz, 2002)

³ (Tutsak, 1998)

yılda 18 milyon adet hayvan derisini işlemeye ulaşan sektör ilin Türkiye giysilik deri üretiminin yüzde %60'ını üretmektedir. Son yıllarda dericilik alanında yapılan çalışmalar da meyvelerini vermektedir. Giysilik deriyi yılın 6 ayı işleyen dericilerimiz, Uşak Deri Karma OSB'de, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Avrupa Birliği fonlarından alınan desteklerle kurulan Uşak Büyükbaş Deri İşleme Tesisi ile büyükbaş deri işleme kültürünü de edineceklerdir. Deri sanayiyle birlikte ilimizde yün sanayinin de ciddi gelişmeler olmuştur. Deri sanayi beraberinde yün işleme tesislerini doğurmuş ve iş insanlarımızın bu alana ilgi duymasına yol açmışlardır.

Uşak'ta Halıcılık

Uşak'ta halıcılık çok köklü bir kültürdür ve halılarımız 15 ve 16. yüzyılda Avrupadaki sarayları süslemektedir. Bugün halıcılık hem el dokuması hem de fabrikasyon bazında ilimizde yapılmaktadır. Halıcılığın ilimizdeki tarihçesine baktığımızda Uşak halılarının Osmanlı Dönemi'nde çok değerli ürünler olduğunu görebiliriz. Uşak'ın 16 ve 17. yüzyılda, Anadolu'nun en önemli halı merkezi olduğu bilinmektedir. Bu dönemde Uşak'ta halıcılık köy ve mahallerdeki evlerde bulunan tezgâhlarda üretilirdi. Önemli bir el emeği, halıcılık için ortaya konmaktaydı.¹

Selçuklular, Germiyan Beyliği ve Osmanlıların hüküm sürdüğü Uşak'ta halıcılık, son yıllara kadar ana endüstri kollarından biriydi.² 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselmesiyle birlikte, Türk halı sanatında da önemli bir zenginlik ortaya çıkmaya başladı. Halı sanatı; Orta Asya'dan başlayarak Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ve oradan da günümüze uzanan, zengin ve köklü bir kültür altyapısına sahip olan Türklerin inançlarını, sevdalarını, savaşlarını, düşlerini, renginden ipliğine, motifine, tekniğine kadar yansıttığı sanat kollarından biridir. Osmanlı saray halıları ve Uşak halıları bu dönemde halıcılık açısından 2 ana grubu oluşturdu.³

Pazırık halısı ile başlayıp 20 yy'a kadar gelişen Türk halı sanatının Selçuklu halılarından sonra ikinci parlak devri 16. yy'da Uşak ve çevresinde dokunan halılarla başlamıştır.

İlk olarak ressamların tablolarında görülen bu halıların örnekleri, Avrupa ve Türkiye koleksiyonlarında ortaya çıkmaya başladıkça bu dönemde çok sayıda ve çok güzel halıların dokunmuş olduğu belgelenmiştir.

Alman ressam Hans Holbein'in 1530-1550 yılları arasında yaptığı birçok tabloda ve Flaman ressam Lorenzo Lotto'nun 1500'lerin ilk çeyreğinde yaptığı birçok tabloda fon olarak bir Anadolu Türk halısını resmettiği dikkati çekmektedir. Bu yüzden, bu ressamların tablolarında görülen 16. yüzyıla ait Anadolu halılarının bir kısmı "Holbein Halıları" diğer bir kısmı da "Lotto Halıları" grubu olarak adlandırılmış ve Uşak halıları grubuna geçişi hazırlamıştır. Özellikle Lotto adına bağlanan halıların palmet ve Rumî motifleri madalyonlu, Uşak halılarında çeşitli şekillerde devam edip değerlendirilmiştir.

15. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen ilk Uşak halılarından itibaren 18. yy'a kadar geçen süredeki erken dönem içinde, Uşak'ta dokunmuş olan halıların birçoğu bugün yurt dışı müze ve koleksiyonlarında toplanmış bulunmaktadır.

Uşak halıları madalyon ve yıldızlı olmak üzere 2 ana grupta ve bunların alt gruplarında ele alınmaktadır. Baklava motifli, seccade tipi ve diğer alt gruplardaki Uşak halısı türleri büyük ilgi görmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde de Uşak halılarından övgüyle söz edilmiştir.⁴

Uşak Ticaret ve Sanayi Odası olarak ilimizin değeri olan Uşak halılarını 2012 yılında Türk Patent Kurumuna başvurarak coğrafi işaret olarak tescilledik. Bugün Uşak el dokuması halılarını odamızın ve bu konuyla ilgili oluşturulan kurulun denetlediği 5 firma üretebilmektedir. Ayrıca ilimizde fabrikasyon halıcılık da son yıllarda giderek gelişmiştir. Geleneksel halı üretiminin öncülüğünde başlayan fabrikasyon halı üretimi de ilimizdeki önemli sektörlerin başında gelmektedir.

Geri Dönüşüm ve Uşak

Uşak'ta asırlardır devam eden deri üretiminin köklü bir geri dönüşüm kültürünü beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü giysilik deri üretimi başlı başına bir geri dönüşüm faaliyetidir ve deriden artakalan yünle birlikte halıcılık sektörü gelişmiştir. Uşak,

¹ (Samuk, 1984)

² (Erginer, 1984)

³ (Aytaç, 1997)

⁴ (Tutsak, 1998)

dericilikle başladığı geri dönüşüm kültürünü, son 30 yılda yapılan çalışmalarla çok daha ileriye taşımıştır. Önceki dönemlerde hiçbir ekonomik değer atfedilemeyen tekstil atıkları, pet şişe, alüminyum ve lastik atıkları ilimizdeki tesislerde işlenerek yeniden ekonomiye kazandırılmaktadır. Sıfır değer olarak görülen yıllık 978.000 ton atığın oluşturacağı binlerce yıllık çevre kirliliğini engellemiş olan sektörde aynı zamanda 20.000 kişi istihdam edilmektedir.

Uşak geri dönüşüm sektörünün öncüsü tekstil geri dönüşüm sektörüdür. Konfeksiyonlardan çıkan kullanılmamış tekstil atıklarının tekrar ipliğe dönüştürülmesiyle başlanan süreç zamanla gelişmiş ve sentetik elyaf ve kauçuk gibi malzemelerin geri kazanımıyla devam etmiştir.

Uşak'ın geri dönüşümdeki merkezlerden biri olması, Uşak Ticaret ve Sanayi Odası'nın kurulmasında öncülük ettiği Türkiye Geri Dönüşüm Sektör Meclisi'nin kurulmasını da sağlamıştır. Sektörde faaliyet gösteren işletmelerin çöpçü değil çevreci bir sektör olduklarını kanıtladıkları bu meclis ile firmalar seslerini daha fazla duyurabilmektedirler. Geri dönüşüm sektörü; çevreci yönü, tarımsal arazi ve su konusundaki tasarrufu zemin hazırlaması nedeniyle, ülkemize ekonomik ve ekolojik anlamda katkılar sağlamaktadır.

Sonuç

Uşak, Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve il olma süreci de dahil olmak üzere, her dönemde ekonomik olarak kendi kendine yeten kentler arasında olmayı başarmıştır. 1.160 hektarda faaliyet gösteren ve 714 hektarda da genişleme faaliyetleri gösteren 3 adet organize sanayi bölgesi ve 130 hektarlık alan ile yapım aşamasında 1 adet organize sanayi bölgesine sahip olan ilimizde, sanayinin yanı sıra hizmet sektörü de son yıllarda gelişim göstermiştir. Eşme'de hâlen devam eden kümes hayvancılığı da ilimizin önemli ekonomik faaliyetleri arasında gösterilmektedir.

İlimiz Uşak, 100. kurtuluş yılında da ekonomik anlamda en büyük gücü tekstil, seramik, deri ve geri dönüşüm sektörlerinden almaktadır. İlimizde reel sektörde 85.564¹ çalışanımız, ilimizde bugün itibarıyla faaliyet gösteren 4.811² sanayici ve tacirimizle ilimizin ekonomik ve kültürel anlamda büyümesine katkı sağlamaya devam edeceğiz. Bunların yanı sıra ilimizdeki coğrafi işaretleri de artırmayı sürdüreceğiz. Halı, tarhana ve Eşme kilimiyle başlayan coğrafi işaret serimize, gelin tatlısı (helvası), Uşak helvası, Uşak baklavası ve Uşak haşhaş ezmesini yakın bir tarihte ekledik.

İlimizin 100. kurtuluş yıl dönümünde, bir önceki yıllara nazaran daha fazla ihracat yapacağımızdan ve Cumhuriyet'imizin kuruluşunun 100. yılında da başarılarımızı taçlandıracağımız da aşikârdır.

~ KAYNAKÇA.

- Akyüz, Y. (2002). Globalleşmenin İşletmeler Üzerindeki Finansal Etkileri ve Uşak Tekstil Sanayi İşletmeleri Üzerine bir Araştırma. *Uşak İİBF (Basılmamış Doktora Tezi)*.
- Aytaç, A. (1997). Klasik Devir Osmanlı Halıları. *İlgi Dergisi*, İstanbul, Sayı: 90.
- Erginer, G. (1984). Uşak Halı Takvimi Meteorolojisi. *Kültür Bakanlığı Yayınları Sayı: 58*.
- Güvemli, O., & Karayaman, M. (2017, 07). Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*.
- Karaçok, B. (2007). *Uşak'ta tekstil sanayi*. Elazığ.
- Koçan, N. (2011). Sanayi Alanlarının Dönüşümü: Uşak Eski Tabakhane Deri Sanayi Bölgesi. *İzmir: Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*.
- Samuk, G. (1984). Uşak Halılarının Dünü ve Bugünü. *Türk Dünyası Araştırmaları*.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (2004). Uşak Sanayi Potansiyeli ve Yatırım Alanları Araştırması.
- Sosyal Güvenlik Kurumu Aylık İstatistik Bültenleri- Sigortalı İstatistikleri (Nisan 2022) HYPERLINK "http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri" http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri
- Tutsak, Ş. (1998). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak (1923-1933). *Uşak Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi - 2*.
- UŞAK KÜLTÜR MÜDÜRLÜĞÜ. (2022). www.usak.ktb.gov.tr. <https://usak.ktb.gov.tr/TR-160574/ilkler-sehri--usak.html#:~:text=Osmanl%C4%B1%20d%C3%B6neminde%20elektrik%20%C4%B0stanbul'a,ilk%20elektrik%20kullanan%20%C5%9Fehri%20olmu%C5%9Ftur>. adresinden alındı
- UTSO. (2022). <https://usaktso.org/>. Uşak Ticaret ve Sanayi Odası. adresinden alındı

¹ SGK istatistikleri (2022)

² UTSO istatistikleri (2022)

UŞAK'TA BAŞLAYAN ve İDEALLERE ADANAN BİR YAŞAM: BABAM HALİL KAYA GEDİK

Hülya GEDİK^{1*}

Türkiye'nin ikinci, Türk sanayiinin ilk kaynak mühendisi, Gedik Holding'in ve Gedik Üniversitesinin kurucusu babam Halil Kaya Gedik, bu dünyaya gözlerini Uşak'ta açtı. Herkesin söylediği hâliyle Halil Gedik'in, nüfustaki kaydıyla Halil Kaya Gedik'in 80 yıllık yaşamı; Uşak'ta, Kemalöz Mahallesi, Bayrak Sokak, 14 numaralı evde başlamış. Babam köklerine bağlı, yüzü ileriye dönük bir Cumhuriyet insanıydı. Cumhuriyet'in değerini Uşak'ta, yangınlardan çıkmış bir milletin ferdi olan anne babasının henüz dinmiş acılarını dinleyerek öğrenmişti. Babamın hem annesi hem babası Uşaklıydı. Her ikisinin de baba evleri yağmalanmış, içinden çıktıkları felaket onları memleketlerine, vatanlarına daha da bağlamıştı. Kurtuluş Mücadelesi'nden yara bere içinde ama alınları ak çıkmış, vatansız, mütevazi, ekmeğini turnağıyla kazanan, dürüst insanların yurduydum Uşak. Babam, memleketini ve hemşehrilerini böyle anlatır; Uşaklı olmanın gururunu daima taşırdı. Babamın sanayi yolculuğunu, kaynak bilimiyle ülkemiz ekonomisine kattıklarını ve Gedik adıyla yarattığı eserleri aktarmadan önce sizi, onun daima sevgiyle anımsadığı çocukluk ve ilk gençlik yıllarına, Uşaklı zamanlarına götürmek istiyorum.

Babam ilkokulu, evlerine yakın bir mesafede bulunan Müjde İlkokulunda okumuş. Dördüncü sınıfa kadar pek de göze çarpan bir öğrenci değilmiş. Ne olduysa dördüncü sınıfta derslerine giren Şükrü Ertan adındaki öğretmenlerinin sihirli dokunuşuyla olmuş. Babamın başarılı talebelik yılları işte bu harika öğretmenle gerçek manada başlamış. Belki de bu nedenle ömrü boyunca öğretmenlik mesleğine ayrı bir saygısı oldu. Hatta Gedik Kaynak ve Gedik Holding'den sonra ömrünün son yıllarındaki en büyük ideali olan eğitim kurumlarıyla ülkeye hizmet etme hedefinin temelinde de onun hayatını değiştiren Uşaklı öğretmenin etkisi olduğuna inanıyorum.

Müjde İlkokulu sıradan bir okul değilmiş. Bu adı almadan önce Milli Mücadele döneminde şehit olan Uşaklıların yetim kalmış çocukları için devlet tarafından açılan Şefkat Yurtlarından biri olarak hizmet verirmiş. Hatta "Ben hayatta nadir olarak ağlarım." diyen Atatürk'ün, "Ağladığım anlardan biri de Uşak'taki bu okuldur." diye işaret ettiği okul da işte burasıymış. Babam işte Atatürk'ün ziyaret ettiği bu okulda okuduğunu gururla anlatırdı... Ders sonrası, dedemin şehirde işlettiği, iğneden ipliğe Uşaklının ihtiyacı olan her şeyin satıldığı dükkâna gider; babasına yardım edermiş. Okumayı söktükten sonra, dükkâna gelip giden yaşlı amcaların askerdeki çocuklarının mektuplarını okumak ve biraz büyüyüp hesap işlerini çözmeye başlayınca kasayı tutmak babamın işi olmuş. Babam ticaretin kokusunu Uşak'ın çarşısındaki işte bu dükkânda almış. Yaşamı boyunca iş aşkına eşlik edecek olan doğa, bahçe, tarla, bahçivanlık tutkusunu ise evlerinin avlusundaki sebze bahçelerine borçluymuş. İlkokul öğrencisiyken dükkâna gitmediği zamanlarda ya da yaz tatillerinde bahçede annesine yardım edermiş. Kendi ekip diktiği mevsimlik sebzeyle evin mutfağını çeviren annesiyle bahçede yapılması gereken her şeyi o da yapar, sebzenin fazlasını sepetlere koyup satsın diye babasına, dükkâna götürürmüş.

Babam Halil Kaya Gedik geleceğe işte böyle böyle, doğduğu memleketin, Uşak'ın havasını soluyup, suyunu tarhanasını içip, toprağını ekip, insanına sarılarak hazırlanmış. Sıra ortaokula gelince gideceği okulu kendisi seçmiş. Önceki adıyla Uşak Sanat Okulu, sonradan Uşak Erkek Sanat Enstitüsü adını alan bu okul, babamın tüm iş hayatını, kariyerini, seçimlerini etkileyen çok değerli bir başlangıç olmuş. Sonradan Uşak Erkek Sanat Enstitüsü adını alan okulda torna tesviye bölümünü seçmesiyle, aslında onu Türkiye'de kaynak biliminin ve uygulamalarının öncüsü yapacak yolculuk gerçek anlamda başlamış. Cumhuriyet'in ışığını üzerinde taşıyan bir Anadolu şehrinde yanan eğitim meşalesi meslek öğrenerek kaderini kendi elleriyle dönüştürmek isteyen bir çocuğun, babamın yolunu da aydınlatmış.

Bu aydınlık yolda ilerlemeye devam eden babam, Uşak Sanat Okulunda seçtiği torna tesviye bölümünü 1951 yılında bitirmiş. Aklında daha ilerisini okumak varmış, aynı yıl İstanbul'a gelerek Yıldız Teknik Okulu Makine Teknikerliği Bölümüne girmiş. Uşak'tan ilk kez ayrılmak zor gelmiş ama onu yıldırılmamış. Aksine hasretini daha çok çalışmak için bir motivasyon aracı olarak kullanmış. Yaz tatillerinde koşu koşu memleketine gelmiş, kendi çabasıyla Uşak Şeker Fabrikasında staj yapmış. 1953 yılında Yıldız Teknikten makine teknikeri

¹ * Gedik Holding Yönetim Kurulu Başkanı

olarak mezun olmuş. Ancak hedefi mühendis olmakmış. Üstelik de diplomasını o dönem mühendislikte çok ön planda olan Almanya'dan almak arzusundaymış. Çalışkan bir öğrenci olduğu için Yıldızdaki hocaları ona destek olmuş. Babaannem ve dedemin oğullarını Uşak'tan Almanya'ya uğurlarken ne kadar gururlu oldukları evimizde her zaman konuşulan bir husustu.

Babam, bu şartlar altında Almanya'ya giderek Staatliche Universität Konstanz'ta mühendislik okudu. 1955 yılında makine mühendisliği diplomasını aldı. Okuldan hocası Prof. Lieb'in desteğiyle MAN fabrikasında Teknik Büro ve Döner Vinç bölümlerinde staj yaparken ilk kez kaynak bilimiyle tanıştı. Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını hızla sarmaya çalışıyordu. Sınai kalkınma hamlesinin merkezine Türkiye'de henüz bilinmeyen kaynak bilimini koymuş, bu öğretiden çokça faydalanan bir ülke konumundaydı. Babam, kaynak mühendisliğinin Almanya'nın ve diğer Batılı ülkelerin hızlı kalkınmasında kilit rol oynadığını görmüş, yüksek öngörüsüyle kaynağın gelecekte daha da önem kazanacağını fark etmiş, bu uzmanlığı Türk sanayiine taşıyarak ülke kalkınmasına destek olmayı bir görev olarak kabullenmişti. 1956 yılında Alman Kaynak Cemiyeti'nin sertifika programlarına katıldı. Frankfurt'ta Alman Kaynak Cemiyeti Enstitüsü'ne kaydoldu ve kaynak mühendisi diplomasını başarıyla aldı. Böylece çifte diplomalı bir Türk mühendis olarak MAN'da çalışmaya başladı. İstese orada kariyer yapabilecek iken, cebinde makine ve kaynak mühendisliği olmak üzere iki diploma ile Türkiye'ye geldi. O tarihten sonra da kaynak işini odağından hiç çıkarmadı, Türk sanayiinde kaynak öğretisi ve uygulamalarının lideri oldu. Ondan aldığımız bayrağı biz de bugün hala aynı azimle taşımanın gururunu yaşıyoruz.

Babamın sanayiye ve eğitime adanmış yaşam yolculuğunu ilerleyen sayfalarda detaylarıyla aktarmaya çalışacağım. Ama öncelikle "Kurtuluşunun 100. Yılında Uşak" adlı bu anlamlı eseri okuyan kıymetli okurlara, Gedik dünyası için referans bir kitaptan söz etmek istiyorum. Babamın sağlığında kendi el yazısıyla tuttuğu 7-8 sayfalık kısa notlar ve "Saklanması veya hatırlanmasında fayda bulunanlar" ibaresiyle bıraktığı birkaç klasör evraktaki belgelerden yola çıkarak 2020 yılında babamın yaşam öyküsünü anlatan bir kitap projesi gerçekleştirdik. Nurten Yalçın Erüs'ün titiz, araştırmacı ve usta kaleminin eseri olan kitabı, Gedik Üniversitesi Armağan Kitap serisinden yayınladık. "Türk Sanayiinin Birleştiren Gücü: Halil Kaya Gedik" adını taşıyan bu biyografik kitabımızı Gedik Üniversitesi öğrencileri, Gedik şirketleri çalışanlarının yanı sıra arzu eden herkese ücretsiz olarak ulaştırıyoruz. Babamın yaşam öyküsünü, iş ve aile hayatını odakta tutarak anlatan kitabın hemen her sayfasında onun ülkesine olan derin sevgisini hissedebiliyorsunuz. Bu sevgiden en çok payını alan yer ise şüphesiz Uşak ilimiz. Bir insan düşünün ki yüksek eğitimini İstanbul'da, Avrupa'da alsın; tüm iş yaşamında Batılı ortamlarda bulunsun ama ne zaman bir Uşaklı görsün, annesinin babasının şivesiyle, tam bir Uşaklı gibi konuşsun, şakalaşsın... "İnsan nereye giderse gitsin, doğduğu yer yakasından düşmez." diyen babam Halil Kaya Gedik'in kızı olarak onun Uşak sevgisine çok yakından şahit oldum. Belki de bu nedenle ata toprağımı her ziyaret ettiğimde köklerimin bu güzel şehrimizde olmasından büyük bir mutluluk ve gurur duyuyorum.

Babamın hikâyesine dönecek olursak Uşaklı Halil Kaya Gedik'in 1957'de Türkiye'ye döndükten sonra ilk görev yeri Devlet Demiryol-

nunla yetinmedi, Eskişehir'de genç ve idealist bir kaynak mühendisi olarak çalıştığı ilk yıllarda, akşamları mesai sonrası tüm zamanını, kaynakla ilgili standartların oluşturulması çalışmalarına adadı. Türk Standartları Enstitüsü Makine Hazırlık Grubu Başkanlığı tarafından kendisine verilen görevi yerine getirerek kaynak ağızları ve kaynak muayene metotları standartlarının ardından kaynak elektrotları standartlarını da yazmıştı. O kadar yoğun çalışıyordu ki ağabeyimin ardından ikinciye yani bana hamile olan annem, doğum için Uşak'a gitmek zorunda kalmış. Bendeniz de böylece anne baba memleketinde, Uşak'ta gözlerimi bu dünyaya açmışım.

1964 yılına kadar Eskişehir'de, Tülomsaş'ta görev yapmaya devam etti babam. Onun hayatını değiştiren teklif, İstanbul'da kurulu olan Böhler adlı bir kaynak elektrotu üreticisi firmadan geldi. Böhler, 1870'lerde Avusturya'da doğmuş, köklü bir kaynak elektrotu üreticisiydi. Babama teklif getiren Böhler Kaynak Elektrotları ve Çubukları AŞ ise çok ortaklı bir şirketti. Şirketin büyük hissesi Avusturyalı ana şirketin, geri kalanı da Türkiye'den 8 girişimcinindi. Avusturya'dan kaynak elektrotları için parçaları getiriyorlar, Kartal'da Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan yararlanarak temellerini attıkları, 30 bin metrekarelik alana kurdukları fabrikada üretimi gerçekleştiriyorlardı. İstedikleri atılımı yapmak için tüm Türkiye'de kaynak mühendislerini taramışlar, karşılına sadece birkaç isim çıkmıştı. Tülomsaş'tan tanıdıkları, yaptıkları araştırmada da kaynak konusunda Türkiye'nin yetmiş az sayıdaki mühendisinden biri olan babamı ikna ederek, işi ona teslim ettiler.

Babam, İstanbul'a gelip 1965'in ilk günlerinde Böhler'de işe başladı. Türkiye geliyor, sanayileşiyor ve kaynak malzemelerine olan ihtiyaç artıyordu. Böhler, bunu görmüş ve uzun vadeli yatırım için Türkiye'yi önemli pazarlardan biri olarak belirlemişti. Kaynak sarf malzemelerinin, elektrotlarının kullanım alanı çok genişti. Gemi inşaatı, boru tesisatı, çelik konstrüksiyonlar, vagon, lokomotif gibi nakliye araçları, büyük kazan imalatı, köprü yapımı, tanklar, depolar, her türlü vinç ve kaldırma makine inşaatı... Nerede birleşmesi gereken iki parça varsa orada kaynağın hükmü vardı. Nerede kaynak varsa, orada babamın olması son derece doğaldı... Böhler de iyi bir yatırımla, Türkiye'nin dört bir yanındaki ihtiyacı kendi ürünleriyle karşılamak için iyi bir liderle pazardaki hedeflerine ulaşmayı hedefleyecekti. İşte böylece 32 yaşında iş heyecanını doludizgin yaşayan genç bir profesyonel olarak Böhler'in Kartal'daki fabrikasına genel müdür olarak ça-

larının Eskişehir'deki cer atölyesi oluyor. Aynı atölyeye, 1961 yılında Cemal Gürsel Paşa tarafından Türkiye'nin yerli otomobil projesini hayata geçirme görevi verilecekti. Tam 129 gün boyunca, Türk mühendislerinin büyük bir adanmışlıkla üzerinde çalıştığı, Türkiye'nin ilk yerli otomobil demesinin, namı diğer Devrim Otomobili Projesi'nin mühendis ekibindeki isimlerden biri de babamdı.

Babam, 1957'de girdiği TCDD'de, her gününü dolu dolu geçirdi; Almanca ve İngilizce yazılı kaynakları tek tek tercüme ederek Türkiye için çok yeni bir kavram olan "kaynak" biliminin Türk sanayiinde kullanılması için âdeta bir fener işlevi gördü. Nitekim o dönemde TCDD bünyesinde bir kaynak eğitim biriminin kurularak mühendis ve teknikerlerin kaynakla tanışmasını sağlayan da yine kendisiydi. Bu-

İşmaya başladı babam. Halil Kaya Gedik, arzu ettiği atılımı yapmak için eğitimi araç olarak kullandı. Eskişehir'den transfer ettiği ekibiyle önce fabrika çalışanlarına kaynakla ilgili eğitimler verdi. Sonra mühendis ve kaynakçılar için 230 sayfalık *Kaynakçı El Kitabı* adında bir kitap hazırladı. Böhler'in Avusturya'daki merkezinden de destek alarak markanın ürün gamı üzerinden tek tek anlatılıyordu tüm teknikler. Teoriyle pratik bir aradaydı. Babamın ve ekibinin imzasını taşıyan *Böhler Kaynakçı El Kitabı* elden ele dolaşıyor, Böhler eğitim ekibi Anadolu'nun en ücra şehirlerindeki sanayi şehirlerine gidiyor, eğitimler veriyordu. Bu seferberliğin iş sonuçlarına katkısı inanılmazdı. Böhler'in dünyada da öncü olan kaynak ekipmanları ve portföyü işte şimdi piyasada yerini bulmuştu. Ortaklar da Böhler genel merkezi de sonuçlardan son derece memnundu.

Babamla Gedik bünyesinde birlikte çalışırken bilhassa üretimdeki çalışanlarımızla nasıl tek tek ilgilendiğine bizzat şahit oldum. Siyah kaplı kalınca bir defteri vardı. Defterin her sayfasında bir kişinin, bir çalışanın adı yazılıydı. Kim kimdir, kaç çocuğu vardır, evi kira mıdır, evli midir, bekâr mıdır, kaç kişiye bakar, nerede oturur... Fabrikayı dolaşırken hangi işçiyle konuşursa odasına döndüğünde dinlediklerini not alırdı. İşyle ya da hayatıyla ilgili neye ihtiyacı var, neyi düzeltebilirim diye düşünür ve o gün değilse bile münasip bir günde o kişiyi tanıdığını, bildiğini ve takip ettiğini işçinin ustasına, bölüm müdürüne hissettirirdi. Her zaman söylerdi: *"Bu çocukların çoğu Anadolu'dan, Anadolu insanı çok zorluk yaşadı, işlerini kolaylamalıyız, onların çalışma şevkini kıracak bir şey yapmayın, yapmayın ki onlar da evlatlarına daha iyi istikbal verebilsin. Onları iyi anlayın."* ve de kendisinin de Anadolu'nun kalbinden, Uşak'tan çıkıp gelmiş bir insan olduğunu eklerdi. Babamın sanayici kimliğinin bana kalırsa en kuvvetli yönü; işin makinelerle değil, insanlarla yapıldığına dair sarsılmaz inancıydı.

Bunlara tanık olarak yetiştiğim için kendimi daima şanslı hissettim. Böhler'de elde ettiği başarıyı da çok değer verdiği işçilerle en zor şartlarda dahi el ele olmaya bağlardı. Kaynakların verimli kullanılması babam için son derece önemliydi; başkasına cömert, kendine tasarruflu insanlardandı. İşte de kaynakların doğru kullanılmasına çok titizlik gösterirdi. Onun kaynak verimliliği hassasiyeti, kaynak işindeki uzmanlığıyla birleşince Böhler'de işler yoluna girmiş; babam fabrika alanını büyütürken adeta bir kampüs yaratmış, aynı alana kimya laboratuvarları da kurmuştu. Üretimde metal kullanılan pek çok sektörün farklı kaynak malzemesi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni formüller geliştirilmesine de ön ayak olmuştu. Ar-Ge çalışmalarını hızlandıran

şirket çok geçmeden Türkiye'de bir ilke imza attı. Kartal 71 ismiyle Türkiye'nin ilk yerli kaynak elektrotu babamın liderliğinde Böhler'de üretildi. 1972 yılına gelindiğinde Böhler Kaynak, tüm Türkiye'de tanınan ve ürünlerine güvenilen bir şirket hâline gelmişti. Aynı yıl babam, pazarlama faaliyetlerini daha organize bir şekilde ele almak üzere pazarlama departmanını da yapılandırdı. Bir taraftan da kaynak elektrotlarının yanına kaynak teli ürünlerini eklemişti. Kaynak elektrotu, belli çapı ve uzunluğu olan bir üründü oysa kaynak teli makaralara sarılı idi ve kullanım süresi daha uzundu. Türkiye'nin her yerinde köprüler, yollar, fabrikalar inşa ediliyor, tersaneler çalışıyordu. Kaynak teli bu alanlar için son derece önemli bir malzemeydi; babam bunu görmüş ve teknolojik donanımı temin ettikten sonra kaynak teli üretmeye başlamıştı.

Bir yandan da şirkete kalıcı değerler kazandırmaya odaklanmıştı. İşler büyüdükçe Kartal'daki üretim alanını peyderpey büyütmüş; 1970'lerin ikinci yarısından itibaren artan iş hacmine bakarak mevcut alana sığmayacaklarını, yeni bir arazi bakmak gerektiğini kavramış ve Pendik'te de aklına yatan, uygun bir yer bulmuştu. 120 dönümlük, uçsuz bucaksız bomboş bir araziye patronlarını ikna etmek için epeyce mücadele vererek şirkete kazandıran da babamdan başkası değildi.

Sokakların karıştığı, ihtilalin ayak seslerinin yaklaştığı günlerde Böhler ortaklarından biri, Avusturyalı ana ortak şirketle ciddi bir anlaşmazlık yaşamaya başlayınca hissesini babama teklif etti. Bu teklifi, artık yurtdışında yaşamak isteyen diğer ortaklar da yineledi. Babamın bu teklifleri kabul edecek kadar bir sermayesi yoktu. Ortaklar kararlıydı. Onlar "Önce çalış, sonra öde. Biz sana güveniyoruz, sen para kazanır ve ödersin çünkü işi biliyorsun. Biz hisselerimizi zaten devredeceğiz, başkasına gideceğine bunları sen al. Bunca birikim zayi olmasın." dedikten sonra, babama kabul etmekten başka seçenek kalmadı. Böhler ana şirket de yeni bir strateji belirlemiş, tüm dünyada belirli bir hissenin altında kaldığı pazarlardan çıkma kararı almıştı. Hisselerini babama devretmek isteyenler kervanına Böhler'in ana şirketi de katılınca Uşaklı Halil Kaya Gedik'in üst düzey yöneticilikten sonra girişimcilik, patronluk dönemi de böylece başlamış oldu.

Babam hayatında açılan bu yeni pencerenin içini de çalışmayla dolduracaktı. Onun için çalışmak en büyük ibadetti. Yönetici ya da patron olmak fark etmiyordu. Zaten patron gibi davranmadığı gibi hisselerin bedelini ödemek gibi bir yükümlülüğü de vardı. İşine ve şahsiyetine duyulan güvenle hisseler kendisine verilmişti ama borcu borçtu. Ben o yıllarda epeyce küçüktüm ama borcunu ödemek için ne kadar büyük bir azimle çalıştığını gayet net hatırlıyorum.

Babam ortaklardan Termo Buhar Cihazları AŞ adında bir şirket devralmıştı. Aslında faaliyet alanı babamın uzmanlık alanı olan kaynak işiyle alakalı değildi; endüstriyel vana ürettiyordu. Endüstriyel vana, sanayi tesisleri için önemli bir ihtiyaçtı. Babam Halil Kaya Gedik, bu şirketin vaat ettiği geleceği öngörecektir tecrübe ve vizyona sahipti. Böyle bir dönemde hem yumurtaları farklı sepetlere dağıtmak hem de farklı bir ürün grubunda tecrübe kazanmak ona cazip gelmiş olmalı ki Termo'yu da tıpkı Böhler'i olduğu gibi kazandıktan sonra ödeme kaydıyla devraldı. Böylelikle kaynak mühendisi Halil Kaya Gedik, ısıtma soğutma alanında da üretim yapan çok yönlü bir girişimci hüviyeti kazanmış oldu.

1980 sonrası uygulanan yeni politikalar ile ülkemizin ihracat faaliyetlerinde ciddi bir

artış sağlanmıştı. Yeni ekonomik model, mevcut sanayi yapısını iç pazardan ihracata kaydırmaktaydı. İhracat atılımına ek olarak ulaştırma, haberleşme ve enerji gibi altyapı alanlarında da önemli gelişmeler kaydediliyordu. Özelleştirmeler, ülke gündeminde büyük yer tutuyordu. Böyle olunca devlet kuruluşlarındaki temsil ve tanıtım ihtiyacı artmıştı. Yerli üretime talep yüksekti. Babam Ankara'ya ve bölgeye hitap eden bir yapılanmaya gitmenin gerekliliğini düşünerek portföyündeki ürünlere satış pazarlama, dağıtım ve teknik destek sağlamak üzere Ankara'da ofis açtı. Bu, bizim ilerleyen yıllardaki gelişimimiz için önemli bir açılımdı, nitekim bu ofis hızla bir bölge müdürlüğüne dönüştü ve diğer bölge yapılanmalarımıza da model oluşturdu.

Babam Halil Kaya Gedik attığı her adımda, yaptığı her yenilikte esnaf çocuğu olmanın faydasını gördüğünü söylerdi. İyi ki çocuk yaşta babasının o küçücük dükkânında çalışmış, kasanın başına oturmuş, babasını sabırla dinlemiş, onun yaşadıklarından haberdar olarak bugünlere gelmişti. Baba ocağında birbirlerine bağlılığı, saygıyı, aynı amaç etrafında bir olmayı öğrenmişti. Esnaf ancak risk alırsa ayakta kalır, büyür, gelişirdi. Yoksa başka biri çıkar gelir, onun yerini alırdı. Sürekliliği sağlamak isteyen girişimci hem risk alacak hem de hesabını doğru yapacaktı. Babam böyle düşünürdü. ve kendi soyadıyla yol almaya başladığında da hep bu anlayışla ilerledi. Böhler'deki kaynak elektrotları üretimi devam ederken, ikinci bir üretim tesisi kurarak, Kartal Kaynak Elektrotları AŞ'yi faaliyete geçirmesi de işte bu tür bir riskti. Ama başarılı oldu. Kazandığını işe yatırıyor ya makine parkını geliştiriyor ya da arsa yatırımı yapıyordu. Hedefi büyümekti, bir sonraki büyüme adımı için en büyük ihtiyaç daima arsaydı; bu alanda hep önde gidiyordu. Halsan adını verdiği şirket üzerinden bugün dahi işlerimize çok önemli dayanak teşkil eden arsa yatırımlarını bu dönemde yaptı.

Babamın en önemli atılımlarından biri de döküm işine girmesi oldu. Böhler'in iştiraklerinden biri olan Trapsan adlı iş makineleri şirketinin sahip olduğu dökümhane dikkatini çekince, bu alana yatırım yapmayı işleri büyütme için isabetli görmüştü babam. Sırmatel adlı şirketimizi kurduktan sonra bu şirketimiz Türk Hava Kurumunun Menemen'deki hassas döküm şirketini özelleştirmede devraldı, böylece bu alandaki etkinliğimiz daha da arttı.

Şirketleri daha verimli bir şekilde yönetmek, yan yana çalıştırmak için babam 1983 yılında Gedik Holding AŞ'yi kurdu. Otomotiv ve beyaz eşya sektöründeki atılımı ve her iki sektör için kritik değerde olan sac üretimini dikkate alarak her iki sektöre birden üretim yapacak

olan Samtaş Saç Mamulleri AŞ'nin kuruluşu, holdingleşmenin ardından en önemli hamlelerimizden biri oldu. Bu şirketle yıllar boyunca yerli otomobil ve beyaz eşya üreticilerinin yan sanayii paydaşı olarak faaliyetlerimizi sürdürdük. Örtülü elektrot üretimi, gaz altı kaynak makinesi ve kaynak redresörlerinin yanı sıra 1987 yılından itibaren gaz altı ve toz altı 3 telleri üretimi de başladı. Gedik Holding olarak bir yandan da Türkiye'nin büyük projelerine ürün temin ediyorduk. Örneğin 1984 yılında üretime başlayan Afşin Elbistan Termik Santrali'nin tedarikçileri arasında Gedik olarak yer aldık ve bu tarz projelerle şirketimizin adını giderek daha da fazla duyulur hâle getirmeyi başardık. Bütün bu çabaların ardında babamın bitmek bilmeyen azmi, çalışmanın gücüne inancı ve ülke sanayii için değer yaratma kararlılığı yatıyordu.

Babamın sanayicilik tutkusu tüm ömrü boyunca devam etti. Ancak onun yeniliklere açık yapısı, piyasanın gerekliliklerine göre pozisyon alabilme kabiliyeti sayesinde finans sektörüne de girmiş olduk. 1991 yılında Gedik Yatırım Menkul Değerler firmasını kurdu. Peşinden de Gedik Yatırım'ın kuruluşu gerçekleşti. Onun gibi sanayi ile yatıp sanayi ile kalkan biri için, bu önemli bir girişimdi. Sevgili eniştemizin kardeşi Erhan Topaç'ın konusuna hakimiyeti, ona duyduğu güven babamın bu işe girmesini kolaylaştıran en önemli etken oldu.

1990'ların başında, işlerimiz babamın neredeyse soluksuz mesaisiyle, sürekli yatırımlarla gelişmiş, ürün portföyümüz çeşitlenmiş ve iç pazarda artık tartışmasız bir kuvvete erişmiştik. 1992 yılında gaz altı teli tesisi yeni bina inşaatının tamamlanmasıyla birlikte Kartaldan Pendik Şeyhli mevkiindeki yeni tesislere geçtik. 5 bin metrekaare kapalı inşaat alanını tamamladık, toz altı ve gaz altı telleri için TSE kalite belgesi aldık. 1993'te Gedik pazarlama laboratuvar ve eğitim birimleri tek bir yerde topladık.

Babamın bir iş insanı olarak en çok önem verdiği konuların başında verimlilik geliyordu. Bahçeyi, tarlayı, toprağı çok severdi; bahçe bakımından anlardı. Kendisine Bahçıvan Halil derdi. Çocukluğunda ilk öğrendiği işin bahçıvanlık olduğunu söylerdi. Uşak'taki evlerinin avlusunda annesiyle birlikte yetiştirdikleri sebzelerin kokusunu ömrü boyunca unutamadığını söylerdi. Fabrikamızın bahçesinde hala onun diktiği güller karşılıyor her sabah bizi... Nasıl ki topraktan verim almak için ona iyi bakmak, temizlemek, fazla otları temizlemek, düzenlemek gerekiyor ise holdingleştikten sonra sayıları 24'e çıkan şirketlerin verimlilikleri, karlılıkları ve organizasyonlarıyla da yakından ilgilendi. 1994 yılında yapılan reorganizasyon ve konsolidasyonla sanayi şirketlerimizin geleceğe daha kuvvetli bir şekilde hazırlanmasına ön ayak oldu. 1994 senesinin bizim için bir diğer önemi ise GeKa markasını yaratmamız oldu. İhracat için özel bir marka yaratmak istiyorduk. İstiyorduk diyorum, çünkü artık o yıllarda ben de tam zamanlı olarak babamla birlikte çalışmaya başlamıştım. Gedik'in Geşinin yanına Kaynak'ın Ka'sını koyduk ve GeKa markası ile yurtdışına yapacağımız ihracat için düğmeye bastık. Böylece Gedik Kaynak ile kaynak ekipmanlarında yurtdışı için marka yaratan ilk şirket olduk. Yüzde 100 Türk sermayeli bir şirket olarak Avusturya lisanslı ürünler üretmeye başladık. Tüm kaynak sarf malzemeleriyle birlikte kaynak makineleri de ürettik ve ihracat hamlemiz için düğmeye bastık. Babam, bu işin sorumluluğunu bana verdi. İlk ihracatı İspanya'ya yaptık... Bugün bile o ilk parti ihracatın heyecanını tüm kalbimle hissediyorum... Gedik'in kendi know-how'ı ile ve GeKa markasıyla üretilen kaynak elektrotlarımızı, kaynak tellerimizi, kaynak makinelerimizi ve daha pek çok ürünü; yakın coğrafyaya, Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkeye satmaya başladık. Ürün gamımız geliyordu; dünya pazarlarında talebi oluşan toz altı kaynak tozu, özlü tel gibi yenilikçi ürünler de üretiyorduk. Uşak'ta doğmuş bir Türk mühendisinin kurduğu müessesenin, dünyanın dört bir yanına, üzerinde Gedik soyadının olduğu ürünler göndermesi hepimiz için sonsuz bir mutluluktuk.

GeKa ile ilk ihracat, şirketlerdeki reorganizasyon derken babam uzun zamandır aklındaki vakıf fikir için de harekete 1994 yılında geçti. 1987'de ciddi bir kalp ameliyatı geçirmişti babam. "150 yaşına kadar yaşayacağım." ve "En güzel gün, bugün." diyerek kendisine ve sevdiklerine umut aşılıyordu hep ama bir yandan da manevi dünyasının ona fısıldadıklarını hayata geçirmek için gecikmek istemiyordu. Onun manevi dünyasının merkezinde gençler ve eğitim vardı. Eğitimin bir insanın hayatında ne denli önemli olduğunu kendi hayatı üzerinden tahlil ediyordu. Eğer eğitim ateşi içine düşmemiş olsaydı, mesela Uşak'ta Sanat Okuluna gitmeseydi belki çiftçi olarak kalacak, belki küçük bir esnaf olacaktı. Sanat Okulundan İstanbul'a Meslek Yüksekokuluna gitmeseydi belki Uşak'ta adı sanı bilinmeyen bir usta olarak kalacaktı. İstanbul'dan Almanya'ya gitmese kaynak mühendisliği ile tanışmayacak, MAN'da yurtdışı iş tecrübesi edinemeyecek, Böhler'e gelemeyecek; Gedik Holding diye bir şey ise hiç olmayacaktı. Binlerce kişiye iş veremeyecek, ülkeye yepyeni işler kazandırma-

yacaktı... Topluma daha da faydalı olmak için bırak bir vakıf kurmayı, vakıf adının hayalini bile kuramayacaktı...

Bu noktada; babamın topluma fayda yaklaşımını tetikleyen unsurları ve o günkü ortamı biraz daha detaylı aktarmak istiyorum. Babam bir vakıf için harekete geçtiği günlerde; şöyle bir geriye baktığında epeyce bir şeyler kotardığını, epeyce yol aldığını görebilecek kadar gerçekçiydi... Böhler'den hisseleri devralmış, borçlarını ödemiş, kendi adıyla şirketler kurmuş, yabancı bir şirketten millî sermayeli bir şirketler grubuna geçişi sağlamış, kaynak odağından ayrılmadan farklı işkollarında da kendini ispat etmiş, lokal ölçekten çıkıp yurtdışına mal satar hâle gelmiş bir konumdaydı. Artık başka türlü şeyler düşünme vaktidir, demeye başlamıştı. İçindeki girişimcilik tutkusunu başka bir boyuta taşımak, tüm bildiklerini artık eğitimin, gençlerin ve sosyal yardım konularının hizmetine sunmak istiyordu. Düzen ve sistem insanı olduğu için, bu işleri geleneksel usullerle değil bir vakıf çatısı altında kurumsal olarak sürdürmek niyetindeydi. Kaynak konusunda sanayiye kazandırdıklarını daha sistemli bir şekilde gelecek kuşaklara aktarmak, bilgilerini paylaşmak, kaynakçılık alanındaki eğitimlerin öncüsü olacak bir yapı oluşturmak istiyordu. Bu vakfı, kaynakçılık mesleğinin yeni kuşaklara aktarılması, öğretilmesi ve sanayiye nitelikli ara eleman kazandırılması için bir merkez olarak konumlandırmak en büyük hedeflerinden biriydi. Öte yandan holding olarak burs verdiğimiz çok sayıda öğrenci vardı, onların da bir sisteme bağlanması gerektiğini düşünüyordu. Başta Uşak olmak üzere, yurdun değişik şehirlerinden yardım talepleri geliyor; okullar inşa edilmesi için destekler bekleniyordu. İşte tüm bunlar artık belirli bir düzende cevaplanmalıydı. Bu fikirlerini ilk olarak bizlere yani aile üyelerine açtı, biz de başta annem olmak üzere büyük bir memnuniyetle onu destekledik.

Vakıf fikrinin oluşmasında belirleyici olan en önemli unsurlardan biri de şüphesiz babamın kuvvetli maneviyatıydı. Babam yardımsever, inançlı, dinine bağlı bir insandı. Onun din anlayışı çocukluk yıllarından ailede, Anadolu'nun kalbinde, Uşak'ta aşılınmış, sıcak, yumuşak, çalışmanın ibadetle eş tutulduğu bir anlayıştı. Dinine bağlı yaşamının, sadece ibadet etmek olmadığını insanlara anlatan doğru ve dürüst bir inanandı babam. Herkesin, her insanın evvela önündeki işi kusursuz yerine getirerek sonra da imkânları nispetinde elindeki diğerleriyle paylaşarak, çevresine yararlı olarak iyi ve makbul insan sayılabileceğine inanırdı.

Bakın, kendi ifadesiyle nasıl anlatmış babam bakış açısını:

“Sanayicilik yaşamım içinde sadece iş başarısının insan mutluluğu için yeterli olmayacağını gördüm ve anladım. Yaşam denilen sisteme geri vermeden, sisteme faydalı olmadan kişinin mutluluğa ve iç huzura erişmesinin mümkün olmayacağı inancı ve bilincini yaşam bana öğretti. Bu inanç ve düşünce içinde, ekonomik başarıların sonuç olarak mutlaka toplumsal hedeflere yönelmesi gerektiğini, toplumsal kalkınmanın zorunlu bir gereği olarak görüyorum ve doğduğum topraklara, ülkeye, devletime ve insanlığa hizmet etmeyi bir görev olarak kabul ediyorum.”

Babam Halil Kaya Gedik, gecesini gündüzüne katarak yıllarca sanayide kazandıklarını, Türkiye'de eğitim ve sosyal hayatın hizmetine sunmak isteğiyle vakıf kuruluş çalışmalarını başlattı. Hem şahsi hem aile imkânlarını vakfedeceği, bunun yanı sıra Gedik Holding AŞ bünyesindeki şirketlerin elde ettiği kârlardan zorunlu bir ödeneğin vakfa aktarılmasını hükme bağlatacağı vakıf kuruluş senedini titizlikle hazırlattı ve Eylül 1994 tarihinde Gedik Eğitim Vakfı resmen kuruldu. Sanayideki hedeflerini geride tutmadan kazandıklarını ve kazanacaklarını ülke gençlerinin eğitimine, gelişimine adayacak olan bir yola çıktı. Şimdi bu yolu onun yokluğunda ama onun ilkeleriyle yürümekten büyük onur duyuyorum.

Vakfımız kurulduktan hemen sonra bir takvim dahilinde periyodik olarak 'Kaynakçı Geliştirme Seminerleri' düzenlemeye başladık. Türkiye, ilk kez uluslararası bir kaynak sempozyumuna ev sahipliği yaparken bu projenin en büyük destekçisi babam oldu. Avrupa ülkeleri ile Amerikadan hatta dünyanın dört bir yanından kaynak camiası; mühendisler, akademisyenler Gedik Eğitim Vakfı iş birliği ve bilhassa Gedik Kaynak'ın maddi katkısıyla İstanbul'da buluştu. Babam, ilave bir destekle bu sempozyumun çıktılarının bir kitapta toplanarak dünya kaynakçılık camiasına armağan edilmesini de sağladı.

Babam hayattaki başarısını mutlu evliliği ve ev yaşantısıyla çok yakından ilişkilendirirdi. Hatta daha da geriye giderek Uşak'taki evlerindeki mütevazı ama mutlu yaşamlarının her şeyin başı olduğuna inanırdı. Anneme ona huzurlu bir ev hayatı sunduğu için daima minnettardı. Nitekim vakfın kurulduğu yıl, Tuzla'da engelli çocuklar için bir özel eğitim okulu da yaptırmıştı; okula annemin adını verdi.

Vâlâ Gedik Özel Eğitim Meslek Lisesi, bizim eğitim tutkumuzun bir nişanı olarak bugüne kadar binlerce çocuğumuza kucak açmaya devam ediyor. İnsan bir vakıf kurar da doğduğu memleketi unuttur mu? Hele de Halil Gedik gibi memleket sevdalısı biri... Uşak'tan, İstanbul'a okumak için çıkan babam hiçbir zaman memleketini unutmadı. Hayat şartları böyle gerektirmişti, hayatını farklı şehirlerde kazanmıştı ama Uşak hep kalbinde, çocukluğunun şehri, anne babasının yuvası olarak kalmıştı. Belki de bu sevgiden olacak, çocukluğunun Uşak lehçesini terk etmemişti babam. Elbette İstanbul Türkçesine, kitap Türkçesine hâkimdi... Ama samimi sohbetlerinde, neşeli bir aile yemeğinde, en çok da keyfi yerindeyken dedesinden, babasından, Uşak'taki esnaftan kaptığı kelimeleri tekrarlar, bazen çevresindekileri güldürmek pahasına dilini yaşatırdı. "Böyle konuşunca bizim oralara gidip gelmiş kadar oluyorum işte!" deyip güler, güldürürdü.

Her seviyeden yerel, idari yöneticiler hatta civar şehirlerin akademisyenleri kapısını çalardı. Gücü, imkânları nispetinde talepleri, istekleri karşılıyordu ama bütün bu işleri bir düzene, bir sisteme bağlayarak yaparsa doğduğu şehre daha temelli ve kalıcı eserler bırakabileceğine inanıyordu. Bazı talepleri vakfın hayata geçmesini bekleyerek ertelemiş, zamana bırakmıştı. Vakfı kurduktan sonra Uşak'a daha fazla eğildi.

Uşak'a kalıcı bir eser bırakmak için üstlendiği ilk iş, engelli çocuklara meslek edindirecek bir özel eğitim meslek okulu kazandırmak oldu. 1999-2000 yılı öğretim yılında Uşak Vâlâ Gedik Özel Eğitim Meslek Okulunun kapıları açıldı ve ilk öğrenciler derse başladılar. Babam, bu okulu da tüm donanımıyla öğrenci kabulüne hazır hâle getirmek için bizzat detaylarla ilgilendi, sonrasında okulu Milli Eğitim Bakanlığına bağışladık. Babamın ilerleyen yaşları, onu daha da duygusal kılmıştı; memlekete hizmet etmek için adet fırsat kollar olmuştu. Çok geçmeden 250 kız, 250 erkek kapasiteli iki yurdu Uşak iline kazandırdı ve 2004 yılında Vâlâ Gedik Kız ve Erkek Öğrenci Yurtları açıldı. Aynı yıl Uşak Üniversitesi de resmen kuruldu. Ne var ki üniversitenin Uşak sınırlarında kendine ait bir binası yoktu. Üniversite yönetiminden gelen haber, babamı harekete geçirdi. Önce Eğitim Fakültesinin yarım kalan inşaatını tamamlattı. Uşak Üniversitesi yönetimi bina açılışında babama vefa dolu bir sürpriz yaptı ve yeni yapılan bölüme Uşak Üniversitesi Halil Kaya Gedik Derslikleri adını verdi. Uşak'taki dersliklerin ardından üniversitenin yemekhanesinin yapılıp hazır hâle getirilmesi işini de Gedik Eğitim Vakfı olarak üstlendik. Toplam 12 bin kişilik yemekhaneyi babamın yakın ilgisi ve titiz dikkatiyle 2007 yılında öğrenci ve akademik kadronun kullanımı için üniversiteye bağışladık.

Babam, vakıf faaliyetlerinin takdirle karşılanmasından büyük mutluluk ve gurur duydu. Eğitime yaptığı katkılar vesilesiyle önce Milli Eğitim Bakanlığında Takdir Belgesi aldı, sonra da Cumhurbaşkanlığına verilen Şükran Plaketi ve Belgesi ile onurlandırıldı. 2007 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Üstün Hizmet Madalyası" ile ödüllendirildi. Halil Gedik, nam-ı diğer Uşaklı Halil, artık yakasında devletin madalyasını taşıyordu. Bunlara, doğduğu şehrin üniversitesinin, Uşak Üniversitesinin verdiği Fahri Doktora unvanı da eklenince keyfine diyecek kalmamıştı. Sivil Toplum Kuruluşları Konfederasyonu da babama kaynak bilimine yaptığı katkı vesilesiyle uygulamalı fen bilimleri kategorisinde "Seçkinlik Ödülü" verdi. "Çalışmak ibadettir." diyerek geçirdiği bir ömrün mükafatı olarak gördü bu takdirleri. Aldığı her alkış daha fazlasını yapmak için onu cesaretlendirdi.

Babamın vakıf ajandasında Uşak önemli bir yer tutuyordu. Öncelikle Uşak Üniversitesi Halit Ziya Uşaklıgil Yerleşkesi'nde Meslek Yüksekokulu içinde bir kaynak atölyesi açılmasına ön ayak oldu. Böylelikle, Uluslararası Kaynak Enstitüsü'ne bağlı eğitimler Uşak üzerinden Anadolu'ya da yayıldı. 2010 yılı Nisan ayında, Pendik'te, fabrikalarımızın bulunduğu Şeyhli mevkiinde Halil Kaya Gedik Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi ve Halil Kaya Gedik Anadolu Meslek Lisesini yaptırarak Milli Eğitim camiasına hediye etti. Eğitimle ilgili hedefleri bitmemişti. Türkiye'de sanayi-üniversite iş birliğini kuvvetlendirmek ve sanayide en çok ihtiyaç duyulan alanlarda uzman teknik ele-

manlar yetiştirmek üzere faaliyet gösterecek olan Gedik Meslek Yüksek Okulumuz 2010 yılında resmen kuruldu. Şimdi sırada üniversite vardı. Uzun çalışmalar, ortak akıl toplantıları, bilim kurulları, danışmanlık destekleri ama en önemlisi babamın sıkı takip ve mesaisiyle 3 Mart 2011'de müracaat dosyasında Mühendislik, İktisadi İlimler Fakültesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık, Spor Bilimleri ve Turizm olmak üzere beş fakültenin adı yazıldı. Geriye YÖK sunumu kalmıştı. Babam hastaydı ama sunum için Ankara'ya bizzat gitmek konusunda ısrar etti. Heyetin önünde Uşak'tan başlayarak hayatını, Cumhuriyet'e olan inancını, gelecekte umudunu ve gençlere yatırım yapmak gerektiğini anlattı. 8 gün içinde onay geldi ve Gedik Üniversitesi, Uşak'ta Müjde İlkokulunun tahta sıralarında eğitim aşkına düşen babamın soyadının kuşaklar boyunca eğitimle anılmasına vesile olacak bir eğitim abidesi olarak resmen kuruldu.

Babamın sağlığında, onunla çalıştığımız dönemde onun iş ve topluma hizmet aşkına çok yakından tanık oldum. Daha yaşarken yönetim koltuğunu bana devrederken kulağıma fısıldadığı her öğüt, bugün iş yaşamıma ve müesseselerimizin büyüme yolculuğuna yön veriyor. Uşak için hazırlanan bu kitapta, dilim döndüğünce Uşak'tan çıkmış idealist bir yurtseverin memleketimize olan katkılarını aktarmaya çalıştım. Hayatının son döneminde, kendi işimizde elde ettiğimiz başarıları, yaptığımız yeniliklerle Türk sanayiine katkılarımızı bilhassa sıralamamayı tercih ettim. Onları farklı fırsatlarla anlatıyoruz, anlatacağız da. Bu özel çalışmada babama ve onun vesilesiyle bana yer verdiğiniz için teşekkürlerimi sunuyorum. Babamın 80 yıllık hayatında iş ve topluma hizmet anlayışını onun şu sözleriyle aktararak yazımı sonlandırmak istiyorum.

“Çok çalışmak lazım. Çok çalışmanın çok faydası vardır. Yalnız kendiniz için değil, toplum için faydalıdır çalışmak. Kazançta belli bir seviyeye gelerseniz, başkaları için de bir şeyler yapabilirsiniz. Bilin ki çalışmalarınız neticesinde elde ettiğiniz kazanç belli bir seviyeden sonra yaşam standardınızı artırmaz. Ama siz topluma yatırım yaparak başkalarının yaşam standardını artırabilirsiniz. Bir iş insanını bir yaştan sonra mutlu edecek tek şey, hayır işleridir. Bakın bana, bu saatten sonra beni en çok vakıf işleri, hayır işleri mutlu ediyor. İnsanın doğduğu memleketi de içinde büyüdüğü toplumu da ihmal etmemesi, insanlığının bir gereğidir. Ben nereye gidersem gideyim, çocukluğum benle, Uşak benle. Ülkem benle, ülke sevgim benle... Köklerimiz bizle...”

UŞAK İÇİN GELECEK YÜZYILDA GERİ DÖNÜŞÜM SEKTÖRÜ ÖNCÜLÜĞÜNDE FIRSATLAR

Bülent ÖZCAN*

Dünya gittikçe artan hızda bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Özellikle 2008 dünya ekonomik krizi sonrasında, geleneksel üretim modellerinin ve tüketim alışkanlıklarının yarattığı çevresel yıkım ve sosyoekonomik adaletsizliklerin sürdürülebilir olmadığı anlaşılmış, çevreye duyarlı ve daha adil bir ekonomik modele geçişin yolları aranmaya başlanmıştır.

Bu noktada, 1970'lerden beri tartışılmakta olan ekonomi-çevre ilişkisi, yeşil dönüşüm başlığı altında, kapsamlı bir şekilde tartışılır hâle gelmiştir. Bu çerçevede ilk olarak 2011 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın "Yeşil Ekonomi Raporu" yayımlanmış ve raporda düşük karbonlu kaynakların etkin kullanıldığı ve sosyal içermeye öncelik veren bir dönüşümün unsurları ortaya konmuştur. Ardından Birleşmiş Milletler, 2030 yılı itibarıyla gerçekleştirilmesini öngördüğü 17 maddelik "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları"nı ortaya koymuş, yeşil bir ekonomiye geçiş hedeflerinin yanı sıra açlığa ve yoksulluğa son verilmesi, su ve enerji kaynaklarına erişim hedeflerini de ortaya koyarak ekonomik dönüşümün adil bir şekilde gerçekleşmesine özel bir vurgu yapmıştır.

Yeşil dönüşüm eski üretim modellerini terk etmeyi gerektiren maliyetli bir süreç olduğundan, özellikle enerji yoğun üretim yapan ülkeler ve çok uluslu sanayi kuruluşlarının ciddi direnciyle karşılaşmıştır. Bu noktada, 2016 yılında 195 ülke tarafından imzalanan Paris Anlaşması, iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadele ve düşük sera gazı emisyonlu kalkınmanın temin edilmesi için, küresel ortalama sıcaklık artışının sanayileşme öncesine göre döneme göre 2°C altında tutulması hedefini koyarak bir anlamda bu direnci kırmaya yönelik geniş çaplı ve bağlayıcı bir düzenleme olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa Birliği (AB) ise iklim değişikliğiyle mücadeleye küresel liderlik yapmayı amaçlayarak 2019 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı açıklamış ve tüm dünyada yeşil dönüşüm alanında domino etkisi yaratmıştır.

Avrupa'nın 2050 yılına kadar karbon nötr ilk kıta olmasını hedefleyen Avrupa Yeşil Mutabakatı, yalnızca bir çevre ve iklim stratejisi olmaktan öte, ekonominin tüm sektörlerini kapsayan, üretim, tüketim ve istihdam kalıplarını yeşil dönüşüm perspektifiyle yeniden yapılandırmayı öngören bir anlayışı temel almaktadır.

Ülkemiz ekonominin bu dönüşümüne hızla ayak uydurmak için önemli bir çaba içerisindedir. Türkiye Paris Anlaşması'na taraf olmuş, 2053 yılına yönelik net sıfır karbon emisyon hedefini açıklamış, iklim değişikliğiyle mücadele ve yeşil dönüşümü 11 ve 12. Kalkınma Planlarının merkezine oturtmuştur. Ülkemiz ayrıca en büyük dış ticaret ortağımız AB'nin ortaya koyduğu Avrupa Yeşil Mutabakatı'na uyum sağlanması ve bu mutabakatın iş dünyamıza getireceği ilave maliyetlerin minimize edilmesi amacıyla, 9 ana başlık altında toplam 32 hedef ve 81 eylemi içeren bütüncül bir eylem planını yürürlüğe koymuştur. Buna ilaveten, taslak bir iklim kanununun hazırlanmasına ilişkin çalışmalar ile uzun dönemli bir iklim stratejisinin hazırlanması faaliyetleri hâlihazırda devam etmektedir.

Türkiye'de ve diğer ülkelerde yeşil dönüşüme ilişkin yapılan tüm bu çalışmalar "temin et-üret-kullan-at" modeliyle yürüyen doğrusal ekonomi yaklaşımının terk edilerek, enerji ve kaynak verimliliğini önceleyen sürdürülebilir döngüsel ekonomiye geçişi hızlandırmaktadır. Döngüsel ekonominin ve net sıfır karbon emisyonu politikalarının temelinde ise geri dönüşüm hayati bir rol oynamaktadır. Bu noktada Uşak'ın geri dönüşüm alanında gösterdiği başarı hikâyesi kayda değerdir. Özellikle tekstil alanında Türkiye'deki geri dönüşüm %70'ten fazlasını gerçekleştiren Uşak, yalnızca kentte yaşayan kişilerin istihdam ve refahına katkıda bulunmamakta, tekstil hammaddelerinin ithalatının azaltılması yoluyla dış ticaret dengemize de olumlu katkılar vermektedir. Dahası, Covid-19 salgını sonucu küresel tedarik zincirlerini bozulduğu, Rusya-Ukrayna savaşının enerji ve emtia arz ve fiyatlarında ciddi sıkıntılara yol açtığı ve dolayısıyla yerel ekonomilerin sürdürülebilir kalkınmadaki öneminin son derece arttığı bu dönemde geri dönüşüm sektörünün Uşak'ta gerçekleştirdiği başarı ayrıca takdire değerdir.

* Avrupa Birliği Genel Müdürü

Geri dönüşüm, üretim süreçlerini ve tüketim alışkanlıklarını değiştiren, hammadde ve enerji kaynaklarının verimli kullanımının daha da kritik hâle geleceği önümüzdeki dönemde önemi giderek artacak bir sektördür.

Geri dönüşüm ekonomik boyutunun yanı sıra, toplumdaki çevre bilincinin artmasına paralel olarak sosyal boyutuyla da önümüzdeki yüzyılda giderek daha fazla ön plana çıkacaktır. Tüketim alışkanlıklarını değişmesi ve çevre bilincinin artması, tüketicilerin karbon ayak izlerini minimize etmeyi belki de ekonomik saiklerden daha fazla öncellemelerine ve dolayısıyla gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakmak adına enerji ve hammadde kaynaklarının en az kullanıldığı ürünlere olan talebin katlanarak artmasına sebep olacaktır. Uşak geri dönüşüm alanında oluşturduğu kapasite ile gelecek yüzyıl için önemli bir avantaja sahiptir. Geri dönüşüm sektörünün ekonomisindeki payı hâlihazırda %60'ı bulan ve bu oranla Türkiye'de ikinci sırada bulunan Uşak, bu alanda önce ülkemizde liderliği alacak, ardından da uluslararası arenada kabul gören bir konuma gelecek potansiyeli taşımaktadır.

Bu sebeple, Uşak olarak önümüzdeki dönemi iyi değerlendirmemiz gerekmektedir. Öncelikle geri dönüşüm konusunda bütüncül bir politika geliştirmek ve şirketlerimizin yapısını bu politikaya uygun hâle getirecek stratejiler ve eylem planları ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu noktada, geri dönüşüm alanında uluslararası arenada tanınırlığı ve iş birliğini artırmak, bu konuda markalaşmaya yönelik adımlar atmak Uşak'ın yarattığı bu kapasiteyi bir sonraki adıma taşımak için çok önemlidir. Gaziantep'in sanayisinin yanında gastronomiyle, İzmir bir kültür şehri olmasıyla ön plana çıkması gibi, geri dönüşüm alanında Uşak için benzer bir başarı yakalamak ve fark yaratan bir kent olmak planlı bir çalışmayla mümkün bulunmaktadır.

Söz konusu planlama sanayiden yerel yönetime, çerçeve kuruluşlarımızdan sivil toplum örgütlerimize, akademisyenlerimize tüm paydaşların eşgüdümünde hareket etmelerini, uluslararası muadilleriyle ağlar, iş birlikleri ve ortak projeler geliştirmelerini, bu konuya ciddi bir mali ve insan kaynağı ayırmalarını, geri dönüşüm konusunda dünyadaki yenilikçi teknoloji ve uygulamaları yakından takip ederek hızla Uşak'a kazandırmayı içermelidir. Eğer bu planlama hayata geçirilebilirse önümüzdeki yüzyılda kentin ekonomisi bunun üzerine kurgulanabileceği için, bu durum yerel bazda iş dünyamızın daha fazla kazanmasına, istihdamın artmasına, siyasetçilerimizin daha güçlü olmasına, sivil aktörlerin ulusal ve uluslararası alanda daha aktif hareket edebilmesine, kent bünyesinde yapılan akademik çalışmaların özgünlük ve niteliğinin artmasına vesile olacaktır. Dahası, bu sayede Uşak'ın geri dönüşüm sektörünün uluslararası alanda da kabul göreceği ölçüye ulaşması, ülkemizin sürdürülebilir kalkınmasına ve yeşil dönüşüme önemli bir katkı sunacaktır.

Bu noktada, AB kaynaklı fonlar Uşak'ı geri dönüşümün bir marka kenti yapmak için gerekli maliyetlerin azaltılması ve geri dönüşüm sektörümüzün uluslararası projelerde yer alması açısından önemli fırsatlar barındırmaktadır. Öncelikle, 95,5 milyar avro bütçesiyle dünyanın en büyük sivil teknoloji, ar-ge ve yenilikçilik programı olan Ufuk Avrupa Programı çerçevesinde, sanayi kuruluşlarımız, KOBİ'lerimiz, girişimcilerimiz, çerçeve kuruluşlarımız ve akademisyenlerimiz geri dönüşüm alanında Avrupalı muadilleriyle gerçekleştirecekleri yenilikçi teknoloji ve uygulamalar içeren projeler için fon alabilir ve işbirliği ağları geliştirerek Avrupa Yenilikçilik Ekosisteminin bir parçası hâline gelebilirler. Ayrıca, ülkemizde daha çok Avrupa ülkeleriyle öğrenci değişimi konusuyula bilinen Erasmus+ Programı'nın işbirliği ortaklıkları başlığı altında, özellikle mesleki eğitim alanında, Avrupalı muadilleriyle ortak projeler gerçekleştirerek geri dönüşüm sektörü çalışanlarının niteliklerinin artmasını sağlayabilirler. Öte yandan, yakın bir zamanda katılmayı planladığımız AB Yatırım Programı özel sektörün yeşil ve dijital dönüşümünü destekleyecektir. Bu program kapsamında geri dönüşüm sektörümüzün de, yeşil dönüşümün bir parçası olarak, söz konusu destekten yararlanmak için başvuruda bulunabilme imkânı olacaktır. Bu noktada, geri dönüşüm sektörünün tüm aktörlerini AB kaynaklı fon imkânlarını yakından takip etmeye ve kendileri için uygun olan hibe çağrılarına başvurmaya önemle davet ediyorum.

Ülkemizin kaderi 100 yıl önce bu topraklarda değişti. Önümüzdeki yüzyılda ise bizi dünyanın kaderini değiştirecek bir yeşil dönüşüm serüveni bekliyor. Uşak'ımızın bu serüvende etkin bir rol oynamak adına önemli bir kapasitesi ve avantajı var. Bu fırsatı hep beraber değerlendirip önümüzdeki yüzyılda kentimizi her alanda en iyi noktaya taşıyabiliriz.

Bu vesileyle, Milli M¼cadele destanının seyrinin değiştirdiği yer olan UŞak'ımızın kurtuluşunun 100. yılını canı gön¼lden kutluyorum. Ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atat¼rk ve silah arkadaşlarını Ő¼kranla, rahmetle, minnetle ve saygıyla anıyorum. UŞak'ımızın kurtuluşunun 100. yılı vesilesiyle hazırlanan bu kapsamlı ve değerli eserde emeği geçen herkese teŐekk¼rlerimi sunuyorum, UŞak'ımızın önümüzdeki dönemde sanayisi, ticareti, akademi d¼nyası ve sivil toplum kuruluşlarıyla ön plana çıktığı, uluslararası alanda gör¼n¼rl¼ę¼ ve itibarı yüksek örnek bir kent oluşunu hep birlikte görmeyi temenni ediyorum.

UŞAK'TA ENDÜSTRİ MİRASININ KORUNMASI VE DOKUMA FABRİKALARI

Elif GÜRSOY*

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım dışı üretimde tekstil ilk sırada yer almıştır. Özellikle yünlü ve pamuklu dokumanın önemli olduğu üretimde, 19. yüzyılın sonunda ipek ve halı üretimi öne çıkmıştır. 1870 sonrası dönemde özel sektörün aktif olduğu bir fabrikalaşma hareketi ile Osmanlı sanayileşmesi kendini göstermiştir². Sanayileşmede önemli bir yer bulan halı üretimi, Türk dokuma sanatının gelişmesini de yansıtmaktadır. Halı üretiminde 19. yüzyıl ayrıca farklılaşan özellikleri ile öne çıkmaktadır. Bu dönem motiflerin ve modellerin bozulduğu, boyarmaddede renk skalasının değiştiği, kalitenin azaldığı, hammaddenin farklılaştığı örnekleri barındırmaktadır. Bu olumsuz durumların yanında 19. yüzyıl halı ticaretinde Avrupalı tüccar ve şirketler eliyle dış dünyaya açılma sağlanmakta ve önemli gelir sağlayan bir sektöre dönüşmektedir. 14. yüzyıldan itibaren İngiltere, Hollanda, İtalya, Almanya, Avusturya, İspanya, Portekiz ve Amerika'ya ihraç edilen Türk halılarının, özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde dokunduğu bilinmektedir. Bu halıların üretiminde başlangıçta yalnızca ölçüleri yönünden alıcının isteğine sadık kalınmakta iken giderek renk ve motif gibi temel istekler de karşılanmaktadır. Benzer durum 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Sarayının isteği ile dokutulan halılarda da görülmektedir. Bu nedenle halıların kalitesindeki düşüş nedeni ile bazı tedbirler alınması zaruri görülmekte ve tedbirlere yönelik çeşitli emirler yayımlandığı bilinmektedir³. 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılda Uşak'ta halıcılığın altın devrini yaşadığı ve siparişlerin yetiştirebilmesi için gece gündüz çalışıldığı bilinmektedir. 19. yüzyılda Uşak'ta halıcılığın daha fazla gelişmesi adına ayrıca para yardımıyla bulunulmuş, Uşak ve Gediz'de imal edilen halı ve kılıç üretimine katkı sağlamak amacıyla bir irade çıkarılmıştır. 1852'de çıkarılan bu irade ile Uşaklı Hacı Mehmet Ağa'ya ve Gedizli Hacı Ahmet Ağa'ya para yardımı yapılmış ayrıca hazineye Uşak ve Gediz'e sermaye verilmiştir⁴.

19. yüzyılın ortalarına kadar ihraç ürünü halıların üretimi Batı Anadolu'da ev tezgâhlarına iş yaptıran Müslüman Osmanlı tüccarı ile sağlanmaktayken 1864 yılından sonra Avrupalı halı tüccarlarının sermayeleri ile kurulan halıcılık şirketleri ile sağlanmıştır. Bilinen ilk faaliyetler 1864 yılında İngiliz P. De Andrea, Habif ve Polako, T. A. Spartalı olmak üzere üç halı ticarethanesi, iplik ve model vermek suretiyle Uşak ve çevresinde halı dokutmuştur. Sonrasında, Batı Anadolu'da dokunarak Avrupa'ya ihraç edilen halıların hemen hepsi İngiliz tüccar ve şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir (Sönmez, 1984, 97-98; Tutsak, 1999, 66). Bu durum, demir yolu yapımında etkili olan İngiltere ile de bağlantılı hâldedir. Batı Anadolu Bölgesi'ndeki ilk demir yolu imtiyazını 23 Eylül 1856'da alan İngiltere, demir yolu ağının henüz ilk bölümü inşa edilirken halıcılık dâhil olmak üzere ticari hayatın canlanmasına katkı sağlaması ile bilinmektedir⁵.

Konsolosluk raporları 1864 yılında Uşak'ta atölye tarzında üretim yerleri olduğunu belirtmektedir. 19. yüzyıl başlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde Uşak'ta halı tezgâhlarında kullanılan malzemelerin hazırlanması ve ipliklerin boyanmasında uygulanan geleneksel yöntemler, artan talep ve hızlı üretim nedeniyle kalitede düşüşe neden olmuş bu nedenle Avrupadan getirilen iplik makinelerini barındıran iplik fabrikalarında üretime geçilmiştir⁶.

20. yüzyıl başlarında Uşak'ın nüfusu 15.000 civarında iken nüfusun neredeyse tümünün halıcılıkla uğraştığı bilinmektedir. 2.000 halı tezgâhında 8.000 civarında kadın işçi çalışmakta ve kadın işçilerin 1.000'i Gediz, Simav, Eşme kazalarından ve Uşak'ın çevre köylerinden sağlanmakta idi⁷. Çeşitli Türkmen boylarının yerleşim alanı olarak bilinen Uşak'ta, her aile kendi ihtiyacını karşılamak üzere ve bir bölümünü halı pazarlarında satmak amacıyla halı dokunmakta idi⁸.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

² Mustafa-Kuzucu Kurt vd., "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter çalışması", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 40 (2016), s.273.

³ Zeki Sönmez, "Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19. Yüzyıldaki Durumu Üzerine", Türk Dünyası Araştırmaları (Halı Özel Sayısı), S. 32 (1984), s.95-97.

⁴ Sadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Uşak'ta Halıcılık ve Tarak İşyanı", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 3 (1999)s.66.

⁵ Zeki Sönmez, agm., s.99-100.

⁶ Harun Ürer, Haneden Ticarethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1839-1935), Ege Üniversitesi Yay., İzmir 2002, s.39.

⁷ Sadiye Tutsak, agm, s.67.

⁸ Harun Ürer, age, s.38.

Batı Anadolu'daki halı merkezlerinde dokunan halıların miktarı, üreticiye ödenen bedeller 1894'te belirlenmiş olup Uşak, 250.875 metrekare ve 169,400 lira ile Gördes, Kula, Demirciden çok öndedir. Ayrıca 1913 yılı verilerine göre Uşak, Gördes, Kula, Simav, Isparta, Demirci, Eğridir, Burdur ve Buldan gibi Batı Anadolu halı merkezlerinde 8.165 adet tezgâhta, 25.257 işçinin çalıştırıldığı 456.000 metrekare halı imal edildiği bilinmektedir. Bu halılar İzmir Limanı'ndan ihraç edilen halılar içerisinde %90'lık bölümü kapsamaktadır¹.

1895 tarihinde Uşak'ta çıkan büyük yangın sonucu Uşak'ın büyük çapta tahrip olduğu haberinin Londra halı borsasına ulaşması ile Uşak halılarının fiyatlarının dört katına kadar arttığı bilinmektedir. Ayrıca şehrin kısa zamanda yeniden imarı için Londra'dan inşaat mühendisleri ve büyük miktarda para gönderildiği bilinmektedir².

Halı sanayisinde hızlı artış ile birlikte halının hammaddesi olan yün ve iplik üretiminde de artış ön plana çıkmış, iplik üretimine ait fabrikaların kurulmasına sebep olmuştur³. Uşak'ta da eşraf aileleri tarafından kurulan fabrikalar ile organik enerjiyle üretilen iplikler, buhar gücüyle çalışan, seri ve standart üretim yapan ithal makinelerle üretilmeye başlanmıştır. 1907 yılında İzmir'deki İngiliz halı tüccarları, ip ve boya fabrikaları kurarak halı piyasasını büyük ölçüde kontrol etmeye çalışmışlardır⁴.

Halı üretiminde söz sahibi olan The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. Şirketi de, öncelikle ipliğin imal edilmesi ve boyanması işlemleri ile ilgilenmiş ve biri Bandırma'da, ikisi İzmir'de olmak üzere üç fabrikada halı ipliği üretmiştir. Bu fabrikalarda İngiltere ve Almanya'dan getirilen makineler kullanılmış ve yün eğirmede istenilen verime ulaşılmıştır. Türkiye'de 1915 yılında aktif durumda olan bu şirketler, Yedikule/İstanbul'da Uhuvvet-i Osmani Halı Şirketi İplik Fabrikası, Binköy/Bandırma'da Şark Halı, Uşak'ta Bıçakzade Biraderler ve Mehmet Zeki Kumpanyası İplik Fabrikası ile Yılcıncıade Biraderler ve Şürekası İplik ve Şayak Fabrikasıdır. Uşak'taki Bıçakzade Biraderler ve Mehmet Zeki Kumpanyası İplik Fabrikası ile Yılcıncıade Biraderler ve Şürekası İplik ve Şayak Fabrikası 1.500 adet tezgâhı ve 6.000 kişilik halı dokuyucusu ile Uşak'taki imalatların büyük kısmı The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. Şirketine aktarılmış olduğu düşünülmektedir⁵.

19. yüzyıl sonlarında özel teşebbüs tarafından kurulan fabrikaların sayısında artış gözlenmiştir. Uşak'ta da yerli teşebbüsler tarafından ip ve şayak fabrikaları kurulmuştur. Bu fabrikaların kurucuları aynı zamanda halı tüccarı konumundaki kasaba eşrafından kişiler olmuştur. Tirizade Mehmed Paşa, Hamzazade Hüdeyin Hüsnü, Hacı Gedikzade Hafız Mustafa, Yılcıncıade Osman ve Bacakzade Ali, diğer tüccarlarla birlikte halı, afyon, hububat ve palamut ticareti yapan başlıca eşraf aileleri olarak bilinmektedir⁶.

Foto. 3. Şayak Fabrikası
(Kent Tarihi Müzesi Arşivi)

¹ Zeki Sönmez, agm, s.102-105.

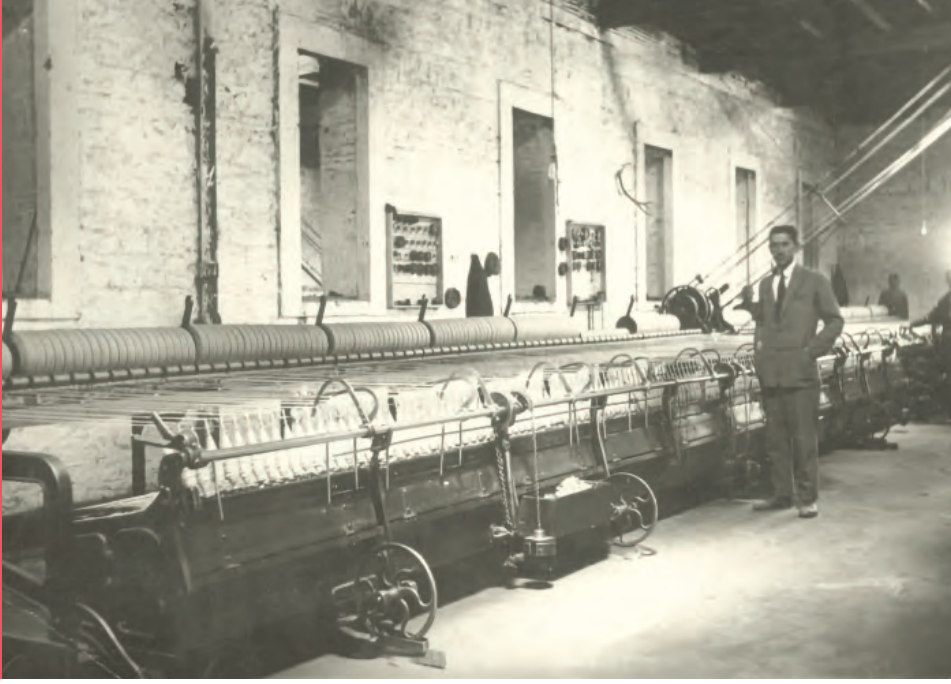
² Harun Ürer, age, s.40.

³ Biray Çakmak, XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İplik Fabrikaları, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/2 (2008), s.42.

⁴ Biray Çakmak, agm, s.53.

⁵ Zeki Sönmez, agm, s.104.

⁶ Biray Çakmak, agm, s.42-43.

Yılcıoğlu Fabrikası
İç Mekan
(Kent Tarihi Müzesi Arşivi)

edilmiştir. Mimarisi oluşturulurken üretim şekli ve donanımı ön plana çıkmış, bu nedenle de Batı'dan alınan mimari formlar oluşturulurken fabrika gezileri önemli rol oynamıştır. Fabrika gezileri ile üretime dair metotlar, yapıya dair konstrüksiyon, aydınlatma ve büyüklükleri ile diğer bilgilerin aktarımı sağlanabilmiştir. Osmanlı Devleti fabrikalarının inşaatında sipariş ve davet usulü ile ihale usulünü uygulamıştır. Fabrika inşasında yabancı mimarlar etkin olmakla birlikte yerel kalfa ve müteahhitler de hizmet vermiştir².

16. yüzyılın en tanınmış halılarından biri olan Uşak halıları, bölgenin dokuma endüstrisine önemli katkılar sağlamıştır, 19. yüzyıla gelindiğinde halıcılık faaliyetlerinin artması ile birlikte iplik fabrikaları ve boyahaneleri kentin halıcılıkla ilgili mirasını sürdüren önemli yapılar arasında karşımıza çıkmıştır.

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı sanayi sektöründe özel teşebbüsler tarafından kurulan fabrikaların sayısında görülen artışa paralel olarak madalyonlu ve yıldızlı ünlü halıları ile isim yapmış Uşak'ta da ip fabrikaları, şayak fabrikaları kurulmuştur. Bu fabrikaların kurulmasında öncelikli amaç, artan dış talebin karşılanmasında mevcut iş gücünün üretim için yetersiz kalmasının önlenmesi olmuştur. Bunun yanında demir yolunun bölgeye gelişi fabrikalarda kullanılacak makinelerin nakliyesini kolaylaştırmış ve başka bir önemli gelişme şeklinde karşımıza çıkmıştır. 19. yüzyıl sonlarında yaşanan bu önemli gelişmeler neticesinde Tiritzade Mehmed Paşa, Hamzazade Hüseyin Hüsnü, Hacı Gedikzade Hafız Mustafa, Yılcıoğlu Osman ve Bacakzade Ali gibi özel girişimciler bölgenin sanayi sektörü için önemli adımlar atmıştır.

20. yüzyılın ilk yıllarında özel teşebbüslerce gelişen ve günümüze ne yazık ki aktarımı sağlanamamış endüstri yapılarının tespitini konu alan çalışmada; halıcılık endüstrisine dair halı ipliği fabrikaları ve boyahanelerinin yerinde tespiti ve belgelenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle fabrikaların kent içindeki konumlarını belirleyen en önemli unsur olan Dokuzsele Çayı çevresinde incelemeler yapılmıştır. 20. yüzyılın ilk yıllarında kurulan Hacı Gedik Fabrikası, Yılcıoğlu Fabrikası, Bacaklar Fabrikasından yalnızca Yılcıoğlu Fabrikası yerinde tespit edilebilmiştir. Oldukça küçük bir bölümü günümüze gelen fabrika, yeni eklenen birimleri ile üretimdedir.

Uşak'ta 1902'de fabrika kurma girişiminde bulunan ilk eşraf ailesi Yılcıoğullarıdır. Yılcıoğlu Osman Efendi'nin girişiminden sonra Sabah Mahallesi Bağçelerarası mevkiinde, Hamzazade Hüseyin Hüsnü Efendi, Hamzazade Ahmet Ağa, Tiritzade Mehmet Paşa ve Hacı Gedikzade Hacı Hafız Mustafa Efendi yapıtı, şayak ve ip üretimi için fabrika kurmak istemiştir. Hamzazade Hüseyin Hüsnü ve ortakları, daha sonra fabrikalarını genişletmiş, ip imali dışında şayak, çuha, kazmir, fasone imal etmiştir. 20. yüzyıl başlarında buharlı ip ve şayak fabrikası kurma girişiminde bulunan eşraf ailelerinden biri de Bacakzade Ali Rıza Efendi olmuştur¹.

Uşak'taki Dokuma Fabrikaları

Fabrikalar 19. yüzyılın ilk yarısında devletin modernleşmesinin bir göstergesi kabul

¹ Biray Çakmak, agm, s.47-52.; Sadiye Tutsak, agm, s.69.

² Didem Boyacıoğlu, Osmanlı Fabrika Yapılarının Projelendirilmesi ve İnşasında Etkili Olan Özneler, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 6/14 (2019), s.92.

Uşak kentinde iplik üretimi, halı dokuma, boyama ve yıkama ünitelerinin bulunduğu sanayi yapıları kent merkezinde, yapılarda yıkamada kullanılacak suyun daha kolay temin edilebilmesi için Dokuzsele Deresi boyunca konumlanmıştır. Böylece kentin güneybatı kesiminde, halıcılık faaliyeti bölgesi oluşturulmuştur.

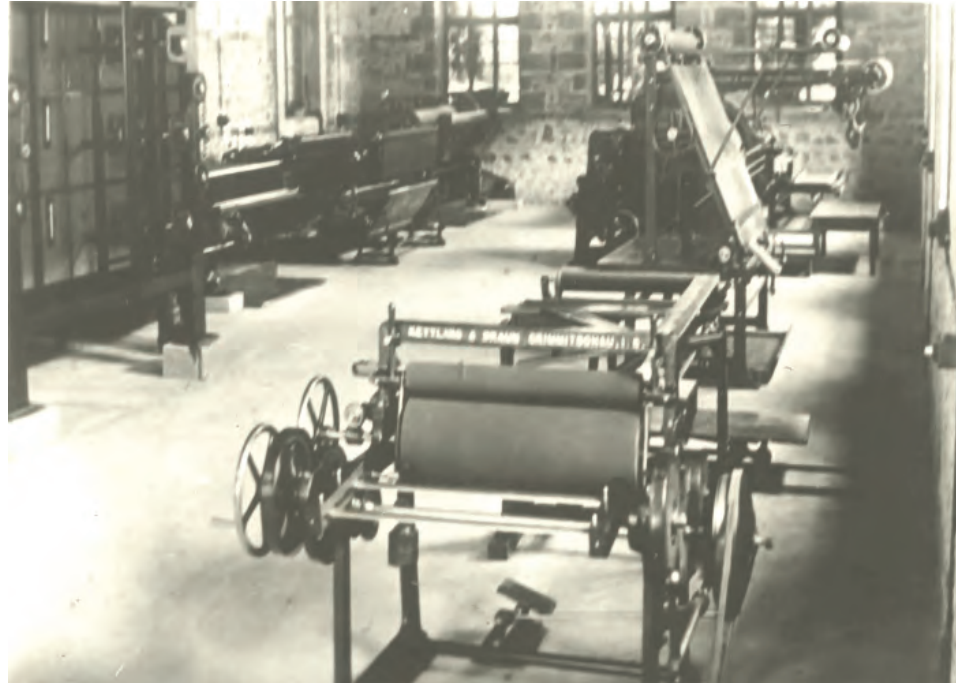
Yapıları korumaya yönelik herhangi bir çalışma bulunmamakla birlikte farklı işlevler de yüklenmediğinden sürdürülebilirliği de söz konusu olamamıştır.

Kente ait arşiv fotoğraflarından tespit edilebildiği kadarıyla Şayak Fabrikası, birkaç birimin oluşturduğu bir kompleks görünümündedir. Yatay ve dikey formda yerleştirilmiş birimler çoğunlukla tek katlı inşa edilmiştir. Ayrıca iki katlı tasarlanan bölüm ile birlikte fabrika binaları, dışta bir

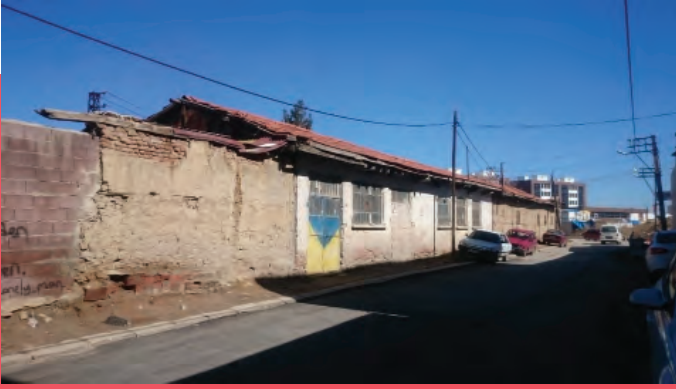
bahçe duvarı ile çevrilmiştir. Fabrikaya ait baca da yer almakta olup inşa malzemesinin tuğla olduğu düşünülmektedir. İki yöne eğimli çatı ile örtülü birimler, dikey dikdörtgen formlu pencerelerle aydınlatılmıştır. Ayrıca çatının sağladığı üçgen bölümlerde de üst seviye pencereleri kullanılmıştır. Giriş açıklıklarına dair net bilgi elde edilemese de avluya giriş basık kemerli geniş bir açıklık şeklindedir. Duvarlar moloz taş duvar örgülü olup sıvalı ve boyalıdır. İç mekân tasarımında genellikle uzunlamasına dikdörtgen mekânlar kullanılmıştır. Ayrıca zemin katta boyama havuzlarının varlığı da düşünülmektedir. İç cephe düzenlemelerinde üretimde kullanılan makinelerin konumlanması amacıyla beton payelerin desteklediği sade bir düzenleme söz konusudur. Döneme ait kısıtlı sayıda görsel ışığında, kimi alanda iç cephe duvarlarında moloz taş duvar örgü sıvasız kullanılmıştır.

Günümüzde fabrikalar bölgesi olarak bilinen alanda, yer yer tek katlı binalar bulunmakla birlikte açıklıkların, duvar örgüsünün büyük bir kısmının değişikliğe uğradığı görülmüştür. Günümüzde de kısıtlı bir alanda, kısıtlı imkânlarla da olsa iplik üretiminin ya da dokumanın sürdürüldüğü bu mekânlar, içte yer alan avluya açılmaktadır. Avluda yer yer tarihî fabrikalara ait kalıntılar da tespit edilebilmekle birlikte atıklarla çevrili durumdadır. Sonrasında ihtiyaca yönelik eklenen idari ya da üretime yönelik birimler, tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Yer yer ahşap hatıllarla desteklenen duvar örgüsü, ahşap pencerelerle bölüntüye uğramıştır.

İplik fabrikaları ve boyahaneleri kentin halıcılıkla ilgili geçmişinin tarihî izlerinden birisidir. Halıcılık endüstrisine ait halı ipliği fabrikaları ve boyahanelerinin günümüzdeki durumunun tespit edilmesi, bu sayede kentin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını biçimlendirmedeki rolünün belgelenmesi ve gelecek nesillere aktarılması gerekli görülmüştür. Ancak Uşak kentine özgü değerler içerisinde yer alan halıcılık endüstrisine dair bu yapılar hâlâ yer yer kullanılmakla birlikte günümüze çok küçük bölümler zemin seviyesinde ve kalıntı hâlinde gelmiştir. Buna rağmen arşiv fotoğrafları ışığında tespiti yapılmaya çalışılan yapılar incelendiğinde mekân tasarımı ve yükseklikler işleve yönelik olarak değişiklik göstermiş fabrikaların konumlandırılması ve girişlerinin dereye doğru olduğu görülmüştür. Yapılarda tuğla ile örülmüş silindirik formda yukarıya doğru daralan bacalar görsel belgelerde tespitini kolaylaştırırken sürdürülebilirliğinin sağlanamaması ve koruma altına alınamaması nedeni ile zamanın tehditlerine karşı koyamamıştır.

Yılancıoğlu Fabrikası
İç Mekân
(Kent Tarihi Müzesi Arşivi)

Fabrikalar Caddesi
(E. Gürsoy, 2017)

≈ KAYNAKÇA

- Biray Çakmak, "XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İplik Fabrikaları", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/2 (2008), s.41-58.
- Didem Boyacıoğlu, "Osmanlı Fabrika Yapılarının Projelendirilmesi ve İnşasında Etkili Olan Özneler", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 6/14 (2019), s.77-92.
- Gonca Samuk, "Uşak Halılarının Dünü ve Bugünü", Türk Dünyası Araştırmaları (Halı Özel Sayısı), S. 32 (1984), s. 107-133.
- Harun Ürer, "Haneden Ticarethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1839-1935)", Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 2002.
- Mustafa-Kuzucu Kurt, vd., "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 40 (2016), s. 245-277.
- Sadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Uşak'ta Halıcılık ve Tarak İsyanı", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 3 (1999), s. 65-72.
- Uşak Kent Tarihi Müzesi Fotoğraf Arşivi
- Zeki Sönmez, "Batı Anadolu Türk Halıcığının 19. Yüzyıldaki Durumu Üzerine", Türk Dünyası Araştırmaları (Halı Özel Sayısı), S. 32 (1984), s. 95-106.

DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE UŞAK'TA HALICILIK SEKTÖRÜ (19. yüzyıl-20. yüzyıl başı)*

Biray ÇAKMAK **

Giriş

Uşak, Batı Anadolu'da Kula ve Gördes ile birlikte geleneksel halı imâl merkezlerinden biriydi. Uşak halıları 19. yüzyıla kadar Avrupa'ya ihraç edilmekle birlikte daha çok iç piyasada tüketildi. Uşak halısı yükte hafif, bahada ağır bir ticarî emtia idi. Geleneksel ulaşım yöntem ve araçları dikkate alındığında ulusal ve uluslararası piyasalarda ticaretinin yapılması kolaydı. 19. yüzyıla kadar Uşak halıları Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'deki dîni yapılar ve saraylar yanında Avrupa'da yaygın olarak kullanıldı. Uşak halıları metânet, zerâfet, nefâset, hassiyet ve motifleri ile yurtiçi ve yurtdışında haklı bir şöhrete kavuştu. Yünden kirman ile eğrilerek imal edilen eriş, argaç ve desen ipleri kök-boya, cehri, somak, mazi, taze ceviz kabuğu, soğan kabuğu, palamut, nar ve çam kabuğu gibi doğal maddelerle boyandı. Halılar tezgâh başında genç kızlar tarafından ilmek ilmek dokundu. Ticarî değeri yanında sanat değeri de taşıdı.³

Osmanlı Devleti'nin Uşak Halıcılığına Yönelik Teşvik Politikaları

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren dış ticarete liberal politikalar takip etmeye başladı. 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere ile imzaladığı Baltalimanı Muahedesi ile gümrük tarifeleri düzenlendi. İhracı yasak emtia uygulamasından vazgeçildi. Tezkire ve yed-i vâhid usulü kaldırıldı. İngiliz tüccarların iç bölgelerde ticaret yapmasına izin verildi.⁴ Osmanlı Devleti kısa süre zarfında benzer ticaret anlaşmalarını diğer Avrupa Devletleri ile de imzaladı. Bu antlaşmaların da etkisiyle Osmanlı Devleti hammadde ihraç eden ve mamul madde ithal eden bir devlet niteliği kazandı. 1861 yılında yenilenen ticaret anlaşmalarıyla ihracat gümrük vergisi, her yıl %1 oranında düşürülmek üzere %8 olarak belirlendi. 1869 yılından itibaren %1 nispetinde alınmaya başlandı.⁵ Osmanlı Devleti Avrupa'ya sadece tarım ürünlerini ve sair hammadde ihraç etmedi. Sınırlı miktarda da olsa mamul emtia ihraç etti. İhraç edilen mamul emtia arasında *Memâlik-i Mahrûse-i Cenâb-ı Mülûkânenin yegâne smâ'i-i nefisesinden* olan halıların önemli bir yeri vardı.⁶

1840'lı yıllardan itibaren Uşak'ta halıcılık sektöründe önemli gelişmeler yaşanmaya başladı. Artan dış talebi de dikkate alan Osmanlı Devleti uyguladığı teşvik politikalarıyla değişimde önemli rol oynadı. Teşvik politikaları ile üretimi arttırarak istihdam imkânlarını genişletmeyi, *ma'mûriyet-i memleketi ve terfih-i refâh-ı ahâliyi* amaçladı.

Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nde tarım, sanayi ve ticareti geliştirmeye yönelik icraatlar yaptı. 1840-1860 yılları arasında devlet eliyle sanayileşme politikasını benimsedi. Birçok devlet fabrikası kuruldu. İktisadî hayat ile ilgili kurumsal düzenlemeler yaptı. 1843 yılında vergi gelirlerini arttırmak ve ahalinin refah seviyesini yükseltmek amacıyla araştırma ve inceleme yapmak üzere Mâliye Nezâreti bünyesinde Zirâat Meclisi kuruldu.⁷ 1845 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de iktisadî kalkınmaya ve altyapı hizmetlerini iyileştirmeye yönelik önemli kararlar alındı. Bu amaçlarla İmar Meclisleri kuruldu.⁸

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2008 yılında tamamlanan Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908) isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yakaçığ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

³ Besim Atalay, Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, s. 22-23, 26, 30-31, 50.

⁴ Mühâbat S. Kütükoğlu, "Baltalimanı Muahedesi", TDVİA, 5, 1992, s. 38-39.

⁵ Erol Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", Osmanlı Medeniyeti, Siyaset, İktisat, Sanat, Coşkun Çakır (Haz.), Klasik Yayınları, İstanbul, Eylül 2005, s. 119; Yusuf Kemal Tengirşek, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", Tanzimat I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 296; Charles Issawi, The Economic History of Turkey 1800-1914, The University of Chicago Press, Chicago and London 1980, p. 75.

⁶ Çağlar Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayi", Osmanlı 3, İktisat, Güler Eren (ed.), Bilim Editörleri: Doç. Dr. Kemal Çiçek ve Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 273; COA. Y. MTV. 120/30, 15 Mayıs 1895/20 Za 1312.

⁷ Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reförm, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 282.

⁸ İmar meclisleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet V. Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", OTAM, 3, Ankara, Ocak 1992, s. 325-327; Metin Ünver, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar, Feridun M. Emecen (ed.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi ve Kitabevi Yayını, İstanbul 2009, s. 128-155.

1846 yılında Uşaklı Hayriye tüccarı Hacı Mehmet Ağa Zirâat Meclisi'nde hazır bulunarak Uşak halıcılığı ile ilgili yapılan görüşmelere katıldı. Halıcılık sektörünün ıslahı ile ilgili görüşleri ile taleplerini ifade etti. Neticede Zirâat Meclisi'nde sermaye akçesi adı altında düşük faizli kredi verilmesine ve talebi arttırmak amacıyla halıların *tarz-ı mergûb* üzere kumaşlarının düzgün ve kullanışlı olarak matbû resimlere göre imal ettirilmesine karar verildi. Hacı Mehmet Ağa dış talebi dikkate alarak Uşak'ta *usûl-ı cedîd üzere* halı dokutmayı taahhüt etti. Zirâat Meclisi'nde sermaye akçesi adı altında kese başına yıllık üç kuruş faizle ve kefâlet-i müteselsile ile üç yıllığına 2000 kese kredi verilmesine, sermaye akçesinin kaza mal sandığından müteahhitleri vasıtasıyla kullanılmasına karar verildi. Zirâat Meclisi'nde alınan kararları Mâliye Nezâreti takrîrle Sadâret'e arz etti. Sadâret evrakı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale etti. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararları uygun buldu. Sadrazam'ın arz tezkiresi üzerine 15 Temmuz 1846 tarihinde irâde-i seniye çıktı.¹ Kısa süre sonra Uşak ahalisi Memleket Meclisi'ne çağrıldı. Kararlar kendilerine bildirildi. Sermaye akçesinin kullanımı hakkında bilgi verildi.² Acemzâde Ali Ağa Uşak Kasabası'nda nevresim halı imalini Hacı Mehmet Ağa adına nezâret etti. Acemzâde Ali Ağa'nın vefatı üzerine halı imalatına Paşazâde Ahmet Ağa nezâret etti.³ Kısa süre sonra *tarz-ı mergûb* üzere Uşak'ta dokutulan on sekiz nevresim halı İstanbul'a gönderildi.⁴ 1846 yılı sonunda Hacı Mehmet Ağa'nın talepleri doğrultusunda halıcılık sektörü ile ilgili yeni kararlar alındı. Ticâret Meclisi halılara olan talebi arttırmak için sermaye akçesinin üç yıllık faizi olarak hesaplanan bir yük 40000 kuruşun alınmamasına, halı fiyatlarının alıcı ile satıcı arasında pazarlık usulü ile belirlenmesine, iç ve dış piyasalara satılan halıların gümrük vergilerinin düzenlenmesine, Hacı Mehmet Ağa ve Acemzâde Ali Ağa'ya gayretlerinden dolayı nişan verilmesine karar verdi. Mâliye Nezâreti kararları takrîrle Sadâret'e bildirdi. Sadâret evrakı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale etti. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Hacı Mehmet Ağa'yı da çağırarak alınan kararları müzakere etti. Sermaye akçesi faizinden sarfinazar edilmesine, halı fiyatlarının piyasa usulü ile alıcı ve satıcı arasında pazarlıkla belirlenmesine karar verdi. Sadrazam başkanlığında toplanan Meclis-i Umûmî de alınan kararları uygun buldu. Sadrazam Sultan Abdülmecid'e takdim ettiği arz tezkiresinde nevresim halılardan beş yıl süreyle ihracat gümrük vergisi alınmaması, Hacı Mehmet Ağa ile Acemzâde Ali Ağa'ya nişan verilmesi, sermaye akçesi faizinden vazgeçilmesi, halı fiyatlarının piyasa usulü ile belirlenmesi gerektiğini belirtti. 1 Şubat 1847 tarihinde irâde-i seniye çıktı.⁵ Nevresim halılara yönelik ihracat gümrük vergisi muafiyeti 20 Haziran 1851 tarihli irâde-i seniye ile iki yıl uzatıldı.⁶ İhracat gümrük vergisi muafiyeti 1853 yılından itibaren beş yıl daha temdid edildi.⁷ Osmanlı Devleti'nin belirtilen teşvik uygulamaları Uşak'ta halıcılığın ıslah ve gelişmesine ciddi katkıda bulundu.

1852 yılında Anadolu teftişi ile görevli İsmet Paşa Uşak'a da geldi. Halıcılığın durumunu yerinde inceledi. Halıların renk ve motiflerinin eski usûl olduğunu, boyalarının has ve renkli olmadığını gördü. Uşak'ta buhar ile çalışan ip fabrikası kurulmasının kömür yokluğu ve su azlığı sebebiyle mümkün olmadığını, fabrika kurulması halinde işsizlik yaşanacağını, amele ücretleri ucuz olduğu için fabrika kurulmasına gerek olmadığını, fabrikada üretilmesi halinde ipin pahalıya mâl olacağını tespit etti. Üretim girdilerinin zamanında ve daha ucuz tedarik edilmesi, halı iplerinin has ve parlak boyalarla boyanması gerektiğini, desenlerin/motiflerin talebe göre değiştirilmesi halinde halılara talebin artacağını ifade etti. İmalatçılarla halı dokuyanları yanına çağırarak uyarılarda bulundu. İpleri has ve parlak boyalarla boyamaları, desenleri talebe göre sürekli değiştirmeleri gerektiğini ifade etti. Bizzat tezgâhlarına giderek dokuyuculara matbû resimler vererek nasıl dokuyacaklarını tarif etti. Daha sonra çalışmaları hakkında İstanbul'a bilgi verdi. İsmet Paşa'nın çalışmaları Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de görüşüldü. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye halıcılığın geliştirilmesine yönelik çalışmalara devam etmesine dair İsmet Paşa'ya Sadrazam tarafından cevap yazılmasına karar verdi. Çıkan irâde-i seniye üzerine Sadrazam, İsmet Paşa'ya aynı mealde cevap yazdı. Yaptırılan nümûneye uygun imal ettirdiği halılardan birkaçını İstanbul'a göndermesini ve çalışmalara devam etmesini bildirdi.⁸ İsmet Paşa kısa süre sonra Uşak'ta yaptırdığı nümûnelere birkaçını İstanbul'a gönderdi. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye halıların

¹ COA. İrâde. Mesâil-i Mühimme, 2281, 14 Temmuz 1846/19 B 1262.

² COA. A. MKT. 42/22, 17 Mayıs 1846/20 Ca 1262.

³ COA. İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8615, 4 Temmuz 1852/16 N 1268.

⁴ COA. İrâde. Dâhiliye, 101224, 11 Ağustos 1846/17 Ş 1262.

⁵ COA. İrâde. Mesâil-i Mühimme, 2282, 2 Şubat 1847/15 S 1263.

⁶ COA. İrâde. Dâhiliye, 14217, 19 Haziran 1851/19 Ş 1267.

⁷ COA. İrâde. Dâhiliye, 16847, 24 Mart 1853/13 C 1269.

⁸ COA. İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8422, 27 Mayıs 1852/7 Ş 1268; COA. A. MKT. MVL. 53/91, 23 Haziran 1852/5 N 1268.

inceleyerek gâyet güzel olduklarına karar verdi.¹ Daha sonra Sadrazam, bir zirâi (68 cm'si) 18 kuruşa mâl olan nevresim halıları Sultan Abdülmecid'e takdim etti. Padişah, nümûne olarak gönderilen nevresim halıları çok beğendi. Uşak'ta halıcılığın geliştirilmesi ve ilerletilmesine yönelik çalışmalara devam edilmesi gerektiğini irâde-i seniye ile Sadrazam'a emretti.²

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti, Londra, Paris ve Viyana'da açılan uluslararası fuarlara katılmak ve 1863 yılında İstanbul'da açılan sergi-i umûmî örneğinde olduğu gibi yerli sergiler açmak suretiyle Uşak halılarının tanınmasına, talebinin artmasına katkıda bulundu. Fuarlarda sergilenen Osmanlı mamul malları arasında Uşak halısı sürekli yer aldı.³ Uşak halısı 1862 yılında açılan Londra Uluslararası Sergisi'nde 83 madalya ile ödüllendirilen Osmanlı ürünleri arasında yer aldı.⁴

Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nde resmî ve dînî yapılarla sarayların ihtiyacı olan halıları, açık eksiltme ile ihâlâ (münâkasa) usulüyle Uşak'tan satın almaya yönelik geleneksel tutumunu devam ettirdi. Bu sayede de sektörün gelişmesine katkıda bulunmaya devam etti. 1848 yılında Ayasofya Câmi-i Şerîfi'nin yenilenen 120000 zirâ miktarındaki halıları, yaklaşık 360000 kuruş bedelle kalıçe memuru Hacı Mehmet Ağa vasıtasıyla Uşak'ta Paşazâde Ahmet Ağa, Ferdezkâde Hacı Hüseyin Ağa ve Bozoğlanzâde İbrahim Efendi'ye dokutturuldu.⁵ Saray-ı Hümâyûnların ihtiyacı olan halılar Hazine-i Hümâyûn Kethüdâsı tarafından Hacı Mehmet Ağa vasıtasıyla Uşak'ta imal ettirildi.⁶ 1857 yılında Tobhâne-i Âmire'de bulunan Kılıç Ali Paşa Câmi-i Şerîfi'nin halıları Uşak'ta dokutturularak yenilendi.⁷ Sonraki yıllarda da Uşak'tan resmî ve dînî kurumlar için halı satın alımına devam edildi.⁸

Osmanlı Devleti 1873 yılından itibaren özel sektör tarafından kurulacak fabrikalar için ilk defa Avrupadan getirtilecek makine, âlât ve edevâtı ithalat gümrük vergisinden muaf tuttu. İthalat gümrük vergisi muafiyeti aralıksız uygulandı. 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ithalat gümrük vergisi muafiyetini devam ettirdi.⁹

Uluslararası Talebin Uşak Halıcılığına Etkisi

Tanzimat Dönemi'nden itibaren artan dış talep Uşak'ta halıcılık sektörünün gelişmesinde etkili olan diğer faktördü. Uşak halıları İzmir'de faaliyet gösteren İngiliz tüccarlar vasıtasıyla Avrupa ve Amerika piyasalarına pazarlandı. İzmir Limanı'ndan ihraç edildiği için daha çok İzmir halısı olarak bilindi. İzmir'de faaliyet gösteren İngiliz şirketlerinden biri Mr. Werry ve Ortakları idi. Şirketin Uşak'ta acenteleri vardı. 1849 yılındaki temsilcileri Rum Kostanti ve Dimitri Dimitoğlu Naman'dı.¹⁰ 1860'lı yıllara gelindiğinde İzmir'de halı ticareti yapan başlıca şirketler T. A. Spartalı & Company (1842), P. De Andria & Company (1836), W. Griffitt & Company Smyrna, Partridge & Company, Habif & Polako (1840), Andre Glisse & Company idi. Sonraki yıllarda G. P. & J. Baker Ltd. (1878), Sydney La Fountain (1880) ve Sykes & Company (1902) halı ticareti yapmaya başladı.¹¹ Bu şirketler 1880'li yıllarda İzmir Limanı'ndan yapılan uluslararası halı ticaretinin yaklaşık %80-90'ını kontrol etmekteydi. 1890'lı yıllarda P. De Andria & Company 18. yüzyıldan itibaren Uşak halılarını İngiltere'ye ihraç eden ve merkezi Londra'da bulunan Thomas Bonjour & Ortakları Şirketi'nin İzmir'deki acentesiydi. P. de Andria & Company'nin Uşak'ta Thomanes ile birlikte beş temsilcisi vardı.¹² İzmir'deki diğer şirketlerin de Uşak'ta acenteleri mevcuttu. İzmir'deki şirketler Londra başta

¹ COA. İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8931, 13 Eylül 1852/28 Za 1268.

² COA. İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8931, 13 Eylül 1852/28 Za 1268; COA. A. MKT. MVL. 57/41, 5 Ekim 1852/21 Z 1268.

³ Donald Quataert, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 249; Donald Quataert, "The Carpet Makers of Uşak, Anatolia (1860-1914)", IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey, Princeton University, Proceedings, 24-26 August 1983, Heath W. Lowry and Ralph S. Hattox (eds), The ISIS Pres, Istanbul-Washington-Paris 1990, p. 86.

⁴ Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)", Belleten, XLVII/185, Ocak 1983, Ankara 1984, s. 205. Uşak halısı 1900 yılında Paris Sergisi'nde de birincilik kazandı (Ahenk Gazetesi, 1300, 25 Kasım 1900/2 Ş 1318; Ahenk Gazetesi, 3250, 27 Mart 1907/12 S 1325).

⁵ COA. İrâde. Mesâil-i Mühimme, 695, 12 Nisan 1848/8 Ca 1264.

⁶ COA. İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8615, 4 Temmuz 1852/16 N 1268.

⁷ COA. A. AMD. 81/79, 16 Aralık 1857/28 R 1274.

⁸ COA. ŞD. 153/27, 25 Şubat 1901/6 Za 1318; COA. İrâde. Evkâf, 27/32 (1318Za-14), 14 Mart 1901/23 Za 1318.

⁹ Biray Çakmak, "İktisadi Değişim ve Devlet: 19. Yüzyılda Uşak Halıcılığı", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), 5/10, Güz 2009, s. 153-156.

¹⁰ COA. HR. MKT. 26/41, 16 Haziran 1849/24 B 1265.

¹¹ Bu şirketlerden bazıları hakkında bilgi için bkz. Emrah Yılmaz, "Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufacturers Limited (Şark Halı Kumpanyası) ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi (1907-1914)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21 (2), Aralık 2020, s. 293-297.

¹² COA. Y. A. HUS. 286/60, 17 Aralık 1893/8 C 1311.

olmak üzere Avrupa başkentlerinde faaliyet gösteren şirketlerden aldıkları siparişleri Uşak ve halı imal eden merkezlerdeki acentelerine ulaştırdı. Uşak'ta imal edilen halılar en az üç aracından sonra tüketiciye ulaştı. Üretimden tüketime doğru işleyen bu süreç, imalatçılar ile tüketiciler aleyhinde, aracı şirketler lehinde bir ticaret ağının varlığına delalet etti. Halı ticaretinden Uşak'taki acenteler %3-%5 arasında komisyon alırken İzmir'deki şirketler asgarî %15 kâr elde etti.¹ Tezgâh başında halı imal eden Uşaklı genç kızlarla kadınlar sektöründen en az gelir elde eden kesimdi.

Üretimin Nitelik ve Niceliğinde Yaşanan Değişim ve Dönüşüm

Uşak'ta halıcılık sektörü üretim örüntüleri ve işbölümü süreçlerinde önemli değişimler yaşadı. Halı imali yapağının temininden iplerin hazırlanmasına kadar çeşitli süreçleri barındırdı. Tezgâh başında atılan düğümlerle halının dokunması imalatta son aşamaydı. Ancak yapağının temini ve yıkanması, eriş, argaç ve ilme iplerinin eğrilmesi, eğrilen iplerin boyanması imalatın önemli aşamalarıydı. Üretimin arttığı yıllarda erkekler daha ziyade boyahânelerde istihdam edildi. Kadınlar ve genç kızlar iplerin eğrilmesi ve halıların dokunması süreçlerinde yer aldı. Türkler yanında Gayrimüslim Rumlarla Ermeniler imalatın çeşitli süreçlerinde bulundu. İmalatın önemli aşamalarından biri olan boyamada önemli değişiklikler yaşandı. Bitkisel boyaların yerini zamanla sentetik ve kimyasal boyalar aldı. Anilin ve alizarin boyalar avantaj ve dezavantajları beraberinde getirdi. Kalıp boyalar bir süre sonra kalite zafiyetleri doğurarak halılara talebi düşürdü. Barhana ve çift ilme olarak bilinen geleneksel halı türleri yanında 1860'lı yıllardan itibaren dış talebe bağlı olarak tek ilme/tekleme ya da zarif ali adı verilen tür dokunmaya başlandı. Halı motiflerinde de önemli değişiklikler meydana geldi.²

Uşak Kasabası'nda 1885 yılında 600 olan tezgâh sayısı 1901 ve 1906 yıllarında 2000'e yükseldi. Tezgâhlar talebe göre imalat sürecine katıldı. 1890 yılında sektörde 5000-6000 kişi istihdam edildi. 1907 yılında fabrikalarda çalışanlar dâhil halıcılıktan geçimini temin edenlerin sayısı 7000 kişiye yükseldi. 1907 yılında azamî 2250 aile geçimini halıcılıktan sağlamaktaydı. 1873 yılında 150000 pik/arşın olan imalat 1905 yılında 800000 arşın-kareye yükseldi. Bu imalatın maddî karşılığı 250000 Osmanlı Lirası idi.³

Üretimde Organik Enerjiden İnorganik Enerjiye Geçiş: Halı İpi Fabrikalarının Kuruluşu

Uşak'ta halıcılık sektörü 20. yüzyıl başında köklü bir değişim yaşadı. Uşak halı imalatçıları ve tüccarları halı ipi fabrikaları kurmaya karar verdi. İzmir'deki İngiliz şirketleri ile ticaret yapan mahallî tüccar 20. yüzyıl başında ilk defa Uşak'ta üç adet halı ipi fabrikası tesis etti. Zira artan dış talebe bağlı olarak halı imalatı had safhaya ulaştı. Üretim sürecinde öncelikle halı ipleri için gerekli olan yünü, kiracılar Afyon ve Sivrihisar gibi çevre yerleşimlerden Uşak'a getirmekteydi. Yünler Dokuzsele Deresi'nde yıkanmakta, aynı derenin iki yanında bulunan boyahânelerde boyanmakta, kirman ile eğrilerek ip haline getirilmekteydi. Bu süreçte çevre köylerde yaşayan kadınlar da parça başı ücret usulü ile ip imali sürecine katılmaktaydı. Kısaca eriş, argaç ve ilme adı verilen halı ipleri tezgâh başına gelinceye kadar çeşitli imal süreçlerinden geçmekteydi. Tezgâh başında el emeği ve göz nuru ile genç kızlar ve kadınlar tarafından halılar imal edilmekteydi. Organik enerjiye dayalı belirtilen emek-yoğun imalat, süreci uzatma yanında maliyeti arttırmaktaydı. 19. yüzyıl sonunda geleneksel halı imal süreci sürekli artan dış talebi karşılamakta yetersiz kaldı. 19. yüzyıl sonunda fabrikasyon iplik üretimine geçmede bir başka gelişmenin olumlu etkisi oldu. 1897 yılında Uşak, İzmir-Kasaba-Alaşehir-Afyon Demiryolu'nun faaliyete geçmesi sayesinde İzmir ve Afyon ile hızlı ve ucuz ulaşım imkânına kavuştu. Demiryolu Londra'dan denizyoluyla İzmir'e getirilecek makine, âlât ve edevâtın karayoluyla İzmir'den Uşak'a taşınmasındaki karayolu odaklı geleneksel engel ortadan kaldırdı. Mahallî eşraf, halı ve tarım ürünleri ticareti sayesinde belirli bir ticarî sermaye birikimi de yapmıştı. Ayrıca mahallî eşrafta müteşebbis bir ruh vardı.⁴

Uşak'ta halı ipi fabrikası kurmaya yönelik ilk teşebbüs 1898 yılında görüldü. Yılcıncıza Osman Efendi Sabah Mahallesi'nde Koca Mezar yanında tasarrufunda bulunan mîrî arazide yün ve yapağıyı tarayarak halı ipi imal etmek amacıyla buhar gücüyle çalışacak makinelerle fabrika kurmaya karar verdi. Uşak Kaymakamlığı'na verdiği istidanâme ile fabrikanın inşası için gerekli olan iznin verilmesini istedi.

¹ Ahenk Gazetesi, 3250, 27 Mart 1907/12 S 1325; Charles Issawi, a.g.e., p. 308-309.

² Biray Çakmak, Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 105-112.

³ Biray Çakmak, a.g.t., s. 112-120.

⁴ Biray Çakmak, "XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İp Fabrikaları", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/2, 2008, s. 42-44.

Prosedür gereği diğer evrakı da Uşak Kaymakamlığı'na takdim etti. Uşak'ta fabrikanın kurulacağı mîrî arazi için kıymeti üzerinden yıllık 3 kuruş 15 pare öşür bedeli takdir edildi. Ticâret ve Nâfia Nezâreti ve Defter-i Hâkânî Nezâreti evrakı tetkik etti. Evrakta tespit edilen bazı pürüzler giderildi. Daha sonra evrak Sadâret'e takdim edildi. Sadâret evrakı Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Önce Mâliye Dâiresi, sonra da Tanzîmât Dâiresi evrakı tetkik ve müzakere etti. Her iki dâire fabrikanın inşasında sakınca olmadığına karar verdi. Tespit edilen öşür bedelini uygun buldu. 1 Nisan 1902 tarihinde fabrikanın inşası için gerekli irâde-i seniye çıktı.¹ Yılcıncızâde Osman Efendi Uşak Kaymakamlığı'na takdim ettiği arzuhalle inşa edeceği fabrikaya Avrupâdan getirteceği makine, âlât ve edevâta ithalat gümrük vergisi muafiyeti tanınmasını da talep etti. Makine, âlât ve edevât defterini Uşak Kaymakamlığı'na takdim etti. Ticâret ve Nâfia Nezâreti Heyet-i Fenniyesi, Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi ve Meclis-i Vükelâ talebi uygun buldu. II. Abdülhamit'in irâde-i seniyesi ile ithal edeceği makine, âlât ve edevâta ithalat gümrük vergisi muafiyeti tanındı.²

Yılcıncızâde Osman Efendi'den sonra eşraftan Hamzazâde Hüseyin Hüsnü Efendi, Hamzazâde Ahmet Ağa, Tiridzâde Mehmet Paşa, Hacı Gedikzâde Hacı Hâfız Mustafa Efendi Sabah Mahallesi'nde Bahçelerarası mevkiinde tasarruflarında bulunan mîrî arazide şayak ve ip imal etmek üzere buhar ile müteharrik fabrika kurmak istediklerini, fabrikanın inşası için gerekli olan iznin verilmesini talep ettiklerini Uşak Kaymakamlığı'na takdim ettikleri istidanâmede ifade ettiler. Gerekli harçları yatırarak buhar kazanı için ruhsatname verilmesini istediler. Tapu senedi, harita gibi evrakı istidanâme ile Uşak Kaymakamlığı'na takdim ettiler. Fabrikanın inşa edileceği mîrî araziye 2620 kuruş râic kıymeti üzerinden 2 kuruş 25 pare öşür bedeli takdir edildi. Liva ve vilâyet idare meclisleri talebi ve işlemleri uygun buldu. Defter-i Hâkânî Nezâreti ile Ticâret ve Nâfia Nezâreti gerekli tetkikatı yaptıktan sonra evrak Sadâret'e arz edildi. Sadâret evrakı Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Tanzîmât Dâiresi 7 Haziran 1900 tarihinde talebi uygun buldu. Sadrazam tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne yazılan arz tezkiresi üzerine 24 Ağustos 1900 tarihinde gerekli olan irâde-i seniye çıktı.³ Hamzazâde Hüseyin Hüsnü Efendi ve ortaklarına 4 Temmuz 1901 tarihinde çıkan irâde-i seniye ile Avrupâdan getirttikleri makine, âlât ve edevât için ithalat gümrük vergisi muafiyeti tanındı.⁴ Hamzazâde Hüseyin Hüsnü Efendi ve ortakları daha sonra fabrikalarını genişleterek halı ipliği yanında şayak, kazmir, çuha, fason, çorap ve fanila imal etmeye karar verdi. 13 Kasım 1907 tarihli irâde-i seniye ile Avrupâdan getirttikleri makine, âlât ve edevâta ithalat gümrük vergisi muafiyeti tanındı.⁵

Uşak Kasabası'nda bir diğer fabrika Bacakazâde Ali Rıza Efendi tarafından kuruldu. Ali Rıza Efendi, daha önce yapağı taramak amacıyla Gediz'de kurduğu ve çeşitli sebeplerle işletemediği iplik fabrikasını Aybey Mahallesi'nde mutasarrıfı olduğu mîrî arazide yeniden inşa etmeye karar verdi. Fabrikanın inşasına izni verilmesini 1901 yılında Uşak Kaymakamlığı'na takdim ettiği arzuhalle talep etti. Uşak'ta mîrî araziye 3 kuruş 30 pare öşür bedeli takdir edildi. Kaza İdâre Meclisi *fevâ'id ve muhâsenât-ı 'azîmeyi mûcib* olacağını belirttiği fabrikanın inşası talebini uygun buldu. Liva ve vilâyet idâre meclisleri aynı şekilde karar verdi. Hüdavendigâr Vilâyeti evrakı İstanbul'a gönderdi. Evrakı tetkik eden Defter-i Hâkânî Nezâreti mîrî arazi için takdir edilen öşür bedelinin uygun olduğunu, arazinin Ali Rıza Efendi'nin tasarrufunda bulunduğunu belirtti. Sadâret evrakı Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Mâliye Dâiresi arazi için takdir edilen yıllık 3 kuruş 30 pare öşür bedelini uygun buldu. Tanzîmât Dâiresi olumlu görüş bildirdi. Sadâret'in Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne yazdığı arz tezkiresi üzerine 14 Mayıs 1902 tarihinde gerekli olan irâde-i seniye çıktı.⁶ Ali Rıza Efendi fabrikası için İngiltere'den getirteceği makine, âlât ve edevâta emsâli gibi ithalat gümrük vergisi muafiyeti tanınmasını da talep etti. Ticâret ve Nâfia Nezâreti'nden 5 Temmuz 1902 tarihinde buhar kazanı için ruhsatname aldı. 8 Ekim 1902 tarihli irâde-i seniye ile Londra'daki Crossley Fabrikası mamulü olan motor, makine, âlât ve edevâta ithalat gümrük vergisi muafiyeti tanındı.⁷ Ali Rıza Efendi 1907 yılında fabrikasını genişletti. Ayrıca şayak, kazmir ve saire imal etmeye karar verdi.

¹ COA. ŞD. 1581/16, 5 Temmuz 1901/18 Ra 1319; COA. İrâde. Ticâret ve Nâfia, 10/45 (1319Z-08), 1 Nisan 1902/22 Z 1319.

² COA. ŞD. 1222/41, 2 Ekim 1905/3 Ş 1323; COA. BEO. NGG. 203971, 14 Aralık 1905/1 Kânûn-ı Evvel 1321.

³ Ahenk Gazetesi, 3532, 29 Şubat 1908/26 M 1326; COA. ŞD. 1576/11, 18 Haziran 1900/19 S 1318; COA. İrâde. Ticâret ve Nâfia, 9/26 (1318R-07), 24 Ağustos 1900/27 R 1318.

⁴ COA. İrâde. Rüsûmât, 13/42 (1319Ra-06), 4 Temmuz 1901/17 Ra 1319.

⁵ COA. ŞD. 1224/36, 8 Ağustos 1907/28 C 1325; COA. İrâde. Rüsûmât, 29/38 (1325L-11), 13 Kasım 1907/7 L 1325.

⁶ COA. ŞD. 1581/14, 29 Nisan 1902/20 M 1320; COA. İrâde. Ticâret ve Nâfia, 11/9 (1320S-02), 14 Mayıs 1902/5 S 1320.

⁷ COA. ŞD. 1219/15, 27 Eylül 1902/24 C 1320; COA. İrâde. Rüsûmât, 16/33 (1320B-01), 8 Ekim 1902/5 B 1320.

13 Kasım 1907 tarihli irâde-i seniye ile Avrupâdan getirteceği makine, âlât ve edevâta ithalat gümrük vergisi muafiyeti tanındı.¹ Fabrikalar halı imalatının en önemli girdilerinden olan ipliğin organik enerji yerine inorganik enerji ile imaline imkân sağlayarak üretim süreçlerinden birinde köklü değişiklik meydana getirdi. 1907 yılında 300 aile fabrikalarda çalışarak geçimini temin etmekteydi.² Fabrikalar sayesinde halı ipi standart ve seri şekilde imal edilmeye başlandı. Ancak iplerin fabrikalarda imali sürecinde bazı suiistimler yapıldı. Fabrikasyon üretim geleneksel usullerle ip imal eden birçok kişiyi geçim kaynağından mahrum bıraktı.

Halı Ticaretinde Tröstleşme: The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd.'in Kuruluşu

Uluslararası halı ticaretini İzmir'deki İngiliz tüccarlar kontrol etti. Yerli Müslüman-Türk tüccar uluslararası halı ticaretini yapacak donanımlardan genelde mahrumdu. 19. yüzyıl sonlarında İngiliz tüccarlar halı ticaretindeki ağırlıklarını arttırmaya başladı. Halı ticareti yanında halı imal süreçlerini kontrol etmek için çalışmaya başladılar. İngiliz halı tüccarlarının birleşmeleriyle sonuçlanacak süreçte 1891 yılından itibaren Batı Anadolu'da halı ticaretine başlayan İngiliz Joe Armitage Sykes'in faaliyetleri önemli rol oynadı. Joe Armitage Sykes halı fiyatlarını düşürerek halı üretim ve tüketim süreçlerini kontrol altına almaya yönelik girişimlerde bulundu. Harbiye Nezâreti'ne bağlı Fes, Bez ve Çuka Fabrika-ı Hümayûnları Nâzırı Muhiyyiddin Paşa'nın 1898 yılında 25 yıl süreyle imtiyazını alarak Bandırma Beyköy'de inşa ettirdiği iplik fabrikasını 1902 yılında yüklü bir meblağla beş yıllığına kiraladı.³ Bu süreçte Harold Frederick Giraud gibi yeni ortaklar edildi. Beyköy'deki fabrikada ürettiği halı ipliklerini Uşak hariç Anadolu'daki 14 halı imal merkezine gönderdi. 1906 yılında İzmir'de Mortakya'da yüksek kapasiteli modern bir boyahâne kurdu. Böylece halı imalatının önemli girdilerinden olan ipin imali ile boyamasını kontrolü altına almayı amaçladı. Uşak Kasabası'na gelerek elle imal edilen halı iplerinin nefâset ve metânetinin zayıflığından şikâyetçi oldu. Mahallî tüccarı, geleneksel yöntemlerle imal edilen halı iplerini kullanmamaları hususunda ikna etmeye çalıştı.⁴ 16 Aralık 1907 tarihinde Joe Armitage Sykes liderliğinde İngiliz tüccarlar sermayesi 400000 Sterlin olan The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd.'i kurdu. Şirketin kurulmasına yönelik çalışmalar 1907 yılı başında başladı. Genel merkezi Londra'da olan şirket MM. P. De Andria & Company, G. P. & J. Baker Ltd., Habif & Polako, Sidney La Fontaine, T. A. Spartalı & Company ve Sykess & Company ortaklığıyla kuruldu.⁵

Uluslararası halı ticareti yapan M. W. Griffit & Company ve Glisse & Company yeni oluşumda yer almadı.⁶ Şirket 1 Ocak 1908 tarihinden itibaren faaliyete geçti. Anadolu'daki imalat merkezlerinde acentelerle imalathâneler, Londra, Paris, İstanbul, Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerde acenteler açtı.⁷ İzmir'de Spartalı Ferhânesi'nde büyük bir mağaza açtı. Şirketin başkanı MM. Nelson de Andria, başkan yardımcısı Sydney La Fontaine, genel müdürü Albert Aliotti idi. Şirket Genel Kurulu'nda başkan MM. Nelson de Andria, başkan yardımcısı Sydney La Fontaine, genel müdür Albert Aliotti, Georges Baker, James Baker, Arthur La Fontaine, Harold F. Giraud, Issac Polako, Takvor Spartalı ve Joe Armitage Sykes yer aldı.⁸ Şirketin kuruluş sürecinden itibaren İzmir ve İstanbul basınında önemli bir tartışma başladı. Basın yoluyla şirketin *serbestî-i ticârete* darbe vurduğu, sektörde monopol piyasa (yed-i vâhid-i inhisârî) oluşturduğu iddia edildi. Birkaç istisnâî yazar dışında devrin ehl-i kalemleri şirketin kuruluşunu şiddetle karşı çıktı.⁹ 1909 yılı başında şirketin Uşak'taki temsilcileri Kıyyezâde Osman, Helvacızâde Mehmet, Hamzazâde Ali, Ali Mollazâde Ali, Thomas D'Isidoro, Canzâde Yusuf ve Hızarzâde Hacı Hüseyin idi.¹⁰

¹ COA. Irâde. Rûsûmât, 29/39 (1325L-12), 13 Kasım 1907/7 L 1325. Üç fabrika hakkında ayrıca bkz. Sadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Uşak'ta Halıcılığın Makineleşme Süreci", *Belleten*, 71 (260), 2007, s. 80-84.

² *Ahenk Gazetesi*, 3245, 21 Mart 1907/6 S 1325.

³ *Ahenk Gazetesi*, 3245, 21 Mart 1907/6 S 1325.

⁴ *Ahenk Gazetesi*, 3245, 21 Mart 1907/6 S 1325.

⁵ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara, Ağustos 1982, s. 104.

⁶ *Ahenk Gazetesi*, 3244, 20 Mart 1907/5 S 1325.

⁷ Edgar Pech, *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, 4 edition, Constantinople 1908, s. 255; *Ahenk Gazetesi*, 3228, 1 Mart 1907/16 M 1325.

⁸ Edgar Pech, a.g.e., s. 255-256.

⁹ *Biray Çakmak*, a.g.t., s. 139-140.

¹⁰ Emrah Yılmaz, "a.g.m.", s. 301, 306.

Tröstleşmeye Tepki: Uşak Osmanlı Halı Ticarethânesi Şirket-i Millîsi'nin Kuruluşu

The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd'in kurulacağına yönelik haberler üzerine İzmir ve İstanbul gazetelerinde önemli makaleler yayınlandı. İzmir gazetelerinde aynı şekilde karşılık verilmesi gerektiği fikri öne çıktı. Kısa süre sonra şirkete ilk tepkiyi Uşaklı halı tüccarları verdi. *Hamîyyet-i vatanîyeleri galeyâna* gelen Uşaklı halı tüccarları 30 Mart 1907 tarihinde Uşak Osmanlı Halı Ticarethânesi Şirket-i Millîsi'ni kurdu. Şirketin esasları tanzim edilen mukavelenâmeyle belirlendi. On sekiz halı tüccarı mukavelenâmeyi imzaladı. Şirketin kuruluş sermayesi 50000 Osmanlı Lirası idi.¹ Tiridzâde Mehmet Paşa, Hamzazâde Hüseyin Hüsnü Efendi, Helvacızâde Ömer Efendi, Bacakzâde Ali Rıza Efendi, Hacı Gedikzâde Hacı Hâfız Mustafa Efendi ve Akarcalizâde İsmail Efendi kurucu ortaklar arasında yer aldı. Osmanlı Devleti'nde halıcılık sektöründe kurulan ilk anonim millî şirket olma vasfını haiz Uşak Osmanlı Halı Ticarethânesi Şirket-i Millîsi 14 Nisan 1907 tarihinde faaliyete geçti.² Şirketin genel müdürü Hamzazâde Hüseyin Hüsnü Efendi oldu. Şirket İzmir'de bir mağaza kiraladı.³ Genel Müdür Hamzazâde Hüseyin Hüsnü Efendi Londra'nın önemli halı tüccarlarından Paker dö Nikilon ile görüşmeler yaptı. Şirket ortaklarından Bacakzâde Ali Rıza Efendi, Helvacızâde Ömer Efendi ve Akarcalizâde İsmail Efendi ticarî anlaşmalar yapmak amacıyla İstanbul'a gitti.⁴ Şirket varlığını sürdürmekle birlikte The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd. ile mücadelede başarılı olamadı. The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd., kısa süre sonra Uşak dâhil halı imal merkezlerinde acenteler ve imalathâneler açtı. Beyköy'de kiraladığı fabrikada imal ettirdiği ve Mortakyâdaki boya fabrikasında boyattığı halı iplerini imalât merkezlerine gönderdi.⁵ Kısa sürede Uşak dâhil Anadolu'daki halı imali ve ticareti süreçlerini büyük ölçüde kontrol altına aldı.

Sıradışı Bir Ayaklanma: 1908 İsyanı

1908 yılına gelindiğinde Uşak'ta halıcılık sektörü ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Eşraf tarafından kurulan ip fabrikaları kısmî bir teknolojik işsizliğe sebep oldu. The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd., fabrika mamulü halı iplerini Uşak'a görmek istedi. İngiliz tüccarlar halı fiyatlarını sabit tuttu. Mahallî tüccar halı imali ve ticaretinde çeşitli suiistimaller ve haksızlıklar yaptı.⁶ Bu sebeplerle 13 Mart 1908 tarihinde Müslim-Gayrimüslim Uşak ahali, Cuma günü Ulu Cami önünde toplanmak suretiyle sloganlar atarak fabrikalara doğru yürümeye başladı. Eşrafa ait fabrikaları tahrip ederek ağır zarar verdi.⁷ İsyan 14 Mart'ta Hükümet Konağı önünde tekrarlandı.⁸ Uşak Kaymakamlığı'na kısa süre önce atanan İshak Tevfik Efendi isyanın çıkmasında önemli rol oynadı. Mahalle muhtarları, Belediye Reisi ve eşraftan bazıları isyanı teşvik ve tahrik etti.⁹ Hatta isyan öncesinde The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd'e ait fabrika mamulü iplerin demiryolu istasyonundan kasabaya girişine engel oldular. İsyanı müteakip İshak Tevfik Efendi işten el çektirildi.¹⁰ Meclis-i Vükelâ kararıyla tahkikat yapmak üzere Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi Reisi Daniş Bey Uşak'a gönderildi.¹¹ Kızgın kalabalık 21 Mart 1908 tarihinde ikinci defa Hükümet Konağı önünde toplandı.¹² Daniş Bey ahali ve fabrika sahipleri ile görüşmeler yaptı. Tanzim ettiği raporu Sadâret'e gönderdi. Tahrip edilen fabrikalar uzun süre üretime ara verdi. Fabrika sahiplerinin müracaatları neticesinde halı ipi imalinden ziyade mensucat imal etmek üzere yeniden açıldılar.

¹ Ahenk Gazetesi, 3257, 4 Nisan 1907/20 S 1325; Ahenk Gazetesi, 3254, 31 Mart 1907/16 S 1325.

² Ahenk Gazetesi, 3307, 2 Haziran 1907/20 R 1325; Ahenk Gazetesi, 3257, 4 Nisan 1907/20 S 1325.

³ Ahenk Gazetesi, 3361, 4 Ağustos 1907/24 C 1325.

⁴ Ahenk Gazetesi, 3307, 2 Haziran 1907/20 R 1325.

⁵ Biray Çakmak, a.g.t., s. 142.

⁶ COA. ŞD. 1228/8, 3 Ağustos 1909/16 B 1327; COA. DH. MUİ. 34-2/23, 2 Ocak 1910/20 Z 1327; Donald Quataert, "Machine Breaking and the Chancing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860-1914", *Journal of Social History*, Spring, 1986, p. 483.

⁷ COA. Y. A. HUS. 516/37, 14 Mart 1908/11 S 1326.

⁸ COA. İrade. Husûsi, 30, 16 Mart 1908/13 S 1326.

⁹ COA. İrade. Husûsi, 30, 16 Mart 1908/13 S 1326.

¹⁰ COA. İrade. Husûsi, 30, 16 Mart 1908/13 S 1326.

¹¹ COA. İrade. Husûsi, 38, 21 Mart 1908/18 S 1326.

¹² COA. Y. MTV. 307/110, 23 Mart 1908/20 S 1326.

Sonuç

19. yüzyılda Avrupa merkezli bilimsel ve teknolojik gelişmeler köklü dönüşümlere sebep oldu. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler neticesinde mekânlar arası mesafeler kıaldı, zaman görece uzadı. İktisadî alanda yaşanan sanayi inkılabı çevre ülkelerdeki ekonomik yapıları dönüştürdü. Çevre ülkelerdeki siyasal iktidarlar küresel ekonomik sürece uyum sağlamaya yönelik politikalar takip etti.

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'nden itibaren küresel ekonomik gelişmeleri dikkate alarak yeni iktisadî politikalar takip etti. Serbest ticaret politikası Osmanlı Devleti'ni mamul mal ithal eden, tarım ürünleri ile maden ağırlıklı hammadde ihraç eden ekonomik yapı vasfı kazandırdı. Bununla birlikte istisnalar söz konusuydu. Osmanlı Devleti mamul mallar da ihraç etti. İhraç edilen mamul mallar arasında halıların özel yeri vardı. İstanbul ve İzmir limanlarından ihraç edilen halıların dünya piyasalarında önemli miktarda müşterisi vardı. Batı Anadolu'da başlıca halı imal merkezleri Uşak, Gördes ve Kula idi. Uşak'ta halıcılık sektörünün Orta Asya'ya kadar geri giden bir mazisi vardı. Tanzimat Dönemi'nden önce Avrupa sarayları ve malikânelerinde yaygın olarak kullanılan Uşak halıları haklı bir şöhrete sahipti. 1840'lı yıllardan itibaren Uşak'ta halıcılık sektörü hızlı bir değişim sürecine girdi. Değişimde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı teşvik politikaları ile uluslararası talep önemli rol oynadı. İç ve dış dinamiklere bağlı olarak halıcılık sektörü nitel ve nicel değişim yaşadı. İmal süreçlerinde köklü kopuşlar meydana geldi. Kitle tüketim metasına dönüşen halıların ticarî değeri artarken sanat değeri düştü. Metânet, zerâfet ve nefâseti zaafa uğradı. Nebatî boyalar yerini kimyevî boyalara bıraktı. 20. yüzyıl başında Uşak'ta üç tane iplik fabrikası kuruldu. Artık elde kirman ile eğrilen ipler inorganik enerjiyle fabrikalarda imal edilmeye başlandı. Fabrikalar 1908 yılı itibarıyla yaklaşık 300 işçi istihdam etmekle birlikte geleneksel yöntemlerle ip eğiren çok sayıda kişinin işsiz kalmasına sebep oldu. Süreçte İzmir'deki İngiliz tüccarların kiraladığı ve tesis ettiği iplik ve boya fabrikaları da önemli rol oynadı. 1907 yılında İzmir'deki İngiliz halı tüccarları halı imal ve ticareti süreçlerini tamamen kontrol etmeye yönelik amaçlarını açıkça ifade ettiler. Halıcılık sektöründe tröstleşmeyi ifade eden The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Ltd.'i kurmaya karar verdiler. Kısa süre sonra İzmir ve İstanbul basınında *serbest-i ticâret* ve *yed-i vâhid-i inhisârî* ekseninde iktisadî bir tartışma başladı. Uşaklı halı tüccarları tröstleşmeye şiddetle karşı çıktı. On sekiz halı tüccarı 50000 Osmanlı Lirası sermayeli Uşak Osmanlı Halı Ticarethânesi Şirket-i Millîsi'ni kurdu. 14 Nisan 1907 tarihinde faaliyete geçen şirket, Osmanlı Devleti'nde halıcılık sektöründe kurulan ilk anonim şirketti. Mart 1908 tarihine gelindiğinde Uşak'ta halıcılık sektörünün çeşitli imal süreçlerinde yer alarak geçimlerini temin etmekte olan ahali ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. İktisadî sorunların temel sebepleri halı iplerinin fabrikalarda imal edilmesi, halı ticaretinin tröstleşmesi ve mahallî tüccarın suiistimaller yapması idi. 13 Mart 1908 tarihinde Uşak ahalisi Ulu Cami önünde toplanarak fabrikalara doğru sloganlar atmak suretiyle yürümeye başladı. Fabrikaları tahrip etti. Fabrikalarda imalatı durdurdu. Ahali Hükümet Konağı önünde iki defa toplanarak taleplerini tekrarladı. Osmanlı Devleti'nin *hareket-i gayr-i marziye*, ahalinin *tarak isyanı*, modern tarihçilerin *makine kırıcılığı* (*machine breaking*) adını verdiği isyan, özünde iktisadî değişimden kaynaklanan bir sosyal şiddet olayıydı.

~ KAYNAKÇA

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)
Sadâret, Amedî Kalemî Belgeleri
A. AMD. 81/79, 16 Aralık 1857/28 R 1274.
Sadâret, Mektûbî Kalemî Belgeleri
A. MKT. 42/22, 17 Mayıs 1846/20 Ca 1262.
Sadâret, Mektûbî Kalemî, Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler
A. MKT. MVL. 53/91, 23 Haziran 1852/5 N 1268.
A. MKT. MVL. 57/41, 5 Ekim 1852/21 Z 1268.
Bâb-ı Âli Evrâk Odası, Nezâret Gelen-Giden Defterleri Belgeleri
BEO. NGG. 203971, 14 Aralık 1905/1 Kânûn-ı Evvel 1321.
Dâhiliye Nezâreti, Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Belgeleri
DH. MUİ. 34-2/23, 2 Ocak 1910/20 Z 1327.
Hâriciye Nezâreti, Mektûbî Kalemî Belgeleri

- HR. MKT. 26/41, 16 Haziran 1849/24 B 1265.
1255-1309 Yılları İrâdeleri, Dâhiliye
İrâde. Dâhiliye, 101224, 11 Ağustos 1846/17 Ş 1262.
İrâde. Dâhiliye, 14217, 19 Haziran 1851/19 Ş 1267.
İrâde. Dâhiliye, 16847, 24 Mart 1853/13 C 1269.
1255-1309 Yılları İrâdeleri, Meclis-i Vâlâ
İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8422, 27 Mayıs 1852/7 Ş 1268.
İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8615, 4 Temmuz 1852/16 N 1268.
İrâde. Meclis-i Vâlâ, 8931, 13 Eylül 1852/28 Za 1268.
1255-1309 Yılları İrâdeleri, Mesâil-i Mühimme
İrâde. Mesâil-i Mühimme, 2281, 14 Temmuz 1846/19 B 1262.
İrâde. Mesâil-i Mühimme, 2282, 2 Şubat 1847/15 S 1263.
İrâde. Mesâil-i Mühimme, 695, 12 Nisan 1848/8 Ca 1264.
1310-1334 Yılları İrâdeleri, Evkâf
İrâde. Evkâf, 27/32 (1318Za-14), 14 Mart 1901/23 Za 1318.
1310-1334 Yılları İrâdeleri, Husûsî
İrâde. Husûsî, 30, 16 Mart 1908/13 S 1326.
İrâde. Husûsî, 38, 21 Mart 1908/18 S 1326.
1310-1334 Yılları İrâdeleri, Rüsûmât
İrâde. Rüsûmât, 13/42 (1319Ra-06), 4 Temmuz 1901/17 Ra 1319.
İrâde. Rüsûmât, 16/33 (1320B-01), 8 Ekim 1902/5 B 1320.
İrâde. Rüsûmât, 29/38 (1325L-11), 13 Kasım 1907/7 L 1325.
İrâde. Rüsûmât, 29/39 (1325L-12), 13 Kasım 1907/7 L 1325.
1310-1334 Yılları İrâdeleri, Ticâret ve Nâfia
İrâde. Ticâret ve Nâfia, 10/45 (1319Z-08), 1 Nisan 1902/22 Z 1319.
İrâde. Ticâret ve Nâfia, 11/9 (1320S-02), 14 Mayıs 1902/5 S 1320.
İrâde. Ticâret ve Nâfia, 9/26 (1318R-07), 24 Ağustos 1900/27 R 1318.
Bâb-ı Âli Bünyesindeki Diğer Dâirelere Ait Belgeler, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri
ŞD. 1219/15, 27 Eylül 1902/24 C 1320.
ŞD. 1222/41, 2 Ekim 1905/3 Ş 1323.
ŞD. 1224/36, 8 Ağustos 1907/28 C 1325.
ŞD. 1228/8, 3 Ağustos 1909/16 B 1327.
ŞD. 153/27, 25 Şubat 1901/6 Za 1318.
ŞD. 1576/11, 18 Haziran 1900/19 S 1318.
ŞD. 1581/14, 29 Nisan 1902/20 M 1320.
ŞD. 1581/16, 5 Temmuz 1901/18 Ra 1319.
Yıldız, Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı
Y. A. HUS. 286/60, 17 Aralık 1893/8 C 1311.
Y. A. HUS. 516/37, 14 Mart 1908/11 S 1326.
Yıldız, Mütenevvi Marûzât Evrâkı
Y. MTV. 120/30, 15 Mayıs 1895/20 Za 1312.
Y. MTV. 307/110, 23 Mart 1908/20 S 1326.

Gazeteler

- Ahenk Gazetesi, 1300, 25 Kasım 1900/2 Ş 1318.
Ahenk Gazetesi, 3228, 1 Mart 1907/16 M 1325.
Ahenk Gazetesi, 3244, 20 Mart 1907/5 S 1325.
Ahenk Gazetesi, 3245, 21 Mart 1907/6 S 1325.
Ahenk Gazetesi, 3250, 27 Mart 1907/12 S 1325.
Ahenk Gazetesi, 3254, 31 Mart 1907/16 S 1325.
Ahenk Gazetesi, 3257, 4 Nisan 1907/20 S 1325.
Ahenk Gazetesi, 3307, 2 Haziran 1907/20 R 1325.

Ahenk Gazetesi, 3361, 4 Ağustos 1907/24 C 1325.
Ahenk Gazetesi, 3532, 29 Şubat 1908/26 M 1326.

Araştırma Eserleri

- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Atalay, Besim, *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.
- Çakmak, Biray, "İktisadî Değişim ve Devlet: 19. Yüzyılda Uşak Halıcılığı", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), 5/10, Güz 2009, s. 139-163.
- Çakmak, Biray, "XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İp Fabrikaları", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, 2008, s. 41-58.
- Çakmak, Biray, *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008.
- Issawi, Charles, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1980.
- Keyder, Çağlar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayi", *Osmanlı 3, İktisat*, Güler Eren (ed.), Bilim Editörleri: Doç. Dr. Kemal Çiçek ve Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 269-278.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara, Ağustos 1982.
- Kütükoğlu, Mühabat S., "Baltalimanı Muahedesi", *TDVİA*, 5, 1992, s. 38-40.
- Önsoy, Rifat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)", *Bellekten*, XLVII/185, Ocak 1983, Ankara 1984, s. 195-235.
- Özvar, Erol, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", *Osmanlı Medeniyeti, Siyaset, İktisat, Sanat*, Coşkun Çakır (Haz.), Klasik Yayınları, İstanbul, Eylül 2005, s. 105-124.
- Pech, Edgar, *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, 4 edition, Constantinople 1908.
- Quataert, Donald, "Machine Breaking and the Chancing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860-1914", *Journal of Social History*, Spring, 1986, p. 473-489.
- Quataert, Donald, "The Carpet Makers of Uşak, Anatolia (1860-1914)", *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey, Princeton University, Proceedings, 24-26 August 1983*, Heath W. Lowry and Ralph S. Hattox (eds), The ISIS Press, Istanbul-Washington-Paris 1990, p. 85-91.
- Quataert, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet V., "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM*, 3, Ankara, Ocak 1992, s. 323-332.
- Tengirşek, Yusuf Kemal, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 289-320.
- Tutsak, Sadiye, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Uşak'ta Halıcılığın Makineleşme Süreci", *Bellekten*, 71 (260), 2007, s. 65-97.
- Ünver, Metin, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Feridun M. Emecen (ed.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi ve Kitabevi Yayını, İstanbul 2009, s. 119-160.
- Yılmaz, Emrah, "Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufacturers Limited (Şark Halı Kumpanyası) ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi (1907-1914)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), Aralık 2020, s. 291-333.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M
E Ğ İ T İ M G E N Ç L İ K v e S P O R

USAK
KURTULUŞUN 100. YILI

[BÖLÜM TAKDİM YAZISI]

Tarih boyunca istikamet çizen, Ege'nin incisi, Efeler diyarı Uşak'ın düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yıl dönümü vesilesiyle hazırlanan bu eserin geçmiş ile gelecek arasında mühim bir köprü olacağına inanıyorum.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde “Şehr-i Uşşak'ın bağ ve bahçelerinin, havası ve suyunun güzelliğinden dolayı âşıkı ve maşuku çoktur. Bu şehirde iki gün kalan, üçüncü gün âşık olur” diye tarif ettiği Uşak; bereketli topraklarının üzerinde nice medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihî ve tabii güzelliği ile her dönemde ziyaretçilerini kendisine hayran bırakmıştır.

Kültürel mirasını sağlam temeller üzerine inşa etmiş Uşak; bu kadim kültürü yüzyıllardır daima sadakat ve vefa ile muhafaza etmiştir. Bu şehrin dünü, bugünü nasıl umut dolu ise; bu topraklara kattığı değer ile Uşak, yarınlar için de umut vaat etmektedir.

Millî mücadele döneminde işgalin karşısında efeler gibi dimdik duran şehrimiz, hiçbir baskıya boyun eğmeksizin memleketimizin istikbali uğruna istiklâl kavgası vermekten kaçınmamıştır. Uşaklılar, bugün de aynı ruh ve bağlılıkla millî birlik ve bütünlüğümüzü cansiperane şekilde muhafaza ve müdafaa etmeye devam etmektedir.

Gençlik ve Spor Bakanlığımız; Uşak'ın, ismiyle müsemma biçimde Âşıklar Şehri olmasının yanı sıra bir “spor şehri” olarak da anılması için bütün imkânlarıyla bu şehrin yanında, hizmetindedir. Köklü medeniyetimizin çekirdeği olarak nitelendirebileceğimiz bu kadim şehirde, atalarımızdan miras geleneksel sporların ilk günkü heyecanla nefes alıp vermesi Türk sporu adına büyük bir mutluluk ve iftihar vesilesidir.

Biz de tarihimizin ve geleneksel varlığımızın bizden beklediği ödev ve sorumluluğun gereği olarak; Türkiye'nin dört bir yanında geleneksel sporlarımızı güçlü desteklerle geliştirip yaygınlaştırdığımız gibi Uşak'ta da şehirle adeta bütünleşen cirit sporunu yaşatacak imkanlar oluşturuyor, tesisler bina ediyor ve her şeyden önemlisi bu sporu fiilen yaşatacak sporcular yetiştiriyoruz.

Türk milletinin ortak miraslarından biri olan geleneksel spor dallarımız, milli kimliğimizin en değerli unsurlarından biri olarak; bugün modernleşen, dijitalleşen çağın rüzgârına karşı varlığını muhafaza etmeye çalışıyor. Biz ata sporlarımıza hak ettiği hürmet ve itibarı gösterirken bu meseleye salt "spor" penceresinden bakmıyor; bunu bir kimlik ve kültür meselesi olarak değerlendiriyoruz.

Ötelerden bugüne ulaşan bu paha biçilmez mirasımızı gelecek kuşaklara aktarmak durumundayız. Geleneksel sporlarımız, kimliğimizi korumak adına önemli bir fırsattır. İstikbalimizi emanet edeceğimiz gençlerimizi, hafızamızdaki birikimle buluşturmak durumundayız. Kendi mazisi ve değeriyle barışık bir gençlik, yalnızca kendi ülkesi ve milletinin huzuru için değil, dünyanın huzur ve refahı için de önemli bir şanstır.

Geleneksel sporların ve bilhassa cirit sporunun layığıyla yaşatıldığı Uşak, her yönüyle olduğu gibi bu yönüyle de takdiri hak etmektedir.

Bakanlığımız, Uşak'ı öğrenci yurtlarıyla, gençlik merkezleriyle, genç ofislerle, tüm branşları kapsayan spor tesisleriyle ve spor faaliyetlerinin tümünde olmakla beraber; geleneksel sporlar konusunda hassaten desteklemeye devam edecektir.

Uşak'ın düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yılı vesilesiyle kaleme alınan bu eserde emeği olan herkesi gönülden tebrik ederim.

Gönül şehri Uşak'ın 100. Kurtuluş Yılı dönümünü kutlar, candan aziz Uşaklılara sağlık, mutluluk ve sporla dolu günler dilerim.

Sevgi ve selamlarımla...

Dr. Mehmet Muharrem KASAPOĞLU

Gençlik ve Spor Bakanı

[BÖLÜM TAKDİM YAZISI]

Tarihin en eski dönemlerinden beri kadim medeniyetlere ev sahipliği yapan Uşak, tarihin yönünü belirleyen mühim vakalara tanıklık etmiş; insanı, tabiatı, mimarisi ve gelenekleriyle Anadolu'da kültürümüzü muhlis bir şekilde yansıtan önemli şehirlerimizden biri olmuştur.

Ege'yi Batı ve Orta Anadolu'ya bağlayan, önemli vilayetlerimizin kesişim noktasında bulunan bu aziz şehir; Millî Mücadelemize yön veren mukadderatı, verimli toprakları ve coğrafi güzellikleriyle görenlerde hayranlık uyandıracak vasıflara maliktir. Bu yönüyle de Evliya Çelebi'nin övgülerine de mazhar olmuştur.

Yaklaşık bir asır önce, kurtuluş mücadelemizi verdiğimiz zorlu günlerde dahi vatan toprağını düşmana karşı büyük bir azim ve cesaretle savunan Uşaklılar, istikbalini istiklalle taçlandırıp muvaffakiyetlerini vakur bir edayla bugünlere dek taşımayı bilmiştir.

Tarih boyunca sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal değişimler hemen her toplumu, olumlu ya da olumsuz anlamda etkiler. Bu değişim karşısında toplumların beşeri sermayesine sahip çıkması, kültürünü ve geleneklerini yeni kuşaklara aktararak birliğini ve millî benliğini koruması önem arz eder. Bir ulusun evlatlarını; millî değerlerine sahip çıkan, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, milletine karşı görev ve sorumluklarını canıgönülden benimseyen, kültürüne yabancılaşmayan bireyler olarak yetiştirmesi için en güçlü enstrümanı eğitimidir. Bu nedenle eğitim; bir milletin özgürlük bakiyesinde, bir şehrin yaşam ikliminde ya da bir bireyin gelişiminde temel vazifeler üstlenir.

Kuşkusuz Uşak da kadim bir eğitim mirasının üzerinde inşa edilmiş, zamana ve değişen olumsuz dış etkilere karşı millî benliğini koruyarak direnen önemli bir kentimiz olarak yerini almıştır. Geçen yüzyılın milletimize sunduğu ağır ve acımasız savaşlar esnasında, millet için mukaddes bir davanın parçası olan Uşaklıların eğitim hususundaki özverişi, şimdi olduğu gibi dün de güçlüydü. Kadim geçmişimizin eğitim mirasında Uşak ilimiz, ülkemizdeki birçok şehir gibi köklü bir maarif geleneğinin ev sahipliğini yüzlerce yıldan beri yapmaktaydı.

18. yüzyılın başı ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Uşak'ta birçok eğitim kurumunun ismi günümüze dek vasil olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başlarına dek ise okul sayısındaki bir önceki yüzyıla göre yaklaşık 2 katın üstünde bir artış gözlenmektedir. Uşak'taki öğrenci sayısı o dönemin şartları ve nüfus yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda oldukça iyi düzeydedir. Bu nedenle Uşaklıların eğitimle olan bağının güçlü ve sağlam temeller üzerine kurulduğunu söylemek tarihsel bir hata olmayacaktır.

Bir milletin çocuklarına verdiği değer, eğitime yapılan yatırımlarla ölçülür, ifadesi çağımızın modern eğitim anlayışının kökleşmiş bir retorik ürünüdür ve gerçekten isabetli, doğru bir ifadedir. Çocuklarımıza bırakacağımız en büyük miras, kaliteli bir eğitimidir. Ünlü devlet adamı, Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamülmülk'ün eseri olan Siyasetname'de: "İlim hazineye bedeldir; zira hazineyi sen muhafaza edersen, ilim ise seni muhafaza eder." şeklinde Lokman Hekim'in sözünü belirterek ilmin önemini çağlar öncesinden çarpıcı bir biçimde bizlere nasihat eder. Millî eğitim camiası olarak biz de ecdadın ilme bu bakışıyla ve medeniyetimizi sağlam temeller üzerinde muhafaza etmek gayesi ile eğitime sınıksız sarıldık.

Millî Eğitim Bakanlığı olarak okul öncesinden yükseköğretime dek yapmış olduğumuz yatırımlarla öğrencilerimizin dünyadaki akranları ile aynı imkânlarla sahip olmasını sağlamak amacıyla çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Vatan evlatlarının geleceğini ve Türkiye'nin güçlü yarınlarını şimdiden planlıyor, çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle yavrularımızı donatmak için milletimizin derdine derman olmaya çalışıyoruz. Bu kapsamda eğitimde son 20 yılda yapılan yatırımların tüm ülke genelinde olduğu gibi Uşak ilimizde de eğitimin kalitesini arttırdığını görmek bizleri

mutlu ediyor. Okulöncesinden yükseköğretime dek ülkenin tamamında olduğu gibi Uşak'ta da okullaşma oranlarının yükselmesi, derslik başına düşen öğrenci sayımızın ve öğretmen başına düşen öğrenci sayımızın gelişmiş ülkeler seviyesine gelmesi eğitime gösterdiğimiz özveriye bizlere somut bir şekilde anlatmaktadır. Hayat boyu öğrenmeden mesleki ve teknik eğitime, temel eğitimden ortaöğretime ya da özel eğitime kadar Uşak'taki tüm kurumlarımızı güçlendiriyor, halkımızın hizmetine açıyoruz.

Millî Eğitim Bakanlığı olarak Uşak'taki tüm öğretmenlerimizin, öğrencilerimizin ve velilerimizin destekleyicisi olmaya, eğitimin niteliğini ve işlevselliğini etkin kılmaya devam edeceğiz. Bir eğitim şehri olan Uşak'ı, ülkenin tüm vilayetleriyle beraber daha yukarılara taşımak, öğrencilerimizin geleceğın dünyasında söz sahibi olmasını sağlabilmek ve ülkemizin müreffeh yarınlara güçlü bir şekilde hazırlamak en temel amacımızdır. Dünya arenasında bağımsız kararlar alabilen, tarihinin verdiği sorumluluk bilinciyle hareket eden ve demokrasi bilincini özümseyen nesillerin yetiştirmeye hız kesmeden devam edeceğiz.

Uşak'ın düşmandan kurtuluşunun 100. yılı dolayısıyla hazırlanan, millî dimağımıza sağladığı idrakten ötürü bu eserde katkıları bulunan herkesi tebrik ediyorum. Değerli Uşak halkını bu ulvi günde kutluyor, eğitime gönül veren tüm vatandaşlarımızı bu vesileyle saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Mahmut ÖZER
Millî Eğitim Bakanı

UŞAK ÜNİVERSİTESİNİN KURULUŞU ve İLK YILLARI (2006-2012)

Ayşin ŞİŞMAN*

Aklın ve Bilimin Işığında...

Cumhuriyet'in ilk üniversiteleri İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde yer alırken üniversitelerin Anadolu'nun farklı illerine yayılmasının gerekli olduğu düşüncesi kuruluşun ilk yıllarında benimsenen bir düşünce ve politika olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmasında eğitim alanında Türkiye'yi "garp", "merkez" ve "şark" olarak üç kısımda düşündüğünü ve her bir bölgede modern anlamda üniversitelerin kurulması gerektiğini ifade etmiştir¹.

Ülkenin her yerine yayılması planlanan üniversite hareketi 1960'lı yıllardan sonra ülkenin dört bir tarafına yeni üniversiteler kurularak 1970'li yılların sonuna gelindiğinde İstanbul'da 3, Ankara'da 3, İzmir, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Samsun, Eskişehir, Elazığ, Malatya, Kayseri, Konya, Bursa, Sivas ve Adana'da birer tane olmak üzere toplam 19 üniversiteye ulaşılmıştır. Bu yeni üniversiteler yükseköğretimin yurt çapında dengeli dağılımını sağlama amacına yöneliktir. Her şehirde en az bir üniversitenin kurulmuş olduğu 2008 yılına kadar geçen süreçte, her bölgede kurulmuş olan üniversitelerin çevre illerini de kapsayacak şekilde yükseköğretimin gelişimine ve yaygınlaşmasına katkı sağladığı görülür. Üniversiteler tarafından çevre il ve ilçelere yüksekokulların açılmasının yanı sıra, 1981 yılında Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) açılması ile üniversitelerden bağımsız olarak açılan akademi ve yüksekokullar bölgelerindeki üniversitelere bağlanmıştır. Böylece, üniversitelerin merkezî özelliği güçlenmiş ve yeni üniversitelerin kurulması için gerekli altyapının sağlanmasında önemli rolleri olmuştur. 1982 Anayasası'nda vakıf üniversitelerinin kurulmasının önü açılmış, özellikle 1990'lı yıllardan sonra hem vakıf üniversitesi hem de devlet üniversitesi sayısı hızla artmıştır. 1992 yılında Türkiye'deki üniversite sayısı 19'dan 57'ye ulaşmıştır. 2006-2008'de kurulan devlet üniversitelerine bakıldığında ise "her ile bir üniversite" şiarı çerçevesinde davranıldığı ve devlet üniversitesi sayısının 98'e ulaştığı görülmektedir.

17 Mart 2006 gün ve 5467 sayılı Kanun'la² kurulan Uşak Üniversitesi, uzunca bir süre devam eden kuruluş çalışmaları nedeniyle dikkat çekicidir. Şüphesiz bunun en önemli sebebi "Uşak'ta üniversite kurulması fikrinin" 18 yıllık bir sürece yayılması ve Uşaklıların illerinin adını taşıyan ve şehir ile özdeşleşmiş bir kurumu arzu etmeleridir. 1994-2012 yılları arasında Uşak'ta bulunan fakültelerde çalışmış ve kuruluş sürecini yaşamış tarihçi bir akademisyen olarak Uşak Üniversitesi, ilk fakültelerin kuruluşundan itibaren mevcut toplumsal, ekonomik, idari vb. yapının içerdiği sorunların çözülmesine, toplumsal refahın artırılmasına, hızlı ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanmasına, bilgili, duyarlı, üretken, sorumlu, bilinçli, donanımlı fertlerin yetiştirilmesine aktif ve pozitif katkılarda bulunmayı amaç edinmiştir.

Üniversiteler en üst düzeyde mesleki açıdan öğrenim görülebilecek, diğer taraftan da öğrencilerini sosyal-kültürel, sanatsal ve sportif açıdan geliştiren kurumlardır. Her türlü düşünce ve ifade özgürlüğünün, fikir tartışmalarının gerçekleştiği, demokrasi kültürünün edinildiği ortamlardır. Evrensel değerlerin, millî değerlerle bütünleştirilerek genç kuşaklara aktarıldığı, çağdaşlaşmanın öncüsü, özgür düşüncelerin yaratıcı düşüncelere dönüştürüldüğü, insanlık yararına olan bilgi ve tecrübelerin paylaşıldığı yerlerdir.

Uşak Üniversitesinin Kuruluşuna Giden Süreç

Uşak'ta ilk açılan yükseköğretim kurumları olarak 1974-75 öğretim yılından itibaren faaliyet gösteren iki yıllık Eğitim Enstitüsü ve 1975-1976 yılında açılan bir tür Meslek Yüksekokulu olarak kabul edilen Yaygın Yükseköğretim Kurumu (YAYKUR) sayılabilir. 1977-78 yıllarında bu kurumlarda yaşanan siyasal ve ideolojik amaçlı şiddet olayları şehrin hafızasında yükseköğretime dair olumsuz düşüncelere yol açıyorsa da bunu döneme özgü olarak değerlendirmek doğru olacaktır. YÖK'ün teşkilinden sonraki süreci değerlendirdiğimizde Uşak

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi.

¹ Kaynar, Mete/Parlak, İsmet, Her İle Bir Üniversite Türkiye'de Yükseköğretim Sisteminin Çöküşü, Paragraf Yayınevi, Ankara 2005.

² 26111 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Üniversitesinin kuruluşu ile ilgili yapılan çalışmalarda¹ ilk girişimin 1987 yılına kadar gittiği görülmektedir. Dönemin Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Temel Çakaloz, Organize Sanayi Bölgesi ve Uşak Ticaret Sanayi Odası Başkanlığı görevlerini yapan Erhan Akçay, Ege Üniversitesinde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Işık Tarakçıoğlu ile dönemin Uşak Valisi Nurettin Turan üniversite kurma çalışmalarına başladıkları görülmektedir. Uşaklı olması dolayısıyla kendisinden üniversite açılması konusunda yardım istenen Prof. Dr. Temel Çakaloz, Ege Üniversitesi Senatosu'ndan Uşak Meslek Yüksekokulunun kurulması hususundaki olumlu kararda etkili olmuştur. Bu kararın akabinde diğer idarecilerle Uşak'a gelinmiştir. Hem Uşak'ta açılacak olan meslek yüksekokulu hem de ileride açılabilirken olan üniversite için yer aranmış ancak o zamanki şartlar altında uygun bir yer bulunamamış, tavsiye edilen yerler de üniversite açmak isteyen kişilerce beğenilmemiştir. Bunun üzerine Ege Üniversitesi kampüsü içerisinde Uşak Meslek Yüksekokulu açılmış, ilk müdürlüğüne Prof. Dr. Işık Tarakçıoğlu atanarak 1988 yılında Tekstil Bölümü eğitim öğretim faaliyetine başlamıştır.

Uşak'ta ilk yükseköğretim yapılanması 1992 yılında kurulan Afyon Kocatepe Üniversitesine bağlı Uşak birimleri ile olacaktır. Afyon Kocatepe Üniversitesi (AKÜ) ilk kurulduğunda 5 fakülte 10 meslek yüksekokul açılmasına karar verilmiş, bunların ikisi fakülte, beşi yüksekokul olmak kaydıyla toplam yedisinin Uşak'a açılması kararlaştırılmıştır. Böylece 1993 yılında Uşak'a Eğitim Fakültesi ve Mühendislik Fakültesi açılırken yüksekokul olarak ise Ege Üniversitesine bağlı kurulan Uşak Meslek Yüksekokulunun yanında Banaz, Eşme ve Karahallı Meslek Yüksekokulları açılmıştır. 1995 yılında Ulubey, 1998 yılında ise Sivaslı Meslek Yüksekokulları eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Böylece meslek yüksekokul sayısı 5'ten 6'ya yükselmiştir. 1993'te kurulmuş olan Uşak Sağlık Meslek Yüksekokulu, 1997'ye kadar hemşirelik ön lisans bölümü olarak devam ettikten sonra 1997'de Sağlık Yüksekokulu olarak lisans eğitimi vermeye başlamıştır.

Uşak Eğitim Fakültesinde Sınıf Öğretmenliği 1994-1995 öğretim yılında açılırken Türkçe ve Tarih Öğretmenliği Bölümleri 1995-1996 öğretim yılında açılmıştır. Aynı yıl içerisinde Uşak Mühendislik Fakültesinde Jeodezi, Fotogrametri ve Seramik Mühendisliği Bölümleri açılmıştır². 1997-1998 öğretim yılında Uşak Eğitim Fakültesinde Coğrafya Öğretmenliği ile Sınıf Öğretmenliği, Türk Dili ve Edebiyatı ve Türkçe Öğretmenliği Bölümlerinin ikinci öğretim programları açılmıştır. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği normal ve ikinci öğretimi 1998-1999 öğretim yılında açılırken aynı tarihlerde Tarih, Coğrafya ve Türk Dili Edebiyatı Öğretmenliği Bölümlerinin kapatılması kararlaştırılmıştır. Akademik birimlerin artmasıyla birlikte Uşak'ta bir üniversite açılması fikri gelişmenin tabii bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

Dönemin Uşak Valisi İrfan Kurucu'nun (1992 –1993) liderliğinde Uşak'taki fakülte ve meslek yüksekokul yararına Uşak Üniversitesi Vakfı adı altında 1992 senesinde bir vakıf kurulmuştur³. TEDAŞ'ta teminat paraları bulunan sanayiciler TEDAŞ Genel Müdürü'nün teminat paralarını geri iade edip yerine teminat mektubunun yeterli olduğunu belirtmesiyle TEDAŞ'tan aldıkları teminat paralarını çekip vakfa bağışta bulunmuşlardır. Özellikle ilk yıllarda öğretim elemanlarına yaptıkları maddi destekle eleman sıkıntısının giderilmesinde etkili olan Uşak Üniversitesi Vakfı daha sonra Uşak Kalkınma Vakfı ismini almıştır. Üniversiteye maddi ve manevi yardımda bulunmak amacıyla 24 Nisan 2004 tarihinde toplanılan kongrede ise vakfın adı Uşak Eğitim ve Kalkınma Vakfına çevrilmiştir.

Mühendislik Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Uşak Meslek Yüksekokulu başlangıçta Bölme beldesinde eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. 10 yıldan fazla süren üniversite kurma macerası esnasında yerel gazeteler başta olmak üzere diğer gazetelerde de Uşak'ın bir üniversiteye sahip olabilmesiyle ilgili haberlerden, karşılaşılan güçlükler, atılan adımlar, yapılabilen ve yapılamayanlar, verilebilen ve verilemeyen ödeneklerden, vakıfların ve gönüllü yardımsever işadamlarının faaliyetlerinden bahsedilmiştir⁴.

Bölme Köyü İlkokulunda devam eden üniversite eğitimi İlkokulun ve köyün eğitim için uygun şartlar taşımamasından dolayı 1994 yılı Ekim ayında, Mühendislik Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Uşak Meslek Yüksekokulu Anadolu Öğretmen Lisesinin eğitim faaliyet-

¹ Adnan Şişman, Tarihe Düşülen Notlar, İstanbul, 2019; Mutlu Akçay, "Uşak'ta Yükseköğretim Faaliyetleri ve Başlıca Sorunları" (The main activities of higher education and their problems in Usak) , Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.; Sadiye Tutsak, "Ege Üniversitesi'nde Açılan Bir Okul: Uşak Meslek Yüksekokulu", İzmir Araştırmaları Dergisi1, ss.37-78, İzmir 2015.; Yeni Türkiye'nin Projesi 2006-2016 UŞAK ÜNİVERSİTESİ, Uşak Üniversitesi Yayınları, 2016.; Erhan Akçay'ın Mutlu Akçay'a verdiği bilgilere göre 1987-1998 yıllarında 2 Uşak Milletvekili meclise üniversite için önerge sunmuşlarsa da açılması teklif edilen üniversite sayısının 50'yi bulması ve meclisin bu istekleri karşılayamayacak duruma gelmiş olmasından bu önerge komisyonunda görüşülmemiştir.

² Bkz. Cumhuriyetin Yetmişbeşinci Yılında Uşak, (Komisyon çalışması), s. 6, Uşak Valiliği 1998.

³ M. Akçay, s.104.

⁴ M. Akçay, s. 105.

lerini sürdürdüğü Çivril yolu üzerinde bulunan ve İl Özel İdaresi tarafından yaptırılmış olan binalara taşınmıştır. Anadolu Öğretmen Lisesi dört yıl sonra kendi binalarına geçmiştir. Burası daha sonra Halit Ziya Uşaklıgil Kampüsü olarak adlandırılacaktır.

1996 yılında Uşak'ta bağımsız bir üniversite kurulması için Vali Kadir Uysal (1996-1999) ile AKÜ Rektörü Prof. Dr. Şehabettin Yiğitbaşı ve Rektör Yardımcısı Uşak Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Adnan Şişman, öncelikle öğrenci ve öğretim elemanı sayısının artırılması ve alt yapının tamamlanması konusunu ele almışlardır. Vali Uysal, Uşak Üniversitesinin kurulmasını gönülden istemekte hatta bu dönemde üniversite kurulduğu takdirde merkezde bulunan Halil Eşe İlköğretim Okulu, Uşak Lisesi ek binası, Fen Lisesi binasının

3 ve 4. katları ile Millî Eğitim Müdürlüğü (eski Gazi İlkokulu binası) binalarının üniversiteye tahsis edilmesi konusunda adım atmıştır. Bu sırada 300'lerde olan Uşak Eğitim Fakültesi öğrenci kontenjanı yüzde yüz artışı ile Uşak Üniversitesinin kuruluşunda ilk ciddi hareketlenme başlamıştır.

Vali Uysal'ın Temmuz 1999'da emekli olması üzerine Uşak'a vali olarak atanan Ayhan Çevik (1999-2003) de devlette devamlılığın esas olduğu düşüncesinden hareketle, 2000 yılı sonunda Eğitim Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesini Kuyucak yolu üzerindeki Fen Lisesi binasının iki katına yerleştirmiştir. AKÜ yöneticilerinin öğrenci ve öğretim elemanı sayısını arttırmasına rağmen Uşak'ta üniversiteye vaat edilen mekânlardan yalnızca Fen Lisesi binasının üçüncü ve dördüncü katları verilmesi eğitim-öğretimin aksamasına ve bina sıkıntısı yaşanmasına neden olmuştu. Artan sıkıntılar ve yaşanan sorunlar üzerine dönemin AKÜ Rektörü Prof. Dr. Şan Öz-Alp, Uşak'taki bölümlerin Afyon'a taşınmasını dahi gündeme getirmiş ve bir kamuoyu duyurusu ile konuyu paylaşmıştır.

2001 yılında Millî Eğitim Müdürlüğünün, Fen Lisesi binasının kendi öğrencilerine yetmediğini belirterek boşaltılması talebi üzerine Uşak Eğitim Fakültesi ve Uşak Fen Edebiyat Fakültesi bu binadan çıkmak zorunda kalmıştır. 2002 yılında Vali Çevik'in girişimleri ile Eğitim Fakültesi, Uşak Valiliği ile AKÜ Rektörlüğü arasında mülkiyeti Fatih Eğitim ve Kültür Vakfına ait olan okul binasının Uşak Eğitim Fakültesine beş yıllığına tahsisine dair imzalanan bir protokol ile Karakıran mevkiinde bulunan günümüzde "Özel Kanyon Anadolu Lisesi" olarak hizmet verilen binaya taşınmıştır. Bu binanın kira gideri bir süre vakıf tarafından karşılanmıştır. Uşak Eğitim Fakültesi burada 31 Ekim 2005 tarihine kadar eğitim faaliyetini sürdürmüştür.

Bir Eylül Kampüsünde Eğitime Açılan İlk Binalar

AKÜ, Bir Eylül Kampüsü'nde başlattığı toplam 9.400 m²lik inşaat alanına sahip eğitim binalarının inşaatının bir bölümünü 2002'de tamamladı. 25 Eylül 2002 tarihinde yapılan açılış öncesi Rektör Prof. Dr. Şan Öz-Alp ve öğretim elemanları küppeleriyle Uşak meydanındaki Atatürk Anıtı'na çelenk koydular. Bir Eylül Kampüsü'nde geniş bir katılımın olduğu törenle de yapılan binalar hizmete açıldı. Ormanlık bir alan üzerine kurulu olan kampüste 2002-2003 akademik yılında Fen-Edebiyat Fakültesinin 198, Mühendislik Fakültesinin 617 ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin ek kontenjan ile alınacak 60 öğrencisi ile birlikte toplam 875 öğrenci öğrenim görecek. Aynı gün Bir Eylül Kampüsü içinde bulunan, Kredi ve Yurtlar Kurumuna bağlı 1.000 öğrenci kapasiteli yurt da hizmete açıldı. Yurtta 700 kız, 300 erkek öğrenci barınabilecekti.

Uşak Üniversitesi Kampüsü

“Uşak, Üniversitesine kavuşmalı!”

2003 yılının son ayında Vali Ali Fuat Güven (2003- 2005) başkanlığında toplanan Uşak İl Genel Meclisi 2004 yılında “Uşak, Üniversitesine kavuşmalı!” önergesini oy birliği ile kabul etmişti. Karar ile Başbakan, YÖK Başkanlığı, milletvekilleri ve sivil toplum örgütleri ile birlikte bağımsız üniversite açılması konusunda destek isteneceğini kamuoyunun bilgisine sunmuştu. 2004 yılı şartları altında üniversite olmayan -üniversiteyi hak eden- illerin başında Uşak ilk sıralarda gelmekteydi. 2004 yazının başlarında Uşak'ta üniversite kurulması için gerekli yasa tasarısı hazırlanarak tüm iş TBMM'ye bırakılmıştı.

Uşaklı Hayırsever İş İnsanı Halil Kaya Gedik'in Katkıları

Uşak Üniversitesinin kuruluşuna önemli destek verenlerden biri Uşaklı hayırsever iş insanı Gedik Holding kurucusu Halil Kaya Gedik olmuştur. Hayatı boyunca çalışmayı ibadet olarak gören müstesna iş insanı Halil Kaya Gedik, Prof. Dr. Adnan Şişman ve ekibinin ziyareti ile Bir Eylül Kampüsü'nde yarım kalan Eğitim Fakültesi binasının yapımını üstlenecektir. Eğitim Fakültesi binasının müteahhidinin önce iflası, sonra vefatı ile bina yatırım programından çıkarılmıştır. O tarihte vali olan Ali Fuat Güven İstanbul'da hayırsever Uşaklı bir iş insanı Halil Kaya Gedik Bey'in olduğunu söyleyerek yardım istenilmesini tavsiye eder. Halil Bey'in hem İstanbul'da hem de Uşak'ta kendi adına ve eşi Vala Gedik Hanım adına okullar ve yurtlar yaptırdığı bilinmektedir. Bir eğitim gönüllüsü olduğu düşüncesinden hareketle 26 Mayıs 2004 tarihinde ziyaret edilir. 2 saat civarında geçen görüşme sonrası elemanlarını çağırarak kendisinden talep edilen yardım için “Şimdilik bir şey söylemiyorum, uzun yıllar Uşak'a gitmedim. Gelip bakacağım, o zaman söylerim.” der. Aradan çok geçmeden ekip hâlinde Uşak'a gelirler ve Bir Eylül Kampüsü'nde binanın yapılacağı alanı görür. Uygun bulması üzerine protokol imzalanır ve sekiz ay gibi kısa zamanda bina tamamlanır. Üniversite yönetimi, yardımlarından dolayı Uşak Eğitim Fakültesinin bulunduğu binaya “Halil Kaya Gedik Eğitim Bloğu” adını vermiştir.

Halil Kaya Gedik, 2007 yılında Uşak Meslek Yüksekokulunda Kaynak Teknolojileri Bölümü açılması için kaynak makine ve teçhizatı yardımı ile Bir Eylül Kampüsü'nde öğrenci yemekhanesi binasının yapımını da gerçekleştirmiştir.

Fen-Edebiyat ve Uşak İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinin Kuruluşu

2000 tarihinde Fen-Edebiyat Fakültesi, 2002'de ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin açılması için yapılan çalışmalar, 1995 ve 1999 seçimlerinde Uşak milletvekilliğine seçilmiş ve görevi süresince Uşak'ta üniversite açılması için girişimlerde bulunan Dr. Mehmet Yaşar Ünal'ın şahsi çabaları ile başlamıştır. O yıllarda YÖK'ün üniversite olma kıstasları içinde Fen Edebiyat Fakültelerinin açılmasını zorunlu tutması Uşak'ta bu yöndeki faaliyetleri hızlandırmıştır. Fen-Edebiyat Fakültesi açılmasına dair yürütülen çalışmalar sonucu AKÜ Senatosunun 1999 yılında almış olduğu karar Yükseköğretim Kuruluna sunulmuş ve nihayetinde iki fakülte için öğrenci alınması kararı çıkartılmıştır.

Mühendislik Fakültesi ile İlgili Gelişmeler

Mühendislik Fakültesi 1992 yılında AKÜ 'ye bağlı olarak kurulmuş olup, 1992/1993 eğitim ve öğretim yılında Tekstil Mühendisliği Bölümü açılarak eğitim hayatına başlamıştır. 1995 yılında Mühendislik Fakültesine bağlı ancak Afyon'da faaliyet göstermek üzere Jeodezi ve Fotogrametri ile Seramik Mühendisliği Bölümleri açılmıştı. Daha sonra Uşak'ta faaliyet göstermek üzere Kimya ve Makine Mühendisliği Bölümleri eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştı.

2006 yılında Uşak Üniversitesinin kurulması ile AKÜ bünyesinde faaliyet gösteren Mühendislik Fakültesi, Uşak Üniversitesine bağlanmış, fakülte bünyesinde Kimya, Makine ve Tekstil Mühendisliği bölümü öğretime devam etmiştir. Fakülte, 2002 yılında Bir Eylül Kampüsü'ne geçen ilk birimlerden biridir.

Uşak Sağlık Yüksekokulu

1993 yılında AKÜ bünyesinde Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu olarak kurulmuştur. 1997 yılına kadar sadece Hemşirelik Bölümü ile ön lisans eğitimi vermiş, bu yıldan itibaren ise dört yıllık lisans eğitimi veren yüksekokula dönüşmüştür. Sonrasında fakülte olarak hizmet verecektir.

Uşak Meslek Yüksekokulu

Uşak Meslek Yüksekokulunun İzmir'de başlayan serüveni üniversitenin ilk nüvesi olarak önem arz etmektedir. Ege Üniversitesi bünyesinde 1987-1988 eğitim-öğretim yılında tekstil programı ile başlamış, 1993-1994 Eğitim-öğretim yılında yapılan protokolle AKÜ'ye bağlanmış olup Uşak Merkez Bölme İlköğretim Okulu binasında Dericilik Programı da açılarak eğitim-öğretime geçmiştir.

1995-1996 eğitim-öğretim yılında Deri Konfeksiyonu, Muhasebe ve İşletmecilik Programları da açılmıştır. 2002-2003 eğitim-öğretim yılında Mahalli İdareler Programı ve 4702 sayılı Kanun gereğince uygulanan METEB Projesi kapsamında Makine, Otomotiv, Elektrik, Endüstriyel Elektronik Programları açılmıştır.

2002-2003 eğitim-öğretim yılı sonunda Dericilik Programına yeterli talep olmadığından kapatılmış, daha sonra Deri Teknolojisi Programı açılmıştır. 2008-2009 eğitim-öğretim yılında Doğalgaz Isıtma ve Sıhhi Tesisat Teknolojisi, 2009-2010 eğitim-öğretim yılında Radyo ve Televizyon Programcılığı, Muhasebe Uygulamaları ve İşletme Yönetimi programlarına öğrenci alınması ile Meslek Yüksekokulu bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda açılan yeni programlarla eğitim-öğretime 2014 yılına kadar devam etmiştir. 2014 yılında Teknik Bilimler ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulları olarak yeniden yapılandırılmıştır.

İlçelerdeki Meslek Yüksekokulları

Banaz Meslek Yüksekokulu

Yüksekokul, 1993- 1994 eğitim öğretim yılında, 2 program ve 60 öğrencisi ile eğitim öğretime başlamıştır. Okul, Banaz ilçesi belediye asfalt şantiyesi yanından üç katlı bir binada faaliyetlerine başlamış, bir yıl sonra da Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumuna ait Eti Bank Cıva Tesislerindeki binalara taşınmıştır.

Meslek Yüksekokulunda, bölgede gerekli olan teknik ara eleman ihtiyacını karşılamak düşüncesi ile İşletme ve Seramik Programları faaliyete geçmiştir. Daha sonra Kimya ve Mobilya ve Dekorasyon, Pazarlama ve Seramik Programları ile asıl kampüs alanında çalışmalarını sürdürmüştür.

Eşme Meslek Yüksekokulu

Eşme Meslek Yüksekokulu, İşletme ve Muhasebe Programları ile faaliyetlerine başlamış, 2002-2003 öğretim yılında bölge ekonomisinde ve kültüründe çok önemli yeri olan Halı-Kilim Programı da açılmıştır. İlk olarak mülkiyeti özel şahsa ait Şehit Alibey Mahallesi'nde 3 katlı bir binada eğitim öğretimine başlamış, 1994-1995 öğretim yılında Belediye Hal Binasındaki bir katta faaliyetlerine devam etmiştir. 1998 yılında Eşme Belediyesi tarafından kiralanan bir binaya taşınan okul, sekiz derslik, bir halı ve kilim atölyesi, bir laboratuvar ile eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. 2002 yılında yeni binasına geçmiştir.

Karahallı Meslek Yüksekokulu

Karahallı Meslek Yüksekokulu, 1993-1994 eğitim öğretim yılında İmam Hatip Lisesi Yaptırma Yaşatma Derneği'ne ait 2 katlı bir binada 1 program ve 40 öğrencisi ile eğitim öğretime başlamıştır. İlk olarak bölgede gerekli olan teknik ara eleman ihtiyacını karşılamak düşüncesi ile Tekstil Dokuma Programı açılmıştır. 2008-2009 eğitim öğretim yılında İşletme Yönetimi ve Pazarlama Programları eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. Sonrasında da Muhasebe ve vergi Uygulamaları, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı ile Dış Ticaret Programları eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır.

Yüksekokul binası mülkiyeti şahıstan üniversiteye bağışlanan bir arsa üzerinde inşa edilmiştir. 1995 yılında ihalesi yapılan bina büyük bir kısmı halkın yaptığı katkılarla, 2009 yılı Ağustos ayında tamamlanmıştır.

Ulubey Meslek Yüksekokulu

Ulubey Meslek Yüksekokulu 1994 yılında AKÜ'ye bağlı olarak kurulmuş, 1995-1996 öğretim yılında Deri Hazır Giyim, Hayvan Yetiştiriciliği ve Sağlığı Programı ile açılmıştır. 1999-2000 öğretim yılında yeterli öğrenci talebi olmadığı için Hayvan Yetiştiriciliği ve Sağlığı Programı ile Sığır Yetiştiriciliği ve Besiciliği Programı kapatılmıştır. 2000-2001 öğretim yılında ise İşletme Programı açılmıştır. Meslek Yüksekokulu, 2006 yılında Uşak Üniversitesine bağlanmıştır.

Sivaslı Meslek Yüksekokulu

Sivaslı Meslek Yüksekokulu 1998-1999 öğretim yılında açılmıştır. 2002-2003 öğretim yılına kadar İşletmecilik Programı ile öğretime devam eden Yüksekokulun, bu öğretim yılında program adı İşletme Programı olarak değiştirilmiştir. Sivaslıların öğrenci sayısının artırılması arzusu üzerine dönemin Kaymakamı Sedat Yıldırım önderliğinde üniversite-halk kaynaşmasının güzel bir örneği yaşanmıştır¹. Kendi okul binasını inşa etmek üzere 2007 yılında Sivaslı Meslek Yüksekokul Yaptırma ve Yaşatma ve Koruma Derneği kurulur. Okul için 1 milyon hedefi ile maddi kaynak temini için Sivaslı halkı, esnafı, yardımseverlerine ulaşılabilecektir. Yurt içi ve yurt dışındaki Sivaslılardan 350.000 bağış 175.000 taahhüt alınır. Nihayetinde okulun yeni binası 2010 yılında tamamlanır. 2008-2009 eğitim-öğretim yılında program sayısı dörde yükseltilecek Pazarlama, Organik Tarım ve Bahçe Tarımı Programlarına ilk öğrenciler alınması ile hedeflenen daha fazla öğrenci sayısına ulaşılabilecektir.

Üniversitenin Tüzel Kişilik Kazanması

1996'da alınan yüzde yüz kontenjan artışı kararından sonra öğrenci sayısı hızla artmıştır. Eğitim Fakültesinde 300'lerde olan öğrenci sayısı 2004 yılında 2.400'e kadar yükseltilmişti. 19 Ekim 2004 tarihinde Uşak'a gelen dönemin Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, Türkiye'de 15 yeni üniversite açılacağını bu üniversiteler içinde öncelik verilecek ilk beş üniversiteden birinin de Uşak Üniversitesi olduğunu ifade etmiştir. Uşaklı iş insanlarına "Üniversite için binaları siz yapın, donatın, üniversite için gerekli yasaları çıkarmak, eksiklikleri gidermek bizden." sözünü de ilave etmiştir.

Uşak'ta 2005-2006 eğitim yılında Bir Eylül Üniversitesinin (Bir dönem üniversite adı olarak Bir Eylül ismi kullanılmıştır.) açılacağı haberinin, Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik tarafından gazetelerde duyurulması, başta fakülteler ve yüksekokullardaki personel olmak üzere tüm Uşak'ta sevinçle karşılanmıştı.

2006'ya gelince Mühendislik, Eğitim, İktisadi ve İdari Bilimler, Fen Edebiyat Fakültesi ile birlikte 4 fakültede 5.000 öğrenciye ulaşılmıştı. 2006 yılında Uşak Üniversitesi, üniversite olma adayları arasında altyapı olarak en iyi 4 üniversite içerisindeydi ve nihayet 17 Mart 2006 günü 15 üniversite kurulması kararı TBMM'de kabul edildi. Daha sonra farklı illerde 17 üniversite daha kuruldu ve 32 yeni üniversitenin açıldığı ilan edildi.

Prof. Dr. Adnan Şişman'ın 18 Mayıs 2007 tarihinde kurucu rektör olarak atanması ile Uşak Üniversitesi, tüzel kişiliğine kavuşmuştur. İlk iş olarak rektörlük seçimlerinde kullanılan "Aklın ve Bilimin Işığında" sözü Uşak Üniversitesinin önüne getirilerek hedef ilan edilmiştir.

Uşak Üniversitesinin İlk Yılları

Kurucu Rektör Prof. Dr. Adnan Şişman² "Dünyada devletlerin, ulusların seviyeleri bugün yükseköğretimlerinin durumlarına göre ölçülebilmektedir. Çünkü yükseköğretim devletin sosyal, kültürel, ekonomik ve dolaylı olarak bütün gelişmelerinde önemli bir yere sahiptir. Uşak Üniversitesinin temel işlevi ilerlemenin, atılım ve yeniyi yeniden keşfetmenin gerçekleşmesini sağlamak olacaktır. Hedef kısa sürede Uşak Üniversitesini ülkemizin en büyük ve çağdaş bilim kuruluşlarından biri hâline getirmektir." sözleri ile amaçlarını ifade eder.

Mevcut durumu ciddi anlamda iyileştirme çabalarıyla çalışmalar başlamıştı. Eğitim-öğretimde kalite ön plana çıkarılacak ve eğitim programlarında toplam kalite yönetimi uygulanacaktı. Bilgisayarlı eğitime öncelik verilecek, altyapı hizmetleri tamamlanarak internet kullanımı yaygınlaştırılacaktı. Eğitim-öğretim programlarının esas amacı öğrencilere temel ve çağdaş bilgiler yanında özgür düşünce alışkanlıklarını kazandırmak ve onların araştırmacı, girişimci bireyler olarak yetişmelerini sağlamak olacaktır. Yabancı dil öğretimine ağırlık verilecek, mezunların en az bir yabancı dili iyi bilmeleri hususunda gerekli düzenlemeler yapılacaktı. Öğrencilerin kuramsal derslerinin yanında uygulamalı derslerinin de standardını yükseltmek amacıyla fakülte ve yüksekokulların araç gereç sayısı ve öğretim kadroları geliştirilecekti. Öğrenci sayısı eğitimde kaliteden ödün vermeden artırılabilecekti. İlk işler olarak Uşak'ın sosyoekonomik yapısına ve ihtiyaçlarına uygun olarak il merkezinde "Güzel Sanatlar Fakültesi"nin, "Avrupa Birliği Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezinin, Uşak Meslek Yüksekokulunda "Dericilik", ilçelerde, Sivaslı Meslek Yüksekokulunda "Organik Tarım" ile "Pazarlama", "Bankacılık ve

¹ Bkz. Sedat Yıldırım, "Üniversite-Halk Dayanışmasında Sivaslı Örneği", Kalkınma ve İlerleme Yolunda Üniversite-Uşak Elele Kurultayı, 11-12 Nisan 2008 Uşak, s. 152-174.

² A. Şişman, s. 79.

Sigortacılık”, “Büro Yönetimi ve Sekreterlik” Programlarının açılması, Karahallı’da mevcut olan “Tekstil Dokuma” Programında öğrenci kontenjanında artış önerileri YÖK’e iletili.

Sağlık Yüksekokulunda ve Mediko-Sosyal biriminde yapılacak iyileştirme ve gelişme sonucu çağdaş bir sağlık hizmeti sunumu ve ileride kurulabilecek Tıp Fakültesinin altyapısını oluşturmak hedefler arasındadır ve nihayetinde 2015 yılında Tıp Fakültesi açılarak ilk öğrenciler alınmıştır.

2006 yılında kurulan pek çok üniversiteye göre Uşak Üniversitesi sahip olduğu imkânlar açısından iyi durumda idi. Fakat köklü üniversitelere göre ciddi sorunları da vardır.

Yeni Kurulan Eğitim Birimleri

Güzel Sanatlar Fakültesi

Güzel Sanatlar Fakültesi, bölgenin ekonomik ve kültürel yapısını dikkate alarak seramik sanatının ve endüstrisinin yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla 2007 yılında kurulan ilk fakültedir. 2008 yılından itibaren öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Fakültenin amacı, akli ve evrensel değerleri temel alarak çağdaş sanat anlayışını evrensel bir bütünlük içinde kavrayan, sanat ve tasarım alanlarında özgün eserleri ile ülke ve dünya kültürüne katkıda bulunacak bireyler yetiştirmek, teknolojik altyapısı güçlü atölye ve laboratuvarlarda gerçekleştirilecek akademik düzeydeki çalışmalarla yayınlar, projeler yapmak ve düzenlenecek etkinliklerle toplumun sanat ve tasarım açısından eğitilmesine katkıda bulunmaktır. Seramik Atölyesi, Temel Sanat Eğitimi Atölyesi, Dekor Atölyesi, Teknik Resim Atölyesi ile daha ilk yıllarında “Uluslararası Katılımlı Genç Seramikçiler Karo Yarışması”nı hayata geçirerek bir ilke öncülük etmiş ve gelenekleşmesinin temeli atılmıştır.

Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulunun Kuruluşu

Üniversitenin kurucu kadrosu aklın ve bilimin ışığında saygın bir üniversite olmanın, modern dünyanın teknolojik gelişmelerini takip etmeyi ve bunları eğitim ile birleştirmeyi gerekli kıldığına bilincinde faaliyetleri hız kesmeden hayata geçirmiştir. Bunlardan biri de 2009 yılında “Uzaktan Eğitim Meslek Yüksek Okulunun (UZEMYO)” kurulmasıdır. Böylece 2006 ve sonrasında kurulan üniversiteler arasında uzaktan eğitim sistemine geçmesi kararlaştırılan ilk üniversite Uşak Üniversitesi olmuştur. Bu birimin amacı, uzaktan eğitimi bütün meslek dallarının her düzey ve alanında etkili ve verimli olabilecek şekilde kullanmayı ve bireylerin öğrenim hakkından yararlanabilmelerinin önündeki coğrafi, fiziksel, ekonomik ya da sosyal engellerin aşılması için çözüm önerileri geliştirmektir. İşletme Yönetimi Programı açılması ile ilk öğrencilerini kabul etmiştir. Günümüz pandemi dönemi koşullarını düşündüğümüzde bu birimin açılması ve faaliyetlerinin desteklenmesi vizyoner bir öngörü olarak kabul edilmelidir.

İletişim Fakültesinin Açılması Girişimi

2010 yılında İletişim Fakültesi ile ilgili YÖK’e yapılan müracaat üzerine “İletişim Fakültesi” kurulmasının uygun olduğuna ve gereği için Millî Eğitim Bakanlığına arzına karar verilmişti. Uşak Üniversitesinin fiziki ve teknolojik altyapısındaki gelişmelere paralel, 6. fakülte olarak açılacak olan İletişim Fakültesi ile bilimsel alandaki gelişmeler devam edecekti. Bu fakülte 2012’de kurularak eğitim öğretim faaliyetine geçmiştir. 2007-2012 yılları arasında Uşak Üniversitesinin merkez yerleşkeleri Halit Ziya Uşaklıgil Kampüsü, Sağlık Yüksekokulu Kampüsü ve Bir Eylül Kampüsü olarak üç bölgede faaliyet göstermiştir.

Uşak Üniversitesi Kütüphanesi

Bilgi çağının en önemli gereklerinden olan bilgi ve belge erişiminin sağlanabilmesi amacıyla, bir bilgi merkezi oluşturmak üzere, AKÜ bünyesinde kuruluş çalışmalarına başlanan kütüphane, Eğitim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Uşak Meslek Yüksek Okulu bünyelerindeki kitaplıkların birleştirilmesiyle 1999 yılında kurulmuştur. 4.211 adet kitap, 42 tez, 619 adet süreli yayın ile 2000 yılında Eğitim

2009 Yılı Gedik Holding ziyareti

2009 Yılı Atina Üniversitesi
Ziyaret

Yapılış amacına uygun olarak kütüphane 1.293 m² kapalı alana sahip olan binaya taşınmış ve öğrencilere hizmet vermeye başlamıştır. Bugün Uşak Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi olarak hizmet vermekte olan kütüphane binası projesi 2010 yılında tamamlanmış ve inşaat çalışmaları başlamıştır. Projesi ile Ulusal Mimarlık Ödülü'ne aday gösterilen kütüphane binası, 2013 Eylül ayından itibaren burada hizmet vermektedir.

Araştırma ve Uygulama Merkezleri

Avrupa Birliği Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi

Uşak Üniversitesi; The Education, Audiovisual & Culture Executive Agency tarafından yürütülen 2008 yılı Erasmus Üniversite Beyannameyi Seçimi sonunda, Avrupa Komisyonu tarafından 2008 Mayıs ayında Genişletilmiş Erasmus Üniversite Beyannameyi (Extended Erasmus University Charter) almaya hak kazanmıştı. Ancak bunun öncesinde Avrupa Birliği Araştırma ve Uygulama Merkezi 2007 yılında Yrd. Doç. Dr. İsmail Acun'un özel çabaları ile kurulmuştu. İlk olarak hayata geçirilen "Understanding Europeanness and Promoting European Citizenship in Turkey" Avrupalılığı Anlamak ve Türkiye'de Avrupa Vatandaşlığını Teşvik Etmek" adlı projesi Leicester Üniversitesi ortaklığı ile yürütülmüş ve yaptığı çalışmalar uluslararası boyutta ses getirmişti.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

2007 yılında kurulan merkezin 2008'den sonra Müdürü olan Yrd. Doç. Dr. Mehmet Karayaman, Merkez Yönetim Kurulu üyesi Öğr. Gör. Aşşın Şişman ve Arş. Gör. Alper Ersaydı tarafından "Atatürk'ün Uşak Ziyaretleri" adlı bir kitap hazırlanarak üniversite tarafından ilk yayın olarak basılmıştır. Yrd. Doç. Mehmet Karayaman, Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılı Etkinlikleri kapsamında Uşak ilinde oluşturulan komiteye başkanlık ederek çalışmalarını "Uşak'ta Kuva-yı Milli" adlı bir kitapta toplamıştır.

Merkez tarafından 5-11 Kasım 2009 tarihleri arasında düzenlenen "Yunanistan ve Makedonya'da Osmanlı Dönemi Eserleri ve Atatürk'ün Hayatında Önemli Olan Yerleri Kapsayan Araştırma ve İnceleme Gezisi" de burada zikredilmeye değerdir. Üniversite öğretim elemanları, yüksek lisans öğrencileri ile birlikte 30 kişilik bir grupla düzenlenen gezi programı, Atina ile başlamıştır. 6-7 Kasım 2009 ta-

Fakültesi binasında hizmet vermeye başlamıştır. Kuruluş çalışmaları ve kütüphane otomasyonunun tamamlanması üzerine, 2002 yılı Şubat ayı itibarıyla Halit Ziya Kampüsü içerisinde ayrı bir binada hizmet vermeye devam etmiştir. Uşak Üniversitesinin kuruluşu ile Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı bünyesine geçmiştir.

Bir Eylül Kampüsü'nde üçüncü olarak gerçekleştirilen inşaat, kütüphane binasının yapılması olmuştur. Bina, 2004 yılında Vali Ali Fuat Güven'in özel çabası ile İl Özel İdaresi tarafından yaptırılmaya başlanmış, 2006 yılında tamamlanmıştır. Mayıs 2007-Ekim 2010 tarihleri arasında da rektörlük binası olarak kullanılmıştır. Ekim 2010 tarihinde rektörlük birimlerinin MA3 Bloğu'na taşınmasından sonra Kasım 2010 tarihinden itibaren yeni düzenlemelerle

rihlerinde Atina şehrindeki tarihi, kültürel yerler ve müzeler ayrıca Atina Üniversitesi ziyaret edilmiştir. 8 Kasım 2009 tarihinde Atina'dan ayrılarak Makedonya'ya geçilmiş ve Manastır ve Ohri şehirleri ziyaret edilmiştir. Manastır'da bulunan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün öğrenim gördüğü Manastır Askeri İdadisi ziyaret edilerek burada oluşturulan Atatürk Anı Odası gezilmiş ve yetkililerden bilgi alınmıştır. 9 Kasım 2009 tarihinde de Manastır'dan Selanik'e geçilmiş, ertesi günü Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evde düzenlenen "10 Kasım Atatürk'ü Anma Resmi Töreni"ne iştirak edilmiştir. Tören sonunda Atatürk'ün müze hâline getirilen evi ziyaret edilmiştir.

Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Teknolojik Araştırma Merkezi (UBATAM)

2008 yılında verilen ilk proje önerisi DPT tarafından etüt proje olarak kabul edilmişti. Etüt proje kapsamında Uşak Üniversitesi ile Uşak ve çevre illerin analiz ve test ihtiyaçları Uşak Ticaret Odasına bağlı olarak çalışan Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezi (ABİGEM) iş birliğinde araştırılarak 2009 yılında proje revize edilmiştir. Alınacak cihazlar ile ilgili yapılan birkaç revize işlemlerinden sonra merkezin kurulması projesi ve bütçesi DPT tarafından 2009 yılında kabul edilmiştir. Nihayet Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Teknolojik Araştırma Merkezi, 2010 yılında yönetmeliği Resmî Gazete'de yayımlanarak kurulmuştur.

Deri Uygulama ve Araştırma Merkezi

2007 yılında "Dericilik Araştırma-Geliştirme- Uygulama Araştırma ve Uygulama Merkezi" olarak kurulan merkezin ismi 2008 yılında YÖK tarafından "Deri Uygulama ve Araştırma Merkezi" olarak değiştirilmiştir. Uşak Üniversitesi Dericilik Uygulama ve Araştırma Merkezi, o dönemde Türkiye'nin aktif durumda bulunan tek araştırma merkezi olması itibarıyla bilimsel ve sektörel arenada ayrı bir öneme sahipti.

Halı Uygulama ve Araştırma Merkezi

2009 yılında kurulan merkezin amacı, Türk el halıcılığı içerisinde hem ticari hem de ekonomik olarak özel bir yeri olan Uşak halılarını ve doğal boya alanında ülkemizin geleneksel ve tarihi zenginliğini araştırmak, arşivlemek, yayımlamak ve yeni tasarımlarla zenginleştirmektir. Ayrıca ülke kaynaklarının etkin ve verimli şekilde kullanılarak özel ve kamuya ait sektörün bilgi, teknoloji ve kalite düzeyini yükseltmek, katma değerini artırmak, markalaşmayı sağlamak; yatırım, üretim ve pazarlama yönüyle rekabet gücünü geliştirmek, istihdamı artırmak, halı ve el sanatları konularıyla ilgili kamu ve özel sektör kuruluşlarını araştırma-geliştirme desteği vererek yatırıma yönlendirmek ve bu kuruluşlar arası iş birliğini sağlamakta merkezin ikincil ve en önemli amaçlarından. Üniversitenin kuruluşundan itibaren dünyaca ünlü Uşak halıcılığının tarihi mirasını bu merkez üzerinden korumak, önemli bir çalışma olmuştur.

Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi (UKSAM)

Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2008 yılında kurulmuştur. Merkezin amaçları arasında kadının toplumsal ve ekonomik kalkınma içerisinde yerini alabilmesi, kadının statüsü ve sorunları ile ilgili her konuda duyarlı, bilgili ve yeterli gençlerin yetiştirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunma hususları yer almaktadır. 2016 yılında YÖK tarafından tüm üniversitelere zorunlu-tavsiye olarak iletilen kadına yönelik çalışmalar hususunda öncü olan merkezin kuruluş yıllarında en önemli projesi Yrd. Doç. Dr. Ayşe Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Arzu Taşdelen Karçkay ve Öğr. Gör. Ayşin Şişman tarafından yürütülen "Uşak Kadın Bilgi Bankası" oluşturulmasıydı. 2009-2010 öğretim yılında öğrencilerin de desteği ile Uşak merkez ve ilçelerinde anket çalışmaları yapıldı. Daha sonra elde edilen veriler "Uşak'ta Kadın Profili" çalışması olarak kitaplaştırıldı. Merkez, 19 Nisan 2010 tarihinde "6. Ege Kadın Buluşması"na ev sahipliği yapmıştır. Gelenekselleşen buluşma ile Ege Bölgesi'ndeki kadınları bir araya getirmek, ortak sorunlara dikkat çekmek ve çözüm yollarını tartışmak üzere oturumlar düzenlenmiştir.

Merkez yönetimi 2008 yılı 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde "Latife Hanım, Mustafa Kemal ve Türk Kadını" konulu seminer ve fotoğraf sergisi etkinliğini düzenlemiştir. Bir vefa programı olarak düşünülen toplantıya, Uşaklı olan Latife Hanım'ın akrabaları Kutlu Uşaklıgil, Cemil Uşaklıgil, Sibel Uşaklıgil, İbrahim Uşaklıgil, Dündar Helvacı ve Gülin Uşaklıgil davet edilmişlerdir. Onların katılımı ile İzmir Özel Türk Koleji Uşakzade Köşkü Müdürü Ahmet Gürel tarafından sunulan seminer ve fotoğraf sergisi büyük ilgi görmüş, ailenin şahitliği ile anılar tazelenmiştir. Sonrasında 2009 yılında Bir Eylül Kampüsü'nde yapımı tamamlanan ilk amfilere Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım isimleri verilmiştir.

2009 Yılı Mezuniyet
Töreni öncesi
anıtta çelenk koyma sonrası
öğretim elemanları

Sürekli Eğitim ve Araştırma Merkezi (USEM)

Merkez 2008 yılında kurulmuştur. Üniversitede ön lisans, lisans ve lisansüstü öğretim programları dışında, gerçekleşen bilimsel ve teknolojik gelişmelerden, küçük, orta ve büyük sanayi, ticaret, hizmet, tarım, hayvancılık ve benzeri işletmeler ile kamu ve özel kuruluşların yararlanmalarını, üretim ve verimliliklerini sürekli eğitim programları yoluyla sağlamayı amaçlamaktaydı. İleriki yıllarda düzenlenen sertifika programları ile öncü merkezlerden biri olarak gelişmesini sürdürecektir.

Bilimsel Etkinlik ve Organizasyonlardan Bazıları

Bilginin üretildiği, yaygınlaştırıldığı ve toplumun hizmetine sunulmaya hazır hâle getirildiği yerler olan üniversiteler, kendi alanında uzmanlaşmış kişilerin bilgi alışverişlerini sağlamak için bilimsel ve kültürel etkinliklere önem vermektedir. Uşak Üniversitesi de bu doğrultuda kuruluşunun ilk yıllarında yoğun olarak ulusal ve uluslararası bilimsel kurultay, çalıştay, sempozyum, kongre, konferans, panel, seminer ve sergilere ev sahipliği yapmış, fahri doktora ve akademik yükseltme törenleri düzenlemiştir.

Kalkınma ve İlerleme Yolunda Üniversite-Uşak El Ele Kurultayı

Kalkınma ve İlerleme Yolunda Üniversite-Uşak El Ele Kurultayı 11-12 Nisan 2008 tarihleri arasında, Atatürk Kültür Merkezinde yapılmıştır. Kısa sürede gerçekleştirilen işlerin ve hedeflerin heyecanını yansıtan kurultay, Uşak dışından gelen değerli Uşaklı akademisyenlerin katkıları ile bilgi şölenine dönmüştür. Bildiriler daha sonra kitap olarak basılmıştır.

III. Türk Bilim ve Teknoloji Kongresi

III. Türk Bilim ve Teknoloji Kongresi 6-7 Kasım 2008 tarihleri arasında Uşak Üniversitesinde düzenlenmiştir. Türk Bilim Tarihi Kurumu ile ortaklaşa düzenlenen kongrenin açılışı 6 Kasım günü yapılmıştır. Kongre konusu üniversiteye yol gösterici mahiyette idi. Çünkü gelişimde, değişimde, bilimsel ve dolayısıyla teknolojik gelişmelerin diğer faktörlere göre daha fazla etkili olduğu bilinen bir husustur.

Gelişmeyi beraberinde getiren değişimin esas unsurlarından birini, üretilen bilginin somutlaştırılması anlamında teknolojik gelişmeler oluşturmaktadır.

Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu

I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010 tarihleri arasında yapılmıştır. Uşak Üniversitesi Avrupa Birliği Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Yrd. Doç. Dr. İsmail Acun'un tarafından yürütülen "Avrupalılığı Anlamak ve Türkiye'de Avrupa Vatandaşlığını Teşvik Etmek (*Understanding Europeanness and Promoting European Citizenship in Turkey*)" projesi kapsamında düzenlenen sempozyuma, yurt içi ve yurt dışından yüzün üzerinde akademisyen katılmıştır. Sunulan bildiriler yayımlanmış ve kitap Türkiye Yılı dolayısıyla Temmuz 2009-Mart 2010 tarihleri arasında Paris'te Avrupa Parlamentosu Robert Schuman salonundaki sergide yer almıştı.

4. CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu

Dünyada Osmanlı tarihçilerini bünyesinde barındıran en önemli kurumlardan biri olan ve CIEPO kısa adıyla bilinen, "International Committee of pre-Ottoman and Ottoman Studies (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Komitesi)"nin 6. Ara Dönem Sempozyumu 14-17 Nisan 2011 tarihleri arasında Uşak'ta toplanmıştır. Yaklaşık 13 ülkeden 115 bilim insanının katıldığı önemli bir toplantı olmuştur. Uşak Üniversitesinin ev sahipliğinde düzenlenen sempozyumun ana teması, "Kral Yolundan Şimendifere Ulaşım" olarak belirlenmiştir. Bu ana tema dışında siyasi, askerî, ekonomik meseleler, ticaret, edebiyat ve uluslararası ilişkiler üzerine yapılmış son araştırmaları kapsayan bildiriler sunulmuştur. Sempozyumun Uşak'ta düzenlenmesi nedeniyle, sunulan bildiriler içerisinde Uşak tarihi ve kültürüne yönelik pek çok bildiri de yer almış ve 3 cilt hâlinde bildiriler basılmıştır.

Fahri Doktoralar

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu

6-7 Kasım 2008 tarihleri arasında düzenlenen III. Türk Bilim ve Teknoloji Kongresi açılışında İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri ve Türk Bilim Tarihi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu onur konuğu olarak katılmıştır. Burada kendisinin Osmanlı bilim tarihine katkıları ve uluslararası camiada yer alan saygın çalışmaları nedeniyle Uşak Üniversitesinin ilk fahri doktora unvanı kendisine verilmiştir.

Halil Kaya Gedik

Uşak Üniversitesinde 5 Şubat 2009'da köklü üniversitelerin geleneklerine uygun olarak ilk Akademik Yükseltme ve Halil Kaya Gedik'e fahri doktora takdimi töreni Atatürk Kültür Merkezinde yapılmıştır. Törende akademik olarak yükseltilen ve atanan 45 öğretim üyesi Uşak Üniversitesi ailesine katılır. 5 profesör, 7 doçent ve 33 yardımcı doçentin binişlerini giydiği tören bölgede ses getirmiştir. Törenin ikinci kısmında Gedik Holding ve Gedik Eğitim Vakfı Kurucusu, Türkiye'nin ilk kaynak mühendislerinden Halil Kaya Gedik'e "*Kaynak Makineleri ve Kaynak Elektrotları Alanında Yaptığı Yenilikler*" nedeniyle fahri doktora payesi verilmiştir. Dönemin basınında da yer alan tören heyecanı yüksek, üst düzey yöneticilerin ilgi gösterdiği bir tören olarak hafızalarda kalmıştır. Halil Kaya Gedik 2013 yılında aramızdan ayrılmıştır.

Prof. Dr. Halil İncalcık

14-17 Nisan 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen CIEPO "International Committee of pre-Ottoman and Ottoman Studies (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Komitesi)"nin 6. Ara Dönem Sempozyumu açılışına davet edilen Prof. Dr. Halil İncalcık Uşak Üniversitesinde fahri doktora unvanını alan üçüncü kıymetli insan olmuştur. Cambridge Uluslararası Biyografi Merkezi (Cambridge International Biographical Center) tarafından dünyada sosyal bilimler alanında sayılı 2.000 bilim insanı arasında gösterilen, Türk, Amerikan, İngiliz, Sırp ve Arnavutluk akademilerinin üyesi, vefatına kadar çalışmayı ibadet hâline getirmiştir. "Şeyhülmüverrihîn (Tarihçilerin şeyhi)" ve "Kutbül müverrihîn (Tarihçilerin kutbu)" olarak da adlandırılan Prof. Dr. Halil İncalcık, Uşak Üniversitesinin kısa zamanda gösterdiği başarılarından etkilenmiş, lisansüstü eğitim çalışmalarına destek sözü ile Uşak'tan hoş anılarla ayrılmıştır. Dünyaca ünlü tarihçi bilim insanı Prof. Dr. Halil İncalcık 2016 yılında aramızdan ayrılmıştır.

Prof. Dmitry Vasilyev

Prof. Dr. Dmitry Vasilyev de CIEPO “International Committee of pre-Ottoman and Otoman Studies (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Komitesi)”nin 6. Ara Dönem Sempozyumu açılışına davet edilen onur konuklarından.

Rus Türkolog-şarkiyatçı Prof. Dmitry Vasilyev, Moskova Mihail Vasilyeviç Lomonosov Devlet Üniversitesi, Doğu Dilleri Enstitüsünden mezun olmuştur. 1983 senesinde “Asya Bölgesi’nde Türk Runik Alfabetiyle Paleografik Abidelerin Sistemi” adlı teziyle, aynı zamanda tarih bilimi doktoru olmuştur. Rusya Devlet Sosyal Bilimler Üniversitesi Rusya Bilimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsü Doğu Araştırmaları alanında Tarih Bölümü Başkanı, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimcileri Başkan Yardımcısı olan Vasilyev Türkiye’de Atatürk İlim Topluluğu fahri üyesidir. Aynı zamanda Oryantalistler Birliği Başkan Yardımcısı, Rusya Devlet Sosyal Bilimleri Üniversitesi Rus-Türk Eğitim-Araştırma Merkezi Müdürü, Türk Dil Kurumu Şeref Üyesidir. Uşak Üniversitesinin kuruluşunun ilk beş yılı içinde fahri doktora takdimi ile Türk kültürü alanında çalışan dünyaca ünlü Türkolog Uşak Üniversitesi çatısı altında öğrenciler ile buluşturulmuştur. 2021 yılında Covid-19 (Corona) hastalığı sonucu aramızdan ayrılmıştır.

Sonuç

Kuruluşunun on altıncı yılında yaklaşık 25 bin öğrencisi ile Uşak Üniversitesinin lisans eğitimi veren 12 fakültesi, 3 yüksekokulu, ön lisans eğitimi veren 11 meslek yüksekokulu, lisansüstü eğitim veren 3 enstitüsü, 27 araştırma uygulama merkezi bulunmaktadır. Üniversite binaları çok büyük bir kısmı (Dış Hekimliği Fakültesi hariç) Bir Eylül Yerleşkesi’ndedir. Kuruluş hikâyesinde anlatıldığı üzere ilk yola çıkarken temeli atılan fakülte ve bölümler, günümüze kadar güçlü bir akademik yapı üzerinde yükselmesine yol açmıştır. Tekstil ile başlayan yükseköğrenim macerası, seramik ve deri gibi bölge ekonomisini besleyen özel alanların üniversitede alt yapı çalışmaları ile güçlendirilmiş ve 2017 yılında “Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyona Farklılaşması ve İhtisaslaşması Programı” pilot üniversite yolunu açmıştır. 2011 yılında ilk defa Bilim ve Teknoloji Bakanlığı tarafından açıklanan “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi 2012” sıralamasında 48. Sırada yer alması kuruluş yıllarında ulusal ve uluslararası yapılan değerli çalışmaların bir başka gurur veren sonucudur.

KAYNAKLAR

- Akçay, Mutlu, Uşak’ta Yükseköğretim Faaliyetleri ve Başlıca Sorunları” (The main activities of higher education and their problems in Uşak, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Cumhuriyetin Yetmişbeşinci Yılında Uşak, (Komisyon çalışması), Uşak Valiliği 1998,
- Kaynar, Mete/Parlak, İsmet, Her İle Bir Üniversite Türkiye’de Yükseköğretim Sisteminin Çöküşü Paragraf Yayınevi, Ankara 2005.
- Şişman, Adnan, *Tarihe Düşülen Notlar*, İstanbul, 2019.
- Yeni Türkiye’nin Projesi 2006-2016 UŞAK ÜNİVERSİTESİ, Uşak Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Tutsak, Sadiye, “Ege Üniversitesi’nde Açılan Bir Okul: Uşak Meslek Yüksekokulu”, *İzmir Araştırmaları Dergisi 1*, İzmir 2015.
- Yıldırım, Sedat, “Üniversite-Halk Dayanışmasında Sivaslı Örneği”, *Kalkınma ve İlerleme Yolunda Üniversite-Uşak Elele Kurultayı*, 11-12 Nisan 2008 Uşak, s. 152-174.

CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİMİ BAĞLAMINDA UŞAK ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ

Fatma ACUN*

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda eğitimi ile ilgili olarak bahsedeceğimiz ilk ve en önemli nokta, eğitimin bir bütün olarak ele alınması ve ulusal hedef olarak belirlenmesidir. Eğitimin bu derece ön plana geçmesi, Cumhuriyet'i kuran kadroların, yeni kurulan devleti yaşatmak ve modernleştirmek hedef ve endişesinden kaynaklanıyordu. Bunu gerçekleştirmenin yegâne yolunun eğitimden geçtiğinin de farkındaydılar. Bu sebeple eğitim, yeni kurulan devletin politikaları arasında üst sırada ve öncelikli alan olarak yerini aldı. Aslına bu farkındalık yeni değildi. 19. yüzyıl Osmanlı aydınları da modernleşmenin yolunun halkı eğitmekten geçtiğini fark etmişler ve “eğitimli orta sınıf vatandaş” yetiştirmek için gereken tedbirleri almışlar, yatırımları yapmışlardı. Neticede, belli miktarda, eğitimli vatandaş yetiştirildi de. Ancak bu eğitimli insanlar Osmanlı son döneminde yapılan, uzun süren ve devletin yıkılmasıyla neticelenen savaşlarda telef oldular. Cumhuriyet'e ise bir avuç eğitimli, çoğunluğu eğitimsiz halk kitlesi devredildi. Bu kitleyi eğitmek, artık Cumhuriyet'e düşüyordu. Bu sebeple eğitim âdeta şart kabul edilerek başarılması gereken toplumsal hedef hâline geldi. Peki, nereden başlanacak, bu kadar kalabalık kitleyi eğitmek için öncelikli olarak ne yapılacaktır? Tabii ki bu kitleyi eğitecek kişileri, yani öğretmenleri yetiştirmekle işe başlanacaktır. İlkokul düzeyine ve okuma-yazmaya ağırlık verilerek öncelikle ilköğretim, ardından da orta ve yükseköğrenimi gerçekleştirmek üzere öğretmen yetiştirilmesi işine koyuldu.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılmasından kısa bir süre sonra, 6 Mayıs 1920'de Maarif vekillığının kurulması ve henüz Milli Mücadele devam ederken Sakarya Savaşı öncesinde Atatürk'ün 1. Maarif Kongresi'nin (15-21 Temmuz 1921) toplanması, eğitim konusuna verilen önemi anlatırken kongreye yurdun çeşitli yerlerinden iki yüz elli civarında kadın ve erkek öğretmenin katılması da öğretmenlere ve öğretmen yetiştirmeye verilen ağırlığı gösteriyordu. Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında, 3 Mart 1924'te çıkarılan *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun, eğitim alanında yapılan inkılâpların başlangıcını teşkil etmesi, eğitimin Cumhuriyet'in temel harcı olduğuna işaret ediyordu. Atatürk'e göre “*En önemli, en esaslı nokta eğitim meselesidir*”. Çünkü “*Eğitim bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüce bir toplum halinde yaşatır, ya da bir milleti esarete ve sefaletle terk eder*.”

Batılılaşarak modernleşme idealinin benimsemesi, Cumhuriyet modernleşmesinin en belirgin niteliğidir. Bu ideal Osmanlı'da, doğrudan “Batılılaşma” adıyla anılmış, Cumhuriyet'e gelindiğinde ise “muasırlaşma” idealine dönüşmüştür. Ancak muasırlaşma idealine ulaşmada, bazı sınırlamalarla birlikte, model alınan yine Batı'dır. Osmanlı'nın “kısmi” modernleşmesine karşın, Cumhuriyet “topyekûn” modernleşmeyi tercih etmiş; Osmanlı, Batı'nın maddi ve manevi kültür unsurlarını alma konusunda seçici davranırken Cumhuriyet, bunların birbirine bağlı ve ayrılmaz olduğunu düşünerek tümünü almayı tercih etmiştir. Cumhuriyet'i kuran kadroların anlayışına göre “Medeniyet demek, Batı demektir.” Dolayısıyla 1923'ten sonra en üst düzeyde Batı kültürüne yönelinir ve Batı'nın önemli kurumları olduğu gibi benimsenir. Benimseme eğitim, hukuk, ekonomi ve sosyal alanlara sınırlı kalmaz, siyasi tercihleri de etkiler. Nihai hedef, kültürel, siyasi ve iktisadi yönleriyle, *topyekûn* biçimde Batı medeniyetine yönelmek ve Batı medeniyetinin standartları üzerinden muasır medeniyete ulaşmaktır. Belirlenen bütün bu hedeflerin devlet eliyle ve toplumun bütününe harekete geçirmek suretiyle yapılması öngörülür (Vatandaş, 2006, s. 116). İnkılâplar halk adına, halkın tercihi sorulmadan ve ani vuruşlar hâlinde gerçekleştirilmiştir. Bu topyekûn ve tavizsiz Batılılaşma öngörüsü, Cumhuriyet Dönemi'ndeki modernleşme çabalarını diğer dönemlerden ayırmaktadır. Konuyu derinlemesine tahlil eden araştırmacıların vardıkları neticeye göre “Atatürk devrimini orijinal kılan özellik, çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören, o doğrultuda devleti, toplumu eyleme sokan ilk Türk çağdaşlaşma hareketi olmasıdır.” (Kili 1983, s. 110). Cumhuriyet'i kuran kadrolar, temel niteliklerini belirlemeye çalıştığımız modernleşme söyleminin hedeflerini gerçekleştirmenin yolunun da eğitimden geçtiği düşüncesindedirler.

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi

Cumhuriyet'in modernleşme hedeflerini geniş kitlelere benimsetecek kişiler tabii ki öğretmenlerdir. Bu sebeple öğretmen yetiştirme, kuruluş yıllarında eğitimin başlıca sorunlarından biri hâline gelir. Sorunun çözümü yolunda yapılan ilk girişim, öğretmenliği meslek hâline getirmek için yasal çaba harcamak, diğer bir ifadeyle kanun çıkarmak olmuştur. 13 Mart 1926 tarihli *Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu*'nun 1. Maddesine göre, “*Muallimlik devletin umumi hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan, müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir.*” Yine 1927 Tarihli *Maarif Teşkilatına Dair Kanun*'a göre “*Maarif hizmetlerinde aslanan muallimlik.*” Bu iki kanun maddesi ile öğretmenliğin devletin kamu görevi olan eğitim ve öğretimi yerine getiren bir meslek olduğu, ilaveten, öğretmenliğin eğitim-öğretim hizmetleri arasında önceliği ve üstünlüğü olduğu kastedilmektedir. Çıkarılan bu kanunlara rağmen yetiştirilen öğretmenlerin hızla artan ihtiyacı karşılayamaması ve öğretmen okullarının ihtiyaç karşısında yetersiz kalması neticesinde öğretmenlik mesleği farklı alanlardan kişilere açık hâle gelmiştir. Daha ziyade siyasi sebeplerle ve hükümetlerin tercihleriyle belirlenen bu durum, yıllar içinde öğretmenlik mesleğinin en önemli sorunu hâline gelmiştir. 1924 yılından itibaren Osmanlıdan kalma Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) adı Muallim Mektebine, 1935 yılından itibaren de Öğretmen Okuluna çevrilmiştir. 1946 yılından itibaren Eğitim Enstitüleri açılmaya başlanmıştır. Eğitim Enstitülerinin sayıları artınca bazıları lise öğretmeni yetiştirmek üzere Yüksek Öğretmen Okuluna çevrilir. 1982 yılında ise Yüksek Öğretmen Okullarının bazıları Eğitim Fakültelerine, bazıları da Eğitim Yüksekokulları hâline getirilerek mevcut veya yeni kurulan üniversitelere bağlanır. 1992 yılında ise Eğitim Yüksekokulları kaldırılarak Eğitim Fakültelerine dönüştürülür. Bu dönemden sonra, öğretmenlerin başlıca Eğitim Fakültelerinde yetiştirilmesiyle, sayıları ve kapasiteleri artırılmıştır (Akyüz, 2015, s. 380-390). İşte bu büyüme süreci içinde, 1994 yılında Uşak'ta, Afyon Kocatepe Üniversitesine bağlı bir Eğitim Fakültesi kuruldu. 12 yıl gibi kısa bir sürede büyüyen ve gelişen Eğitim Fakültesi, 2006 yılında kurulan Uşak Üniversitesinin bünyesine dâhil oldu. Üniversiteye katılan ilk ve en büyük fakülte olarak eğitim faaliyetlerini günümüze kadar devam ettirdi.

Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesinin kuruluşu, böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki öğretmen yetiştirme hedefi ve girişimlerine bağlanabilmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşunda eğitime bu derece önem verilmesi, yeni kurulan devletin temelinin ancak eğitimle atılacağına olan inançtır. Bu inanç ise eğitimin insanlık tarihinin başlangıcından beri var olmasından kaynaklanmaktadır.

İnsanlığın doğuşuyla başlayan eğitim, onunla birlikte var oldu, onunla birlikte gelişti, çeşitli aşamalardan geçti: Eğitim başlangıçta sözlüydü; sözlü dönemde bir, en fazla iki nesil ötesine aktarılabilen bilginin hacmi ve yaygınlığı sınırlıydı. Bu, eğitimi de sınırlı kılıyordu. Yazının icadıyla, bilgi saklanabilir ve sonraki nesillere aktarılabilir hâle geldi. Rönesans'a kadar kaydedilen ve aktarılan bilgi, sadece «önemli» bilgiydi. Matbaanın icadıyla, bilginin kaydı ve yaygınlaşmasında dönüm noktası yaşandı. Artık sadece önemli bilgi değil, «sıradan» bilgi de kaydedilebilir hâle geldi ve her türlü bilginin hızla yayılmasının önü açıldı. Hem de o zamana değin hiç olmadığı kadar. Yeni bilgi aktarım yöntemlerinin de keşfiyle, bilgi artık sınırlı insan kitlesinin dar çevresinden çıktı, yaygınlaştı, özgürleşti. Yaygınlaşan ve özgürleşen bilgi düşünmeyi, ardından 18. yüzyılda aydınlanmayı getirdi. 19. yüzyılda bilgi uygulanabilir hâle geldi ve Sanayi İnkılabı'nı doğurdu. Bu yüzyılda, insan hayatını bütünüyle değiştiren teknolojik araçların keşfi birbirini izledi. Yine bu yüzyılda, ilk defa halkın eğitiminden söz edilir oldu. Ardından eğitim, hava kadar, su kadar, ekmek kadar gerekli yaşam araçlarından biri ve insanın yeryüzündeki en büyük “hakkı” hâline geldi.

Bilgisayarın icadıyla eğitim sürecine yeni bir araç katıldı. Eğitim artık, verimliliğinin ve etkinliğinin zirvesine ulaşabilirdi. Öyle de oldu. Zaman ve mekândan bağımsızlaşan bilgi aktarımı, her zaman ve her yerde yapılır, herkesi de kapsar hâle geldi. Böylece “yaşam boyu eğitim” den söz edilir oldu. Eğitim de zaten bu değil miydi?

Günümüzde bir nesilden diğerine en önemli sistematik bilgi aktarma kurumu hâline gelen okul, Eski Mezopotamya'da yazıyla birlikte ortaya çıkmıştı. Onu tamamlayan unsur olan öğretmen de onunla birlikte var oldu. Ülkemizde öğretmen yetiştirme temelleri 174 yıl kadar önce atılmıştı: İlk öğretmen okulumuz olan Darülmuallim 1848 yılında açıldı. Dönemin idarecileri, öğretmen yetiştirme önemini kavramış olacaklar ki kısa bir süre sonra bir öğretmen okulu daha açıldı, hem de kızlar için; Darülmuallimat. Eğitimin, öğretmen yetiştirme önemi Cumhuriyet'in ilk yıllarında hatta ondan da önce Milli Mücadele sırasında gündeme geldi; Milli Mücadele'nin yalnızca savaş meydanlarında değil, eğitim alanında da yapıldığını göstermek üzere I. Maarif Kongresi toplandı (15-21 Temmuz 1921).

Milletçe düşmana karşı verilen mücadelenin yine milletçe cehalete karşı verileceğini müjdeliyordu Maarif Kongresi. Bir müjdesi daha vardı Kongre'nin: Başöğretmen Mustafa Kemal Atatürk. Onun önderliğinde Cumhuriyet'in eğitim seferberliği başlatıldı; İlköğretmen Okulları, Yüksek Öğretmen Okulları, Köy Enstitüleri, Eğitim Enstitüleri, Eğitim Yüksekokulları, Üniversiteler (Fen-Edebiyat Fakülteleri) ve Eğitim Fakülteleri, öğretmen yetiştiren kurumlar sayfasında sırasıyla yerlerini aldılar.

Uşak Eğitim Fakültesi, Afyon Kocatepe Üniversitesine bağlı olarak 1993 yılında kuruldu ve ertesi eğitim-öğretim yılında eğitim faaliyetine başladı. Uşak Üniversitesi kurulduğunda Afyon Kocatepe Üniversitesinden ayrılarak Uşak Üniversitesine bağlandı ve 2006 yılında ilk faaliyete geçen ilk fakültesi oldu. Eğitim Fakültesi, üniversitenin akademik ve idari kadrolarına elemanlar vererek gelişmesine önemli katkılar sağladı. Uşak Üniversitesi Kurucu Rektörü Prof. Dr. Adnan Şişman'ın Eğitim Fakültesinden çıkması, fakültenin üniversite içindeki biçimlendirici rolünü gösteriyordu. Üniversitenin en büyük fakültesi olan Eğitim Fakültesinin kuruluşunda benimsenen iki önemli hedefi bulunuyordu: Birincisi, Atatürk'ün yaktığı eğitim meşalesini ülkemizin dört bir yanına taşıyacak, bilimsel bilgiyi sınır boylarına kadar ulaştıracak, akıl ve bilimin yol göstericiliğini benimsemiş öğretmenler yetiştirmek. İkincisi, gelecek nesillere bilgi aktarma işini daha da ileriye götürmek için araştırma yapmak ve yeni bilgi üretmek. Eğitim Fakültesi bu hedefler çizgisinde gelişerek ve büyüyerek bu günlere ulaştı.

Afyon Kocatepe Üniversitesine bağlı olarak açılan Eğitim Fakültesinde eğitime 1994-1995 öğrenim yılında başladı. Bu yılda sadece Sınıf Öğretmenliği Bölümü faaliyeteydi. 1995-1996 öğretim yılında, Türkçe ve Tarih Bölümleri faaliyete geçti. 1997-1998 yılında ise Coğrafya Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Türk Dili ve Edebiyatı ve Türkçe Öğretmenliği Bölümlerinin ikinci öğretimine başlandı (Şişman, 2019, s. 36). Eğitim Fakültesi giderek büyüyordu. 1998-1999 öğretim yılında Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü açılırken Tarih, Coğrafya ve Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümleri kapatıldı. Bu esnada Afyonkarahisar Üniversitesine bağlı olarak Uşak'ta çok sayıda meslek yüksekokulu açılmıştı. Eğitim Fakültesinin büyümesi ve açılan yüksekokullarla birlikte yükseköğretim kurumlarının sayısı ve kapasitesinin artması, bahsedilen bu yükseköğretim kurumlarının mahallinde yönetilmesini dolayısıyla da Uşak'ta bir üniversite kurulmasını gündeme getirdi. Uşak ilindeki eğitim kurumlarının hızla büyümesi, ilin o dönemdeki Valisi İrfan Kurucu'nun girişimiyle *Uşak Üniversitesi Vakfı*'nın kurulmasıyla neticelendi. Üniversite için ilk adım böylece atılmıştı. Kurulan bu vakıf, bölgenin sanayici ve iş insanlarının mali desteğini alarak, mevcut yükseköğretim kurumlarına mali destek sağlayarak ihtiyaçlarını karşılamalarına büyük katkı sağladı. Böylece büyüyen ve gelişen yükseköğretim kurumları, başlıca Eğitim Fakültesi ve Meslek Yüksekokulları, üniversiteye doğru atılan adımları hızlandırdı. Burada, *Uşak Üniversitesi Vakfı*'nın, Uşak Üniversitesinin kuruluş aşamasındaki katkılarının önemli olduğunu, bölge halkının eğitime duyarlılığını ve desteğini zikretmek gerekir. Öyle ki anılan vakıf eğitime verdiği desteğin yelpazesini genişleterek 2004 yılında, *Uşak Eğitim ve Kalkınma Vakfı*'na dönüşmüş, Uşak ilindeki her kademedeki eğitim kurumlarına destek vererek genel anlamda ilin kalkınmasına katkıda bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedir. (Şişman, 2019, s. 37).

Netice itibarıyla Eğitim Fakültesi, Afyon Kocatepe Üniversitesine bağlı olarak 1993 yılında kuruldu. 2006 yılında ise bu yılda kurulan Uşak Üniversitesine dâhil edilerek Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi adıyla anılmaya başlandı. Yeni kurulan üniversitenin ilk ve en büyük fakültesi olan Eğitim Fakültesi, üniversitenin biçimlenmesinde lokomotif görevini yürüttü. Kurulduğu yıllarda Eğitim Fakültesinin kendine ait bir binası olmadığından çeşitli binalarda eğitim veriyordu. Yeni binanın inşaatına 1994 yılında başlanmıştı fakat müteahhidi iflas ettiğinden yarım kalmıştı. Ardından, bağlı olduğu Afyon Kocatepe Üniversitesinin yatırım programından çıkarıldı. Başlangıçta Fakülte, Bölme köyündeki ilkokulun ek binasında açıldı. 1994-1995 eğitim yılında Sivasslı ilçesi yolu üzerindeki Uşak Anadolu Öğretmen Lisesi ek binasına yerleşerek eğitim vermeye başladı. 2000-2001 eğitim yılında Uşak Fen Lisesi binasında, 2001-2002 yılında ise Uşak Valiliği tarafından tahsis edilen Fatih Eğitim ve Kültür Vakfı'na ait binada eğitim faaliyetini sürdürdü. Göçmen kuş misali çeşitli binalarda eğitime devam eden Eğitim Fakültesi, 2007 yılında Uşaklı hayırsever iş insanı Hali Kaya Gedik'in maddi desteği ile 1 Eylül Kampüsü içindeki kendi binasına kavuştu. Binaya hayırsever Hali Kaya Gedik'in adı verildi. Bu tarihten itibaren Eğitim Fakültesi yerleşik hâle gelerek kendine ait binada eğitim vermeye başladı (Şişman, 2019, s. 41-54). Eğitim Fakültesi şu anda, kampüsteki yeni ve modern binasında eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2015.

Kili, Suna, Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli, İstanbul, 1981.

Şişman, Adnan. *Tarihe Düşülen Notlar*, İstanbul, 2019.

Vatandaş, Celaleddin, "Kapsam ve Yöntem Açısında Türk Modernleşmesi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, ed. Memet Zencirkıran, Ankara, 20026.

UŞAK'TA HALK KÜTÜPHANELERİ ve HALK KÜTÜPHANELERİNİN OKUMA KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Sabri CEYLAN^{*} - Sinan GÜNEŞ^{**}

Halk kütüphaneleri; geçmişten günümüze kadar olan süreçte toplum adına vermiş olduğu nitelikli hizmetlerle buldukları bölgelerdeki toplumun sosyal, kültürel, eğitsel gelişimine birçok açıdan doğrudan katkı sağlamışlardır. Halk kütüphaneleri, toplumun okuma alışkanlığı kazanmasını hedeflerken aynı zamanda toplumun bilgi arama becerileri kazanmasını, edinilen bilgilerin nasıl, nerede ve ne zaman kullanılacağı hakkında da hedeflere ulaşmayı amaç edinir. Doğru bilgiye, doğru ve güvenilir kaynaklardan ulaşılması adına halk kütüphaneleri günümüzde önemli bir misyonu üstlenen bir kurumdur.

“Bilgi güçtür.” ifadesi tüm dünya insanlığı tarafından önemsenirken ülkelerin gelişmişlik seviyesine katkı sağlayan nitelikli insan gücü ve bu gücün inşası aşamasında bilgiye ulaşmak ve bu bilgileri kullanmak adına faaliyet gösteren kurumlar önemli bir sorumluluğa sahiptir. Bu açıdan düşünüldüğünde halk kütüphanelerinin vermiş olduğu hizmetler de toplumun gelişimine, değişimine ve aydınlanmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Bilindiği gibi 1400’lü yılların ikinci yarısı ile beraber Johannes Gutenberg tarafından dünyada matbaanın icadı gerçekleşmiş, bunun sonucunda düşünceler ve bilgi hızlı bir şekilde yazılı olarak yayılmaya başlamıştır. Günümüzde ise artık düşünceler ve bilgi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak birçok dijital ortamda kendine yer bulmakta; hızla yayılmaktadır. Geçen asırlar içerisinde toplumların bilgiye olan ihtiyacı hiçbir zaman azalmamış aksine artmıştır. Bilgiye olan ihtiyacın tespiti, bilgiye erişim ve onu kullanım üzerine gelişen günümüz dünyası, hızla ilerleyen bilgi çağı içerisinde kütüphane hizmetleri ile beraber bilgi toplumu olma yolunda ilerlemektedir.

Tüm bunlar bir bütün olarak ele alındığında bilgi toplumunun oluşmasında birçok kurumla beraber halk kütüphanelerinin görev ve sorumlulukları da oldukça büyük önem kazanmıştır. Bu görev ve sorumluluklar ışığında bilgi toplumlarının oluşmasına katkı sağlayan halk kütüphaneleri, buldukları bölgenin ekonomik ve toplumsal kalkınmasında da önemli roller üstlenmektedir. Dünya toplumları ile ekonomik, sosyal, kültürel rekabet içerisinde olunabilmesi ancak bilgiye erişim ve onu doğru kullanım ile mümkün olmuştur, olacaktır. Dolayısıyla da halk kütüphaneleri geçmişten günümüze bilgi toplumlarının vazgeçilmez bilgi kaynakları içerisinde yer almaktadır.

Halk kütüphanelerinin toplum açısından önemine değinen tanımına bakacak olursak “Halk kütüphaneleri; eğitim, kültür ve bilgi aktarımı için cins, yaş, ırk, milliyet, din, dil, eğitim, kültür, sosyoekonomik düzey ve politik fark gözetmeden kültür ve bilgiyi insanlığın hizmetine ücretsiz sunan, toplumla bütünleşen, toplumun ekonomik, sosyal, eğitsel, kültürel ve teknik kalkınmasına yardımcı olan, kâr amacı gütmeyen demokratik kuruluşlardır.” (Ersoy, 1966; Sağlamtuğç, 1994:149)

Bu tanımda da görüleceği üzere halk kütüphaneleri insanlığın bilgi ve kültür birikimini destekleyen en önemli yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk kütüphanelerinin toplum için bu denli önemli olmasının altında yatan sebep, geçmişten günümüze kadar var olan insanlığın edindiği bilgiyi saklayıp korumak ve gelecek nesillere aktararak ondan yararlanmak adına bir yapı inşa etmek düşüncesidir. Geçmiş yılların bilgi ve kültür birikiminin günümüze kadar ulaşması sayesinde bilgi toplumu olunabilmesi, bilginin işlenerek geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması mümkün olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bilginin bulunması, düzenlenmesi, saklanması, korunması ve geleceğe taşınması adına halk kütüphanelerinin yetkinlikleri bilgi toplumlarının en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İlk Çağ kütüphaneleri olarak bilinen Asurbanibal, İskenderiye, Bergama ve Efes Celsus kütüphaneleri dönemlerinin güçlü devlet ve uygarlıkları içerisinde kendilerine yer edinmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere güçlü devlet ve uygarlıklar yalnızca ekonomik ve askeri gelişmeleri ön planda tutmamış, dönemlerinin en iyi kütüphaneleri olarak bilinen yapıları kurarak kültürel gelişimlerine de önem vermişlerdir. Güçlü ve köklü uygarlıkların bilgi, kütüphane, toplumsal kalkınma gibi değerleri de ön planda tutması bilginin gücünü bir kez daha bizlere göstermektedir.

^{*} Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürü

^{**} Uşak İskender Pala İl Halk Kütüphanesi Müdür Yardımcısı.

Uşak
İl Halk Kütüphanesinin
dıştan görünüşü

Beyliği, Osmanlılar ve günümüz Türkiye'sinde tarihî bir gelişim sürecine sahiptir (Tümer, 1971). Bu gelişim süreci Uşak'ın çağlar boyunca birçok kültüre ev sahipliği yaptığını gösteriyor. Farklı toplumlara ev sahipliği yapmış olan Uşak, tarihî ve kültürel gelişimini kütüphaneleri de içerisinde barındırarak günümüze taşımıştır. Cumhuriyet öncesinde toplumun kültürel gelişimine katkı sağlayan kütüphaneler İstanbul'da ağırlıklı olmak üzere Anadolu'nun farklı coğrafyalarında da bulunmakta idi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sebebiyet veren 1. Dünya Savaşı ve ardından ülkemizin bağımsızlığı için başlatılan ve şanlı bir zaferle sonlanan Kurtuluş Savaşı'nın tarihte yerini alması ile kültürel gelişim, yerini askerî gelişmelere bırakmıştır. Cumhuriyet'in ilk yılları ile beraber Türk Ocakları, Ege Bölgesi'nde bulunan Kütahya, Uşak, Manisa dolaylarında çocuklar ve halk için halk kütüphaneleri kurulmasına öncülük etmiştir (Oğuz, 2010).

1920-1938 yılları arasında eğitim, kültür, sosyal ve birçok alandaki gelişim süreci içerisinde halkın okuryazarlık anlamında desteklenmesi acil bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Nitekim dönemin ulusal eğitim politikaları halkın okuryazarlık oranını arttırmaya yönelik çalışmalar üzerine inşa edilmiştir (Soysal, 2007). Eğitim politikaları bağımsız kütüphaneler fikrine henüz sahip olmasa da eğitim kurumları içerisinde kütüphanelerin olması gerektiği dönemin ileri gelen politikacıları ve eğitimcileri tarafından düşünülmüştür (Alpay, 1976).

1950'li yıllara gelindiğinde Türkiye'deki halk kütüphaneciliğinin profesyonel bir bakış açısı kazanabilmesi adına yurt dışında bulunan uzman kütüphaneciler ülkemize davet edilmiş, bu davet sonunda ülkemizdeki halk kütüphaneleri adına resmî bir rapor ortaya konmuştur (Oğuz, 2010). Bu rapor ışığında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde olmak üzere Uşak'ta da halk kütüphaneciliği üzerine gelişmeler yaşanmıştır. Uşak; ülkemizde sosyal, kültürel, ekonomik anlamda birçok ilke sahip olmuş ve "İlkler Şehri" unvanını elde etmiştir. Bu kapsamda kütüphanecilik anlamında da Türkiye'nin ilk çocuk kütüphanesi 10 Eylül 1953 yılında Uşak'ta hizmete açılmıştır (MEB, 2020). 1960'lı yıllarda Uşak'ın okuma kültürünü geliştirmek üzere halk eğitim merkezleri ile beraber kütüphanelerin ortak çalışmaları sonucunda Uşak merkez ve köylerinde 41 adet okuma salonu oluşturulmuştur. Uşak halkının okuma ve kütüphane kullanım alışkanlığı kazanabilmesi için şehir merkezi ile beraber köylerde de gerekli çalışmaların yapılması düşünülmüş bu kapsamda açılan okuma salonları aşağıda belirtilmiştir:

Merkez köyler: Doğancık, Elmacık, Bağbaşı, Beylerhan, İkisaray, Güre, Ortaköy, Çukurağıl ve Çarık.

Banaz köyleri: Ahat, Banaz, Kızılcaşöğüt, Susuz, Halaçlar, Gedikler, Kaylı, Kaplangı, Bağkonak, Düzlüce, Bahadır.

Eşme köyleri: Ahmetler, Güllü, Yeleğen, Takmak, Kivan, Alanyurt, Dereköy, Karacaömerli.

Karahallı köyleri: Külköy, Paşalar, Alfaklar.

Bu çalışmada; ülkemizin sosyal, kültürel, toplumsal ve ekonomik gelişimi açısından en önemli şehirlerinden biri olan Uşak'ta, Cumhuriyet Dönemi öncesi, sonrası ve günümüzde okuma kültürü ve kütüphanelere yer verilecektir. Uşak toplumunun okuma ile olan ilişkisi Tümer'in "Uşak Tarihi" kitabında yer alan "Evliya Çelebi Gözü ile Uşak" bölümünden anlaşılmaktadır. Söz konusu bölümde 1671 yılında Evliya Çelebi Uşak'ı ziyaret etmiş ve buradaki halkın okuma ve kültür gelişiminin var olduğunu belirtmiştir (Tümer, 1971).

Uşak toprakları geçmişte Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, İskender İmparatorluğu, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Germiyan

Sivaslı köyleri: Pınarbaşı, Samatlar, Tatar, Kökez, Hacim.

Ulubey köyleri: Çırpıcılar, Büyükkayalı, Omuca, Çardak, Hanyeri (Kozan, 1969).

Yukarıda da görüldüğü üzere toplum kalkınmasına doğrudan katkı sağlayacak kütüphane hizmetlerinin yerinde sağlanabilmesi adına köylere kadar uzanan kitap okuma odaları, salonları Uşak'ta okuma kültürünün oluşmasına ve gelişmesine doğrudan katkı sağlamıştır.

Uşak İl Halk Kütüphanesi 31.08.1962 tarihinde açılmış, Uşak Halk Eğitim Merkezi binası içerisinde kütüphanecilik faaliyetlerine başlamıştır. Kütüphanecilik faaliyetlerinin başında gelen kitap koleksiyonu

yaklaşık 10.000 adet olarak belirlenmiştir. Okuma kültürünün Uşak merkezde yaygınlaşma oranını tespit etmek adına yıllık istatistikler tutulmuş olup yılda yaklaşık 20.000 vatandaşımızın kütüphaneyi kullandığı belirtilmiştir (1973 Uşak İl Yıllığı).

1950-1970 yılları arasında hizmete açılan kütüphaneler şunlardır: Bir Eylül Çocuk Kütüphanesi (1954), Atatürk Çocuk Kütüphanesi (1958), müstakil bir binası olan Ragıp Soysal Çocuk Kütüphanesi (1970). Şeker Fabrikası içerisine kurulan Nuri Şeker Kütüphanesi ve Müftülük Kütüphaneleri de aynı yıllar içerisinde Uşak merkezde hizmet vermeye başlamıştır. Okullardaki öğrenciler için okuma alışkanlığına katkı sağlayabilmek adına halk kütüphaneleri ile beraber okul kitaplıklarına da önem verilmiştir. Çocukların kütüphane kullanım alışkanlığı kazanması ve bununla beraber çocuklara okumayı sevdirmeye adına Eşme Çocuk Kütüphanesi 1953, Banaz Çocuk Kütüphanesi 1960, Ulubey Çocuk Kütüphanesi 1967 yıllarında çocuklar için kurulmuştur (1973 Uşak İl Yıllığı).

1968 yılı itibarıyla Milli Eğitim Müdürlüğü görevinde bulunan Ziya Kozan'ın belirttiğine göre 1970'li yılların başında il, ilçe merkezleri ile çocuk ve köy kütüphanelerinde 30.000 cilt kitap bulunmaktadır. Bu kapsamda, dönemin araştırmalarına göre İstanbul'dan sonra nüfusuna göre en çok eğitim ve kültürel gelişimin olduğu il olarak Uşak ön plana çıkmıştır (Kozan, 1969).

1975'li yıllara gelindiğinde Uşak merkezde halkın okuma alışkanlığı kazanması ve kütüphane kullanım oranının artırılması amacıyla müstakil bir Uşak Halk Kütüphanesi bina inşasına başlanmıştır. Bu yapının inşaa süreci 10.07.1975 itibarıyla başlamış olup 29.12.1978 tarihinde 4 katlı olarak tamamlanarak hizmete açılmıştır (Güzelay, 1978).

Uşak'ta 1950-1972 yılları arasında okuma kültürünün yaygınlaştırılması adına birçok kütüphane açılmış ve dönemin istatistikî verileri kayıt altına alınmıştır. Bu kapsamda Milli Eğitim Müdürlüğü ile paylaşılan istatistikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

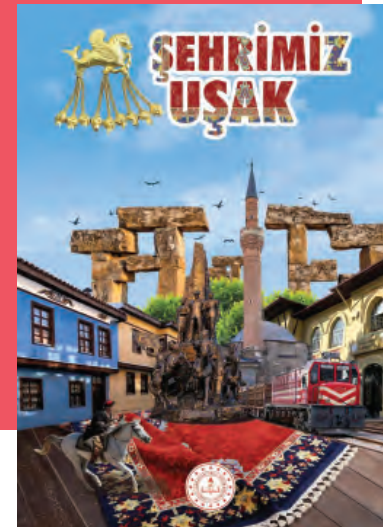
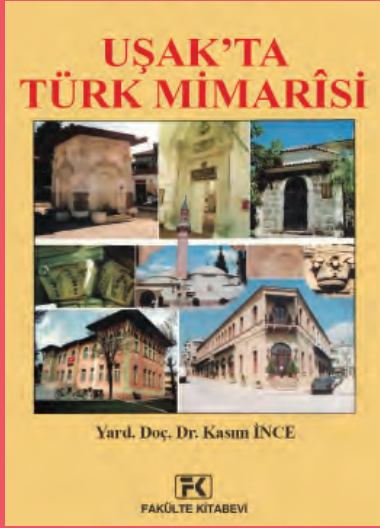
Yukarıdaki istatistiklere göre beşer yıllık tutulan dönem verileri, Uşak'taki kitaplık sayısını, kitap sayısını ve okuyucu sayısını göstermektedir. Bu verilere göre, Uşak halkının kitap okuma ve kütüphane kullanım alışkanlıkları düzenli olarak artmıştır. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere Uşak halkının okuma kültürü edinmesi yıllara göre hızlı bir ilerleme ve gelişme göstermiştir.

1962 yılı itibarıyla Uşak İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermeye başlayan yapı, 2018 yılında modern bir kütüphane binasına kavuşturulmuş; yenilikçi bir kütüphanecilik anlayışı ile Uşak halkına hizmet vermeye başlamıştır. Edebiyatımızın mihenk taşlarından Uşaklı yazar, şair ve bilim insanı Prof. Dr. İskender Pala'nın ismini alan kütüphane, İskender Pala İl Halk Kütüphanesi olarak nitelikli hizmetleri halkla buluşturmaya devam etmektedir. 2022 yılı itibarıyla güncel istatistik verileri ışığında il genelinde yaklaşık 200.000 kitap materyali ve 45.000 üyesiyle nüfusuna oranla en çok kütüphane üyeliği bulunan şehirlerden biri olan Uşak, okumaya ve kütüphaneye olan ilgisini

Kütüphanede Çalışan Bir Grup Öğrenci

Uşak Okuma Kültürü
ve Kütüphaneleriyle
İlgili Bilgi İçeren
Yayınlar

canlı tutmaktadır. İlimiz Uşak, gelecek nesillerine okuma alışkanlığı ve kütüphane kullanım alışkanlığı edindirmek için çabalayan halkı, ebeveynleri, öğretmenleri ve kütüphanecileri ile ön plana çıkılmaktadır.

Bilgi toplumunun oluşması ve ülke olarak ekonomik, sosyal, kültürel ve birçok alanda kalkınabilmek adına üstüne düşen görev ve sorumluluğun bilincinde olan Uşak İskender Pala İl Halk Kütüphanesi, bulunduğu yerel bölge ile beraber ulusal ve uluslararası anlamda da bilginin gelişimine, doğru bilgiye ulaşmaya her türlü katkı vermeye devam edecektir.

∞ KAYNAKÇA

Alpay, M. (1976). *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*. İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Cumhuriyetin 50.Yılında Uşak 1973 Uşak İl Yıllığı.

Ersoy, Osman. (1966). *Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma*. Ankara.

Güzelay, S. (1978). *Uşak Halk Eğitimi Dergisi Uşak'ta Önemli Resmi Yapılar*. Uşak.

Kozan, Z. (1969). *Dünkü Bugünkü Uşak*. Halk Eğitimine Yardım Derneği. Uşak.

Millî Eğitim Bakanlığı (2020). *Şehrimiz Uşak*. İstanbul.

Oğuz, E. S. (2010). *Türkiyede Kültür Politikaları ve Kütüphaneler: 1923-1980*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Sağlamtunç, Tülin. (1994). *Çağdaş Kütüphanecilik ve Düşünce Özgürlüğü Üzerine*. İstanbul. Yapı Tasarım.

Soysal, Ö. (1998). *Türk Kütüphaneciliği: Bilgi'nin Yazgısı*. Türk Kütüphaneciler Derneği.

Tümer, Haşim. (1971). *Uşak Tarihi*. İstanbul.

KENT VE KENTLİLİK BİLİNCİ OLUŞTURMA BAĞLAMINDA “ŞEHİRİMİZ UŞAK” DERS KİTABINA BİR BAKIŞ

Sabri CEYLAN^{*} - Kadir DURU^{**}

Farsçadan dilimize aldığımız “şehir” kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük'te “*Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent, site.*” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 1998). Dolayısıyla “şehir” ve “kent” kelimeleri dilimizde eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Eğitim, bireylere hedeflenen bilgi ve becerileri kazandırırken bireylerin toplumsal uyumlarını sağlayarak sosyal beceriler edinmelerini de amaçlamaktadır. Millî Eğitim Bakanlığının (MEB) öğretim programlarının temel yaklaşımının, öğrenmeyi sadece okulda yürütülmesi gereken bir faaliyet değil bireyin içinde yaşadığı çevreyi, kültürü ve medeniyeti kapsayacak şekilde hayatın bütünüyle iltisaklı bir faaliyet olarak gördüğü değerlendirilmektedir (MEB, 2017). Bu açıdan bakıldığında öğretimin en önemli dinamiklerinden birinin de bireyde yaşadığı sosyal ve fiziki habitat bağlamında farkındalık oluşturmak ve bu yolla bireyin çevreye ve içinde yaşadığı topluma aidiyet duygusunu geliştirmek olduğu görülecektir (Erten, 2006).

Kapak Resmi

MEB tarafından 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi'nin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda ortaokul öğrencileri için haftalık iki ders saati olmak üzere seçmeli ders olarak planlanan “Şehrimiz ...Dersi Öğretim Programı”nın temel amacının “öğrencinin insan, şehir, kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiyi kavrayarak kendi yaşadığı şehri imkân ve zenginlikleri gibi diğer özelliklerinin yanı sıra mekân ve zaman ilişkisi bağlamında da keşfetmesi, yaşadığı şehrin soyut ve somut kültürel değerlerini tanıması; tarih içerisinde şehrin değişim,dönüşüm ve sürekliliğini algılayıp kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasını fark etmesi; birlikteyaşama kültürü edinerek kültürel etkinliklere katılması ve sonunda geçmişler gelecek arasında gerçeklik bilinci kazanması” olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca programda 5 öğrenme alanı (Şehirlerin Hikâyesi, Şehirde Yaşam, Şehrimi Tanıyorum, Şehrim Çalışıyor, Şehrimde Ben) ve bu alanlara ait toplam 30 kazanım belirlenmiştir (MEB, 2017).

“Şehrimiz ... Dersi Öğretim Programı” doğrultusunda MEB tarafından illerde oluşturulan komisyonlar tarafından ders kitaplarının yazılma süreci başlatılmıştır. Ders kitabını yazma görevi, Uşak'ta MEB tarafından oluşturulmuş “Türkçe Ders Kitapları Yazma Komisyonu”na verilmiştir. Sabri Ceylan editörlüğünde görev yapan komisyon üyesi yazarlar Kadir Duru, Gülten Erkek, Murat Pastutmaz, Ayhan Ürkündağ ve görsel tasarım uzmanları Hayrullah Orhan, Halil Şimşek; “Şehrimiz ... Dersi Öğretim Programı”na ve programda belirtilen kazanımlara uygun bir içerikle hazırladıkları ders kitabını, “Şehrimiz Uşak” dersini seçen öğretmen ve öğrencilerin kullanımına sunmuştur. İlk iki ünitesi (Şehirlerin Hikâyesi, Şehirde Yaşam) MEB Temel Eğitim Genel Müdürlüğüne oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanan kitapta öğrencilerin yaşadıkları şehri yakından tanımaları için metinlere ve etkinliklere yer verilmiştir (Ceylan vd., 2020). Kentlilik, bireyin bütün hayatını yakından etkileyen ve bireyde birtakım millî ve kültürel aidiyet özelliklerinin oluşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Bireyin kişiliğini oluşturan en önemli etkenlerden biri olan sosyalleşme, temel karakterini kişinin içinde yaşadığı çevreden almaktadır. Bu nedendir ki çağdaş eğitim yaklaşımları belirlenirken bireylerin sosyal ve fizikî çevreleriyle uyum içinde yaşamaları ve bu uyum sayesinde hem ulusal hem de evrensel değerlerle donatılmaları hedeflenmektedir (Lynch, 1961; Sencer, 1979; Laborit, 1990). Kent yaşamı ve kentlilik, özellikle yerleşik tarım toplumuna geçişten sonra giderek hızlanan “daha geniş topluluklar hâlinde yaşama”nın kaçınılmaz bir sonucu olarak göreceli biçimde özgün bir yaşam biçimini ortaya çıkarmıştır. 18. yüzyıldan itibaren sanayileşmenin getirdiği sosyal değişimler, günümüzde kent yaşamını pek çok açıdan incelenmeye değer bir sosyal vaka hâline getirmiştir (Bal, 2015). Tarihte şehirler sadece bir yapısal birim olarak değil, sosyal yaşamı ve kültürü üreten, şekillendiren ve gerektiğinde başka biçimlere dönüştürebilen, deyim yerindeyse, canlı birer organizma olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında arkeoloji, antropoloji, sosyo-

^{*} Uşak Kültür ve Turizm İl Müdürü.

^{**} T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkçe Eğitimi Doktora Öğrencisi.

loji,edebiyat, tarih ve ekonomi gibi pek çok bilim alanının en dikkatli baktığı yerlerden biri kentlerdir Sencer, 1979; Öner, 2018).

Bireyin kişiliğinin oluşmasında önemli bir yere sahip olan çevresel etkenleri meydana getiren en önemli unsur, kişinin yaşadığı çevre hakkında sahip olduğu bilinç düzeyidir (İnan, 2014). Bu bilinç, bireyde toplumsal kuralları benimseme ve kurallara uyma, ulusal kültür mirasını edinme koruma, ait olduğu ulusun refahı ve mutluluğu için çalışma gibi çok önemli değerlerin altyapısını oluşturmaktadır. Bunun yanında, içinde yaşadığı sosyal ve fizikî coğrafyada duygu ve düşünce dünyasını şekillendiren birey, evrensel insanlık değerlerinin ve insanlık ailesinin kıymetli bir üyesi olduğunu fark etmektedir (Lynch, 1961; Öner, 2018).

Kentlilik bilincinin oluşturduğu sosyokültürel yapı, eğitimde bireylerin daha yüksek bir çevre bilinciyle yetişmelerini gerektirmekte, bu bilincin, özellikle son birkaç on yılda dünyamızın en önemli gündemi hâline gelen sosyal ve çevresel sorunların çözümünde küresel bir çıkış yolu olarak görülebileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, içinde yaşadığı yakın çevreden başlayarak kentlilik düzeyine ulaşan bir bilinçle yetiştirilen insanların, yaşadıkları çevredeki sorunları ve fırsatları daha iyi görebildikleri ve bu sorunların çözümünde ve/veya fırsatların değerlendirilmesinde daha yaratıcı bir bakış açısına sahip oldukları gözlenmektedir (Öner, 2019).

Teknolojinin hızlı gelişimine bağlı olarak sürekli ve derin bir biçimde yön değiştiren sosyal yaşam biçimleri; geçmişle gelecek arasındaki sıkı ilişkinin bireyler tarafından anlamlandırılmasını, kavranmasını ve bu sayede geleceğin inşasında daha insan odaklı modeller geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle bireylerin gelecekte huzur ve barış içinde bir arada yaşayabilmelerini temin etmenin yollarından biri, bireyleri içinde yaşadıkları ve kişiliklerini kaçınılmaz biçimde şekillendiren şehir yaşamının bilinciyle eğitmek ve donatmaktır.

“Şehrimiz Uşak” ders kitabı, bu dersi seçmeli ders olarak okumayı tercih eden ortaokul öğrencilerine şu kazanımları edindirmeyi hedeflemektedir (MEB, 2017):

- Birlikte yaşamının gerekliliğini fark eder.
- Şehri meydana getiren unsurlardan yola çıkarak şehrin ne olduğunu bilir.
- Medeniyetlere yön vermiş şehirleri araştırır.
- Şehrin insana, insanın şehre olan etkisini tartışır.
- Şehirdeki sosyal yaşamı fark eder.
- Medeni yaşantının kurallara uymakla mümkün olabileceğini kavrar.
- Şehrin fırsat ve riskler içerdiğini fark eder.
- Engelsiz yaşam alanlarının önemini kavrar.
- Şehrin sadece insanlardan oluşmadığını, diğer canlılara karşı şefkatli ve duyarlı olmanın gerekliliğini kavrar.
- Yaşadığı ilin coğrafi konumunu ve coğrafi özelliklerini araştırır.
- Yaşadığı şehirdeki insan doğa etkileşimini açıklar.
- Yaşadığı şehrin demografik yapısını açıklar.
- Yaşadığı şehirde karşılaşılabilecek doğal afetleri araştırır.
- Yaşadığı ilin dünden bugüne idari yapısını tanır.
- Yaşadığı şehrin kuruluş ve gelişim sürecini araştırır.

- Yaşadığı şehre komşu ve kardeş şehirlerin benzer ve farklı yönlerini araştırır.
- Şehrin gelişiminde etkili olan ekonomik unsurların önemini kavrar.
- Şehre özgü üretim alanlarını ve zanaatları tanır.
- Yaşadığı şehrin turizme katkılarını fark eder.
- Yaşadığı şehrin ulaşım ve iletişim imkânlarını araştırır.
- Yaşadığı şehrin kültür ve sanat imkânlarını bilir.
- Yaşadığı şehrin tarihi ve kültürel mekânlarını inceler.
- Şehrin yetiştirdiği tarihi şahsiyetleri, sanat, edebiyat, müzik, spor ve bilim insanlarını tanır.
- Yaşadığı şehrin somut olmayan kültür varlıklarını keşfeder.
- Yaşadığı şehre özgü yerel yayıncılığın zaman içerisindeki gelişimini ve bugünkü durumunu araştırır.
- Yaşadığı şehre özgü müzik kültürünü tanır.
- Yaşadığı şehrin önemli günlerini bilir.
- Yaşadığı şehrin çocuk ve gençlere sağladığı hizmetleri araştırır.
- Yaşadığı şehirdeki geleneksel ve güncel spor imkânlarını ve faaliyetlerini araştırır.

İlçeler

Öğrencilerin bu kazanımları edinebilmeleri amacıyla hazırlanan ders kitabının Uşak'a ait yazılı ve görsel materyallerle çok yönlü ve disiplinler arası bir yaklaşımla hazırlandığı görülmektedir. Kitabın temel yaklaşımlarından birinin de “yaşayarak ve deneyimleyerek öğrenme” olduğu fark edilmektedir. Uşak'a ait bilgilerin yaşamsal becerilere dönüştürülebilmesi için öğrencilerin gerek okul içinde gerekse okul dışında öğretmenlerinin rehberliğinde yapması gereken etkinlik ve faaliyetler, “Şehrimiz ... Dersi Öğretim Programı”nın temel hedeflerinden biri olarak açıklanan “öğrencinin insan, şehir, kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiyi kavrayarak kendi yaşadığı şehri imkân ve zenginlikleri gibi diğer özelliklerinin yanı sıra mekân ve zaman ilişkisi bağlamında da keşfetmesi, tanıması; yaşadığı şehrin soyut ve somut kültürel değerlerini tanıması; tarih içerisinde şehrin değişim, dönüşüm ve sürekliliğini algılayıp kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasını fark etmesi; birlikte yaşama kültürü edinerek kültürel etkinliklere katılması ve sonunda geçmişler gelecek arasında gerçeklik bilinci kazanması” doğrultusunda öğrencilere zengin bir öğrenme ve beceri edinme fırsatı sunmaktadır (Ceylan vd., 2020; MEB, 2017).

Çeçeli Kara Murat 121 Anıt

Ders kitabında kullanılan materyal ve etkinliklerin tamamı, Uşak kent kültürünün ve yaşamının ne denli zengin bir yaşam becerileri edinme fırsatı sunduğunu göstermektedir. Kitapta yer alan etkinliklerin (Uşak yöresine ait halk oyunu örneklerinin öğrenciler tarafından öğrenilmesi etkinliği, kitabın sonunda yer alan tarihi Uşak evi maketinin yapılması vb.) öğrencilerde “yaparak ve yaşayarak” öğrenme becerilerini geliştirmeyi hedeflediği görülmektedir. Yazarlar tarafından kitabın sonuna eklenen “Uşak Ağzı Sözlüğü”nde yer alan kelimeler ise öğrencilerde kuşaktan kuşağa kültürel dinamikler içinde aktarılan dil bilincinin oluşmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Öğrencilerde, yaşadıkları şehri tanıma ve tanıdıkça millî ve kültürel değerlerinin zenginliğine daha çok sahip çıkma bilinci oluşturmayı hedefleyen “Şehrimiz Uşak” ders kitabı, dersin öğretim programı içeriği doğrultusunda yerel ve ulusal unsurları benimseyen, kadim Türk kültürünün zenginliğini kavrayabilen ve bu zenginlikten entelektüel bir zevk alan bireylerin yetişmesinde önemli bir eğitim paradigması oluşturmaktadır. Böylesi bir beceriye farkındalığa sahip olan bireyler, Türk kültür ve değerlerinin yerel unsurlarından hareketle millî bir aidiyet bilincine ve buradan da hareketle dünya medeniyeti içinde daha anlamlı ve değerli bir konuma sahip olma ulusal hedefine ulaşabileceklerdir.

Kent yaşamının ve kentlilik bilincinin oluşmasında, o şehirde yaşayan kültürel farklılık ve zenginliklerin bir arada ve uyum içinde varlığını devam ettirmesi hayati bir önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında ortaokul öğrencilerinde böylesi bir bilinç oluşturma amacıyla hazırlanan “Şehrimiz ... Dersi Öğretim Programı” ve “Şehrimiz Uşak” ders kitabı, gelecek nesillerde kentlilik bilinci oluşması amacıyla atılmış değerli bir adımdır.

≈ KAYNAKÇA

- Bal, H. (2015). Kent Sosyolojisi, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Ceylan, S. vd. (2020). Şehrimiz Uşak (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan öğretim materyali), İstanbul: Platin Ofset.
- Erten, S. (2006). Çevre Eğitimi ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır?, Çevre ve İnsan Dergisi, 65, 1-13.
- İnan, S. (2014). Sosyal Bilgiler Eğitimine Giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Laborit, H. (1990). İnsan ve Kent (Çev.: Onaran, B.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Lynch, K. (1961). The Image of the City, M.I.T. Press, Cambridge.
- MEB. (2017). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Şehrimiz ... Dersi Öğretim Programı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Öner, G. (2018). Yerel Coğrafya ve Öğretimi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5(9), 106-129.
- Öner, G. (2019). Sosyal Bilgileri Yerel Coğrafyaya İndirmek: Şehrimiz ve Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırılması, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38(2), 121-136.
- Sencer, Y. (1979). Türkiye'de Kentleşme, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayını.
- TDK. (1998). Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

UŞAK VE ATLI CİRİT *

Doç.Dr.Selcen ÇİFCİ **

Giriş

Amuderye-Sirderya bölgeleri arasında Türkler tarafından ehlileştirilen at^{3,4} tekerleğin icadı ile birlikte uzakları yakın etmiş ve medeniyetin dönüm noktalarından biri olarak tarihte yerini almıştır. Türk kültür hayatında kuşatıcı bir değer olarak karşımıza çıkan at için şu sözleri sarf etmek yerinde olacaktır: “At maddi ve askerî kudreti dışında edebiyatın, sanatın, âdet ve ananelerin de teşekkülünde dolayısıyla yer tutmuştur. Yuğlarda, şöenlerde, sünnetlerde, evlenmelerde, teamül hukukunda, yer ve insan adlarında, sporda, temsili oyunlarda, tezyinî ve plastik sanatlarda, efsanelerde tesiri görülen at, güzelliği, tenasübü, kuvveti, sürati, tahammülü ve insancıl hususiyetleriyle Türklerin gönüllerini fethetmiş bir varlıktır.”⁵

Türk dilinde at ile ilgili atasözü ve deyimlerin çokluğu, Türklerin ata verdiği önemi göstermesi bakımından kıymetlidir: “At işler, er övünür.” “Atı alan Üsküdar’ı geçti.” “Atını sağlam kazığa bağlamak”, “At binen nalını, mihini arar.”, “At, adımına göre değil, adamına göre yürür.”, “Ata eyer gerek, eyere er gerek”⁶. Klâsik Türk edebiyatında at için yazılan kaside ve mersiyelere “rahşiyeye” adı verilir ve sadece Türk edebiyatına mahsus bir addır⁷.

Türk dilinin ve kültürünün temel kodlarını bulduğumuz Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lügati’t-Türk’ünde sadece “at” ve atla ilgili verilen kelime ve tamlama sayısı 294’tür ve bunlardan birkaçı buraya yazalım: “at, at birkığı: atın ve eşeğin genizden ses çıkarması; atgarmak: ata binmek; atlanmak: ata binmek, atlanmak, bir şeyin üzerine çıkmak, atlaşmak, at hâline gelmek; atlıg: süvari; ugar at: alında akı olan at”⁸ Sadece Divanü Lügati’t-Türk’te yer alan atla ilgili kelimelere bakılarak bile atın, Türk kültür ve düşünce hayatındaki rolünün önemi anlaşılabilir. Türk kültüründe derin izler bırakan at, ata sporumuz olan cirit oyununun da başkahramanıdır.

Cirit

Bozkır kültüründe savaş ve savunma amacıyla kullanılan at, kendine spor alanında cirit oyunu sayesinde yer bulabilmiştir. At üzerinde geriye dönerek ok atabilme ve hızlı hareket edebilme kabiliyetini canlı tutmak için cirit oyununun yanı sıra beyge, kökböri, çögen ve atlı okçuluk⁹ da Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar Türkler arasında yaygın olarak oynanmaktaydı. Osmanlı Beyliği’nin ikinci hükümdarı Orhan Gazi’nin, Bursa’yı aldığı zaman, buradaki Balıklı köyü ile Atçılar Meydanı arasındaki sahayı koşu ve cirit meydanı olarak vakfettiği, o tarihlerde de bu meydana her cuma günü at yarışları ve cirit gibi atlı oyunlar tertip edildiği tarihi kayıtlarda mevcuttur¹⁰. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bayramlarda, yabancı devlet adamlarının ağırlandığında ve ziyafetlerde atlı cirit oynanırdı ve “ciride binmek” tabiri cirit oynamak için kullanılmaktaydı¹¹. Sultan II. Mahmud zamanında bir cirit oyununda ölümle sonuçlanan bir yaralanma nedeniyle bu atlı spor tamamen kaldırılmışsa da günümüze kadar “kara düzen” şeklinde Anadolu’nun çeşitli yerlerinde oynana gelmiştir. 2015 yılında geleneksel spor ve oyunların bilinirliklerinin artırılması ve yaygınlaştırılmasına yönelik faaliyetlerde bulmak amacıyla kurulan Dünya

* Selcen Çiftçi, “Uşak’ta Atlı Cirit Spor ve Cirit Kültürü”, Milli Folklor, Yıl: 23, Sayı: 89. (2011) makalesinden genişletilerek hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi, selcen.ciftci@usak.edu.tr, selcen73@gmail.com

³ Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türk Kültüründe At”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995, s.26.

⁴ Nimet Resulov, “Özbekistan’da Atçılık”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995, s. 362.

⁵ Şükür Elçin, “Türklerde Atın Armağan Olması”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995, s.160.

⁶ Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri Sözlüğü”, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995

⁷ Orhan Bilgin, “Türk Edebiyatında Rahşiyeler”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995, s.276.

⁸ Divanü Lügati’t-Türk Dizini. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1972

⁹ Kemal Damar, “Cirit”, Ata Sporları Cirit, s. 7, Erzurum, 1974.

¹⁰ Nihat Gezder, Ata Sporumuz Atlı Cirit. Erzurum:1991, s.9

¹¹ Atif Kahraman, Osmanlı Devletinde Spor. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1995, s.501

Etnospor Konfederasyonu (DEK) kara düzen oynanan cirit oyununu belirli kurallara bağlamıştır¹.

Uşak'ta Atlı Cirit Oyunu

Uşak'ta kurulan ilk atlı cirit kulübünün “Belediyespor” (1984) olduğu ve onu “Şekerspor” (1985) ve “Yeni Eşmespor Kulübü” (1985) takip ettiği yönünde daha önceki akademik çalışmamda kullandığım bilgileri² teyit için Uşak Gençlik ve Spor Müdürlüğü Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonuna yaptığım başvuruda aldığım bilgiler ile yukarıdaki bilgiler örtüşmedi. Federasyondan aldığım bilgiler 1987'den başlayarak kulüp listelerini vermektedir. Bu sebeple aşağıda yer alan tabloda ilk sırada “Binicilik ve Atlı Cirit Spor İhtisas Kulübü Derneği” yer almaktadır. Haziran 2022 yılı itibarıyla Uşak'ta kurulmuş ve federasyona bağlı olan kulüp sayısı 55'tir. Bu kulüplerin listesi Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1: Uşak'ta Geleneksel Spor Dallarına Federasyonuna Kayıtlı Cirit Kulüpleri Listesi

Kulüp Adı	Kuruluş Tarihi	Tescil Tarihi
Binicilik ve Atlı Cirit Spor İhtisas Kulübü Derneği	23.3.1987	9.1.2002
1 Eylül Atlı İhtisas Spor Kulübü Derneği	20.11.1987	9.1.2002
Karun Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	21.9.2005	26.10.2005
Eşme Üçeylül Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	14.12.2005	14.2.2006
Susuzören Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	10.1.2007	27.3.2007
Gökçedal Atlı Spor Kulübü Derneği	20.9.2007	11.1.2008
Ulubey Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	27.3.2008	28.4.2008
Akse Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	14.7.2008	24.10.2008
Genç Bozkuşlular Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	5.12.2008	31.3.2009
Genç Osmanlı Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	6.3.2009	27.3.2009
Uluyayla Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	12.3.2010	29.12.2010
Alparslan Binicilik Atlı Spor Kulübü Derneği	20.5.2010	23.9.2010
Çakırlar Atlı Spor Kulübü Derneği	28.5.2010	23.9.2010
Karacaoğlu Atlı Binicilik Spor Kulübü Derneği	15.7.2010	20.2.2020
Paşacioğlu ve Eğlence Atlı Spor Kulübü Derneği	22.12.2010	4.2.2011
Öz Kurtuluş Atlı Spor Kulübü Derneği	9.2.2011	25.3.2011
Anadolu Sultanları Bayan Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	23.9.2011	16.11.2011
Eşme Tuğra Spor Kulübü Derneği	12.10.2011	13.12.2011
Uşak İstiklal Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	7.3.2012	19.3.2019
Omurca Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	25.2.2013	21.3.2013
Ege Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	20.6.2013	24.4.2014
Yıldızlar Atlı Cirit Binicilik Spor Kulübü Derneği	4.3.2014	25.3.2014
Diriliş 64 Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	30.12.2014	5.2.2015
Uşak Okyay Gençlik ve Spor Kulübü Derneği	12.1.2015	30.7.2015
Aşigolar Atlı Spor Kulübü Derneği	27.2.2015	30.3.2015
Umut Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	19.11.2015	31.12.2015
Eşme Ayyıldız Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	26.1.2016	6.4.2016

¹ <https://worldethnosport.org/etnosporlar/atli-cirit> (E.T.: 25.07.2022)

² Selcen Çiftçi, a.g.e, s.89

Okyanus Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	8.6.2016	30.1.2017
Bölme Gençlik Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	18.11.2016	14.2.2017
Sorkun Atlı Spor Kulübü Derneği	6.12.2016	4.1.2017
Uşak Ertuğrul Gazi Atlı Binicilik Spor Kulübü Derneği	7.12.2016	29.12.2016
Eşme Yeni Barış Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	5.10.2017	16.1.2018
Uşak Aktaş Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	16.2.2018	19.3.2018
Dostlar Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	18.6.2018	5.10.2018
Mende Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	13.8.2018	26.12.2018
Göktemren Geleneksel Okçuluk Spor Kulübü Derneği	4.9.2018	24.5.2019
Gündüzoğlu Atlı Cirit ve Spor Kulübü Derneği	17.10.2018	5.2.2019
Ürün Köy Atlı Spor Kulübü Derneği	23.10.2018	8.3.2019
Ürünköy Genç Atlı Spor Kulübü Derneği	30.7.2019	28.11.2019
Genç Mende Atlı Spor Kulübü Derneği	3.9.2019	9.1.2020
Saraycık Atlı Spor Kulübü Derneği	25.10.2019	9.1.2020
Uşak Bozkuş Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	21.11.2019	3.2.2020
Çukur Atlı Cirit Okçuluk Spor Kulübü Derneği	27.11.2019	9.1.2020
Beylerhan Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	3.1.2020	20.2.2020
Turan Atlı Spor Kulübü Derneği	19.6.2020	16.9.2021
Has Aktaş Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	1.2.2021	24.6.2021
Uşak Yapağalar Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	4.3.2021	10.9.2021
Genç Umut Atlı Spor Kulübü Derneği	17.6.2021	2.12.2021
Dinç Bozkuşlular Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	16.9.2021	7.10.2021
Ulubey Kanyon Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	23.11.2021	7.12.2021
Son Osmanlı Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	13.12.2021	24.1.2022
Karaboyalık Atlı Spor Kulübü Derneği	13.1.2022	19.4.2022
Kalfa Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	14.1.2022	1.4.2022
Yoldaş Atlı Cirit Spor Kulübü Derneği	2.3.2022	8.4.2022
Aksaz Atlı Spor Kulübü Derneği	20.4.2022	27.5.2022

Kulüplerin kuruluş ve tescil tarihleri incelendiğinde 2000’li yıllardan itibaren atlı cirit sporunun Uşak’ta kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. 1990’lı yıllara kadar ekseriyetle “kara cirit” adı verilen atlı cirit oyunu oynanmaktaydı. 1987’de Binicilik Federasyonunun açtığı hakemlik kurslarında ilk cirit hakemleri yetişmeye başladı. Bunlardan sertifikalı ilk hakem, Uşaklı öğretmen Hüseyin Yılmaz olmuştur.

Her yıl nisan ve mayıs aylarında il birinciliği müsabakaları yapılmaktadır. Bu müsabakalarda dereceye giren takımlar, bölge müsabakalarında Uşak ilini temsil etmektedirler.

Yukarıda yer alan kulüplerin bünyesinde lisans almış kayıtlı sporcu sayısı 1.196’dır (Tablo 2). Bu sporcuların çok büyük bir çoğunluğu erkek sporculardan oluşmakla birlikte lisans almış 31 kayıtlı kadın cirit sporcu da vardır. Ancak Haziran 2022 itibarıyla faal lisanslı kadın cirit sporcu yoktur. Tablo 3’te görüleceği üzere Haziran 2022 itibarıyla faal lisanslı sporcu sayısı 546’dır.

Tablo 2: Uşak'ta Geleneksel Spor Dallarına Federasyonuna Kayıtlı Lisanslı Sporcu Sayısı

Erkek	Kadın	Toplam
1.165	31	1.196

Tablo 3: Uşak'ta Geleneksel Spor Dallarına Federasyonuna Kayıtlı Faal Lisanslı Sporcu Sayısı

Erkek	Kadın	Toplam
546	0	546

Uşak ilinde atçılık ile ilgilenen kişiler ve bu kişilerin sosyokültürel profillerini, at sahiplerinin at bakımı, atın kullanıldığı kültürel ve sportif faaliyetlerle ilgili yaşadığı sorunları araştırma için yapılan bir akademik çalışmada Uşak şehrinde at ve atçılık ile ilgili önemli bir potansiyel bulunduğu ve bu potansiyelin olumlu yönde kullanılmasının Uşak'a katacağı artı değerden bahsedilmiştir¹. Her yıl düzenlenen cirit müsabakalarının turizm açısından değerlendirilmesi gerekliliği üzerinde duran akademik çalışmalar da bulunmaktadır²

Uşaklı Ciritçilere Göre Cirit Atının Özellikleri

Cirit ustaları, iyi bir cirit atının fiziki yönlerinden önce duygusal ve zihinsel özelliklerine dikkat çekmişlerdir; iyi bir cirit atının en önemli özelliği olarak atın yürekli olması gerektiğini ifade etmişlerdir. "Yüreklilik" kavramını açmaları istendiğinde, atın korkmaması gerektiğini, sahibi ile bütünleşmesini, binicisini anlamasını kastettiklerini söylemişlerdir. Uşaklı ciritçilerin inancına göre de cirit atlarının gözlerinde perde yoktur. Bu sebeple sezgileri güçlüdür, binicilerini ve diğer insanları daha iyi tanırlar.

Ciritçiler, İngiliz atlarını "beli kırık değil" diye fazla beğenmemektedirler. Uşak'ta ciritte kullanılan atların çoğunluğunu ulusal at yarışı müsabakalarından bir şekilde ıskartaya çıkan atlar oluşturmaktadır ki bunların da önemli kısmı İngiliz atıdır. Bu tür atların bir kısmı, eğitim almalarına rağmen müsabakalarda, dönüşlerde "alay durağı"nda duramamakta, uzun bir kavisli mesafeden sonra dönebilmektedirler. "Beli kırık olmama" tabiri hem bunun için hem de müsabaka esnasında atılan ciritten (değnek) korunmada kıvrak olamayan atlar için kullanılmaktadır.

Dört ayağı da "ala paça" olan atı ciritte makbul saymazlar. Bu atlar "Huysuz olurlar, haşin davranırlar." "Akıtma", atın dudağının üstünden altına doğru geçiyorsa buna "kilit" denir, bu tür atlar da ciride uygun sayılmaz. Bir tür yerli ırk olan "kısakul" atlarının boyları kısadır; bunlar soğuğa ve sıcağa dayanıklıdır ve ciride uygundur. En dayanıklı ve ciride en elverişli atların ise "öğrek/örek" atları olduğu ifade edilmektedir. Bunlar, yulku atları gibi dışarıda serbest dolaşan atlardır. Yakalanarak eğitmenler tarafından yetiştirilmektedir. Örekte tutulan tay ciride çıktığında "Hz. Ali geliyor!" diye nara atılmış. Artık bu tür atların bulunmadığı belirtiliyor.

İyi bir cirit atının ön plana çıkan fiziki özelliği ise göğsünde çok belirgin "selviler" in olmasıdır, aynı zamanda döşü kuvvetli olmalıdır. Boynu ince ve uzun olmalıdır. Kulakları kalem gibi ve dik olmalı, her iki kulak paralel ve çevik hareket etmelidir; kulaklarıyla makas yapmalıdır. Ayakları ise sağlam basmalıdır. Kuyruğu ince olmalıdır. Alnında bir burgu olur, matkap gibi. Tüyü dönük olur. Boyları 160-170 cm, kiloları ise yaklaşık 600-700'dür.

Tepmeyen, ısırmayan, sakın olan at iyidir. İyi at sahibini bilir; asil at, cirit oyununda sahibinin hareketlerini sezer, sahibi düştüğünde onu bekler; çekip gitmez. Usta biniciyle, acemi biniciyi anlar; atın sahibine göre kişnemesi bundandır. "At, biniciyi uyluğundan bilir." Uşaklı ciritçiler, iyi atın, binicinin elbisesine bile dikkat ettiğini söylemektedirler. Söz gelimi, ütülü pantolonlu binicinin yabancı ve acemi olduğunu anlarlar.

Aslan Dede'nin anlattığına göre, Arap atı Hz. Muhammed'in parmağının izini taşımaktadır; atın sol döşünün üzerinde, parmak bastırıldığında hissedilen küçük bir çukurluk vardır. Peygamberimizin Döldül'ü Hz. Ali'ye hediye etmeden önce döşünden sevip okşadığına ve bu izin onun bir yadigarı olduğuna inanılmaktadır. Burada, halkın at sevgisinin inanç değerleriyle birleştiği görülmektedir.

¹ Mehmet Deniz, Adem Sezer, Yusuf Efe İnel, "Uşak İlinde Kültürel ve Sportif Amaçlı Yapılan Atçılık ve Sorunları" Türk Dünyası Araştırmaları, S:200, 2012, s. 22

² Musa Karaçor, Ozan Çatır, "Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Uşak İlinin Tarihi ve Kültürel Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi" Social Sciences Studies Journal 3(6) (2017)

FOTOĞRAF:
BARIŞ TOPDEMİR

kendi taylarını kullananlara rastlanmaktadır. Cirit oyunlarında binilen atların pek çoğunu koşulardan ayrılan atlar oluşturmaktadır. Koşu atlarına “kantarma” denilen gemlerle binilmektedir. Ciritte ise daha uygun olduğu için Uşaklı ciritçiler, atın sevdiği gem dedikleri, “damaklı gem” takarak binmektedirler. Bu gemler, pirinç, bakır ve demirden yapılmaktadır. Cirit ustaları, koşudan gelen atların “düz gitme”ye alışkın olduklarını burada ise sağa sola dönmeyi öğrendiklerini ifade etmişlerdir.

Uşak'ta cirit atlarının ve diğer atların günlük bakımları çoğunlukla kadınlar tarafından yapılmaktadır; yem verme, tımar etme, atın kuyruğunu düğme gibi. Kuyruğu düğülen atın sıkı olduğu, kolay yıkılmadığı düşünülmektedir.

Cirit atları yazın üç ay çayırdaki otlar, “çayırlar.” Hazırda tablaya çekilir. Tablaya çekilmeden önce sabunlu suyla her tarafı yıkanır. Tablada iken kaşağılandıktan sonra “gebere” adı verilen tımar aletiyle silinir. Yağmurlar yağana kadar iki ay tablada kalır. Yağmurlar başladığında üzerine sadece keçe atılarak binilmeden dolaştırılır. Atın tırnağı çamura gömülmedikçe tabladan çıkarmazlar. Yedinci ayın sonunda eyer vurulur. Atın başı eyere kasılır, buna “kaytarma” denmektedir. Kaytarma süresince atın ayaklarına su serpilir; atın kendini iyice çekmesi için çaya, dereye çekilir. Daha sonra ata “manaj talimi” yaptırılır: At binicisiz, uzun bir iple döndürülerek gezdirilir. Bu aşamalardan sonra kısa sürelerle, normal yürüyüşte binilir. Yaklaşık on gün sonra da çamur tarlada at ciride hazırlanır.

Atlar genellikle arpayla beslenmekte, yazları daha çok yulaf verilmektedir. Yulafın atı serin tuttuğu ifade edilmiştir. Yonca vermekten, atları şişirmesinden dolayı kaçınılmaktadırlar. “Ağustosta ayar, zemheride gayar” bakım ilkesine büyük önem verilmektedir: Ağustos ayında arpayı çoğaltarak iyi besleme, zemheride ise yol teptirerek atın kondisyonunu yükseltme. Uşaklı ciritçilere göre, atın tımarı, yeminden daha önemlidir. Ata temmuz, ağustos aylarında yaklaşık kırk beş gün hiç gün yüzü gösterilmez; gün ışığına çıkarılmaz. Ayrıca, atı haftada iki kez mutlaka gezdiriyorlar. Gezdirilen atın karnını çektiği, çekkin olduğu ifade edilmiştir. Yine, atın karnının çekkin olması maksadıyla hayalarına soğuk su tutulmaktadır.

Bakım amacıyla bazen havuç, üzüm, besi yemi ve çeşitli meyveler de verilmektedir. Cirit müsabakasının yapılacağı gün ata yem verilmez. Müsabakadan önce su verilmez, ancak müsabakadan dört saat sonra verilir. Müsabakadan önceki gece son bakımları yapılır. Müsabakaya iki gün kala günde bir saat at binilir. Ata koşacağı gün arpa verilmez, sadece saman verilir. Koşudan, müsabakadan sonra beş saat su verilmez.

Cirit atlarının nallanmasında da diğer atlarınkinden farklılık gösteren birtakım özellikler vardır. Nalbantların verdiği bilgilere göre cirit atlarına araya taş vb. batmaması için “kapalı nal” çakılır. Baharda ota bırakılırken ise atın ayaklarının hava alması, rahatlaması için açık nal çakılır; açık nal, genellikle koşuda ve tarımda kullanılan atlara çakılmaktadır. Nallama işlemi 2-3 ayda bir tekrarlanır. Atın nallanması

Atın dövülmesi hoş karşılanmamaktadır. Müsabaka esnasında ata kötü davranmanın, atını dövenin puanı silinmektedir. Usta binici atını, “Eliyle döndürür, dizginle durdurur.” Tımar sırasında da demir kaşağı bastırılmadan taranır; bu esnada atla konuşulur.

Cirit Atlarının Bakımı ve Eğitimi

Uşak'ta at yetiştiriciliği yapılmamaktadır. Yaklaşık kırk elli yıl kadar önce kendilerinin yetiştirdiklerini, kısmen de bölgeden at temin ettiklerini söylemişlerdir. Ancak Uşak'ta at eğitmenliği yapan birkaç kişinin olduğunu söyleyenlerin yanında, herkesin kendi cirit atını eğittiğini, esasen iyi ciritçilerin at eğitmenliği yönünün de bulunması gerektiğini söyleyenler de vardır. Çok seyrek olarak

işine “at çakma” denilmektedir. Sık rastlanan at hastalıkları: Genelde cirit atlarının, zorlanmadan dolayı tırnaklarında kırılma, ezilme, çatlama görülür. Antrenmanlarda veya müsabakalarda sakatlanmalar olur. Cirit atlarında en sık görülen hastalık ise “arpalama”dır: Kışın ata soğuk su verilmez. At terliken su veya arpa verilirse ön ayakları tutulur. Cirit ustaları, atın terinin kurummasını, içinin de kuruması olarak değerlendiriyorlar. Bunun için cirit atları, antrenmanlardan ve müsabakalardan sonra mutlaka gezdirilerek dinlendirilir; terinin kurumması sağlanır. İdrar sancısı da cirit atlarında görülen hastalıklardandır. Atın ayağı kasılırsa alkolle ovulur, kırık vakalarında at tamamen ıskartaya çıkar. Atın herhangi bir yerinde yara olduğu zaman dağlanarak veya yakılarak yara dondurulur. Bu işleme “demirbaş yapma” adı verilmektedir.

Cirit atlarının üzerinde bulunan eyer ve müstemilatı çoğu zaman şöyledir: En altta “teğelti” de denilen ter keçesi (koruma keçesi), üzerinde eyer (üst teğelti), eyerin de üzerinde minder bulunmaktadır. Diğerleri: üzengi, üzengi kayışı, kolon kayışı, minder kayışı, yan tozluk, göğüslük (klepser); gem, dizgin, başlık, tasma, suluk zincir .

Taylara önce eyer konularak alıştırtma yaptırılır. Daha sonra ata usta binicilerle biniş talimi verilir. Atla binicinin uyumlu olmasına önem verilir. Usta eğiticiler, cirit atlarının bakımını çocuk bakımına benzetmektedirler. Acemi atlar, hemen müsabakalara sokulmaz; ilk müsabakalarında zorlanmaz. Atın ciride hazırlanmasında alay durağından dönüşler ve alay durağından çıkışlar öğretilmektedir. Yarışlarda ıskartaya çıkararak cirit için ayrılan atlar, düz koşmaya alıştıklarından ciridin kıvrak dönüş hareketlerini yapmakta zorlanmaktadırlar.

Ciritçiler ve Kültürel Değerleri

Cirit oyunu, kazanmaya dayalı bir müsabaka türü olmasına rağmen yerleşen ve yaşatılan dostluk ve insanlık değerlerinin ön planda tutulduğu bir eğlenti esprisine sahiptir. Oyunun kültür değerleri, kökü derinlerde olan bir geleneğe sahip olmalıdır: Yiğit ve centilmen ciritçiye “Osmanlı” denmesi de bunu açıkça göstermektedir.

Oyundaki spor ruhuna uygun değerlerden birisi, “bağışlama”dır. Rakibini birkaç metrelik kesin vurma mesafesinde yakalayan ciritçi, değneğini fırlatacakmış gibi havaya kaldırır fakat fırlatmaktan vazgeçer. Buna bağışlama denir ve bağışlayana puan verilir. Ancak “kara cirit” tabir edilen düzensiz ve kurlsız cirit oyunlarında, rakipler “kolan kolana” da gelseler değneklerini vurdukları ifade edilmektedir.

Eski usul oynanan atlı cirit oyununda (kara cirit) bir yönetici olurdu ve her şey onun inisiyatifinde idi. Rakibini yakın mesafede kıstıran ciritçiye “Atma!” dediği zaman, değnek atılmazdı. (Bununla birlikte “Atına güven, nerede tutuysan değneği yapıştır.” anlayışının da yine eski usul bazı cirit oyunlarında geçerli olduğu belirtilmektedir.) Günümüzdeki cirit müsabakalarında ise bu harekete “bağışlama” denmektedir. Bu “bağışlama” Türk ahlâkından ve sporun ruhundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, rakibin “alay durağı”na varan ciritçi, duraktaki aynı ciritçiye dört defa değnek fırlatmaz: “Bir adama dört kere gidilmez.” Dört cirit atılmaz. Aksi hâlde iki rakip ciritçi arasında husumete hükmedilir, yoksa da husumet doğar. Alay durağındaki rakip oyuncuya dört defa değnek fırlatan ciritçi “Osmanlı” sayılmaz: “Osmanlı adam, üst üste aynı adama değnek atmaz.” Ekseriyetle, rakip alay durağında kimden korkuluyorsa değneği ona atarlar ki du-raktan rahatça çıkıp peşlerinden gelmesin.

Müsabakaya başlamadan önce atın kuyruğu ıslatılarak düğüdür (örülür). Düğme esnasında atın ciride hazırlandığını hissettiği ifade edilmektedir.

Cirit müsabakası başlarken davul zurna Köroğlu havası çalar. Ciritçilerin müsabaka öncesinde ve yarenlik amacıyla toplandıklarında sıkça söyledikleri türküler, çoğunlukla Köroğlu türküleridir. Bu türkülerin teması at ve ata övgüdür. Sorkun köyünden Yahya Sepet’in sazıyla çalıp söylediği türküler şunlardır:

Atım, kalk gidelim Halep Hanı’ndan
Herkesin de rızkını verir yaradan
Çırpına çırpına gidelim atım
Bir gece de Pozantı’da kalalım atım

Fotoğraf:
BARIŞ TOPDEMİR

Kahpe felek değirmenin döndü mü?
Bağın bahçan sularınan doldu mu?
Ben yapıyom sen yıkıyon bendini
Döne döne löbet bize geldi mi?

Hey hey efeler, hey hey!
Yiğitler çırpınıp ata binende
Derelerde bozkurlara ün olur
Yiğit olan döne döne döğüşür
Kötüler gavgadan kaçır hun olur. Dedi Köroğlu

Hey hey efeler, hey hey!
İnişe giderken ustam kekklik sekişli
Yokuşa giderken davşan büküşlü
Düşmanı görünce bozkurt bakışlı
Üstü kaplan postlu kırat benimdir. Dedi Köroğlu

Hey hey efeler, hey hey!
Ben bir Köroğluyum Beyler, yüceden yüce
Doğru görüşelim, gitmesin güce
Eğer sarılırsam beyler, eğri kılıca
Çevrem dolup kalkan paslanmalıdır. Dedi Köroğlu

Benden selam olsun ustam, Koca Hezene
İtibarım yoktur yazı yazana

Kayseri'de dokutayım atım, çulunu
Maraş'ta da döktüreyim gemini
Adana'da nallatayım atım, nalını
Bir gece de Antep'te kalırız atım.

Kır atıma bindim elimde dizgin
İleşime döner gınalı kuzgun
Var mı benim gibi siladan bezgin
Siladan bezenler gelsin yanıma

Kır atıma biniverdim heybeden
Gül sineleri çözemedim düğmeden
Sarılıp da kaçiverem ikimiz
Gül sineler yaban ele değmeden

Beş yüz kilo pirinç salın koca kazana
Yesin zeybeklerim, ta ben gelince. Dedi Köroğlu

Hey hey efeler, hey hey!
Mihrabın altında beyler, bir gara yazı
Göllerde uçuşur ördeği kazı
Müsaade olursa beyler, bırakcen sazı
Ustam gurban olam al şu sazını. Dedi Köroğlu

Atlı cirit hakemi Hüseyin Yılmaz, müsabaka başlamadan önce, selamlama esnasında geleneğe bağlı olarak bazı şiirleri okuduğunu belirtmiş ve bunlardan bazılarını aktarmıştır. Selamlama sırasında ve seremoniden sonra cirit hakeminin okuduğu şiirler koçaklama türünden hamasi şiirlerdir. Temaları millî değerler, yiğitlik, kahramanlık ve attır. Bunların birazı meşhur şairlerin şiirleri: Arif Nihat Asya'nın *Bayrak* şiiri, Necip Fazıl Kısakürek'in *Tohum* ve Faruk Nafiz'in ve Köroğlu'nun şiirleridir. Okunan bir kısım parçalar da yaygın bilinen şiirlerin cirit için uyarlanmış olanlarıdır. Bazıları da Hüseyin Yılmaz'ın kendisinin yazdığını belirttiği manzum parçalardır:

Türkoğlu böyledir, doğuştan atlı
Her yolda şeref şan arar geçeriz
Atımız gönlümüz gibi kanatlı
Dağları ovayı serer geçeriz

Türk dünyada bir tektir;
Dünya milletlerine örnektir.
Türklüğün meşalesi ata sporumuz,
Cirit asla sönmeyecektir.
(H. Yılmaz)

Çekin kır atımı nalbant nallasın
Kesilen kellemden kanım damlasın
Örtün mendilimle sinek konmasın
Haydi yiğitlerim! Meydan sizindir.

Atımı nallattım yol mu dayanır
Cirit uşakları erken uyanır
Milletimin uğruna kana boyanır
Coş kıratım coş meydan senindir

Cirit müsabakası öncesinde ve esnasında davul ve zurna çalınır. Davul, zurna çalanların verdikleri bilgilere göre cirit esnasında davul zurna üç tarzda çalınır. 1. Köroğlu çalınır; notasızdır. 2. 4'lük ritim çalınır; hücum havasıdır, atların ayakları davula göre oynar. 3. "Cezayir havası" gibi ağır havalar çalınır. Davul zurna hiç ara verilmeden çalınır. Ciritte zurna çalan ustalar da atadan dededen öğrenerek ustalaşmışlardır. Ciritçilere göre, her zurnacı ciritte çalamaz; bazen iyi çalamayan zurnacılar ciritçilerin gazabına uğramaktadırlar. En meşhur zurnacının Güre beldesinden Osman Ağa olduğu belirtilmektedir.

Cirit müsabakası esnasında ciritçiler motivasyon amacıyla bazı naralar atmaktadırlar: Haydi oğlum! Sana varıyorum Ali! Haydi aslanım! Kara ciritte bu naraların rakibi uyarmak, hazırlıklı kılmak amacıyla atıldığı ifade edilmektedir. Özellikle "Sana varıyorum Ali!", Çevir

ağzını!” gibi naraların centilmenlik amacı taşıdığı vurgulanmaktadır. Kurallı ya da modern ciritte ise bu tür seslenmelere yer verilmediğinden, sessizce rakibin vurulmasının amaçlandığından şikâyet edilmektedir.

Uşak'ta Kullanılan Atlı Cirit Sportu ve Atçılıkla İlgili Sözcükler

Uşaklı ciritçilerin cirit müsabakalarında, antrenmanlarda ve sair zamanlarda kullandıkları sözcükler derlenerek tasnifi yapılmıştır. Bunlara at eğitimi ve bakımına dair olanlar da eklenmiştir. Bu tür sözcüklerin daha kapsamlı şekilde derlenebilmesi için, oldukça uzun ve çeşitli alan kültürü metinleri gerekmektedir. Bu sebepten dolayı, çalışma bu amaçla uzun bir süreye yayılmakla birlikte elde edilemeyen başka sözcüklerin bulunduğu da düşünülmektedir; yine de ulaşılan sözcüklerin zengin bir at ve atçılık kültürünü yansıttığı söylenebilir.

Deyimler

Ağustosta ayar, zemheride gayar çekmek: Atı ağustos ayında arpayla, yulafla beslemek, kışın en soğuk zamanlarında ise zorlu koşullarda binmek, çalıştırmak.

Alaydan ayırmak: Rakip ciritçiyi alay durağındaki diğer ciritçilerden ayırmak.

Atın gözünde perde olmaması: Atın sezgisinin güçlü olması.

Atın kırık olması: Oyun esnasında manevra yapmaya uygun olması.

Atın uzanması: Atın gidişi.

Atın yıldızının düşük olması: Kolay nazar değdiği inanan atlar için kullanılmaktadır.

Ayar çekmek: Atı beslemek ve tımar etmek; atın bakımını yapmak.

Başı elde olmak: Binicisiyle uyumlu, iyi huylu at.

Başı kırık at: Yumuşak huylu at.

Başı sert olmak: Gem tutmayan, enerjik atlara denir.

Beli kırık at: Kıvrak ve çevik at.

Ciridin gevrek olması: Oynanan cirit oyununun yeterince zevkli ve hareketli olmaması, kırık kırana geçmemesi.

Çayırlamak: Atın çayırdaki otlaması.

Değneğe gelmek: Cirit oyunu oynamak için oyun alanına gelmek.

Değneğe gitmek: Cirit oyunu oynamak için alanına gitmek.

Değnek kaptırmak: Rakip oyuncunun, ciridi isabet etmeden önce havada yakalaması.

Demirbaş yapma: Atın yarasını yakarak veya dağlayarak dondurmak.

Gayar çekmek: Ata acımadan binmek; zorlu kondisyon idmanına tabi tutmak.

Gemi basmak: Atın gemi dinlemeyip gitmesi.

Gıcık at: Arap-Türk kırması olan, beğenilmeyen at.

Hora gitmek: Atın dışarıya, yabancıya gitmesi.

Kolan kolana gelmek: Ciritte, iki atın bitişecek kadar birbirine yaklaşması.

Makas yapmak: Atın kulaklarının dik şekilde makas hareketi yapması.

Postaya inmek: Cirit müsabakasında, devre arası molasına gitmek.

Rakibe (adama) gitmek: Rakip ciritçilerden bir tanesinin üzerine gitmek.

Sıkı koşmak: Atın hızlı koşması.

Terazili gitmek: Cirit değneğinin dengeli gitmesi.

Terimler

Arpalamak: Atın terliyken su içtiğinde tutulduğu hastalık.

At yermek: At seçerken beğenmemek.

Atın yasılması: Atın boynunu uzatıp kulaklarını kısarak ileri doğru düz bir hatta yaptığı hızlı koşu.

Bağışlamak: Saldırıdan sonra takımına dönmekte olan rakip süvariye kesin vurma mesafesinde yakalayarak vurmaktan vazgeçmek.

Burgu: Atın alnındaki tüylerin matkap çevrilmiş gibi dönük olması.

Cıbarmak: Hareket etmek.

Cop: Cirit atlarıyla oynanan mısır odunu oyununun bir diğer adı.

Damaklı gem: Atın ağızına yerleşen demirinin düz ve biraz kalınca olduğu gemdir. **Değnek arkadaşı:** Bir cirit takımında yer alanların dostluğuna verilen ad.

Dönerli şebeş gemi: Atın ağızına yerleşen demir kısmının orta yerinden kavisli olduğu gem.

Gebere: Keçi kılından yapılan, kese gibi ele takılarak kullanılan tımar aleti.

Gıcık at: Genellikle Türk-Arap kırması olan huysuz at: "Gıcık at, 'Ha!' dediğin zaman çıkıvermez."

Hampacı: Karşıdan çıkış yapan ciritçiye denir.

Kabak üzengi: Kenarları keskince, ökçe oturma yeri enlice olan üzengi. Daha çok acemi atlara takılan bir üzengidir.

Kalem bacak at: Bacakları ince olan at. Ciritçilerin beğendikleri atlardandır.

Kantarma gem: Atın ağızına yerleşen demir kısmının iki parçalı, toka gibi olduğu gem. Bu gem daha çok uslu atlara takılır. Hafif bir gemdir.

Kara cirit: Eskiden oynanan ve herhangi bir kalıcı kuralı bulunmayan, puansız oynanan tamamen seyirlik cirit oyunu.

Kara damak at: Ağızının içinde siyah leke bulunan at; kötü atların bir özelliğidir.

Kapalı nal: Atın ayağına göre tabaka demir biçiminde olan nal.

Kilit: Atın dudacağının üstünden altına doğru geçen akıtmaya denir.

Kuyruğu düğmek: Atın kuyruğunu örmek.

Manaj talimi: Atın binicisiz, uzun bir iple döndürülerek dolaştırılması.

Mısır odunu oyunu: Cirit atları kullanılarak oynanan bir tür şenlik oyunu. Cop da denilmektedir.

Minder eyer: Üzerine minder konularak kullanılan eyer.

Minderli eyer: Altına minder yerleştirilen eyer.

Ögrek atı: Yılkı atı gibi kırdada serbest dolaşan yabani at.

Posta: Ciritte, müsabakanın her iki devresinden biri.

Selvi: Atın göğsünün selvi ağacı motifleri taşıması.

Suluk zinciri: Atın çenesinin altından geçen zincir.

Sülayi at: İnce uzun boyunlu at. Makbul atlardandır.

Sülük gem: Düz gem.

Tırnak mayası: Atın tırnağının dip tarafı.

Üst keçe: Keçeden yapılmış, kenarları saçaklı veya püsküllü, genelde kırmızı renkli, atın üzerine atılan bir süstür. Müsabaka esnasında kenarları kıvrılır; müsabakadan sonra kıvrılan kenarlar açılarak gösteriş unsuru olarak kullanılır.

FOTOĞRAF:
BARIŞ TOPDEMİR

Yaprak: Atın tırnağının her bir katı.

Yedelemek: At sürmek.

Yeygi vermek: Ata arpa vermek, yem vermek.

Zağma kayışı: Üzengi ile eyeri birbirine bağlayan kayış.

Atasözleri ve Diğer Özlü Sözler

Ananı sat, atını satma: Ata verilen değeri vurgulayan söz.

Hanımı kayınına, atı ele teslim etme: Atın namus kadar önemli olduğunu anlatan söz; “at-avrat-silah” sözünün paraleli.

Atın korktuğu adam iyi binicidir: Binicinin at üzerindeki etkisini, ata hâkimiyetini anlatan söz.

Bir tumar bir öğün yem: At tumar etmenin önemini ve atın tumara olan ihtiyacını anlatan söz.

İyi binici atı uyluğundan tanır: Binicinin at bilgisini ve sezgisini tanımlayan söz.

Argo Sözler

Arpacı: Ciritçi argosunda, kötü, beceriksiz ciritçilere denir.

At çakma: Atın nallanması.

Avare: Kötü ciritçilere denir.

Mamacı: Ciritçi argosunda, kötü, beceriksiz ciritçilere denir.

Mühürlemek: Cirit sopasının rakip oyuncuya değmesi.

Osmanlı (ciritçi): İyi, hünerli ve cirit sporunun centilmenlik değerlerini taşıyan ciritçiye verilen unvan.

☞ KAYNAKLAR

Kaşgarlı Mahmud. Divanü Lügati't-Türk (DLT). Çeviren: Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1076.

Kemal Damar, “Cirit”, Ata Sporü Cirit, s. 7, Erzurum, 1974.

Mehmet Deniz, Adem Sezer, Yusuf Efe İnel, “Uşak İlinde Kültürel ve Sportif Amaçlı Yapılan Atçılık ve Sorunları” Türk Dünyası Araştırmaları, S:200 (2012)

Musa Karaçor, Ozan Çatır, “Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Uşak İlinin Tarihi ve Kültürel Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi” Social Sciences Journal 3(6) (2017)

Nihat Gezder, Ata Sporumuz Atlı Cirit. Erzurum:1991

Nimet Resulov, “Özbekistanda Atçılık”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995: 362.

Orhan Bilgin, “Türk Edebiyatında Rahşiyeler”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995: 276.

Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türk Kültüründe At”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995: 26.

Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri Sözlüğü”, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995

Selcen Çiftçi, “Uşak'ta Atlı Cirit Sporü ve Cirit Kültürü”, Milli Folklor, Yıl: 23, Sayı: 89. (2011),

Şükrü Elçin, “Türklerde Atın Armağan Olması”. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Düzenleyen: Emine Gürsoy Nasgali. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 1995: 160.

<https://worldethnosport.org/etnosporlar/atli-cirit> (ET: 25.07.2022)

B E Ő İ N C İ B Ö L Ü M
D İ L v e E D E B İ Y A T

USAK
KURTULUŞUN 100. YILI

[BÖLÜM TAKDİM YAZISI]

Küçük bir karınca, kalemin kâğıt üstüne bir şeyler yazdığını gördü. Gitti, bu sırnı öbür karıncalara söyledi. “O, kalem kâğıda şaşılacak şeyler yazdı. Fesleğen gibi, susam gibi, gül gibi acayip şeyler yaptı.” dedi. Karıncanın biri dedi ki: “O, sanatı yapan parmaklarıdır. Bu kalem, iş görmekte esas değil fer’dır.” Üçüncü karınca “İş ne parmandan ne de kalemden geliyor” dedi. “İş asıl koldan geliyor. Çünkü zayıf parmaklar, onun zorlaması ile kalemi tutuyor ve yazdırıyor.” Bu görüşler, bu konuşmalar böylece uzadı gitti. Karınca beyine kadar ulaştı. Karınca beyinin birazcık anlayışı vardı, zeki idi. Dedi ki: “Bu hüneri suretten, görünüşten bilmeyin. Suret ve görünüş elbiseye, asaya benzer. Cansızdır, akılsızdır, oynamaz, hareket etmez. Oysa ruh ve kalp canlıdır, akla yön verir; sonra da o güzel yazılar ortaya çıkar, şiir olur, hikaye olur, eser olur [Mevlana, Mesnevi (trc. Şefik Can), IV/654.]

Uşşak diyardır dediler, ellerine kalem alıp âşkların arasına geldiler... Sonsuzluğun ilhamını satırlara dizmek için, birer birer ve ardı ardına... Aşk olsun dediler, sözü kelâm derecesinde söylemeye, hikmetleri kayda geçirmeye geldiler. Hakkı, hakikati anlattılar sık sık; doğruyu, güzeli gösterdiler durmadan. Harf harf, hece hece, kelime kelime, cümle cümle dîlnüvazlıklar gösterdiler; bıkmamacasına paragraflar, bölümler, kitaplar yazdılar.

Onlar bu toprağa ruhanî bir anlam katmak için geldiler ve harflere teşbihler, kelimelere mecazlar yüklediler. Sözü şerh edip cümleye renk katmaya, aşk hikâyelerinin hüznlerini, fabllerin öğreticiliğini, efsanelerin hayalperestliklerini, siyerlerin kutsallıklarını, romanların maceralarını, şiirlerin duygusallıklarını dilden dile gönülden gönüle aktarmaya geldiler. Onlar, söz yerde kalmasın dediler; sözü kucaklayıp kaldırmaya geldiler. Güzellik katmak için, cümle güzel sözlere ve ufuk açabilmek için sözlerden gözlere, özlere, bizlere... Yağmur yağmur yağar gibi, bulut bulut yağar gibi... Geldiler ve “Hasret risalesini varak-ı câna yazdılar”.

Uşşak diyarıdır dediler, ellerine kalem alıp geldiler ve kalemin hakkını hakkıyla verdiler. “Kâtip arzuhalim yaz ki cânane” diye başladılar “Ayrılalı düştük âh u zâre biz” deyip bitirdiler. Adları Tırsî oldu, Kabulî oldu; divanlar yazdılar, uşşak divanına durdular. Tanzimat’ta Halit Ziya ile Mai ve Siyah’a büründüler, Aşk-ı Memnu olup gönül hırsızlığına çıktılar. Kırk Hayatlar sonunda Bir Ölünün Defteri’nde Nemide ve Sefile diye göründüler... Kurtuluş çağında önce Ömer Bedreddin oldular, yıldızların altında gönülleri sarhoş eden aşkı duydular, düşmana baş eğmemek için bulutlu göklerde dağları yoldaş edininip “sana ne mutlu efem” dediler. Yıllar yılı halıcı kız Ayşe’nin aşkına gözyaşları döktüler: “Vur kırkiddin inlesin / Kalpler seni dinlesin // Koy başın serinlesin / Halının direğinde” diye diye ağladılar..

Uşşak diyarına bilinç katmak üzere Besim Atalay olarak geldiler ve Türklüğün Kur’an’dan sonraki kutsal kitabı Divanu Lugati’t-Türk’ü tanıdılar. Yetmedi, Uşşak’tan ayrılışı şiire dönüştürdüler: “Bülbül gibi öten dudu dillerden / Gülşende açılan gonca güllerden / Doğup büyüdüğüm güzel illerden /Böyle ayrılışım hiç sanamadım” dediler. Uşşak diyarı ya; sonu önünden gür geldi ve kalem âşıkları, yazı âşıkları keylime âşıklarınca elden ele ulaştı eserler, şiirler, hikâyeler, romanlar; yığın yığın oldu. Uşşak arasında nice isimler anıldı: Mustafa Çobanoğlu, Mustafa Akgün, Münevver Okur, Gülay Öğün, Şener Öztop, Tuncer Gülensoy, Hayati Develi, Talat Koçyiğit, Osman Hakan, Gündüz Aydın, Sezai Keyvanoğlu, Halim Gültekin, Yunus Gündüz, Şakir Özdemir, M.Ozan Semerci, Kadir Tekin, Süleyman Yeşilyurt ve daha niceleri... Uşşak diyarının bereketiydi...

Uşşak’ın sayısı da gelişi de bitmeyecektir elbette. Kim bilir hangi tenhada adını henüz anamadığımız âşıklarımız var yazıya, kaleme, kitaba tutkun... Onlar ve onların torunları ve onların da torunları bu topraklara eser olup güzelliklerle gelecek; cümle cümle, sayfa sayfa güzellikler getirmeye devam edecekler... Uşşak diyarıdır ya, aşk olup gelecekler, âşık olup gelecekler, aşka düşüp gelecekler... Gelecekler ve fikirleri, duyguları, aşkları, hikâyeleri, romanları harf harf, kelime kelime yenileyip nesilden nesile aktaracaklar. Onlar, küçük küçük sayfalarda büyük büyük hayatlar yaşamak için gelecekler... Biz dahi Uşşak ilini böyle bilecek ve böyle hamd edeceğiz.

Ey âşıklar, kalkın ve kalemi öpün!.. Kaldığı yerden devam etsin rüyalar...

Prof. Dr. İskender Pala

Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu Başkan Vekili

UŞAK İLİ AĞIZLARININ ÖZELLİKLERİ

Gürer GÜLSEVİN *

Giriş

Anadolu'ya Türklerin gelmesi çok daha eski dönemlerde başlamış da olsa bugünkü hâliyle bu toprakların Türkleşmesi 11. yüzyıldan itibaren yoğun Oğuz göçleri ile başlamış ve şekillenmiştir. Bu dönemde, Oğuzların yanı sıra az sayıda Kıpçak ve Karluk gibi Türk gruplarının da Anadolu'ya geldikleri biliniyor. Oğuzların yoğun nüfusu ve siyasi hâkimiyetleri sonucunda, Anadolu'ya gelen diğer Türk halkları da bu süreçte Oğuzlaşmışlardır. Günümüzdeki Türkiye Türkçesi ağızları, Oğuzca karakter taşımaktadır.

Son yıllardaki nüfus hareketleri, büyük şehirlere göç, okullaşmanın yaygınlaşması ve televizyon gibi iletişim araçları sebebiyle, bölge ağızları kaybolmaya yüz tutmuştur.

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki farklılıklar dört temel nedenden dolayı olabilir:

1. Yerleşim dönemlerindeki boysal (Kınık, Avşar, Çepni; Kıpçak vb.) başlıklara dayanan tarihi farklılıklar ortaya çıkabilir.
2. Farklı bölgelerde farklı dönemlerde harekete geçen fonetik eğilimlerin sonucunda bazı ayrılıklar oluşabilir.
3. Farklı bölgelerde harekete geçmiş doğal fonetik farklılaşmaların yanı sıra bazı bölgelerde bazı özellikler korunup ve eskicil bir unsur olarak günümüze kadar gelebilir.
4. Farklı bölgelere göçmek durumunda kalan aynı halkın dalları, gittikleri ortamda ilişkide buldukları dil, ağız ve kültürlerin etkisiyle-katkısıyla farklı özellikler de kazanabilir.

Uşak İlinin Etnik Yapısı

Tarihçilerin tespitlerine göre şehrin civarında ilk yerleşim alanlarının kuruluşu MÖ 4. binden başlamaktadır. Uşak, Anadolu Selçuklularının 1076 yılında bölgeye gelişine kadar çeşitli kültürlerle tanışmıştır. 1076-1233 yılları arasında zaman zaman Bizanslılar ile Türkler arasında el değiştiren şehir, 1233 tarihinden sonra tamamen Türk hâkimiyetine geçmiştir.

Bugün için Uşak ili, hemen tamamına yakını Yörük aşiretlerinin yerleşmesinden oluşmuş bir etnik yapı görünümündedir. Faruk Sümer'in incelediği tarihî kaynaklardan yaptığı tespitlere göre², Uşak'ta *Avşar*, *Alayuntlu*, *Kayı*, *Bayat* ve *Saraç* oymağı yerleşmiştir.

Uşak'taki Oğuz boyları bunlardan ibaret olmamalıdır. Faruk Sümer'in eserinde o bölgelere yerleşmiş bütün Oğuzların tespit edilmiş olduğunu beklemek veya ummak doğru değildir. İlgili kitapta Faruk Sümer, o gün için ulaşılabilen tarihî kaynaklardan yararlanmış. Bütün tarihî belgelerin henüz işlenmemiş olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Hele bir de her yerleşim ve göç hareketinin tarihî belgelere aktarılmamış olabileceği gerçeği göz önüne alınırsa henüz Uşak'ta (ve Anadolu'da) hangi Oğuz boyunun hangi tarihte nerelere gelip yerleştiğini tam anlamıyla bilemediğimiz anlaşılacaktır.

Bazen bir bölgenin etnik yapısının belirlenmesinde tarihî kaynaklar kadar, hatta belki de ondan daha fazla, halkın dil özelliklerinin belirleyici olacağı bilinmektedir. Faruk Sümer'in tarihî kaynaklara dayanarak Uşak'ta meskun gösterdiği *Avşar*, *Alayuntlu*, *Kayı*, *Bayat*, *Saraç* gibi Oğuz gruplarının dışında da pek çok Türkmen oymağı bu yörelere yerleşmiştir. Metin derlediğimiz köylülere özellikle sorduğumuz "Siz kimsiniz? Hangi boy, hangi aşiretensiniz?" gibi sorulara verilen cevapların bir kısmı, gerçekten etnik yapıyı açıklayacak tarzdadır. Elbette her köyde bu soruların cevabını verebilecek konuşmacılar bulunamamıştır. Ancak bazı yaşlı kişilerin hâlâ kendi aşiretlerini hatta yakın köylerin aşiretlerini unutmadıkları gözlenmiştir. Örnek olarak Ulubey merkezinde bir konuşmacı (Ali Develi), ilçe merkezinin *Saraçlı Yörüğü* olduğunu söyledikten sonra, çevre köyler için şu bilgileri aktarmıştır (Metin: I-65,1/9):

"kıran" köyü	kirteş yörüdür	; "sülümenni" köyü	kirteş yörüdür;
"çibıkdaı" köyü	esadullah yörüdür	; "gatırcık" köyü	esadullah yörüdür

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu Başkanı

² Faruk Sümer, *Oğuzlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.*

“hanyeri” köyü esadullah yörüdür ; “gurudere” köyü esadullah yörüdür
 “kayalı” köyü esadullah yörüdür ; “sirge” köyü saritekeli yörüdür

Eşme'nin *Bozlar* köyünde konuşmacılar, kendi yörelerinin *Harmandalı Yörüğü*, *Gün Yaka* köyünün ise *Gacar Yörüğü* olduğunu söylemişlerdir (Metin: II-81,6/11). Sivaslı'nın *Eldeniz* köylüleri ise kendilerinin *Saritekeli Yörüğü* olduklarını belirtmişlerdir (Metin: (I-56,7).

Uşak İlinin Ağız Özellikleri

Türkiye'nin pek çok yerinden metinler derleyen Ahmet Caferoğlu'nun Uşak ili için sunduğu malzeme iki sayfadır. Yakın zamanlara kadar da sadece birkaç lisans bitirme tezine konu olduğu görülmektedir. Leyla Karahan, Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasını yaptığı eserinde Uşak ile ilgili olarak 1955, 1965 ve 1979 yıllarında yaptırılmış üç bitirme tezi ile yetinmek zorunda kalmıştır.¹ Gürer Gülsevin, Uşak ilinin genelinden derlediği çok sayıda metne dayanarak bölge ağzının ayrıntılı bir ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, söz varlığı incelemesini hazırlamıştır. O çalışma Türk Dil Kurumu tarafından 2002 yılında yayımlanmıştır. Burada özetlenen bilgiler de o kitaba dayanmaktadır.²

Uşak'ta konuşulan ağızlar tamamıyla Oğuz boylarının özelliklerini taşımaktadır. Uşaklı olmayanlar, ildeki köylerin ağızlarının hepsini birbiriyle aynı gibi görse de dil araştırmacıları için gerçek öyle değildir. Yani köyler veya mahalleler arasında farklı ağız özellikleriyle karşılaşmaktadır. Aslında bu, Türkiye'nin her bölgesinde gözlemlenen bir durumdur. Boylar ve Yörük aşiretlerinin yüzyıllar boyunca sürekli hareket hâlinde olduğu, yer değiştirdiği hatırlanınca beklenmesi gerekenin de bu olduğu anlaşılır.

Uşak'taki Oğuz ağızları büyük ölçüde Leyla Karahan'ın tasnifinde “Batı Anadolu Ağızları” olarak sınıflandırdığı ana grubta temsil edilir. Bununla birlikte köylerdeki farklılıklar değerlendirildiğinde 3 temel alt ağız bölgesinin bulunduğu görülür. Bu da çeşitli tarihlerde bölgeye muhtelif Oğuz gruplarının yerleşmiş olduğunu gösterir. Bunlardan ilki en geniş alana yayılmış olan alt ağız, diğer ikisi ise sadece birkaç köyde tespit edilebilen küçük alt ağız bölgeleridir.

Uşak ağızlarının ortak karakteristik özelliklerine geçmeden önce farklılıkları görülen 3 ağız bölgesinin ayırıcı özelliklerini göstermek yararlı olur.

Uşak İli Ağız Bölgeleri

Hepsi de Karahan'ın tasnifindeki “Batı Anadolu Ağızları” ana grubunun genel özelliklerini taşısa da Uşak'ta karakteristik bazı özellikleri bakımından farklılık gösteren 3 ağız bölgesi bulunmaktadır. Örneğin “şimdiki zaman” ekini ölçü alırsak ekteki ünlü (O), (I) veya (A) olmak üzere 3 varyantla karşımıza çıkar:

Bölgeler	şimdiki zaman çekimi	gel- fiilinin çekimi
I. BÖLGE	-(I) y o ağızı	(o) gel-iyo ~ gel-iyor (biz) gel-iyoz
II. BÖLGE	-(I) y I ağızı	(o) gel-iyi (biz) gel-iyik
III. BÖLGE	-(I) y A ağızı	(o) gel-iya (biz) gel-iyaz

Bunlardan ilki, Uşak ilinin yaygın, karakteristik, gerçek ağızdır. Bütün komşu yerleşim yerlerinin halkı, Uşaklıların konuşmasını bu şekilde bilirler. Leyla Karahan, eserinde Uşak ağzını “Batı Grubu Ağızları'nın I. Alt Grubu” olarak değerlendirmiştir. Bizim I. BÖLGE olarak verdiğimiz ve “-(I)yo şimdiki zaman çekimi” ile temsil edilen ağız, Leyla Karahan'ın Uşak için verdiği gruba tam olarak uymaktadır. Uşak'ta II. BÖLGE olarak ayırdığımız özellikler ise Leyla Karahan'ın eserindeki “Batı Grubu Ağızları'nın I. Alt Grubu” ile uyumamaktadır. “Şimdiki zaman” çekiminde -(I)yI şekli ile temsil edilen II. BÖLGENin özellikleri, Leyla Karahan tarafından “Batı Grubu Ağızları”-

¹ Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

² Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

nın VI. Alt Grubundan Malatya, Sivas ve Tokat'ın bazı bölgeleri ile VII. Alt Grubundan Gaziantep ile bire bir uyuşmaktadır. Uşak'ta bu özellikleri gösteren bölge, Eşme ilçesinin bazı köylerdir (*Cemal Çörüş, Bozlar, Fakılı, Kayalı, Örencik*).

Çalışmada III. BÖLGE olarak ayırdığımız ağız bölgesi ise oldukça dardır. Tespitlerimize göre, Karahallı ilçesinin Denizli sınırındaki iki köyünde (*Buğdaylı, Beki Köy*) bu özellikler görülebilmektedir. “Şimdiki zaman” çekiminde -(I)yA şekli ile temsil edilen bu özellikler ise, Leyla Karahan tarafından “Batı Grubu Ağızları'nın II, III ve V. Alt Gruplarında” değerlendirmiştir.

Sonuç olarak Uşak ili ağızlarının üç ana ağız bölgesinin dil özelliklerini şöyle bir tabloda gösterebiliriz (BATI AĞIZLARI'nın genelinde bulunan ortak özellikler tabloda gösterilmemiştir. Gösterilen özelliklerin istisnaları da her bölgede bulunabilir. Burada, karakteristik yönleri ile değerlendirilmişlerdir.):

	I. BÖLGE	II. BÖLGE	III. BÖLGE
KONUŞULAN YERLER	(G e n e l)	Eşme'de bazı köyler (Cemal Çörüş, Bozlar, Fakılı, Kayalı, Örencik)	Karahallı'da iki köy (Buğdaylı, Beki Köy)
Şimdiki zaman	-(I)yo gel-iyö gel-iyölä	-(I)yİ gel-iyi gel-iyler	-(I)yA gel-iyö gel-iyöle
“k” (art damak) sesi	“k” (korunur) bakıyölä okudu	“x” (sızıcılaşır) baxıylar oxudu	“k” (korunur) bakıyala okudu
“r” sesinin durumu	“Ø” (kaybolur) vâ yapälâ gidili	“r” (korunur) var yaparlar gidilir	“Ø” (kaybolur) vâ yapälâ gidili
Fiil çekiminde birinci çokluk (“z” / “k”)	“z”li ederiz, yaparız	“k”li ederik yaparık	“z”li ederiz yaparız
bin- / min tercihi	min-	bin-	min-

Uşak İli Ağızlarının Ortak Karakteristik Özellikleri

1. Kalınlık incelik uyumu, ilerleyici benzetme sebebi ile, yazı dilimizden daha ileridir:¹

Kalınlaşmalar

âmat ‘Ahmet’ (I-32,32)

guvvatlı ‘kuvvetli’ (I-32,83)

İncelmeler

beker ‘bekar’ (I-64,169)

mezer ‘mezar’ (I-44,74)

ataş ‘ateş’ (I-60,8; II-85,2)

habar ‘haber’ (I-66,11)

hagiget ‘hakikat’ (I-8,45)

2. Düzlük-yuvarlaklık uyumu yazı dilinden daha ileridir. Yazı dilinde bu uyuma aykırı olan ekler, Uşak ili ağızlarında da uyumsuzdur (-iyor, gibi). Ancak özellikle “a” dan sonra bir dudak ünsüzü (b, v, m, f) bulunduran kelimelerde, yazı dilimizde “u” gelebilmesine rağmen (yağmur, kabuk, gibi), Uşak ili ağızlarında “ı / i” gelmektedir:

gabık ‘kabuk’ (I-32,80)

kavın ‘kavun’ (II-91,1)

tavık ‘tavuk’ (I-8,40; III-96,19)

gavır- ‘kavurmak’ (I-32,9; II-88,11)

savır- ‘savırmak’ (I-1,19)

yāmır ‘yağmur’ (I-28,23; II-88,11)

¹ Örnek kelimelerin hangi alt ağız bölgesinin hangi metnin kaçınıcı satırında geçtiğini gösteren referanslar Gürer Gülsevin’in Uşak İli Ağızları (TDK 2002) adlı kitabındaki verileri göstermektedir.

yavıklı ‘yavuklu’ (I-61,171)

Ancak “a”dan sonra “ı”nın geldiği şekillerin yanı sıra, az sayıda örnekte, yazı dilimizdeki gibi “a” ünlüsünden sonra “u”nun gelebildiği şekiller de bulunmaktadır. Bunlar, genel karakteristiği bozmayan istisnalardır:

savur- ‘savurmak’ (I-23,11)**tavuk** ‘tavuk’ (I-3,3)**yāmur** ‘yağmur’ (I-57,18)

3. Oğuz grubu ağızlarındaki en karakteristik fonetik eğilimlerden biri, ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesidir. Oğuz lehçe ve ağızlarına göre, bu ötümlüleşme dereceleri ve yoğunluğu farklılık gösterebilmektedir. Örnek olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde sadece ince ünlülü kelimelerin başındaki “k”ler ötümlüleşip “g” olduğu halde (*kel* > *gel-*, fakat *kal-* = *kal-*, gibi), günümüz Türkmen Türkçesinde, hem ince hem de kalın ünlülü kelimelerin başındaki “k” sesleri ötümlüleşir (*kel-* > *gel-*; *kal-* > *gal-*, gibi). Türkiye Türkçesinin ağızlarında da ötümlüleşme dereceleri farklılıklar göstermektedir. Diğer Batı Anadolu ağızları gibi, Uşak ili ağızlarında da ötümlüleşme çok ileri ve yaygın bir eğilimdir. Kelime başı ötümlüleşmelerinden örnekler:

k- > g- : En yaygın ötümlüleşmelerdendir. Hatta yazı dilimizde bile “k-” olarak kalmış bazı örnekleri “g-“ ile bulabiliriz. Ancak yazı dilinde “g-” olmuş bulunan ve Uşak ili ağızlarında karakteristik bir şekilde “k-” şeklinde korunan kelimeler de bulunur. k- > g- gelişmesi, yabancı kaynaklı kelimelerde bile yayılmıştır.

İnce ünlülü kelimelerde

gebê- ‘gebermek’ (I-30,7)**geç-** ‘geçmek’ (I-10,15)**geçin-** ‘geçinmek’ (I-30,3)**getir-** ‘getirmek’ (I-2,89)**gez-** ‘gezmek’ (I-12,28)**gir-** ‘girmek’ (I-53,28)**gît-** ‘götmek’ (I-16,70)**gönül** ‘gönül’ (I-8,3)**götür-** ‘götürmek’ (I-2,137)**gücen-** ‘gücenmek’ (III-92,27)**güşlü** ‘güçlü’ (I-61,92)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bile “k-”li şekilleri ile kullanılanlar fakat Uşak ili ağızlarında ötümlüleşmiş olanlar şunlardır:

geçi ‘keçi’ (I-24,6)**gendi** ‘kendi’ (I-49,34)**gişi** ‘kişi’ (I-41,27)**güçük** ‘küçük’ (I-23,18)

Kalın ünlülü kelimelerde

gabak ‘kabak’ (I-24,1)**gaber** ‘kabir’ (I-55,8; III-93,9)**gaç-** ‘kaçmak’ (I-64,86)**gadm** ‘kadın’ (I-43,13; III-92,24)**gadir** ‘kadir’ (I-42,14)**gahurlan-** ‘kahırlanmak’ (II-87,250)**gak-** ‘kalkmak’ (I-18,21)**gal-** ‘kalmak’ (I-6,21)**galgi-** ‘kalgımak’ (I-17,116)**gama** ‘kama’ (III-94,15)**gambır** ‘kambur’ (I-17,121)**gamış** ‘kamış’ (I-4,44)**gan** ‘kan’ (I-33,93)**gandil** ‘kandil’ (I-55,10)**gar** ‘kar’ (I-32,37)**gaşık** ‘kaşık’ (I-2,153)**gat-** ‘katmak’ (I-44,61)**gatmar** ‘katmer’ (III-95,5)**gavırma** ‘kavurma’ (III-93,12)**gış** ‘kış’ (I-3,3)**goņşu** ‘komsu’ (I-7,96)**guma** ‘kama’ (I-61,206)**gurşun** ‘kurşun’ (I-7,88)**guzu** ‘kuzu’ (III-93,12)

t- > d- : Bu da oldukça yaygındır. Yabancı asıllı kelimelerde de görüldüğü olur.

İnce ünlülü kelimelerde

deñiz ‘deniz’ (I-9,3; III-93,32)**dede** ‘dede’ (I-33,9)

dik- ‘dikmek’ (I-44,74)
diş ‘diş’ (I-9,18)
dört ‘dört’ (I-2,64; II-87,33)
döüş- ‘döüşmek’ (I-2,137)
dürüm ‘dürüm’ (I-47,25)
düün ‘düün’ (I-2,62)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bile “t-”li şekilleri ile kullanılanlar fakat Uşak ili ağızlarında ötümlüleşmiş olanlar şunlardır:

dāze ‘teyze’ (I-7,78)
dene ‘tane’ (I-32,42)
depe ‘tepe’ (I-45,4)
desdi ‘testi’ (I-61,61)

Kalın ünlülü kelimelerde

dat- ‘dağıtmak’ (I-17,67)
darıl- ‘darılmak’ (I-23,23)
dayı ‘dayı’ (I-2,68)
dokan- ‘dokunmak’ (I-61,72)
doldur- ‘doldurmak’ (I-7,53)
domuz ‘domuz’ (II-87,14)
duman ‘duman’ (I-18,46)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ötümsüz hâli ile kullanılmasına rağmen Uşak ili ağızlarında ötümlüleşmiş olanlar ise şunlardır:

dabanca ‘tabanca’ (I-18,42)
dāne ‘tane’ (I-13,7)
daş ‘taş’ (III-94,5)
daşın- ‘taşınmak’ (I-2,114)
daşla- ‘taşla’ (I-5,25)
datlı ‘tatlı’ (I-23,4; III-93,15)
dırmık ‘tırmık’ (II-87,350)
duluk ‘tuluk’ (I-41,203)
dutul- ‘tutulmak’ (I-28,21)
daş ‘taş’ (I-8,1)

4. Yanlarındaki ünlülerin açıklığı etkisi ile “ğ, h, v, y, r, l” sesleri kaybolurlar (hem “erime”, hem “yutulma”, hem de “büzülme” sonucu). Bu da çok yaygın bir değişmedir. Bunun sonunda, geride kalan ünlülerde genellikle uzama görülür. Bazen ikiz-ünlüler de oluşabilir. “r” sesinin kaybolup ünlüyü uzatması I ve III. bölgelerde karakteristiktir. II. bölgede ise az görülür.

“ğ”

āleyiş ‘ağlayış’ (I-33,69)
ālence ‘eğlence’ (I-47,9)
çîne- ‘çiğnemek’ (II-87,23)
ōretmen ‘öğretmen’ (I-2,119)
dēmeni ‘değirmeni’ (I-23,18)
sur ‘sığır’ (I-64,85; II-84,6)

dip ‘dip’ (I-5,26)
dön- ‘dönmek’ (I-51,20; II-87,79)
döşsek ‘döşek’ (I-9,18)
dünür ‘dünür’ (I-18,24)
düş- ‘düşmek’ (I-48,15)
düyen ‘düven’ (I-9,12)

dal ‘dal’ (I-32,76; III-92,17)
dayan- ‘dayanmak’ (I-41,200)
dış ‘dış’ (I-9,61)
doksan ‘doksan’ (I-62,20)
dombey ‘dombey’ (I-61,221)
don- ‘donmak’ (I-33,19)
dur- ‘durmak’ (I-2,130)

dak- ‘takmak’ (I-15,6)
daraklı ‘taraklı’ (III-96,4)
daşı- ‘taşımak’ (I-74,4)
daşır- ‘taşırmaq’ (I-17,79)
daşsak ‘taşak’ (I-58,45)
davşan ‘tavşan’ (I-17,101)
dırnak ‘tırnak’ (I-28,21)
dut- ‘tutmak’ (I-12,5)
dutuş- ‘tutuşmak’ (I-54,25)
duz ‘tuz’ (I-9,45; II-88,2)

sādeş ‘sağdıç’ (I-17,93)
sādır- ‘sığdırmak’ (I-61,70)
ōlannā ‘oğlanlar’ (III-95,2)
ūraş- ‘uğraşmak’ (I-24,5)
deişik ‘değişik’ (II-80,11)
çekdımız ‘çektığımız’ (I-16,55)

yiid ‘yiğit’ (I-2,14)

dourmuş ‘doğurmuş’ (I-61,3)

döüş- ‘döğüşmek’ (I-16,34)

düün ‘düğün’ (I-22,30; II-87,44; III-93,11)

“h”

mäkeme ‘mahkeme’ (I-20,20)

îtiyar ‘ihtiyar’ (I-61,68)

sābını ‘sahibini’ (I-7,115)

nāyatında ‘nihayetinde’ (II-87,277)

“v”

ēmizden ‘evimizden’ (I-8,44)

sauryōduḡ ‘savuruyordun’ (I-21,42)

“y”

bēgir ‘beygir’ (I-71,38)

bōle ‘böyle’ (III-92,3)

gılmā geldi ‘kılmaya geldi’ (I-33,82)

gonaklō ‘konaklıyor’ (I-28,4)

“r”

ālālādı ‘ağlarlardı’ (I-2,86)

gānını ‘karnını’ (I-62,19)

nēde ‘nerede’ (I-43,11)

tōba ‘torba’ (I-70,35)

şūdan ‘şuradan’ (I-38,24)

gālā ‘karılar’ (I-23,32)

onnāḡ ‘onların’ (I-16,27)

ellēne ‘ellerine’ (III-95,9)

“ı”

gēmiş ‘gelmiş’ (I-15,46)

ōmasın ‘olmasın’ (I-32,89)

5. Ekleşme anında ünsüz benzetmeleri yaygındır. Özellikle bir geniz ünsüzü (n, ḡ, m) ile biten kelimeler “ı” ile başlayan ek aldıklarında, ilerleyici benzetme görülür:

İlerleyici benzetme

nl > nn

çalışannā ‘çalışanlar’ (I-2,92)

insannık ‘insanlık’ (I-2,124)

ḡl > ḡn

eḡnemişlē ‘enlemişler, işaretlemişler’ (III-92,10)

ml > mn

kimmēḡ ‘kimlerin’ (I-17,45)

boazına ‘boğazına’ (I-2,43)

yuur- ‘yoğurmak’ (I-66,2; II-88,9)

goltūna ‘koltuğuna’ (I-33,89)

pēlivannık ‘pehlivanlık’ (I-40,67)

sōbet ‘sohbet’ (I-33,21)

zeirlēcek ‘zehirleyecek’ (I-61,22)

nout ‘nohut’ (I-62-13)

sēmezler ‘sevmezler’ (I-21,67)

dēze ‘deyze’ (I-1,27)

kōde ‘köyde’ (I-38,42)

īşinijz ‘iyisiniz’ (I-61,279)

okūcek ‘okuyacak’ (I-2,118)

bazā ‘pazar’ (I-51,20)

tāla ‘tarla’ (I-38,23)

yēlēde ‘yerlerde’ (I-2,103; III-93,13)

gōmedim ‘görmedim’ (I-51,21)

arkalāndan ‘arkalarından’ (I-15-37)

gāsıymışmış ‘karısıymış’ (I-27,19)

erkeklāḡ ‘erkeklerin’ (I-6,26)

gēseḡe ‘gelsene’ (I-38,20)

ōsün ‘ölsün’ (I-32,38)

gurşunnu ‘kurşunlu’ (I-8,1)

ünnemedilē ‘ünlemediler’ (I-20,4)

devamnı ‘devamlı’ (I-4,8)

Gerileyici benzetme

rl > ll Geniş zaman üçüncü çokluk kişi çekiminde bir araya gelen “rl” sesleri “ll” olur. II. bölge için karakteristiktir. Yalnızca birkaç örnekte, I. ve III. bölgede de tespit edilmiştir.

(II. Bölgede)

çıxarıllardı ‘çıkarırlardı’ (II-85,2)

söyleller ‘söylerler’ (II-85,10)

yapallardı ‘yaparları’ (II-85,1)

(I. Bölgede)

gidiyolla ‘gidiyorlar’ (I-18,65)

sölellermiş ‘söylerlermiş’ (I-17,94)

(III. Bölgede)

dolaşilladı ‘dolaşırlardı’ (III-95,9) (fakat, **dolaşırladı** III-95,10)

6. Fiil çekimlerinde, birinci teklik kişi için “n” ekinin kullanılması yaygın ve karakteristiktir. (ben) *yap-cen, gel-iyon, al-ırm, dut-en*

- muşmula bensemiş, ben **musmulasa-mışın**
- muşmula muşmulasamış, ben **bense-mişin** (I-4,28/29)
- müfdünün evinde şimdi ben **dur-uyon** (I-44,7)
- bizim evin önünden endiklerini **bil-iyon ben** (I-51,18)
- ben bunu **göt-cen**, eve **bālē-cen** (I-15,16)
- om beş gün çocukları şu mescide **topla-rın** (I-33,2)
- **isde-rin** sizi sevindirmek (I-53,1)

7. Ek fiilin görülen geçmiş zaman üçüncü teklik kişi çekiminde, ekin sonunda “n” türemesi görülür:

denirdin ‘denirdi’ (I-17,9)

günüdün ‘gün idi’ (I-38,32)

neydin ‘ne idi’ (I-60,15)

toplardı ‘toplardı’ (III-93,6)

8. İçinde bir geniz ünsüzü bile varsa korunmuş bulunan kelime başı “b-” ünsüzü (*ben, bejiz, biş*), bir fiilde düzenli olarak “m-”ye dönüşmüştür: *min-* ‘binmek’ (II. Bölgede ise, karakteristik şekil “bin-”dir.)

min- ‘binmek’ (I-34,21)

mindir- ‘bindirmek’ (I-75,6)

Bir kez II. Bölgede de “m-”li şekil görülmüştür:

mindir- (II-87,346) / **bin-** ‘binmek’ (II-89,20)

9. Bugün yazı dilimizde bile ötümlüleşerek “g-”li şekle giren “giy-mek” fiili, Uşak ili ağızlarında yaygın olarak “*key-/kiy-*” şeklinde telaffuz edilmektedir.

key- ‘giymek’ (I-15,10; I-17,73; I-25,6; I-33,63; III-95,8)

10. Eski Türkçedeki “ñ” sesi, hem kök ve tabanlarda hem de eklerde korunmuştur

biñ ‘bin, 1000’ (I-2,132)

ot+uñ ‘otun’ (III-95,6)

deñiz ‘deniz’ (I-9i13)

sen+iñ ‘senin’ (I-17,41)

götücēñiz ‘götüreceksiniz’ (I-38,37)

yi-diñ ‘yedin’ (II-82,161)

Hatta, çok yaygın olarak telaffuz edilen asli “ñ”lere örnekseme yolu ile, “n”li bazı eklerde de “n > ñ” değişimi gözlenmektedir:

nerelisiñ ‘nerelisin’ (I-22,13)

AĞIZLARDAN ÖRNEK METİNLER**I. BÖLGE'den örnek metin****MASAL**

eveli varımış, bi youmuş, bi canavā varımış. gide gide giTmiş, bi keçiye gavişmış:

- keçi, ben seni yēcen.

- garnımda olak vā. douren de ikimiz bir ye, demiş.

onu bırakmış canavar. bi goyuna gavişmış:

- goyun, ben seni yēcen, demiş.

- garnımda guzu vā. douren, ikimizi bir ye, demiş.

onu bırakmış. gide gide giTmiş. bi gatıra gavişmış mecene daıj başında:

- gatr, ben seni yēcen.

- ye emme, demiş, arkama geç, arkamda fermanım mā, okuyen. ikimizi bir ye, demiş.

arkasına geçē geşmez bi depme vuruyo, dereye yuvālēyo canavarı. ondan sōna:

eliñe geçer bir keçi

sövelsin galsın gıçı

eliñe geçer bir goyun

eder saña oyun

eliñe geçer bir gatr

yı etini hatır hatır

demiş canavar. ondan sōna ölmüş gitmiş

DÜĞÜNLERİ NASIL YAPARSINIZ?

eveli dört gün olurdun. dört gün düün edēdik. bi gün Kına yakādık. ertesi gün çeniz serēdik. çenizleri serēdik davılıñ altına davılcıla gelirdin. böyle iplere çenizleri cizēdik. esgileri dakādık urgannara. böyle davılın altına zıngıdı zıngıdı davılcı gelidin.

çalādın, oynālādın. āşamına da kına gecesi edēdik. sabā gadak gız evine varılı. öleye gadak olan evinde çalınırđı davıl. ondan sōna gız evine gidilidin gelin almaya. gelin alıdık, gelidik. gelin alındı gelindi mi ondan sōna da olan evinde bi āheng yapılı-

dın, hēng, tamaşa, oyun, düün, güvēye para çevirmek, gelini oynatmak. ertesi gün sabāna da duvağ edēdik. geline duvak.

duvağ açımı denirdi. gine davıl gitmezdi. şindi o kakdı. üç gün ediyoz. bi gün kına yakıyoz. ertesi gün gece nişan ediyoz.

sabāla çeniz oluyo. ertesi gün āşam üstü daılıveri, gidipbarıyo. cumā gün başlēyo, cumārtesi gün kına gecesi ediyoz. çeniz

ediyoz. ertesi gün de gelini getiriyoz. İokumu dardıp da hāli daılıveriyo, bitipbarıyo.

II. BÖLGE'den örnek metin**KAPAMA**

eti tencereniñ altına döşüyuñ, gabırgayı, gabırğa kemîni. üstüne de bulguru tavlıyıñ. soan döruyuñ bi kelle. duzunu atıyıñ. öle tavlıyıñ, garişdıruyuñ bulguru gaşşınan. etiñ üstüne döşüyuñ birazcık da su goyuyuñ. tıkr tıkr közde bişiyi gāri.

esgiden, daa esgiler, bizler etmedik öle ya, böyle sıvarımış gapāmi oturtdu mu, güvec oluyu şindi hani. buharınan tıkr tıkr o közüñ buharınan bişiyi. esgiler hamırınan yapıyimiş. şindi gāri, yimek yinilirke beyaz kağıtlar var ya, onnardan goyuvéri-yüz.

TOPALAK

topalāḡ hamırını, bulgurunu tavlıyıḡ, hamırını da yuuruyuḡ, unnan garişdiriyiḡ, yuuruyuḡ, yamı gatiyiḡ, soanını, al biberini, duzunu gatiyiḡ, guyrık yamı gavırıyiḡ, onun tıkırtları oluyu, onu dövüyiḡ içine, çekiyiḡ makinada, onnan biri youruyu, yu-varleyin bōle onu seriyiḡ. sōra, sabah yemee kakıyiḡ, yemee suyu gaynadı mı onu salıyiḡ, garişdiriyiḡ.

III. BÖLGE'den örnek metin

genşler, dokumacılık var, bir kaş dölüm arāzi var gır gırmaç, onna ūraşiyelā. saa sola çevre daldı sāti. uşak, antelle, isTambul. hep daşair memleket burası. bi gelir yok. üş beş sene önce iyiydi ekonomik durumu. ama şimdi göç. yarıya yok köy. yarıya bu köyüḡ halkı yok burda.

“gidiyela, geliyela” deriz biz. “dört kişi gidiya orda.” “ben geliyom” da deriz ama bi yaşlı kadına hadi “hadi gidelim gayri” deseḡ, “geliyan” der. “geliyan” der. “nereye gidiyoḡ?”
şindi gücenmeḡ de şura gadā varıḡ. orda bi yaşlı var. gonuşur gonuşur. bizim kōde öle bi çekinme yokdur yāni, kadınnarıḡ erkeklēden kaçma falan

≈ KAYNAKÇA

- GÜLSEVİN, G. (1990 a), “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. kişi iyelik ekinin özel kullanılışı”, *Türk Dili*, Sayı 466, s.187-190, Türk Dil Kurumu, Ankara.
KARAHAN, L. (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
SÜMER, F. (1999), *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

DR. VEDAT YEŞİLÇİÇEK'İN İNCELEMELERİNDE UŞAKLI İLİM, KÜLTÜR ve EDEBİYAT ADAMLARI

Hasan Hüseyin GÖK *

Yazımıza konu olan Uşaklı İlim, Kültür ve Edebiyat Adamları” başlıklı çalışma; Uşak Üniversitesi öğretim üyelerinden Merhum Dr. vedat Yeşilçiçek ve Özlem Erkiş tarafından 2008 yılında kaleme alınmıştır. Kitabın dizgisi Dr. Özgür Ay, kapak tasarımı ise Erhan Özdemir tarafından yapılmıştır. Kitabın yazarı Dr. vedat Yeşilçiçek’in yeni Türk edebiyatı alanında biyografi türünde birçok çalışmaya imza attığı anlaşılmaktadır. Yazarın bu kapsamda 200 Yıllık Doğu-Batı Mukayesesi Sürecinde Batı’dan Osmanlı’yı Değerlendiren Bir Türk Aydını: Ahmet Rıza, Ayşe Kulin”ın Hayatı Sanatı Eserleri, Biyografik Bir Roman Örneği Olarak Füreya ve Yakın Tarihimize Işık Tutan Figüratif Yapısı, Bozkırın Çiğdemlerine Can Suyu” verenler: İmdat Avşar başlıklı çalışmaları bulunmaktadır. Uzun süre Uşak Üniversitesi’nde görev yapan Yeşilçiçek’in yaşadığı şehrin edebî ve kültür hayatına dair araştırmalarının da olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, Şiirlerde ve Tahkiyeli Eserlerde Uşak (2001), Ömer Bedrettin Uşaklı’nın Eserlerinde Metaforik Bir Unsur Olarak Su (2011), Kütahya Milletvekili Olarak Uşaklı Bir Kültür ve Edebiyat Adamının (Besim Atalay) Meclis Konuşmalarında Dil-Eğitim ve Kültürümüze Dair Unsurlar (1937-1941) (2016), Halide Edip Adıvar’ın (Himmat Çocuk) Adlı Hikâyesinde Uşak Notları (2007), Fakir Baykurt’un Tırpan, Yılanların Öcü ve İrızca’ nın Dirliği Adlı Romanlarındaki Folklorik Unsurlar Üzerine (2007), Uşaklı İlim, Kültür ve Edebiyat Adamları (2008) çalışmalarıyla edebiyat tarihine, Uşak’ın kültürel mirasına ve yakın tarihine katkıda bulunmuştur.

Eserin temel amacı Uşak’ın kültürel ve edebî hayatına katkı sağlamış isimleri ortaya çıkarmak ve gelecek nesiller tarafından bu isimlerin tanınmasını sağlamaktır. Kitap, geniş bir alanda varlığını sürdüren Türk edebiyatının yerel çalışmalarının akademik anlamda daha derinlikli irdelenmesi yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. Uşak’ın ilim, kültür ve edebî alanında varlık gösteren isimlerini özgeçmişleri ve örnek eserleriyle ele alması bakımından ilk eserdir. Bu çalışma ileride üzerinde akademik anlamda çalışma yapılabilecek birçok ismi gün yüzüne çıkarması bakımından da edebiyat tarihçiliğine katkı sağlamaktadır.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümde Uşaklı toplam 52 ilim, kültür ve edebiyat insanının tanıtıldığı görülmektedir. Bu isimlerin seçilmesinde temel prensip kültür ve edebî alanda yayımlanmış eserlerinin olmasıdır. Kitapta; Uşak’ta doğmuş, yetişmiş isimlerin dışında aslen Uşaklı olup farklı illerde yaşamış isimlere de yer verilmiştir. Bu bölümde, yazar sırası soyadı sırasıyla düzenleme yapılarak okuyucuya sunulmuştur. İkinci bölümde ise ilk bölümde ele alınan isimlerin öne çıkan eserlerinin tanıtıldığı görülmektedir. Esere konu olan isimlerin büyük bölümünün hayatta olması, bu kişiler hakkında gerekli bilgilerin ilk ağızdan veya kaleminden alınması eserin özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

İlk bölüme bakıldığında Uşak’ın ilim, kültür ve edebiyat alanında yazar, şair, akademisyen, ressam, doktor ve sanatçı kimliğiyle ön plana çıkmış kişilerinin varlığı dikkati çekmektedir. Besim Atalay, Halit Ziya Uşaklıgil, Tuncer Gülensoy, İskender Pala ve Hayati Develi gibi uluslararası öneme sahip değerlerin biyografileri ve eserlerinin yanı sıra ulusal ve yerel düzeyde tanınmış isimlerin biyografileri ve eserleri hakkında da bilgi verilmektedir.

Eserde romancı kimliğiyle ön plana çıkan ediplere baktığımızda Halit Ziya Uşaklıgil ve İskender Pala başta olmak üzere Mustafa Akgün, Kadir Tekin, Yiğit Okur ve Akif Uğur’un isimleri görülmektedir. Yiğit Okur ve Akif Uğur’un aynı zamanda öykü türünde de eserlerinin bulunduğu aktarılmıştır.

Deneme türünde eseri olan Sadi Bülbül; biyografi türünde Mehmet Cimi, tiyatro eserleri ile Uşak’ın tarihine ilişkin öne çıkmış isimleri toplumsal hafızada canlı tutan Şakir Özdemir, edebiyatın farklı alanlarında çalışmaları olan diğer isimlerdir. Öykü, şiir, deneme, inceleme ve araştırma alanında birçok esere sahip Yılmaz Sunucu, hem edebî alanda hem de diğer araştırma alanlarında Uşak’ın yetiştirdiği önemli isimler arasında yerini almaktadır.

* Dr., Uşak İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Eserde akademik çalışmaları ile ön planda olan Besim Atalay, Hayati Develi, Tuncer Gülensoy, Münevver Okur Meriç, Tefik Oktay Kabakçoğlu, Talat Koçyiğit, İskender Pala, Yüksel Sayan, Sadiye Tutsak, Kamil Tüğen, İsmail Yalçınlar'ın kısa biyografilerinin ardından bilim dünyasına kazandırdıkları çalışmalar okuyucuya sunulmuştur.

Şiir alanında ise Besim Atalay, Ömer Bedrettin Uşaklı, Gündüz Aydın, Ömer Bölme, Mustafa Demiryay, Mehmet Mahzun Doğan, Necmi Güldemet, Halim Gültekin, Yunus Gündüz, Osman Hakan, Mehmet Sezai Keyvanoğlu, Gülay Ögün, Salah Özkul, Ender Sarıyatı, Mehmet Tacettinoğlu ve Birsan Yamalıoğlu olmak üzere birçok ismin yer aldığı görülmektedir. Bu isimlerin pek çoğunun birden fazla şiir kitabını yayımlandığını bilgisi verilmiştir.

Uşak'ın halk ozanlarında biri olan Mustafa Çobanoğlu'nun Uşak türkülerini öyküleri ile birlikte ele alan "Uşak'tır Bizim İlimiz, Öykülerle Türkülerimiz" adlı eseri, Uşak'ın folklorik unsurlarının tanıtılmasına ve kayıt altına alınmasına katkı sağlayan bir eser olarak çalışmada yerini almıştır.

Güzel sanatların resim alanında çalışmalara imza atan ve aynı zamanda Türkiye'de pek çok ressamın yetişmesi için çaba gösteren Devrim Erbil, yine resim alanında eserleriyle yurt içinde birçok sergiye katılan Şener Öztop çalışmada ele alınan sanatçılar arasındadır. Şener Öztop'un aynı zamanda resim alanında akademik çalışmalarının bulunduğu aktarılmıştır. Güzel sanatların bir diğer alanı heykel bölümünde yurt içi ve yurt dışında kişisel ve karma sergilere katılan ve yurdun farklı yerlerinde anıtların yapımında imzası olan Remzi Savaş, güzel sanatlarda Uşak'ın yetiştirdiği önemli isim olarak çalışmaya dâhil olmuştur.

Kitapta güzel sanatlar ve edebiyat alanında yetkin isimlerin dışında tıp alanında Türkiye'de yapmış olduğu hizmetler ve çalışmalarıyla önemli bir isim olan Siyami Ersek'in biyografisi ve bu alanda yaptığı çalışmalar hakkında da bilgi verilmiştir.

Araştırmacı yazar kimliğiyle öne çıkan Uşak'a dair önemli bilgilerin yer aldığı eserleri hayata kazandıran Süleyman Çalışkan, Mehmet Sezai Keyvanoğlu, Mehmet Ersin, Alaaddin Hazıroğlu, Hasan İncekara, Ali İhsan Özkan, Şerafettin Polat, Yüksel Sayan, Bekir Semerci, Şükran Şah, Kadir Tekin'in eserleri çalışmada dikkati çeken bir diğer unsurdur.

Eserin daha önce tanınmış ünlü yazar ve şairlerin dışında edebî alanda birden fazla eseri bulunan isimleri gün yüzüne çıkardığını söyleyebiliriz. Bu isimlerden biri olan Gündüz Aydın'ın yedi şiir kitabının dışında çocuk şiirleri olarak beş şiir kitabı ve hazırladığı birçok şiir antolojisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Şairin Çocuk Bahçesi isimli şiirinin, MEB tarafından hazırlanan 7.Sınıf Türkçe Ders Kitabında yayımlandığı bildirilmiştir. Eserde manzum öykü tarzında yazdığı Bir Düş Sentezi eseriyle ön plana çıkan Mehmet Bölme, ahlaki ve didaktik tarzıyla şiirler kaleme almıştır. Eserin temel amacının demir yolu ile ulaşımın özendirilmesi olduğu aktarılmaktadır. Bu sebeple şairin eserdeki bölümlere durak adını verdiği belirtilmektedir. Necmi Güldemet'in Gülün Güzelliğidir Söyleten Beni eserinde iki yüz yirmi beş şiirini okuyucuya sunduğu, Halim Gültekin'in ise "Köz Düştü Yüreğime" eserinin duygusal, kültürel, tarihî-güncel ve tasavvufi konularda şiirlerden oluştuğu bildirilmiştir.

Çalışmada Türkiye'de köy enstitülerinin kurulmasında büyük katkıları olan İsmail Tonguç'u gelecek nesillere tanıtan Mehmet Cimi'nin Tonguç Baba (Ülkeyi Kucaklayan Adam) eseri, biyografik bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Uşaklı şairlerden biri olan Mehmet Mahzun Doğan'ın Önce Ellerim Uyanır, Sesimde Mimosalar, Kar Yağıyor Yeryüzünün Kalbine adını taşıyan üç şiir kitabı bulunduğu yine Uşaklı bir şair olan Osman Hakan'ın da Göç ve Ölüm Şarkıları, Yol Şarkıları adını taşıyan iki şiir kitabının olduğu çalışmada okuyucuya sunulan bilgiler arasındadır. Çalışmada şiir alanında birçok şairin varlığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın aktardığına göre bu isimlerden biri olan şair Gülay Ögün'ün Hüzün Vakti ve Yağmurdan Damlalar adını taşıyan iki eseri bulunmaktadır. Her iki eserde de özlem, aşk, yalnızlık vb. bireysel konuların işlendiği aktarılmıştır. Mehmet Sezai Keyvanoğlu'nun Sen Hep Beş Dakika Kala Gel eserinde bireysel konuların yanı sıra ders vermeye ve düşünmeye önem veren şiirlerin de yer aldığı belirtilmektedir. Salah Özkol'un hece ölçüsü ile kaleme aldığı İslam inancını esas alan şiirlerinin yayımlandığı Şiir Denemeleri başlıklı eserinin ahlaki ve didaktik özellikler taşıdığına değinilmiştir. 28 yıllık hayatına 25 yaşında yayımladığı Ölümüne Direnen Şiirler kitabını sığdıran şair Ender Sarıyatı'nın eserinde geçim zorluğu, yoksulluk ve yalnızlık temalarını işlediği vurgulanmıştır. Çalışma aracılığıyla Yücel Şen'in Be Gülümme Gül Kokulu Şiirler adlı eserinde bireysel konuların işlendiği elli yedi şiirin yanında bir de hikâyenin yer aldığını öğrenmekteyiz. Çalışmanın edebiyat dünyasına tanıttığı bir

başka eser ise şair Mehmet Tacettinoğlu'nun kendi el yazısı ile kaleme aldığı şiirlerinin yayımlandığı Sana veda Etmedim, O Son Selamımdı Sana adlı şiir kitabıdır. Eserde Tacettinoğlu'nun iç dünyası, heyecanları, hayalleri ve yaşadığı hayal kırıklığı üzerine yazdığı serbest nazım türünde şiirlerin yer aldığı belirtilmektedir. Birsen Yamalıoğlu'nun Yüreğimin Gökyüzü eserinde şairin hayata dair umut dolu duruşunu yansıtan şiirlerin bulunduğu değinilmiştir. Yunus Gündüz'ün ise vatan, gurbet, sıra kardeşlik, özlem ve sevgi temalı şiirler kaleme aldığı Sevdam Türkiye başlıklı eseri, çalışmaya konu olan bir diğer kitaptır. Çalışmada roman yazarı Akif Uğur'un *Frezyalar Solmasın, Adı Kardelen Olsun* adında iki eseri bu-

lanmaktadır. "Kardelenler Solmasın" başlıklı romanında birbirini sevmeyen iki insanın evliliği sonrası ortaya çıkan sorunların kaleme alındığı belirtilmektedir. Bir başka romancı Kadir Tekin'in ise *Kırmızı Çamur Beyaz Tebeşir* romanında özgeçmişini kaleme aldığı aktarılmıştır. Mustafa Akgün'ün *Ağrı'da İki Mevsim* romanı farklı dinden iki gencin aşk hikâyesinden hareketle Türk ve Ermeni ilişkilerini ortaya koyan bir eser olarak okuyucuya tanıtılmıştır. Uşaklı bir başka romancı Halim Gültekin'in *Ilca'ya Dönüş* romanında aile yapısının kutsallığı, sevginin öneminin işlendiği belirtilmektedir. Çalışmada deneme türünde tanıtılan tek eser Sadi Bülbüle ait *Evren'in Harikası İnsan* adını taşıyan kitabıdır. Kitabın 114 başlıktan oluştuğu, insana dair pek çok konunun ele alındığı okuyucuya sunulan bilgiler arasındadır.

Merhum vedaat Yeşilçiçek'in çalışmasında Uşak'ın kültürel mirası ve tarihi hakkında yazılmış pek çok eseri gün yüzüne çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Süleyman Çalışkan'ın Örentepe Yokuşu başlıklı eserinde Uşak'ın Paşalar Köyü'nün 1933-1947 yılları arasında ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına dair bilgilerin yer aldığı bildirilmiştir. Aynı yazarın Çifteler Köy Enstitüsü eserinde yazarın öğrenim gördüğü Çifteler Köy Enstitüsünü anlattığı okuyucuya sunulan diğer bilgiler arasındadır. Bir başka araştırmacı yazar Mehmet Ersin'in Yurdum İçin Savaşırken adlı eseri, milli mücadele yıllarında Uşak'ın tarihi hakkında bilgi vermesi bakımından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Ersin'e ait başka bir çalışma olan Kurtuluş Savaşı'nda Uşak ile İlgili Anılar'ın ise Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşananları kaynak kişilerin anlattıklarından hareketle okurla buluşturduğu belirtilmektedir. Millî mücadele yıllarını anlatan bir başka eser Âşıklar Diyarı Uşak'ın Alaeddin Hazıroğlu tarafından kaleme alındığı belirtilmektedir. Şair kimliğiyle de ön plana çıkan Hazıroğlu'nun bir başka eseri Konuşan Tarih- Doruk'ta Görülen Uşak adlı eserinde Ömer Bedrettin Uşaklı başta olmak üzere Türk edebiyatının önemli şairlerin şiirlerinin yanında kendi şiirlerine de yer verdiğini öğrenmekteyiz. Uşak'ın en eski yerleşim alanlarından biri olan Avgan'ın tarım, ticaret, eğitim, siyaset, ekonomi ve kültürüne dair bilgiler sunan Avgan Tarihi eserinin Hasan İncekara tarafından yazıldığı, Şerafettin Polat tarafından kaleme alınan Karahallı ve Dokumacılık eserinin ise Karahallı'nın sosyoekonomik durumu hakkında bilgi

verdiği belirtilmektedir. Çalışmada Uşak'ın önemli tarihî eserlerinden biri olan Uşak evlerinin ele alındığı Yüksel Sayan'a ait Uşak Evleri kitabının da tanıtıldığı görülmektedir. Eser, Uşak evlerinin detaylı olarak ele alındığı sekiz bölümden oluşmaktadır. Bekir Semerci'nin Uşak'ın Gönül Sultanları eserinde Uşak'ta yetişmiş büyük din âlimleri ve mutasavvıf kişilerin tanıtıldığı aktarılmaktadır. Eserde Hasan Hüsameddin Uşşaki, Yiğitbaşı veli Ahmed Şemseddin-i Marmaravi, Alaüddin Uşşaki ve Hacı Bektaşî tercemeleri, menkıbeleri, biyografileri bunların dışında Uşak'ın millî mücadele yılları ve Yunan mezalimi hakkında da bilgi verildiği belirtilmektedir. İsmail Sunucu tarafından kaleme alınan 1950-1980 yılları arasında Uşak'ı farklı yönleriyle anlatan bir başka eser ise Yakın Geçmişteki Uşak'tır. Yine Sunucu'nun kaleminden çıkan Kültür Değerleriyle Uşak eseri, Uşak hakkında yazılmış bir tarihî kaynak niteliğindedir. Çalışmada Uşak'a ait halk türkülerinin derlendiği Şükran Şah tarafından yazılan Uşak Halk Türküleri kitabının da tanıtıldığını görülmektedir. Söz konusu eserde Uşak'ın yerel sanatçıları hakkında da bilgilerin yer aldığı aktarılmaktadır.

Eserin ele aldığı isimlerinden biri olan ve edebî kimliğiyle ön plana çıkan Şakir Özdemir'in yapıtları Uşak için önemli bir kaynak olmanın yanı sıra edebiyatın tiyatro türünde eserler olması bakımından ayrı bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Şakir Özdemir'in Uzunlu Sadıç adlı ilk tiyatro eserinin iki perdeden oluştuğu aktarılmıştır. Eser, yazıldığı dönemdeki Uşak'ın altın madenleri ve bu madenlerin üzerinden yaşanan tartışmaları konu almaktadır. Özdemir'in bir başka eseri Şekerin Hikâyesi'nde ise Uşak Şeker Fabrikasının kurulması aşamasında gösterdiği özverili çalışma ve büyük gayretleriyle Nuri Şeker'in konu alındığı belirtilir. Eserin 1926 yılında kurulan Türkiye'nin ilk şeker fabrikası olan Uşak Şeker Fabrikasının kuruluş öyküsünü genç nesillere aktarması bakımında ayrı bir önem taşıdığına vurgu yapılmıştır. Aynı yazara ait Uşak'tan Bir Paşa Geçti başlıklı tiyatro eserinde 1846-1911 yılları arasında Uşak'ta yaşamış olan Tiritioğlu Mehmet Paşa'nın anlatıldığı aktarılmıştır. Özdemir'in bir başka eseri Karun Hazinesini Geri İstiyor eseri ise çocuklara yönelik yazılmış tiyatro eseridir. Eserde Lidya Kralı Karun'un hazinesinin anlatıldığı belirtilmektedir. Eserin aynı zamanda 2004 yılında Uşak Kültür Turizm Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan çocuk tiyatrosu tarafından sergilendiğine de değinilmiştir. Çalışmada üzerinde başka bir isim ise Uşak'ın fiziki ve coğrafi konumu yanında Kurtuluş Savaşı yıllarında Uşak'a dair bilgiler veren Uşak İli Özü başlıklı eserin sahibi Kadir Tekin'dir. Tekin'in aynı zamanda Ayan Mehmet Çavuş eserinde Uşak ve çevresindeki Kuvâ-yı Millîye faaliyetlerini kaleme aldığı aktarılmıştır. Tekin'in Uşak'a dair fıkra ve deyimlerin ortaya çıkışını sağlayan olayların, çeşitli efsanelerin yer aldığı Uşak Şiirleri, Fıkra ve Anlatıları başlıklı eseri hakkında da bilgi verilmektedir. Tekin'in yine Kurtuluş Savaşı yıllarında Uşak'ta yaşanan olayları kaleme aldığı Yalimoğlu Ali eseri Uşak'ın Millî Mücadele yıllarına dair dikkat çeken bir çalışma olarak kitapta yerini almıştır. Çalışmada üzerinde durulan Uşak'a dair bir başka eser, şehrin somut kültürel miraslarından efsane ve kent tarihinde önemli kişiler hakkında detaylı bilgilerin sunulduğu Haşim Tümer'in kaleminde çıkan Uşak Tarihi'dir.

Çalışma, ihtiva ettiği bilgiler itibarıyla Uşak'ın kültür, tarih ve edebiyat birikimini yazıldığı tarihe kadar toplu olarak sunmaktadır. Çalışmanın önsözünde belirttiği üzere eser birtakım eksikliklerle basıma hazırlanmıştır. Çalışmaya dâhil edilmemiş kişilerin olabileceği baştan kabul edilmiştir. Esere yapıcı bir eleştiri olması için bu konuda çalışmaya dâhil edilmemiş Uşak'ta süreli yayınlardan biri olan Akın dergisini çıkaran Nevzat Sebüktay yine bu dergiye şiirleri ile katkıda bulunan aynı zamanda MEB ortaokul Türkçe ders kitaplarında "Türkiye'm" başlıklı şiiri de yayımlanan şair, öğretmen ve aynı zamanda bir dönem de Uşak milletvekilliği yapmış olan Adil Turan, çalışmanın yazıldığı 2008 yılından önce *Sokağın Umudu* (2003) ve *Tütün Parası* (2004) romanlarını yayımlayan Erdoğan Baysal; *Toz Duman İçinde* (1974), *Vatan Dediler* (1981), *Köylüler Romamı* (1991), *Sarı Traktör* (1958) romanlarında mekân olarak Uşak'ı seçen Talip Apaydın'ın Uşak'ın ilim, kültür ve edebiyat alanında katkıları olduğu söylenebilir.

Eserin genelinde biyografisi ele alınan isimler hakkında nesnel bilgilerin yer aldığı, bu bilgilere de kişilerin akrabaları, komşuları, kütüphaneler ve internet ortamından ulaşıldığı bildirilmektedir. Eserin Uşak'ın ilim, kültür ve edebiyat alanındaki değerlerini toplu bir şekilde sunan ilk çalışma olduğu Uşak'ın yakın tarihi açısından önemli bir eksiği kapattığını söyleyebiliriz.

A L T I N C I B Ö L Ü M
S A N A T v e A R K E O L O J İ

USAK
KURTULUŞUN 100. YILI

BÖLÜM TAKDİMİ

Uşak Arkeoloji Müzesi 1970 yılına kadar Milli Eğitim Müdürlüğüne yürütülmüştür. İlk önce Arkeoloji ve Etnografya Müzesi olarak düzenlenen bina 1 Eylül 1978 yılında Atatürk ve Etnografya Müzesinin açılmasından sonra Arkeoloji ve idari merkez binası olarak kullanılmıştır. 1996 yılı başında Karun Hazinesi'nin gelmesiyle yeniden düzenlenen müzede, Kalkolitik dönemden Bizans döneminin sonuna kadar çeşitli devirlere ait taş eserler, pişmiş toprak eserler, cam eserler, altın ve gümüşten yapılmış çeşitli ziynet eşyaları, bronz eserler, bronz, altın sikkeler ve Karun Hazinesi sergilenmektedir.

Bunlardan bazıları Roma dönemine ait mermer heykel ve heykelcikler, madalyon ve kapı tipi mezar siteleri, Eski Tunç, Grek, Roma ve Bizans dönemine ait pişmiş topraktan çanak çömlekler, kase ve tabaklar ile camdan yapılmış koku kapları, gözyaşı şişeleridir.

Yaklaşık 48 yıl boyunca aynı binada hizmet veren Arkeoloji Müzesi, yeni müze binasının 2018 yılında teşhir ve tanzim çalışmalarının bitmesiyle tren istasyonu mevkiine taşınarak modern müzeler arasında yerini almıştır. Müzemiz 3 kattan oluşmakta olup 43 bin koleksiyon ve 2000 eser sergilenmektedir. İlk kat Uşak sınırları içerisinde bulunan arkeolojik eserlere, 2. katta para ve paranın tarihi, son olarak 3. kat ise Lidya Dönemi'ne ve Karun Hazinesi'ne ayrılmıştır. Karun Hazinesi'nin en değerli parçalarından biri olan "Kanatlı Denizati Broşu" burada sergilenmeye başlanmıştır.

OSTOTEK

OSTOTHEK

ANTİK ÇAĞLARDA UŞAK YÖRESİ

Recep YILDIRIM *

Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü durumunda olan Anadolu, engebeli topoğrafik yapısına rağmen elverişli coğrafi koşulları, zengin doğal kaynakları ile tarihin en erken dönemlerinden itibaren, doğudan ve batıdan gelen birçok kavme yurt olmuştur. Bu kavimlerin kaynaşması sonucunda binlerce yıllık kültür tarihi ile Anadolu, hep yaratıcı sentezlerin yatağı, uygarlığın parıldayan ışığı olmuştur. Uşak ve yöresi ise işte bu kültür coğrafyasında önemli bir bölgedir.

Uşak'ın Konumu

Uşak, bugün coğrafyacıların “İç Batı Anadolu Eşiği” olarak tanımladıkları bölgede, Orta Anadolu'nun batıya açılan kapısı durumunda, doğu ile batıyı birleştiren yol üzerinde; antik dönemlerde ise **Lidya** ve **Frigya** bölgeleri arasındaki sınırda yer almaktadır.

Antik Lidya bölgesi esas itibarıyla **Hermos** (Gediz) ve **Kaystros** (Küçük Menderes) Vadileri arasında kalan bölgedir. Uşak bu bölgenin doğu sınırındadır. Uşak'ın kuzey batısında **Temenos** (Demirci Dağları), kuzeyinde **Dindymos** (Murat Dağı) bulunmaktadır. Uşak'ın batısında günümüz Kula ve Selendi ilçelerinin bulunduğu volkanik **Katakekaumene** (Yanık Ülke) yer almaktadır. Uşak'ın Antik Dönem'de güneyinde **Maiandros** (Büyük Menderes) Irmağı ve kollarının oluşturduğu vadide, **Frigya** ve **Karya** bölgesi kentleri bulunmaktadır. Uşak'tan doğuya uzanan bölge ise Frigya bölgesidir.

Uşak, Hitit İmparatorluğu'nun İÖ 12. yüzyıldaki çöküşünden sonra ortaya çıkan ve Anadolu'nun güçlü Demir Çağı krallıkları ya da kavimleri olarak kabul edilen **Lidya**, **Frigya**, **Mysia** ve **Karya**'nın kavşak noktasındadır. Bu durumda Antik Dönem'deki “**Temenuothyrai**” adıyla Uşak, daha çok Lidyalı olmalıdır.

Uşak'ın Erken Dönem Tarihi

Antik Lidya ve Frigya bölgeleri arasında bulunan Uşak'ın tarihi, müzemizde bulunan arkeolojik eserlere ve çevrede yapılan az sayıdaki arkeolojik yüzey araştırmalarına dayanarak İÖ I. Bin kültürleri olarak nitelendirdiğimiz Lidya ve Frigya Dönemlerine kadar gitmektedir. Oysa doğal kaynaklar, zengin tarımsal ve hayvansal üretime elverişli sulak arazi ve jeopolitik konum, Uşak yöresinin muhtemelen pre-historik çağlardan itibaren bir yerleşime sahne olmasına yol açmıştır. Ancak, Uşak yöresindeki höyüklerde arkeolojik kazılar yapılmadığı için daha eski dönemlere gittiği konusunda çok fazla fikrimiz yoktur. Çevredeki höyüklerde arkeolojik kazılar yapılmış olsa Uşak'ın tarihinin Kalkolitik hatta Neolitik Dönem'e, yani İÖ 8-5. bin yıllarına kadar ulaşacağından şüphemiz yoktur. Çünkü yakın çevredeki arkeolojik kazıları yapılmış Çivril **Beycesultan** höyüğünün tarihi Kalkolitik Dönem'e dayanmaktadır. Bugün Uşak Dört Yol mevkiinde Bağkur Evleri olarak bildiğimiz yapılanmanın doğusunda ve karşısında arsa gibi görünen yerde önceden büyük bir höyük bulunuyordu. 2007 yılında yayınlanan Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün “Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri” çalışmasında **Uşakhöyük** olarak adlandırılan höyüğün, büyük bir kısmını 1960'lı yıllarda yapılan Ankara-İzmir karayolu, tahrip etmiştir. Kalan kısım ise muhtemelen toprak ihtiyacı için alınmış ve höyük, bugün için büyük kısım itibarıyla ortadan kaldırılmıştır.

Uşak Müzesi yetkililerinin burada yapmış oldukları yüzey araştırmalarında toplanan seramiklerin bir kısmının Eski Tunç Dönemi'ne tarihlendirildiğini biliyoruz. Höyüğün en alt tabakaları ise muhtemelen Neolitik Dönem'e kadar uzanıyor olmalıdır. **Uşakhöyük** gibi çevrede başka höyüklerin de bulunduğunu, Valiliğin söz konusu envanter çalışmasından öğreniyoruz. Diğer yandan söz konusu Uşakhöyük'ün 2 km doğusunda yine İzmir-Ankara kara yolu üzerindeki Uşak Tarım İl Müdürlüğü'nün bulunduğu yapılar ve bu alanın batısında kalan ve günümüzde tarım yapılan arazi (tarla), bir höyük kalıntısının izlerini taşımaktadır. Buralardaki yapılanma sırasında pek çok arkeolojik malzemenin ortaya çıktığını Uşak Tarım İl Müdürlüğü tesislerinin yapımında çalışanlardan öğreniyoruz. Tesisin batısında yer alan tarlada da bol miktarda seramik parçaları göze çarpmaktadır.

Ancak kısa süreli çalışmalar yapılan örneğin, Ulubey Sülümenli köyü **Blaundos** Antik Kenti, Uşak Müze Müdürlüğü'nün Güre yöre-

* Prof. Dr., Buca Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

sindeki tümülüs kurtarma kazıları ve Geç Dönem yerleşmesi Sivaslı Selçukler'deki **Sebaste** kenti dışında, Uşak çevresinde ciddi nitelikte arkeolojik çalışmalar yapılmamıştır.

Uşak ve Çevresinde Cumhuriyet Öncesi Yapılan Araştırmalar

Araştırmalar denilince ilk akla gelen Avrupalı gezginlerin Cumhuriyet öncesi tespitleridir. 19. yüzyılın ortaları, 20. yüzyılın başlarında Avrupalı gezgin ve araştırmacılar Anadolu'yu gezerken kimileri Uşak ve çevresinde kendilerine göre incelemeler yapmışlardır. Bunlardan bazılarının Uşak hakkındaki gördüklerini ve düşüncelerini şu şekilde sıralayabiliriz (*Aşağıdaki bilgilerin çoğu Thomas Drew-Bear'ın "The City of Temenouthyrai in Phrygia" isimli makalesinden alınmıştır*):

-1820'li yıllarda İngiliz gezgin F. V. Arundell, Uşak ve çevresindeki antik kalıntıları araştırmış, örneğin Ulubey **Blaundos** harabelerinin planını ve mimari yapıların çizimlerini yapmıştır. Arundell, Uşak'ı ziyaretinde ise cadde ve sokaklarda eski mermerler ve yazıtlar gördüğünü, bilhassa Çokkozlar (Chok koslar) denilen mevkide çok sayıda sütun, mermer heykel ve temel kalıntılarının bulunduğunu, seyahatini yayınladığı kitabında belirtir.

-1830'larda ve 1845'lerde yine bir İngiliz, jeolog Hamilton, Batı Anadolu'yu gezerken Uşak ve çevresinde dolaşmış o da antik kentleri tespit yolunda çalışmalar yapmıştır. Örneğin, Uşak'a 10 km uzaklıktaki Çarikköy'de bir cami duvarında üzeri yazıtlı bir heykel kaidesi tespit etmiştir. Yazıtı okuyarak heykel kaidesinin Roma İmparatoru Hadriana ait olduğunu ve üzerindeki yazıtların **Trajanopolis** kenti ileri gelenlerinin (muhtemelen meclis üyeleri) isimleri olduğunu belirtir. Böylece Hamilton, Çarikköy'ün Antik Dönem'deki adının **Trajanopolis** olduğunu ortaya koymuştur.

-1830-34 yıllarında Yüzbaşı Callier isimli bir gezgin Uşak'a uğramış ve Uşak'ta bulduğu yazıtlarda kentin adının **Temenouthyrai** olduğunu saptamıştır. Bu yazıtlardan birinde ise **Temenouthyrai** ile birlikte **Flaviopolis** adının da kullanıldığını tespit etmiştir. Callier, **Flaviopolis** isminin yer aldığı yazıtları bir yapının ön yüzünde ve bir caminin duvarında görmüş ve okumuştur.

-1843-44 yıllarında filolog Le Bas Uşak'a gelmiş ve onun Uşak'ta okuduğu yazıtları W. H. Waddington yayımlamıştır.

-1850'lerde de Texier Uşak'a uğramıştır. Texier Uşak'ta her gün mimari parçaların topraktan çıkartılıp evlerin duvarlarında ve mezarlıklarda kullanıldığını görmüş ve bunları notlarında belirtmiştir.

-1880'li yıllarda Sir Williem Ramsay; 1890'lı yıllarda E. Legerd ve Karl Buresch Uşak'ı ziyaret eden dönemin bilim adamlarından bazılarıdır.

-1908-1914 yıllarında ise Josef Keil ile Anton von Premerstein isimli gezginlerin, Anadolu seyahatleri sırasında yine Uşak'a geldiklerini, yayımladıkları eserlerinden öğreniyoruz.

Uşak'ta Son Dönemlerde Yapılan Araştırmalar

Uşak'ta yukarıda değindiğimiz gibi son yıllarda bazı arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1960-1975 yılları arasında Thomas Drew Bear'ın Uşak yöresini dolaştığını ve Uşak üzerine bir makale (*The City of Temenouthyrai in Phrygia, Chiron 9-1979*) ortaya koyduğunu biliyoruz. Bir diğer çalışma, Kültür Bakanlığı adına İstanbul Arkeoloji Müzeleri arkeologlarından Dr. Nezih Fıratlı'nın 1966 yılında başladığı ve 1978 yıllarına kadar devam eden Uşak Sivaslı ilçesi Selçukler köyü (**Sebaste**) kazı ve araştırmalarıdır. Bu çalışmalara İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden geçtiğimiz yıllarda (19 Ocak 2008) yitirdiğimiz arkeolojinin duayenlerinden Prof. Dr. Ufuk Esin de katılmıştı. Sivaslı yöresindeki tümülüsler ise aynı tarihlerde mimar arkeolog Ülkü İzmirilgil tarafından araştırılmıştır.

Ulubey Blaundos harabelerinde ise 1995-96 yıllarında Uşak Müzesi Müdürlüğü'nün kurtarma kazıları, 1999-2000 yıllarında ise İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Dr. Axel Filges ve ekibinin araştırmaları söz konusudur. Bu çalışmalar çeşitli nedenlerle yarım kalmıştır. Ancak geçtiğimiz yıllarda o güne kadar yapılan çalışmalarını anlatan "**Blaundos**" adlı bir kitap Almanya'da basılmıştır.

Ayrıca 1980'li yıllarda Ulubey ilçesi İnay köyü yakınındaki Balçıklı mevkiinde paleoantropologlarca fosil arama çalışmaları yapılmıştır. Söz konusu araştırmalar da göstermiştir ki Uşak yöresi fosil yatakları açısından da zengindir. III. jeolojik zamandan kalma Balçıklı mevkiindeki fil türü hayvan fosil yataklarında, hem İstanbul Üniversitesinden hem de Ankara Üniversitesinden gelen uzmanlar, değişik tarihlerde araştırmalar yapmışlardır. Onların yaptıkları yüzey araştırması mahiyetindeki çalışmalar sonucunda, İnay Balçıklı mevki

höyük ve nekropoller, Kültür Bakanlığınca 1982 yılında I. derece sit alanı olarak tescil edilmiştir (*M. Sakaryalı, İnaıs'ten İnay'a ASY, İst. 2005, s.28,33*).

Bu resmî araştırmaların yanı sıra, gayiresmî araştırmalar ise eski eser kaçakçıları ve hazine avcıları tarafından yapılmıştır. Antik adı **Alaudda** olan bugünkü Sivasslı/Hacim köyü ve antik adı **Lyendos** olan Uşak/Aktaş köyü bunların başında gelmektedir. Sivasslı ilçesi Selçukler köyü yakınındaki **Sebaste** ve Ulubey İlçesi yakınındaki **Blaundos**'daki bilimsel kazılar, tarihî eserlerimizi kaçakçılardan kurtarmak amacıyla yapılan çalışmalarlardır. Keza Güre yöresindeki tümülüslerde Uşak Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları da yine aynı amaçla yapılan araştırmalardır.

Uşak Valiliği tarafından hazırlanmış olan "İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri"nden (2007) de anlaşılacağı gibi, Uşak merkez ilçe ile bağılı ilçeler ve köylerinin hemen hemen hepsinin yakınında ya bir höyük ya bir tümülüs ile nekropol sahası ya da bir klasik yerleşme yeri bulunmaktadır. Söz konusu höyük ve yerleşmelerin üzerinde bilimsel araştırma ve çalışma yapılan ve antik adı tespit edilmiş olanların sayısı çok azdır.

Uşak yukarıda değinildiği gibi Antik Dönemde Lidya ve Frigya arasında yer alan bir kentimizdir. Gerçekten Uşak kentinin doğusunda kalan bölge (Frigya bölgesi) ile batısında kalan bölge (Lidya bölgesi) arasında Antik Dönemde olduğu gibi bugün dahi bazı kültürel ayrıcalıklar fark edilir. Aşağıda, bu bölgeler açısından Uşak'ı tanımaya çalışacağız.

Antik Dönem'de Uşak (Temenouthyrai) Adının Anlamı

Uşak ve yöresindeki yerel oymak'ın ya da boy'un (kabile) adı, **Mokadeni** ya da **Mokkadeni** denilen **MOKADENOİ** idi. Kendilerine özgü kırsal, köy yaşamlarını uzun süre koruyan bu boy ya da oymak halkı, sonraları kasaba ve kentlerde yaşamaya başlamıştır. Bazı kaynaklar, Mokadenoî kavminin Kula'nın kuzeydoğusunda yaşadığını ve bu insanların yörede **Silendos** (Selendi), **Bagis** (Güre) ve **Temenouthyrai** (Uşak) adında üç kent kurduklarını belirtmektedirler. Yazıtlarda **Temenouthyrai**, Mokadalıların metropolisi, yani bu halkın başkenti olarak adlandırılmaktadır (*Thomas Drew-Bear 1979, s.277; Sevin 2001, 187-188; C. Tanrıver 2006, 186*).

Temenouthyrai adının ne anlama geldiği konusunda bilim adamları bazı fikirler ileri sürmüşlerdir. **Temenos** ya da **Temnos** yukarıda söz ettiğimiz gibi Uşak'ın kuzeyindeki Demirci Dağlarının Antik Çağ'daki adıdır. Sözcüğün sonundaki "**thyrai**" ekinin Yunanca'dan geldiğini düşünenler, sözcüğü kapı veya geçit olarak yorumlamışlardır. Bu şekliyle **Temenouthyrai**, "**Temenos Dağı'nın kapıları/geçitleri**" anlamına gelir (*Ramsay 1961, s.160*).

Öte yandan **Temenos**'un kentin kurucusu olan bir kahramanın adı olabileceği de öne sürülür (*Ender Varınlıoğlu, 2001, 169*). Filologlar, "**thyrai**" sözcüğünün Lidcede başka yer adlarında da görülen **thyra**, **tyros**, **teira** gibi aynı kökten geldiğini ve yerleşme yeri, kale, köy veya şehir anlamı içeren bir sözcük olduğunu belirtirler. Bu durumda Temenouthyrai adı "**Temenos'un Kalesi**" ya da "**Temenos'un Kenti**" anlamına gelmektedir.

Thyrai, **theira** gibi sözcüklere Lidya bölgesinde bazı kent adlarında da rastlıyoruz. **Thyateira** (Akhisar), **Grimenouthyrai** (Uşak Gavurören-Mesudiye köyü) bunlara örnektir. Uşak'ta bulunmuş yazıtlarda **Temenouthyrai** ve **Flaviopolis** adları bazen ayrı bazen birlikte kullanılmıştır (*Varınlıoğlu 2001, 169*).

Temenouthyrai kentine **Flaviopolis** isminin verilmesinin nedeni, muhtemelen İS I. yüzyıl sonunda iş başına geçen Roma **Flaviuslar** sülalesini onurlandırmak amacı taşımaktadır ya da Roma İmparatorluğunca kente **Flaviopolis** ismi verilerek kentin (Temenouthyrai'nin) onurlandırılması amacı düşünülmüştür.

Şimdiye kadar yapılan bütün bilimsel araştırmalar da **Temenouthyrai** kentinin, bugünkü modern Uşak kentinin altında bulunduğunu göstermektedir.

Antik Frigya Bölgesindeki Uşak

Uşak'ın (merkez Uşak) doğusunda kalan bölge, Geç Dönem kayıtlarında, "**Phrygia Pacatiane**" bölgesi olarak bilinen Batı Frigya bölgesidir. Bu bölge sınırları içerisinde, üzerinde onlarca höyük, tümülüs, nekropol (mezarlık), anıt ve tarihî yapıların yer aldığı Frig kalıntıları bulunur.

Ulubey ilçesi
yakınlarındaki
Blaundos

Friglerin en önemli tanrısı Kybele'dir. Mitolojide hiçbir tanrı, Ana Tanrıça Kybele kadar çok çeşitli adlar ve sıfatlarla anılmamıştır. Bu adlandırma çokluğu, Ana Tanrıça'nın, kaynağı başta Anadolu olmak üzere, uluslararası bir nitelik ve önem kazandığını gösterir. Ana Tanrıça'nın sıfatları arasında en yaygın olanı da Dindymene adıdır ki bu "Dindymos Dağ'ın Tanrıçası" anlamına gelir. Anadolu'da ise Dindymos adını taşıyan üç dağ vardır. Bunlardan biri de Frigya'daki Murat Dağı'dır (Gediz-Uşak arası). Murat Dağı (Dindymos), Klasik Dönem'deki en ünlü adıyla Kybele'nin tapkı gördüğü tapınakların bulunduğu, onun öz yurdu sayılan ve aynı adı taşıyan üç dağdan birisidir. Kutsal sayılan Dindymos Dağı'nın eteklerinde ve bu etekleri sulayan Hermos'un (Gediz Nehri) kıyılarındaki Dindymene, Romalılar Dönemi'ne kadar tek ana tanrıça olarak kalmış ve gelişmiştir.

Friglerin diğer bir önemli tanrısı Men'dir. Anadolu'nun özellikle iç batı bölgelerinde yoğun tapım görmüş olan tanrı Men; yoksul, güçsüz, hasta insanların koruyucusu, sembolü olan Ay'ın gizemli gücüyle insanlara iyilik ve şifa dağıtan bir tanrıdır. Gerek Helenistik Dönem'de gerekse Roma Dönemi'nde Frigya bölgesinde ve dolayısıyla Uşak çevresinde de Tanrı Men'e tapınım devam etmiştir.

Bugünkü Uşak sınırları içinde kalan ve Antik Dönem Batı Frigya bölgesinde yer alan kentlerden birisi, "İmparatora sadık" anlamına gelen **Sebaste** (Sivaslı-Selçukler) kentidir. İÖ 20 yılında Augustus tarafından çevre boyların yaşadığı köylerin birleştirilmesiyle kurulmuş bulunan kent, Bizans Dönemi'nde **Phrygia Pacatiane**'ye bağlı bir piskoposluk olarak büyük önem taşımıştır (Sevin 2001, 207).

Arkeolojik kazılar sırasında söz konusu piskoposluğa bağlı kiliseler topluluğunun duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu kilise kalıntıları MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiş ve Orta Bizans Dönemi'nde onarım görmüşlerdir. **Sebaste** kilise yapılarının bazı parçaları kazılardan önce kaçakçılar tarafından açığa çıkartılmış ve Afyon Arkeoloji Müzesine götürülmüştür. **Sebaste**'nin kilise yapılarında daha önceki dönemlere ait, örneğin Roma Dönemi yapılarının taşları kullanılmıştır (Fıratlı 1972, 109-160).

Aynı alanda Roma Dönemi hamam kalıntıları da saptanmıştır. **Sebaste**'nin dış mahallinde ve güney yönünde, Frigya ve Lidya'dakilere

benzeyen büyük Tümülüsler bulunmaktadır. MÖ 5. yüzyıla ait bu tümülüsler yer yer kazılmış ve kaçakçılar tarafından tahrip edilmişlerdir (*İzmirli, 1975*).

Yukarıda değinildiği gibi tahrip edilen diğer yerleşme yerleri **Alaudda** (Hacimköy) **Akmonya** (Ahatköy) ve **Klanoudda**'dır (Kışlaköy ya da Akören köyü).

Uşak Ulubey ilçesi **Sebaste**'nin (Selçikler) hemen kuzeyindeki **Paleosebaste**'den (Eldeniz köyü) başka, kuzeye doğru **Sindros**'un (Banaz Çayı) küçük bir kolu üzerinde kurulmuş ve adını Frig kahramanı Manes'in oğlu Akmon'dan alan, piskoposluk merkezi **Akmonia** (Ahatköy) bulunmaktadır. **Akmonia** adı, bu biçimiyle Hellen dilinde "Akmon Yurdu" anlamı taşımaktadır. Büyük olasılıkla Akmonia sözcüğü Luwi dilinden gelme bir adın Helen ağzına uyarlanmış biçimidir. Banaz ilçesinin 10 km güneyindeki Ahatköy'ün batı tarafındaki yassı tepenin üzerinde kurulan **Akmonia** kenti, Roma ve Bizans Dönemlerinde hayli gelişmiş bir şehir görünümündedir. Çünkü Bizans Dönemi'nde başpiskoposluk merkezi olmuştur.

Bu kentin (Akmonya) 8 km kuzeybatısında Banaz Çayı yanındaki bir dağ geçidinde düzlükte başka bir kent bulunmaktadır. Ününü, İÖ 401'de Persli Genç Kyros'un Akamenid (Pers) hükümdarı (Artakserkses) olan ağabeyine karşı yaptığı seferde, burada konaklamış olmasına borçlu olan kent, Akmonia'nın seramik pazarı niteliğindeki **Keramon Agora**'dır (Banaz-İslamköy).

Orta Çağ'da gelişmeye başlayan **Panasion** (Banaz köyü) ise Uşak'ın Frig yöresindeki diğer bir yerleşme yeridir. **Dindymos** (Murat) Dağı'nın güney ve güneydoğu eteklerindeki **Doiantos** [İslamköy (?)] ile Hıristiyanlık döneminde **Phrygia Pacatiane**'ye bağlı bir piskoposluk merkezi olan **Alia** (B.Oturak-Kozviran köyü) bu yörenin son kasabalarıdır (*Sevin 2001, 207*).

Antik Lidya Bölgesindeki Uşak

Hitit İmparatorluk Dönemi çivi yazılı belgelerine göre Lidya bölgesi, İÖ II. bin yılın ortalarında **Assuva** adını taşıyordu ve birçok yerel kral ya da beyler tarafından idare ediliyordu. İÖ 1200 yıllarından sonra yani Hititlerin yıkılması sırasında Balkanlardan gelmeye başlayan **Thrak** kökenli göçmenler, etkilerini Batı Anadolu'da göstermişlerdir. Homeros ve Herodotos'un da bahsettiği **Maionlar (Maiones)** adını taşıyan ve farklı dilleri olan bu yeni gelen göçmenler, bölgeye kendi adlarını vererek bölge, **Maionia** olarak anılmıştır. Herodotos onların Lydoi yani Lydler diye adlandırıldıklarını belirtir.

Lidya esas itibarıyla iki büyük nehir olan Hermos (Gediz) ve Kaystros (Küçük Menderes) Vadileri ile bunlar arasında kalan bölgede yer almıştır. Yörede Sardes dışındaki Lidya yerleşmeleri hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

İÖ 7. yüzyıldan itibaren Mermnad adlı soylu bir ailenin önderliğinde büyük Lidya devleti gelişmeye başlamıştır. Bu aileden gelen ilk kral Gyges (İÖ 680-645), son kral ise Kroisos'tur (İÖ 560-547-546). Kroisos'un zenginliği, onu tüm antik dünyanın en popüler kişilerden biri hâline getirmiştir (*Yıldırım 1996, 146*).

Bu zenginlik zamanla bir deyim hâlini almış ve Eski Çağ'da varlıklı kişilere "Kroisos gibi zengin" denilmeye başlanmıştır. Kroisos'un zenginliği, Doğu dünyasını da etkilemiş, sonraları "Karun gibi zengin" deyimini ile onun gücü kastedilmiştir. Antik Çağ'da **Bagis** olarak bilinen Güre beldesinin 4 km kuzeydoğusunda Gediz Irmağı'nın Güre Çayı ile birleştiği yerin yakınlarında yaklaşık 5 kilometrekarelik bir alana yayılmış 9 büyük tümülüs bulunmaktadır. "**Karun Hazinesi**" olarak adlandırılan ve bugün Uşak Müzesinde bulunan Lidya eserleri, söz konusu Güre kasabası (**Bagis**) çevresindeki tümülüslerin eski eser kaçakçıları tarafından talan edilmesiyle ortaya çıkartılmış eserlerdir. 1960'lı yıllarda yurt dışına (Amerika'ya) kaçırılmış olan söz konusu eserler, 30 yıl sonra Kültür Bakanlığının girişimleriyle 1993 yılında ülkemize yeniden kazandırılmıştır (*Özgen-Öztürk 1996, 12-13*).

Uşak'ın Lidya ve Pers Dönemi Kültür Tarihi

Lidya devletinin İÖ 547 yılında Perslere yenilmelerinden sonra tüm Anadolu Perslerin eline geçmiştir. Lidya tarih sahnesinden silinmiş, İranlılar Lidya'yı kendi satraplık sistemlerinin içine almışlardır. Eyalet merkezi olan **Sardes**'e göre **Sparda Satraplığı** denen bir yönetim biçiminde yerli halk ve kabilelere dokunulmamıştır. Sparda satraplığının arazisi Lidya krallığının arazisi ile yaklaşık aynıdır. Bununla birlikte satraplık arazisinin doğuda Afyonkarahisar'a kadar uzadığı kabul edilmektedir. Bu hâliyle Uşak yöresi bu satraplık sınırları içinde yer almıştır.

Uşak'ın batısında bulunan ve **Temenouthyrai**'in da içinde bulunduğu Lidya bölgesinin kentleri, İon dünyasıyla yakın ilişkiler içine girmiş ve bunun sonucunda İÖ VI. yüzyıldan itibaren Helenleşmeye başlamışlardır. Bu etkileşme zamanla artmış ve nitekim İÖ IV. yüzyıla doğru bölgede kullanılan yerli Lidce dilinin yerini, büyük çapta Yunanca almıştır. Büyük İskender Dönemi'nde kabilelere yerel otonomi verildiğini tarihçiler belirtmektedirler.

Uşak yakınında yer alan kentlerden **Grimenouthyrai** Roma egemenliği sırasında Hadrian Dönemi'ne kadar para basmıştır. Hadrianus MS 119 yılında burayı ziyaret etmiş, bu kentin yakınında Uşak'ın 12 km doğusunda bugünkü Çarikköy'ün kapladığı alanda yeni güzel bir şehrin kurulmasını sağlamış ve buraya kendisinden önceki imparator olan babası Trajanus'un anısını yaşatmak için **Traianoupolis** adını vermiştir. İmparator Hadrian Dönemi'nden sonra basılmış hiçbir **Grimenouthyrai** parasının bulunmayışından onun sonradan kurulup gelişen **Traianoupolis**'e bağlandığı anlaşılmıştır. Traianopolis (Çarikköy) Hıristiyanlık döneminde Phrygia Pacatiana bölgesi piskoposluk merkezlerinden biri olmuştur (*Ramsay 1961, s.162 pasaj:95; Sevin 2001, 188*).

Persler Dönemi'nde Perslerin yıllık vergi almak dışında yerli halkla yoğun bir ilişki içinde olmadıkları, yerel geleneklere hoşgörü ile baktıkları ve bu nedenle de bölgenin sosyal yapısında bir değişim olmadığı görülür. Ama buna rağmen Persler Dönemi'nde bölgenin yerli toplulukları üzerinde önemli etkiler de yaptıkları saptanmıştır. Bu ilişkiler neticesinde kimi yerel kültür özellikleri, Pers gelenekleriyle uyum sağlamıştır.

Biz bunun güzel bir örneğini Uşak Güre (**Bagis**) yakınlarındaki tümülüslerden çıkartılan ve Uşak Müzesinde sergilenen, yörede "**Karun Hazineleri**" olarak nitelendirilen sanat eserleri üzerinde görmekteyiz.

Anadolu sanatçılarının Pers yönetici ve soyluların istek ve beğenilerine sunmak için yaptıkları bu eserler, sanatta yeni bir Doğu-Batı sentezinin doğmasını sağlamıştır. İÖ 6. yüzyılın en gelişmiş şekilleri olarak ortaya çıkan bu eserler, Pers sanatına olan uyumlarının yanı sıra Doğu Yunan, Lidya ve Frig özelliklerini taşıdıkları için Greko-Pers üslubu adı ile tanımlanmaktadır (*Türe 2009, 19*).

Uşak Müzesinde sergilenen bu eserler, Antik Çağ'da Uşak yöresindeki toplumun zenginliği yanında, sanat alanında ulaştığı yüksek seviyeye de tanıklık etmektedir.

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Uşak Yöresi

Lidya'nın Pers Devri'ne ilişkin olarak da bazı küçük yerleşim adlarının dışında pek bir şey bilinmemektedir. Hellenistik Devir'le birlikte Gediz, Küçük ve Büyük Menderes Vadilerinde Makedonyalı askerler tarafından bazı kolonilerin kurulmaya başladığı görülmektedir. Lidya ve onun sınır bölgeleri Batı Anadolu'nun ekonomik zenginliği ve stratejik konumu nedeniyle Hellenistik Dönem'de sık sık savaşlara sahne olmuştur. Bu nedenle Lidya bölgesi, Hellenistik Dönem kolonizasyonunun ağırlık merkezi olmuştur.

Selevkos (Suriye) krallarınca Anadolu'nun batısında ve kıydan uzak iç kesimlerde kurulmuş olan kolonilerin önemli bir kısmı, ticari yollar üzerinde ve **Maiandros** Irmağı (Büyük Menderes) havzasında bulunmaktadır. Büyük İskender'in ölümünden sonra vatanlarına geri dönemeyen ve Batı Anadolu'daki kolonileri kurmak üzere kullanılan 20 bin Makedon askeri olduğu düşünülmektedir. Makedon ordusu Yunan dünyasının her noktasından gelen askerler tarafından oluşuyordu. Bunlar Makedon tarzı silah ve zırh kullanıyorlardı. Bu nedenle koloni kurmak için görevlendirilen askerlere genel olarak Makedon ya da Makedonyalı deniyordu. Selevkoslar Dönemi'nde veya Pergamon Krallığı'nca kurulan Makedon kolonileri terimiyle her zaman etnik bir tanımlama yapılmadığı göz önünde bulundurulmaktadır (*C. Tanrıver 2006,182*).

Katoikia adı verilen bu yerleşmeler başlangıçta sosyopolitik ve askerî açıdan stratejik noktaları güvence altına almak amacıyla ön karakollar olarak kurulmuşlardır. Zamanla Hellenleştirme kapsamındaki şehirleşme hareketine dâhil edilmişlerdir. Bu Katoikia'lardan birkaç tanesi Uşak yöresinde bulunmaktadır. İÖ III. yüzyılda kurulan bu kolonilerden en önemlisi Attalos Katoikia'sı olan Ulubey Sülümenli köyü yakınındaki **Blaundos** kentidir (*Ayşegül Akalın, 2006*).

1845 yıllarında Hamilton'un Ulubey ilçesi mezarlığında bulduğu ve bu kentten geldiği bilinen yazıtta "**Blaundeon Makedonon**" ibaresi görülmektedir. Aynı ibareli sikkeler ve İS III. yüzyıl tarihli bir yazıttaki "Blaundos'lu Makedonların kent meclisi ve halk meclisi" şeklindeki ifade, **Blaundos**'ta Makedonların yaşadığını açıkça ortaya koymuştur (*Kaya 2000, s.123,128*). Bu yazıtta rağmen **Blaundos** kentinin

tarihi, muhtemelen daha eski dönemlere gidiyordu. Çünkü Anadolu'da Pers işgali sırasında satraplıklar ve bunlara bağlı garnizonlar (tumarlıklar) bulunmaktaydı. Bazı araştırmacıların tespitlerine göre Lidya bölgesindeki iki garnizondan biri Sardes, diğeri de **Blaundos** kentiydi (*Tuplin 1987a*, 229–223). Bu durumda Kentin tarihi Lidya Dönemi'ne kadar gitmektedir. Kent Helenistik Dönem'de yeni bir görev üstlenmiştir [*Ismail Gezgin, Batı Anadolu'da Persler (doktora tezi) 2000*]. Yine aynı yörede **Nais** (İnay), **Klanoudda** (Akören ya da Kışla köyü), bugünkü Karahallı ilçesinin bulunduğu yerde **Hodenoı**, Güre-Uşak arasında ve bugünkü Aktaş köyünün yakınındaki **Lyendos**, Suriye ve Bergama krallığının diğer Katoikia kentleridir.

Makedonların bu bölgeye yerleştirilmelerindeki nedenler ve konumları konusunda ortak düşüncelere gelince koloniler için doğal korumalı, su kaynağına yakın, verimli ve hayvancılık için elverişli arazilere sahip olan, ulaşım ve ticaret açısından son derece uygun noktalar seçilmiştir. Kurulan koloni kentlerin bir kısmı ise ana ve tali yolları denetleyecek konumdadırlar. B. Menderes Vadisi'nde ya da onun kollarının yakınlarında kurulan koloni kentlerine bakılırsa ki bunlardan Kütahya/Gediz'deki **Kadoı**, Afyon/Dinar'daki **Apameia**, Uşak/Ulubey'deki **Blaundos**, Buldan/Yeniceköy'deki **Triopolis/Apollonia**, Denizli'deki **Leodikea**'nın doğal tahkimatlı yerleşmeler oldukları görülür.

Söz konusu Suriye ve Bergama krallıklarına bağlı koloni kentlerinin kurulmasının nedenleri ise hiç kuşkusuz iç ve dış güvenlikten kaynaklanmaktadır. Kolonilerin kurulduğu İÖ III. yüzyılda dış tehdit olarak en büyük tehlike, Orta Anadolu'daki Galat kavmidir. Çünkü o tarihlerde **Galatlar**, Batı Anadolu kent ve kasabalarında terör estirmektedirler. **Selevkos** Krallığı, bunların Gediz ve Büyük Menderes Irmağı vadilerine inmelerine engel olmak, Batı ve Güneybatı Anadolu kıyı kentlerini Galatların yağmalarından korumak için söz konusu koloni kentlerini kurduştur.

Roma Dönemi ile gelen huzur ve refah ortamı sayesinde diğer bölgelerde olduğu gibi Lidya'da da birçok merkez, sanayi ve ticaretin gelişmesi ile büyümüş ve şehir (polis) statüsü kazanmıştır. Nitekim Uşak yöresinde de bu kentlerden bazıları örneğin, **Trajanoupolis** (Çarıkköy), **Grimenouthyrai** (Mesudiye köyü-Gavurören), **Blaundos** (Ulubey/Sülümenli), **Bagis** (Güre) gibi bazı şehirler ilk defa bu dönemde sikke basmışlardır. **Temenouthyrai** sikkelerinde bazen **Flaviopolis** adı geçmekteydi. Bagis sikkelerinde **Hermos** (Gediz) ırmağının adı kullanılmıştır. **Blaundos** paralarında ise **Hippourios** (Yavu ya da Daver Çayı) deresinin adı yazılmıştır. Blaundos'taki Roma imparatorlarından vespasianus Dönemi ve sonrasında basılmış olan sikkelerde "**Blaundeon Makedenon**" legendi görülür.

İÖ I. yüzyıldan itibaren Lidya bölgesinde birçok Romalı tacir de yaşıyordu. Lidya'nın hayli gelişen ekonomisi ve artan zenginliğiyle Romalı tüccarlar bu bölgeye de gelmişler ve bölgenin kentlerine yerleşmişlerdir. **Nais** (İnay) ve **Philadelphia** (Alaşehir) bunlardan birkaçıdır. Hatta bu kentlerin yönetiminde Romalı tüccarların önemli rol oynadıkları bilinmektedir (*Sakaryalı 2005*, 7-8). Bölgedeki diğer kentler, **Klanoudda** [Kışlaköy (?), Akören (?)], **Mysotimolos** (Eşme/Takmak köyü) Philadelphia-Kotiaion yolu üzerindeki kasabalar. Uşak Yöresinde Ele Geçen Yazıtlar:

Uşak'ın bir doğu Lidya ve aynı zamanda Batı Frigya kenti olduğunun en büyük kanıtı, yörede bulunup Uşak Müzesine getirilen ve Lidya ile Frig kültürü özellikleri taşıyan mezar, adak, sunu ve kefaret yazıtlarıdır. Epigraf Prof. Dr. Ender Varınlıoğlu, Uşak Müzesindeki bu yazıtların çoğunu okuyarak Epigraphica Anatolica dergisinde 1889–1990 ve 1991 yıllarında yayımlamıştır. Yayımlanmış yazıtlar, yörede yoğun dinsel yaşamın hüküm sürdüğünü, bölgede tapınılan tanrı ve tanrıça sayısında Roma Dönemi'nde büyük bir artış olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu yöre insanları, tanıdığımız Yunan tanrılarına ek olarak yerel karakterli ve çok zengin çeşitlilik gösteren bir inanç sistemi geliştirmişlerdir.

Eldeki yazıt ve sikkelerin bize anlattığına bakılırsa en yaygın tapım gören yerel tanrılar Men, Artemis ve Apollon olmuştur. Frig tanrısı olarak bilinen Ay tanrısı Menè (Manes) olan inanç yukarıda da değindiğimiz gibi Uşak yöresinde o kadar kuvvetli idi ki birçok köy ve hatta birey kendisine ait olan bir Men tapınağı kurarak ona adını vermiştir. Örneğin, Men Ariou (Arios'un Men'i), Men Axiothenos (Axiotta köyünün Men'i) gibi...

Men, muhtemelen Anadolu kökenli Frig tanrısıdır. Frigya ve Lidya bölgelerinde İÖ I. bin yılın ikinci yarısında en önemli tanrılar arasındadır. Gerek Helenistik Dönem'de gerekse Roma Dönemi'nde Lidya, Frigya ve yakın çevresinde Tanrı Menè tapınım devam etmiştir.

Kabartmalarda başında Frig külâhı, sakalsız, çoğu zaman uzun saçları omuzlarına kadar düşen genç bir adam olarak betimlenmiştir. Genellikle Tanrı Men'in omuzlarının gerisinde bir hilal tasviri vardır.

Uşak bölgesinde tapım gören diğer önemli bir tanrı da Apollon'dur. Keza Uşak Banaz bölgesinde Çamsu Deresi orman yolu hafriyatında ortaya çıkan bir yerel tapım merkezinde Apollon Alsenos'a adanmış bazı adak taşları ele geçmiştir. Apollon'un Banaz yöresinde, bölgenin geçim kaynakları içerisinde çok önemli bir yer tutan hayvancılık ve tarımın koruyucu tanrısı olarak algılanan "Alsenos" sıfatı ile onurlandırıldığı bilinmektedir. (*H.Malay 1990, s.393, dn:20. Hasan Malay bu bilgiyi Th. Drew-Bear'in Lucal Cults in Greco-Roman Phrygia* makalesinden (GRBS 17,1976, no 8, Bul, epgr, 1972, 461'den almıştır).

Genel olarak adak yazıtlarından çıkan sonuca göre, Antik Dönem'de bireyler kendilerinin ve hayvanlarının sağlığı için ya da haksızlıklar için tapınaklara başvuruyorlardı. Onların gözünde tanrıları o kadar güçlüydü ki dilediğine şifa verir, dilediğini hasta eder, öldürür ya da cezalandırırdı. Yazıtlardan hayli dindar olduğu anlaşılan yöre halkının, öfkeli tanrıları yatıştırmak ya da şükranlarını iletme için adak taşları sundukları anlaşılmaktadır. Bunlar içinde en yaygın görülen adak taşları Tanrı Men'e sunulanlardır.

Hellenistik ve Roma Dönemi'nde kişilerin, ailelerin, kent içi ve kentler arası anlaşmazlıkların giderilmesi için dostlukların, uyuşmaların sağlandığı Homonoia antlaşmaları yapılmıştır. Bu tür anlaşmaların pek çok kentte gerçekleştiği sikkelerden bilinmektedir. Yani Homonoia anlaşmaları kentler arası dostluk anlaşmalarıdır. **Temenothyrai** (Uşak) ve **Sebaste** (Sivaslı) kentlerinin homonoiaları dolayısıyla Roma imparatorları (L. Valerianus-Gallienus '253-260') döneminde sikkeler basılmıştır. Böyle bir sikke üzerinde Temenothyrai ve Sebaste ana tanrıçaları (Tyhe), birlikte Tanrı Men'in büstünü taşımaktadırlar. Bu durum, bir kentten diğerine kült tapınım nakli ve kültle bağlantılı yeni festivallerin yapılması gerektiği ya da yapılacağı ima edilmek istendiği şeklinde yorumlanmıştır (*Öztürk 2006, s.25,123 resim:1; Th.Drew-Bear Chiron 9, 1979, s.286, dn.49-50*).

Uşak Bölgesindeki Montanizm ile İlgili Araştırmalar

Bazı araştırmacılar, Roma Dönemi'ndeki dindarlığın, Anadolu'ya henüz yerleşmeye başlayan Hristiyanlıkla bir rekabet olarak ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Buna rağmen Roma Dönemi'nde Hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Uşak ve yöresindeki antik kentlerin adlarının piskoposluk kayıtları ve konsül antlaşmaları gibi bazı Bizans kayıtlarında geçmesinden bu kentlerin Bizans devrinde de kesintisiz yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Banaz Ahatköy yakınındaki **Akmonia** kenti, Dr. Nezhir Fıratlı'nın 1966-1975 yılları arasında arkeolojik kazılar yaptığı Sivaslı'nın Selçukler köyündeki **Sebaste** kenti, **Phrygia Pacatiane**'ya bağlı birer piskoposluk merkezleri iken **Blaundos** ise Sardes metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkeziydi. Çevresindeki küçük kent ve kasabalar ise bu piskoposluklara bağlıydı.

Bu arada İS II. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da Frigya bölgesinde **Montanizm** mezhebi ortaya çıkmıştır. İlk kilise tarihçisi Eusebius'a göre din adamı Montanus önce **Ardabau** diye adlandırılan bir yerde peygamberliğini ilan etmiş, fakat izleyicileri daha sonra **Pepouza** kentini kendilerine merkez edinmişlerdir (*Kaçar 2002, 40*).

Hristiyan dünyasında Montanus'un Hristiyan olamadan önce Frigya bölgesi Ana Tanrıça Kybele kültürünün rahibi olduğuna inanılmaktadır. Bu iddiadan hareketle tarikatın aslında Hristiyan rengine bürünmüş pagan bir din akımı (Kybele kültü) olduğu savunulmuştur (*Kaçar 2002, 42, dn. 19*).

Montanus, yardımcıları olan iki kadın rahibe ile birlikte yeni kurdukları mezhebin kurallarını koymuştur. Bu mezhep, kadın liderlerin aktif çalışma alanına girmiştir. Bu nedenle Montanizm'deki en önemli farklılık kadın liderlerin ön planda olmasıdır. Frigya bölgesindeki **Pepouza** ve **Tymion** kentlerine "Yeni Kudüs" ismini vermiş ve burası 400 yıl boyunca kendi adını alan Montanizm mezhebinin kutsal yönetim merkezi olmuştur (*Şişman 2001, 1-6, dn. 20*).

Montanizm Frigya'da ortaya çıkmış olmasına rağmen, coğrafi olarak doğduğu bölge ile sınırlı kalmamış, Anadolu'da Frigya'nın komşu eyaletlerinde de etkin olmaya başlamıştır. Bizans Dönemi'nde Uşak yakınlarındaki Pepouza ve Tymion kentleri bölge dışında yaşayan ve Montanizm mezhebine bağlı kişilerin hac yeri hâline gelmiştir (*Şişman 2001, 1-6*).

Montanizm mezhebinin yaşandığı yerlerin neresi olduğu konusunda oldukça araştırmalar yapılmış; örneğin Alaşehir ve Afyon bölge-

lerinde aranmış, yakın zamana kadar da tespit edilememiştir. Ancak Heidelberg Üniversitesinden Prof. Dr. Peter Lampe başkanlığındaki bir araştırma ekibi, yüzey araştırmalarında **Pepouza** kentini Uşak Ulubey ilçesi Karayakuplu köyünün yakınında aramış ve orada olduğu konusunda iddialarda bulunmuştur. Bölgede bulunan ve üzerinde **Pepouza** ve **Tymion** adının geçtiği, Roma imparatorunun vergilerine itiraz eden halka yönelik yazdırdığı kitabe de bugün Uşak Müzesinde bulunmaktadır. Bazı bilim adamları bu tür araştırmacıların Hristiyan ilahiyatçılar olduğu, misyonerlik faaliyetler çerçevesinde kentimizde buldukları ve araştırmalar yaptıklarını yayın yoluyla da belirtmişlerdir (*Şişman 2001, 1-6*).

Sonuç

Uşak, burada sözünü etmediğimiz ancak geçmişin günlük yaşamını bugüne taşıyan evleri, camileri, bedesteni, hanları ve diğer tarihsel eserleri ile önemli bir kenttir. Şüphesiz Uşak'ın dünyaca ünlü halıcılığı, oldukça gelişmiş dericiliği, kilimciliği, dokumacılığı, hayvancılığı ve diğer ekonomik etkinlikleri, şehrin geçmişte ulaştığı zenginliğin ve refah düzeyinin göstergesidir. Uşak'ın geçmişiyle günümüz arasında bağ kurarak Uşaklılarda bir tarih bilincinin oluşmasına katkıda bulunmak, en büyük dileğimiz olmalıdır.

Görülüyor ki şirin kentimiz Uşak örneğinde olduğu gibi, yurdumuz toprakları kültür varlıkları açısından oldukça zengindir. Ancak bunların bilinmesi, tanınması, araştırılması, korunması ve tanıtılması açısından aynı zenginlikte değiliz. Hatta bu konuda fakir sayılırız. Gerek tarihi, gerekse doğal çevre ve kültür zenginlikleri açısından yaşadığımız bölgenin karakteristik değerlerini bilmeli ve öğretmeliyiz. Ülkemizin tarihine, kültür zenginliğine sahip çıkarken yaşadığımız, oturduğumuz köy, kasaba ve kentten işe başlamanın doğru olduğu inancındayım.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- Akalın 2006**; Ayşe Gül Akalın, "Hellenleştirmede Bir Yerleşim Ögesi Olarak Katoikia", TAD. Sayı:39, Ankara 2006, s.65-74.
Akbıyıkoglu 1996; Kazım Akbıyıkoglu, VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 8-10 Nisan 1996.
Arundell, 1834; F.V.J. "Discoveries in Asia Minor" Georg Olms verlag 1975. Hildesheim, New York (Nachdruck der Ausgabe London 1834) s.104-118.
Axel Filges 2001; "Blaundos" Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. cilt, Ankara 2001.
Drew_Bear 1979; Thomas Drew - Bear; "The City of Temenouthyrai in Phrygia" CHIRON, 9, 1979. s. 275 -302.
Fıratlı 1972; Nezhir Fıratlı; "Uşak Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları" Türk Arkeoloji Dergisi sayı: XIX-2, 1972 s.109-160.
Gezgin 2000; İsmail Gezgin; Batı Anadolu'da Persler (doktora tezi) 2000.
İzmirliçil, 1975; Ülkü İzmirliçil, "Uşak Selçukler Tümülüsleri", Türk Arkeoloji Dergisi, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara 1975, S.XXII-I.
Kaçar 2002; Turhan Kaçar; "Montanizm: Erken Kilise'de Çatışan Gelenekler" Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XVII sayı:1, Temmuz 2002, s.39-59.
Kaya 2000; Mehmet Ali Kaya; "Suriye Krallığının Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri" Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XV, 2000, s.121-136.
Keil - Premerstein 1911; Keil Josef - von Premerstein, Anton; "Bericht über eine zweite Reise in Lydien", Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophische - Historische Klasse, Band LIV, Wien 1911, s.133-144.
Malay 1990; Hasan Malay; "Batı Anadolu'da Yerel Tanrılar ve Tapım Merkezleri" X. T.T.K.: I. Cilt, 1990, s. 389-396.
Özgen - Öztürk, 1996; İlknur Özgen-Jean Öztürk, Heritage Recovered The Lydian Treasure, İstanbul, 1996.
Öztürk 2006; Filiz Dönmez Öztürk; Roma Küçük Asya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları, ASY, 2006.
Ramsay 1961; W. M. Ramsay; Anadolunun Tarihi Coğrafyası, İstanbul, 1961.
Sakaryalı 2005; Muammer Sakaryalı; İnaıs'ten İnay'a Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
Sevin 2001; Veli Sevin; Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 2001.
Şişman 2001; Adnan Şişman; "Misyonerlik Faaliyetleri ve Uşak'ta Montanizm'e Dair Çalışmalar", AKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: III, sayı: 2, 2001, s. 1-6.
Tanrıver 2006; Cumhuriyet Tanrıver; "Antik devirde Hermos (Gediz) Vadisinde Şehirleşme" Geçmişten Geleceğe Yanık Ülke Kula Sempozyumu. 1-3 Eylül 2006. Kula.
Türe 2009; Altan Türe, Lydia/Uşak Karun Hazinesi ve Buluntuları Tümülüsler, İzmir, 2009
Tuplin 1987a, 229-223.
Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri, 2007.
Varınlıoğlu 2001; Ender Varınlıoğlu; "Uşak Müzesindeki Yazıtlar" 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu Cilt I, 25 - 27 Ekim, 2001.
Yıldırım 1996; Recep Yıldırım, Eskiçağda Anadolu, İzmir, 1996.

SÜRMECİK (BANAZ-UŞAK) PALEOLİTİK AÇIK HAVA SİT ALANI

Selahattin POLAT *

Giriş

Paleolitik Çağ, yaklaşık 2,6 milyon yıllık kültürel süreci kapsar. Yer bilimleri açısından Kuaterner'in yani Dördüncü Jeolojik Zaman'ın Pleistosen olarak adlandırılan evresine karşılık gelir ve bu evrede ilk kez insanoğlu ortaya çıkmıştır. Bu çağ, insanlık tarihinin %99'lük kısmını oluşturur. Paleolitik, geleneksel olarak Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik olmak üzere üç ana kısma ayrılmıştır. Bu ayırım yontma taş endüstrisine ait aletlerin tiplerine ve üretim modellerine göre yapılmıştır.

Türkiye kültür tarihi içinde en az ilgi gören dönem Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ olmuştur. Bilinen Paleolitik yerleşimler Türkiye genelinde eşit dağılmamıştır (Harmankaya, 1997). Türkiye'deki Paleolitik Çağ araştırmaları belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır (Arsebük, 1998). Baraj inşası nedeniyle en fazla araştırma Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yapılmıştır.

Son yıllara kadar Paleolitik Çağ açısından, Ege Bölgesi steril alan olarak kabul ediliyordu. İzmir (Kansu, 1963; Kansu, 1969; Çilingiroğlu ve diğ., 2016), Afyonkarahisar (Taşkiran ve Taşkiran, 2011), Kütahya (Efe, 1990; Dinçer, 2014), Manisa (Maddy ve diğ., 2015) ve Denizli (Alçıçek, 2014) illerinde Alt ve Orta Paleolitik kültürlerine ait çeşitli yontma taş materyaller ve fosiller ele geçirilmiştir. Hiç şüphesiz Ege Bölgesi'nde Alt-Orta Paleolitik Çağ'a ait en önemli sahalardan biri 2013 yılında Dr. Selahattin Polat tarafından tespit edilen ve 26.10.2016 tarihinde tescillenen Sürmecik (Banaz-Uşak) Paleolitik Açık Hava Sit Alanı olmuştur.

Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanının Konumu

Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanı, Uşak ilinin Banaz ilçe merkezi batısında yer alır (Şekil 1). Saha, Gedikler köyü idari sınırları içinde olmasına rağmen Kızılcaören köyünün yaklaşık 2,5 km güneybatısındadır Uşak şehir merkezine 28 km mesafededir. Ege Bölgesi'nin önemli ulaşım akslarından Ankara-İzmir ana kara yolunun kuzeyinde olup bu yola 700 metrelik stabilize yol ile bağlanmaktadır. Uşak Seramik Fabrikasının kuzeybatısında yer alan alana çok sayıda sıcak suyun çıkışı yaptığı alana yöre halkı Sürmecik veya Uyuz Hamamı adını vermektedir. Sahada çok sayıda terk edilmiş veya işletmekte olan demir madeni ocağı bulunmaktadır.

Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanının Genel Ekolojik Özellikleri

Sürmecik Paleolitik alanının çevre koşulları iskân tarihi açısından önemlidir. Paleolitik dönemde insanlar doğal kaynaklara tamamen bağımlı olduğu için doğal kaynakların sunmuş olduğu imkânlardan elinden geldiği ölçüde yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle barınak olarak mağaraları, beslenmek için hayvan popülasyonunun bulunduğu alanları, hayatını sürdürebilmek ve avcılık yapabilmek için su kaynakları ve çevresini tercih etmek zorunda kalmıştır. Paleolitik Dönem insanı kemik, odun, boynuz, hayvan dişi gibi hammaddelerden de çeşitli aletler yapmalarına rağmen en fazla kullandıkları hammadde kayalar ve mineraller olmuştur. Kayaları (taşı) çeşitli işlemlerden geçirerek yontma taş aletler üretmişlerdir. Bu açıdan kullanılacak taşın bolluğu ve niteliği etkili olmuştur. Homo neandertal insan gruplarının Sürmecik Paleolitik alanını tercih sebeplerinde, alanın elverişli fiziki coğrafya özellikleri aynı zamanda yontma taş alet yapımında kullanılan hammaddenin bolluğu, kalitesi ve çeşitliliği gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Sürmecik Paleolitik alanı yaklaşık 970 metre yüksekliğe sahiptir. Sit alanı, 930-1.000 metre yükselteleri arasında gelişmiş olan güneybatıya doğru eğimli Kuaterner yaşlı aşınım yüzeyi tarafından kesilen plato sahasındadır. Hidrografik açıdan Büyük Menderes Irmağı'nın Banaz Çayı'nda kalmaktadır. Banaz Çayı'nın bir kolu olan Yalancı Dere vadisindedir. Sahada fay hattına bağlı olarak çok sayıda sıcaklığı 18-28°C arasında değişen bol debili kaynaklar yüzeye çıkmaktadır. Kaynakların bulunduğu alana yöre halkı Uyuzhamamı, İçmeler, Sürmecik gibi isimler vermektedir. Ofiolitleri kesen faylara bağlı olarak yüzeye çıkan kireçli, demirli, arsenikli kaynak suları, çıkış yaptıkları yerde derinden getirdikleri limonit, hematit gibi demir minerallerini ve en üstte maksimum 5,5 metre kalınlığında travertenleri biriktirerek traverten konileri oluşturmuştur. Yaklaşık 2 km uzunluğunda, 500 metre genişliğindeki bir alanda travertenler yüzeylenmektedir.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı

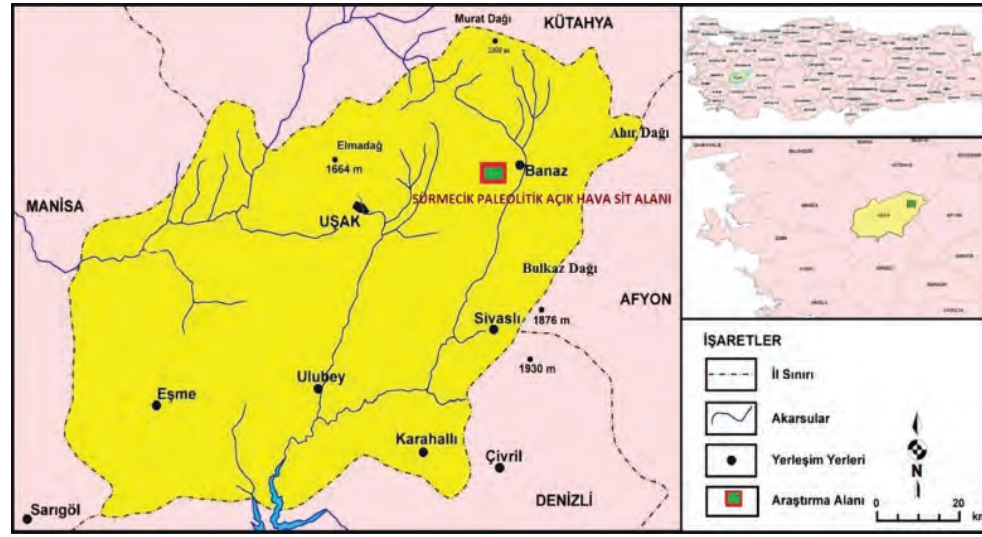
Sıcak sular, kendi eseri olan bu traverten konilerinin üzerindeki havuzların/gölcüklerin içinden yüzeye çıkıyordu. Maalesef bu nadir doğal oluşumlarının büyük bir kısmı madencilik faaliyetleri sonucunda ortadan kaldırılmış, çok az sayıda koni günümüze ulaşmıştır.

Sürmecik kaynakları ve çevresi uygun ekolojik özelliklere sahip olduğu için Paleolitik Çağ'da insanlar tarafından açık hava yerleşimi/konaklama yeri olarak değerlendirilmiştir. Getirilen kayaç ve mineraller burada yontulmuştur. Bu uygun fiziki coğrafi özellikleri yanında avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insan topluluklarının Sürmecik sahasını konaklama yeri olarak tercih etmelerinde coğrafi konumun da etkisi olmuş olmalıdır. Nitekim Sürmecik, Banaz Çayı vadisi ile Kuyulu Dağ-Murat Dağı arasında hayvanların mevsimsel göç güzergâhı olarak kullandıkları vadilerden biri olan Yalancı Dere vadisinin başlangıcında, plato sahasından dağlık sahaya geçiş kısmında yer almaktadır.

Travertenler, özellikle prehistorya arkeolojisi açısından önemlidir. Nitekim Sürmecik Açık Hava Sit Alanı'nda bulunan yontma taş endüstrisine ait eserler ile avlanmış oldukları hayvanlara ait kemik gibi unsurlar travertenler tarafından örtülmüş ve günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuştur (Polat, 2018). Sürmecik'e ait Paleolitik yontma taş aletler, tahrip edilmeden önce maden ocağı yarmasında yapılan incelemede travertenlerin altındaki limonit ve kil tabakalarında ayrıca traverten konisi bacasını dolduran beyaz renkli kuvars kum-çakıl depoları içinde, nadir de olsa travertenler içinde in-situ hâlde bulunuyordu (Fotoğraf 1).

Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanı'nın Tespiti

Paleolitik Çağ arkeolojisi, artık üzerinde yalnızca arkeologların çalışabileceği, tek başlarına bunu yapabilecekleri bir konu değildir (Dinçer, 2018). Sürmecik, Paleolitik araştırmalarda insanın yaşadığı çevrenin özelliklerini ve alet yapımında kullanılan kayaç ve minerallerin özelliklerini anlamada, Paleolitik alanların tespitinde coğrafyacıların yer alması gerektiğini ve jeomorfolojik araştırmaların katkısını ortaya koyması açısından önemli olmuştur. Nitekim Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanı, 2013 yılında jeomorfolojik araştırmalar sırasında ilk tespit eden ve bilim âlemine duyuran, Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü öğretim üyesi Dr. Selahattin Polat'tır (Söyler ve diğ., 2017). Paleolitik sit alanı tesadüfen tespit edilmiş değildir. Saha Antalya'daki bir çimento firmasına ait demir madeni ocağı olarak kullanılmakta idi (Fotoğraf 2 ve 3). Ocak yarmasında limonitler ve kil tabakaları içinde 50 cm kalınlığa sahip organik madde bakımından zengin in-situ hâldeki fosiller ve keskin kenarlı kayaç parçaları Polat'ın dikkatini çekmiş, Uşak Müzesi Müdürlüğüne verdiği dilekçe ile durumu bildirmiştir. Daha sonra Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Rainer Maria Czichon ve Uşak Müze Müdürü Sabiha Pazarıcı ile 6 Kasım 2015 tarihinde sahaya gidilmiş ve traverten konisi baca dolgusu içindeki aletleri fotoğraflamışlardır. Uşak'ta aletleri teşhis edebilecek uzmanın olmaması nedeniyle çekilen fotoğraflar Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümüne gönderilmiştir. Uşak Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün 24.05.2016 tarih ve 1544 sayılı yazısı ile alanın I. (Birinci) Derece Arkeolojik Sit tescil edilmesi istenmiş ve Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 26.10.2016-165 tarih ve 3561 sayılı kararı ile saha tescillenmiştir. Ancak kurtarma kazıları yapılamadıkça madencilik faaliyetleri sonucunda limonitlerle birlikte yontma taş aletler içeren tabakaların büyük bir kısmı Antalya'daki çimento fabrikasında kullanılmak üzere alınmış ve çimento yapımına gönderilmiş, bir kısmı sit alanı batısındaki yolun yapımında dolgu maddesi olarak kullanılmış, geri ka-

Şekil 1. Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit alanının lokasyon haritası

Traverten İçinde
Yontma Taş Alet

da, on binlerce yontma taş alet ve Paleolitik Dönem'de insanların avladığı sığır ve at gibi hayvanlara ait büyük oranda parçalanmış fosiller ex-situ hâlde gün ışığına çıkartılmıştır.

Kazı sahasında yaklaşık 1250 m²lik bir alanda 5x5 boyutlarında 43 açma oluşturulmuştur. Kazılarda çıkartılan yontma taş aletlerin sayısı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı eserlerde 88.000 (Söyler ve diğ., 2017), bazı kaynaklarda iki kazı sezonunda toplam 83.002 (Taşkıran ve Özçelik, 2018) adet eserden bahsederken Erdem (2020) ise yontuk çakıllar hariç 86.117 adet aletin varlığından bahsederken son bir çalışmada toplam 86.132 aletin olduğu ifade edilmektedir (Sağiroğlu, 2020). Bu aletlerin 36.432 tanesini yonga, dilgi gibi düzelti taşımayan ürünler, 20.472 tanesini aletler, 5.645 tanesini çekirdekler ve 23.256 tanesini yongalama atıkları oluşturmaktadır (Sarıoğlu, 2020). Bu sayılara ek olarak 293 adet iki yüzeyli (el baltası) (Fotoğraf 4) alet tespit edilmiş, bir adet ise çok nadir yontma taş aletlerden kazma tipi kazı sahası dışında bulunmuştur.

Kurtarma kazılarında çok sayıda kıyıcılar, kenar kazıyıcılar, iki yüzeyli aletler (el baltaları), rende kazıyıcılar, iki yüzeyli uçlar, düzeltileli yongalar, Levallouis çekirdekler, şekilsiz çekirdekler, Mousterien uçlar, Levallouis uçlar, yaprak biçimli uçlar, vurgaçlar çıkartılmış ve tescilli alanın dışında bir adet kazmaya rastlanmıştır (Fotoğraf 5). Sürmecik Sit Alanı yontma taş alet çeşitliliği açısından çok zengin olup bu kadar çeşit ve sayıda aletin çıkarıldığı başka bir saha Türkiye'de bugüne kadar tespit edilmiş değildir. Yaprak biçimli uçlar ile iki yüzeyli uçlar Türkiye'de ilk defa Sürmecik'te bilim âlemine sunulmuştur (Fotoğraf 6).

Çıkartılan eserlerin tekno-tipolojik özellikleri Alt Paleolitik-Orta Paleolitik Dönem'e ait olduğunu işaret etmektedir. Bilhassa, Orta Paleolitik Dönem'in çeşitli kültürel evrelerini karakterize eden aletler sayısal olarak büyük çoğunluktadır. Elde edilen buluntular arasında işlenmiş aletler olduğu gibi bir kısmı tam olarak işlenmemiş aletler hâlidir. Buluntuların yoğunluğu Homo neanderthal gruplar tarafından Sürmecik'in işlik alanı olarak kullanılmış olduğunu işaret etmektedir. Murat Dağı, Elma Dağı ve Kuyulu Dağı kesiminde zengin sileks hammadde kaynaklarının bulunması bu fırsatı vermiştir.

Paleolitik Dönem insanları, doğanın onlara sunduğu şekliyle, yabani bitkileri toplayarak ve vahşi hayvanları avlayarak yaşamlarını sürdürdüler (Nesbitt, 1995). Yapılan kazılarda, Alt-Orta Paleolitik Çağ'a ait yontma taş aletler yanında omurgalı hayvanlara ait fosiller

lan tabakalar ise arkeolojik sit alanı olarak tescillenene kadar maden ocağı çalışanları tarafından içinde lahit var düşüncesi ile iş makineleriyle çevreye serpilmiştir. Yapılan bu tahribatlar Alt Paleolitik buluntular ile Orta Paleolitik'e ait buluntuların birbiri ile karışmasına ve binlerce yontma taş aletin yok olmasına yol açmıştır. Alan, sit alanı olarak tescil edildikten sonra Uşak Müzesi nezaretinde 2016 ve 2017 yılları haziran aylarında, içinde bizim de bulunduğumuz bir ekiple birlikte kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir.

Sürmecik Paleolitik Sit Alanı'nda Çıkartılan Yontma Taş Aletler ve Fosiller

Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanı, Türkiye'de son yıllarda keşfedilen en önemli Paleolitik buluntu alanıdır. 2016 ve 2017 yılı Haziran aylarında yapılan kazılar-

de çıkartılmıştır (Fotoğraf 7). Saha tahribata uğramadan önce fosiller yontma taş aletlerle birlikte bulunuyordu. Kil tabakası içinde fosillerin yontma taş aletlerle birlikte olması Homo neanderthal topluluğunun en önemli faaliyetlerinden birinin avcılık olduğunu göstermektedir. Homo neanderthallerin, bol debili su kaynaklarına gelen hayvanları avladıkları ve fosil kemiklerin aşırı parçalanmış olması ise hayvanları burada parçaladıklarını işaret etmektedir. Fosiller, at ve sığırlara ait olup özellikle dişler yoğunluktadır (Fotoğraf 7). Bunun yanında çevredeki travertenler içinde de fosillere rastlanmaktadır. Madencilik faaliyeti sırasında çıkartılan, içinde hayvan fosillerini barındıran travertenler sahadan taşınarak Karacaören ve Düzlüce göletlerinin gövde dolgusunda kullanılmıştır. Çıkartılan ve çıkartılacak olan fosiller sahanın Riss-Würm Dönemi'nde paleocoğrafik şartları ve zoarkeolojik özellikleri ortaya koymasından dolayı büyük öneme sahiptir.

Yontma Taş Aletlerin Hammadde Kaynakları

Paleolitik Dönem insanların önemli ihtiyaçlarından biri de taş aletlerin yapımında kullanılan işlenmeye uygun ve kaliteli hammadde kaynaklarının varlığıdır. Paleolitik Dönem'e ait aletlerin hammadde kaynaklarının tespiti ve alet yapımında kullanılan kayaların hangilerinin tercih edildiği önemli hususlardandır. Alet üretimi için hammadde tedariki insan adaptasyonunun temellerinden biridir. Hammaddenin mevcudiyeti ve kalitesi hem yerleşim ağlarının örgütlenmesinde hem de Paleolitik Dönem boyunca yontma taş teknolojisinin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Sürmecik kazıları hammadde seçiminde özellikle keskin kenar veren, konkoidal şekilde kırılan mineral ve kayaları alet yapımında değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Sürmecik Açık Hava Sit Alanındaki yontma taş buluntu toplulukları kuvars, kuvarsit, sileks, kalsedon, radyolarit, manyezit, sepiolit, serpantin, silisifiye kalker ve peridotit gibi çeşitli türdeki metamorfik, tortul ve volkanik kayalardan ve minerallerden üretilmiştir.

Sürmecik ve yakın çevresi hammadde kaynağı açısından çok zengindir. Sahanın sularını drene eden, Banaz Çayı ve kollarının taşımış olduğu çakıllardan özellikle yontma taş aletler yapılmıştır. Banaz Çayı ve kollarındaki alüvyonlar ve taraça depoları içindeki iri çakıllar yontma taş aletler için elverişli bir hammadde kaynağı olmuştur. Kazılar sırasında çıkartılan yuvarlak kuarsit blokları üzerindeki ezilme izleri yontma taş aletlerin yapımı sırasında çakılların vurgaç olarak da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Yontma taş aletlerin yapımında en çok kullanılan kayaç/mineral silekstir. Bu durumun sebebi yakın çevrede silisifiye kayaların yoğun olarak bulunmasından ileri gelir. Sileks, Bozköy-Altıntaş ve Mesudiye arasındaki Çakmaklı Tepe ve civarında, Karacahisar köyü güneyinde, Çomburt Ovası'nı çevreleyen tepelerde yaygın olarak bulunmaktadır.

Murat Dağı ve Kuyulu Dağının yapısında ofilitleri meydana getiren radyolarit, manyezit, peridotit ve serpantinler bulunur. Başlangıç kaynağı bu dağlar olan Hüyük Çayı, Yalancı Dere gibi akarsular taşıyıp getirdikleri radyolarit, serpantin, peridotit ve manyezit gibi kayaları vadilerinde taraça deposu ve birikinti konisi şeklinde yığmışlardır. Buralar Sürmecik Açık Hava Siti'nde bulunan yontma taş alet-

Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanı'nın Maden Alımı Olmadan Önceki Görüntüsü (2012)

Sürmecik 2016 ve 2017 Yılı Kazılarında Çıkarılan El Baltası, Kenar Kazıyıcı ve Uçlardan Bir Görünüm

likle Ahat, Susuz, Oksüz, Güllüçam, Muratlı ve Yeşilyurt köyleri arasında kalan alanda kuars ve kuarsitler bol miktarda bulunmaktadır. Kuars ve kuarsitler, el baltası tipi aletlerin yapımında kullanılmıştır. Kazıyıcı ve uç olarak çok değerlendirilmemişlerdir. Bu husus kuvarsin diğer silisli kayalardan daha kırılğan ve yontma işlemi sırasında parçalanıyor olmasından (Tallavaara ve diğ., 2010) ileri gelebilir. Yöre mermer bakımından zengin olmasına rağmen kazılarda çıkartılan yontma taş aletlerden hammaddesi mermer olanına rastlanmamıştır. Silisifiye kalkerden yapılmış çok sayıda yontma taş alet bulunmaktadır. Bu aletlerin hammadde kaynakları ise Uşak kuzeydoğusundaki Zep ve Kusura Deresi vadisidir.

Sonuç

Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanı, Homo neandertal insanların, mevcut jeolojik, jeomorfolojik, hidrografik ve biyocoğrafik kaynakları nasıl değerlendirdiklerini anlamak açısından eşsiz temsil gücüne sahip bir alandır. Homo neandertal topluluğun Sürmecik'i yaşam alanı olarak tercih etmesi tesadüfi değildir. Bol debili termal suların varlığı, yontma taş endüstrisine ait hammadde kaynaklarının kolayca temin edilebileceği elverişli konumu, insan yaşamını kolaylaştıran flora ve fauna zenginliği ayrıca dağ ile plato arasındaki lokasyonunu kısaca sahanın doğal ortam özellikleri insanların burayı konaklama alanı olarak seçmesinde etkili olmuştur.

Sürmecik açık hava sitesi, Uşak ve çevresinin Alt-Orta Paleolitik'ten itibaren iskâna açıldığını göstermektedir. Anadolu'da sıcak su kaynaklarından yararlanmanın tarihi geçmiş en eski Sürmecik sıcaksu kaynakları olduğunu işaret etmektedir. Sürmecik Paleolitik Açık Hava Sit Alanı'nda yapılan kurtarma kazılarında şimdiye kadar 86.000'den fazla yontma taş alet çıkartılmıştır. Türkiye'de bu zamana kadar tespiti yapılan ve kazı çalışmaları gerçekleştirilen Paleolitik alanların hiçbirinde bu kadar sayıda yontma taş alet gün yüzüne çıkartılmamıştır. Yontma taş alet sayısı konusunda dünyada nadir yerlerdendir. 2016 ve 2017 yılları Haziran aylarında yapılan kurtarma kazılarında kıyıcılar, kenar kazıyıcılar, iki yüzeyli aletler (el baltaları), rende kazıyıcılar, iki yüzeyli uçlar, düzelttili yongalar, Levallois çekirdekler, şekilsiz çekirdekler, Mousterien uçlar, Levallois uçlar, yaprak biçimli uçlar, vurgaçlar gibi aletler bulunmuştur. Türkiye'de ilk defa yaprak biçimli uçlar ile iki yüzeyli uçlar Sürmecik'te gün yüzüne çıkartılmıştır. Buluntular Homo neanderthal gruba ait olup alet yoğunluğu Sürmecik'in işlik alanı olarak kullanılmış olduğunu işaret etmektedir. Mükemmel bir işçilik sergileyen be eserlerin teknolojik ve tipolo-

lerin ikincil hammadde kaynak yerleridir. Açık Hava Sit Alanı yanı başında yükselen Kuyulu Dağ, Sürmecik yontma taş aletlerin yapımında kullanılan eserlerin esas hammadde kaynağı özelliğine sahiptir. Gerek Murat Dağı gerekse Kuyulu Dağ'da radyolaritler nadir olarak bulunduğundan. Sürmecik'te radyolaritten yapılmış yontma taş alet sayısı oldukça kısıtlıdır. Sit alanı yakınında Kuyulu Dağ'ın yapısında önemli yere sahip serpantinden dahi alet yapılmıştır. Oysa serpantin içindeki feldispat damarları yontma taş alet yapımı için birer zayıflıktır. Homo neandertal insanı bu özelliği bildiğinden olsa gerek feldispat damarları içermeyen serpantinleri alet yapımında tercih etmeye çalışmıştır. Banaz Çayı ve Hüyük dere gibi akarsuların vadi tabanında ve taraça depolarında özel-

jik özellikleri Alt Paleolitik-Orta Paleolitik Dönemi'ne ait olduğunu göstermektedir. Yontma taş buluntu toplulukları kuvars, kuvarsit, sileks, kalsedon, radyolarit, manyezit, sepiolit, serpantin, silisifiye kalker ve peridotit gibi çeşitli türdeki metamorfik, tortul ve volkanik kayalardan ve mineralerden üretilmiştir. Özellikle keskin kenar veren konkoidal (kavkısal) şekilde kırılan kayalar ve mineraller seçilmiştir. Kuyulu Dağ, Murat Dağı ve Elmadağ çevresindeki akarsu vadileri başlıca hammadde kaynak alanlarıdır. Arazi gözlemlerine ve kazılarda edinilen bilgilere göre, yontma taş aletlerin hammadde kaynakları Sürmecik'e maksimum 30 km uzaklıktadır. Türkiye'de Paleolitik Dönem'e ait yontma taş aletlerin sergilendiği özel bir müze mevcut değildir. Kazılarda çıkartılan 86.000 üzerindeki Paleolitik Dönem'e ait eserleri barındıran bir müzenin yapılması Türkiye'de ilk olacaktır. İzmir-Ankara kara yoluna yakın konumdaki Sürmecik sahasında açık ve kapalı alana sahip "Sürmecik Paleolitik Yontma Taş Aletler Müzesi"nin hayata geçirilmesi yontma taş aletlerin kendi doğal ortamı içinde sergilenmesini daha anlamlı hâle getirecektir. Bu durum daha çok ziyaretçinin Yontma Taş Devri hakkında bilgi sahibi olmasına imkân tanıyacaktır. Özellikle tahribe uğramamış traverten konilerinden biri çevresinde müzenin yapılması, tarih öncesi dönemde insan-mekân arasında etkileşimi anlamak isteyen ziyaretçiler için cazip hâle gelecektir. Traverten konisi içinde açılacak yarma-kesit sayesinde yontma taş eserlerin içinde bulunduğu tortul tabakaların görülmesini ve insanların hiç bilmediği bir dönem olan Paleolitik zamanı büyük çaba harcamaksızın kolaylıkla anlamasını kolaylaştırılacaktır. Bu uygulama kazıda elde edilen bilgilerin toplumla paylaşılmasına, alanının doğal ve kültürel çevreyle birlikte korunmasına üstelik eğitim ve ekonomik alanlarda da birtakım kazanımların yolunu açacaktır.

Sürmecik Kazılarında Çıkarılan Yaprak Şekilli ve İki Yüzeyle Uçlardan Örnekler

~ KAYNAKÇA

- Arsebük, G. (1998). A Review of the Current Status of Pleistocene Archaeology in Turkey, G. Arsebük, M. Mellink ve W. Schirmer (yay.) Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel: 71-76, Ege Yayınları, İstanbul.
- Çilingiroğlu, Ç., Dinçer, B., Uhri, A., Gürbıyık, C., Baykara, İ. & Çakırlar, C. (2016). New Palaeolithic and Mesolithic Sites in the Eastern Aegean: the Karaburun Archaeological Survey Project." Project Gallery, Antiquity Publications, 2016.
- Dinçer, B. (2014). The Paleolithic of Karasu Basin (NW Anatolia)" Arkeolojide Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri/ Regional Studies in Archaeology Symposium Proceedings. Eds. Deniz Burcu Erciyas ve Emine Sökmen, 23-50, İstanbul.
- Dinçer, B. (2018). Türkiye'de Paleolitik Çağ Arkeolojisinin Geleceği. Journal of Archaeology & Art (Arkeoloji ve Sanat Dergisi), Sayı:158: Mayıs-Ağustos, 1-22, 2018. İstanbul.
- Efe, T. (1990). Yılında Kütahya, Bilecik, Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzeysel Araştırmaları, Araştırma Sonuçları Toplantısı VII, 1990, 405-24.
- Erdem, İ.B. (2020). Sürmecik (banaz-Uşak) Paleolitik Açık Hava Yerleşimi İki Yüzeyle Alet Tekno-Tiplolojisi, Uşak Üniv Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 264 sayfa, yayımlanmamış, Uşak.
- Harmankaya, S. (1997). Türkiye Paleolitik araştırmaları üzerine bir değerlendirme. In S. Harmankaya & O. Tanındı (Eds.), Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-I, Paleolitik-Epipaleolitik (pp. 7-19), Ege Yayınları, İstanbul.
- Kansu, Ş.A. (1963). Ege (İzmir) Alt Paleolitine Ait İlk Not." Belleten 27, 107, 485-490.

- Kansu, Ş.A. (1969). İzmir Dolaylarında Bulunan İkinci Bir Alt Paleolitik Alete Ait Not, *Belleten* 33, 129, 79-80.
- Maddy, D., Schreve, D., Demir, T., veldkamp, A., Wijbrans, J.R., Gorp, W. van, Hinsbergen, D.J.J. van , Dekkers, M.J., Scaife, R., Schoorl, J.M., Stemerink, C. & Schriek, T. van der. (2015). The Earliest Securely-Dated Hominin Artefact in Anatolia, *Quaternary Science Reviews* 109, 68-75.
- Nesbitt, M. (1995). Plants and People in Ancient Anatolia. *Biblical Archaeologist* 58(2): 68-81.
- Polat, S. (2018). Prehistorik Arkeoloji Çalışmaları Açısından Travertenlerin Önemi: Sürmecik (Banaz) Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37) , 306-321 . DOI: 10.14781/mcd.386609
- Sarıoğlu, E.K. (2020). Sürmecik (Banaz-Uşak) Paleolitik Açık Hava Yerleşimi Kenar Kazıyıcılar, *Anadolu*, 46,247-261.
- Söyler, Ş., Taşkıran, H., Czichon, R.M., Özçelik, K., Polat, S., Yılmaz, M.A., Erbil, Ş., Türker, M., ve Dağcı, D. (2017). Uşak Banaz Sürmecik Paleolitik Kazısı-2016, 39.Kazı Sonuçları Toplantısı 2.Cilt, 381-391.
- Tallavaara, M., Manninen, M. A., Hertell, E. & Rankama, T. (2010). How flakes shatter: a critical evaluation of quartz fracture analysis. *Journal of Archaeological Science* 37, 2442-2448.
- Taşkıran, H. ve Taşkıran, Z. (2011). İki Yüzeyle Aletlerin Anadolu'daki Dağılımında Yeni Bir Nokta: Afyonkarahisar, Işın Yalçınkaya'ya Armağan. Ed. Harun Taşkıran, Metin Kartal, Kadriye Özçelik, Beray Kösem ve Gizem Kartal. Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 235-244.
- Taşkıran, H. & Özçelik, K. (2018). A new discovery of Neanderthal settlements in Turkey: Sürmecik open-air camp site in Western Anatolia, NeanderART 2018, Is there palaeoart before modern humans? Did Neanderthals or other early humans create 'art'? 22-26 August 2018 International Conference under the aegis of UISPP and the auspices of IFRAO CLE - Campus Luigi Einaudi - Torino University. https://www.homoneanderthalensis.org/wp-content/uploads/2018/07/NeanderART2018_ebook.pdf

AKMONIA: ANTİK PHRYGIADA BİR KENTİN TARİHİ ve YAPILARI

Münteha DİNÇ*

Günümüzde Uşak ilinin Banaz ilçesine 10 km mesafedeki Ahat köyünün güneyindeki yüksek tepe üzerine kurulmuş olan Akmonia², Ahat-Ulupınar köy yolunun 1,5 km'sinde, batı yönünde arazi yolundan 200 m içeride batıya doğru gidilen yol üzerinde yer almaktadır³. Kent coğrafi konumu itibarıyla doğusundaki Ahır Dağı ile güneyindeki Burgaz Dağı'nın birleştikleri batıya bakan yamaçlarında 900 m yükseklikte kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan küçük bir tepe üzerinde yer alır. Kentin, bu özelliği ile Murat (Dindymos) Dağı'nın güney etekleri boyunca uzanan verimli yüksek bir plato görünümündeki Banaz (Doiantos Pedion) Ovası'na hâkim bir noktada kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Fig.1)⁴. Antik Dönem'de kentin konumu ve sınırlarının belirlenmesinde genellikle bölgede yer alan dağlar ve nehirler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda Akmonia'nın territoryumunun olası sınırları için bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Doğu sınırını komşu kent Diokleia ile bugünkü Ayvacık (eski İmrez) köyünün hemen yakınındaki su havzası belirlemektedir (Fig.1). Kuzey sınırının günümüz Banaz (Panasion) kent merkezine kadar ulaşıp sonrasında Murat (Dindymos) Dağı'nın güney yamaçlarına kadar uzandığı düşünülmektedir⁵. Güneyinde komşusu Sebaste ile olan sınırları Burgaz Dağı'nın Akmonia'ya bakan yamaçları sayesinde ayrılmaktadır. Batı sınırını belirlemek günümüz araştırmalarına göre zor olsa da Susuzköy ve Öksüzköy'ü de içine alan Kızılcasöğüt köyüne kadar olan alanın önerilmesi mümkündür. Böylece Sindros'un (Banaz Çayı'nın) önemli kolları tarafından beslenen geniş tarım arazilerine sahip olması kentin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır (Fig.2). Ayrıca kent, Antik Çağ'da Sardeis'ten başlayarak doğuya doğru uzanan ana yolun ve güneyden kuzeye uzanan ara yolların kesiştiği bir kavşak noktasında yer almaktadır (Fig.1). Bu sebeple antik çağ Antik Çağ'da güçlü ekonomisi ile bölgedeki ticaret ağına yön vermiş kentlerden birisidir.

Kentteki Araştırmalar

Uşak'taki tarihi araştırmalar göz önüne alındığında 19. yüzyıl gezginleri tarafından yapılan incelemeler ön plana çıkmaktadır. Batı Anadolu'nun pek çok merkezinde olduğu gibi Uşak ve yakın çevresindeki antik kentlere dair ilk belirlemeler de bu yüzyılda bölgeyi ziyaret eden gezginler tarafından aktarılmıştır. Uşak'ın Banaz ilçesindeki Akmonia antik kenti ile ilgili bilinen ilk çalışmalar Johannes Franz tarafından başlatılmıştır⁶. Aynı dönemde bölgeyi ziyaret eden Hamilton tarafından kentin tiyatrosu, tiyatrodan daha küçük boyutlu seyirci sıraları ve sahne binasına ait kalıntıların var olduğunu belirttiği yapı, tapınak kalıntısı, sur duvarları ve kulelere ait kalıntılar tanımlanmıştır⁷. Hamilton'un ardından bölgede araştırma yapmış olan Cramer ve Ramsay gibi birçok gezgin, kent hakkında epigrafik kalıntılardan yola çıkarak kentin tarihsel gelişiminin aydınlatılmasında katkıda bulunmuşlardır⁸. 20. yüzyılın ortalarından itibaren günümüze kadar kentin yüzeyde bulunan neredeyse tüm yazıtlı mimari parçaları ve diğer epigrafik kalıntıları çözümlenip kaydedilmiştir⁹.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

² M. Dinç, "Akmonia Antik Kenti", (Ed. R. M. Czichon), *Yüzeysel Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak, Zero, İstanbul 2017*, s. 91-103.

³ M. Öntuğ vd., *Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri, Uşak Valiliği, İzmir 2007*, s.59.

⁴ Geç Antik Çağ'da Panasion olarak bilinmektedir. Bkz. Belke-Mersich : 355.

⁵ Territoryumun olası sınırları hakkındaki ileri sürülen bu görüşler için bkz. M. Waelkens, *Die Kleinasiatischen Türsteine: Typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheir tür, Philipp von Zabern, Mainz 1986*, s. 161-162; W.H. Ballance vd., *Monuments from Phrygia and Lykaonia*, (Ed. P. Thonemann), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua XI*, Society for the Promotion of Roman Studies, London 2013, s. xviii.

⁶ J. Franz, *Fünf Inschriften und fünf Städte in Kleinasien. Eine Abhandlung topographischen Inhaltes*, in der Nicolaischen Buchhandlung, Berlin, 1840, s. 6-7.

⁷ W. J. Hamilton, *Küçük Asya, Çev. Kasım Toraman, Yayınlayan, Ankara 2013*, s.100.

⁸ Akmonia'dan bulunan yazıtlar ışığında kentin detaylı bir değerlendirmesi için bkz. E. Akyürek-Şahin – H. Uzunoğlu "Epigrafik Belgeler Işığında Akmonia", *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent AKMONIA-2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzeysel Araştırmalarının Sonuçları*, Dinç, M.-Taştemür, E. (ed.), Ankara 2019, 203-227. Ayrıca bkz J. A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. II, Oxford, at The University Press, 1832, s.18; W. M. Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *The Journal of Hellenic Studies* Vol. 4 (1883), s.389, 415; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, Yayınlayan, İstanbul 1960, s. 152.

⁹ W. H. Buckler, ve W. Calder, *Monuments and Documents from Phrygia and Caria*, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, Vol. VI, the Manchester University Press, Manchester 1939, s.41; L. Robert, "Nonnos et les Monnaies d'Akmonia", *Journal des Savants* Vol. 3 1975: 156 vd; R. Trebilco, *Studies on Jewish communities in Asia Minor*, Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Durham, Durham 1987, s.51 vd.; E. Varinlioglu, "Five Inscriptions from

Uşak ve yakın çevresinde son dönemlerde başlatılan yüzey araştırmaları ve kazılar, tarih öncesinden günümüze kadar Akmonia ve yakın çevresinin önemli yerleşim merkezlerine sahip olduğunu göstermektedir¹. Uşak ilinde yapılan Protohistorik Çağ araştırmaları içinde Banaz'ın ayrı bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır².

Uşak Arkeoloji Müzesi tarafından 2000 yılında kentte kaçak kazılar neticesinde tespit edilen gymnasium yapısının taban döşemesindeki mozaiklerin koruma altına alınması için bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir³. Fakat bu kazı sırasında mozaiklerin kaçırılması ve büyük ölçüde tahrip edilmesi sebebiyle kazı sonlandırılmış ve apsisli salon dışında başka bir alanda herhangi bir kazı çalışması yapılamamıştır. 2014 yılına gelindiğinde ise Uşak ve çevresinde tarafımızdan başlatılan yüzey araştırmasıyla kent yeniden gündeme gelmiştir. “Uşak İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması: Eski Yunan ve Roma Yerleşimleri” adlı yüzey araştırması kapsamında kentin var olan buluntuları gözlenmiş, ören yerindeki incelemelerde gymnasiuma ait apsisli salona, tiyatrosuna, tapınak kalıntlarına, sur duvarlarına, nekropollerine ve kentin su sistemine ait bilgiler yeniden oluşturulmuş ve ilk defa bu araştırma ile kentin topografik planı hazırlanmıştır (Fig. 3)⁴. Yüzey araştırmasında şimdiye kadar varlığı bilinen anıtsal yapıların yanı sıra kentin yüzeyinde küçük buluntular (seramik, cam, sikke, metal vb.) da yoğunlukla tespit edilmiştir. Ayrıca herhangi bir yapıyla bağlantısı kurulamayan birçok mimari blok parçası, steller ve yazıtlı bloklar hem yüzeyde hem de günümüz yapılarında devşirme malzeme olarak kullanılmış hâlde gözlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Yukarıda sıralanan çalışmaların sonuçları “Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir kent Akmonia, 2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları” başlıklı kitap çalışması ile 2019 yılında bilim dünyasına kazandırılmıştır⁵.

Kentin Tarihi ve Yapıları

Akmonia ile ilgili tarihi kaynaklar incelendiğinde Stephanos Byzantios'un, Miletos'lu Alexander Polyhistor'a (MÖ 105-35) atıfta bulunarak kentin kuruluşunu Manes'in iki oğlundan biri olan Akmon'a attettiği görülmektedir⁶. Akmon ve Doias, Manes'in iki oğludur⁷. Bunlardan Doias da Doiantos Pedion'a adını vermiştir. Manes, Akmonia ve çevresindeki kentlerde büyük tanrı tapınımlarında yerel bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır⁸. Greklerin baştanrısı Zeus ile oldukça benzeyen Manes, yerel Anadolu bir tanrı karakteri sergilemektedir. Ayrıca Akmonia'da yaygın bir tapınıma sahip olan Zeus kültünde de Akmon kullanılan bir isimdir⁹. Bunun yanı sıra Zeus ve Gigantlar arasındaki savaş, Akmonia'da tanınan bir mittir¹⁰. Bu bağlamda kentin Phrygia bölgesinde bulunduğu ve Phrygler tarafından kurulduğu düşünülebilir¹¹. Akmonia antik kentinin erken dönem tarihi ile ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Buna rağmen Ksenophon'un “Mysia'ya doğru son kalabalık Phryg kenti” olarak tanımladığı Keramon Agora, Ramsay'e göre Akmonia'nın territoryumu için-

Acmonia”, Revue Des Etudes Anciennes S:108 (2006), s.355-373; P. Thonemann, “The Women of Akmonia”, Journal of Roman Studies S:100 (2010), s.163-178; C. Brélaz, “Aelius Aristide (OR., 50.72-93) et le choix des irénarques par le gouverneur: À propos d'une inscription d'Acmonia”, (Ed. Nathan Badaud), Philologos Dionysios Mélanges offerts au professeur Denis Knoepfler, Librairie Droz, Geneve 2011, s.603-638; N. Giannakopoulos, “The Gerausia of Akmonia”, Gephyra S:10, (2013), s.13-31.

¹ H. Taşkıran, “Ege Prehistoryasında Uşak”, (Ed. R. M. Czichon), Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak, Zero, İstanbul 2017, s. 22.

² Mehmet Ali Yılmaz, “Uşak Protohistorik Dönem Yüzey Araştırmaları Projesi [UPDAP] 2017 Yılı Sonuçları (İlk Sezon)” 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara 2019, 425-452.

³ N. Başgelen, “Çalınan Geçmiş, Yitirilen Miras: Akmonia (Ahatköy) Mozaikleri”, Arkeoloji ve Sanat, S:22 (2000), s.24.

⁴ M. Dinç vd., “2014 yılı Uşak İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması Eski Yunan-Roma (Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma) Yerleşimleri”, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C:II, Toplantı Tarihi, Yeri 2016, s.521-538; M. Dinç 2017, Age., s. 91-103.

⁵ M. Dinç- E. Taştemür, Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent AKMONIA-2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları, Bilgin Kültür Sanat Yaynevi, Ankara 2019.

⁶ Stephanos Byzantios da bu görüşü desteklemektedir. Bkz. Stephanos Byzantios, Stephani Byzantii Ethniconum Quae Svpersvnt, (Ed. Augusti Meinekii), Yayımlayan, Berolini 1859, s.60; 13, 235; 1. Akmon sözcüğünün kökeni ve gelişimi için ayrıca bkz. G. Wissowa, “Aal-Apollokrates”, Paulys Real-Encyclopädie, Erster Band, Metzler, Stuttgart 1894, s.1173-1174; L. Zgusta, Kleinasatische Ortsnamen, C. Winter, Universitätsverlag, Heidelberg 1984, s.31.

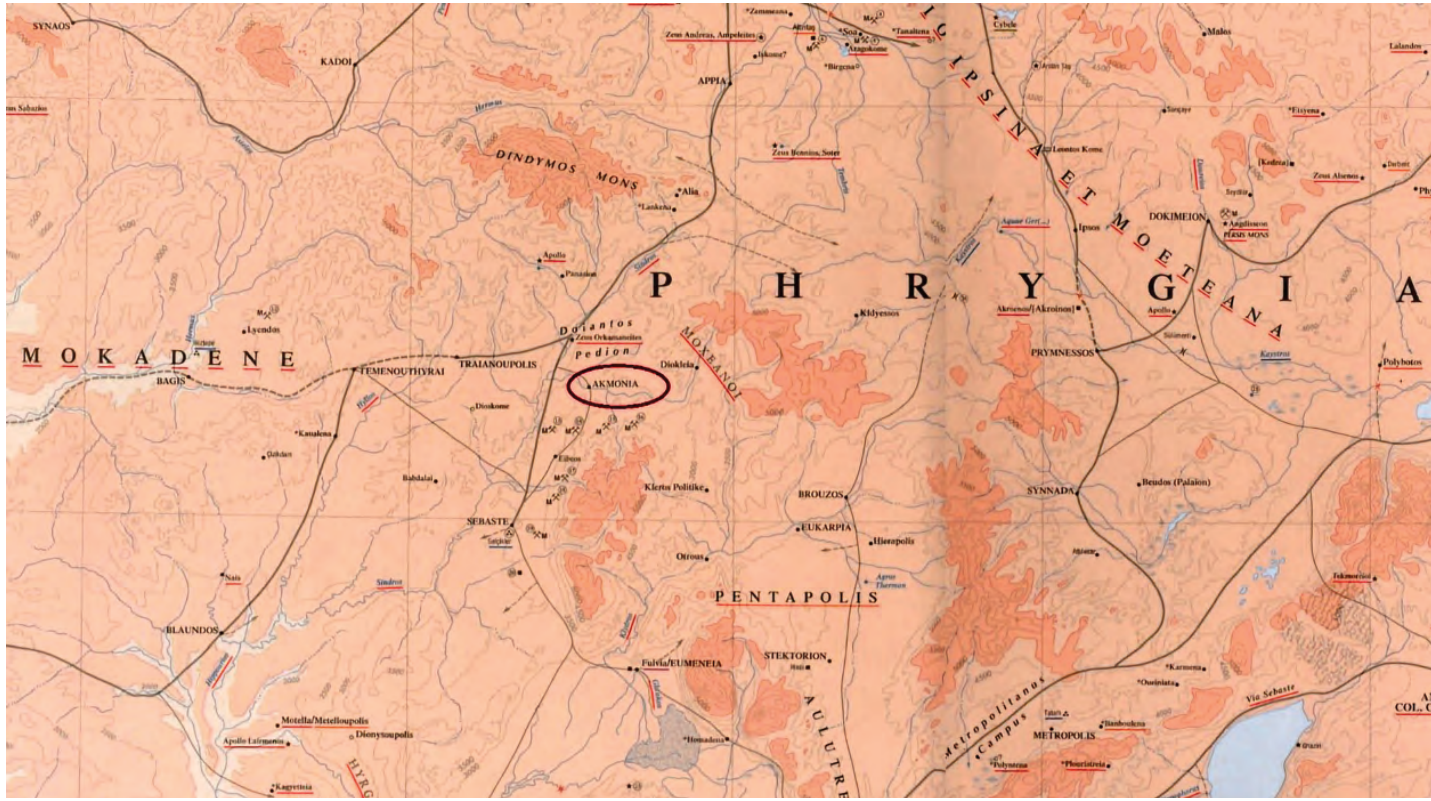
⁷ Stephanos Byzantios, Age., s.60; 13, 235; 1.

⁸ W. M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia, Vol. I, Part II, Yayımlayan, Oxford 1897, s.625.

⁹ Akmon ilgili mitlerde Zeus'un hakimiyet alanına işaret eden gökyüzü taşı anlamını taşımaktadır. W. Ramsay 1897, Age., s. 626-627.

¹⁰ Sikkeler ve tiyatrodan bir kabartma üzerinde tasvir edilmişlerdir. Bkz. Ramsay 1897: 626-627 Pl. II no. 5-7. Ayrıca bu konuda bkz. P. Carrington, The Distribution and History of Elements of the Native Culture of Roman Phrygia with Reference to Their Ethnic Origin, The Degree of Doctor of Philosophy Thesis of The University of Newcastle, Newcastle 1976, s.56.

¹¹ Kentin kuruluşu ile ilgili diğer bir görüş ise ‘ἀκμων’ kelimesinin Yunanca'da ‘örs’ anlamına geldiğinin savunulması ve kentte varlığı bilinen darphaneye ilişkili olabileceğinin ileri sürülmesidir bu konuda bkz. L. Zgusta, Age., s.31; Akmonia'da darphane için bkz T. Drew Bear ve T. Lochman, “Münzpräeger aus Akmonia” Arkeoloji Dergisi I (1991), s.52 vd.

Antik Phrygia Haritası
(Talbert 2000, Barrington
Atlas).

de yer almaktadır¹. Ksenophon tarafından bir polis olarak tanımlanan Keramon Agora, adından da anlaşıldığı üzere bir ticaret merkezi olarak bilinmektedir. Akmonia'nın batısında Susuzköy'e lokalize edilmiş olsa da bu konuda henüz yeterince veri bulunmamaktadır². Ayrıca İslamköy de Keramon Agora'nın lokalizasyonu için önerilen diğer bir merkezdir³. Ksenophon'un anlatımlarına göre kentin Akmonia ile siyasi bağlantıları, henüz kanıtlanamasa da tarihsel süreç içinde özellikle Geç Klasik Dönem'de Akhaemenid seferleri sırasında bölgenin stratejik açıdan ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Antik kaynaklar Akmonia'da Hellenistik Dönem için her ne kadar suskun kalsa da Büyük İskender'in Anadolu Seferleri sırasında Sardeis'te bıraktığı komutanlarından Parmenion'un idaresindeki ordu, Gordion'a doğru ilerlemek için olasılıkla Sardeis ve Gordion'u birbirine bağlayan Akmonia'ya çok yakın bir mesafeden geçen yolu kullanmıştı⁴. Daha sonrasında Parmenion ve Büyük İskender'in komutasındaki iki ordu Gordion'da bir araya gelmiştir⁵. Seleukoslar Dönemi'nde III. Antiokhos'un Phrygia Bölgesi'nde çıkan isyanlara karşı koz olarak 2000 Yahudi aileyi Mezopotamya ve Babylonia'dan Phrygia'ya getirmesi, Hellenistik Dönem'de bölgede önemli bir nüfus hareketliliğinin olduğunu göstermektedir⁶. Akmonia ve yakın çevresindeki kentlerde yaşayan Yahudi nüfusunun varlığı da bu sebeple Hellenistik Dönem'de aranmalıdır. Ayrıca kentte ele geçen yazıtlar ve sikkeler üzerinde Athena ve Dionysos Kathegemon gibi kültlerin tanımları

¹ Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çev. Tanju Gökçöl, Yayımlayan, İstanbul, 1974, s. I 2,10; W. Ramsay 1897, *Age*, s.595; Th. Drew-Bear, "Keramon Agora", DNP 6, 1999, 438.; V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Yayımlayan, Ankara 2001, s.207.

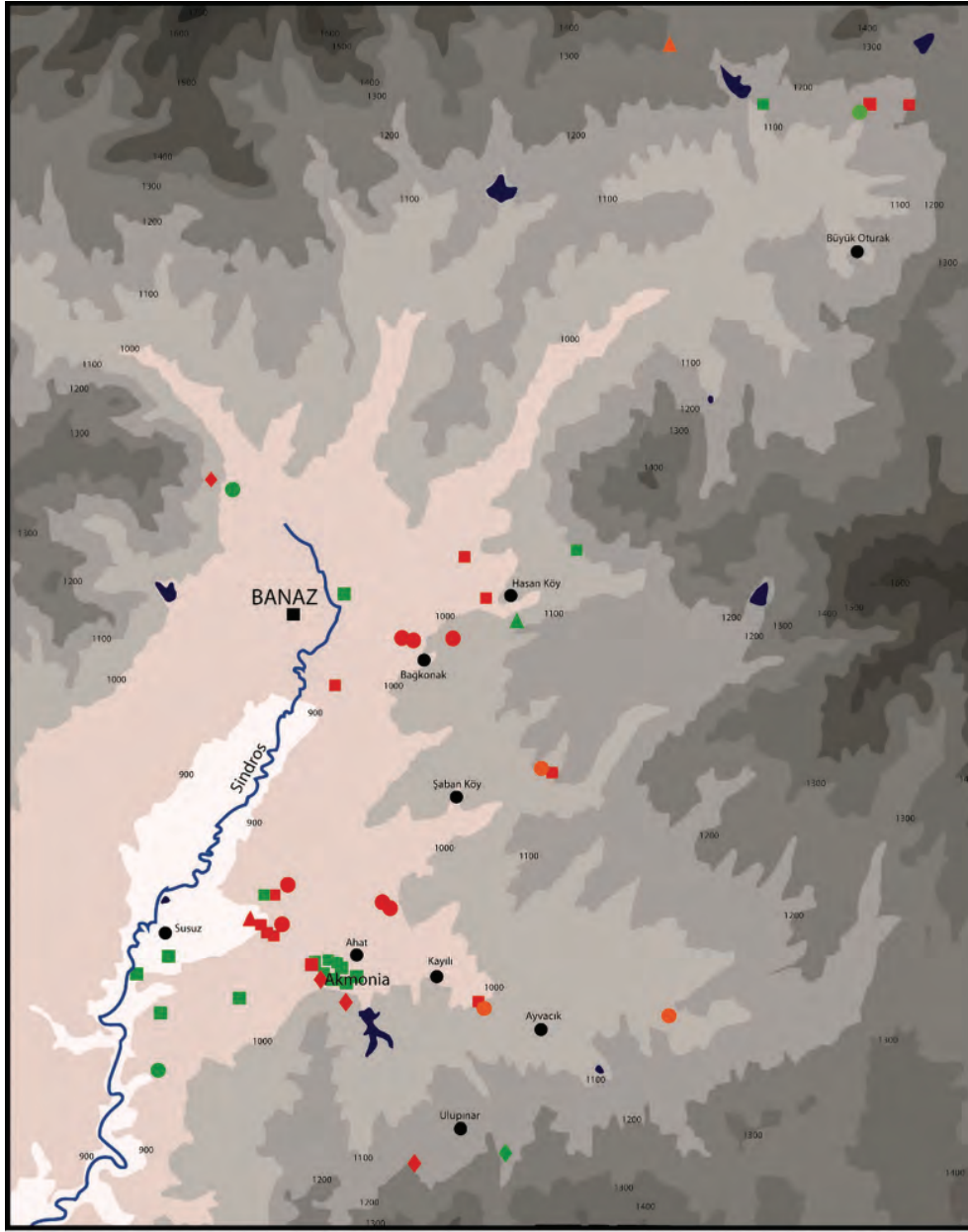
² Uşak'ın doğusunda Akmonia'nın batısında yer alan Susuzköy önerisi için bkz. W. Ruge, "Phrygia (Topographie)"; *Paulys Real-Encyclopädie, Erster Band XX, No.1*, Metzler, Stuttgart, 1941, s.781-868; Th. Drew-Bear, "Keramon Agora", DNP 6, 1999, 438.

³ İslam Köyü önerisi için bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, Yayımlayan, London 1980, s.138.

⁴ Bu yol Keramon Agoradan geçmekte ve Akmonia'nın yaklaşık 5 km kuzeyinde bulunmaktadır. Öneri için bkz. M.E. Yıldız, *Kelainai/Apameia Kibotos'un Tarihi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2012, s.97.

⁵ Büyük İskender komutasındaki ordu Apameia/Keleina'da bulunmakta olup güneyden kuzeye uzanan bir rotada Gordion'a doğru ilerlemiştir. M. E. Yıldız, *Agt.*, s.97.

⁶ Akyürek-Şahin ve Uzunoglu 2019, 219.

UŞAK- BANAZ İLÇESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2014-2017

ve tasvirinden, Roma Dönemi'ne gelinceye kadar Phrygia'nın merkezinde tamamıyla Hellenize olmuş bir kentin baskın rol oynadığı anlaşılmaktadır¹. Akmonia territoriumu içinde yer alan Yenice'de bulunan bir yazıtta geçen *Theos Hysistos* ifadesi sıklıkla Hellenistik Yahudilik ile ilişkilendirilmektedir². Ayrıca kentte Athena ve Dionysos Kathegemon kültürünün onaylanması MÖ 2. yüzyılda Akmonia'nın Pergamon Krallığı'nın etki alanı içinde olduğuna da açıkça işaret etmektedir³.

Kentin Hellenistik Dönem yerleşimiyle ilgili önemli bir diğer bulgu ise Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Menophilos'un onurlandırma yazıtıdır⁴. Apollonios'un oğlu Menophilos, burada kendisini Makedonyalı olarak tanımlamakta ve bu ifade kentte en azından Seleukoslar ya da Attaloslar Dönemi'nde bir Makedon yerleşiminin varlığına kanıt olarak değerlendirilmektedir⁵.

Yukarıda sıralanan epigrafik araştırmalarda kentin Hellenistik Dönemi'ne ait verilerin oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Buna rağmen kentte 2014-2017 yılları arasında sürdürülen arkeolojik yüzey araştırmaları ile bu durum önemli ölçüde değişmiştir. Özellikle surların içinde kalan akropol tepesinde yapılan yüzey incelemelerinde ele geçen Hellenistik Dönem astarlı seramikleri kentin yerleşim tarihine ışık tutmaktadır. Bu tür seramikler kent içinde parsel no T3, T5, T6, T13, T15, T17, T19, T21 ve T23 olarak adlandırılan alanlar ile gymnasium apsisi salonun kuzeyi, sur duvarları, tiyatronun güneydoğusundaki alanlardan bulunmuştur⁶. Seramik buluntular aracılığıyla belirlenen en er-

¹ Bölgede Hellenistik Dönem Yahudi varlığı için bkz. A. R. R. Sheppard, "R.E. C.A.M. Notes and Studies No. 6: Jews, Christians and Heretics in Acmonia and Eumeneia", *Anatolian Studies* S:29 (1979), s.169, dipnot 2; Trebilco, Age., s.58-84. Dionysos Kathegemon kültü için bkz. W. Ramsay 1897, Age., s.644, no. 546-547.

² Age., s.652 no. 563; Sheppard Age., s.173.

³ Carrigton Age., s.283, 29, dipnot 4. MÖ 188'de imzalanan Apameia Antlaşmasına göre Eumenes II, Büyük Phrygia'yı, Lydia'yı ve Mysia topraklarını egemenliği altına almıştır. Bkz. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, Oxford University Press, Princeton 1950, s. 758 vd. dipnot. 56, 766 dipnot. 62.

⁴ R. Parker, *Greek Gods Abroad: Names, Natures, and Transformations*, University of California Press California.2017, s. 220; Akyürek-Şahin ve Uzunoglu 2019, Age., 208.

⁵ W. H. Buckler, ve W. Calder, Age., s.95 no. 259; P. Thonemann 2010, Age., s.172 dip not 29; Thonemann, "Phrygia: an anarchist history, 950 BC- AD 100", (Ed. Peter Thonemann), *Roman Phrygia Culture and Society*, Yayınlayan, Cambridge 2013, s.24.

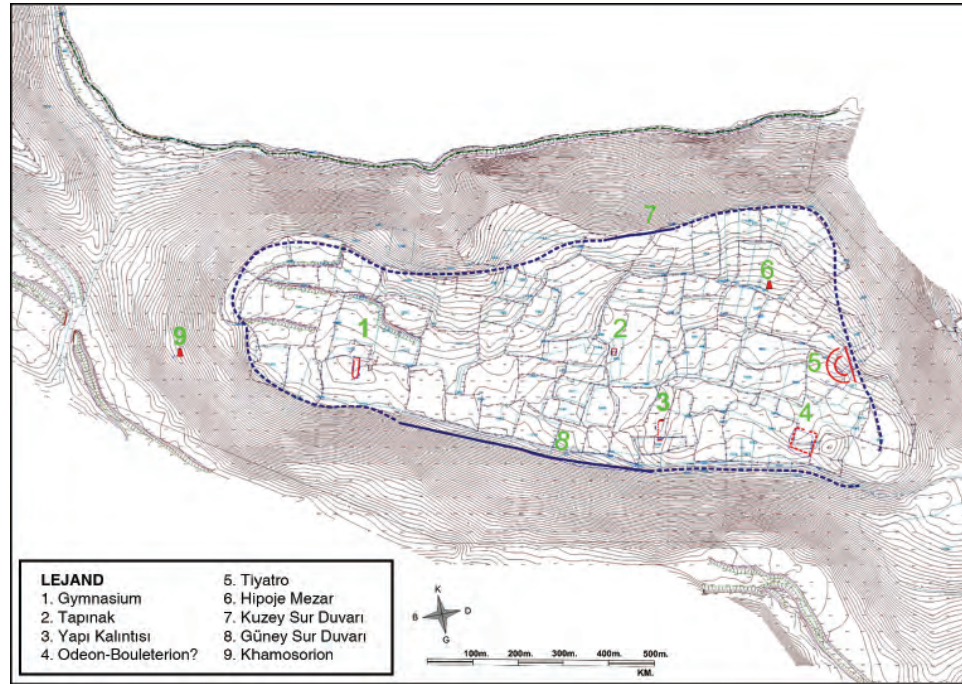
⁶ S. Eğeci Hacı, "Akmonia Yüzey Araştırmaları Hellenistik Dönem Seramik Buluntuları" *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent AKMONIA-2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları*, Dinç, M.-Taş-

ken tarih MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısıdır. Buluntuların kronolojik dağılımında ağırlık noktasını MÖ 2. yüzyıl oluşturmakta, bazı örnekler ise MÖ 1. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu veriler ışığında, Akmonia'nın en azından MÖ geç 3. yüzyıldan itibaren Hellenistik krallıkların etki alanı içinde olduğu arkeolojik buluntular ile de desteklenmektedir.

Akmonia'da bulunan epigrafik belgeler en azından Geç Roma Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren kentin Romalılaştırılma politikaları dâhilinde yer aldığını göstermektedir¹. Önemli bir tüccar sınıfının da bu dönemde kentte oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Roma'nın Akmonia kentine olan ilgisi, Batı Anadolu'yu boylu boyunca aşan ana yolları ve kuzeyden güneye uzanan ara yolları kontrol eden bir noktadaki

konumundan kaynaklanmaktadır. Kente yerleşen tüccar ailelerin izlerini MS 3. yüzyıla kadar ele geçen yazıtlardan tespit edebilmek de mümkün görülmektedir². Bölgede bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkan kentin, bu dönem tarihine ışık tutacak en erken bulguları Mithridates Savaşları dönemine rastlamaktadır. MÖ 70'lerin sonu 60'ların başında kentte bir köle pazarının kurulduğu bilinmektedir³. MÖ 62-61'de Asya Valiliği yapan L. Valerius Flaccus'un Akmonia şehrinden 206.000 drahmi aldığı, Cicero'nun *Pro Flacco*'sunda söylenmektedir⁴. MÖ 1. yüzyılın ortalarından sonra Akmonia zengin bir kent olarak tarih sahnesinde yerini almaktadır. Kentin kendi adına sikke bastığı dönem de bu zamana denk gelmektedir. MS 1. yüzyılın başlarından itibaren ise kentin sivil hayatına yön veren önemli kurumlarının var olduğu ve bu kurumların başında kadın yöneticilerin bulunduğu epigrafik veriler yardımıyla açıklanmaktadır⁵. Akmonialı elit kadınların görev yaptığı bu kurumlar, çağdaşı pek çok şehirde yaşamını sürdüren soylu kadınların faaliyet alanlarından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır⁶.

Akmonia'da Claudius Dönemi'nde imparatorluk kültürü kurulmuş, L. Servenius Cornutus'un annesi Iulia Severa bu kültürün yüksek rahiyesi olarak görev yapmıştır⁷. Servenius Cornutus imparator Nero zamanında senatoya girmiştir. Söz konusu yazıtta Iulia Severa'nın Akmonia'da bir sinagogun kurulması için yaptığı bağıştan söz etmektedir. Yazıt üzerine incelemelerde bulunan uzmanlar, Iulia Severa'nın daha çok Yahudi cemaatinin varlığıyla ilgilenmiş ve Yahudi birliğinin akıbeti için çalışmış olduğunu düşünmektedir⁸. Bu yazıttan MS

Kentin Topografik Planı.

temür, E. (ed.), Ankara 2019, 111-126.

¹ P. Thonemann 2010, Age., s.173; P. Thonemann 2013, Age., s.29.

² Akyürek-Şahin ve Uzunoğlu 2019, Age., s.208-209.

³ Kentte var olan köle ticareti MS 68 yılına kadar sürdürülmüştür. P. Thonemann 2010, Age., s.172-173.

⁴ Cicero, Pro L. Flacco Oratio. The Orations of Marcus Tullius Cicero, Translated by C. D. Yonge, B. A. London. Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden, 1856, s.34-38.

⁵ Uşak'ın 30 km doğusunda Banaz'daki İslamköy'de 1955 yılında Michael Ballance tarafından bulunmuş olan yazıt Thonemann tarafından yeniden değerlendirilmiştir. Bkz. P. Thonemann 2010, Age., s.165. Günümüzde İslamköy'de tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında yazıtın belgelendiği yerdeki çeşme yapısı yıkılmış olup yazıtın da kayıp olduğu anlaşılmıştır.

⁶ Age, s.165.

⁷ W. H. Buckler ve W. Calder, Age., s.97; P. R. Trebilco, Jewish Communities in Asia Minor, Yayımlayan, Cambridge 1991, s.58-59; W. Ameling, Inscriptiones Judaicae Orientis-II. Kleinasien, Mohr Siebeck, Tübingen 2004, s.348-55.

⁸ W. Ramsay 1897, Age., s.637-40, 647-51; W. H. Buckler ve W. Calder, Age., s.97 no. 264. Trebilco bu düşünceye katılmamaktadır. Bkz. P. R. Trebilco 1991, Age., s.58-59. Bu

Ahatköy'den Güneyindeki
Akmonia'ya Bakış.

parak geçimlerini sağladıkları, kentsel yerleşimden çok kırsal alanda yaşadıkları belirgin olup Phrygia geleneksel köylü- kırsal yaşamı içinde sıkı ahlaki kurallara ve yasalara bağlı oldukları anlaşılmaktadır⁴.

Epigrafik buluntuların dışında Akmonia'da yürütülen arkeolojik yüzey araştırmalarında ele geçen Roma Dönemi'ne ait çok sayıda seramik kap parçası da yerleşim tarihi açısından oldukça önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Kentte, MÖ 1. yüzyılın sonlarından MS 7. yüzyıla kadar süregelen kesintisiz seramik kap formlarına rastlamaktayız. Şu ana kadar ele geçen Roma ve Geç Roma Kırmızı Astarlılarında lighted colored (açık renkli) kaplar haricinde Batı Sigillata, Doğu Sigillata A-B-C, Afrika, Phokaia ve Kıbrıs Geç Roma seramikleri görülmektedir. Bu durum Roma Dönemi'nde merkezî konumu sayesinde eyaletler arasındaki seramik ticaretinden fazlasıyla etkilenen kentler arasında yer aldığını da düşündürmektedir.

Akmonia'da ticaretin getirdiği bir ekonomik güçten bahsedebilirsek de bunun dışında tarım ve hayvancılık, kent ekonomisinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. Bu durum kentin coğrafi konumu sayesinde verimli tarım alanlarına ve geniş otlaklara sahip olmasıyla yakından ilişkilidir. Kentteki kırsal hayatın etkinliği dinî hayata da yansımıştır. Akmonia kentinde görülen tanrılardan birisi olan Apollon, hayvanların ve tarımın koruyucusu olarak "Apollon Alsenos" epithetiyle tapınım görmüştür. Alsenos sıfatı kentte sadece Apollon için değil, bulunan bir adak yazıtından anlaşıldığı üzere Zeus için de kullanılmaktaydı. Ancak sıfat hangi tanrı için kullanılmış olursa olsun tarımı ve hayvanları koruyucu bir anlama sahiptir⁵. Söz konusu adağın dışında ayrıca kente ait sikkelerin üzerinde de Zeus'a rastlanmaktadır. Sikkelerin bazılarında Zeus tahtta oturur vaziyette yılan bedenli iki devle birlikte⁶ bazı sikkelerin üzerinde ise tahtta oturan Ana Tanrı-

konuda daha güncel bir araştırma için bkz. G. K. Erny, "Constructing Gender: Female Architectural Patronage in Roman Asia Minor and Syria in the First through Sixth Centuries CE", *Macalester College Classics Honors Projects* 13, 2012, s.33-37.

¹ L. Robert, *Hellenica X, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*. Vol. 10. Paris 1955, s. 249-253; A. R. Sheppard, *Age.*, s.169.

² *Age.*, s.172.

³ Th. Drew Bear, "Local cults in Graeco-Roman Phrygia", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 17/3, 1976, s.247-268.

⁴ S. Mitchell, *Atanolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor; The Rise of Church*, Vol. 2, Oxford University Press, London 1993, s.36, dipnot. 21.

⁵ N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, Yayımlayan, İstanbul 2001, s.14; T. Gürdal, *Anadoluda Apollon Kültü*, Enstitü Adı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.117.

⁶ *Age.*, s.117, dipnot. 460.

1. yüzyılın ortalarında bir Sinagog inşa edildiği ve kentte güçlü bir Yahudi cemaatinin varlığı açıkça görülmektedir. Akmonia'dan MS 3. yüzyıla tarihlenen mezar yazıtları Yahudilerin zaman zaman şehir yönetiminde bile söz sahibi olduklarını göstermektedir¹. Ayrıca bu yazıtlardan Akmonia'nın yakın çevresinde bulunan Eumeneia ve Apameia gibi kentlerde yaşayan Yahudi ve Hristiyan nüfus arasındaki yakın ilişkilerin de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır². Yahudiler Apameia dışında ve Akmonia'da Hristiyanlarla karışmış bir vaziyette yaşıyorlardı. Bu dönemde kentte, pagan inancına sahip nüfusun da yoğun olarak yaşadığı, tanrı ve tanrıçalara sunulan adak yazıtlarında görülmektedir³. Akmonia'da Pagan, Yahudi ve Hristiyanların bir arada yaşadığı, çoğunlukla çiftçilik ya-

ça'nın kolları arasında bebek olarak betimlenmiştir. Söz konusu betimlemeden anlaşılacağı üzere Ana Tanrıça da Akmonia'da tanrıların anası olarak tapınım görmüştür¹. Ayrıca epigrafik ve nümizmatik verilere göre Asklepios kentin baş tanrısı olarak belirlenmiştir².

Akmonia Geç Antik Çağ'da Phrygia Pacatiana bölgesinde yer alan dinî bir merkez konumundadır³. MS 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar kilise kayıtlarında adına rastlanıyor olması, kentin bölgede hâlâ etkin olarak var olduğunu göstermektedir⁴. Doğu Roma İmparatorluğu zamanında Ortodoks Hristiyanlığının Phrygia bölgesinde baskın inanç sistemi hâline gelmesinden sonra Akmonia, Opsikion Theması'nda yer almıştır⁵.

Akmonia'da, yukarıda sunulan epigrafik

kaynaklarda belirlenip kentteki yeri ve kalıntıları henüz tespit edilemeyen anıtsal yapıların varlığı bilinmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asya Eyaleti'nin tamamında olduğu gibi Akmonia'da da imar faaliyetlerinde artış olduğu düşünülebilir. Nero Dönemi'nde kentte bir sinagog yapıldığı ve Servenius ailesinin üyelerine ait anıtsal bir mezar bulunduğu anlaşılmaktadır⁶. Akmonia'dan yazıtların yer aldığı başka bir çalışmada, MS 64 yılına tarihlenen bir kararname yazıtında yerel bir Gerousia'nın varlığı ispatlanmaktadır⁷. Kentte bir propylonun, agoranın, zygostasion (tartı odası), macellum ve stoanın bulunduğu yine yazıtlardan bilinmektedir⁸. Ancak kentte sistemli bir kazı çalışması henüz başlatılmadığından kentin anıtsal yapılarının lokalizasyonu ve var olan kalıntıları hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Hamilton, kentin ayakta kalan yapılarına dair tanımlamalarında tiyatrosu, odeon benzeri bir yapı, tapınak kalıntısı, sur duvarları ve kulelerini anlatmaktadır⁹. 2014 yılında başlatılan yüzey araştırmaları kapsamında Asar Tepede kentin günümüzdeki kalıntıları tespit edilmeye çalışılmış ve ilk kez topografik planı hazırlanmıştır (bkz. fig. 2-4)¹⁰. Bu sırada öncelikle Akmonia'dan taşınarak Ahatköy'deki pek çok evde yapı malzemesi olarak kullanılmış antik mimariye ait bloklar ile karşılaşmıştır (Fig. 4). Daha sonrasında araştırmalar Ahatköy'ün güneyindeki Akmonia antik kenti, ören yerine doğru genişletilmiştir (Fig.4). Burada öncelikle kent ve yakın çevresinden bulunarak bir araya getirilmiş olan mimari bloklar, steller ve yazıtlar görülmüştür. Kent merkezinde gymnasiumun doğusuna doğru yapılan yüzey taraması sırasında kuzey-güney uzantılı bir tapınak kalıntısına rastlanılmıştır (fig. 9). Tiyatronun yeri be-

Akmonia Hava Fotoğrafi
Kuzeybatıdan Güneydoğuya Bakış.

¹ E. L. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, Çev. Betül Arınç, Yayımlayan, İstanbul 2004, s. 325-326.

² Ayrıca kentte varlığı bilinen diğer tanrı ve tanrıçalar için bkz. T. Drew Bear, *Age.*, s.249; Akyürek-Şahin ve Uzunoğlu 2019, *Age.*, 215-218.

³ K. Belke ve N. Merscih, *Tabula Imperii Byzantini 7: Phrygien und Pisidien*, verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien 1990, s.176, dipnot. 11.

⁴ Hierokles, *Synecdemus et Notitae Graecae Episcopatum*, Translated by Gustavi Parthey, A. M. Hakkert, Berolini 1967, s.667,10; Stephanos Byzantinos *Age.*, s.60; 13, 235; 1.

⁵ E. Parman, *Orta Çağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, TC Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s.57.

⁶ N. A. Sherwood, *Roman Architectural influence in Provincia Asia Augustus to Severus Alexander*, A Dissertation presented to the Faculty of Princeton University, Princeton 2000, s.577.

⁷ E. Varinlioğlu *Age.*, s. 368-371; N. Giannakopoulos *Age.*, s.15.

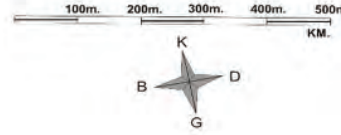
⁸ Akyürek-Şahin ve Uzunoğlu 2019, *Age.*, 206. S. Atik, "Anadolu Macellumları", 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II, 26-31 Mayıs 2003 Ankara, DÖSİM, Ankara 2004, s.45; N. A. Sherwood *Age.*, s.215, 580.

⁹ W. J. Hamilton, *Küçük Asya*, Çev. Kasım Toraman, Yayımlayan, Ankara 2013, s.100.

¹⁰ M. Dinç vd. 2016, *Age.*, s.530.

LEJAND	
1. Gymnasium	5. Tiyatro
2. Tapınak	6. Hipoje Mezar
3. Yapı Kalıntısı	7. Kuzey Sur Duvarı
4. Odeon-Bouleterion?	8. Güney Sur Duvarı
	9. Khamosorion

Kentin Topografik Haritası
ve Yapıları (Hamam-Gymnasium İçin Olası Plan
Önerisi)

uzunluğunda büyük bir salon görünümündedir. Apsisli bölümün mozaik taban kısmında kadın ve erkek figürlerinden oluşan paneller yer almaktadır. Doğu yan duvarı önünde sağındaki sunağa yaslanmış hâlde duran kadın figürü sol elinde bir cornocopia taşımaktadır. Vücudunun üst yarısı çıplak, alt yarısı ise himationa sarınmıştır. Başının üzerinde “Agonthesia (Festivalleri Yöneten)” adı okunmaktadır. Batı kenarında yine bir kadın figürü bulunmakta olup sol eli ile yonca ağızlı bir kaba yaslanmakta, sağ elinde ise bir asa taşımaktadır. Vücudunun üst yarısı çıplak, alt yarısı ise himationa sarılıdır. Başının üzerinde “Gymnasiakhia (Spor Müsabakalarını Yöneten)” adı okunmaktadır. Ortada yer alan merkezî panelde ise boks, voleybol ve güreş müsabakasına katılan altı erkek sporcu görülmektedir. Bu kısım tahrip olmakla birlikte “İskenderiyeliler” ifadesi okunabilmektedir. MS 4. yüzyıla tarihlenen taban mozaığının üzerindeki yazıttan Akmonia’da İskenderiye’den gelen sporcuların katıldığı bir festivalin düzenlendiği anlaşılmaktadır². Yapının batı yan duvarında bir giriş kısmının bulunması çevresinde bitişik başka mekânların da bulunduğunu ve daha kompleks bir mimarinin bu alanda olması gerektiğini düşündürmektedir (Fig. 7-8). Olasılıkla kentte bulunan anıtsal bir hamam gymnasium yapısının bir bölümünü oluşturan apsisli mozaikli salon, form olarak Sardeis ve Aizanoi’da bulunan hamam gymnasium komplekslerinin apsisli salonları ile benzerlik gösterir³. Boyut olarak da birbirine çok yakın ölçülerde olan bu mekânlar doğu-batı uzantılı ana aksın her iki yanında kuzey-güney uzantılı olarak yer almaktadır. Sardeis hamamında bu tür uygulamaların sosyal ve atletik amaçla kullanıldığı ve ayrıca kamusal ve törensel aktivitelere hizmet ettiği de bilinmektedir⁴. Bu durumda Akmonia apsisli salonu da form, boyut ve üzerinde yer alan mozaik sahneleri ile açıkça bir hamam gymnasium kompleksine ait olduğunu göstermektedir. Roma Dönemi hamam gymnasium kompleksleri incelendiğinde iç dekorasyonda atletlerin ve zafer sahnelerinin yer aldığı mozaiklerin oldukça popüler olduğu pek çok örnek bilinmektedir⁵. Akmonia, mozaik salonu üzerinde yer alan figürlü tasvirleri ile MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Kazılar sırasında apsisli kısmın kuzeye doğru uzanan bölümünde

lirlenmiş olup basamakları ve sahne binası günümüzde tahrip olmuştur. Kentin güneyi, kuzeyi ve doğusunda sur duvarlarına ait kalıntılar tespit edilmiştir (fig. 10). Ayrıca kent yüzeyine dağılmış vaziyetteki sütun başlıkları ve arstrav blokları kayıt altına alınmış ve ören yerine taşınmıştır.

Akmonia’da 2000’li yıllarda kaçak kazılar sonucunda mozaik bir taban ortaya çıkmıştır. Bu mozaik tabanın kurtarılmasına yönelik Uşak Müzesince kazı çalışmaları başlatılmış, bu çalışmalar sırasında 270 metre karelik alana yayılan anıtsal bir yapıya ait apsisli salon açığa çıkarılmıştır (fig. 6,8). Yüzeiden 80 cm derinlikte ise mozaik taban yer almaktadır. Mekânın kuzey-güney doğrultulu uzandığı ve güneyinde apsis şeklinde bir form aldığı görülmektedir. (Fig.8)¹. Yapı 7,5 m genişliğinde ve 32 m

¹ Bu bilgilerin edinilmesinde Akmonia kazı arşivini bizimle paylaşarak önemli bilgilere ulaşmamızı sağlayan Uşak Müzesi Müdür Yardımcısı İlhan Çavuşa’ya teşekkürlerimizi sunarız.

² N. Başgelen Age., s.23-25.

³ Sardeis hamamı BSH salonu için bkz. F. Yegül, Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma, Çev. Emel Erten, Yayınlayan, İstanbul 2006, s.248 Fig. 265.

⁴ Age., s.248-49.

⁵ Age., s.203.

Gymnasium Apsidli Mozaik
Salon Orto Foto.

daha iri taşlardan yapılmış geometrik desenli mozaiklerin bulunması yapının bir yapım evresinin daha olduğunu göstermektedir. Epigrafik kayıtlar Roma hamamlarının MS 4. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında restorasyon ve kullanımının devam ettiğini göstermektedir¹. Akmonia'da, yapılan yüzey araştırmaları sırasında geniş bir nekropol alanına sahip olduğu görülmüştür (Fig.4) (fig. 11-12). Kentin kuzeybatısına ve güney doğusuna doğru dağılan geniş arazi nekropol alanı olarak kullanılmıştır. Sur duvarlarının dışında kalan kuzeybatısına doğru yapılan yüzey incelemelerinde kaçak kazılar ile açığa çıkan mezarlar tespit edilmiştir (Fig.11-12). Bu alanda ayrıca DSİ tarafından yapılan sulama göletine toprak taşınması sebebiyle çok sayıda mezar tahrip edilerek yok olmuştur. Kuzeybatı nekropol alanında tespit edilen az sayıda mezardan, kuzey-güney doğrultulu, çeşitli boyutlarda kayrak taşları ile örülmüş sandık tipinde mezarların bu alanda form olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (fig. 11). Mezar yapılırken ana toprak dikdörtgen biçimde kazılıp iç kısmı tuğla ya da taş ile örülmüştür. Üst kısımları taş veya tuğla plakalarıyla kapatılmıştır². Ayrıca Akmonia dışında Attouda, Trapezopolis, Samothrake, Aizanoi, Eumeniada benzer mezar tipine rastlanmaktadır³. Benzer formda bir mezar yine kaçak kazılar ile açığa çıkarılmış ve 2017 yılı yüzey araştırması çalışmalarında tespit edilmiştir. Kapaklar dikdörtgen kayrak taşındandır. Mezar kuzey güney yönlüdür. Mezar içinde herhangi bir tarihleyici buluntuya rastlanmamıştır. Çevresinde Geç Antik Çağ'a ait amorf seramik parçaları gözlenmiştir. Kentin doğusuna doğru ilerletilen incelemelerde kaçak kazı çalışması sonucunda açığa çıkarılmış insitu lahit mezar bulunmuştur (fig. 12). Yapımında yerel taş kullanılmış, benzer formda birkaç lahit mezar da ören yerinin merkezinde koruma altına alınmıştır. Kentin territoryumunu içinde kuzeybatısında yer alan, günümüz köy halkı tarafından Kazancı Gölyeri mevki ve Mayasırt mevki olarak adlandırılan alan ile doğusundaki Çeştepe mevkiinde tümülüs mezarlar ile karşılaşmıştır. Sit alanı olarak tescil edilen bu mezarlar yıllardır kaçak kazılar ile tahrip edilmektedir. Yüzeyinde tarihlleme için herhangi bir bulguya rastlanmayan mezarlarda şimdiki kadar bir mezar odası da açığa çıkarılmış değildir. Bu sebeple mezarların tümülüs geleneği içindeki tipolojisi ve kronolojisi şimdilik açıklanamamıştır.

¹ Age., s.272.

² C. Şimşek, "Trapezopolis Nekropolü", Arkeoloji ve Sanat Dergisi S:109-110 (2002), s. 12.

³ Attouda için, C. Şimşek, Laodikeia Nekropolü 2004-2010 Yılları, Yayımlayan, İstanbul 2011, s.233,235; Samothrake; C. Şimşek, "Eumeneia Antik Kenti Üzerine", Arkeoloji ve Sanat Dergisi S:129 (2018), s.54; Eumeneia için Age., s.54 'e bkz.

Tapınak Kalıntısına Ait
Temeller.

steli geleneği olan kapı tipli steller, Akmonia ve yakın çevresinden bulunan pek çok örnekte de takip edilebilmektedir³. Son olarak kentte yapılan yüzey incelemeleri sırasında ören yerinin güneybatısında dağınık hâlde duran çok sayıda taş su borusuna rastlanmıştır (fig.13 a-b). Helenistik Dönem ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde su iletiminde pişmiş toprak boru hatlarına ek olarak taş borulardan oluşan hatlar da kullanılmıştır⁴. Taş borular genel olarak ters sifonlarda kullanılmakla birlikte buna ilaveten şehir içi su dağıtım şebekelerinde, yüksek basınçlı hatlarda da kullanılmışlardır⁵. Akmonia'da tespit edilen taş borular Ephesos, Tralleis, Aphrodisias, Laodicea ad Lycum ve Apameia gibi kentlerde bulunan antik su mühendisliğinin gelişmiş yapılarından birine sahip olduğunu düşündürmektedir. Kentin su ihtiyacının güney ve batısını çevreleyen Kuruçay Deresi ve 3 km doğusundaki Kayılı köyünde bulunan Akmonia'ya yaklaşık 4 km mesafedeki Kocadağ mevkinin eteklerinde akan kuru derenin üzerine inşa edilen iki adet su kemeri ile taşınan su yollarından sağlandığı düşünülebilir (fig. 14-15a)⁶. Her iki kemer de günümüzde modern tahribatın izlerini taşısalar da ayakta kalmayı başarmıştır. Ayvacık köyünün doğusunda ve güneyinde bulunan Söğütözü ve Kızılpınar'dan toplanan suların Ayvacık-Kayılı-Ahat köyü doğrultusunda ilerleyerek Akmonia antik kentine ulaştığı anlaşılmaktadır. 2015 yılı yüzey araştırmalarında Uşak ili Banaz ilçesi Kayılı köyünde belgelenecek mevcut durumları tespit edilen su kemerleri, Roma Dönemi'ne ait olup Akmonia antik kentinin su temini, su yapıları ve antik su mühendisliği konularında önemli ipuçları sunmaktadır.

Akmonia kent merkezi ve territory-mundan bulunan pek çok mezar anıtı da bilinmektedir. Bomos olarak adlandırılan formda düzenlenen mezar altarı kent için özgün bir yapı sergilemektedir¹. Üzerinde omphalos ya da çam kozalağı bulunan kaideli mezar altarlarının dört yüzü de bezemeli olarak yapılmıştır². Ön cephesinde mezar sahiplerinin kimliği hakkında bilgi veren bir yazıt, diğer yüzlerinde mezar ailesi ile ilgili objelerin yer aldığı Akmonia antik kentine özgün mezar anıtları, kentin demografik ve sosyoekonomik yapısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu mezar anıtları, MS 2 ve 3. yüzyılda kentte yaşayan varlıklı ailelerin meslekleri, günlük hayatları ve dinî inanışları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Antik Phygia bölgesinde karakteristik bir mezar

¹ Daha detaylı bilgi için bkz. bu kitap içinde 'Akmonia'dan Mezar Stelleri ve Bomoslar Işığında Ölü Gömme Gelenekleri' başlıklı bölüm. Ayrıca bkz. P. Thonemann, "Phrygia: an anarchist history, 950 BC- AD 100", (Ed. Peter Thonemann), Roman Phrygia Culture and Society, Yayımlayan, Cambridge 2013, s.137.

² W. H. Buckler ve W. Calder, Age., no 292, Pl. 52, fig. 301 Pl. 53, fig. 319, 325 Pl. 56-57.

³ Bkz. dip not 73.

⁴ K. B. Çelik, "Türkiye'de Su İletiminde Kullanılan Borulu Sistemlerin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", Tarihi Su Yapıları Konferansı, 26-27 Haziran 2008, Gümüşdüz / İzmir 2008, s.80.

⁵ K. B. Çelik, Age., s.80.

⁶ M. Öntuğ vd. Age., s.85.

KAYNAKÇA

- E. Akyürek-Şahin – H. Uzunoğlu “Epigrafik Belgeler Işığında Akmonia”, Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent AKMONIA-2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları, Dinç, M.-Taştēmür, E. (ed.), Ankara 2019, 203-228.
- A. R. R. Sheppard, “R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 6: Jews, Christians and Heretics in Acmonia and Eumeneia”, *Anatolian Studies* S:29 (1979), s.169-180.
- Cicero, Pro L. Flacco Oratio. The Orations of Marcus Tullius Cicero, Translated by C. D. Yonge, B. A. London. Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden, 1856.
- C. Brélaz, “Aelius Aristide (OR., 50.72-93) et le choix des irénarques par le gouverneur: À propos d'une inscription d'Acmonia”, (Ed. Nathan Badaud), *Philologos Dionysios Mélanges offerts au professeur Denis Knoepfler*, Librairie Droz, Geneve 2011, s.603-638.
- C. Şimşek, “Trapezopolis Nekropolü”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* S:109-110 (2002), s. 3-17.
- C. Şimşek, *Laodikeia Nekropolü 2004-2010 Yılları*, Yayınlayan, İstanbul 2011.
- C. Şimşek, “Eumeneia Antik Kenti Üzerine”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* S:129 (2018), s.37-68.
- D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, Princeton University Press, Princeton 1950.
- E. L. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, Çev. Betül Arınç, Yayınlayan, İstanbul 2004.
- E. Parman, *Orta Çağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2002.
- E. Varinlioğlu, “Five Inscriptions from Acmonia”, *Revue Des Etudes Anciennes* S:108 (2006), s.355-373.
- F. Yegül, *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*, Çev. Emel Erten, Yayınlayan, İstanbul 2006.
- G. K. Erny, “Constructing Gender: Female Architectural Patronage in Roman Asia Minor and Syria in the First through Sixth Centuries CE”, *Macalester College Classics Honors Projects* 13, Digital Press, 2012, s.1-83.
- G. Wissowa, “Aal-Apollokrates”, *Paulys Real-Encyclopädie*, Erster Band, Stuttgart, Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart 1894.
- Hierokles, *Synecdemus et Notitae Graecae Episcopatum*, Translated by Gustavi Parthey, Nicolai, Berolini 1866
- H. Oy, “Uşak İli Tunç Çağı Araştırmaları”, (Ed. R. M. Czichon), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*, Zero, İstanbul 2017, s.33-38.
- H. Taşkıran, “Ege Prehistoryasında Uşak”, (Ed. R. M. Czichon), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*, Zero, İstanbul 2017, s.19-24.
- İ. Yalçınlar, *Banaz Çayı Havzası ve Uşak Civarında Bünye ve Morfoloji Araştırmaları*. *Türk Coğrafya Dergisi*. Yıl. 12. S:13-14”ten ayrı baskı. (1955), s.57-89.
- J. A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. II, Oxford University Press, Oxford 1832.
- J. Franz, *Fünf Inschriften und fünf Städte in Kleinasien. Eine Abhandlung topographischen Inhaltes*, in der Nicolaischen Buchhandlung, Berlin, 1840.
- Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çev. Tanju Gökçöl, Yayınlayan, İstanbul, 1974.
- K. Belke ve N. Merscih, *Tabula Imperii Byzantini 7: Phrygien und Pisidien*, verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1990.
- K. B. Çelik, “Türkiyede Su İletiminde Kullanılan Borulu Sistemlerin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Tarihi Su Yapıları Konferansı*, 26-27 Haziran 2008, Gümüldür / İzmir 2008, s.79-85
- L. Robert, *Hellenica X*, Paris 1955.
- L. Robert, “Nonnos et les Monnaies d'Acmonia”, *Journal des Savants* Vol.3 Nr. 1 (1975), s.153-192.
- L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Walter de Gruyter, Heidelberg 1984.
- Mehmet Ali Yılmaz, “Uşak Protohistorik Dönem Yüzey Araştırmaları Projesi [UPDAP] 2017 Yılı Sonuçları (İlk Sezon)” 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara 2019, s.425-452.
- M. Dinç vd., “2014 yılı Uşak İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması Eski Yunan-Roma (Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma) Yerleşimleri”, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C:II, Toplantı Tarihi, Yeri 2016, s.521-538.
- M. Dinç, “Akmonia Antik Kenti”, (Ed. R. M. Czichon), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*, Zero, İstanbul 2017, s.91-103.
- M. Dinç- E. Taştēmür, *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent AKMONIA-2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınevi, Ankara 2019.
- M.E. Yıldız, *Kelainai/Apameia Kibotos'un Tarihi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2012.
- M. Öntuğ vd., *Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri*, Uşak Valiliği, İzmir 2007.
- M. Waelkens, *Die Kleinasiatischen Türsteine: Typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheitür*, Philipp von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Mainz 1986.
- N. A. Sherwood, *Roman Architectural influence in Provincia Asia Augustus to Severus Alexander*, A Dissertation presented to the Faculty of Princeton University, Princeton 2000.
- N. Başgelen, “Çalınan Geçmiş, Yitirilen Miras: Akmonia (Ahatköy) Mozaikleri”, *Arkeoloji ve Sanat*, S:22 (2000), s.97/23-25.
- N. Giannakopoulos, “The Gerausia of Akmonia”, *Gephyra* S:10, (2013), s.13-31.
- N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, Yayınlayan, İstanbul 2001.
- P. Carrigton, *The Distribution and History of Elements of the Native Culture of Roman Phrygia with Reference to Their Ethnic Origin*, The Degree of Doctor of Philosophy Thesis of The University of Newcastle, Newcastle 1976.
- P. Thonemann, “The Women of Akmonia”, *Journal of Roman Studies* S:100 (2010), s.163-178.

- P. Thonemann, "Phrygia: an anarchist history, 950 BC- AD 100", (Ed. Peter Thonemann), Roman Phrygia Culture and Society, Yayınlayan, Cambridge 2013.
- P. R. Trebilco, Studies on Jewish communities in Asia Minor, Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Durham, Durham 1987.
- P. R. Trebilco, Jewish Communities in Asia Minor, Yayınlayan, Cambridge 1991.
- R.J.A. Talbert (Ed.), Barrington Atlas of the Greek and Roman World, 3 Vols, Princeton 2000.
- R.M. Czichon, "Hititlerin Batı Sınırı Uşak", (Ed. R. M. Czichon), Yüzev Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak, Ege Yayınları, İstanbul 2017, s.39-44.
- S. Atik, "Anadolu Macellumları", 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II, Ankara, 2003, s.45-55.
- Stephanos Byzantios, Stephani Byzantii Ethniconum Quae Svpersvnt, (Ed. Augusti Meinekii), Yayınlayan, Berolini 1859.
- S. Mitchell, Atanolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor; The Rise of Church, Vol. 2, Oxford University Press, London 1993.
- S. S. Sezer, "Akmonia Antik Kentinden Heykeltıraşlık Eserleri", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S:17 (2014), s.71-84.
- Th. Drew Bear, "Local cults in Graeco-Roman Phrygia", Greek, Roman and Byzantine Studies 17/3, Duke University Press, 1976, s.247-68.
- Th. Drew Bear ve T. Lochman, "Münzpräger aus Akmonia" Arkeoloji Dergisi I (1991), s.51-60.
- Th. Drew-Bear, "Keramon Agora", DNP 6, 1999, 438.
- W. Ameling, Inscriptiones Judaicae Orientis- II. Kleinasien, Tübingen 2004.
- T. Gürdal, Anadolu'da Apollon Kültü, Enstitü Adı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- V. Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Yayınlayan, Ankara 2001.
- W. H. Buckler, ve W. Calder, Monuments and Documents from Phrygia and Caria, Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Vol. VI, the Manchester University Press, Manchester 1939.
- W.H. Ballance vd., Monuments from Phrygia and Lykaonia, (Ed. P. Thonemann), Monumenta Asiae Minoris Antiqua XI., Roman Society Publications, London 2013.
- W. J. Hamilton, Küçük Asya, Çev. Kasım Toraman, Yayınlayan, Ankara 2013.
- W. M. Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", The Journal of Hellenic Studies Vol. 4 (1883), s. 370-436.
- W. M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia, Vol. I, Part II, Yayınlayan, Oxford 1897.
- W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev. Mihri Pektaş, Yayınlayan, İstanbul 1960.
- W. M. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, Yayınlayan, London 1980.
- W. Ruge, "Phrygia (Topographie)", Paulys Real-Encyclopädie, Erster Band XX No.1, Metzler, Stuttgart, 1941, s.781-868.

BLAUNDOS ANTİK KENTİ ve KAZILARI

Birol CAN*

Giriş

Ege Bölgesi'nin en büyük nehir havzasını oluşturan Büyük Menderes (Maiandros) Nehri², 584 km'lik yolculuğu boyunca birçok akarsuyu da içine alarak Aydın ili sınırları içerisinde Ege Denizi'ne dökülür (Resim 1). Binlerce yıldır taşıdığı suyla havzasını besleyen, bereket dağıtan, kültür yaratan nehrin en doğudaki başlıca kollarından biri Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesi Suçikan mevkiinden çıkarak batıya doğru ilerleyen Küfi Çayı, bir diğeri ise Murat (Dindymos) Dağı'ndan doğarak güneydoğuya doğru ilerleyen ve Uşak-Denizli sınırındaki Adıgüzel Barajı'nda Küfi Çayı'yla birleşerek Büyük Menderes'i besleyen Banaz (Sindros) Çayıdır³. Banaz Çayı'nın başlıca kollarından biri Uşak il merkezinin (Temenouthyrai) kuzeyindeki Elmadağ'dan çıkarak güneye doğru ilerleyen ve Adıgüzel Barajı'na yaklaşırken Banaz Çayı'yla birleşen, geçtiği yerlerde Dokuzsele, Demirciler, Yavi, Kazancı gibi farklı isimlerle anılan Ulubey (Hyppurios/Hyllos) Deresidir. Banaz Çayı ve Ulubey Deresi'nin Karahallı ve Ulubey ilçelerinde kalan büyük bölümü yaklaşık 72 km uzunluğu, yer yer 180 m'ye varan derinliği ve 500 m'ye varan genişliği ile dünyanın en büyük kanyonlarından biri olarak tanınan Uşak-Ulubey kanyonlarında ilerler (Resim 2).⁴ Pliyosen zamana ait bu kalker formasyonu boyunca rastlanan karstik kulelerde, eteklerinde, yamaçlarında ve yakın çevresinde çok sayıda ve erken devirlere kadar uzanan yerleşimlere rastlanır. İşte bunlardan biri de kanyonun yaklaşık 100 m derinlikteki kollarından biri tarafından her yönde çevrelenen Blaundos'tur. Kentin yerleşim karakteri, yayılım alanı, stratejik konumu, geçim kaynakları ve kültürel/sosyal yapısının biçimlenmesinde, içinde bulunduğu bu jeolojik formasyon da belirleyici olmuştur.⁵

Uşak ili Ulubey ilçe merkezinin yaklaşık 10 km güneybatısında yer alan Blaundos, antikçağda Lydia-Phrygia sınırının bu kısmını belirleyen kanyonun hâkim bir noktasında yer alır (Resim 3). Merkezî yapıları, her yönden derin bir vadiyle çevrili yarımada biçimli bir tepenin üstünde yer alan kentin sivil yapıları ve geniş nekropolü tepenin yamaçlarında ve eteklerinde yayılır. Yaklaşık 40 hektarlık bir alan kaplayan kentin teritoryumu güneyde Adıgüzel Barajı ve Denizli il sınırından, kuzeyde günümüzde Kışladağ altın madeninin olduğu alana, doğuda Ulubey ilçe merkezinden geçen Ulubey Deresi'nin oluşturduğu vadiden, batıda Eşme yönündeki Hamam Çayı'na dek uzanan geniş bir bölgeyi kapsar.

Tarihçe

Blaundos'un günümüzde görülebilen kalıntıları yoğun olarak Hellenistik, Roma ve Doğu Roma (Bizans) dönemlerine ait olsa da son dönem kazılarında rastlanan veriler, buradaki yerleşimin çok daha eskiye, en azından Tunç çağına kadar inebileceğini göstermiştir. Stephanos Byzantios, Ksanthoslu tarihçi Menekrates'den aktararak kentin Phrygia Bölgesi içerisinde kaldığını ve "Blaudos" adlı bir kişi tarafından kurulduğunu bildirir.⁶ MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Sicilyalı tarihçi Diodoros'un "Bibliothèque Historique" adlı eserinde verdiği bilgilere dayanılarak, burada MÖ 5. yüzyılda, Anadolu'nun Pers egemenliği altında olduğu dönemde, hatta daha öncesinde de bir kale yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır.⁷

MÖ 281'de Salihli yakınlarında yapılan Kurupedion savaşından MÖ 188'de imzalanan Apameia (Dinar) barışına kadar olan yaklaşık 100 yıllık sürede, batıda Anadolu'nun batı kıyılarından doğuda Afganistan'a, kuzeyde Hazar Denizi'nden güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada Seleukos krallığı egemendir. Bu dönemde olasılıkla Galatları Batı Anadolu'dan uzak tutmak amacıyla Seleukos ordusunda yer alan Makedon kökenliler bazı kentlerde iskân edilir. Blaundos bu koloni kentlerinin başında gelir ki Makedon köke-

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.

² Büke ve diğ. 2013: 82 vd.

³ Yalçınlar 1955: 57 vd.

⁴ Dönmez Şahin ve Sanda 2015: 628 vd.; Çilek ve diğ. 2019: 78 vd.

⁵ Can 2017: 74.

⁶ Steph. Byz.: Blaundos/Βλαῦδος maddesi.

⁷ Diod. Sic.: XIII.104.5-6.

Ege Bölgesi ve Menderes
(Maïandros) Havzası

tarifli bir Ephesos yazıtına göre Provincia Asia'nın en büyük yargı bölgelerinden (conventus) biri olan Phrygia conventus'unun 28 kentinden biridir Blaundos.⁵ Aynı yıllara tarihli diğer bir yazıtta, kent merkezindeki Ceres (Demeter) Tapınağı ve galerilerinin yeniden inşasından bahsedilmektedir. Kesin olmamakla birlikte, bu onarım sürecinin, MS 60 yılında meydana geldiği bildirilen ve yaklaşık 50 km güneybatıdaki Hierapolis (Pamukkale) kentinde de yıkımlara yol açan bir depremle ilgili olduğu düşünülebilir.⁶ Roma Dönemi boyunca kendi sikkelerini basan⁷ kentte geniş çaplı mimari yatırımlar yapılır. Doğu Roma İmparatorluk Dönemi'nde, MS 5. yüzyılda Sebaste'deki (Sivaslı) piskoposluk merkezine bağlı olduğu bilinmektedir.⁸ Kent, MS. 6. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı coğrafyacı Hierokles'in kaleme aldığı ve Doğu Roma İmparatorluğunun eyalet ve illerinin listelendiği Synekdemnos adlı eserinde Phrygia Pacatiana Bölgesi içinde gösterilir. Doğu Roma İmparatorluk Dönemi boyunca, daha önceki Roma yapılarına ait malzemeler kullanılarak nispeten daha niteliksiz binalar inşa edilir. Kilise kayıtlarından, kentin 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar nüfusunun azaldığı anlaşılmaktadır.⁹ Bu tarihten itibaren de

ninin kentin Hellenistik ve Roma dönemi sikkelerinde ve yazıtlarında vurgulanması da bundandır.¹ Kentin adı Hellenistik Dönem sikkelerinde "Mlaundos" olarak geçer. Mlaundos adının yerli Anadolu dilinden türediği ve daha sonra Hellençeye uydurularak "Blaundos" biçimini aldığı öne sürülür. Nitekim Roma Dönemi boyunca sikkeler üzerinde kentin adı "Blaundeon" ethnikonu ile karşımıza çıkar. Blaundos, MÖ 188'deki Apameia barışıyla Pergamon krallığının egemenliğine girer. Bu dönemde Pergamon kistophor sikkelerinin basıldığı kentler arasında olduğu tahmin edilmektedir.² MÖ 133'ten itibaren Roma'nın tüm Anadolu'ya egemen olmasıyla yeni bir sürece girilir. Ele geçen Latince yazıtlardaki ibarelerden, bu dönemden itibaren kentte Roma vatandaşlarının arttığı anlaşılmaktadır. Romalı filozof ve devlet adamı Cicero'nun MÖ 59 yılında Roma'nın Asya eyaletinin (Provincia Asia) bölge hâkimi (Propraetor) olan kardeşi Quintus'a yazdığı mektupta da Asya eyaletinin (Provincia Asia) kenti olarak geçer.³ MÖ 64-MS 24 yıllarında yaşamış olan ünlü coğrafyacı Strabon, Blaundos adıyla bahsettiği kentin Phrygia sınırı yakınında bir Lydia kenti olduğunu bildirir.⁴ Aynı yüzyıla ait Flaviuslar (MS 69-96) Dönemi'ne

¹ Can 2017: 76; Kileci ve Can 2020: 298; Mazzini 2020: 38 vd.

² Filges 2006: 21.

³ Can ve diğ. 2020: 394.

⁴ Strabon: XII.5.2.

⁵ Filges 2006: 14.

⁶ Filges 2006: 39.

⁷ Filges 2006: 284-303.

⁸ Akbıykoğlu 1997: 29.

⁹ Can 2017: 77.

hiçbir kayıta geçmemiş olması, kentin artık terk edilmiş olduğuna yorulur. Kentin güneydoğusunda, vadinin zemin seviyesinde, tiyatro yakınında bulunan sulak alan, Sülümenli köyünün 19. yüzyıl başlarında ilk kurulduğu yerdir. Edinilen bilgilere göre 1938 civarında köy bu alandan şu anda bulunduğu yere, daha yüksek bir alana taşınmış, ancak yeni köyün su ihtiyacı yine aynı kaynaklardan sağlanmaya devam edilmiştir. Söz konusu alanda hâlâ görülebilen kalıntılardan, eski Sülümenli köyünün evlerinin inşasında Blaundos'un yapılarına ait blokların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yapılar

Kentin yer yer surlarla çevrildiği, üzerinde kurulduğu tepenin yamaçlarındaki duvar kalıntılarında anlaşılabilir (Resim 4.7).¹ Bu kent duvarları, aynı zamanda yamaç yapıları için yer yer teras duvarı işlevi de görmüştür. Kuzey yöndeki anıtsal

Blaundos

kapı, kentin tek girişi ve günümüze ulaşabilen en sağlam yapısıdır (Resim 4.5).² Kemerli tek bir girişi ve bunun iki yanında yükselen kulelerden oluşan kapı, sur duvarlarının devamı şeklinde ve kesme blok taşlarla kaplıdır. İlk olarak Hellenistik Dönemde inşa edilen kapı, geç Roma döneminde devşirme bloklar kullanılarak yapılan çeşitli eklemeler ve değişikliklerle yeniden inşa edilmiştir.

Blaundos sur içi yerleşimi, tepe üstü düzlüğünde, yaklaşık doğu-batı yönünde uzanan caddeler ve buna dik açıyla birleşen dar sokaklarla örülüdür (Resim 4.11). Cadde ve sokak aralarındaki yapı adalarında dinsel ve kamusal yapıların inşa edildiği kent, ızgara biçimli (hippodamik) planın en başarılı örneklerinden biridir.³ Kent merkezi yüksek bir düzlükte kurulmakla birlikte, yapılaşma özellikle doğu ve güney yönlerde teraslandırılmış yamaçlara ve vadi tabanına doğru yayılım gösterir. Blaundos'un şu ana kadar tespit edilebilen iki görkemli tapınağın biri kentin kuzeyinde, kent kapısının dışında; diğeri kent merkezinde, ana caddenin hemen kuzeyinde bulunur.⁴ Dört tarafı portikoyla çevrili 38x63 m ölçülerindeki geniş bir avlu içinde yer alan Kuzey Tapınak, yaklaşık 2 m yükseklikte bir podyum üstünde yükselmektedir (Resim 4.4).⁵ 8,30x14,50 m ölçülerindeki tapınağa ait mimari bloklar, parçalanmış yıkıntılar halinde günümüze ulaşabilmiştir. İzlerden anlaşıldığı kadarıyla bir ön oda ve bir ana odadan ibaret tapınağın ana odasının arka duvarı önünde bir kaide üzerinde yükselen heykel olmalıydı. Tapınağa ait bloklar üzerindeki dekorasyon unsurlarından, yapının oldukça zengin ve kaliteli bezeme işçiliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Güneye yönelik olan Kuzey Tapınağın avlusuna anıtsal bir propylon'dan girilir. Tapınak avlunun tam ortasına yerleştirilmemiş, ön kısmında geniş bir alan bırakılmıştır. Bu, dinsel törenlerin, seremonilerin gerçekleştirilmesi içindir.

Kent merkezinde, ana caddenin hemen kuzey kanadında yer alan Ceres Tapınağı, 28,60x46,40 m ölçülerinde dikdörtgen bir peribolosla çevrili kutsal alanın içinde yer alır (Resim 4.10).⁶ Ana caddeden anıtsal bir kapıyla (propylon) girilen kutsal alan dorik bir portikoyla çevrilidir. Kutsal alanın yaklaşık ortalarında yer alan güneydoğuya cepheli Ceres Tapınağı, İon düzenli ve prostylos planlıdır. 8,10x14,80 m ölçülerinde, 1,82 m yükseklikte traverten bir podyum üzerinde yükselen ve güney yönde sekiz basamaklı girişe sahip olan tapınak yerel mermerden inşa edilmiştir. MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihli tapınağa ait bezemeli mimari üst yapı elemanlarının büyük bölümü, yıkıntı halinde de olsa mevcuttur. Arşitrav kısmında Hellenic ve friz kuşağında Latince yazıtlara⁷ sahip tapınağın ön ve arka alınlığının

¹ Filges 2006: 67-78; Can 2017: 77.

² Filges 2006: 79-124.

³ Filges 2006: 37-39, 198-204.

⁴ Can 2017: 78-79.

⁵ Filges 2006: 46-67.

⁶ Akbıynkoğlu 1997: 30-32; Filges 2006: 141-197; Can 2017: 79.

⁷ Filges 2006: 190, 194-195.

Kamusal Yapı (Bazilika?)

öne sürülmüştür (Resim 4.9).² Tepenin doğu yamacında, iç ve dış surlar arasında, kuzey-güney yönünde uzanan yaklaşık 140 m uzunlukta 37 m genişlikteki terasta kentin stadion yapısının olduğu daha önceki çalışmalarda öne sürülmüştür.³ Bu terasın kuzey ucunda kentin hamamı yer alır (Resim 4.8). Kentin doğu yamacında, vadi tabanına yakın bir kotta tiyatro yer alır (Resim 4.6, 6).⁴ Tiyatronun yamacı yaslanan oturma basamaklarının çok azı yüzeyde görülebilmektedir. Olasılıkla depremle yıkılmış olan sahne binasına ait mermer bloklar yerindedir. Hamilton'un kayıtlarından, 19. yüzyılın ortalarında tiyatro basamaklarının ve sahne binasını süsleyen heykeltıraşlık kabartmalarının görünür durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Blaundos'un su ihtiyacı, yaklaşık 8 km kuzeyde bulunan İnay köyü civarındaki kaynaklardan sağlanmıştır.⁵ Bu güzergâh üzerinde yer yer su sistemlerine (aquaeductus) ait izlere rastlanır. Hamilton, bu su yolunun yaklaşık 5 km boyunca takip edilebildiğini bildirmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında bu kemerlerin üç tanesinin ayakta olduğu bildirilir. Kentin su kaynaklarını araştıran G. Weber'in bildirdiğine göre 1899 tarihinde bu kemerlerin ikisi hala ayakta. Günümüzde bunlardan sadece biri ayakta kalabilmiştir (Resim 4.2).⁶

Kentin neredeyse her yönündeki yamaçlarda, teraslar halinde sıralanan kaya mezarlarına rastlanır.⁷ Ana kayaya oyulan çok odalı bu mezarlar bilinen en büyük kaya mezar nekropollerinden biridir. Özellikle kentin kuzeydoğusundaki yamaçlarda yer alan kaya mezarları nispeten iyi durumda korunabilmiştir (Resim 4.3). Mezar odalarının içinde, duvar kenarlarında arcosolium lahitler yer alır. Bu mezarların birçoğunun beyaz sıvalı duvarlarında kırmızı, mavi, yeşil gibi farklı renklerle oluşturulmuş bitkisel, geometrik ve figürlü kompozisyonlar içeren duvar resimlerine yer verilmiştir. Kanyon yamaçlarındaki bu kaya mezarları dışında, kentin kuzeyinde Heroon (Anıt Mezar) olduğu tahmin edilen bir yapı yer alır (Resim 4.1).⁸ Güneybatı yönünde basamaklı cephesi olan yapının 1,62 m yükseklikte, 6,15x8,85 m

ortasında cepheden işlenmiş kalkan motifi yer alır. Kent içinde, ana caddenin güneyinde yer alan yapı büyük bir dikdörtgen alanı kaplar (Resim 4.12, 5).¹ Kapalı ve açık mekânlardan oluşan, sütunlu galerilere sahip bu anıtsal yapı, Blaundos'un önemli kamu yapılarının başında gelir. Kentin bazilikası olduğu tahmin edilen yapının ayakta kalabilen kalıntıları, Blaundos antik kentinin simgesi gibidir. Kentte ele geçen çeşitli onurlandırma yazıtlarından halk meclisi, belediye meclisi gibi yönetim ve idari birimlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Ele geçen bir yazıtta, C. Mummius Macer'in Gymnasium yöneticisi olduğu ve spor oyunları organize ettiği, bağışlar yaptığı bildirilir. Buna dayanarak, kentte bir Gymnasium olduğu ve olasılıkla stadion terasının hemen batı bitişiğinde olabileceği

¹ Filges 2006: 204-216; Can 2017: 80.

² Filges 2006: 135-141; Can 2017: 80.

³ Filges 2006: 124-129.

⁴ Filges 2006: 129-135; Can 2017: 80.

⁵ Filges 2006: 261-268.

⁶ Can 2017: 80; Erdoğan ve diğ. 2019: 486 vd.

⁷ Filges 2006: 222-261; Can 2017: 81.

⁸ Filges 2006: 39-46.

ölçülerinde bir podyum üzerinde yükseldiği anlaşılmaktadır. Küçük boyutlarına rağmen yıkıntılarında gösterişli mimari bezemelerle süslenmiş olduğu anlaşılan bu yapının, kentin önemli şahsiyetlerinden birine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Kuruluşu ve topografik konumu her ne kadar askeri statüsünün ön planda olduğunu gösterse de bölgenin coğrafi imkanları, iklim yapısı ve bitki örtüsü Blaundos'un başlıca geçim kaynakla-

rının tarım ve hayvancılığa dayandığını gösterir. Nitekim, kentin en merkezi konumunda Demeter kutsal alanına yer verilmesi de bundan dolayıdır. Ayrıca, ele geçen MS 3. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta göre, kentte önünde sundurması bulunan kasap dükkanlarının ve bir zeytin ambarının (eleboleion) olduğu bilinmektedir.¹

Araştırma ve Kazılar

MS 2. yüzyılda yaşamış olan ünlü bilgin İskenderiyeli Ptolemaios (Batlamyus)'un enlem ve boylam dereceleriyle verdiği "Bleandros" kentinin, Blaundos olduğu şüphe götürmez. 15. yüzyıldan itibaren, Ptolemaios (Batlamyus)'un "Geographica" adlı eserine dayanılarak hazırlanmış çok sayıda haritada, farklı isimlerle de olsa Blaundos karşımıza çıkar.² 1482 yılında, İtalyan bilimci Francesco Berlinghieri, Ptolemaios'un Geographica adlı eserini temel alarak yaptığı Tabula Prima De Asia adlı harita çalışmasında tam olarak doğru yerinde olmasa da kenti işaretlemiş ve "Bleandro" adıyla tanımlamıştır. Aynı yıl, Alman Donnus Nicolaus Germanus'un Cosmographia adlı çalışmasında "Blanidrus" adıyla işaretlenmiştir. Alman Conrad Sweynheim'e ait 1507 yılından kalma bir haritada, "Bliandrus", diğer bir Alman Martin Waldseemueller'in 1541 tarihli bir haritasında "Bleandro", 1570 tarihli Mercator projeksiyonunda "Blandirus", 1584 tarihli diğer bir Mercator haritasında "Bleandrus", İtalyan kartograf Giacomo Cantelli'nin 17. yüzyıl sonlarında hazırladığı bir çalışmada "Bleandrus" olarak gösterilen kente, bunların dışında birçok Ptolemik haritada yer verilmiştir.

Kentin lokalizasyonu 19. yüzyılın ilk yarısında olur. İngiliz F.V.J. Arundell'in 1833 yılındaki ziyareti döneminde kentin bugünkünden biraz daha sağlam vaziyette olduğu yaptığı gravürlerden, çizimlerden ve tanımlamalardan anlaşılmaktadır.³ Antik kaynakları ve eski kayıtları inceleyen Arundell, eline geçen sikkeleri de değerlendirerek bu kalıntıların hangi kente ait olduğunu anlamaya çalışır ve bu yerin Klanudda antik kenti olduğunu öne sürer. Bu tanımlama hatasına rağmen Arundell'in araştırmalarının ve kayıtlarının kentin kaderini değiştirdiği söylenebilir. Çünkü Arundell'den sadece iki yıl sonra, 1835 yılında İngiliz W.J. Hamilton kenti ziyaret eder.⁴ Ha-

Ceres (Demeter)
Kutsal Alanı

¹ Kileci ve Can 2020: 300-303.

² Filges 2006: 28-29.

³ Arundell 1834: 80 vd.

⁴ Hamilton 1842: 124 vd.

Propylon Üst Yapı Blokları

kuzeyinde, Blaundos'a yaklaşık 20 km uzaklıkta bulunan Takmak köyündeki bir kışlanın inşası için taşınmakta olduğunu bildirir.² Bunu izleyen yıllarda G. Weber, A. Philippson, G. Bell, J. Keil, A. von Premerstein, Ferrero, Naumann gibi araştırmacılar da kenti ziyaret ederler.³ Ancak bunlar arazi tespitleri, çizimsel ve fotoğrafik kayıtlardan ibaret olup kente dair derinlemesine çalışmalar değildir. 1995 yılında, Uşak Müzesi tarafından gerçekleştirilen 6 haftalık çalışma Blaundos'taki ilk kazı çalışmasıdır.⁴ Bu çalışmada, kentin merkezinde bulunan ve daha sonra Ceres Tapınağı olarak tanımlanan yapıda kazı çalışmaları yapılır, yapıya ait mimari blokların bir kısmı açığa çıkarılır. Ayrıca, tapınak alanında MS 1. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen 1,90 m yükseklikte ve büyük ölçüde sağlam bir kadın heykeli ele geçmiştir.⁵ Alman A. Filges, 1999, 2000 ve 2002 tarihlerinde doktora çalışması kapsamında Blaundos'ta yüzey araştırmaları gerçekleştirir.⁶ Filges, kentin tarihçesinden, yapıların detaylı planlarına, yazıtlarından heykeltıraşlık eserlerine, seramiklerinden sikkelerine kadar eldeki tüm verileri değerlendirdiği detaylı çalışmasını 2006 yılında yayımlar.⁷ 2016 yılında Uşak Müzesi başkanlığında ve Uşak Üniversitesinden B. Can'ın bilimsel danışmanlığında hayata geçirilen projeye, çevre düzenleme çalışmaları, bitki temizliği, güvenlik önlemleri ve jeoradar ölçümleri gerçekleştirilerek uzun soluklu arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmalarının hazırlıklarına başlanır. 2018 yılında kazılara başlanan Blaundos'taki çalışmalar 2020 yılından itibaren Cumhurbaşkanlığı kararıyla aralıksız / uzun süreli kazılar kapsamına alınır. 2018-2021 yılları arasında, kazı çalışmalarının yoğunlaştırıldığı alanların başında Ceres (Demeter) Tapınağı gelir. Bu süreçte, tapınağın önünde kalan avlu kısmının büyük bölümü açılmıştır (Resim 7). Açığa çıkan kısımlardan, avlunun her yönde 3,80 m derinliğinde, avluya doğru eğimli olan çatısı yaklaşık 1,5 m aralıklarla yerleştirilmiş dorik sütunlarla taşınan bir portikoyla çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Batı peribolosunun önünde, çatı kiremitlerinin yanı sıra çok sayıda ve küçük parçalar halinde freskolar ele geçmiştir. Kırmızı, turuncu, be-

milton'un araştırmalarının en önemli yanı, kentin tanımlanmasını sağlayan bir yazıt bulmuş olmasıdır. O zamanki adı Göbek olan Ulubey'de bir mezarlıkta bulunduğu ve Sülümenli köyünden gelmiş olan MS 3. yüzyıla ait bir mermer blok üzerindeki yazıtta "BLAUNDEON MAKEDONON" (Makedonyalı Blaundoslular) yazmaktadır. Aynı ifadeye, kentte darp edilen Roma Dönemi sikkelerinde de rastlanır. Hamilton, bu kentin Arundell'in öne sürdüğü gibi Klanudda olmadığını, MS. 6. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı coğrafyacı Hierokles'in kaleme aldığı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun eyalet ve illerinin listelendiği Synekdemos adlı eserinde Phrygia Pacati-ana Bölgesi içinde zikredilen Blaundos kenti olduğunu tespit eder. Kenti ziyaret eden bir diğer araştırmacı olan İskoç W.M. Ramsay'ın verdiği bilgilerden, kente ulaşan yolun 1881'de artık fark edilemez olduğu anlaşılır.¹ 1894 yılında bölgeye gelen Alman araştırmacı K. Buresch, kente ait mimari blokların, Eşme ilçesinin

¹ Ramsay 1897: 591- 592.

² Buresch 1898: 203.

³ Filges 2006: 11-13.

⁴ Akbıykoğlu 1997: 29-48.

⁵ Akbıykoğlu 1997: 32.

⁶ Filges 2001: 231-240; Filges 2002: 263-270, Filges 2003: 35-49; Filges 2004: 79-86.

⁷ Filges 2006: 1 vd.

yaz, siyah renkli freskoların çok azı duvar üstünde in situ olarak kalabilmiştir.

Kutsal alan avlusunda yapılan kazılarda, tapınakla cadde yönündeki anıtsal girişi (propylon) arasında kutsal alanın sunağına rastlanmıştır. 5,10x3,95 m ölçülerinde dikdörtgen planlı sunak ilk basamak seviyesine kadar korunmuştur. Dıştan tıpkı tapınak gibi pürüzsüz işlenmiş mermer bloklarla kaplı yapı iç kısımda moloz dolguludur. Sunağın hemen güney ön kısmında rastlanan 107x72 cm ölçülerindeki mermer döşeme levhası, olasılıkla tüm avlu zemininin mermer levhalarla kaplı olduğunu göstermiştir. Sunağın hemen kuzeybatısında ele geçen kırık bir mermer blok olasılıkla bu sunağın üstünde duran sunak masasının tabla kısmıdır.

Sunağın hemen kuzeybatısında, üstü birkaç blok taşla kapatılmış vaziyette rastlanan bir kuyu zemine doğru genişleyen dairesel bir plan gösterir. İçi belli bir seviyeye kadar toprak dolduğu için tam derinliği anlaşılamayan kuyunun iç duvarları oldukça kaliteli ve sızdırmaz özellikte sıvanmış, 67 cm çapındaki yuvarlak ağız kısmı moloz taş örgüyle yükseltilerek yaklaşık olarak kutsal alan avlusunun zemin seviyesine getirilmiştir. Konumu, bu kuyunun Demeter ritüelleriyle ilgili olduğunu akla getirirse de kentin batısında açığa çıkan diğer bir kuyuyla benzerlikleri bunun bir geç dönem sarnıcı olabileceğini de göstermektedir.

Kutsal alan avlusunda yapılan kazılarda büyük ölçüde sağlam durumda iki heykel açığa çıkarılmıştır. Yaklaşık standart insan ölçülerindeki bu iki erkek heykelinin Ceres kutsal alanıyla ilgisi henüz kesin olmamakla birlikte, tarih itibarıyla yapıyla yakın tarihlere aittir. Dorik bir portikoyla çevrili Ceres Kutsal Alanı'nın ana caddeye bakan güney cephesinin ortasındaki anıtsal girişi (propylon) tamamen açılmıştır (Resim 8). Ana caddeden iki basamakla çıkılan, stylobat seviyesinde 8,05 m genişlikte ve yaklaşık 4,60 m derinlikteki propylonun iki yanındaki dörtgen payelerinin biri ve ortadaki iki adet sütunun oturduğu 58x58 cm boyutlarındaki atika tipi kaideleri in situ olarak ele geçmiştir. Propylon'un temel seviyesinde ele geçen seramikler, propylonun yazıtlarından ve mimari biçeminden de anlaşılan yapım tarihi olan MS 1. yüzyılın 2. yarısına uymaktadır. Propylonun üst yapısına ait bloklar düştükleri pozisyonda belgelenmiş ve blok tasnif alanına taşınmıştır. Neredeyse tüm blokları ele geçen propylonun arşitrav ve friz blokları bu tasnif alanında birleştirilmiş olup yaklaşık 10,50 m yükseklikteki yapının ayağa kaldırma projesi hazırlanmaktadır (Resim 9). Blaundos'un doğu-batı doğrultusunda uzanan yaklaşık 200 m uzunluktaki ana caddesinin Ceres Kutsal Alanı önünde kalan kısmı büyük ölçüde açılmıştır (Resim 10). Açılan kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla, yapı adaları arasında, caddeyle dik açıyla birleşen sokaklar uzanmaktadır. Ele geçen kalıntılar, cadde kenarı boyunca onurlandırma anıt ve heykellerinin dikildiğini göstermektedir (Resim 11). Bu onurlandırma anıtlarına dair yazıtlı bloklar ele geçmiştir.¹ Cadde zemini büyük yassı bloklarla oluşturulmuştur. Caddenin kuzey kenar boyunca dar bir kaldırım ve yaklaşık ortalarında zemin altında derin kanalizasyon hattı uzanır. Cadde genişliği yaklaşık 5 m olarak ölçülmüş olmakla birlikte gerçek genişliği bundan daha fazla olmalıydı. Nitekim, caddenin güney kısmı daha geç dönem yapıları tarafından tahrip edilmiş veya kapatılmıştır.

Ana Cadde

¹ Kileci ve Can 2020: 297 vd.

Hamam, Caldarium
(Sıcaklık) Bölümü

üzerinde ters duran ve parçalara ayrılmış MS 5. yüzyıla tarihli bir altar tablası açığa çıkarılmıştır.¹ Bu ve benzeri birtakım parçalar, Blaundos'ta Doğu Roma İmparatorluk Dönemi dinî yapılarının varlığını da gösterir. Kente ana kapıdan girildiğinde hemen doğuda ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan teras, daha önceki araştırmalarda MS 1. yüzyıla ait, yaklaşık 140 m uzunlukta ve 37 m genişlikte bir stadion olarak tanımlanmıştır (Resim 13).² Bu alanda, 2019 sezonunda yapılan çalışmalarda henüz stadionun izlerine rastlanmamakla birlikte kentte ilk kez hamam yapısının kalıntlarına ulaşılmıştır (Resim 14). Yüzeyde görülen kalıntılar hamamın oldukça geniş bir kompleks olduğunu gösterir. Biri tamamen diğeri kısmen açılan, hamamın güneyinde bulunan bu mekanlar caldarium (sıcaklık) bölümleridir. Duvar ve zemine ait çok sayıda profilli mermer parçalarına rastlanan mekanların yaklaşık zemin seviyelerinde yoğun yanık izlerine rastlanmıştır. Bu mekanların zeminleri altında yaklaşık 120 cm yükseklikte hypocaustum sistemi de yer almaktadır. Hypocaustum'u oluşturan pilae'ların bir kısmı yuvarlak disk şeklinde bir kısmı karedir. Duvardaki boşluklara ait çok sayıda terrakotta çivi ele geçmiştir. Bir kısmı kırık da olsa duvar üzerinde korunmuş bu çiviler, duvar örgüsüyle kaplama arasında yaklaşık 10 cm boşluk bırakır. Patara, Myra, Rhodiapolis gibi Lykia kentlerindeki geç Roma Dönemi hamam yapılarında da benzer terrakotta çivilere rastlanır. Aynı terasta, hamamın hemen güneybatısında açılan diğeri bir sondajda olasılıkla yine hamamla bağlantılı yapı yıkıntılarına rastlanmıştır (Resim 15). Tıraşlanan ana kayanın önüne örülen, moloz örgülü ve üstte büyük blok taşlarla desteklenen bir set duvarı açığa çıkarılmıştır. Alt kotlara indikçe bu duvarın kaplamaları olduğu anlaşılan mermer levhalara rastlanmıştır. Duvarın önünde, daraltılmış bir sondajda derinleşildiğinde mermer üst yapı bloklarına rastlanmıştır. Renkli traverten sütun ve mermer üst yapı blokları üzerindeki birleşim izleri eğimli çatılı bir portikonun köşe yaptığı bir kısmı olduğunu göstermektedir. Olasılıkla bu portikonun bir kanadı set duvarına paralel olarak güneye uzanırken diğeri kanadı hamama doğru ilerlemektedir. Bu kısımda henüz zemine ulaşılabilmiş değildir. Kuzey yöndeki anıtsal kapının üst yapısının çökme olasılığına karşı 1980'li yıllarda demir bir profille çerçeveslendirilmiştir. Bu demir profilin paslanması sebebiyle koruma çerçevesi yenilenmiş, kent kapısının restorasyon projesi büyük ölçüde hazırlanmıştır (Resim 16). Blaundos'un en öne çıkan yapı grubunu nekropol oluşturur. Yaklaşık 35 hektarlık alan kaplayan ve bilinen en geniş kaya mezarı nekropollerinden biri olan Blaundos

Kentin büyük bölümünde Roma Dönemi yapı taşlarının devşirme olarak kullanıldığı yoğun geç dönem yapılaşmasına rastlanır. Kent merkezinde, Ceres Tapınağı'nın karşısında, Roma Dönemi ana caddesinin kısmen üstüne inşa edilen bu geç antik çağ yapılarına ait mekanlar açığa çıkarılmıştır (Resim 12). Geç antikçağda ana cadde kısmen tahrip edilerek harç bağlayıcı moloz duvarlarla yapılar inşa edilmiştir. Cadde zemininden daha yüksek kotta yer alan bu mekanlar birbirlerine kapılarla bağlantılıdır. Mekanların işlevleri henüz tam olarak anlaşılamasa da içlerinde ve çevresinde ele geçen taş tekne ve havanlar, depolama amaçlı büyük pithoslar gibi bulgular, atölye/dükkân amaçlı olarak kullanılmış olabileceklerini gösterir. Taş döşeli avlu bölümünde, havan ve teknelerle birlikte zemin

¹ Can ve Beşikçi 2020: 383 vd.

² Filges 2006: 124-129; Can 2017: 80.

nekropolü kentin her yönüne yayılmış durumdadır. Yüzlerce yıl içerisinde çeşitli sebeplerle birçoğu tahrip olmuş bu kaya mezarlarının biri 2018 yılında yapılan kazılarla tamamen açılmıştır (Resim 17). Bu mezardan ele geçen kemik parçaları, yapılan laboratuvar analizleriyle Roma Dönemi'ne tarihlenmiştir. Blaundos kaya mezarlarının yüzeyde tespit edilebilen 357 tanesi 2021 sezonu içerisinde belgelenebilmiş, plan ve ölçümleri büyük ölçüde tamamlanabilmiştir. Profilli giriş kapılı, tek odalı, çok akslı, arcosolium'lu, klineli gibi farklı iç donanımlarla karşımıza çıkan Blaundos kaya mezarlarının duvarları üzerindeki izlerden, bunların ihtiyaca göre farklı dönemlerde genişletilerek kullanımına devam edildiği anlaşılmaktadır (Resim 18, 19). Bu da bu kaya mezarlarının aile mezarı

şeklinde kullanılmış olabileceğini, defin ve seremoni zamanlarında açılarak tören sonrasında kapısının tekrar kapatıldığını gösterir. Tespit edilebilenler dışında henüz toprak altında açılmayı bekleyen çok sayıda kaya mezarı olduğu tahmin edilmektedir. Mezarların büyük bölümünün duvar ve tavanları renkli freskolarla kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu freskoların üstü, mezar odalarının hayvan barınağı olarak kullanıldığı dönemlerde içlerinde ateş yakılması sebebiyle yoğun is katmanı ile kaplanmış (Resim 20). Bununla birlikte, bazı freskolarla tuz ve kalker oluşumu, küflenme ve yosunlaşma gibi sebeplerle bozulmalar ve dökülmeler meydana gelmiştir. 2021 yılında bu freskoların bir kısmında bu tahribatların önlenmesine yönelik temizlik ve koruma çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim 21). Blaundos nekropolü kaya mezarları içerisinde Roma Dönemi'nde özellikle Anadolu'da MS 2. ve 3. yüzyıllarda yaygınlaşmış olan ve sıklıkla kullanılan asma, çiçek, çelenk, gırlan motifleri gibi bitkisel bezemelerle, geometrik desenlerle ve Hermes, Medusa, Eros gibi mitolojik figürlerle, kuş ve köpek gibi stilize hayvanlar tasvirleriyle karşılaşmaktadır. Kazı ve restorasyon çalışmalarının yanı sıra, kentin yerleşim modelinin, yayılımının ve topografik modellemesinin oluşturulması amacıyla harita ve plan çalışmaları sürdürülmektedir. Kentin belli bazı yerlerinde yapılan jeoradar taramalarıyla yapıların hangi alanlarda yoğunlaştığı, ölçüleri, cadde ve sokak sistemi gibi kentsel unsurlar anlaşılmasına çalışılmaktadır. Kazı, araştırma ve restorasyon sürecinde ele geçen her tür buluntuların onarımları ve belgelenmesi yapılmakta ve eserler Uşak Müzesi'ne teslim edilmektedir. Blaundos'ta sistematik kazıların verimli biçimde uzun yıllar sürdürülebilmesi için gerekli alt yapı çalışmaları da yapılmaktadır. Bu kapsamda, laboratuvar, depo gibi eserlerin bilimsel çalışmalarının yapılması ve muhafazasına uygun koşullara sahip bir kazı evi ve araştırma istasyonu projelendirilmiştir. Kazı çalışmalarının başlaması, yapıların açığa çıkarılması ve önemli keşiflere imza atılmasıyla ulusal ve uluslararası çapta ilgi çekmeye başlayan Blaundos'taki ziyaretçi sayısı katlanarak artmıştır. Buna yönelik olarak, ziyaretlerin kontrollü biçimde gerçekleşmesi amacıyla ziyaretçi karşılama merkezi oluşturulması planlanmaktadır. Giriş turnikeleri, bekleme ve dinlenme alanları, hizmet binaları, otopark, güvenlik vb kısımları kapsayacak olan bu kompleksin yanı sıra kente ulaşan yaklaşık 1,5 km'lik yolun iyileştirilmesi de gerçekleştirilecektir. Diğer yandan, ziyaretçilerin ve kalıntıların güvenliği açısından ziyaretçi yürüyüş yolları da gerçekleştirilmektedir. İlk etapta, kentin ve yapıların tanıtımına yönelik olarak bilgilendirme tabelaları ve yönlendirme levhaları yerleştirilmiştir.

Hamamın Batısındaki
Yamaç Yapıları

Kent Kapısı

Kuzeydoğu Nekropol,
KD6/18 Numaralı Kaya
Mezarı

Doğu Nekropol, D-KY/63
Numaralı Kaya Mezarı

Güneydoğu Nekropol,
GD-KY/20 Numaralı Kaya
Mezarı

Doğu Nekropol, D-KY/62
Numaralı Kaya Mezarı

Kuzeydoğu Nekropol,
KD1/17 Numaralı Kaya
Mezarı

Sonuç ve Teşekkür

Diller, inançlar, etnik kimlikler değişse de başta coğrafya, iklim ve geçim kaynakları olmak üzere çeşitli etkenlere bağlı olarak oluşan kültürler, binyıllar öncesinden başlayan bir sürecin ürünleridirler. Anadolu'nun her köşesinde olduğu gibi Uşak ili genelinde de bu uzun sürecin kanıtlarını görmek mümkündür. Uşak ilinin en çok ziyaret edilen, günümüze en iyi durumda ulaşılmış olan ve Uşak'ta ilk sistematik kazı çalışmalarının başlatıldığı Blaundos bu kanıtların başında gelir. Antik kentteki kazı ve restorasyon çalışmaları sürdükçe bölgenin kültürel geçmişine ışık tutacak, turizmini canlandıracak daha nice kanıtlar ortaya çıkacaktır. Yazıtlarında adları geçen, kentin ihyasında önemli rolü olan binlerce yıl önceki yöneticileri ve hayırseverleri kadar, ilgi ve destekleriyle günümüzdeki çalışmaların verimli biçimde gerçekleştirilmesini sağlayan tüm kurum ve kuruluşların katkısı tartışılmaz derecede önem taşır. Başta Blaundos kazı ve restorasyon çalışmalarındaki özverili gayretleriyle her türlü övgüye layık öğrenci, işçi, uzman ve akademisyenler, maddi ve manevi destekleriyle verimli çalışmalar gerçekleştirilmesini sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Uşak Üniversitesi, Uşak Valiliği, İl Özel İdaresi, Ulubey Kaymakamlığı, Ulubey Orman İşletme Şefliği, Ulubey Belediyesi, Uşak Müzesi, Zafer Kalkınma Ajansı, Türk Kızılayı Uşak Aşevi, Volony Group olmak üzere emeği geçen tüm birim ve bireyler uzun vadeli başarıların birinci derecede pay sahibidir. Dip tarihimiz ve kültürel derinliğimiz konusunda bilgili ve bilinçli, kültürel mirasımıza karşı duyarlı aydınlık kuşaklar, kurtuluşun ve kuruluşun ilk yüzyılında atılan temellerin üzerinde çok daha büyük başarılarla imza atacak, ülkenin her karış toprağındaki arkeolojik zenginlik gibi Blaundos'a da sahip çıkacaktır.

~ KAYNAKÇA

- Akbıykoğlu, K., "1995 Yılı Blaundos (Sülümenli) Kazısı", Müze Kurtarma Kazıları Semineri, VII, Ankara, 1997, 29-48.
- Arundell, F.V.J., Discoveries in Asia Minor, Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia, Vol. 1, London, 1834.
- Buresch, K., Aus Lydien. Epigraphisch-geographische Reise Früchte, Otto Ribbeck (Hrsg.) Leipzig, 1898.
- Büke, A., Gültekin, M., Aksoy, A., Dıvrak, B.B., Göcek, Ç., Berke, M.Ö. ve Çeşmeci, H., Büyük Menderes Havza Atlası, 2013.
- Can, B., "Blaundos Antik Kenti", Yüzeysel Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak (Eds. R.M. Czichon, Ş. Söyler, B. Can, İ. Çavuş) İstanbul, 2017, 73-82.
- Can, B., Söyler, Ş. ve Keklik Dünder, G., "Blaundos Antik Kenti 2018 Yılı (İlk Sezon) Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı 41.1, 393-409.
- Can, B. ve Beşikçi, D., "Sigma Formlu Masalar ve Blaundos Altar Tablası", Cedrus VIII, 383-400.
- Çilek, A., Berberoğlu, S., Ünal Çilek, M. ve Dönmez, C., "Topografik Özellikleri Kullanarak Arazi Morfolojisi Analizi: Uşak Ulubey Kanyonu Örneği", Bilge International Journal of Science and Technology Research 3 (Special Issue), 2019, 77-88.
- Diodorus Siculus, Bibliotheca Historica Library of History (Çev. C.H. Oldfather) London, 1989.
- Dönmez Şahin, M. ve Sanda, M.A., "vegetation of Ulubey Canyon (Usak, Turkey)", Applied Ecology and Environmental Research 13 (3), 2015, 627-637.
- Erdoğan, E., Pulatsu, B., Can, B. ve Özkan, K., "Analysis of the Last Standing Arch of the Roman Aqueduct at Blaundos", Proceedings of the Thirteenth North American Masonry Conference (Eds. P.B. Dillion and F.S. Fonseca), Salt Lake City, Utah, 2019, 483-493.
- Filges, A., "Bericht Über die Arbeiten in Blaundos im Jahr 2002", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 21.1, Ankara, 2004, 79-86.
- Filges, A., "Blaundos 2000", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 19.1, Ankara, 2002, 263-270.
- Filges, A., "Blaundos", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 18.1, Ankara, 2001, 231-240.
- Filges, A., "Stadtentwicklung im Gebiet des oberen Maeander. Die lydisch-phrygische Grenzregion am Beispiel von Blaundos", Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien, Asia Minor Studien, 50, Elmar Schwertheim – Engelbert Winter (Hrsg.), Bonn, 2003, 35-49.
- Filges, A., Blaundos; Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet, Tübingen, 2006.
- Hamilton, W.J., Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, with some Account of their Antiquities and Geology, I,II, London, 1842.
- Kileci, Ş. ve Can, B., "A New Honorific Inscription from Blaundos: Tiberius Claudius Lucius, the Priest of Dionysos Kathegemon", Adalya 23, 2020, 297-309.
- Mazzini, L., Triggerred Identities and Imperial Power? Macedonian label re/use by civic communities in Roman Lydia and Phrygia (PhD, University of Exeter) 2020.
- Ramsay, W.M., The Cities and Bishoprics of Phrygia, Oxford, 1897.
- Stephanus Byzantinus, Ethnica 1 (Ed. M. Billerbeck) Berlin, 2006.
- Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographica: XII-XIII-XIV) (Çev. A. Pekman) İstanbul, 1993.
- Yalçınlar, İ., "Banaz çayı havzası ve Uşak civarında bünye ve morfoloji araştırmaları", Türk Coğrafya Dergisi 13-14, 1955, 57-89.

PHRYGIA-SEBASTE'Sİ ve ÇEVRE ARAŞTIRMALARI

Emre TAŞTEMÜR*

Sebaste Antik Kenti, Uşak il merkezinin 38 km güneydoğusunda Sivaslı ilçesinin ise 2 km batısında Selçuklular köyünde yer almaktadır. Kent, verimli ve bereketli bir ovada yer almaktadır. Bereketli topraklara sahip olmasındaki en önemli unsur, kaynağını kuzeydeki Murat Dağı'ndan alan ve 170 km kuzey-güney doğrultulu olarak hareket eden ve güneydeki Büyük Menderese dökülen Banaz Çayı'dır¹. Ayrıca Sivaslı'nın doğusundaki Bulkaz Dağı'ndan doğan derelerin kaynak suları da Banaz Çayı'nı beslemektedir². Banaz Çayı'nın beslediği birçok kol vasıtasıyla Sebaste'nin bulunduğu ova, bereketli ve verimli kalmaktadır.

Sebaste'nin bulunduğu sınırlar tarih boyunca çeşitli isimler ile adlandırılmışlardır. Eskiçağlarda Phrygia'nın sınırları içerisinde yer alırken³ MÖ 5. yüzyılda Phrygia'nın iki bölge olarak adlandırılmasından⁴ sonra Phrygia, Magna sınırları içerisinde yer almıştır. Appian haritasında da bu şekilde gösterilmiştir⁵. MÖ. 184/3 tarihinde Pergamon Kralı Eumenes II'nin Bithynia Kralı Prusias ile yaptığı savaşın kazanması ile birlikte yeni kazanılan bu toprakları Pergamonlular "Phrygia Epiktetos" olarak isimlendirmişlerdir. "İlaveten kazanılmış Phrygia" olarak tanımlanmıştır⁶. Strabon'da Phrygia bölgesi, Epiktetos, Major ve Parōreia olarak üç kısımda incelenmiştir⁷. Appian'ın haritasında Phrygia, Magna içerisinde görülmektedir.⁸

Batı Anadolu'daki Asiana eyaleti beş bölgeye ayrılmış ve Hellespontus, Asia, Lydia, Karia Phrygia Prima (Birinci) ve Phrygia Secunda (ikinci) olarak adlandırılmıştır⁹. Sebaste, başkenti Ephesos olan Phrygia Prima (Birinci) piskoposluğunda yer almaktaydı¹⁰. Ancak MS 4. yüzyıldan itibaren Phrygia; Pacatiana¹¹ ve Salutaris olarak tekrar adlandırılmıştır. Sebaste, Phrygia Pacatiana sınırları arasında yer almıştır. Phrygia Pacatiana'nın en önemli şehri Laodikeia'yken Salutaris'in Synnada'dır. Sebaste'nin bir piskoposluk merkezi olduğu zaman dilimi içinde Laodikeia'ya bağlı kalmıştır.¹² MS 536'dan itibaren Iustinianos, bölgede hâkimiyeti elinde tutan kişiye comes (imparatorluk muhafızları) rütbesi vermiş ve bu kişi bölgede güveni sağlayan¹³ isyanlarını durduran ve engelleyen Phrygia'nın "biokolytes"i (yönetici) olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma, MS 11 ve 12. yüzyıla kadar bölgede coğrafi ya da kilise teşkilatını işaret eden bir terim olarak kullanılmaya devam etmiştir¹⁴. Kentin Hellenistik Dönem'de ise katoikia yerleşimine ışık tutan Ephesos'ta bulunan ve Apameia conventus'unda yer alan yazıtta Sebaste halkının daha önce Phlemeisler olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Eğer bu adlandırılma doğru ise

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.

¹ E. Şenol, Sivaslı İlçesinde Araziden Yararlanma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.24.

² Age, s. 24; R. İzbırak, Türkiye Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Yardımcı Ders Kitapları Dizisi, Yayın No.263, No.14, İstanbul 1984: 236-237.

³ Strabon; Phrygia, Karia, Lydia ve Mysia'nın birbirlerine karıştıkları için ayırt etmenin zor olduğunu belirtmektedir (Strabon, Geography, (Çev. H. L. Jones), Harvard University Press, Cambridge 1924. Her ne kadar birçok kaynaktan Phrygia sınırları içerisinde gösterilse de bölge de Lydia yerleşimlerinin de olduğu yaptığımız yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir.

⁴ Phrygia Hellespontica ve Phrygia Magna.

⁵ Appianus, The Roman History of Appian of Alexandria, (Çev. Horace White), Vol. I, Macmillan, New York, London, 1899, s.276.

⁶ Strabon, Age, 4,1. S.563; S. Şahin, "Phrygia Epiktetos". IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1987, s.265.

⁷ Strabon, Age, 8. 13; Age, 3. 7; Age, 4. 1; Age, 4. 5.

⁸ Appianus, Age, s. 276.

⁹ W.M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest, Andesite Press, Oxford 1897, s.16; S. Mitchell, Anadolu'da Geç Antik Çağ, (Ed. O. Tekin), Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 360.

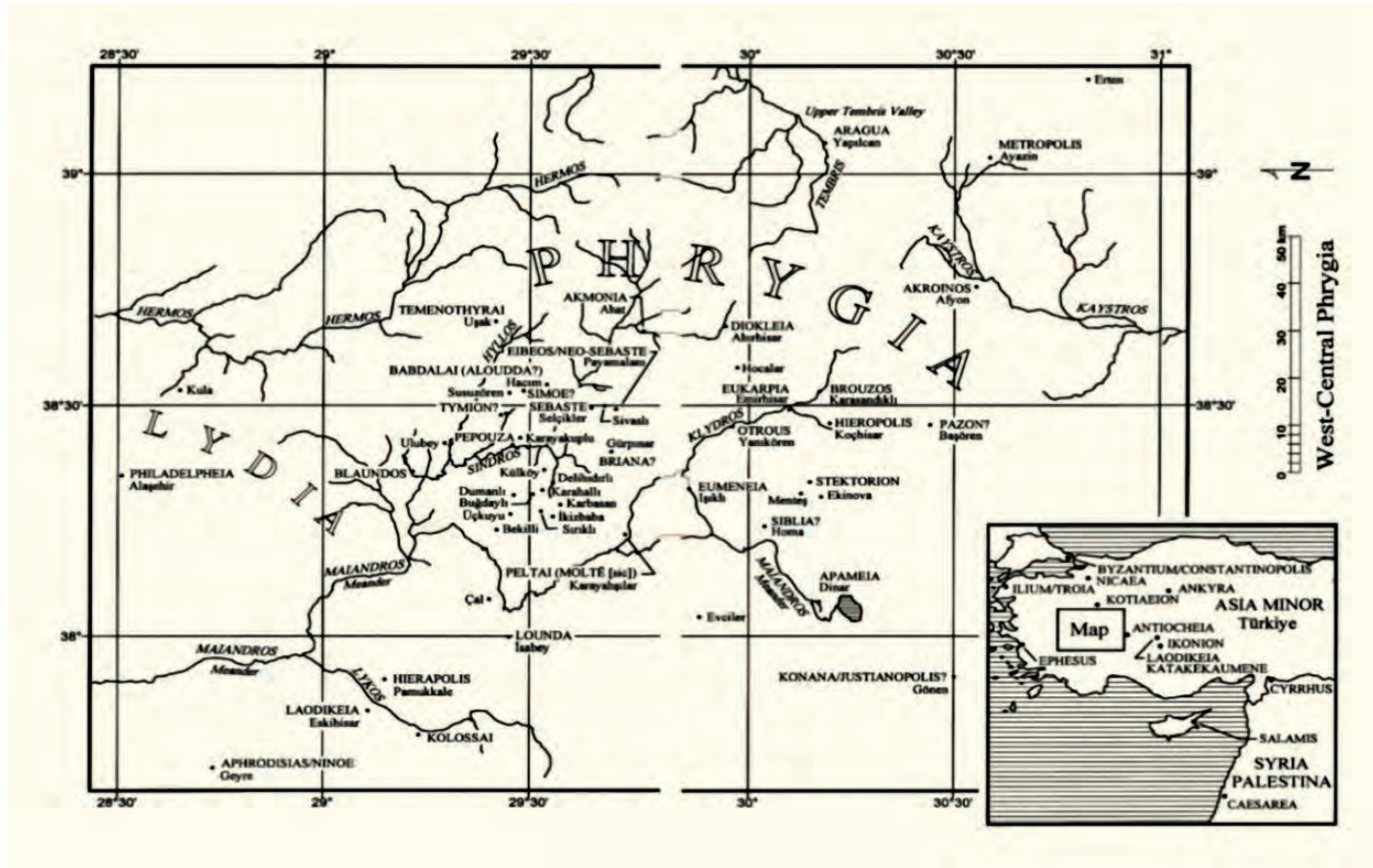
¹⁰ S. Mitchell 2019, Age, s.361.

¹¹ Constantin zamanında doğuya vali olarak gönderilen Pacatianus'un isminden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır.

¹² K. Belke ve N. Mersich, "Phrygien und Pisidien", Tabula Imperii Byzantini, S:7 (1990), s. 133 – 377.

¹³ MS geç 7. Yüzyıl ile erken 8. Yüzyılda araplar batı Anadolu topraklarına saldırılarda bulunmuş ancak Eumeneia bölgesinde bu saldırılarla ilgili bilgilerimiz eksiktir. Aynı şekilde Phrygia Sebaste'si içinde MS. 712 yılındaki saldırıları da ispatlanmamıştır (W. Brandes, Die Städte Kleinasiens im 7 und 8. Jahrhundert, Brill, Amsterdam 1989, s. 65). Bununla birlikte Theophanes'in ifade ettiğine göre MS. 740'da Akroinos Arabları Synnada'ya kadar geri çekmiştir (R. J. Lilie, Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber: Studien zur Strukturwandlung des byzantinischen Staates im 7. und 8. Jahrhundert, München : Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität, München 1976, s. 152-4).

¹⁴ A. Kazhdan, Petrovich, ed. The Oxford Dictionary of Byzantium, C: III, Oxford, 1991, s.1671.

Sebaste'nin Phrygia'daki Konumunu gösteren Harita Tabernee-Lampe 2008. fig.1-1.

Sebaste kurulmadan önce burada büyük bir kent yaşamı olmasa da küçük bir katoikia şeklinde yaşamın devam ettiği anlaşılmaktadır¹. Kentte Akmonia'daki gibi Gerousiaların² çok etkin olmadığı, burada genel olarak arkhonlar yönetimi altında olduğu ve buna başkanlık ettiği bilinmektedir³. Belki de bu durum Sebaste'nin Hellenistik Dönem'den kalma yönetim şeklinin devamı olarak algılanabilir. Sebaste kelimesi, Roma İmparatoru Augustus'a yakın olan, sadık olan anlamında kullanılan Yunanca bir kelimedir⁴. İmparator Augustus'un Actium Savaşı'ndan sonra Asia ziyaretinde Augustus'un Apollon kehanet merkezine⁵ danışarak MÖ 20 yılında kenti kurduğu bilinmektedir⁶. Yazıt şu şekildedir: "Eskiler buraya İmparator Augustus tarafından getirildi, Phoebus'un öğütleri kehanet ile onaylandığında

¹ C. Habicht, "New Evidence on The Province of Asia", JRS, S: 65 (1975), s. 85, 86; A. Strobel, Das heilige Land der Montanisten: Eine religionsgeographische Untersuchung, De Gruyter, Berlin 1980, s. 62; J. A. Talbert (Ed.), Barrington Atlas of the Greek and Roman World, C: II, Princeton 2000, s. 970.

² N. Giannakopoulos, "The Gerousia of Akmonia", Gephyra, Yıl 2013, C:10, s.13-31.

³ E. A. Şahin-H. Uzunoglu, "On the History of Sebaste (Phrygia) in Antiquity and its New Inscriptions (Yeni Yazıtlarıyla Birlikte Epigrafik Belgelerde Sebaste (Phrygia) Antik Kenti", (Ed. E. Taştemür ve M. Dinç), Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 - Sebaste (Phrygia) Kenti ve Çevresi 1966-1978 Kazıları ile 2016-2020 Yılları Yüzeysel Araştırmalarının Sonuçları, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021, s. 329-370.

⁴ Fıratlı, Sivaslı ilçesinin adının "Sebaste" kelimesinin Türkçeleşmiş hali olduğunu belirtmektedir (N. Fıratlı, "Uşak - Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966 - 1970", Türk Arkeoloji Dergisi, S:19, C:2 (1972), s.110).

⁵ Bu kehanet merkezi olasılıkla Octavianus'un Augustus ismini almadan önce yardım ettiği Klaros Kehanet Merkezi olabilir. Ancak bu bilginin epigrafik olarak teyit edilmesi gerekmektedir.

⁶ D. Magie, Roman Rule in Asia Minor I, Princeton University Press, New Jersey 1950, s.472. Selçukler ve çevresinde yapılan yüzeysel araştırmalarında ele geçen yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla polis, strategos (Ordu komutanı), agoranomos (Pazar alanlarını kontrol eden kişi), adlarının geçmesi, buranın önemli bir kent olduğunu göstermektedir (W.M. Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", JHS, S:4 (1883), s.409). Sebaste kenti, Augustus Dönemi'nden Gordianus III zamanına kadar sikke basmıştır. Bu sikkeler arasında ön yüzlerinde Dinoyos başı, Men, Genç Herakles; arka yüzlerinde ise Zeus, Kybele, Gorgon'u öldüren Perseus, İmparator Caracalla, Nehir tanrısı (Banaz çayı

Augustus buraya geldi ve seçilmiş olan komşu şehirlerin insanlarını bu kentte *Ausonian*ların (İtalyanlar)¹ kurallarına göre ikamet ettirdi ve Romalıların efendisinin ismini aldıktan sonra bu adın ardından Sebaste diye adlandırıldı ki kendisi bizim topraklarımızı ve onun güzel ovasını çok fazla sevmişti; gerçekten, kötü hava ve iç savaştan sonra Hades'e birçok insan gönderdiğinde bu topraklara ulaştı...". Sebaste'nin Synoikisisi'nin nasıl oluştuğunu ifade eden bu satırlarda Sebaste'nin Anadolu'nun Romalılaştırma sürecindeki tüm bağımsız komelerinin otonom biçimde merkezî kentlere bağlandığı, kentlerin ise Roma İmparatorluğu ile doğrudan bağı olduğu anlaşılmaktadır². Ayrıca kentin kuruluşunda Romalı kökenlere sahip kişilerin bulunduğu, yazıtlardan da bilinmektedir.

1966-1978 Yıllarında
Küçük Kilisede
Yapılan Çalışmalar

Öyle ki Apamea gibi komşu şehri Sebaste'nin de kalıcı olarak yerleşmiş Roma kökenli halkı bulunmaktaydı. Bunların, şehrin karar alma sürecinde öne çıktığı da yazıtlardan anlaşılmaktadır³. Gerousia listelerinde (MS 88-89) çok sayıda Romalı ismin olduğu Ramsay tarafından belirtilmiştir⁴.

MS 4. yüzyıl yazıtları askerlerin doğuda Phrygia, Lycaonia, Laodicea, Catacecaumene, Galatya gibi bölgelerde konuşlandırıldığını, Phrygia içerisinde de yukarıdaki kentler yanında Sebaste kentinde bulduklarını bildirmektedir⁵. Roma garnizonlarının Eumeneia, Sebaste ve belki de Bria gibi düz/ovalık alanlarda kurulmasının nedeni buralarda askerî olarak süvarileri yerleştirebilecek ve at yetiştirebilecekleri alanlar olmasıdır. Çünkü dağlık ya da yüksek alanlar süvarilerin yetiştirilmesi için çok uygun değildir. Ayrıca burada düzenli orduların toplanması düz ovaların olması daha elverişlidir⁶. Epigrafik bulgulardan hareketle MS 3. yüzyıl başında Sebaste'de bir askerinin Legio X Geminada hizmet ettiğini bilmekteyiz. Onun lejyoner olarak Roma ordusuna alınması Septimius Severus ya da Caracalla'nın Parth seferi sırasında olmalıdır. Yine Sebaste'de bulunan Latince bir yazıt, daha önce adı bilinmeyen bir birlikte görev yapan bir askerle evlenmiş subay kızına aittir ve söz edilen birliğin MS 386'da Phrygia'ya yerleştirilen Gotların isyan çıkarmasını önlemek için kurulduğu anlaşılmaktadır⁷.

Sebaste'de ele geçen yazıtlar ışığında bildiğimiz kültler ve tapınımalar ise şu şekildedir: Men Askaenos kültü⁸, Apollon Lairbenos ve Meter

personifikasyonu) tasvirleri olan sikkeler görülmektedir (B. V. Head, *Historia Numorum, A Manuel of Greek Numismatics*, Clarendon Press, Oxford 1911, s. 684).

¹ Kelime benzerliğinden yola çıkarak bir varsayımda bulunduğumuzda; Ausonianlar Orta ve Güney İtalya'da yaşayan halklardır ve Güney İtalya'da, Sicilya'nın batısında "Ericce" olarak adlandırılan bir yerleşim vardır. Ericce'nin Türkçede karşılığı olmadığı gibi başka bir yerleşim yeri ismi olarak da literatürde rastlanmaz. Ancak yerel halk Ericce'nin anlamının "er" gelen yani erken gelen anlamından türediğini belirtmektedirler. Tamamen kelime tesadüf bile olsa bu bilgi paylaşılmaya değer bir anekdotdur.

² A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Cambridge University Press, Amsterdam 1983, s. 71, 72.

³ P. Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 99-100, dipnot:5.

⁴ W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia: West and west-central Phrygia*, S:1, C: 2, Clarendon Press, Oxford 1895, s. 602-3, no. 475.

⁵ S. Mitchell, *Anatolia Landi Men and Gods in Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford 1993, s.75 - 172.

⁶ W.M. Ramsay, "Roman Garrisons and Soldiers in Asia Minor. Part II", *The Journal of Roman Studies*, S:19 (1929), s.159.

⁷ M. Speidel, "A Latin Gravestone of AD 390 from Sebaste/Phrygia", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, s.381-389.

⁸ S. Mitchell, 1993 Age, s. 25.

Leto¹. Kentte bulunan bir başka yazıttan ise Dionysos kültüne ait gizli ayinler yapan bir derneğin varlığından haberdar olmaktadır². Sebaste'de bulunmuş olan ve MS 128 yılına tarihlenen başka bir yazıtta, kentte Artemis ve Apollon adına bir tapınak inşa edildiği anlaşılmaktadır³.

Selçikler kasabasında en erken yerleşim alanları Tepe Mahallesi'nin olduğu alandaki Selçikler Höyük'tür⁴. Bu Höyük'ün topraklarının büyük bir kısmı "3 No'lu Tümülüs" olarak adlandırılan yapıda kullanılmıştır. Sivasslı ilçesinde yaptığımız yüzey araştırmaları ve daha önce yapılan incelemelerde bu bölgede tescilli ya da tespitli Geç Neolitik Dönemlerden Erken Tunç Çağlarına kadar farklı dönemlerde yerleşim görmüş birçok höyük ile karşılaşmıştır. Bunlar arasında Sıktırma (Sivasslı) İTÇ,

Payamalanı (Eldeniz) İTÇ, Gavurkuyusu (Ağaçbeyli) İTÇ, Ambarkaya (Yayalar) İTÇ, Kavaklar (Budaklar) İTÇ, Dörek Asar (Budaklar) EKÇ?-İTÇ, Asar Mezarlık (Budaklar) İTÇ, Pınar Mezarlık (Budaklar) İTÇ, Akarca-Belce Höyük (Sivasslı) GNÇ / EKÇ, Sindelli Höyük (Azizler) İTÇ, Azizler Ören (Azizler) İTÇ, Çayır Höyük (Salmanlar) İTÇ bulunmaktadır. Tunç Çağlarından sonra Selçikler yerleşiminde Erken Demir Çağlarına ait depolama kap parçası⁵ ve Phryg⁶ ve Lydia Dönemlerine⁷ ait buluntular bölgenin hâlâ önemini koruduğunu ve yerleşimin terk edilmediğini göstermektedir. Sebaste konumu itibarı ile antik yazarlar ve araştırmacılar tarafından Phrygia bölgesinde kabul edilmesine rağmen⁸ kentin merkezi konumundaki kiliseler çevresinde, Ağaçbeyli Yedi Eminler Tepesi, Hendek Kalesi'nde Lydia seramikleri ele geçmiştir. Bu çalışma ile birlikte Lydia etki alanının daha önceden çizilen haritadan⁹ daha doğuya ilerlemiş olduğu anla-

Tümülüslerden Genel Görünüm

¹ L. Robert, Villes D'Asie Mineure, Paris 1962, s. 362.

² B. Öztürk. Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2010, s.161, Akmonia'da da bulunan yazıtta geçen "μυσται" ifadesinden dolayı ilişkili oldukları tanrı ve tanrıçalar için gizli ayinler yapan bir derneğin adı olduğu düşünülmektedir.

³ L. Tuğrul, "Küçük Asya Kitabelerinde Artemis", Türk Arkeoloji Dergisi, S:8 - 2 (1958), s. 52.

⁴ Selçikler Höyük aynı zamanda Uşak'ta 1966 ve 67 yıllarında ilk defa kazı çalışmaları yapılmış ve bu kazılar hala Uşak İli'nde yapılan ilk ve tek Höyük kazısı olması açısından da oldukça önemlidir. Prof. Dr. Ufuk ESİN'in çalışması için İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilen 100 kasa höyük malzemesi ne yazık ki yayınlanmadan yaklaşık 50 yıl Müze'nin deposunda beklemiştir. A. Hacı, "Third Millennium BC Finds from Sebaste: 1966-1967 Excavations at Selçikler Köyiçi Höyük and Recent Survey Finds (Sebaste Antik Kenti'nde MÖ 3. Binyıla Ait Bulgular: Selçikler Köyiçi Höyüğü 1966-1967 Yılları Kazıları ve Son Dönem Yüzey Araştırması Buluntuları)", (Ed. E. Taştëmür ve M. Dinç), Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 - Sebaste (Phrygia) Kenti ve Çevresi 1966-1978 Kazıları ile 2016-2020 Yılları Yüzey Araştırmalarının Sonuçları, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021, s.45-62.

⁵ Erken Demir Çağı'na tarihlenen üzerinde atnalı baskı bezemeli depolama kap parçası, kiliseler ve çevresinde bulunmuştur. G. K. Sams, The Gordion Excavations 1950 - 1973, Final Reports, Vol. IV: Early Phrygian Pottery, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Pennsylvania 1994, s. 126, No.1000-1001.

⁶ Sivasslı Uzunoluk'ta gölet yapımı çalışmaları sırasında iki adet mezar ortaya çıkarılmış ve müzeden gelen yetkililerin yaptığı kazılar sonucunda bu mezarlarda iki adet Phryg fibulası ele geçmiştir. Uşak Arkeoloji Müzesi Arşivi.

⁷ G. Gürtekin-Demir, "Eastern Lydia: Regional Lydian Pottery and Achaemenid Bowls at Sebaste (Doğu Lydia: Sebaste'de Bölgesel Lydia Seramikleri ve Akhaemenid Kaseleleri)", (Ed. E. Taştëmür ve M. Dinç), Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 - Sebaste (Phrygia) Kenti ve Çevresi 1966-1978 Kazıları ile 2016-2020 Yılları Yüzey Araştırmalarının Sonuçları, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021, s.63-80.

⁸ Phrygia bölgesinde yer aldığı kabul edilse bile yapılan yüzey araştırmalarında çok sayıda Lydia buluntusu ele geçmiştir.

⁹ C. H. Roosevelt, "Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian- and Persian-Period Settlement Patterns", JFA, S:31, C:1 (2006), s. 62, fig.1.

şılmıştır. Sebaste yerleşiminde Pers buluntuları ise az olmakla birlikte iki bölgede görülmektedir. Bunlardan ilki Selçukler Höyük, diğeri ise Dedeballar-Sıktırma yerleşimidir. Bu alanlarda Selçukler Höyük'te Lyida seramikleri ele geçmesi tesadüf olmamalıdır.

Sebaste ve Çevresindeki Arkeolojik Merkezler:

Ramsay, Roma garnizonlarının Eumeneia, Sebaste ve belki de Bria gibi ovalık alanlarda kurulmasının nedenini buralarda askerî olarak süvarileri yerleştirebilecek alanlar olması olduğunu belirtmiş; dağlık ya da yüksek alanların süvarilerin yetiştirilmesi için çok uygun olmadığını ifade etmiştir¹. Ayrıca burada düzenli orduların toplanmasında düz ovaların daha tercih edilir olduğunu ifade etmektedir. Lykos Vadisi'ndeki birçok şehirde olduğu gibi (Apameia, Sebaste, Bria, Eumeneia) iletişim açısından kolay olan düz bir alanda yerleştirilmiştir².

Dioskome; Kapaklar (Kabaklar) köyünde minare temelinde bulunan bir adak taşı üzerinde, Sulla takvimine göre MS 332 yılının 10. ayına tarihlenen (MS. 248 yazına ait) yazıtta en ünlü şehir Sebaste'nin köyü Dioskome'nin kendi parasıyla inşa ettirdiğinden bahsedilmektedir³. Dioskome, Sebaste'nin aşağı yukarı 20 km kuzeybatısında bulunmaktadır ve bazı araştırmacılar bu yerleşimin adının olasılıkla Sebaste'nin Synoikisîs'den önce Diospolis olabileceğini savunmaktadırlar⁴. Kapaklar köyünde devşirme buluntular dışında arkeolojik buluntuların bulunmamasından dolayı Dioskome'nin lokalizasyonu Kırka köyüne verilmiştir⁵. Ancak Kapaklar'ın 1,5 km güneyinde bulunan Kapaklar Höyük'ten bahsedilmemiştir. Bununla birlikte Kapaklar köyünün 150 m güneyinde Değirmen deresi mevkiinde Hellenistik ve Roma Dönemlerine tarihlendirilen seramik parçalarına yüzeyde rastlanmış ve alan tescillenmiştir. Buna karşın Kırka köyü Ören mevki ise Roma buluntularından ziyade çok az Bizans buluntusu içermektedir. Bu nedenlerden dolayı lokalizasyonu kesinleştirecek arkeolojik veriler ortaya koymadan kesin bir yer adı söylemek şimdilik mümkün değildir. *Eibeos*; Ramsay'in yere göge sığdıramadığı ve illa bir isim bulabilmek için çabaladığı Payamalanı günümüzde Eibeos⁶ olarak adlandırılrsa da isim serüveni bu cümleler kadar kısa olmamıştır⁷. Ramsay 1883 yılında yaptığı yayınında Palaio-Sebaste'yi Payamalanı'ndaki çiftlik olarak adlandırılan mevkiide birçok yazıt bulunduğunu bunların kale-hisar olarak adlandırılan yerden geldiğini belirtmiş ve bundan dolayı buranın Sebaste öncesindeki bir yerleşim olacağını düşünmektedir⁸. Ancak 1897 yılında yaptığı yayınında farklı bir öneride bulunmuştur⁹. Ramsay, M. Imhoof-Blumer'in yeni bir Phrygia kentini keşfettiğini ve sadece MÖ 2 ve 1. yüzyıla ait sikkelerin olduğundan bahsetmiştir¹⁰. Kentin, Sebaste ya da çevresinde olduğundan bahsetmektedir. Bu durumda iki olasılık var olduğunu ve onların arasında karar vermenin de bir o kadar zor olduğunu belirtmiştir. Birincisi, Augustus'un Sebaste'ye ismini vermeden önce kentin adının Leonna olabileceği ya da ikinci olasılık Sebaste'den önce Hellenistik Dönem'de bu bölgede güçlü bir kent olduğu, 4 km kuzeydeki Hisar mevkiinde kurulmuş olacağıdır. Ramsay, yayınında Radet'in¹¹ önerilerine yer vermektedir. Ramsay, Paris'in Roma Dönemi'nden önce de Sebaste'de bir kentin olduğunu ancak buranın daha

¹ W.M. Ramsay 1929, *Age*, s. 159.

² *Age*, s. 159.

³ W.M. Ramsay 1883, *Age*, s. 414-5, no. 29; Ramsay 1895, *Age*, s. 608, no. 498.

⁴ G. Le Rider, "Un groupe de cistophores de l'époque attalide", BCH 114 (1990), s.700; Sebaste'nin daha geç şehir yerleşimi olan Dioskome olarak adlandırılan birlik ile birlikte Güney Phrygia şehirleri: Blaundos, Dionysopolis, Lysias ya da Synnada olasılıkla 4 monogram kullanılmıştır. Thonemann, 2015: 172.

⁵ K. Belke ve N. Mersich, *Age*, s. 234.

⁶ Princeton Ansiklopedisi'nde, Eibeos ile ilgili bir yazıttan dolayı böyle bir adlandırma yapıldığı belirtilmiş. Ancak verilen dipnotların hiçbirinde yazıtla ilgili bilgiler bulunmamaktadır (R. Stillwell, "Sebaste", The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, Princeton, 1976: 293-294; N. Firatlı, *Age*, s.118-9); MAMA çalışmalarında ise Eibeos ile ilgili iki tane yayınlanmamış yazıttan bahsedilmektedir. Bir tanesi 1973 yılında Firatlı tarafından kopyalanmış diğeri ise Uşak Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olduğu belirtilmiştir. Bu yazıtta Yahudi savaşlarının sonlandırılmasına kadar I Bosporanorum kararlarını onure etmiş ve bir askeri birliğin (Banaz Ovası) nda yerleştiğini belirtmektedir. MAMA XI 65, (Sebaste I: 1954-25.) P. Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 151-152, dipnot:45.

⁷ Paleo Sebaste, Menos Kome gibi adlandırmalarda bulunduktan sonra (Ramsay 1960: 148); Leonna isminde karar kılmaktadır (Ramsay 1897 *Age*, s. 597-598).

⁸ Ramsay 1883, *Age*, s. 412.

⁹ Daha sonraki yayınılarında Payamalanı'ndaki önceden Paleo Sebaste olarak adlandırdığı yerin Sebaste'nin erken dönem yerleşimi olma fikrinden vazgeçmiştir. Aslında Payamalanı'na; Paleo Sebaste, Leonna, Men Karou gibi adlandırmalarda bulunsa da daha sonra bunlardan vazgeçmiştir. W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev: M. Pektaş, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1960, s. 148.

¹⁰ F. Imhoof – Blumer, "Kleinasiatische Münzen. Bd.1", *Sonderschriften herausgegeben vom österreichischen Archäologischen Institut in Wien*, C. 3, Wien 1901, s. 276; B. V. Head, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Catalogue of the Greek Coins of Phrygia*, Clarendon Press, Oxford, London 1906, XXXii.

¹¹ G. Radet, *En Phrygie, Rapport sur une mission scientifique en Asia Mineure*, 1893, s. 14.

sonra tekrar isimlendirildiğini belirtmektedir. Ramsay, Selçukler'de bulunan ve bir yer isminin baş harflerini yazdığı "Le..." yazıtta buranın bir köy olduğunu belirtmektedir. ve eğer Sebaste Hellenistik Dönem için bir köy ise Roma Dönemi'nde bir köyden kente yayılmasının oldukça zor olduğunu belirtmektedir¹. Jones'da Leonna'nın Augustus Dönemi'nde Sebaste olarak isimlendirildiğini, tarih sayfasından kaybolmuş olabileceğini düşünmektedir. Bunun dışında da Leonna sikke stillerinin benzerliğinin ve Le... ile başlayan bir kente ait yazıtın varlığının bunu desteklediğini belirtmektedir². Ancak 2015 yılında Thonemann tarafından yapılan yayında 2003 yılında bir açık artırmada rastlanan ve M. Imhoof-Blummer'in belirttiği sikkelerin daha iyi korunmuş bir örneğini karşılaştırmıştır. Bu çalışma ile birlikte M. Imhoof-Blummer'in okuduğu ilk sikkede lejandın tam olarak basılmamasından kaynaklı olarak yanlış yorumladığını belirtmektedir. Bu duruma kanıt olarak ise Pessinius'dan gelen yeni yazıtlarda geçen Kleonaeion kelimesinin aslında Hellenistik Dönem Pessinius'un ismi olduğunu belirtmiştir³. Bu bilgiyle paralel doğrultuda bir veri ise 2016 yılından itibaren yaptığımız yüzey araştırmalarında ve müze arşivinde Leonna isimli bir kent sikkesi ile karşılaşmamıştır⁴. Ramsay, Hacim köyünün Alauda olduğunu, buranın Hierokles listesinde ise Elouza olarak adlandırıldığını vurgulamaktadır. Roma Dönemi'nde olasılıkla Sebaste'ye bağlı bir yerleşim olduğunu ayrıca Akmonia, Alouda, Klannoudda ve Philadelpheia yolu üzerinde olduğunu belirtmektedir⁵. Ancak MAMA ekibinin yaptığı çalışmalarda Samatlar ile Yeni Erice (Çiftlik) arasındaki Geycek çeşmesinde bir bomos bulmuşlardır. Bu bomosun üzerinde "Mena'sın oğlu Dionysios bir yemini yerine getirerek Babdala'da yaşayanlara Zeus altarnını adamıştır". Bundan dolayı Barrington Atlas yazarı Drew-Bear Samatların batısındaki Hacim köyü, Babdala'ya lokalize etmiştir⁶.

İlk Araştırmalar

İlk defa bölgeye 19. yüzyılda gelen Avrupalı gezginler arasında Sebaste kentini ilk defa lokalize eden, Hamilton'dur. Hamilton, Selçukler'deki eski caminin duvarındaki yazıtta Sebaste isminin yer aldığını görmüştür⁷. Ayrıca kiliseler bölgesindeki başka bir yazıtta da kentin isminin tekrar geçtiği görülmüştür⁸. Ramsay, Sebaste kentinin lokalizasyonu için çok fazla yazıt bulunmasından dolayı Selçukler, Sivahı ve Pınarbaşı köyü arasını kapsayan bölgede olduğunu belirtmektedir⁹. Arundell, Sazak köyünü Sebaste'ye lokalize etmiştir¹⁰. Ephesos'ta ele geçen ve Domitianus (MS 81-96) ve Traianus'un (MS 98-117) imparatorlukları arasında kaleme alınan başka bir yazıt, conventus merkezi olan Apameia'ya gelen kentler arasında Sebaste de yer almaktadır¹¹. Selçukler'de yapılan kurtarma kazılarında bulunan çok sayıda eser Afyon, Uşak ve İstanbul Arkeoloji Müzelerine götürülmüştür¹².

Kazılar Tarihçesi

Dr. Nezih Fıratlı 1966-1978 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına, 13 sezon süren kazıları gerçekleştirmiştir:

Höyük Kazıları; Tepe Mahallesi'nde bulunan höyüğün en üst seviyesinde Bizans Dönemi'ne ait bir "iç kale" bulunmaktadır. Höyüğün açıkta kalan kısmının yüksekliği yürüme seviyesinden 5,20 - 5,50 cm daha yukarıdadır. Çapı ise görülen kısımlar ölçüldüğünde 51,20 m kadardır. Höyükte iki alanda sondaj kazısı yapılmıştır.

¹ Ramsay 1897, Age, s.597-598.

² Jones, 1983: 72.

³ P. Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s.117-128, 123, fig.1-fig.2.

⁴ E. Tastemür, – M. Dinç, "2017 Yılı Sebaste Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması", 40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 36-1, 22-26 Mayıs, Çanakkale, 2019, 479-500.

⁵ Ramsay 1960, Age., s.149, 32.

⁶ R. J. A. Talbert (Ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, C:2, Princeton University Press, Princeton 2000, s.966, 968.

⁷ W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology*, C: 1, Cambridge University Press, Cambridge 1836, s.121,122.

⁸ D. Magie Age.,s.471.

⁹ W. Ramsay 1883, Age., s.409.

¹⁰ Arundell, Sazak köyünü Sebaste'nin lokalizasyonu olabileceğini düşünmektedir. Sazak köyünün yakınlarındaki bir mezarlıkta birçok antik mermer parçası olduğunu ve buradaki mermer sütunun üzerindeki yazıtta eğer vakit olup çıkarılabilir şehrin adını öğrenebileceğini savunmaktadır. Ayrıca Arundell, yazıtlar üzerindeki ETOUS kelimesinden dolayı buranın Phrygia-Eucarpia (Notitiae de geçen kentler arasında) antik kenti olabileceğini belirtmektedir. F. J. V. Arundell, *Küçük Asya'da Keşifler*, C: 1-2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s.84-89.

¹¹ C. Habicht Age., s. 66.

¹² Fıratlı 1972: 109-160.

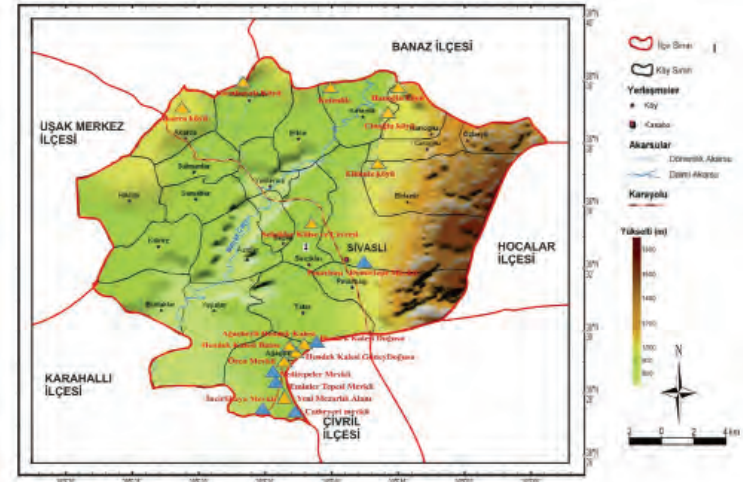
2017 SEBASTE ARAŞTIRMA ALANLARI - 2017 SEBASTE RESEARCH AREAS

LEJANT - LEGEND

- ▲ İlk defa tespit edilen arkeolojik alanlar - Archaeological sites identified for the first time
- ▲ Araştırma Yapılan Arkeolojik Alanlar - Archaeological Sites of Research

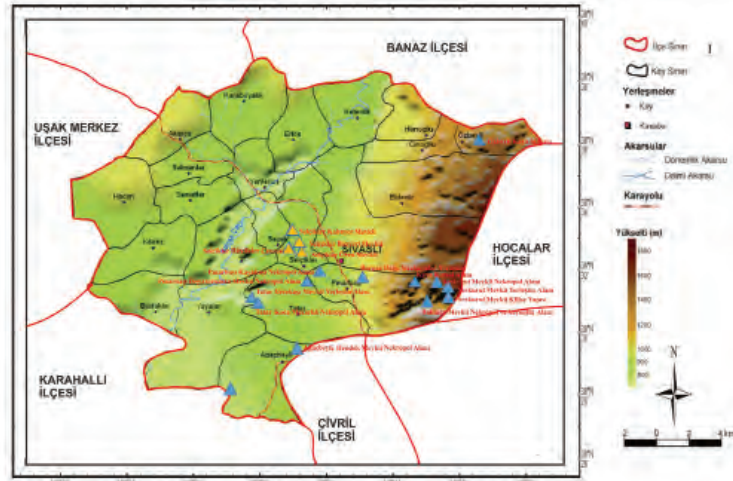
2018 SEBASTE ARAŞTIRMA ALANLARI - 2018 SEBASTE RESEARCH AREAS

LEJANT - LEGEND

- ▲ İlk defa tespit edilen arkeolojik alanlar - Archaeological sites identified for the first time
- ▲ Araştırma Yapılan Arkeolojik Alanlar - Archaeological Sites of Research

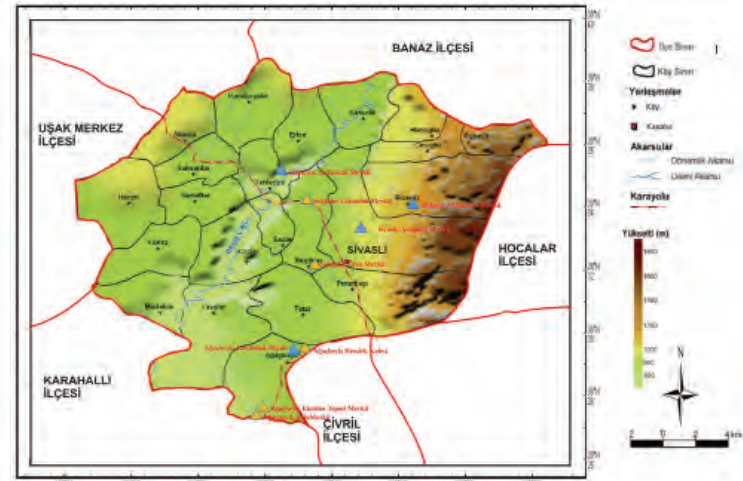
2019 SEBASTE ARAŞTIRMA ALANLARI - 2019 SEBASTE RESEARCH AREAS

LEJANT - LEGEND

- ▲ İlk defa tespit edilen arkeolojik alanlar - Archaeological sites identified for the first time
- ▲ Araştırma Yapılan Arkeolojik Alanlar - Archaeological Sites of Research

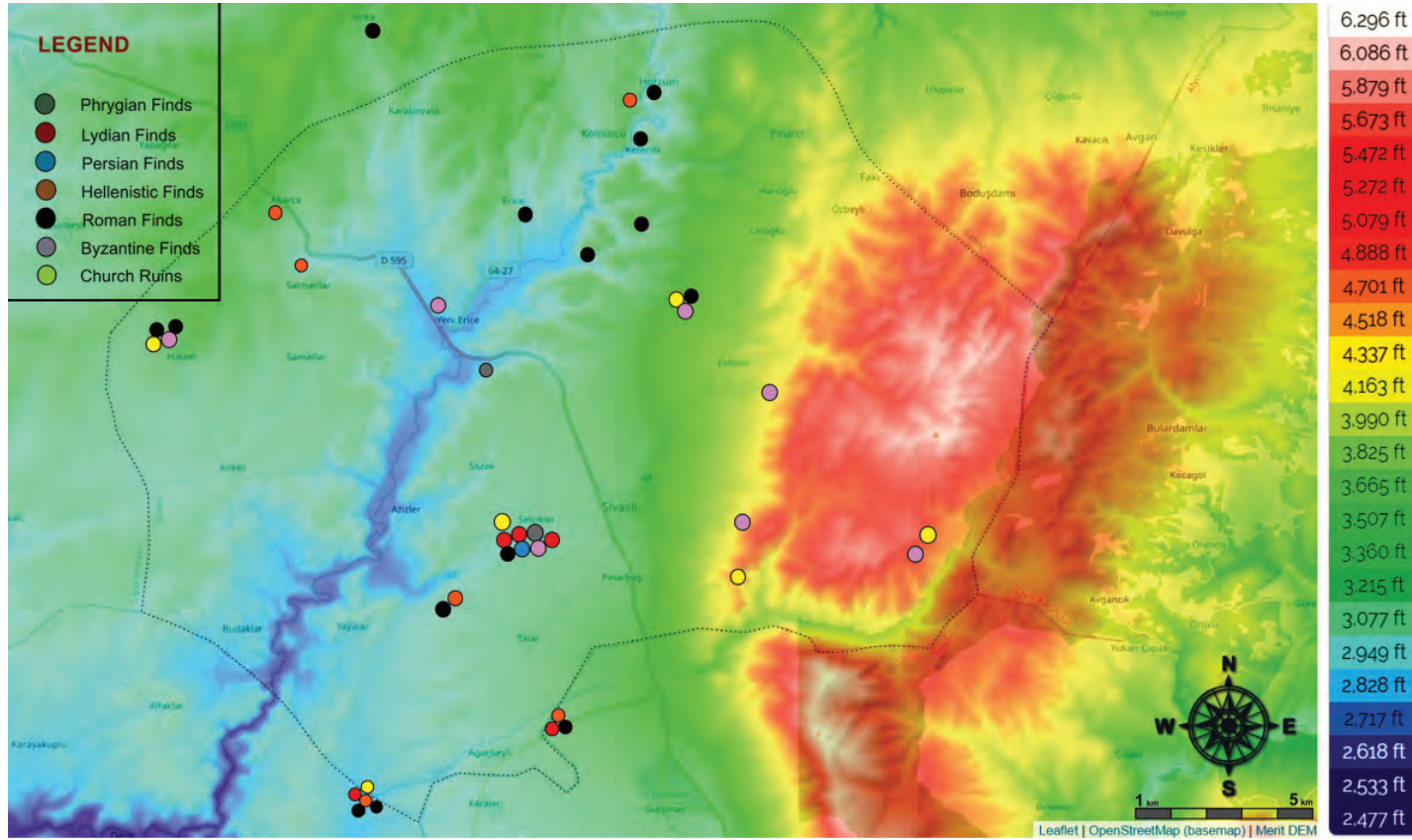
2020 SEBASTE ARAŞTIRMA ALANLARI - 2020 SEBASTE RESEARCH AREAS

LEJANT - LEGEND

- ▲ İlk defa tespit edilen arkeolojik alanlar - Archaeological sites identified for the first time
- ▲ Araştırma Yapılan Arkeolojik Alanlar - Archaeological Sites of Research

2017-2020 Arasında
Yapılan Araştırma
Alanlarını Gösteren
Haritalar

Sivrihisar İlçesindeki
Arkeolojik Yerleşimlerin
Dağılımları

Kilise Kazıları:

Kiliseler kompleksi olarak adlandırılan alan, Selçuklular köyünün doğusunda yer almaktadır. Fıratlı ve ekibi tarafından 1966-1978 yılları arasında kilise yapılarına ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Küçük kilise ve onun hemen güneyinde görülen büyük kilise olarak adlandırılan alanda yapılan kazılarda, etrafının masif kalker bloklarla çevrelediği görülmüştür. Yine kazı raporlarının birinde “Küçük Kilise” olarak adlandırılan yapının “Eustatios” isimli biri tarafından kurulduğu yazmaktadır. Ancak bu bilginin nereden geldiği ile ilgili hiçbir detay verilmemiştir. Kazıyı gerçekleştirenler, duvarın Orta Bizans Dönemi’nde yapıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca buluntular ışığında, küçük kilisenin ilk hâlinin, üç nefli bir bazilika olarak MS 6. yüzyılda inşa edildiği, daha sonra olasılıkla MS 10. yüzyılda kubbe ile örtüldüğü kazı raporlarında belirtilmiştir. MS 10. yüzyılda apsisi yapıya, Synthronon eklenmiş ve apsisi bölüme ikonostasis yapılmıştır. İkonostasis’in arşitravının ön cephesini süsleyen figürler, eğimli olarak verilmiştir. Kilisenin güney yan duvarından açılan kapı ile mezar şapeli olarak ayrılmış alana geçildiği görülmüştür. Bu bölümde iki adet mezar şapeli bulunmuştur (Narteksin güney ucundaki döşemenin altında). Ayrıca kilisenin orta nefinin merkezine doğru ambon (vaaz kürsüsü) parçaları ortaya çıkarılmış ve bölümün mermer levhalarla kaplı olduğu anlaşılmıştır. Yan neflerin ise opus sectile ile kaplı olduğu, zeminde in-situ olarak ele geçen buluntulardan fark edilmiştir. Pareklesionda bir kemer parçası üzerinde “*Hagios Gregorios tis Megalis Armenias*” (Ermenistan’ı Hristiyan yapan Gregorios) yazmaktadır. Gregorios’un tasviri üzerinde kakma camlardan süslemeler yapılmıştır¹.

Tümülüsler:

1967 ve 1969 yılları arasında, Selçuklular’ın güneybatısında Yayalar köyü yolu ile Tatar köyü yolu arasında köy mezarlığının güneyinde

¹ N. Fıratlı 1972, Age., s.111-122.

bulunan nekropol alanındaki üç tümülüste arkeolojik kazılar yapılmıştır. Ancak mezarların önceden kaçak kazıcılar tarafından yağma edildiği anlaşılmıştır. Bu mezarların ortak noktası olarak ana aks üzerinde mekânlarının sıralanması, ön oda, mezar odası, dromosların kuzeye doğru açılmalarıdır. Tümülüslerde yapılan incelemelerde yatay taş hatlı ya da semerdam şeklinde üst örtülerinin olması, küçük odaları ve dromoslarının özenli bir işçilik göstermesi, masif taşlardan meydana gelen taş duvarları Lydia Tümülüsleri ile benzerlikler göstermektedir. Selçukler tümülüslerinde görülen kline şeklinde gömü, Lydia mezarlarında da görülmektedir. Megale Phrygia bölgesinde olmasına rağmen Lydia özellikleri gösteren bu tümülüsler, üzerinde durulması gereken dikkat çekici buluntular arasındadır¹.

Güncel Çalışmalar ve Yüzey Araştırmaları²

2016 yılında başlayan Doç. Dr. Münteza DİNÇ başkanlığında yaptığımız ön çalışma³, 2017 yılında Doç. Dr. Emre TAŞTEMÜR başkanlığında başlayan yüzey araştırmalarının temelini oluşturmaktadır. İlk yılında Selçukler'in merkezinde çalışmalar yapılmış, kazılar esnasında etrafa dağılan tüm buluntular kayıt altına alınmıştır. 2017 yılında başladığımız yüzey araştırmasındaki amaç, Sebaste'nin kent sınırlarına ilişkin veriler toplamak ve hangi dönemlerde territoryumunda ne gibi farklılıklar olduğunu anlamaktır. İlk yıl çalışmalarında 23 arkeolojik alanda incelemeler yapılmış ve daha önce tespit edilmeyen 6 arkeolojik alan belgelenecek bilim dünyasına tanıtılmıştır.

2018 yılı çalışmalarında ise 20 arkeolojik alanda detaylı yüzey araştırması yapılmış, bunlar arasında 6 alan ise daha önce saptanmayan arkeolojik alanlar olup belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

2019 yılında ise kiliseler ve çevresinde 4 farklı bölgede toplam 57 tarla sınırında 13 farklı köyde olmak üzere toplam 17 arkeolojik alanda çalışmalar yapılmıştır. Bu alanlardan 14'ü daha önce tespit edilmeyen kültürel maddi kalıntıların olduğu alanlardır. Buralar belgelenecek müze yetkilileri ile paylaşılmıştır. Yüzey araştırmasında toplanılan 1 adet envanterlik eserin fişi doldurularak Bakanlık Temsilcisi ile Müze'de koruma altına alınması kararlaştırılmıştır.

2020 araştırma sezonunda ilk defa tarafımızdan tespit edilen arkeolojik alanlar arasında Eldeniz'in güneydoğusunda Bulkaz Dağı'nın eteklerinde Yarıkkaya mevkiinde Bizans yerleşimi; Eldeniz, Payamalanı-Arapağzı mevkiinde olasılıkla küçük bir kırsal Bizans yerleşimi, Ağaçbeyli Kurtbükü mevkiinde ise Tunç Dönemlerine tarihlendirilen bir höyük bulunmuştur.

"Sebaste Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması" beş yıllık bir proje olarak programlanmış ve bu çerçevede Sivaslı ilçesinin tüm köylerinde, dağlarında, ormanlarında, ovalarında incelemeler yapılmış ve 29 maddi kültür kalıntısına rastlanan yerler ilk defa bu proje ile tespit edilerek yetkililerle paylaşılmıştır.

Değerlendirme

Sebaste, Augustus tarafından kurulan kentler arasında yerini almış olmasına rağmen hikâyesinin başlangıcı çok daha eskiye, Geç Neolitik Dönemlere, dayanmaktadır. Sebaste'nin kurulduğu merkezde bulunan höyükte en erken buluntular Geç Neolitik Dönemden itibaren başlamakta ve kesintisiz olarak günümüze kadar da devam etmektedir.

Roma Dönemi'ndeki kuruluşunun asıl kırsal alanlardaki küçük yerleşimleri bir araya getirmek ve tek bir merkezden yönetilmesini sağlamaktır. Bu nedenle hem önemli yol güzergâhları üzerinde bulunması hem de merkezî konumu ile çevredeki küçük yerleşimleri territoryumuna almıştır ki günümüzde bu sınırlar Sivaslı ilçesinin tamamı kadardır. Bölgenin Romalılaştırma sürecinde kırsal kesimlerdeki yerleşimlerinin sayısı Feld'in yorumlarını desteklemektedir. Feld'e göre şehir ve kırsal arasında ekonomik ve kültürel açıdan uçurumun bulunduğu dair görüşlerin geçerli olmayacağını bunun nedeni olarak ise kırsal kesimde görülen çiftlik evlerinin ve köylerin sayısının neredeyse merkezdeki yerleşimler kadar olduğunu belirtmektedir (Bunun en güzel örneği Ketenlik köyü, Eroğlu mevkiî kırsal bir yerleşimdeki fresklerin bulunduğu yapıdır.). Feld'in de belirttiği gibi iki ayrı dünya yerine birbirini tamamlayan iki değişik kesimden söz etmek kırsal ve kent merkezi tanımlamasından daha doğrudur⁴.

¹ Ü. İzmirligil, Uşak-Selçukler Tümülüsleri, TAD 22/1, 1975, s.41-69.

² Bu bölümde yerleşim yerleri ve nekropol alanları anlatılmıştır ancak yerleşim yerlerine daha fazla ağırlık verilmiştir bunun nedeni ise nekropol alanları ve ölü gömme geleneklerinin kitabın ilgili bölümünde detayları ile anlatılmasıdır.

³ Dinç - Taştémür 2018.

⁴ K. Feld, "Pamprepius. Philosoph und Politiker oder Magier und Aufrührer?"; (Ed. A. Goltz - A. Luhter - H. Schlange-Schöninghen), Gelehrte in der Antike. Alexander Demandt zum 65. Geburtstag, Böhlau, Köln 2002, s.114.

Sebaste'nin Roma Dönemi'nden sonra da bir piskoposluk merkezi olarak bölgede önemli bir konumda olduğu, Hierokles listelerinde de adının geçtiğinden anlaşılmaktadır. Kiliselerin isimleri ile ilişkili herhangi bir arkeolojik veri ele geçerse de Dr. Fıratlı arşivinde yaptığımız çalışmalarda küçük kilisede bulunan bir yazıtta Eustatios isimli biri tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Ancak yazıt ile ilişkili Dr. Fıratlı'nın notları dışında başka hiçbir belge mevcut değildir. Yine yayımlanmamış 1978 yılına ait kazı raporunda Büyük Kilise'nin kazısı sırasında ele geçen Micheal VII Ducas'a (1071-1078) ait altın sikke ve aynı tabakadan ele geçen Selçuklu kandili kilisenin, aşağı yukarı terk edilmiş tarihini vermesi açısından önemlidir. Bu tarihten sonra ise Sebaste'nin bulunduğu topraklar Türkleşmeye başlayacak ve "Sebaste" ismi de "Sivaslı" ismine dönüşecektir.

~ KAYNAKÇA

- Appianos, The Roman History of Appian of Alexandria, (Çev. Horace White), Vol. I, Macmillan, New York, London, 1899.
- A. Hacı, "Third Millenium BC Finds from Sebaste: 1966-1967 Excavations at Selçukler Köyiçi Höyük and Recent Survey Finds (Sebaste Antik Kenti'nde MÖ 3. Binyıla Ait Bulgular: Selçukler Köyiçi Höyüğü 1966-1967 Yılları Kazıları ve Son Dönem Yüzeysel Araştırması Buluntuları)", (Ed. E. Taştëmür -M. Dinç), Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 - Sebaste (Phrygia) Kenti ve Çevresi 1966-1978 Kazıları ile 2016-2020 Yılları Yüzeysel Araştırmalarının Sonuçları, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021.
- A. Kazhdan, Petrovich, ed. The Oxford Dictionary of Byzantium I-II-III, Oxford, 1991.
- A. Strobel, Das heilige Land der Montanisten: Eine religionsgeographische Untersuchung, De Gruyter, Berlin 1980.
- A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, Cambridge University Press, Amsterdam 1983
- B. Öztürk, Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2010.
- B. V. Head, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Catalogue of the Greek Coins of Phrygia, Clarendon Press, Oxford, London 1906.
- B. V. Head, Historia Numorum, A Manuel of Greek Numismatics, Clarendon Press, Oxford 1911
- C. Habicht, "New Evidence on The Province of Asia", JRS, S: 65 (1975), s.64 – 91.
- C. H. Roosevelt, Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian- and Persian-Period Settlement Patterns, JFA, S:31, C:1 (2006), s.61 – 76.
- D. Magie, Roman Rule in Asia Minor I, Princeton University Press, New Jersey 1950.
- E. Taştëmür, – M. Dinç, "2017 Yılı Sebaste Antik Kenti ve Çevresi Yüzeysel Araştırması", 40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 36-1, 22-26 Mayıs, Çanakkale, 2019, 479-500.
- E. Taştëmür, "Location, History and Geography of the City (*Kentin Konumu, Tarihi ve Coğrafyası*)", (Ed. E. Taştëmür ve M. Dinç), Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 - Sebaste (Phrygia) Kenti ve Çevresi 1966-1978 Kazıları ile 2016-2020 Yılları Yüzeysel Araştırmalarının Sonuçları, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021.
- E. A. Şahin-H. Uzunoglu, On the History of Sebaste (Phrygia) in Antiquity and its New Inscriptions (Yeni Yazıtlarıyla Birlikte Epigrafik Belgelerde Sebaste (Phrygia) Antik Kenti, 329-370; "Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 - Sebaste (Phrygia) Kenti ve Çevresi 1966-1978 Kazıları ile 2016-2020 Yılları Yüzeysel Araştırmalarının Sonuçları", Taştëmür, E.-Dinç, M. (ed.), 2021.
- E. Şenol, Sivaslı İlçesinde Araziden Yararlanma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- F. Imhoof – Blumer, "Kleinasiathe Münzen. Bd.1", Sonderschriften herausgegeben vom österreichischen Archäologischen Institut in Wien, C: 3, Wien 1901.
- F. J. V. Arundell, Küçük Asya'da Keşifler, C: 1-2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- G. Gürtekin-Demir, "Eastern Lydia: Regional Lydian Pottery and Achaemenid Bowls at Sebaste (Doğu Lydia: Sebaste'de Bölgesel Lydia Seramikleri ve Achaemenid Kaseleri)", (Ed. E. Taştëmür ve M. Dinç), Sebaste (Phrygia) City and Its Surrounding: Results of the Excavations 1966-1978 and the Survey 2016-2020 - Sebaste (Phrygia) Kenti ve Çevresi 1966-1978 Kazıları ile 2016-2020 Yılları Yüzeysel Araştırmalarının Sonuçları, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2021, s.63-80.
- G. Le Rider, "Un groupe de cistophores de l'époque attalide", BCH 114 (1990), s.683-701.
- G. K. Sams, The Gordion Excavations 1950 – 1973, Final Reports, Vol. IV: Early Phrygian Pottery, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Pennsylvania 1994.
- G. Radet, En Phrygie, Rapport sur une mission scientifique en Asia Minoure, 1893.
- K. Belke ve N. Mersich, "Phrygien und Pisidien", Tabula Imperii Byzantini, S:7 (1990), s. 133 – 377.
- K. Feld, "Pamphilius. Philosoph und Politiker oder Magier und Auführer?", (Ed. A. Goltz - A. Luhter - H. Schlange-Schöningen), Gelehrte in der Antike. Alexander Demandt zum 65. Geburtstag, Köln 2002, s. 261 – 280.
- L. Robert, Villes D'Asie Mineure, Paris 1962.
- L. Tuğrul, "Küçük Asya Kitabelerinde Artemis", Türk Arkeoloji Dergisi, S:8 - 2 (1958), s.45 – 60.
- MAMA XI, Ballance, D. - Calder, W. M. - Hall, A.S. - Barnett, R.D., "Monumenta Asiae Minoris Antiqua: Monuments from Phrygia and Lycaonia", P. Thonemann (ed.), Vol. XI, London.

- M. Speidel, "A Latin Gravestone of AD 390 from Sebaste/Phrygia", *Roman Army Studies I*, J. B. Gieben, Amsterdam, 381-389.
- M. Dinç – E. Tastemür, "2016 Yılı Uşak İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüze Araştırması: Eski Yunan-Roma (Arkaik, Klasik, Helenistik ve Roma Dönemi) Yerleşimleri", *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 243-271.
- N. Giannakopoulos, *The Gerousia of Akmonia*, Gephyra, Yıl 2013, Cilt 10, Sayı, 13-31.
- N. Fıratlı, "Uşak – Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966 – 1970", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S:19, C:2 (1972), s. 109 – 160.
- P. Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- P. Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- R. İzbrak, *Türkiye Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Yardımcı Ders Kitapları Dizisi, Yayın No.263, No.14, İstanbul 1984.*
- R. J. Lilie, *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber: Studien zur Strukturwandlung des byzantinischen Staates im 7. und 8. Jahrhundert*, Yayınlayan, München 1976.
- R. J. A. Talbert (Ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, C:2, Princeton University Press, Princeton 2000.
- R. Stillwell, "Sebaste", *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, 1976.
- Strabon, *Geography*, (Çev. H. L. Jones), Harvard University Press, Cambridge 1924.
- S. Mitchell, *Anatolia Land Men and Gods in Asia Minor*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- S. Mitchell, *Anadolu'da Geç Antik Çağ*, (Ed. O. Tekin), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- S. Şahin, "Phrygia Epiktetos". *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1987, 265-268.
- Ü. İzmirligil, *Uşak-Selçukler Tümülüsleri*, *TAD* 22/1, 1975, 41-69.
- W. Brandes, *Die Städte Kleinasiens im 7 und 8. Jahrhundert*, Brill, Amsterdam 1989.
- W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology*, C: 1, Cambridge University Press, Cambridge 1836.
- W.M. Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *JHS*, S:4 (1883), s.370 – 486.
- W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia: West and west-central Phrygia*, S:1, C: 2, Clarendon Press, Oxford 1895.
- W.M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Andesite Press, Oxford 1897.
- W.M. Ramsay, "Roman Garrisons and Soldiers in Asia Minor. Part II", *The Journal of Roman Studies*, S:19 (1929), s.155 – 160.
- W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev.: M. Pektaş, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1960.

UŞAK İLİ SINIRLARI İÇERİSİNDEKİ ŞEHİR SİKKELERİ

İlhan ÇAVUŞ*

Giriş

Günümüzde Batı Anadolu'nun İç Anadolu'yla geçiş güzergâhında, antik dönemde ise Kral Yolu üzerinde bulunan ilimiz, her dönem farklı kültürlerin etkisinde kalmıştır. Şehrin sınırları içerisinde Uşak merkezde Temenouthyrai, Ulubey ilçesinde yer alan Blaundos, Banaz ilçesi Ahatköy'de yer alan Akmonia, Sivaslı ilçesi Selçikler beldesinde Sebaste, merkez Güre köyünde yer aldığı düşünülen Bagis (Bageis), merkez Çırpıcılar köyünde yer aldığı düşünülen Clanudda, merkez Ortaköy sınırları içerisinde yer aldığı düşünülen Traianapolis ve Sivaslı ilçesi Hacim köyü sınırları içerisinde yer aldığı düşünülen Alaudda gibi antik kentler bulunmaktadır. Bununla birlikte lokalizasyon itibarıyla Temenouthyrai, Blaundos, Akmonia ve Sebaste kentlerinin yerlerinden emin olunabildiği söylenebilir.

Temenouthyrai'nin konum itibarıyla günümüzde Uşak ili sınırları içerisinde yer aldığı, antik dönemde ise Hyllos (Kumçay-Gördes) Nehri'nin kuzeyinde, Temnos (Demirci) Dağı'nın güney yamaçlarında bulunduğunu söylemek mümkündür². Bu iki coğrafi unsur, antik dönem Uşak ilinin yani Temenouthyrai'nin kimliğini belirlemektedir³. Günümüzde de coğrafi anlamda doğu ve batı illeri arasında bulunan ilimiz, tarihsel süreç içerisinde Temenouthyrai ismiyle konumunu korumuş, önemli ticaret ve hareket yolları üzerinde bulunmuştur. Özellikle MÖ 8. yüzyıldan itibaren çeşitli imparatorlukların etkisi altına girmeye başlayan bölgede öncelikle Phryg etkileri, merkez Altıntaş köyünde bulunan kaya mağaraları ile isim olarak net olmamakla birlikte Eşme, Aydın köyü Düzköy Mahallesi sınırları içerisinde yer alan ve uzun yıllar iskâna sahne olmuş Mesotimosos Yerleşimi'nde arazi üzerinde bulunan seramiklerle karşımıza çıkar. MÖ 7. yüzyılda doğu komşusu Phryg'lerin Kimmer saldırıları sonucu yıkılmasıyla Lidyalılar, bölgede egemen devlet hâline gelse de bu durum çok uzun sürmemiş, daha sonraları bölgede başlayan Pers tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Lidyalıların da yıkılmasıyla bölge, Pers hâkimiyeti altına girmiş ve bu aşamadan sonra Persler daha da batıya, Atina'ya doğru yayılma politikası izlemişlerdir⁴. Hâkimiyet altına aldıkları bölgede kültürel bir zenginlik ile karşılaşan Persler, ölü gömme gelenekleri ve sikke kullanımı gibi konularda buldukları kültürel birikimi belirli bir süre fazla bir değişikliğe uğratmadan kullanmışlardır.

Antik çağda, sikkenin bulunduğu coğrafya sınırları içerisinde kalan Uşak'ta Pers hâkimiyeti ile birlikte Phrygia etkisinden de söz etmek gerekmektedir. Birbirine sınır ve karışık halk topluluklarının yaşadığı bir dönem olan MÖ 4. yüzyıl ve sonrasında, bölgede dağılmış olan Lidya, Phryg gibi çeşitli devletlerin halkları, sınırları net çizilemeyen bir coğrafya içinde yaşamışlardır.

Bu süreç içerisinde Makedonyalı Büyük İskender'in tarih sahnesine çıkması ve Persleri mağlup ederek Anadolu'yu hâkimiyeti altına almasıyla MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğinde bölge el değiştirmiştir. Büyük İskender'in genç yaşta ölmesinden sonra bölgede siyasi birlik yeniden bozulmuş, önce Seleukoslar ardından da Bithynia, Bergama gibi krallıklar bölgeye hâkim olmaya çalışmışlardır. Büyük İskender'in ölümünden yaklaşık bir asır sonra, Makedonya Kralı V. Philippos'un bölgeyi yeniden tamamıyla hâkimiyeti altına alma ihtimali üzerine bölgede bulunan krallıklar, Roma İmparatorluğu'ndan yardım istemiş; bunun sonucunda karşı karşıya gelen Roma ve Makedonya mücadelesi sonucunda bölge, Roma İmparatorluğu etkisi altına girmeye başlamıştır. Bölgede özellikle Büyük İskender'in ölümünden sonra kurulan Blaundos gibi kentler, Roma hâkimiyeti altında sikke basmaktadırlar. Bununla birlikte lokasyon itibarıyla ilimiz merkez ilçesi Güre köyü sınırları içerisinde yer aldığı düşünülen Bagis Antik Kenti de bölgede kendi adına para basan yerleşimlerdendir.

Uşak, antik dönemde sikkenin ilk kullanıldığı ve basıldığı bölgeye yakın olması sebebiyle her zaman sikkenin dolaşım ve etkileşim alanında yer almıştır. MÖ 515 civarında, I. Dareios (MÖ 522-486) zamanında basımına başlanan gümüş Pers sikkeleri⁵ (Siglos) bile her ne kadar Helenistik Dönem'e kadar sınırlı bir coğrafyada dolaşım imkânı bulmuşsa da Uşak'ın Lidya bölgesi yakınında ve etkileşiminde bu

* Arkeolog, Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şube Müdürü

² Ramsay, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, 161.

³ Drew-Bear, T., *The City of Temenouthyrai in Phrygia*, *Chiron* 9, 1979, 276.

⁴ Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 1998, 338.

⁵ Kraay, C.M., *Archaic and Classical Greek Coins*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1976, 32-34.

lunması, bu sikkelerin MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda Uşak coğrafyasında dolaşımına imkân tanımıştır. Makedon İmparator Büyük İskender'e kadar sınırlı coğrafyada kullanılan sikke, Büyük İskender'in bölgeyi fethinden sonra yayılım alanı bulmuş ve geniş bir alana yayılmıştır. Anlatılanlar ışığında antik dönem Uşak coğrafyasında sikke kullanımı, sikkenin bulunup kullanılmaya başlamasından itibaren var olmuştur. Bu da özellikle kaynağa yani sikkenin basıldığı Sardes'e yakın olması nedeniyle gerçekleşmiş olmalıdır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Makedon tehdidi nedeniyle bölgedeki küçük krallıkların Roma'dan yardım istemeleri, bölgede roma hâkimiyetinin oluşmasına temel oluşturmuştur. Bu dönemden sonra Roma hâkimiyeti bölgede artmış ve Sebaste gibi kentler kurularak sikke basmış ve Roma İmparatorluğu'na bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Sonuç olarak antik dönemde Uşak Coğrafyası, sıklıkla siyasi ve hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuş; Lidya, Phryg, Pers, Makedonya ve Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmiştir. Bunun sonucunda Phryg hariç diğer mücadele sahiplerinin sikkeleri Uşak coğrafyasında bulunmuş ve günümüzde müze envanterini çeşitlendirmiştir. Sikke Uşak coğrafyasında icadından itibaren var olmuş, bunu da bulunduğu coğrafya sağlamıştır.

Müze envanterinde Lidya sikkelerinin var olması coğrafya ile ilişkilendirilebilir. Fakat Pers sikkelerinin de bulunması önemlidir. Özellikle 2017 yılı içerisinde Eşme ilçesi sınırları içerisinde bulunan 740 adetlik Siglos Pers define buluntusu, bölgedeki Pers hâkimiyetini kanıtlar nitelikte olup Türkiye müzeleri içerisindeki nadir Pers siglos define buluntularındandır.

Günümüzde Uşak ili sınırları içerisinde kalan ve sikke basan antik kentler aşağıda kısa bilgileriyle ve sikke örnekleriyle verilmiştir.

Akmonia:

Günümüzde Banaz ilçesi Ahatköy'de, köyün güneyindeki kuzey-güney uzantılı büyük tepe üzerinde yer almaktadır. Antik dönemde ise Diokleia'nın (Sandıklı-Ahurhisar) 10 km batısında, Sindros (Banaz) Nehri vadisinde kurulmuştur. Sindros vadisindeki büyük yerleşimlerden biridir¹. Kentte erken dönem sikkeleri oldukça sık görülür ve çeşitlilik gösterir. Sakallı Zeus ve Kartal'ın yanında, nehir üzerindeki sandalda uzanmış vaziyette nehir tanrısı ve Sur Taçlı Tyche betimlemeleri de sikkeler üzerinde bulunur. Roma Dönemi'nde ise ilk sikkelerini MÖ 1. yüzyılda basan kentte sikke basımı, İmparator Gallianus döneminin sonuna kadar (MS 268) devam etmiştir. Sikkelerde görülen tipler: Nike; Zeus; Artemis; Artemis Ephesia; Nehir Tanrısı (Sindros ?); Kybele; Asklepios ve Hygieia; Hermes; Zeus; Dionysos Bigada; Herakles; Demeter; Tyche.

Kaynak: https://www.wildwinds.com/coins/greece/phrygia/akmoneia/BMC_20.jpg

Katalog No: 1

Ö.Y.: Demos'un sağa dönük portresi. Çevrede IEPOC DHMOC

A.Y.: Hermes ayakta sola dönük. Elinde asa ve kese. Çevrede AKMONEON

Cinsi: Bronz.

Ref.: BMC. Phrygia

Kaynak: https://www.wildwinds.com/coins/greece/phrygia/akmoneia/BMC_15.jpg

Katalog No: 2

Ö.Y. : Sağa dönük vaziyette Miğferli Athena.

¹ Belke, K. - N. Mersich, "Phrygien und Pisidien", *Tabula Imperii Byzantini* 7, Viyana, 1947, 176.

A.Y.: Ortada şimşek demeti ve üzerinde kanatlarını açmış kartal. Her iki yanında yıldız. Altta ... NOAOTO ... ΛΑΩΝ

Cinsi: Bronz.

Çap: 22 mm

Ağ.: 7,62 g

Ref.: BMC Phrygia, 15.

Bageis (Bagis):

Günümüzde Uşak ili merkez Güre köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Bulunduğu konum itibarıyla Uşak ilinin batısında, İzmir yolu üzerindedir. Tamamıyla toprak altında bulunan kentte Müze Müdürlüğüne farklı alanlarda gerçekleştirilen kazılarda, Tunç Dönemi Pithos kullanılarak yapılmış küp mezarlar ile farklı alanlarda arazi üzerinde Lidya seramikleri ile karşılaşmıştır. Ayrıca yapılan kurtarma kazılarında Roma Dönemi mezar yapılarının da varlığının tespit edilmesi, kentin erken dönemlerden itibaren lokalizasyona sahne olduğunu göstermektedir. Müze Müdürlüğünde bulunan sikkelerden, kentin sikke basımına MS 1. yüzyılda başladığını söylemek mümkündür. Ayrıca bazı sikkelerde Caesarea ismiyle karşılaşılması, şehre bir dönem imparatorun adının verildiğini gösterir. İmparatorluk döneminde Nero ile başlayan sikke basımı, Gallianus döneminde Temenouthyrai ile ittifak (homonoii) sikkeleriyle devam etmiştir. Kentin sikke basımı, İmparatoriçe Salonina (MS 268) yıllarına kadar uzanır.

Kaynak :Uşak Müzesi Fotoğraf Arşivi

Katalog No: 3

Ö.Y.: Silik noktalı bordür içinde sağa dönük vaziyette zırlı İmparator. (Geta) Çevrede Π CEIT TETAC KAI

A.Y.: Silik noktalı bordür içinde sola dönük, ayakta Fortuna. Öne uzattığı sağ eliyle dümen, sol eliyle de cornucopiae tutuyor. Sol boşlukta +. Çevrede EΠI ΓAIOYAP ...

BATHNQN

Cinsi: Bronz

Çap: 23 mm

Ağ.: 5,51 g

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma

Ref.: SNG Copenhagen, 52.

Kaynak: Uşak Müzesi Fotoğraf Arşivi

Katalog No: 4

Ö.Y.: Bordür içinde sağa dönük vaziyette genç büst.(Senato) Çevrede ICPA CYNKATOC

A.Y.: Ayakta sola dönük Figür. (Apollo) Öne uzattığı sağ eliyle Patera, sol eliyle defne dalı tutuyor. Çevrede EΠI AΠOΛ ... OY ... BATHNQN

Cins: Bronz

Çap: 23 mm

Ağ.: 7,14 g

Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma

Ref.: Imhoof-Blumer, KM, 3.

Blaundos:

Günümüzde Uşak ili Ulubey ilçesi Sülümenli köyünde yer almaktadır. Antik dönemdeki konumu itibarıyla Hippurius geçidinde, Phrygia sınırında Maiandos (Büyük Menderes) Irmağı'nın kuzeyinde, bir akropol üzerinde Makedonya tipi savunma sistemi ve bir kayanın dibinde de aşağı şehri olan kentin yeri, ilk kez Hamilton ve Arundell tarafından belirlenmiştir. Müzede bulunan sikkelerinden kentin ilk sikkelerini, MÖ 2. yüzyılda, Roma'nın Asia eyaletini vergilendirme amacıyla düzenlemesinden hemen sonra basmaya başladığı anlaşılmaktadır. Ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle sikkeler üzerinde değişik tipler görülmekte olup erken örnekleri Sakallı Zeus ve Kartal Tipli Pergamon sikkeleri ile çağdaştır. Daha sonra Roma İmparatorluk Dönemi'nde sikke basmaya devam eden kent, Volusianus (MS 253) yıllarına kadar sikke basmıştır.

Sikkelerde görülen tipler ise Apollo Kitharoados; Dionysos ayakta; Demeter ayakta; Zeus ayakta, çıplak ve yıldırım tutan; Herakles ve aslan; Herakles ve Geryon; Nehir Tanrısı Hippurius ve uçan kartaldır.

Kaynak: Uşak Müzesi Fotoğraf Arşivi

Katalog No: 5

Ö.Y.: Sağa dönük vaziyette defne çelenkli imparator (Gallus). Çevrede A KTOT. ΓΑΛΛΟC..

A.Y.: Hermes ayakta, sol elinde kerykeion, sağ elinde ise hemen önünde duran atının koşumunu tutuyor. At adım atar şekilde, atın üstündeki figürün sırtında ise Labris.

Cins: Bronz

Çap: 36 mm

Ağ.: 27,14 g

Müze Geliş Şekli: Satın alma

Ref.: SNG Copenhagen, 251.

Kaynak: Uşak Müzesi Fotoğraf Arşivi

Katalog No: 6

Ö.Y.: Çevrede noktalı bordür. Ortada sağa dönük vaziyette sakallı Herakles.

A.Y.: Çevrede noktalı bordür. Ortada sola dönük vaziyette ayakta kadın figürü. Sol elinde yere dayadığı asa. Öne uzattığı sağ elinde ise bir nesne tutuyor. Çevrede BAAN ... ΔEΩN

Cins: Bronz

Çap: 20 mm

Ağ.: 4,6 g

Müze Geliş Şekli: Satın Alma.

Ref.: BMC Lydia 62; SNG Copenhagen; 251-254.

Sebaste (Sebasteion):

Günümüzde Uşak ili Sivasslı ilçesi Selçikler beldesinde yer almaktadır. Kent Anadolu'nun Romanize edilmesi için İmparator Augustus tarafından kurulmuş ve buraya imparatora bağlı anlamına gelen Sebaste adı verilmiştir. Antik dönemde kent, Eumeniadan Akmonia'ya giden yol üzerinde bulunmaktadır. Kent, asıl önemini MS 6. yüzyılda piskoposluk merkezi olduktan sonra kazanmış ve bu önem MS 10. yüzyıla kadar sürmüştür.

Büyük ve küçük olmak üzere iki adet kilisesi mevcut olup kiliselerin yapı taşları Roma Dönemi'nden kalma hamam ve yapıardan temin edilmiştir. Yapılan kazı çalışmaları

rında yerleşimin ilk Bronz Çağı'nda başladığı, Roma ve Bizans Dönemi'nde devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte kentin kuzeyinde bulunan 3 adet Lidya tümülüsü, yörede Lidya yerleşiminin olduğunu da göstermektedir.

Kent imparatorluk sikkelerini ise İmparator Augustus zamanında basmaya başlamıştır. Kentte sikke basımı, MS 3. yüzyılın ortalarına İmparator III. Gordianus zamanına kadar devam eder. Kent, döneminde ticaret yolları üzerinde yer aldığı için sikkeler üzerindeki betimlemeler çeşitlilik gösterir. Sikkeler üzerinde görülen tipler ise Dionysos; Men; Herakles; Zeus; Kybele; Athena; Asklepios; Ganymedes ve Nehir Tanrısı Syndros olarak görülür.

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/d73c635fedf81abeb5616344468b8c3f/img/aquila/003/image00547.jpg>

Katalog No: 7

Ö.Y.: Sağa dönük İmparator büstü.(Nero). Çevrede : ΣΕΒΑΣΤΟΣ

A.Y.: Zeus sola doğru oturur vaziyette. Sol elinde yere dayadığı asa, sağ elinde ise patera tutuyor. Çevrede ΣΕΒΑΣΤΗΝΩΝ ΙΟΒΛΙΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

Cins: Bronz

Çap: 19 mm

Ağ.: 5.2 g

Ref.: SNG Von Aulock, 3951.

Kaynak: Uşak Müzesi Fotoğraf Arşivi

Katalog No: 8

Ö.Y.: Sağa dönük vaziyette kısa, dalgalı saçlı, başında üçgen yapraklı sarmaşık dalı çelengi bulunan genç erkek büstü (Senato ?).

A.Y.: Sur taçlı Tyche sola doğru oturur vaziyette. Öne uzattığı sağ elinde Patera, yana doğru uzattığı sol elinin altı ise globus yer alır.

Çevrede CEBACT NΩN

Cins: Bronz

Çap: 21 mm

Ağ.: 5.1 g

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma

Ref.: SNG Von Aulock Nacht, 8439 benzeri

Temenouthyrai (Flaviopolis):

Günümüzdeki Uşak şehrinin lokalizasyonu altında yer aldığına inanılmakta olup kentin varlığı Uşak merkez Sarayaltı Mahallesi'nde bir ev inşaatı temelinde bulunan ve Uşak Müzesinde sergilenen bir mil taşından anlaşılabilir. Bununla birlikte Uşak Müzesi tarafından 4 dönem boyunca kazısı gerçekleştirilen Uşak merkez Aybey Mahallesi'nde bulunan Aybey Nekropolü'nün de kentin nekropollerinden biri olduğu düşünülmektedir. Nekropolde bulunan bir sikke üzerinde Roma İmparatoru Marcus Avrelius'un karısı Faustina II'nin portresinin bulunması, şehrin MS 2. yüzyılda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Kaynak: Uşak Müzesi Fotoğraf Arşivi

Katalog No: 9

Ö.Y.: Sağa dönük vaziyette, sakallı, ışın taçlı imparator.(Gallienus) Çevrede AK ΠΟΛΙΚΙΝ ΓΑΛΛΙΕΝΟC

A.Y: Ortada sağa doğru ilerleyen at üzerinde bir kahraman ya da tanrı, pelerini arkaya doğru uçuyor. Sol eliyle omzundaki Labris i tutuyor. Çevrede ... EOBO ... THMENO ... Alt kesitte ise PENCI.

Cins: Bronz

Çap:31 mm

Ağ.:12.9 g

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ref.: SNG Von Aulock, 4009; SNG Copenhagen, 253-268.

Kaynak: Uşak Müzesi Fotoğraf Arşivi

Katalog No: 10

Ö.Y.: Çevrede noktalı bordür içinde, ortada sağa dönük vaziyette korinth miğferli Athena.

A.Y.: Sağa doğru yürüyen ve kükrer şekilde aslan. Çevrede NEIXOMAX OC APX THMENO ... Alt kesitte PEVCI.

Cins: Bronz

Çap: 21mm

Ağ.: 5,2 g

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ref.: SNG Copenhagen, 740.

~ KAYNAKLAR:

- Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 1998
Belke, K. - N. Mersich, "Phrygien und Pisidien", Tabula Imperii Byzantini 7, Viyana, 1947
BMC. Phrygia: Head, B.V.A., Catalogue of Greek Coins in the British Museum, Phrygia, Londra, 1906
BMC. Lydia: Head, B.V.A., Catalogue of Greek Coins in the British Museum, Lydia, London, 1901
Drew-Bear, T., The City of Temenouthyrai in Phrygia, Chiron 9, 1979
Imhoof-Blumer KM.: Imhoof-Blumer, F., Kleinasiatische Münzen, Vienna, 1901-1902
Kraay, C.M., Archaic and Classical Greek Coins, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1976
Ramsay, W.M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960
SNG Von Aulock, Sylloge Nummorum Graecorum, Sammlung, Hans Von Aulock, Berlin, 1957-1967
SNG Von Aulock, Nacht, Sylloge Nummorum Graecorum, Sammlung, Hans Von Aulock, Berlin, 1968
SNG Copenhagen, Sylloge Nummorum Graecorum, Danish National Museum, Copenhagen, 1942-1979.

UŞAK-ULUBEY KANYONLARI ve COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Hasan ÇUKUR * - H. Arzu Gökce GÜNDÜZOĞLU **

Giriş

Uşak, tarihi, arkeolojik, kültürel ve coğrafi olarak pek çok özgün değere sahip zengin bir ilimizdir. Bunların en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz ilin güneyinde, Ulubey ilçesi sınırları içerisinde başlayıp, Kurudere'den Büyük Menderes Nehri üzerinde kurulu bulunan Adıgüzel Barajı (Denizli)'na kadar devam eden Ulubey kanyonlarıdır (Foto 1, 2).

Burada sıklıkla ifade edilen "kanyon vadisi" kavramına değinecek olursak; "U" şeklinde kenarları dik ve tabanı geniş olan vadi olarak ifade edilmektedir. Böyle vadiler genellikle karstik sahalarda, akarsuyun kimyasal yönden yatağını aşındırması ile oluşmaktadır. Ayrıca buzul hareketleri sonucunda da kanyon vadiler gelişebilmektedir (Atalay 2013). Uşak-Ulubey'de kanyonlar, karstik arazi üzerinde gelişme göstermişlerdir. Akarsular eğim yönünde akış göstererek taşıdığı sular vasıtasıyla, anakaya/anamateryal üzerinde erozyon/aşındırma faaliyetleri; eğimin azaldığı düz-düze yakın ve senkinal/çukur alanlarda ise birikim şekilleri meydana getirmektedirler. Belli etken ve süreçler sonucunda eğimin fazla olduğu yerlerde bu çalışmanın konusu olan aşındırma şekillerinden kanyonlar da oluşabilmektedir.

Dünyanın farklı bölgelerinde farklı özelliklere sahip büyük kanyonlar mevcuttur. Bunlar arasında Namibya'da bulunan dünyanın en geniş kanyonlarından olan Fish River Kanyonu'nu ve Çin'deki Dünya Kültür Mirası listesinde bulunan Wulingyuan Kanyonu'nu ile Meksika'daki Copper Kanyonu'nu saymak mümkündür (İbret ve Cansız, 2016'ya göre; Zeybek ve diğ., 2020).

Türkiye'de belli başlı kanyonlar arasında, Köprülü Kanyonu (Antalya), Düver Kanyonu (Antalya), Lamas Kanyonu (Mersin), Göksu Kanyonu (Mersin), Çoruh Vadisi (Artvin), İhlara Vadisi (Aksaray), Saklıkent Kanyonu (Fethiye/Muğla), Şahinkaya Kanyonu (vezirköprü/Samsun), Reşadiye (Zinav) Kanyonu (Reşadiye/Tokat), Ozan Kanyonu (Malatya), Küre Dağları Milli Parkı sınırları içerisinde bulunan Horma Kanyonu (Pınarbaşı/Kastamonu), Valla Kanyonu (Pınarbaşı/Kastamonu), Ulukaya Kanyonu (Ulus/Bartın), Çatak Kanyonu (Azdavay/Kastamonu) ve Ulubey Kanyonu (Uşak)'nu belirtmek mümkündür (Ceylan, 2004; Özdemir, Zaman, Sever, 2004; Çetinkaya, Kambu, Nakamura, 2014; Gül ve Zeybek, 2017; Gürgöze ve Uzun, 2017; Zeybek ve diğ., 2017; Çatır ve Şimşek, 2019'a göre Zeybek H. İ., ve diğ. 2020).

Genel itibarıyla bu kanyon vadilerde, dinlenme, konaklama, tekne gezintileri, doğa yürüyüşleri, yaban hayatı izleme, manzara seyretme, fotoğraf çekme, rafting gibi pek çok faaliyet yapılmaktadır. Bu kanyon vadilerin bazılarında bulunan cam seyir terasları ise jeomorfolojik peyzaj açısından muhteşem görünümüyle gelen ziyaretçilerin çevreyi gözlemlemeleri ve fotojenik yapısıyla da yaşanan anı fotoğraflamalarına olanak sağlamaktadır (Tanrısever ve diğ., 2016'ya göre, Zeybek ve diğ., 2020).

Coğrafi konum ve kanyonların oluşumunda jeomorfolojik durum

Ulubey kanyonları ve yakın çevresi, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde, Uşak güneyinde Ulubey yakınında yer almakta olup; Büyük Menderes nehri kollarından olan Banaz Çayı'nın drene ettiği bir sahada bulunmaktadır (Şekil 1).

Genel bir plato görüntüsüne sahip olan saha, Murat dağı güneyinde (Uşak yakınları) kabaca 900 m yükseltilerde iken, Ulubey çevresinde 700 m'lerde, daha güneyde ise Adıgüzel barajı çevresinde 500 m'lere kadar yükselti değerleri azalmaktadır. Bu genel sade görüntüyü bozan bazı yükseltiler ise Ulubey batısında, Kabadağ (1275 m) ve Yassı dağ (1074 m), sahanın güneydoğusunda ise Kavak dağı (1334 m) yer almaktadır. Genel plato sahasını parçalayan drenaj ağında ise Büyük Menderes Nehrinin kuzey kollarını oluşturan Banaz Çayı ve Dokuzsele deresi belirtilebilir. Ulubey ilçesi ve diğer yerleşim alanlarının da kurulu olduğu plato yüzeyi ve bu yüzeyi yer yer 200 m derinliklere ulaşan kanyonlarla yarılmış eğim değerlerinin dramatik şekilde değiştiği bir jeomorfolojik yapıdan söz etmek mümkündür (Şekil 1).

Uşak-Ulubey kanyonlarının, Anadolu'daki diğer kanyonlar ile kıyaslanması ve Ulubey kanyonlarının derinliği, uzunluğu genişliği gibi

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Coğrafya Eğitimi ABD

** Arş.Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi

nicel özellikleri aşağıda özetlenmiştir. Anadolu genel olarak eğim ve yükselti değerlerinin fazla olması, tektonik hareketlilik neticesinde pek çok kanyon vadinin geliştiğini belirtmek mümkündür. Derinliği, uzunluğu ve genişliği ile birbirinden son derece farklı, jeomorfolojik açıdan çok farklı pek çok kanyon mevcuttur. Örneğin Kastamonu-Valla kanyonu, yüzeyden 1200 m derinlikte bir vadiye sahiptir. Antalya-Köprülü kanyon ise 25 km lik bir uzunluğa bulunmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1 Anadolu'daki belli başlı kanyonlar

Kanyon Adı / Bulunduğu Şehir	Uzunluğu (km)	Genişliği(m)	Derinliği(m)
Valla Kanyonu / Kastamonu	12	50	800-1200
Karacehennem Boğazı & Ersizlerdere Kanyonu / Kastamonu	5,5	-	850
Köprülü Kanyon / Antalya	25	-	400
Saklıkent Kanyonu / Muğla	18	-	200
Cehennem Deresi Kanyonu / Artvin	0,5	70	6
Güver Kanyonu / Antalya	2	30	115
İnceğiz (Arapapıştı) Kanyonu Denizli / Aydın	6	-	380
Çatak Kanyonu / Kastamonu	8	-	480
Göynük Kanyonu / Antalya	10	-	350
İncesu Kanyonu / Çorum	13	50	300
Karanlık Kanyon / Erzincan	9	-	600
Şahinderesi Kanyonu	27	-	650
Horma Kanyonu / Kastamonu	3	-	100
Yazılı Kanyon / Isparta	10	-	400
Kirpe Kanyonu / Düzce	12	-	25
Kapıkaya Kanyonu / Adana	20	-	200
Şehriban Kanyonu / Kastamonu	4	-	600
Ihlara / Aksaray	18	200	150

Kaynak Aylan S., 2019,

Kanyonların oluşumunda Jeolojik/ litolojik durum

Ege Bölgesi'nin İç-batı Anadolu eşiği üzerinde yer alan Uşak platosu, kuzeyde Murat dağı batıda Elmadağ, doğuda Ahır dağı ve Burgaz dağı gibi yaşlı birimler tarafından sarılmıştır (Harita 1: Morfometri haritası). Uşak platosu ve yakın çevresine ait bugüne değin yapılan jeolojik çalışmalarda Paleozoyik, Mesozoyik, Tersiyer ve Kuaterner yaşlı birimler olduğu pekçok farklı kaynaktan da ifade edilmiştir. (Şekil 3). Ulubey kanyonlarının geliştiği alanın temelini Paleozoik dönemine ait Menderes masifinin çeşitli metamorfite/başkalaşım kayalar oluşturur. Metamorfite'de Güneyköyü formasyonu, Eşme formasyonu ve Musadağı mermerleri olmak üzere üç ana birim belirlenmiştir (Ercan, vd. 1978'e göre Buldan, 2017).

Eşme formasyonu altta granitik gnayslarla yanıl ve dikey geçişli gözlü gnayslar bulunur. Eşme çevresinde genellikle yüzeyde beyaz renkli dolomitik mermerlerin kalınlığı 150 metreyi aşar. Mermerler iri kristalli yer yer siyah bantlı olup ara sıra zımpara ve diyasporit mermerleri içerirler (Buldan, 2017). Mermerler, Ulubey doğusunda Musadağında Banaz Çayı'nın aşındırdığı Neojen örtüsü altında ve Uşak kuzeybatısında yüzeylenmiştir (Ercan, vd., 1978'e göre Buldan, 2017).

Çalışma alanında temeli oluşturan Menderes masifi metamorfite/fitleri üzerinde oldukça az alan kaplayan Mesozoyik-Jura yaşlı dolomitik kalkerler ve Kretase yaşlı melanjlarla temsil edilir (Şekil 2).

Jura yaşlı birimler, mermerler üzerine uyumsuz olarak gelir. Gri-mavimsi, yer yer beyaz renkli dolomitik kireçtaşlarından ibarettir.

Dolomitik kireçtaşlarının fosilleri azdır. Çalışma alanında fosil bulunamamasına karşın Murat dağ yöresinde Orta-Üst Jura yaşını belirleyen fosiller bulunmuştur (Ercan, vd. 1978'e göre Buldan 2017).

Araştırma alanının yer aldığı Uşak platosunda Tersiyer, Neojen yaşlı gösel çökeller ve volkanit kaya birimleri ile temsil edilir. Çalışma alanında Neojen, diğer Jeolojik arazilere göre oldukça geniş alan kaplamaktadır (Şekil 2).

Pliyosen, çeşitli tortul ve volkanik kayalarından oluşan İnay grubu ve Payamtepe volkanitleri ile belirlenmektedir. İnay grubu Ahmetler formasyonu, Beydağı tüfitleri ve Ulubey formasyonunu içerir.

Ulubey formasyonu olarak adlandırılan formasyon Ahmetler formasyonu üzerinde uyumlu olarak oturur. Gösel ortamda oluşmuş kireçtaşlarının en kalın olduğu yer Ulubey yöresidir. Burada kireçtaşlarının kalınlığı 250m'ye ulaşmaktadır. Gösel kireçtaşları yer yer killi-marnlı düzeyler içerir. Kireçtaşları yer yer silisleşmişlerdir. (Ercan, vd., 1978'e göre Buldan, 2017).

Bölgede pliyosen çökellerinin irdelenmesi sonucu pliyosenin masif kenarlarında yamaç molozları ile başladığı, akarsuların birikintileri ile süregeldiği ve geniş yer kaplayan gösel oluşuklarla birimleri ile sonlandığı belirlenmektedir. Daha sonra Menderes masifinin bölgesel yükselmesi ile oluşan tansiyonel/gerilme kuvvetlerin etkisiyle yer kırılarak, yer yer 5-15°'lik eğim kazanmış D-B yönlü faylar oluşmuştur (Yalçınlar 1957, Ercan, vd., 1978'e göre Buldan, 2017).

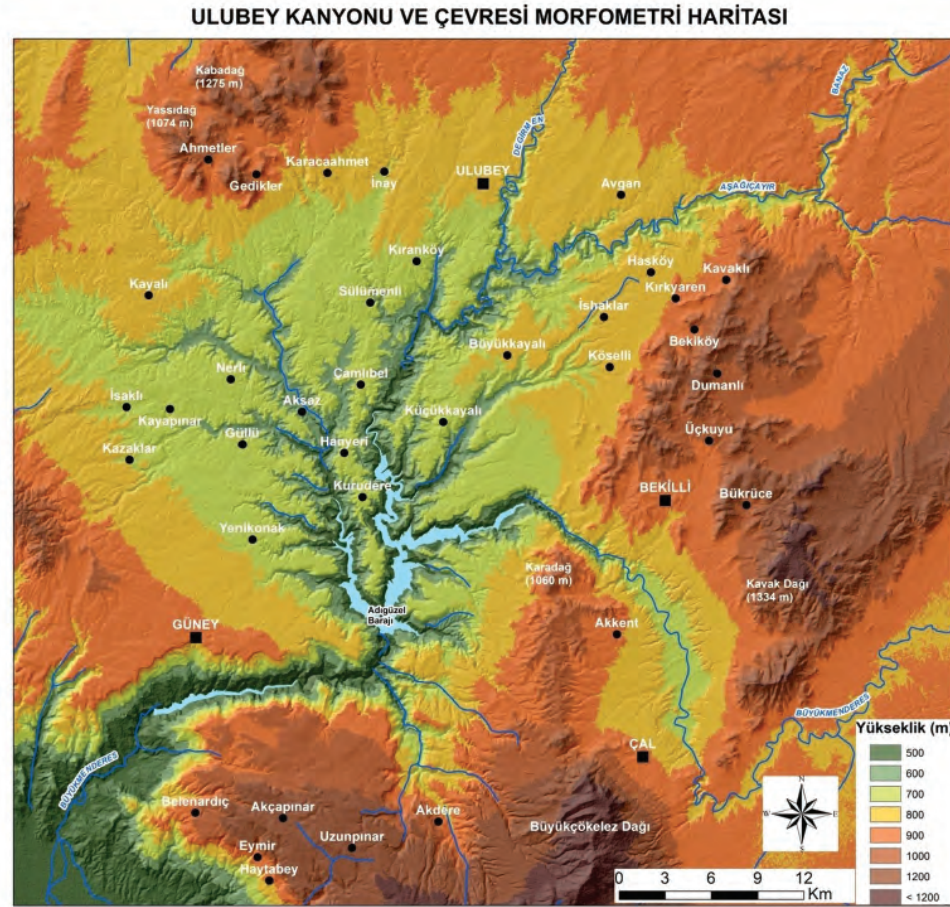
Araştırma alanında Neojen'e ait volkanik araziler, ana faylara uygun olarak KD-GB yönlü uzanmaktadır. Volkanik arazilerin yüzeylendiği yerler Uşağın kuzeyinde Elmadağ batısında Hecik tepe, Ahmetler dağı, Kocadağ, Eşme yakınlarında Beydağıdır.

Bunlar bir fay hattından çıkan ve ilksel morfolojik şekillerini kaybetmiş volkanlardır. Çalışma alanının güneybatısında andazitik lav ve tüf ürünleri veren volkanitler bulunur. Volkanik ürünler Hecik Tepe civarında geniş bir alana yayılmıştır. Sahada Hecik tepe hariç diğer volkanit şekiller oldukça silikleşmiştir. Volkanitlerin Neojenin sonlarında oluştuğu belirtilmiştir (Polat, S. vd., 2013'e göre Buldan, 2017)

Araştırma alanında kuvaterner, Asartepe formasyonu, travertenler, akarsu taraçaları, birikinti koni ve yelpazeleri ile eski ve yeni alüvyonlardan ibaret olup oldukça sınırlı bir alan kaplar.

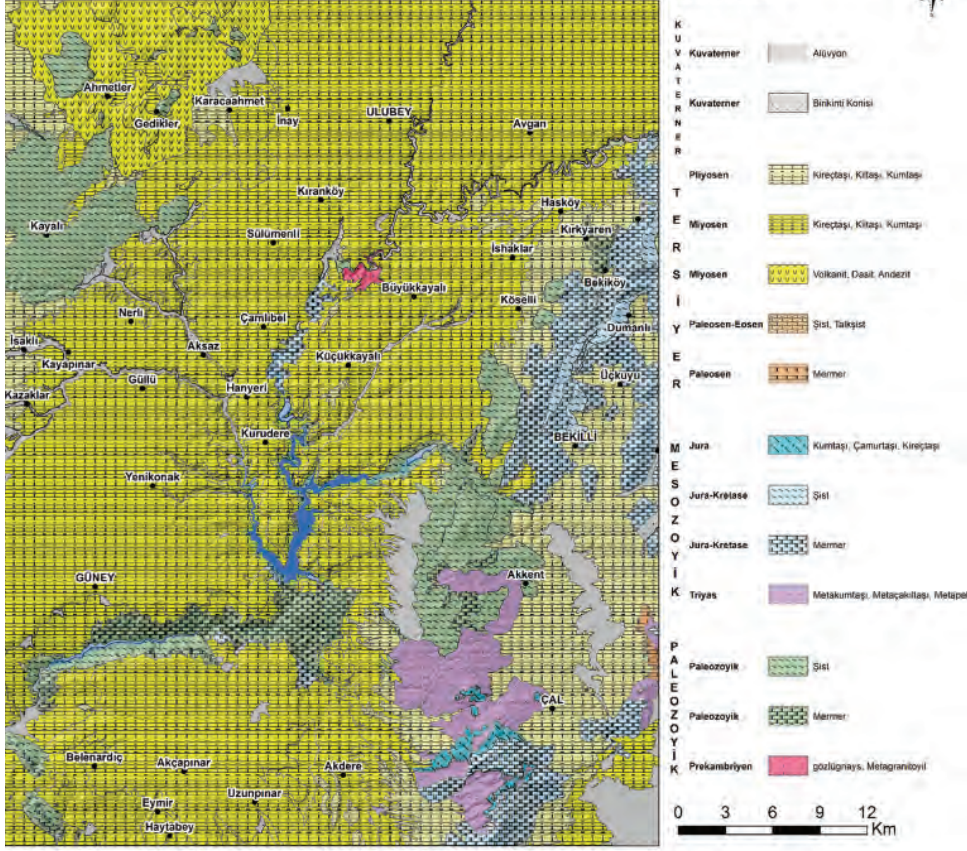
Araştırma alanında kuvaternere ait araziler içerisinde "Asar Tepe Formasyonu" olarak adlandırılan formasyon en geniş alanı kaplamaktadır. Bu formasyon yer yer ince marnlı-kireçli düzeyler içeren ve akarsu ortamında oluşan çökellerdir.

Sahada en genç birimlerden biride Kuvaterner dönemine ait travertenlerdir. Travertenler sıcak ve soğuk su kaynaklarının çevresinde yü-

Şekil 1
İnceleme sahasının
morfometrik durumu ve
drenaj ağı (Buldan 2017)

ULUBEY KANYONU VE ÇEVRESİ JEOLJİ-LİTOLOJİ HARİTASI

Şekil 2
Ulubey ve yakın
çevresinin jeoloji-litoloji
haritası (Buldan, 2017).

zeylenmektedir. Bölgede çok sayıda sıcak su kaynakları (Aksaz, Örencik, Emirfakılı, Hasköy, Akbulak Kızılören gibi kırık hatlarından çıkan sıcak sular) bulunmaktadır. (Ercan, vd.,1978'e göre Buldan 2017).

Kanyonların oluşumunda tektonik ve paleo-ocoğrafik süreç

Sahadaki Tersiyer ve Kuvaterner dönemine ait birimler, Menderes masifinin yükselme dönemlerinden çok büyük ölçüde etkilenmiştir. Tersiyerde oluşumu başlayan ve günümüzde de etkinliğini koruyan grabenler (Gediz, Büyük Menderes grabenleri) pek çok sayıda fay hatları, volkanizma ve deprem yönünden meydana gelen etkinlikler, akarsuların vadilerini derine kazmaları; gözlü gnaysların çok yüksek yerlerde dahi yüzlek vermesine yol açmıştır.

İnceleme alanı Miyosen öncesinde, olasılıkla karasal bir ortamdır. Miyosende iklimin nemli ve yağışlı olması ile güçlü akarsular gelişmeye başlamıştır. Özellikle metamorfiklerin ve melanjların oluşturduğu tepelerden kopardığı malzemelerde eteklerde alüvyon yelpazeleri oluşturmuş-

tur. Bu oluşuklar düzensiz oluşmakla birlikte Kuzeyde Murat Dağı eteklerinde yer alır (Buldan 2017).

Orta Miyosende oluşmaya başlayan akarsu ağı, Uşak yöresinde oldukça geniş yer kaplar. Akarsular çakıtaşı-kumtaşı-marn-kilitaşı-kireçtaşı ve tüfit araldanmasını oluşturmuştur. Orta miyosende başlayan volkanizma ile volkanik ürünler akarsulara malzeme olmuşlardır. Üst miyosende bitümlü şeyl, kömür ve jipsleri oluşturan sığ küçük göller gelişmiştir. Ayrıca sahanın başka yerlerinde kömürlü gölsel oluşuklarının bulunuşu, bölgenin diğer kısımlarında da muhtemelen Pliyosende örtülü Üst Miyosen tatlı su gölcüklerinin bulunabileceğini gösterir. Bu gölcükler Üst Miyosende iklimin kuraklaşmasıyla kuruyarak jipsler oluşmuştur. Üst miyosen sonlarında özellikle havza ortasında yoğunlaşan volkanizmayla Menderes masifinin tüm Tersiyer boyunca süregelen yükselme hareketleri ile miyosen tortulları kıvrımlanmış ve hafif eğimlenmiştir. Bu eğimlenme masifin eteklerinde 65° olup havza ortalarına gittikçe azalmakta ve yer yerde yataylaşmaktadır (Ercan,Vd.1978'e göre Buldan 2017).

Üst Miyosen sonunda küçük göllerin kurumasından sonra oluşan tortul kayaların üzerinde Alt Pliyosende yeni bir akarsu rejimi oluşmuştur. Alt Pliyosen sonunda çok geniş yer kaplayan derin bir göl oluşmuştur. Bu göl varlığını Üst Pliyosen boyunca konumunu korumuştur. Pliyosen boyunca süre gelen volkanizma ile zaman zaman silisli eriyikler göle akmıştır. Ulubey formasyonu içinde silisifiye kireçtaşlarının oluşumu sağlanmıştır (Buldan 2017).

Üst Pliyosen sonunda göl kurumuş, pliyosen çökelleri taşlaşmıştır. Böylelikle de Alt Kuvaternerde yeni bir akarsu dönemi başlamıştır (Ercan,vd.,1978'e göre Buldan 2017).

Uşak-Ulubey kanyonları jeomorfolojik ve nicel özellikleri

Ulubey Kanyonlarının yer aldığı Uşak platosu KD-GB yönünde uzanan 750-1050 m. yüksekliğinde bir morfolojiye sahiptir. Saha jeomorfolojik özelliklerini, Ege Denizi ve Büyük Menderes grabeni alanındaki tektonik hareketler ve sahanın litolojik özellikleri ile iklim özelliklerinin ortak sonucuyla kazanmıştır.

Platonun yükseltisi kuzeyden güneye doğru azalır. Plato Ulubey çevresinde Batı-Doğu yönünde hafif dalgalanma gösterir. Dalgalanmaların oluk bölümlerinde kuzey-güney yönünde kuru vadiler uzanır. Platonun yukarı kesimlerinde kanyon oluşumu görülmez. Uşak platosu jeomorfolojik özellikleri arasında akarsu taraçaları, kopuk menderesler, birikinti koni ve yelpazeleri, alüvyal ovalar ve travertenler de yer almaktadır.

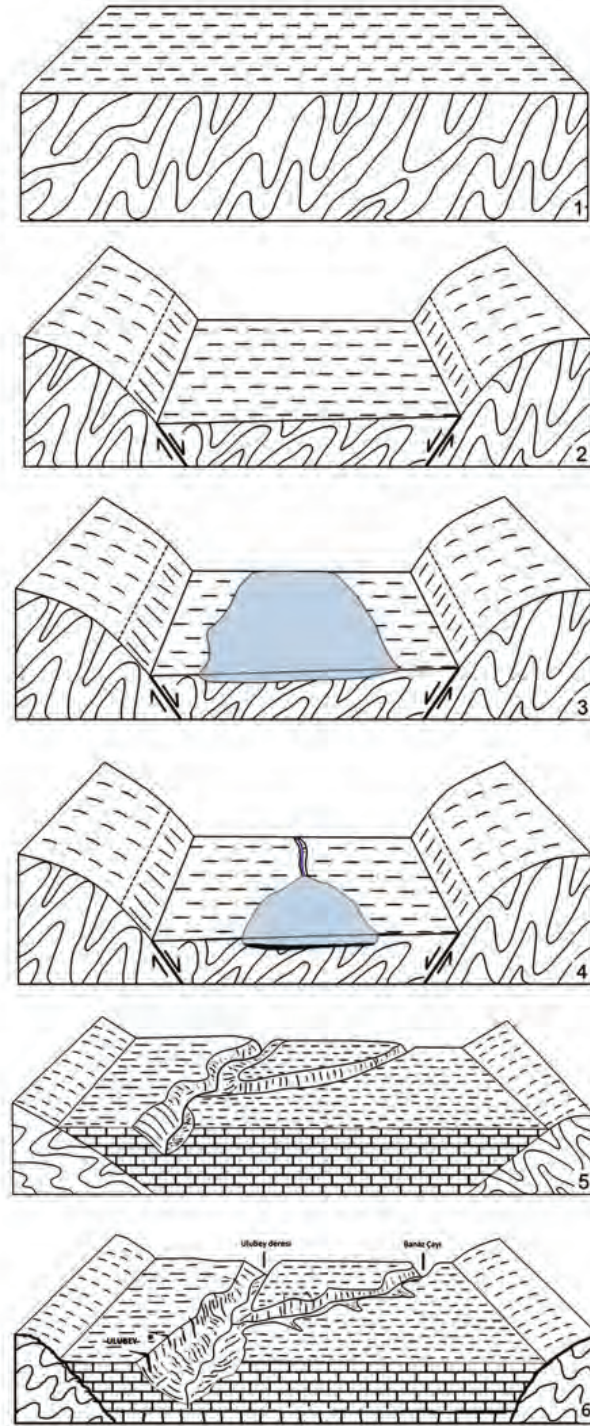
Ulubey kanyonları jeomorfolojik evrimi

Uşak platosu (Uşak-Banaz) yatay yapılı Neojen çakıltaşı, kumtaşı, marn ve kumlu kireçtaşı tabakalarının ardalanmalı olarak istiflendiği yatay yapılı bir platodur. Bu platoyu üzerinde Büyük Menderes'in kolu olan ve kaynaklarını Murat dağından alan Banaz Çayı ve kolları drene eder. Banaz Çayı ve kollarının drene ettiği sahada dikey kratojenik hareketler ile akarsu aşındırması sonucunda yörede çok ilginç bir jeosit alanı oluşmuştur (Buldan 2017), (Şekil 3, Foto 1, 2).

Platonun doğu kesimini drene eden Banaz çayı, Budaklar-Yayalar köylerine kadar alüvyonlu bir yatak içerisinde akış göstermektedir. Kanyon oluşumu bu hattın güneyinden başlar ve Banaz Çayı, Balkaz kolunu aldığı yere kadar KD-GB yönünde akış gösterirken batıya doğru ani, bir dönüş yapar. Bir müddet batı yönünde aktıktan sonra Ulubey'in güneyinde Sülümenli'nin doğusunda kuzeyden gelen Ulubey/Dokuzsele deresini alarak Adıgüzel barajına kadar devam eder. Kanyon, Adıgüzel Baraj gölüne kadar devam eder (Polat, vd. 2013'e göre Buldan, 2017). Kanyon Pliyosene ait kalker formasyonu (Ulubey formasyonu) içinde açılmıştır.

Ulubey kanyonlarının nicel özellikleri

Ulubey kanyonları, Ulubey ilçesi yakınlarında (Banaz ve Ulubey deresi/Dokuzsele deresinin birleştiği yerden Kurudere ye kadar olan uzunluğu yaklaşık 72 km'dir. Ancak bu drenaj ağına bağlanan tali kollar ile birlikte toplam kanyon uzunluğu 260 km yi bulmaktadır. Ulubey-Büyükkayalı arasında ise kanyon en geniş vadisine ulaşarak 570 m'yi bulmaktadır. Yine aynı şekilde Kıranköy-Küçükayalı yakınlarında ise 155 m'lik bir derinliğe ulaşılmaktadır (Tablo 2).

Şekil 3
Ulubey kanyonlarının jeomorfolojik evrimi. (Atalay vd., 2004'den yararlanarak)

Tablo 2. Ulubey kanyonunun nicel özellikleri ve gözlenen lokasyon.

Özellik	Uzunluk	Yeri/Lokasyonu
Kanyon uzunluğu	260 km.	Tali kollar ile birlikte toplam uzunluk
Kanyonun en dar yeri	24 m.	Hasköy-Avgan arası
Kanyonun en geniş yeri	570 m.	Ulubey-Büyükkayalı arası, Hasköy batısı
Kanyonun en derin yeri	155 m.	Kıranköy-Küçükayalı arası Sülümenli doğusu

Banaz Çayı-Ulubey deresi ve kollarının drene ettiği sahada kanyon özelliğine sahip vadilerin toplam uzunluğu 260 km'yi bulur. Banaz Çayı'nın Budaklar-Yayalar arasında çizilecek hattın güneyinde kalan kesiminde kanyon uzunluğu 94 km'yi bulur. Ulubey/Dokuzsele deresinde ise kanyon uzunluğu 72 km kadardır. Kanyon vadiler yatakları boyunca yer yer daralıp yer yer genişlemektedir. En dar yeri (Avgan- Hasköy) arasında olup 24 m'dir. En geniş yeri ise 570 m ile Hasköy batısında Ulubey-Büyükkayalı arasındadır. En derin yeri ise Bılandus harabelerinde olup 190m'dir. Kanyon, Balkaz kavşağından sonra oldukça kıvrımlıdır. Kanyonun menderes yeniklerine isabet eden kıvrımlarında karstik kuleler gelişme imkânı bulmuştur (Atalay, vb. 2006-Polat, S. vd. 2013'e göre Buldan 2017), (Tablo 2, Foto 2). Havzanın 1000 metreden daha aşağıda bulunan taban kısmındaki akarsular eski alüvyonlar üzerinde akışını sürdürürken Büyük Menderes grabenindeki çökmelere bağlı olarak alttaki Neojen arazisine (sürempoze bir şekilde) gömülerek metamorfik birimlere saplanmış bugünkü genç vadileri meydana getirmişlerdir (Yalçınlar, 1957'e göre Buldan 2017). Menderesler çizerek akmakta olan akarsuların temelle saplanmasıyla Ulubey-Banaz çayı kanyonlarında menderes yeniklerini, menderes parçalarını ve terkedilmiş geniş tabanlı menderesleri ve bunlar arasında ada gibi yükselen tepeleri görmek mümkündür (Foto2). Çubukdağ mahallesi doğusunda Dönemeçadası, Çalışlar güneydoğusunda Mera Tepe Avgan güneyinde Samankaya tepe, güneydoğusunda Eldoğmazadası Tepe, Kalançamı Tepe, Alfaklar doğusunda Höbekçe Tepe başlıcalarıdır (Polat, vd. 2013). Taraçalar ve terkedilmiş akarsu yataklarının Büyük Menderes grabeninin en az üç kez çöktüğünün kanıtı olarak gösterilmektedir (Atalay, 2004).

Ulubey Kanyonlarının oluşumu yatay konumdaki Ulubey formasyonu kalker ve marnları üzerinde Pliyosen sonunda kurulan akarsu ağının geriye doğru aşındırmasıyla ilgilidir. Ulubey formasyonunun kalınlığı kalker kil ve marn tabakaları ile birlikte 250 metreyi geçmektedir. Platodaki akarsular yeterli yağışla beslendiklerinden killerle ardalanmalı olarak yatay kireçtaşı formasyonları içerisinde kolaylıkla gömülme imkânı bulmuşlardır.

Uşak – Ulubey kanyonları ve yakın çevresinin Coğrafi özellikleri

Sahanın iklim ve vejetasyon özellikleri

Çalışma alanı konumu gereği tam bir zonoekoton-geçiş kuşağı durumundadır. Akdeniz ile Karasal iklimin özelliklerinin karıştığı bir geçiş iklimi söz konusudur. Deniz kıyısından uzaklaşıldığı için, yükselti arttığı için karasal şartlar belirginleşmeye başlamaktadır. Akdeniz iklimi şartları da hem kısmen Gediz grabeni oluşu etkisi hem de belirgin şekilde Büyük Menderes grabeninin drene eden Büyük Menderes Nehrinin kollarının bir kısmı, çalışma alanının drenajını sağlıyor olması, denizel şartların da burada kısmen de olsa etkili olmasını sağlamıştır.

İnceleme alanında, yıllık sıcaklıklara bakıldığında; yıllık ortalama sıcaklıklar yüksek dağlık alanlarda 8°C'nin altına kadar düşerken, Adıgüzel baraj sahası güneyinde ise 15°C'nin üzerine çıkabilmektedir. Ulubey ilçe merkezi ve kanyon çevresindeki diğer kırsal yerleşmelerde yıllık ortalama sıcaklıkları 10-12°C arasında seyretmektedir. Ancak kanyonların bulunduğu alçak plato düzlüklerinden kuzeye doğru gidildikçe sıcaklık değerleri 10°C'nin altına doğru çekilmekte, daha yüksek alanlarda ise 8°C'nin altına kadar düşmektedir.

İnceleme alanında en uzun rasat sürelerine sahip olan istasyon Uşak olduğu için öncelikle bu istasyonun verileri değerlendirilmiştir. Uzun yıllar ortalaması 550 mm dolayında olan Uşak'da bu yıllık toplam yağış miktarları yıldan yıla önemli değişimler göstermektedir. Anadolu'nun genelinde olduğu gibi bölge ve çalışma alanında yağış önemli ölçüde cephe/frontal sistemlere göre oluştuğu için Akdeniz yağış rejiminde yıldan yıla toplam yağış miktarlarının değişimi gayet olağandır. Yıldan yıla değişimlere bakıldığında 400 ila 700 mm

arasında olan değişimler gerçekleşmiştir. Saha Akdeniz ile karasal iklim arasında geçiş kuşağında bulunduğu için zonobiyom sahasında/1000 m ye kadar olan yerlerde Akdeniz in klimaks türü olan kızılçam ormanlarından başlayarak, tahribatin olduğu yerlerde ise maki topluluklarına doğru bir geçiş görülmektedir (Foto 3). Ancak konum gereği makiler daha çok kurakçıl türlerden oluşmaktadır. Orbiyom/dağ ortamında Murat dağı dışında neredeyse sahada karaçam bulunmayıp, daha çok meşe türleri ardıçlar hakimdir.

Sahanın toprak özellikleri ve arazi kullanım durumu

Ulubey ve yakın çevresinde yaygın olarak görülen topraklar, kireçsiz kahverengi orman toprakları, kahverengi orman toprakları, kırmızımsı kestane renkli topraklar, kireçsiz kahverengi topraklar, kahverengi topraklar olarak sıralamak mümkündür. Bu toprakların varlığı, sahada Akdeniz ikliminin denizden uzaklık ve yükseltiye bağlı olarak bozulduğunu ve Karasal iklim ekosistemi ile Akdeniz Ekosistemi arasında şartların geliştiğini, karasallığın etkileriyle adı geçen toprakların yer aldığını söylemek mümkündür. Toprakların yaklaşık %90'ını zonal topraklar, %10 kadarını çıplak kayalık alanlar, % 1 kadarını azonal topraklar, çok az bir kısmını da intrazonal topraklar oluşturmaktadır.

Kahverengi orman toprakları; genel olarak orman örtüsünün bulunduğu alanlarda, organik maddenin toprak örtüsünde birikmesinden dolayı renk kahverengine dönüşmektedir. Kireçtaşlarının bulunduğu sahalarda bu topraklar çok derin olmayan bir profile sahip olup, taşlı karakterli olan topraklardır. Yağış az olan yerlerde B horizonunda kation/karbonat birikimleri oluşmaktadır. Üzerinde cılız bitki örtüsü bulunan yerlerde, koruyucu örtü kalktığından B horizonu çok dar veya gelişmemiştir.

Zonal toprakların alansal dağılımına bakıldığında; Sahanın yaklaşık 1/3'ünü oluşturan kahverengi orman toprakları Ulubey'in kuzeyinden ince bir şerit halinde başlayarak güneye doğru genişleyen bir alana sahip olan bu topraklar İnay'dan başlar, batıda Kayapınar, doğuda Kavaklı, güneyde Kurudere/Adıgüzel barajına kadar olan sahada bu toprakların dağılışını görmek mümkündür (Çukur, 2017).

Arazi Kullanımı: Örnek bir alanda sahanın nasıl kullanıldığı, bu kullanımın doğru olup olmadığını değerlendirebilmek için "arazi yetenek sınıfları"na bakmak ona göre bu analizi yapmak gerekir. Arazi yetenek sınıfları belirlenirken de, sahanın anakaya, topografik, iklimatik ve pedojenik özellikleri gibi temel kriterler göz önünde bulundurulur; o ortamdaki en üst seviyede yarar sağlamak ancak bunu yaparken bu yöntemin, ekonomik faaliyetin sürdürülebilir olması, başka riskler doğurmaması, ortamda tahribat bozulma yaratmaması gerekmektedir. Bu kriter ve kaygılar ile oluşturulan arazi yetenek sınıflarına uygun bir kullanım/yararlanma, doğal ortamda sorunlara yol açmayacak, deşerdasyona/bozulmaya yol açmayacak demektir (Tablo 3).

Bunlara uyulmaz ise, denenmeye/yapılmaya çalışılan faaliyet uzun soluklu olmamakta ve/veya bu faaliyet sırasında başka sorunlar ile karşılaşmaktadır. Örnekler vermeye çalışalım: 1. ve 2. sınıf sulu tarım yapabileceğimiz düz-ova alanları yerleşme, turizm, sanayi vb. faaliyetler için kullanırsak, hiç bir önleme ihtiyaç duymadan tarım yapabileceğimiz alanları kaybetmiş oluruz. Bu kez tarım alanları ihtiyacımızı yetenekleri daha az olan 3., 4. sınıf alanlarda karşılama yoluna geçilir. Ancak bu tür yerler nispeten engebeli-eğimli yüksek olduğu için bu tür alanları tarım yapılabilecek yerler haline getirmek yüksek maliyetler ister. Ya da hiç bir önlem almadan bildiğimiz tarım faaliyetini burada yaptığımız zaman şiddetli erozyon yaşanır, olan toprak da erozyon ile gider ve saha işe yaramayan 8. sınıfa dönüşür (Foto 6), (Çukur 2017).

Foto 1
Araştırma sahasında plato yüzeyinden aşağıya 150-200 m derinliğe kadar ulaşan kanyonların genel görünümü. Foto Avgan güneyinden alınmıştır.

Foto 2
Ulubey güneyinde kanyonun genel görünümü (Foto Özdoğru M.).

Foto 3
Ulubey'e kadar olan güney kesimde, 1000 m yükseltilere kadar Kurudere yakınındaki kızılçam ormanları.

Foto 4
Araştırma sahasında kanyon tabanında, tarım yapılan alanlar. Foto Avgan güney-doğusundan alınmıştır.

Foto 5
Adıgüzel barajı çevresinde düz alanlarda yapılan tarımsal faaliyetler

Foto 6
Kanyon tabanında, tarım yapılan alanlar. Kanyonu sınırlayan eğimli yamaçlar, tahribat neticesinde çıplak kayalık alanlar haline gelmiştir.

Tablo 3. İnceleme alanında arazi yetenek sınıflarının yüzölçümleri ve genel sahaya oranları görülmektedir (Uşak ili arazi varlığı, 1997'den yararlanarak düzenlenmiştir) (Çukur, 2017).

Sınıf	Uygun olacak kullanım şekli/ Alınacak Önlem durumu	Yüzölçüm (km ²)	Yüzde (%)
I. Sınıf araziler	Ekili tarım. / Sulu tarım Bu faaliyet için önlem almaya gerek yok	8.69	0.61
II. Sınıf araziler	Ekili tarım. Bu faaliyet için önlem almaya gerek yok	209.93	14.78
III. Sınıf araziler	Ekili tarım. Kuru Tarım Önlem alınarak tarım yapılabilir.	199.92	14.08
IV. Sınıf araziler	Ekili tarım. Kuru Tarım Önlem alınarak tarım yapılabilir.	195.68	13.78
VI. Sınıf araziler	Mera/otlak alanları Yüksek ve eğimli olduğundan tarım için uygun değil.	199.06	14.02
VII. Sınıf araziler	Orman alanları. Çok yüksek ve eğimli olduğu için, orman örtüsü ile kaplı olması gereken saha.	489.19	34.44
VIII. Sınıf araziler	Çıplak kayalık işe yaramayan alanlar. Tarım, mera, orman gibi faaliyetler için uygun değil. Tahrip olmuş sahalardır.	117.751	8.29
TOPLAM		1420.221	100.00

Bir başka örnek eğimli sarp, yüksek 7. sınıf arazilerin olduğu yerde, orman örtüsü olması gereken bir yerde, tarım yapılmaya çalışılır ise kısa zamanda erozyon ile bu sahada toprak taşınacağı için, çıplak kayalık bir alan ile karşı karşıya kalınmaktadır (Foto 6). Yani bu sınıflar dikkate alınmadığı zaman er geç bir bedel ödenecektir.

Sonuç

Oluşumu ve çevresindeki sahanın fiziki coğrafya özellikleri verilmeye çalışılan Uşak-Ulubey kanyonları, coğrafi açıdan olduğu kadar, Uşak ve çevresi için turizm, rekreasyon ve tarım adına son derece önemlidir.

Ulubey yakınında kanyon üzerine kurulan cam teras ve çevresindeki rekreasyon alanı, yöre, çevre ve hatta bölge açısından, kanyonun bilinirliğini, tanınırlığını ve insanların ilgisini artırmıştır. Bu nedenle Ulubey kanyonları, turizm faaliyetleri açısından yörede ilk akla gelen yerlerden birisi olmuştur.

Bu önemin anlaşılması, potansiyelin reel olması, gerçekleşmesi için şüphesiz yapılması gereken pek çok eylem vardır. Çok genel hat olarak 70 km nin üzerinde, ama tali kollar ile birlikte 250 km den fazla uzunluğa sahip böyle bir morfolojik birimin atıl kalması düşünlülemez.

Akdeniz ve karasal iklim arasında geçiş iklimine sahip sahada sınırlı yağış, kurak geçen uzun yaz dönemi, sahadaki doğal örtü/vejetasyonun gelişimini güçleştirmektedir. Bu duruma, yerleşme ve tarım gibi diğer ekonomik faaliyetler de eklendiğinde bitki örtüsü üzerindeki baskı daha net anlaşılacaktır. Kanyon çevresinde, yamaçlarda eğimin fazla olması, bitki örtüsünün cıızlığı ve tahribatı da eklendiğinde, fiziksel ve kimyasal erozyon kaçınılmaz olmuştur (Foto 4, 5)

Bunlara ilave olarak, Uşak yerleşim alanı ve sanayisinin de sıvı atıklarının deşarj edildiği Dokuzsele deresinin de sahaya/kanyon tabanına getirdiği fiziksel/kimyasal atıklar, drenaj alanındaki suları; turizm, tarım ve diğer faaliyetler için kullanımını imkânsız hâle getirmektedir. Doğal vejetasyonun tahribatı, kanyon tabanında akış gösteren suyun, su sporları için kullanılmayacak derecede kirli olması, uzun sıcak yaz dönemlerinde buranın turizm amaçlı ziyaretleri sınırlayıcı bir özellik olduğu düşünülmektedir.

Öneriler

Kanyonların morfolojik olarak korunması için kanyon/vadi kenarlarının doğal vejetasyon ile örtülerek korunması sağlanmalıdır. Kızılcım, meşe ve diğer maki elemanları ile sahanın kaplanması ile yamaçlardaki gerileme erozyon engellenebilir. En önemlisi de cazip bir görüntü, panoroma elde edilmiş olacaktır.

Ulubey yakınında Dokuzsele ve Banaz çayı birleşmektedir. Son derece temiz ve su sporlarına uygun olan, turizm amaçlı kullanılacak olan Banaz Çayı suları kanyon için bir hazine değerindedir. Ancak Dokuzsele ile birleştiğinde kirlenmekte ve ne turizm, ne de tarım için elverişli olmaktadır. Bunun önlenmesi için, Dokuzsele deresi daha buraya (Ulubey) ulaşmadan suları temizlenmeli, artırılmalı ve/veya Banaz Çayına karışmasını engelleyecek ayrı bir drenaj sisteminin inşası, burada sıcak yaz günlerinde su sporları yapılabilmesini

sağlayacaktır. Bu imkân da yöreye gelen ziyaretçilerin kalış sürelerini ve tatil konforlarını artıracak önemli bir unsundur. Bu yapıldığı takdirde, plato sahası genelinde kuru tarım faaliyetleri yapılırken, kanyon tabanında sulu tarım, katma değeri yüksek tarımsal ürünler de yetiştirilebilecektir (Foto 4, 5).

3. jeolojik zamanın ikinci yarısında Neojen döneminde şekillenmeye başlayan kanyonlar, yaklaşık 1,5-2 milyon yıldan beri oluşarak, günümüzdeki görüntüsüne kavuşmuştur. Bu doğal zenginliği korumak, koruyarak sürdürülebilir şekilde kullanmak, turizm faaliyetlerine ev sahipliği yapmasını sağlamak, kanyon tabanında sulu tarım imkânlarını geliştirmek; en başta yöredeki resmi kurumların başında bulunan karar vericilerin/yöneticilerin ve yöre halkının temel, vazgeçilmez görevleri olduğu düşünülmektedir.

∞ KAYNAKÇA

Atalay, İbrahim (2013). Doğa Bilimleri Sözlüğü, Meta Basım, İzmir.

Atalay, İ., Yılmaz, Ö., Kafalı, F., (2004), TheEffect of Neotectonic Movements on TheFormation Ulubey-Banaz Canyon,W of Turkey, The Third Tuskish-Romanian Geographical Academic S. 16-24 Eylül, 2004, İstanbul.

Aylan Serkan, (2019) Ulubey Kanyonlarına Yönelik Sosyal Medyada Yapılan Ziyaretçi Yorumlarının İçerik Analizi, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, S. 2582-2598, S. 2584

Buldan, İsmail (2017). Ulubey Kanyonu (Uşak) ve yakın çevresinin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 09.0802.0000.000/DR.017.038.920, İSBN: 978-975-441-496-7, İzmir. S, 6-21

Çukur, Hasan (2017). Ulubey Kanyonu (Uşak) ve yakın çevresinin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 09.0802.0000.000/DR.017.038.920, İSBN: 978-975-441-496-7, İzmir. S, 22-89

Zeybek, H. İbrahim ve diğ. (2020) Çatak kanyonu cam seyir terası, Azdavay/Kastamonu, Kesit Akademi dergisi, S. 381-404, ISSN: 9225

UŞAK İLİNDE SUYLA İLGİLİ YAPILAR ve SON MUSLUKLAR *

Hasan KARA **

Giriş

Türk kültüründe suyun ayrı bir yeri vardır. Su-insan ilişkisi hemen her yerde bir eser ile karşımıza çıkmakta ve Anadolu'da su ile ilgili yapılmış eserleri sıklıkla görmek mümkün olmaktadır. Su; bazen şehirlere, kasabalara, köylere ve mahallelere isim olurken, bazen de insanlara isim olarak konulmuştur. Özellikle kız isimlerinde suyun izlerine daha fazla rastlanmaktadır. Su, günlük hayatta atasözü veya özdeyiş olarak ta sık sık karşımıza çıkmaktadır.

İnsanın suya verdiği önemi ortaya koyan ve geçmiş yıllarda büyük önem arz ederken günümüzde kaybolmak üzere olan su yapılarını tanıtmaya, işlevleri hakkında bilgi verme, buldukları yerlerin coğrafi özelliklerini ortaya koyma ve özellikle son muslukların dağılımlarını haritalandırma gibi yöntemlere başvurulmuştur.

Ege Bölgesinin İç Batı Anadolu bölümünde yer alan Uşak ili Ege ve İç Anadolu bölgeleri arasında geçiş yolu üzerinde yer aldığı gibi, iklim ve kültürel özellikler yönüyle de geçiş özelliği göstermektedir. Uşak yöresi, kültürel yönden oldukça zengin olduğu gibi su kültürünün zenginliğini bütün çeşitlerini de görebilmek mümkündür. Coğrafi özelliklere; yağış, sıcaklık ve yükselti durumlarına göre su yapılarında değişimler ve kümelenmeler göze çarpmaktadır. Uşak ilinde çeşme, kuyu, avgan, havuz ve musluk (hayrat) gibi su yapılarına rastlanmaktadır. Bunlar içinde avgan, Uşak yöresinde yaygın kullanılan bir su yapısı olduğu gibi, musluklar da batı Anadolu'da ve Özellikle Uşak'ta en güzel örnekleri bulunan ve yok olmak üzere son temsilcileri kalan ve pek tanınmayan tarihi su yapılarıdır.

Araştırmanın çerçevesi Uşak iliyle sınırlandırılmıştır. Uşak Merkez, Banaz, Eşme, Karahallı, Sivaslı ve Ulubey ilçeleri olmak üzere ilin tamamı araştırma sahası olarak kabul edilmiştir. Çeşmeler, kuyular, havuzlar her yörede görülebilen su yapıları olmakla birlikte bütün ülkede olduğu gibi, Uşak'ta da her geçen gün sayıları azalmaktadır. Sarnıçlar daha çok sıcaklığın yüksek ve yaz kuraklığın fazla olduğu güneybatı Anadolu yörelerinde daha çok görülmektedir. Avgan ise, açık sarnıç, su havuzu veya açık su deposu şeklinde isimlendirilen su yapıları olup ülke genelinde her yerde görülmekle birlikte, Uşak çevresinde ve yurdun birkaç farklı yöresinde avgan olarak isimlendirilmektedir.

Musluklar (hayrat) ise daha çok güneybatı Anadolu'da Aydın, Denizli, Muğla, İzmir, Uşak gibi illerin kırsal alanlarında yol kenarlarında değişik şekilleri bulunmakla birlikte en güzel örneklerden olan taş musluklar daha ziyade Uşak ilinde görülmektedir.

Su yapısı olarak tarihi bir öneme sahip musluklarla ilgili bilgi ve tanınırlık oldukça yetersizdir. Türkiye'de yapılmış derleme sözlüğü çalışmalarında adına ve kullanıldığı yörelere rastlanan musluklardan Uşak yöresi ile ilgili hiçbir bahis olmadığı gibi Uşak adı dahi geçmemektedir. Ancak Güneybatı Anadolu'da yapılan arazi çalışmalarında musluklara en fazla Uşak yöresinde rastlanılmıştır. Anadolu'nun güneybatı yörelerinde geniş yayılış gösteren bu orijinal su yapılarının Uşak yöresinde sadece yaz aylarındaki su ihtiyacından dolayı ortaya çıkıp çıkmadığı ya da Türk Dünyasının muhtelif köşelerinden göçler ve kültürel aktarımlarla taşınarak mı yöreye geldiği konusunda kesin bulgular yoktur. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı sadece Uşak platosu üzerinde yer alan ve gündün güne yıkılarak kaybolan muslukları kapsamak ve Uşak yöresi ile sınırlı kalmaktadır.

Uşak Yöresinin Genel Coğrafi Özellikleri

Uşak ili, batı Anadolu'da Ege Bölgesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Ege Bölgesinin kıyıdan biraz uzak olan "İç Batı Anadolu" bölümünde yer alan Uşak ili yüzölçümü 5.341 km² lik alana sahiptir. Bu alan büyüklüğü ile Ege Bölgesinde yer alan sekiz il içerisinde yüzölçümü en küçük ildir. Uşak; kuzeyinde Kütahya, doğusunda Afyonkarahisar, güneyinde Denizli ve batısında Manisa illeri ile çevrelenmekte, ilin kuzeyinden doğusuna kadar Murat Dağı, Ahırdağı ve Bulkaz dağları gibi dağlar doğal sınırı oluşturmaktadır. İl arazisi batı yönünde

* 05-11 Nisan 2014 tarihlerinde Saraybosna'da düzenlenen II. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi'nde sunulan "Uşak Yöresinde Musluk (Hayrat) Kültürü" isimli çalışma genişletilerek hazırlanmıştır.

** Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Denizli, hasankara@pau.edu.tr

Gediz nehrine, güney yönünde de Büyük Menderes nehrine doğru alçalmakta, orta ve güney kesimleri hafif dalgalı düzlükler şeklinde alçalarak uzanmaktadır (Özav ve Kara, 1997: 30). İlin en yüksek kesimi Kuzeydoğuda Murat Dağı'nda 2302 metre iken, en alçak kesimi Ulubey ilçesinin güneyinde 384 metreye kadar inmektedir.

Yıllık ortalama sıcaklık Banaz ilçesinde 11,2°C, Karahallı ve Uşak'ta 12,5°C iken güneyde bulunan Eşme ve Ulubey'de 13,7°C ye yükselmektedir (Tablo 1). Özellikle Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül gibi sıcak aylarda ortalama sıcaklık; 18-25,4°C aralığında seyrettiğinden su ihtiyacı fazlalaşmaktadır. Uşak'ta genel sıcaklık dağılışında; kuzeydoğu bölgelerinde sıcaklık ortalamaları düşükken, güney ve güneybatı kesimlerinde enlemin ve yükseltinin azalmasının etkisiyle sıcaklıklar artarak yüksek değerlere ulaşmaktadır (Kara vd, 2010: 40)

Tablo 1: Uşak ve İlçelerinde Ortalama Sıcaklığın Aylara Göre Dağılışı (°C).

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık
Uşak (919 m.) 1929-2021	2,3	3,3	6,2	10,9	15,6	19,9	23,4	23,5	19,1	13,7	8,3	4,2	12,5
Ulubey (730 m.) 1959-1990	3,6	3,6	8,0	13,5	16,6	21,1	25,3	25,3	20,1	13,7	8,4	5,0	13,7
Eşme (809 m.) 1985-2006	2,8	3,7	7,0	12,6	16,1	21,4	25,1	25,4	21,1	15,6	8,6	4,4	13,7
Banaz (987 m.) 1981-1996	1,6	2,0	5,5	10,5	14,2	18,5	21,4	21,6	17,9	12,2	6,0	3,0	11,2
Karahallı (905 m.) 1985-2000	1,6	2,0	7,2	12,1	15,1	20,4	24,1	24,2	19,2	13,4	7,8	3,4	12,5

Kaynak: (Özav ve Kara 1997, Yüksel 2000, Kaya 2007).

Uşak'ta yıllık ortalama yağış 540 mm. civarında seyretmektedir (Tablo 2). Yöre, yıllık sıcaklık ve yağış rejimi yönüyle Akdeniz iklimi ile Karasal iklim arasında geçiş özelliği göstermektedir. Yıllık yağış miktarı Uşak Merkez'de Türkiye ortalamasının altında ancak ortalamaya yakın seyrederken, ilçelerde 100 mm kadar daha azalmaktadır. Yağışın aylara dağılışında yaz aylarının aleyhine bir durum söz konusudur. Sıcaklığın yüksek değerlere ulaştığı Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında sıcaklığın aksine yağışların minimum seviyelere indiği görülür. Sıcak yaz aylarında suya olan ihtiyaç belirgin olarak fazlalaşmaktadır.

Tablo 2. Uşak ve İlçelerinde Ortalama Yağışın Aylara Göre Dağılışı (mm).

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık
Uşak 1929-2010	77,4	67,2	58,6	44,1	49,5	24,8	14,9	9,0	15,2	36,1	58,5	84,7	540,0
Ulubey 1959-1990	67,3	56,3	44,4	39,2	42,5	22,4	11,0	7,1	12,5	32,6	45,3	78,8	459,4
Eşme 1985-2006	67,1	54,3	52,7	37,2	35,8	11,5	13,3	15,2	10,0	33,4	52,3	76,6	459,4
Banaz 1981-1996	59,3	47,5	47,8	47,0	45,5	18,0	14,8	6,1	7,0	38,7	62,8	72,8	467,3
Karahallı 1985-2000	61,2	55,7	51,6	48,2	45,9	18,0	8,7	5,6	15,6	28,5	46,6	74,5	460,1

Kaynak: (Özav ve Kara 1997, Yüksel 2000, Kaya 2007).

İlin kuzeyinde ve kuzeydoğusunda yer alan dağlık bölgelerde yıllık yağış ortalaması daha fazladır. Güney ve güneybatıya doğru gidildikçe yıllık yağış miktarında 100 mm. kadar bir azalma göze çarpar. Ayrıca su kaynakları bakımından zengin olan Murat Dağının güney eteklerinde çok sayıda kaynak yüzeye çıktığından dereler oldukça fazladır. Bu dereler birleşerek ilin en önemli akarsuyu olan Banaz çayını oluştururlar. İlin kuzey ve kuzeydoğusundaki yörelerde su sıkıntısı yaşanmamaktadır. Özellikle Merkez ve Banaz ilçesinin kuzey taraflarında kendiliğinden akan pınarların suları, hayırseverler tarafından borular vasıtasıyla yol kenarlarına getirilerek çeşmeler yapılmış ve insanların ve hayvanların istifadesine sunulmuştur (Kara, 2010: 58-63).

Uşak İlinde Su Kültürü

Bir yerin kültürel özelliklerinin ortaya çıkmasında birbirinden farklı çok sayıda öge bulunmaktadır. O yörenin yeryüzü şekilleri, iklimi, denize yakın veya uzak oluşu, tarım ve hayvancılığı, yeraltı ve yerüstü kaynakları, coğrafi konumu gibi genel coğrafi özelliklerinin yanı sıra, yerleşme tarihi, göçler, ticaret vs. gibi unsurlar yerel kültürün oluşmasında etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ege bölgesinin iç kesimlerinde yer alan Uşak ili bulunduğu konum itibarıyla Ege denizinin biraz uzağında İç Anadolu, Akdeniz ve Marmara bölgelerine hemen hemen yakın uzaklıklarda doğu-batı ana ulaşım güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Bu coğrafi konumu ve uygun iklim koşulları tarih boyunca Uşak ve yakın çevresinin önemli bir yerleşim merkezi olmasına yol açmıştır. Blaundos, Akmonya, Sebaste gibi eski yerleşmeler il sınırları içerisinde kurulmuştur. Sardes'ten başlayan tarihi Kral yolu Uşak ilinden geçtiğinden tarih boyunca ulaşım açısından önemini korumuştur. İlk paranın ortaya çıktığı bölge, Sardes, Laodikya, Hierapolis, Aizonai gibi antik yerleşmelerin arasında bulunması ve buralara yakın olması yörenin kültürel zenginliğini artırmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmesinden ve özellikle 1176 Miryokefalon savaşı ile Batı Anadolu'nun Türk yurdu olduğunun tescillenmesinden sonra Uşak yöresi Oğuzların farklı boylarından gelen göçlerle nüfuslanmıştır. İlin her kesimine yerleşen göçebe yörükler; hayvancılığa oldukça elverişli olan bu dalgalı plato sahasında kendilerine has yerleşimler kurmuşlar, burada bulunan eski kültürlerden de faydalanarak çok zengin bir kültür meydana getirmişlerdir.

Uşak'ın zengin kültürel değerleri arasında hiç şüphesiz su kültürünün ayrı bir yeri bulunmaktadır. İlin su kaynakları bakımından zengin veya nispeten suyun az bulunduğu yörelerde birbirinden farklı su kültürel değerleri ve su yapıları oluşmuş ve günümüze kadar yaşatılarak varlığını sürdürme gelmiştir. Bunlar arasında; çeşmeler, değirmenler, kuyular, açık sarnıçlar, avganlar, havuzlar ve özellikle kaybolmakta olan musluklar sayılabilir.

Çeşmeler

Türk kültürünün en iyi karakterize eden unsurlardan biri hiç şüphesiz çeşmelerdir. Çeşmeler; kırsal kesimde ve özellikle su şebekesinin yeterli olmadığı dönemlerde köy, kasaba ve şehirlerde en fazla karşımıza çıkan su yapısıdır. Çeşmeler daha çok yol kenarlarında yolcuların, insanların ve hayvanların yararlanması için yapılmış olan ve suyun borularla getirilerek bir oluktan, borudan veya musluktan aktığı su yapılarıdır. Yer altı suyunun pınar vs. gibi farklı isimler altında yeryüzüne çıktığı sahalarda bu suların gelişigüzel ve boş yere akması için hayırseverler suyun çıktığı yere bir depo yaparak bu suyu biriktirmekte ve boru sistemiyle en yakın karayolu kenarına veya bir yerleşim merkezi yakınına taşıyarak insanların istifadesine sunmaktadır (Fotoğraf 1).

Çeşmelerin önüne de genellikle uzun oluk veya hatıl denilen ve içerisinde bir miktar suyun göllendiği alanlar yapılarak hayvanların su ihtiyacının karşılanması amaçlanmaktadır. Uşak ilinin her tarafında çeşmeleri görebilmek mümkündür. Uşak şehir merkezinde bu tarihi çeşmelerin çoğu günümüze kadar ulaşabilmişlerdir. Yağışın yeterli olduğu ve su kaynaklarının biraz daha fazla olduğu Banaz çevresinde kırsal sahalarda hayırseverler tarafından yaptırılan yüzlerce çeşmeyi görebilmek mümkündür. Yeni çeşmeler; günümüzde şehir merkezlerinde fazla karşımıza çıkmamakla birlikte kırsal kesimlerde halen yapılmaya devam edilmektedir. Banaz ilçesinin 46 köyünün 13'ünde 28 çeşme tespit edilmiştir (Acar; 2020: 2). Su hayrının Türk kültüründe çok önemli olduğu kabul edildiğinden çeşme yapımına kırsal kesimlerde halen aynı önem verilmektedir. Banaz'da yapılan saha çalışmasında kırsal kesimlerde yüzlerce çeşmeyle karşılaşmış ve çeşmelerin çoğunun yeni yapıldığı gözlenmiştir (Fotoğraf 2). Bu çeşmeler yol kenarlarına yakın olabildiği gibi bazıları vadi içlerinde

Fotoğraf 1.
Eşme Kırsalında hayırseverlerin yaptırdığı bir çeşme

Fotoğraf 2
Banaz Karaköse Köyü
kırsal kesiminde bir çeşme

kaynaklarının fazla olduğu kuzeydoğu kesimlerinde çeşme sayısında belirgin artış vardır. Güney ve batıya doğru gidildikçe çeşme sayısı da azalmaktadır. Acar tarafından yapılan bir çalışmada il merkezinde 33, merkez köylerde 75, Ulubey ilçesinde 23, Eşme ilçesinde 26, Banaz ilçesinde 28, Sivasslı ilçesinde 18 ve Karahallı ilçesindeki 10 çeşme ile birlikte 213 çeşme tespit edilmiş, Karahallı ilçesindeki çeşme sayısının azlığı bölgede hâkim olan kireçtaşlarının zenginliğinin bu ilçedeki yeraltı ve yerüstü sularını zorlaştırmasından kaynaklandığı belirtilmektedir (Acar; 2019: 420).

Değirmenler

Değirmenler, tahılların öğütülerek un haline getirildiği yapılardır. Ulaşım vasıtalarının ve elektriğin henüz yaygın olarak kullanılmadığı dönemlerde insanlar yıllık yiyecek ihtiyaçlarını toplu olarak karşılar ve evlerinde ambarlarda depolarlardı. Evin en önemli ihtiyaçlarının başında da un gelirdi. Buğday, arpa, çavdar, yulaf ve mısır gibi ürünler harman edildikten sonra tohumluklar ve bir yıl yetecek tahıl ayrılarak ambarlarda saklanırdı. Una ihtiyaç duyuldukça ambarlarda bozulmadan korunan tahıllar, at, eşek gibi yük hayvanlarına yüklenerek değirmenlere götürülerek öğütülüp evlere taşınırdı.

Fotoğraf 3
Banaz Çayı Yukarı
kesiminde terk edilmiş su
değirmeni

Banaz çayı başta olmak üzere birçok akarsu üzerinde birbiri ardına çok sayıda değirmen sıralanırdı. Elektriğin yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte değirmenler yerleşme merkezlerinde kurularak akarsu vadilerindeki değirmenler birer birer tarih sahnesinden silinmeye başlamışlardır. Banaz, Karahallı ve Ulubey ilçelerinde Banaz çayı yakınlarında, Eşme ilçesi kuzeyinde Gediz vadisi çevresinde tarihi

büyük havuzlu olacak şekilde özellikle hayvanların da istifade etmesi için yapılmaktadır. Taş, beton ve bazılarının hatülünde ağaçların kullanılmasıyla yapılan çeşmelerin çoğunun üzerinde boya ile yaptırılan adı ve yapım yılına rastlanmakta, zaman içerisinde bu yazılar silinmektedir.

Yerleşim merkezlerindeki çeşmeler araştırmacılar tarafından incelenirken kırsal kesimde yapılan çeşmeler sayılarının fazlalığı ve sanatsal değer ifade etmedikleri için incelenmemektedir. Uşak kent merkezindeki veya bazı ilçe ve köylerdeki çeşmelere tez çalışmalarında (Özteke; 2022: 79, Kaya; 2007), çeşitli makale ve projelerde (Acar; 2015: 7-10), kitaplarda (Özav, 2022; Kara, 2010) ayrıntılı olarak rastlanırken, kırsal kesimlerde ve özellikle köylerin uzağında yapılan çeşmelerle ilgili araştırmalarda neredeyse hiçbir bilgiye ulaşılamamaktadır.

Uşak ilinin her bölgesinde çeşmelere rastlanırken, yağışın ve su

Elektrik olmadığı için değirmenler ancak su gücünün kolayca bulunabileceği akarsu kenarlarında veya vadi içlerinde yapılırdı. Akarsuyun bir bölümü değirmenin yukarı kesiminde bir noktadan çevrilerek, boru veya açılan kanal vasıtasıyla değirmene su taşınır, kod farkından dolayı yükseklik kazandırılarak suyun enerjisinden faydalanılır böylece değirmen taşı döndürülerek tahıllar öğütülürdü.

su değirmenlerinin izlerine rastlanmaktadır. Karahallı ilçesi Duraklı köyü kuzeyinde Banaz çayı vadisinde yer alan değirmen yaklaşık 200 yıllık olup, 1980 li yıllara kadar işlevini sürdürmüş ve halen sağlam şekilde bulunmaktadır (Acar, 2016: 284).

Banaz ilçesinde yapılan arazi çalışmaları sırasında Murat Dağının güneyinde bulunan ve Banaz çayını oluşturan kol akarsularının çoğu üzerinde eski değirmenlere rastlanmıştır. Bunların bir kısmı tamamen yıkık durumda iken, bazı değirmen binaları sapsağlam durmaktadır (Fotoğraf 3). Bu değirmenlerin bazılarında halen taş ve diğer teçhizat yerinde durmaktadır. Su boruları veya su arklarının çoğu tahrip olmuş, borular gelişi güzel çevreye dağılmışlardır.

Baltalı, Ayrancı, Çamsu gibi kuzeyde bulunan köylerde eski değirmenlere ait taşlar bazı yerlerde tezgâh şeklinde bazı köy meydanlarında ise süs olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 4). Bazı eski değirmenlerin tamir edilerek turizm amaçlı kullanıldığı da görülmektedir. Tarihte büyük önemi olan su değirmenlerinin en azından iyi durumda olanlarından bazılarının restore edilmesi ve bir kaçının da asli görevi olan su değirmeni olarak gelecek kuşaklara aktarılması uygun olacaktır.

Kuyular

Kuyu; yerin derinliklerine doğru kazılan daire şeklinde genişliği az ve derinliği fazla olan su yapılarıdır. Yer üstü suyunun yetersiz olduğu sahalarda yer altı suyundan istifade edebilmek amacıyla kazılırlar. Kuyu yapımı oldukça zor, zahmetli ve aynı zamanda risk de taşımaktadır. Yer altı suyunun yüksekliği her yerde aynı olmadığı için bazı sahalarda 5-6 metrede yeraltına suyuna ulaşılabilirken bazı yerlerde ise bu derinlik 50-60 metreyi bulabilmektedir. Yeraltı suyunun derinliği aynı zamanda kuyuların da derinliğini belirlemektedir. Kuyular, yağışın yetersiz, akarsuların ve yerüstü su kaynaklarının fazla bulunmadığı yerlerde açılmaktadır. Uşak'ta daha çok ilin orta, batı ve güney kesimindeki yerleşmeler çevrelerinde kuyulara fazla rastlamak mümkündür. Bu kuyular yeraltı suyu ve kuyu derinliğinin 10 metreyi geçmediği yerlerde serenli kuyular şeklinde inşa edilmektedir. Serenli kuyularda kuyunun kenarında bir tane Y şeklinde çatal ağaç dikilerek bu çatala ortadan 10-15 metre uzunluğunda ayrı bir direk hareket edecek şekilde ortası delinerek demirle monte edilir. Hareketli direğin üst kısmı daha ince ve alta doğru giderek kalınlaşmakta ve ağırlaşmaktadır ya da alt kısmına bir ağırlık konulduğundan burası sürekli yerde durmaktadır. Direğin yukarıdaki ucuna bir zincir, halat veya ip bağlanarak bunlara su kabı takılır. Zincirden tutularak su kabı kuyuya doğru indirildiğinde direğin arka kısmı havaya kalkar. Su kabının elle oynatılarak kuyu içinde dolması sağlanır. Dolan su kabı serbest bırakıldığında direğin arkasındaki ağırlık yardımıyla direğin arkası aşağı inerken direğin önü yukarıya kalkarak kuyu içindeki su kabını yukarıya çeker. Derin olmayan bazı kuyularda ise ip ve kova yardımıyla kuyudan kol gücüyle su çıkarılmaktadır (Fotoğraf 5). Ku-

Fotoğraf 4
Banaz'ın Kuzeyindeki köylerde eski değirmen taşları

Fotoğraf 5
Eşme Cemalçavuş köyünde halen kullanılan su kuyusu

Fotoğraf 6
Karahallı İlçesinde kenarı
taşlarla örülmüş avgan
(Kaya, 2007'den alınmıştır.)

Uşak'ta 2014 yılında projelendirilen 219 parsellik Güzelbahçe hobi bahçelerinin su ihtiyacı için 240 metre derinlikte 2 sondaj kuyusu açılarak su problemi kuyularla giderilmiştir (Yasak vd; 2020: 290)

Eşme, Karahallı ve Ulubey ilçeleri eski kuyuların en fazla görüldüğü ilçeler olmakla birlikte yağışın fazla olduğu Banaz ilçesindeki köylerde bile halen işlevini sürdüren ve elle kazılmış ve kenarları taşla örülmüş çok derin olmayan kuyular bulunmaktadır. Ayrıca Uşak ilinde Karakuyu, Kuyucak ve Üçkuyular isimli köylerin bulunması, kuyuların Uşak yöresinde yaygın olduğunu kanıtlamaktadır.

Avganlar ve Havuzlar

Sarnıç; "su depolamak üzere yapılmış üstü kapalı veya açık havuz" anlamına gelmektedir. Yazların kurak her yerleşim biriminde dinlenmiş temiz su saklamak için sarnıçlara ihtiyaç duyulmuştur. Şehir ve kalelerde nüfusa göre bazen çok sayıda, bazen sayıca az fakat hacmi büyük sarnıçlar yapılmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sarnic>).

Fotoğraf 7
Banaz Yeşilyurt köyünde
çeşme ve kaynak suyunun
depolandığı havuz.

burada dinlenerek içerisindeki maddeler sarnıç tabanında tortul şeklinde birikir. Birkaç yılda bu tortulların temizlenmesi gerekir. Aksi takdirde sarnıç giderek katı maddelerle dolar ve su hazinesi sürekli küçülür. Uşak ilinde Ulubey, Eşme ve Karahallı ilçelerinde sarnıçlara daha fazla rastlanmaktadır. Karahallı çevresinde üstü açık olan ve kenarları taşlarla örülmüş derin ve geniş kuyulara rastlanmakta-

yuların daha derin olduğu yerlerde ise makara sistemi, dönme dolap veya dönerli bir mekanizma kurulur. Bu mekanizmalar insan veya hayvan gücünden yararlanarak kuyudan su çıkarılır. Böylece insanların ve hayvanların su ihtiyacı karşılanırdı. Kuyular derin olduğundan ağzının açık bırakılması risk oluşturmakta ve zaman zaman insan ve hayvanların kuyuya düşme vakalarına rastlanmaktaydı. Hatta birçok köyde bu vakalarla ilgili ağıtlar ve türkülerle rastlanmaktadır.

Günümüzde sondaj makineleri yardımıyla çok farklı derinliklerde kuyular açılabilen, bu kuyuların genişliği 30-40 cm yi geçmediğinden dışarıdan kuyuyu fark edebilmek mümkün olmadığı gibi canlılar için de herhangi bir risk oluşturmamaktadır. Yeni modern sondaj kuyularının açılması ile birlikte, eski kuyular yavaş yavaş kaybolmakta, çoğu kurumuş veya tehlike oluşturmaması açısından içerisi toprakla doldurulmuş vaziyettedir.

dır. Bu tarz kuyular aslında bir nevi derin su sarnıcı olarak inşa edilmekte ve üstü açık bırakılmaktadır (Fotoğraf 6) . Karahallı ve Ulubey yöresindeki bu yapıları sarnıç yerine avgan olarak isimlendirilmektedir (Kaya; 2007: 39). Buralara yağmur ve kar suları kolayca biriktirilip dinlendirildikten sonra kullanılmaktadır. Karahallı ve Ulubey ilçelerinde Avgan adında yerleşim ve mevki adları bulunmaktadır.

Havuzlar ise daha çok bir su kaynağının çıktığı yerde bu suların boşa akmaması ve muhafaza edilmesi, depolanması için yapırlar. Dikdörtgen veya kare şeklindeki havuzlar, çeşmenin veya su kaynağının daha aşağısında olacak şekilde inşa edilirler. Kendiliğinden akan kaynak suyu belirli bir zaman diliminde havuzun tamamını doldurur. Havuzun suyu dolduktan sonra bahçe veya tarla bitkilerinin sulanmasında kullanılır. Bu işlem sürekli tekrarlanarak özellikle sıcak mevsimde suyun hiç boş yere akmaması sağlanmış olur. Suyun debisine göre havuzun hacmi değişmektedir. Genellikle havuzların genişliği bir oda boyutunda olabildiği gibi (Fotoğraf 7), suyun debisi fazla ise havuzun alanı da 50-100 m² yi bulabilmektedir. Havuzun yüksekliği 1-1,5 metre civarında olmakta ve depolanan su miktarı genellikle 5 m³ ile 150 m³ arasında değişebilmektedir. Havuzlar, yeraltı suyuna ihtiyaç duymadan ve herhangi bir ek harcama gerektirmeden küçük çaplı alanların ve sebze-meyve bahçelerinin sulanmasını sağlamaktadır. Kullanma suyu ve hayvanların su ihtiyaçlarını da karşılamakta aynı zamanda suyun boşa akmasını da engellediği için çevre kirliliğini de önlemektedir.

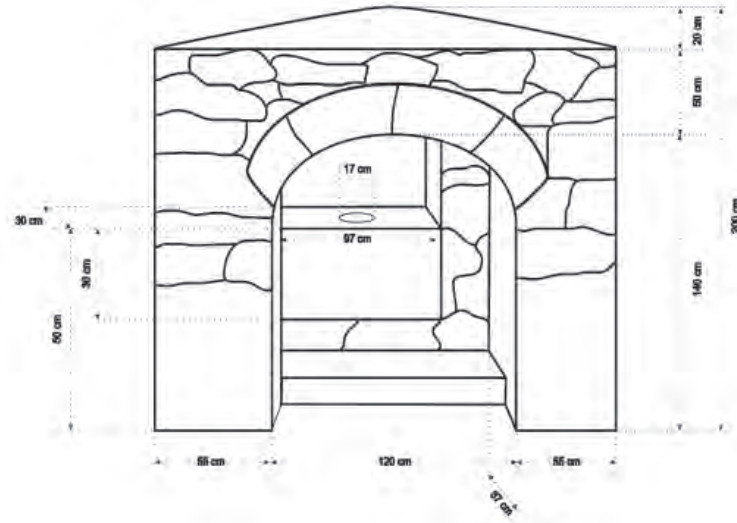
Uşak'taki Son Musluklar

Musluk; Arapça kökenli maslak kelimesinden gelmektedir. Maslak; suyolu üzerinde bulunan su haznesi, büyük yalak (Türkçe Sözlük, 2005: 1350), Su deposu (Kamar, 2003: 839) gibi anlamlara gelmektedir. Suya bu kadar değer veren Türk toplumunda genç nesiller tarafından fazla tanınmayan musluklar; içme suyunun bulunmadığı, su kaynağı yetersiz ve birbirinden uzak yerleşmelerin arasındaki yol kenarlarında, bir aile tarafından inşa edilen, içerisinde su depolamaya yarayan bir küp veya küp şeklinde oyulmuş kaya benzeri küçük su deposu haznesinin bulunduğu birkaç metrekare genişliğindeki küçük su yapılarıdır. Musluklar; özellikle sıcak yaz günlerinde yoldan geçen yolcuların, çobanların, köylülerin ve tarlada çalışan insanların içme suyu ihtiyacını karşılamaktadır.

Musluk kelimesi Türk Dil Kurumu'nun çeşitli sözlüklerinde, yol kenarlarına hayır için konulan su küpü (TDK, Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü), sebil, kırlarda hayır sahiplerinin yaptırdığı su depoları, su küpleri, küçük içme suyu deposu, yedek çeşme, sarnıç, kışın dolup yazın suyu azalan kuyu, ağaçtan yapılmış su tası, çam ağacından yapılmış çeşme yalağı gibi anlamlara da gelmektedir (TDK, Derleme Sözlüğü).

Fotoğraf 8
Omurca Kasabası yakınında
karayolu kenarında
yer alan bir musluk.

Omurca Kasabası Yakınındaki Musluğun Planı.

Fotoğraf 9
Ahmetler Kasabası yakınla-
rında eski bir musluk.

hayırsever uygun bir yol kenarına musluk yaparak içerisine sağlam bir su haznesi yerleştirir. Su hazneleri yöredeki yumuşak kireçtaşlarının oyulmasıyla veya uzak bölgelerdeki taşların getirilmesiyle de yapılabilir. Musluğa yaz mevsiminde sıcak günlerde her gün su taşıyarak doldurur ve yolcuların su ihtiyacını karşılar. Hayırseverin ölümüyle birlikte musluğun bakımı ya evlatlarına ya da onun yakını olan başka bir hayırsevere devredilerek sutaşıma işlemi nesilden nesile sürdürülmüştür.

Ulubey ilçesinde Kıranköy, Sülümenli, Omurca, Kurudere, Hanyeri köyleri çevresinde su yapılarından musluklara sıkça rastlanırken, Eşme ilçesinde Eşme-Örencik yolu üzeri ile Güllübağ-Ahmetler arasında, Karahallıda ise ilçenin batısında daha sık görülür. Yörede yapılmış ayrıntılı coğrafya çalışmalarında musluklardan hiç bahsedilmemiştir (Tümer, 1971; Özav, 2002; Yüksel, 2000 ve Kaya, 2007). Son yıllarda yapılan çalışmalarla bilim dünyasına tanıtılmaya başlanmıştır (Kara, 2014; Kara, 2017 ve Kara, 2018). Banaz, Eşme, Karahallı, Sivasslı ve Ulubey isimli beş ilçesi bulunan Uşak ilinde Banaz ve Sivasslı ilçelerinde musluklara hiç rastlanılmamıştır. Ulubey, Eşme ve Karahallı ilçeleri muslukların yaygın olduğu ilçeler olup, bu su yapıları yol boyunca adeta ışınal hatlar şeklinde sıralanmaktadır (Şekil 2). Bölgede toplam 44 adet musluk tespit edilmiştir (Harita 1). Daha detaylı araştırmalar yapılması ve yıkılanların da tespit edilmesiyle bu sayının yüzü aşacağı tahmin edilmektedir.

Uşak'ın güneyinden Denizli'ye giden karayolu üzerinde Denizli'nin kuzeyindeki plato sahalarında da musluklar görülmektedir. Uşak-Denizli yolu D595 nolu karayolu olup, yük ve yolcu taşımacılığı açısından önemli bir güzergâhtır (Doğanay ve Deniz, 2014: 6). Denizli'nin Güney ilçesiyle ilgili çalışmalar yapan halk edebiyatçısı ve kültür araştırmacısı Kutludağ, Güney ilçesinde muslukların varlığından "Bir Yudum Serinlik" olarak bahsetmektedir (Kutludağ, 2004; 33). Denizli'nin kuzeyindeki sahanın genel coğrafi özellikleri, Uşak yöresiyle özellikle Ulubey ve Eşme yöresiyle büyük benzerlikler gösterir.

Türkiye'de hafif dalgalı uzanış gösteren ve üçüncü jeolojik zamana ait geniş Neojen depolarından oluşan Uşak platolarında su kaynakları oldukça yetersizdir. Yeraltı suları derin ve yüzeysel kaynaklar yok denecek kadar azdır. Yaz aylarında yağış ve su azlığından dolayı Uşak platosunun muhtelif yerlerinde araştırmaya konu olan musluklar inşa edilmişlerdir. Kuzeydoğudaki fazla yağış alan kesimlerde hiç musluğa rastlanmaması bu durumu doğrulamaktadır (Şekil 3).

Plato sahasındaki muslukların yolcuların su ihtiyacını karşılaması dışında muhtemel bir işlevi de içerisine birkaç insan sığabilecek büyüklükte ve üzeri örtülü yapılar olduklarından ve bazılarının kapısı bulunduğundan (Fotoğraf 9) dolayı soğuk kış günlerinde, yağışlı, fırtınalı ve tipili havalarda insanlar içine konulan odunları yakarak geçici bir süre ısınması ve doğal bir sığınak görevi yapmasıdır.

Kış mevsimi öncesi sonbahar aylarında bazı muslukların içerisine günümüzde bile yakacak olarak kuru odun, çalı ve ağaç dalları bı-

Musluklar; köylerde yaşayan bir hayırsever aile tarafından yol kenarına taştan, çalidan veya ağaçtan yapılan korunaklı bir bölüm ve korunağın içerisine yerleştirilen su küpü ya da su deposundan ibarettir (Fotoğraf 8, Şekil 1). Her musluğun bir hayır sahibi bulunmakta, sahipleri yaz dönemi boyunca her gün yolcuların içmesi için köyünden veya bir su kaynağından musluğa su taşımaktadır. Belirli aralıklarla muslukların temizliğini ve bakımını da yaparlar. Yabani hayvanların zarar vermemesi için de musluğun girişini ağaç dalları veya çalılarla kapatarak küpleri korumaktadırlar. Her geçen gün yok olan musluklar; en fazla Türkiye'nin güneybatısında Denizli, Aydın, Muğla illerinin dağlık bölgelerinde yapısız küp musluklar ve Uşak ilinin orta güneyinde ise taş yapılı musluklar şeklinde görülebilmektedir.

Muslukların yapıldıkları yerin yakınında, kaynak, pınar, dere, göl, kuyu, sarnıç benzeri su kaynakları pek yoktur. O yüzden bir

rakılması bu görüşü doğrulamaktadır. Ayrıca musluklar; vahşi hayvanlara karşı tamamen olmasa da kısmen bir sığınak vazifesi görmektedir. Çünkü insan eseri bir yapının bulunmadığı geniş plato sahalarında gerçekten musluklar tehlike anında sığınılacak bir mekânı andırmaktadır.

Uşak yöresindeki muslukların, Büyük Menderes havzasının güneyindeki (Aydın, Denizli, Muğla arası) küp musluklardan farklı oldukları da görülmektedir. Taş yapılardan oluşan, yükseklikleri 1,5-2 metre ve alanları, 1-10 m² arasında değişebilen muslukların ağızlarının (girişlerinin) veya kapılarının çoğunlukla kuzeye baktıkları gözlenmiştir. Bunun ana nedeni; yaz günlerinde su deposunun güneş ışığı görmeyerek daha serin kalması ve soğuk ve bozulmadan suyun yolcuların istifadesine sunulmasıyla ilgilidir. Bazı muslukların güney tarafına dut ağacı veya gölgesi fazla olan benzeri bir ağaç dikilerek bu ağacın büyümesiyle birlikte

musluğun sürekli ağaç gölgesinde bulunması ve musluğun gölgede kalırken böylece sularının daha serin kalması sağlanmıştır. Bazı muslukların kenarına yapılan raf benzeri yükseltiler sanki bazı muslukların kenarına testi de konulduğu izlenimi vermektedir.

Uşak ilinde ortalama sıcaklık dağılışı ile muslukların dağılışı arasında bir ilişki olup olmadığı ile ilgili sıcaklık dağılışı haritası hazırlanmıştır (Şekil 4). Sıcaklık dağılışı haritası incelendiğinde il genelinde ortalama sıcaklıkların 10,1 °C ila 15,3 °C arasında değiştiği gözlenmektedir. Uşak Merkez ilçe kuzeyi, Banaz çevresi ve Sivahlı ilçesi doğusunda kalan Murat Dağı'ndan Bulkaz Dağı'na kadar uzanan kuzeydoğu kesiminde sıcaklıkların hem yıl boyu hem de yaz aylarında düşük değerlerde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bahsedilen kesimde hem topoğrafya haritalarında hem de saha çalışmalarında hiçbir musluk izine rastlanılmamıştır. Bu durum bize muslukların dağılışı ile sıcaklık dağılışı arasında bir paralellik olduğunu göstermektedir. İlin orta, güney ve batı bölümlerinde sıcaklıkların yükselmesi muslukların bu kesimlerde kümelenmesine neden olmuştur. Ancak muslukların dağılışı etkileyen tek faktör sıcaklık olmadığı, yağış, yükselti, ulaşım ağı, yer şekilleri, yerleşmeye uzaklık vs. gibi faktörlerde etken olduğundan dolayı için musluklar sıcaklığın nispeten yüksek olduğu orta, batı ve güney kesimlerinde büyük yerleşmeler çevreleri ile ana karayolları ve köy yolları boyunca belirli aralıklarla sıralanmaktadır.

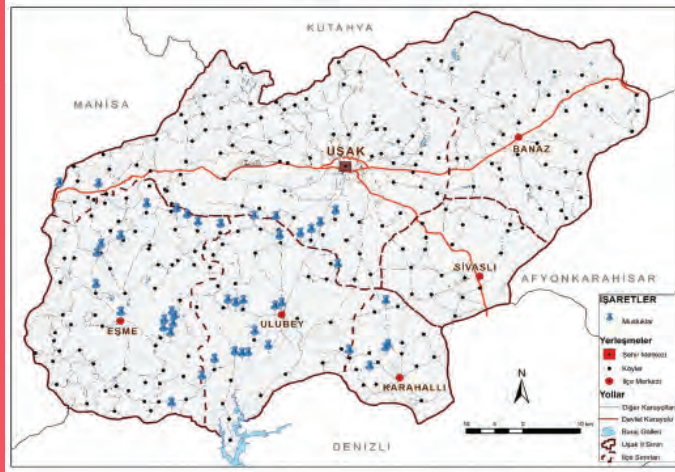
Kırsal kesimde musluklar su olmayan yerlerde, çeşmeler ise hayırseverler tarafından pınarların suları borularla yol kenarlarına indirilerek yapılır. Bunların ortak özelliği çoğunun kitabelerinin olmamasıdır. Kitabesi olanlarda "Sahibül Hayrat" gibi genel bir ifade dikkati çeker. Gerekçe olarak Türk insanının yaptığı hayırdan kendisine pay çıkarmama, hayrın gizli kalması ve isminin bilinmemesi arzusunun etkili olduğu düşünülmektedir. (Oğuz, <http://www2.siristat.com/post/4143703369/kulturumuzun-bir-parcas-hayrat>)

Uşak ilinde yükselti basamakları ile muslukların dağılışı arasındaki ilişki de incelenerek ilin yükselti basamakları haritası oluşturulmuştur (Şekil 5). İlin yükseltisinin 2304 metre ile 384 metreler arasında dağılışı gösterdiği, kuzeydoğudan batıya ve güneye doğru gidildikçe yükseltinin azaldığı anlaşılmaktadır. Buna göre kuzeydoğuda kalan yüksek sahalarda hava sıcaklığı yıl boyu il ortalamasının altında bulunduğundan musluklara hiç rastlanmamıştır. İlin batı yarısında kalan nispeten yükseltinin az sıcaklığın yüksek olduğu kesimlerde muslukların kümeler oluşturduğu görülmektedir.

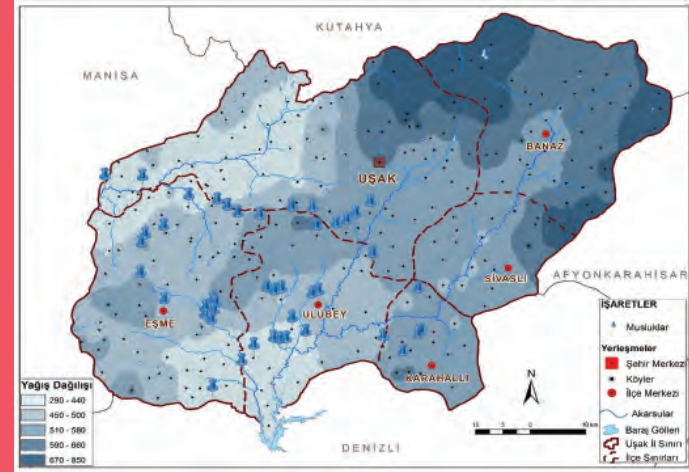
Anadolu'nun güneybatı bölümündeki kalker platolarında daha fazla örneğine rastlanılan muslukların hangi tarihlerde yapılmaya başlandığı, tarih boyunca hangi aşamalardan ve şekil değişikliklerinden geçtiği ve coğrafi dağılışının nerelere kadar yayıldığı tam olarak bilinmemektedir. Literatürde pek rastlanılmayan, sadece hayrat olarak bazı topografya haritalarında adı geçen ve edebi metinlerde izine çok az rastlanılabilen musluklar; günümüzde bütün yerleşimlere kaynak sularının borularla ulaştırılmaya başlanmasıyla birlikte işlevini ve önemini yitirmiştir. Musluklar tanınırlıklarını kaybettikleri, yenilenemedikleri, tamir edilmedikleri için yavaş yavaş yıkılarak sayıları

Fotoğraf 10
Ulubey İlçesinin güneybatısında yıkılmak üzere olan bir musluk.

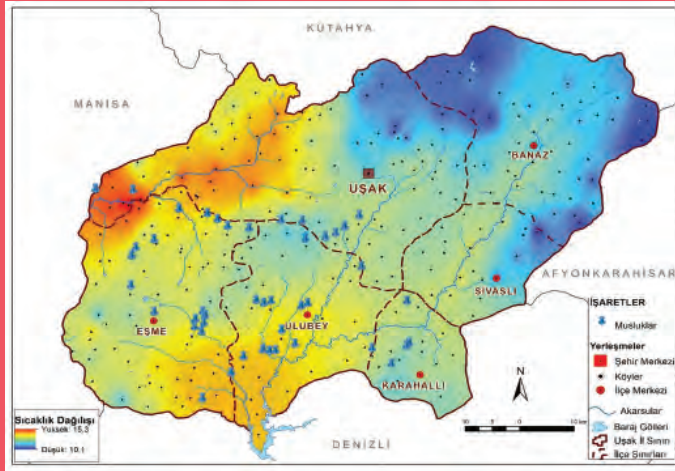
Şekil 1
Uşak İlinde bulunan
muslukların dağılışı.

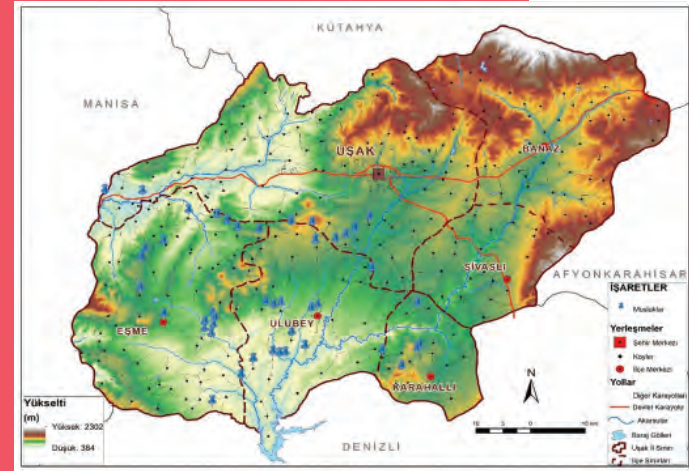
Şekil 2
Uşak İlinde yağışın ve
muslukların dağılışı

Şekil 3
Uşak İlinde ortalama
sıcaklığın ve muslukların
dağılışı

Şekil 4
Uşak İlinde yükselti
basamakları ve muslukların
dağılışı

her geçen gün azalmakta ve tarih sahnesinden izleri tamamen silinmektedir. Hayırseveri veya sahibi tarafından tamir ve bakımının da yapılmamasıyla birlikte musluklar birer birer yıkılmaya yüz tutmuşlardır (Fotoğraf 10). Yeni nesiller bu muslukları ya hiç fark etmemişler veya kullanmamışlar ya da yol kenarlarında zar zor ayakta duran basit ve küçük ama tarihi işlevi çok önemli su kültür değerinin ne işe yaradıklarına ve niçin orada yer aldıklarına hiçbir anlam verememektedirler. Musluklar tamamen yok olmadan hepsi olmasa da sağlam olan bazıları tamir edilerek ve işlevsel hale getirilerek yaşatılmalı ve gelecek kuşaklara miras bırakılmalıdır.

Sonuç

Uşak yöresindeki muslukların özelliklerinin ortaya konulmasıyla bu orijinal ve bilinmeyen su yapılarının kayıtlara geçmesi sağlanarak, Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında benzer yapılar varsa araştırılması, tanıtılması ve Türklerde su kültürünün ne kadar kuvvetli ve önemli olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Akdeniz ve Karasal iklimin ayrılma sahasında bulunan Uşak çevresinde, yağışlar genellikle kış mevsiminde artarken yaz kuraklığı yaşanmaktadır. Yaz mevsiminde sıcakların maksimum seviyeye yükselmesiyle birlikte su problemi iyice gün yüzüne çıkmakta ve bütün canlıların suya olan ihtiyacı fazlalaşmaktadır.

Suyun önemini bilen yöre insanı; yol kenarlarında yolcuların su ihtiyaçlarını gidermek için, kuyular açmış, uzak mesafelerdeki kaynakları borularla yol kenarlarına taşıyıp çeşmeler ve suyu depolayabilmek için sarnıçlar yapmışlar, yol kavşaklarına içinde su küpü bulunan ve musluk adı verilen su yapıları inşa etmişlerdir. Hatta bazı muslukların önüne küçük su yalıkları, su çukurları açarak veya testilerin çukur dip kısımlarını toprağa gömerek bunların içerisine de su doldurarak kuşlar ve diğer küçük hayvanların su ihtiyacının giderilmesini sağlamışlardır.

Arşivlerde musluklara ait bazı vakıf kayıtlarının bulunması, küçük olmasına rağmen bu su yapılarına Osmanlı Devletinde önem verildiğini göstermektedir (Sak, 2009; 10-16).

Ancak muslukların kitabelerinin olmaması hangi yıllarda yapıldıklarının tam olarak belirlenmesini engellemektedir. Ancak bazı muslukların taşlarının bölgedeki arkeolojik alanlardaki sağlam malzemelerden getirilerek devşirme olarak yapılmış olması ve yöredeki yaşlılar ile yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen bulgular, çok uzun yıllardan beri musluk kültürünün ve musluk yapımı geleneğinin Uşak çevresinde var olduğunu göstermektedir.

Güneybatı Anadolu'da birçok ilimizde musluklara rastlanması ve bunların günümüze kadar varlığını sürdürmüş olmaları, bu su yapılarının çok eski yıllarda Güneybatı Anadolu'nun dışında daha geniş sahalarda yaygın ve sayılarının da oldukça fazla olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Muslukların hiçbirinde (yakın yıllarda yapılanlar hariç) kitabe, yapım yılı veya yaptırın şahıs ibaresine rastlanılmamıştır. Yukarıda da izah edildiği gibi bu durum hayır sahiplerinin kendi isimlerini ön plana çıkarmak istememelerinden ve hayrın gizli kalması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Güneybatı Anadolu'da muslukların yapılması ve hayırseverler tarafından sistemin işletilmesi; uzun bir süre yaz aylarında yolcuların kısmen su ihtiyacını karşılama görevini sağlamıştır. Toplumsal bir sorun hayırseverler tarafından böylece ortadan kaldırılmıştır.

İlk çağlardan günümüze yerleşimler genellikle su kaynaklarının ve akarsuların çevresinde kurulurken, büyük medeniyetler de, akarsu havzalarında ortaya çıkmışlardır. Su; günümüzde içme, kullanma, enerji, tarım ve hayvancılık açısından son derece önemlidir. Kaynakların kirletilmesi ve şebeke sularının sağlıklı olmaması nedeniyle son yıllarda su yeni bir ticari sektör olarak ortaya çıkmıştır. Suyun para ile satıldığı günümüzde hepsinin olmasa bile en azından orijinal olan muslukların bazılarının bulunduğu coğrafyada bir "Su Kültürü" abidesi olarak, tamir edilip koruma altına alınarak anıtaşılması, kültür envanteri olarak kayıt altına alınması ve gelecek nesillere atalarından kalan bu su kültürü yapılarının sembolik olarak aktarılması sağlanmalıdır.

Günümüzde işlevini yitiren ve sayıları her geçen gün azalan Uşak yöresindeki musluklar birer birer yıkılarak yok olmaktadır. Suyun ticaretinin yapıldığı ve büyük gelir getirdiği bir dönemde, su kıtlığı yaşayan insanların ve yöre sakinlerinin; başka insanların, yolcuların içmeleri için hiçbir karşılık beklemezsizin her gün aralıksız olarak kilometrelerce uzağa insan ve hayvan sırtında su taşımaları, bu işlemler asırlar boyu sürdürmeleri su kültürü ve medeniyetinin eşsiz bir göstergesi olarak unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2015). Uşak Çeşmelerinin Korunma Durumları, Tarihi Kimliklerini Koruma Bağlamında Düşünceler, *Turkish Studies*, 10: 1-40.
- Acar, T. (2016). Uşak'taki Su Değirmenlerinden Bir Örnek, *The Journal of Academic Social Science* 4(36), 280-294
- Acar, T. (2018). Beki ve Paşalar Köyü Özelinde Uşak Sarnıçları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 369-380
- Acar, T. (2019). Uşak/Karahallı Çeşmeleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 419-436.
- Acar, T. (2020). Banaz Çeşmelerinin Uşak Çeşme Mimarisi İçerisindeki Yeri ve Korunma Durumları, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 1-27
- Bildirici, M. (2009). *Tarihi Su Yapıları*, DSİ Genel Müdürlüğü Yay. Ankara.
- Ceylan, M. ve Ceylan, M. A. (2013). Eşme (Uşak) Civarında Bazı Coğrafi Gözlemler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0 (15), 65-84.
- Derleme Sözlüğü, (1988). Cilt:9, TDK Yay. Ankara.
- Doğanay, H. ve Deniz, M. (2014). Ulaşım Sistemleri ve Uşak, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 1-26.
- Kamar, M. (2003). *Osmanlı Türkçe Sözlüğü*, Derin Yay. İstanbul.
- Kara, H. (2010). *Banaz İlçesinin Coğrafyası*, Çizgi Yayınları, Konya.
- Kara, H. (2014) "Uşak Yöresinde Musluk (Hayrat) Kültürü". II. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi, s.369-376, 05-11 Nisan 2014, Saraybosna, Bosna Hersek
- Kara, H. (2017) "Ulubey Kanyonu (Uşak) ve Yakın Çevresinin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi" (Editörler: H. Çukur, R. Çakıcioğlu Oban), (Kitap Bölümü: "Ulubey İlçesinde Su Muslukları (Hayratlar)) Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s.214-224, İzmir.
- Kara, H. (2018) "Kültürel Coğrafya Açısından Eşme Yöresinde Su Yapıları: Musluklar" *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 451-466
- Kara, H., Dönmez Şahin M. ve Ay, Ş. (2010). İklim Değişikliğinin Uşak'ta Tarım Ürünlerine Etkisi, *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3 (1), 39-46.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, (1992), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- Kaya, A. (2007). Karahallı İlçesi'nin Coğrafi Etüdü. Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Kutludağ, Ş. (2004). Bir Yudum Serinlik: Güney İlçesinde Musluk Geleneği, *Geçmişten Günümüze Denizli*, Sayı:1, s.32-34.
- Oğuz, Z. <http://www2.siristat.com/post/4143703369/kulturumuzun-bir-parcas-hayrat> (Erişim: 15.07.2022)
- Özav, L. (2002). Sivaslı İlçesinin Coğrafi Etüdü. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No:30, Ankara.
- Özav, L. ve Kara, H. (1997). Cumhuriyet'in 75. Yılında Uşak "Coğrafya Bölümü" Uşak Valiliği Yayınları, s.29-48, İzmir.
- Özteke, H. İ. (2022). Mekân-İnsan-Bellek İlişkisi: Uşak İli Örneği, Pamukkale Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Sak, İ. (2009). Buzlukbaşı Sarnıcına Ait İki Vakfiye, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 22, 1-16
- Tümer, H. (1971). Uşak Tarihi, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları No:14 İstanbul.
- Türkçe Sözlük, (2005). TDK Yay. Ankara.
- Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü (www.tdk.gov.tr/Sözlükler) (Erişim Tarihi: 15.07.2022)
- Derleme Sözlüğü (www.tdk.gov.tr/Sözlükler) (Erişim Tarihi: 15.07.2022)
- Yasak, Ü., Özav, L. ve Akbay, H. M. (2020). Konut Özellikleri ve Kullanım Pratikleri Açısından Uşak'ta Hobi Bahçelerinin İncelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 285-298
- Yüksel, T. (2000). Ulubey İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü, Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- İslam Ansiklopedisi (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sarnic>), (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

TARİHİ UŞAK EVLERİ BAĞLAMINDA KENT ve MİMARİ

Zeynep CEYLANER *

Bilindiği gibi bir kentin mimari yapısı, o kentin ruhunu yansıtan en önemli unsur olmakla birlikte içinde yaşayan insanların soluduğu havayı en iyi anlatan, en güzel şekilde somutlaştıran ögedir. Şehrin mimarisini okumak, tabiri caizse o şehrin kitabını okumak, hikâyesini dinlemek demektir.

Tuğla, kerpiç, ahşap, beton... Malzemesi ne olursa olsun içerisinde birbirinden farklı yüzlerce, binlerce hayati barındıran yapılar; zamanla âdeta kentin künyesi hâline gelmekte, o kentin kimliğini oluşturmaktadır. Bugün, geçmişe baktığımızda yapılardaki mimari özelliklerin tarih boyunca toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğini ve gelişen dünyaya ayak uyduran organik, yaşayan ve dönüşen bir dokuya sahip olduğunu görmekteyiz.

İlk çağlarda avcılık ve toplayıcılıkla geçinen, mağara ve ağaç kovuğu gibi doğal mekânlarda yaşayan insan; binlerce yıllık serüvenin sonunda artık maddi ihtiyaçlarını üretebilecek bir duruma kavuşmuş, tarımla uğraşmaya, hayvanları evcilleştirmeye ve kendi yaşayacağı yapıyı inşa etmeye başlamıştır. Bu yapıların şekilleri, içerisinde barındırdığı özellikler insanların istekleri ve beklentileri doğrultusunda değişiklik göstermeye; konfor, güvenlik ve estetik gibi temel konular etrafında şekillenmeye başlamıştır. Tarih boyunca tüm yerleşim yerlerinde etkisini gösteren bu değişim; doğal olarak toplumların yaşam şekillerinden, coğrafi, sosyolojik ve kültürel özelliklerinden etkilenmiş, devletlerin ve milletlerin yaşamlarından, hayata bakış tarzlarından izler taşıyarak biçimlenmiş ve somutlaşmıştır.

Bizler de Ege'nin bu güzel ve nadide şehrinde yaşayan insanlar olarak Osmanlı yapı izlerini taşıyan tarihî Uşak evlerine baktığımızda bu değişimi ve gelişimi görmekteyiz. Hepimizin eski Uşak olarak bildiği bölgede yer alan, kentin geleneksel yerleşme dokusunu yansıtan ve kent tarihinin yaşayan belgesi olan tarihî Uşak evleri; bizler için mimari birer kültürel mirastır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan ve Osmanlı mimari özelliklerini taşıyan bu evlere özellikle Aybey, Işık, Karaağaç ve Kurtuluş Mahallelerinde rastlamak mümkündür. Memnuniyetle ifade etmek isterim ki Uşak'ta tescilli olarak bulunan 86 adet tarihî Uşak evi, Kültür ve Turizm Bakanlığımız tarafından koruma altına alınmıştır.

Önceki dönemlerde kentin etrafının çam ormanlarıyla kaplı olmasından dolayı yapımında genellikle ahşap ve kerpiç kullanılan tarihî Uşak evlerinde 1920'li yıllardan sonra gerek gelişen ve değişen teknolojinin etkisiyle gerekse bu evlerin yangın ve depreme karşı daha dayanıksız olması nedeniyle taş ve tuğla tarzı yapı anlayışına geçilmiştir.

Tarihî Uşak evlerinin birinci katları genellikle taştan, ikinci katları ahşaptandır. Bu evlerin hepsi cumbalı ve beşik çatılıdır; bağdadi sıvayla yapılmış olup çatıları kiremitlidir. Bahçe ve avlu, tarihî Uşak evlerinin önemli bir parçasıdır. Buralarda çocuklar oyun oynarken evin temizlik işlerinin yanı sıra salça, tarhana, bulgur gibi kışlık yiyeceklerin hazırlanması ve kurutulması gibi işler de yapılmaktadır. Bahçe ya da avluda yer alan ekmek fırını da gerek o ailenin gerekse komşuların ekmek ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer tutar. Oda sayısının çokluğu ile ön plana çıkan bu evlerdeki cumbalar ise hem komşular ile iletişim hem de sokağı görme imkânı sağlar. Bu da komşuluk ilişkilerine büyük bir önem veren kentimizin ve hemşehrilerimizin bu kültüre dair tarihî kodlarının en önemli göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültürel açıdan sahip olduğu zenginliklerle her zaman ön plana çıkan kentimizde, meşhur Uşak halısı ve elbette halı dokuma işi de mimari özellikleriyle büyük bir miras olan tarihî Uşak evlerinin yapısına yansımıştır. Tarihî Uşak evlerinin zemin katlarında bulunan tabanı düz ve kayrak taş döşeli yaşam alanı "hayat" ile bu hayatlarda Uşak halısı için kurulan dokuma tezgâhları, tarihî Uşak evlerini diğer evlerden ayıran önemli bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle bir yaşam alanı olan tarihî evler aynı zamanda bir üretim ve istihdam alanıdır.

* Mimar, Uşak Belediye Başkan Yardımcısı.

Kıymetli Okuyucular;

Görüldüğü üzere, yaşamın her ayrıntısını içinde barındıran, geçmişten geleceğe bir pencere açan tarihî Uşak evleri; kentimizi, kültürümüzü, yaşam biçimlerimizi ve sosyal hayatımızı gözler önüne seren bir tablo, bir sanat eseri gibidir. Onlar; geçmişten günümüze içinde yaşamış ve yaşamakta olan hemşehrilerimizin sevinçlerini, üzüntülerini, kıvanç ve umutlarını içinde barındıran, bir kentin aziz hatırasını taşıyan temel yapı taşları olup bizi biz yapan, bize millet olma bilinci kazandıran nadide eserlerdir. Bizler de bu aziz hatıraları yansıtan tarihî Uşak evlerini koruyarak gelecek nesillere aktarmak, bu tarihî ve kültürel dokuya en güzel şekilde sahip çıkmak adına elimizden gelen gayreti göstermekteyiz ve göstermeye devam edeceğiz.

Ben gururla belirtmeliyim ki bu eserle birçok şey öğrenecek, çok fazla duyguyu bir arada hissedeceğiz. Şehrimize ve şehrimizin tüm değerlerine sahip çıkarak onu korumaya ve şehrimizi tanıyıp tanıtmaya yönelik gayretlerimizi daha da artıracacağız.

Kahramanlarımızın 100 yıl önce Kurtuluş Savaşı'nda yazdığı destan vesilesiyle kaleme alınan bu eserde, birbirinden değerli yazarların kaleminden çıkan ve şehrimizi detaylı şekilde sizlere sunan önemli yazılar eşliğinde geçmişe bir yolculuk yapacağız. Aziz kahramanlarımızı rahmet ve minnetle anarken şehrimizi ve onu farklı kılan yönlerini bir kez daha yeni bir gözle idrak edeceğiz.

Bu vesileyle Kurtuluş Savaşı başta olmak üzere Uşak'ımızın ve vatanımızın savunulmasında mücadele ederek canlarını feda eden aziz şehitlerimize, vefat eden kahraman gazilerimize Allah'tan rahmet, milletimize baş sağlığı, hayatta olan gazilerimize uzun ve sağlıklı ömürler diliyorum.

Böyle bir eserin literatüre kazandırılmasının bünyesinde görev yaptığım Uşak Belediyesi adına benim için de büyük bir sevinç kaynağı olduğunu belirtiyor, eserin hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyor ve hepimize keyifli okumalar diliyorum.

Kaynak: Uşak Belediyesi Arşivi

Kaynak: Uşak Belediyesi Arşivi

UŞAK KISA FİLM FESTİVALİ – KANATLI DENİZATI ÖDÜLLERİ

Murat SEZGİN * - Onur KEŞAPLI **

- Uşak'ta festival mi olur?
- Kimse filmini yollamaz.
- Konya iyi yapıyor, Uşak yapabilir mi?

2014 sonbaharında Uşak'ta bir film festivali gerçekleştirme hayalimizi dile getirdiğimiz çeşitli ortamlarda kulağımıza çalınan bu gibi cümlelerin, bizi tetiklediğini, hırslandırdığını ve “herkese/her şeye inat” başardığımızı dile getirmek, eşyanın doğasına uygun bir anlatı olabilirdi. Fakat bizim güdülenmemizde hırs veyahut inat bulunmuyordu. Bilakis sakin ve sadelikle eyleme geçip içimize sinen, mümkün olduğunca ideal bir sinema etkinliğini Uşak'a ve Uşak Üniversitesine kazandırmaktan başka gayemiz yoktu. Sektör ve en önemlisi festival tecrübelerimizden yararlanarak işe koyulduk ve fikir aşamasının üzerinden sadece üç ay geçtikten sonra, Aralık 2014'te, ilklerin kenti Uşak'ın ilk film festivalini gerçekleştirmeyi başardık.

“Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi Kısa Film Festivali” adıyla, başta fakültemizin Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü öğrencileri olmak üzere sinema ile ilgili tüm öğrencilere ulaşmayı ve 1 Eylül Yerleşkesi'ni sanatsal bir dokuyla canlandırmayı hedefleyen festivalimiz, yönetmenliğini Arne Ahrens`in yaptığı Meine Beschneidung filminin Türkiye`deki ilk gösterimiyle başladı. Danışmanı olduğumuz Uşak Üniversitesi İletişim Topluluğu bünyesinde, öğrencilerimiz emekleriyle vücut bulan festivalde üç günde, tamamı ödüllü 20 filmlik özel bir seçkiyi izleyiciyle buluşturduk. Senaryo yazarlığı ve görüntü yönetmenliği atölyelerinin ardından tamamlanan festivale öğrencilerin gösterdiği ilgi, bir yıl sonrası için hazırlıklara başlama konusunda bir hayli yüreklendiriciydi.

Bir nevi son dakikada, çalakalem bir şekilde isimlendirdiğimiz festivalin, Türkiye'de kısa filmin güçlenerek yaygınlaşması ve ulusal bağlamda sinemamızın daha nitelikli bir hal alması noktasında katkı sağlamayı amaçlayarak ilk kez başvuru alacağı ve yarışmalı bölümlerinin açılacağı ikinci maratonunda kentimize yakışır bir ada kavuşmasında hemfikirdik. Çeşitli önerileri ele alıp değerlendirip uygun olmayanları saygı çerçevesinde reddettikten sonra Uşak'ın biricikliğini perçinleyen bir isim bulmuştuk: “Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali”.

Antik Çağ'ın en kudretli krallarından, dünyanın yedi harikasından birinin, Efes Artemis Tapınağı'nın yapımını sağlayan Lidya kralı Karun'un dünyaca ünlü hazinesinin belki de en nadide parçası olan Kanatlı Denizati Broşu'ndan daha uygun bir ad herhalde bulunamazdı. Sonuçta ilk kez dağıtmaya hazırlandığımız ödüllüğümüzün adı, başka festivallerin tercihleri gibi – Palmiye, Ayı, Aslan, Leopar, Portakal, Lale, Koza – olamazdı. Kanatlı Denizati Ödülleri'ni takdim etmeye hazırдық.

Yılın son sinema etkinliği olarak film sezonunu kapatacak şekilde yine aralık ayında gerçekleşen festivalimizin o dönem pek çok ilde yerden bitercesine yapılan sözde festivallerden ayrılması gerekiyordu. Biz ise Aralık 2015'te gerçekleşen 2. Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali'nin çok daha ideal ve tıpkı adı gibi biricik olmasını istiyorduk. İnternet çağından bihabermişçesine hala DVD, flaş bellek ve kargo ile başvuru kabul etmeyi sürdüren köklü festivallerin aksine, başvurularının tamamını internet yoluyla kabul eden ilk festival olarak öne çıktık ve yalnızca 30 günlük bir başvuru süresinde, herhangi bir basın desteği olmadan 150 başvuru aldık. Bu süratli ilgide, Türkiye'de ön eleme jürisini açıklayan ilk festival olmamızın payı olabilir hiç şüphesiz. 30 filmin ön elemeyi geçerek 4 dalda yarıştığı festivalimizin ana jürisinde ise türevlerimiz gibi “medyatik” ünlüler yerine kısa filmle bağı olan sanatçıları davet etmeye özen gösterdik. Bir yönetmen, bir akademisyen, bir sinema yazarı, bir oyuncu ve bir sanat yönetmenini ağırladığımız festivalimiz, atölyeler, söyleşiler ve ustalık dersleriyle birlikte sanatseverlere dopdolu bir üç gün yaşattı. Finalistlerimizi ağırladığımız ödül töreni ise Kanatlı Denizati Ödülleri'nin adına yarışır bir heyecana ve mutluluğa sahne oldu.

* Prof. Dr., İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı

** Dr., İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı

Soğuğuyla bilinen Uşak'ta film festivali düzenlemek için neden aralık ayını seçtiğimize yönelik sorularla muhatap olmaya başladığımızda doğru yolda olduğumuzun daha da farkına vardık. Yanıt olarak Uşak'ın karlar altında ne kadar güzel ve sinematografik görüldüğünü dile getiriyorduk ki bu bir geçiştirme değil, hakikatti. Kar yağışı altında Ulubey Kanyonları'nı, Blaundus'u, Clandiras'ı Taşyaranı ve kentimizin zenginliklerini gezen konuklarımızın fotoğraflarını görenler ne demek istediğimizi anlıyordu. Aralık 2016'da 3. Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali bu hissiyatla düzenlenirken yerimizde saymamız düşünülemezdi. İki aya çıkardığımız başvuru sürecinde bu kez 200 başvuru almıştık ve jürimize bir ekleme yaparak bundan böyle ana jürimizde mutlaka bir kısa film yönetmenine de yer verme kararı aldık. Ülkemizde bu kararı alan ilk festival olduğumuz için kendimizi açıklamamız bekleniyordu; öyle de yaptık. Uzun metrajların yarıştığı film festivallerinde nasıl ki uzun metraj yönetmenleri ana jüride yer alabiliyorsa kısa filmlerin yarıştığı bir festivalde niçin kısa metraj filmler çeken bir yönetmen jüride yer alamasın? Buna yönelik anlaşılama üzerinden filizlenen tepki, aslında kısa metrajın özerk bir sanat olarak görülmemesi ve kısa filmin bir öğrenci işi olduğu şeklindeki alenen yanlış önyargıdan kaynaklanmaktaydı. Kısa filmin uzun metraja yol alırken bir basamak olduğu, uzun metraj çekemeyen öğrenci ve amatörlerin ödev ya da hobi şeklinde bu filmlere imza attıkları en hafif tabirle bilgisizlikten başka bir şey değildi. Edebiyatın alt disiplinlerindeki roman-öykü-şiir ayrımını bir nebze çağrıştıracak şekilde bambaşkalık barındıran kısa metraj-uzun metraj farkının yeterince algılanamaması belki de bizim sorunumuz değildi. Ancak hâlihazırda sektörde de çalışan, filmler çeken, festivallerde yarışan, jüri olan bir ekip olarak bu sorunun üzerine gitmeyi ve bir farkındalık yaratmayı kendimize görev belledik. Bu uğurda 3. Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali, 1990'ların başından bu yana yapılmamış olan Kısa Film Yönetmenleri Forumu'na ev sahipliği yaptı. Finalistlerin, jüri üyelerinin, öğrencilerin katıldığı forumda kısa film ve kısa film sanatçılarının sorunları tartışılırken, konuklarımızdan festivalimize yönelik eleştiri ve beklentilerini dile getirmelerini rica ettik. Sonuç bildirgesi yayınlanan forum; aynı zamanda jüri üyelerine finalistlere nazaran daha özenli davranan, kısa film yönetmenlerini hor görecektir şekilde yol/konaklama gibi giderleri karşılamadığı gibi çoğu zaman yalnızca ödül kazananları davete eden festivaller ile aramızda nasıl da esaslı bir mesafe olduğunun altını çizdi. 40 filmin izleyiciyle buluştuğu, pek çok etkinliğe ev sahipliği yapan festivalimizin 2016 maratonu albenisi yüksek bir ödül töreniyle noktalandı.

Aldığımız eleştiriler, mevcut özeleştirimiz ve belki de en önemlisi Kısa Film Yönetmenleri Forumu'nun sonuç bildirgesi ışığında hazırlandığımız 4. Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali, Aralık 2017'yi pek çok açıdan ülkemiz kısa filmi için milatlaştırdı. Üç ayda 300'ü aşkın filmin başvurduğu, önceki yılların birikimiyle Türkiye'nin en iyi kısa filmlerinin seyircisini bulduğu festivalimizde 5 gün boyunca resmî seçkide 50, özel seçkilerde ise 25 filme ev sahipliği yaparken büyük yeniliklere imza atarak ilk olarak yarışmalı bölümlerimizi ikiye çıkardık. Deneyimlerimiz neticesinde gördüğümüz üzere, lisans ve ön lisans öğrencilerinin filmlerinin söz konusu profesyonellerin ve lisansüstü öğrencilerin filmleri olduğunda yarışmalarda hiçbir şanslarının olmadığı apaçık ortadaydı. Kısa filmin bir öğrenci ödevi, hobisi olmadığını kanıtlayan bu durum sonucunda iki kümenin ayrı ayrı yarışacağı Ulusal Kısa Film Yarışması ve Ulusal Öğrenci Filmleri Yarışması'na ev sahipliği yapma kararı aldık. Önceki yıllarda tek bir yarışmada En İyi Kurmaca Film, En İyi Deneysel Film, En İyi Belgesel Film, En İyi Canlandırma Film ve En İyi Oyuncu ödüllerini veren festivalimizde bu yıl bu ödüller Ulusal Öğrenci Filmleri Yarışması'nda takdim edilecekti. Lisans ve ön lisans öğrencileri haricinde herkese açık olan Ulusal Kısa Film Yarışması'nda ise Cannes Film Festivali modelini izleyerek finalistlerin kategori ayrımı olmaksızın birlikte yarışacağı ve sinema sahasının tüm disiplinlerini ödüllendiren bir düzenek uyguladık. En İyi Film, En İyi Yönetmen, En İyi Senaryo, En İyi Görüntü Yönetmeni, En İyi Sanat Yönetmeni, En İyi Kurgu, En İyi Oyuncu dalları ile birlikte Kanatlı Denizati Ödülü sayısı 11'e çıkarken bundan böyle ön ve ana jüride, sinema dışı sanat disiplinlerinden birer üyeyi de seçici kurullarımızda bulundurma kararı aldık. Kısa Film Yönetmenleri Forumu dâhil olmak üzere pek çok söyleşi, panel, ustalık dersi, özel gösterim, atölye gibi bir dizi etkinliğe ev sahipliği yapan 4. Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali'nin en önemli adımı ise gösterime giren filmlerin tamamına gösterim telifi ödeme kararıyla geldi. Dünyada bir ilke imza atan bu anlayışımızla kısa film sanatçılarının emeklerinin karşılığında hak ettiklerini bir nebze de olsa karşılayarak bize nazaran çok daha köklü ve büyük bütçeli festivalleri de benzer bir uygulamaya yöneltmek istedik. Film yapımının maddi güçlüklerini hafifletme ve sanatçıların ortaya koydukları yapıtlarından gelir elde edebilmelerini sağlama, kısa filmin bir meslek olduğu/olabileceği noktasında aydınlanma ya-

ratma gayemiz olması gerektiği gibi ses getirdi ve kısa film yönetmenleri ve kısa film sahasınca son derece olumlu bir şekilde sahiplenildi. Aralık 2017, aynı zamanda festivalin kampüsten taşarak şehirle bütünleşmesi konusunda olumlu bir ivme sağladı. Büyük ilgi gören ödül ve kapanış töreninin başarısı bunu vurguluyordu.

Tüm bunlar yaşanırken “Festivali neden uluslararası yapmıyorsunuz?” sorusunu daha sık duymaya başladık. Öyle ya, 2014’teki açılış filmimiz yabancı bir filmi. 2017’de özel seçkimiz yabancı filmlerle doluydu. Bu düz mantığa göre kendi kendimizi “film festivali” de ilan edebildik zira 2016’yla birlikte festivalde her yıl en az bir uzun metraj filme de yer verdik. Fakat biz uluslararası ölçeğe festivalin beşinci yılında taşınacağımızı daha ilk günden, 2014 güzünden kararlaştırmıştık. Sözde uluslararası olan etkinliklere benzemek istemiyorduk. Yurt dışından konuk ve finalistlerini ağırlayabilen, uluslararası başvuru alımında herhangi bir sorun yaşamayacak bir alt yapıyla rüştümüzü ulusal hudutlarda sınımadan büyümeyle aceleci ve hırslı görüyorduk. Aralık 2018’inde ise artık uluslararası ölçeğe taşınmaya hazırдық. Hazır olmadığımız şey ise, 5. Uluslararası Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali’ne 116 ülkeden 3300 filmin başvuruda bulunacağı idi ki bu rakam o yıl itibarıyla Türkiye rekoruydu. Üzerimizdeki şoku atlatmamız giderek zorlaşıyordu çünkü başvuruda bulunan filmler arasında Berlinalé’de ve Cannes’de yarışmış filmler bulunuyordu. Altın Ayı ve Altın Palmiyeli filmlerin Kanatlı Denizati Ödülleri için yarışmak ve sinemaseverlerle buluşmak üzere Uşak’a gelecek olmaları heyecanımızı arttırdı. Yarışma sayımız Uluslararası Kısa Film Yarışması’yla 3’e çıkarken ödül sayımız da 4’ü ulusal, 5’i uluslararası toplam 9 dalda olmak üzere çoğalıyordu. Ulusal Kısa Film Yarışması’nın kapsamlı dallarına En İyi Ses, En İyi Görsel Efekt, En İyi Film Müziği’ni eklerken oyuncu ödüllerinde diğer herkes gibi En İyi Erkek Oyuncu ve En İyi Kadın Oyuncu sürümüne geçtik. Bu esnada festivale yönelik desteğin beklediğimizin aksine artmaması bizi derinden etkiledi ama yılmadık festival ekibimizle şahsi fedakârlıklarda bulunarak yolumuza devam ettik. Bu sayede uluslararası ölçeğin tüm gereksinimlerini karşılayarak 100’ü yarışmalı bölümlerden, 20’si yarışma dışı olmak kaydıyla 120 filmi sinemaseverlerle buluşturduk ve tamamının gösterim telifini ödedik. Maddi ve manevi yıpranmışlık festivalin, 2018’de Kısa Film Yönetmenleri Derneği tarafından, derneğin festival kıstaslarının tamamını karşılayan yegâne festival olarak “Altın Festival” ödülüyle, aynı yıllarda Türkiye’nin önde gelen sinema platformlarından Kamera Arkası derecelendirmelerine göre ise “A Sınıfı Festival” unvanıyla ödüllendirilmesiyle yerini zindelle bir sonraki raundu bekler hâle bıraktı.

Festivalimizin altıncı, uluslararası ölçeğin ikinci yılına özeleştiriliğimiz sayesinde iki önemli yenilikle adım attık. İlki, dünyada henüz ikinci bir örneği olmayan Ara Jüri kademesini oluşturmaktı. Bir yıl içinde 300 film izlemekten 3.300 film izlemeye geçiş yapan Ön Jürinin zorlu çalışma sürecini gözeterik, finalist filmlerin başka bir seçici kurul tarafından belirlenip Ana Jüriye aktarılması gerektiğine karar verdik. Böylece başvuruda bulunan tüm filmleri değerlendiren ve aralarından 100 filmi belirleyip resmi seçkiye alan Ön Jürinin görevi burada tamamlanacak ve devreye Ara Jüri girecekti. 3 yarışmada ön elemeyi geçme başarısını gösteren filmleri izleyecek olan Ara Jüri, hangi filmlerin finalist olacağı ve hangi dallarda ödüle aday olacaklarını belirleyip kazananları seçmeleri için finalistleri Ana Jüriye iletenekti. Bu karışık gözükken sürece bizi mecbur eden ikinci etmen ise, Cannes modelini uygulayan festivalin Oscar modelini de devreye sokmasıydı. Buna göre Ulusal Kısa Film Yarışması ve Uluslararası Kısa Film Yarışması’nda ön elemeyi geçen filmlerin her biri olası finalist adayı olarak disiplinlere göre ayrılmış kategorilerde yarışma şansına sahip olacaktı. 10-12 finalistin tüm dallara aday olmasındansa her bir dalda 5 film ödüle aday gösterilecekti. Böylece kimi filmlere birden fazla, kimilerine ise sadece bir dalda aday olma şansı doğuyordu. Bu yöntem aynı zamanda ulusal ve uluslararası yarışmada belgesel, deneysel, canlandırma, kurmaca ayrımı yapmadığımız için – özellikle – kurmaca dışı dallarda film üreten sinemacıların kurmacalarla birlikte yarışmayı dezavantaj olarak görme yanılığını iyice ayyuka çıkarıyordu. Diğer festivallerde En İyi Belgesel, En İyi Canlandırma ve En İyi Deneysel ödüllerinde ödül alma şansı olmayan bu türde yapıtlar Uşak’ta birden fazla ödüle aday olabiliyordu. Aynı yıl bir hem bir canlandırmanın hem de bir belgeselin 3’er dalda Kanatlı Denizati Ödülü kazanmaları bu duruma en iyi örnek.

6. Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali, 3.581 film başvurusu alarak rekorumuzu güncellerken, bu yıl ki başat şaşkınlığımız Akademi Ödüllerinde En İyi Kısa Film Ödülü’nü kazanan, GuyNattiv’in yönettiği Skin filminin de Kanatlı Denizati Ödüllerinde yarışmak üzere başvurmuş olmasıydı (Sürprizi bozmak ve seçkilerimizin sanatsal katsayısını gözler önüne sermek pahasına belirtmeliyiz ki Skin festi-

valimizde en iyi film seçilmedi.). Festivalimizin ve beraberinde Uşak'ın uluslararası bilinirliğinin yakaladığı muazzam ivme omuzlarımızda hissedilen iş yükünün artışı hafifletiyordu. Film başvurusu kadar ulusal ve uluslararası konuk ve izleyici sayısında büyük artış gösteren festivalimizde bizim için küçük ancak farkında olmadan ülkemiz için büyük bir adım atıyorduk; Ulusal Kısa Film Yarışmamız, kapsamlı ödülleri bir yenisini ekliyor ve Uşak Kanatlı Denizati Kısa Film Festivali En İyi Makyaj ödülü veren tek Türk festivali oluyordu. Bunun de etkisiyle, tıpkı 2018'de olduğu gibi 2019'da da bir kez daha festivalimiz Kısa Film Yönetmenleri Derneği tarafından, derneğin festival kıstaslarının tamamını karşılamayı sürdüren yegâne festival olarak "Altın Festival" ödülüne, Türkiye'nin önde gelen sinema platformlarından Kamera Arkası derecelendirmelerine göre ise "A Sınıfı Festival" unvanıyla ödüllendiriliyordu.

Bu iki ödül bir daha ne bize ne de bir başkasına verilebilirdi zira pek çok şey iptal oldu milyonlarca insan yaşamını yitirdi...

Covid-19 salgınında ülkemizde ve gezegenimizde insanlar yaşamını yitiriyorken bir film festivali fıkren çekici değildi, bilakis bir lükstü belki de. 2020'nin hatırı sayılır bir kısmını durağan ve tutuk bir halde dünyanın ve Türkiye'nin en önemli sanat etkinliklerinin bir iptal edilmişlerini izleyerek geçirdik. Derken, internetin sağladıklarının kısa film festivallerinde tam anlamıyla kullanılması konusunda öncü festival olarak çevrimiçi etkinliklere geçişte de bir benzerini gerçekleştirebileceğimizi düşünerek çalışmalarımıza koyulduk. Bu esnada festivalimizin adını kısaltarak Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali'ne evrildik ve adımımızda da taşır olduğumuz biricik ödül adımız olan Kanatlı Denizati'nin görsel olarak daha da ön plana taşıyacak bir tasarım konsepti kurgulanmasını sağladık. Yepyeni bir sürümde, çevrimiçi platformumuzda, sade adımlar ve renklerimizle pandemi nedeniyle Uşak'ta somutlaşamayan festivalimizin ülkemiz ve dünyada olabileceğince çok evde somutlaşabilmesi için elimizden geleni yaptık. 3304 başvuru ve bugüne dek edindiğimiz en rafine seçkilerle 140 filmi bir hafta boyunca ücretsiz olarak herkesin beğenisine sunduk. Açılışımızı Denis Lavant'ın yeni filmi Figurantile, kapanışımızı ise Yorgos Lanthimos'un ilk kısa filmi Nimic ile yaparak büyük bir sükseye yol açtık. Fiziksel olarak gerçekleştirdiğimizden daha fazla film gösterimi, yönetmen söyleşileri, ustalık dersleri, atölyeler, konserler 7. Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali'ne katılan binlerce kişiyle buluştu. Platformumuza; 90'ı aşkın ülkeden 8.500'ü üye olmak üzere 10.000'den fazla sinemasever katılırken toplamda 100.000'i aşan sayıda sayfa ziyareti gerçekleşti. Bu rakamın hacmini anlamak için, bizden iki ay sonra çevrimiçi gerçekleşen dünyanın belki de en önemli ve ünlü beş festivalinden biri olan Sundance Film Festivali'nin 600.000 sayfa ziyaretine bakmak gerek. Düşük bütçesine aldırış etmeden idealizmiyle büyük oynayabilen Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali, dev bütçeli festivallerle aynı pasajlarda anılmayı hak ediyor; dahası anılıyor da. Pandemi şartları gereği kimseleri Uşak'ta ağırlamamış olmamıza karşın, ulusal yarışma finalistlerimizin büyük bölümünün İstanbul'da olması nedeniyle, sınırlı katılımı, Kadıköy'de düzenlediğimiz tören, salgının boğuculuğunu bir nebze de olsa seyreltiyordu. Oyuncu ödülleri cinsiyet ayrımını – bu fikrin öncüsü Berlinale'den bile önce – uygulayarak En İyi Başrol Oyuncusu ve En İyi Yardımcı Oyuncu dallarını tercih eden ve Uluslararası Kısa Film Yarışması ödül kategorilerini de Ulusal Kısa Film Yarışması ile aynı kapsama taşıyan festivalimiz, konuk ülke uygulamasının ilkiyle İran'ın çağdaş kısa filmlerini Türk sinemaseverlerle buluştururken sinemamızın kısa metraj disiplini öne çıkan eserlerini de İranlı sinemaseverlerin beğenisine sunuyordu.

Salgının biteceği ve festivalin önceki sürümüne döneceği yolunda toy yaklaşımların aksine 2021 yılının Aralık ayında 8. Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali'nin – en iyi ihtimalle hibrit – büyük olasılıkla çevrimiçi olacağını düşünerek tüm hazırlıklarımızı yaptık. Pandemi kurallarında herhangi bir esneme olur ise buna uyumlanabilecek şekilde planlama yaparken, 3583 başvuruya kendi rekorumuzu yeniden geliştirmemiz büyük moral oldu. Ön ve Ara Jüride ulusal, Ana Jüride ise uluslararası üyelerin ağırlıklı olması kararıyla, her zaman olduğu gibi onlarca filmin Türkiye, Asya ve hatta Dünya prömiyerlerine ev sahipliği yaparak festivalimizin dünya kısa film festivalleri kümesinin üst segmentinde yer aldığını bir kez daha deneyimlemiş olduk. Festivalde, konuk ülkemiz bu kez İtalya'ydı ve İtalyan Kısa Filmleri Yarışması adında dördüncü bir yarışma ve Milano'da bir dizi etkinlikler yapmak gibi uçuk bir fikrimiz de vardı. Bu konuda kat ettiğimiz yolun pandemiyle kesilmesi ne şaşırtıcı ne de üzücü oldu. Buna karşın sınırlı katılımlı bir açılış töreni, bir dizi gösterim, oyunculuk söyleşisi ve makyaj konusunda ustalık dersi gibi bir takım etkinlikleri Uşak'ta gerçekleştirdik. Açılış filmimiz Oscar Isaac'ın başrolünde Elvira Lind'in yönettiği Oscar adayı The Letter Room'du. Ek olarak ödül ve kapanış törenini bir kez daha İstanbul'da gerçekleştirerek hem Uşak'ı biraz daha fazla tanıttık hem de gün boyunca bir dizi etkinliği ve prömiyer gösterimlerini sinemaseverlerle buluşturduk. İnsanların haklı

olarak çevrimiçi etkinliklerden bunaldığı bir dönemde önceki yılki yüksek rakamlarımızın gerisine çok düşmeden, az ama öz fiziksel etkinliklerle butik buluşmalara alan açarak festivalimize, broşumuza ve kentimize dair kulak aşinalığını geliştirdik.

Uşak'ın düşman işgalinden kurtuluşunun birinci asrını kat ettiğimiz ve salgını belli bir ölçüde geride bıraktığımız 2022'de, Uşak 100. Yıl Kültür Sanat Turizm ve Tanıtım Derneği ile Apart Sanat Derneği'nin koordinasyonunda, karla kaplı Uşak zenginlikleri eşliğinde aralık ayında gerçekleşecek olan 9. Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali, kentimizin kurtuluşunu onurlandırmak adına bir dizi yeniliğe daha imza atmaya hazırlanıyor. Daha şimdiden 120 ülkeden başvuru alarak yeni bir rekora imza atan festivalimiz, Uşak Kısa Film Yarışması adındaki yeni yarışmasıyla konu itibarıyla Uşak'ı anlatan ya da çekimleri Uşak'ta gerçekleşmiş filmlerin yarışacağı bu özel kategoride 5 dalda Kanatlı Denizatı Ödülü takdim edecek. Ülkemizin ve dünyanın dört bir yanından konukları iki yılın ardından yeniden Uşak'ta ağırlamanın heyecanı ile süren hazırlıklarımız, her yıl olduğu gibi bu yılda da Cannes, Berlin, Venedik, Locarno, Toronto, Sundance gibi seçkin festivallerin finalistleriyle Oscar adayı filmlerin Kanatlı Denizatı Ödülleri için yarışacağı benzersiz seçkimizi sanatseverlerle bir an evvel buluşturma gayesiyle devam ediyor. Bu esnada, şimdiden 2023'te, Cumhuriyet'imizin kuruluşunun 100. yılında, X. Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali'ne yönelik hazırlıklara da başlayarak öncelikle Uşak Kısa Film Yarışması'nın kalıcı olmasını sağlamak, dahası sinemacıların Uşak'ta film çekmelerine yönelik teşvik içeren yapım öncesi destek ödüllü bir diğer özel yarışmanın altyapısının şekillendirilmesi planlarımız arasında.

Sonuçlu ancak ufku ufuksuz bir festivale dair kronolojik anlatıyı – şimdilik – kapatırken klasik anlatı filmlerinin senaryo örgülerinde yaptıkları gibi girizgâha atıfta bulunup Uşak Film Festivali fikrimize yönelik olumsuz cümleler sarf edenlere yanıt verilebilirdi belki ama böylesi bir rol çalmaya önyak olmaktan ziyade teşekkürlerimizi ifade etmemiz ve sahneyi onlara bırakmamız yerinde olacaktır. Başta T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına, Sinema Genel Müdürlüğüne, Uşak Valiliğine, Uşak Belediyesine, Uşak Üniversitesine, Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesine, Uşak Üniversitesi Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığına, Uşak Üniversitesi İletişim Topluluğu'na, Ördek Creative'e, Uşak halkına, Uşak Üniversitesi öğrencilerine, jüri üyelerimize ve elbette sayısı 20.000'i geçen filmle, 9 yıldır ülkemizden ve dünyadan başvuruda bulunan tüm sinema sanatçılarına sonsuz teşekkür ederiz. Türkiye'de kısa film alanının güçlenmesine ve sinema kültürünün gelişmesine katkıda bulunmak gayesiyle hareket eden Uluslararası Uşak Kısa Film Festivali ve Kanatlı Denizatı Ödülleri, Uşak'ın ilk ve tek film festivali olarak kentimizin kültürel yaşamını zenginleştirmeye ve her yıl aralık ayında yedinci sanatın Türkiye'deki merkezini Uşak'a taşımaya devam edecek.

Y E D İ N C İ B Ö L Ü M
İ L K L E R Ş E H R İ U Ş A K

UŞAK
KURTULUŞUN 100. YILI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E UŞAK'TA ELEKTRİK ÜRETİMİ*

Mehmet KARAYAMAN**

Eski Yunan Dönemi'nde Milet şehrinde yaşayan Thales (MÖ 624-546) doğayla ilgili araştırmalar yaparken kehribarın yünle ovulduğunda tüy ve saman gibi hafif maddeleri kendine çektiğini, uzun süreli ovmalarda ise insan vücuduna yaklaştırıldığında küçük kıvılcımlar çıkardığını fark etmiş, statik elektriğe dair bazı gözlemler yapmıştır.

1650 yılında Magdeburg'lu Alman fizikçi Otto de Guericke, havaları boşaltılmış iki yarım kürenin birbirine ayrılmaz şekilde yapıştığını göstererek dış havanın kuvvetli basıncını ispat etmiştir. İcat ettiği elektrik makinesi ile de elektrik denen bir kuvvetin mevcudiyetini göstermiştir. Temas edenlerin vücudunda ürpertili titremeler meydana getiren bu makine, şaşkınlıkla karşılanmış ve Fransa kraliyet sarayına kadar götürülerek tecrübeler orada da tekrar edilmiştir³.

Elektrikle aydınlatma 20. yüzyıl başında meydana gelen bir gelişmedir. 1900 yılından itibaren buhar türbinlerinin geliştirilmesi, su gücünden yararlanılması ve yüksek voltajlar üretilebilmesi sayesinde elektriğin kullanım alanı sürekli olarak genişlemiştir. 19. yüzyılda elektrik sanayisindeki gelişmelerin en önemli ayağı Michael Faraday tarafından 1831 yılında keşfedilen dinamodur. 1849 yılında Amerikalı James B. Francis, kendi adıyla anılan su türbinini geliştirmiştir. 1856 yılında Ernest Werner von Siemens tarafından daha gelişmiş bir elektrik motoru ve 1860 yılında da jeneratör yapılmıştır. 1867 yılında dinamonun elektromanyetik alanda kullanılması fikri gelişmiş, 1870'li yılların sonlarında ise dinamo yardımıyla ticari amaçlı elektrik üretimi mümkün hâle gelmiştir. Elektrikle aydınlatma ve elektrikli tramvay fikri 1880'li yılların başlarında hem Avrupa hem de ABD'de yaygın hâle gelmiştir.

1873 yılında Fransız mühendis Hippolyte Fontaine, Viyana yakınlarında elektrik enerjisini uzağa iletmeyi başarmıştır. 1880 yılında buhar türbinli ilk elektrik santrali New York kentinde kurulmuştur. 1889 yılında Edison, akkor telli ampülü geliştirmiş ve bu şekilde elektriğin gündelik hayata girmesi sağlanmıştır. Elektrikle aydınlatma ilk defa İngiltere'nin güneyinde Godalming şehrinde 1881 yılında başlamıştır⁴.

Osmanlı Devleti'nde Elektrik

Osmanlı Devleti'nde Avrupa ülkelerine benzer şekilde sokakların aydınlatılması, 1846 yılında alınan bir kararla, ev ve dükkânlara fener asma zorunluluğu ile başlamıştır. Ancak denetim yetersizliğinden dolayı sonuç alınmadığı için bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Sokak aydınlatmasının şehir yaşamı ve güvenliği için öneminin artmasıyla aydınlatma işi, ihaleler yoluyla veya imtiyazlar vermek suretiyle çözülmeye çalışılmıştır. Sokakların gazyağı ile aydınlatılmasına dair ilk imtiyaz 1864 yılında Heres isimli bir yabancıya verilerek İstanbul, Üsküdar, Boğaziçi ve Marmara kıyı köyleri aydınlatılmıştır⁵.

Abdülmecit Dönemi'nde sokak ve caddelerin aydınlatılmasına büyük önem verilmiştir. 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla Dolmabahçe Gazhanesi inşa edilmiştir. 1855 yılında ise Şehremaneti'nin (İstanbul Belediyesi) girişimiyle sarayların aydınlatılması amacıyla üretilen gazın fazlasıyla, Beyoğlu Caddesi ve Beyoğlu Naum Sineması aydınlatılmıştır⁶.

Türkler tarafından "Belde-i Nur" olarak adlandırılan elektrik, Osmanlı Devleti'ne bir hayli geç gelmiştir⁷. Elektrikle aydınlatma ve elektrik hizmetinin sunulması bir kamu hizmeti olarak görülmüş, hizmetin yerine getirilmesi için de büyük kısmı yabancı sermayesine dayanan şirketlere imtiyazlar verilmiştir. 12 Temmuz 1903 tarihinde Selanik ile İzmir'de elektrik, Şam'da ise elektrikli tramvay imtiya-

* Makale, İller Şehri Uşak'ta Elektriğin Serüveni (İzmir, 2014) adlı kitabımızdaki bilgilerin özetlenmesi ve yeni bilgilerle desteklenmesi ile ortaya çıkmıştır.

** Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.

³ Resimli Tarih Mecmuası, Sayı:46, Ekim 1953, s.2669.

⁴ Emine Erol, Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi: 1902-2000, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.28-29.

⁵ Erol, agt, s.42.

⁶ Erol, agt, s.43

⁷ M.N.Gençosman, "Belediyeçilikte Aydınlatma Vasıtaları ve Tekamülü", İller ve Belediyeler Dergisi, Yıl:16, Sayı:174, Nisan 1960, s.152.

ع

عناوه قيصی سانه صرته لایحه بر حورده الکترونیه ضیا سید نور اولیوه اورده عشاوه کیه لکنده ایوه
میغ الکترونیه فوجانه سی تر لانه وانقره دولت خیر رشید سنده موسی ووره کیتی وشرط سید
بروجیز شرانظ دائره سنده عقد معاول اولمکنده سولیکه
اولا اوجیوه کیر مجله سی سانه آتاسنده بلا عبا - سنا مذکورده هرینه غایب سنده عملیات
تویریه بالاطفال الیه جان سنده اولمکنده
ثانیاً الکترونیه سانه سی کیری بائیکر فونده اولمکنده وهری اونه الکترونیه سانه موسی فونده اوجیوه
کیری عدد لوجا ایلد معنا بوننه مقصده لاف آلات وادوات سانه موجوده بوله جقدر
ثالثاً مذکور ماله جاشور ووزع کیده طرفنده کوسنتیلجه محلده وضع ایلد جاشور و محلات و
استاسیویه جیاده سنده اییوز قوه لاجه سانه محلهده وکسانه لاجه رضی قوهه غایب سنده
ایله خانه لره - بط وکتر اولمکنده معمله سی شرکت عانه اولمکنده
رابعاً مذکور ماله وادوات سانه آتاما و مصارف سانه سانه فاشور کیده ضووعی به بونمکن
براشه اعطاسی در عوجه ایدر بونمکن اییوز عده دتخام لراسر اولمکنده عاظمه ریوز توجوه کیر
قویوب بانه عثمانیه اییوز عده دتخام لراسر ریوز توجوه لایله دار موسی
ورده کیتی اجبار ابرج و عملیانه تویریه عاظمه بقی کسارک اهر سنده صدم مبلغ مذکور
مذکور بانه ده موسی ووره کیتی ایدر ج و سانه طوقوز بونمکن عده دتخام لراسر براه
هر سوله بایر فاله بکیر عده دتخام لراسر کیده ضووعنده مقصداً سولیه ایلد ج وهرای
تایر ایلد ج اولدیر بکیر لراسر معانی عملیات تویریه عاظمه موسی ووره کیتی بکیر
تخام لراسر معانی موسی ووره کیتی اونه هر قوهه لراسر عاظمه کیده طرفنده وهریکده
که سنا مذکورده لایله تایر ایلد ج اعداره ایلد ج کیده سانه تالیفات صا بوله جغه
زما قدر موسی ووره کیتی عانه اولمکنده
حاصلاً مذکور ماله سانه سانه برماه قدر کس و طرفند ادم بولند بیلر ج و جیره جوقیه ایلد ج کیده
اصول الیه دتخام ابرج وهر سبب لایله سانه و سار لویا سانه هلال اولمکنده بونمکن
دست سنده قدر براه ابرج کیده لایله اصدوح ابرج ج وادوات براه براه سانه لایله ابرج کیده
سینه ماده ده مشعل اسو معاول نام موسی طرفنده قول ابرج کیده اعطاسی صراجه و ابغا ایدر عبت
نسخه اولدیریه نقلی و کیده نقلی کس
اصله مطابقه اولمکنده لکنده
امضا
ووره کیتی

zı ile ilgili düzenlenen mazbatalar, bu alandaki ilk adımlar olmuştur¹. Başta elektrik olmak üzere Osmanlı Devleti'nde verilen imtiyazları düzenlemek amacıyla 1910 yılında "Menâfi-i Umumiyyeye Mütteallik İmtiyaz Hakkında Kanun", 1913 yılında da "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı" çıkarılmış; buna göre vilayet hususi idareleri 40 yıllık süreyi aşmamak kaydıyla elektrik veya havagazıyla aydınlatma, elektrik ve su dağıtımı, tramvay işletmesi gibi imtiyazların verilmesinde yetkili kılınmıştır. İmtiyazların takibinden de Nafia Nezareti sorumlu tutulmuştur².

Başkent İstanbul, elektrikle aydınlatma konusunda pek çok şirketin imtiyaz talebinde bulunduğu bir yer olmuştur. 1881 yılından itibaren havagazı ile aydınlatılmaya başlanan şehirde elektrikle aydınlatma fazla gelişmemiştir, Yıldız Sarayı, Mısır Hıdivinin Köşkü, Perapalas ve Tokatlıyan Otellerinin aydınlatılması ile sınırlı kalmıştır³. İstanbul'da elektrikle aydınlatılan binaların yaygınlaşması, aydınlatma için yapılan izin başvurularının da artmasına neden olmuştur. 4 Haziran 1899 tarihinde İstanbul'da elektrikle aydınlatma yapılacak bina ve mağazalarda uyulması gereken kurallarla ilgili olarak on beş maddelik bir nizamname hazırlanmıştır⁴.

İstanbul şehrinin elektrikle aydınlatılması işi, 1910 yılında yapılan ihale ile merkezi Budapeşte'de bulunan Ganz Anonim Elektrik Şirketi'ne verilmiştir. Ganz Anonim Elektrik Şirketi, bir sene sonra "Banque Generale de Credit Hongrois ve Banque de Bruxelles" ile müştereken "Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi" adıyla bir şirket kurmuştur. Şirket, 1911 yılında Silâhtarğa'da elektrik fabrikası inşasına ederek 14 Şubat 1914 tarihinde şebekeye ve abonelere cereyan verilebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde su gücünden yararlanılarak elektrik üretilmesi, ilk kez 1902 yılında Tarsus'ta kısıtlı miktarda gerçekleşmiştir. 15 Eylül 1902 tarihinde Tarsus kasabasında, bir su değirmeni milinden transmisyonla çevrilen 2 kilowattlık bir dinamodan kasabaya cereyan verilmiştir. Daha sonra Avusturyalı Dörfler isminde birinin gayretleri ile Tarsus'a 1800 metre mesafede bulunan Bentbaşı mevkiinde elektrik santrali kurularak 1905-1906 yıllarında işletmeye açılmış ve sokaklar aydınlatılarak birkaç eve de elektrik verilmiştir⁵. İstanbul dışında Edirne, Beyrut, Selanik, Şam gibi belli başlı şehirler için de aydınlatma

¹ BOA., Y.MRZ.d., 11397.
² Erol, agt, s.53.
³ Adnan Dinçel, "Türkiye'de Elektriklendirme Hizmetlerinin Amı ve Belgelerle Tarihçesi", Türkiye Elektrik Kurumu 50.Yıl, Ankara, 1973, s.87.
⁴ BOA., Y.A.RES, 101/40.
⁵ Adnan Dinçel, Türkiye'de Elektriklendirme Hizmetlerinin Kısa Tarihçesi, Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi, Nisan 1973, s.9-10.

Uşak Belediyesi ile İzmir Elektrik Şirketi Temsilcisi Mösyö Warren-Beattie arasında imzalanan sözleşme (Kaynak: B.C.A., 230/20.1.4.)

ile ilgili imtiyazlar verilmiştir. Elektrik üretim imtiyazı Edirne’de 1909 yılında belediyeye, Adana’da ise 1913 yılında elli yıllığına Osman Vehbi Bey’e, Halep’te 1914 yılında Mühendis Osman Vehbi Bey’e verilmiştir. Isparta’da 1917, Eskişehir’de ise 1919 yılında elektrikli aydınlatmaya geçilmiştir. Uşak’ın bağlı olduğu Kütahya vilayetinde ise 1926 yılında 30.000 lira harcanarak saatte 40 kilovatsaat elektrik üreten, 65 beygir kuvvetinde bir motor alınarak şehre elektrik verilmeye başlanmıştır⁶.

Uşak’a Elektrik Gelişi

Uşak, Osmanlı Devleti döneminde elektriği ilk kullanan şehirlerden biri olmuştur. Uşak’a elektriğin ne zaman ve nasıl geldiği, elektrik üretimi ve dağıtımının nasıl yapıldığı konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır⁷. Uşak Belediye reisliği yapan Hacı Mehmet Ağa (1851-1914), Kabalakoğlu ailesinin büyük babalarıdır. İlki 1874, ikincisi 1909 yılında olmak üzere iki defa belediye başkanlığı yapmıştır. Uşak’a elektriği ikinci kez belediye başkanı olduğu dönemde getirmiştir⁸.

Haşim Tümer, “*Uşak Tarihi*” adlı eserinde Uşak’a elektriğin 1909 yılında geldiğini belirterek şunları ifade etmektedir:

“Elektrik, Uşak’a Rumi 1325 (Miladi 1909) senesinde, 61 sene evvel getirilmiştir. Bu tarihte elektrik İstanbul’da, İzmir’de yoktu. Elektrik, imparatorluk coğrafyası içinde birinci olarak Selanik’e, ikinci olarak Beyrut’a üçüncü olarak da Uşak’a girmiştir. Bu giriş pek de kolay olmamış, üzerinde birçok çekişmeler, tuhaf tartışmalar yapılmıştır. Zamanın zihniyeti ve telakkisi hakkında bir fikir vereceği için çekişmelerin bir safhasını okuyucularımıza nakletmeyi uygun bulduk: Belediye Reisi Kabalakoğlu Mehmet Ağa, teceddüt taraftarı, uyanık bir zattır. Şehir sokaklarını elektrikle aydınlatmaya kararlıdır. İzmir’deki firmalarla daima temas hâlinindedir. Fakat belediye meclisinde görevli bir aza grubu bu fikre ve bu yoldaki teşebbüse muhaliftir. Fikir, ikiye bölünmüş gruplar arasında işlenmekte, taraflar şehir halkına kendi anlayışlarına göre ağız yayımı yapmaktadır. Günlerce süren bu tartışma nihayet Belediye Reisi Hacı Mehmet Ağa taraftarlarının baskısı ile yatışmış, muhalefet grubu daha fazla mukavemet edemez olmuştur. Ancak muhalifler, muvafakatlerini şöyle bir şarta bağlamışlar, demişler ki:

-Artık anlıyoruz ki elektrik denen bu küffar icadını şehre musallat edeceksiniz. Korkarız ki bu icadı yarın cami-i şeriflerimize de sokarsınız. İşte ona razı olmayız. Bunu yapmayacağınıza söz verin, karara biz de uyup imza edelim.

Belediye reisi muhalefeti bertaraf edip karar almak için yatıştırma bir cevap vermiş:

-Olur, elektriği camiye sokmayacağız, söz, demiş. Karar böylelikle alınmış⁹.”

Uşak’a elektrik getirilmesi yönünde atılan ilk somut adım, Uşak Belediyesi ile Warren-Beattie Limited Şirketi¹⁰ temsilcisi Mösyö Warren arasında 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909) tarihinde imzalanan sözleşmedir. İzmir’de oturan ve İngiliz vatandaşı olan Mösyö Warren ile yapılan beş maddelik sözleşmeye göre, Nisan ayında işe başlanarak Haziran 1909 tarihinde işlerin tamamlanması öngörülmüştür. Ya-

⁶ Kütahya Gazetesi, 1 Şubat 1931, Sene:5, Sayı:143.

⁷ Pars Tuğlacı tarafından kaleme alınan eserde, 1902 yılından itibaren, Uşak kentinin sokakları da belediye tarafından elektrikle aydınlatıldığı ifade edilirken, Uşak 1973 Yılı’nda ise elektriğin 1905 yılında geldiği belirtilmektedir. Yurt Ansiklopedisinde yer alan Uşak Maddesinde ise “1900’lerin ilk yıllarında elektrikten yararlanmaya başlayan Uşak, Selanik’ten sonra elektrik sağlanan ikinci Osmanlı kentidir”, ifadelerine yer verilmektedir. Bkz. Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, 1985, s.299; Uşak İl Yıllığı 1973, İzmir, Uşak Valiliği, 1973, s.140; “Uşak Maddesi”, Yurt Ansiklopedisi, Uşak Maddesi, Cilt:10, İstanbul, 1982, s.7503.

⁸ Haşim Tümer, Uşak Tarihi, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları No:14, İstanbul, 1971, s.219.

⁹ Tümer, age, s.219.

¹⁰ Warren-Beattie Limited Şirketinin kuruluşu 19.yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Şirketin kuruluşu yolunda atılan ilk adım, 1898 yılında “W.J. Warren Limited Şirketi”nin kurulması olmuştur. Şirket, İzmir’de İngilizler tarafından işletilen, İzmir-Aydın Demiryolu Kumpanyasında telgraf memuru olarak görev yapan Amos Warren’in (1841-1921) çocukları olan Albert, John, Sydney, Alfred ve Edgar tarafından kurulmuştur. Sydney Warren, İngiltere’de beş yıl bir gemide çarkçı çırağı olarak çalışmış, bu sırada gemilerde kullanılan jeneratörler, motorlar ve aküler üzerinde bilgisini artırarak, bu alanda uzmanlaşmıştır. Değişik firmalarda elektrik-motor uzmanı olarak görev yaptıktan sonra 1898 yılında İngiltere’nin Middlesbrough şehrinde, kardeşleri ile birlikte “W.J. Warren Limited Şirketi”ni kurmuştur. Şirket kısa sürede gelişerek, büyük işler almaya başlamıştır. 1900 yılına gelindiğinde sermaye sıkıntısı çekmeye başlayan Şirkete, Charles Bertram ve Joseph Beattie ortak olmuş, şirketin ismi de, “Warren-Beattie Limited Şirketi” olarak değiştirilmiştir. 1908 yılında İzmir’de bir şube açan şirket, henüz elektrikle tanışmamış pek çok şehirle sözleşme yapmıştır. 1908 yılında şirkete Arthur James ve David Drummond sermayedar olarak katılmıştır. 31 Mart 1911 tarihinde şirket yöneticiliğinden istifa eden Sydney Warren, kısa süre sonra şirketi satın alarak ismini, “Warren Biraderler Limited Şirketi” olarak değiştirmiştir. İzmir’deki işlerin idaresini kardeşleri Alfred, Albert ve Edgar’a bırakan Sydney Warren, elektrik malzemeleri ve aletleri toptancılığı yapan Hanson-Brown Limited Şirketinde işe başlamıştır. Şirket, 1922 yılından sonra faaliyetlerine İngiltere’de devam etmiştir. Bkz. Sydney Warren, Memoirs of Sydney N. Warren A.M.I.E.E Completed Early 1947 (Yayınlanmamış Anılar), http://maloney-family.org/sydney%20warren/sydneywarren_1.htm (Erişim Tarihi 10 Ağustos 2013)

1934-1937 yılları arasında Belediye Başkanı olarak görev yapan Hakkı Candoğan, Elektrik Fabrikasında açıklama yaparken

13 Aralık 1909 tarihinde yapılan ek sözleşmede ise daha önce dikilen 240 adet aydınlatma lambasının yetersiz kaldığı ifade edilmiş, ilave olarak direk ve amele ücretleri belediyeye ait olmak kaydıyla, her biri bir Osmanlı lirası mukabilinde 60 adet elektrik lambasının dikilmesi kararlaştırılmıştır. Buradaki ifadelerden 1909 yılı yaz aylarında Uşak sokaklarının elektrikle aydınlatıldığı ve yeni elektrik lambalarıyla aydınlatmanın yaygınlaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Sokakların aydınlatılmasından sonra sıra evlerin aydınlatılmasına gelmiş, 12 Temmuz 1910 tarihinde yapılan ikinci bir sözleşme ile evlere de elektrik verilmesi amaçlanmıştır. Yapılan sözleşmeye göre 300'ü evlerde 80 adedi belediyede kullanılmak üzere 380 adet lambanın daha kullanıma sokulması, lambaların 16 amper kuvvetinde olması ve gerekli elektriğin üretilmesi için 21,5 beygir kuvvetinde petrolle çalışan bir dinamonun satın alınması, bu iş için şirkete yirmişer liralık taksitler hâlinde 1.160 Osmanlı lirası ödenmesi, sokak lambalarının sabaha kadar yanması, istenirse bazı sokaklara istenilen saatte kapatılabilen lambalar konulması, dar sokaklardaki lambaların bir kısmının hane duvarlarına bir kısmının da direklere yerleştirilmesi, sabaha kadar yanan bir sokak lambasının maliyetinin on para olarak hesaplanması kararlaştırılmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında şehre elektrik verilmeye devam edilmiştir. Bu dönemde elektrik makinesini işletecek makinist bulunamamış, 1917 yılında Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Başkumandan vekili Enver Paşa'ya hitaben yazılan yazıda, İzmir'de Punta semtinde, Madam Sabir Sokağı'nda oturan İtalyan tebaasından elektrik makinisti Viktor Firoi'nin Uşak'a gelmesine izin verilmesi istenmiştir².

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Uşak'a gelenler, Uşak'taki elektrik aydınlatmasına hayran kalmışlar, pek çok büyük şehirde olmayan aydınlatma sistemi, özellikle gece Uşak'a gelenleri hayran bırakmıştır. Edhem Ruhi, bu konuda şunları ifade etmiştir:

“İstasyona yaklaşan bir trenin çığlıkları şehirde mevcut fabrikaların fahurâne haykıran velveleleriyle karşılanır veyahut o velveleler arasında kayıp olur gider. Hele bu trenin muvasalatı geceye tesadüf etmiş ise, şehrin üzerinde bir örümcek ağı teşkil iden elektrik şebekesinin parıldayan munis nazarlarıyla karşılanır.”³

İngiliz gazeteci Grace Ellison, 1922 yılında Uşak'a yaptığı ziyaret sırasında günümüzde Atatürk ve Etnografya Müzesi olarak kullanılan Kaftancızadelerin evinde bir gece kalmıştır. Daha önce Yunan Kralı Konstantin'in de kaldığı evi tasvir ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

pılan sözleşmede getirilecek elektrik makinesinin 20 beygir kuvvetinde olacağı, 320 adet lamba ile bunlara yeterli miktarda alet ve edevat getirileceği, şirket tarafından belediye tarafından gösterilecek yerlere 240 adet aydınlatma lambası dikeceği, bu işin karşılığında belediye sandığından 1.100 Osmanlı lirası ödeneceği, bu paranın 200 Osmanlı lirasının Bank-ı Osmanî'ye depozito olarak yatırılacağı, kalan 900 Osmanlı lirasının belediye sandığından aylık 20 Osmanlı lirası taksitle ödeneceği, bunun için yirmişer liralık 45 senet verileceği, şirketin bir ay boyunca makineleri kendi adamları vasıtasıyla çalıştıracağı, daha sonra belediye tarafından tayin edilen kişiye makineleri çalıştırmayı öğreteceği, dört yıl boyunca makinelerin arızalarını ücretsiz olarak gidereceği belirtilmiştir¹.

¹ BCA., 230/20.1.4. Sözleşmenin transkripsiyonu için bkz. Mehmet Karayaman, İlkler Şehri Uşak'ta Elektriğin Serüveni, İzmir, 2013, s.15-17.

² BOA., DH.EUM.5Şb., 45/29.

³ Edhem Ruhi, Uşak Şefkat Yurdu Çiçekleri, İstanbul, Akdem Matbaası, 1926, s., 32; Edhem Ruhi, Uşak Şefkat Yurdu Çiçekleri, Transkripsiyon ve Sadeleştirme-Tahlil: Adnan Şişman, Uşak, 2003, s.88.

“Her an hava saldırısı korkusu içinde yaşayan Yunan Hükümdarı, gerçekten büyük bir zevkle döşenmiş ve aranan her türlü konforu olan, bir yer altı dairesini seçmişti. Elektrikle aydınlanıp ısıtılan bu daire bir Alman siperine çok benziyordu.”⁴

Evlerin elektrikle aydınlatılması hakkında Dr. Alaettin Ergönerenç şu bilgileri vermektedir:

“Başta evlerde elektrik yoktu sadece sokaklar elektrikle aydınlanıyordu. Sonra evlere de elektrik alınmaya başlandı. Bizim evin olduğu Tarakçı Çıkmazı’nda ilk elektriği Tarakçılar aldı. Evimizin karşısında Bozkırlıların evi vardı. Demirden bir konsol yapmışlar, bunu evin duvarına çaktılar. Konsolun ucunda fincanlar var, üzerinde tel bağlamışlar, yalıtım falan yok, kablolar açıkta idi. Buraya bir de sokağı aydınlat-

ması için lamba koymuşlardı, ayrı bir elektrik direği yoktu. Diğer bir konsol da İstanbul Sinemasına giden yolun köşesinde Hacımlıların Mehmet Bey’in evinin duvarında idi. Köşeden köşeye takılan konsollarla elektrik hattı çekilmişti.”⁵

Yunan işgalinden sonra başlayan yangın, şehrin büyük bir kısmının tahrip olmasına neden olmuştur. 1923 yılı başlarında elektrik tesisatı yenilenen Uşak’ta⁶, şehrin yeniden imarı için “İzmir’in Yeniden İnşasını Tetkik Şirketi” ile Uşak Belediyesi arasında 7 Eylül 1923 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır. Uşak Belediyesi adına Mustafa Enver Bey’in, İzmir’in Yeniden İnşasını Tetkik Şirketi adına Mösyo Carmineti Bey’in imzaladığı anlaşmanın ikinci maddesinde, “Şehrin elektrikle aydınlatılmasına” dair hükümler de yer almıştır⁷.

Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketi

1930’lu yıllara gelindiğinde elektrik işletmelerinin buldukları yerin belediyesine maddi katkı sağlaması düşünülmüş ve 30.6.1934 Tarih ve 2551 sayılı Kanun’la 423 sayılı Belediye vergi ve Resimleri Kanunu’na bir madde eklenerek imtiyazlı elektrik şirketlerinin getirecekleri mazot ve motorinden alınacak istihlak resmi, beher kilovat saat başına 20 para hesabıyla şirketlerce elektrik müşterilerinden tahsil olunup belediyeye verilmesi öngörülmüştür. Aynı dönemde kamu hizmetleri ile ilgili imtiyazlar satın alınarak bu tür işlerin devletin veya belediyelerin kontrolüne verilmesine çalışılmıştır. 1932 yılında elektrik, su, ulaşım gibi kamu hizmetleri sunan şirketlerin belediyelere geçmesi için önce bu şirketlerle müzakerelere girilmiş, daha sonra Nafia (Bayındırlık) Bakanlığınca kamulaştırılarak ilgili belediyelere devredilmiştir.

Uşak’ta da gelişmeler bu yönde olmuş, belediyenin öncülüğünde 10 Ekim 1931 tarihinde Uşak kaza merkezinde 25.000 lira sermayeli “Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketi” kurulmuştur. Uşak Belediyesi, evvela 10.000 lira daha sonra da 23.500 lira ile hissedar olduğu Şirkete, 1580 Numaralı Belediye Kanununun ile kendisine verilen elektrik imtiyazı hakkını, 1932 yılında devretmiştir⁸. Kurucuları arasında

Elektrik Santralinden Bir Görünüş.
(Kaynak: Uşak Halkevi Bir Yıllık Çalışma, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1937, s.103)

⁴ Grace Ellison, Ankara’da Bir İngiliz Kadını, Türkçesi: Osman Olcay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s.107.

⁵ Dr. Alaettin Ergönerenç (1919 Uşak Doğumlu) ile 11.6.2011 tarihinde yapılan söyleşi.

⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mayıs 1923.

⁷ Sadiye Tutsak, “Uşak’ta Yunan Yangını Sahası ve İmarına Dair İlk Çalışmalar”, Prof. Dr. Necmi Ülker’e Armağan, Hazırlayanlar: Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Küpeli, İzmir, 2008, s.312.

⁸ Sadiye Tutsak, Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Uşak, İzmir, Uşak Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi No:2, 1998, s.80.

dönemin belediye başkanı Alaettin (Tiritioğlu), Yahyazade Asım, Musa Efendizade vehbi, Hacı velizade Şerif, Yılcıncıade Hakkı, Hacı Gedik zadeHakkı, Yılcıncıade Ahmet, Karakadıade Şükrü, Hacı Demircizade Ahmet, Tarakçıade İbrahim, Bozkırlıade Ahmet, Hacı Yahyazade Rıza, Hazırzade Hüsnü, Sofuzade İbrahim, Kabalakzade Orhan Kamil, Bacakzade Tevfik, Çolakzade Mehmet Emin, Uşak Ziraat Bankası Müdürü Hilmi Bey'in yer aldığı Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketi, 1932 yılında 25 maddelik bir mukavele ve nizamname hazırlamıştır.

Buna göre şirketin, her biri 500 lira olan 47 hisseye ayrıldığı, şirketin imtiyaz müddetinin 25 yıl olduğu, şirketin bir idare heyeti ve genel kurul tarafından görevlendirilen bir müdür tarafından idare olunacağı, her yılın sonunda şirketin elde ettiği kârın %10'unun ihtiyat akçası olarak ayrılacağı, %5'inin faiz olarak bütün sermayedarlara dağıtılacağı, kalan miktarın %4'ünün müdüre, %6'sının memurlara ve kalanının da hisseleri oranında hissedarlara dağıtılacağı bildirilmiştir. Şirketin imtiyaz süresi dolduğunda bütün gayrimenkulü ve alacağının hesaplanarak %50 indirimle belediyeye devredileceği, bunun için beş kişiden oluşan bir komisyon kurulacağı beyan edilerek devir teslim sırasında elektrik tesisatının çalışır vaziyette olması gerektiği belirtilmiştir. Mukavelename ve nizamname, 7 Ağustos 1932 tarihinde onaylanarak şirketin ticaret siciline kaydı yapılmıştır¹.

Tablo 1: Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketinin 1932 ve 1937 Yılındaki Hisse Sahipleri ve Sermayesi

Şirket Ortakları (1932 Yılı)	İştirak Miktarı (TL)	Şirket Ortakları (1937 Yılı)	İştirak Miktarı (TL)
Uşak Belediyesi Adına Başkan Alaettin	10.000	Uşak Belediyesi Adına Başkan Hakkı Candoğan	17.100
Uşak Belediyesi Adına Belediye Reisi Tiritioğlu Alaettin	23.500	İbrahim Hakkı Tarakçı	2.200
Yahyazade Asım	1.000	Ahmet Bozkırlı	2.200
Tiritioğlu Alaettin	500	Şerif Akçay	2.100
Musa Efendizade vehbi	500	Hüsnü Hazıroğlu	2.000
Hacı velizade Şerif	1.000	Hakkı Yılcıncı	1.600
Yılcıncıade Hakkı	1.000	Asım Topoz	1.700
Hacı Gedikzade Hakkı	1.000	vehbi Poyraz	1.100
Yılcıncıade Ahmet	500	Ahmet Yılcıncı	800
Karakadıade Şükrü	1.000	Mehmet Yılcıncı	700
Hacı Demircizade Ahmet	500	Rıza Topuz	700
Tarakçıade İbrahim	1.000	Orhan Kâmil Kabalak	600
Bozkırlıade Ahmet	1.000	Tevfik Bacak	600
Hacı Yahyazade Rıza	500	Mustafa ve Mehmet Demirci	600
Hazırzade Hüsnü	1.000	Kâmil Coşkun	600
Sofuzade İbrahim	500	Alaaddin Hazıroğlu	600
Kabalakzade Orhan Kâmil	500	Mehmet Çolakoğlu	400
Bacakzade Tevfik	500	Hakkı Gedik	600
Çolakzade Mehmet Emin	1.000	Kadir Yağcı	500
Uşak Ziraat Bankası Müdürü Hilmi	500		
Toplam	47.000		36.700

Kaynak: Kütahya Gazetesi, 8 İkinci Kanun (Ocak) 1937, Sayı: 448, s.4

Eczacı Nazım Alyanak'ın eşi Diş Hekimi Saniye Alyanak tarafından Hüsnü Kazım Ersoy'a yazılan tarihsiz bir mektupta, elektrik işleri hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

Bayramın altıncı günü Almanyadan Valter Engelman isminde bir elektrik mühendisi geldi. Ayın yirmi dördünden

¹ Kütahya Gazetesi, 8 İkinci Kanun (Ocak) 1937, Sayı: 448, s.4.

beri devam eden elektrik şirket meselesi tamam, bu ayın on üçünde hitam buldu. Voltu 15 kuruştan Uşak Türk Elektrik Limitet isminde bir şirket küşat edildi. Şirket müdürü Demircizade Ahmet, Muhasibi Bacakzade Tevfik Beyler ve fabrika müdürü Valter Engelman olmuştur. Valter Engelman (5.000) lirayla şirkete iştirak etmiştir. Diğer hisseler biner lira ve yekûn yirmi beş liradır. Şirket meselesi biter bitmez oh demeden mebus intihap meselesi çıktı, bu işlerden de iki gün evvel kurtulduk. Şimdi de su şirketine başlanacak. İşte kardeşim bizim her günümüz böyle işlerle vakit geçiriyoruz².

Elektrik dağıtımının şirketin kontrolüne geçmesinden sonra evlere elektrik verilmesi yaygınlaşmış, hazırlanan abonman senetleri ile evlere elektrik bağlanmıştır. Abonman senedinde, uygulanacak tarifenin belediye encümeni tarafından belirleneceği ifade edilmiştir³.

Elektrik üretimi ve dağıtım işinin şirket tarafından yürütülmesi, halkın şikâyetlerini sona erdirmemiştir. 1935 yılında, Tan gazetesinde bu konuda yer alan haberde şunlar ifade edilmiştir:

Uşak, hatırlıyoruz ki elektriğe ilk kavuşan kasabalarımızdan biridir. Fakat bu elektriklenme bir türlü Uşaklıların ihtiyaçlarını karşılayamamış ve hâlâ karşılamak istidadını göstermek niyetinde değildir. Bunun ilk sebebi elektrik şirketinin sermayesindeki azlık ise de ikinci ve daha mühim sebebi mutlaka idaresizliktir. Şehrin birçok sokakları, bilhassa mahalle araları her gece zifir gibi bir karanlık içindedir. Bununla beraber Uşak'ta elektrikten mahrum olarak yaşayanlara acımamak, onları, bilakis tebrik etmek lazımdır zira elektrik ceryanı o kadar azdır ki evlerinde elektrik kullanabilenler göz ağrılarından yakalarını kurtaramamaktadırlar.⁴

Elektrik dağıtımında yaşanan sıkıntılar Belediye Meclis müzakerelerine de yansımış, bu konuda sert tartışmalar yaşanmıştır. Uşak Belediye Meclisinin 11 Ağustos 1936 tarihindeki toplantısında Belediye Başkanı Hakkı Candoğan yaptığı konuşmada, elektrik işini üzerine alan şirketin İktisat vekâletine verilen taahhüde rağmen makineleşmeye yeterince kaynak ayırmadığını, şirketin ancak tesisçilik yaparak başka başka kurumlardan elektrik alarak sorunu çözmeye çalıştığını, belediyenin elektrik şirketindeki sermayesini artırarak yeni bir santral binası inşa ettiğini, gerek halka gerekse belediyeye verilen elektriğin kilovatından beşer kuruş indirim yapması için şirkete yazı gönderildiğini ancak cevap alınmadığını ve sorunun tamamen ortadan kalması için şirketin belediye tarafından satın alınması gerektiği şu sözlerle ifade edilmiştir:

Son defa şirket direktörlüğünden aldığımız bir yazıda maliyet fiyatları hakkında izahat verilmekte idi. Encümenimiz yaptığı bir toplantıda verilen bu liste üzerinde durdu, tetkikler yaptı. Gerek büroda gerek santral binasında çalışmakta olan işçi ve memur fazlalıklarına tesadüf etti. Elektrik şirketi heyeti umumiyesince kabul edilmiş bir kadro bulunmamasına ve bunu şirket direktörünün yazı ile de itiraf etmiş olmasına rağmen bu tarzda fazla memur ve müstahdem kullanılmasından dolayı masrafin kabardığı ve bu nispette maliyet fiyatının da yükselmiş olduğu görüldü.

Sathi bir araştırma ile bulduğumuz fazla memur ve müstahdemlerle bazı masraflar çıktıktan sonra kilovatin on iki buçuk kuruşa mal olabileceği neticesine varılmıştır. Bugün şirket şu oturduğumuz bina içerisinde ayrı ayrı büroları işgal etmektedir. Hâlbuki büro, santral binasına nakil edilirse yılda 900-1.000 lira kadar bir tasarruf elde edilecek ve bu suretle beher kilovat on kuruşa mal olacaktır. Bu takdirde bir depo memurundan bir hademeden ve icar bedelinden tasarruf yapılmış olacak ve demin arz ettiğim netice doğacaktır.

Elektrik şirketine kilovat tenzili talebinde bulunurken orada en çok sermayeli bir ortak olduğumuzu da dikkat gözünden kaçırmadık. Hem halkın menfaatlerini korumak hem de Şirkette hissedar belediye ve diğer ortakların hak ve menfaatlerini düşünmek lüzum ve zaruretini hissettik. Hüsnüniyetimiz ve makul isteklerimiz türlü his ve duygularla karalanırken 1935 mali yılı içinde umumi elektrik işleri için belediye kasasından verdiğimiz paranın 18.828 lira olduğunu söylersem hayret etmeyiniz. Belediye bir yıl içinde bütçesinin ve gelirlerinin üçte birini bu işe hasretmiştir. Şirketle belediye arasında yapılan bir mukavelede ancak bir yıl için beher kilovatin on kuruştan verileceği kararlaştırılmış olmasına rağmen bu güne kadar on beş kuruştan verilmekte devam olunmuştur. Bu, belediye menfaatleri

² Hüsnü Kazım Ersoy Özel Arşivi. 10 Cumhuriyet Senesinde Uşak adlı eserde Elektrik Türk Limitet Şirketinin sermayesi 30.000 lira olarak belirtilmektedir. Bu da bize Şirketin 1931 yılında 25.000 lira sermaye ile kurulduğunu, daha sonra Valter Engelman'ın 5.000 lira sermaye iştiraki ile Şirketin sermayesinin 30.000 liraya çıktığını göstermektedir. Bkz. 10 Cumhuriyet Senesinde Uşak, İzmir, Ticaret Matbaası, 1933, s.15.

³ Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketi Abonman Senedi, Afyon, 1934, s.7-8.

⁴ Tan, 30 Temmuz 1935.

yönünden çok zararlı olmuştur.¹

Nisan 1937 tarihinde Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketi, Uşak Belediyesine ait olan hisseler hariç olmak üzere, 36.000 liraya bütün hukuk ve vecibeleri ile Uşak Belediyesi tarafından satın alınmıştır. Belediye, elektrik işini memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir duruma getirmek ve yeni bir makine satın almak üzere Belediyeler Bankasından 12.000 lira borç almak için teşebbüse geçilmiştir.²

Belediyeler dergisinde, Uşak Belediyesinin kontrolüne geçen elektrik tesisatı hakkında şu ifadeler yer verilmektedir:

Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketi tarafından işletilen elektriğin müteharrik kuvveti gazojen motordur. Dinamosu Simens marka 85 kilovat-ampere makineler meşe kömürü ile çalışmaktadır. Tesisat Simens müessesesi tarafından 1932'de yapılmıştır ve 22.062 liraya mal olmuştur. Bir gecede 200 kilovata kadar sarfiyattan beher kilovatı 10 kuruş, 200 kilovattan yukarı 7 kuruş, 300'den yukarı 4 kuruşa mal olmaktadır. Buna göre beher kilovat vasatı 10 kuruştur. Belediye 15 kuruştan, resmi müesseseler 20 kuruştan, meskenler 25 kuruştan almaktadır. Abone 520'dir. Şehrin tenviri (aydınlatılması) senen 11.000 liraya mal olmaktadır.³

1932 yılında Uşak'ta elektrik, odun veya kömürle çalışan 90'lık bir lokomobil vasıtasıyla üretilmekteydi. Lokomobil, 85 kw kuvvetinde olup 68 kw enerji üretmekteydi⁴. Belediye, şirketi devraldıktan sonra 135 beygir kuvvetinde son sistem bir motor satın alınarak büyük bir elektrik santrali kurulmuştur⁵. Hat tesisatı baştanbaşa yenilenmiş, buharlı lokomotif ile şehrin aydınlatılması kısmen mümkün olmuştur⁶. Şehre elektrik hizmetinin verilmesi için Uşak Belediyesi bünyesinde birer adet santral şefi, tablo memuru, tesisat memuru ve muavini, ateşçi ve yağcı vazifelerine bakan hizmetli istihdam edilmiştir⁷.

Elektrik üretimin artırılması için Uşak'a yeni dizel motor getirilişi hakkında Rıza Salıcı'nın oğlu İrfan Salıcı şu bilgileri vermektedir: Babam, 1930'lu yıllarda belediye meclisi üyesi iken Uşak'a yeni bir dizel motor getirilmesini sağlamış. O zaman odunla çalışan tek silindirli bir motor sayesinde elektrik üretiliyormuş. Elektrik yetersiz olduğundan gece bir-iki saat elektrik yanar, sonra elektrik kesilirmiş. O zaman belediyenin bütçesi yetersiz olduğu için babam kendi fabrikasını, evini ipotek ettirerek Konya'dan tren yoluyla bir dizel motor getirmiş. Motor, Uşak istasyona indirilmiş; oradan elektrik fabrikasına getirilmesi sorun olmuş, babam bir sürü işçi ayarlayarak köylerden camızları getirtmiş, yağlı kütüklerin üzerinden kaydıra kaydıra motoru elektrik fabrikasına kadar getirmiş ve şehrin elektrik sorunu kalmamış, bu durum babamın halk tarafından sevilmesini sağlamış⁸.

1949 yılına gelindiğinde Uşak Belediyesinde Elektrik işinde görevli 3 memur, 8 adet hizmetli görev yapmakta olup bunlara aylık toplam 1.730 lira ödenmekteydi. 1949 yılında yayınlanan Belediyeler Yıllığı'nda Uşak'ta elektrik üretimi hakkında şu bilgiler verilmektedir: Kasabada ilk elektrik tesisatı 1905'te yapılmış, 1929'da ıslah edilmiş ve 1935'te yüz bin lira sarfiyla genişletilmiştir. Tesisat, daha önceden hazırlanmış bir projeye dayanmamaktadır. İstihsalde (üretimde) buhar makinelerinden yararlanılmaktadır. Cereyan mütenavip (nöbetleşe), şebeke uzunluğu 48 km, sokak lambalarının sayısı 400, genel aydınlatmada yıllık ortalama elektrik sarfiyatı 20.000 kw saat, abonelerin sayısı 1.400, kw saat için alınan ücret aydınlatmada 40, sanayide 20 kuruştur. Kasabaya yalnız geceleri ve 17'den bire kadar elektrik verilmektedir. Tesisatın takviyesi İller Bankasının 1950-1952 programına alınmıştır. Elektrik işleri belediyece idare edilmekte olup, yıllık istihsal (üretim), istihlak (tüketim) miktarları; üretilen kilovat saat: 113.757, tenviratta kilovat saat: 102.486, enerjide kilovat saat: 2.845, toplam kilovat saat: 105.331'dir.⁹

Daha sonraki yıllarda belediye bütçesi imkânlarının genişlemesi sonucu 1953 yılında lokomotif kaldırılarak yerine motorinle çalışan 300 beygirlik dizel motorlu jeneratörler hizmete sokulmuştur. 225 kv takatindeki dinamo, 600 voltluk 3 adet transformatör ve 315 kv'lık ana

¹ Kütahya Gazetesi, 18 Eylül 1936; Kütahya Gazetesi, Sayı: 435, 9 İllkteşrin (Ekim) 1936.

² Belediyeler Dergisi, Yıl: IV, Sayı:38, s.48-49.

³ Belediyeler Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, s.52.

⁴ E.İ.E. İdaresinin 10 Yıllık Çalışmaları Bildirgesi, İstanbul, 1946, s.275.

⁵ Uşak Halkevi Bir Yıllık Çalışma, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1937, s.109-110.

⁶ Uşak İl Yıllığı 1973, İzmir, Uşak Valiliği, 1973, s.140.

⁷ Belediyeler Dergisi, Yıl: IV, Sayı:38, s.47-48.

⁸ İrfan Salıcı (1929-Uşak Doğumlu) ile 27 Şubat 2013 Tarihinde Yapılan Söyleşi.

⁹ Belediyeler Yıllığı, Cilt:2, Ankara, İller Bankası Yayını, 1949, s.659-661.

motor çalışmaya başlıyordu. Yunanlılar şehri terk ettiğinde burada bir kişi çalışıyordu.¹ Zamanla Acemler Tarlasındaki tek katlı bina yetersiz gelmeye başlamış ve belediye tarafından yeni bir elektrik fabrikası inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Bina inşa edilinceye kadar, İsmail Karakavas ve Mehmet Karakavas tarafından çalıştırılan ve elektrik üretiminde kullanılan motorlar, önce Bacakların sonra da Yı-lancızadelerin fabrikasına taşınarak hizmet vermeye devam etmiştir².

Mevcut tesisat ve elektrik fabrikasında iyileştirmeler yapılarak, 6 Mart 1932 tarihinde yeni elektrik fabrikasının açılış töreni yapılmıştır. Belediye tarafından elektrik fabrikası olarak hizmete açılan binanın tapu kaydı incelendiğinde, binanın İslice Mahallesi'nde, boyahane olarak tapu kaydının yapıldığı, "Sağı Aşık Halil kızı Ayşe Bahçesi, solu Bacakzadeler Fabrikası, arkası çay, önü yol olan 1149 metrekairelik bir arsa üzerine" inşa edildiği, belediyeye de Hacı Hafız oğlu Osman'ın karısı Ayşe, çocukları Fatma, Mehmet ve Abdullah tarafından toplam 4.300 liraya devredildiği anlaşılmaktadır. Kayıtlarda, 1940 yılından itibaren "Avlulu kuyusu ve havuzları bulunan tek katlı kâgir trafo binası ve müştemilatı" olarak geçmektedir³.

Mehmet Keyvanoğlu, Elektrik Fabrikası olarak kullanılan bina hakkında şu bilgileri vermektedir:

Eskiden beri adı Fabrikalar Caddesi olan eski itfaiyenin alt sokağında solda, belediye elektrik santrali vardı. Yıllar yılı hep uyumlu insanların çalıştığı bu merkezde, benim de babamın orada çalışması dolayısıyla unutulmaz anılarım vardır.

Önce size bu santralin fiziki planını anlatayım. Cadde üzerinde koca bir demir kapı. Girişte solda bir bekçi kulübesi, kulübe dediğime bakmayın büyükçe bir oda. Onun önü zemini betonla kaplı meydan, bu meydanın altı olduğu gibi mazot deposu. Hemen solunda ayaklı metal bir mazot deposu daha var. Sol tarafta büyükçe ve boydan boya bir bina. Bu bina iki bölümden oluşuyor. Yarı devasa jeneratörlerin olduğu bölüm, diğer taraf tamir-bakım atölyesi. Bu binanın hemen önünde ikisi birbirine alttan borularla bağlı, biri 5 metre derinliğinde, diğeri 2-2,5 metre derinliğinde havuzlar. Bunların içinde yüzlerce kırmızı süs balığı. Kenarlarında mevsimine göre dikilmiş sebzeler. Tüm bunların güzelliğini tamamlayan ise, su içmeye gelen onlarca-yüzlerce ev ve dağ güvercinleri. Bu havuzların ayakucunda 15-20 metre yüksekliğinde tuğladan yapılmış bir baca. Santralin sağ tarafında ise 150-200 metrekaire büyüklüğünde 1-1,5 metre derinliğinde bir başka havuz. Bu havuzlar ne işe yarardı? Bu havuzlar dev jeneratörleri soğutma amaçlı yapılmışlar.

Giriş kapısının tam karşısına gelen duvarın önünde ise taş örgü ile yapılmış bir kuyu. Üstü açık bu kuyu, Dokuzsele Çayı'ndan beslenirdi. Daha sonra belediye bu kuyunun suyunu inşaatlara ve sulama işleri için satmaya başladı. Su almak isteyen tankerler, römorklar çoğunlukla kuyruk olurlardı. Bu askeri üs görünümü merkez, bana belediyenin kalbi gibi gelirdi. Telaşlı koşuşturmalar, gelenler-gidenler, bağrıışmalar, gülüşmeler arasında geçen saatler, günler...

Asıl kıyamet şehir merkezinde veya herhangi bir bölgede oluşan elektrik kesilmesiydi. Telefon bir saniye durmaz, elektrik ne zaman gelecek soruları. Hemen ardından İnter kamyonu monte edilmiş merdivenli araç, acil olarak olay mahalline intikal ettirilir. Geri dönüşte birer kahraman edasıyla olayın (elektrik kesilmesinin) nasıl çözüldüğü, kimlerin ne yaptığı yüksek ses perdesiyle ballandıra ballandıra anlatılır.

Belli bir zaman sonra mazotla çalışan dizel adı verilen jeneratörler çıkınca bu santral kuruldu ve üç adet sipariş edilerek Uşak'a getirildi. Bunların en büyüğü Grosley markaydı ve İngiliz yapımıydı. Bu jeneratörün kapasitesi 350 kw./saat idi. İkincisi MAN markaydı Alman malıydı. Bu jeneratörün kapasitesi de 250 kw./saat idi. Üçüncüsü Skoda markaydı ve Çek malıydı. Bu jeneratörün kapasitesi ise 150 kw./saat idi. (Şeker Fabrikası'nın ilk makineleri de SKODA markaydı.) 1960lı yıllara kadar Uşak'ı bu üç makine getirdi.

¹ Dr. Alaettin Ergöncü (1919 Uşak Doğumlu) ile 11.6.2011 tarihinde yapılan söyleşi.

² Mehmet Sezai Keyvanoğlu, Bir Masal Şehriydi Uşak, İzmir, 2012, s.85.

³ Uşak Tapu Müdürlüğü Arşivi, Ada:388, Parsel:30.

1960'lı yıllarda artan elektrik talebi üzerine Gediz Kayaköy'den elektrik alımına başlandı. O yıllarda da şehrin elektrik şebekesi yeniden düzenlenip ek trafolar yapılmaya direkler dikilmeye başlandı, daha doğrusu bu çalışmalara hız verildi. Elektriğin akımını dengelemek için Aybey Mahallesi'nde bir trafo kuruldu. 1970 Gediz depremine kadar bu böyle devam etti. Depremde hasar gören direklerden ve Kayaköy tesislerinden elektrik gelmedi. İşte en büyük görev o zaman bu üç cefakâr makineye düştü. Tam kapasite ile günlerce çalıştı. Fırınların ve şehrin suyunu sağlayan Karabol su deposu öncelikli olarak hiç elektriksiz bırakılmadı. Ne zaman ulusal şebekeye bağlanıldı, bu makinelerin vefası-cefası unutuldu. 1970-1971 yıllarında Afyonkarahisar üzerinden gelen şebeke ulusal ağdan elektrik almamızı sağladı. Elmalıdere'deki trafo da buradaki akımı kontrol etmek için yapıldı ve makineler için beklenen son gelmişti. En büyük makine olan Grosley, Gediz Kara Elmas Madencilik'e satıldı. Skoda, Cevher Madencilik'e satıldı. MAN ise Karahallı Belediyesi'ne hibe edildi. Elektrik santralının hiçbir özelliği kalmayınca önce baca yıkıldı, ardından havuzlar kapatıldı. Bu içi boşalmış ruhu gitmiş bina da TEDAŞ'a devredildi.⁴

1981 yılına kadar TEDAŞ bünyesinde elektrik santrali olarak hizmet veren bina daha sonra Uşak Belediyesine geçmiştir. Bina, bir süre satın alma deposu, park ve bahçeler müdürlüğü deposu ve marangozhane olarak kullanılmıştır. 2011 yılına gelindiğinde binanın, "Uşak Kent Tarihi Müzesi" olarak değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bina, 2011-2012 yıllarında Güney Yapı Firmasına restore ettirilmiştir. Bir yandan binanın restorasyonu devam ederken diğer yandan da müzede sergilenecek eserlerin niceliği ve niteliğini tespit etmek amacıyla bir komisyon oluşturularak eser ve obje toplanmaya başlanmıştır. 1 Eylül 2013 tarihinde de Uşak Belediyesi tarafından, Uşak Kent Tarihi Müzesi olarak hizmete açılmıştır.

Sonuç

İlkçağlardan beri varlığı bilinen ve 17. yüzyıldan itibaren laboratuvar ortamında bir akım hâlinde varlığı ispat edilen elektrik, 19. yüzyıldan itibaren endüstride kullanılan bir enerji kaynağı hâline gelmiştir. Avrupada 20. yüzyılın başlarından itibaren şehirleri aydınlatmada kullanılmaya başlanan elektrik, kısa süre sonra Osmanlı şehirlerini de aydınlatmaya başlamıştır.

Önemli bir sanayi ve ticaret merkezi konumunda olan Uşak, 1909 yılında İngiliz Warren-Beattia Şirketi ile Uşak Belediyesi arasında imzalanan sözleşme neticesinde elektrikle aydınlatılmaya başlanmıştır. Dönemin Belediye Başkanı Kabalakzade Hacı Mehmet Ağa'nın öncülüğünde başlayan bu girişim kısa süre içerisinde halk tarafından benimsenmiş ve sadece sokakların aydınlatılması ile yetinilmemiş, evlerin aydınlatılmasında da elektrik enerjisi kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerden önce Uşak'ın elektrik enerjisi üretmeye ve kullanmaya başlaması, şehrin yeniliklere açık olması ve gelişmiş bir sanayi üretimine sahip olması ile alakalıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında elektrik üretimi ve dağıtımı, önce Uşak Belediyesinin de ortak olduğu Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketine devredilmiş, 1937 yılında da şirket, Uşak Belediyesi tarafından satın alınmıştır. Elektrik üretim ve dağıtımının belediyenin kontrolüne geçmesi ile birlikte elektrik üretim kapasitesi artırılmış, daha çok işyerine ve haneye elektrik verilmeye başlanmıştır. Uşak, 1950'lerden itibaren ulusal elektrik ağına dâhil olmuştur.

İlk olarak Acemler Tarlasında tek katlı bir binada başlayan elektrik üretimi, 1930'larda belediye tarafından yaptırılan Elektrik Fabrikasında devam etmiştir. Uzun yıllar Uşak halkına hizmet veren bina, Uşak Belediyesi tarafından restore ettirilerek Uşak Kent Tarihi Müzesine dönüştürülmüştür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA., 230/20.1.4.

BOA., DH.EUM.5Şb., 45/29.

BOA., YA.RES, 101/40.

BOA., Y.MRZ.d., 11397.

Uşak Tapu Müdürlüğü Arşivi, Ada:388, Parsel:30.

⁴ Mehmet Keyvanoğlu, "İlk Elektriğin Kullanıldığı Şehir: Uşak", Uşakburada Dergisi, Yıl:1, Sayı:6, Kasım-Aralık 2010, s.53.

Kitap, Makale ve Tezler

10 Cumhuriyet Senesinde Uşak, İzmir, Ticaret Matbaası, 1933.

Belediyeler Dergisi, Yıl: IV, Sayı:38.

Belediyeler Dergisi, Yıl:1, Sayı:2.

Belediyeler Yıllığı, Cilt:2, Ankara, İller Bankası Yayını, 1949.

Bilgen, Nurettin, Uşak Kent Coğrafyası, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

Diñçel, Adnan Türkiye'de Elektriklendirme Hizmetlerinin Kısa Tarihçesi, Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi, Nisan 1973.

Diñçel, Adnan, "Türkiye'de Elektriklendirme Hizmetlerinin Anı ve Belgelerle Tarihçesi", Türkiye Elektrik Kurumu 50.Yıl, Ankara, 1973.

Dr. Alaettin Ergönerç (1919 Uşak Doğumlu) ile 11.6.2011 tarihinde yapılan söyleşi.

Dumlupınar Gazetesi, Yıl:1, Sayı:14, 6 Ekim 1953.

E.İ.E. İdaresininin 10 Yıllık Çalışmaları Bildirgesi, İstanbul, 1946.

Edhem Ruhi, Uşak Şefkat Yurdu Çiçekleri, İstanbul, Akdem Matbaası, 1926.

Edhem Ruhi, Uşak Şefkat Yurdu Çiçekleri, Transkripsiyon ve Sadeleştirme-Tahlil: Adnan Şişman, Uşak, 2003.

Ellison, Grace, Ankara'da Bir İngiliz Kadını, Türkçesi: Osman Olcay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.

Erol, Emine, Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi: 1902-2000, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Gençosman, M. N., "Belediyeçilikte Aydınlatma Vasıtaları ve Tekamülü", İller ve Belediyeler Dergisi, Yıl:16, Sayı:174, Nisan 1960.

Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mayıs 1923.

Hüsnü Kazım Ersoy Özel Arşivi.

İrfan Salıcı (1929-Uşak Doğumlu) ile 27 Şubat 2013 Tarihinde Yapılan Söyleşi.

Karayaman, Mehmet, İllker Şehri Uşak'ta Elektrik'in Serüveni, İzmir, 2013.

Keyvanoğlu, Mehmet, "İlk Elektrik'in Kullanıldığı Şehir: Uşak", Uşakburada Dergisi, Yıl:1, Sayı:6, Kasım-Aralık 2010.

Keyvanoğlu, Mehmet Sezai, Bir Masal Şehriydi Uşak, İzmir, 2012.

Kütahya Gazetesi, 1 Şubat 1931, Sene:5, Sayı:143.

Kütahya Gazetesi, 18 Eylül 1936; Kütahya Gazetesi, Sayı: 435, 9 İlkteşrin (Ekim) 1936.

Kütahya Gazetesi, 8 İkinci Kanun (Ocak) 1937, Sayı: 448.

Purutçuoğlu, Bilge, Uşak Şehir Etüdü, Uşak, Saraçoğlu Matbaası, 1970.

Resimli Tarih Mecmuası, Sayı:46, Ekim 1953.

Tan, 30 Temmuz 1935.

Tuğlacı, Pars, Osmanlı Şehirleri, 1985.

Tutsak, Sadiye, "Uşak'ta Yunan Yangını Sahası ve İmarına Dair İlk Çalışmalar", Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan, Hazırlayanlar: Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Küpeli, İzmir, 2008.

Tutsak, Sadiye, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak, İzmir, Uşak Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi No:2, 1998, s.80.

Tümer, Haşim, Uşak Tarihi, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları No:14, İstanbul, 1971.

Uşak Elektrik Türk Limitet Şirketi Abonman Senedi, Afyon, 1934.

Uşak Halkevi Bir Yıllık Çalışma, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1937.

Uşak İl Yıllığı 1973, İzmir, Uşak Valiliği, 1973.

"Uşak Maddesi", Yurt Ansiklopedisi, Cilt:10, İstanbul, 1982.

Warren, Sydney, Memoirs of Sydney N.Warren A.M.I.E.E Completed Early 1947. (Yayınlanmamış Anılar), http://maloney-family.org/sydney%20warren/sydneywarren_1.htm (Erişim Tarihi 10 Ağustos 2013)

UŞAK ŞEKER FABRİKASININ KURULUŞU ve İLK YILLARINDAKİ FAALİYETLERİ *

Mehmet KARAYAMAN **

Gündelik hayatımızın vazgeçilmez unsurları olan pek çok gıda maddesinin ilginç tarihî gelişim süreçleri vardır. Tatlı yapımından kahve ve çay içimine, nikâh ve bayram ikramlarından içecek yapımına kadar, pek çok alanda hayatımızın vazgeçilmez tadı olan *şeker*, XIX. yüzyıldan itibaren endüstriyel bir ürün hâline gelmiş, tüketimi gittikçe artan ve uluslararası ticarete stratejik öneme sahip bir ürüne dönüşmüştür.

Şeker kelimesi Arapça olup “*Sukkar*” kelimesinden türemiştir. Arapların bu kelimeyi Hint halk edebiyatı diye bilinen Pankrit’ten aldığı tahmin edilmektedir³. Şeker ilk defa Hintliler tarafından, takriben milattan bin yıl önce, ilkel bir şekilde şeker kamışından elde edilmiştir⁴. MÖ IV. yüzyıla ait Hint yazıtlarında, şeker kamışının suyunun kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır⁵.

Şeker endüstrisini İrandan öğrenen Araplar, 636 yılında Suriye’de, 640 yılında Mısır’da şeker kamışı üretiminin yaygınlaşmasını sağlamışlar, şeker üretiminin Tunus, Fas, Libya, Cezayir, Kıbrıs, Girit ve İspanya’ya kadar yayılmasında etkili olmuşlardır⁶. XI. yüzyılda Araplar, şekerini kristal olarak imal etmeyi başarmışlardır. Aynı yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri ile Doğu ve Batı dünyası arasındaki kültürel ve ticari alışveriş hızlanmış, Asya’dan Avrupa’ya şeker alışverişi başlamıştır⁷. Şeker, Avrupa’ya ilk kez getirildiğinde ilaç ve baharatlarla birlikte gruplandırılmış, pahalı ve az bulunan bir ithal maddesi olmuştur⁸.

Avrupa’da ilk şeker üretimi 1468 yılında venedik’te kurulan 4 tasfiyehane ile başlamıştır. Mısır’dan getirilen ham şeker kamışlarının işlendiği tasfiyehaneler kısa sürede Londra, Anvers, Amsterdam, Hamburg, Lizbon ve Havre’de de açılmıştır. Şekere olan talebin artması, şeker kamışının Avrupa’da sınırlı alanlarda yetiştirilebilmesi, Avrupa ülkelerini şeker pancarından şeker elde etme arayışlarına itmiştir⁹. Günümüzde şeker sanayinin temel hammaddesi olan şeker pancarı, ilk olarak Almanya’da Silezya bahçelerinde ıslah edilerek üretilmiştir. Başlarda %5 olan pancarlardaki şeker oranı daha sonra %20’ye kadar çıkartılmıştır¹⁰. Andrcas Sigismund Marggraf, 1747 yılında pancardan şeker elde etmeyi başarmış, onun öğrencisi olan Franz Karl Achard da şekerin endüstriyel bir ürüne dönüşmesini sağlamıştır¹¹. İlk şeker fabrikası, 1802 yılında Aşağı Silezya’da Cunern şehrinde faaliyete geçmiştir. 1810 yılında Napolyon’un İngiltere’yi mağlup etmek amacıyla şekerin Avrupa’ya girmesini yasaklaması, Avrupa’da şeker pancarı tarımının artmasına ve şeker fabrikalarının çoğalmasına neden olmuştur¹².

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa’da şeker sanayinin gelişmeye başlaması, Osmanlı Devleti’ni de harekete geçirmiş ve şeker fabrikası kurulması için bazı girişimler yapılmışsa da bu girişimlerden bir sonuç alınamamıştır¹³.

Cumhuriyet Dönemi’nde, ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerinin ülkede üretilmesi ve dışa bağımlılığın azaltıl-

* Makale, Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu (Uşak, Uşak Akademi Kitapevi, 2010) adlı kitabımızdaki bilgilerin özetlenmesi ve yeni bilgilerle desteklenmesi ile ortaya çıkmıştır.

** Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, mkarayaman@bandirma.edu.tr

³ “Yetmişinci Yılda Türkşeker”, Şeker Dergisi 70.Yıl Özel Sayısı, 25 Kasım 1996, s.2.

⁴ Cehdi Şahingiray, “Şekerin Tarihi”, Pancar, Sene:2, Sayı:23, Ağustos 1953, s.3.

⁵ Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi, Ankara, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, 2003, s.8.

⁶ Henry Hobhouse, Değişim Tohumları, İnsanlık Tarihini Değiştiren 6 Bitki, Çeviren: Gülden Şen, İstanbul, 2007, s.67; Şeker Sanayi İstatistikleri (1926-1983), Ankara, 1984, s.16.

⁷ Şeker, İstanbul, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, 1936, s.4.

⁸ Sidney W. Mintz, Şeker ve Güç, Şekerin Modern Tarihteki Yeri, Çeviren: Şükrü Alpagut, İstanbul, 1996, s.135.

⁹ M. Fahri, “Memleketimizdeki Şeker Fabrikasyonu Şeker ve Sanayi”, Farmakolog, No:5, 1 Mayıs 1931, s.135.

¹⁰ Şeker, İstanbul, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 1936, s.6.

¹¹ Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi, Ankara, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, 2003, s.9.

¹² Cehdi Şahingiray, agm, s.5.

¹³ Osmanlı Devletinde şeker fabrikası kurma teşebbüsleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, “Osmanlı Devleti’nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Yıl:2010, Cilt:25, Sayı: 1, ss.297-318.

masına yönelik bir politika izlenmiştir. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında şeker ithalatında yaşanan büyük sıkıntılar, şeker üretimine öncelik verilmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, şeker sanayinin gelişmesi yolunda atılacak adımların önemini şu sözlerle ifade etmiştir; “*Memleketimizin her müsait muntıkasında şeker ihtiyacının temini, mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır*”¹.

17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen İktisat Kongresi’nde ülke ekonomisine yeni bir yön verilmeye çalışılmış, çeşitli meslek gruplarından gelen üyelerin katılımı ile ülke sorunlarına yönelik yeni çözüm önerileri tartışılmıştır. Kongre sonunda alınan kararlar arasında yer alan 16. maddede, “*Memleketimizde pancar yetiştirilerek şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsi ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması*”² gerektiği ifade edilmiştir.

İktisat Kongresi’nde alınan kararlar meyvelerini vermeye başlamış, şeker fabrikalarının kuruluşunu teşvik etmek amacıyla 5 Nisan 1925 tarihinde “Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Kanunda, şeker fabrikası kuracak olan girişimcilere, devlet arazisinden parasız arsa verileceği ya da şahıslara ait olup fabrika yapılmaya elverişli arazilerin kamulaştırılacağı ve pancar tarımının on yıl süre ile vergiden muaf tutulacağı ifade edilmiştir³. 25 Ocak 1926 tarihinde TBMM’de görüşülerek kabul edilen “Şeker İnhisar Kanunu” ile şekerin Türkiye’ye girişi ve dağıtımı devletin kontrolüne geçmiştir. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu’nda, şeker sanayini destekleyen maddeler de yer almıştır⁴.

Uşak’ta Şeker Pancarı Ekim Çalışmaları

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet’ten sonra, Almanyadan getirilen pancar tohumları ile Anadolu’nun çeşitli yerlerinde şeker pancarı ekim denemeleri yapılmıştır. Özellikle ziraat memurlarının görev yaptığı yerlerde yapılan ekimler sonunda elde edilen şeker pancarları tahlil için çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilerek sahip olduğu şeker oranları ölçülmeye çalışılmıştır⁵. Ancak yaygın bir pancar üretimi gerçekleşmemiştir.

Arazisinin %95’i plato ve dağlık alanlardan oluşan, 12,3 derece sıcaklık ortalaması ve sahip olduğu yarı karasal iklim özellikleri ile şeker pancarı üretimine uygun olan Uşak’ta⁶ şeker pancarı üretiminin yaygınlaşması, Nuri (Şeker) Bey’in⁷ gayretleri ile olmuştur. İzmir’e giden ve orada Viyana Şeker Fabrikasında çalışan Mehmet Eşref ile tanışan Nuri Bey, bu kişiden elde ettiği şeker pancarı tohumları ile Uşak’ta pancar üretimine başlamıştır⁸.

Şeker pancarı ekiminin yaygınlaşması ve elde edile şeker şurubuyla yapılan helvanın halk tarafından beğenilmesi, Nuri Bey’i şeker fabrikası kurma konusunda cesaretlendirmiştir. Uşak Şeker Fabrikasının kuruluşuna yönelik olarak atılan ilk adım, “*Uşak Necm-i Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi*”nin kurulmasıdır. 1920 yılında itibaren faaliyetlerini takip edebildiğimiz şirket, daha sonra “*Uşak Necm-i Ticaret Türk Anonim Şirketi*” adını almış, 1923 yılında da Nuri Bey’in gayretleri ile “*Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi*”ne dönüştürülmüştür. Şirket, elli kurucu ortağın bir araya gelmesi ile 19 Nisan 1923 tarihinde, 300.000 lira sermaye ile kurulmuştur. 30 Nisan 1925 tarihinde toplanan şirket yönetim kurulu, şirket sermayesini 1.200.000 liraya çıkarmaya karar vermiştir. Şeker fabrikası için gerekli olan

¹ İlhan Tarus, Uzun Atlama, Ankara, 1957, s.10.

² A. Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s.30.

³ Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun, bsy, 1341 (1925), s.1-2.

⁴ Sedat Avcı, “Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi”, Coğrafya Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayını, Sayı:4, 1996, s.296.

⁵ İhsan Abidin, Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar, İstanbul, 1934, s.41.

⁶ Sultan Baysan-A. Adnan Öztürk, “Uşak Şeker Fabrikası: Tarihi ve Coğrafi Yönden Bir İnceleme”, 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt:2, İstanbul, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları Nu:2, 2001, s.849.

⁷ Nuri Şeker, 1856 yılında Uşak’ta dünyaya gelmiştir. Mustafa ve Ümmügülüm çiftinin çocukları olan Nuri Şeker, Uşak merkezde Aybey Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır. Eşi Atike Hanım, 1881 yılında Uşak’ta doğmuş olup, baba adı Halil, anne adı Hanife’dir. Nuri-Atike Şeker çiftinin, Muhsin (1903), İsmail Necati (1911), Celal (1917) ve Sakine (1907) isminde dört çocuğu olmuştur. Mal müdürlüğünde kâtiplik yapan Nuri Bey, halı dokunma ve ihracı, haşhaşyağı ve helva imalatı, aşar vergi tahsildarlığı gibi işlerle ilgilenmiştir. Uşak Şeker Fabrikasındaki görevi sona erdikten sonra, Kalfa Köyündeki gündelik hayatına geri dönen ve pek çok hayır işlerinde görev alan Nuri Bey, 9 Temmuz 1958 tarihinde vefat etmiştir. Nuri Şeker’in anısını yaşatmak için Uşak Şeker Fabrikasının ismi Nuri Şeker Uşak Şeker Fabrikası olarak değiştirilmiştir. Uşak Şeker Fabrikasının bahçesine büstü, Uşak şehir merkezine de heykeli dikilen Nuri Şeker’in adı bir caddeye verilmiştir. Bkz. Hüseyin Kallem, “Nuri Şeker”, Pancar, Sene: 14, Sayı: 155, Ağustos 1965, s.17; Özgül Şeker, “Dedem Nuri Şeker”, Yerel Tarih Dergisi, Sayı:5, Kasım 1998, s.24; BCA., 30.11.1/54.8.7.

⁸ Osman Coşkunoglu, “Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu”, Cumhuriyet, 21 Ocak 2004.

sermayenin toplanamaması nedeniyle Sanayi ve Maadin Bankası da Şirkete ortak olmuştur⁹. Uşak'ta bir şeker fabrikası kurma fikrinin nasıl geliştiği hakkında Uşaklı İ. Azmi Coşkun şu bilgileri vermektedir;

“Düşman yurdumuzu terk ettikten sonra Nuri Bey'in şeker sanayi kurma girişimi tekrar tazelenir. Bu amacın gerçekleşmesi için büyük vatan-daş kitlesinin maddi ve manevi güçlerinin bir araya toplanması gerektiğine inanır. Amacının gerçekleşmesi için 1923 yılında, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi kurulur. Yurttaşları bu şirkete ortak yapmak için onlardan para almak çok zor ve yorucu olmuştur çünkü düşman; şehirleri, köyleri yakmış, malını yağma etmiş, ekonomik durum altüst olmuş, halk yokluklar içine düşmüştür. Kurulan Anonim

Uşak Şeker Fabrikası inşaatından bir görünüm (25 Mayıs 1926)

Şirketinin bir hissesi iki lira idi. Ortak olan yurttaşlardan para almak olanağı olmadığı için köylülerden buğday, arpa, mısır, afyon, tütün, koyun, kuzu, hatta tavuk, yumurta gibi ürünler alınmış; bunlar şirketin ambarında toplanmış ve değer fiyatları ile satılarak ortakların hesaplarına işlenmiştir. Bu anormal koşullar, 1925 yılına kadar devam etmiştir. Şirketin maddi ve manevi kuvvetini artırmak için yılmadan çaba harcanmıştır. Bu uğurda özellikle Nuri Şeker'in köy köy, gece gündüz demeden sürekli ve ısrarlı çabalarını, büyük özverilerini saygı ile anmak yalnız hakşinaslıktır. Bu çalışmalar sonunda Uşak Terakki Ziraat Türk AŞ'nin sermayesi, 600.000 liraya yükselmiş ve şeker fabrikasının kurulması gerçekleşmiştir.”¹⁰

Şeker fabrikası kurma fikrini Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmak için her fırsatı değerlendiren Nuri Bey, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi kurucularından bazıları ile birlikte 30 Ağustos 1924 tarihinde düzenlenen Dumlupınar Şehitliği'nin temel atma törenine katılmış; tören sırasında Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım'a hisse senedi satma imkânı bulmuştur¹¹.

Nuri Bey, Ankarada yaptığı temaslar sayesinde 1925 yılı bütçesinden kendisine 300 bin lira para ayrılmasını sağlamıştır. Ancak dönemin Milli Savunma vekili olan Recep Peker'in, askerlere elbise dikilmesi nedeniyle vekâletinin borçlu olduğunu söylemesi üzerine, para vekâlete gönderilmiştir¹². Bunun üzerine Nuri Bey, Ticaret vekili Ali Cenani Bey'e giderek yardım istemiş, onun yardımı ile Sanayi ve Maadin Bankası, Nuri Bey'e borçlanma konusunda kefil olmuştur.

Şeker Fabrikasının İnşa Ediliş Süreci

Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi ile Skoda Firması arasında 11 Ekim 1925 tarihinde sözleşme imzalanmıştır. Türkçe olarak hazırlanan sözleşmeyi Skoda Firması adına Mösyö Toma Mağlıç ile Mösyö Jozef Porkoni, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi adına da Mollazade Ömer Nuri Bey imzalamıştır. Tüccar Nurullah Sami ve Celal Bey de şahitlik etmiştir. Anlaşmaya, Skoda Şirketi adına Bahr-ı Sefid Bankası, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi adına da Sanayi ve Maadin Bankası, kefil olarak gösterilmiştir¹³.

⁹ İhsan Abidin, age, s.43; Turan veldet, 30.Yılında Türkiye Şeker Sanayii (1926–1956), Cilt:1, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, 1958, s.76; Cumhuriyet, 11 Haziran 1929. Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketinin kurucularının isimleri için bkz. Mehmet Karayaman, Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Uşak, Uşak Akademi Kitapevi, 2010, s.15.

¹⁰ Nazım Taygun, Türkşeker'in Öyküsü, Ankara, 1993, s.78-79.

¹¹ Turan veldet, age, s.114.

¹² Mustafa Mazanoğlu, Özel Teşebbüs Örneği Nuri Şeker Destanı, Uşak, Saraçoğlu Matbaası, 1967, s.34.

¹³ Sadiye Tutsak, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak, İzmir, 1998, s.133.

Fabrika inşaatından
bir görünüm

aksamının İzmir Limanı'na kadar Skoda Firması tarafından getirilmesi, İzmir Limanı'ndan Uşak'a kadar şirket tarafından taşınması ve sigortalanması kararlaştırılmıştır. Sözleşmeye göre fabrikanın 404.424 dolara mal olacağı belirlenmiştir. Bu rakamdan 20.424 dolar indirim yapılmış ve 384.000 dolara fabrikanın inşasına karar verilmiştir. Alınan diğer kararlar arasında şirketin, sözleşmenin imzalanmasından sonra 384.000 doların %20'sini hemen vermesi, paranın %17'sinin ilk şeker hssilatından ödenmesi, %33'ünün Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi hissesi olarak ödenmesi, %33 hisse senedi için Sanayi ve Maadin Bankasının kefaletinin sağlanması, şirketin, bu hisselerin bedellerini altı yıl içinde, %9 faizle Skoda Firmasına ödemesi, Skoda Firmasına verilen hisselerin bedeli ödeninceye kadar şirket idare heyetinde Skoda Firmasını temsilen iki üyenin bulunması da yer almıştır¹.

6 Kasım 1925 tarihinde fabrikanın temeli atılmıştır. 1926 yılının Ekim ayında işletmeye açılması planlanan fabrika için pancar ekimine başlanmıştır. Fabrikanın yapımı 12 Ekim 1926 tarihinde tamamlanmış ancak açılan kuyulardan işletmeye yetecek kadar su temin edilemediği için 10 Aralık 1926 tarihinde deneme üretimine başlanabilmiştir. 17 Aralık 1926 tarihinde fabrikanın açılış töreni yapılmıştır. Tören için Ankara ve İstanbul'dan pek çok kişi çağrılmış, konuklar için özel vagonlar tahsis edilmiştir. Uşak'tan bir heyet, açılış törenine gelen misafirleri ilk olarak Afyon İstasyonunda karşılamış; konukları taşıyan tren, fabrika tarafından düdük çalınarak selamlanmıştır². Uşak namına bir heyet ile fabrika Meclis-i İdare Reisi Nuri Bey, azalar, müdür ve kurucular, Ticaret vekili'ni vagona ziyaret ederek saygılarını sunmuşlardır. Fabrikanın önünde, İzmir ve Manisa vilayetleri ve kazaları temsilcileri ile İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Sadreddin, Mutemedi Hacı Hüseyin, Erzurum Mebusu Bahri ve Manisa Mebusu Yaşar Beyler, Ticaret Müdürü Ziya, Ticaret-i Bahriye Müdürü Hikmet, Sanayi ve Mesai Müdürü, İş ve İtibar-ı Millî Bankalarıyla Deutsche Oryant Bank müdürleri ve Uşak Kaymakamı, Belediye ve Cumhuriyet Halk Fırkası heyetleri, basın mensupları ve civar köylerden gelen binlerce halk hazır bulunmuştur. Bir bando mızık ve bir kıta asker tarafından karşılama töreni yapılmıştır. Fabrikanın girişi süslenerek Mustafa Kemal Paşa'nın bir büstü dikilmiştir³.

Ticaret vekili Rahmi (Kök) Bey, fabrikanın merdivenlerine çıkarak şunları ifade etmiştir:

¹ Turan veldet, age, s.109-120.

² Vakıf, 19 Kânunuevvel (Aralık) 1926.

³ Cumhuriyet, 19 Kânunuevvel (Aralık) 1926.

Sözleşmeye göre, şeker fabrikasının günde 500 ton pancarı kapasitede olması, fabrika binasının inşa edilmesi, makine ve aletlerin temellerinin yapılması ve kullanılacak inşaat malzemesinin Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi tarafından karşılanması ancak fabrikaya ait planların Skoda Firması tarafından hazırlanarak ve inşaat sırasında firmadan bir yetkilinin hazır bulunması ve inşaatın nasıl yapılması gerektiği konusunda bilgi vermesi, gerek inşaat ve gerekse fabrikanın işletilmesi için Skoda Firması tarafından gönderilecek elemanların ikamet ve masraflarının şirket tarafından karşılanması, fabrika inşaatına 1925 yılı Nisan ayı başında başlanması ve 1 Kasım 1926 tarihine kadar tamamlanması, 1926 yılında yapılacak ilk kampanya için Skoda Firmasının iki mühendis ve altı montör görevlendirmesi, fabrika

“Muhterem Efendiler,
...Efendiler, bu eserler çok büyük neticelerdir. Milletimizin iktisadî kudretine, sınaî kabiliyetine belîğ misallerdir. Bilhassa Uşak halkı yalnız şimdi değil, uzun senelerden beri millî sanayimizi doğurmakta pişva olmuşlardır. Türk zekâ ve sermayesinin hayat-ı sınaîmizde en çok muvaffak olmuş eserlerini bu feyiz muhitte görmekteyiz.

Kazançlarında tasarrufu, hesap ile yürümeği, iştirak ve tevhid-i mesaîyi, mevadd-ı iptidaiyemizi mamule kalbette ve bu mamûlâtı yalnız kendi piyasalarımızda değil, garp piyasalarında bizzat satmağı Uşaklılar çok iyi bilirler. Arazisinin kuvve-i namiyesi bilhassa pancara çok müsait olduğunu gören Uşaklılar için, Avrupa şekeri yemek bir elem idi. Senelerden beri bi-huzur idiler. Bu müşkül ve mufassal davayı mutlaka halletmeğe, bu en çetin işi bitirmeğe azmetmişlerdi.

Paraları belki yetişmeyecekti. Fakat yılmadılar, alın teri döktüler. Zengin, fakir, çiftçi, tüccar ve esnaf hep el birliği yaptılar ve nihayet efendiler işte bu milyonluk müesseseyi vücuda getirdiler. Himmetiniz var olsun. Kendilerini çok müteşekkîr ve mütehasıs olarak hararetle kutlarım”⁴.

Konuşmalardan sonra Ticaret vekili Rahmi Bey, altın bir makasla fabrikanın kapısındaki kurdeleyi keserek merasimi tamamlamıştır⁵.

Törenden sonra Ankara’ya giden Nur Bey, fabrikada üretilen ilk şekeri büyük bir gururla Mustafa Kemal Paşa’ya sunmuştur. Mehmet Şeker, dedesi Nuri Şeker’in Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Hayatının 40–45 yılını şeker fabrikasının kuruluşuna adayan dedem, büyük mücadeleler sonunda hayallerindeki eserin meyvesi olan şekeri elde ettikten sonra, bu hayalinin gerçekleşmesini sağlayan başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, onun arkadaşlarına ve bakanlık yetkililerine teşekkür turuna çıkıyor. İlk şekeri sunmak için Eskişehir Kız Meslek Lisesinde, özel olarak beşer kiloluk ipek keseler hazırlatıp Ankara’ya gidiyor. Şüphesiz ziyaretlerin en mühimi olan Atatürk’ü ziyaret için Kütahya milletvekili refakatinde Köşk’ten randevu alınıyor. Dedem, köyde doğup büyüdüğü için kravat takmayı adet edinmemiş ve sevmemiş de. Onun için Atatürk’ün huzuruna kravatsız çıkmak istiyor. Protokol gereği kravatsız ziyaret kabul edilmediği için kravat temin etme çalışmalarına başlanıyor. Bu yüzden de randevuya geç kalınıyor, Köşke varınca Atatürk’ün camda sigara içerek ayakta beklediğini görüyorlar, huzura alınıyorlar. Dedem hemen, ‘Paşam, kusura bakmayın, sizi intizarda bıraktık. Malum köylülük hâli saatim durmuş.’ diyor. Atatürk, ‘Yok yok Nuri Bey, mühim değil, buyur!’ diyerek kabul ediyor. Dedem, büyük bir itina ile hazırlanan ipek kesenin kurdelesini çözüyor ve kar beyazı ilk Türk şekerini avuçlayarak ‘Paşam, buyurun Türk şekeri!’ diye takdim ediyor. Atatürk büyük bir mutluluk ve heyecanla kesenin yanına geliyor. Kesedeki ilk Türk şekerini avuçtan avuca aktararak ‘Nuri Bey, demek bu Türk şekeri ha!’ diyerek bir avucundan diğer avucuna birkaç kez aktarıyor. Dedem de ‘Paşam, müsaade ederseniz tadayım da acımı tatlı mı size söyleyeyim.’ diyor. O zaman Atatürk, hemen ‘Esağfurullah Nuri Bey!’ deyip avucundaki şekeri ağzına atıyor. Arkasından da ‘Seni kutluyorum! O kadar büyük bir iş başardın ki doğrusu ben pek ümitli değildim. Ama senin azmin karşısında bu işin olacağına da inanıyordum.’ diyerek sohbe başlıyor. 15 dakika diye alınan randevu bir saati geçiyor.”⁶

Nuri Şeker (1856-1958)

⁴ Ulus, 19 Aralık 1926.

⁵ Ulus, 19 Aralık 1926.

⁶ Mehmet Şeker, (1944-Uşak Doğumlu) ile 12.5.2008 tarihinde yapılan söyleşi.

Nuri Şeker ve Şeker Ailesi
Ayaktakiler Soldan Sağa:
Muhsin Şeker, Sakine
Şeker, Necati Şeker, Celal
Şeker.
Önde Oturanlar: Nuri
Şeker ve Eşi Atike Şeker

yapmaya başlamış, 1927 yılında fabrika adına 700 dönüm araziye pancar ekilmiştir. Ayrıca fabrikaya ait traktörler çiftçilerin pancar tarlalarını da sürmüş, çiftçiye ücretsiz tohum dağıtılarak çapa zamanında çiftçilere avans dağıtılmıştır³. Fabrika tarafından yapılan teşviklere rağmen üretim istenen seviye olmamış, ihtiyaç duyulan şeker pancarı dağınık ve uzak bir sahadan temin edilmeye çalışılmıştır⁴.

Pancar tarımından yeterince verim alınamamasının nedenlerinden biri de zararlı haşerelere karşı yapılan mücadelenin yetersiz kalmasıdır. Pancar üretimini artırmak için zirai mücadeleye önem verilmiş, fabrika bünyesinde oluşturulan “Haşere Kısmı”nda kleonus ve karadrina, pirecik, phitorimea, pieris, pancar yaprak sineği haşereleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır⁵. Ayrıca fabrikada görevli yerli ve yabancı uzmanların gayreti ile Zirai Araştırma Laboratuvarı kurulmuştur. Fabrika tarafından hazırlattırılan ve halka dağıtılan broşür ile halkın pancar tarımı ve ilaçlama konusunda bilgilenmesi sağlanmıştır.

Fabrikanın işleminde yaşanan önemli sıkıntılardan biri de fabrika çevresinde yeterli miktarda su kaynağının bulunmamasıdır. Zira şeker fabrikasının işleyebilmesi için bol miktarda su kaynağına ihtiyaç vardı. Yapılan ölçümlerde, yüz kilo şeker pancarının işlenmesi için 1070 litre suya ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Uşak Şeker Fabrikasının kurulduğu alanda ise büyük su kaynakları bulunmadığı için su sıkıntısı çekilmiştir. 1927 yılında fabrikanın su ihtiyacını gidermek için yapılan artezyen çalışmasına 95.134,80 lira harcanmış, netice başarısız olmuştur⁶. Fabrikanın su sorunu, 350.000 lira harcanarak yapılan ve uzunluğu beş kilometre civarında, derinliği on bir metreye kadar inen üç drenaj sayesinde çözülebilmştir⁷. Fabrikanın gerek kuruluşunda gerekse işleminde en önemli sorun, sermaye sorunu olmuştur. Fabrikanın kuruluşunda, İktisat vekâleti tarafından şirkete 50.000 lira verilmiş, Sanayi ve Maadin Bankası da şirket sermayesine

Fabrikanın İşletilmesinde Yaşanan Sıkıntılar

İşletmede yaşanan sıkıntılardan başında yeterince şeker pancarının üretilmemesi gelmekteydi. Denizden yüksekliği 910 metre olan, 30 kilometre uzunluğunda, 3 kilometre genişliğindeki Uşak Ovası, şeker pancarı tarımı için uygun koşullara sahip olup bölgede üretilen pancardaki şeker oranı, diğer bölgelere göre daha yüksekti¹. Uşak ve çevresinin pancar tarımına uygun olmasına rağmen halkın pancar tarımı konusundaki bilgisizliği, pancar üretiminin yaygınlaşmasına engel olmuştur. Çiftçinin pancar tarımını tercih etmemesinde, pancar tarımının sulama, çapalama, otları ve taşları temizleme, gübreleme gibi çiftçinin pek de alışık olmağı tarım faaliyetlerini içermesi de etkili olmuştur².

Şeker Fabrikası, halka örnek olmak amacıyla bizzat kendisi şeker pancarı tarımı

¹ Turan veldet, age, s.59.

² Baha Tekand, Türkiye Şeker Sanayinin Dünü, Bugünü ve Yarını, Ankara, 1958, s.6.

³ Sadiye Tutsak, age, s.112.

⁴ İhsan Abidin, age, s.41.

⁵ İhsan Abidin, age, s.49-51.

⁶ Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketinin 25 Mayıs 1928 Tarihinde Suret-i Adiyede İnikat Edecek Hissedarın Heyet-i Umumiyesine Takdim Olunan Meclis İdare Raporu, İstanbul, Hamid Matbaası, 1928, s.6.

⁷ Şeker Sanayimiz Hakkında Beynelmül Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934, s.32.

%30 nispetinde iştirak etmiştir. Sanayi ve Maadin Bankası ile 16 Mart 1926 tarihinde yapılan anlaşma gereği, fabrikaya her ay bankadan 200.000–250.000 lira civarında nakit avanslar verilmiştir⁸.

Fabrikanın kuruluşunda bir kısım masrafların kredilendirilmesine karşılık, kredilerin geri ödenme zamanı geldiğinde şirketin hâlâ kâra geçememiş olması, işletme için önemli bir sorun hâline gelmiştir. Yüksek faiz oranları ile alınan krediler, Skoda Şirketi hisselerine ödenen faizler, fabrikanın elde ettiği kârın büyük kısmının faiz ve amortismanlara ayrılmasına neden olmuştur. 1926 yılı sonunda, ortak olduğu sermaye hariç, Sanayi ve Maadin Bankasının şeker fabrikasından alacağı 895.000 liraya çıkmış, bunun büyük bir kısmı sermaye iştiraki olarak kabul edilmiş ve bankanın hissesi artırılmıştır. İlk yıllarda pancar ziraatı iyi organize edilemediği için fabrika yeterince pancar bulamamış ancak 1931 yılında normal denebilecek bir kampanya yapabilmıştır. Ziraat ve İş Bankasından yardım almakla birlikte şirketin zarar etmesi önlenememiştir. 1929 yılında 1.060.000 TL zarar eden şirket, 1931 yılında 1.137.000 TL zarar açıklamıştır⁹.

Şeker Fabrikası ile yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e giderken 26 Ocak 1931 tarihinde Uşak Şeker Fabrikasını ziyaret ederek yetkililerden bilgi almıştır. Edindiği bilgiler ve yapılması gerekenlerle ilgili düşüncelerini 27 Ocak 1931 tarihli bir yazı ile Başvekil İsmet (İnönü) Bey'e iletmiştir. Yazıda, fabrikanın üç milyon iki yüz küsur bin lira Sanayi ve Maadin Bankasına, altı yüz bin liraya yakın Ziraat Bankasına, iki yüz kırk bin lira İş Bankasına, eski şeker ve petrol inhisarı üzerinden devlete bir milyon liraya yakın borcu olduğu, çeşitli borçlar ve amortisman ücreti ile birlikte toplam borcun beş buçuk milyona yaklaştığı, *"Bu borçlarda vaktiyle iş bilmemezlik yüzünden yapılmış zararların tesiri olmakla beraber esasa zam edilmiş bir hayli faizler dahil olduktan başka muhtelif sebeplerle çiftçilere verilip istirdat olunmamış üç yüz bin lira kadar bir paranın da dâhil olduğu"*, alacaklı bankaların işten anlayan temsilcileri ve şeker işinde bilgi sahibi olan Şakir (Kesebir) Bey'den oluşacak bir heyetin durumu incelememesine ve *"Hükümetin bu millî müesseseyi kurtarıp kuvvetlendirecek pratik tedbirler bulmasına acele ihtiyaç olduğu"* ifade edilmiştir¹⁰.

Nuri Şeker, Mustafa Kemal Paşa'nın Şeker Fabrikasını ziyareti hakkında şu bilgileri vermektedir:

Hortlayan irtica ejderinin iğrenç başını parça parça ettiğimiz Kubilay hadisesini müteakip, Atatürk Menemen'e giderken Uşak Şeker Fabrikasında inerek tetkiklerde bulunmuştu. Bu arada Atatürk'ün beni görmek istediğini, Uşak İstasyonunda kendisini beklememi emrettiğini bildirdiler. Derhal istasyona giderek müdüriyet odasında Atatürk gelinceye kadar bekledim. Çok geçmeden katar, istasyona girdi. Atatürk trenden inince etrafını büyük bir kalabalık sarmıştı. Ben müdür odasının kapısında idim. Tekrar beni sormuş, Alaattin Tiritioğlu (Paşanın Alaattin) ile Recep Peker hemen beni aradılar, etrafını sarmış olanlar açıldı. "Hoş geldiniz Paşa hazretleri." dedim. "Hoş bulduk." diye cevap verdi. ve hemen arkasından devam etti: "Fabrikayı ne yaptın?"

Ben önce onun bu sualine ne cevap vereceğimi bilememiştim. Sonra Gazi Paşa'nın sualine uygun olarak "Fabrika yerinde duruyor, Paşa hazretleri." dedim. "Ben sana onu sormuyorum. Fabrika 4-5 milyon borçlanmış. Bu vaziyet böyle ne olacak?" deyince derhal vaziyeti kavradım ve "Bu yanlıştır Paşam. Hesap iyi işlenmemiştir." dedim. Bunun üzerine, "Fabrikada yaptığım tetkikat esnasında, ben kendilerine sordum fakat beni ikna edecek esaslı bir cevap alamadım." dedi.

"Doğrudur Paşam, onlara sizin büyüklüğünüz tesir etmiştir. Bu sebeple ne cevap vereceklerini bilememişlerdir." deyince Gazi Paşa, Recep Peker'e dönerek "Bunu not et, tekrar gözden geçirelim." dedi.

Bunun üzerine ele geçirdiğim fırsattan istifade ederek Atatürk'e hali hazır vaziyeti etrafı ile şöyle anlattım:

"Paşam, karşılıklarını mahsup ettikten sonra ancak 150 bin lira açığımız vardır. Çünkü onlar fabrikanın bilimum malzemesinin amortismanını tenzil etmeye başladılar. Hâlbuki bütün fabrikalarda işlenen pancarın, tonundan beş kuruş amortisman tenzil edilmektedir. Bu hususu isterseniz sorabilirsiniz. Bohçada esbap eskimez. Üç seneden beri arız olan kurtlar pancar istihsaline mani oluyor. Hâsil olan şekerin satışından alınan parayı borca mahsup etmediler. Bundan dolayı açık kapatılmadı, amortisman birikti kaldı. Amorti de

⁸ Turan veldet, age, s.78.

⁹ Turan veldet, age, s.79.

¹⁰ BCA., 490.01/35.146.1.

Başvekil İsmet Paşa Haz retlerine

1 - Uşak şeker fabrikasını gördüm , vaziyetini tetkik ettim , fabrikanın bir milyon ikiyüzbin liralık esas sermayeden başka üç milyon ikiyüz kırk bin lira sanayi maadin bankasına altıyüzbin liraya yakın ziraat bankasına , ikiyüz kırk bin lira iş bankasına faizli borcu vardır . Bundan başka eski şeker ve petrol inhisarı yedile faizsiz olarak bir milyon liraya yakın Hükûmete borcudur . Miteferrik borclar ve yarım milyon liraya yaklaşan amorti hesaplarından tediye edilmemiş kısımla beraber fabrikanın borç yekûnu **Beşbuçuk milyon** lirayı buluyor . Bu borçlarda vaktile iş bilmemezlik yüzünden yapılmış zararların tesiri olmakla beraber esasa zam edilmiş bir hayli faizler dahil olduktan başka muhtelif sebeplerle çiftçilere verilip istirdat olunamamış üçyüzbin lira kadar bir parada dahildir .

Buna mukabil fabrika mahsulü olarak elde bulunan şekerin azami iki milyon liraya yakın değeri olduğu söylenmiştir . Umumi şeker kırizi neticesi mahsulün paraya tahvilindeki müşkilat bir tarafa bırakılarak bu sene içinde stokun azami fiatla nakde tahvili mümkün farz edilse bile fabrika ^{icin} üçbuçuk milyonluk büyük bir borç mevzuubahstir . Müessisenin en müsait şartlar altında çalışması havaların pancar ziraatine en müsait gitmesi satış fiatlarının en uygun olması ihtimalleri karşısında bile fabrikanın bu yükün altından kalkması müstebat görünüyor . Büyük ihtiyaç olan suyun temin edilmiş olmasına ve heyeti idareye gayretleri inanılan arkadaşların konmuş bulunmasına rağmen işlerin başında mes'ul bir müdürün yokluğu göze çarpıyor .

490	01			35	1140	11
-----	----	--	--	----	------	----

57

fazla olduğu halde, açıkları kapatmak kimsenin hatırına gelmedi. Fabrikanın ikinci kampanyasında 450 bin lira miktarında şeker istihsal edilmişti. Bu parayı da alât-ı ziraiye ve gene fabrika parçalarının amortismanına tahsis ederek kâra beş para koymadılar. İşte bu suretle fabrikanın güya açıkları gündün güne çoğalmaya başladı. Elbette çoğalacaktır. Zira her sene 1.850.000 lira üzerinden %8 veya %14 arasında amortisman düşüyorlar. Orta yerde para kalmayınca da fabrika iflas ediyor yaygarasını basıyorlar”¹. 6 Ağustos 1931 tarihinde yapılan genel kurulda, Ticaret Kanunu'nun 325. maddesi gereğince, şirket sermayesinin zararın üçte biri durumuna düşmesinden dolayı, şirketin tasfiye edilmesine ve dört kişilik bir tasfiye komisyonu oluşturulmasına karar verilmiştir². Şirkete ortak olan köylüler, iki ay sonra şeker üretimine başlanacağını ve bu sayede tasfiyeye gerek kalmayacağını bildirerek tasfiye kararının ertelenmesini istemişlerdir. “*Bittabi bu talep tahakkuk etmeyince fakir köylüler, sermayelerinin ölümünü intaç eden bu karar karşısında ağlayarak çekilip gitmişlerdir*”³.

Nuri Bey tarafından, genel kuruldan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya, İsmet Paşa'ya, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlığına gönderilen bir yazıda, şirketin tasfiye edilme noktasına gelmesinde idare heyetinin elde edilen kârın %10'unu amortismanına ayırarak şirket sermayesinin artmasına engel olmasının, Sanayi ve Maadin Bankası tarafından idare heyetine üye atanırken siyasi çıkarlarla atamalar yapılmasının, parti ve milletvekillerinin baskısı ile oluşan idare heyetine son dönemde milletvekillerinin atanmasının, torpille ve yüksek maaşla fabrikaya eleman alınmasının, fabrikaya alınan elemanlara haksız ve yüksek miktarda yolluk, harcırah ödenmesinin, fabrikaya müdür olarak atanan Alman Mösyo Tikaça yüksek bir maaş bağlanmasının, yüksek miktarda harcırah ve ikramiyeler ödenmesinin, şirketin sermayesinde düşüş yaşanırken fabrika içerisine tenis yerleri, bahçeler ve eğlence yerleri yapılarak pek çok amele, memur ve kamyonların boş yere çalıştırılmasının etkili olduğu ifade edilmiştir⁴. Uşak Şeker Fabrikasını tasfiye etmek amacıyla kurulan komisyon, 1.817.141 lira bedelle fabrikayı satılığa çıkarmıştır. Fabrikanın teknik özellikleri

¹ Turan veldet, age, s.155-156.

² Cumhuriyet, 13 Ağustos 1931.

³ Yeni Asır, 11 Ağustos 1931.

⁴ “Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi Heyet-i Umumiye İctima Riyasetine”, Mehmet Şeker'in Özel Arşivi. Şeker Fabrikasının kuruluş ve tasfiye sürecinde Nuri Şeker'in yaşadığı sıkıntılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şeker, Uşak Şeker Fabrikasının Gerçek Hikayesi, Şeker Dedem, Uşak, 2015.

ve satış şartlarının halka duyurulması için, ülke genelinde okunan gazetelere ilanlar verilmiştir. Genel kurulda, Sanayi ve Maadin Bankasının teklif ettiği 1.817.141 lira kabul edilmiştir. Ayrıca hissedara ödenecek para ile ilgili olarak bazı teşebbüslere girildiği, daha önce hissedarlara hisselerinin %50'si oranında bir ödeme yapılmasına karar verildiği, daha sonra İktisat vekâleti tarafından alınan bir kararla, hisse senetleri bedellerinin Uşak Şeker Fabrikasını satın alan Sanayi ve Maadin Bankası tarafından %100 olarak ve gelecek seneden itibaren üç yılda, üç taksit olarak ödenmesine karar verildiği ifade edilmiştir⁵. Uşak Şeker Fabrikası, 12 Mayıs 1933 Tarih ve 2058 sayılı Kanun gereğince, 4 Temmuz 1933 tarihinde Devlet Sanayi Ofisine ve 11 Temmuz 1933 tarihinde de 2262 sayılı Kanun'la Sümerbank'a intikal etmiştir. Bütün şeker fabrikalarının tek çatı altında birleştirilerek tek bir merkezden

yönetilmesi için 1935 yılında harekete geçilmiş ve "İnönü Projesi" adı verilen bir proje ile Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi kurulmuştur⁶. Sümerbank ve İş Bankasının eşit hisselerine sahip oldukları Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi; Uşak, Eskişehir, Alpullu ve Turhal Şeker Fabrikalarının işletmesini devralmıştır⁷.

Şeker Fabrikasının Uşak'ın Ekonomik ve Sosyal Hayatına Katkısı

Uşak Şeker Fabrikası, sadece Uşak'a değil Uşak'a komşu olan bölgelerin ekonomik hayatına da etki eden bir kuruluş olmuştur. Kütahya, Afyon, Konya, Eskişehir vilayetleri içinde uzanan bu geniş ekim sahasında, binlerce çiftçi ailesinin ekonomik hayatını değiştirmiştir. Pancar ekimi ile birlikte köylere para girmiş, toprağın işlenme tarzı değişmiştir. Pancar tarımı ile buğday ekimi azalsa da bir yıl pancar ekilen tarlaya ertesi yıl buğday ekilmiş, bu şekilde yapılan tarım ile aynı tarladan daha fazla buğday alınması sağlanmıştır⁸. Pancar üretimi sırasında 1 dönüm için 17 işçi yevmiyesi gerekli olduğundan, buğday tarımına göre 7 kat daha fazla işçi istihdam edilmiştir. Bu sayede Şeker Fabrikası hem Uşak'ın göç vermesini önlemiş hem de işsizlik oranını azaltarak refahın artmasına neden olmuştur. Pancar tarımında, buğday ve ayçiçeğinden iki kat daha fazla makine kullanılmaktadır. Bu sayede tarım makineleri imalat sanayi geliştigi gibi saban, tırmık, mibzer gibi aletleri köylü benimsemiş, ziraat aletleri ve traktör kullanımını artmış, tarımda makineleşme hızlanmıştır⁹. Şeker pancarı tarımının ve şeker üretiminin yaygınlaşması, ülkenin ihtiyaç duyduğu şekerin ülke içinde üretilmesini sağlamış, dışa

Alacaklı banka müesseseleri temsil edecek işden anlar zevatla beraber şeker işinde görgü sahibi olan Şakir Beyden mürekkep bir heyetin vaziyeti idare heyetile birlikte tetkik etmesi ve Hükümetin Bu Millî müesseseyi kurtarup kuvvetlendirecek pıratik tetbirker bulması acele ihtiya-çtır .

2 - Uşakta (Uşak ve köyleri çiftçi birliği kooperatifi) ismi altında bir teşekküle temas ettim ortaklık nizamnamelerini gördüm . Esası eyi düşünülmüş ve hevesle başlanmış olmasına rağmen iki senedenberi canlanamamış olan bu kooperatifi alakaya layık addediyorum . İktisat vekâletinin tetkik etmesini ve fayda temin edecek teklif yapmasını rica ederim .

Kapulu
24-1-1931
G.

Reisio'mhur
Gazi M. Kemal

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, 26 Ocak 1931 Tarihinde Uşak Şeker Fabrikasını Ziyareti Sonrasında İsmet Paşa'ya Gönderdiği Yazı (BCA., 490.01/35.146.1.)

⁵ Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketinin 6 Mart 1932 Tarihinde Yapılan Genel Kurul Toplantısı Zabıtları, Mehmet Şeker'in Özel Arşivi, s.1-2.

⁶ Türkiye Şeker Sanayi, Kuruluşu, Gelişmesi, Olgunlaşması, 1926'dan 1950'ye, Ankara, 1950, s.18.

⁷ BCA., 30.18.1.2./74.35.13.

⁸ İhsan Abidin, age, s.49-51; Veysi Akın, "Uşak Şeker Fabrikası Kuruluşu ve Sosyo-Ekonomik Rolü (Atatürk Dönemi 1926-1938)", 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt:2, İstanbul, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları Nu:2, 2001, s.840.

⁹ Şeker Pancarı ve Ekonomideki Yeri, Ankara, Pankobirlik Yayını, 1996, s.11.

bağımlılık azalarak ülke büyük oranda döviz kaybından kurtarılmıştır. Pancar ekiminin yaygınlaşması, hayvancılığın da gelişmesini sağlamıştır. Şeker pancarının tarla artıkları olan pancar baş ve yaprakları ile fabrika işlenmesinden sonra ortaya çıkan yan ürünler olan küspe ve melas, hayvan yemi olarak kullanılmıştır¹. Günümüzde pancar tarlasından elde edilen mahsulün üçte birinin hayvan yemi olarak kullanıldığı, çiftçinin işlenmek üzere fabrikaya verdiği her 100 kilo pancar için kendisine 40 kilo taze pancar küspesi verildiği göz önüne alınırsa pancar tarımının hayvan yetiştiriciliği üzerindeki rolü daha iyi anlaşılmaktadır².

Şeker sanayinin gelişmesi çok miktarda kömür, kireç taşı ve kimyevi madde kullanımını gerektirdiğinden, bu sektörlerin gelişmesini sağlamıştır. Uşak Şeker Fabrikasının kurulması, ülkemizdeki iş hacminin de artmasına neden olmuştur. Şeker Fabrikasının ihtiyaç duyduğu su, kireçtaşı, kömür, gübre, tohum, zirai ilaçların temini ve taşınması, yetişen pancarların fabrikaya taşınması, fabrikada elde edilen şeker, melas ve küspenin ihtiyaç duyulan yerlere nakledilmesi pek çok kişiye yeni iş imkânları sağlamış, kara yolu ulaşımının artmasına ve yeni yolların yapılmasına neden olduğu için, ülke ekonomisinin canlanmasına katkı sağlamıştır³.

Şeker pancarı tarımının ve şeker üretiminin artması, halkın temel besin maddesi durumundaki şekerin temin ve tüketimini kolaylaştırmıştır. Şeker pancarının besin değeri yaklaşık olarak arpanın 2, buğdayın 2,5 katına eşittir. Hammaddesi pancar olan şeker, memleketimizde çok ucuza kalori sağlayan bir besin maddesi hâline gelmiştir. Bin kalorilik bir enerjinin maliyeti şekerde, süte nazaran 1/3, koyun ve sığır etine nazaran 1/6 oranında daha ucuz olup halkın kalori ihtiyacını daha ucuza karşılama imkânı doğmuştur⁴.

Ayrıca şeker pancarı tarlaları, insan sağlığı için çok önemli olan oksijenin önemli bir üretim merkezi durumundadır. Bir pancar tarlası aynı büyüklükteki bir ormandan üç kat fazla oksijen üretmektedir. 1 dekar pancar tarlasından 6 kişinin 1 yılda kullandığı kadar oksijen üretilmektedir⁵.

Uşak Şeker Fabrikası, aynı zamanda Türkiye’de gelişen şeker sanayi için bir okul vazifesi görmüş, burada yetişenler ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan şeker fabrikalarında görev almışlardır⁶.

Tablo 1: Uşak Şeker Fabrikasının 1926-1930 Yılları Arasındaki Faaliyetleri

	1926	1927	1928	1929	1930
Ebniye Kıymeti (TL)	689.306	756.070	841.404	841.410	846.819
Makine (TL)	801.950	805.563	802.433	795.367	815.109
Memur (Adet)	42	72	95	96	108
Müstahdem (Adet)	253	282	248	317	308
Ecnebi Müstahdem	38	24	19	21	14
İşlenen Pancar Miktarı (Ton)	1.232	7.947	9.293	23.173	31.180
İstihsal Olunan Şeker Miktarı (Ton)	114	842	1.290	3.332	4.860
Müstahsal Mevad-ı Tâliye (Yan ürünler)	55	556	781	1.675	2.250
Fabrika İçin Pancar Ekilen Saha (Dönüm)	21.850	26.750	31.194	24.931	49.033
Fabrikaya Giren Pancar Miktarı (Ton)	1.232	7.947	9.293	23.173	30.569

Kaynak: 1930-1931 İstatistik Yılı, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, 1931, s.202; Bilge Purutçuoğlu, Uşak Şehir Etüdü, Uşak, Saraçoğlu Matbaası, 1970, s.69.

Türkiye Tayyare Cemiyeti, gönderilecek şekerlerin açık artırma ile satılması ve elde edilecek para ile uçak satın alınması için Alpullu ve Uşak Fabrikalarına mektup yazarak kuruma bağlı 64 şubeye birer okka şeker gönderilmesini rica etmiştir. Uşak Şeker Fabrikası

¹ Veysi Akın, agm, s.840-841; Mustafa Dinçer, “Şeker Sanayinin Toplum Kalkınmasındaki Rolü”, Pancar, Sene: 18, Sayı:193, Ekim 1968, s.22.

² Ekrem Oktar, Pancar Yaprağı ve Pancar Küspesinin Hayvan Gıdası Olarak Kıymetlendirme Usulleri, İstanbul, 1942, s.4.

³ Mustafa Dinçer, “Şeker Sanayimiz”, Pancar, Sene:19, Sayı:216, Eylül 1970, s.3.

⁴ Mustafa Dinçer, agm, s.21.

⁵ Şeker Pancarı ve..., s.12.

⁶ Veysi Akın, agm, s.845.

Müdürü Nuri Şeker “*Biz bunu bir görev ve ulusal şeref sayarız.*” diyerek, 64 şubeye birer okka şeker göndermiştir. Gönderilen şekerlerin satılmasından 64.000 lira gelir elde edilmiş ve tanesi 32.000 liradan iki avcı uçağı satın alınmıştır. Bu uçaklara da “*Uşak 1 ile Uşak 2*” adı verilmiştir⁷.

Şeker fabrikası sadece ekonomik hayata değil sosyal hayata da önemli katkılar sağlayan bir kurum olmuştur. Şeker Fabrikası çalışanlarının öncülüğünde, fabrika sahasında gazino, sinema, misafirhane, çeşitli satış mağazaları ve başta tenis olmak üzere bazı spor tesisleri açılmıştır. Bu tür faaliyetler doğrudan şirket adına değil, 1927 yılında kurulan “*Uşak Şeker Fabrikasında Çalışanlar Ortaklığı*” adındaki kooperatif vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Fabrika bünyesinde kurulan sinema, Uşak'ta kurulan ilk sinema olma özelliğine sahiptir. Sinemaya ait sesli sinema makinesi daha sonra Uşak Halkevi üyelerinin girişimi ve dönemin Şeker Fabrikaları Müdürü Kazım Taşkent'in oluru ile Uşak Halkevine verilmiştir. Böylece 1935 yılında şehir merkezinde Halkevine bağlı bir sinema salonu kurulmuş ve halk kolaylıkla sinemaya gitme imkânı bulmuştur⁸.

Fabrikanın kuruluşundan kısa süre sonra fabrika arazisinde futbol sahası kurulmuştur. Saha, uzun yıllar Uşakspor ve mahalli takımların maç yaptığı, törenlerin düzenlendiği bir yer olmuştur. Fabrikayı temsilen kurulan Şekerspor, sporun yörede yaygınlaştırılmasını sağlamıştır⁹. Fabrikada 25 yataklı bir revir kurulmuştur. Burada 1 operatör doktor, 1 çocuk hastalıkları uzmanı doktor, 2 hemşire, 4 hastabakıcı ve 4 personel görev yapmıştır.

Sonuç

İlkçağlardan itibaren şeker kamışı ve şeker pancarındaki tatlı tuzlardan haberi olan insanoğlu, XIX. yüzyıldan itibaren şeker fabrikaları kurarak kristal şeker üretmeyi başarmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte çoğalan şeker fabrikaları, bir yandan şeker tüketimini artırırken diğer yandan da şekerin hammaddesi olan şeker kamışı ve şeker pancarı tarımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Gerek hammadde temini gerekse üretilen şekerin pazarlanması, büyük devletler arasında yaşanan ekonomik rekabetin önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Tükettiği şekerin tamamını ithal etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, şeker sanayinin gelişmesi için bazı adımlar atarak şeker fabrikası kurmak isteyenlere imtiyazlar vermişse de bunlardan bir netice alınamamıştır.

1923 yılında kurulan Cumhuriyet idaresi, ekonomik kalkınmaya ve sanayileşmeye önem vererek yatırım yapacaklara kolaylıklar sağlayan teşvik yasaları çıkarmış, sermaye sorununu çözmek için milli bankalar kurmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomik kalkınmada, ülkede en çok sıkıntısı çekilen ve en çok ithal edilen ürünlerin üretilmesine önem verilmiştir. Bu doğrultuda şeker üretimi ve şeker endüstrisinin kurulması, Cumhuriyet idaresinin öncelik verdiği konuların başında gelmiştir.

Uşak şehrinde şeker fabrikası kurmak amacıyla, Nuri Şeker öncülüğünde 19 Nisan 1923 tarihinde Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. Elli kurucu üyesi bulunan şirket, kısa sürede sermayesini artırmış ve şeker fabrikası inşası için Skoda Şirketi ile 11 Ekim 1925 tarihinde sözleşme imzalamıştır. Şirket, bir yandan halka arz ettiği hisse senetleri ile Uşak halkının desteğini almaya çalışmış diğer yandan da başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa olmak üzere devlet ileri gelenlerine, kurulacak fabrika ve şeker sanayinin ülke ekonomisi için taşıdığı önemi anlatarak onların desteğini almaya çalışmıştır.

6 Kasım 1925 tarihinde temeli atılan Uşak Şeker Fabrikasının inşası bir yıl sürmüş ve 17 Aralık 1926 tarihinde, törenle hizmete girmiştir. Günde 500 ton şeker pancarını işleme kapasitesine sahip olan fabrikanın işletilmesinde pek çok sorunla karşılaşmıştır. Fabrikanın su kaynaklarına yakın bir yerde olmaması nedeniyle su sıkıntısı çekilmiş, açılan artezyenlerle sorun giderilmeye çalışılmıştır. Halkın şeker pancarı tarımı konusunda bilgisizliği, tarımda alet ve gübre kullanımının yaygın olmaması, zararlı böceklerle mücadele edilmemesi gibi nedenlerle şeker pancarı üretimi beklenin çok altında gerçekleşmiş, bu da fabrikanın tam kapasite ile çalışmasına engel olmuştur.

Kuruluş aşamasında, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketinin sermayesi yetersiz kalmış, şirket hisseleri teminat gösterilerek bankalardan krediler alınmıştır. Yüksek kredi faizleri ve amortisman ücretleri nedeniyle fabrikanın zararı günden güne artmış ve 1931 yılında fabrikaya devlet tarafından el konulmuştur. Halkın elindeki hisse senetlerinin bedelleri ödenmiş ve Uşak Şeker Fabrikasının bütün

⁷ www.tayyareci.com/bagisucak/usak.asp (Erişim Tarihi: 01.02.2010)

⁸ BCA., 490.01/1219.48.2.

⁹ Sultan Baysan-A.Adnan Öztürk, agm, s.858.

hisseleri devlet bankalarının eline geçmiştir. Kalfa köyünde yaşayan ve şeker pancarından elde ettiği şekerlerle yaptığı helvayı satarak kendisine gelir temin eden Nuri Şeker'in öncülüğünde başlayan şeker fabrikası kurma girişimi, başlangıçtaki bütün olumsuz unsurlara rağmen başarı ile sonuçlanmış ve 1926 yılında fabrika işlemeye açılmıştır. Şeker Fabrikası kurulması ile ilgili düşüncelerini önce etrafindakilere sonra da devlet büyüklerine kabul ettiren Nuri Şeker, mücadelesi sırasında pek çok güçlüklerle karşılaşmış fakat hiçbirinden yılmadan hedefine yürümüştür. Şeker fabrikasının 1931 yılında devlet kontrolüne geçmesi ile birlikte Kalfa köyündeki gündelik hayatına geri dönen Nuri Şeker, 1958 yılında Uşak'ta vefat etmiştir.

Nuri Şeker ve Uşaklıların eseri olan şeker fabrikası, Nuri Şeker Uşak Şeker Fabrikası ismini alarak günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 2010 yılında, Kütahya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenen fabrika, hem ülke ekonomisine hizmet etmiş hem de Uşak'ın kalkınmasında, Uşak halkının refaha ulaşmasında bir lokomotif görevi üstlenmiştir.

Başta Nuri Şeker olmak üzere, Uşak Şeker Fabrikasının kuruluşunda emeği geçen herkesi minnet ve şükranla bir kez daha anıyoruz.

~ KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA., 30.11.1/54.8.7.

BCA., 30.18.1.2./74.35.13.

BCA., 490.01/1219.48.2.

BCA., 490.01/35.146.1.

Gazete Haberleri

Cumhuriyet, 11 Haziran 1929.

Cumhuriyet, 13 Ağustos 1931.

Cumhuriyet, 19 Kânunuevvel (Aralık) 1926.

Ulus, 19 Aralık 1926.

Ulus, 19 Aralık 1926.

Vakit, 19 Kânunuevvel (Aralık) 1926.

Yeni Asır, 11 Ağustos 1931.

Kitap, Makale ve Tezler

Abidin, İhsan, Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar, İstanbul, 1934.

Afetinan, A., İzmir İktisat Kongresi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.

Akın, yeysi, "Uşak Şeker Fabrikası Kuruluşu ve Sosyo-Ekonomik Rolü (Atatürk Dönemi 1926-1938)", 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt:2, İstanbul, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları Nu:2, 2001.

Avcı, Sedat, "Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi", Coğrafya Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayını, Sayı:4, 1996.

Baysan, Sultan – Öztürk, A.Adnan, "Uşak Şeker Fabrikası: Tarihi ve Coğrafi Yönden Bir İnceleme", 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt:2, İstanbul, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları Nu:2, 2001.

1930-1931 İstatistik Yılı, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, 1931.

Coşkunoğlu, Osman, "Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu", Cumhuriyet, 21 Ocak 2004.

Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi, Ankara, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, 2003.

Diñçer, Mustafa, "Şeker Sanayimiz", Pancar, Sene:19, Sayı:216, Eylül 1970.

Diñçer, Mustafa, "Şeker Sanayinin Toplum Kalkınmasındaki Rolü", Pancar, Sene: 18, Sayı:193, Ekim 1968.

Hobhouse, Henry, Değişim Tohumları, İnsanlık Tarihini Değiştiren 6 Bitki, Çeviren: Gülşen Şen, İstanbul, 2007.

Kallem, Hüseyin, "Nuri Şeker", Pancar, Sene: 14, Sayı: 155, Ağustos 1965.

Karayaman, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, Yıl:2010, Cilt:25, Sayı: 1.

Karayaman, Mehmet, Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Uşak, Uşak Akademi Kitapevi, 2010.

M. Fahri, "Memleketimizdeki Şeker Fabrikasyonu Şeker ve Sanayi", Farmakoloğ, No:5, 1 Mayıs 1931.

Mazanoglu, Mustafa, Özel Teşebbüs Örneği Nuri Şeker Destanı, Uşak, Saraçoğlu Matbaası, 1967.

Mehmet Şeker, (1944-Uşak Doğumlu) ile 12.5.2008 tarihinde yapılan söyleşi.

Mintz, Sidney W., Şeker ve Güç, Şekerin Modern Tarihteki Yeri, Çeviren: Şükrü Alpagut, İstanbul, 1996.

- Okta, Ekrem, Pancar Yaprağı ve Pancar Küspesinin Hayvan Gıdası Olarak Kıymetlendirme Usulleri, İstanbul, 1942.
- Purutçuoğlu, Bilge, Uşak Şehir Etüdü, Uşak, Saraçoğlu Matbaası, 1970.
- Şahingiray Cehdi, “Şekerin Tarihi”, Pancar, Sene:2, Sayı:23, Ağustos 1953.
- Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun, bsy, 1341(1925).
- Şeker, Mehmet, Uşak Şeker Fabrikasının Gerçek Hikayesi, Şeker Dedem, Uşak, 2015.
- Şeker Pancarı ve Ekonomideki Yeri, Ankara, Pankobirlik Yayını, 1996.
- Şeker Sanayi İstatistikleri (1926-1983), Ankara, 1984.
- Şeker Sanayimiz Hakkında Beynelmilel Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934.
- Şeker, İstanbul, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, 1936.
- Şeker, Özgül, “Dedem Nuri Şeker”, Yerel Tarih Dergisi, Sayı:5, Kasım 1998.
- Tarus, İlhan, Uzun Atlama, Ankara, 1957.
- Taygun, Nazım, Türkşeker’in Öyküsü, Ankara, 1993.
- Tekand, Baha, Türkiye Şeker Sanayinin Dünü, Bugünü ve Yarını, Ankara, 1958.
- Tutsak, Sadiye, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak, İzmir, 1998.
- Türkiye Şeker Sanayi, Kuruluşu, Gelişmesi, Olgunlaşması, 1926’dan 1950’ye, Ankara, 1950.
- Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi Heyet-i Umumiye İçtima Riyasetine”, Mehmet Şeker’in Özel Arşivi.
- Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketinin 25 Mayıs 1928 Tarihinde Suret-i Adiyede İnikat Edecek Hissedarlar Heyet-i Umumiyesine Takdim Olunan Meclis İdare Raporu, İstanbul, Hamid Matbaası, 1928.
- Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketinin 6 Mart 1932 Tarihinde Yapılan Genel Kurul Toplantısı Zabıtları, Mehmet Şeker’in Özel Arşivi.
- Veldet, Turan, 30.Yılında Türkiye Şeker Sanayii (1926-1956), Cilt:1, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, 1958.
- www.tayyareci.com/bagisucak/usak.asp (Erişim Tarihi: 01.02.2010)
- Yetmişinci Yılında Türkşeker”, Şeker Dergisi 70.Yıl Özel Sayısı, 25 Kasım 1996.

PARANIN TARİHİ ve DARPANE

Abdullah Yasir ŞAHİN*

1 Eylül 2022 tarihinde kurtuluşunun 100. yılını kutlayacağımız Uşak ilimiz Antik Dönem'de Lidya Krallığı'nın en önemli kentleri arasındadır. Ayrıca paranın anavatanı olarak bilinen bölgede Manisa ve Uşak illeri yer almaktadır. Tarihteki ilk madenî para basımının MÖ VII. yüzyılda Anadolu'da Lidyalılar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Anadolu'da Tunç Çağı'nın sonlarından başlayarak MÖ VII. yüzyıla kadar hüküm süren Lidya medeniyetinin merkezini oluşturan tarihî bölge, esas olarak Gediz Nehri ve Küçük Menderes vadilerini kapsayan, günümüzde yaklaşık olarak Manisa ve Uşak illerine denk gelen bölgedir. Lidya medeniyetinin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra da Roma İmparatorluğu Dönemi'ne kadar bu isimle anılmıştır. Kuzeyinde Misya, güneyinde Karya, doğusunda Frigya, batısında ise İyonya bölgeleri bulunmaktadır. Antik Dönem'de "Temenothyrea" ismiyle bilinen Uşak'ın, Çağatay dilindeki karşılığı "oğul, torun", Arapça tercümesi ise "âşıklar" olarak bilinmektedir.

Tarihteki ilk madenî para olma özelliği taşıyan Lidya parası darp suretiyle basılmıştır. Madenî para basılan mahallere öteden beri "darp-hane" denilmiştir. Tarihteki ilk madenî para basım yerinin Anadolu olması, özellikle uygarlık gelişiminin göstergesi olarak oldukça önemlidir. Anadolu bu üstünlüğünü sürekli devam ettirmiştir.

Türk darphanesinin ilk kuruluş yılı olarak kabul edilen 1467 yılından beri faaliyet gösteren darphane ülkemizin ve dünyanın en eski kurumlarından biridir.

Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü temel olarak tedavül ve hatıra para basımı, standart dışı işlenmemiş maden analizi ve ayarevi hizmetleri, Türkiye Cumhuriyeti pasaportu, TC. kimlik kartı, araç ticari tescil belgeleri ile her çeşit vize ve harç pulları, diğer değerli kâğıt ve güvenli kart üretimi, Cumhuriyet sikke ve ziynet altınları, madenî paralar, T.C. tüm resmî mühürlerinin, madalyon devlet madalya ve nişanlarının üretimini yapmaktadır. Ayrıca güvenli ürün takip sistemi ile kurumun ihtiyaçlarına yönelik çözüm ve hizmetleri sunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 01.01.2005 tarihinden itibaren yeni para birimine geçmesi nedeniyle kurum açısından yoğun çalışma dönemine geçilmiştir.

Tarihî önemi olan geçmiş değerlere sahip çıkan Türkiye Cumhuriyeti Darphanesi son zamanlarda yapılan yatırımlarla ileri teknoloji kullanan bir kurum niteliğine kavuşmuştur. AB normlarına uygun üretim olanaklarına kavuşan, yatırım faaliyetlerini bu anlayışla sürdüren kurumumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Genel Müdürlüğümüzün görevlerini en iyi ve en özenli biçimde yerine getirmesi daha verimli ve kaliteye odaklı mal ve hizmet sunumu öncelikli hedefimizdir. Tedavül ve hatıra para basımı ile diğer hizmetlerin yanın sıra ICAO standartlarına uygun yeni tip elektronik pasaport üretimi, Genel Müdürlüğümüzün bünyesinde madenî para ve değerli kâğıtlarda sahtecilikle ilgili analiz birimi teknolojisi sürekli öncelikli konular arasındadır.

Teknoloji ve üretimde yeniliği yakalamış modern bir Türkiye Cumhuriyeti Darphanesi tarihten aldığı gücü, geleceğe başarı ile taşıması kurum çalışanlarının hedefi durumundadır. Mal ve hizmet sunumu noktasında devletimizin diğer kurumları arasında örnek teşkili etmesi onur ve kıvanç kaynağımızdır.

Paranın Tarihsel Gelişimi

Para ilk olarak MÖ 7. yüzyılda Lidya Kralı Alyattes'in emriyle altın ve gümüş gibi madenlerden üretilmiştir. Tıpkı bugün kullandığımız paralar gibi farklı değerlerde madenî paralar üreten Lidyalılar, bu farklı değerleri temsilen paraların üzerine çeşitli resimler basmışlardır. Tarihte üretilen ilk madenî paralara, sikke adı verilmektedir. Lidyalıların icat ettiği ve ticarete değişim aracı olarak kullandığı bu paraların kullanımı daha sonra tüm Akdeniz uygarlıklarına yayılmıştır. MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda birçok Antik Yunan devletinde çeşitli şekillerde ve ağırlıklarda madenî paralar kullanılmıştır. Tarihte üzerine kral portresi işlenen ilk paralar ise MÖ 4. yüzyılda Makedon Kralı Büyük

* Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürü

İskender adına basılan paralar olmuştur. Daha sonra MÖ 3 ve 2. yüzyıllarda Romalılar tarafından da madenî paralar kullanılmıştır. Ardından birçok uygarlıkta para basımı ve kullanımı yaygınlaşmıştır. Orta Çağ'da da doğuda ve batıda birçok uygarlık tarafından metal sikkeler kullanılmaya devam etmiştir. MS 9. yüzyıldan itibaren kâğıt paralar basılarak kullanılmaya başlanmıştır. Batılı ülkelerde kâğıt paranın kullanımı ise 17. yüzyıl sonlarını bulmuştur.

Geçmişten Bugüne Darphane

Dünyada ilk kez parayı kullanan Lidyalılar, Uşak'ın batısında hâkimiyet sürmüştür. Tarihin ilk darphaneleri milattan önce 7. yüzyılda Gediz Nehri ve Küçük Menderes vadilerini kapsayan, günümüzde yaklaşık olarak Manisa ve Uşak illeri bu bölgededir.

Uşak, Antik Dönemden itibaren yerleşimler ve medeniyetler açısından daima tercih edilen gözde bir kent olmuştur. Bu özelliğinden dolayı şehir merkezinde büyük tiyatro yanında bir darphane kurulmuş ve bu kentte birçok sikke basılmıştır. Zaman ilerledikçe darphane açısından kuvvetlenen kentte çok şubeli darphanelere ihtiyaç duyulmuş ve sayıları tarih akışına göre giderek artmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine baktığımızda Osmanlı Beyliği'nin doğduğu yıllarda Anadolu daha birçok beyliğin kuruluşuna şahit olmuştur. Osmanlı Beyliği, Selçuklu geleneğini hemen her alanda sürdüren Karamanoğulları Beyliği'nden farklı bir kültür ve sanat gelişmesi gösterdi. Osmanlı Beyliği her ne kadar kültür ve sanat olarak kendine özgü bir gelişim göstermiş olsa da kuruluşunun ilk yıllarından II. Murat zamanına kadar Selçuklulara ait sikkeleri kullanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra ilk darphaneyi Beyazıt'ta Eski Saray civarında kurdu. Fatih'in burada kendi adına bastırıldığı ilk altın paranın tarihi olan 1467 yılı Türk Darphanesinin ilk kuruluş yılı kabul edilmiştir. Bu yıldan sonra gelişen Darphane, 1596 yılında Beyazıt'ta Simkeşhane isimli hana taşınmış ve ilk düzenli darphane şeklini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu küçük bir beylikten imparatorluğa geçiş yaparken genişleyen sınırlar içerisinde, değerli madenleri çıkarıp merkezde toplamanın ve üretilen parayı daha sonra taşraya göndermenin hem teknolojik hem de idari açıdan güç olması, önde gelen ticaret ve kent merkezleri ile önde gelen madenlerin yakınında, çok sayıda darphane kurulması sonucunu doğurmuştur. Bugüne kadar tespit edilen 90 civarındaki Osmanlı darphanelerinin başlıca faaliyet yerleri Bursa, Edirne, Amasya, Erzurum, Konya, İzmir, Serez, Sofya, Şam, Bağdat, Tiflis, Mısır, Tunus Cezayir'dir. Çok sayıda darphanenin varlığı bu darphanelerin her gün tam kapasite ile çalışmadığını gösteriyor. Ayrıca yine üretim tüm bu darphanelerde sadece piyasa ihtiyacını karşılayacak şekilde gerçekleştiği için darphaneler arası faaliyet düzeyleri de büyük farklılıklar göstermekteydi. Yine darphanelerin üretim kapasiteleri, darphaneye getirilen maden miktarına bağlıydı. Teknolojinin, madenlerden her mevsim aynı miktar üretim alınmasına yeterli olmamasından dolayı üretimde mevsimler arası büyük dalgalanmalar gerçekleşiyordu. Ayrıca yeni padişahın tahta çıkmasıyla birlikte piyasada bulunan bir önceki padişaha ait sikkeler toplatılıp darphaneye getirilip yeni padişahın Tecdid-i Sikke ismi ile sikke basımı gerçekleşiyordu. Bu işleme Tecdid-i Sikke, sikkelerin yenilenmesi adı veriliyordu. Bu dönemlerde darphanelerin faaliyetleri artış gösteriyordu. Darphanede kullanılan altın, gümüş ve bakır, sınırlar genişledikçe Ergani, Keban, Gümüşhane, Balya, Manastır kazasındaki Tizap, İzmir Nif kazasındaki Maden, Akdağ, Kratova, Espiye, Samako, Bozkır, Bereketli, Taşözü, Bulgar Dağı, Hacı Köy, Aladağ ve Karadağ gibi birçok madenden temin edilebiliyordu.

Devlet şehir merkezlerinde kurulan darphaneleri yakından denetlemekte idi ve bu darphaneler devlet tarafından tayin edilen memurlar (emin) tarafından yönetilirdi. Taşrada yer alan darphaneler ise iltizam sistemi çerçevesinde açık arttırma yoluyla özel işletmecilere devrediliyordu. Amil adı verilen bu özel işletmeciler ya da ortaklıklar, devletle yaptıkları protokol çerçevesinde, devlete düzenli olarak ödemeler yapıyorlar ve darphaneyi 3-6 yıl ya da daha uzun sürelerde işletebiliyorlardı. Bazen bir girişimci birden çok darphane işletebiliyordu. 1470'lerde ortaya çıkan özel durumda, Anadolu ve Balkanlardaki tüm yerel darphaneler aynı ortaklık tarafından işletilmekteydi. Bazı darphaneler ise "emanet ber-vech-i iltizam" adı verilen melez düzenle işletiliyordu. Bu düzende ise özel girişimciler aynı zamanda devletin memuru konumundaydılar. İltizam düzeninde, darphaneyi işleten amil ya da mültezim, günlük işlerin yürütmesi için bir emin çalıştırıyordu. Sahib-i Ayar adı verilen diğer bir görevli ise teknik işlerden ve sikkelerin ayar ve ağırlıklarının devletin koyduğu standartlara uyup uymadığından sorumlu idi. Devlet bu taşra darphanelerinin faaliyet ve defterlerini yerel kadılar aracılığıyla da denetlemekteydi. Devlet, darphanelerin bastığı sikkelerin standartlarını (100 dirhem halis ayar gümüşten kaç adet akçe basılacağını) belirleyip darpha-

nelere bildirirdi Darphaneler bu standartlara uymak zorundaydı Akçenin üretimi sırasında gümüşün içerisine bakır katılması yasaklanmıştı. Özellikle Fatih ve 2. Beyazıt döneminde akçelerin sadece gümüşten darp edilmesi hasebiyle bu dönem monometalist (tek metalli) dönem olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı darphanelerinde uygulanan teknoloji 17. yy sonlarına kadar oldukça basitti. Isıtılmış bir parça metal, iki kalıbın arasına yerleştiriliyor ve yukarıdan kalıba bir çekiçle vuruluyordu; böylece alt ve üst kalıplar üzerindeki desenler, sikkenin iki tarafında da işleniyordu. Kalıpların üretimi, boş metal parçalarının veya alaşımlarının hazırlanması, çekiçle yapılan vuruşlar ve ortaya çıkan nihai ürünün kalitesinin denetlenmesi bir hayli beceri gerektirmekteydi.

Daha büyükçe darphanelerde bu işler üst düzeyde uzmanlık gerektiriyor, sahib-i ayarın denetimi altında çok sayıda usta, zanaatkar ve işçi daha önceden belirlenmiş görevleri yerine getiriyorlardı. İstanbul'da gümüş ve bakır sikke üretiminde çalışanların sayıları birkaç yüzü, diğer büyük darphanelerde çalışanların sayıları ise 50'yi buluyor veya aşabiliyordu. Taşradaki küçük darphaneler uzmanlık gerektiren kimi işler için sık sık büyük darphanelerden yararlanmaktaydılar. 16. yüzyıla kadar Osmanlı darphaneleri kullandıkları altın ve gümüşün büyük bir bölümünü Balkanlardaki madenlerden sağlamışlardı. 16. yüzyılın başlarında Macaristan, Suriye, Mezopotamya ve Mısır gibi yeni bölgeler imparatorluğa katılmıştı. Bu bölgelerden akan gelirler imparatorluğu zenginleştirmiş ancak yüzyılın ortalarına doğru imparatorluğun sınırları genişlemenin nihai sınırlarına ulaşmıştı. Yüzyılın ikinci yarısında doğuda Safevilerle batıda Habsburglarla girilen uzun ve yorucu savaşlar, merkezî hazinenin rezervlerini tüketiyordu. 1578'de İran ile yeni bir savaşa da girilince devlet askere ödeme yapabilmek için gerekli gümüşü bulmakta zorlanmaya başladı. 1570'lerde ve 1580'lerde gümüşün resmî kurunun piyasa kurunun altında kalması, piyasalarda dolaşan akçelerin kenarlarının kesilmesini de yaygınlaştırdı. Bu dönemde düşük ayarlı sikkelerin üretimi ve tedavülünde de önemli artışlar oldu. Ayrıca bu dönemde piyasalara bol miktarda sahte sikke sürüldü. Merkezî devletin mali sorunları 17. yüzyıl boyunca sürdü. Celali isyanları ile mali sorunlar daha da arttı. Bu dönemde akçenin gümüş içeriği gittikçe azalmaya, fiyatlar da yükselmeye başlayınca devlet, akçenin standartlarını yeniden belirlemeye çalıştı. Bu operasyonlara "Tashih-i Sikke" denmekteydi. Bu yüzyıl içinde 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında "Tashih-i Sikke" operasyonları gerçekleşti.

Bir yandan darphanelere gelen gümüş miktarı azalırken öte yandan devletin sürüp giden mali sorunları ve madenlerin kapatılması darphanelerin gümüş ihtiyacını daha da arttırdı. Özellikle taşra darphanelerinde üretilen sikkelerin standartları bozulmaya başladı, devlet sikkelerin standartlarını denetleyemez duruma geldi. Bu zor ve olumsuz koşullar karşısında devlet taşra darphanelerini kapatmaya başladı ve para nadir olarak basılmaya başladı.

17. yüzyıl içerisinde IV. Mehmet'in tahta çıkışından (1648) sonra tedavüldeki sikkelerin yenilenmesiyle darphane faaliyetlerinde bir canlanma olduysa da bu geçici bir canlanış oldu. Bu dönemden sonra üretim tekrar geriledi. 16. yüzyıl sonlarında doruğa ulaşan darphane sayısının, 17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde 30'a düştüğü görülür. Yüzyıl sonlarına doğru IV. Mehmet Dönemi'nde (1648-1687) sadece 7 darphane gümüş akçe ve para üretir hâldedir. Bu darphaneler İstanbul, Belgrad, Novaberda, Diyarbakır, Şam, Halep ve Kahire'deydi. 17. yüzyıl ortalarında yerel darphane ağının çöküşünü hazırlayan en önemli etken 1585-1588 tağşişinden sonra sikke üretiminde sağlanan kâr oranlarının azalması oldu. Devletin taşrada bakır sikke basma hakkını vermek üzere açtığı müzayedelere kâr oranlarının düşmesinden dolayı hiçbir özel girişimci katılmak istemiyordu. 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı darphane ağının bir diğer sorunu ise kullanılan teknolojinin Avrupa standartlarında sikke basımı için yeterli düzeyde bulunmamasıydı. Osmanlılar 17. yüzyıl ortalarına kadar kol kuvveti ve çekice dayanan geleneksel teknolojiyi kullanıyorlardı. Sıcak metal üzerindeki kalıba çekiçle vurmaya dayanan bu teknolojiyle üretilen sikkeler her zaman standartlar dâhilinde olmuyordu. Aynı zamanda kullanılan bu teknoloji ile yeterli miktarda üretim yapılamıyor ve üretimin çok sayıda taşra darphanelerinde gerçekleşmesini de zorunlu kılıyordu.

17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde de üretim teknolojisinde bir değişim yaşanmamıştı. Az sayıda büyük darphanelerde çok sayıda işçi çalışıyordu. Buna karşılık darphanelerin çoğunluğu, küçük veya orta ölçekli zanaat geleneklerini sürdürüyordu. Altın, gümüş ve bakır sikkelerin üretiminde çekicinin yanı sıra pek çok el aleti kullanılmaktaydı. Avrupada sikke üretiminde kullanılan teknolojinin gelişmesiyle sikke kalitesi artmış ve Osmanlı darphanelerini geride bırakmıştı. Osmanlı Devleti, Avrupa standartlarını yakalamak üzere Fransadan

yeni mekanik teknolojiyi kullanan ve kenarları tırtıllı sikkeler üretebilecek makine ve aletler getirdi.

Darphanenin ikinci kuruluşu, Sultan III. Ahmet zamanına rastlar. 1723 yılında Topkapı Sarayı içerisindeki binalara taşınım faaliyet göstermiştir. Şu anda da Darphane Damga Matbaası olarak bu binalarda matbaa faaliyetine devam etmektedir. 1843 yılında diğer darphanelerin faaliyetine son verilerek bu tarihten sonra yalnızca İstanbul'daki Darphanede para basılmıştır. Darphane Müdürlüğü 1845 yılından itibaren "Evrak-ı Sahihe"ye damga vurulmak amacıyla kurulan Matbaa Müdürlüğü ile 1933 yılında birleştirilmiştir. 8 Temmuz 1967 tarihinde şimdiki Genel müdürlük binasının açılışı yapılmıştır. Matbaa hariç diğer birimler bu binaya taşınmıştır.

≈ KAYNAKÇA

DARPHANE. (2022, 07 19). *DARPHANE*. 2022 tarihinde www.darphane.gov.tr: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/7/2019/09/2007faaliyetraporu.pdf> adresinden alındı

MAZ, A. (2002-2004). *SUNUŞ*. İSTANBUL: DARPHANE.

sabah eğitim. (2022, 07 21). 05 16, 2021 tarihinde www.sabah.com: <https://www.sabah.com.tr/egitim/parayi-kim-buldu-parayi-ilk-olarak-hangi-uygarlik-ne-zaman-icat-etti-e1-542222#:~:text=Paran%C4%B1n%20icad%C4%B1%20ancak%20M.%C3%96,alt%C4%B1n%20gibi%20de%C4%9Ferli%20madenlerden%20%C3%BCretilmi%C5%9Ftir> adresinden alındı

ŞAHİN, A. Y. (2022). ABDULLAH YASİR ŞAHİN HMB DARPHANE VE DAMGA MATBAASI GENEL MÜDÜRÜ. *MOZAİK* , 52.

wikipedia. (2022, 05 02). *www.wikipedia.com*. 07 21, 2022 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lidya>: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lidya> adresinden alındı

İTECİK LALESİ ve UŞAK BİTKİ TARİHİNDEKİ YERİ

Ayşe ÖZDEMİR *

Hastalık, ilk çağlarda “Tanrı tarafından verilen ilahi bir ceza” tedavi ise “günahlardan arınma” olarak kabul edilirdi. Hastalıkları iyileştirme gücüne sahip bitkilerin tıbbi kullanımı ya da zehirli olup olmadıkları, bunların farklı formlarının ya da direkt besin olarak kullanılabilmesi konusu insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. İki milyon yıl devam eden ve “Eski Taş” anlamına gelen Paleolitik Dönem, insanlığın yaşadığı en uzun ve zahmetli bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Genellikle yaşadıkları mağara içlerinde olmak üzere, uyur vaziyette ya da hocker tarzında “ölü gömme” geleneğinin ilk olarak görüldüğü Neandertal mezarlarında hediyelerin bulunmaya başlanması ve öldükten sonra gündelik yaşama devam edileceği düşüncesi öteki dünya oluşumunun kanıtları olarak görülmektedir. 1957–1961 yılları arasında Kuzey Irak’ta yapılan kazılarda Şanidar Mağarası’nda bulunan mezarda, 60 bin yıl öncesi bir şamana ait olduğu düşünülen Neandertal insan kalıntılarının yanında, günümüzde de tıbbi bitki olarak kullanılan peygamber çiçeği, mor sümbül, gülhatmi, civanperçemi, efedra ve kanarya otu gibi bitki türlerinin bulunması dikkat çekici ilk bitki-insan ilişkisini gösteren veri olarak bildirilmiştir. Bulunan iskeletlerden beşinin bulunduğu Şanidar Mağarası’nda ölen kişinin özellikle çiçeklerle ve bitkilerle gömüldüğünü, bir iskeletin mezarının çevresinden toplanan polenler üzerinde yapılan analizlerin sonucunda ise o dönemde şifalı bitkilerin varlığını göstermektedir. Mezarda yapılan polen analizleri sonucunda Neandertal mezarlarında çok fazla çiçek ve şifalı bitkinin olması, onların tabiatta gözlem yaptıklarına da işaret etmektedir.

MÖ IV. yüzyılda Mısır’da faydalı ve tıbbi bitkilerin kültürünün yapıldığı, en eski medeniyetlerden biri olan Sümerlerin de soğan, arpa ve susam ekim hurma yetiştirdikleri bilinen bir gerçektir. Mezopotamya kodeksinde; baharatlar, tahıl, nane, kekik, safran, rezene, köknar, adamotu gibi 250 bitkisel; kaplumbağa, yılan, fil yağı gibi 180 hayvansal; kaya tuzu, alçı, bakır gibi mineral kaynaklı 120 drog tespit edildiği bildirilmiştir. Mısır’ın Teb kentinde MÖ 1550 yıllarından kalan bir mezardaki mumyanın yanında 20 mden daha fazla uzunluktaki “Papyrus Ebers” yazıtlarında bulunan tariflerin mineral, bitki ve hayvanlardan elde edilen 700 drog ve 811 reçete ilaca dikkat çekilmiştir. Bu ilaçların miktarı ve hazırlanması gibi unsurlar göz önüne alınarak tıpkı günümüzde olduğu gibi doğru bir şekilde yazılmış olması tıpta bitkilerin kullanımını gösteren önemli kanıtlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin ve Hindistan’da bu gelişmelere paralel olarak Rig veda metinlerinde MÖ 2.500’lü yıllarda 1.000 şifalı bitkiden bahsedildiği görülmektedir.

Arkeolojik kazılara göre ilk çağlarda tedavide şifa veren ilaçlar olabildiğince aranırken Roma ve Bizans uygarlıkları döneminde Tanrı’nın işine karışmamak için hastalıkları iyileştirmemeye çalışıldığı görülmektedir. İlk çağlarda Aristo tarafından bitkisel ilaçlarla ilgili daha çok teorik bilgilere yer verilirken öğrencisi Theophrastus tarafından ilk olarak nebati ilaçlar, “Bitkiler Tarihi” (De Historia Plantarum) kitabında tariflenmiş ve bitkilere ait tüm çalışmalar Plinius tarafından “Historia Naturalis” isimli kitapta toplanmıştır. Dioskorides eserinde çeşitli hastalıklara karşı şifalı bitkileri incelemiş ve 600 civarında Akdeniz tıbbi bitkisini bilim dünyasına tanıtmıştır. Araplar ticari yetenekleri sayesinde İran ve Hintli şifacılar yeni tarifler ve ilaçları da ekleyerek Zencefil, Manna, Kâfur, Sinameki yaprağı gibi yeni tıbbi bitkileri Avrupa’ya tanıtmışlardır. Aslen İranlı olan İslâm’ın büyük hekimlerinden Ebubekir el Razi (MS 850-923) “Tıbbi Bitkiler Listesi (Liber Continenti)” kitabını yazmış ve bu kitap 13. yüzyılda Latinceye çevrilmiştir. MS 1. yüzyılda Adana civarında yaşadığı rivayet edilen ve yaklaşık 600 bitki türünü tanımlayan Dioscorides isimli âlim tarafından erkek ve dişi Paeonia arasındaki yaprak ayrımı yapılmış, “De Materia Medica” adlı eserlerinde de bitki sistematigi gösterilmiş, Labiatae (ballıbabagiller) ve Umbelliferae (maydonozgiller) gibi familyalar bitki literatürüne katılmıştır. 16. yüzyıla kadar büyük bir durgunluk yaşayan bitki taksonomisi, 200 yıl boyunca birçok bitkinin toplanmasıyla gelişmiş, İngiliz John Ray (1623-1705) otsu bitkileri, yosun ve eğreltiler ile tohumlu bitkiler diye ayırmış ve yazdığı “Historia Plantarum” kitabı ile 18 bin türün tanımını yaparak bu gelişime katkı sağlamıştır. Ebubekir el Razi, “Kitâbü’l-Hâvî” kitabında birçok tıbbi bitkiyi tanıtmış, kimyasal maddeleri ilaçların bileşimine ekleyerek “Farmasötik Kimya Devri”ni başlatmıştır. İbn-i Sina ise Yunan ve Arap tıbbını ileriye götürerek, Orta Çağ üniversitelerinde tıp kitabı olarak okutulan “Avicenna” ya da “el-Ķanûn fi’t-tıbb” adlı

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Biyokimya ABD

eserinde sadece basit ilaçlara değinmemiş, tıbbi bitkinin tanımını yaparak sistematik bir şekilde yazmıştır. 10. yüzyılın ortasından itibaren Arapların bilimsel egemenliği Avrupa üzerinde artmıştır. İslam hekimlerinin eserleriyle bu bitkilere ait bilgiler de fazlalaşmıştır. MS 129-130'lu yıllarda Bergama'da doğan Galen, doktorların bitkilerden ilaç hazırlama zorunluluğu olmadığını bildirerek "Galenik preparatlar" adı altında sayısız ilaç terkihi hazırlayarak eczacılığın da kurucusu olmuştur. İsveç'te ilk kez Linne (1707-1778) tarafından yapılan Species Plantarum (Bitkilerin türleri) ile bitki sınıflaması oluşturulmuş, daha sonra bugün de geçerliği olan ilmi bitkiler sınıflaması hâline getirilmiştir.

Anadolu'da yüzyıllardır bitkiler, hem tarihî zenginliğe hem de zengin flora'ya sahip bir coğrafya olmasından dolayı, hastalıklarda ilaçlardan önce ilk tercih olarak kullanılmıştır. Ülkemiz florası, dünyanın neredeyse üçte bir endemik türüne sahip olup bu florada 10.000 ile 12.000 civarı bitki türü ve tür altı taksonu yetişmekte ve 650 civarında bitkinin halk hekimliğinde kullanıldığı bilinmektedir.

Paeonia peregrina, ülkemiz florasında yer alan, halk arasında şakayık, ormangülü, ayı gülü, eşek gülü olarak bilinen, tür olarak *Paeoniaceae* familyasına ait bir bitkidir. Kendiliğinden büyüyen ve gelişen bir bitki olması ve "İlkler Şehri Uşak'ta" yetişmesi onu Uşak açısından önemli kılmaktadır. Mitolojik olarak su perisi *Paeonia*'ya savaş tanrılarında Apollon'un aşık olması ancak aşk ve güzellik tanrıçası Afrodit'in öfke ve kıskançlık dürtüleriyle *Paeonia*'yı kırmızı bir şakayık çiçeğine dönüştürmesi hikâyesine dayanır. Bir başka anlatımda Paeon, Yunan mitolojisinde Asklepius yani "hekim tanrı"nın başarılı ve en gözde öğrencisidir. Paeon'a, Apollon'un annesi ve doğurganlığın simgesi olan Leto tarafından, Olympus Dağı'nda yetişen büyümlü bir bitki kökünün, acıları ve doğum sancısını engellediği öğretilmiş ve cehennem tanrısı Hades ve savaş tanrısı Ares'in yaralarını iyileştirme görevi verilmiştir. Ancak tanrı Zeus, yara iyileştirici yeteneğinden dolayı en iyi öğrencisini kıskanarak öldürmeye karar veren hekim tanrı Asklepius'tan korumak için, Paeon'ı güzel çiçekli bir bitkiye dönüştürmüştür.

Paeoniaceae familyası, başta Akdeniz Bölgesi, Himalayalar ve Asya olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde yetişmektedir. Tıbbi amaçla hem otsu hem de odunsu türler tercih edilirken odunsu türler bahçe çiçekçiliğinde, otsu türler ise daha çok kesme çiçekçilikte kullanılmaktadır. Geleneksel Çin tıbbında kullanımına oldukça sık rastlanan *Paeonia* çeşitleri ve onların kökleri doğal ilaçların içeriğinde yer almakta, *Paeonia lactiflora*'nın -Japonca adıyla "shakuyaku"- köklerinden yapılan ilaçların sedatif, astrenjan (kanamayı durduran), antispazmotik, analjezik, antienflamatuar etkiler içerdiği; egzema, kadın genital hastalıkları ve kardiovasküler hastalıkların tedavisinde kullanıldığı, Anadolu'da ise halk tedavisinde öksürük kesmek için ve ülser tedavisinde kullanıldığı bildirilmiştir. Özellikle Mısır olmak üzere doğu ülkelerinde hastanın göğsü üzerinde, *Paeonia* kökünün haç şeklinde gezdirilerek sara hastalığına karşı kullanıldığı ve "haç otu" ismi verildiği literatürde yer almaktadır. Ayrıca Himalayan Peony'nin geleneksel tıpta epilepsiye karşı etkili olduğu çok uzun bir zamandır bilinmektedir. MÖ 370-288 yıllarında yaşadığı bildirilen Theophrastus, *Paeonia* bitkisi hakkında, ağaçkakanlar tarafından görülme ihtimaline karşı gece toplanması gerektiğini, eğer gündüz toplanılırsa kişinin bu kuşların yüze doğru uçup gözlere zarar vereceği, görme yetisini kaybedebileceği gibi birçok batıl inançtan bahsetmiştir.

Osmanlı'da *Paeonia*'nın kullanımı Avcı Mehmet olarak bilinen Sultan IV. Mehmet Han tarafından olup dağdan toplatılarak has bahçeye diktirildiği literatürde ifade edilmektedir. Taşköprülüzade Ahmed Efendi'nin ilk 10 Osmanlı padişahı dönemindeki Ali Kuşçu, Hacı Bayram veli, Molla Fenari gibi 502 bilgini anlatan "Osmanlı Bilginleri" kitabına verdiği "Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye" isminin Türkçedeki karşılığı "gelincik çiçeği" olup simgesel anlamı ölümsüzlük uykusu manasına gelmektedir ki tasvir edilen bilginlerin kırlarda açan gelincik tarlası gibi her yıl yeniden doğarak ölümsüzlük uykusuna yattıklarını ifade etmektedir. 1927 yılında Hakkı'nın yazdığı "Nebatlar

İlmi” kitabına da oldukça zarif bir bitki olarak geçtiği, İstanbul’dan İtalya’ya sonrasında Almanya’ya ve oradan da Hollanda’ya götürülerek farklı renk ve çeşitlerde yetiştirildiği bildirilmiştir. *Paeonia*, Arapça kökenli olup dilimizdeki karşılığı “şakayık” olarak bilinmektedir. Arapça’da Anemone cinsini tanımlamak için de kullanılmaktadır. *Paeonia*’nın Latince ismini Truva Savaşları sırasında aldığı söylenmekle birlikte Antik Yunancada “rüzgârın kızı” olarak isimlendirilen tür adı Latince’de “gezici”; klasik Türkçe metinlerde ise “şakayık-ı numan; lale çiçeği ve dağ gelinciği” olarak geçmektedir.

Süs bitkisi olarak pek çok çeşidi olan ve “ayı gülü ve bocur” isimleri yaygın olarak kullanılan *Paeonia*’nın doğada kendiliğinden yetişen çeşitlerine rastlamak zordur. Endemik olan *Paeonia turcica*; Antalya, Burdur ve Denizli illeri florasında yayılış göstermektedir. Davis tarafından 1965 yılında yayınlanan “Flora of Turkey and the East Aegean Islands” adlı kitapta *Paeoniaceae* familyasına ait 6 tür kayıt altına alınmıştır. “Peonies of Greece” adlı kitapta Stearn ve Davis (1984) *Paeonia* cinsini *Paeonia*, *Moutan* ve *Onaepia* olarak 3 seksiyona ayırmışlardır. *Onaepia* seksiyonu Kuzey Amerika’nın batısında, *Moutan* seksiyonu Doğu Asya’da ve *Paeonia* seksiyonu ise bütün Balkan *Paeonia* türlerini içermektedir. Kafkasyadaki *Paeonia* türlerinin taksonomisi üzerine 2003 yılında yapılan bir çalışmada *Paeonia* türü üç gruba ayrılmıştır. Hong’un (2000) yayımladığı çalışmasında ise Türkiye’de *Paeoniaceae* familyasına *orientalis* alt türünü ekleyerek takson sayısını 12’ye ulaştırmıştır. *Paeoniaceae* familyasına ait olan ve patates şeklinde olan bu bitkinin toprak altında 25-75

cm arasında gömülü yumruları vardır. *P. Arietina*, *P. Daurica*, *P. Kesrouanensis*, *P. mascula* subsp. *Bodurii*, *P. cf. Mascula* subsp. *Mascula*, *P. Mascula* subsp., *P. cf.* Anadolu’da bulunduğu bilinen 12 tür olup, *Arasicola officinalis*, *P. Peregrina*, *P. Tenuifolia*, *P. Wittmanniana*, *P. Xkayae*’nin İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi herbaryumunda koruma altında olduğu bildirilmiştir.

Türleri “ayı gülü” genel adıyla geçen *Paeonia*, Türkiye’nin değişik yörelerinde “orman gülü, lale, ayı gülü, savul, dağ gülü, orak gülü, atlas, guguk, kan çiçeği, zambak, yaban gülü, kame, tombak, bocur” olarak bilinmekle birlikte, Uşak’ın da sembolü hâline gelmiş bu bitki “İtecik lalesi” olarak isimlendirilmektedir. Yöresel bir hikâyeye göre rengini Kurtuluş Savaşı sırasında bölgede kalan ve yaklaşık 2 hafta yaşamayı başaran şehitlerin kanından aldığı için 15 gün yaşadığı bilinen bu bitki “top lalesi” olarak da anılmaktadır. Uşak il merkezinin batısında ve on beş kilometre uzaklığındaki eski bir sönmüş volkan olan Kayaağl köyü yakınlarındaki İtecik Tepesi’nde, 1200 m rakımda yerleşmiş İtecik lalesinin, zirveden 200-250 metre alt kesimde ve 100 dekarlık alanda, genelde de kuzeye bakan bölgede Mayıs-haziran ayları arasında kendiliğinden büyüdüğü bilinmektedir.

Günümüzde Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Envanteri İzleme Projesi ile İtecik Tepesi, Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından bitki ve hayvan türlerinin korunması kapsamında “İtecik Lalesi Tabiatı Koruma Alanı” ilan edilmiştir. Uşak’ın İtecik Tepesi’nde yetişen *Paeonia Peregrina* L.’nin türe ait özelliklerinin belirlenmesi amacıyla Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü tarafından 2019 yılı Mayıs ayı ortalarında kırılmış ve kurumaya başlamış bitki ve yaprakları toplanarak bitki örnekleri temin edilmiştir. Uşak Üniversitesi Tıp Fakültesi Biyokimya Laboratuvarına getirilen *Paeonia* cinsine ait örnekler yarı ışık alan bir alanda kurutulmuştur. Daha sonra Prof. Dr. Serdar Gökhan Şenol tarafından yürütülen bir çalışma ile *Paeonia* cinsine ait örnekler bitki özellikleri bakımından incelenerek Ege Üniversitesinde EGE43185 isimle herbaryum örneği olarak belgelenmiş ve Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümünde depolanarak koruma altına alınmıştır.

Geleneksel Kore, Japon ve Çin tıbbında 1.200 yıldan beri *Paeonia lactiflora* Pall.; ateş, kas krampları ve spazmlarında, romatoid artrit (romatizma), sistemik lupus (kelebek hastalığı), dismenore (âdet düzensizliği), hepatit (karaciğer hastalığı) tedavisinde kullanılmaktadır. Çin tıbbında oldukça yoğun olarak kullanılan *Paeonia*’nın ayrıca biyolojik olarak α -tokoferolden daha güçlü bir antioksidan aktiviteye

sahip olduğu, antiagregan (kanamayı durdurucu), antiinflamatuvar (iltihap giderici), anksiyolitik (endişe giderici), antikonvülzan (sara nöbetini engelleyici), analjezik (ağrı kesici), sedatif (sakinleştirici), hipoglisemik (kan şekeri düşürücü) olarak, amneziye (unutkanlık) karşı, astım tedavisinde, antiosteoporotik (kemik erimesini engelleyici) etkileri ve özellikle kökleri antialerjik (alerjiye karşı) ve antipiretik (ateş düşürücü) olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Anadolu tıbbında öksürük ve ülser gibi hastalıklara karşı kullanıldığı da bilinmektedir. Türkiye’de yapılan yeni nesil çalışmalarda salisilik asit içeriğine ve birçok biyolojik aktivitesine vurgu yapılarak antidepresan özelliğe sahip olduğu, ritim bozukluğuna karşı etkili olabileceği, gram (+) bakteriler üzerine zayıf, gram (-) bakterilere karşı orta ve mantarların bir kısmına karşı güçlü bir etki ve hepatit B enfeksiyonuna karşı koruyucu aktivitesi olduğu bildirilmiştir. Uşak Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından yapılan bir çalışmada İtecik lale yapraklarının antioksidan aktivite ve radikal temizleyici aktivite sergilediği tespit edilmiştir. Bir bitkinin dünyada tanınması ve tedaviye girmesi için uzun bir süre gereklidir ancak onun korunması da oldukça zordur. Eski dönemlerde özellikle ticari ve tıbbi bitkileri gereksiz kullanım ve ticaret soyguncularına karşı “ağaçkakanların bitkileri koruduğu” söyleminde olduğu gibi efsaneler yayılarak korunmaya çalışılmıştır. İtecik lalesinin de bitkilerinin ve çiçeklerinin bulunduğu bölgenin tabiat koruma alanı ilan edilmesi, çevre köylerde toplantılar düzenlenerek çiçekle ilgili bilgi verilmesi ve koparma cezası uygulanması gibi önlem ve çalışmalarla Uşak’taki bu şakayık türünün ayakta kalması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Uşak’ta 1.200 metre yükseklikte yetişen ve henüz hiçbir özelliği araştırılmamış bu şakayık bitkisine ilgi çekmek, Uşak’ın dolayısıyla Türkiye’nin bitki kültür mirasına sahip çıkmak amacıyla yazılan bu yazının “Kurtuluşun 100. Yılında Uşak” kitabında yer almasıyla İtecik lalesinin tanıtımında ve korunması için tedbir alınmasında çok büyük katkı sağlayacağına inanıyoruz.

~ KAYNAKLAR

- Özhatay N. (2010) Türkiye’nin *Paeonia* L. Türleri Üzerinde Farmasötik Botanik Araştırmalar. Yüksek Lisans Tezi, Farmasötik Botanik Anabilim Dalı Farmasötik Botanik Programı- İSTANBUL.
- Özdemir A., Bayraktar Dönder D. (2017) Tıp Tarihinde Fitoterapi ve *Paeonia* (Bocur, Şakayık, İtecik Lalesi) Bitkisine Genel Bir Bakış. Uşak Üniversitesi Fen ve Doğa Bilimleri Dergisi, 57-64.
- Özdemir A. (2020) Antioxidant Capacity and Antimicrobial Activity of *Paeonia peregrina* L. [Uşak-İtecik Tulip] Extracts and Its Phenolic and Flavonoid Compounds. *Ulutas Med J*; 6(1): 30-37.
- Şimşek F. (2017) Paleolitik Dönemde İnsan Türleri. *Uluslararası Amisos Dergisi/The Journal of International Amisos*, Cilt 2, Sayı 3.
https://en.wikipedia.org/wiki/Ebers_Papyrus Erişim Tarihi:15.06.2022
<http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/eser/290358/osmanli-bilginleri-es-sekaiku-n-nu-maniyye-fi-ulemai-d-devleti-l-osmaniyye> Erişim Tarihi:15.06.2022
<https://kocaelibitkileri.com/paeonia-peregrina/> Erişim Tarihi:15.06.2022
<https://bloomandfresh.com/blog/mitolojik-hikayelere-konu-olan-cicekler> Erişim Tarihi:15.06.2022
- Deniz L., Serteser A., Kargıoğlu M. (2010) Uşak Üniversitesi ve Yakın Çevresindeki Bazı Bitkilerin Mahalli Adları ve Etnobotanik Özellikleri, *AKÜ Fen Bilimleri Dergisi* 01, 57-72.
<https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/79217/T07653.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi:15.06.2022
<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/ender-gorulen-sakayik-turu-itecik-lalesi-usakta-cicek-acti/2595106> Erişim Tarihi:15.06.2022
<https://www.hurriyet.com.tr/eg/itecik-lalesi-hayran-birakti-20785154> Erişim Tarihi:15.06.2022
<https://www.sabah.com.tr/yasam/itecik-lalesini-koparana-109-bin-tl-rekor-ceza-6003841> Erişim Tarihi:15.06.2022
<http://www.tokat.gov.tr/sakayik-yaban-gulu-tokat-yaylalarinda> Erişim Tarihi:15.06.2022
https://tr.wikipedia.org/wiki/Truva_Sava%C5%9F%C4%B1 Erişim Tarihi:15.06.2022

İSTİKLAL HARBİNİN İLK MUHARİP HAVA BİRLİĞİ: KARTAL HAVA MÜFREZESİ

Ömer AŞCI*

Giriş

İnsanoğlunun uçma hayali insanlık tarihi kadar eskilere dayanır. İnsanoğlu bu hayali gerçekleştirmek amacıyla yüzyıllar boyu sürdürdüğü çalışmaların semeresini alarak havacılığı bugünlere taşımıştır. Çalışmalarda önemli gelişmeler kaydedilmiş ve bu çalışmalar birikerek bugüne kadar gelmiştir. İnsanoğlunun uçma hayali fantastik ve hatta çılgın projelerle yüzyıllar boyunca ilerleyerek hızla askeri araçlara dönüşmüştür.

9. yüzyılda İspanya'da yaşamış Endülüslü Mühendis Abbas Kasım İbn Firnas'ın kendi tasarımı planörle yaptığı başarılı uçma girişimi, modern havacılığın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹ Osmanlı Devleti Dönemi'nde Türk havacılığının öncüleri ise 17. yüzyılda yaşamış bilim insanları Lâgari Hasan Çelebi ve Hezârfen Ahmed Çelebi olarak kabul edilmiştir. Dünyada havacılık alanındaki diğer çalışmalar ise 18. yüzyıl Avrupa'sında Rönesans Dönemi'nde devam etmiştir.

Tarihteki ilk sıcak hava balonu uçuşu, 5 Haziran 1783 tarihinde, Fransız Joseph Michel Montgolfier ve Jacques Etienne Montgolfier kardeşler tarafından Annonay köyünde, çapı 10,5 metre olan keten bir torba sıcak havayla doldurularak gerçekleştirilmiştir.² Fransız Kamu Güvenliği Komitesi (le Comité de Salut Kamu) 24 Kasım 1793 yılında balonları askeri amaçlarla kullanmaya karar vermiştir.

Dünya savaş tarihinde bir hava aracının kullanıldığı ilk savaş, 2 Haziran 1794 tarihinde Fransa-Avusturya Savaşı sırasında gerçekleşen Maubeuge Kuşatması olarak kabul edilmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Hollanda Devleti ordularından oluşan 60.000 kişilik bir ordu Fransız garnizonunun batı cephesinde bulunan Maubeuge şehrini kuşatmışlardır. Maubeuge Kuşatması sırasında Fransa ordusu tarafından uzun iplerle yere sabitlenerek yaklaşık 300 m yüksekliğe çıkartılan L'Entreprenant (Girişimci) adlı sıcak hava balonunun altındaki taşıyıcı sepette bulunan iki gözlemci asker, koalisyon ordusunun hareketlerini aşağıdaki birliklere megafonla ya da yazdıkları bilgi notlarıyla haber vermişlerdir. Fransız Cumhuriyeti'nin 26 Haziran 1794 tarihinde kazandığı Fleurus Muharebesi'nde L'Entreprenant (Girişimci) adlı bir aerostat balonu askeri keşif aracı olarak kilit rol oynamıştı.³ Fransız Cumhuriyeti'nin Maubeuge Kuşatması ve Fleurus Muharebesi'nde kullandığı keşif balonuyla başarı sağlayarak savaş tarihinde kara ve deniz sınıflarına hava sınıfının eklenmesine yol açmıştır.

Fransız Henri Giffard, balon tasarımına bir omurga ve buhar motoru ekleyerek hareket kabiliyeti kazandırdığı Zeplin'i keşfederek ilk uçuşunu 24 Eylül 1852 tarihinde yapmıştır.⁴

Bütün bu hava araçları, uçuş uzunluğu ve havada kalma süresi açısından verimli olmayıp motor kuvvetine ihtiyaç duyulmuştur. Amerikalı Orville ve Wilbur Wright kardeşler, 17 Aralık 1903 tarihinde dışarıdan yardım almadan kalkabilen ilk motorlu uçağı yaparak büyük bir keşif gerçekleştirmişlerdir. Uçak teknolojisi gelişerek belirli bir mesafeyi aşabilme, belirli irtifaya çıkabilme, mektup taşıma ve ilgili yerleşim bölgelerine havadan atma kabiliyetine erişmiştir.⁵

Avrupa ülkelerinin birçoğu uçağı harp sahasında kullanmak üzere hava gücü oluşturma çabasına girmişlerdir. 20 Aralık 1909 tarihli

* Uşak Belediyesi Kültür Yayinevi, frontal77@hotmail.com

¹ Kasım Kırbıyık, "Abbas b. Firnas". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1., TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s.24.

² Jones / Cutts / Halls / Wu / Fairbrother / Lachenmeier, Montgolfiere Balloon Missions for Mars and Titan, NASA. Beacon eSpace, <http://trs-new.jpl.nasa.gov/dspace/bitstream/2014/38360/1/05-1506.pdf>, (06.10.2011).

³ Birsen Sezgin-Türk Havacılık Tarihinde Tayyâre Mecmûası (1924-1926)-İstanbul 2020-T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisansprogramı Yüksek Lisans Tezi

⁴ Akalın, C. (2019). 2018-2019 Eğitim Öğretim Yılında Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Müslüman Türk Bilim İnsanlarının Yeri. Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi, 2 (2) , 274-285 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijotem/issue/50671/623221>

⁵ Dr. Bob Gardner-The Wright Brothers, Bernoulli, and a Surprise from Upper East Tennessee-East Tennessee State University presented at Freshman Seminar, Fall 2003

Osmanlı Askeri Komisyonu havacılığın hızla gelişeceğini ve Osmanlı Devleti'nin bu gelişmeler dışında kalmaması kararını almıştır.⁶ Osmanlı Devleti pilotaj eğitimi almak üzere 29 Haziran 1911 tarihinde sınavı kazanan Süvari Yüzbaşı Fesa Bey ile İstihkâm Teğmeni Yusuf Kenan Bey'i Temmuz 1911'de, Fransa'daki Bleriot Uçak Fabrikasının uçuş okuluna göndermiştir.⁷ İtalya Devleti, Osmanlı Devleti'ne savaş açarak 29 Eylül 1911 tarihinde Trablusgarp'ı işgal etmiştir. İtalyan ordusu 28 uçak ve 4 balondan oluşan bir hava gücüyle savaşıyordu. 28 uçak ve 4 balondan oluşan bir hava gücüyle savaşan İtalya ordusu, Trablusgarp Savaşı olarak bilinen bu savaşta uçak kullanmış ve bu savaş ilk kez uçak kullanılan savaş olarak tarihe geçmiştir. Trablusgarp Savaşı, ilk kez uçak kullanılan savaş olarak tarihe geçecekti. İtalyan ordusu ilk kez havadan keşif ve fotoğraf çekme, havadan ilk kez bombalama görevlerinde uçağı askerî bir unsur olarak kullanmışlardı.⁸ Osmanlı Devleti ise Fransadan satın aldığı uçakları yerli pilot olmaması nedeniyle kullanamamıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti yaklaşık 450 uçak ve 100 kadar Türk pilot ile mücadele etmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasını takiben Hava Kuvvetleri Genel Müfettişliği (Kuva-yı Havaiye Müfettişliği Umumiliği) kadroları terhis edilmiş ve Alman havacı personel ülkelere geri dönmüştür. Mütareke imzalandığında kırık veya uçamaz durumdakiler dâhil Hava Kuvvetlerinde 84 ve Deniz Kuvvetlerinde 19 deniz uçağına sahiplerdi.⁹

Anadolu İşgalinde İtilaf Devletleri'nin Hava Kuvvetlerinin Rolü

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ilk maddesi ile Boğazları açarak Karadeniz'in kontrolünü ele geçiren İngiltere ve müttefikleri, bu suretle aslında fiili olarak İstanbul'u da işgal etmiş oluyorlardı.

İtilaf Devleti ordularından oluşan deniz, kara ve hava birlikleri 14 Kasım 1918 günü İstanbul'u işgal ederek 9 İngiliz ve 4 Yunan uçağından oluşan karma bir filo Ayastefanos (Yeşilköy) hava meydanına iniş yapmışlardır.¹⁰

İtilaf Devletlerinin onayıyla Yunan ordusu 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmiştir. Bu tarihte Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasıyla Kuva-yı Havaiye pilot ve teknisyenleri kaçabilmiş, ancak tayyareler Yunanlıların eline geçmiştir. İzmir tayyare istasyonunda, Seydiköy'de iki adet LVG ve iki adet Albatros C-II tipinde dört keşif tayyaresi ile Güzelyalı'da Deniz Tayyare Bölüğü bulunuyordu. Yunan kuvvetleri İzmir'e çıktıktan sonra Seydiköy Hava Meydanı'na dört uçaklı bir hava birliği gelmiştir. Yunan uçak bölüğünün pilotları deniz hava birliklerindendi.¹¹

Yunan Hava Kuvvetleri el koydukları Türk uçaklarına 25 uçaktan oluşan kendi filolarını ekleyerek Smyrna Deniz Hava Filosu'nu (NAMS) kurmuşlardır. Bu filoda 10 adet Airco De Havilland DH9 uçağı ve 15 adet Sopwith Camel 1F.1 savaş uçağı bulunuyordu. Smyrna Deniz Hava Filosu (NAMS) geliştirilerek Seydiköy (Gaziemir) ve Manisa Havaalanlarında konuşlandırılan Breguet 14A2 / B2 uçaklarına sahip 533. Filo ismiyle muharip öncü bir filo oluşturulmuştur. Bu hava birliği ilk saldırısını 18 Haziran 1919 tarihinde Aydın'a yapılan kara harekâtını destekleyen üç Airco De Havilland DH9 uçaklarıyla gerçekleştirmiştir. Yunan Hava Kuvvetleri Anadolu'daki hava unsurlarını 20 Aralık 1919 tarihinde Ordu Hava Hizmet Müdürlüğü (AFS) kurarak birleştirmiştir. Ek olarak 532, 533 ve 534 Filoları, her birinin standart gücü 8-12 uçak olacak şekilde sırasıyla AD, NW (Seydiköy/Gaziemir) ve DG (Bandırma) Uçak Filoları olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu filolar keşif ve bombalama görevlerine ek olarak cephe'deki askerlere yazılı bildirimler atmışlardır.¹²

Yunan işgal ordusunun İzmir'i işgal planı dâhilinde Yunan Hava Kuvvetlerinin de katılması kararlaştırılmıştır. Hava birliklerinden 532'nci Tabur'a "A", 534'üncü Tabur'a "B" ve 533'üncü Tabur'a "C" işaretleri verilmiştir. İlk olarak "C" Taburu'nun Breguet-14 silahlı keşif uçaklarından kurulu bir bölüğü harekâta hazırlanmış, Yunan işgalinden sonra 2 Haziran 1919'da İzmir'e gelen hava birliği, 14 Haziran 1919'da Paradizoda karaya çıkarılan deniz kuvvetlerine ait dört adet De Havilland-9 tipi uçağı ile takviye edilerek Seydiköy'e (Gaziemir)

⁶ Deniz Kurt ve Erdal Korkmaz-Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)-Savunma Bilimleri Dergisi-Kasım/Nov 2018, Cilt/Volume 17, Sayı/Issue 2. ISSN (Basılı) : 1303-6831 ISSN (Online): 2148-1776

⁷ Ahmet Çelik, II. MeşrutiyetDöneminde Türk Hava Kuvvetleri, SelçukÜniversitesiSosyalBilimlerEnstitüsüYakınçağTarihBilimDalı, YüksekLisansTezi, Konya 2004

⁸ Abdullah Sami Tekin. (2020). Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler (Vol. 3). Vol. 3. Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi.

⁹ Osman Gazi Baykal-Kurtuluş Savaşında Havada Neler Oldu-14 Aralık 2017 Perşembe- <http://www.airkule.com/yazar/Kurtulus-Savasinda-Havada-Neler-Oldu/1242/>

¹⁰ Kurt, E. "Türk Havacılarının Milli Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Fıranı (7 HAZİRAN 1920)". Atatürk Yolu Dergisi 15 (2017)

¹¹ Ercan Çetinerler-Kurtuluş Savaşı Hava Harekâtı-<http://www.tayyareci.com/hvtarihi/1919-23/03.asp>

¹² https://www.epilekta.com/2017/09/blog-post_903.html

yerleşmiştir. Bu birlik 20 Haziran 1919'da Alaşehir yakınına intikal etmiştir. Yunanlılar, Anadolu'daki hava birliklerini zamanla takviye ederek ana üs ve ikmal merkezi olarak Gazimire yerleştiler. Manisa, Ödemiş, Bergama, Bayındır, Karaağaç, Ayvalık ve Aydın'da yardımcı hava meydanları tesis edilmiştir. Deniz Hava Kuvvetleri ise Halkapınar'a yerleştirilmiştir.¹

İstiklal Savaşı'nın Hava Cephesi Kartal Hava Müfrezesi

TBMM'nin 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'daki açılış merasiminde halkın moralini yükseltmek amacıyla düzenlediği Türk uçakları gösterisi İstiklal Mücadelesi'nin hava sahasına da taşınacağına işaret etmekteydi.

Yunan ordusunun gittikçe genişleyen istilasına karşı Batı Anadolu'da düşman karşısında Kuvva-i Milliye oldukça önemli bir kuvvet hâline gelerek birçok yerde cepheleyer meydana getirilmiştir. Yunan ordusu havadan ve karadan donanımlı güçlü bir orduyla ilerlemektedir. Ancak Kuvva-i Milliye düşmanı durdurılmaktan uzak kara birlikleriyle cılız bir direniş göstermektedir. TBMM Millî Müdafaa vekâleti tarafından 13 Haziran 1920 tarihinde Kuvva-i Havaiye Şubesi (Hava kuvvetleri Komutanlığı) kurulmuştur. Bu kurum Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askerî hava teşkilatı olarak tarihteki yerini almıştır.

TBMM'nin 13 Haziran 1920 tarihli 328 sayılı emrinde I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin savunmasında değişik cephelerde görev yapan uçakları ve uçak malzemeleri toplanarak Eskişehir, Erzincan ve Elâzığ istasyonlarına nakillerinin sağlanması, I. sınıf uçak istasyonu Eskişehir'de ve Elâzığ'da ve II. sınıf uçak istasyonu Erzincan'da konuşlanması ve Eskişehir'de kurulan meydana Uşak'a bir keşif, üç av uçağından oluşan bir müfrezeye gönderilmesi için hazırlık yapılması emrediliyordu.²

Eskişehir'deki Batı Cephesi Kumandanlığı emrinde 2 av ve 2 keşif uçağından teşkil edilecek bir bölük kurulacaktı. Uşak'a ise Konya'dan 3 av ve 1 keşif tayyaresinden kurulu bir müfrezeye gönderilecekti. Bu müfrezeye Uşak'taki 23'üncü Tümen'in emrinde olacaktı.³

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekâletinin isteği üzerine Konya Tayyare İstasyonu'nda tüm olanaklar seferber edilerek onarılan tayyarelerden acilen bir müfrezeye hazırlanmış, Konya istasyonda cepheleyerden toplanan 17 tayyareden 15'i faal hâle getirilmiştir. Bu uçaklar Pilot Yüzbaşı Fazıl'ın emrine verilerek 2 Temmuz 1920'de kurulan yeni müfrezede görev yapmak üzere Uşak cephesine gönderilmiştir. Müfrezeye bir kişilik av uçaklarından oluşturulmuş ve daha sonra ilave edilen iki kişilik bir keşif uçağıyla birlikte dört uçak olarak 23'üncü Tümen Komutanlığı emrinde Uşak bölgesinde uçuş vazifesine başlamıştır.⁴

Bu birlik Yüzbaşı Fazıl'ın isteği ile uçak gövdelerinin her iki yanına pençelerinde bomba taşıyan uçar vaziyette bir kartal figürü çizilmiştir. Uçak gövdelerindeki bu kartal sebebiyle bu birliğe Kartal Müfrezeye adı verilmiştir. Bu birlik Türk Hava Kuvvetleri'nde amblem kullanan ilk hava birliği olmuştur.⁵

Yunan Ordusu, 22 Haziran 1920 tarihinde Milne Hattı'nı geçerek Kuvva-i Milliye'nin merkezi olan Ankara'ya kadar ilerlemek istemiştir. Bu amaç doğrultusunda iki koldan saldırıp Bursa ve Uşak üzerinden ilerlemeye başlamışlardır. Uşak'ta Yunan saldırısına karşı koyma görevi 12. Kolordu 23. Tümen Komutanı Albay Aşir Bey'e (Atlı) verilmiştir. Genel Kurmay Başkanlığı Bursa istikametinde gelişen Yunan taarruzu karşısında batı cephesi kuzey kesiminde kolordu ve cephe komutanlıkları ile birlikte yeni tertip ve tedbirler alınırken bir yandan Uşak cephesindeki kuvvetlerin takviyesini lüzumlu görüyordu. Mustafa Kemal Atatürk, 28 Ağustos 1920 akşamı Afyon'a gelerek 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin (Altay) ile Uşak cephesindeki durumu müzakere etmiştir. Albay Aşir Bey'in (Atlı) Kuva-yi Seyyare Komutanı Çerkez Ethem'le anlaşmazlıkları Uşak cephesi için zaafiyet nedeni hâline gelmiştir.

Yunan ordusu, 24 Haziran 1920 tarihinde Alaşehir kazasını işgal etmiştir. Alaşehir'de 18 Temmuz 1920 tarihinde "Μικτού Αεροπορικού Αποσπάσματος Φιλαδέλφειας /Filadelfia Birleşik Hava Müfrezesi" ismiyle bir hava birliği konuşlandırılmıştır. Bu hava birliğinde 20 uçaklık bir filo şöyle oluşturulmuştur: 8 avcı uçağı (4 Hava Kuvvetleri, 4 Deniz Hava Kuvvetleri), 5 keşif uçağı (2 Hava Kuvvetleri, 3 Deniz Hava Kuvvetleri) ve hazır vaziyette 7 uçak... Yunan Ordusu I. Kolordusu 13 Ağustos 1920 tarihinde Uşak üzerine saldırmaya baş-

¹ Hulusi Kaymaklı (1997). Havacılık Tarihinde Türker 2, Ankara Kültür Ofset Ltd. Şti, Ankara

² Türk Hava Harp Sanayi Tarihi-Doktora Tezi-Osman Yalçın -T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı-ANKARA 2008-s.40

³ ATASE Arşivi, K. 747, D.165, F.165-1. Ayrıca bk. Kaymaklı, a.g.e., s.43

⁴ Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, s.127

⁵ Kaymaklı, Hulusi, Havacılık Tarihinde Türkler, C.II, Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.50

lamasıyla 16 Haziran 1920 tarihinde Türk ve Yunan uçakları arasında İstiklal Savaşı'nın ilk hava muharebesi gerçekleşmiştir. Filadelfia Birleşik Hava Müfrezesi pilotlarından Teğmen P. Petropouleas tarafından yönetilen SPAD S.XIII tipi Fransız avcı uçağı ile Türk uçağıyla karşılaşarak onu Uşak Havaalanı'na inmek zorunda bırakmıştır. Filadelfia Birleşik Hava Müfrezesi 13 Ağustos 1920 tarihinde Uşak şehir merkezi ve tren istasyonunu bombalayıp çevredeki savunma mevzileri üzerinde keşif uçuşu yapmışlardır. Filadelfia Birleşik Hava Müfrezesi'nden T. Chalkomatas ve E. Boukas isimindeki teğmenler Airco DH9 model avcı uçaklarıyla Uşak şehir merkezini bombaladıkları sırada Uşak Havaalanı'nı keşfetmişlerdir.

Uşak cephesinin idaresinden sorumlu 23. Tümen Komutanlığı'na Albay Aşir Bey'in (Atlı) yerine Albay İzzettin Bey (Çalışlar) getirilmiş olup hatıratında "1 Ağustos 1920'de Uşak'a vardım ve Aşir Bey'den 23. Fırka cephesini ve kıtaları teslim aldım."⁶ diyerek anlatmıştır.

Aynı gün Mustafa Kemal Atatürk'ün beraberindeki heyet ile birlikte Uşak cephesine yaptığı teftiş ziyareti "Uşak henüz Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce 1 Ağustos 1920 Pazar günü Mustafa Kemal Paşa Uşak'a gelerek şimdiki devlet hastanesinin bulunduğu yerde Uşaklılar ve Uşak Alayı ile bir konuşma yaptı."⁷ denilerek aktarılmıştır.

Kartal Müfrezesi'nin görevi Uşak'ta keşif yapmak ve kara kuvvetlerini desteklemektir. Nitekim 2 Albatros DIII ve 1 Pfalz DIII tipi olmak üzere toplam 3 avcı uçağı Müfrezeye Komutanı Yüzbaşı Fazıl'ın emrinde göreve başlamıştır. Böylece "Kartal Müfrezesi" olarak anılan bu bölük, TBMM ordularının ilk muharip uçuş birliği olmuştur.⁸

Uşak Tayyare Meydanı'nın (Havaalanı) yeri hakkında resmî kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak bölge halkının aile büyüklerinden aktardığı üzere günümüzde de Uşak Havaalanı bulunan mevkide olduğu şöyle rivayet edilmektedir:

"Aile büyüklerim Kurtuluş Savaşı'nda köyümüzün Şeker Fabrikası yönünde havaalanı olduğunu anlatırdı. Bu düzlük alanda içinde ateş yakılan 3-5 metre uzunluğunda kulelerden üç tane olduğu anlatılırdı. Hatta bu kulelerden bir tanesi günümüzde de ayakta kalabilmiştir."⁹

Uşak Tayyare Meydanı'nın (Havaalanı) yerinin Uşak-Banaz arası tren yolu hattında bulunan Banaz'ın Kızılhisar köyü sınırları içinde bulunan Nohutova İstasyonu yanındaki eğimli arazi olduğu da rivayet edilmektedir.

Emekli Hava Korgeneral Hulusi Kaymaklı, 2006 yılında Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü tarafından "Havacılık Tarihinde Türkler" ismiyle basılan eserinde Uşak Tayyare Meydanı'nın (Havaalanı) yeri hakkında şöyle demektedir:

"Bu nedenle 2. Tayyare Bölüğü birkaç ay "Kartal Müfrezesi" adıyla anıldı. Vecihi Hürkuş Eskişehir'e görevlendirilinceye kadar bu bölükte görev yaptı. Banaz Yunanlılar tarafından 28 Haziran'da işgal edilen Kula'ya sadece 100 km uzaklıkta bulunuyordu. Uşak'tan yapılacak keşifler komutanlar için önem taşıyordu."¹⁰

Kartal Müfrezesi'nin pilotları Teğmen Halil (Ziver), Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş); Rasıtları Yüzbaşı M. Nuri, Yüzbaşı Hüsnü Bilge, Yüzbaşı Sırrı, Üsteğmen Sabri Bilgin, Üsteğmen Sıtkı Tanman, Üsteğmen Hamdi Çaypınar, Teğmen Bahattin, Teğmen Osman Nuri (Baykal), Teğmen Ömer Avni (Okar) idi. Baş makinist Eşref Bey'dir.¹¹

Bölüğün uçucuları yetenekli ve tecrübeli pilotlardı. Fakat pilotlar Halil ve Vecihi Ekim 1918'den beri (1 yıl, 9 ay gibi uzunca bir süre) uçmamışlardı.¹²

⁶ İzzettin Çalışlar:Org. İzzettin Çalışlar'ın anılarıyla gün gün, saat saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi- İş Bankası Kültür Yayınları-2009-s.15

⁷ Nevzat Sebüktay:Kurtuluş Savaşı'nda Uşak's.19/Selim İlkin-Selim İlkin :Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'n aGeçerken Uşak Heyet-I Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey-Türk Tarih Kurumu yayınları-1989-s.326

⁸ Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt I, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020, s.409-410

⁹ Bozkuş Köylü 1962 doğumlu Osman Kocabıyık ile 28 Mayıs 2022 tarihli Röportajım

¹⁰ Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler 2, Hv.K.K.İği Hv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s. 50-51

¹¹ ATASE Arşivi, K.2688, D.28, F.1-7

¹² <https://www.havaciyiz.com/KurSav06.htm>

Kartal Müfrezesi Teşkilatının Personel ve Uçak Durumu				
Bölük Komutanı	Pilotlar	Rasıtlar	Uçaklar	Uçak Sayısı
Pilot Yüzbaşı Fazıl	Pilot Teğmen Halil Ziver Sivil Pilot Vecihi Hürkuş Sivil Pilot Behçet Sivil Pilot Hayrettin	Yüzbaşı M. Nuri Yüzbaşı Hüsnü Bilge Yüzbaşı Sırrı Üsteğmen Sabri Bilgin Üsteğmen Sıtkı Tanman Üsteğmen Hamdi Çaypınar Teğmen Bahattin Teğmen Osman Nuri Baykal Teğmen Ömer Avni Okar	Albatros DIII Pfalz D-III AEG C-IV keşif Avro 504	2 Adet 1 Adet 1 Adet 1 Adet

Kartal Müfrezesi Filosu'nda ALBATROS D-III 2 adet PFALZ D-III 1 adet (Adı: Güzel Bursa) AEG C-IV/Keşif 1 adet (Uşak'ta yakıldı.) AVRO 5041 adet (Adı: Ganimet) isim ve modeldeki uçaklardan oluşmaktadır. Müfrezenin Uşak'ta yerleşmesinden iki hafta sonra, Konya'da onarımı tamamlanan bir adet AEG C-IV keşif uçağı daha müfrezeye katıldı. Müfrezenin Uşak'ta yerleşmesinden iki hafta sonra, Konya'da onarımı tamamlanan bir adet AEG C-IV keşif uçağı daha müfrezeye katıldı. Uşak Tayyare Meydanı'nda bulunan Kartal Hava Müfrezesi'nin durumu ve sonradan eklenen uçakların sevkiyatıyla ilgili resmî yazışma evrakı şöyledir:

Garp Cephesi Kumandan vekili Kazım Bey; Garp Cephesi kumandanı Ali Fuat Bey'e Konya Tayyare İstasyonu'ndan yazdığı¹ 11 Ağustos 1920 tarihli raporunda¹ Kartal Müfrezesi'ne ait uçakların durumunu şöyle bildirir:

Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Hazretleri'ne
Bir sureti Eskişehir'de Garp Cephesi vekaleti Erkan-ı Harbiye Üçüncü Şube Müdüriyetine
1. Tayyare istasyonunda 12 tayyare vardır. 7 si harp bir kişilik ve beşi keşif iki kişiliktir.
2. Harp tayyarelerinden üçü, kabili istimal(kullanılabilir) hale konarak Uşak'a gönderilmiştir. Bir dördüncüsü hazır ve beşincisinin de bugün provası yapılacaktır. Şu son ikisi de Eskişehir'e gidecektir.
3. Keşif tayyarelerinden henüz bir tanesi hazırdır.
4. Uşak'a giden tayyarelerin ne suretle gitmiş olduğunu bilmiyorum. Ancak acizleri zat-ı devletlerince de pek zahir kalacağı veçhile Uşak'ı hiç uygun bir mevki olarak bulmadığımı mütalaaten arz ederim. Fikr-i acizaneme kalırsa şimdilik cephemiz için yalnız Eskişehir'de bir istasyon olabilir. İşbu fikr-i acizane şayet sevap (hayırlı-doğru) ise, Eskişehir'de esasen İngilizler tarafından vücuda getirilmiş olan tayyare istasyonunun daha esaslı ihzarat (hazırlıklar) ve mesaide bulunmak üzere hemen buradan lazım gelen mütehasısları gönderirim efendim.
11 / 8 / 1336 (11 Ağustos 1920)
Garp cephesi kumandan vekili
Mirliva/Tuğgeneral Kazım (İnanç)

TBMM Kuvva-i Seyyare Ordusu 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'in Milli Müdafaa vekaletine acil ibaresiyle gönderdiği 12.8.1336 (12 Ağustos 1920) tarihli raporunda² Kartal Müfrezesi'ne ait uçakların Afyon Karahisar'dan geçtiğini şöyle bildirmektedir:

¹ ATASE Arşivi Kutu No-678 Gömlek No-115 Belge No-115-4

² ATASE Arşivi Kutu No 675 Gömlek No 96 Belge No-32

Gayet aceledir
Şifre halli
Adet 1720
Karahisar
12 / 8 / 1336 (12 Ağustos 1920)
Müdafaa-i Milliye vekaletine
10.8.1336 tarih ve harbiye dairesi 2706 şifreye: Uşak'a gönderilen 3 tayyarenin ordunun emrine istinaden ve orduya müretteb (düzenlenmiş) tayyarelerden gönderilmiş olduğu maruzdur.
12. Kolordu Kumandanı Fahreddin (Altay)

Garp Cephesi kumandanı Ali Fuat Bey, Garp Cephesi Kumandanlığına 22 Ağustos 1336 (22 Ağustos 1920) tarihinde yazdığı emir yazısında³ Eskişehir ve Uşak'ta bulunan hava birliklerimizin durumunu şöyle aktarmaktadır:

Garp Cephesi Kumandanlığına
Konya'daki tayyarelerimiz ahiren hal-i faaliyete girmeğe başladıkları 22 / 8 / 36'dan (22 Ağustos 1920) itibaren işbu tayyare parkı Garp Cephesi Kumandanlığı emrine girmiştir. Garp cephesinde tayyare hizmeti bervech zir tanzim olunacaktır:
1 numaralı tayyare müfrezesi Eskişehir'de, 2 numaralı tayyare müfrezesi Uşak'ta tesis edecektir.
Her müfrenin terakkiyatı bervech ati olacaktır.
1 numaralı müfreze Eskişehir'de: 2 harp, 2 keşif tayyaresi
2 numaralı müfreze Uşak'ta: 2 harp ve 1 keşif tayyaresi. Elyevm mevcut harp tayyarelerinden ikisi Uşak'ta kalacak, Konya istasyonundan [keşif] tayyaresi Uşak'a gelecektir.
Her müfreze nezdinde gayet basit bir tamirhane ve bir kamyon bulunacaktır.
Her müfrenin gerisinde, Konya tayyare istasyonu I numaralı için Sarıköy-Polatlı civarında. 2 numaralı için Karahisar-Dumlupınar arasında ayrıca birer mutavassıt tayyare meydanı ihzar edecek ve yerleri bir ve iki numaralı müfrezeler hatasız bileceklerdir.
Tayyare istasyonunda mevcut 4 bomba şimdilik Eskişehir'e getirilecektir.
Bir numaralı müfreze Garp Cephe Kumandanlığına, iki numaralı müfreze yalnız cephedeki vazifesi nokta-i nazarında On İkinci Kolordu Kumandanlığına merbut olacak ve On İkinci Kolordu erkân-ı harbiyesin de bir tayyare zabiti bulunacaktır.
Hal-i faaliyete geçen müfrezelere en mütehasıs pilot ve rasıtların tayininden Konya tayyare istasyon kumandanı mesul olduğu gibi bir ve iki numaralı müfrezelerin mahallerinde kamilen tesisat ve işe başlamasından da yine istasyon kumandanı mesuldür.
Garp cephesinin esas tayyare istasyonu ve en büyük tamirhanesi elyevm olduğu gibi Konya'da bulunacak ve Garp Cephe Kumandanlığı vekaletine merbut olacaktır.
Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy)

Kartal Hava Müfrezesi Uşak Tayyare Meydanı'nın hazır hâle gelmesiyle yapılan deneme uçuşları 13 Ağustos 1920 tarihinde başlamıştı. Uşaklı genç bir mektepli o güne ait yaşananları not defterine şöyle not düşmüştür:

³ ATASE Arşivi Kutu No-678 Gömlek No-115 Belge No-115-4

“13 Ağustos 1920, Cuma- Bugün Uşak İstasyonu'na yeni gelen tayyareler uçacaklardı. Bunları seyir için gittik. Ahali tayyarenin uçuruluşunu hayretle seyrediyordu.”¹

Aynı gün 13 Ağustos 1920 tarihinde Yunan Hava Kuvvetlerinin 4 uçaktan oluşan Alaşehir/Philadelphia Ortak Hava Filosu Uşak üzerinde keşif uçuşu yaptığı sırada sıcak temasa girerek Uşak Tren İstasyonu ve Kuvva-i Milliye Birliklerini bombalamıştır.²

TBMM ordularının ilk muharip uçuş birliği olan Batı Cephesi 23. Tümen emrine verilerek Uşak'ta konuşlanan Yüzbaşı Fazıl Bey'in komutanı olduğu Kartal Hava Müfrezesi ilk görev uçuşuna Sivil Pilot Vecihi'nin 15 Ağustos'ta Kula-Alaşehir yöresini keşfiyle başladı. İstiklal Savaşı'nın ilk hava muharebesini Kartal Hava Müfrezesi Sivil Pilotlarından Vecihi Hürkuş hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“15 Ağustos 1920 Pazar. O gün 23. Fırka Kumandanımız İzzettin Bey (Çalışlar), Kula ve Alaşehir civarının keşfini emretmişti. Eğer arkadaşlarımda tayyarelerinde küçük arızalar olmasaydı bu vazifeyi üç tayyarelik küçük filomuzla müştereken yapacaktık. Fakat bir aksilik bu ilk uçuş şerefine bana nasip etti. Saat 08.00, güzel bir yaz sabahı, elimde haritam, çizdiğim rotalar üzerindeyim. Tayyareme ve iki makineli tüfeğime inancım vardı. Ağır iki bombama yaklaşan bir hedef aramakla meşgul olarak uçuyordum. Yarım saat sonra vardığım güzel Kula, derin bir ıssızlık içindeydi. Birkaç turla burayı taradıktan sonra, güney üzerinden batıya döndüm, önümde büyük Alaşehir Ovası açılmıştı. Yurdumun bu güzel parçası düşman işgali altında idi. Köylere yerleşmiş dağınık bir hâlde bulunan küçük kuvvetleri mütemadiyen not etmekle meşguldüm. Gözlerime bazı karargâhlar tesadüf ediyorsa da ben daha kesif bir hedef arıyordum. Alaşehir civarı bir hayli kalabalıktı. Fakat dağınık hâlde küçük küçük çadırlı karargâhlardı. Halktan hemen hiç kimse görünmüyordu. Esasen düşman içinde, mevcudun büyük bir kısmı yuvalarını terk ederek dağlara çıkmışlar, ihtiyarlarla kadınlar ve çocuklar, işgal mıntıkasından uzak köy ve kasabalara hicret etmişlerdi. Kalanlar şüphesiz pek zavallı kimselerdi. Bunlarda herhangi bir hakarete maruz kalmamak için damlarından dışarı çıkmıyorlardı. Bu sebeple Alaşehir sessiz ve kimsesiz kalmıştı. Daha uzaktan tetkikiyle meşgul olduğum Alaşehir'in umumi durumunu tespit ettikten sonra, istasyon mevkiine döndüm. İstasyon çok kalabalıktı. Herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek için bu kalabalığı daha yüksekliği 600 metreye kadar indirdim. O zaman her şeyi çok iyi görüyordum. Bu kalabalık düşman kuvveti idi. İstasyona yeni bir tren gelmiş, bir tabur kadar olan kuvveti yere indirmişti. Türklerin henüz tayyareleri olduğundan haberi olmayan düşman askerleri, belki kendi tayyareleri sandıklarından vaziyetlerinde en küçük bir değişiklik olmamıştı. Bu güzel vaziyeti kaçırmadan birinci bombayı bıraktım. Kısa bir zaman sonra bu kesafet içinden yükselen bir infilak dumanı, bana tam bir isabet zevki vermişti. Bu şartlar altında ikinci bombayı da aynı isabetle hedefe yollamıştım. Bu ani baskın mahiyetindeki hücum düşmanı çılgın bir şaşkınlığa düşürmüştü. Ben de bu şaşkınlıktan istifade edip hemen tayyaremi virile240 vererek ani bir sukut rolüyle yüksekliği 50 metreye kadar düşürmüştüm ve hedeflerimi teşhis edecek bir hâlde, hâkim bir görüşle makineli tüfeklerimi boşaltmaya başlamıştım. Düşman cüretinin cezasını çekiyordu. Bu hücumlarımla ben onlara o kadar yakındım ki heyecan ve korku içinde kaçamaya yeltenenlerin birbirine çarptıklarını, isabet alanların yuvarlandıklarını ve tek bir düşman neferinin bile tüfeğini kullanmaya muktedir olmadığını görüyordum. Bu surette elime geçen ilk fırsatı, istediğim gibi yurdumun ve milletimin intikamı hesabına yakıcı bir kudretle kullandıktan sonra zafer neşesiyle üssüme döndüm. İndiğim zaman etrafımı saran arkadaşlarım, ilk vazifenin intibasını büyük bir sabırsızlıkla sormuşlardı. Ben de onlara yakalayabildiğim fırsatı ve şekillerini anlatmıştım. Bu arada karargâhımıza kadar gelmek zahmetine katlanan muhterem kumandanımıza (İzzettin Çalışlar) da raporu hazırlamadan evvel gördüklerimi ve yaptıklarımı arz etmiştim. İstiklal Savaşı havacılığı, mukaddes vazifesi bu güzel ve şerefli başarı ile başlamıştı. Bunu takip eden müteselsil vazifeler, âdeta arkadaşlar arasında kapışılır gibi zevkle yapılıyordu.”³

¹ Uşaklı Münir Çakaloğlu'nun yayınlanmamış Osmanlıca Günlüğü'nün 16 Şubat 2016 tarihli Sadık Uşaklıgil çevirisinden

² Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-13-08-1920/>

³ Vecihi Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, Düz. Gönül Hürkuş Şarman, Hürkuş Maxon Sevim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 66-67

Vecihi Hürkuş bu uçuşun üzerine on üç sorti daha uçuş yapıp yirmi uçuş saatini tamamlayarak uzun zamandan beri uçuş yapmamanın verdiği tecrübe yoksunluğunu kısa sürede atmış ve uçuş tecrübesini kazanarak harbe hazır hâle gelmiştir.⁴

Yunan 1. ordusu 16 Ağustos 1920 tarihinde Eşme kazasından Güre ve Ulubey yönünde ilerlemeye devam ederken Yunan uçakları makineli tüfekle ateş desteği vererek Türk mevzilerini bombalamıştır. Ayrıca Yunan ve Türk uçakları ilk defa karşı karşıya gelerek çetin bir hava muharebesine tutuşmuşlardır.⁵

Yunan Devleti'nin Küçük Asya Kampanyası dediği Anadolu işgalinden sonra ilk defa Yunan ve Türk hava kuvvetleri 16 Ağustos 1920 tarihinde Uşak semalarında karşı karşıya gelerek çatışmışlardır. Yunan Hava Kuvvetlerinin Spad VII model uçağını kullanan pilot teğmen P. Petropouleas Uşak yönünde keşif uçuşu sırasında Türk uçağıyla karşılaşmışlardır. Türk uçağının peşine düşerek onu Uşak Havaalanına inmeye mecbur etmiştir.⁶

Yunan Hava Kuvvetleri 16 Ağustos 1920 günü Alaşehir/Philadelphia Karma Hava Filosuna ait iki adet Airco de Havilland D.H.9 model uçaklarıyla havalanan keşif pilotları Th. Chalkomatas ve E. Boukas tarafından Uşak Havaalanı keşfedilmekle birlikte bombalanmıştır.⁷ Kartal Hava Müfrezesi Komutanlığı, Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey'in Anadolu'da almış olduğu ilk muharip birlik komutanlığı idi. Yüzbaşı Fazıl Bey, 17 Ağustos 1920 Salı günü Alaşehir ve Salihli mevkiinde keşif uçuşu yapmıştır.

Kartal Hava Müfrezesi pilotları Halil ve Vecihi Bey 20 Ağustos 1920 tarihinde ikili kol hâlinde Simav yöresinde keşif yapmışlardır. Öğleden sonra Vecihi Bey keşif maksadıyla çıkmış olduğu görevde saat 18.00 sularında düşman karargâhını bombalamıştır.⁸ Kuvva-i Seyyare'nin Simav'ın Yeniceköy civarında düşmandan ele geçirdiği çadır kampı yanlışlıkla bombalanmasına karşı can kaybı olmamıştır. Aynı gün saat 18.00'de aldığı Demirci bölgesi keşif emri ile yaptığı uçuşlarında rast geldikleri Yunan ordusu ile Kuvva-i Seyyare çatışmasına ateş ve bombalama desteği vermişlerdir.⁹

Kartal Hava Müfrezesi Komutanı Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey ve Sivil Pilot Vecihi Bey, 21 Ağustos 1920'de Demirci bölgesi üzerinde uçarak muharebe sahasında Yunan kuvvetlerini makineli tüfek ateşine tutup bombaladılar ve yere indikten sonra Demircide bulunan Kuvayı Seyyare Komutanlığı'ndan tebrik mesajı almışlardır.¹⁰

Uşak şehir merkezi 26 Ağustos 1920 tarihinde Yunan tayyareleri tarafından bombalanmıştı. Uşaklı genç bir mektepli o gün yaşananları not defterine şöyle not düşmüştür:

“Kurban Bayramı'nın 2. Günü (26 Ağustos 1920) sabahleyin 3 Yunan tayyaresi geldi, herkesi büyük bir telaş ve heyecana düşürdü. Tayyarelerin üçü de şehrin muhtelif yerlerine dağılarak her tarafa bombalar yağdırdılar. 45 Dakika kadar şehrin semalarında uçtuktan sonra geldikleri istikamete gittiler. Aynı zamanda tayyarelerden beyannameler atarak Osmanlı tayyarecilerinin bayramlarını tebrik etmişlerdir. Bugün İstasyona Nazilli isimli tayyare gelmiştir.”¹¹

29 Ağustos 1920'de Uşak'ın Yunan kuvvetlerinin eline geçmesinden birkaç gün önce AEG C-IV tipi keşif tayyaresi bölgeye gelmiştir. Tayyare, uçuşa hazırlandığı sırada Yunan kuvvetlerinin hızla ilerlediği görülmüş, ardından Tayyarenin düşmanın eline geçmesini önlemek amacıyla tayyare yakılmıştır.¹²

Aynı gün Uşak'ın, Yunan ordusu tarafından işgal edilmesiyle Kartal Hava Müfrezesi Afyon'a çekilmiştir. Sonrasında Kartal Hava Müfrezesi lağv edilip Afyon'da görevine devam etmiştir.

⁴ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler 2*, Hv.K.K.İği Hv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s. 51

⁵ Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-16-08-1920-2/>

⁶ Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-16-08-1920-3/>

⁷ Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-16-08-1920/>

⁸ Emekli Hava Kıdemli Albay Doç.Dr.Osman YALÇIN-Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları-Hacettepe Üniversitesi Türk Araştırmaları Dergisi / HÜ-TAD Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi . guz2014, Cilt. 11 Sayı 21, s.268

⁹ Vecihi Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Düz. Gönül Hürkuş Şarman, Hürkuş Maxon Sevim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 69

¹⁰ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler 2*, Hv.K.K.İği Hv.Bsm. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2006, s. 51

¹¹ Uşaklı Münir Çakaloz'un yayınlanmamış Osmanlıca Günlüğü'nün 16 Şubat 2016 tarihli Sadık Uşaklıgil çevirisinden

¹² <http://www.tayyareci.com/hvtarihi/1919-23/05.asp>, 13.03.2017

Sonuç

Kartal Hava Müfrezesi ya da resmî ismiyle II. Tayyare Bölüğü'nün TBMM'nin 13 Haziran 1920 tarihli kararıyla kurulması kararlaştırılmıştır. Pilot Yüzbaşı Fazıl'ın emrine verilerek 2 Temmuz 1920'de kurulan yeni müfrezede görev yapmak üzere Uşak cephesine gönderilmiştir. İlk görevine ise 15 Ağustos 1920 günü Kula-Alaşehir yöresini keşfiyle başlamıştır.

Kartal Hava Müfrezesi, Ankara Hükûmeti'nin ve Kurtuluş Savaşı'nın ilk muharip uçuş birliği olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda kesif bir yokluk ortamında var olmaya çalışan hava birlikleri kara ve hava desteğiyle saldıran düşman kuvvetlerine karşı Türk ordusuna moral kaynağı olmuştur.

Türk Hava Kuvvetleri tarihinde ilk amblem taşıyan uçuş birliği mezkûr "Kartal Müfrezesi"dir. Uşak'taki Kartal Hava Müfrezesi ile birlikte kurulan Eskişehir I. Hava Bölüğü ilk uçuşunu 29 Ağustos 1920 tarihinde yapmıştır. Binaenaleyh Horasan Müfrezesi ya da resmî ismiyle bilinen 15. Tayyare Bölüğü ise ilk uçuşunu 28 Eylül 1920 tarihinde yapmıştır.

Kartal Hava Müfrezesi'nin Uşak'ta görev yaptığı tayyare meydanının yeri konusunda bir fikir birliği olmasa da şahsi kanaatim Bozkuş köyü yanında ki alan olduğu yönündedir. Bu alan Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamulaştırılarak Uşak Şeker Fabrikasına pancar temin eden zirai sahalarda ilaçlama yapmak üzere hava meydanı olarak tasarlanmış fakat amaç hasıl olmamıştır. Sonrasında kamulaştırılan bu alan Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmiş 1998 yılında ise Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğüne tahsis edilerek Uşak Havaalanı ismiyle hizmete açılmıştır. Uşak Havaalanı günümüzde de faaliyet gösteren aktif bir konumdadır.

Uşak Havaalanının isminin Kartal Hava Müfrezesi Komutanı Binbaşı Fazıl Bey olarak değiştirilmesi, Kartal Hava Müfrezesi Havacılık Müzesi kurulması ve Kartal Hava Müfrezesi'nin ilk uçuşunu gerçekleştirdiği 15 Ağustos tarihinde her yıl anma törenleri yapılması gibi organizasyonlar ile Kurtuluş Savaşı veren atalarımızın aziz mücadelesini yeni nesillere aktarmak ve millî bilinci canlı tutmak açısından üzerimize düşen önemli görev olduğunu düşünmekteyim.

≈ KAYNAKÇA

- Abdullah Sami TEKİN. (2020). Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler (Vol. 3). Vol. 3. Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi.
- Ahmet Çelik, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004
- ATASE Arşivi Kutu No 675 Gömlek No 96 Belge No-32
- ATASE Arşivi Kutu No-678 Gömlek No-115 Belge No-115-4
- ATASE Arşivi, K. 747, D.165, F.165-1. Ayrıca bk. Kaymaklı, a.g.e., s.43
- ATASE Arşivi, K.2688, D.28, F.1-7
- Birsen SEZGİN-Türk Havacılık Tarihinde Tayyare Mecmuası (1924 – 1926)-İstanbul 2020-T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı-Yüksek Lisans Tezi
- Bozkuş Köylü 1962 doğumlu Osman Kocabıyık ile 28 Mayıs 2022 tarihli Röportajım
- Cengiz AKALIN,2018-2019 Eğitim Öğretim Yılında Sosyal Bilimler Ders Kitaplarında Müslüman Türk Bilim İnsanlarının Yeri-Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi-2019-s.279
- Deniz KURT ve Erdal KORKMAZ-Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askeri Havacılığının Doğuşu (1911-1912)-Savunma Bilimleri Dergisi-Kasım/Nov 2018, Cilt/Volume 17, Sayı/Issue 2. ISSN (Basılı) : 1303-6831 ISSN (Online): 2148-1776
- Dr. Bob Gardner-The Wright Brothers, Bernoulli, and a Surprise from Upper East Tennessee-East Tennessee State University presented at Freshman Seminar, Fall 2003
- Emekli Hava Kıdemli Albay Doç.Dr.Osman YALÇIN-Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları-Hacettepe Üniversitesi Türk Araştırmaları Dergisi / HÜTAD Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi . guz2014, Cilt. 11 Sayı 21, s.268
- Ercan ÇETİNERLER-KURTULUŞ SAVAŞI HAVA HAREKATI-http://www.tayyareci.com/hvtarihi/1919-23/03.asp
- Hulusi Kaymaklı (1997). Havacılık Tarihinde Türkler 2, Ankara Kültür Ofset Ltd. Şti, Ankara
- Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler 2, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 50-51
- Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler 2, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006,s. 51
- İzzettin Çalışlar:Org. İzzettin Çalışlar'ın anıları gün gün, saat saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi- İş Ban-kası Kültür Yayınları-2009-s.15

- Jones / Cutts / Halls / Wu /Fairbrother / Lachenmeier, Montgolfiere Balloon Missions for Mars and Ti-tan, NASA. Beacon eSpace-(06.10.2011)- <http://trs-new.jpl.nasa.gov/dspace/bitstream/2014/38360/1/05-1506.pdf>
- Kasım Kırbıyık "Abbas b. Firnâs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1., TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s.24.
- Kaymaklı, Hulusi, Havacılık Tarihinde Türkler, C.II, Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.50
- Kurt, E. "TÜRK HAVACILARININ MİLLÎ MÜCADELEYE KATILMA GİRİŞİMİ: MALTEPE FİRARI (7 HAZİRAN 1920)". Atatürk Yolu Dergisi 15 (2017)
- Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt I, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020, s.409-410
- Nevzat Sebüktay:Kurtuluş Savaşı'nda Uşak's.19/Selim İlkin-Selim İlkin :Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey-Türk Tarih Kurumu yayınları-1989-s.326
- Osman Gazi Baykal-KURTULUŞ SAVAŞINDA HAVADA NELER OLDU-14 Aralık 2017 Perşembe- <http://www.airkule.com/yazar/KURTULUS-SAVASINDA-HAVADA-NELER-OLDU/1242/>
- Türk Hava Harp Sanayi Tarihi-Doktora Tezi-Osman YALÇIN -T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü-sü Tarih Anabilim Dalı-ANKARA 2008-s.40
- Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekati, s.127
- Uşaklı Münir Çakaloğlu'un yayınlanmamış Osmanlıca Günlüğü'nün 16 Şubat 2016 tarihli Sadık Uşaklıgil çe-virisinden
- Uşaklı Münir Çakaloğlu'un yayınlanmamış Osmanlıca Günlüğü'nün 16 Şubat 2016 tarihli Sadık Uşaklıgil çe-virisinden
- Vecihi Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, Düz. Gönül Hürkuş Şarman, Hürkuş Maxon Sevim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 66-67
- Vecihi Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, Düz. Gönül Hürkuş Şarman, Hürkuş Maxon Sevim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 69
- Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-13-08-1920/>
- Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-16-08-1920-2/>
- Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-16-08-1920-3/>
- Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Genel Havacılık Personeli-<https://www.haf.gr/2018/01/san-simera-stis-16-08-1920/>
- <http://www.tayyareci.com/hvtarihi/1919-23/05.asp>, 13.03.2017
- https://www.epilekta.com/2017/09/blog-post_903.html
- <https://www.havaciyiz.com/KurSav06.htm>

BİR FOTOĞRAFTAN ÖTESİ KURTULUŞUN YÜZ YILLIK HİKÂYESİ: “CUMHURİYETİ BİZ BÖYLE KAZANDIK”

Sabri CEYLAN¹ - Murat AL²

Bir fotoğraf düşünün ki o kadar flu çekilmesine rağmen bu kadar berrak anlatmıştır duyguları, yaşananları. Belediye başkanından müftüsüne, anasından kızına, babasından oğluna; öküzünden mermisine, al bayrağından Atasına... Âdeta, şaire ilham olarak *“Delikanlım işaret aldığım gün atandan / Yürüyeceksin millet yürüyecek ardından”* dedirten bir manzara. Babasından, annesinden, eşinden, beşikteki bebekinden yoksun bir halk... Acıları taze, yürekleri dağlanmış, bastıkları toprakta savaşın, acıların, yoksulluğun izleri...

*Vurulup tertemiz alınından uzanmış yatıyor
Bir hilal uğruna ya Rab ne güneşler batıyor.*

Düşman kaçarken her yeri yakıp yıkmış, canlara kıymış, elinden geldiğince her şeye zarar vermişti. Lakin bu topraklarda bir şeyi asla alamamış, bir şeye asla zarar verememişti: umuda, imana ve istiklal aşkına! Bu fotoğrafta da görüldüğü gibi *“Bir yer de varsa umut o yer olur lâyemut.”* diyordu *“Cumhuriyeti Biz Böyle Kazandık”* diyen Uşaklı yiğit hemşerilerimiz, büyüklerimiz, atalarımız.

Ölmek değildi zor olan; zor olan, vatan ve bayrak için bir ömür çalışmak ve onları yaşatmak, en yükseğe çıkarmaktı onurla, şerefle. Uşak'ın kahraman evlatları da bu onur ve şerefi dün ve bugün taşıdığı gibi yarın da taşımaya devam edecekler. Çünkü bağımsızlığın şerefi, kurtuluşun onuru ile her daim yüzleri gülmekte, gözleri ışılda-

makta, başarıdan başarıya koşmakta Uşak'ın, Anadolu'nun, Türkiye'nin evlatlarının.

Ne doğru düzgün giyecek vardı ne de yiyecek, hepsi olsa bile oturdular mı sofraya ya babaları eksik ya anneleri ya da kardeşleri veyahut sevdikleri. Halide Edip Adivar'ın Uşak'ta geçen *“Himmet Çocuk”* hikâyesindeki *“Uşak'a girerken düşündüm. Anadolu'da geçen senele- rimde yüz haneden otuz haneye eriyerek dağılan, ölen erkeksiz ve kimsesiz köylerde Himmet çocuğun eşlerine tesadüf ediyor; onlara memleketin hayat tarihinde birer ışık ve nişane diye bakıyordum. Hayat diye, insanlık diye Anadolu'da ne kalmış ise gayyur (gayretli) kadınlarıyla bu küçük gündelik kahramanların fevkalbeşer mesaisinden kalmıştı.”* ifadesindeki gibi sıra her şeye rağmen yeniden inşa etmeye gelmiştir haneleri, köyleri, beldeleri ve koca bir memleketi. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra tüm Anadolu'da olduğu gibi Uşak'ta da memleketi yeniden imar ve inşa süreci hızla başlamıştır. Bu süreçte gösterdiği üstün gayretle kadim şehrimiz Uşak, *“İlkler Şehri Uşak”* olarak anılmaya başlanmıştır. Elektrikten şeker fabrikasına birçok ilki bünyesine katarak Anadolu'nun inşasında aktif ve öncü bir rol oynamıştır.

1. Orijinal Hâli 1933/UŞAK
2. “Cumhuriyeti Biz Böyle Kazandık” fotoğrafı ile aynı gün çekilen Tören Alanı geçiş fotoğrafı 1933/ UŞAK
3. Tören Alanından ve Farklı Açılardan Başka Bir Fotoğraf 1933/UŞAK
4. Hüsnü Kazım Özler'in (Foto Kazım) 5 Yaşındaki Fotoğrafı
- 5- Hüsnü Kazım Özler (Foto Kazım) Cumhuriyet'in İlk Yılları/UŞAK

¹ Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürü

² Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Folklor Araştırmacısı

İşte bu fotoğraf, yeniden imar ve inşa sürecinde koca bir memleketin Uşak üzerinden özetidir. Onca yoksulluğa, acıya, olumsuzluğa rağmen Cumhuriyet'in ve Türkiye'nin ayakta kalma, var olma, geçmişten ders alarak geleceğe kararlılıkla bakma mücadelesinin en güzel nişanesidir.

Bu azim ve kararlılık yetmeyecek sana tekrar tekrar soracaklar "Türk kim?" diye

Türk, Fatih'tir yirmi birinde

Nene Hatun'dur yetmişinde

Her daim, her yaşta özgürlüğünün peşinde

Takvimler, 1906 yılını gösteriyordu. Savaşta bitap düşmüş bir milletin en küçük fertlerinden biriydi Kazım. Her fotoğraf her geçen gün daha da kararırken acıyla, o muhteşem fotoğrafını çekmek için henüz uzanamasa da deklanşöre Kazım, umut doluydu gelecek günler için yüreği. Çünkü biliyordu ki umudunu yitirirse bir bir kaybedecekti her şeyi.

Hüsnü Kazım'ın yirmi yedi yıl daha beklemesi gerekti bağımsızlığın ve azmin fotoğrafı için. Sarı başaklı bereketli tarlalar yakılacak, toprak kıvılcı boyanacak, dağılan devletin her yeri bir bir işgal edilip tarumar edilirken Samsun'dan Gazi Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde bir meşale yakılarak tüm Anadolu'yu aydınlatacaktı.

İman ve azimle vatanını kurtarma mücadelesine giren Türk milleti, Uşak'ta Yunan Başkumandanı Nikolaos Trikupis'i esir alacak ve İzmir'de denize dökene kadar kovalayacaktı düşmanı. Türk milletinin iman, azim ve mücadeleyle kurtardığı vatan toprağının yeniden özgürlüğe kavuşmasının en büyük simgesi olan bu esir alma hadisesi, savaşın fiilen bittiği topraklara, Uşak'a çok yakışacaktı elbette.

O gün, bu fotoğraf karesinde yer alanlar tarihe şahit olunan bir karede olduklarını asla tahmin etmeyeceklerdi. Hüsnü Kazım Özler de tarihî bir fotoğraf çektiğinin farkında değildi. Her şey son derece doğal, gerçekçi, olduğu, yaşandığı gibiydi. En sevdiklerini feda ettikleri büyük yıkımın ardından "Ya istiklal ya ölüm!" diyen bir milletin fertleri olarak fotoğraf çekirmek için Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. yılı törenlerine koşmuşlardı sevinçle, gururla, şan ve şerefle. Fotoğrafi çeken Hüsnü Kazım'ı fotoğraftaki Belediye Başkanı Kamil Kabalak'ı ve o karedeki ismini bilmediğimiz atalarımızı, büyüklerimizi rahmet ve minnetle anarken bu gurur tablosunun oluşması adına ve vatanın kurtuluşu için savaşan, mücadele eden başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bu toprakların savunulmasında, yeniden imar ve inşasında emeği geçen, gazi olan, fedai can eyleyerek şahadete koşan herkesi rahmet, minnet ve dualarla yâd ediyor, bu çalışmada yer alan herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

~ KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip, *Dağa Çıkan Kurt*, Can Yayınları, İstanbul 2014.

ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1996.

Uşak Halkevi, *İki Yıllık Çalışma*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1936

